FARSÇA - TÜRKÇE LÛGAT

GENCİNEİ GÜFTAR FERHENGİ ZİYA

2

FARSÇA - TÜRKÇE

LÜGAT

CEMİNEİ GÜFTAR
FERHENGİ ZİYA

...şiden - 'unnâbi ter

FARSÇA-TÜRKÇE LÛGAT

GENCİNEİ GÜFTAR

FERHENGİ ZİYA

Yazan:
ZİYA ŞÜKÛN

DEVLET KİTAPLARI

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1984

mişim; fakat ne faydaki su içmeğe kudretim yok.

(*Şā'ir*)

§ İğne ve çuvaldız deliği.

بود چو چشمهٔ سوزن بچشم اعدایت
زبس بلا ومحن عالمی بدین فرخا
فخری

Düşmanların o kadar belâ ve mihnete uğramışlardır ki dünya bu kadar geniş iken onların gözüne iğne yurdusu gibi dar gelir.

(*Faḫrî*)

چشمهٔ آتش فشان (çeşme'i âteş feşân) = (*k.*) Güneş.

چشمهٔ آفتاب (çeşme'i âfitâb) = Güneşin parıltısı = چشمهٔ خورشید (çeşme'i ḫurşîd).

اگر اشك پشیمانی نگردد عذر خواه من
بپو شد چشمهٔ خورشید از گرد گناه من
وحید

Eğer benim pişmanlık göz yaşım özür dilemezse günahımın tozundan güneşin aydınlığı örtülür.

(*Vaḥîd*)

چشمه بماهی شدن (çeşme bemâhî şuden) = (*k.*) Güneş Balık burcuna geçmek.

چشمهٔ تدبیر (çeşme'i tedbîr) = Dimağ, beyin § Kuvvei müfekkire § (*k.*) Akıl ve tedbir sahibi.

چشمهٔ گرم، چشمهٔ سیماب، چشمهٔ روشن، چشمهٔ خاوری (çeşme'i ḥâverî, çeşme'i rûşen, çeşme'i sîmâb, çeşme'i germ) = (*k.*) Güneş.

چو ناپدید شد از چشم چشمهٔ روشن
در از گشت شب دیرپاز را دامن
شاعر

Güneş gözden gizlenince uzun gecenin eteği uzadı: gece uzadıkça uzadı.

(*Şā'ir*)

سنان سکندر دران داوری
سبق برد بر چشمهٔ خاوری
نظامی

O kavgada İskenderin mızrağı güneşle boy ölçüşüyordu.

(*Niẓāmî*)

چشمه سار (çeşme sâr) = Çeşmesi, pınarı çok olan yer. (چشمهٔ سار) = Âbı murġân (*ba.*).

چشمهٔ سوزن (çeşme'i sûzen) = Çeşmi sûzen.

چشمهٔ قیرگون (çeşme'i ḳîrgûn) = (*k.*) gece.

چشمهٔ نور بخش (çeşme'i nûr beḫş) = (*h.*) Güneş § Âbıhayat: bengisu § Mâşukun ağzı.

چشمهٔ نوش (çeşme'i nûş) = Bengisu § Mâşukun ağzı.

چشیدَن (**çeşîden**) = Tatmak.

گفتم ای بوستان روحانی
دیدن میوه چرب چشیدن نیست
گفت سعدی خیال خیره مبر
سیب سیمین برای چیدن نیست
سعدی

Ey ruhani bahçe! Meyvayı görmek tatmak gibi değildir, dedim. Cevap olarak: Ey Sa'dî! Beyhude hayale dalma; gümüş elma, gümüş gibi çene; toplamak: tatmak için değildir dedi.

(*Sa'dî*)

چغ (**çeġ**) = Yayık § Çıkrık.

چُغ (**çuğ**) = Abanoz ağacı yahut abanoz gibi bir ağaç.

چِغ (**çiğ**)=Çit ve çubuktan örülmüş perde, bölme.

چَغاز (**çeğâz**)= Kötü dilli, hayâsız kadın.

چَغاله (**çeğâle**) = Ermemiş meyva. Dilimizde çağla denir.

چامَه ، چَکامَه ، چَغامَه (**çeğâme, çekâme, çâme**) = Kaside.

همه پوچ وهمه خام وهمه سست
معانی از چکامه تاپساوند
لبیبی

(پساوند) (*ba.*).

چَغانَه (**çeğâne**) = Bir nevi saz. Kanun yahut keman diyenler de vardır. Ekseriya çeng ile birlikte söylenir.

این خانه‌که پیوسته دروچنگ‌وچغانه است
از خواجه بپرسیدکه این خانه چه خانه است
مولانا

İçinde daima çeng ü çegane olan bu evi, bu ev nasıl evdir, diye sahibinden sorunuz.
(*Mevlânâ*)

Muarrebi (şeğâne) dir § Musikide bir perde § Çalışkan ve mukdim.

چَغبوت ، چَغبُت (**çeğbut, çeğbūt**) = (چپغت) (*ba.*).

چَغبُلُغ (**çeğbuluğ**) = Istırap ile olan nara ve feryat.

چَغَبه (**çeğbe**) = Bir nevi saz.

چون فروراند زخمه برچغبه
هرکه بشنید گرددش سغبه
مسعود

Mızrabı çeğbe'ye sürünce her işiten ona meftun olur.
(*Mes'ūd*)

چُغُد (**çuğd**) = Puhu (جغد) (*ba.*).

چَغر (**çeğr**) = İltifat, hatır sorma § Korkma. Mastarı çeğrîden.

چَغَر (**çeğer**) = İş görmekten el ve ayak derisinde peyda olan katılık.

چَغرْوارَه ، چَغرْبارَه (**çeğrbâre, çeğrvâre**) = Yosun.

چَغرِشته (**çeğrişte**) = İğe sarılmış olan iplik yumağı § Çulha masurası.

چَغز (**çeğez**)= Süpürge otuna benzer yavşan gibi beyaz bir ot.

چون چغز گشت بناگوش چو سیمبر تو
چند تازی پی این پیره‌زن زشت چغاز
ناصر

Senin marsamaya benziyen kulak tozun bembeyaz oldu. Saçın, sakalın ağardı. Bu hayâsız

kocakarının izinde ne vakte kadar koşarsın.

(*Nāṣır*)

چغز (çeġz) = Çıban yahut ağzı kapanmış fakat içinde cerahat kalmış yara.

تانبشکافی بنشتر ویش چغز
کی بشد نیکو وکی گردید نغز
مولانا

İçi cerahatli yarayı neşter ile yarmazsan nasıl iyi olur.

(*Mevlānā*)

§ Kurbağa.

همچو نغزان روز جلوه می‌کند
همچو چغزان شب بتکرارآمده
مولانا

Güzeller gibi gündüz cilve ediyor. Kurbağalar gibi gece tekrar gelmiş.

(*Mevlānā*)

§ İnilti § Korku.

چغزیدن (çeġzīden) = İnlemek § Korkmak.

چند گردید چودولاب درین بحر عذاب
سرفرو برده وچغزیده چو بو تیمارود
مولانا

Ne vakte kadar bu azap denizine balıkçıl gibi dalar, dolap gibi inliyerek dönersiniz.

(*Mevlānā*)

(Reşīdī) ve (Nizām) da (z) yerine (r) yazılıdır.

چغك (çuġuk)=Serçe kuşu. Doğrusu (c) iledir. (Nāṣırī).

چغل (çeġel) = Büklüm ve buruşuk § Meşin su kabı, matara (*Ar.*) (مطهره).

چغل (çuġel) = Zırh: savaş elbisesi. Türkçesi çukaldır.

نه همچون دیگران زآهن چغل پوش
سلاح عصمت یزدانش بردوش
دهلوی

Başkaları gibi demir zırh giymez. Genabı Hakkın ismet ve hıfzı silâhı omuzundadır.

(*Dehlevī*)

چغول (çuġul) = Koğucu = suḥen çīn (*Ar.*) نمام.

چغیل (çiġil) = چگل (*ba.*)

چغند (çeġend) = Düğümlenip arkaya salıverilen yahut ensede top edilen saç.

چغندر (çuġunder) = Pancar.

چغنه (çeġne)=چغانه (*muḥ.*) (*ba.*).

بیا مطرب آن چغنه کز یك فغان
کشد زاهدانرا پذیر مغان
خسرو

Ey mutrip! Gel ki o saz; bir ahengiyle sofuları papazların kilisesine götürür.

(*Ḫusrev*)

چغنه (çuġne) = Serçe kuşu

شوم چون بوم گرسنه چون زاغ
خرد چون چفته سست چون کوتر
پوریها

Baykuş gibi uğursuz, karga gibi aç, serçe gibi ufak, güvercin gibi gevşek yahut zayıf.
(*Pūrbehā*)

چغو (**çuġū**) = Baykuş nev'inden yapalak denilen kuş § Serçe kuşu.

چغوك (**çuġūk**) = Serçe kuşu = چناك (*ba.*). Tahfif ile çuġū da denir. Ânġıt diyenler de vardır. Surḫâb (*ba.*).

چغيدن (**çeġīden**) = Çalışmak, çabalamak.

چفاله (**çefâle**) = Kuş sürüsü.

آمد تازان زهند مرغ بهاری
روی نهاده بما چفاله چفاله
ناصر

Hindistandan bahar kuşu bize karşı seğirderek sürü sürü geldi.
(*Nāṣır*)

چفت (**çeft**) = Çardak, balkon, divanhane, kameriye.

چفت (**çuft**) = Dar, sıkı ve toplu § Kırılmış sütun altına dayadıkları direk.

چفت (**çift**) = Kapılara takıp üzerine asma kilit vurdukları zincir.

چفته ، چفده (**çefte, çefde**) = Eğri.

ای بسا شب که تو درخلوت ومن تابسحر
از قد چفته خود خلقهٔ درساخته ام
اخسیکی

Nice geceler sen halvet ve istirahatte iken ben sabaha kadar eğri boyumdan kapı halkası yapmışım. kapında kıvrılarak sanki halkasını teşkil etmişim.
(*Eḫsīketī*)

تنم ازبار گنه چفته تراز قامت نون
دلم از وسعت غم تنگ تراز حلقهٔ میم
شوریده

Vücudum günah yükünden nunun boyundan daha eğri, gönlüm kederin genişliğinden mimin halkasından daha dardır[*].
(*Şūrīde*)

§ Asma çardağı § Töhmet ve iftira § Çocuk oyuncaklarından çomak.

چفسيدن (**çefsīden**) = Yapışmak = çespiden.

سعی در تنقیص قدر خویش کرد
هرکه کرد اهمال درتکمیل نفس
بارها ای نفس نافرمان شوم
گفتمت از حرص بر دنیا مچفس
ابن یمین

Her kim nefsini ıslahta savsaklarsa kendi kadir ve haysiyetini azaltmaya çalışmış olur. Ey söz dinlemiyen şom nefsim!

[*] Şūrīde, asrımızda yaşıyan çok zeki ve kudretli âmâ bir şairdir ki hicrî 1280 de doğmuş 1345 te ölmüştür.

Sana kaç defa hırs ile dünyaya sarılma, meyletme, dedim.

(İbni Yemîn)

چَك (çek) = Berat, huccet, tapu tezkeresi, poliçe. Muarrebi صك (şek) dir. Berat gecesine [*] şebi cek denir § Söz § Çekiden = damlamak tan emir.

دیرپست تاریاست اصحابرا بحق
اندر کتابخانهٔ اسلاف تست چك
آید صواب هرچه توگوئی وخصمرا
یارا وزهره نی که کند هیچگونه چك
تو درچکان زلفظ براصحاب خویش باش
گو بررخ اعادی تو خون دیده چك

سوزنی

Çok zamandır geçmişlerinin kütüphanesinde arkadaşlarına hakkiyle başkanlık etmek için beratın vardır. Her ne söylersen doğru olur: isabet edersin ve hasmının hiçbir veçhile söz ve itiraza kudret ve mecali olmaz. Sen kendi konuştuklarına lâfz cihetiyle inci damlatıcı ol: inci gibi kelimeler saç; düşmanlarının yanağına göz kanı damlasın: düşmanlarının gözleri kanlı yaşlar saçsın.

(Süzeni)

§ Katra, damla.

چك خون نبود از در تیره خاك
مکن سیمتن را سر از تیغ چاك

شاعر

Kan damlası, kara toprağa lâyık değildir; gümüş bedenlinin başını kılıçla yarma.

(Şâ'ir)

[*] Şa'banın on beşinci gecesi.

§ Çene: چك وچانه زدن (çeku çânezeden) = Çene çalmak, gevezelik etmek § Çiftçi aletlerinden yaba § Hallaç tokmağı § Ağaç budama.

چِك (çik) = Dört taraflı aşığın çukur tarafı § İçi çıkmıyan çetin ceviz § Sekizde bir (*Ar.*) ثمن.

چُك (çük) = Çük : erkeklik belirtisi § Diz. چك زدن (çuk zeden) = diz çökmek.

چَكاچَك ، چَكاچاك (çekâçâk, çekâçek) = Kılıç ve topuz gibi katı cisimlerin birbiri ardınca vurulmasından yahut birbirine, bir yere dokunmasından çıkan ses.

شل وتیر پیوسته چون تاروپود
چکاچاك برخاست از گرز وخود

اسدی

Mızrak ve ok, çözgü ve atkı gibi birbirine girdi; topuz ve toğulgadan çatırdı yükseldi.

(Esedî)

چُكچُك ، چُكاچُك (çukâçuk, çukçuk) = Halkın ağzına yayılan söz.

چکاچك شد این راز اندر میان

زجاجی

Bu sır ortaya yayıldı.

(Zucâcî)

چاك چکی اوفتاد در مسجد
از پی دزل وضحك نز پی جد

سنائی

ciddî değil, şaka ve gülme tarikıyle mescidi bir dedikodu kapladı.

(*Senâ'î*)

چکاد ، چکاده (çekâd, çekâde) = Başın tepesi.

نخستین پیش میدان شد پیاده
قدم غرقه در آهن تاچکاده
عطار

Ayaktan tepeye kadar demire batmış bir halde iptidâ meydanın önüne piyade olarak gitti.

(*'Aṭṭâr*)

§ Dağ tepesi.

بیامد دوان دیده بان از چکاد
که آمد زایران سپاهی چوباد
فردوسی

İrandan rüzgâr gibi bir asker geldi diye gözcü dağdan koşarak geldi.

(*Firdevsî*)

چکاسه (çekâse) = Kirpi.

چگال (çegâl) = Ağır ve kunt şey.

چکامه (çekâme) = Kaside ve şiir. (G) ile de doğrudur.

اگر قبول ملك افتد این چکامهٔ نغز
بآب سیم نگارمش بر صحیفهٔ زر
قاآنی

Eğer bu güzel kaside padişâhın kabulüne mazhar olursa altın kâğıda gümüş suyile nakşederim.

(*Ḳâânî*)

چگانی (çegânî) = Bir nevi çok tatlı kavun.

چکانیدن (çekânîden) = Damlatmak.

حدیث خاك درت را چشم سلمان پرس
که کاراوست درین باب در چکانیدن
سلمان

Senin kapının toprağı bahsini Selmân'ın gözünden sor; çünkü onun işi bu kapıda inci damlatmak yani ağlamaktır.

(*Selmân*)

Lâzımı (çekîden)dir.

چکاوه ، چکاوك ، چکاو (çekâv, çekâvek, çekâve) = Toygar kuşu (*Ar.*) ابوالملیح. Ferhengler serçeden büyücek tepeli ve güzel sesli bir kuş diye tarif ediyorlar.

چنین گفت با گیو جنگی تزاو
که تو خون عقابی ومن چون چکاو
فردوسی

تزاو *(ba.)*.

تاچکاوك بست موسیقار برمنقار خویش
ارغنون بسته است بلبل بردرخت ارغوان
معزی

Toygar kuşu gagasına musikar denilen sazı bağlıyalıdan yani terennüme başlıyalıdan beri bülbül erguvan ağacına erganun bağlamıştır.

(*Mu'izzî*)

= Çeğâne.

ز گل ساکن شود بلبال بلبل
نه از زیر وبم چنگ وچکاوك
هندو شاه

Bülbülün kederi gülden yatışır. Çeng ü çeganenin ince ve kalın nağmesinden değil.

(*Hindā Şāh*)

چغانه (*ba.*) § Musikide bir makam.

از نوای چکاوك اندر کوه
کبك در رقص کردن آمد باز
سیف

Çekâvek nağmesinden dağda keklik yine raksa başladı.

(*Seyf*)

Burada çekâvek'i birinci mânaya da almak mümkündür.

نواگر نوای چکاوك بود
چو دشمن زند تیر ناوك بود
نظامی

Makam, çekâvek makamı olsa da düşman terennüm ederse zemberek okundan farkı yoktur: makam ne kadar lâtif olsa düşman ağzından terennüm edilince insana ok gibi batar.

(*Niẓāmī*)

چکاوکاه (çekâvkâh) = Yay çilesinin uclarında ipekten halka tarzında yapılıp zag tâbir olunan sargıya geçirilen şeydir. Kemankeşler arasında tunç denir.

چکچك ، چکچاك (çekçâk, çekçek) = چکاچاك (*ba.*) § Yemek yerken yahut soğuktan dişlerin birbirine vurmasından çıkan ses § Su damlası sesi. Üçüncü mânaya gelen (çekçek) in, konuşurken (ç) leri esre okunur (Niẓām).

چکچك (çikçik) = Islak fitilin yanarken çıkardığı ses, çıtırtı.

چك چك اندر چراغ چیست تری
حکیم

Fitilin çıtırdamasının sebebi nedir?

(*Hakîm*)

§ Yaşlık.

چکله ، چکره (çekre, çekle) = Küçük su damlası, serpinti.

هفت دریا اندر ویك قطرهٔ
جلهٔ هستی زموجش چکرهٔ
مولانا

Yedi deniz ona nispetle bir katra, bütün varlık onun dalgasından bir serpintidir.

(*Mevlānā*)

پای آهسته نه که تا نجهد
چکلهٔ خون دل بهر دیوار
مولانا

Ayağını ihtiyatlı bas ki her duvara yürek kanı serpintisi sıçramasın.

(*Mevlānā*)

Şimdi halk arasında çekke denir. Mastarı çekiden dir (Nāşırī).

چکس (çekes) = Doğan ve şahin tüneği, oturağı § (k) nin tutariyle utanma.

چکسه (çekse) = Altın, misk ve amber sardıkları kâğıt.

بنشست وبکی کاغذك چکسه برون کرد
حاصل شده از گدیه بجوجو نه بمثقال
انوری

Oturdu ve miskal ile değil dilencilikle arpa arpa birikmiş bir altın sargı kâğıtçığı çıkardı.
(*Enverî*)

§ Doğan ve şahin tüneği.

بچکسه باز نیاید چو اوج کیرد باز
سوزنی

Doğan yükseldiği zaman tekrar yerine gelmez.
(*Sūzenî*)

چکسیدن (çeksīden)=Utanmak.

چکش (çekuş) = Çekiç. Konuşmada (k) çok defa şeddelidir.

چکوك (çukuk) = Serçe kuşu § İpek kaytan.

چگل (çigil) = Türkistanda güzelleriyle meşhur bir şehir.

این لاله رخان که اصلشان از چگلست
یارب سرشت پاکشان از چه گلست
شاعر

Bu lâle yanaklılar ki asılları Çigil'dendir; Yarabbi! temiz olan hilkatleri hangi çamurdandır.
(*Şā'ir*)

§ Su dibindeki çamur.

چکمیزك (çekmizek) = İdrarı, yolunu yakarak damla damla çıkaran bir nevi mesane hastalığı (*Ar.*) (تقطیرالبول).

چکین، چکن (çekin, çekīn) = Sırma işlemeli elbise mânasına Türkçedir. Farsça lûgatler hırka dikişi gibi teyelli dikiş mânasına da yazmışlardır.

خروس وار سحر خیز باش تاسروتن
بتاج لعل وقبای چکن بیارائی
کمال

Horoz gibi erken kalk ki başını kırmızı taç, vücudunu işleme kaftanla süsleyesin.
(*Kemāl*)

Bu türlü işlemeli elbiseye çikendüzî derler.

چگندر (çegunder) = Pancar چغندر.

چکوج (çekūc) = Dişengi: taşçı tarağı, değirmen taşı dişeyecek alet § Çekiç.

چکوك (çekūk)=Semizotu § Toygâr kuşu.

چگوك (çugūk) = Serçe kuşu.

چگونه (çigūne)=Nasıl, çi ile güne'den mürekkep istifham edatı.

تن درست چه داند بخواب نوشین در
که شب چگونه بپایان همی برد رنجور
سعدی

Sıhhatte olan vücut: vücudu sıhhatte olan kimse tatlı uyku içinde, geceyi hastanın nasıl geçirdiğini ne bilir.
(*Sa'dî*)

چه گویم آنکه چه‌دید وچگونه دیداورا
زبان فکرت من قاصرست ازین گفتار
شاه طاهر

Onun ne gördüğüne ve onu nasıl gördüğüne dair ne söyliyeyim; benim düşüncem dili bunu söylemekten âcizdir.
(*Şāh Ṭāhir*)

چَکیدَنْ (çekīden) = Damlamak.

خون چکیدی زدیدهٔ یعقوب
گر بحسن تو داشت فرزندی
یغما

Yaʿkup senin kadar güzel bir evlâda malik olsaydı gözünden kan damlardı.
(*Yeğmā*)

چُکیدَنْ (çukīden) = Emmek. Çukīde = Emmiş.

چَکیدَه (çekīde) = Damlamış.

اشکی که ترا برگل رخسار دویده
باران بهاوست که برلاله چکیده
جامی

Gül yanağının üzerine yuvarlanan göz yaşı lâle üzerine damlamış bahar yağmuru gibidir.
(*Cāmi*)

§ Topuz.

چکیدهٔ تو زمغز یلان کند اعلام
حسام تو زسر دشمنان دهد پیغام
شمسیٔ دهستانی

Senin topuzun, pehlivanların beynini bildirir : meydana çıkarır; kılıcın, düşmanların başından haber verir: başını keser.
(*Şemsī'i Dihistānī*)

چکیده خون (çekīde ḫūn) = Uzüm şarabı «قاموس وشمس».

چَلْ (çel) = Çelīden = gitmek ten emir.

از چلچل تو پای من زار شد چل
من خود نمی چلم تو اگر میچلی بچل
ناصر

Senin acele gidişinden benim ayağım topal oldu. Ben gitmiyorum. Sen istersen git.
(*Nāṣır*)

چِلْ (çil) = Çihl (*muḫ.*) = Kırk § Ahmak.

چل گند چل ساله گر کسب علوم
کی شود کامل تر از اهل فهوم
سراج

Ahmak kırk sene bilgiler kazansa da anlayışlı kimselerden daha olgun nasıl olur.
(*Sarrāc*)

§ Sağ eliyle sol ayağı beyaz olan at.

چُلْ (çul) = Döl döş yetiştirme aleti.

چَلاسْ (çelâs) = Yemek daha sofraya getirilmeden her kabdan bir iki lokma yiyen açgözlü (*Ar.*) لواس.

چَلاكْ (çelâk) = Bok böceği.

چُلانَكْ (çulânek) = Değnek üze-

rinde döndürülen bir bardağı arasıra havaya fırlatıp tekrar değnek üzerine düşürerek döndürme oyunu. Bir adı da کوزه‌گردانك (küze gerdânek») tir, çelâk mânasına da gelir, چلاك (*ba.*).

چِلاو (**çilâv**) = Etsiz pirinç pilâvı. Hafifletilmişi (çilev) dir, bugün böyle yazılır ve okunur. Acem pilâvı (Ġıyâṣ).

چلو کباب (çilev kebâb) = Çilâv, kebap, tereyağından yapılan İranın en güzel yemeklerinden biridir.

چَلَب (**çeleb**) = Muzika aletlerinden zil.

اندران صحرا که شیران دو لشکر صف کشند
واسمان از برهمی خواند بر ایشان واقترب
چشمهٔ روشن نبیند دیده از گرد سیاه
بانگ تندر نشنود گوش ازغوگوس وچلب
فرخی

İki tarafın aslan askerlerinin sıralandıkları ovada gök yukardan onlara (واقترب) *okur yani kıyametin yaklaştığını haber verir. Göz, siyah tozdan güneşi görmez; kulak, kös ve zil sesinden gök gürültüsünü işitmez.*
(*Ferruḫî*)

§ Kavga, arbede, fitne.

زدست وتیغش بیدار امن وخفته چلب
قطران

Onun elinden, emniyet uyanık; kılıcından, fitne uykuda.
(*Ḳaṭrān*)

چَلپاسه (**çelpâse**) = Alaca keler (*Ar.*) وزغه.

چَلپَك (**çelpek**) = Gözleme.

چُلبُله (**çulbule**) = Acele ve telâş eden, sıkıntı çeken. Kulzum'de (ç) nin üstünü (b) nin esresiyledir.

ای زنور رای تو خورشید تابان درحجاب
وی زجود دست تو ابر بهاری چلبله
ظهیر

Ey fikrinin nurundan güneş örtüde, elinin cömertliğinden bahar bulutu telâşta olan kimse!
(*Ẓahîr*)

§Şairlere verilen ihsan. Bu kelimenin Türkçe olduğunu söyliyenler de vardır.

چِلچِله (**çilçile**) = Kaplumbağa.

چلچله بنشست وصوفی ره نیافت
چلچله صد باربه زان چل‌چله
قاسم‌الانوار

Kaplumbağa oturdu ve sofu yolu kaybetti. Kaplumbağa o kırk çile çıkarandan yüz kere iyidir.
(*Ḳāsımulenvār*)

§ Çaylak kuşu.

چُلغوزه (**çulġūze**) = Çam fıstığı.

هرکرا نیست ذوق چلغوزه
هست در خورد ریش اوبوزه
آذری

Her kim çam fıstığından zevk almazsa onun sakalına boza lâyıktır

(*Āzerî*)

چَلَك ، چِلِك (**çelik, çelek**)=چالبك (*ba.*)

چِلك (**çilk**) = Kepçe.

چُلَك (**çulek**) = İplik ve ibrişim kelebi § İpekten örülmüş kaytan.

چَلمَله (**çelmele**) = Bedava.

علم حق آنست زانسو کش عنان
عامه راده چله عالم چلمله
ناصر

Hak bilgi odur. Öteki cihetten dizgini çevir, bütün âlemi umuma bedava ver.

(*Nāṣır*)

چِل مَنارَه (**çil menâre**) = تخت جمشید (*ba.*).

چَلَنچُو (**çelençū**) = Kıyafeti pis, perişan kimse. Türkçe çapaçul bundan bozulmuş gibi görünür.

چُلُوج (**çulūc**) = Değirmen dişengisi (Burhān).

چُلُوك (**çelūk**) = At ve beygir yedecek ip.

چُلُوك (**çulūk**) = Değirmenin çarkını dordurmak için çarka bağlanan ip (Nefîsî).

چِلّه (**çille**) = Bez dokurken eninden artan ipliktir. Çulhalar bunu dokumayıp parmaklariyle kıvırarak bir tarafa bırakırlar § Yay kirişi § Dervişlerin halvette çıkardıkları kırk gün. (L) şeddesiz de olur. Kırkıncı gün mânasına da gelir. چله بزوگ (Çile'i buzurg)=zemherir (*Ar.*) اربعين.

چَلِيپا (**çelîpâ**) = Haç. Muarrebi صليب (şalîb) dir.

گر بمسجد روم ابروی تو محراب منست
ور برآتشکده زلف تو چلیپا دارم
سعدی

Eğer mescide gidersem senin kaşın mihrabım, eğer ateşgedeye gidersem senin zülfün haçımdır.

(*Sa'di*)

§ Her kavisli ve kıvrık çizgi. (*k.*) Güzellerin zülfü [*].

چَم (**çem**) = Naz ile salınarak yürüme. Bu mânaya gelen چيدن (çemîden) den emir.

یکی سر برآر از گریبان چم
بآرام دل باجوانان بچم
سعدی

[*] Eski zamanlarda kadınlar zülüflerini haç şeklinde iki taraftan yanakları üstüne sarkıtırlarmış.

Başını bir defa keder yakasından kaldır: başını önüne eğip düşünme; gönül ferahlığiyle gençlerle salın.

(*Sa'dî*)

§ Süslü, düzgün.

زگرگ اگر تونهٔ به پتر زگرگ میاش
اگر تو مؤمنی وکار دین تو بچمست
عنصری

Eğer inancın varsa ve din işin düzgünse kurttan iyi değilsen kurttan beter olma.

(*'Unṣurî*)

§ Kazanılmış, cemedilmiş.

جهان ومال جهان سربسر چیدهٔ تست
فرخی

Dünya ve dünya malı baştan başa senin kazancındır.

(*Ferruḫî*)

§ Mâna.

این سخن چم ندارد

Bu sözün mânası yoktur.

دعوی کنی که شاعر دهرم ولیك هست
در شعر تو نه لذت ونه حکمت ونه چم
شهید

Zamanın şairiyim diye iddia ediyorsun; fakat senin şiirinde ne lezzet, ne hikmet, ne mâna var.

(*Şehîd*)

§ Kabahat ve suç.

چم گفتمن کو چم چه چم برمن بدین سهوست وچم
مثلش نباشد در عجم شاهی زنسل بوالبشر
نزاری

Ona Cem dedim, Cem hani? Cem ne demek? Bu hususta ben yanıldım ve suçluyum; Âdem oğullarından Acem şahları içinde onun dengi yoktur.

(*Nizârî*)

§ Yemek § İranın bazı vilâyetlerinde göz mânasınadır.

عالم دیگرست عالمشان
نیست فرق زنور تا چشان
سنائی

Onların âlemi başka bir âlemdir. Nur ile gözleri arasında bir fark yoktur.

(*Senâ'î*)

چم (**çum**) = Hayvan.

ای رفته وباز آمده وچم گشته
نامت‌زمیان مردمان گم گشته
خیام

Ey gitmiş ve hayvan olarak tekrar gelmiş olan kimse! senin namın insanların arasından unutulmuş [*].

(*Ḫayyâm*)

§ Öğünme, iftihar ve bu mânadan emir.

گفت زنام ولقب خود مچم
داعی

Kendi nam ve lâğabınla öğünme, dedi.

(*Dâ'î*)

§ Üzüm cibresi § Soğuk § Çeşmezen denilen göz ilâcı.

[*] Nizâm bu rubainin Hayyam'a nispeti sabit olmadığını ve (چم گشته) yerine (بل‌هم‌گشته) suretinde de rivayet edildiğini ve Hayyam'ın tenasuha kail zümreden olmadığını, eğer olsaydı başka şiirlerinde de buna işaret olacağını iddia ile rubaiye ait hikâyeyi anlatıyor.

چم (çim) = Yosun.

چماچم (çumâçum) = Alın (*Ar.*) ناصیه.

بدرگاه قصر رفیعت نهاده
ملوك جهان از تفاخر جباچم
نزاری

Senin yüksek köşkünün kapısında cihan padişahları öğünerek alınlarını yere koyarlar. secde ederler.

(*Nizārī*)

(Reşīdī) Arapça baş kâsesi mânasına (cumcume) nin cem'i olan (cemâcim) i yanlış okumuşlar demek istiyor.

چمان (çemân) = Naz ile salınarak yürüyen = ḫırâmân).

سرو چمان من چرا میل چمن نمی‌کند
حافظ

Benim salınıp gezen selvi boylum, niçin çemene rağbet etmiyor.

(*Ḥāfız*)

§ Şarap kadehi.

هچو بابل لحن ودستانها زنید
چون ایاالب شد چمان ازبابله
ناصر

Şarap kadehi sürahiden dolduğu zaman bülbüller gibi nağmeler terennüm ediniz.

(*Nāṣır*)

§ Çemen mevkiinde de kullanılır.

گوئی زباد سروچمان چون همی چمد
حوران جنتند شده درچمان چمان
فرید

Salınan selvi rüzgârdan salındıkça çemende cennet hurileri salınır sanırsın.

(*Ferīd*)

چمانچی (çemânçī) = İçi şarapla dolu yatık [*].

چمانه (çemâne) = Şarap kadehi ve yarım kabağı nakışlayıp içinde şarap içtikleri bir türlü kadeh.

چمانه (çumâne) = Hayvan.

چه لافی‌که من یك چمانه نخوردم
چه فضلست پس مر ترا برچمانه
ناصر

Ben bir kadeh içmedim diye ne öğünüyorsun. Öyle ise senin hayvana ne üstünlüğün var.

(*Nāṣır*)

(Nefīsī) orta ve kadehin dibinde kalan yudum mânalarına da yazmıştır.

چمانی (çemânī) = Sâki.

یکی سوی من ای چمانی بچم
کاشانی

Ey sâki! bir defa benim tarafıma salın.

(*Kāşānī*)

چمك (çemtâk) = Ayakkabı. Tahfif ile çemtek denir=çemşçâk, çemşek = çemnâk, çemenk.

[*] Boğazı dar, karnı geniş ve yayvan şarap kabı.

چمچاح (çemçâḫ [*]) = Eğri, kambur.

زرد وچچاخ کردم از غم عشق
دوزخ لعل‌فام وقامت راست
فرخی

Lâl renkli iki yanak ile düzgün endam, aşk kaygısiyle beni sararttı ve belimi büktü.
(*Ferruḫî*)

کشیده قامت وگل روی ومشك بوی وی است
خلمده بینی وچچاخ وگنده فوز منم
سوزنی

Uzun boylu, gül yüzlü, misk kokulu odur. Burnu akar, kambur, ağzı kokar benim.
(*Sūzenî*)

چمچرغه (çemçurġe) = Bir nevi kamçı § Kamçı örülen iplik.

چمچم (çumçum) = Salınarak yürüme (çem) in birinci mânasına göre (ç) lerin üstün olması gerektir.

زمستان منهزم شد تا برآمد
سپاه ماه پروردین بچمچم
پور بهای جاجی

Baharın ilk ayı askeri salınarak gelince soğuk, bozguna uğradı, dağıldı.
(*Pūrbehāyi Cāmî*)

§ At, öküz gibi hayvanların tırnağı § Tabanı paçavra, koncu çorap gibi iple örülü ve dilimizde cimcime denilen ayakkabı. Konuşma dilinde (gîve) denir.

چمچمه (çumçume) = Ayak sesi.

گرد نعال وچچمهٔ باد پو یگانش
خوش چون سماع وسرمه بسمع وبصر رسید
سوزنی

Onun rüzgâr gibi çabuk yürüyüşlü olan atlarının nallarının tozu göze sürme, ayak sesi kulağa zikir sesi gibi erişti.
(*Sūzenî*)

چمچه (çumçe) = Çamçak : ağaçtan yapılmış su kabı.

چمش (çemş) = Çeşm maklûbudur.

گهی زخش زند تیر بر دل عشاق
گهی زدست زند تیغ ، برسر اعدا
معزی

Kâh bakışiyle âşıkların gönlüne ok saplar; kâh eliyle düşmanların başına kılıç vurur.
(*Mu'izzî*)

بکردار چشم گوزنان دو چش
فردوسی

İki gözü ceylânların gözü gibi.
(*Firdevsî*)

§ Naz ve işve ile yürüyüş.

سرخوش وچشان چوکبك مست رفت
عاشقانرا دل بهجرانش بکفت
سیف

Sarhoş keklik gibi keyifli ve nazlı yürüyüp gitti. Ayrılığiyle âşıkların kalbini yaraladı.
(*Seyf*)

[*] Türkçe çamçak dediğimiz su kabı mânasına görülemedi.

جمشه (çemşe) = Çeşmenin çevrilmişi.

جمك (çemek) = Kuvvet ve kudret, şan ve şevket, ilerilik, üstünlük.

پایگه سخنوری یافتم از قبول تو
خود زازل بعون تو دست مساست این چمك
عمید

Senin kabulün sayesinde şairlik derecesine yükseldim, senin yardımınla öteden beri bu kudret elimdedir.

('Amîd)

جمن (çemen) = Çemen.

طراوت چن اتحاد را نازم
که امتیاز میان گل وگیاهش نیست
طالب

Gülü ile otu arasında fark olmıyan ittihat çemeninin taravetini takdir ederim.

(Ṭālib)

چن پیرا (çemen pîrâ) = Bahçıvan.

حقیرم ای چن پیرا مبین گرچی ثمر بیدم
که از جان سایه‌ام جویی چو بر سرتافت خورشیدم
هدایت

Ey bahçıvan! Her ne kadar söğüt gibi meyvasız isem de beni hakîr görme; güneş başımda parıldayınca can ve gönülden gölgemi ararsın.

(Hidâyet)

جمنا (çemnâ) = Katır (Nefîsî).

جمند (çemend) = Cemend (*ba.*).

جموش (çemūş)=Tepme atan huysuz at, katır. Muarrebi شموس (şemūs) § Bir çeşit ayakkabı.

جمی (çemî) = Mânevi. Çem (*ba.*). Çemîden den muzari.

جمیدن (çemîden)=Salınmak, eda ile yürümek, eğrilmek,

چو باد صبا درگلستان وزد
چیدن درخت جوانرا سزد
سعدی

Gülistanda saba rüzgârı esince salınma genç ağaca: fidana yakışır.

(Sa'dî)

جمین (çemîn) = Sidik ve pislik. Çâmîn (*muḥ.*).

بلبلانرا جای می زیبد چن
مرجعانرا در چن خوشتر وطن
مولانا

Bülbüllerin yeri çemende yakışır, bok böceğine pislik içi daha hoş gelir.

(Mevlânâ)

جناب (çenâb) = Çadır tepesindeki ağırşak.

جزاز جناب تو نزنم خیمهٔ ثنا
گر چرخ در دهان کندم چوب چون چناب
رضی

Felek ağzıma çadır ağırşağı direği gibi direk soksa cenabından başkasının medîh ve sena çadırını kurmam: senden başkasını methetmem.

(Raẓî)

§ Pencapta büyük bir şehir.

چناچن (**çenâçen**) = Birbiri ardınca gelen ok sesi.

زیم چناچن که آمد زیر
کفن گشت در زیر جوشن حریر
نظامی

Birbiri ardınca gelen ok sesinin korkusundan zırhın altında ipek esvap kefen oldu.

(*Nizâmî*)

چنار (**çenâr**) = Çınar ağacı (*Ar.*) صنار. Şairler bunun yaprağını parmakları açık avuca benzetmişler.

هر دست وهر زبان که درونیست نفع خلق
غیر از زبان سوسن ودست چنار نیست
مولانا

Kendisinde halkın menfaati olmıyan her el ve dil, zambak dili ile çınarın elinden yani yaprağından başka bir şey değildir.

(*Mevlânâ*)

Eski çınarın kendiliğinden ateş alması meşhurdur.

هلاك نفس خوی زشت نفسست
نکوزد این مثلرا هوشیاری
کفن برخود تند هرگرم پیله
برآرد آتش از خود هر چناری
عطار

Nefsin helâkine sebep kendi çirkin nuyudur. Şu darbımeseli bir akıllı güzel söylemiştir; her ipek kurdu kendine kefen örer, her çınar kendinden ateş çıkarır: ateş alır.

(*'Aṭṭâr*)

§ Halka. Bir çeşit ateş oyunu (Niẓâm).

چناری وکدوئی (**çenârî vu kedūʾî**) = İki kimse görünüşte denk olup hakikatte olmamak yerinde söylenir.

دریاب کمال این سخن نازك وباریك
آزرده مکن خاطرت از کس سرموئی
گر باتو برابر زند آن صوفیٔ اقرع
یادست مرا دوحق او بیت تکوئی
بدخواه تو خودرا بیزرگی چو تواند
لیکن مثلست که این که چناری وکدوئی
کمال

Kemal! Bu nazik ve ince sözü anla: bir kimseden hatırını kıl ucu kadar incitme. Eğer o kel sofu seninle denk olduğunu iddia ederse onun hakkında iyi bir söz hatırlarım: düşmanın büyüklükte kendini senin gibi sayar; lâkin (çenârî vu kedūʾî) yani kabağın çınara karşı durması darbımeseldir [*].

(*Kemâl*)

چناغ (**çenâġ**) = Çanak.

چنال (**çenâl**) = Çınar.

چنان ، چنانْ (**çunân, çinân**) = Öyle, onun gibi, nitekim: çun ile ân'dan mürekkep ve muhaffeftir.

[*] Bir çınarın dibine dikilen kabağın az zaman içinde çınarın tepesine çıkıp bir müddet sonra düşüvermesi birçok dillerde söylenen hikâyelerdendir.

من چنان عاشق رویت که زخود بیخبرم
تو چنان فتنهٔ خویشی که زمن بیخبری
سعدی

Ben senin yüzüne öyle âşıkım ki kendimden haberim yok. Sen kendine öyle meftunsun ki benden haberin yok.

(*Sa'dī*)

لذیذ بود حکایت دراز تر گفتم
چنان که حرف عصا گفت موسی اندر طور
عرفی

Hikâye tatlı idi; sözü ziyade uzattım. Nitekim Hazreti Musa (Kelimullah) «وما تلك بيمينك يا موسى» *yüksek hitabına karşı* « هي عصاى اتوكأ عليها » *cevabiyle sözü uzatmak istemiştir.*

(*'Urfī*)

Konuşmada (ç) esre harekelidir.

چَنانْهِن (çenânhen) = Çok güzel, aferin gibi beğenme yerinde kullanılan bir kelimedir. İkinci (n) nin kaldırıldığı da vardır.

چَنَب (çeneb) = Sünnet.

چنب سنت وکاریه نافله
روا ناروادان حلال وحرام
ابوالنصر [*]

Çeneb « سنت », « كاريه » *nafiledir. «Reva» yi helâl, «nareva» yi haram bil.*

(*Ebū Naṣr*)

[*] Farsçadan Arapçaya manzum ve değerli eski bir lûgattir.

چَنبَر (çenber) = Tef kasnağı, fıçı çemberi gibi bir daireyi kaplıyan şey: daire çevresi § Çark vurmak yani döne döne daire çevirmek § Halka.

زلف تو از مشك ناب چنبر چنبر
روی تو از لاله برگ خرمن خرمن
فرخی

Senin halka halka zülfün halis miskten; yanağın küme küme lâle yaprağındandır.

(*Ferruḫī*)

(*k.*) Esirlik, bağlılık.

گرچه بسیاری رسن بازی فکرت کرده ام
بیش ازین چیزی نمی دانم که سردرچنبرم
عطار

Her ne kadar fikir cambazlığı ettimse de yani fikrini döndürüp dulaştırdımsa da bundan fazla bir şey bilmiyorum; çünkü esirim.

(*'Aṭṭār*)

چنبر گردن (çenberi gerden) = Boyun kemiği. (*Ar.*) ترقوه.

چنبر مینا (çenberi mīnâ) = (*k.*) Gök.

چُنبُك (çunbek) = Sıçramak, atılmak, kalgımak § Mıhladız (*Ar.*) مقناطيس Mıknâṭîs.

چُنبُل (çunbul) = Dilenci. Çunbulî = dilencilik.

چُنبُور (çunbūr) = Dizgin kayışı.

چُنبَه (çunbe) = Tırkaz: kapı da-

yağı § Tokaç: çırpıcı tokmağı, deveci sopası gibi elde kullanılan kalın ağaçlar.

دو چیزش بشکن ودو برکن
مندیش زغلفل وغربه
دندانش بگاز ودیده بانگشت
چهلو بدبوس وسربچنبه
لبیبی

İki şeyi kır, iki şeyi kökle. Gürültü ve haykırmadan korkma: dişini kerpeten, gözünü parmakla kökle; böğrünü topuz, başını tokmakla kır.

(Lebîbî)

§ Asma kollarına yapışık üzüm çöpü § Kalın, kaba adam.

چنبیدَن (**çunbîden**) = Sıçramak, atılmak, kalgımak § Kaçmak.

چینخ ، چنخ (**çinḫ, çīḫ**) = Gözü akan ve o sebeple kirpikleri dökülen kimse.

چَنْد (**çend**) = End gibi üçten ona kadar miktarı belli olmıyan sayı (*Ar.*) بضع.

(نثر) تنی چند در صحبت من بودند
سعدی

Birkaç kişi benimle ahbaptılar.

(Sa'dî)

§ Her ne kadar mânasını da ifade eder.

پیك گمان درجناب وادیٔ قدسش
چند دویده ندید هیچ کرانرا
شرف‌الدین

Zan habercisi onun kudsiyeti vâdisi semtinde her ne kadar koştu ise de kenarını hiç görmedi: o vâdinin ucu bucağı yoktur.

(Şerefeddîn)

§ تاکی Tâkey=Ne vakte kadar mevkiinde kullanılır.

چند گوئی که چو ایام بهار آید
گل ببارآید وبادام ببار آید
شصت بار آمده نوروز مرامهمان
هم جز آن نیست اگر ششصد بارآید
لبیبی

Ne vakte kadar; bahar gelir, gül açar, badem meyva verirse, dersin. Bana nevrüz altmış kere misafir gelmiş; altı yüz defa gelse yine ondan başka bir şey değildir.

(Lebîbî)

§ İstifhamı mikdarî edatıdır.

سرت گردم بگوبوست چندست
بهائی

Sana feda olayım söyle, öpücüğün kaçadır.

(Behâ'î)

چَنْدان (**çendân**)=Çend ile ân dan mürekkep. O kadar demektir. Ne kadar mânasına da gelir.

من باتو دوستی ووفا کم نمی‌کنم
چندان‌که دشمنی وجفا بیشتر کنی
سعدی

Sen bana düşmanlığı ve cefayı ne kadar artırırsan ben sana karşı dostluğu ve vefakârlığı azaltmam.

(Sa'dî)

O zamana kadar mânasını ifade eder.

چندان بود کرشمه وناز سهی قدان
کاید بجلوه سرو صنوبر خرام ما
حافظ

Endamı düzgün olan güzellerin naz ve edaları bizim çam salınışlı selvimiz yani sevgilimiz cilve ile gelinciye kadardır.

(*Ḥāfız*)

Tekrar edilirse çok mânasını ifade eder.

دارم گلهها زچرخ چندان چندان
باگریه توان گفت نه خندان خندان
هر در وگهرکه داد از من بستد
آن در وگهرچه بود دندان دندان
شاعر

Felekten şikâyetlerim o kadar çok ki güle güle değil ağlıyarak söylenebilir: bana verdiği her inci ve elması aldı O inci ve elmas nedir bilir misin? diş, diş.

(*Şā'ir*)

§ Sandal ağacı § Çinde bir memleket.

چُندَر (**çunder**) = Pancar=çuğunder (*muḥ.*) (*ba.*).

هرگز نشنیده امکه آشی
فخرش بوجود چندر آید
اسحاق

Bir yemeğin, pancarın vücudiyle öğündüğünü hiçbir vakit işitmemişim.

(*Bushāk*)

چُندی (**çendī**)=Biraz, bir müddet.

گفتم آهن دلی کنم چندی
ندهم دل بهیچ دلبندی
سعدی

Biraz katıyüreklilik edeyim, hiçbir gönül bağlıyacak şeye yahut bir sevgiliye, gönül vermiyeyim dedim.

(*Sa'dī*)

چُندین (**çendīn**) = Bu kadar: (چند) ile (ین) den mürekkeptir.

ندارم طاقت تیمار چندین
اغثنی یاغیاث‌المستغیثین
نظامی

Bu kadar kedere tahammülüm yok. Ey istimdadedenlere imdadeden! bana yardım et.

(*Niẓāmī*)

چَندَن ، چَندَل (**çendel, çenden**) =Sandal denilen kokulu ağaç. Muarrebi صندل (ṣendel) dir.

عیان شود خطر آدمی زرنج خطیر
که تانسوزد ، بوبرنخیزد از چندن
قاآنی

Âdem oğlunun büyüklüğü korkunç bir felâket belirdiği zaman belli olur. Sandal ağacının kokusu yanmadıkça çıkmaz.

(*Ḳāānī*)

چَنگ (**çeng**)=Eğri büğrü § Başı eğri bir çeşit saz § Kanunun dik tutularak çalınan nev'i.

پیران چنگ پشت وجوانان چنگ زلف
در چنگ جام باده ودرگوش بانگ چنگ
سوزنی

Beli bükük ihtiyarlar, zülfü

kıvırcık gençler, ellerinde şarap kadehi, kulaklarında çeng sesi.
(Sāzenî)

از پس فغان وشیونم
چنگیست خم گشته تنم
اشك آمده تادامنم
از هرمژه چون تارها
جامی

Figan ve matemimin çokluğundan vücudum boynu bükük bir çeng'e benziyor. Her kirpiğimden göz yaşım iplikler gibi eteğime kadar uzamış.
(Cāmî)

§ İnsan, kuş, yırtıcı hayvan pençesi.

گرچه شاطر بود خروس بچنگ
چه زند پیش باز رویین چنگ
سعدی

Horoz döğüşte çevik ise de tunç pençeli doğanın önünde nasıl saldırır.
(Sa'dî)

اگر پیل زوری وگر شیر چنگ
بنزدیك من صلح بهتر که جنگ
سعدی

Eğer fil kuvvetli ve aslan pençeli olsan da bana göre barış kavgadan hayırlıdır.
(Sa'dî)

§ Çengel, hususiyle filçilerin fil sürdükleri kargaburun biçimindeki çengel § Çolak mânasına da gelir ki sinirlere ârız olan hastalık sebebiyle el ve ayağın büzülmesidir. İlk yazdığımız (eğri) den başka mânalar hep ondan alınmıştır.

چنگ بدل زدن (çeng bedil zeden) = Cezbetmek, çekmek.

چنگ (**çung**) = Söz. çungîden= söz söylemek ten emir § Kuşun yerden yem toplaması.

چنگ (**çîng**) = Kuş gagası § Ok ve mızrağın keskin tarafı.

چنگاز (**çengâr**) = Yengeç.

چنگال (**çengâl**)= İnsan pençesi, kuş tırnağı, yırtıcı hayvan kınağı.

نبینی که چون گربه عاجز شود
برآرد بچنگال چشم پلنگ
سعدی

Görmezmisin ki kedi âciz olunca pençesiyle kaplanın gözünü çıkarır.
(Sa'dî)

§ Kuyu çengeli § Yemek çatalı § Çengâlî dedikleri tatlı: yağ ile şeker ve bal gibi tatlı maddeler içinde ezilmiş sıcak ekmek (*Ar.*) بسيسه. Amaç § İnce bel mânalarına da görülmüştür. چنگال خوش ، چنگالخوست (çengâl ḫust, çengâl ḫuş)=Çengâlî dedikleri tatlı.

چنگرنگهاجه (**çenkerenkhâçe**) = Mecusi bilginlerinden biri. (Nāşırî), چنگرکهاچه (çengerekhâçe); (Nefîsî), چنگرنگاچه (çengernegâçe) suretinde yazmış. (Zerâtuşt Behrām) چکرنکهاچه (çekerenkhâçe) demiştir.

چونامه نزد چکرنکهاچه آمد
دلش درشادی ودوکاچه آمد
زرآتشت بهرام

Mektup, Çekerenkhâçe'nin yanına gelince gönlü sevindi ve mesrur oldu.

(*Zerâtuşt Behrâm*)

چِنگِش (çingiş)=Efrâsyab'a yardıma gelip Rustem tarafından öldürülen ünlü savaş erlerinden biri.

چَنگَك (çengek) = Çengel, hususiyle fil sürecek çengel § Çengin küçültülmüşü = pençecik.

چَنگَل ، چَنگُل (çengel, çengul) = Çengel § Pençe.

چنگل ومنقار کشیده دراز
هرچه همی دید همی کرد باز
جعفر

Pençe ve gagasını uzatmış, her ne görürse açıyordu: gördüğünü gagalıyor, zedeliyordu.

(*Ca'fer*)

§ Orman.

چَنگلاهی (çenglâhî) = Çaylak kuşu.

چَنگلوك (çengelük) = Eli ayağı büzülmüş ve kıvrılmış insan ve hayvan, çolak § Dermansızlığından dolayı bir yere dayanarak kalkan kimse.

چنگلوکم چون جنین اندر رحم
مولانا

Dölyatağında büzülen döl gibiyim.

(*Mevlânâ*)

ای غوك چنگلوك چو پژمرده برگ کوك
خواهی که چون چکوك بپری سوی هوا
لبیبی

Ey solmuş marul yaprağı gibi eğri büğrü kurbağa! serçe gibi hava tarafına uçmak mı istersin.

(*Lebibî*)

چَنگُلَه (çengule) = Çeng denilen saz § Pençe § Çengel.

چِنگِلَه (çingile) = Kıvırcık saç.

چَنگِ مَریَم (çengi meryem) = Meryem eli, buhurı meryem denilen nebat. Pençei meryem, buhuri meryem de denir.

برست از چنگ مریم شاه عالم
چنان کابستنان از چنگ مریم
نظامی

Gebeler meryem elinden kurtulduğu gibi cihanın padişahı Meryemin elinden kurtuldu.

(*Nizâmî*)

Birinci Meryemden maksat Ḫusrev'in sevgilisi, ikincisinden maksat gebelere doğumu kolaylaştırmak için bu nebat ile yapılan tedavidir.

چَنگُوك (çengūk) = Çengelük.

چنگه (**çenge**) = İdaresi altındaki ahaliden evlenecek herhangi bir kızı önce kendi yatağına alan zalim bir padişah. Bir gün gene evlenecek bir kızı âdeti veçhile yatağına almak istemişse de kızın yerine kız kıyafetine giren erkek kardeşi yanında sakladığı hançerle o namus düşmanını öldürmüştür. Halk sevinerek bu güne عید چنگه (ʿIdi çenge) demişlerdir.

چنگیدن (**çengīden**) = Söz söylemek

خمش بودن نکو فضلیست لیکن
نه چندانکه بگویندت که کنگی
همان بهترکه در بزم افاضل
زدانشهای خود چیزی بچنگی
که تامعلوم گردد عاقلانرا
که تو شاخ گلی یاچوب شنگی
نصیرطوسی

Susmak güzel bir fazilettir. Lâkin kendine dilsizlik isnadettirecek kadar değil; fazilet sahiplerinin derneğinde o iyidir ki kendi bilgine dair bir şey söyleyesin; zira akıllılar sen gül dalı mısın yoksa gürgen odunu musun? bilsinler.

(*Naṣîri Ṭūsî*)

چنو (**çunū**) = Onun gibi: چون او (çun ū) (*muḫ.*).

چنودپل (**çunūdpul**) = Sırat köprüsü.

چنه (**çene**) = Çene : çâne (*muḫ.*) (*ba.*).

چنه (**çine**) = Çîne (*muḫ.*) (*ba.*).

چنیدن (**çinīden**) = Toplamak, devşirmek, seçmek, istif etmek.

گلستان که امروز باشد بیار
تو فرداچنی گل نیاید بکار
فردوسی

چدن çiden (*ba.*).

چنین (**çunīn**) = Böyle, bunun gibi: (چون) ile (ین) den mürekkep ve muhaffeftir.

حیف باشد برچنین تن پیرهن
ظلم باشد برچنین صورت نقاب
سعدی

Böyle bir vücudun gömlek giymesi yazıktır. Böyle bir yüzün örtülü olması zulümdür.

(*Sa'di*)

بر روزن دل دیده گشایم برخ دوست
در زمرهٔ ارباب حیا رسم چنینست
طالب

Dostun yüzüne gönül penceresinden bakarım. Hayâlı adamlar takımında görenek böyledir.

(*Ṭālib*)

چو (**çu**) = چون Çun (*muḫ.*) چون çun (*ba.*).

نازنینی چو تو با کیزه دل وپاك نهاد
بهتر آنست که بامردم بد ننیشی
حافظ

Sen mademki temiz kalbli ve temiz tabiatlı bir güzelsin, kötü kimselerle düşüp kalkmaman çok iyidir.

(*Ḥāfıẓ*)

میان عاشق ومعشوق فرق بسیارست
چو یار ناز نماید شما نیاز کنید
حافظ

Âşık ile mâşuk arasında çok fark vardır. Sevgili naz gösterirse siz yalvarınız.

(*Ḥāfıẓ*)

چوُاك (**çuvâk**) = Yağda pişmiş gözleme, çörek, poğaça.

چوُب (**çūb**) = Ağaç parçası, kütüğü, çomak, sopa, odun.

که تواندکه دهد میوهٔ رنگین از چوب
یا که تاندکه برآرد گل صدبرگ از خار
سعدی

تاند (tâned) (*ba.*).

این قبارا گر ببندی فی‌المثل برچوب خشك
چوب گردد سبز وخرم همچو سرو چویبار
قاآنی

Bu kaftanı meselâ kuru ağaca giydirsek ağaç, ırmak kenarındaki selvi gibi yeşil ve taravetli olur.

(*Ḳāānî*)

چوبان (çūbân) = Çoban. Farsça lûgatler (p) ile daha doğru buluyorlar = şubân.

چوب بست (çūb best) = Yapı iskelesi.

چوب پنبه (çūb penbe) = Pamuk gibi yumuşak bir çeşit kav.

چوب تعلیم (çūbi taʿlīm) = Öğretmen değneği.

چوبخط (çūbḫaṭ) = Çetele.

چوبخوار (çūbḫuvâr) = Ağaç kurdu (*Ar.*) ارضه.

چوب خوردن (çūb ḫurden) = Değnekle döğülmek.

چوبدانه (çūbdâne) = İğde.

چوب زدن (çūb zeden) = Değnekle döğmek. Kanun yoliyle olursa (çūbkârî) denir.

چوب زین (çūb zîn)=Eyer kaltağı.

چوب سای (çūbsây)=Törpü, rende.

چوب شکاف (çūb şikâf)=Odun yarıcı § Kama پاز (*ba.*).

چوبکش ، چوبگین (çūbkeş, çūbgîn)= Pamuk çekirdeğini pamuktan ayırdedecek çark.

چوب نان (çūb nân) = Oklava.

چوب نورد (çūb neverd) = Çulhaların üzerine bez sardıkları ağaç, selmen.

چوُبَك (**çūbek**) = Davul tokmağı. Çūbekzen, çūbekî = davulcu, bekçi başı, yasakçı.

مزن چوبك دگر چون پاسبانان
مولانا

Bir daha bekçiler gibi davul çalma.

(*Mevlānā*)

یك چوبکیٔ بام تو بهرام چوبه شد
خسرو

(Behrâm Çūbe) senin meskeninin bir bekçisidir.

(*Ḫusrev*)

چوبه çūbe (*ba.*).

چوبك اشنان (çūbek uşnân)=Çöven, köpürtken.

چوبه (**çūbe**) = Oklava § Kayın ağacından yapılan ok.

زصد چوبه آمد یکی برهدف
سعدی

Yüz oktan biri amaca rasgeldi.
(*Sa'dī*)

§ Hurmuz'ün seraskeri. چوبین çūbīn (*ba.*).

چوبین (**çūbīn**) = Ağaçtan yapılan her şey § Başa bağladıkları mendil yahut gelin duvağı.

بکشتی می‌شدم هرسو شتابان
سوار اسب چو بین همچو طفلان
سلیم

Ağaçtan ata binen çocuklar gibi gemiye binerek her tarafa süratle gidiyordum.
(*Selim*)

§ Hurmuz'ün seraskeri Behrâm'ın lâğabıdır. Kuru, arık, uzun boylu olduğundan bu lâğabı almıştır § Ağaçkakan yahut kervan kuşu.

چوبره (**çevtere**)=Bahçe ve havuz etrafında, kapı önlerinde yapılan dört köşeli set, seki.

چوچه (**çūçe**) = Oklava.

چوخا (**çūḫâ**) = Çuha dediğimiz kumaş § Papaz feracesi.

مرا بینند اندر کنج غاری
شده مولوزن وپوشیده چوخا
خاقانی

Beni bir mağara köşesinde çan çalmağa memur olmuş ve papaz elbisesi giymiş görürler.
(*Ḫāḳānī*)

چوخیدن (**çūḫīden**) = Ayak kaymak, tekerlenmek, düşmek § İnadetmek.

چور (**çūr**) = Sülün kuşu.

پری دیدار حوری نارون قد
دری رفتار چوری یاسمن خد
سوزنی

Peri yüzlü, uzun boylu bir huri; keklik gidişli, yasemin yanaklı bir sülün.
(*Sūzenī*)

نارون narven (*ba.*).

چوز (**çūz**) = Bir yaşını bitirmiyen ve henüz tülemiyen avcı kuş § Kadınların döl döş aleti § Deve otu (*Ar.*) غلیص.

چوزه ، چوژه (**çūze, çūje**)=Piliç.

چره بازت که شکاری فکنست
چیره‌اش چوزهٔ هربیوه زنست
چاچی

Senin avcı kuşu düşüren erkek doğanının günlük yiyeceği, her dul kadının civcividir.
(*Cāmī*)

چیره cīre (*ba.*) § İğin ucunda iplik geçirilen kertik.

چوسه (**çevse**)=Köşk. Cevsek; bunun yahut köşkün muarrebidir.

چوسیدن (**çevsîden**)= Çespîden ve çefsîden (*ba*).

چوشك (**çūvşek**)=Emzikli bardak.

چوشیدن (**çūşîden**) = Emmek (*muḥ.*) çūşiden dir.

چوغ (**çūġ**) = Boyunduruk § Su arkı.

چوغری (**çūġrî**) = Süzme yoğurt.

چوك (**çūk**) = Hak kuşu.

چوك زشاخ درخت خویشتن آویخته
زاغ سیه بردوبال غالیه آمیخته
منوچهری

Hak kuşu kendini ağaç dalından asmış, kara karga iki kanadına kalemisk sürmüş.

(*Minūçihrî*)

گوئی بمی چومن زغم عشق زردگشت
وزشاخ همچو چوك درآویخت خویشتن
کسائی

Ayva, benim gibi aşk eleminden sarardı ve kendini hak kuşu gibi daldan astı sanırsın,

(*Kisā'î*)

§ = چك çuk (*ba.*).

برکسی چون کان ندافی
بزنی چوك چون چك ندافی
فرالاوی [*]

Kus=kadın aleti. Neddaf =pamuk atıcı. Çek=hallaç tokmağı.

[*] Edebe uymadığından tercüme edilmedi.

§ Diz. Devenin diz üzerine oturmasına çökme çök etme denildiğine göre bu ve bundan evvelki mânada dilimizle müşterek demektir,

پیش باز آمدند وچوك زدند
چوك چون اشتران لوك زدند
پوربهای جامی

Karşılayıp lök develeri gibi diz çöktüler.

(*Pūrbehāyi Cāmî*)

چوگان (**çevgân**)= Cirit oynıyanlarm topu çeldikleri ucu eğri değnek, çevgen.

رخسار یار درخم گیسوی تابدار
چون گوی عاج درخم چوگان آبنوس
سعدی

Yârın kıvırcık saçının büklümünde, yanağı; abanozdan yapılmış çevgenin ucunda fildişi topa benzer,

(*Sa'dî*)

Her ucu eğri değneğe, hususiyle davul ve trampetenin ucu toplu çomağına denir.

نکو خواهان نصیحت می‌کنندم
که سعدی چون دهل بیهوده مخروش
ولیکن تا چوگان می زنندش
دهل هرگز نخواهد بود خاموش
سعدی

Hayrımı istiyenler bana, ey Sa'dî! Davul gibi cuş u huruş etme diye nasihat ediyorlar; fakat çomakla vuruldukça davul elbette susmaz.

(*Sa'dî*)

Bu münasebetle kıvrım ve büklüm zülfe de denir.

زعنبر برمهش چنبر زسنبل برگلش چوگان قطران

Ay'ının: yüzünün üzerinde amberden daire, gülünün: yanağının üzerinde sümbülden çevgen var.

(*Ḳaṭrān*)

İran padişahlarının önünde götürülen ucu eğri bir sırık ile onun ucuna takılmış parlak çelikten yapılmış bir küreden ibaret debdebe alâmeti.

چوگانی (çevgânî) = Top oyununa alışkan at.

چون بمیدان می‌رود برجنك چوگانی سوار گوی خورشید از برگردون بچوگان می‌برد سلمان

Savaşmak için görgülü ata binen süvari meydana çıkınca çevgenle güneş topunu feleğin üzerinden alır.

(*Selmān*)

چوگان (**çūgân**) = Netürlü, hangi neviden mânasına istifham edatı § Vakit ve zaman § Eğer gibi şart edatı § = çunan § Teşbih edatı (Burhān ve Nefîsî).

چوگك (**çūkek**) = Büyük baykuş, puhu yahut ona benzer büyük bir kuş.

چول (**çūl**) = Çöl ve kumsal.

کله درچول وغله اندر چال اوحدی

چال çâl (*ba.*). § Erkeklik aleti.

صد بار بگفتم‌که چگول تو خوشست یکبار تو هم بگوکه چول تو خوشست قاضی احمد بستانی

Keçül=köçeklerin belden aşağısını oynatmaları [*].

چول (**çevl**) = Eğri, kambur.

یارغم بسکه برمن افکندی پشتمن چول گشت چون چوکان شاعر

Benim üzerime o kadar keder yükü yüklettin ki arkam çevgen gibi kambur oldu.

(*Şā'ir*)

چولگان (**çevlegân**) = Çevgân; çevl=eğri, gân edatı nispet olduğundan çevgân çevlegânın muhaffefi; شولجان (şevlecân) çevlegânın muarrebidir.

چوله (**çūle**) = Kirpi اسفر (*ba.*).

گرچه دارد زاعتراض جهول سینه پر لیر طعنه چون چوله لیك نزدیك من چنان باشد که سگ ازدور می‌کند دوله رازی

Kara cahilin itirazından göğsüm kirpi gibi kınama okıyle dolu ise de benim yanımda köpeğin uzaktan ulumasına benzer.

(*Rāzî*)

چون (**çun**) = Vakit edatıdır.

[*] Edebe uymadığından tercüme edilmedi.

چون برفلك گرفت هزیمت سپاه چین
آورد شاه زنگ برون لشکر از کمین
انوری

Çin askeri felek üzerinde yenilince: gündüz bitince Zengibar padişahı askerini pusudan çıkardı: gece oldu.

(*Enverî*)

§ Teşbih edatıdır.

ورچو خورشیدت نبینم کاشکی همچون هلال
اندکی پیدا ودیگر در نقابت دیدمی
سعدی

Eğer seni güneş gibi görmezsem keşki yeni ay gibi biraz açık biraz kapalı görseydim.

(*Sa'dî*)

Nitekim, nasıl ki gibi temsil ifade eder.

هیبتش الماس سخرا بکفاند
چون بکفاند دو چشم مار زمرد
منوچهری

Yılanın iki gözünü zümrüt nasıl çatlatırsa onun heybeti sert elması öyle çatlatır.

(*Minüçihrî*)

Şart edatıdır.

مرغ پر نارسته چون پران شود
لقمهٔ هر گربهٔ دران شود
مولانا

Kanadı bitmemiş kuş uçarsa her yırtıcı kedinin lokması olur.

(*Mevlânâ*)

Zira, çünkü mânasına tâlîl edatıdır.

مداوا میکنم بادرد چون درمان نمییابم
تحمل میکنم از زخم چون مرهم نمییابم
سعدی

Derman bulmadığım için derdimi hoş görüyorum. Melhem bulamadığımdan yaraya tahammül ediyorum.

(*Sa'dî*)

Vavı mârufe ile çigûne ve çerâ yerinde kullanılır, istifham edatıdır.

باچنت تیره چون بتماشای او روم
درشب کسی بسیر گلستان نمیرود
قتیل

Kara bahtımla onu seyre nasıl gideyim. Gece vakti kimse gülistanı seyre gitmez.

(*Ḳetîl*)

آخر نه دل بدل رود انصاف من بده
چونست من بوصل تو مشتاق وتو ملول
سعدی

Âkıbet gönül gönle meyletmez mi; bana hak ver; ben seni çok özlerken sen niçin usandın.

(*Sa'dî*)

چون حلقه بردر بودن (çūn ḥalḳa berder būden) = Kapı üzerinde halka olmak (*k.*) sebat etmek, dayanmak.

چونان (çūnân) = Öyle: Çūn ile ân dan mürekkeptir. Tahfifle چنان çunân denir. چنان çunân (*ba.*).

ووی زمین زفرتو زینت پذیر باد
چونانکه از نجوم وزشمس وقمر فلك
سوزنی

Gökyüzü yıldızlarla güneş ve aydan süslendiği gibi yeryüzü senin ışığından bezensin.

(*Sūzenî*)

چونین (çūnîn) = Böyle: Çūn ile în den mürekpeptir. Tahfifle چنین çunîn denir (*ba.*).

چه (**çeh**) = Kuyu, çâh (*muḫ.*).

هرکرا گم شده است یوسف دل
گو ببین در چه زنخدانت
سعدی

Her kimin gönlü yusufu kaybolmuşsa senin çenen çukuruna baksın.

(*Sa'dî*)

چه (**çe**) = Okunmaz (h) ile kelimenin sonuna gelip küçüklük ifade eder.

هرکرا باغچهٔ هست ببستان نرود
سعدی

Her kimin bir bahçesi varsa bostana gitmez.

(*Sa'dî*)

چه (**çi**) = İstifham edatıdır.

تو چه ارمغانی آری‌که بدوستان فرستی
به ازان نه ارمغانی که تو خویشتن بیایی
سعدی

Sen, dostlarına göndermek için ne armağan getireceksin. Kendin gelmenden daha iyi armağan olmaz.

(*Sa'dî*)

Çokluk ifade eder.

چه روزها بشب آورده ام بدین امید
که با وجود عزیزت شبی بروز آرم
سعدی

Senin kıymetli vücudunla bir gece sabahlamak ümidiyle nice günleri akşam etmişim.

(*Sa'dî*)

Cem'i (çihâ) dır.

دامان ترا از کف من چرخ وسا کرد
بنگر بمن این زال جفا پیشه چها کرد
یغما

Felek, senin eteğini benim elimden kurtardı; bak bu, cefakâr kocakarı bana neler yaptı.

(*Yeğmā*)

§ Eşitlik (müsavat) edatıdır.

چه وجود نقش دیوار وچه آدمی‌که باو
سخنی زعشق گویند ودرواثر نباشد
سعدی

Aşka dair sözlerden zevk almıyan kişinin duvardaki nakıştan ne farkı var.

(*Sa'dî*)

§ Taaccüp yerinde kullanılır.

آن چه سرویست چه خوش رفتاریست
آن چه طوطی چه شکر گفتاریست
خجندی

O, ne selvi endamlı, ne hoş yürüyüşlüdür; o, ne dudu kuşu ne şeker sözlüdür!

(*Ḫucendî*)

§ Ki gibi tâlîl ifade eder. Senâ'î'nin :

منشین بابدان که صحبت بد
گرچه پاکی ترا پلید کند

Şiirinde (که) yerine (چه) getirilecek olursa tâlîle misal olur § پاك pâk (*ba.*). Dileme ve umma ifade eder.

دل من بردهٔ زدست مده
چه شود گر دلی بدست آوی
سلمان

Benim gönlümü götürmüşsün, elden bırakma, bir gönlü ele alırsan ne olur.

(*Selmān*)

§ Çizî mevkiinde kullanılır.

(لئر) هرچه نپاید دلبستگی را نشاید
سعدی

Sebatı olmıyan her şey gönül bağlamaya lâyık değildir.
(Sa'di)

§ İnkâr yahut hor görme yoliyle nefye delâlet eder.

هرکه رخساراو ندید چه دید

Onun yanağını görmiyen ne gördü, yani onun yanağını göremiyen bir şey görmemiş gibidir.

من چه باشم که بران خاطر عاطر گندم
شاعر

Ben kim oluyorum ki o güzel kokulu hatıra yolum uğrasın.
(Şa'ir)

§ Nehi mânasını ifade ettiği de vardır. çi mīkunī = ne yapıyorsun, denilir ki maksat, yapma demektir.

چهاد (çehâd) = چکاد çekâd (*ba.*).

چهار (çehâr) = Sayılardan dört rakamının adı. چار çâr (*ba.*).

چهار آخر سنگین (çehâr âḫuri sengīn) = (*k.*) Dört taraf: güney, kuzey, doğu, batı § Dört unsur.

چهار ارکان (çehâr erkân) = Oba denilen çadır. Çehâr ṭâḳ da derler § Dört unsur.

چهار بالش (çehâr bâliş) = چاربالش çâr bâliş (*ba.*).

دران حرم که نهند ش چهار بالش عزت
جز آستان نرسد خواجگان صدر نشین را
سعدی

Ona şeref tahtını kurdukları hürmetli yerde, yüksek mevkide oturanların yeri kapı eşiğinden öteye geçmez.
(Sa'di)

چهار پاملك (çehâr bâmek) = Bir nevi bit hastalığı (*Ar.*) قمّاد. (Nāṣırī), (Burhān) musahhihinin (çehâr pâyek) suretinde tashih ettiğini, zira Mensekī'nin Ferhengi Şu'ūrī [*] den böyle nakleylediğini yazıyor.

چهار پا (çehâr pâ) = Dört ayaklı hayvanlar hususiyle yük beygiri.

چهارپایه (çehâr pâye) = İskemle.

چهار دریچه (çehâr derīçe) = Dört pencere (*k.*) göz, kulak, burun, ağız.

چهار زبان (çehâr zebân) = Dört dilli (*k.*) bir sözde durmıyan kimse.

چهارشنبه (çehârşenbih) = Çarşamba günü.

چهار کلخن (çehâr kulḫen) = Dört taraf § Dört unsur.

چهارگوشه (çehâr gūşe) = Dört köşeli (*k.*) tabut.

درگوشه نشست وساخت توشه
تا کی رسدش چهارگوشه
نظامی

Köşeye oturdu ve tabut yani ölüm ona ne vakit erişecek diye hazırlığa başladı.
(Niẓāmī)

§ (*k.*) Taht § Dört taraf § Her dört köşeli şey.

[*] Hataylı bir Türk olan (Şu'ūrī)'nin iki büyük ciltten müteşekkil lûgatidir, epeyce yanlışlıklarına rağmen İranın edebî eserlerini anlamaya çok yardım etmiştir.

چهار نعل (çehâr naʿl) = Dörtnala: hızlı.

چهار یك (çehâr yek)=Dörtte bir.

چهچه (çehçeh) = Bülbül sesi.

چهر (çihr) = Yüz.

دوشینه چون پاسی زشب بگذشت آن سیمین بدن
آمد چو مهر ازدر درون افروخت چهرش انجمن
عندلیب

Dün gece geceden biraz geçince o gümüş bedenli güneş gibi kapıdan içeri girdi; yüzü meclisi aydınlattı.

(*Andelîb*)

چهر آزاد (çihr âzâd) = Behmen şahın kızı olup otuz sene padişahlık etmiştir.

چهره (çihre) = Yüz, surat.

ی گند تأثیر دیگر در دل روشن سخن
چهرهٔ نازك بیك پیمانه رنگین می شود
صائب

Söz, nurlu kalbe başka türlü tesir eder. Nazik çehreye bir kadeh başka letafet verir.

(*Ṣâ'ib*)

چهره پرداز (çihre perdâz) = Resim ve nakış yapan.

چهره ساختن (çihre sâḫten) = (*k.*) Yüzleştirmek.

چهره شدن (çihre şuden)=(*k.*) Yüz yüze gelmek (*k.*) kavgaya kalkışmak.

چهره گشا (çihre guşâ) = Ressam.

چهره گشائی (çihre guşa'î) = Nakkaşlık, ressamlık.

چهره (çuhre) = Ev içinde hizmet eden genç uşak.

چهل (çihl) = Sayılardan kırkın adı.

چهل ستون (çihl sutûn) = Tahtı Cemşîd (*ba.*).

چهلم (çehlem) = Bir nevi zırh.

چهیدن (çehîden) = Damlamak= چکیدن çekîden (*ba.*).

چی (çî)=Şey mânasım ifade eden çîz (*muḫ.*).

مرغ جائی رودکه چینه بود
نه بجائی رودکه چی نبود
سعدی

Kuş tane olan yere gider. Bir şey olmıyan yere gitmez.

(*Sa'di*)

چیپال (çîpâl) = Lâhur padişahının lâğabı.

نه خاقان چینم نه باو برابر
نه چیپال هندم نه باو بسرعم
قاآنی

Ne Çin'in hakanıyım, ne ona dengim. Ne Lâhurun padişahıyım, ne onunla hısımlığımız var.

(*Ḳâânî*)

چیخ (çîḫ) = چنخ çinḫ (*ba.*).

چیدن (çîden) = Toplamak, dermek, devşirmek.

شدم برلوی گل چیدن بگلشن
سنان خار زد چنگم بدامن
بجای

Gül toplamak ümidiyle güllüğe gittim, diken mızrağı eteğime pençe saldı.

(*Cāmī*)

ازان باغ رنگین رطب چیدمی
وزو داد می هرکرا دیدمی
نظامی

O lâtif bahçeden taze hurma toplar ve her gördüğüme ondan verirdim.

(*Niẓāmī*)

(Y) nin hazfiyle چدن (çiden) de denir.

چیره ، چیر (**çīr, çīre**) = Yeğin, galip, bahadır, yürekli.

گوزن ماده می‌کوشید باشیر
براوهم شیر نر شد عاقبت چیر
نظامی

Dişi geyik aslanla uğraşıyordu. Erkek aslan âkıbet ona galebe çaldı.

(*Niẓāmī*)

بسا کسا که همی گفت شیر چیره منم
کنون زیم تو بیچاره تر زرویاهست
معزی

Yeğin aslan benim diyen nice kimseler şimdi senden korkularından tilkiden daha biçaredirler.

(*Mu'izzī*)

دو رخ ودو لبت برنگ ومزه
چیره آمد بر ارغوان وشکر
عنصری

Senin iki yanak ve iki dudağın renk ve tat hususunda erguvan ve şekere galip geldi.

(*'Unṣurī*)

§ Hisse ve nasip.

بندهٔ باش بی نصیبه وچیر ،
که فرشته نه‌گرسنه است ونه‌سیر
سنائی

Hisse ve nasipsiz bir bende ol; zira melek ne açtır, ne tok.

(*Senā'ī*)

§ Fars kazalarından Bevanata bağlı bir köy.

چیره‌گی (çīregī) = Yüreklilik cesaret, galebe.

چیره دست (çīre dest) = Eli üstün, yeğin, galip, serkeş. Farsçadan Türkçeye eski lûgatler (چیره‌دست) kelimesine eli uz ki her neye yapışırsa kolaylıkla hâsıl olur; (خیره دست) elı uz olmıyan ve işe yakışmıyan kimse demişlerdir. (Nefīsī) eli çabuk, çevik, hünerli, sanat sahibi mânalarına da yazmıştır.

کسی کو بتنها سپاهی شکست
بدین چاره شد برعدو چیره‌دست
نظامی

Askeri yalnızca bozup sındıran kimse bu çare ile düşmana galip geldi.

(*Niẓāmī*)

تو نیز ای جهاندار پیروزه بخت
نه از مادر آوردهٔ تاج وتخت
خدا داده این چیره دستی که هست
مشو برخدا دادگان چیره دست
نظامی

Ey talihli padişah! Sen de taç ve tahtı anandan getirmedin.

Bu muzafferiyeti sana Allah vermiştir, Allahın vergilerine karşı serkeş olma.

(*Niẓāmī*)

چیره دستی (çire destī) = El üstünlüğü, galebe, serkeşlik.

چیز (**çīz**) = Şey.

بی‌چیز را نباشد اندیشه از حرامی

Bir şeyi olmıyanın yol kesiciden korkusu olmaz.

چیزلیز (**çīzlīz**) = Az şey

تا به از جان نیست جان باشد عزیز
چون برآمد نام جان شد چیزلیز
مولانا

Candan iyi bir şey olmadıkça can kıymetlidir, candan iyi bir şey yani canan görününce can adının kıymeti azalır.

(*Mevlānā*)

چیستان (**çīstân**) = Bilmece, yanıltmaç چیست çīst ile آن ân dan mürekkep olup Türkçe mânası (nedir o) dur. Ânçīst suretinde de kullanılır [*].
(burde), (pūşīde) de bu mânayadır. (*Ar.*) لغز، اجیه.

چیغ (**çīġ**) = Çit ve çubuktan örülmüş çadır bölmesi. Türkçede de bu mânayadır.

چیلان (**çīlân**) = Unnaptan bozulma hünnap dediğimiz yemiş. Dilimizde hünnaba (çiğde) derler § Demirden yapılan aletler.

چیلانگر (**çīlânger**) = Çilingir.

زچیلانگرم شعله درجان گرفت
دلم آتش ازآب‌حیوان گرفت
وحید

Çilingirden canım alevlendi, gönlüm abıhayattan ateş aldı.

(*Vaḥīd*)

چین (**çīn**) = Çin eli. Muarrebi صین şıyn.

زچینی بجز چین ابرو مخواه
نداوند پیمان مردم نگاه
نظامی

Çinliden kaş çatmaktan yani suratsızlıktan başka şey bekleme, Çinliler halkın: pakt ve andını gözetmezler.

(*Niẓāmī*)

§ Büklüm, kıvrım.

درچین زلفش ای دل مسکین چکونه
کاشفته گفت باد صبا شرح حال تو
حافظ

Ey biçare gönül! Sevgilinin zülfünün büklümünde ne haldesin. Zira saba rüzgârı halini açıklarken perişanlığını söyledi.

(*Ḥāfıẓ*)

§ Çīden mastarından emir, (*isfa. muḫ.. vas.*).

کلك حافظ شکرین میوه نباتیست چین
که درین باغ نبینی ثمری بهتر ازین
حافظ

Ḥāfıẓ'ın kalemi şeker gibi meyva veren bir nebattır, topla,

[*] (خربزه) maddesine bak.

çünkü bu bahçede bundan daha iyi meyva görmezsin.

(*Ḥāfıẓ*)

ثوابت باشد ای دارای خرمن
اگر رحمی کنی برخوشه چینی
شاعر

Ey harman sahibi! Eğer başak toplayıcıya merhamet edersen sevaba girersin.

(*Şā'ir*)

چین بر جبهه آوردن، چین بر ابرو افکندن

(çīn ber ebrū efkenden, çīn ber çihre âverden) = (*k.*) Öfkeden dolayı kaşlarını çatmak, yüzünü, gözünü eğmek.

مکن ترکی ای ترک چینی نگار
بیا ساعتی چین برابرو میار
نظامی

Ey çini nakışlı güzel! Zulmetme, gel, bir dakika kaşlarını çatma.

(*Niẓāmī*)

دست اورا ابر گفتم چین برابرو زد سپهر
گفت کای بیهوده گو از ژاژخائی شرم‌دار
قاآنی

Onun eline bulut dedim. Gök müteessir oldu da ey geveze! Hezeyan etmekten utan, dedi.

(*Ḳāānī*)

چینود **(çineved)** = Sırat köprüsü. Nāṣırī'nin beyanına göre bu lügat, maddelerinde görüldüğü veçhile birçok değişikliklerle nakledilmişse de en doğrusu bu imiş.

اگر خود بهشتی وگر دوزخیست
گذارش سوی چینود پل بود
اورمزدی

Gerek cennetlik gerek cehennemlik herkes sırat köprüsü tarafına yani sırat köprüsünden geçecektir.

(*Ūrmazdī*)

چینه **(çīne)** = Kuş yemi. چی (*ba.*) چینه‌دان (çīnedân) = Kuş kursağı. § Duvar sırası ki; kor, dizi denir.

ح

ح (**h**) = Arapça hece harflerinin altıncısıdır [*]. Ebcet hesabında (8) rakamını gösterir.

حاجِبِ بار (**ḥâcibibâr**) = (*k.*) Hazreti Cibril.

حاجی حاجی را در مکه بیند (**ḥâcî ḥâcîrâ der mekke bined**) = (*k.*) Biribirini görmek çok geç olur.

حال آمدن (**ḥâl âmeden**) = (*k.*) Zayıflık, hastalık, baygınlıktan kurtulmak.

حال برگشتن (ḥâl bergeşten) = (*k.*) Hal değişmek.

حال دادن (ḥâl dâden) = Söylemek.

حال کردن (ḥâl kerden) = (*k.*) Vecde gelmek, raksetmek.

مجنون درآسمان چو قمر دیدوحال کرد
گویا کجاج خیمهٔ لیلی خیال کرد
آصفی

Mecnun gökte ayı gördü de Leylânın çadırı ağırşağı sanarak şevka geldi.

(*Āṣafi*)

حالیا (**ḥâliyâ**) = Şimdi.

حجتِ استوار (**ḥucceti ustuvâr**) = Kurani kerim.

حجره بپرداخت خواب (**ḥucre biperdâḫt ḫuvâb**) = (*k.*) Uyku kaçtı.

حرفِ آبدار (**ḥerfi âbdâr**) = (*k.*) = Güzel ve mânalı söz = حرف جوهردار (ḥerfi cevherdâr).

حرف برکرسی نشاندن (ḥerf ber kursî nişânden) = (*k.*) Doğru ve dürüst söylemek, iddiasının uhdesinden gelmek.

حرف بنافکسی نهادن (ḥerf benâfı kesî nihâden) = (*k.*) Zariflik taslamak, alay etmek.

حرف پهلودار (ḥerfi pehlūdâr) = (*k.*) Kinayeli, dokunaklı söz.

شکوه ازجور حاصل میشود ارباب دولت را
ندارد رتبه هرحرفیکه اورانیست پهلویی
سلیم

Zulüm sahipleri debdebelerini zulümle temin ederler. Doku-

[*] Farsçada bu harf yoktur. İçinde (ḥ) bulunan kelimeler hep Arapçadır. Bundan ötürü yalnız bu harflerle başlıyan ıstılahlar yazıldı.

naklı olmıyan sözün kıymeti yoktur.

(Selīm)

خاطرت‌را حرف پهلودار می‌سازد فکار
نورالدین

Dokunaklı söz hatırını kırar.

(Nūruddīn)

حرف تهدار (ḥerfi tehdâr) = *(k.)* Aslı olan söz.

حرف خشك (ḥerfi ḫuşk)=(*k.*) Dinliyenin hoşlanmıyacağı söz.

حرف سرد ، حرف خشك (ḥerfi ḫunuk, ḥerfi serd) =Tatsız yahut dinliyeni incitecek söz.

حرف دو نفازدن (ḥerf der ḳefâ zeden) = Bir kimsenin arkasından söz söylemek,

حرف دوکارکسی کردن (ḥerf der kârı kesī kerden) = (*k.*) Bir kimsenin işini ayıplamak.

حرف قالبی (ḥerfi ḳâlibī) = (*k.*) Basma kalıp lâf dediğimiz.

از دو حرف، قالبی‌کز دیگران آموخته است
دعوی گفتار برطوطی مسلم کی شود
صائب

Dudu kuşu başkalarından öğrendiği basma kalıp iki sözle lâkırdı bildiğini iddia edemez.

(Ṣā'ib)

حرف گلوگیر (ḥerfi gulūgīr) = (*k.*) İnsanın işitmesinden eza duyduğu söz.

حرفگیر (ḥerfgīr) = (*k.*) Ayıp tutan ve itiraz eden kimse.

چو حرفم برآید درست از قلم
مرا از همه حرفگیران چه غم
سعدی

Sözüm kalemimden doğru çıktıkça bütün itiraz edenlerden ne kaygım olur.

(Sa'dī)

حرف مسروق (ḥerfi mesrūḳ) = (*k.*) Yazılıp da okunmıyan harf: خواجه ، تو.

حرف مفت (ḥerfi muft) = (*k.*) Mânasız lâf.

حَرِيفِ گُلُوبُر (**ḥerīfi gulūbur**) = (*k.*) Zalim zaman.

حریف گلوگیر (ḥerifi gulūgīr) = (*k.*) Dünya § Kibir ve gurur.

حِسَابْ ، حِسَابْ اَزْ كَسِى بَرْدَاشْتَنْ
حِسَابْ اَزْ كَسِى ، اَزْ كَسِى بُرْدَنْ
بَرْ گِرِفْتَنْ (**ḥisâb ez kesī berdâşten, ḥisâb ez kesī burden, ḥisâb ez kesī ber giriften**) = (*k.*) Korkmak ibret almak.

حساب را پاك کردن (ḥisâbrâ pâk kerden) = (*k.*) Hesabı temizlemek, alacak vereceği arıtmak.

عشق آمدوشدم ز ثواب وعقاب پاك
دل از دوکون شستم وکردم حساب پاك
قاسم

Işk gelince sevap ve azaptan kurtuldum. Gönlümü dünya ve ahretten yıkadım; gönlümde dünya ve ahret kaygısı kalmadı.

(Kāsım)

حسان برهم زدن (ḥisab berhem zeden = (*k.*) Hesabın ucunu kaybetmek.

حِصَارْ (**ḥiṣâr**) = (*k.*) Musikide bir makam: hicazın yüksek perde-

sidir. Alçak perdesine سه‌گاه (segâh) denir.

حصار پولادی (ḥiṣâri pūlâdī) (*k.*) = Birinci felek § Kuvvetli kale § Terzi yüksüğü.

حصار هزار میخی ، حصار معلق ، حصار پیروزه حصن هزار میخی ، حصن معلق ، حصن پیروزه (ḥiṣâri pīrūze, ḥiṣâri muʿallaḳ, ḥiṣâri hezâr mīḫī, ḥiṣnı pīrūze, ḥiṣnı muʿallaḳ, ḥiṣnı hezâr mīḫī) = (*k.*) Gök.

حق گوی (**ḥeḳ gūy**) = Hak söyliyen, (*k.*) hak kuşu.

حقه باز (**ḥuḳḳebâz**) = Hokkabaz, (*k.*) hilekâr.

حقهٔ بی مغز (**ḥuḳḳe'i bīmeġz**) = (*k.*) İdraksiz, ahmak kimse.

حقهٔ سبز ، حقهٔ مینا (ḥuḳḳe'i sebz, ḥuḳḳe'i mīnâ) = Gök.

حقهٔ کاوس (ḥuḳḳe'i kâvūs) = Barbed'in icadettiği makamlardan altıncı makam.

حکم کش (**ḥukm keş**) = (*k.*) Emre itaat eden.

یادگیر ازمن طریق بردباری را که من
برق عالم سوزم وحکم‌گیاهی می‌کشم
ناظم هروی

Tahammül yolunu benden hatırla, öğren; çünkü âlemi yakan şimşek iken bir ota itaat ediyorum.

(*Nāẓımı Hirevī*)

حلاجی کردن (**ḥellâcī kerden**) = Açıkça yahut kinaye yoliyle ağır söz söylemek.

حلالی خواستن (**ḥelâlī ḫuvâsten**) = Helâllık dilemek.

حلقهٔ آبگون (**ḥelḳe'i âbgūn**) = (*k.*) Gök.

حلقه بردر کوفتن ، حلقه بردر زدن
حلقه زدن ، حلقه برسندان زدن

(ḥelke berder zeden, ḥelke berder kūften, ḥelke ber sindân zeden, ḥelke zeden) = (*k.*) Kapıyı çalmak açılmasını istemek.

یاقدم ز گذشته ورگردان مشو از راه حق
بردر دیگر مزن این حلقه جزدرگاه حق
صائب

Bükülmüş belinle hak yoldan yüz çevirme; hak kapısından başka kapının halkasını çalma.

(*Ṣā'ib*)

§ Rahatsız ve muztarip etmek.

چشم او هر لحظه دلهارابهم بر می‌زند
سوز عشقش عاشقانرا حلقه بردر می‌زند
صائب

Onun gözü her lâhza gönülleri altüst eder, aşkının harareti âşıkları sıkar.

(*Ṣā'ib*)

حلقه بگوش (ḥelḳe begūş) = (*k.*) Köle, kul, emre itaat eden.

فگنده حلقه های زلف بردوش
بهر حلقه هزاران حلقه درگوش
یغما

Zülfünün halkalarını omuzuna salıvermiş. Her halkada binlerce kul yani âşık var.

(*Yeğmā*)

حلقهٔ سیمین (ḥelḳe'i sīmīn) = (*k.*) On dört gecelik ay § Havuzun içinde gümüş tepsi şeklinde görünen buz tabakası.

حلوای آشتی (**ḥelvâyi âştī**) = Barıştan sonra birbirine gönderilen helva.

چه خوش بود دلارام دست درگردن
بهم نشستن وحلوای آشتی خوردن
سعدی

Sevgiliyle sarmaş dolaş olarak birlikte oturup barış helvası yemek ne hoştur!

(*Sa'dī*)

حلی بندِ آب (**ḥulī bendi âb**) = Suya bezek bağlıyan demek olup yağmur damlasından, inci halkeden veyahut insanın mayası olan sudan insan yaratan Haktan kinayedir.

حمامِ زنان (**ḥemmâmi zenân**) = (*k.*) Çok gürültülü yer.

حمدونه، حمدان (**ḥemdân, ḥemdūne**) = (ḥ) harfinin Farsçada bulunmadığına göre birincisi erkek aleti, ikincisi maymun mânasına (Enverī) ve (Sūzenī) nin şiirlerinde kullandıkları bu kelimelerin Arapça olması gerekirse de Arapça lûgatlerde bu mânalarda kullanılmamıştır.

حنای سرِ ناخن (**ḥinnâyi seri nâḫun**) = Tırnak ucunun kınası (*k.*) geçip bitmesi yaklaşan şey.

وقت پیری نیست از دولت امید
رنگ حنا برسرناخن رسید
نعمت خان

İhtiyarlıkta saadete ermek ümidi kalmaz, çünkü hayat geçip gitmek üzeredir.

(*Ni'met Ḫān*)

حوضِ ماهی، حوضِ آب (**ḥevżi âb, ḥevżi mâhī**) = Hut burcu.

حوضِ ترسا (**ḥevżi tersâ**) = Şırasını almak için içerisine üzüm koyup çiğnedikleri tekne.

حیات سپردن (**ḥeyât sipurden**) = Can vermek.

حیرت زده (**ḥeyret zede**) = Şaşkın.

حیضِ عروسِ رز (**ḥeyżi 'arūsi rez**) = (*k.*) Üzüm şarabı.

حیض گل (ḥeyżi gul) = Gülün açılması.

حیف گرفتن (**ḥeyf giriften**) = İntikam almak:

حیله اندآختن (**ḥīle endâḫten**) = Hile etmek = حیله کردن.

گرز پا افتاده ام زنهار دست از من مدار
حیله در صیدم میندازی که بسمل گشته ام
نادم

Her ne kadar bitkin isem de sakın benden el çekme. Beni avlamak için hileye teşebbüs etme; çünkü boğazlanmışım.

(*Nādim*)

خ

خ (**ḫ**) =Fars ve Arap harflerinin yedincisidir. Ebcet hesabında altı yüz rakamını gösterir.

خا (**ḫâ**) = Çirkef çukuru, yolu, geriz § Ḫâyiden = çiğnemek mastarından emir. (*İsfa, muh, vas.*).

اقرار کن‌گه سنگدلم بعد ازان اگر
لب وا کنم بشکوه بدندان بخا ، لیم
عرفی

Taşyürekliyim diye itiraf et. Eğer ondan sonra şikâyete ağız açarsam dudağımı dişle çiğne.
(*'Urfî*)

جواب تلخ می‌زیبد لب لعل شکر خارا
حافظ

Şeker çiğniyen lâl renkli dudağa acı cevap yakışır mı?
(*Ḥâfız*)

(Nefîsî) omuz mânasına da yazmıştır.

خات (**ḫât**) = Çaylak kuşu.

خاتم (**ḫâtem**) = Mühür § Yüzük. Arapçadan alınmıştır.

خاتم جم (ḫâtemi cem)=(*k.*) Hazreti Süleymanın mührü.

خاتم گویا ، خاتم سهیل نشان (ḫâtemi suheyl nişân, ḫatemi gûyâ)= (*k.*) Sevgilinin ağzı.

خاتوله ، خاتوره (**ḫâtūre, ḫâtūle**) = Hile.

خاتون (**ḫâtūn**)=Bir evi idare eden hanım, kadın. Araplar Arapçalaştırıp (ḫevâtîn) suretinde cemilemişlerdir.

خاتون جم (ḫâtūni cem) = (*k.*) Şarap.

خاتون‌یغما ، خاتون جهان (ḫâtūni cihan, ḫâtūni yeğmâ) = (*k.*) Güneş.

خاتون شبستان فلك (ḫâtūni şebistâni felek) = (*k.*) Güneş § Zühre yıldızı § Ay.

خاتون‌کائنات ، خاتون‌عرب (ḫâtūni ʿArab, ḫâtūni kâ'inât) = (*k.*) Kâbe İkincisi Hazreti Fatımadan da kinaye olur.

خاج (**ḫâc**) = İstavroz [*] § Kulak yumuşağı.

خاد (**ḫâd**) = Çaylak kuşu.

[*] Avam cimi Farsî ile telâffuz eder (فرهنك جامع) = çelîpâ (ba.).

گرگ را پیشه پوستین دوزیست
در دکانی که عدل تست استاد
هم بجای آرد ار تو فرمایی
بازرا دایگیٔ بچهٔ خاد
کمال اسماعیل

Adaletinin üstat olduğu dükkânda kurdun sanatı kürk dikiciliktir. Doğana emredersen çaylak yavrusunun dayalığını ifa eder.

(Kemāl İsmā'il)

حادِمِ پیر (**ḥâdimi pīr**) = (*k.*) Zühal yıldızı.

حادَه (**ḥâde**) = Kayık gönderi § Tavan süpürgesi değneği § Darağacı § Umumiyetle uzun ve doğru ağaç.

نصیب دوست تو گرهست گل زباغ ولی
نصیب دشمن تو هست خاده از پی دار
سوزنی

Senin dostunun nasibi bahçenin gülü ise düşmanının nasibi ancak darağacının direğidir.

(Sāzenī)

خار (**ḫâr**) = Diken.

هرکرا باگل آشنائی بود
گو برو باجفای خاربساز
سعدی

Her kimin gül ile aşinalığı varsa: her kim gül ile bağdaşmak istiyorsa gitsin, dikenin cefasına katlansın.

(Sa'dī)

§ (Rey) e bağlı bir ılıca.

بجای جائزهٔ شعر گر درین مجلس
ببنده لطف کنی شهر یاریٔ ری و خار

نه خواهم از خطر جان خویش وی خواهم
که زنده باشم وباشم در اصفهان جوکار
امیدی

Eğer bu kurultayda bendene şiir caizesi [*] yerine Rey ve Ḫār memleketlerinin başkanlığını lûtfetsen de can korkusiyle istemem. Tek sağ olayım da Isfahanda arpa ekeyim, onu isterim.

(Umīdī)

§ Ḫârîden = Kaşımaktan emir. (*İsfa. muḫ. vas.*).

گفتم باهوان دو چشم تو عاشقم
گفتا خموش ، گردن شیر ژیان مخار
قاآنی

Senin ahu bakışlı gözlerine âşıkım dedim; karşılık olarak: sus, kükremiş aslan boynunu kaşıma: muhataralı şeyden bahsetme dedi.

(Ḳāānī)

§ Ḫârâ (*muḫ.*) § Naz.

ای می وگل بخش لب ووی تو
بهرهٔ چشم تو خمارست وخار
مختاری

Ey dudağının hissesi şarap, yüzünün gül olan güzel! senin gözünün payı mahmurluk ve nazdır.

(Muḫtārī)

خار اشتر (**ḫâri uştur**) = Deve dikeni = ḫârişutur.

خار انداز (**ḫâr endâz**) = Oklu kirpi.

خاربست (**ḫârbest**) = Bağ ve bostan etrafına çalı çırpıdan çevrilen çit duvar.

[*] Şairlere, methettikleri kimseler tarafından verilen bağış=صله.

بگرد دیدهٔ خود خار بستی از مژه کردم
که نه خیال تو بیرون رود نه خواب درآید
دهلوی

Hayalin çıkmasın, uyku girmesin diye gözümün etrafına kirpikten çit yaptım.

(*Dehlevî*)

خار پشت (ḫâr puşt) = Oklu kirpi.

خار چین (ḫâr çîn) = Diken toplıyan, cımbız. Kalçın dediğimiz, ḫârçîn den bozulmuştur.

خارچینه (ḫâr çîne)=Cımbız. Çimdiğe de denir.

خارخار (ḫârḫâr)= Kaşınma, uyuz § (*k.*) Aşk ve alâka sebebiyle yürekte peyda olan sıkıntı, halecan.

از خار خار عشق تو در سینه دارم خارها
هر دم شکفته بر رخم زان خارها گلزارها
جامی

Aşkının ıstırabından göğsümde dikenler var. O dikenlerden daima yanağımın üzerinde güller açılmış: o sıkıntıdan yüzüm kızarmış.

(*Câmî*)

خارخسك (ḫâr ḫesek) = Demir dikeni, çoban kalkıdan denilen üç köşeli bir dikenlik.

خار در راه شکستن (ḫâr der râh şikesten) =Yolda diken kırmak, (*k.*) muhafaza etmek, korumak § Bir kimseye zorluk göstermek.

خار دلوکش (ḫâri delv keş)= Kuyu çengeli.

خار سپید (ḫâri sipîd)= Çakır dikeni, boğa dikeni = بادآور (*ba.*).

خارسر (ḫâr ser) = Ucu sivri olan her şey.

خارش (ḫâriş) = Uyuz hastalığı § Kaşınış § Halecan.

خارك (ḫârek)=(Ḫâr)ın küçülmüşü § Bir nevi hurma.

خارکش (ḫârkeş) = Diken çeken, çalı çırpı taşıyan.

خارکش پری بادلق دوشت
پشتهٔ خار همی برد بپشت
جامی

پشته (*ba.*) § Musikide bir makam adı.

نوای خارکش از عندلیب نیست عجب
که مدتی سرو کارش نبوده جز باخار
ظهیر

Bülbüllerden ḫârkeş nağmesi şaşılacak bir şey değildir; çünkü bir müddet işi gücü dikenden başkasiyle değildi.

(*Ẓahîr*)

دل بندهٔ بوی عنبر آمیز گلست
جان چاکر نارض دلاویز گلست
بلبل که هزار خارکش بندهٔ اوست
او نیز غلام خار سرتیز گلست
اوحدالدین

Gönül, gülün amberle karışık kokusunun bendesidir. Can, gülün gönül çekici yanağının kölesidir. Bin ḫârkeş makamı bülbülün bendesi iken o da gülün keskin uclu dikeninin kölesidir.

(*Evḥaduddîn*)

خارکش (ḫârkuş) = Çekme, sokman : çizme üzerine giyilen ayakkabı. Bir adı da sermüzedir. Muarrebi (curmûḳ).

خارکن (ḫârken) = Diken kazan. Cefâkeşten de kinaye olur.
§ Dikenlik.

خارکن گرچه دست بالا کرد
صراورا سپهر بالا کرد
سنائی

Dikenlik her ne kadar elini yükseltti yani yukarıya doğru dal saldı ise de felek onun başını yok etti.

(*Senā'ī*)

§ Musikide bir makam adı.
خارنهادن (ḫâr nihâden) = Diken koymak (*k.*) eza ve cefa etmek.

خارا (**ḫârâ**) = Katı taş, mermer.

اگر برکوه خارا برق تیغشرا گذرافتد
شودکوه از تف خارا گدازش تل خاکستر
قاآنی

Şimşeğe benziyen kılıcının yolu eğer mermer dağa düşerse mermer eriten alevinden dağ kül yığını olur.

(*Kāānī*)

در دل سنگین خدنك آهم آخر کارکرد
باهمه سستی گذشت از سنگ خارا تیرما
یغما

Ahımın oku âkıbet kâtı yüreğe tesir etti. Bizim okumuz bu kadar mülâyim iken katı taştan geçti.

(*Yeğmā*)

خارا به پیش ناوك دلدوز او حریر
دریا بجنب طبع دل افروز اوشمر
هدایت

Katı taş, onun kalbe saplanan okunun yanında ipek; deniz, anun gönül aydınlatan tabiatı yanında göldür.

(*Hidāyet*)

§ Dalgalı kumaş, hâre.

همچو لاله پیوز دل بدرم
گر زخارا کنند پیرهنم
کمال اسماعیل

Gömleğimi hâreden yapsalar lâle gibi yürek yanığımla yırtarım.

(*Kemāl İsmā'il*)

Alaca ve çubuklusuna, icadedenin ismine nispetle ḫârâyi ʿuttâbî derler.

خاره (**ḫâre**) = خارا (*ba.*).

خاریدن (**ḫârîden**) = Kaşımak, kaşınmak.

من از خون جگر باریدن خویش
بپر دازم بسر خاریدن خویش
نظامی

Ben kendi ciğerimin kanını akıtmaktan: kaygı ve tasamdan başımı kaşımaya vaktim yoktur.

(*Niẓāmī*)

Bazı defa (ḫârânden) = kaşıtmak mânasına da gelir.

خاز (**ḫâz**) = Kir, pas.

تو خاز غصه وغم از لباس عیش رهی
بآب لطف وبصابون التفات بشوی
بدیع

Sen, kulunun geçinme elbisesinden kaygı ve keder kirini lûtfunun suyu ve iltifatının sabuniyle yıka.

(*Bedīʿ*)

§ Bir nevi keten kumaş.

زروی کسوت اگر چند امتیازی نیست
ولیك اطلس واکسون توان شناخت زخاز
ابن یمین

Elbise, olması yüzünden her ne kadar fark yoksa da atlas ve eksunu ketenden ayırdetmek mümkündür.

(*İbni Yemîn*)

§ Ayak taşı: ayağı temizlemek için sürttükleri taş = سنگ (*ba.*).

خازغان ، خازغان (**ḫâzġân, ḫâjġân**) = Kazan dediğimiz büyük tencere.

خازن (**ḫâzen**) = Baldız: خواهرزن (*muḫ.*) (*ba.*).

خازه (**ḫâze**) = Her yoğurulmuş şey. Hususiyle sıva çamuru.

یارب اگرچه پیش ازین بود مرا دل وجگر
خستهٔ لعیت چگل بستهٔ دلبر یمك [*]
دست فشانده ام ازین پای کشیده ام ازان
جسته زهر دو دامگه چون گل خازه از تنك
عمید

Yarabbi! Bundan önce her nekadar benim ciğerim Çigil güzelinin hastası, gönlüm Yemek dilberine bağlı idiyse de bundan el silkmiş, ondan ayak çekmiş yani vazgeçmişim. Balçıktan yapılmış tanenin tüfekten sıçraması gibi her iki tuzaktan kurtuldum.

(*'Amîd*)

گل خازه‌ی gili ḫâzevi گل‌خاره gili ḫâre = katılaşmış çamur mânasına almak da mümkündür.

[*] یمك (Yemek) = güzelleriyle meşhur bir memleket.

خاستن (**ḫâsten**) = Kalkmak,

چو کاهل بود ناقه در خاستن
نباید بخلخالش آراستن
دهلوی

Deve, kalkmak ve hareket etmekte tembel olursa onu helhel ile süslememelidir.

(*Dehlevî*)

وانگاه زجان خاست رنجور
سوی در لیلی آمد از دور
مکتبی

O zaman hasta olarak yerinden kalktı. Uzaktan Leylânın kapısı tarafına geldi.

(*Mektebî*)

§ Peyda olmak.

یکی کم شد ودیگری خاست نو
که هست این جهان جای کشت ودرو
دهلوی

Biri eksildi yeniden bir başkası peyda oldu; zira bu dünya ekip biçmek yeridir.

(*Dehlevî*)

نوهم جنگ را باش چون کینه خاست
که تا کینه‌ور مهربانی خطاست
سعدی

Düşmanlık çıkınca sen de cenge hazırlan; çünkü kin besliyene karşı acımak doğru değildir.

(*Sa'dî*)

خاش (**ḫâş**) = Çok sevgi sahibi § Kaynana § Yonga, çörçöp, kırıntı, kırpıntı. Üçüncü mânada خاش وخش (ḫaş u ḫeş) de derler. Yarma, kılıç vurma § Çiğneme § Karpuz ve kavun dilimi mânasına, (ḳâş) bundan bozulmadır.

خاشاك (**ḫâşâk**) = Toprakla karışık çörçöp, süprüntü.

گل از بوی ار چه باشد نافهٔ مشك
چو شد پژمرده خاشاکی بود خشك
دهلوی

Gül her ne kadar göbek miski gibi kokarsa da solduğu zaman kuru çörçöptür.

(*Dehlevî*)

(*muḫ.*) ḫâşek.

حاشه (**ḫâşe**) = Ḫâşâk.

در ظل همای رایتت شد
گنجشك هم آشیان باشه
در باغ بجای گل نشسته
در فصل بهار خاروخاشه
مجد

Hümaya benziyen bayrağının sayesinde serçe ile doğanın yuvası birleşti. Bahar zamanında diken ve çörçöp gülün yerine geçti.

(*Mecd*)

(Cihāngîrî) ikinci mânası hasettir demiş ve Nāşırî Ḫusrev'in:

گرچه شان کار همه ساخته از یکدگرست
همگان کینه ور وخاشه بر یکدگرند

Her ne kadar onların bütün işleri biribirlerinin sayesinde muntazam ise de hepsi birbirlerinin kindar ve hasududurlar.

beytiyle ispat etmişse de (Nāşırî) nin tetkıkına nazaran bu beytin doğrusu:

همگان کینه‌ور وخاسته بر یکدگرند.

Hepsi birbirlerine kinlidirler ve birbirlerinin aleyhine kalkmışlardır.

şeklindeymiş [*].

خاك (**ḫâk**) = Toprak.

زنده کردی که بتیغم زدی بر خاك فکندی
لیك می میرم ازین غم که بفتراك نبندی
یغما

Beni kılıçla vurup toprağa attığından dolayı ihya ettin; lâkin bu kederden ölüyorum ki terkiye bağlamıyorsun.

(*Yeğmā*)

Yer, yurt § (*k.*) Mezar § (*k.*) Alçak gönüllü, eyi huylu kimse § İşe yaramıyan şeyler.

خاك انداز (ḫâk endâz) = Faraş : içine süprüntü topladıkları kab. (*Ar.*) قراشه.

خیز ودر کاسهٔ زرآب طربناك انداز
پیشتر زانکه شود کاسهٔ سرخاك انداز
حافظ

Kafatası toprak kabı olmadan önce kalk da şarap kâsesine şarabı dök.

(*Ḥāfıẓ*)

Düşman kaleye yaklaştığı zaman üzerine deliklerinden taş ve toprak atılan mazgal delikleri. § Çadır tozluğu § (*k.*) Sihirbaz.

خاك بازی (ḫâk bâzî) = Çocukların toprakta bir şey gizleme oyunları.

[*] Burhân da Cihāngîrîye tebaaiyet ettiğinden Nāşırînin mütalâasına göre ikinci mâna sabit olmuyor demektir. Reşîdî (ḫâşeber) ף koğucu, ayıp tutucu demiştir.

خاك برسر (ḫâk berser)= (*k.*) Hor, hakîr § Gamlı § Ölmüş.

خاك برسر خود ريختن (ḫâk ber seri ḫūd rīḫten) = Kendi başına toprak saçmak (*k.*) ağır bir felâkete uğradığını açıklamak.

خاك برسركسى ريختن وكردن (ḫâk ber seri kesī rīḫten, kerden)= Bir kimsenin başına toprak saçmak (*k.*) horlamak.

ساقيا برخيز ودرده جامرا
خاك برسركن غم ايامرا
حافظ

Sâkî! Kalk kadehi sun, günlerin kaygısını hor gör, mühimseme.

(*Hâfız*)

§ Mahvetmek.

ببرده مرا آتش اندر زدند
همه لشكرش خاك برسرزدند
فردوسى

Çadırını yaktılar. Askerinin hepsini mahvettiler.

(*Firdevsî*)

خاك بر لب مالیدن (ḫâk ber leb mâlīden) = Susmak, o değil gibi görünmek.

خاك سركوى آن بت مشكين خال
مى بوسيدم دوش بامید وصال
پنهان زرقيب آمد ودرگوشم گفت
مى خور غم ماوخاك برلب مى مال
كمال

Dün gece birleşme ümidiyle o misk benli güzelin oturduğu yerin toprağını öpüyordum. Rakîpten gizlice geldi de kulağıma bizim kayığımızı çek de belli etme dedi.

(*Kemâl*)

خاك شدن، خاك بودن (ḫâk būden, ḫâk şuden) = Toprak olmak (*k.*) kendini değersiz saymak, alçak gönüllülük göstermek.

خاك بيز (ḫâk bīz) = Tokrak eleyici, toprak kalburu § İsteğine kavuşmak için aşağı işlerle uğraşan kişi § Toprak döküntüleri içinde altın, gümüş gibi kıymetli şeyler arıyan adam = خاك شور ḫâk şūr = toprak karıştırıcı= خاك شوى ḫâk şūy = toprak yıkayıcı. (خاك شور) çamur karan işçi mânasına da gelir § (*k.*) İnce fikirli kimse.

دى طفلك خاكبيز غربال بدست
مى زد بدودست روى خود را مى‌خست
مى‌گفت بهاىهاى كافسوس ودريغ
دانكى نبيافتم وغربال شكست
ابو سعيد ابوالخير

Dün elinde kalbur olan toprak eleyici bir çocuk iki eliyle kendi yüzüne vurup incitiyor. Ah vah ederek: yazık bir denk bulmadım, kalbur da kırıldı, diyordu.

(*Ebū Sa'id Ebūlḫayr*)

خاك بيمار (ḫâki bīmâr) = Hasta toprak (*k.*) kırmızı altın.

خاك تاريك (ḫâki târīk) = Karanlık toprak (k.) insan cesedi.

خاك خسبه (ḫâk ḫusbe) = Toy kuşu: kumda yattığı için bu isim verilmiştir.

خاكدان (ḫâkdân)= Çöplük, mezbele § (*k.*) Dünya.

اگر دلم نشدى پاى بند طرهٔ او
كيم قرار درين تيره خاكدان بودى
حافظ

Eğer gönlüm onun kâkülüne

bağlı olmasaydı, bu karanlık dünyada nasıl karar ederdim.

(*Ḥāfıẓ*)

خاك رنگين (ḫâki rengîn) = (*k.*) Altın, gümüş § Güllük, lâlelik § İnsan.

خاكروب (ḫâkrūb) = Süpürge خاكروبه (ḫâkrūbe) = süprüntü.

خاكروب در ميخانه كنم مژگانرا
حافظ

Kirpiğimi meyhane kapısına süpürge ederim.

(*Ḥāfıẓ*)

خاك زدن (ḫâk zeden) = (*k.*) Süpürmek. Ḫâk zen = süpürge.

خاكسار (ḫâksâr) = Toprak gibi, toz ve toprağa bulaşmış (*k.*) alçak gönüllü § Düşkün, hor ve hakîr. Ḫâksârî = Alçak gönüllülük § Düşkünlük, hakaret.

آخر ترحمی کن برحال زار حافظ
تاچند نا امیدی تاچند خاکساری
حافظ

Ḥāfıẓ'ın mecalsiz haline acı; bu ümitsizliğin sonu yok mu? Bu hakaret ne vakte kadar.

(*Ḥāfıẓ*)

خاكش (ḫâkeş) = Taban, sürgü: Tarlaya tohumu saçtıktan sonra tohumu ve toprağı örtmek için kullandıkları alet (ḫâk keş) ten muhaffeftir.

خاك مرده (ḫâki murde) = Ot bitirmiyen toprak.

خاك وآب ، خاك معلق ، خاك مطبق (ḫâki muṭabbaḳ, ḫâki muʿallaḳ, ḫâk u âb) = (*k.*) İnsanın vucut ve kalıbı § Yeryüzü.

خاك نمك (ḫâk nemek) = خاك بازى (*ba.*) خاكى نهاد (ḫâkî nihâd) = Alçak gönüllü, iyi huylu.

همچو آتش نفس خود عالی مگیر
گر خرد داری بشو خاکی نهاد
ابوالمعالی

Ateş gibi kendi nefsini yükseltme. Aklın varsa alçakgönüllü ol.

(*Ebūlmeʿānî*)

خاگ (ḫâg) = Yumurta. خاگينه (ḫâgîne) = Ḫâyegîne (*muḥ.*) = Kaygana.

خاكستر (ḫâkister) = Kül.

آتش افسردهٔ از کاروان وامانده ام
همرهانم رفته خاکستر نشینم کرده اند
واصف

Kervandan geri kalmış sönük bir ateşim. Arkadaşlarım gitmiş ve beni küle oturtmuşlar.

(*Vāṣıf*)

Mecazen toprak mânasına da kulanılır.

خاكستر بمرآت زدن (ḫâkister bemir'ât zeden) = (*k.*) Aynayı parlatmak.

خاكشى، خاكشو، خاكژى (ḫâkjī, ḫâkşū, ḫâkşī) = Sığır dili yahut karahasan otu denilen nebatın küçük taneli tohumu.

خال (ḫâl) = Ben.

زخال گوشهٔ ابروی یار می ترسم
ازین سیاهیٔ دنباله دار می ترسم
صائب

Yârin kaşının ucundaki ben'den; bu kuyruklu yıldızdan korkuyorum.

(Ṣā'ib)

تنها نه من بدانهٔ خالت مقیدم
این دانه هرکه دید گرفتار دام شد
سعدی

Ben'inin tanesine tutkun olan yalnız ben değilim. Bu taneyi her gören tuzağa tutuldu.

(Sa'di)

Bu mâna ile dayı mânasına Arapçadır (غیاث).

حالو (**ḫâlū**) = Dayı. (Cihāngīrī) ve (Burhān) ın dayı mânasına yazdıkları bu kelime Arapçadır. Farsçası کاکو kâkū'dur (Nāṣırī). Âhırındaki (v) tahsin-i lâfz içindir. Konuşmada daī denir (Niẓām).

حاله بی بی (**ḫâle bībī**) = Pirinçli bulamaç.

خام (**ḫâm**) = Çiğ, pişmemiş, olmamış.

شود نرم از افشردن انجیر خام
ولی چون خوری خون ازآید ز کام
نظامی

Ham incir sıkmakla yumuşar; fakat yersen ağzından kan gelir.

(Niẓāmī)

Kalem § Yeni yapılmış yahut halis şarap.

گر بخته نصیب پختگانست
ماسوخته ایم خام دورده
فلکی

Eğer pişmiş, pişkinlerin nasibi ise biz yanmışlarız; taze şarap ver.

(Feleki)

§ Tabaklanmamış deri.

برهنه تنی یك دوم وام کرد
تن خویشرا کسوتی خام کرد
سعدی

Vücudu çıplak bir kimse, bir para ödünç alarak vücuduna deriden bir elbise yaptı.

(Sa'dī)

§ Kement, ilmik, düğüm, bükülmedik iplik.

گه این تیغ برکف گه آن خم خام
اسدی

Kâh bunun elinde kılıç, kâh onun elinde kemendin büklümü.

(Esedī)

§ Tecrübesiz kimse.

بجای آور ای خام شکر خدای
که چون مانهٔ خام بردست وپای
سعدی

Ey olgunlaşmamış kişi! Allahın şükrünü yerine getir; çünkü bizim gibi elinde ve ayağında bağ yoktur.

(Sa'dī)

§ Yolsuz ve asılsız mânasına geldiği gibi halis, katıksız mânasına da gelir. Ḫayâli ḫâm, kâri ḫâm, ʿanberi ḫâm, sīmi ḫâm.

خام کردن (ḫâm kerden) = (*k.*) mahvetmek.

خاموش (**ḫâmūş**) = Sessiz, ebsem, sâkit.

تغافل عاشق بی‌تاب را بی‌تابتر سازد
بفریاد آورد خاموشیٔ یوسف زلیخا را
راهب

Haberi yokmuş gibi görünmek, bitkin olan âşıkı bir kat daha bitirir. Yusuf'un susması Züleyhâ'yı feryada getirir.

(Rāhib)

(V) siz ḫâmuş de denir.

مخاطب گر نباشد مستعد خامش مشو عرفی
عرفی

Urfî! Muhatabın istidadı yok diye susma.

('Urfî)

خامشی به‌که ضمیر دل خویش
با کسی گفتن و گفتن که مگوی
سعدی

Kendi gönlünün sırrını bir kimseye söyleyip de başkasına söyleme demekten, susmak yeğdir.

(Sa'dî)

باد بهار و بوی گل متفقند سعدیا
چون تو فصیح بلبلی حیف بود زخامشان
سعدی

Sa'dî! Bahar rüzgâriyle gül kokusu müttefiktirler ki senin gibi fasih bir bülbülün ses çıkarmaması yazıktır.

(Sa'dî)

Bu kelime ḫâmūş baş = sus; yerinde de kullanılır.

گفتی که زشیرین دهنش دیده فرودوز
خاموش که دوگوش من این پند نیاید
یغما

Onun tatlı ağzından göz yum dedin. Sus, zira bu öğüt benim kulağıma gelmez: dinlemem.

(Yeğmā)

حامَه! **(ḫâme)** = Kalem.

اگر کلام نه از آسمان فرود آید
چرا بهر سخنی خامه در سجود آید
صائب

Eğer kelâm gökten inmiyorsa niçin her sözde kalem secde ediyor.

(Ṣā'ib)

§ Yığın, hususiyle kum yığını.

روان شد ریگ همچون موج دریا
سر هر خامه بگذشت از ثریا
نزاری

Kum, deniz dalgası gibi revan oldu. Her yığının tepesi Süreyya yıldızını aştı.

(Nizārî)

Bir ağaçtan koparılıp başka yere dikilen dal § Boynu uzun sürahi § kıl çadır § çiğ südün kaymağı mânalarına da görülmüştür.

خامه جنبان (ḫâme cunbân) = Yazıcı.
خامه‌دان (ḫâmedân) = Kalemlik.
خامه‌زن (ḫâmezen) = Üstünde saz kelem çıtlatılan makta dediğimiz yassı kemik (*Ar.*) مقطه mikatta.

حامیازه، حامیاز! **(ḫâmyâz, ḫâmyâze)** = Esneme, gerinme.

این همی دانم ولی مستیٔ من
می‌گشاید پی مراد من دهن
آن چنان کز عطسه واز خامیاز
این دهن گردد بناخواه تو باز
مولانا

Bunu biliyorum; fakat bu ağız, aksırmaktan ve esnemekten se-

nin istek ve iraden olmaksızın nasıl açılırsa, benim sarhoşluğum istemiyerek ağzımı öyle açıyor.

(*Mevlânâ*)

خان (**ḫân**) = Kervansaray, misafirhane: konuk konağı [*] § Ev § Arı gümeci. Dilimizde Türkistan hükümdarlarına mahsus lâğap olup Türk padişahlarının adları sonuna da ilâve edilir.

دل پرمعرفت بایدکه درجان باشدش ایمان
کسی وا پاسبان بایدکه درخان باشدش کالا
قوامی

Bir kimsenin rununda iman olmak için kalbi bilim ve marifetle dolu olmalıdır. Bir kimseye bekçi lâzımdır ki evinde [**] *metaı vardır.*

(*Ḳıvāmî*)

ندانستم که وقت چاره‌سازی
مرا ازخان ومان آواره سازی
جامی

Çaresaz olacağın zamanda beni ev ve barkımdan avare edeceğini bilmedim.

(*Cāmî*)

(**Mân**) ev ve ev eşyası.

چه شد چه بود چه افتاد کا بچنین ناگاه
باختیار جداگشتهٔ زخان وزمان
سلمان

[*] Bu mânaya Farsçadan Arapçalaştırılmıştır.

[**] Arapçada ḫân, dükkân mânasına geldiğinden, ticarethanesinde suretinde tecrümesi daha uygun olur. Küçüğü ḫânçedir.

Ne oldu, ne idi, ne vukua geldi ki böyle ansızın kendi isteğinle ev ve barkından ayrıldın.

(*Selmân*)

خانبره (**ḫânbere**) = Hamel burcu.

شرف شمس بخان بره نیست [***]
شرف شمس بواو قسمست
خاقانی

Güneşin şerefi Hamel burcu ile değil vav-ı kasemledir [****].

(*Ḫāḳānî*)

خانج (**ḫânc**) = Çocuklar ceviz atmaca oynadıkları çukur.

خانِ خَرَك (**ḫâni ḫerek**) = Misafirhane, han.

خان خرك شدست همه خان ومان ما
بر یکدگر نشسته درو کاربان برف
کمال

Onda kar kervanı birbiri üstüne konduğundan bütün ev ve barkımız misafirhaneye döndü.

(*Kemāl*)

خاندان (**ḫânedân**) = Soy sop, aile.

ازان خاندان خیر بیگانه دان
که باشند بدگوی این خاندان
سعدی

Bu hanedan hakkında fena söyliyenlerden hayır gelmez.

(*Sa'dî*)

خانِ غَرد (**ḫâni ġerd**) = Yaz evi.

[***] Vezin için (ن) esre okunur.
[****] (والشمس) suresine işarettir.

خانگاه (**ḫângâh**) = Dervişlerin yeri, tekke.

مرا گریز زخانه بخانقاه بود
چوکودکی که بادر گریزد ازبر باب
خاقانی

باب (*ba.*).

Muarrebi خانقاه ḫânḳâh, muhaffefi خانگه ḫangeh dir. (ن) nin esresi ve üstüniyle de görülmüştür.

خانومان ، خانمان (**ḫânmân, ḫânumân**) = Ev bark, aile. خان (*ba.*).

خانواده (**ḫânvâde**) = خاندان (*ba.*).

خانه (**ḫâne**) = Ev.

خانه پر بود از متاع صبر این دیوانه‌را
سوخت عشق خانه سوز اول متاع خانه را
وحشی

Bu divanenin evi sabır metaı ile dolu idi. Ev yakan aşk önce evin eşyasını yaktı.

(*Vaḥşî*)

خانه آباد (ḫâne âbâd) = Allah evinizi şenlendirsin.

خانهٔ آفت‌ریز (ḫâne'i âfetrîz) = Belâ döken ev (*k.*) dünya.

خانهٔ باد (ḫâne'i bâd) = (*k.*) Yaz evi § Cevza, Mîzan, Delv burcları.

خانه باز (ḫânebâz) = (*k*) Kumar oynıyan, kumar yolunda hanümanını mahveden kimse.

خانه بر انداختن (ḫâne ber endâḫten) = Harabetmek.

بازازچشم تو م خانه برانداخت فراق
آتشی درمن خونین جگر انداخت فراق
لسانی

Gene ayrılık beni ağlayıcı gözüm sebebiyle harabetti ve ben gamlıyı ateşledi.

(*Lisânî*)

خانه بر انداز (ḫâne ber endâz) = (*k.*) Kendisinin ve başkasının varını yoğunu harcayıp harabeden kişi, sevgili.

حالیا خانه برانداز دل ودین منست
تا هم آغوش که می باشد وهمخانهٔ کیست
حافظ

Şimdi benim gönlümü ve dinimi yıkıp harabeden sevgili acaba kimle kucak kucağa ve birlikte yaşamaktadır.

(*Ḥâfız*)

خانه بردوش، خانه بدوش (ḫâne bedûş, ḫâne ber dûş) = Evi ve yaşama sebepleri olmıyan yoksul, her nerede gece erişirse orada yatan yolcu, bir yerde durmıyan serbest kimse.

خانه پرداز (ḫâne perdâz) = Mimar. Ḫâne ber endâz mânasına da gelir (*ba.*).

از من آداب مجو بیدکه چون سیل بهار
خانه پرداز بود جلوهٔ مستانهٔ عشق
صائب

Benden usluca hareketler aramayınız; çünkü aşkın mestane cilvesi bahar seli gibi ev yıkar.

(*Ṣâ'ib*)

خانهٔ پنج در (ḫâne'i penç der) = Beş kapılı ev (*k.*) beş duygu itibariyle dimağ.

خانه خدا (ḫâne ḫudâ) = Ev sahibi.

خانهٔ خدا (ḫâne'i ḫudâ) = Kâbe § Namaz kılınan yer, mesçit.

خانه خواه (ḫane ḫuvâh) = Misafire nispetle ev sahibi (Niẓâm). Ah-

babının evine teklifsizce girip çıkan kimse (Nefîsî).

خانه دار (ḫânedâr) = Evini bekliyen ve güzel idare ve tanzim eden kimse.

خانه داماد (ḫâne dâmâd) = İçgüveyisi.

خانهٔ دل (ḫâne'i dil) = Gönül evi (*k.*) Kâbe.

خانه روشن کردن (ḫâne rûşen kerden) = Evi aydınlatmak (*k.*) sona ermek; çünkü ışık söneceği zaman birkaç defa parlar ve söner § Ev bark yıkılmağa yüz tutmak § Ölmek.

آخر عمرست ازان افزود قدرت ای رقیب
خانه روشن می‌کند درحالت مردن چراغ
باقر

Ey rakîp! Ömrün sona erdiği için itibarın arttı. Kandil söneceği vakit evi aydınlatır.

(*Bâkır*)

خانه زاد (ḫâne zâd) = Evin köle ve cariyesinden olan çocuk.

خانهٔ ششدر (ḫâne'i şeşder) = (*k.*) Altı yön itibariyle dünya.

خانهٔ شیر (ḫâne'i şîr) = Meme § Aslan burcu.

خانهٔ طنبور (ḫâne'i ṭunbûr) = Tanbur kâsesi.

خانهٔ عنقا (ḫâne'i ʿanḳâ) = Musikide bir makam.

خانه فروش (ḫâne furûş) = Ev satan (*k.*) dünyaya rağbet etmiyen sofu.

خانه‌فروشی (ḫâne furûşî) = Ev satmaklık (*k.*) sofuluk § (*k.*) Süs göstermek.

عشق بگسترد نطع ، پای فروکوب هان
خانه فروشی مکن آستی برفشان
خاقانی

Aşk döşemesini döşedi; haydi rakset; sofuluk taslama yahut çalım satma; el çırp,

(*Ḫâḳânî*)

خانه‌کن (ḫâne ken) = Ev kazan, harabeden (*k.*) tutumsuz, sefih, kötü huylu.

خرابت کند شاهد خانه کن
بروخانه آباد گردان زرن
سعدی

Kötü huylu mahbup seni harabeder. Git, evini kadınla şenlendir.

(*Sa'dî*)

خانه‌گیر (ḫâne gîr) = Ev tutan § Yedi nevi tavla oyunundan bir nev'i. Ötekiler şunlardır: فارد fârid, زیاد ziyâd, ستاره sitâre, طویل ṭavîl, ده‌هزار deh hezâr, منصوبه menṣûbe.

خانی (**ḫânî**) = Havuz, çeşme.

آب کوثر نه آب خانی بود
چشمهٔ آب زندگانی بود
نظامی

Havuz suyu değil kevser suyu idi (abıhayat) bengisu pınarı idi.

(*Niẓâmî*)

دو خانی پدید آید اندر دو چشم
ازان روی ناری وزلف دخانی
قطران

O ateşli yüz ve siyah zülüf sebebiyle iki gözümde iki çeşme belirir.

(*Ḳaṭrân*)

Kıskancı yermeye dair.

گوید این خاقانیٔ دریا مثابت خود منم
خوانمش خاقانی اما ازمیان افتاده‌قا
خاقانی

Derya değerinde olan hakanî benim der; ona hakanî derim ama aradan kafı düşmüş yani beni kıskanan, derya değerinde değil, havuz derecesindedir.

(Ḫāḳānî)

Halis altın § Dârâ'nın kızı § Padişaha mensup.

خانچه (ḫânîçe) = Küçük havuz.

من آن خانچه ام کابم عیانست
هر آنچه در دل آید بر زبانست
نظامی

Ben o havuzcuğum ki suyum meydandadır. Her gönlüme gelen şey dilimde görünür.

(Niẓāmî)

خاوَر (ḫâver) = Doğu.

ماه چون درجیب مغرب برد سر
آفتاب از جاب خاور بزاد
خاقانی

Ay, başını batı yakasına götürünce güneş doğu tarafından doğdu.

(Ḫāḳānî)

Batı mânasına da gelir.

چو مهر آورد سوی خاور گریغ
هم از باختر برزند بازتیغ
عنصری

باختر (*ba.*).

خاوَران (ḫâverân) = Horasana bağlı, bilginleri ve ârifleriyle ünlü bir kasaba.

شاد باش ای آب وخاك خاوران کز روی لطف
همچو آب بحر وخاك کان گهر می پروری
انوری

Ey Ḫâverân'ın suyu ve toprağı! sevin ki lûtuf yüzünden denizin suyu, madenin toprağı gibi cevher yetiştiriyorsun.

(Enverî)

Hakîm Evḥedüddin Enverî, buralıdır. Önceleri şiirde Ḫâverî mahlâsını almıştı. İranın büyük şairlerinden Selmânı Sâvicî, Enverî'yi şöyle öğmüştür.

دی زدشت خاوران چون ذره مجهول آمده
گشته امروز اندران چون آفتاب خاوری
سلمان

Dün deşti Ḫâverândan zerre gibi belli belirsiz gelmişken, bugün orada doğudan çıkan güneş gibi meşhur olmuş.

(Selmān)

ذرهٔ کز عراق برخیزد
رشك خورشید خاوران گردد
سلمان

Iraktan çıkan bir zerre Doğunun güneşini kıskandırır.

(Selmān)

خاوُش (ḫâvuş) = Tohumluk için alıkonulan hıyar.

خاوُل (ḫâvul) = Küçük karınca

از آرزوی قد چو سروت براستی
برمن زمانه تنگ تر ازچشم خاولست
ابن یمین

Doğrulukta selviye benziyen boyuna iştiyakımdan bana za-

man küçük karıncânın gözünden daha dardır.

(*İbni Yemîn*)

خاوَنْد گار ، خاوَنْد (**ḫâvend, ḫâvendgâr**) = Mülk sahibi, büyük adam: خداوند ، خداوندگار (*muḫ.*)(*bâ.*).

ایچنین سوزان وگرم آخر مکاو
مشورت کن بایکی خاوندگار
مولانا

Böyle hararetli ve acele ekme; bir büyüğe danış.

(*Mavlânâ*)

حای (**ḫây**) = Hâyîden = çiğnemekten emir, (*İsfa. muḫ. vas.*).

چو همتست چه حاجت بگرز مغفر کوب
چو دولتست چه حاجت بتیغ جوشن خای
سعدی

Himmet oldukça tolga döğen topuza ne hacet; devlet oldukça zırh kesen kılıca ne hacet.

(*Sa'dî*)

حایسك (**ḫâyisk**) = Demirci çekici.

چو سندان کسی سخت رویی لکرد
که خایسك تأدیب بر سر نخورد
سعدی

Bir kimse örs gibi katı yüzlülük etmedi ki başına uslandırmak çekicini yemesin.

(*Sa'dî*)

حاینگینه (**ḫâygîne**) = Kaygana, omlet. Kaygana ḫâygîne den bozulmuştur.

حایه (**ḫâye**) = Yumurta. Benzediği için insan hayasına da denir.

خایه دیس (**ḫâye dîs**) = Mantar (**ḫâye**) ile teşbih ifade eden (**dîs**) ten mürekkeptir.

خایه ریز (**ḫâyerîz**) = خایگینه (*ba.*).

خایه کشیده (**ḫâye keşîde**) = Hadım.

خایه گیرك ، خایه گیر ، خایه گزك (**ḫâye gezek, ḫâye gîr, ḫâye gîrek**) = Böy: Uzun bacaklı, zehirli bir nevi örümcek.

خایه کن (**ḫâye kun**) = Yumurtlıyan tavuk.

خایه نهادن (**ḫâye nihâden**) — (*k.*) Yumurtlamak (*k.*) incitmeye, korku ve helâke sebebolacak utanılır bir işi irtikâbetmek.

خایِیدَن (**ḫâyîden**) = Çiğnemek.

دل ده بنصیب خانهٔ خویش
خاییدن رزق کس مینندیش
نظامی

Kendi evinin nasibine razı ol; kimsenin rızkını çiğnemeyi yani yemeği düşünme.

(*Nizâmî*)

نیشکر پاهمه شیرینی اگر لب بگشائی
پیش لعل شکرینت سر انگشت بخاید
سعدی

Eğer dudağını açarsan şekerkamışı bu kadar tatlılığiyle beraber senin şekerli dudağının yanında parmağının ucunu ısırır; dudağının tatlılığına hayret eder.

(*Sa'dî*)

Ḫâ'îden şeklinde de görülmüştür.

الماس بخائیم وهلاهل بگواریم
شیرینی وتلخیٔ غذارا نشناسیم
فیضی

Elmas çiğner, zehiri hazmederiz. Gıdanın acılık ve tatlılığını tanımayız.

(*Feyżî*)

حایِده (**ḥâyîde**) = Çiğnemiş, çiğnenmiş.

خایِدهٔ دهان جهانم چو نیشکر
ای کاش نیشکر نبدی من کبستمی
خاقانی

Şekerkamışı gibi halkın ağzında çiğnenmişim. Keşki şekerkamışı olmayıp da ebucehil-karpuzu olsaydım.

(*Ḫâḳânî*)

§ (*k.*) Çok ağza alınmış, söylenmiş söz.

خَبارَه (**ḫebâre**) = Çevik ve çabuk, uyanık.

برفت بردمشان یك دو منزل وهمه‌را
بکشت ودشمن دین را بکشت باید زار
خبارگان صف پیل آن سپه بگرفت
تفا یگانرا بی‌کرد وخسته وافگار
فرخی

Arkalarından bir iki konak gitti ve hepsini öldürdü. Din düşmanını zâr ve zelil olarak öldürmek lâzımdır. O asker, fil taburlarının süratli gidenlerini yakaladı. Geriye kalanlarını sinirledi [*] *ve yaraladı.*

(*Ferruḫî*)

خَبالَك (**ḫebâlk**) = Koyunları gece muhafazaya mahsus üstü açık dört duvardan ibaret yer. Ağıl, mandıra. Cami avlusuna da denir.

بیشه را برهزبرساخت قفس
دشترا برگوزن ساخت خباك
فخری

Ormanı aslana kafes; ovayı geyiğe ağıl yaptı.

(*Faḫrî*)

خباگاه ḫebâgâh dâ denir.

خودنگرش بیشه برشیران کند تنگ
کندش دشت برگوران خباگاه
دقیقی

Oku, ormanı aslanlara dar eder; kemendi, sahrayı yabaneşeklerine ağıl yapar.

(*Daḳîḳî*)

Cihāngîrî'nin (p) ile ḫepâk suretinde nakline nazaran zannederim ki ḫepâk ḫepe kerden = boğmak mânasmadır; çünkü Deḳîḳî'nin beytindeki kemende bu daha münasiptir. Cami avlusu ve dört duvar ile münasebeti yoktur (Nāşirî).

بادوسه بوسه رها کن این دل از گرم وخباك
تا منت احسان باشد احسن‌الله جزاك
رودکی

İki üç buse ile bu gönlü hüzün ve hafakandan kurtar ki senin bana ihsanın olsun; Allah da sana hüsnü suretle mükâfat etsin.

(*Rūdekî*)

خَبْره (**ḫebre**)= Metîn ve muhkem.

خَبْرْدُوك ، خَبْرْدو (**ḫebezdū, ḫe-**

[*] Sinirlemek. Peykerden (ba.).

bezdūk) = Osurgan böceği, tonuzlan. (*Ar.*) خنفساء yahut bok-böceğine benzer bir böcek ki Türkçe (yelken) derlermiş.

بوی گل ولاله خبز دوك را
در دل ودر مغز خلد دوك را
خسرو

Gül ve lâle kokusu osuruk böceğinin kalbine ve beynine iğ saplar.

(*Ḫusrev*)

(Dūk) kadınların iplik eğirdikleri iğ.

حریر عنکبوت وجامهٔ غوك
نزیبد جز باندام خبز دوك
امیر خسرو

Örümcek ağı ile yosun osurgan böceğinin vücudundan başkasına yakışmaz.

(*Emîr Ḫusrev*)

Bazı lûgatler bok böceği demişler (*Ar.*) جعل.

آن روی وریش بدکه پر او بلغم وخیوست
همچون خبز دویی که شود زیر پای پخچ
لبیبی

O balgam ve tükrüğe batmış çirkin yüz ve sakal, ayak altında ezilmiş bok böceğine benzer.

(*Lebîbî*)

خَبَك (**ḫebek**) = Boğmak, boğulmak, bunalmak.

بعهد عدل تو دزدان معذب خبه‌اند
خنك كسی كه بود ایمن از عذاب خبك
فخری

Senin adaletin zamanında hırsızlar boğulmak azabını çekerler. Mesuttur o kimse ki boğulmak azabından emindir.

(*Faḫrî*)

خَبَكَال (**ḫebkâl**) = Delik şeklinde ok ve tüfek nişanesi.

خَبُوه، خَبُوك، خَبُوره (**ḫebūre, ḫebūk, ḫebūh**) = Ḫebre.

خَبُوشَان (**ḫebūşân**) = Horasanda bir kasaba (Nāşırî).

خَبَه (**ḫebe**) = Ḫebek.

بآب اندر خبه‌گشتن چو ماهی
به آید کزوزغ زنهار خواهی
اظامی

Balık gibi suya batmak kurbağadan yardım istemekten hayırlıdır.

(*Niẓâmî*)

خبه کردن (ḫebe kerden) = Boğmak. Ḫebe geşten = boğulmak.

خَبِيده (**ḫebîde**) = Boğulmuş. خوابیده Ḫuvâbîde = Uyumuş muhaffefi de olur. خمیده Ḫemîde gibi eğrilmiş mânasına da gelir.

خَبِيره، خَبِير (**ḫebîr, ḫebîre**) = Hesabın toplanıp hazırlanması § Kum yığını.

خَبْ (**ḫep**) = Susan, epsem. خبیدن

Ḥepîden = susmaktan emir, ismi mastar.

وویگر داند بسوی دست چپ
در تباز وخویش گویندش که خپ
مولانا

Yüzünü sol eli tarafına, hısım ve akrabasına döndürünce ona sus derler.

(*Mevlânâ*)

فلکرا دوش می‌گفتم که مارا
بجز آسایشی از تو طمع نی
فلك چون ابن سخن بشنید گفتا
برو ابن یمین خب باش یعنی
ابن یمین

Dün gece feleğe, senden istirahatten başka emelimiz yoktur diyordum. Felek bu sözü işitince cevap olarak, ey İbni Yemîn! git yani sus, dedi.

(*İbni Yemîn*)

خَپِيدَه ، خَپِه ، خَپَك ، خَپاك (**ḥepâk, ḥepek, ḥepe, ḥepîde**) = Ḥebâk, ḥebek, ḥebe, ḥebîde (*ba.*). خفه (Ḥefe) ye bakılırsa bunlar (p) ile daha doğrudur. خپك (ḥepek) = Büyük ekmek.

خَتا (**ḥetâ**) = Çin'in şimalinde geniş bir kıta. Şimdi ḥetâ ve ḥuten mecmuuna ḥuten deniyor.

خَتّار (**ḥetâr**) = Bağ ve bahçeyi yabanotlarından temizlemek.

باغ دولت را وکشت دین بتیغ
کرده از خار وخس اعدا ختار
فرخاری

Devlet bahçesini ve din tarlasını kılıçla düşman çörçöplerinden temizledi.

(*Ferḫârî*)

خَتَفْرَج (**ḥetefrec**) = Semizotu= پرپهن perpehen (*Ar.*) بقلة الحقاء.

خَتْلان ، خَتْل (**ḥetl, ḥetlân**) = Bedeḫşân yakınlarında güzelleri ve güzel atlariyle meşhur bir memleket.

سکندر بران اسب ختلی نشست
که چون گرد بنشست وچون برق جست
نظامی

İskender, o, toz gibi oturup şimşek gibi sıçrıyan ḥetl atına bindi.

(*Niẓâmî*)

خُتَن (**ḥuten**) = Çin Türkistanına bağlı büyük bir şehir olup öteden beri miskiyle meşhurdur [*].

چون تو بجعد عنبرین نافهٔ چین پراکنی
دامن وجیب کیتی از مشك ختن پراکنی
یغما

Sen amber kokan kıvırcık saçınla Çin miskini dağıtınca dünyanın etek ve yakasını yani bütün dünyayı Ḫuten miskiyle doldurursun.

(*Yeğmâ*)

خَتَنْبَر (**ḥetenber**) = Yoksul iken zenginlik taslıyan, zengin iken kendini yoksul gösteren kimse.

[*] Şimdi (Kūlâp) namiyle yâdolunur. «Ḳulzum».

بدان سان که هستی چنان می‌نمای
زن هرزه لاف وختنبر میاش
فرخی

Nasılsan öylece görün, beyhude ve mânasız söyleme, yoksul iken varlıktan dem vurma, zengin iken fakir görünme.

(*Ferrūḫî*)

بافر اخیست ولیکن بستم تنگ زید
او چنان شد که چنان هیچ ختنبر نبود
ابوالعباس

Geçineceği boldur; fakat nefsine zulmederek dar yaşar. O öyle bir vaziyettedir ki hiç yoksul öyle değildir.

(*Ebūl'abbās*)

خُتُو (**ḫutū**) = Çin'de yetişen bir hayvanın boynuzudur ki çok değerli olup ondan bıçak ve hançer sapı yaparlar.

خُجَاره (**ḫucâre**) = Az.

خُجَاوْ (**ḫucâv**) = Herşeyin sesi.

خُجَسْته (**ḫuceste**) [*] = Uğurlu, meymenetli.

آثار نازگی ونشان خجستگی
بر صورت مبارك او گشته آشکار
مسعود

Nezaket eserleri ve saadet nişanesi onun mübarek yüzünde apaçık görünüyor.

(*Mes'ūd*)

[*] Âciz müellifin biricik kızının ismidir طول الله عمرها.

زنعل مرکب تو برزمین نشان دیدن
خجسته توکه مه تو برآسمان دیدن
جامی

Senin atının nalından yeryüzü üzerinde nişan görmek gök üzerinde yeni ay görmekten daha uğurludur.

(*Cāmi*)

§ Herdembahar, herdemtaze denilen çiçek.

خجسته بازگشاده دهان مشکین دم
گشاده نرگس چشم دژم زخواب خمار
عنصری

Herdemtaze, misk kokulu ağzını; nergis humar uykusundan mahmur gözünü açmış.

(*'Unṣurî*)

خَجَش (**ḫecş**) = Ceḫş (*ba.*).

خَجَك (**ḫecek**) = Noktá ve benek ve gözde peyda olan ak benek.

خُجَنْد (**ḫucend**) = Seyhun nehrinin sol kıyısında Seyhun eyaletine bağlı bir kasaba § Vaktiyle Maveraünnehrin en büyük şehirlerinden imiş [**].

خِجَوَله (**ḫicevle**) = Yanmaktan yahut çalışmaktan elde hâsil olan kabarcık.

[**] 793 tarihinde Tebrizde vefat eden İranın pek değerli şairlerinden şeyh Kemāluddin buralıdır. Ḥāfızı Şîrazî ile bir asırda yaşamış ve şiirleri onun tarafından takdir edilmiş olduğundan yazdıkları şiirleri birbirlerine gönderirlermiş.

خجیر (ḫucīr) = Güzel, makbul.

یکی بکوه سخن ران که گرچه هست جماد
ززشت زشت دهد پاسخ از خجیر خجیر
قاآنی

Bir kere dağa söz söyle; her ne kadar cemad ise de çirkin söze çirkin, güzel söze güzel cevap verir.

(*Kāānī*)

خچکول (ḫeçkūl) = Dilenci ve çanağı = کچکول Keçkūl.

بروزگار ملکشه عرابی خچکول
مگر بیارگهش وقت ازقضا گه بار
سؤال کردکه امسال عزم حج دارم
مرا اگر بدهد پادشاه صد دینار
چو حلقهٔ درکعبه بگیرم از ره صدق
برای دولت وعمرش دعا کنم بسیار
انوری

Melikşāh devrinde ve herkesi izinsiz huzuruna kabul ettiği bir zamanda fakir bir a'râbî rasgele huzuruna girmişti; şöyle bir istekte bulundu: bu yıl haccetmek niyetindeyim; padişah bana yüz altın verirse kâbe halkasını tuttuğum zaman sadakat yoliyle onun devlet ve ömrü için çok dua ederim.

(*Enverî*)

Doğrusu uyuntu olarak yahut başkasının yerine hacce giden mânasına حجکول (heckūl)dur ki haccı umuzuna alan, deruhde eden demektir.

خدا، خدای (ḫudâ, ḫudây) = Cenabı Hakkın isimlerindendir.

خدایا جهان پادشاهی تراست
نظامی

Yarabbi! Cihan padişahlığı sana mahsustur.

(*Niẓāmî*)

§ Sahip ve malik.

مرغ مألوف که باخانه خدا انس گرفت
گر بسنگش بزنی جای دگر می نرود
سعدی

Ev sahibi ile ünsiyet peyda eden alışkın kuşu taşla vursan bile başka yere gitmez.

(*Sa'dî*)

Cenabı Hakkın ismini (ḫud) ile (ây) dan mürekkep ve muhaffef kendi gelici, قائم بذاته kaim bizatihî mânasına alıp yalnız sahip ve malik mânasına müfret addetmektense her ikisini sahip mânasına müfret addetmek daha muvafık olur ve mutlak söylenirse Cenabı Hak, başka bir şeyle birlikte söylenirse sahip mânası verilir, çünkü ḫudâyi cihân cihanın sahibi demek olduğu gibi (Niẓāmî) nin :

خدایا جهان پادشاهی تراست
زما خدمت آید خدایی تراست

Yarabbi! Cihan padişahlığı sana mahsustur. Bizden hizmet gelir: biz hizmetçiyiz. Sahip ve malik olmak sıfatı senindir.

beytinden de Ḫudâ'nın sahip mânasını ifade ettiği tebeyyün eder.

خدا آگاه (ḫudâ âgâh) = Allah bilir.

خدا بردارد (ḫudâ berdâred) = Allah vücudunu kaldırsın.

خدا بگیرد (ḫudâ begîred) = Allahın hışmına uğrasın.

خدا پسند (ḫudâ pesend) = Allahın beğeneceği şey.

خدا حافظ (ḫudâ ḥâfız) = Allah saklasın : insanlar birbirinden ayrılacağı zaman söylenir.

خدا خدا داشتن ، کردن (ḫudâ ḫudâ dâşten, kerden) = Allaha yalvarmak, sığınmak.

خدا داد (ḫudâ dâd) = Allah vergisi : hariçteki sebeplerle ele geçirilemiyen şey.

خدا نکرده ، خدا نخواهد ، خدا نپسندد (ḫudâ nepesended, ḫudâ neḫuvâhed, ḫudâ nekerde) = Allah etmesin.

دل فریبان نباتی همه زیور بستند
دلبر ماست که باحسن خداداد آمد
حافظ

Gönül aldatan nebatlar hep süslendiler; ancak bizim dilberimizdir ki Allah vergisi olan güzelliğiyle geldi.

(Ḥâfız)

خدا فروشان (ḫudâ furūşân) = (*k.*) Murai sofular (*k.*) tanrılık iddiasında bulunanlar. Bunlara Ḫudâ'î furūşân da derler.

خُداوَند (**ḫudâvend**) = Sahip ve malik, efendi. Âhırındaki vend nispet ve ittisaf edatıdır.

ولیکن خداوند بالاوپست
بعصیان در رزق برکس نبست
سعدی

Fakat göğün ve yerin sahibi, kendisine âsi olduğundan dolayı rızk kapısını kimseye kapamadı.

(Sa'dî)

Mecazen Cenabı Hak.

نقاش که یانقش چه این صورت مطبوع
غیر از قلم صنع خداوند نیاید
یغما

Nakkaş kim oluyor, yahut nakış ne? Bu biçimli suret, Cenabı Hakkın yaratıcı kaleminden başkasından gelmez.

(Yeğmā)

خداوند = خاوند (ḫâvend) = خدیوند (ḫudîvend) = çend vezninde خوند.

خُداوَنْدگار (**ḫudâvendgâr**) = Emir ve ferman sahibi, büyük hükümdar, efendi.

زهی بندگانرا خداوندگار
خداوند را بندهٔ حق گزار
سعدی

Cenabı Hakkın hakkı yerine getiren kulu kullar için ne güzel hükümdardır.

(Sa'dî)

خُدایگان (**ḫudâygân**) = Ḫudâvendgâr.

خدایگانا سال نوت هایون باد
همیشه روز تو چون روز عید میمون باد
انوری

Ey büyük hükümdar! Yeni yılın mübarek, günün daima bayram günü gibi kutlu olsun.

(Enverî)

خُدره (**ḫudre**) = Ufak tefek, kırıntı.

نه دران معده خدرهٔ میده
سنائی

O midede bir ekmek kırıntısı yok.

(*Senā'ī*)

§ Kıvılcım..

خرمن مه خدرهٔ کانون تست
کاتبی

Ay ağılı senin ocağının kıvılcımıdır.

(*Kātibī*)

Ḫurde'den çevrilmiş olmalı.

خَدَكْ (**ḫedek**) = Köprü (ḫ,d) nin ötresiyle=خدوك *(ba.)*.

خَدَنگْ (**ḫedeng**) = Kayın ağacı. Bundan yapılan oka (tīri ḫedeng) eyere (zīni ḫedeng) derler. Ok, çok defa bu ağaçtan yapıldığı için ona yalnız ḫedeng de denir.

گرفته زخم دلم در دهن خدنگ ترا
بلذتی که مکد طفل شیرخوار انگشت
فردوسی

Süt emen çocuk parmağı nasıl lezzetle emerse kalbimin yarası senin okunu ağzında öyle tutmuştur.

(*Firdevsī*)

خُدُو (**ḫudū**) = Tükrük ve bir yemeği veya meyvayı tatmaktan hâsıl olan ağız suyu.

او خدو انداخت برروی علی
افتخار هر نبی وهر ولی
مولانا

O, her nebi ve velinin vücudiyle iftihar ettiği Alinin yüzüne tükürdü.

(*Mevlānā*)

خُدُوك (**ḫudūk**) = İç bulantısı, iğrenme, gıcıklanma.

نفس ضعیف معده را من نکنم حریف خود
زانکه خدوك می‌شود خوان مرا ازین مگس
مولانا

Ben midemin zayıf nefsini kendime arkadaş etmem; çünkü bu sinek, soframa iç bulantısı verir.

(*Mevlānā*)

§ Günü (haset) § Yersiz üzüntü ve keder § Öfke § Utanma.

از حسد فتح تو خصم تو پی کرد اسب
همچو جحی کز خدوك چرخهٔ مادوشکست
انوری

Hasmın, senin fütuhatını kıskandığı için öfkesinden anasının çıkrığını kıran Cuha [*] *gibi atını sinirledi.*

(*Enverī*)

Türkçe şaşkın mânasına hödük bundan bozulmuştur پی کردن (*ba.*).

خُدُيش (**ḫudīş**) = Ev kadını.

درظاهر اگر برت نمایم درویش
زینم چه زنی بطعنه هردم صدنیش
دارد همه کس بتا باندازهٔ خویش
درخانهٔ خود بنده وآزاد وخدیش
ابومسلم

Görünüşte eğer senin yanında fakir isem bundan dolayı niçin

[*] İkinci asır ıptidalarında Kûfe'de yaşıyan, نصرالدین (Naṣruddīn) Hoca gibi tuhaflığiyle meşhur bir Arap.

beni daima birçok zem iğneleriyle iğneliyorsun. Ey sevgili! Herkesin kendi evinde derecesine göre kölesi, azatlısı, hanımı vardır.

(*Ebū Muslim*)

چه خوش گفت مزدور باآن خدیش
مکن بد بکس گر نخواهی بخویش
وودکی

Gündelikçi, o hanıma: kendine fenalık istemiyorsan kimseye fenalık etme diye ne hoş söyledi.

(*Rūdekī*)

Padişah mânasına da gelir.

خِدیو (**ḫidīv**) = Ḫudâvend, ḫudâvendgâr § Büyük vezir, ulu bey. Bazı lügatlerde (ḫ) nın ötresiyle ḫudâ yahut ḫudavend kelimesinin imalesi ve muhaffefi denilmiştir.

خَر (**ḫer**) = Eşek.

چه خوش گفت این سخن فردوس طوسی
که مرگ خربود سگرا عروسی
نظامی

Firdevsī'i Ṭūsī eşeğin ölümü köpek için düğündür sözünü ne hoş söyledi!.

(*Niẓāmī*)

§ Çay ve havuz diplerinde olan balçık.

دو دریای معانی در ته خر جای یافت
از پی دعوی بروی آبها آخال ماند
سنائی

Meani denizinin incisi çamurun dibine battı. İddia için suların yüzünde çörçöp kaldı yani inci gibi değerli sözlerin itibarı yok. Değer iddiası çörçöp nev'inden âdi şeylere kaldı.

(*Senā'ī*)

§ Tamburanın yüzünde, telleri üstünden geçirdikleri tahta parçası. Mecazen idraksiz kimse § Ḫerīden = satın almaktan emir.

گوش خر بفروش ، دیگر گوش خر
کاین سخنرا برنیاید گوش خر
مولانا

Eşek kulağını sat, başka kulak al; zira bu söze eşek kulağı yaramaz.

(*Mevlānā*)

§ Bazı kelimelerden önce gelerek iriliğe, büyüklüğe bazı defa çirkinliğe delâlet eder.

خراس (ḫerâs) — Hayvanla dönen büyük değirmen.

خر امرود (ḫer emrūd) = Bir çeşit tatsız, iri armut.

خر انبار (ḫer enbâr) = Bir iş üzerine toplanan kurum.

بمدح او وقصد دشمنانش
همی سازند انس وجان خر انبار
فخری

Onu medihte ve düşmanlarına kasıtta insanlarla cinler bir araya gelirler.

(*Faḫrī*)

§ Kargaşa, arbede.

روهسیحا نفسا زین خرگان روی بتاب
هم طویله نسزد عیسیٰ مریم باخر
ایلق چرخ نسزد مرکب تو هیچو مسیح
خرخری لایق تو نیست خر انبار مخر
ابن یمین

Ey Mesihâ nefisli! Git bu eşekçiklerden yüz çevir. Hazreti

Meryemin oğlu Hazreti İsanın eşekle bir evde olması lâyık değildir. Senin gibi Mesihin bineği felek atı olmak münasiptir. Sana hırıltı yakışmaz, kargaşayı satın alma.

(*İbni Yemin*)

§ Vaktiyle suçluyu bir eşeğe ters bindirip sokakları dolaştırmak suretiyle verilen ceza § Birkaç kişinin bir kişi ile birleşmesi.

خربت (ḫerbet) = Büyük kaz. § Ahmak ve maskara kimse. Bet bet muarrebidir. بت (*ba.*).

خرتوت (ḫertūt) = Bir nevi iri ve tatsız dut.

کال قدرت اورا بچشم عبرت بین
بیاور دشکر ازنی بریشم از خرتوت
عبدالقادر

Onun kudretinin kemaline ibret göziyle bak. Kamıştan şeker, tatsız duttan ipek husule getirir.

(*Abdulkādir*)

خرچال (ḫerçâl) = Toy kuşunun büyüğü, çağırtkan toy.

خرچنگ (ḫerçeng) = Yengeç (*A.*) سرطان [*]. Seretan burcuna da denir.

چو برزد سر از برج خرچنگ شید
جهان گشت چون روی روی سفید
فردوسی

Güneş Seretan burcundan zuhur edince dünya Ruminin yüzü gibi beyaz oldu.

(*Firdevsî*)

[*] Bedenine nispetle pençesi büyük olduğundan ḫerçeng denilmiştir.

(Rumî) doğu Asyada yaşıyanlar § Tehlikeli bir hastalık.

خیالش خرف کرد وکالبوه رنك
بغمزش فروبرده خرچنگ چنگ
سعدی

Hayali onu bunalttı ve şaşkın bir hale koydu. Seretan beynine pençesini batırdı: aklını bozdu.

(*Sa'dî*)

خرسنگ (ḫerseng) = Yol üzerinde gelip geçmeye engel olan yonulmamış, biçimsiz büyük taş.

هر رهی کان گرفتم اندر پیش
گشت خرسنگ وسنگ راهم شد
ابن یمین

Hangi yola yöneldimse önüme büyük bir taş çıkıp yoluma engel oldu.

(*İbni Yemîn*)

§ İki dost arasında engel olan kişi, rakîp.

خرگدا (ḫergedâ) = (*k.*) Arsız dilenci.

خرگله (ḫergele) = Büyük sürü yahut eşek sürüsü § Terbiye görmemiş binek hayvanı.

خرکان (ḫerkemân) = Büyük yay § Yay kuracak alet ki yay evleri uzunluğunda iki parça eğrice ağaçtır.

تنی چون خرکان از کوز پشتی
برو دوشی چو کیمخت از درشتی
نظامی

Kamburluktan yaya benziyen bir vücut; kalınlık ve buruşukluktan sağrı derisi gibi bir göğüs ve omuz.

(*Nizâmî*)

§ Tilki ve çakal gibi hayvanları tutmağa mahsus yay şeklinde bir tuzaktır ki bir ok yerleştirip geçecekleri yerlerde toprağın altına gizlenir ve onlar üzerine basınca ok yaydan boşanarak öldürür § Güç ve meşakkatli, faydasız iş.

خرگواز (ḫerguvâz)=Eşek ve sığır sürecek ucu iğneli değnek.

خرگوف (ḫergūf)=Büyük baykuş.

خرمگس (ḫermeges) = Eşek sineği: yeşil renkli büyük sinek ve eşek arısı.

بادهٔ تلخ گواراست نه حلوا چه عجب
ذوق این خرمگسانش نکند گر ادراك
یغما

Acı şarap hazmettiricidir, helva değil. Bunun tadını eşek sinekleri anlamazlarsa şaşılmaz.

(*Yeğmā*)

روزه داران را بود آن نان وخوان
خرمگسرا چه اباچه دیکدان
مولانا

O ekmek ve yemek oruçlulara aittir. Eşek arısına ha, yemek; ha, sacayak,

(*Mevlānā*)

خرمنج (ḫermunc) = Ḫermeges. Munc=meges.

ای تو تبتی مشك وحسودت زرغنج
بابوتو رخش پوردستان خرمنج
بادا رخ حاسدت ترنجیده وزرد
سر برطبق نهاده پیشت چو ترنج
ازرق

Ey övülmüş! Sen Tibet miskisin, seni kıskanan zerguncdur senin doru atının yanında Rüstemin atı sinek gibidir. Senin kıskananın yanağı turunç gibi buruşmuş ve sararmış bir halde başı, huzurunda bir tabak üzerine konulsun.

(*E ki*)

زرغنج = çok fena kokulu bir nebat.

خرمهره (ḫermuhre)=Muharebede, oyun yerlerinde çalınan sesi çirkin bir nevi boru § İri katırboncuğu.

اگر ژاله هر قطرهٔ درشدی
چو خرمهره بازار از و پرشدی
سعدی

Eğer çiyin her damlası inci olsaydı katırboncuğu gibi çarşı ondan dolardı.

(*Sa'dī*)

خرنای (ḫernây) = Büyük boru § Musikide bir makam.

خروار (ḫervâr) = Eşek yükü, bir eşeğin götürebileceği yük. Vâr =bâr olup aslı (bâr) ı (ḫer) e takdim ve izafetle (bârḫer) dir yahut (ḫer) büyük, iri mânasına geldiğinden büyük yük demektir.

گفت چونست وچه ارزد این گهر
گفت به ارزد زصد خروار زر
مولانا

Vezire bu elmas nasıldır ve değeri nedir, dedi; vezir yüz merkep yükü altından daha kıymetlidir dedi.

(*Mevlānā*)

خور (ḫur) = Güneş.

خِر (**ḫir**) = Pehlevî lûgatinde hoşluk ve rahat.

خَراب (**ḫerâb**) = Yıkık, viran mânasına Arapça olup Farsçada da kullanılır.

می‌کنم از سینه بیرون این دل دیوانه‌را
زانکه دائم جغد می‌آرد خرابی خانه‌را
یغما

Bu viran gönlü göğsümden çıkarıyorum; çünkü baykuş daima evi harabeder.

(*Yeğmâ*)

§ Geçkin sarhoş. سرخوش (*ba.*).

شبان چون شد خراب از بادهٔ ناب
رمه در معدهٔ گرگان کند خواب
دهلوی

باده (*ba.*).

خَرابات (**ḫerâbât**) = Meyhane, kumarhane.

خرابست معمورهٔ عقل وهوش
بآبادیش در خرابات کوش
ظهوری

Akıl ve idrak bayındırlığı virandır. Onu meyhanede şenlendirmeye çalış.

(*Ẓuhûrî*)

خرابای (ḫerâbâtî) = Meyhaneye devam eden § Yoksul..

خَراتگین (**ḫerâtgîn**) = Savaşta giyilen bir nevi zırh.

خَراتین (**ḫerâtîn**) = Solucandır ki çamurda peyda olur. خره ḫere = balçık; آتین âtîn (Zend lûgatinde) = peyda olmak, kelimelerinden mürekkeptir. Muarrebi خراطین, Arapçası (لحم الارض) dır.

خَراخَر (**ḫerâḫer**) = Uyuyan yahut boğazı sıkılan kimsenin boğazından çıkan ses, hırıltı (Reşîdî) de (ḫ) lar ötredir.

خَرّاد (**ḫerrâd**) = Bilgide dengi olmıyan bir padişah ve İranlı meşhur bir pehlivan. (Şeddesiz) çaylak.

خراد مهر (ḫerrâd mihr) = (Erdeşîr Bâbek) zamanında yapılan bir ateşgede.

چه آذرگشسب وچه خراد مهر
فروزان چو ناهید وبهرام ومهر
فردوسی

Âẕerguşesb ve Ḫerrâd Mihr'in ne ehemmiyeti var. Zühre (çulpan), Mirrîḫ (sakıt), güneş gibi parlak.

(*Firdevsî*)

آذرگشسب (*ba.*).

خَرّاره (**ḫerâre**) = Çok ağlamadan boğazda hâsıl olan ses, hırıltı § Yüksek yerden akan su sesi. Arapçasmda birinci (r) şeddelidir.

خَرازه (**ḫerâze**) = Erkeklik aleti = ḫerze.

خُراسان (**ḫurâsân**) = Doğu.

مهر دیدم بامدادان چون بتافت
ازخراسان سوی خاور می‌شتافت
رودکی

Sabahleyin güneşin, doğar doğmaz doğudan batı tarafına süratle gittiğini gördüm.

(*Rūdekī*)

§ İrana bağlı bellibaşlı bir şehir.

خَرَسْتَر (**ḫerester**) = Yılan, akrep gibi zarar verici haşarat.

خَرَاسِ خَسِيسَان ، خَرَاسِ خَرَاب (**ḫerâsi ḫerâb, ḫerâsi ḫesîsân**) = (*k.*) Dünya.

خَرَارُوش (**ḫerârūş**) = Kavga, gürültü.

هر دم که خطیبش بصلا بانگ برآرد
مجموع خرانرا فکند او بخراروش
لطیفی

Onun sözcüsü her ne zaman umuma haykırırsa o, bütün eşekleri birbirlerine düşürür.

(*Leṭîfî*)

خَرَاش (**ḫerâş**) = Ḫerâşîden = Tırmalamak, yaralamak mastarından ismi mastar, emir, (*Îsfa; muḫ. vas.*).

مثال گوید چندین زکژدم زلفم
چسان نشالم کاندر دل مراست خراش
منجیك

Zülfüm akrebinden bu kadar feryadetme, der. Nasıl feryadetmiyeyim ki kalbimde yara var.

(*Mencik*)

§ İşe yaramayıp atılacak kötü ve bırakıntı şey, çürük meyva.

بت اگرچه لطیف دارد نقش
نزد رخسارهٔ تو هست خراش
رودکی

Putun her ne kadar nakşı lâtif ise de senin yanağının yanında hiçbir değeri yoktur.

(*Rūdekī*)

خَرَاشِيدَن (**ḫerâşîden**) = Tırmalamak, yaralamak, kazımak § Bozulmak § Çürümek.

گفت این دست وپا خراشیدن
چیست وین سنگرا تراشیدن
جامی

Bu el ve ayağı rencide etmek ve bu taşı yontmaktan maksat nedir, dedi.

(*Cāmî*)

خراشیده (ḫerâşîde) = Yaralanmış, tırmalanmış, bozulmuş.

خَرَاك (**ḫerâk**) = Ḫerâḫer. (Reşîdî) uyuyan kimsenin burnundan gelen sese tahsis etmiştir.

خِرَام (**ḫirâm**) = Naz ve eda ile yürüme.

بهر زمین که چو آب حیات بخرامی
دهان مرده بزیر زمین پرآب بود
خسرو

Her nerede abıhayat gibi naz ile gidersen yeraltında ölünün ağzı sulanır.

(*Ḫusrev*)

تو نرم نرم خرامی ودشت بی‌پایان
تو لنگ لنگ سپاری وراه برکروه
قاآنی

Sen yavaş yavaş salınıyorsun; halbuki ovanın ucu bucağı yok; sen topallıya topallıya yol alıyorsun; halbuki yol iniş yokuşla dolu.

(*Ḳāānī*)

§ Güzel yüzlü.

کاخ او پرخرام آهوش
باغ او پربتان کبك خرام
فرخی

Onun köşkü, ahu gibi güzel yüzlülerle; bahçesi, keklik salınışlı sevgililerle dolu.

(*Ferruḫī*)

§ Müjde, hoş haber.

سپهبد ازان گفتها گشت رام
که پیغام بد بانوید وخرام
فردوسی

Serasker o sözlerden memnun ve müsterih oldu; çünkü müjde ve ferah verici haber idi.

(*Firdevsī*)

§ Sevinç, zevk ve sürur.

بپودند یك هفته باناى ورود
اباجشن وسور وخرام وسرود
فردوسی

Ney ve kemençe ile zevk ve sürur içinde nağme ederek bir hafta bayram ve düğün ettiler.

(*Firdevsī*)

§ Ziyafet.

خرام‌آر ورا مشگرانرا بخوان
فردوسی

Ziyafet tertibet ve sazendeleri çağır.

(*Firdevsī*)

Ḫirâmîden den ismi mastar, emir.

در شبستان خرام خرم‌وشاد
که بهاران برفت وآمد دی
یغما

Harem dairesinde ferahlı ve sevinçli olarak salın; çünkü bahar zamanı gitti, kış geldi.

(*Yeğmā*)

بجای خشك بمانند سروهای چمن
چو قامت تو ببینند در خرامیدن
سعدی

Çimendeki selviler, sen salındığın zaman boyunu görürlerse yerlerinde kururlar.

(*Sa'dī*)

خِرّان (**ḫirrân**)=Baş eğen, uysal.

تندی وتیزی‌اغازی وخران نشوی
تند وتوسن ببرند آخر وخران آرند
سوزنی

Öfkelenmeye ve şiddet göstermeye başlıyor, baş eğmiyorsun. Sert ve serkeş atı ahıra götürür ve uysal olarak getirirler.

(*Sūzenī*)

خَرْبازان (**ḫerbâzân**) = Çocukların eşek biçiminde durup diğerleri sırtlarına sıçrıyarak binmek süretiyle oynadıkları oyun.

خَرْبُز (**ḫerbuz**) = Kavun. Meşhuru (خربزه) dir (*Ar.*) biṭiḫ. Karpuza da denir=هندوانه.

خای سوی بالیز جان آمدکه تاخربز خورد
دیدی تو خود یادیده‌کس کاندر جهان خربز خورد
مولانا

Bir avanak can bostanına kavun yemeğe geldi. Eşeğin keçi yediğini sen gördün mü? Yahut dünyada kimse görmüş mü?

(*Mevlānā*)

آن چیست که پاوسر ندارد
گر دست ودراز ودر ندارد
اندر شکمش ستاره گانند
جز نام دو جانور ندارد
شاعر

Nedir ol şey ki onun hem başı yok hem ayağı
Tostoparlaktır, uzundur, fakat olmaz kapısı
Karnının vardır içinde hele pek çok yıldız
İki hayvanla yapılmış adının bak yapısı
(Ziyā Şukūn)

Bu bilmeceden (herbuz, kavun) kelimesi anlaşılıyor ki: her = eşek, buz=keçi mânalarına iki hayvan adıdır. Karnındaki yıldızlardan maksat da çekirdekleridir.

خربزهٔ روباه ، خربزهٔ هندی (herbuze'i rūbâh, herbuze'i hindî) = Ebucehilkarpuzu (*Ar.*) حنظل. İkincisi karpuza da denir.

خَرْبَله (herbele) = Su dolabı.

تا که ماء دولتت والاشد از چرخ بقا
نیست گریان دردیارت هیچ کس جز خربله
ظهیر

Beka çarkından (felekten) devletinin ayı yükseldiğinden beri memleketinde su dolabından başka ağlıyan yoktur.
(Ẓahīr)

خَرْبَنْده (herbende) = Eşeğini kiraya veren kimse. Eşeğe hizmet eden kişiye de denir.

همی زد باخری خربندهٔ لاف
که بالان گر بهست از پرنیان باف
خسرو

Bir eşekçi bir eşeğe karşı palancının atlas dokuyucudan daha iyi olduğunu iddia ediyordu.
(Ḫusrev)

سالها خربنده بودی پس بود
زانکه خربنده زخروا پس بود
مولانا

Yıllarca eşek sürmekliğin kâfidir. Çünkü eşek sürücü; eşekten geridir.
(Mevlānā)

خَرْبِيوَاز ، خَرْبُوز ، خَرْبُواز (herbivâz, herbūz, herbīvâz) = Büyük yarasa kuşu. Üçüncü harfleri (p) ile de doğrudur.

او چو خورشید عالم افروزست
خصم بی‌چشم وروی او خربوز
سراج

O, âlemi aydınlatan güneş gibidir. Gözsüz, yüzsüz hasmı büyük yarasaya benzer.
(Sirāc)

(*Ar.*) خفاش.

«رنجیده اولور دیدهٔ خفاش ضیادن»

اگر کشم زجفایت به نیم روز آهی
که دود آتش دوزخ ورا بود انباز
چنان شودکه زبس تیرگی روی هوا
زآشیان بپرد هرکجاست خربیواز
خسرو

Eğer senin cefandan cehennem ateşinin dumanına denk olacak derecede yarı güne kadar ah edersem havanın yüzü o kadar

çok kararır ki her nerede yarasa varsa yuvasından uçar.

(*Ḫusrev*)

خَرْپُشْته (**ḫerpuşte**)=Bir türlü zırh § Balık sırtı, çadır, kemer, köşk gibi her ortası tümsek iki tarafı çökük olan şey.

آن روز که از جوشن خرپشته بپوشد
از جوشن او موی تنش بیرون جوشد
منوچهری

O, ḫerpuşte denilen zırhı giydiği gün vücudunun tüyü zırhından dışarı fışkırır.

(*Minūçihrī*)

ستون خیمهٔ قالب کنم دو دست ضعیف
چو من زباسق خرپشته وا بوم بفراز
کمال

Ben kemerlenmiş vücudumu aşağıdan yukarıya götürür, yani belimi doğrulturken iki zayıf elimi kalıbımın çadırına direk yaparım.

(*Kemāl*)

خَرْتَك (**ḫertek**) = Çocuklara takılan nazar boncuğu.

خَرْتَنگ (**ḫerteng**) = Semerkant civarında bir köy.

خَرْجِيدَن (**ḫercīden**)=Göz yaşarmak.

خُرْجِين (**ḫurcīn**). = Büyük çuval.

خَرْچَلُوك، خَرْچَكُوك (**ḫerçekūk, ḫerçelūk**) = Şamama: küçük kavun şeklinde, çizgili, güzel kokulu fakat yenmez bir meyva § Sütlü kadınların sütlerini çoğaltmak için yedikleri bir nevi sebze. Semizotu, ebegümeci diyenler de vardır.

خَرْخَر (**ḫerḫer**)=Eğilmek, iki kat olmak § Kemer, tâk. خراخر muhaffefi de olur.

خَرْخَسَه (**ḫerḫese**)= Kuş tutmak, celbetmek için avcıların tuzağın yanına bağladıkları kuş (*Ar.*) ملواح.

خَرْخَشَه (**ḫerḫeşe**) = Kavga, mücadele, yersiz gürültü, şamata. Türkçe kargaşa bundan alınmıştır. İkinci (ḫ) nın esresiyle de doğrudur.

قصد فرزند مردمان کردی
خرخشه برسر من آوردی
بوریها

İnsan oğullarına kastederek benim başıma gürültü çıkardın.

(*Pūrbehā*)

Muhaffefi ḫerşe dir.

خَرْخِيز (**ḫerḫīz**) =Türkistan şehirlerinden âlâ miski, ipek dokumasiyle ünlü bir memleket.

چوناف آهوی خرخیز مادحان ترا
بوصف خلق تو ازمشك پرشود افواه
ازرقی

Seni methedenlerin; huyunu öğmeleriyle ağızları Ḫerḫīz

ahularının göbeği gibi miskiyle dolar.

(*Ezreḳi*)

خِرَد (**ḫired**) = Akıl.

خرد شیخ‌الشیوخ راه تو بس
ازو پرس آنچه می پرسی نه از کس
نظامی

Sana, gideceğin yolu en iyi gösterecek olan ancak aklındır. Soracağını ondan sor; kimseden değil.

(*Niẓāmī*)

خرد سوز (ḫiredsūz) = Azerbaycanda bir ateşgede.

خردمند (ḫiredmend) = Akıllı. Âhirindeki mend nispet edatıdır. Bazı kelimelerde (m) den önce bir de (ū) ziyade edilir. خردومند ḫiredūmend, خاجتومند ḫâctūmend, تنومند tenūmend gibi.

من نگویم که ایزد وهاب
دادهٔ خویش از تو بستاناد
لیك گویم که هیچ مسلمرا
حاجتومند تو نگرداناد
سنائی

Bağışlayıcı Allah kendi bağışını senden alsın demem; lâkin hiçbir Müslümanı sana muhtacetmesin; derim.

(*Senā'ī*)

خَرَد (**ḫerd**) = Balçık.

بس کسا کاندر هنر واندر گهر دعوی کند
همچو خر در خرد ماند چون گه برهان شود
فرخی

Hüner ve cevher iddia eden kimse, ispat zamanı olunca çamura batmış eşeğe benzer.

(*Ferruḫī*)

خُرد (**ḫurd**) = Ufak, küçük.

بخردان مفرمای کار درشت
که سندان نشاید شکستن بمشت
سعدی

Küçüklere ağır iş emretme, çünkü örsü yumrukla kırmak mümkün değildir.

(*Sa'dī*)

خُرداد (**ḫurdâd**) = Şemsî senenin dördüncü ayı. Her ayın altıncı günü ve bu ayın altısında eski ateşperest İranlılarca yapılan yortu آبان (*ba.*).

خَرْدِل (**ḫerdil**) = Korkak, yüreksiz.

خُرْدَما (**ḫurdemâ**) = Ses ve rengi hoş bir kuş. (Cihāngīrī) de (ḫ) nın üstüniyledir.

خُرْدُومُرد (**ḫurdu murd**) = Parça purça, ufak tefek.

عقد کردش باامیر اووا سپرد
کرد خشم و حرص اورا خردومرد
مولانا

Onu emîre nikâh ve teslim etti. Öfke ve hırsını parça parça etti: dağıttı, giderdi.

(*Mevlānā*)

Bu kelimeden bozarak hırtı pırtı dediğimiz.

خُرْدَه (**ḫurde**) = Her şeyin ufağı,

küçüğü. Çörçöp de bu kabîldendir.

بغرده توان آتش افروختن
پس آنگه درخت کهن سوختن
سعدی

Çörçöple ateşi tutuşturmak, ondan sonra eski ağacı yakmak mümkündür.
(*Sa'dî*)

§ Ayıp ve hata.

بد اندیش برخرده چون دست یافت
درون بزرگان بآتش بشافت
سعدی

Kötü fikirli kişi; ayba muttali olunca büyüklerin kalbini ateşle yaktı.
(*Sa'dî*)

Nükte. Mecazen ince, dekik § Yirmi bir kısımdan ibaret olan (zend) in bir kısmı § Hayvanların ellerinde ve ayaklarında köstek vurulacak yer § Kıvılcım.

خرده‌بین (ḫurdebîn) = Ufacık şeyleri gören (*k.*) çabuk anlayışlı.

تشویر می دهد خرد خرده‌بین مرا
نقش خرد بباده زلوح دلم بشوی
عمادی

Anlayışı çabuk olan aklım, beni utandırıyor, gönlümün levhasından akıl nakşını şarapla yıka.
(*'Imâdî*)

خرده بینانند در عالم بسی
واقفند از کاروبار هرکسی
بهاءالدین

Âlemde herkesin iş ve gücünü bilen çok çabuk anlayışlılar vardır.
(*Behâ'uddîn*)

خرده‌دان (ḫurdedân) = İnce şeyleri bilen (*k.*) çok dikkatli.

خرده کافور (ḫurde'i kâfûr) = (*k.*) Yıldızlar.

خرده گیر (ḫurde gîr) = (*k.*) Sözde eksiklik ve ayıp arayıp bulan.

خرده گیرد در سخن با بایزید
ننگ دارد از درون او یزید
مولانا

Sözde Bayezid'in yanlışını bulur, ona itiraz eder. Halbuki Yezid onun içyüzünden arlanır.
(*Mevlânâ*)

برو ای زاهد و بردرد کشان خرده مگیر
حافظ

Ey sofu! Git, şarap tortusu içenleri ayıplama.
(*Hâfız*)

خرده‌گاه (ḫurdegâh) = Hayvanların ayaklarında köstek geçecek yer § Deve çöktüğü zaman yere değen göğüs kemiği.

خَرَز (**ḫerez**) = Boncuk, ayna, tarak gibi şeyler ki hırdavat denir.

خرزی (ḫerezî) = Hırdavatçı. خرز (ḫerez) = Boncuk mânasına Arapçadır.

خَرَزَن (**ḫerzen**) = Kamçı.

مار را گرفته چون خرزن بکف
مولانا

Yılanı elinde kamçı gibi tutmuş.
(*Mevlânâ*)

خَرَزَه (**ḫerze**) = Yoğun, uzun, biçimsiz erkek aleti.

زندگانیٔ خرزهٔ قاضی
باد چندانکه او بود راضی [*]
انوری

خرزهره (herzehre) = Ağu ağacı (*Ar.*) سم الحمار. Ebucehilkarpuzuna da denir.

رطب ناورد چوب خرزهره بار
چو تخم افکنی برهمان چشم دار
سعدی

Ağu ağacı taze hurma vermez. Ne tohum ekersen aynını um.
(Sa'di)

§ Kuduz böceği.

خرزین (herzīn) = Ahırlarda üstüne ata mütaallik eşya asılmak üzere duvara çakılan ağaç § Üzerine at eyeri konulan sehpa.

از پی احیای دین خزان وبهاری
بر سر خرزین ندیده خنگ تو زین را
انوری

Dini ihya için daima koşan atın, güz ve bahar mevsimlerinde eyerini sehpa üzerinde görmemiştir: eyeri daima sırtında, harekete hazır bulunmaktadır.
(Enveri)

§ Sofa ve divanhane köşelerine konulan kerevet § Büyük eyer.

خرس (hirs) = Ayı. (*Ar.*) دب.
خرس بازی (hirs bâzi) = Ayı oynatmak § Hoşa gitmiyen oyun.
خرسبان (hirsbân) = Ayıcı.

[*] Tercüme etmeyi uygun görmedim.

خرست (herest)=Geçkin ve baştan kara sarhoş.

مست خرست می روم در ره عشق بوالعلا
باك ندارم از بلاتن تنتا تلالا
مولانا

Ebūl'elâ'nın [**] aşkı yolunda çok sarhoş olarak gidiyorum. Belâdan korkum yok.
(Mevlânâ)

تن تنتا : تلالا kelimeleriyle yalnış, doğru cetveline (*ba.*).

خرسته (hiriste) = Sülük = zelū.

خرسك (hirsek) = Ayıcık § Bir nevi tüylü yaygı § Çocukların durtut oyunu.

استاد ومعلم چو بود کم ازار
خرسك بازند کو دکان در بازار
سعدی

Usta ve öğretici yumuşak tabiatlı olursa çocuklar çarşıda durtut oyunu oynarlar.
(Sa'di)

خرس گیاه (hirs giyâh) = Yaban kerevizi, yaban havucu denilen nebattır ki köküne شقاقل derler, ayı bunu pek severmiş.

خرسلاك (herselâk) = خربنده (*ba.*).

خرسند (hursend)=Sevinçli § Kanaatli, razı, hoşnut, şükredici.

[**] (Bül'elâ) kibarı evliyaullahtan bir zatın künyesi (Gıyāş).

زشش جهت در روزی تراگشاده شود
اگر زعشق بدرد وبلا شوی خرسند
صائب

Eğer aşkın dert ve belâsına razı olursan sana altı yönden kısmet kapısı açılır : mânevi feyzlerden istifade edersin.

(*Şā'ib*)

خرسند بعافیت نبودیم
اینك حق آن گرفت ما را
امیر خسرو

Afiyete şükretmedik. İşte bizi onun hakkı tuttu.

(*Husrev*)

خَرْسُولْ (**hersūl**) = Meymenetsiz eşek (Nāşırī). Uğursuz, meymenetsiz (Şemsullûga). (Sūl) at ve katırlarda siyahlığa çalar kül rengidir ki böyle hayvanların yelesinde kuyruğuna kadar siyah bir çizgi olur ve uğursuz sayılır.

آن یکی عیسی دیگری خرسول
آن سیم خضر وآن چهارم غول
سنائی

O biri İsa, diğeri uğursuz eşek, üçüncüsü Hızır, dördüncüsü gul.

(*Senā'i*)

خُرْسِيدَنْ (**ḫursîden**) = Pörsüyüp çürümek, kokmak.

خَرِشْ (**ḫeriş**) = Alay ve maskaralık yoliyle bir kimseye gülme § Alay eden ve edilen kimse.

خُرُوشْ (**ḫuruş**) = Ḫurūş (*muḫ.*) (*ba.*).

خُرْشَادْ ، خُرْشَا (**ḫurşâ, ḫurşâd**) = Güneş = Zend lûgatidir (Nefîsî).

خَرَشْتَه (**ḫereşte**) = Naz ile salınan, yürüyen.

خَرَشَه (**ḫereşe**) = Kargaşa. Herheşe (*muḫ.*). Herâşîde mânasına da gelir. خراشیدن (*ba.*).

خُرْشِيدْ (**ḫurşîd**) = Güneş خورشید (*ba.*).

خَرْشِينْ (**ḫerşîn**) = Salınmak, öğünmek.

بمیدان چو آغاز خرشین نهاد
در فتنه بروی اعدا گشاد
شاعر

Meydanda salınmaya başlayınca düşmanların yüzüne fitne kapısını açtı.

(*Şā'ir*)

خِرْطَالْ (**ḫirṭâl**) = Bir öküz yahut bir devenin boyun derisi dolusu altın (*Ar.*) قنطار.

خَرْغُولَه ، خَرْغُولْ (**ḫerġūl, ḫerġūle**) = Sinirli yaprak (*Ar.*) لسان الحمل. Bazı lûgatçilere göre (خرگوشك) mânasınadır (*ba.*).

خَرِفْتَنْ (**ḫeriften**) = Ölürken hırıldamak.

خُرْفَه (**ḫurfe**) = Semizotu = Perpehen.

خِرْقَه اَنْدَاخْتَن (**ḫirḳe endâḫten**)= Hırka atmak [*] (*k.*) elbise bağışlamak. Suçunu ikrar etmek, âciz olmak, teslim etmek, varlıktan sıyrılmak, benlikten soyunmak.

خرقه‌بازی (ḫirḳe bâzî) = Sofuların vecde geldikleri zaman hırka ile oynamaları.

خرقه ساختن (ḫirḳe sâḫten) = (*k.*) Yırtmak, parçalamak.

خَرَاك (**ḫerek**)= Küçük eşek § Bir nevi kuru hurma § Ut ve tambur tellerini, üzerlerinden geçirdikleri ağaççıklar § Kabahatlileri üzerine yatırıp döğdükleri tahta § Yeni yürümeğe alışan çocuklara mahsus üç ayaklı el arabası § İpek işliyenlerin gergefin iki başını üzerine koydukları ve camilerde kayyımların kullandıkları sehpa § Yapı iskelesi. Pamuk çekirdeği ayırtlıyan çıkrık § Üzerinde odun kesilen kütük § Tanrı deveciği denilen böcek § Duvar delecek ağaç kazık § Şiraz'a yakın bir köy.

[*] Hirḳe, bez parçası mânasına Arapça olup Farsçada parçalardan dikilmiş üstlük, libade. Sofîlere göre, biri şeyhleri müritlerini tamamiyle terbiye ettikleri zaman giydirdikleri tasavvuf ve iradet hırkası, öbürü, bereketiyle günahlardan korunmaları için önce giydirdikleri teberrük ve teşbih denilen hırkadır. Teberrük hırkası giyildiği zaman yalnız adca mürit; tasavvuf hırkası giyildiği zaman hakiki mürit sayılır.

خَرْگَه ، خَرْگَاه (**ḫergâh, ḫergeh**) = Geniş yer, hususiyle büyük çadır.

برنه افلاك گسترد سايه
هركجا شوكتش زند خرگاه
قاآنی

Onun şevketi her nereye çadır kurarsa dokuz feleğe saye salar.
(*Ḳāānî*)

دامن خرگه برافكن ای مه خرگه نشين
ورنه خواهد سوخت آهم خرگه افلاكرا
جامی

Ey çadırda oturan ay! Çadırın eteğini kaldır: yüzünü göster; yoksa ahım eflâkin çadırını yakacak.
(*Câmî*)

خرگاه مينا ، خرگاه گاو پشت ، خرگاه سبز (ḫergâhi sebz, ḫergâhi gâv puşt, ḫergâhi mînâ) = (*k.*) Gök.

خرگاه ماه (ḫergâhi mâh)= (*k.*) Ay ağılı, hale.

خَرْكُس (**ḫerkus**) = (*k.*) Ahmak, budala.

خَرْكُش (**ḫerkuş**)=Çekme. Ḫârkuş (*ba.*) § Tespihböceği.

خَرْگُوش (**ḫergūş**) = Tavşan.

چونكه خرگوشی برد شيری بچاه
چون نيارد روبهی خرتا گياه
مولانا

Bir tavşan bir aslanı kuyuya götürse bir tilki bir eşeği ota kadar nasıl götürmez.
(*Mevlânâ*)

§ Sinirli yaprak.

خرگوشک (**hergüşek**) = Sinirli yaprak nev'inden tavşankulağı ve dulavratyaprağı § Tavşancık.

خرم (**ḫurrem**) = Sevinçli, mesrur, hal ve vakti hoş.

نیست آرام دل آنرا که دلارا می‌هست
خرم آن دل‌که در وصبری وآرای هست
سلمان

Sevgilisi olan kimsenin kalbi halecanlıdır. Sevinçlidir o gönül ki sabır ve karar sahibidir.

(*Selmān*)

چنان از روی یوسف بود خرم
نگاه اوکه از گل چشم شبنم
جامی

Onun gözü, çiyin güzü gülden hoşlandığı gibi Yusuf'un yüzünden hoşlanıyordu.

(*Cāmī*)

§ Taze ve taravetli.

بنامیزد درخی سبز وخرم
ندیده هرگز از باد خزان غم
جامی

بنامیزد (*ba.*).

Şemsî yılın onuncu ayı § Her ayın sekizinci günü. Bu günde İran ateşperestleri yortu ederlerdi (آبان) (*ba.*). Bu güne خرم روز ḫurrem rūz da derler ki padişahlar tahtından inip beyazlar giyer ve beyaz yaygı üzerine oturup halk ile teklifsizce konuşarak isteklerini yerine getirirlerdi. Bu kelimeyi; (ḫer) ile mütekellim zamiri olan (m) den mürekkep sanılmamamak için (ḫurem) şeklinde yazarlar. (R) nin tutariyle dağ eteğinde bir çayırdır ki o dağa karşı kim bir soru sorarsa cevap alırmış diye bir de masal vardır § Buğu, buhar.

خرم آباد (ḫurrem âbâd) = Lüristân'da Burucird'e yakın güzelliği ile ünlü bir şehir.

خرم دره (ḫurrem dere) = Tebriz yolunda kervan geçidi bir köy.

خرم روز (ḫurrem rūz) (*ba.*).

خرما (**ḫurmâ**) = Hurma.

چو خرما بشیرینی اندوده پوست
سعدی

Hurma gibi kabuğu tatlılıkla sıvanmış.

(*Sa'di*)

خرمای ابوجهل (ḫurmâyi ebūcehil) = Âsi hurma.

خرمک (**ḫermek**) = (H) nın üstün ve ötresiyle nazar boncuğu.

ترسم چشمت رسدکه سخت خطیری
چونکه نبستند خرمکت بگلوبر
منجیك

Çok şan ve şeref sahibi olduğun için nazar değmesinden korkarım, çünkü boynuna nazar boncuğu takmadılar.

(*Mencik*)

خرمل (**ḫermul**) = Her emrūd (*ba.*).

خرمن (**ḫermen**) = Yığın, harman, hususiyle tahıl yığını. Âmen (*ba.*).

نشاید خرمن بیچارگان سوخت
نمی باید دل درماندگان خست
سعدی

Biçarelerin harmanını yakmak: lâyık değildir, âcizlerin kalbini incitmemeli.
(*Sa'dî*)

§ Ay ağılı.

آری دلیل قوت باراست
آنجا که گرد ماه بود خرمن
ظهیر

Evet, ayın etrafında ay ağılı olması yağmurun kuvvetine alâmettir.
(*Ẓahîr*)

خرمن گدا (ḫermeni gedâ)= Başak toplıyanların biriktirdikleri harman. (N) nin tutariyle harman dilencisi. جوفروش (*ba.*).

خرمن سوخته (ḫermen sūḫte)=Harmanı yanmış (*k.*) zarara uğramış, iflâs etmiş. Dilimizde de harmanı yanık derler.

خَرَنْبَاشْ (**ḫerenbâş**) = Koca yarpuzu (*Ar.*) حبق الشیوخ.

خَرَنْدْ (**ḫerend**) = Çöven gibi temizlikte kullanılan bir nebat, kalye otu.

هرکجا تیغ تو بود قصار
نبود حاجت شخار وخرند
فخری

Senin kılıcın her nerede çırpıcı olursa kalye taşına ve kalye otuna hacet kalmaz.
(*Faḫrî*)

حَرْنُوبْ (**ḫernūb**) = Keçiboynuzu dediğimiz kuru yemiş.

حُرُو (**ḫurū**) = Ḫurūs (*muḫ.*). (Ḫ) nın esresiyle ebegümeci.

حُرُوجْ (**ḫurūc**) = Horoz=hurūs.

بگالند جنگ مانند غوج
لبر برده برسر چو تاج خروج
رودکی

Koç gibi vuruşmak isteyici, başına horozibiği gibi balta almış.
(*Rūdeki*)

حُرُوسْ (**ḫurūs**) = Horoz.

چو بلبل ثناخوان گلزار باش،
خروس سحر وار بیدار باش
عماد

Bülbül gibi güllüğü öv, seher horozu gibi uyanık ol.
(*'Imād*)

خروس صحرائی (ḫurūsi ṣeḥrâ'î)=Sülün.

خروس طاوس دم (ḫurūsi ṭâvus dum) = (*k.*) Sürahi.

حُرُوسَكْ (**ḫurūsek**)=Küçük horoz. § (*k.*) Hamam böceği § Kadınların tenasül aletindeki fazla et ki dilak, dilcik denir § Erkeklerde sünnet edilirken kesilen parça. Son iki mânaya ḫurūse de denir.

حُرُوشْ (**ḫurūş**) = Şamata, feryat. Masdarı خروشیدن (ḫurūşîden) = Feryat ve figan etmek, gür gür gürlemek. (Sūdî), Türkçesi çokramak, diyor.

خروشی برکشیدی تند تندور
که موی مردمان کردی چو سوزن
منوچهری

تندور ve o maddenin yanlış doğru cetveline (*ba.*).
Müellifi Türk olan lûgatler (ḫurūşīden) i hamle etmek mânasına da yazmışlardır.

حُرُوك (**ḫurūk**)= Kadınların sütlerini artırmak için yedikleri bir nevi sebze. خرچكوك (*ba.*).

حُرْوَك (**ḫurvek**) = Bokböceği.

حُرُوه (**ḫurūh**) = Horoz,

شب از حملهٔ روزگشته ستوه
شده پرزاغش چو پر خروه
عنصری

Gece, gündüzün hamlesinden âciz ve gece kargasının kanadı horoz kanadı gibi olmuş.

(*'Unṣurī*)

حُرُهَك، حُرُوهَك (**ḫurūhek, ḫuruhek**) = Mercan: Bu mâna renkçe horozun ibiğine benzetme yoliyle olsa gerek.

حُرُوهَه (**ḫurūhe**)=Kuşları aldatıp avlamak için tuzağın yanına bağladıkları kuş. § =خروسك (*ba.*). Yalnız ḫurūhe'nin değil ḫurūhek'in de hurūsek'e müsavi olması lâzım gelirse de lûgatlerde yazdığım gibidir.

حَرْوِيله (**ḫervīle**) = Çok yüksek ve iğrenç ses.

حَرَه (**ḫere**)= Şarap tortusu, balçık.

گر تو بخواب وخورپدهی عمر همچو خر
برجان تو وبال چو برخر شود خره
ناصر

Eğer sen ömrünü eşek gibi uykuya ve yemeğe sarf edersen eşeğe balçık nasıl sıkıntı verirse hayatın sana öyle sıkıntı verir.

(*Nāṣır*)

§ Kitap ve kerpiç gibi bir sıraya dizilmiş ve istif edilmiş şeyler.

گر تو خری ترازخری هیچ نقص نیست
تامن تراست سیم بخروار دوخره
کمال

İstifte eşek yükü dolusu gümüşün bulundukça eşek de olsan eşeklik sana (nakîsa) eksiklik vermez.

(*Kemāl*)

§ Yağı alınmış badem ve susam gibi şeylerin posası: fukara bunu hurma ile karıştırıp yerlermiş.

لوزینه هاندم که پیچید سرازما
مادر عوض آن خره خرما بسرشتیم
بسحاق

Bademli helva yahut badem ezmesi bizden yüz çevirince biz ona karşı hurmayı posa ile karıştırdık.

(*Basḥāḳ*)

§ Dar bir yerden halkın güçlükle geçmesi.

خُرَه (**ḫureh**) = Nur.

خره از رویشان افزونتر آمد
تو گویی کافتاب آنجا برآمد
زرآتشت

Onların yüzünden o kadar nur saçıldı ki oraya güneş doğdu sanırsın.

(*Zerâteşt*)

Kısım ve parça mânasına da gelir. İran bilginleri Fars ülkesini beşe ayırmış ve ḫure'i erdşîr - Ḫure'i istehr - Ḫure'i dârâb - Ḫure'i şâpûr - Ḫure'i ḳubâd adlarını vermişlerdir § Ağaç kurdu § Saçkıran ve miskinlik hastalıkları. (R) nin şeddesiyle horultu, hırıltı.

خُرّه (**ḫuruh**) = Horoz. Hurûh (*muḫ.*).

خود زپس آرزوی تن مرو
چون خرهٔ بد زپی ماکیان
ناصر

Fena horoz, tavukların arkasından gittiği gibi, vücudunun isteklerinin arkasından gitme.

(*Nâṣır*)

خَرَه چُوب (**ḫereçûb**) = Yüksek binalar, kemer ve kubbeler yapmak için çattıkları ağaçlardır ki üzerine durup bina yaparlar. Türkçe (karaçav) derler. Şimdi iskele dediğimizdir.

خِرِی (**ḫiri**)=Şebboy: Ḫirî (*muḫ.*).

ووثق وزیب دگر دارد کنون طرف چن
ازخری وخطمی وریحان وشاخ یاسمن
شاعر

Şebboy, hatmi, fesleğenden ve yasemin dalından çimen tarafının şimdi başka parlaklığı ve bezeği vardır.

(*Şâ'ir*)

§ Uğursuz, meymenetsiz.

باز هایون چو جغد گشت خری
جغدك شوم وخری هایون شد
ناصر

Uğurlu doğan, baykuş gibi uğursuz; şom ve uğursuz baykuş, uğurlu oldu.

(*Nâṣır*)

§ Evin balkonu.

خَرِیدَار (**ḫerîdâr**) = Satın alan.

چو کالارا بود جوینده بسیار
فزون گردد بران میل خریدار
جامی

Bir kumaşı arıyan çok olursa satın alıcının ona rağbeti artar.

(*Câmî*)

خریدارگیر (ḫerîdârgîr) = (*k.*) Sürümü çok olan şey.

خَرِیدَن (**ḫerîden**) = Satın almak.

حکمت فروش تا کی مرهم همی کنند عرض
ماخستگان نخواهیم اینها بجان خریدن
خجندی

Hikmet satan ne vakte kadar merhem arz edecek; biz hastalar bunu can karşılığı olarak satın almıyacağız.

(*Ḫucendî*)

خَرِیش (**ḫeriş**) = خرش ḫeriş (*ba.*) § (Ḫerâş) ın imalesi. خراش ḫerâş (*ba.*).

حَزْ (**ḫez**) = Uyluğun dış tarafının yukarsındaki kaba et.

Aslanı övgüye dair :

از بلندی وزیبی وبزرگی که نمود
راست گفتی که نه شیرست هیونیست کلان
مهرهٔ گردن چون تخم سپندان کردی
بخیهٔ را که سرودست زدی برخزران
ازرقی

Doğru söyledin. Yükseklik, enlilik, büyüklüğüne nazaran o aslan değil, büyük bir devedir. Raş ve elini büyük bir devenin kaba etine vurunca boynu düğümcüğünü üzerlik tohumu gibi eder, yani çatır çatır kırardı.
(*Ezreḳī*)

Derisinden kürk yapılan ve sukoyunu denilen hayvandır ki samura benzer. (Z) nin şeddesiyle biri sukoyunu denilen hayvanın tüyü ile ipekten eğrilip dokunmuş kumaş; öteki yalnız ipekten dokunmuş kumaş mânasına Arapçadır.

حَزَامَا (**ḫezâmâ**) = Yabani şebboy.

حَزَانْ (**ḫezân**) = Güz mevsimi.

خزان ببرد زبستان هرآن نگارکه بود
هوا خشن شد وکهسار خشك وآب کبود
قطران

Güz mevsimi bahçeden ne nakış varsa götürdü, hava sertleşti, dağ kurudu, su göğerdi.
(*Ḳatrān*)

§ Şemsî yılın sekizinci ayı. Ağustosun on sekizinhi günü (ḫezîden) den sıfatı müşebbehe ve haliye خزیدن (*ba.*) § Yaprakların sararması.

ای تازه گل خزان رسیده
رفتی زجهان جهان ندیده
نظامی

Ey yaprakları sararmış gül ! Dünyayı görmeden dünyadan gittin.
(*Niẓāmī*)

حَزْدُوكْ (**ḫezdūk**) = Osuruk böceği = خزدوك (*ba.*).

حَزْدَه (**ḫezde**) = Sürçmek, kaymak (*k.*) günah.

حَزَرْ (**ḫezer**) = Giylân denizi kıyısında bir şehir ve ahalisi [*]. Bu münasebetle Giylân denizine Hazer denizi derler.

حَزْرَانْ (**ḫezrân**) = Ḫezer.

زخزران طرف تالب زنده رود [**]
زمین زنده گشت از نوای سرود
نظامی

Ḫezrân tarafından Zenderūd kenarına kadar ırlama sadasından yer dirildi.
(*Niẓāmī*)

§ Hazer ahalisi = خزروان Ḫezervân. Ḫezervan, Turanlı bir savaşçının da adıdır.

[*] Ḫezer Arapçada göz, dar ve küçük olmak mânasına gelir. Bu şehir ahalisine Ḫezer denilmesinin sebebi küçük gözlü olmalarındandır.

[**] Doğrusu (z) nin üstüniyledir.

خَزَرَك (**ḫezrek**) = Korkaklık, teessür ve telâş.

خَزَمِيَان (**ḫezmiyân**) = Kunduz hayası.

خَزَنْد (**ḫezend**) = Kalye otu = Ḫerend.

خَزَنْده (**ḫezende**) = Kımıldayıcı, yer üzerinde sürünücü. Bu münasebetle yılan, akrep, karınca gibi hayvan ve böceklere denir.

شك نيست كه بيشتر خزنده
چون كژدم ومار شد گزنده
هدايت

Şüphe yok ki nice sürünen mahlûklar akrep ve yılan gibi ısırıcıdır.

(*Hidâyet*)

خَزُوك (**ḫezūk**) = خزدوك (*muḫ.*) (*ba*).

خَزَهَره (**ḫezehre**) = Ağu ağacı, ḫerzehre (*muḫ.*) (*ba.*).

خَزِيدَن (**ḫezīden**) = Kımıldanmak, sürünerek yürümek § Bir şeye girmek.

بعهد عدل تو رمح ارتطاولی كرده است
بتنگنای دل خصم در چومار خزند
كمال

Senin adaletin zamanında mızrak eğer zulmederse yılan gibi düşmanın dar kalbine sokarlar.

(*Kemāl*)

بيا خزيم بيكديگر اوچه زيرخزيم
كه سخت سرد وخنك می وزد نسيم وزان
هدايت

Her ne kadar üstümüzde kürk yahut yün ve ipekten dokunmuş kumaş varsa da gel birbirimize sokulalım. Zira rüzgâr pek sert ve soğuk esiyor.

(*Hidāyet*)

خَزِير (**ḫezīr**) = Kıvılcımlı kül.

خَس (**ḫes**) = Yabanotu, çörçöp.

باران كه در لطافت طبعش خلاف نيست
در باغ لاله روياند ودر شوره بوم خس
سعدی

Tabiatının letafetinde ihtilâf olmıyan yağmur; bağda lâle, çorak yerde yabanotu bitirir.

(*Sa'dī*)

§ Alçak, furumaye, pinti.

هرزه‌دان هم شريف وهم خسرا
كوكسی كاوكسی بود كسرا
سنائی

Serefli ve şerefsizi faydasız bil, insanı insanca arkalıyan mert nerede ?

(*Senā'ī*)

اين سزای آنكه شد ياروخسان
ياكسی كرد از برای ناكسان
مولانا

Bu, alçaklarla dost olanın yahut insaniyetsizlere karşı insaniyet gösterenin cezasıdır.

(*Mevlānā*)

جهاندار بخشنده باید نه خس
خصال جهانداری اینست وبس
نظامی

Padişah bağışlayıcı olmalı, pinti değil. Cihana malik olmanın huyları ancak budur.
(*Niẓāmî*)

§ Denizin yüzündeki ince yosun, ketencik.

روی دریا پرخس وپایین دریا گوهرست
جامی

Denizin yüzü yosun, dibi inci doludur.
(*Cāmî*)

§ Su yüzünde yüzer arpa tanesine benzer bir böcek.

دریا بوجود خویش موجی دارد
خس پنداردکه این کشاکش بانوست
خیام

Deniz kendiliğinden dalgalanır. Deniz böceği bu hareketi kendisinden dolayı sanır.
(*Ḫayyām*)

گر بر آب روی خس باشی . وگر برهوا پری مگس باشی. دلی بدست آور تا کس باشی
«نثر» خواجه عبدالله انصاری

Su yüzünde gidersen su böceği, havada uçarsan sinek olursun; bir gönlü ele al ki adam olasın.
(*Ḫuvāce ʿAbdullāhi Enṣārî*)

§ Hindistan dağlarında yaşıyan bir ulus § Turnadan büyük bir kuş.

خس بدهان گرفتن (ḫes bedehân giriften)=(*k.*) Aman dilemek: öküze tapan Hintliler, bir ulusu yendikleri zaman yenilen taraf ağızlarına ot alıp gûya öküzlüklerini iddia ile aman dilerler ve Hintlilerin öküzlere hürmetlerinden istifade ederek öldürülmekten kurtulurlarmış.

خس پوش (ḫes pūş) = Çörçöple örtülü şey : çâhi ḫes pūş = çörçöple örtülü kuyu. (*k.*) Düzeltilmesine çare aranan kötü bir iş; duyulan bir şeyi gizleme ki örtbas etmek deriz § Kendini soy sop göstermek istiyen rezil.

خَسَارَه (**ḫesâre**) = Ağaç budamak § Bağ ve bahçeyi yabani otlardan temizlemek.

خَسَانِيدَنْ (**ḫesâniden**) = Diş ile ısırmak.

خُسپِي (**ḫuspī**) = Müşteri yıldızı (ḫuspîden)=Uyumak'tan muzari خسپیدن (*ba.*).

گنبج زری‌که چو خسی زیر ریاك
باشو باشد آن نباشد مرده ریاك
مولانا

Cenabı Hak sana bir altın hazinesi yani bir mükâfat bağışlar ki toprak altında yattığın zaman o seninle beraber olur; miras olarak başkasına kalmaz.
(*Mevlānā*)

خُسپِيدَنْ (**ḫuspîden**) = Uyumak, yatmak=Ḫuften.

اگر خوش بخسپد ملك برسریر
پندارم آسوده خسپد فقیر
سعدی

Eğer padişah tahtında tatlı uykuya dalarsa fakirin rahat uyuyacağını sanmam.

(*Sa'di*)

حَسْت (**ḥest**) = Ḥesten den mazi, mastarı tahfifî خستن (*ba.*).

نشاید خرمن بیچارگان سوخت
نمی باید دل درماندگان خست
سعدی

Biçarelerin harmanını yakmak lâyık değildir; âcizlerin gönlünü incitmemeli.

(*Sa'di*)

§ Renk, levn.

نویسنده برخامه بنهاد دست
بعنبر سر خامه زا کرد خست
فردوسی

Yazıcı, kalemi eline aldı; amber ile kalemin ucunu boyadı.

(*Firdevsi*)

حَسْتَر (**ḥester**) = Yılan, çıyan, akrep gibi haşarat.

حَسْتَن (**ḥesten**) = Yaralamak, yaralanmak, incinmek, incitmek.

بر خصم زدند و بر شکستند
کشتند وگسیختند وخستند
نظامی

Düşmana saldırdılar; kırdılar, öldürdüler, parçaladılar, yaraladılar.

(*Niẓāmi*)

حَسْتُو (**ḥestū**) = Meyva çekirdeği § İkrar ve itiraf eden.

اگر بفضل بگویم مرا مشابه نیست
بصدق دعویٔ من آید آسمان خستو
منصور

Eğer fazilette bana benzer yok dersem dâvamın doğruluğunu gökyüzü itiraf eder: yerdekiler değil göktekiler tasdik eder.

(*Menṣūr*)

§ (Cihāngīrī) de ikinci mâna ile Çin büyüklerinden biri mânasına (ḫ) nın ötresiyledir.

بچین مهتری بود خستوی نام
دگر سرکشی بود زنگوی نام
فردوسی

Çinde Ḫestūy adında ulu bir kişi başkaca Zengūy adlı bir serkeş vardı.

(*Firdevsi*)

Ḫestū, yerde sürünen hayvanlar mânasına da görülmüştür.

حُسْتُوَانَه (**ḫustuvâne**) = Yünleri ve iplikleri salkım saçak sarkan fakir elbisesi § Türlü renkli parçalardan yapılmış yoksul hırkası.

حَسْتَه (**ḥeste**) = Meyva çekirdeği § Ḫesten den ismi mefûl=yaralanmış, incinmiş, hasta, marazlı.

هزبر خشم ترا دهر خستهٔ چنگال
عقاب قهر ترا چرخ مستهٔ شاغر
قاآنی

Zaman, öfken aslanının pençesinde yaralı; felek, kahrın tavşancılının kursağında yemdir.

(*Ḳāāni*)

تو دانی ضمیر زبان بستگان
تو مرهم نهی بر دل خستگان
سعدی

Susanların sırrını sen bilirsin, yaralıların kalbine sen merhem koyarsın.

(Sa'di)

تو انگار انرا که بجنب سرای درویشند
ضرور است که هر وقت از و بیندیشند
تو ئی تو انگر حسن از غنای درویشان
خبر نداری اگر خسته اند اگر ریشند
سعدی

Yoksulların oturdukları yerin yanında olan zenginlerin onları her vakit düşünmeleri gereklidir. Sen güzellik zenginisin, yoksullar yani iltifatından mahrum olanlar hasta mı, yaralı mıdırlar çektikleri sıkıntıdan haberin yoktur.

(Sa'di)

§ Sürülmüş, nadas olmuş, yahut insanlar, üzerinden çok geçtikleri için toprağı yumuşamış yer.

Atın arıklığına dair:

ی از غبار خاسته بیرون شدی بزور
ی از زمین خسته برانگیختی غبار
انوری

Ne yükselmiş tozdan zorla dışarı çıkar, kurtulurdu, ne işlenmiş yerden toz kaldırırdı.

(Enveri)

خسته‌بند (ḫestebend) = Kırık ve çıkıkçı, cerrah, operatör § Kırık ve çıkık bağı § Ḫâste (*muḫ.*). خاسته (*ba.*).

حسته (**ḫuste**) = Duvar temeli.

حسوره، حسر (**ḫusur, ḫusūre**) = Kaynata.

مفخر جله انبیا او بود
خسر میر مرتضی آن بود
ناصر

Vücudiyle bütün peygamberlerin öğündüğü ve Aliyyi Murtaza'nın kaynatası o zat idi.

(Nāṣır)

خصر پوره (ḫuşur pūre) = Kayınbirader.

حسرو (**ḫusrev**) = Padişah § Keyanyanîlerin üçüncüsü ve Siyavuş ibni Keykâvus'un oğludur ki Keyhusrev de derler § Nuşirvan'ın torunu ve Şirin'in âşıkı Pervize de denir. Muarrebi Kisrâdır. Nuşirvandan Pervize kadar Sâsâniler tabakasına ekâsire derler.

خسرو خاور، خسرو انجم ، خسرو اقلیم چهارم خسرو سیارگان ، خسروزرین عطا (ḫusrevi iḳlîmi çehârum, ḫusrevi encum, ḫusrevi ḫâver, ḫusrevi zerîn 'atâ, ḫusrevi seyyâregân)=(*k.*) Güneş.

خوشم آمدکه سحر خسرو خاور می گفت
باهمه پادشهی بندهٔ توران شاهم
حافظ

Seher vakti güneşin, bu kadar saltanatımla Turan padişahının kölesiyim, demesi hoşuma gitti.

(Ḥāfıẓ)

بشکن طارض گلبرك او همی تابید
فروغ خسرو سیارگان بشرق در
خاقانی

Doğuda güneşin ışığı, onun gül yaprağına benziyen yanağı şeklinde parıldıyordu.

(*Ḥâḳânî*)

خسرو دارو (ḫusrev dârū) = Havlincan ki Türçke kulunç otu, eğri kestane derler yahut beyaz asmadır (*Ar*) كرمة البيضا, (Nāşırî), Ḫusrev dârū'yu beyaz asmaya tahsis ile (Meḫzenul'ulûm) dan naklen havlincana ḫusrevdâne; diyor.

خسروگرد (ḫusrev gird)=Sebzvare bir fersah mesafede bir köydür; vaktiyle bir şehir idi (Nāşırî).

خسرو هشتم بهشت (ḫusrevi heştum bihişt) = (*k.*) Cenabı peygamber (صلعم).

خُسْرَوَانِي (**ḫusrevânî**) = Padişahlara lâyık olan güzel şey § Bir nevi altın para § Güzel nağme: Farsça lûgat yazanlar üçüncü mânada ihtilâf etmişler; bir kısmı İranlıların İslâmdan önce olan nağmeleri, birçoğu da Bārbedin nağmelerinden bir nağme demişler; çünkü (ḫusrevânî) kelimesinde (Ḫusrev) i görünce (Ḫusrevi Perviz) e mensup nağmeye karar verip şüphesiz onu terennüm eden (Bārbed) demişlerse de bu nağme Ḫusrev ve Bārbed'den epeyce eskidir § Hicrî dördüncü asırda yaşıyan büyük bir şairin mahlâsıdır ki adı Ebū Ṭāhir Ṭayyib'dir (Ferhengi Niẓām).

Bārbed'in, Ḫusrevin meclisinde terennüm ettiği nesir biçiminde dua ve senaya dair seci'li bir nağme. Bazılarına göre Farslıların İran şahlarına mahsus bir nağmesi (Reşîdî).

خُسْرَوِي (**ḫusrevî**) = Bir nevi şarap yahut rakı § Mideyi kuvvetlendiren bir macun § Bir nevi kavun § Eskilerden bir şair § Padişaha nispeti olan.

خَسَك (**ḫesek**) = Çörçöp kırıntısı § Üç köşeli diken.

مغیلان چه بست تا حاجی عثمان از کعبه برنجید
خسك در راه مشتاقان بساط پرنیان باشد
خاقانی

Muẓaylân nedir ki hacı dizginini Kâbeden çevirsın. Özliyenlerin yolunda dikenlik atlas döşeme gibidir.

(*Ḫâḳânî*)

§ Demir dikeni şeklinde üç köşeli bir çengeldir ki kale kuşatıldığı zaman insan ve hayvanların yaklaşmamaları için ayakları altına atarlar.

عدو زا بجای خسك زر بریز
که احسان کند کند دندان تیز
سعدی

Düşmana üç köşeli çengel yerine altın dök, zira bagış keskin dişi kör eder.

(*Sa'di*)

خِسْك (**ḫisk**) = Aspur çiçeği.

حُسْك (**ḫusk**) = Geri bırakmak, tehir etmek.

خَسْم (**ḫism**) [*] = Yara.

بسا زخمها کرده بود او درست
مراین خسمهای مرا چاره جست
عنصری

O nice yaraları iyi etmişti. Benim bu yaralarıma çare aradı.
(*'Unṣurî*)

حُسُودَن ، حُسُوردَن (**ḫusūden, ḫusūrden**) = Ot ve ekin biçmek.

حَسِیدَن (**ḫesīden**) = Çiğnemek.

خَش (**ḫeş**) = Kaynana.

.ست خوش زمانه برکنده وشخودهٔ
روی از طپانچهٔ زن ریش ازکشیدن خش
فخری

Zamane maskarasının yüzü, karı tokadından yaralanmış, sakalı, kaynana çekmesinden yolunmuş.
(*Faḫrî*)

Sahihi vav ile ḫuş imiş § Süratli koşmak, seğirtmek.

دو راه مدح ذات کلکم بین که دائم
از فرق ، پای سازد در وقت رفتن خش
فخری

Seni medih yolunda kalemime bak ki seğirttiği zaman daima başını ayak yapar: tepesi üstüne koşar.
(*Faḫrî*)

§ Koltuk,

دست شاعر بخش برد صله را
سوزنی شاعرست دست بخش
سوزنی

Şairin eli caize ve ihsanı koltuğuna, koynuna götürür. Süzenî eli böğründe; fakir bir şairdir.
(*Süzenî*)

خُشَارَه ، خُشَار (**ḫuşâr, ḫuşâre**) = Bahçe ve ekinleri yabanî otlardan temizlemek, ağaçları budamak, süslemek.

باغ دین وگشت دولترا بتیغ
کرد از خار وخس اعداخشار
فرخاری

Din bahçesini ve devlet ekinliğini çörçöp nev'inden olan düşmanlardan kılıçla temizledi.
(*Ferḫārî*)

Birtakım lûgatlerde (ḫ) nın esresi ve (r) yerine (v) ile dir.

خَشَامَن ، خَشَامَن (**ḫeşâmen, ḫeştâmen**) = Kaynana.

خُشَای (**ḫuşây**) = Hoş eden, taltif eden.

شهریار دهر شمس‌الدین علی
خسرو ظالم کش عاجز خشای
نزاری

---

[*] (Nâṣırî) bu lûgati, Reşîdî ile Burhân, Cihângîrî'ye uyarak yazıvermişler, başka lûgatlerde yoktur. Gözden geçirdiğim bu kadar bin beyitte böyle bir lûgate tesadüf etmedim, Arapçada da bulamadım. Cihângîri خشم kelimesini, ḫismhâ okumuş diyorsa da ḫism Heft Kulzum ile Şemsullûga ve Nefîside mevcuttur.

Zamanın padişahı Şemsuddin ʿAlī; zalimi öldüren, âcizi taltif eden padişah.

(*Nizārī*)

Ḫuş ây (*muḫ.*) olarak ḫuşâyende = hoş gelen mânasını da ifade eder. Birinci mânaya göre ḫuşūden den emri hazır olabilir.

خِشْت (ḫişt) = Kerpiç.

آنچه تو در آینه بینی عیان
پیر اندرخشت بیند پیش ازان
مولانا

Senin aynada açıkça gördüğünü pir, ondan evel kerpiçte görür.

(*Mevlānā*)

چو سوی تیشه کردی دستش آهنگ
زخشت خام کشتی نرم ترسنگ
جامی

Eline keseri alınca taş, ham kerpiçten daha yumuşak olurdu.

(*Cāmī*)

§ Küçük mızrak gibi bir şeydir ki ortasında ipten örülü bir halka olup orta parmağa geçirilerek düşmana atılır.

ببالای سرو وبزیروی فیل
بانگشت خشت افکند بردومیل
فردوسی

Boyda selvi, kuvvette fil gibi; parmağiyle mızrağı iki mil mesafeye atar.

(*Firdevsi*)

21 nüsük üzerine tertip olunan (Zend ve Pâzend) in on ikinci nüsükü. زند (*ba.*).

خشت تابه (ḫişt tâbe) = Kerpiç ocağı.

خشت زرین ، خشت زر (ḫişti zer, ḫişti zerīn) = (*k.*) Güneş.

خَشْتَامَن (ḫeştâmen) = خشامن (*ba.*)

خِشْتَك ، خِشْتَكَه ، خِشْتَچَه (ḫiştçe, ḫiştje, ḫiştek) = Elbisenin koltuğu altına ve pantolon gibi şeylerin ağına konulan dört köşeli parça § Diz kapağı.

بی رضایت هرکه پوید یك قدم
خشتك زانوی او برکنده باد
علی فتحی

Senin rızan olmaksızın her kim bir ayak ilerlerse dizinin kapağı kopsun.

(*Ali Fetḥi*)

§ Ḫişt in küçültülmüşü.

خِشْت خِشْت (ḫişt ḫişt) = Elbise, kolalı bezler, kuru yaprak, kâğıt ve o gibilerin hışırtı ve tıkırtısı.

خشت خشت موش درگوشش رسید
خفت مردی ، شهوتش کلی رمید
مولانا

Fare tıkırtısı kulağına erişince, erkekliği uyudu. Şehveti tamamiyle ürktü.

(*Mevlānā*)

Konuşmada ḫişḫiş derler.

خُشُولُك ، خُشُولَك (ḫuştūk, ḫuşūk) = Piç, soysuz, haramzade.

هرکه بد اصل باخشوك بود
فتنه زاید چو بابلوك بود
لطیفی

Her kimin aslı kötü veya piç ise kadehi ele alınca yani içmeğe başlayınca kavga çıkarır.
(Lâtîfî)

Bazı lûgatlerde (ḫ) üstündür.

خَشَه (**ḫeşte**) = Yoksul, müflis.

معذور کن ای شیخ که گستاخی کردم
زیرا که غریم من ومجروحم وخشته [*]
ابوالعباس مروزی

Ey şeyh! Küstahlık ettiğimde dolayı beni mazur gör; zira yabancıyım yaralı ve yoksulum.
(Ebûl'abbâsi Mervezî)

(Reşîdî) de (ḫ) esredir.

خَشِيجَان، خَشْجَان (**ḫeşcân, ḫeşîcân**) = اخشیجان (*ba.*).

خَشْخَاش (**ḫeşḫâş**) = Haşhaş denilen nebat.

خشخاش کردن (ḫeşḫâş kerden) = (*k.*) Ufalamak.

خِشْ خِشْت (**ḫiş ḫişt**) = خشت خشت (*ba.*).

خُشْك (**ḫuşk**) = Kuru.

برگ ترخشك می‌شود بزمان
برگ چشمان ما همیشه ترست
سعدی

[*] (Nâşırî), hasta okunmak ihtimali de var; fakat bu kıtanın kafiyesinden haberdar değilim; diyor.

Taze yaprak zaman ile kurur; bizim gözlerimizin yaprağı yani kapağı daima nemlidir.
(Sa'dî)

ع از بلور صافی تر بگوهر
خلافی آن شدکه این خشکست وآن تر
نظامی

Buzun cevheri billûrdan daha sâftır. Fark; bunun kuru, onun yaş olmasındadır.
(Nizâmî)

§ Pinti ve cimri.

دست خشك بخت من هرجا که تخم افکن شود
وقت حاصل چون شود خاکسترش خرمن شود
کلیم

Talihimin verimsiz eli her nereye tohum atarsa mahsul zamanı gelince harmanı kül olur.
(Kelîm)

§ Halis, sırf, yalnız, sade.

زچندان میوهای تازه وتر
ندیدم جز خمار خشك در سر
نظامی

Bu kadar terütaze meyvalardan yalnız başımda humardan başka şey görmedim.
(Nizâmî)

Türkçemizde bu mevkide kuru tâbiri vardır, kuru ev, yalnız ev demektir.

خشك افزار (ḫuşk efzâr) = Mercimek, nohut gibi kuru yiyecekler.

خشك اندام (ḫuşk endâm) = Kuru, zayıf, arık adam.

خشك انگبین (ḫuşk engebîn) = Gümeç içinde kuruyan bir nevi bal.

خشك باختن (ḫuşk bâḫten) (*k.*) = Hiçbir şey karşılığı olmıyarak

kumar oynamak § Bütün varlığa karşı oynamak.

خشك بند (ḫuşk bend) = Yaranın kuruyup kabuk bağlaması ki iyileşmesine işarettir.

خشك پی (ḫuşk pey)=(*k.*) Uğursuz.

خشك جان (ḫuşk cân)=(*k.*) Bilgisiz, hünersiz kimse.

خشك جنبان (ḫuşk cunbân)=Faydasız iş.

چون حدث کردی تو ناگه در نماز
گویدت سوی طهارت رو بتاز
ور نرفتی خشك چنبان می شوی
خود نمازت رفت بنشین ای غوی
مولانا

Namazda ansızın aptestin bozulduğu zaman namaz sana acele tahareti emreder. Ey dalâlet sahibi! Eğer aptest almazsan beyhude hareket etmiş olursun. Vazgeç; çünkü namazın şüphesiz bozuldu.

(*Mevlânā*)

خشك جهان (ḫuşk cihân)=(*k.*) Mürüvvet ve kerem sahiplerinden hâli olan zaman.

خشك چشم (ḫuşk çeşm) =(*k.*) Hissiz.

خشك دامن (ḫuşk dâmen) = (*k.*) İffet ehli=pakdâmen. تردامن (*ba*).

خشك دست (ḫuşk dest) = Eli kuru (*k.*) pinti.

خشك مغز، خشك سر، خشك دماغ (ḫuşk dimâğ, ḫuşk ser, ḫuşk mağz) = Geveze, divane meşrepli, öfkeli.

مردگی خشك مغز را دیدم
رفت در پوستین صاحب جاه
گفتم ای خواجه گر تو بدبختی
مردم نیکبخت را چه گناه
سعدی

Geveze bir adamcağızı gördüm; bir mevki sahibini zemmediyordu. Efendi! Eğer sen bedbaht isen talihi yâr olan zatın ne suçu var, dedim.

(*Sa'dī*)

خشك دهان (ḫuşk dehân) = (*k.*) Oruçlu.

خشك ریشه ، خشك ریش (ḫuşk rīş, ḫuşk rīşe) = Kabarcıkları susuz olan bir nevi uyuz § Yaranın iyileşmesi zannını veren kabuk bağlaması. Mecazen bahane ve hile mânasınadır ki içi dışına uymıyan yaraya benzetilmiş demektir.

خشكسار (ḫuşksâr) = Kuru arazi.

بهر خشکساری که خسرو رسید
ببارید باران گیا بر دمید
نظامی

Husrevin eriştiği her kuru arazide yağmur yağdı, ot bitti.

(*Niẓāmī*)

خشك سال (ḫuşk sâl) = (*k.*) Yağmur yağmıyan yahut az yağan yıl, kıtlık yıl.

خشك عنان (ḫuşk 'inân) = (*k.*) Başı sert at.

خشكنانه (ḫuşknâne) = Katıksız ekmek.

چون روز گردد می‌دود از بهر نان وبهرکد
تاخشکنانهٔ او شود از بهر او تر نانهٔ
مولانا

Gündüz olunca kuru ekmeğine katık bulmak için ekmek isteği ve dilencilik emeliyle koşar.

(*Mevlānā*)

§ Hekimlere göre gevrek.

خشکوتر (ḫuşkuter) = İyi kötü, az çok, her ne varsa. ر (*ba.*).
خشکیدن (ḫuşkîden) = Kurumak.

خشکاب (**ḫeşkâb**) = Mâni.

خشک آخور، خشک آخر (**ḫuşk âḫur, ḫuşk âḫūr**) = (*k.*) Kıtlık yıl § Geçineceğin azlığı. Cimri, rezil kimseden de kinaye olur.

خشکار (**ḫuşkâr**) = Kepekli undan pişirilen ekmek. Aslı ḫuşk ârd'dır.

نخواهد آنکه زززرداب زردروی شود
خورد سه لقمهٔ خشکار بامداد نهار
حکیمی

Yüzünün safradan sarardığını istemiyen kimse sabahleyin kepekle karışık un ekmeğinden üç lokma yesin.

(*Ḥekîmî*)

§ Kaygana.

خشک آمار (**ḫuşk âmâr**) = Bedende su toplanma hastalığı (*Ar.*) استسقا § Bir hesabı inceden inceye araştırma ve tetkik etme (*Ar.*) استقصا.

خشک آوردن (**ḫuşk âverden**) = (*k.*) Kırgınlıktan dolayı susmak.

مست فزود الدرسرم خامش کنم خشک آورم
خواهی تماش بشنوی امشب برو فردا بیا
مولانا

Başımda sarhoşluk arttı, beni sustur; susayım. Tamamını dinlemek istersen bu gece git yarın gel.

(*Mevlânā*)

خشک پشت (**ḫuşk puşt**) = Kaplumbağa.

خشک شانه (**ḫuşk şâne**) = (*k.*) Kibirli.

بهانهای میندیش وعذر را بگذار
مرا مگیر زبالا وخشک شانه مکن
مولانا

Bahaneler düşünme; özür dilemeyi bırak; bana yüksekten atıp tutma, kibretme.

(*Mevlânā*)

خشکفا (**ḫuşkfâ**) = Mayasız ekmek (*Ar.*) فطیر.

خشل (**ḫeşel**) = (Muḳli ezreḳ) denilen pus, Türkçesi kören.

خشم، خشم (**ḫeşm, ḫişm**) = Öfke, gazap.

بدان کوش تا دوریاشی زخشم
بمردی بخواب از گنهکار چشم
فردوسی

Öfkeden uzaklaşmaya çalış. Mertlik hakkı için kabahatliden göz yum.

(*Firdevsî*)

خشمین، خشمگین (ḫişmgîn, ḫişmîn) = Öfkeli, hiddetli.

خشن (**ḫeşen**) = Saz nev'inden bir nebattır ki fukara kısmı o ne-

battan ördükleri örgüden elbise yaparlar.

زینهار از خرقه آرایان مشو غافل که من
هر خشن پوشی که دیدم خانهٔ صیادبود
صائب

Derviş hırkasına çekidüzen verenlere sakın aldanma, çünkü benim gördüğüm her ot giyimli avcı tuzağı idi.

(*Ṣā'ib*)

خشن پوش (ḫeşen püş) = (*k.*) Munafık.

خَشَنْسَار (**ḫeşensâr**) = Karabatak denilen su kuşu.

پیاده همی شد زپهر شکار
خشنسار دید اندران چشمه سار
فردوسی

Av için yaya gidiyordu. O, suyu bol yerde karabatak gördü.

(*Firdevsî*)

خَشَنْگ (**ḫeşeng**) = Kel baş ve başı kel kimse.

بد میر رود نیل وچو درآب غرق شد
خاشاك وار بر سرآب آمدان خشنگ
سوزنی

O kel kafalı, Nil nehrinin beyi idi. Suda boğulunca çöp gibi suyun yüzüne çıktı.

(*Sūzenî*)

خُشْنُو (**ḫuşnū**) = Ḫuşnūd (*muḫ.*).

خُشْنُود (**ḫuşnūd**) = Hoşnut, razı, gönülsemiş.

اگر خدای نباشد زبندهٔ خشنود
شفاعت همه پیغمبران ندارد سود
سعدی

Eğer Allah bir kuldan razı olmazsa bütün peygamberlerin şefaati fayda vermez.

(*Sa'dî*)

خُشِی (**ḫuşnî**) = İffetsiz kadın.

دشمن آل عبا دانی که کیست
آن پدر کشخان ومادر خشنیست
پند رازی

Hazreti Ali ailesinin düşmanı kimdir bilir misin? O, babası anası namussuz olandır.

(*Bendirāzî*)

خُشُو (**ḫuşū**) = Kayınvalide.

خَشْ وخَاشْ (**ḫeşuḫâş**) = Ufak tefek, hırtı pırtı, çörçöp.

خُشُودَنْ (**ḫuşūden**) = Ağaç budamak. (Reşîdî) de (ḫuşūrden) şeklindedir. Bu şekil (ḫuşâr) maddesine uygundur.

خُشُوك (**ḫuşūk**) = خشتوك (*ba.*).

خَشِی (**ḫeşî**) = Çok beyaz olan şey (Burhān). (Niẓām) beyaz mânasına (Reşîdî) den naklettikten sonra (Esedî'i Ṭūsî) nin ḫeşîn, ḫeşîne maddesindeki beyanına dayanarak bunu da göke çalar karamtık renk demek istiyor.

خَشِجان (**heşîcân**)=Eḫşîcân (*muḫ.*) (*ba.*).

خَشِيش (**heşîş**) = Çokluk, kalabalık.

خَشَنه ، خَشِن (**heşîn, heşîne**)= Göke çalar, karamtık renk § Gözü ve sırtı kara; beyaz yahut boz renkli doğan ki avda benzerlerinden daha cesur ve bu nevi doğanın tüledikten sonra gözleri kırmızı olurmuş.

اندران موضع که فرمان ترا باشد نهیب
اندران کشور که تهدید ترا باشد عتاب
گرگدن بی‌شاخ و بی‌چنگل بود باز خشین
مار بی‌دندان و بی‌چنگال زاید شیر غاب
سید ذوالفقار

Fermanınla zabıt ve yağma edilen yerde ve tehdidinle tevbih edilen memlekette gergedan boynuzsuz, doğan kınaksız, yılan dişsiz, orman aslanı pençesiz doğar.

(*Seyyid Ẕülfiḳār*)

نیارد کرد در ایام عدلت
جفا بر تیهوان باز خشینه
فخری

Senin adaletin günlerinde cesur doğan çil kuşlara cefa edemez.

(*Faḫrî*)

(*muḫ.*) خشن (heşin) dir.

خطِ اَوَّل [*] (**ḫeṭ-ı evvel**) = Elif (*k.*) Mekkei Mükerreme § Arş.

خط بسر خود دادن (ḫeṭ beseri ḫud dâden) = Vesika ve mazbata yazmak (Burhân).

خط نسخ ، خط خطا ، خط بطلان (ḫeṭ-ı buṭlân, ḫeṭ-ı ḫeṭâ, ḫeṭ-ı nesḫ) =(*k.*) Battal etmek çizgisi.

خط ساغر (ḫeṭ-ı sâġar) = Cemşidin kadehinde nakşedilmiş [**] olan yedi çizgi olup isimleri şunlardır : خط جور ḫeṭ-ı cevr - خط بغداد ḫeṭ-ı Baġdâd- خط بصره ḫeṭ-ı Başra- خط ازرق ḫeṭ-ı ezrek ki خط سیاه ḫeṭ-ı siyâh ki خط شب ḫeṭ-ı şeb de derler - خط اشک ḫeṭ-ı eşk yahut خط رامشگر ḫeṭ-ı râmışger - خط کاسه‌گر ḫeṭ-ı kâseger - خط فردینه ḫeṭ-ı ferūdîne. Bir söylentiye göre ḫeṭ-ı Baġdâd birinci çizgidir ki kadehin ağzına en yakın olandır.

[*] (Terâşe) maddesinin notunda yazdığım İbni Muḳleyi (Niẓām) ḫaṭ maddesinde: محقق muhakkak, ریحان reyhan, ثلث sülüs, نسخ nesih, توقیع tevki', رقاع reka' denilen yazıları icadetmiştir, ondan sonra da İranlılar tâlik, nestâlik, şikeste'yi icadetmişlerdir, dedikten sonra İbni Muḳle meselesi şüphelidir; çünkü benim yanımda onunla bir asırda yaşıyan Kāẓıyi Sirāfînin el yazısiyle ve nesih ile yazılmış Sibeveyhin şerhi vardır, İbni Muḳlenin icadettiği bu yazıyı çarçabuk o taklidetmiştir de denilemez. İslâmdan önce mevcut olan Pehlevî yazının İslâmdan sonra Arapça kûfî denilen şekle girmesinden tedricen bu yazılar peyda olmuştur. 'Aliyyibni Muḳle bu yazıların aslını değil, güzel yazılmasını meydana getirmiştir ; diyor.

[**] Bu kadeh Cemşidin bakıp da âlemin ahvalini anladığı şarap kadehi midir, yoksa Cemşidin iki kadehi mi vardı, belli değildir. Eski İranlılar şarabı Cemşit keşfetmiştir derler. Kendisi daima şarap yapar, içer ve başkalarına da içirirmiş. Yaptığı kadehte yedi çizgi olup meclisinde bulunanlara istidatlarına göre icabeden çizgiye kadar şarap verirmiş (Niẓām).

وقت صبحست ولب دجله وانفاس بهار
ای پسر کشتی می تاخط بغداد بیار
سلمان

Sabah vakti, Dicle kıyısı, bahar nefesleriyle birleşmiştir. Ey oğul! Şarap kadehini ağzına kadar doldur.

(*Selmān*)

خط سبز (ḫeṭı sebz)=(*k.*) Dilberin yüzünde yeni beliren tüy.

خط شمشیر بند (ḫeṭı şemşîr bend) = (*k.*) Çok korkulu ve muhataralı mektup.

خط غیبی Ḫeṭı ğaybî: kimin yazdığı ve nereden geldiği belli olmıyan yazı.

خط کش (ḫetkeş) = Cetvel.

خط کشیدن (ḫeṭ keşîden) = (*k.*) Mahvetmek, gidermek § Resmetmek.

خط گزار (ḫeṭ guzâr)= (*k.*) Yazıcı, hattat § Mızrak kullanan.

خَطْرَايَه (ḫeṭrâye) = Partal palas fukara hırkası.

خِطَّهٔ كُل ، خِطَّهٔ اَوَّل (ḫıṭṭa'i evvel, ḫıṭṭa'i kul)= Arşı âzam.

خَطِيبِ فَلَك (ḫeṭîbi felek) = (*k.*) Müşteri yıldızı.

خَف (ḫef) = Kav.

ای زتف آتش شمشیر تو
گشته خفتان دلیران همچو خف
بحر زاخر خواستم نی نی تراست
صد هزاران بحر زاخر در دو کف
رشید وطواط

Ey kılıcı ateşinin hararetinden bahadırların kaftanı kav olan yani tutuşan zat! Seni taşkın deniz sayarım. Hayır hayır senin iki avucunda yüz binlerce taşkın deniz var.

(*Reşîdi Veṭvāṭ*)

خُفت (ḫuft) = Ḫuften = Uyumaktan mazi, emri hazır خفتن (*ba.*).

شنید این سخن دزد مسکین وگفت
زبیچارگی چند نالی بخفت
سعدی

Fakir hırsız bu sözü işitti ve dedi: Biçarelikten ne vakte kadar nale ve feryadedersin, uyu.

(*Sa'di*)

خَفْتَان (ḫeftân) = Kaftan denilen bir nevi pamuklu elbisedir ki zırh üstüne giyerlerdi. Çok defa pamuk yerine ham ipek konulduğundan (kezâkend) derler. Sonraları büyükler tarafından ihsan olunan astarsız üstlük süslü elbiseye denilmiş, şimdi ise tarihe geçmiştir. (Nāşırî) (ḫ) nın esresiyle zaptedip "ḫift, halka mânasınadır. İhtimal ki halkaları çok olduğundan ḫiftân denilmiştir„ diyorsa da kaftan aslında Türkçedir.

چو بیژن داری اندر چه بخسب افراسیاب آسا
که رستم درکمین است وکمندی زیر خفتانش
سنائی

Mademki kuyuda Bijen'in vardır. Efrasyab gibi dalgınlık etme; çünkü Rüstem pusudadır

ve kaftanının altında kement (ucu ilmikli ip) vardır.

(*Senâ'î*)

حفتانيدن (**heftânîden**) = Uyutmak § Yuvarlamak, tekerlemek.

حفتك (**heftek**) = Uykuda ağır basma § Çağırtkan toy kuşu.

حفتن (**huften**) = Uyumak § Yatmak § Âzadan biri uyuşmak.

ای غنچهٔ گل سرشکفتن داری
وی نرگس مست میل خفتن داری
وی سوسن تر دراز کردی توزبان
تا پیشهٔ راز عشق گفتن داری
ظهیر

Ey gül goncası açılmak sevdasında mısın. Ey mest nergisi! Uyumağa mı meylin var. Ey taze zambak! Sen dilini uzattın. Aşkın sırrını söylemeyi mi düşünüyorsun.

(*Zahîr*)

§ Eğilmek. (Nefîsî) kılıç kör olmak § Donmak § Öpmek mânalarına da yazmıştır.

عجب نیست برخاکش لگل شکفت
که چندین گل اندام درخاك خفت
دهلوی

Onun toprağının üstünde gül açıldıysa şaşılmaz; zira toprak içinde yatan bu kadar gül vücutlu var.

(*Dehlevî*)

حفت وخيز (**huftuhîz**) = (*k.*) Yavaş ve tedricî § İstırap ve kararsızlık § E kekle dişinin birleşmesi.

بگفتا سرمپیچ از تیغ چون شیر
بیندازو بامن مکن خفت وخیز
سعدی

İşte başım; keskin kılıçla kes de benimle yatıp kalkma; dedi.

(*Sa'dî*)

حفته (**hufte**) = Uyumuş § Yatmış § Uyuşmuş.

شورش بلبلان سحر باشد
خفته از صبح بی‌خبر باشد
سعدی

Bülbüllerin heyecan ve aşkı seher vakti olur. Uyumuş kimsenin sabahtan yani sabahın zevkından haberi yoktur.

(*Sa'dî*)

§ Eğilmiş.

حفتيدن (**huftîden**) = Uyumak, uyutmak § Yuvarlanmak § Süt yoğurt olmak.

خفج، خفجا (**hefc, hefcâ**) = Uykuda ağır basma § Yabani hardal, kıcı.

حفجه (**hufce**) = Sincan dikeni (*Ar.*) عوسج. Türkçe, yemişine (üzmelik) (sakız özü) derlermiş.

خفجه (**hifçe**) = Eritilip demirden küçük oluk gibi bir kalıba dökülen altın ve gümüş külçesi, çubuğu, sübekesi. Bir sülünü övgüye dair.

چو زر خفچه همه پشت وپرش آتش رنگ
چو نخل بسته همه سینه دائره واشکال
گه خرامش چون لعبتی کرشمه کنان
بهر خرامش ازو صد هزار غنج ودلال
فرخی

Bütün kanadı ve arkası altın külçesi gibi ateş renkli, bütün göğsü yap lmış nahil gibi daire ve nakış ırla süslü; salındığı zaman nazlı bir bebek gibi onun her salınışında yüz bin naz ve eda var.

(*Ferruḫî*)

§ Dilberin yüzü üstüne zülüf ve kâkülden dökülen külçe ki menekş demeti gibidir.

آن خفچهٔ مشکبیز دلدار
کرده است مرا بغم گرفتار
لبیبی

Dildarın o misk saçan saçı lülesi beni gam ve eleme giriftar etmiştir.

(*Lebîbî*)

§ Çok nazik ve dürzgün ağaç dalı, fidan. خفچه ، خفچه (ḫufce, ḫifçe). (Burhân) da (ḫ) nın üstüniyledir.

خَفْرَج (**ḫefrec**) = Semizotu.

خَفْ رَگ (**ḫefreg**) = (*k.*) Damarı gevşek, hamiyetsiz, ve gayretsiz yani ailesini kıskanmıyan.

ازین خفرگی موی کالیده
بدی سرکه در روی مالیده
سعدی

Bu, saçı dolaşık, kötü ekşi suratlı gayretsizden.

(*Sa'dî*)

(Reşîdî), fakat lûgat sahipleriniin çoğu bu beyitteki ḫefreg'i ḫefrek yazmışlarsa da ne mânayadır ve hangi dildendir bilinmedi. (Tuhfetusse'ade) de çirkin yüzlü ve saadetsiz denilmişse de bu mâna beyte kıyasen verilmiştir; diyor.

خَفْرَنج (**ḫefrenç**) = Uykuda ağır basma.

خَفَنج (**ḫefenc**) = Fayda ve menfaat § Zevk ve sürur § Naz ve eda.

خَفَه (**ḫefe**) = Boğma, boğulma, boğaz kısılma=خبه (*ba.*). Hefekân, ḫefekân muarrebidir (Nâşırî) § Aksırma.

خُفَه (**ḫufe**) = Öksürük.

خَفَدَن (**ḫefîden**) = Boğulmak, bonalmak § Aksırmak. (Ḫ) nın ötresiyle ḫufîden = Öksürmek.

خَكُشك (**ḫekuşk**) = Türkistanın ḫelluḫ şehrinde yapılan bir nevi nakışlı testidir ki kız ceyizlerinin süslerindendir. خاك خشك ḫâki ḫuşk'ten hafifletilmiştir.

باصرغ هفت رنگ همی ماند این خکشك
واندر میانش بادهٔ رنگین ببوی مشك
ابوالخطیر

Bu süslü testi, yedi renkli kuşa; içindeki lâtif şarap, misk ko-

kusuna benziyor: misk gibi kokuyor [*]

(*Ebülḫafīr*)

İkinci harfi (l) olarak da görülmüştür.

خُل (**ḫul**) = Kül.

پیل مست ار بردر کاخش گذد روزی گذار
شیرنر گر برسر کویش کند وقتی گذر
آتش خشمش دو دندان خل کند برپیل مست
آفت سهمش دو ساعد بشکند برشیرنر
فرخی

Bir sarhoş fil eğer bir gün köşkünün kapısına uğror, erkek aslan mahallesi civarından bir zaman geçerse öfkesinin ateşi sarhoş filin iki dişini kül eder, belâlı oku aslanın iki bileğini kırar.

(*Ferruḫī*)

Sümük mânasına (ḫ) nın ötre ve esresiyle ḫulm muhaffefidir. (Reşīdī), (Ferruḫī) nin şiirindeki خل (ḫul) ü bu mânaya almayı daha uygun buluyor. Eğri mânasına خوهل ḫuhel (*muḫ.*).

خَلَاب (**ḫelâb**) = Sulu ve sıvık balçık.

رخشی چنانکه از تنگ آن باد شد خجل
رانم چنانکه از خوی اوریك شد خلاب
مختاری

Öyle bir at ki rüzgâr onun koşmasından utandı. Öyle sürdüm ki onun terinden kum çamur oldu.

(*Muḫtārī*)

خِلَاشْ (**ḫilâş**) = Kavga, şamata § Batak ve çamurlu yer.

خَلَاشْمَه (**ḫelâşme**) = Boğaz ile burun arasında peyda olan bir nevi hastalık.

آن کسی را که دل بود نالان
او علاج خلاشمه داند
شهیدی

Boğaz hastalığının alâcını, yüreği o hastalıktan müteessir olan bilir.

(*Şehīdī*)

خَلَاشَه (**ḫelâşe**) = Çörçöp § Gemi dümeni.

خَلَاف (**ḫelâf**) = Söğüt ağacının envaına denir (Burhān). Söğüt mânasına Arapçadır (Nāṣırī).

خَلَالُوشْ ، خَلَاگُوشْ (**ḫelâgūş, ḫelâlūş**) = Kavga, arbede, şamata = Hilâş.

خَلَاوَه (**ḫelâve**) = Şaşkın, sersem.

حریف جنگ گزیند تو هم برآور چنگ
چوبگ صداع کند تن مزن برآور سنگ
بخویش آی وچنین خویشرا خلاوه مکن
که ایشت گوید کولست وانت گوید دنگ
مولانا

Herif [**] *kavgayı tercih ediyor-*

[*] Lûgatlerin bir kısmı bu testiye bal doldurulduğunu söylemiş; bir kısmı da nevruz bayramında birbirlerine hediye gönderirler ve çocuklar oynarlar, demiştir.

[**] Herif = Sanattaş, arkadaş mânasına ise de Türkçede kullanıldığına göre tercüme ettim.

sa sen de kavgaya hazırlan; köpek baş ağrısı verirse susma, taşı kaldır; kendine gel ve böyle şaşkınlık gösterme; zira bu, ahmak, o, budala, der.

(Mevlānā)

حَلْپَلَه (helpele) = Hile § Karışık iş ve hesap (Reşīdī).

حَلَج (helec) = Save, Kum, Irak arasında oturan İran halkından bir oymak ki asılları Türktür. Oturdukları yere (خلجستان) derler.

حَلْخ (helluh) = Türkistanda güzelleriyle ve miskiyle meşhur bir memleket.

حَلْخَال (helḫâl) = Ayak bileziği mânasına Arapça ile müşterektir.

چون تو پای لنگ داری گوش از خلخال باش
گوش کردا سود نبود از هزاران گوشوار
مولانا

Ayağın topal ise farz et ki bilezikle dolu olsun, sağır kulağa binlerce küpenin faydası olmaz.

(Mevlānā)

§ Azerbaycanda bir kasaba.

خلخال زر (ḫelḫâli zer) = (*k.*) Güneş § Giylânda bir kasaba.

حَلَر (huler) = Yaban börülcesi nev'inden bir nebattır ki Türkçe fiğ ve merdümek derler. (L) nin şeddesiyle Şiraz civarında üzümiyle meşhur bir köy.

حَلِش (heliş) = İncitiş, ḫelîden den hâsılı mastar خليدن (*ba.*).

من نکردم لاابالی در روش
تو مکن هم لاابالی در خلش
مولانا

Ben gidişte lâübalilik etmedim. Sen de incitmekte etme.

(Mevlānā)

حُلُم (hulum) = Belḫ'a bağlı bir köy olup Dihi fir'avn = fıravn köyü adiyle anılır.

بلخرا قریه ایست نام حلم
ده فرعون خواندش مردم
آذری

Belḫ'ın Hulum adlı bir köyü vardır; halk ona (Dihi Fir'avn) derler.

(Āzerī)

§ (M) nin tutarı sümük.

حُلْم ، حِلْم (ḫilm, ḫulm) = Sümük.

عدو را خیال سرتیغ او
زبینی کند مغز بیرون چو حلم
فخری

Onun kılıcının ucunu tasavvur, düşmanın burnundan beynini sümük gibi çıkarır.

(Faḫrī)

§ Hışım ve öfke.

سهو و نسیانرا مبدل کن بعلم
من همه حلمم مرا کن جمله حلم
مولانا

Yarabbi! Benim yanılmamı ve unutmamı bilime tebdil et. Ben

hışımlı ve öfkeliyim. Beni tamamiyle yavaş et.

(*Mevlānā*)

§ Özlü ve yapışkan çamur.

حِلْمِدِه (**ḫilmdih**) = Daima akan burun خلن ḫulin de bu mânayadır (Nāṣırī).

کشیده قامت وگل روی ومشك بوی وی‌است
خلمده بینی وچچاغ وگنده فوزمنم
سوزنی

چچاغ (*ba.*).

حُلْمَه (**ḫulme**) = Çevgân'ın başı, baston topuzu. Çevgân = çevgen: eğri başlı cirit.

حَلَنْگ، حَلَنْج (**ḫelenc, ḫeleng**) = Alaca, iki renkli.

تابزاید لخت لخت از کوه میغ‌ماغ گون
آسمان آبگون گردد زرلنگ آن خلنگ
منوچهری

Duman renkli bulut dağdan parça parça doğunca mavi renkli gök onun renginden alaca olur.

(*Minūçihrī*)

Mâğ, karabatak denilen siyah renkli kuş mânasına da geldiğinden karabatak renkli bulut demek de mümkündür.

حِلِنْج (**ḫilinc**)= Çimdik = Şikenc.

حُلُو (**ḫulū**) = Erik ve bir nevi iri eriktir ki خلوگرد ḫulūgurde de derler. Bizim aynülbeḳer ve patlıcan eriği yahut elma eriği dediğimizdir.

حَلَه (**ḫele**) = Gemi ve kayık gönderi (Reşīdī) de bu mânaya (ḫ) ötredir.

آب تیزست این جهان کشتیت‌را
بادبان کن طاعت ودانش خله
ناصر

Bu dünya şiddetli bir sudur. Gemin için taati yelken, ilmi gönder yap: isteğine erişmek için Allahın emrini yerine getirmekle ve bilgi ile hareket et.

(*Nāsır*)

§ Biz ve çuvaldız gibi batan şeyler.

آدمیارا سخن بس بود
گاوبود کش خله در پس بود
دهلوی

Adam evlâdı olanlara bir söz yetişir Arkasında üğendire olmak öküze mahsustur.

(*Dehlevī*)

§ Mecazen vücuda iğne batıyor gibi rahatsızlık veren sancı ve sızı.

رویها تابان زخشم اندامها پیچان زبغض
گویی آوردند باد لقوه ودرد خله
مسعود

Yüzler öfkeden kızgın, vücutlar kinden kıvranıcı; leḳve [*] ve sancı hastalığına tutuldular sanırsın.

(*Mes'ūd*)

§ Hâli, boş

[*] Yüz ve ağzın eğrilmesi.

مرد دین باش ومال وایله کن
خیزودنیا بجملکی خله کن
سنائی

Malı bırak da din adamı ol. Kalk da dünyayı tamamiyle boşalt, yani dünyadan büsbütün vazgeç.

(*Senā'ī*)

§ Herze ve hezeyan.

هر مدح وآفرین که نه اندر ثنای تست
نزدیك عقل باشد افسانه وخله
فخری

Seni senaya dair olmıyan her övgü ve beğenme masal ve hezeyandır.

(*Faḫrī*)

Mecazen her incinilecek söz ve iş.

حُلّه (**ḫulle**) = Sümük.

حَلِيدَن (**ḫelīden**) = Batmak, batırmak, dürtmek, dürtülmek. Eza etmek mânasına da gelir.

جز خار غم نرست زگلزار بخت ما
آن هم خلید دوجگر لخت لخت ما
جلالی

Talihimiz güllüğünde gam dikeninden başka bitmedi, o da parça parça olan ciğerimize battı.

(*Celālī*)

اگر خاری خلد درپای دلدار
دل عاشق شود افگار زان خار
جامی

Sevgilinin ayağına bir diken batarsa o dikenden âşığın kalbi yaralanır.

(*Cāmī*)

از ابروان بفرق عدویش زنید تیغ
از مژگان بسینهٔ خصمش خلید خار
قاآنی

Kaşlarından düşmanının başına kılıç vurunuz; kirpiklerinden hasmının göğsüne diken saplayınız.

(*Ḳāānī*)

خَلِيس (**ḫelis**) = Lâl ile inci, yaş meyva ile kurusu, arpa ile buğday gibi birbirine karışan iki şey; hususiyle kırçıl sakal.

خَلِيش (**ḫelīş**) = خلاش (*ba.*).

خَم (**ḫem**) = Eğri. Kaş, yay, kemer gibi büklüm olan şey mânasına da gelir.

از پس قفان وشیونم
چنگیست خم گشته تنم
جامی

چنگ (*ba.*) § Kış evi. (Niẓām) a göre yaz evi § Kaçma, atılma.

خم دادن (ḫem dâden) = (*k.*) Koğmak, reddetmek.

خم زدن (ḫem zeden) = Kaçmak, sivişmek.

آن دادگستری که زتأثیر عدل او
باز وعقاب خم زند از کبك واز خرب
سوزنی

O adalet yayıcı ki adaletinin tesirinden doğan ile tavşancıl keklik ile toydan kaçar.

(*Sūzenī*)

خُم (**ḫum**) = Büyük küp.

باندازه خور زاد اگر مردمی
چنین پرشکم آدمی یاخمی
سعدی

Eğer insan isen yineceği ölçü ile ye. Böyle karnı dolu insan mısın yoksa küp mü?

(*Sa'di*)

§ Kös.

بفرمود تا بردرش گاو دم
زدند وبستند بر پیل خم
فردوسی

Dergâhında savaş borusu çalmalarını ve kösü file yüklemeleirni emretti.

(*Firdevsî*)

(Cihângîrî), küpe benzeterek binanın kubbesi mânasına da yazmıştır § Harb borusu=nâyi rüyîn. خم آهن‌گون (ḫumi âhen gūn). خم لاجورد (ḫum lâcverd) = (*k.*) gök.

خمگده ، خمستان ، خمدان ، خمخانه (ḫumḫâne, ḫumdân, ḫumsitân, ḫumgede) = Şarap satılan ve içilen yer, meyhane. İkinci ile üçüncü kireç ocağı, çanak çömlek ve tuğla fırını mânalarına da gelir.

خم (**ḫim**) = Yara ve irin § Huy ve tabiat.

خما خسرو (**ḫumâ ḫusrev**) = Musikide bir makam.

خمار (**ḫumâr**) = Türkistanda güzelleriyle ünlü bir memleket.

تو یار خدای همه خوبان خماری
وزعشق تو هرروز مرا تازه خماریست
فرخی

Sen Ḫumâr güzellerinin ulususun. Senin aşkından her gün teessürüm yenilenir.

(*Ferruḫî*)

Bu beyitte ikinci humar içkiden sonra gelen baş ağrısı mânasına Arapçadır.

خمان (**ḫemân**) = Yay, kavis. Keman ḫemânden tebdil edilmiştir § Eğilici mânasına ḫemîden den sıfatı müşebbehe.

خمانیدن (**ḫemânîden**) = Alay ve istihza tarikiyle bir kimsenin sözünü ve hareketini taklit [*] etmek.

خماند شهارا همی روزگار
نماند خماننده هم بایدار
فردوسی

Zaman ardsız arasız sizinle alay eder. Alay edip eğlenen de temelli değildir.

(*Firdevsî*)

§ Eğri yapmak, eğriltmek, büktürmek mânasına (ḫemîden) in mütaaddisidir خمیدن *(ba.)*.

خماهن (**ḫumâhen**) = Demirsandalı denilen kırmızıya çalar siyah bir taş. Bundan yapılan zarfta şarap içmek baş ağrısı vermezmiş.

فیروزهٔ چرخ را بآهم
جز رنگ خماهنی نیابی
خاقانی

[*] Taklidin Türkçesi öykünmek, yansılamaktır.

Mavi renkli feleği benim ahımdan ancak kırmızıya çalar siyah renkli bulursun.

(*Ḫāḳānī*)

خدایگانا مهمان بنده بودستند
تنی دو دوش به نقل و نبیذورودوکباب
بطبع خرم چندان شراب نوشیدند
که برخاهن گردون فروغ زدسیماب
سوزنی

Şehinşahım ! Dün gece bir iki kişi bendenizin misafirimdiler; meze, şıra, kemençe, kebapla zevk ve sürür içinde ortalık ağarıncıya kadar şarap içtiler.

(*Sūzenī*)

Başka bir söylentiye göre yüzük taşı yapılan aklı karalı alacataş.

حُمْب (**ḥumb**) = Hum.

حُمْبَره (**ḥumbere**) = Küçük küp. Kumbara bundan bozmadır = ḥumçe=ḥumre. Ḥumre bugün İranda büyük küp mânasına kullanılmaktadır (Niẓām).

خُمپاره (ḥumpâre) = Demirden yapılmış yuvarlak ve içi ateş alacak maddelerle dolu mermi (atınç) mânasınadır ki üst tarafı kırık küpe benzediğinden ḥumpâre denilmiştir.

حَمْده (**ḥemde**) = Eğrilmiş ḥemîde (*muḥ.*).

چون موی شدم لاغر وچون زر شده ام زرد
چون چنك شدم خمده وچون زیر شدم زار
فرخی

Kıl gibi arık, altın gibi sarı, çenk gibi kambur, sazın ince teli gibi inleyici oldum.

(*Ferruḫi*)

حَمُوش (**ḥemuş**) = Epsem, sessiz: ḥâmūş (*muḥ.*).

دل که دلبر دیدکی ماند ترش
بلبلی گل دیدکی ماند خموش
مولانا

Dilberi gören gönül ne zaman ekşi suratlı kalır. Gülü gören bir bülbül ne zaman susar.

(*Mevlānā*)

حُمَّك ، حُمَك (**ḥumek, ḥummek**) = El ile usul tutmak yani ellerini birbirine vurarak usul üzere saza uygun ses çıkarmak خنبك (*ba.*). § Çemberi tunçtan yapılmış küçük def, daire § Küçük küp

حَمُوش (**ḥemūş**) = Epsem, sessiz: خاموش (*muḥ*) (*ba.*).

خردمند وآهسته وتیز هوش
بخلوت سخنگو بمجلس خموش
نظامی

Akıllı, yavaş, zeki. Tenhada söyleyici, oturumda susucu.

(*Niẓāmī*)

Bu da خاموش (ḫâmūş) gibi خموش ماش (ḥemūş bâş) = Sus, yerinde kullanılır.

گفتم بآهوان دو چشم تو عاشقم
گفتا خوش گردن شیرژیان مخار
قاآنی

خار (*ba.*).

خَمْیَازَه ، خَمْیَاز (**ḫemyâz, ḫemyâze**) = Esneme = dehân dere = fâje.

چه سود لوح مزارم زخشت خم کردن
مرا که عمر بخمیازهٔ خمار گذشت
صائب

Benim ömrüm sersemlik esnemesiyle geçtiği halde mezarımın levhasını şarap küpünün kerpiçinden yapmakta nefayda var. (*Ṣā'ib*)

Eğri mânasına olan (ḫem) ile el uzatma mânasına gelen (yâz) dan mürekkeptir ki gerinme zamanındaki hali tasvir eder.

خمیازه برچیزی کشیدن (ḫemyâze berçîzî keşîden) = (*k.*) Bir şeyi dilemek, özlemek.

خمیازهٔ خشك (ḫemyâze'i ḫuşk)=Kuru esneme (*k.*) husule gelmiyen dilek.

خَمِیدَن (**ḫemîden**) = Eğrilmek, eğilmek, bükülmek.

خَمِینَه (**ḫemîne**) = Vakitsiz sağanaklı yağmur.

خُن (**ḫen**) = Hane, ev: gerek külhan gibi yeraltında, gerek bâdḫen = hava işliyecek yer gibi yüksekte olsun. Gemi ambarına da denir § Delik.

خُنَاك (**ḫunâk**) = Boğazda bademciklerin şişmesiyle beliren hastalıktır ki nefes almayı ve yutkunmayı güçleştirir. Muarrebi ḫunâḳ tır.

بادوسه بوسه رها کن این از دل درد خناك
تابمن احسانت باشد احسن‌الله جزاك
رودکی

İki üç öpücükle bu kalbi güçlükle nefes almadan yani sıkıntıdan kurtar ki bana ihsan etmiş olasın. Cenabı Hak da sana hüsnü suretle mükâfat etsin.

(*Rūdekī*)

خناق غم بسته راه نفس
ندارم بغیر از تو فریادرس
ظهوری

Keder hunakı, nefesimin yolunu tıkamış. Senden başka feryadıma erişecek yok.

(*Ẓuhūrī*)

خُنَام (**ḫunâm**) = Hayvanlara mahsus sıraca hastalığı.

خَنْبَانِیدَن (**ḫenbânîden**) = خنانیدن (*ba.*).

خُنْب (**ḫunb**) = خب = hum (*ba.*).

بدکان می‌فروشان گروستم هرچه دارم
همه خنبها تهی گشت وهنوز درخمارم
اوحدی

Benim her neyim varsa meyhaneye tutuktur. Bütün küpler boşaldı ben hâlâ sersemim.

(*Evḥadī*)

حنبره (**ḫunbere**) = Küçük küp, testi, kavanoz hususiyle ağzı dar toprak kap, kumbara.

دو خنبره بماند دو دستت برای گوز
بگذار گوز ودست برآور زخنبره
ناصر

Ceviz için iki elin kumbarada kaldı. Cevizi bırak da elini kumbaradan çıkarmaya bak.
(*Nāṣır*)

حنبك (**ḫunbek**) = Ḫumek.

گوید او محبوس خنبست این تنم
چون نی اندر بزم خنبك می زنم
مولانا

O, (aşk) vücudum küpte hapis yani gözden gizli ise de aşk meclisinde şarap gibi seslenirim, der.
(*Mevlānā*)

§ Yoksulların giydiği kaba elbise.

حنبه (**ḫenbe**) = Asma çardağı § Kemer.

حنبه (**ḫunbe**) = Zahire küpü.

پر ازمیوه کن خانه را تابدر
پراز دانه کن خنبه را تا بسر
ابوشکور

Eve kapıya kadar meyva, küpe başına kadar zahire doldur.
(*Ebū Şekūr*)

§ Kubbe.

حنح (**ḫenc**) = Menfaat, fayda § Zevk ve sürur.

گرت من ستایش نگویم مرنج
که بهره ندارم زگنج تو خنج
ازرقی

Eğer ben seni methetmezsem incinme; zira senin hazinenden menfaatim yoktur.
(*Ezreḳi*)

خنجر (**ḫencer**) = Hançer.

بروز نبرد آن یل ارجمند
بتیغ وبخنجر بگرز وکمند
برید ودرید وشکست وبست
بلانرا سر وسینه وپاودست
فردوسی

Muharebe gününde o mesut pehlivan kılıç, hançer, topoz, kement ile pehlivanların başını kesti, göğsünü yırttı, ayağını kırdı, elini bağladı.
(*Firdevsî*)

Bu kelime Arapça olup Farsçası (duşne) dir. Kılıç ve büyük bıçak mevkiinde de kullanılır.

بخنجر میانش بد ونیم کرد
شاعر

Kılıçla belini ikiye böldü.
(*Şā'ir*)

خنجر زرافشان ، خنجر زر (ḫenceri zer, ḫanceri zer efşân)=(*k.*) Güneşin çıkışının başlangıcında hilâl gibi görünmesi § Gerçek sabah belirirken uzunlama aydınlığı.

خنجر سیم (ḫenceri sîm), خنجر صبح (ḫenceri ṣubḥ), خنجر فلك (ḫenceri felek) = Sabahın belirmesi, güneşin doğması.

خنجك (**ḫencek**) = Demirdikeni.

نباشد بس عجب از بخشم او عود
شود دردست من مانند خنجك
ابوالمؤيد

Eğer talihimden elimde ödağacı demirdikeni olursa pek şaşılmaz.

(*Ebülmu'eyyed*)

§ Çörek otu § fiğ ve merdümeğin yabani nev'i.

فيگ (fîğ) = Sığırlara yedirilen burçak otu.

مردمك (merdümek) = Bezelye = ماش.

حنجك (**ḫuncek**) = Yavşan otu.

حنجك (**ḫincek**) = Çitlembik.

حنجه (**ḫence**) = Birleşme zamanında burundan gelen hışıltı. Bazı lûgatlerde (ḫ) ötredir.

حنجير (**ḫencîr**) = Keskin ve sert koku, hususiyle yanmış kemik ve yün, sönmüş fitil gibi şeylerin keskin kokusu.

زباد گرزش هامون همه پراز آشوب
زتف تيغش گردون همه پراز خنجير
ظهير

Topuzunun rüzgârından bütün sahra karışıklıkla dolmuş, kılıcının buharından feleği keskin bir kokù kaplamış.

(*Zahîr*)

§ Mızrak.

همه آسمان گرد لشكر گرفت
همه دشت خنجير وخنجر گرفت
اسدى

Askerin tozu bütün gökyüzünü kapladı. Bütün sahra mızrak ve hançerle doldu.

(*Esedî*)

خند (**ḫend**) = Ḫendîden=gülmekten emir.

اب خشك مظلوم را گو بخند
كه دندان ظالم بخواهند كند
سعدى

Mazlumun kuru dudağına söyle gülsün, çünkü zalimin dişini sökecekler.

(*Sa'di*)

خنداخند (ḫendâḫend) = Güle güle : ḫendân ḫendan muhaffefidir.

درهم آميختيم خنداخند
من وچون من فسانه گوئى چند
نظامى

Ben ve benim gibi birkaç masalcı birleştik.

(*Nizâmî*)

خندان (ḫendân) = Gülücü, gülerek.

گفت خندان كه هين پياله بگير
ستدم گفت هان زياده منوش
هاتف

(Pîr), gülerek; haydi kadehi al, dedi. Aldım; aman, fazla içme, dedi.

(*Hâtif*)

Mecazen gül koncası, nar, fıstık gibi açılma şanından olan şeyler.

مهرزن پردهن خنده كه درباغ جهان
سرخود مى‌خورد آن پسته كه خندان باشد
صائب

Piste (*ba.*) § Çin civarında bir şehir.

خَنْدِسْتَان **(ḫendistân)** = Maskara ve soytarılar derneği § Lâtife ve şaka. (*k.*) Güzellerin dudak ve ağızları=خندستانی (ḫendistânī).

خَنْدَه **(ḫende)** = Gülme (*Ar.*) ضحك.

میادا خالی وفرد وتهی ودور خسرورا
دل از شادی لب از خنده کف ارجام وسرازافسر وطواط

Padişahın gönlü sevinçten hâli, dudağı gülmekten ferd=birey, eli kadehten boş, başı taçtan uzak olmasın.

(*Vaṭvāṭ*)

از غنچهٔ لبش اثر خنده ظاهرست
هر چند از حجاب تبسم نمی‌کند
محمد علی

Utancından her ne kadar gülmüyorsa da koncaya benziyen dudağından gülme eseri bellidir.

(*Muḥammed 'Ali*)

چرا ننالد بلبل که بی‌وفائی دهر
امان نداد که گل خنده وا تمام کند
کلیم

Bülbül niçin nale etmesin ki zamanın vefasızlığı gülün gülmesini: açılmasını tamamlamasına müsaade etmedi.

(*Kelîm*)

خندهٔ آفتاب (ḫende'i âftâb) = Güneşin gülmesi (*k.*) doğması.

خندهٔ آفتاب صبح آرای
از رخ همچو زعفران [*] منست
حسین سنائی

Sabahı süsliyen güneşin gülmesi benim safrana benziyen yanağımdandır.

(*Ḥuseyin Sena'i*)

خندهٔ جام ؛ خندهٔ می (ḫende'i câm, ḫende'i mey) = (*k.*) Şarabın parlaklığı. Ḫende'i câm şarabın kadehe dökülüşünden, gulgulünden kinaye de olur=خندهٔ باغر، خندهٔ شیشه، خندهٔ شراب (ḫende'i sâğer, ḫende'i şerâb, ḫende'i şîşe).

خندهٔ جام می وزلف کره گیر نگار
ای بسا توبه‌که چون توبهٔ حافظ بشکست
حافظ

Şarap kadehinin parlaklığı, güzelin kıvırcık zülfü, Ḥāfıẓ'ın tövbesi gibi nice tövbeleri bozdu.

(*Ḥāfıẓ*)

خنده روی (ḫende rūy)=(*k.*) Güler yüzlü.

خندهٔ زمین (ḫende'i zemîn) = Yerin gülmesi (*k.*) yerden çayır, çimen, çiçek çıkması.

زشیران بود روبهانرا نوا
نه خندد زمین تانگرید هوا
نظامی

Tilkilerin yiyeceği aslanlar sayesindedir; hava ağlamadıkça yer gülmez.

(*Niẓāmî*)

خَنْدَهٔ خَرِيش **(ḫende ḫerîş)** = Bir kimseye alay yoliyle gülme § Alay edilen ve eden kimse.

[*] (Za'fran nev-i nebatın Hâce Naşruddinidir) anlamınca safranlı şey yemek insanı neşelendirir, güldürürmüş. Eskiden haftada iki azadı olan yatılı medreselerde âzat günleri okuyuculara zerde verilmesi bunun için imiş.

ریشخند ، خنده‌ریش (ḫenderîş, rîş-ḫend) de bu mânayadır.

شهنشهی که زند پاسبان درگه‌او
زقدر وهمت پروین چرخ خنده خریش
فخری

Bir şehinşah ki dergâhının bekçisi, kadr ve itibarından, Utarit yıldıziyle alay eder.

(*Faḫrî*)

Konuşmada (ḫende berîşi kesî) bir kimsenin sakalına gülmeye, denir. Eğlenilen kimsenin kalbi yaralanacağından buradaki (ḫerîş) = tırmalama, (rîş) = yara mânasına da alınabilir.

خَنْدِيدَن (**ḫendîden**) = Gülmek.

کساد نرخ شکر درجهان پدید آید
دهان چو باز گشائی بوقت خندیدن
سعدی

Sen güleceğin zaman ağzını açacak alursan dünyada şeker kıymetten düşer.

(*Sa'dî*)

= Ḫende kerden.

خنده زیادت زتبسم مکن
گوش بافسانهٔ مردم مکن
ماد

Gülümsemeden fazla gülme, kalkın masalına kulak asma.

(*'Imâd*)

خُنْشان ، خُنْشا ، خُنِسْتان (**ḫunistân, ḫunşâ, ḫunşân**) = Uğurlu, kutlu.

باد برتو مبارك وخنشان
جشن نوروز وگوسپند کشان
رودکی

Sana nevruz ve kurban bayramları mübarek ve kutlu olsun.

(*Rûdekî*)

خُنُك (**ḫunuk**) = Ne güzel, ne hoş, kutlu, bahtlı.

خنك کسی که پس ازوی حدیث خیرگنند
که جز حدیث نمی‌ماند از بنی آدم
سعدی

Kendinden sonra adı hayır ile anılan kimse mesuttur; çünkü Âdem oğullarından, sözden başka bir şey kalmıyor.

(*Sa'dî*)

خنکا (Ḫunukâ) da bu mânayadır Soğuk.

خنك جان (ḫunuk cân) = Aşkın ne olduğunu bilmiyen kimse § Öc alan kişi.

بیاخزیم بیك دیگر ارچه زیر خزیم
که سخت سرد وخنك میوزد نسیم وزان
هدایت

Ḫeziden (*ba.*). § Terütaze, mutedil: هوای خنك (hevâyi ḫunuk) = taze ve mutedil hava.

خُنْگ (**ḫung**) = Köşe bucak § Kendine malik olmıyan âşık.

خِنْگ (**ḫing**) = Beyaz, hususiyle kır at.

خدای تیغ ترا در ازل بزال نمود
زبیم تیغ تو نازاده خنگ شد سرزال
شاعر

Cenabı Hak ezelde senin kılıcını Zâl'e gösterdi. Kılıcının

korkusundan Zâl'in başı doğmadan beyaz oldu.

(*Şā'ir*)

زال (*ba.*).

آب جیحون باهمه پهناوری
خنگ مارا تامیان آید همی
رودکی

Ceyhun nehri bu kadar geniş iken bizim kır atımızın beline kadar geliyor.

(*Rūdekī*)

نقره خنگ (nuḳre ḫing)= Süt kırı § سبز خنگ (sebz ḫing) = Turna kırı § خنگ زیور (ḫing zīver) = Pul pul beyaz ve kara benekleri olan bakla kırı dedikleri at. Konuşmada ahmak mânasına gelir.

خُنگال (**ḫungâl**) = Ok nişanesi olan delik. Ḫun = delik. Gâl = yer, mekân.

خِنگ بُت (**ḫingbut**) = Belh ile Kâbil arasındaki Bamyan dağlarında yekpare taştan yapılmış pek büyük iki puttan beyaz olanı ki şaşılacak şeylerdendir, ötekine سرخ بت denir.

خِنگ بِید (**ḫing bīd**) = Mutlak diken, hususiyle boğa dikeni denilen beyaz dikenlik.

تن خنك بید ارچه باشد سفید
به‌تری و نرمی نباشد چو بید
رودکی

Boğa dikeninin teni her ne kadar beyaz ise de tazelik ve yumuşaklıkta süğüt gibi olmaz.

(*Rūdekī*)

(Reşīdī) ḫing bīd'e kirpi demiş. (Rūdekī) nin şiirindeki ḫing bīd'i bu mânaya almak daha doğrudur (Nāşırī). Başka lûgatlerde önce yazdığımız gibidir.

خِنگ سار (**ḫing sâr**) = Başının tüyleri temamen ağarmış olan kimse. Terkipçe mânası başı beyaz demektir.

خِنگ شَباهَنگ (**ḫingi şebâheng**) = (*k.*) Ay § Bürak.

خَنگَل (**ḫengel**) = Zırh.

خِنگو (**ḫingū**) = Bağ sarmaşığı.

خَنور (**ḫenūr**) = Tencere, kâse, testi gibi ev eşyası.

ازان دشمن ودوست نارم بخانه
که خالیست از خشك واز تر خنورم
سنائی

Kab ve kacağımda bir şey olmadığından yabancı ve bildiği evime davet etmem.

(*Senā'ī*)

خُنیا ، خُنیا (**ḫunyâ, ḫīnâ**) = Nağme ve saz.
خنیاگر (ḫunyâger)=Hanende, sazende.

دویزم توکه مجمع شاهان عالمست
ناهید دستیاری خنیاگران کند
عبیدزاکانی

[*] (خنیا) ، (خوانا) nın imale şekli olmalı.

Dünya padişahlarının toplandığı meclisinde Çulpan (Zühre) sazendelere yardım eder.

(*'Ubeydi Zākāni*)

فروبرده مستان سر از پیشی
بر آورده آواز خنیاگران
منوچهری

Sarhoşlar baygınlıktan başlarını aşağıya iğmiş, hanendeler sesi yükseltmişler.

(*Minūçihri*)

خَنِيدَنْ (**henīden**) = Sıçramak § Dağ, hamam ve kubbe gibi yerlerde ses çıkmak, yankılamak; tas, tabak gibi şeylerin sesi çıkmak § Meşhur olmak.

زان دل‌که بیکدگر بدادند
در معرض گفتگو فتادند
این پرده دریده شد بهرسو
وین راز خنیده شد بهرکو
نظامی

Birbirlerine gönül verdiklerinden dedikoduya mâruz kaldılar. Bu perde her tarafta açıldı ve bu sır her mahalleye yayıldı.

(*Nizāmi*)

خَنِيدَنْ (**hinīden**) = Emmek.

گه از باغ تو لاله می چنیدم
گه از لعل تو شکر می‌خنیدم
شرف

Kâh senin bağından lâle toplardım. Kâh lâlinden şeker emerdim: kâh yanağını öper, kâh dudağını emerdim.

(*Şeref*)

خُنِيدَنْ (**hunīden**) = Beğenmek.

خنیده (hunīde) = Beğenilmiş, makbul.

خنیده بکلك وستوده بتیر
بدان گنج بخش وبدین شیرگیر
اسدی

Kalemi beğenilmiş, oku övgülü; onunla hazine bağışlayıcı, bununla aslan avlayıcı.

(*Esedi*)

خُنِيكْ (**hunīk**) = Yoksulların giydikleri bir nevi kaba elbise.

خُنِيوَرْ (**hunīver**) = Sırat köprüsü.

بدانی‌که انگیز شست وشمار
همیدون پیول خنیور گذار
اسدی

Bilesin ki haşr ve hesap, hem orada sırat köprüsünden gelip geçme var.

(*Esedi*)

Bu kelimeyi başka şekillerde de nakletmişlerdir. چنیود (*ba.*).

خَوْ (**hev**) = Yapı iskelesi

زبهر چارطاق رفعت اوست
که گردون بسته از هفت آسمان خو
نزاری

Feleğin yedi gökten iskele kurması onun himmeti çardağına yetişmek içindir.

(*Nizāri*)

بدی آن نقاش وآن رخساروی
از بر خو همچو برگردون قمر
خسروی

Yapı iskelesi üzerinde o nak-

kaş ile yanağı gök üzerinde aya benzer.

(*Ḫusrevī*)

§ Ekin arasında biten yabani ot ki koparılmazsa ekinin büyüyüp uzamasına zarar verir.

گر ایدون که رستم بود پیشرو
نماند برین بوم و بر خاروخو
فردوسی

Eğer şimdi Rustem öncü olursa bu memleket ve yerde diken, ot kalmaz.

(*Firdevsī*)

§ Ekin biçmek, ağaç budamak, koparmak.

خوشهٔ ملك پخته شد خوکن
جامهٔ ملك کهنه شد نوکن
سنائی

Mülkün başağı erdi; biç. Mülkün elbisesi eskidi; yenile.

(*Senā'ī*)

دفع علت کن چو علت خوشود
هر حدیث کهنه پیشت نو شود
مولانا

İlleti defet. İllet koparılır yani defedilirse her eski söz senin nazarında yeni olur.

(*Mevlānā*)

§ Avuç.

ماراست جهات سته یك گام
ماراست بحار سبعه یك خو
فلکی

Bizim için altı yön bir adım, yedi deniz bir avuçtur.

(*Felekī*)

§ At sağrısı.

یکی اسب آسودهٔ تیز رو
چنده دگر پور آگنده خو
فردوسی

Biri acele giden rahat at; öbürü sağrısı dolğun salınıcı doru at.

(*Firdevsī*)

§ Sarmaşık.

چنان چون خوکه در پیچد بگلبن
بپیچم من آن سیمین صنوبر
ابوالمثل

Sarmaşığın güle sarıldığı gibi ben o gümüşten yapılmış çâme (sevgili) ye sarılırım.

(*Ebūlmeṣel*)

خو (**ḫū**) = Ḫūy (*muḫ.*).

شعر لهوست بگسل ازوی خو
ایت شعری الی متی تلهو
جامی

Şiir oyundur. Ondan ülfeti kes. Ne zamana kadar oynıyacaksın bilsem!

(*Cāmī*)

خوا (**ḫevâ**) = Et.

خوا (**ḫivâ**) = Tat, lezzet.

خوا (**ḫuvâ**) = Ölmiyecek kadar yenecek.

خواب [*] (**ḫuvâb**) = Uyku.

[*] Bu (v) ye (vavı madule) denir. Üst tarafındaki (ḫ) nın harekesi halis üstün olmayıp ötreye çalan vav demektir. Bu (v) den sonra (a, d, r, z, a, ş, n, h, y) harflerinden biri bulunur. Yeni Türk harfleriyle yazdığım karşılıklardaki yazış şekli ancak (ḫuvâb) kelimesinden itibaren (ā) dan sonra gelen kelimelerde takibedilmişse de son zamanlarda yayımlanan Farsça lûgatlere uya-

بینم مگر خیالت یاصورت جمالت
چشمی مراست بیدار نیمی بخواب نیمی
شاعر

Hayalini yahut güzelliğinin şeklini görmek isteğiyle gözüm yarı uyanık yarı uykudadır.
(Şā'ir)

§ Rüya.

سرنهاد وخواب بردش خواب دید
شاعر

Başını koydu, uykuya daldı. rüya gördü.
(Şā'ir)

دلش بیدار وچشمش در شکر خواب
ندیده چشم بخت این خواب در خواب
جامی

Kalbi uyanık, gözü, tatlı uykuda. Talihin gözü bu uykuyu rüyada görmemiş.
(Cāmī)

Ḫuvâb âlûde = Uykusu gelmiş. uyku basmış.

ازان چشمان خواب آلوده شبها شدکه بیدارم
تو ای اختر گواهی دیدهٔ شب زنده دارانرا
یغما

بیدار (*ba.*).

خواب دیده (ḫuvâb dîde) = Erkeklik çağma eren çocuk, baliğ.
خواب نادیده (ḫuvâb nâdîde)=Baliğ olmamış çocuk.
خواب جاوید (ḫuvâbi câvîd)= Ebedî uyku (*k.*) ölüm.
خواب خرگوش (ḫuvâbi ḫergūş) = Tavşan uykusu (*k.*) dalgınlık, gaflet, aldatmak, iğfal.

آن آهوی بیگناه را دوش
دادم بسگان زخواب خرگوش
نظامی

O kabahatsiz ahuyu dün gece dalgınlıkla köpeklere verdim.
(Niẓāmī)

گرچه آهو سرینی ای دلبر
خواب خرگوش دادم تاجند
نظامی

Ey dilber! Her ne kadar ahu sağrılı isen de beni ne vakte kadar iğfal edeceksin.
(Niẓāmī)

خوابگاه ، خوابستان (ḫuvâbistân, ḫuvâbgâh) = Uyunacak yer, yatak.

رگری‌که چون برق چوده راه
نشد گری‌ٔ خوابش از خوابگاه
نظامی

Şimşek gibi çabucak yol almasından uyukusunun sıcaklığı yatağından gitmedi.
(Niẓāmī)

هرکه درین راه کند خوابگاه
یاسرش از دست رود یا کلاه
نظامی

Her kim bu yolda yatacak yer yaparsa ya başı, yahut külâhı elden gider.
(Niẓāmi)

خوابگاه غول (ḫuvâbgâhi gūl)= (*k.*) Dünya.

خوابیده (**ḫuvâbenîde**) = Ḫuvâbânîde (*muḫ.*) uyutulmuş. Ḫuvâbîde = Uyumuş mânasına da gelir.

rak öteki harflerle yapılmış kelimelerde terk edilmiştir. Önsözün kısaltma sayfasındaki eksik ifade ile (berḫūr) ve (v) maddelerine (ba.).

درین ره چومن خوابنیده بسیست
ندارد کسی یاد کاینجا کسیست
نظامی

Bu yolda benim gibi uyumuş çoktur. Burada bir insan olduğunu kimse hatırlamaz.
(*Niẓāmī*)

خوابیدن (**ḫuvâbîden**) = Uyumak = ḫuften.

خواجه (**ḫuvâce**) = Efendi, ağa, başkan, kâhya, evin büyüğü, mal sahibi, vali, hâkim § Harem ağası = Ḫuvâce serâ § Horozibiği.

خواجه دربند نقش ایوانست
خانه از پای بست ویرانست
سعدی

Mal sahibi, köşkü nakışlamak düşüncesindedir; evse temelinden haraptır.
(*Sa'dī*)

خواجهٔ اختران (ḫuvâce'i eḫterân) = (*k.*) Güneş § Müşteri yıldızı (Erendiz).

خواجه تاش (ḫuvâce tâş) = Efendileri bir olan köleler.

من وتو هردو خواجه تاشانیم
سعدی

Ben ve sen her ikimiz bir efendinin kölesiyiz.
(*Sa'dī*)

خواجهٔ سه‌یاران (ḫuvâce'i seyârân) = Kâbil civarında bir seyir yeri آب‌باران (*ba.*).

خواجهٔ مساح (ḫuvâce'i messâḥ) = (*k.*) Peygamberimiz «صلعم». Messâḥ = hayır ve bereketi çok.

خوار (**ḫuvâr**) = Yiyici, içici mânasına (ḫurden) = yemek, içmekten (*İsfa. muḫ. vas.*).

وفاداری مجوی از دهر خونخوار
محالست الکبین درکام ارقم
سعدی

Kan içici zamandan vefadarlık arama. Yılanın ağzında bal bulunmaz.
(*Sa'dī*)

§ Hor, hakîr.

در مرحلهٔ عشق تو چون خاك شدم پست
در بادیهٔ عشق تو چون خار شدم خوار
قاآنی

Senin aşkının konağında toprak gibi alçaldım, aşkının sahrasında diken gibi hor oldum.
(*Ḳāānī*)

Ḫuvârî = Hakaret.

بی نوایی وحفظ ناموسم
کرد فرد از جماعت انبوه
نکشم همچو ماکیان خواری
از پی دانه درمیان گروه
ابن یمین

Yoksulluğuma karşı namusumu koruman düşüncesi beni halktan uzaklaştırdı. Kalabalığın arasında tane için tavuk gibi horlanmayı çekemem.
(*İbni Yemīn*)

§ Kolay, âsan.

زشوق آنکه دهم بوسه برستانهٔ تو
برآسمان شدنم نیك خوار می‌آید
کمال

Senin eşiğini öpmek iştiyakiyle bana göğe çıkmak çok kolay geliyor.
(*Kemāl*)

§ Doğru.

آب گردش مرکبی کرچابکی هنگام تگ
نعل سخت او زخاك نرم تنگیزد غبار
گاه بودن گاه جستن گاه رفتن گاه تگ
کند وشست وتندوتیز ورام ونرم وخوهل وخوار
ازرقی

Koştuğu zaman çabukluğundan dolayı sert nalı yumuşak topraktan toz kaldırmıyan su gibi dolanıcı bir at. Durduğu zaman uysal ve yavaş, sıçradığı zaman hiddetli ve şiddetli, gittiği vakit itaatli ve yumuşak, iğri ve doğru koşucu.

(Ezrekī)

§ Güneş = ḫur.

ای ساقیٔ آفتاب دیدار
برجانم ریزجام چون خوار
عطار

Ey güneş benizli sâki ! Güneş gibi kadehi canıma dök.

('Aṭṭār)

§ Ay.

چو خورشید تابان نهان کردروی
همی تافت خوار از پس پشت اوی
فردوسی

Parlak güneş gibi yüzünü gizledi, onun arkasından ay parlıyordu.

(Firdevsī)

خُوَارَه ، خُوَارْ (**ḫuvâr, ḫuvâre**) = Yiyinti, yinecek.

خُوَارْبَارْ (**ḫüvârbâr**) = Yetecek kadar yinecek, yahut aileyi geçindirmek için başka memleketten getirilen azıklar.

خُوَارْزَمْ (**ḫuvârzem**) = Hazer denizinin doğu cihetinde geniş bir ülke olup merkezi Curcan idi. (Şimdi Rusya idaresindedir.)

(Nefīsī)

خُوَارْكَارَه ، خُوَارْكَارْ (**ḫuvârkâr, ḫuvârkâre**) = Söven ve daima halkı tahkir eden. خوارکاری ḫuvârkârī = tahkir edicilik, sövücülük. خواری ḫuvârī ḫuvâr =hakaret çeken, sövülen خواری کردن ḫuvârī kerden = sövmek, hakaret etmek.

تو خواوکار ترکی من برد یار عاشق
زشتست خوارکاری خوبست برهباری
منوچهری

Sen cefakâr bir güzelsin, ben tahamüllü bir âşıkım. Hakaret fena, tahammül iyidir.

(Minūçihrī)

خَوَازْ (**ḫevâz**) = Üğendire.

دشمنانرا بکوفتی بخواز
فرخی

Düşmanları üğendire ile döğdün.

(Ferruḫī)

خُوَازَه (**ḫuvâze**) = Düğün ve ziyafetlerde gül ve çiçeklerle donatılan köşk, kubbe ve çardak, tâkızafer § Yapı ve nakkaş iskelesi.

منظر او بلند چون خوازه
هم یکی زو بزینت تازه
عنصری

Onun cephesi tâkızafer gibi yüksek, cephenin her tarafı yeni bir süsle bezenmiş.

('Unṣurī)

گربا تو زخانه سوی کوی آیم
بندند همه خوازه هاوآذینها
سوزنی

Eğer seninle evden mahalleye gelirsem her yeri süslerler ve donatırlar.

(*Süzenî*)

§ İstek.

می رسیدش از سوی هر مهتری
بهر دختر دمبدم خوازه گری
مولانا

Kız için her büyük zat tarafından vakit vakit ona isteyici gelirdi.

(*Mevlânâ*)

خَوَاسْ (**hevâs**) = Tâs vezninde= istekli. Pelâs vezninde korku.

خُوَاسْت (**huvâst**)=İstek ve irade. خواست خدا (huvâsti hudâ)=Allahın emri § خواستن (huvâsten) = İstemek'ten mazi.

پیش خورشید رخت خواست چراغ افروزد
شمع را تیغ سحر آمده گردن زدو رفت
یغما

Mum, güneşe benziyen yanağının yanında ışılamak istediği için sabahın aydınlığı gelip boynunu vurdu da gitti.

(*Yeğmâ*)

§ Mal.

خواستن (huvâsten) = İstemek.

تو آفتابی ومهتاب، دیگران وتبش
زآفتاب توان خواستن نه ازمهتاب
سوزنی

تبش (*ba.*).

خواستار (huvâstâr) = İsteyici, dileyici.

کسی کو جهانرا بود خواستار
ورا دانش آید نه گوهر بکار
لطیفی

Dünyayı istiyen kimsenin işine bilim ve marifet yarar, elmas değil.

(*Latîfî*)

چو بادام وجوزش نهی درکناو
شود زان میان مغز را خواستار
قاآنی

«Çocuğun» kucağına badem ve ceviz koyarsan o aradan içini isteyici olur: ister.

(*Kâânî*)

Evlenmek için kız veya kadın isteyici = خواستکار (Nefisî)

خُوَاسْته (**huvâste**)= Mal ve meta.

مدان به زدانش یکی خواسته
که ناید همی از دهش کاسته
فردوسی

Bilimden daha iyi bir meta arama, zira vermekten eksilmez.

(*Firdevsî*)

دانش وخواسته است نرگس وگل
که بیکجای نشکفند بهم
هرکرا دانشست خواسته نیست
هرکرا خواسته است دانش کم
شهید ابوالحسن

Bilim ile mal, bir yerde açılmıyan nergis ve güle benzer; her kimin bilgisi varsa malı yoktur. Her kimin malı varsa bilgisi azdır.

(*Şehîd Ebûlhasen*)

می دهد خواسته ناخواسته محتاجانرا
هیچ محتاجی محتاج نباشد بسؤال
شاعر

Muhtaçlara mal ve metaı istemeden verir. Hiçbir muhtaç istemeye muhtaç olmaz.

(*Şā'ir*)

§ خواستن (ḫuvâsten)=İstemekten mazii naklî ve ismi meful.

سر خواستهٔ بدست دیگران نتوان داد
ی آیم وبر گردن خود ی آرم
شاعر

Başımı istemişsin; başkasının eline vermek mümkün değildir. Bizzat geliyor ve boynumun üstünde getiriyorum [*].

(*Şā'ir*)

خُوَاسَه (**ḫuvâse**) = Bostan korkuluğu.

خُوَاگ (**ḫuvâg**)=Tavuk.Yumurtaya da denir. خواگینه (ḫuvâgîne) = Kaygana.

خُوَالِی ، خُوَالْ (**ḫuvâl, ḫuvâlî**) = Bâġ, bâġî ve nihâli vezninde taam ve yinecek. خوالگر، خوالیگر (ḫuvâlger, ḫuvâlîger) = Aşçı, sofracı ve çeşnici başı.

چون سپهرست بزم او دراو
میزبان مهروماه خوالیگر
فخری

Onun meclisi gök gibidir. Orada güneş ev sahibi; ay sofracı başıdır.

(*Faḫrî*)

[*] Bir şair, padişah tarafından kendisini öldürmeye memur edilen adamı padişahın huzuruna diri olarak götürmeye razı etmiş, huzurunda bu beyti okuyarak hayatını kurtarmıştır.

هرکجا گربه گشت خوالیگر
غدیٔ خواجه گشت خاکستر
سنائی

Her nerede kedi aşçı başı olursa efendinin gıdası kül olur.

(*Senā'î*)

حُوَالْ (**ḫuvâl**) = (Suâl ve mâl) vezinlerinde is.

خُوَالِسْتَه ، خُوَالِسْتَان (**ḫuvâlistân, ḫuvâliste**) = Divit, hokka.

خُوَانْ (**ḫuvân**)=Cân vezninde sofra, sini, tepsi. Küçüğü ḫuvânçe. Arapçası; ḫuvân, ḫivân dır. Arapçada üzerinde yemek olan sofraya مائده (mâ'ide) denir.

خوان آراسته نهاده بهپیش
خوردنیها چه گویم ازحدبیش
نظامی

Önüne bezenmiş sofra koydu. Yinecekler; ne diyeyim! hadden fazla.

(*Niẓāmî*)

گستردن (gusterden), نهادن (nihâden), آراستن (ârâsten), کشیدن (keşîden), ساختن (sâḫten), افکندن (efkenden) kelimeleriyle terekkübeder§Yemekten de kinaye olur§ Ḫuvânden = Okumaktan emir, (*İsfa. muḫ. vas.*).

زآهو نگهان درهمه آفاق که دیدست
غیر از تو غزالی که غزلخوان وقدح خوار
یغما

Bütün cihanın köşe bucağında ceylan bakışlılardan, senden başka gazel okuyan ve kadeh

çeken bir ceylan: kim görmüştür?

(*Yeğmā*)

§ Ekin arasında biten yabani ot.

خوانپایه (ḫuvânpâye) = Peşkir.

خوانچهٔ زرین، خوانچهٔ زر (**ḫuvânçe'i zer, ḫuvânçe'i zerîn**) = (*k.*) Güneş.

خواندن (**ḫuvânden**) = Okumak.

تاچند سخن زیاده راندن
افسانهٔ عمرو وزید خواندن
نظامی

Sözü uzatmak Amr ile Zeydin hikâyesini okumak yani ötekinden berikinden bahsetmek ne vakte kadar.

(*Niẓāmî*)

§ Çağırmak, davet etmek.

پنهان زحاسدان بخودم خوان که منعمان
خیرنهان بسی زبرای خدا کنند
حافظ

Beni kendi yanına günücülerden (kıskançlardan) gizlice çağır; çünkü nimet sahipleri çok defa Allah rızası için gizli hayrederler.

(*Ḥāfız*)

خوانسالار (**ḫuvânsâlâr**) = Sofracı başı, aşçı başı. Hafifletilerek خوانسار (ḫuvânsâr) da denir.

خوانِ یغما (**ḫuvâni yeğmâ**) = Ahaliye çekilen ziyafet.

یکی گفتش ای سخرهٔ روزگار
بروطبخی از خوان یغما بیار
سعدی

Biri ona, ey zamanın hedava çalışanı! Git umuma çekilen ziyafetten yemek getir, dedi.

(*Sa'dî*)

خواو (**ḫuvâv**) = Ḫuvâb.

خواه (**ḫuvâh**) = Ḫuvâsten = İstemek ten emir, (*İsfa. muḫ. vas.*) مدد خواه (Meded ḫuvâh) = İmdat istiyen. Tekrarlanırsa ikiden birini seç, kabul et, demektir.

من آنچه شرط بلاغست باتو می‌گویم
تو خواه از سخنم پندگیر وخواه ملال
سعدی

Ben bildirilmesi lâzım gelen şeyleri sana söylüyorum. Sen benim sözümden ister öğüt al, ister usan.

(*Sa'dî*)

خواهش (ḫuvâhiş) = İsteyiş, istek. § Mal ve meta. (Cihāngîrî). ḫuvâste'nin mal ve meta mânasına geldiğini ispat için orada (Ebūlḫesen) in şiirini خواسته (ḫuvâste) yerine خواهش (ḫuvâhiş) yazarak burada iradetmiştir ki vezin cihetiyle daha uygundur. خواهشمند، خواهشگر (ḫuvâhişger, ḫuvâhişmend) = İstekli.

خواهر (**ḫuvâher**) = Kızkardeş, hemşire.

فرستش بسوی شبستان خویش
برخواهران وورستان خویش
فردوسی

Onu kendi harem dairesine, hemşirelerinin ve yakınlarının yanına gönderdi.

(Firdevsî)

حوب (**ḫūb**) = Güzel, iyi.

گفتمش هست زخوبان چو تو سیمین بدنی
گفت نی نیست دریغا که دلم سنگینست
یغما

Güzellerde senin gibi gümüş bedenli var mıdır? dedim. Hayır, yoktur. yazık ki taş yürekliyim, dedi.

(Yeğmā)

دیدی از دورم ودانسته تغافل کردی
خوب کردی که ترا خوب تماشا کردم
شاعر

Beni uzaktan gördün ve tanıdığın halde tanımazlıktan geldin, iyi yaptın; çünkü seni iyice seyrettim.

(Şā'ir)

حوبانی (**ḫūbânī**) = Çekirdeği çıkarılıp içerisine badem içi konulan kayısı kurusu.

حوب کلان، حوب کلا (**ḫūb kelâ, ḫūb kelân**) = Sinirli yaprağın tohumu § Sığırdili dediğimiz nebat.

حوپله (**ḫevple**) = Vavı mâdule [*] ile cephe vezninde ahmak, bilgisiz..

حوچه، حوچ (**ḫūç, ḫūçe**) = Her kuşun, hususiyle horozun tacı, ibiği § Horozibiği denilen çiçek § Koç.

سپاهی بکردار کوچ و بلوچ [**]
سگالندهٔ جنگ مانند خوچ
فردوسی

Güç ve Bulüç gibi cengâver bir asker; koç gibi döğüşmek düşüncesinde.

(Firdevsî)

§ Mızrak üzerine kırmızı atlas parçasından yapılan bayrak § Takke ve külâh tepeliği.

حود (**ḫud**) = (Vavı mâdule) ile [***]. Kendi. Müradifi خویش ḫuvîş tir.

از تو بامصلحت خویش نمی پردازم
که محالست که درخود نگرد هرکه تو دید
سعدی

Seni düşünmekten kendi işimle meşgul olmuyorum; zira her kim seni görürse kendi işiyle meşgul olması mümkün değildir.

(Sa'dî)

§ Gaip zamiri olan (o) mânasınadır.

خود بداند (ḫud bidâned) = O bilir § Bîgâne'nin zıddı: fulan خودیست (ḫudîst) = Falanca yabancı değildir.

خود بین (ḫud bîn) = Kendini gören § خود پرست (ḫud perest) = Kendine tapan, her işte kendi

[*] خواب (ba.)

[**] کوچ ve بلوچ: Kirmân ve Pencâb taraflarında savaşçı ve kan dökücü bir oymak. Bazı defa ikisini birleştirip کوچوبلوچ küç u bulüç derler.

[***] خواب maddesindeki nota bak.

menfaatini arıyan § خود پسند (ḫud pesend) = Kendini beğenen. خودکامه ، خودکام ، خود سر ، خود رای kendi reyini, kendi arzusunu güden dikbaşlı.

خود ستا kendini öğen.

خود فروش kendini satan ve atalariyle öğünen.

خود نما kendini gösteren, dirayet taslıyan mânalarına kibirli öğüngeç ten kinayedir.

بدین خوبی که رویت رشك ماهست
مبین خود را که خودبینی گناهست
نظامی

Yüzünün ayı kıskandırıcı güzelliğine mağrur olma; çünkü kendini beğenmek günahtır.

(*Niẓāmī*)

خودپرستی کم از اصنام نه تا حکمت چیست
کاشنایان حقیقت شده بیگانهٔ ما
یغما

Kendine tapmak, puta tapmaktan aşağı değil iken acaba hikmet nedir ki hakikati bilenler bize yabancı olmuştur.

(*Yeğmā*)

خدایا روزی این خود پرستان ساز جنت را
که دوزخ جنت است آنش پرستان محبت را
فصیحی

Yarabbi ! Cenneti, bu kendine tapan, menfaatini gözetenlere nasibet; çünkü muhabbet ateşine tapanlara cehennem cennettir.

(*Feṣīḥī*)

گر طبره می نمایی وگر طعنه می زنی
ما نیستیم معتقد مرد خود پسند
حافظ

İster güceniklik göster; ister başa kak; biz kendini beğenen kimseye gönül bağlamayız.

(*Ḥāfıẓ*)

میخوار ورند باش ولی خودنما مباش
می نوش در طریقت ما به زخود فروش
اسیری لاهیجی

Şarap içici ve rint ol da kendini gösterici olma, bizim meslekimizde şarap içen öğüngeçten hayırlıdır.

(*Esīrī-i Lāhicī*)

§ خود روی (ḫud rūy) = Kendi kendine biten, yabani, hudayinabit.

چا شهر آشوبی ای دلبند مفتون
چا بزم آرایی ای گل برگ خودروی
سعدی

Ey âşıkım gönlünü bağlıyan! Ne kadar memleketi birbirine düşürücüsün! Ey kendiliğinden biten gül yaprağı ! Ne kadar meclisi süsleyicisin.

(*Sa'dī*)

§ İbarede fazla olduğu vardır.

شناختن نتوانی هگرز یزدانرا
چو خود شناختن نفس خویش نتوانی
قاآنی

Eğer kendi nefsini tanıyamazsan hiçbir vakit Hakkı tanıyamazsın.

(*Ḳāānī*)

خودرا باش (ḫūdrâ bâş)=(*k.*) Kendi işinle meşgul ol, başkalarının işine karışma.

خودرا رسن کردن (ḫūdrâ resen kerden) = Kendini esir etmek.

خودرا گم کردن (ḫūdrâ gum kerden) = (*k*) Böbürlenip kendisini derecesinden yüksek bilmek. Ḫūd şeklinde tolga mânasınadır.

چه برخیزد از خود آهن ترا
چو سر آهنین نیست در زیر خود
عطار

Tolga altında başın kuvvetli değilse demir tolgadan sana ne fayda hâsıl olur.

(*Aṭṭār*)

خُودْ خُرُوهْ ، خُودْ خُرُوجْ (**ḫud ḫurūc, ḫud ḫurūh**) = Horoz ibiği.

خُودِسْتَانْ (**ḫudistân**) = Asma filizi. Buzurgân vezninde de yazmışlardır.

خُودْسُوزْ ، خُودْسُوزْ (**ḫudsūz, ḫudīsūz**) = Azerbaycanda bir ateşgede.

خُورْ (**ḫur**) = (Vavı mâdule ile) [*] ziyade aydınlık.

گر آفتاب خور از نور رای او نبرد
بروز روشن وه ناورد بباختر ش
اثیر

Eğer güneş onun re'yinin nurundan aydınlanmazsa aydın günde batısına yol bulmaz.

(*Eşîr*)

§ Güneş üzerine memur sayılan melek = Güneş.

تو پاسبان سلیل پریوشت می‌باش
بسان خورکه نگهبان قرص خور باشد
خسروانی

Periye benziyen yavrunu, güneşe memur melek, güneşin çöreğini muhafaza ettiği gibi muhafaza et.

(*Ḫusrevānī*)

Her şemsî ayın on birinci günü § خوردن (ḫūrden) = Yemek ten emir, (*İsfa, muḫ. vas., ismi mas.*).

این دوسه روزی‌که شوی جایگیر
خوش، خور وخوش خسب وخوش آرام‌گیر
نظامی

Dünyada kalacağın bu iki üç gün zarfında hoş ye, hoş uyu, hoş otur.

(*Niẓāmi*)

§ Vavı mârufe [**] ile yinecek.

خواب وخورت زمرتبهٔ عشق دورکرد
آنگه رسی بعشق‌که بی‌خواب وخور شوی
حافظ

Uyku ve yemek seni aşk mertebesinden uzaklaştırdı. Uyku ve yemekten kesildiğin zaman hakiki aşka kavuşursun.

(*Ḥāfıẓ*)

بیا ساقی آن می‌که محنت برست
بچون من کسی ده‌که محنت خورست
نظامی

Gel ey sâkî! Mihneti götüren şarabı benim gibi mihnet çeken bir adama ver.

(*Niẓāmi*)

§ Lezzet § = خورنگاه (*ba.*). Hakîr ve alçak (Nefisî). Ḫūr şeklinde iri genç § Küçük ırmak ve ırmağın denize döküldüğü yer (Niẓām).

خُورَا (**ḫurâ**) = Lâyık, uygun.

[*] خواب maddesindeki nota (ba.).

[**] Üst tarafı halis ötre olan vav.

شد قرص جوت خورش اگرچه
قرص مه وخور بود خورایت
سلمان

Senin gıdan her ne kadar arpa çöreği ise de sana lâyık olan ay ve güneşin çöreğidir.

(Selmān)

خورای تونبود چنین کارید
بود کارید ازدر هیرید
ابوشکور

Böyle kötü iş sana lâyık değildir. Kötü iş ateşe tapana lâyıktır.

(Ebū Şekūr)

§ Yinecek.

تن خوردای گور خواهد شد بقن تا کی چری
جانت عریانست وتو برگردتن کرپاس تن
ناصر

Vücut kabir gıdası olacak. Onu ne vakte kadar besliyeceksin. Canın çıplaktır, halbuki sen vücudunun etrafında gömlek dokuyucusun: vücudunu giydirmeye çalışıyorsun.

(Nāṣır)

§ Çok yiyen kişi.

حورابه (**ḫūrâbe**) = Önüne set çekilen büyük sudan sızan az su § Tarla sulamak için çaydan ayrılan ark § İçilecek su § Ekip biçme aletleri tam olan çiftçi.

حوراك (**ḫurâk**) = Yinecek şey, taam.

حوران (**ḫurân**) = Keyḫusrev'in kölelerinden ünlü bir savaşçı.

حوراهه (**ḫurâhe**) = Horoz ibiği.

حورد (**ḫurd**) = Ḫurden = Yemek ten mazi § Taam, yiyinti.

شغال نکون بخت را شیر خورد
بماند آنچه روباه از وسیر خورد
سعدی

Talihsiz çakalı, aslan yedi. Kalandan tilki karnını doyurdu.

(Sa'di)

= خرد = küçük (*ba.*) (berḫurden) Kavuşmaktan mazi olan berḫurd (*muḫ.*).

خورد عیاری بدان دلخسته باز
عطار

Bir hilekâr, o gönül hastasına tekrar rasgeldi.

('Aṭṭār)

Der ḫurd gibi lâyık mânasına da gelir.

خوردی پز ، خورد پز (ḫurd pez, ḫurdī pez) = Aşçı.

زین سپس شاید ستائی گرنگویند هیچ مدح
زانکه ممدوح ازجهان خوردی پزو بقال ماند
ستائی

Senā'ī, kimseyi öğmezse lâyıktır; çünkü methe lâyık aşçı ile bakkal kaldı.

(Senā'ī)

خوردوستان ، خوردستان (**ḫurdustân, ḫurdūstân**) = خودستان (*ba.*).

خوردن (**ḫurden**) = Yemek. İçmek mânasına da gelir.

خوردن برای زیستن وذکر کردنست
تو معتقد که زیستن از بهر خوردنست
سعدی

Yemek, yaşamak ve ibadet etmek içindir. Sen, yaşamak yemek içindir, itikadındasın.
(Sa'dî)

حسرت خوردن (ḥasret ḫurden) = Hasret çekmek.

غم‌خوردن (gam ḫurden) = Kaygılanmak, kederlenmek mânalarınadır.

دست‌باسرو روان چون نرسد درگردن
چارهٔ نیست بجز دیدن وحسرت خوردن
سعدی

Yürüyen selvinin: sevgilinin boynuna el erişmeyince: sevgiliyi ele geçiremeyince görüp hasret çekmekten başka çare yoktur.
(Sa'dî)

خوردنی (ḫurdenî) = Yinecek şey.

اباهای نوشین عنبر سرشت
خبر داده از خوردنی بهشت
نظامی

Amber kokulu tatlı yemekler cennet yemeğini andırmış.
(Nizâmî)

خوردی (ḫurdî) = Ḫurdenî § Yedin: ḫurden = Yemekten mazi.

خورش (ḫuriş) = Yiyiş, yiyinti.

خورش ده بگنجشك وكبك وحمام
كه يك روز افتد همايى بدام
سعدی

Serçe, keklik ve güvercine yiyinti ver ki bir gün tuzağına bir huma düşsün.
(Sa'dî)

خُورْشِيدْ (ḫurşîd) = Güneş.

اگر خورشید روی من ببیند
چو ماه از خرمن من خوشه چیند
جامی

Eğer güneş benim yüzümü görürse ay ondan nur aldığı gibi benim harmanımdan başka toplar: benden aydınlık alır.
(Câmî)

دور نباشد كه خلق روز تصور كنند
گر بخلائی بشب طلعت خورشید وار
سعدی

Geceleyin güneşe benziyen cemalini gösterirsen halk gündüz oldu sanır.
(Sa'dî)

خورشید بگل اندودن (ḫurşîd begil endûden) = (*k.*) Açık bir şeyi gizlemeğe çalışmak. آفتاب بگل‌اندودن (*ba.*).

حسود كوشد تافضل من بپوشد ليك
كجا تواند خورشيد را بگل اندود
جمال اصفهانی

Kıskanç, benim faziletimi örtmeğe çalışır, fakat güneşi balçıkla sıvamak mümkün mü?
(Cemâli Işfehânî)

خورشید سوار (ḫurşîd suvâr) = (*k.*) Seher vakti kalkan âbit.

سايهٔ خورشيد سواران طلب
رنج خود وراحت ياران طلب
نظامی

Seher vakti kalkıp ibadet edenlerin gölgesine sığın; kendinin meşakkatini ve arkadaşlarının rahatını ara.
(Nizâmî)

خُورْمَكْ (ḫurmek) = Gözboncuğu:

nazar değmesin diye takılan göz şeklindeki boncuk.

خُورمِهر (**ḫur mihr**) = Hazreti Süleymanın kılıcı.

خُورَنْد (**ḫurend**) = Lâyık, şayeste, yakışıklı.

اگر بهمتش اندر خورند بودی جای
جهانش مجلس بودی سپهر شادروان
قطران

Eğer himmetine lâyık yani himmetiyle mütenasip yer olsaydı cihan, meclisi; felek şadırvanı olurdu.

(*Ḳatrān*)

شادروان (*ba.*).

خُورْنَه ، خُورَنگَه ، خُورَنگاه (**ḫurengâh, ḫurengeh, ḫurne**) = Fars hükümdarlarının köşkleri önünde güneşe karşı yaptıkları yerdir. Orada güneşe karşı yemek yimeyi temizliğe ve şerafete sebep sayarlardı. (Nāṣırī) نعمان بن منذر in [*] Behrâm Gūr adına yaptırdığı köşktür. İki bölük olup, mimarı Simnârdır. Bir bölüğü biribirinden geçer üç kubbeli bir ibadethane, öbürü yemekhaneden ibaret; çok muntazam bir bina idi: birinciye sedir = üç kubbe, ikinciye ḫurengâh = yemekhane derlerdi. خورنق (Ḫevernek) ḫurne yahut ḫuverne ve خورنگه muarrebidir سمنار (*ba.*).

[*] Bazı lûgatlerde نعمان بن امرئ القيس.

پیش ازین قصر خورنق بود در خوبی مثل
این زمان قصر خورنق کمترست از کاهدان
عندلیب

Bundan önce ḫevernek köşkü güzellikte darbımesel idi. Bu zamana nazaran ḫevernek köşkü samanlıktan daha aşağıdır.

(*Andelīb*)

Bu kelimeler güneş ve yemek mânalarından alınmıştır.

خُورَه (**ḫure**) = خره (*ba.*).

خُوز (**ḫūz**) = خوزستان (*ba.*) § Şekerkamışı.

خُوزَان (**ḫūzân**) = Keyḫusrevin savaşçılarından biri § Işfahan'da bir köy olup binasını Ḫūzân kurmuştur § Ḫūzistan'da bir kasaba.

مرا در شهر خوزان مهربانیست
که باغ خاص شهرا پاسبانیست
عطار

Benim Ḫūzān'da bir sevgilim var ki padişahın has bahçesinin bekçisidir.

(*Aṭṭār*)

خُوزِسْتَان (**ḫūzistân**) = İranın güney batısında bir eyalet olup merkezi Şuşter şehridir, şekerkamışı yetiştirmekte olup vaktiyle ipek dokumalariyle meşhur imiş.

خُوزَم (**ḫuzem**) = Buhar, sis. (Burhān) da azim veznindedir.

خوست (**hûst**) خوستن (husten) = Dövmek, ezmek, dövülmek, ezilmek ten mazi § Ada § Yorgun argın. چنگال *(ba.)*.

خوسته (**hûste**) = Dövülmüş, ezilmiş § Kopmuş. Kokmuş mânasına da gelir.

خوسه (**hûse**) = Bostan korkuluğu.

خوش (**huş**) = Kuş ve beş vezinlerinde güzel, iyi.

چه خوش گفت آن نکوگوی ونکوکار
که سرخواهی سلامت سر نگه‌دار
جامی

O iyi sözlü, iyi işli, başının selâmette olmasını istersen sırrını gizle, diye ne hoş söyledi.
(*Câmî*)

بردرکعبه سائلی دیدم
که همی گفت وی‌گریست خوش
سعدی

Kâbenin kapısında bir dilenci gördüm ki hoş söylüyor ve çok ağlıyordu.
(*Sa'dî*)

Bu kelime dilimizde hoş suretinde kullanılır, § Heş vezninde kaynana = خشو ، خشتامن.

زروی دلنوازی گفت خوشرا
که خوش دار آن بت خورشید فشرا
نزاوی

Taltif yoliyle kaynanasına, güneşe benziyen o güzeli hoş tut dedi.
(*Nizârî*)

خوش آینده (huş âyende) = Hoş gelen, beğenilen, lâtif.

خوش انگشت (huş enguşt)=Bir şeyi güzellik ve lâyıkiyle yapan hünerli kişi § Sazende.

کام ران وکام یاب وشاد باش ودیرزی
زی خوش انگشتان نیوش وزی پریرویان نگر
ازرق

İsteğine kavuş, muradına er, sevin, çok yaşa, sazendeleri dinle, peri yüzlülere bak.
(*Ezrekî*)

خوش‌گام (huş gâm)=(*k.*) İyi yürüyüşlü at.

شب وروزش دوخوش گامند یکی اشهب یکی ادهم
مجد

Gece ile gündüz, onun biri beyaz öbürü yağız iyi yürüyüşlü iki atıdır.
(*Mecd*)

خوش گریستن (huş girîsten) = Çok ağlamak, inlemek.

خوش کنار (huş kenâr)=(*k.*) Sevgili,

من غرق ملك ونعمت سرمست لطف ورحمت
اندر کنار بختم وان خوش کنار بامن
مولانا

Ben mülk ve nimete gark olmuş, lûtuf ve merhametin sermestiyim. Talih beni kucaklamış, o sevgili benimle birliktedir.
(*Mevlânâ*)

خوش‌گو (huş gû) = Hoş söyliyen, güzel terennüm eden.

ای گل خوشبو اگر صد قرن باز آید بهار
مثل من دیگر نبینی بلبل خوشگویرا
سعدی

Ey hoş kokulu gül! Eğer yüzyılın baharı geri gelse benim gibi güzel terennüm eden bülbül görmezsin.
(*Sa'dî*)

خوشگوار (huşguvâr) = Tatlı, leziz, sinici : çabuk hazmolan.

اگر دل خوش بود می خوشگوارست
شراب تلخ درغم زهر ماوست
وحشی

Eğer gönül hoş olursa şarap sinici ve tatlıdır. Keder zamanında acı şarap yılanın zehiri gibidir.

(*Vaḥşî*)

او در انهار آورد آبی چو زمزم باصفا
من در اشعار آورم آبی چو کوثر خوشگوار
قاآنی

O, ırmaklarda zemzem gibi musaffa su getirir: tesis ettiği su yollarında zemzem gibi duru su akıtır; ben şiirlerimde kevser gibi sinici su getiririm.

(*Ḳāāni*)

خوش نشین (ḫuş nişîn) = (*k.*) Beğendiği yerde oturan, bir yerde yerleşmiyen kimse. Çok defa kira ile tuttuğu yerde oturan kimse yerinde kullanılır.

ماهردمان خانه بدوشیم خوش نشین
هرجا که میرویم شود خانمان ما
وحشی

Biz bir yerde kalmıyan hane berduşlarız; her nereye gidersek hanumanımız olur.

(*Vaḥşî*)

خوش نظر (ḫuş neẓer) = Ülfet eden ve ülfet edilen kimse. Firengî fesleğen denilen çiçek.

خوش نمك (ḫuş nemek) = (*k.*) Sevgili, mâşuk, tatlı ve melih adam § Tuzu kararınca olan yemek.

خوشنواز (ḫuşnevâz) = Sazende § Hitâl valisinin adı. Gurcistân padişahının ismi (Nāşirî).

خوش نویس (ḫuş niviś) = Güzel yazan.

§ Kendi mânasına خویش ḫîş müradifidir.

خاموش خاموش شو درعشق او مدهوش شو
از خال خود بیخوش شو بازآ زفکر ماضی
مولانا

Sus sus, onun aşkında hayrete düş, kendinden geç, geçmişi düşünmekten vazgeç.

(*Mevlānā*)

از خروش وشغب ونالهٔ چرا خاموشید
عافیت رخت برون برد وشما باخوشید
کمال

Siz niçin coşmuyor, heyecanlanmıyor, feryadetmiyorsunuz. Afiyet; metaını uzaklaştırdı, siz hâlâ kendinizden geçmiyorsunuz.

(*Kemāl*)

Vavı mârufe [*] ile kuru, kurumuş = خشك ، خشكیده.

اگر نبودی فیض سخا وبخشش تو
شدی درخت امید جهانیان همه خوش
فخری

Eğer senin cömertliğinin ve bağışının feyzi olmasaydı cihan halkının ümidi ağacı tamamen kururdu.

(*Faḫrî*)

خوشا (ḫuşâ)=Ne güzel, ne mutlu.

زیر بارند درختان که تعلق دارند
ای خوشا سروکه ازبار غم آزاد آمد
حافظ

Ağaçlar meyvaların yükü altındadırlar; çünkü onlara ilgileri vardır; selvi ne mutlu ki gam yükünden azadedir.

(*Ḥāfıẓ*)

[*] خور maddesindeki nota (bak.).

خُوشَاب (**ḫuşâb**) = Parlak ve berrak mânasına olup çok defa inci, yakut, lâ'l ve elmasa sıfat olur.

شعرها دارم بگوهر رشك لؤلؤی خوشاب
لیك وصف بادهٔ لعلی ولعل دلبرست
یغما

Cevheri, parlak inciyi kıskandıracak şiirlerim var; lâkin lâ'l renkli şarabı ve dilberlerin lâ'le benziyen dudaklarını öğmeye dairdir.

(*Yeğmā*)

ترککی دارم که دور از چشم بد داردلبی
چون دو کوچك لعل ودروی سی ودو درخوشاب
شاعر

Bir sevgilim var ki (nazar değmesin) iki küçük lâ'l gibi dudağı ve onda 32 lâtif incisi: dişi var.

(*Şā'ir*)

§ Hoşaf [*].

خُوشْدَامَن ، خُوشْنَامَن ، خُوشَامَن

(**ḫūşâmen, ḫūştâmen, ḫūşdâmen**)= Kaynana.

خوش علف (ḫuş. ʿalf) = Çok yiyen hayvan.

§ Öpme, buse.

خُوشْ پُوزِی (**ḫuş pūzī**)=(*k.*) Öpücük vermek, yaltaklanmak.

کرده از عدل اوبدلسوزی
گرك باجان میش خوش پوزی
سنائی

Onun adaletinden kurdun yüreği yanarak koyunun caniyle öpüşmüş.

(*Senā'ī*)

(Nizām) hayvanların ağızlarını birbirlerine sürmelerine denir diyor ki kokłaşmaları olacaktır.

خُوشَه (**ḫūşe**) = Salkım ve başak.

صنبل زلف تو یك خوشه ویك شهر گدای
گندم خال تو یك دانه وصد مسکینست
یغما

Senin sümbüle benziyen zülfün bir başak yani bir tutam, halbuki bir şehir dolusu dilenci yani isteklisi var. Buğdaya benziyen benin bir tane; halbuki yüz fakir ve muhtacı var.

(*Yeğma*)

خوشه های زفت تازیرآمده
برسرو روی روئنده می زده
مولانا

Koca salkımlar aşağıya kadar sarkmış. Giden ve geçenin başına ve yüzüne dokunmada.

(*Mevlānā*)

پروین بروز می نماید تراچه شد
کایدون بروز خوشهٔ پروین کی نثار
قاآنی

Ülker gündüz görünmez; sana ne oldu ki şimdi gündüzün ülker salkımını, dizisini yan zülfünü dağıtıyorsun.

(*Ḳāānī*)

[*] 1260 tarihinde telif edilen Burhāni Cāmiin «bu zamanda kaynamış üzüm şerbetine ıtlak olunur» daha sonraca Nāṣırînin vişne şerbeti, Nefīsînin suda pişirilmiş üzüm, vişne, zerdalidir ki azıcık şekerle tatlılandırıp içerler demelerine bakılırsa bizim hoşaf dediğimizin yeni bir tâbir olduğu anlaşılır.

§ Sümbüle (başak burcu) § Bir cins kuş.

هست مرغی که خوشه نام ویست
پیش دریای چین مقام ویست
نزاری

Hūşe adında bir kuş vardır ki eğlendiği yer Çin denizi civarıdır.

(*Nizāri*)

خوشهٔ سپهر ، خوشهٔ چرخ (ḫūşe'i çerḫ, ḫūşe'i sipihr) = (*k.*) Sümbüle (başak burcu).

خوشه درگلو آوردن (ḫūşe der gulū âverden) = Başağı boğaza getirmek (*k.*) ekin biçme zamanı yaklaşmak.

خوشیدن (**ḫūşīden**) = Kurumak.

بخوشید سرچشمهای قدیم
نماند آب جز آب چشم یتیم
سعدی

Eski çeşme başları kurudu. Yetimin göz yaşından başka su kalmadı.

(*Sa'dī*)

دو چشم من از عشق او چون ترست
لبم گر بخوشد زغم گو بخوش
اوحدی

Benim iki gözüm onun aşkiyle yaşlandıkça dudağım kederden kurursa kurusun.

(*Evḥadī*)

خوشیده (ḫūşīde) = Kurumuş.

شکوفه گاه شکفته است وگاه خوشیده
درخت گاه برهنه است وگاه پوشیده
سعدی

Çiçek kâh açılmış kâh kurumuştur. Ağaç kâh çıplak kâh giyimlidir.

(*Sa'dī*)

خوك (**ḫūk**) = Domuz.

چو طبع مرد از غیرت شود دور
زنامحرم نماند خانه مستور
کشد یك ماده‌را ده خوك در زیر
نه باشد ماده شیررا دو نرشیر
دهلوی

Eğer insanın tabiatında kıskançlık olmazsa ev yabancılara kapalı kalmaz. Bir dişi domuzu on erkek domuz kullanır; dişi bir aslanın iki tane erkeği olmaz.

(*Dehlevī*)

خوگر (**ḫūger**) = Ülfet ve imtizaceden kimse.

بمردم در آمیز اگر مردمی
که باآدمی خوگرست آدمی
نظامی

Eğer insan isen insanlara ülfet et, çünkü Âdem oğlu Âdem oğlu ile ülfet eder.

(*Niẓāmī*)

خول (**ḫūl**) = Serçeden küçük güzel sesli, çabuk ve yüksek uçuşlu bir kuş. Şu mısra' Horasanlılarca darbımeseldir:

خولی بکفم به که کلنگی بهوا

Elimdeki serçe havadaki turnadan hayırlıdır.

خولان (**ḫevlân**) = Havlan: topalak ağacı.

خُولَه (ḫūle) = Hâli, boş. Karşılığı mâle=dolu dur. Vavı mâdule [*] ile ok kuburu.

خُولْيا (ḫūlyâ) = Kuruntu, tasavvur.

خُون (ḫūn) = Kan.

یارب! این یك قطره خون كوراهی خوانند دل
تا كی از بیداد مهرویان ستم خواهد كشید
پوربها

Yarabbi! Gönül dedikleri bu bir katra kan; ne vakte kadar ay benizlilerin zulmünden eza çekecek.

(*Pürbehâ*)

§ خوناب (ḫūnâb) = Kanlı su § خون آشام (ḫūn âşâm) = Kan içici خونبار (ḫūnbâr) = Kan yağdırıcı § خونبها (ḫūn behâ) = Kan behası, diyet § خون چكان (ḫūn çekân) = Kan damlayıcı § خونخوار (ḫūnḫuvâr) = Kan içici § خونریز (ḫūnrîz) = Kan dökücü § خونفشان (ḫūn feşân) = Kan saçıcı terkipleri divan edebiyatımızda da yer almıştır.

احوال دل زدیدهٔ خونبار روشنست
حال درون خانه نمایان زروزنست
شاعر

Gönlün ahvali kan yağdıran gözden bellidir. Evin içinin hali pencereden görünür.

(*Şâ'ir*)

چو بدست خویش تیغم بزنی دمی روا كن
كه زسعادت بگیرم بنظاره خونبهارا
خجندی

[*] خواب (bak.).

Kendi elinle bana kılıç vuracağın zaman biraz müsaade et ki bileğini seyretmekle diyeti alayım.

(*Ḫucendî*)

بزخم من چو نهد دست بهر خاریدن
بلنگ تاخن گردد زمانهٔ خونخوار
عرفی

Kan içici zaman; benim yarama, kaşımak için elini koyarsa kaplan tırnaklı olur: beni parçalar.

(*'Urfî*)

خوناب چشیدن (ḫūnâb çeşîden) = (*k.*) Ölmek.

خونبط ، خونجام ، خونخروس ، خونریز (ḫūni beṭ, ḫūni câm, ḫūni cem, ḫūni ḫurûs, ḫūni rez) = (*k.*) Şarap.

خون دل ، خون جگر (ḫūni ciger, ḫūni dil) = (*k.*) Hüzün ve keder ve nihayeti meserretle neticelenen mihnet.

ابلهانرا همه شربت زگلابست وشكر
قوت دانا همه ازخون جگر می بینم
حافظ

Bütün ahmakların şerbeti gül sulu şekerdendir. Bilginin rızkını hep ḫūni cigerden yani hüzün ve kederden görüyorum.

(*Ḥâfız*)

خون جهان (ḫūni cehân) = Cihanın kanı (*k.*) şafağın kızıllığı.

خون حیوان (ḫūni ḥeyvân) = Süt, yoğurt, yağ, bal.

خونخام (ḫūni ḫâm) = (*k.*) Üzüm şarabı.

خون خواهی (ḫūni ḫuvâhî) = Kısas ve diyet istemek.

خون دل بناخن رسیدن (ḫūni dil benaḫun resîden)=Yürek kanı tırnağa erişmek (*k.*) ağlamak § Göğsü tırmalamak, yırtmak.

خون دل خاك (ḫūni dil ḫâk) =Toprağın yüreğinin kanı (*k.*) kırmızı çiçekler § (*k.*) Lâ'l.

خون سیاوشان ، خون سیاوش (ḫūni siyâvuş, ḫūni siyâvuşân) = Kardeş kanı denilen kırmızı renkli nebat § (*k.*) Şarap § (*k.*) Şafağın kızarması ve tanyerinin ağarması.

خون شدن ḫūn şuden) = (*k.*) Ölmek.

خون کردن (ḫūn kerden) = Öldürmek.

خون گرفتن (ḫūn giriften) =Kan aldırmak.

خون گرفتن کسی (ḫūn girifteni kesî)= (*k.*) Kaatilin hareketi yahut sözüyle kaaatil olduğunu açıklamak.

خون گرمی (ḫūn germî'i) = Sevgi cihetiyle kan sıcaklığı.

خونی (ḫūnî) = Çok kan döken. cellât. خونین (ḫūnîn) = Kanlı.

خوند (**ḫūnd**) = Ḫudâvend (*ba.*) § Hiddetli.

خونگار ، خوندگار (**ḫūndgâr, ḫūngâr**)=Ḫudâvendgâr. Vavı mâdule ile ḫendgâr, ḫengâr şeklinde de doğrudur.

خوه (**ḫūh**) = Ḫuvâh kelimesi gibi tekrarlıyarak ikiden birini yap yerinde kullanılır. Türkçe ister kelimeşiyle tercüme olunur.

زآینه روی‌به بود چون شید
پشت آن خوه سیاه وخواه سفید
سنائی

Aynadan, güzel yüz güneş gibi görünür. Arkası ister kara ister beyaz olsun.

(*Senâ'î*)

خوهل ، خوهله (**ḫuhel, ḫuhele**)= Eğri. Vavı mâdule ile sehl ve kehle vezinlerinde de doğrudur.

خوی (**ḫūy**) = Türe, âdet, tabiat.

خوی بد درطبیعت که نشست
نرود جز بوقت مرگ از دست
سعدی

Tabiatta yerleşen fena huy ölünciye kadar elden gitmez.

(*Sa'dî*)

چو نیك درنگری آنکه می کند فریاد
زدست خوی بد خویشتن بفریادست
شاعر

Dikkatle bakarsan feryadeden kimse kendi kötü tabiatının elinden feryadetmektedir.

(*Şâ'ir*)

§ Tolga.

خوی (**ḫuy**)=Vavı mâdule [*] ile= Ter.

گر چشم‌مست یار ببیند غزال چین
خوی خجالت ازین هر موی او چکد
نصیرالدین

Çin ahusu, sevgilinin mahmur gözünü görürse utancından her tüyünün dibinden ter damlar.

(*Neşiruddin*)

[*] Vavı mâdule خواب (ba.).

می خورده وخوی کرده بما برصرجنگست
مسکین دل ما بادل او شیشه وسنگست
یغما

Şarap içmiş ve terlemiş; bizimle mücadele fikrindedir. Bizim biçare gönlümüz onun kalbine karşı şişe ile taş durumundadır.

(*Yeğmā*)

از تاب آتش می برگرد عارضش خوی
چون قطرهای شبنم بر برگ گل چکیده
حافظ

Onun yanağının etrafındaki ter taneleri şarap ateşinin verdiği hararetle gül yaprağına damlamış çiy damlalarına benzer.

(*Ḥāfıẓ*)

§ Azerbaycanda bir ilce.

خوی از بغل روان شدن (ḫuy ezbeğel revân şuden) = Koltuktan ter akmak (*k.*) çok utanç yahut ziyade meşakkat.

خوی (**ḫevī**) = Salya (Bî) vezninde tolga.

خَوِيد (**ḫevīd**) = Henüz pişmemiş taze buğday ve arpa taneleri, hayvanlara yeşil iken yedirilen ekin (*Ar.*) فصيل Türkçe muharrefi حصيل. Dîd vezninde de doğrudur.

هنوز از پیش تازیان میدوید
که چو خورده بود از کف مردخوید
سعدی

Hâlâ arkasından süratle koşuyordu; çünkü sahibinin elinden arpa ve hasıl yemişti.

(*Sa'dî*)

Arapçası خيد dir.

خوی دِرد (**ḫivī derd**) = Parmakta peyda olan ve kurlağan denilen etyaran hastalığı (*Ar.*) داحس hafif olanına dolama derler.

خَويسه (**ḫevīse**) = Mübahase ve münakaşa.

(نثر) ابو عبدالله خفیف را باموسی بن عمران خویسه افتاد جامی

Ebū 'Abdillahi Ḫafîf, Mûsebn 'imrân ile mübahase etti.

(*Cāmî*)

خويش (**ḫīş**) = Vavı mâdule [*] ile rîş vezninde akraba ve taallûkattan her biri, hısım.

گشته ام از همه بیگانه که خویشم باشی
داروی درد ودوای دل ریشم باشی
عماد

Bana yakın, derdime ilâç, yaralı kalbime deva olasın diye herkesten münasebeti kesmişim.

(*'Imād*)

بیگانه وخویش از پس وپیشت نگرانند
سعدی

Yabancı ve hısım arkandan ve önünden bakıcıdırlar.

(*Sa'dî*)

§ Kendi.

آتش بدو دست خویش دو خرمن خویش
من خود زده ام چه نالم از دشمن وخویش
ابوسعید

Harmanımı kendi iki elimle kendim ateşlemişim. Düşmanın hısımından ne nale edeyim.

(*Ebū Sa'îd*)

[*] خواب (ba.).

§ Saban demiri ve saban demiri oku § Vücut.

خویش من والله که پیر خویش تو
هر نفس خواهد که میرد پیش تو
مولانا

Benim vücudunu senin varlığın için senin önünde vallahi her nefes ölmek ister.

(*Mevlânâ*)

§ Güzel, iyi § Bir nevi keten bezi.

خویشاوَنْد (**ḫişâvend**) = Hısım ve akraba. Ḫiviş ile âvend den mürekkeptir. آوند (*ba.*).

خویشْتاب (**ḫištâb**) = خودسوز (*ba.*) § Bir Mecûsî başkanının (Gerzeni dâniş) adlı kitabı (Nâşırî).

خویشْتَن (**ḫîşten**) = Kendi.

خویشتن سوزیم وجان برسرنهاده شمع‌وار
هرکجا درمجلسی شمعیست ماپروانه‌ایم
سعدی

Şem'a gibi canımızı başımıza koyup kendimizi yakıyoruz. Her hangi bir mecliste bir şem'a varsa biz pervaneyiz.

(*Sa'dî*)

ای نهاده برمیان فرق جان خویشتن
جسم مازنده بجان وجان توزنده بتن
عنصری

Ey kendi canı tepesinin ortasında olan! Bizim cismimiz can ile, senin canın vücut ile diridir.

('*Unşurî*)

خویش دار ، خویشتن دار (ḫîşten dâr, ḫîş dâr) = Kendini muhafaza eden, rahatı istiyen kimse § Hakkı ve doğruyu söylemede ağır davranan şahıs.

خویشتن دار باش ووست آیین
کز یسار تو ناظرند ویمین
اوحدی

Kendini muhafaza ve mertçe hareket et; çünkü solundan ve sağından bakıyorlar.

(*Evḥadî*)

خویشکار (**ḫîşkâr**) = Ekinci, ziraatle meşgul olan kimse

بخشم زگنج درم صد هزار
بدرویش هرکو بود خویشکار
فردوسی

Ekimle uğraşan yoksula para hazinesinden binlerce para bağışlarım.

(*Firdevsî*)

خُویْله (**ḫuyle**) = Ahmak ve nâdan kimse: Bu söz çokça zem ve sövme yerinde kullanılır. Doğrusu خویله olmalı.

خُوی ناه (**ḫûynâh**) = Solucan (Burhân) da خوی ناد şeklindedir.

خُویُوز (**ḫûyûz**) = Yarasa kuşu § Teğelti.

خُویَه (**ḫûye**) = Kayık küreği. Mutlak küreğe, kar küreğine de derler.

خه (**ḫeh**) = Güzel, hoş. Tekid için tekrar ile خه‌خه (ḫehḫeh) = Pek iyi, ne güzel, ne hoş demektir Arapça karşılığı ج. ج. beḫbeḫ ve بارك‌الله barekellahtır.

ج‌ج ای یار وخه‌خه ای دلدار
هم وفادار وهم جفا بردار
انوری

Sevgilim ! Ne kadar hoşsun ! Ey gönlümü alan ! Ne kadar takdire şayansın ! Hem vefalısın, hem cefa etmeyicisin.

(*Enveri*)

خهر (**ḫuhr**) = Yurt, oturulan yer, ikametgâh.

چون بره باشم وباشم بغم خانه وخهر
چون بشهر آیم وباشم به بسیجیدن راه
فرخی

Yolda olunca evimi, yurdumu düşünürüm. Şehre gelince yola hazırlanırım.

(*Ferruḫî*)

خهی (**ḫehî**) = Heh.

زهی بیان تو اسرار غیب واخاکی
خهی بنان تو آثار جود را تفسیر
انوری

Senin beyanın belirsiz olan şeylerin sırlarını ne güzel anlatır. Senin parmakların cömertliğin eserlerini pek iyi açıklar.

(*Enveri*)

Arapça بارك‌الله barekellah, مرحبا merhaba yerinde kullanılır.

خی (**ḫî**) = Kırba ve tulum mânasına خیك ḫîk muhaffefidir.

بحشمت دشمنت سرور نگردد
نباشد قوتی برباد خی‌را
فخری

Düşmanın haşmetle yükselmez. Rüzgâr ile dolu tulumun kıymeti olmaz.

(*Faḫrî*)

خیابان (**ḫiyâbân**) = Bahçe aralarında kenarları çiçek fidanlariyle çevrilmiş olan bahçe yolları § Etrafı sık ağaçlı doğru geniş, uzun cadde, yer.

حدیث روضه مکن جامی این نه بس مارا
که درسوادهری ساکن خیابانیم
جامی

Ey Cāmî ! Bahçeden bahsetme; bu, bize kâfi değil mi ki Herât köylerinde etrafı sık ağaçlı yerde oturuyoruz.

(*Cāmî*)

خیار (**ḫiyâr**) = Hıyar dediğimiz.

تیغ آگر برزدی بفرق سوار
تا کمرگه شکافتی چو خیار
نظامی

Eğer süvarinin tepesine kılıç vursaydı, beline kadar hıyar gibi yarardı.

(*Niẓāmî*)

خیار چنبر (ḫiyâr çenber) = İlâç için kullanılan ve Arapça خیارشنبر den bozma hiyarşanba denilen nebat.

خیارزه (ḫiyârze) = Acur: bir nevi hıyar.

خیارزهٔ سپید (**ḫiyârze'i sipīd**) = Karga döleği denilen nebat.

خیازنه (**ḫiyâzene**) = Baldız: insanın karısının kızkardeşi.

خیال پرستان (**ḫeyâl perestân**) = Şairler, âşıklar.

خیال (**ḫitâl**) = Lâtife, mizah, yalan ve faydasız sözler.

خیج (**ḫīc**) = Saban demiri.

خید (**ḫīd**) = Taze buğday tanesi Ḫevīd den hafifletilmiş ve Arapçalaştırılmış. خوید (*ba.*).

خیدن (**ḫīden**) = Eğilmek = Ḫemīden. Ḫīde = eğilmiş.

الاتاماتو خیده کانست
ابوشکور

Uyanık ol; yeni ayın yayı eğri oldukça.

(*Ebū Şekūr*)

چون موی شدم لاغر و چون زرشده ام زرد
چون چنگ شدم خیده وچون زیرشدم زار
فرخی

Kıl gibi zayıf, altın gibi sarı olmuşum. Çenk gibi kambur, ince tel gibi inleyici oldum.

(*Ferruḫī*)

§ Atılmış pamuk, didilmiş yün mânasına da gelir.

جهان آتش وجودت پشم خیده
نماند پشم زآتش آرمیده
عطار

Cihan ateş, vücudun didilmiş yün gibidir. Yün ateşten rahat ve salim kalmaz: ateşle birleşmez.

(*'Aṭṭār*)

خیره، خیر (**ḫir, ḫire**) = Şaşkın, hayran.

ای بخوبی بربتان کابل وکشمیر میر
ماندم از بس کاوری دو وعدها تأخیر خیر
قطران

Ey güzellikte Kâbil ve Kişmīr güzellerinin beyi! Vaitlerini yerine getirmeyi o kadar geriye bırakıyorsun ki şaşkın ve sersem oldum.

(*Ḳaṭrān*)

§ Bulanık ve karanlık.

زآواز گردان وباران تیر
همه چشم خورشید شد خیرخیر
فردوسی

Pehlivanların avazından ve ok yağmurundan güneşin gözü karardı.

(*Firdevsī*)

İkinci ḫir tekid içindir. Bazı defa böyle mükerrer olarak kullanılır § Göz kamaşma.

دو پشمم خیره ماند از روشنائی
ندانم قرص خورشیدست یاروی
سعدی

İki gözüm aydınlıktan kamaştı; bilmem güneşin çöreği midir; yoksa yüzü mü?

(*Sa'dī*)

§ Abes ve beyhude, sebepsiz.

دست سخن زدامن مدح تو کوتهست
خیره چرا در از کنم قیل‌وقال چیست
کمال

Sözün eli, senin methinin eteğinden kısadır. Yani seni methe muktedir değilim; niçin beyhude uzatayım; dedikoduya sebep nedir.

(Kemāl)

§ Uyuşmuş uzuv § İnatçı, utanmaz, küstah kimse § Şebboyun sarı nev'i ki گل‌همیشه بهار guli hemîşe behâr da derler.

خیره چشم (ḫîre çeşm) = Açgözlü, hayâsız.

در تماشای بتان صائب دلیر افتاده ام
چون نگاه خیره چشمان باحجابم کار نیست
صائب

Ṣā'ib! Güzelleri seyretmekte bahadırım, açgözlülerin bakışı gibi perde ile işim yoktur.

(Ṣā'ib)

خیره دست (ḫîre dest) = (*k.*) Serkeş, öngül, bilgisiz چیره‌دست (*ba.*). خیره سر (ḫîre ser) = Sersem, perişan.

چون زلف یار کرد مرا چرخ خیره‌سر
چون حال دوست کرد مرا دهر خیره حال
مجدهمگر

Felek, beni sevgilinin zülfü gibi perişan etti. Zaman; halimi dostun hali gibi kararttı.

(Mecdi Hemger)

§ Serkeş, alçak.

از بیم کم عنایتی صدر روزگار
تاکی رهی تحمل هر خیره سرکند
کمال اسماعیل

Kul, zamanın yüksek mevki sahibinin yardımsızlığı korkusundan ne vakte kadar her alçağa tahammül etsin.

(Kemāl İsmā'il)

خیره کش (ḫîre kuş) = Haksız ve sebepsiz öldürücü (*k.*) zalim. gaddar.

جهاسوز وبی‌رحمت وخیره کش
زتلخیش روی جهانی ترش
سعدی

Cihan yakıcı, merhametsiz, zalim; onun acı muamelesinden bütün âlemin yüzü ekşi.

(Sa'dî)

خیرو (ḫîrū) = Hatmi çiçeği.

در باغ بخیرو رخ خوب اربنمایی
خیره شود از شرم رخ خوب تو خیرو
فریدالدین احول

Eğer bahçede hatmiye güzel yüzünü gösterirsen senin güzel yüzünün utancından şaşkın olur.

(Ferîduddîni Eḥvel)

خیری (ḫîrî) = Şebboy dediğimiz türlü renkleri olan çiçek, hususiyle (şirazî) denilen sarı nev'i.

خیری از مهرکه شد زیبان بگلشن زردروی
لاله از عشق که شد زیبان ببستان داغدار
قاآنی

Şebboyun kimin sevgisiyle gülistanda yüzü böyle sarardı. Lâle kimin aşkiyle bostanda böyle dağlandı.

(Ḳāānî)

گرفته گونهٔ خیری شکفته سرخ گلش
بلی زآتش احمر همی شود اصفر
قاآنی

Onun açılmış olan kırmızı gülü şebboy rengini almış; evet;

kırmızı şey ateşten mütemadiyen sararır.

(*Kāānî*)

§ Sofa ve çardak.

خیریهٔ خانه گر خراب شده است
غم مخور تابخانه معمورست
انوری

Hanenin sofası harap olmuşsa da tâbḫâne mamur oldukça gam çekme.

(*Enverî*)

تابخانه (*ba*) § Kırmızı renk (Cihāngīrī ve Burhān).

زمین خیری لباس آید هوا کحلی سلب گردد
اگر از حلهٔ کحلی کند در حرب عریانش
مختاری «قیلجه دائر»

Eğer harbde kılıcı kara kından çıkarırsa, yer kırmızı, hava siyah elbiseli olur: yeri kan, havayı duman bürür.

(*Muḫtārî*)

(Reşîdî) bu beyitteki (ḫîrî) nin ḫîrū = hatmi çiçeği olması lâzımdır; çünkü ḫîrî sarı çiçektir. Diyor.
Emîr Ḫusrev'in şu beyti (Reşîdî) nin sözünü kuvvetlendirir.

دو تاگشته زغم سرورواتش
بدل گشته بخیری ارغوانش
امیرخسرو

Boyu kederden iki kat olmuş. Erguvan gibi kırmızı olan rengi sararmış.

(*Emîr Ḫusrev*)

خیز (**ḫîz**) = Kalkmak, sıçramak, atılmak mânasına gelen (ḫâsten) den emir (*İsfa. muḫ. vas.*).

پیغام روح می دهد این باد مشکبیز
نزدیك نوبت سحرست ای ندیم خیز
سعدی

Bu misk kokulu rüzgâr ruhtan haber veriyor. Seher zamanı yakındır. Arkadaş! Kalk.

(*Sa'dî*)

زبوی دوست سحر خیز شو چوباد صبا
سلمان

Dostun kokusiyle saba rüzgârı gibi erken kalk.

(*Selmān*)

خیزاب (**ḫîzâb**) = Dalga = Kūhe.

خیز بگیر (**ḫîz bigîr**) = Çocukların durtut oyunu.

خیزران (**ḫîzrân**) = Hezaren denilen ağaç. Bîzebân, hemzebân vezinlerinde de kullanılır.

شد چهرهٔ زردش ارغوانی
بالای خمیده خیزرانی
نظامی

Sarı çehresi, erguvan renginde; bükülmüş beli, hezaren gibi muntazam oldu.

(*Niẓāmî*)

Oḳyânūs'ta خیزران ḫeyzurân şeklinde Arapça olup terütaze dal mânasına da geldiğinden (Niẓāmî) nin şiirindeki (ḫîzrânî) den erğuvânî karinesiyle bu mânayı almak daha uygun olur.

از پشت سمند خیزران دست
ران باز گشاد و برزمین جست
نظامی

Hezaren kollu atın sırtından uyluğunu açıp yere sıçradı.
(*Niẓāmî*)

خیزنده (**ḫīzende**) = Kalkıcı, sıçrayıcı, atılıcı. لغزنده leğzende = kayıcı mânasına da gelir. Bu münasebetle çocukların yukarıdan aşağıya kayma oyunlarına denildiği gibi deniz kıyısından denize kaydıkları kaypak yere de denir. (Niẓām).

خیزیدن (**ḫīzîden**) = Sekerek ve emekliyerek yürümek § Ayak kaymak.

خیسانیدن (**ḫīsânîden**) = Islatmak.
خیسیدن (ḫīsîden) = Islanmak.

خیش (**ḫīş**) = Boyunduruk.

از پردهٔ غم دلش شده ریش
چون گردن یرزکاو از خیش
سراج

Ekim öküzünün boynu boyunduruktan nasıl yara olursa gam perdesinden kalbi öyle yaralanmış.
(*Sirāc*)

§ Saban demiri. Saban demiri oku diyenler de vardır § Bir nevi elbiselik keten bezi.

عدوخیشست تو چون ماه تابان دشمن خیشی
فرخی

Düşman keten bezi gibidir. Sen parlak ay gibi ketenin düşmanısın.
(*Ferraḫî*)

توزی maddesindeki (ay ile keten) meselesine (*ba.*).

خیشاوه (**ḫīşâve**) = Sürülmüş tarla.

خیشخانه (**ḫīşḫâne**) = Yaz mevsimine mahsus keten bezinden yapılan çadır, yahut saz veya deve dikeninden yapılan kulübedir ki içerisine su serperek söğüt yaprağı döşerler ve etrafını mütemadiyen sularlar. (Ş) yerine (s) ile de görülmüştür.

باد آتشناك خشمش برسپهر ارېگذرد
چای خواب خود کند در خیشخانه زمهریر
سیف اسفرنگی

Öfkesinin ateşli rüzgârı feleğe eserse zemheri yazlık çadırı yatak odası yapar; yani çok hararetten zemheri serin yer arar.
(*Seyfî Isferengî*)

خیك (**ḫīk**) = Tulum.

مرد ، یك خیك را دهان بدرید
روغنش بهر امتحان بچشید
جامی

Adam, bir tulumun ağzını yırttı; yağını sınamak için tattı.
(*Cāmî*)

یك باره دلش زیا در افتاد
هم خیك درید وهم خر افتاد [*]
نظامی

[*] خیگ دریدوخر افتاد (ḫīg dorīd u ḫer uftâd) iş işten geçti, düzelmenin ihtimali kalmadı dan kinayedir.

Gönlü tamamiyle acze düştü. Hem tulum yırtıldı, hem eşek düştü.

(*Niẓāmī*)

Sonunda (g) ile de görülmüştür. خیکچه (ḫīkçe) = Küçük tulum.

حیل (**ḫeyl**) = At sürüsü, süvari mânalarına Arapça olup Farsçada asker, ordu, ulus, oymak yerinde kullanılır.

خیلتاش (ḫeyltâş) = Bir bayrak altında hizmet eden askerler, bölük arkadaşı.

خیلخانه (ḫeylḫâne) = Hanedan, hane halkı, ulus, oymak.

مگر حلال نباشد که بندگان ملوك
زخیلخانه برانند پی نوالیرا
سعدی

Padişah adamlarının, bir yoksulu ulus ve oymağından ayırıp sürmeleri helâl olmaz sanırım.

(*Sa'dī*)

هم جرس جنبید وهم در جنبش آمد کاروان
کوچ کن زین خیلخانه سوی دارالملك جان
نظامی

Hem çan, hem kervan harekete geldi. Bu aile ocağından can payitahtı tarafına göç et.

(*Niẓāmī*)

خیم (**ḫīm**) = Tabiat. Arapçada da bu mânayadır.

مرد شهوت‌پرست را در خیم
بتر از بت‌پرست خواند حکیم
سنائی

Hakîm; tab'an şehvetperest olan kişiyi putperestten daha beter saydı.

(*Senā'ī*)

§ Pamuk ipliğinden dokunmuş çuval (حصیر وجایروب وخیم وپالان آنین طیان) (*ba*). § İşkembe kazıntısı.

خصمش ارکه خورد عجب نبود
که سگانرا کلیچه باشد خیم
فخری

Eğer hasmı . . . yerse şaşılmaz; çünkü köpeklere işkembe kazıntısı, yağlı çörektir.

(*Faḫrī*)

§ Çapak.

دوجوی روان دردهانش زخلم
دو خرمن زده بردوچشمش زخیم
عجیك

Ağzına sümükten iki ırmak akıcı, iki gözü üzerine çopaktan iki harman toplanmış.

(*Mencik*)

خیمه (**ḫeyme**) = Çadır mânasına Arapçadır. Farsçası چادر çâderdir.

خیمهٔ کبود، خیمهٔ زنگاری، خیمهٔ دهر، خیمهٔ ازرق
Ḫeyme'i ezrek, ḫeyme'i dehr, ḫeyme'i zengârī, heyme'i kebūd) = (*k.*) Gök.

خیمه فروهشتن ، خیمه انداختن ، خیمه افکندن
(ḫeyme efkenden, ḫeyme endâḫten, ḫeyme furūhişten) = (*k.*) Çadırı yıkmak, harekete hazırlanmak.

بیفکن خیمه تاعجل برانند
که همراهان این منزل روانند
سعدی

Çadırı yık ki mahmili sürsünler, çünkü bu konağın yolcuları gidiyorlar.

(*Sa'dī*)

خیمه کشیدن، خیمه گستردن، خیمه زدن، خیمه برپا کردن (ḫeyme ber pâkerden, ḫeyme zeden, ḫeyme gusterden, ḫeyme keşîden) = Çadır kurmak (*k.*) bir yere inmek, asker çekmek, gururlanmak. (Ḫeyme zeden) erkeklik âleti hareket etmek mânasına da gelir.

پاك ساز از غیر دل وزخود تهی شوچون حباب
کزسبکروحی تواند خیمه زد برروی آب
وحشی

Masivadan kalbini temizleme ve içini su kabarcığı gibi boşalt; çünkü su yüzüne çadır kurmak ruh hafifliğiyle mümkün olur.
(*Vehşî*)

خیمه بصحرا بردن ، خیمه بصحرا زدن (ḫeyme beṣeḥrâ zeden, ḫeyme beṣeḥrâ burden) = (*k.*) Kaybolmak, gizlenmek § Meydana çıkmak.

خیمه در خرابی بردن (ḫeyme der ḫerâbî burden) = (*k.*) Kararsız olmak § Sefer etmek § Korkusuz ve hayâsız olmak § Muztarip olmak.

خیمگی (ḫeymegî) = Çadır memuru: çadırı kuran, bozan, çadır hizmetini gören kişi.

خینا (**ḫînâ**) = Ḫunyā.

خینور (**ḫînever**) = چینود (*ba.*).

خیو (**ḫeyū**) = Tükrük, salya.

تاگفته سخن خیوی مرداست
خوش نیست خیو مگرکه درغم
ناصر

Söylenmemiş söz insanın tükrüğüne benzer. Tükrük ancak ağızda iken hoştur.
(*Nāṣır*)

خیوه (**ḫîve**) = Türkistanda bir şehir. Muarrebi ḫîveḳ tir.

د **(d)** = Farsça alfabenin yedinci harfidir ki ebcet hesabiyle 4 rakamını gösterir.

داب **(dâb)** = Şan ve şevket.

گر بنیبی آن همه دارات وداب وگیرودار
که بامرشاه ورسم باستان آورده اند
ملا مظهر

Padişahın emriyle eski âdet üzere meydana getirdikleri bütün debdebeyi, şevketi ve hükümranlığı görürsen.

(*Mollā Meẓher*)

داَبَرزَه **(dâberze)** = Kırlangıç.

داتُوبَر **(dâtūber)** = Adaletle hükmeden yargıç (hâkim)=dâd res.

داچَك **(dâçek)** = Küpe.

آن نعل کهنه‌که بیفتد زپای آن
درگوش دختران جنان لعل داچکست
شرف‌شفروه

Onun ayağından düşen eski nal, cennet kızlarının kulağında lâl küpedir.

(*Şeref Şekrūh*)

داحتن **(dâḫten)** = Bilmek.

داخُول ، داخُل **(dâḫul, dâḫūl)** = Padişah dergâhı ve büyüklerin kapılarında oturulacak set ve kanape.

داخِم **(dâḫim)** = Nasip ve rızk.

داخیدَن **(dâḫīden)**=Bir şeye bakmak § Gözünü açmak, dikkat etmek. Biribirinden ayırmak Cihāngīrī).

داد **(dâd)** = Adalet, doğruluk.

خوب یکی نکتهٔ یاد دارم از استاد
گفت نگشت آفریده هیچ به از داد
ناصر

Üstattan iyi bir nükte hatırlarım: adaletten daha iyi hiçbir şey yaradılmamıştır.

(*Nāṣır*)

Adalet sahibine dâdger, dâdver denir.

کردند بسی خروش وفریاد
کای داور دادوربده داد
نظامی

Ey âdil padişah! Adalet et diye birçok velvele ve feryadettiler.

(*Niẓāmī*)

Zıddı, bîdât=zulümdür. Dâd= hak, bîdâd = haksız; dâd dâden = hak vermek.

نترسد همی زاه وفریاد خلق
خدایا تو بستان ازو داد خلق
سعدی

Halkın ah ve feryadından korkmuyor. Yarabbi! Sen halkın hakkını ondan al.

(*Sa'dî*)

باعقل وفهم ودانش داد سخن توان داد
چون جمله گشت حاصل گوی از میان توان زد
حافظ

Akıl, anlayış ve bilgi ile sözün hakkını vermek mümkündür. Hepsi birleşince muvaffakıyet kazanılır.

(*Hâfız*)

زمان باد بهاوست داد عیش بده
که دور عیش چنان می رودکه برق جهان
سعدی

Bahar rüzgârı zamanıdır. Zevkın hakkını ver; çünkü zevk zamanı çakıcı şimşek gibi çabuk geçer.

(*Sa'dî*)

§ Tazallüm; yani zulümden şikâyet etmek.

همی گفت این بانگ وفریاد چیست
زبیداد معشوق این داد چیست
سلمان

Bu ses ve feryat nedir, sevgilinin zulmünden bu şikâyet nedir diyordu.

(*Selmân*)

§ Feryat ve figan.

خدایا داد ازین دل داد ازین دل
نگردیدیم یك دم شاد ازین دل
چو فردا داد خواهان داد خواهند
برآرم من دو صد فریاد ازین دل
بابا طاهر

Yarabbi! Bu gönülden feryat, bu gönülden feryat. Bu gönülden bir an sevinmedik. Yarın adalet istiyenler, adalet istedikleri zaman ben bu gönülden pek çok feryadederim.

(*Bâbâ Ṭâhir*)

§ Dâden = vermek mastarından mazi.

گنج زرگرنبود کنج قناعت باقیست
آنکه آن داد بشاهان بگدایان این داد
حافظ

Altın hazinesi olmazsa kanaat köşesi durmaktadır. Onu padişahlara veren Allah fakirlere bunu verdi.

(*Hâfız*)

§ Kısmet ve nasip.

هزار بتکده کنده قوی تراز آهن
دویست شهر تهی کرده خوشتر از نوشاد
زملك مملکت مندهیر یافته بهر
زگنج مملکت سومنات یافته داد
فرخی

Demirden daha kuvvetli bin puthane yıkmış; Nevşâd'dan daha hoş iki yüz şehir boşaltmış: fethetmiş; Mendehîr memleketinin mülkünden pay, Sûmenat memleketinin hazinesinden nasip almış.

(*Ferruḫî*)

§ Tuzlu balgam denilen cilt hastalığı.

دادار (dâdâr) = Adalet getirici mânasına Cenabı Hakkı öğmeye mahsus isimlerdendir. (Dâd)

ile (âver) muhaffefi olan (âr) kelimesinden mürekkeptir.

علم اجلها بهیچ خلق نداده است
ایزد دادار دادگستر ذوالمن
ناصر

Adaleti yayan ihsan sahibi, âdil Allah; mahlûklardan hiçbirine ecellerin bilgisini vermemiştir.

(*Nāṣır*)

âdil mânasına insanları öğmede de kullanılır.

داد آفرین ، داو آفرید (dâd āferīd, dâd āferīn) = Cenabı Hakkın isimlerindendir § Musikide bir makam.

سرودی باآواز خوش برکشید
که خوانیش : کنون تو داد آفرید
فردوسی

Lâtif sesle bir nağme terennüm ediyordu ki o makama şimdi dâdâferīd dersin : Şimdi adı dâd āferīd dir.

(*Firdevsī*)

داد خواست (dâdḫuvâst) = Dilekçe (عرض حال) (فرهنگستان).

داد خواه (dâd ḫuvâh) = Adalet isteyici, mazlum.

پوشید بسوك او سیاهی
چون ظلم رسیده داد خواهی
نظامی

Onun matemiyle, zulme uğrıyan adalet isteyici gibi siyah giydi.

(*Niẓāmī*)

داده (dâddih) = Cenabı Hak § Melikî ayların on dördüncü gününün adı.

دادراست (dâd râst) = Adalet sahibi, âdil.

چو بشنید جاماسب برپای خاست
چنین گفت ای خسرو داد راست
فردوسی

Câmâsb işitince ayağa kalktı. Böyle dedi: Ey âdil padişah !

(*Firdevsī*)

داد رس (dâd res)=İmdada erişen, hâkim, yargıç, dâd resī muhakeme (فرهنگستان).

دادستان (dâdsitân)= İntikam alıcı, imdada erişici § Fetva.

دادگاه بخش (dâdgâh beḫş) = Sulh mahkemesi.

دادگر (dâdger) = Cenabı Hakkı öğmeye mahsus isimlerdendir § Celâluddin Melikşah-i Selçuki zamanında kararlaşan ve daha evvel mevcut olan bir bayram ve sevinç günü.

تهنیت گویند شاهانرا بروز دادگر
جشن را من تهنیت گویم بشاه دادگر
معزی

Bayram günlerinde padişahları tebrik ederler. Ben, âdil padişaha kavuştuğundan dolayı bayram gününü tebrik ederim.

(*Mu'izzī*)

دادگستر (dâdguster) = Adaleti yayan, âdil. Cenabı Hakkı öğmeye mahsus isimlerdendir.

دادگستری (dâdgusterī) = Adliye.

دادوند (dâdvend) = Mutedil § Adalet sahibi.

راست بشنو صوفیا بالله زمن
خواهری دارم بصورت به زمن
گر ببینی حسن مهر آرای او
تو مپاخوانی یقین دادای او
داعی

Ey sofu! Billâh sözümün doğruluğuna inan; görünüşte benden üstün bir kızkardeşim var;

eğer onun, güneşi süsliyen güzelliğini görsen beni şüphesiz onun dadısı sayarsın.

(*Dā'i*)

دادا (dâdâ) = Halayık, hususiyle çocukları büyüten dadı.

دادر (dâder) = Erkek kardeş, birader.

آنرا که هست باعلویانش ارادتی
گر از نژاد ترك بودهست دادرم آذری

Alevîlere meyil ve teveccühü olan kimse Türk neslinden olsa da kardeşimdir.

(*Āẕeri*)

دادراد (dâdrâd)=Cenabı Hakkın isimlerindendir.

دادند ، دادرند (dâderend, dâdend) = Büyük erkek kardeş.

دادستان (dâdistân) = Bir işte şerik olmak § Bir işe razı olmak.

دادو ، دادك (dâdnk, dâdū)=Lâla: bir kimsenin küçüklüğünden beri hizmetinde bulunan ihtiyar köle.

بیرون بر ازین طفلی مارا برهان ای جان
از منت هر دادو وزغصهٔ هر دادا
مولانا

Ey can! Bizi bu çocukluktan çıkar. Her lâlanın minnetinden, her dadının tasasından kurtar.

(*Mevlānā*)

دادن (dâden) = Vermek.

سعدیا دیده نگه داشتن از صورت خوب
نه چنانست که دل دادن وجان پروردن
سعدی

Ey Sa'dī! Güzel suretten gözü korumak, gönül verip de can beslemek gibi değildir.

(*Sa'dī*)

Kerden, nihâden, guften, keşîden yerinde de kullanılır: irşâd dâden=irşadetmek; gūş dâden =kulak koymak: vermek, dinlemek; ḥâl dâden=halini söylemek; cârūb dâden=süpürge çekmek: süpürmek.

دادندر (dâdender) = Üvey birader.

دادی (dâdī) = Arpadan ince ve uzunca, tadı acı bir habbe = جوچادو. Dâdî'i rūmî=taneleri somak şeklinde ve kırmızı renkte olup yara otu. kılıç otu denir doğrusu ve Arapçası dâzî imiş.

دار (dâr) = Mutlak ağaç : direk, çatı direği, darağacı ve o gibiler.

خصم تو همچو خاك نخواهد شدن بلند
الادی که درسم اسبت شود غبار
یاآن زمان که جسم وسرش از عتاب تو
این یك رود بنیزه وآن یك رود بدار
قاآنی

Senin düşmanın toprak gibi daima alçak kalacak; ancak senin atının tırnağında toz olursa yahut senin itabından başı mızrağa geçirildiği, vücudu darağacına çekildiği zaman yükselecektir.

(*Ḳāāni*)

§ Tutmak, malik ve sahip olmak, muhafaza etmek, görüp gözetmek, zaptetmek mânalarına gelen dâşten den emir, (*İsfa muḫ. vas.. ismas.*).

گفتم که لاله داغ بدل دارد از چه روی
گفتا زروی من دل لاله است داغدار
قاآنی

Lâlenin yüreğinde niçin dağ var, dedim, cevap olarak lâle benim yüzümden dağdardır, dedi.

(*Ḳāānī*)

بلند اختری نام او بختیار
قوی دستگه بود وسرمایه‌دار
سعدی

Bahtiyar adında bir talihli vardı ki serveti kuvvetli, sermaye sahibi idi.

(*Sa'dī*)

هیچت بیاد هست‌که صد بار گفتمت
مفروش اسب خویش وعنان هوس بدار
قاآنی

Hiç hatırında mıdır? Kendi atını satma, heves dizginini zaptet diye sana yüz defa söyledim.

(*Ḳāānī*)

راه‌دار (râhdâr) = Yol bekçisi.
کفش‌دار (kefşdâr) = Ayakkaplarını gözeten.
گوشت‌دار (güştdâr) = Etli, semiz.

دارا (**dârâ**) = Cenabı Hakkın isimlerindendir § Tutucu, sahip, malik.

نخست از جهان آفرین کردیاد
که دانای رازست ودارای داد
اسدی

Önce gizli şeyleri bilen ve adalet sahibi olan dünyayı yaratanı andı.

(*Esedī*)

§ Keyâniyân denilen padişahların dokuzuncusu olan Dârâb'ın oğlu; buna Dârâyi aşğer, babasına Dârâyi ekber denir § Küp dibinde kalan tortu.

زی گر نباشد زدار اکشم
اگر چند سلطان داراوشم
عنصری

Her ne kadar Dârâ gibi padişahsam da şarap olmazsa tortu çekerim.

(*'Unṣurī*)

دارای آسمان وزمین خالق‌البشر
کزوی بماست آمده خیرالبشر بشیر
سوزنی

Gök ve yerin sahibi, insanların yaratıcısı ki insanların hayırlısı olan peygamber ondan bize muştucu gelmiştir.

(*Sūzenī*)

دارای گونه (dârâyi gūne) = (dârâ) tutucu, saklayıcı, mürebbi, (Güne) nevi mânasına geldiğinden nev'in muhafızı ve mürebbisi demektir. Arapçada (رب‌النوع) Farsçada (پروردگار) denir.

دارا (**dârâb**) = (Behmeni dirâz dest) in oğludur. Oğlu Dârâ'yı çok sevdiğinden kendi adını vermişse de ayırdetmek için buna kadr ve şeref sahibi mânasına (Dârâb), oğluna Dârâ denilmiştir (Nāṣırī).

دارات (**dârât**) = Debdebe, şevket ve şan.

دارداركردن ، داراداركردن (**dârâdâr kerden, dârdâr kerden**) = Çok kalmak, gecikmek § Sebat etmek § Müdara etmek (Burhâni câmiᶜ veḳâṭıᶜ), (Nâşırî) de "dâdâr kerden„ şeklindedir.

دارشكنه (**dâr işkene**) = Süleymânîden bozulma sülümen denilen zehir.

دارفزين ، دارزين ، دارافزين (**dâr efzîn, dâr bezin, dâr fezîn**) = Tırabzan, parmaklık, dayanılacak şey (*Ar.*) جلقق .

هست مربخت ترا قدرت که تختترا کند
پایه از یاقوت وصحن ازسیم ودار افزین ززر
سوزنی

Senin talihinin; tahtının eşiğini yakut, orta yerini gümüş, tırabzanını altından yapmaya kudreti vardır.

(*Süzenî*)

= Dâr âferîn, dâr efrîn: doğrusu önce yazdığımızdır § Kapı önünde oturmak için yapılan set.

دارپا (**dârbâ**) = Lâzım ve zaruri olan şey = derbâ.

دارباز (**dârbâz**) = Cambaz = رسن‌باز resenbâz.

داربام (**dârbâm**) = Kiriş dediğimiz direk.

دارپر (**dârbur**) = Ağaçkakan kuşu: çok defa ağaç kabuğu gagalıyan sivri ve uzun gagalı bir kuş.

دارپوی (**dârbūy**) = Ödağacı.

تا صبر را نباشد شیرینی شکر
تابیدرا نباشد بوئی چو داربوی
رودکی

Sabır ağacının şeker tatlılığı, söğüt ağacının ödağacı gibi kokusu olmadıkça.

(*Rūdekî*)

دارپرنیان (**dâriperniyân**) = Bakkam ağacı. (Ḳulzum) de (r) nin tutariyledir.

دارپژه (**dârpeje**) = İskete denilen güzel sesli bir cins küçük kuş.

داربلبل (**dâripilpil**) = Dilimizde dâri fülfül denilen karabibere benzer uzun taneli bahar=filfili dirâz : Karabiber ağacının çiçeğiymiş derler.

دارچینی (**dârçînî**) = Tarçın dediğimiz bahar.

دارخال (**dârḫâl**) = Aşılanmamış ağaç § Yeni dikilmiş fidan § Kanırtmaç, daldırma.

تو گفتی مگر دارخال بهشتست
بیاورد رضوان درین باغ کشت
شهاب‌الدین

Eğer görseydin; cennetin bahçıvanı, sanki cennet fidanını bu bağa getirdi, dikti derdin.
(*Şihābuddîn*)

دارد **(dârd)**=Cenabı Hakkın isimlerindendir.

داردان **(dârdân)** = Fidan ve fide yastığı.

دارزرد **(dârzerd)**=Zerde çûb dan bozulma zerde çâv denilen kök.

دارسپنج ، دارشدر **(dâri sepenc, dâri şeşder)** = (*k.*) Dünya.

برو ، ترك این دار شدر بگو
بیا ، دست زین مارنه‌سر بشو
خواجو

Git, bu dünyayı terk et. Gel, bu dokuz başlı yılandan el yıka; vazgeç.
(*Ḫuvācū*)

دارشیشعان (**dârşîşe'ân**) = Cin ağacı, şimşek ağacı, kandil ağacı, karaçalı denilen kalın ve dikenli ağaç § سنبل هندی sunbuli hindî denilen nebat. Tahfif ile دار شیعان dârşî'ân da denir.

دارکدو **(dârkedū)**=Kabak ağacı: bayram ve düğünlerde içi para ile dolu yaldızlı bir kabak asılan uzun ağaçtır ki ok atıcılar at koşturup giderken o kabağa ok atarlar; kim vurursa içindekilerini o alır.

دارکوب **(dârkūb)** = Ağaçkakan kuşu.

دارگوش **(dârgūş)**=Gözet, muhafaza et=Nigehdâr.

نخستین تن از دشمنت دارگوش
پس آنگاه برزخم دشمن بکوش
اسدی

Önce vücudunu düşmandan muhafaza et. Ondan sonra düşmanı yaralamağa çalış.
(*Esedî*)

İki kelimeden mürekkep olan (gūşdâr) dan çevrilmiştir. گوش‌دار (*ba.*).

دارکیسه **(dârkîse)** = Bir kısım ağaçların kese tarzında kozağıdır ki içerileri sivrisinekle doludur.

دارمك **(dârmek)**= Akmersin.

دارنگ **(dâring)** = Et ve ekmek tepsisi.

دارنهال **(dârnihâl)** = دارپرنیان (*ba.*).

دارنی **(dârnî)** = Hindistanda put-haneleri çok bir yer.

دارو برد **(dâruberd)** = Şevket ve azamet.

بپوشید رستم سلیح نبرد
با ورد گه رفت باد و برد
فردوسی

Rüstem, savaş silâhını taktı. Şevket ve azametle savaş yerine gitti.

(*Firdevsî*)

Dâr=tut, berd = savul mânasına iki kelimeden yapılmıştır. Büyükler bir yerden geçerken azametlerini göstermek için zabıta memurları bu sözü söyliyerek yol açtıklarından ikisi bir kelime hükmüne girmiş şevket ve azamet mânasına kullanılmıştır.

دارو **(dârū)** = İlâç.

چه خوش گفت یك روز دارو فروش
شفا بایدت داروی تلخ نوش
سعدی

Bir gün, eczacı, sana şifa lâzımsa acı ilâç iç diye ne hoş söyledi.

(*Sa'dî*)

İkinci mısradaki (dârū) kelimesinde olduğu gibi vavın meddedilmediği de vardır.

داروی بیهوشی (dârūyi bîhūşî) = İnsanların padişah musahipliğine lâyık seciyede olup olmadıklarını tecrübe için şaraba katılarak içirilen bir ilâç. (Ġıyāṯ) da (Behâri ʿacem) e isnat ile her ne kadar böyle denilmişse de Behâri ʿacemde: sarhoşluk veren hususiyle şaraba katılırsa sarhoşluğu arttıran bir ilâç şeklindedir.

داره **(dâre)**=Vazife § Daire (*muḥ.*) § Değirmi olduğu münasebetle ay ağılı.

داری **(dârî)**=Evin öteberisini alıp satan kişi. (Surūrî), (mecmaʿulfurs) te ambarcı demiştir.

داریوش **(dâryūş)** دوریش (*ba.*) § Birkaç padişah ismi.

دازآر **(dâzār)** = Cenabı Hakkın isimlerindendir § Yapıcı, mimar.

دازه **(dâze)** = Tünek = آدە (*ba.*).

داسه ، داس **(dâs, dâse)** = Orak.

داس بگرفت ومرآنجارا برید
پس ندا از غیب درگوشش رسید
مولانا

Orağı tuttu ve onları kesti. Sonra gayptan kulağına bir ses geldi.

(*Mevlânā*)

§ Arpa ve buğday kılçığı. Bir atı medihde:

بشکند سنبله بپای چنانك
داس در چشم اختر اندازد
خاقانی

Ayağiyle başağı öyle kırar ki kılçığını yıldızın gözüne atar.
(*Ḫāḳānī*)

§ Tuzak.

چو کوری بودم اندو مرغزاران
ندیدم دام وداس دامیاران
تو بودی دامیاو وداسدارم
نهادی دام وداست درگذارم
فخرگرگانی

Çayırlarda kör gibi idim; avcıların tuzağını görmedim, benim avcım sen idin; tuzağını, geçeceğim yola koydun.
(*Feḫri Gurgānī*)

§ Sedef denilen nebat.

دَاسْتَار ، دَاسَار (**dâsâr, dâstâr**) = Tellal, simsar.

دَاسْتَان (**dâstân**) = Hikâye, sergüzeşt, masal.

هر داستان که او نه ثنای محمدست
دستانگاهنان شمرآنرا نه داستان
خاقانی

Hazreti Muhammedi methe dair olmıyan her hikâyeyi hikâye değil, falcıların hile ve herzesi say.
(*Ḫāḳānī*)

§ Şöhret.

دَاسْتَگَالَه ، دَاسْتِغَالَه ، دَاسْتِحَالَه (**dâstḥâle, dâstġâle, dâstgâle**) = Küçük orak. (T) lersiz de bu mânayadır. (Dâsgâle) داسی که گالنده و برنده dâsî ki gâlende ve burende = Bir orak ki biçici ve kesici, demektir.

درکف دوستت برای عدو
داستگاله چو ذوالفقار بود
ظهیر

Dostunun avucunda orak, düşman için zülfikar [*] *olur.*
(*Ẓahīr*)

§ Cirit oynadıkları, meyva koparmak için ağaç dalını çektikleri ucu eğri değnek.

برای دیدهٔ اعدای خسرو
بود مریخ درکف داستگاله
فخری

Padişahın düşmanlarının gözünü oymak için Merih (Sakıt) elde ucu eğri değnek olur.
(*Feḫrī*)

دَاسُودَلُوس (**dâsudelūs**) = Turtu murt gibi işe yaramıyan kırıntı, döküntü nev'inden şeyler. Alçak, soysuz mânasına da gelir.

مقام دشمن اونیست جز خراب ویباب
صفات حاسداو نیست غیر داس ودلوس
فخری

Onun düşmanının yeri herâb ve yebâbdan, ona haset edenin sıfatları, soysuzla alçaktan başka bir şey değildir.
(*Feḫrī*)

دَاش (**dâş**) = Çanak çömlek ve kireç ocağı.

زاهد خام خویش بین هرگز
نشود پخته گرنهی درداش
عطار

Gururlanan ham sofuyu; kireç ocağına bile koysan pişmez.
(*'Aṭṭār*)

[*] Hazreti Ali'nin kılıcı.

داشن ، داشاد ، داشاب **(dâşâb, dâşâd, dâşen)** = Bağış, ihsan.

زداشاد تو شاد گردد ولی
زکین تو غمناك گردد عدو
منوچهری

Dost senin ihsanından sevinir, düşman senin kininden yerinir.
(Minūçihri)

ترانز بهر داشن خواستارم
گه من خود خواسته بسیار دارم
توئی چشم مرا خورشید روشن
مرا دیدار تو باید نه داشن
فخرگرگانی

Seni ihsanın için istemem; çünkü benim mal ve menalim çoktur. Sen benim gözümün parlak güneşisin. Bana senin yüzün lâzım; ihsanın değil.
(Fehri Gurgāni)

§ Ecir ve mükâfat.

بدین رنج وبدین کردار نیکو
ترا داشن دهد ایزد بمینو
فخرگرگانی

Bu kadar zahmet ve bu kadar hayırlı işine karşı Cenabı Hak seni cennetle mukâfatlandırır.
(Fehri Gurgāni)

داشتن **(dâşten)** = Tutmak, malik olmak § Görüp gözetmek § Zaptetmek § Eskimek.

برزگری داشت یکی تازه باغ
لاله در خشنده درو چون چراغ
جعفر

داور برزگر (*ba.*).

داشته (dâşte) = Malik ve sahip olmuş § Eskimiş, yıpranmış.

داشخار ، داشخال **(dâşhâr, dâşhâl)** = Demir boku (*Ar.*) خبث الحدید.

داغ **(dâġ)** = Nişan, belirti, alâmet.

صید چنان خوردکه داغش نماند
نظامی

Avı öyle yedi ki eseri kalmadı.
(Nizāmi)

Vücutta bir maksatla yapılan yanık § Kızgın bir şeyle vurulan damga.

اگر این داغ جگرسوزکه برجان منست
بردل کوه نهی سنگ بآواز آید
سعدی

Bu benim canımdaki ciğer yakıcı dâġ'ı dağın içine koyarsan taş feryadeder.
(Sa'di)

(Ḳulzum) bu kelime Arapla Acem arasında müşterektir, diyor.

داغ بلندان (dâġi belendân) = (*k.*) İbadet edenlerin alınlarında çok secde etmekten hâsıl olan nişan.

داغ سر (dâġ ser) = Alnından tepesine kadar saçı olmıyan kimse. Türkçe daz denir. Sanki dağlandığından saçı bitmemiştir = âdem ser § Serçe cinsinden sesi güzel başı perçemli bir kuş.

داغ شدن (dâġ şuden) = Dağlanmak (*k.*) incinmek, rezil olmak, şöhret bulmak, eskimek, aşınmak.

داغك (dâġek) = Nokta.

داغ گازران (dâġi gâzurân) = Çırpıcıların yani bezi suya vuran-

ların birbirine karışmaması için kenarına yaptıkları nişan = داغ قصاران (dâği ḳeşşârân).
داغ كردن (dâğ kerden) = Yakmak, dağlamak.

هرچه زین سو داغ کرد ازسوی دیگر هدیه داد
شاعرانرا بالگام وزائرانرا بافسار
فرخی

Bu taraftan nişanladığı atları, öbür taraftan şairlere gem'i; ziyaretçilere yularıyle hediye etti.

(*Ferruḫî*)

داغی (dâğî) = Damgalı, ayıplı.
داغی شدن (dâğî şuden) = (*k.*) Rüsvay olmak.
داغینه (dâğîne) = Eski, kullanılmış.

داغول (dâğūl) = Hilekâr, dolandırıcı, haramzade.

دالمن ، دال (dâl, dâlmeu) = Tavşancıl (*Ar.*) عقاب.

بقاف عنقا در عین خود دهد جایش
ازان شرف که بود پرتیراو از دال
سراج‌الدین

Okunun yeleği tavşancıldan olmak şerefiyle, Kaf dağında anka ona gözünde yer verir.

(*Sirâcuddîn*)

چو دال گرد شود لسر طائر از سهمت
بچرم آهوی وحشی چو برنهی پر دال
نجم‌الدین سمنانی

Vahşi ahunun derisine tavşancılın yeleğini koyarsan senin okundan nesritâir [*] dal gibi değirmi yani iki kat olur.

(*Necmuddîn Semnânî*)

دالان ، دالانه (dâlân, dâlâne) = Kapı aralığı.

یکی را سد یأجوجت بنیان
یکی را روضهٔ خلدست دالان
عنصری

Birinin temeli Ye'cûc'ün seddi, öbürünün dehlizi cennet bahçesidir.

(*'Unṣurî*)

دالبز ، دالبوز ، دالوزه (dâlbuz, dâlbūz, dâlbūze) = Kırlangıcın bir nev'i. Bazılarına göre kuyruksalan kuşu. İkinci ve üçüncü lûgat (p) ile de görülmüştür.

دالخال (dâlḫâl) = دارخال (*ba.*).

دالی مینوفر (dâli mînūfer) = Yirmi kısımdan ibaret olan Zend adlı kitaptan bir kısmının adı. Zend (*ba.*).

دام (dâm) = Tuzak.

اگر از جود تو گیتی بمثل دام نهد
طائر وواقع گردونش درآیند بدام
انوری

Eğer cihan senin cömertliğinden meselâ tuzak kurarsa feleğin nesritair ve nesrivâkı denilen toplu yıldızları tuzağa düşerler.

(*Enverî*)

[*] Nesritâir, Nesrivâkı: Şimalî (kuzeysel) kutupta, kerkes şeklinde, birincisi uçuyor, öbürü yere iniyor şeklindeki yıldız.

چو درروبت بخندد گل مشو درداهش ای بلبل
که برگل اعتمادی نیست ورحسن جهان دارد
حافظ

Ey bülbül! Eğer gül senin yüzüne gülerse onun tuzağına gitme yani düşme; zira cihanın güzelliğine sahipse de güle itimat yoktur.

(Ḥāfız)

§ Yırtıcı olmıyan vahşi hayvanlar.

هر جنس زهردم ودودم
در صحبت جنس کرد آرام
خسرو

İnsandan, yırtıcı olan ve olmıyan vahşi hayvanlardan her cins kendi cinsiyle birlikte bulunmaktan zevk alır.

(Ḫusrev)

دام پزشك **(dâm pizişk)**=Hayvan doktoru (*Ar.*) بيطار.

دام عنكبوت **(dâmi ʿankebūt)** = Örümcek ağı.

در هر سری از هوای دل شورکسیست
هرکس بدرکسی پی ملتمسیست
پی روی تو مردمان چشمم در چشم
گویی در دام عنکبوتی مگسیست
واله

Gönül muhabbetinden her kafada bir kimsenin sevgisi vardır. Her kişinin bir kapıya başvurması bir istek içindir. Senin yüzünü görmezsem gözümde gözbebeklerim örümcek ağına tutulmuş sineğe benzer: hareketten kalır.

(Vālih)

دامگاه گرگ، دامگاه ستور، دامگاه دیو **(dâmgâhi dīv, dâ ngâhi sutūr, damgâhi gurg)** = (*k.*) Dünya.

دامیار، دامی **(dâmī, dâmyâr)** = Tuzakçı, avcı.

جهان دامیار یست نیرنگ ساز
اسدی

Dünya hilekâr bir avcıdır.

(Esedī)

داماد **(dâmâd)** = Güvey.

گر خرد مندی مده دل این عروس پرفتن
صد هزاران همچو تو داماد کشت این پیرزن
ابوالمعانی

Eğer akıllı isen bu fitne ile dolu geline: dünyaya gönül verme. Bu kocakarı senin gibi yüz binlerce damat öldürmüştür.

(Ebūlmeʿānī)

نباشد چو داماد شایسته آن به
که در خانهٔ خود شود پیر دختر
هاتف

Münasip damat olmazsa, kızın, kendi evinde kocaması hayırlıdır [*].

(Hātif)

دامن، دامان **(dâmân, dâmen)** = Etek.

اگر دعوتم ردکنی ورقبول
من ودست ودامان آل رسول
سعدی

Duamı kabul etsen de etmesen de peygamber sülâlesinin eteğinden elimi çekmem.

(Saʿdī)

[*] Ne doğru bir söz !

بعد ازین برصرآنم که اگر دست دهد
دامن وصل تو دریای تو ریزم جانرا
یغما

Bundan sonra eğer seninle birleşme eteği elverirse : birleşme müyesser olursa, hayatımı ayağına feda etmek fikrindeyim.

(Yeğmā)

دامن باغی گرفتن (dâmeni bâğī giriften)=(*k.*) Bir köşeye çekilmek.

دامن بدندان گرفتن ، دامن بدندان کردن (dâmen bedendân giriften, dâmen bedendân kerden) = (*k.*) Acele gitmek, kaçmak § Aciz göstermek, tevazu etmek.

بغالب تر از خود میفداز تیر
چو افتاد دامن بدندان بگیر
سعدی

Kendinden yeğine ok atma. Mademki attın, acele kaç.

(Sa'dī)

دلش‌را خارغم در دامن آویخت
خرد دامن بدندان کرد وبگریخت
خسرو

Kalbinin eteğine keder dikeni yapıştı. Akıl, aciz göstererek kaçtı.

(Ḫusrev)

دامن بر افشاندن (dâmen ber efşânden) =Terk etmek, yüz çevirmek.

تانپنداری که سلمان دامن از دلبر فشاند
دامن از دل برفشاند ودامن دلبر گرفت
سلمان

Sakın, Selmān, dilberlerin eteğini bıraktı sanmıyasın. Gönülden vazgeçti de dilberin eteğine yapıştı.

(Selmān)

دامن برکمر پیچیدن، دامن برپالازدن (dâmen ber bâlâ zeden, dâmen ber kemer pîçîden) = Eteği yukarı kaldırmak, eteği bele dolamak. (*k*) Ata binmek yahut başka bir iş görmek için hazırlanmak.

دامن برزمین کشیدن (dâmen ber zemîn keşîden) =(*k.*) Güzellik ve büyüklük taslıyarak yürümek.

دامن چیدن (dâmen çîden) = Etek toplamek (*k.*) çekinmek, yüz çevirmek.

پی عمل دامن تقوی زمناهی چیدن
احترازسك مسلخ بود ازشاشهٔ خویش
صائب

Dince gereken işleri yapmayıp sofuluk eteğini nehyedilen şeylerden toplamak; salhane köpeğinin kendi sidiğinden sakınmasına benzer.

(Ṣā'ib)

دامن خشك (dâmen ḫuşk) = Eteği kuru (*k.*) iffet sahibi. Karşıtı terdâmendir (*ba.*). (N) nin esresiyle kuru etek demektir ki iffetsizlikten kinayedir.

دامن خورشید (dâmeni ḫurşîd)= (*k.*) Dördüncü gök § Güneşin parıltısı.

دامن دراز (dâmen derâz) = Eteği uzun (*k.*) ahmak.

دامن دربای افتادن (dâmen der pây uftâden) = Etek ayağa düşmek (*k.*) sıkıntı ile kaçmak.

دامن کشان رفتن (dâmen keşân reften) =(*k.*) Naz ile salınarak gitmek.

دامن کشان که می روی امروز برزمین
فردا غبار کالبدت برهوا رود
سعدی

Bugün naz ve eda ile yürüdüğün yeryüzünde yarın kalıbının toprağı havaya savrulacaktır.
(Sa'dî)

دامن کشیدن (dâmen keşîden) = Etek çekmek § (*k.*) Sakınıp çekinmek, bir şeyden yüz çevirmek, görüşüp konuşmayı bırakmak.

نی همین می رمدآن نوگل خندان ازمن
می‌کشد خار درین بادیه دامان ازمن
کلیم

Benden yalnız o yeni açılmış gül ürkmüyor, bu çölde diken de benden sakınıyor.
(Kelîm)

دامن گیر (dâmen gîr) = (*k.*) İddiacı § Bir şeyi durdurmaya sebep olan şey, mâni.

کی دگر ازخانهٔ چشمم قدم بیرون نهی
زاستانت بردم آ'نجا خاك دامن گیر را
کلیم

Göz evimden dışarıya bir daha nerede adım atacaksın. Çünkü oraya engel olacak toprağı, eşiğinden götürdüm.
(Kelîm)

§ Görüşüp konuşulan kişi.

دامغول (**dâmġūl**) = İnsanın boğazında ve âzasında peyda olup ağrımıyan ve (ur) denilen yumru (*Ar*) سلعه. Güliyabaniye de denir.

دامك (**dâmek**) = Yırtıcı olmıyan vahşi hayvanın küçüğü. Sonundaki (k) küçültme edatıdır § Kadınların baş örtüsü.

دامنی (**dâmenî**) = Kadınlara mahsus bürgü § Eteklik.

دامود (**dâmūd**) = Yanılarak yapılan suçu affetmek.

دامور ، دامور (**dâmūz, dâmvez**) = Büyük gübre küfesi.

دامورغ (**dâmūġ**) = Bağırıp çağırarak imdat istemek.

دامیدن (**dâmîden**) = Yukarı ağmak § Bir şey ile beraber olmak § Bir şeyi kökünden ve dibinden koparmak § Tohum saçmak § Rüzgâr esip savurmak.

دان (**dân**) = Tane. Dâne (*muḥ.*).

فراخی در جهان چندان اثر کرد
که یك دان غله صدمان بیشتر کرد
نظامی

Dünyada bolluk o kadar çoğaldı ki bir tahıl tanesinden yüzden fazla meydana geldi,
(Nizâmî)

دانه است ودام خال‌وخم زلف آن صنم
من سال وماه بسته بدان دان ودام دل
سوزنی

O güzelin beni ile zülfünün kıvrımı tane ile tuzaktır. Benim yıl ve ay yani yaşadıkça o tane ile tuzağa gönlüm bağlıdır.
(Sûzenî)

گر تو ندانی مدان هندسه دان داند این
کژپی الفی دو صدر الف شود صد هزار
شاعر

اندار (*ba.*).
Kelimenin sonunda zarfiyet ifade eder: kalemdân = kalemlik. Nemekdân = tuzluk.
دان دادن (dândâden) = Kuşlara yem vermek.
دان کردن (dânkerden) = Tanelemek, saçmak

دانا (**dânâ**) = Âlim, bilgin.

پیش دانا از تمام علمها بالاترست
خویشرا نادانش بسیار نادان ساختن
صائب

Çok malûmat sahibi iken kendini cahil saymak, bilgin'in nazarında bütün bilimlerden daha yüksektir.

(*Sā'ib*)

دانای طوس (dânâyi ṭūs) =(*k*) Firdevsî) § نصیر طوسی Naşîri Ṭūsî.
دانای مینو (dânâyi mînū)=Zend'in yirmi bir kısmından bir kısmının adı. Zend (*ba.*).

دانه، دانجه (**dânçe, dânje**) = Mercimek.

داند (**dâned**) = Dânisten = bilmekten muzari olduğu gibi tevânisten = güc yetmek, muktedir olmak tan müştak muzari de olur.

ذوق شراب عشقم اهل خرد چه داند
من درکنار آبی واو درپی سرابی
عماد

Bana aşk şarabının verdiği zevki akıl sahibi ne bilir; ben suyun kenarındayım, o bu pusarığı izliyor.

(*'Imād*)

دانستن (**dânisten**) = Bilmek.

پیر میخانه قدح دادم و پرصدر نشاند
زاهد شهر گرم قدر ندانست چه باك
یضا

Meyhanenin pîri bana kadeh sundu ve beni yüksek mevkie oturttu. Şehrin sofusu kadrimi bilmediyse ne beis var.

(*Yeġmā*)

Tevânisten mânasına da gelir.

دانش (**dâniş**) = İlim, bilim, bilgi.

هزار شکر کنم فیض فضل یزدانرا
که داد دانش ودین گرنداد دینارم
خاقانی

Cenabı Hakkın kerem ve ihsanının bolluğuna bin şükrederim. Zira bana para vermediyse bilgi ve din verdi.

(*Ḫāḳānī*)

پردانش ما انجم وافلاك بخندد
گر صاحب لولاك لمارا نشناسیم
فیضی

(لولاك لماخلقت الافلاك) [*] *Levlâke lema helektüleflâk'in sahibini yani Cenabı Peygamberi tanımazsak bizim bilgimize yıldızlar ve felekler güler.*

(*Feyżī*)

[*] Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.

دانش آموز (dâniş āmūz) = Öğrenici § Öğretici.

دانش پژوه (dâniş pijūh) = Bilim araştıran.

دانشمند (dânişmend, دانشگر dânişger, دانشور dânişver, دانشومند dânişūmend, دانشی danişī) = bilgin.

دانشگاه (dânişgâh, دانشگده dânişgede, دانشگه dânişgeh, دانشسار dânişsâr = Bilgi yeri, mektep. Şimdi üniversiteye dânişgâh, fakülteye dânişgede deniyor.

دانش نامه (dânişnâme) = Şahadetname.

دانك (**dânek**) = Dane: buğday, arpa, mercimek ve o gibiler. (N) nin ötresiyle türlü tahıllardan koyun başı ve ayağiyle pişirilen bir yemektir ki çocuklar yeni diş çıkardıkları zaman pişirilerek akraba ve ahbaplara dağıtılır ve böyle yapılırsa kalan dişlerin kolaylıkla çıkacağı itikadedilir. Buna diş buğdayı derler.

دانگ (**dâng**) = Bir dirhemin altıda bırı.

منم زرکوب و محصولم زصنعت
بجز آوازی وبانگی نباشد
همیشه درمیان زرنشینم
ولیکن حاصلم دانگی نباشد
نجم‌الدین زرکوب

Ben altın döğücüyüm; halbuki sanatımdan elime geçen şey, ses ve sadadan başka değildir. Daima altın arasında otururum; fakat elime bir denk geçmez.

(*Necmuddîni Zerkūb*)

دانگانه (**dângâne**) = Az bir şey yani bir dirhemin altıda biri kadar demektir. Bu münasebetle dünya mal ve metaına derler. Aslı dang gâne dir. Bazılarına göre دانگانه, ḥerîfâne yani arkadaşça, esnafça demek olup ahbapların aralarında para toplıyarak yaptıkları yemek, seyir ve gezintidir. Dilimizde ḥerîfâneden bozulma (erfane) denir.

لبی داری شراب آسا دلی دارم کباب ازتو
بیابنشین حریفانه کباب از من شراب از تو
خسرو

Senin şarap gibi dudağın, benim senden kebap olmuş yüreğim var, gel otur; arkadaşça kebap benden, şarap senden.

(*Ḫusrev*)

گرچه مراهست بخروار فضل
نیست زدانگانه مرا یك آسو [*]
کمال اسماعیل

Her ne kadar birçok faziletim varsa da dünya malından bir habbem yoktur.

(*Kemāl İsmā'îl*)

(N) nin üstüniyle kumaş ve eşya.

دانگو (**dângū**) = Aşure = Heft dâne (*Ar.*) عاشورا.

دانوش (**dânūş**) = Vâmık'ın sevgilisi ʿAẕrâ'yı satan kişi.

[*] (Tesū) maddesindeki dângâneyi ikinci mânasına göre (Nāṣirî) den almıştım, burada (Reşidî) ye uydum.

دانه **(dâne)** = Tahıl kısmının her nev'i, tohum, kuşyemi.

صیدم بتکلف نتوان کرد درین دشت
هر دام‌که پی‌دانه دران زودتر افتم
کلیم

Bu ovada beni avlamakta güçlük yoktur. Herhangi tuzakta dane yoksa ona daha çabuk düşerim.

(*Kelîm*)

§ Hindistanda arpa ve darı gibi şeyleri safranla boyayıp afsunladıktan sonra büyülemek istedikleri adamın üzerine atan sihirbaz kadınlara دانه‌زن dânezen denir. جوزن (*ba.*).

دانه ازپنبه جدا کردن (dâne ez penbe cudâ kerden) = Çekirdeği pamuktan ayırmak = فخمیدن (*ba.*). دانه چیدن (dâne çîden) = Dane toplamak § (*k.*) Secde etmek § Dilenmek.

دانه‌دان (dânedân)=Ambar § Tohum ekilmiş tarla § Tohumluk, yastık, çelik § Tane tane, dağınık.

بدگال چاه تو بادا چو گندم گفته سر
چون کرنج دانه‌دان از دیدگان بگشاده اشك
سوزنی

Senin mevkiine hasededenin gözlerinden dağınık pirinç gibi göz yaşı akarak başı buğday gibi çatlasın.

(*Sūzenî*)

دانه کردن **(dâne kerden)** = Tanelemek, dağıtmak, saçmak.

دانهٔ دل (dâne'i dil)=Yürekte olan siyah benek (*Ar.*) سویداءالقلب.

از پی‌مشق جو گندم نمای
دانهٔ دل چون جو گندم مسای
نظامی

Bir avuç hilekâr için yüreğini arpa ve buğday gibi ezme, üzülüp sıkılma.

(*Nizāmî*)

داو **(dâv)**=Şatranç ve tavla oyunundaki sıra § Oyundaki öndülü yani bahse konulan şeyi çoğaltmak.

اهل نظر دو عالم در یك نظر ببازند
عشقست ونقد اول برنقد جان توان زد
حافظ

Basiret sahipleri bir bakışta iki âlemi feda ederler. Aşktır. Birinci partiyi can akçesine oynamalıdır: canı fedaya karar vermelidir.

(*Ḥāfız*)

§ Sövme § Dâva § Duvar sırası, kur.

داور (**dâver**) = Cenabı Hakkın ismi. Mecazen âdil hükümdar, hâkim, yargıç. Dâdver muhaffefidir § İlâç ve derman; bu mânaya (dârū) dan çevrilmişi demektir.

داوری **(dâverî)** = Kavga, niza § Dâva ve muhakeme.

یك حرف صوفیانه بگویم اجازه هست
ای نور دیده صلح به از جنگ وداوری
حافظ

Müsaade edersen sofiyane bir söz söyliyeyim: ey gözümün

nurul Barış, kavga ve nizadan daha iyidir.

(*Ḥāfız*)

§ Bir kimseye halinden şikâyet etmek § İyi ile kötüyü ayırdetmek.

نه بایع گرفت او وی مشتری
بداور رساندند این داوری
جامی

Onu ne satıcı, ne alıcı aldı. Bu şikâyeti yargıca (hâkime) vardırdılar.

(*Cāmī*)

داورگاه (dâverīgâh) = Mahkeme § Savaş meydanı.

دَاوْنَيَافْتَنْ (**dâvneyâften**) = (*k.*) Bir şey gönlün istɛği gibi neticelenmemek.

دَاهْ (**dâh**)=Hizmetçi, cariye § On adedi = deh § Korkak, alçak, utanmaz.

دَاهَا (**dâhâ**) = İki dağ arasındaki çukur, mağara, in.

دَاهُولْ ، دَاهُلْ (**dâhul, dâhūl**) = Bostan korkuluğu.

صید اگر حرز نام او سازد
نبود هیچ ترسش از داهل
فخری

Av, onun adını eğer nusha yaparsa bostan korkuluğundan hiç korkmaz.

(*Fehrī*)

İmale ile (dīhūl) de denir.

دَاهِمْ ، دَاهِيمْ (**dâhim, dâhīm**) = Taç İmale ile (dīhīm) de denir.

دَاىْ (**dây**) = Duvar sırası, kur.

پی دیوار ایمان بود کارش
ولی شد چارطاق از چار یارش [*]
جامی

Onun hareketi iman duvarı içindi; fakat çâryârdan dört sıra duvarı; dayanağı vardı.

(*Cāmī*)

§ Dilimizdeki dayı yerinde de kullanılır.

دَايَهْ (**dâye**) = Taya dediğimiz sütnine, çocuğa bakan dadı.

هرکجا بینم درختی میوه‌دار
تربیتها می‌کنم من دایه وار
مولانا

Her nerede meyvalı bir ağaç görürsem taya gibi terbiye ederim.

(*Mevlānā*)

دَبْ (**deb**) = Gözetmek, muhafaza etmek.

دُبَابْ ، دَبَابْ (**debâb. dubâb**)= Marsıma denilen güzel kokulu ot.

دَبَالَهْ (**debâle**) = Ağaçkavunu.

دَبْدَابْ (**debdâb**)=Şöhret ve aza-

[*] Çâryâr: Hazreti Ebubekir, Ömer, Osman, ʿAli (رض)

met. Arapça davul mânasınadır.

دَبْدَبَه (**debdebe**)= Şevket ve haşmet. Arapça patırdı, kütürdü mânasınadır.

دَبِسْتَانْ (**debistân**)=Mektep, okul. ادبستان (edebistân) = edep öğrenecek yer yahut دبرستان (debîristân)= yazıcılık öğrenecek yer den alınmıştır.

هر سحر کبك چو ارواغ خرامد سوی باغ
طفل گویی بدبستان زدبستان گذرد
قاآنی

Her seher vakti keklik çayırdan salınarak bahçeye geçince, çocuk mektepten eve geçer, sanırsın.

(*Kāānî*)

دبستانی (debistânî) = Mektepli, mektep çocuğu.

زهفت ساله دبستانیان دعا اینست
که باد عمر تو صدبار برتر از هفتاد
کمال

Yedi yaşındaki mektep çocuklarının duası şudur: senin ömrün yetmişten yüz kere fazla olsun.

(*Kemāl*)

دَبُودَار (**debūdâr**)=Cin ağacı, çalı ardıcı denilen ağaç.

دَبُوس (**debūs**) = Topuz. Muarrebi debbūs. Topuz (debūs) tan bozulmadır.

سرهدو پتی اندر فرو برد بدبوس
چنانکه پتك زن اندر زمین برد سندان
فرخی

Çekiç [*] *vuran, örsü yere geçirdiği gibi topuzla düşmanın başını vücudunun içine sokar.*

(*Ferruḫî*)

§ Buhara ile Semerkant arasında bir kale. (Niẓāmî) nin şu beytinden erkek aleti mânası anlaşılıyor.

گرد او گشته گرد می افشاند
گه دم وگه دبوس می جنباند
نظامی

(Köpek) onun etrafında dönüp toz saçıyordu. Kâh kuyruğunu kâh aletini oynatıyordu.

(*Niẓāmî*)

دَبُوسَك، دَبُوكِی (**debūsek, debūkî**) = Ebegümeci = پنیرك.

دَبَّهْ حَایَه (**debbe ḫâye**) = Kasığı yarık. Türkçesi (kavlıç). Bu hastalığa da denir (*Ar.*) فتق. دبه درپای پیل افکندن (debbe derpâyi pîl efkenden). =دبه درزیر پای شتر افکندن (debbe der zîri pâyi şutur efkenden) = Filin ayağı altına bakraç atmak, devenin ayağı altına bakraç atmak (*k.*) kavga çıkarmak ve fitne tahrik etmek, muhataralı bir işe girişmek.

گر شتری رقص کن اندر رحیل
ورنه میفکن دبه درپای پیل
نظامی

[*] چوکاچ=چکیچ: Çökertecek alet, küçük tokmak (Lehce).

Deve isen göç zamanında rakset; yoksa kavga, gürültü çıkarma [*].

(*Nizâmî*)

دَبِيب (debîb) = Yumuşak ve ezik şey.

دَبِير (debîr) = Yazıcı, kâtip, münşi [**].

مبادا حز حساب مطرب وی
اگر حرفی کشد کلک دبیرم
حافظ

Yaptıklarımın defterini tutan kâtibın kalemi eğer bir harf yazarsa sakın çalgı ve şarap hesabından başka bir şey olmasın.

(*Hâfız*)

(Nâşırî) den başka lûgatlerde (ı) üstün ise de aslı duvîr olmasına nazaran (d) nin ötre olması icabeder [***].

بیوسه دادن نامش بمدح درعنوان
فرو دود بصر از دیده سوی دست دبیر
عنصری

Serlevhadaki övgü sebebiyle adını öpmek için kuvvei bâsıra (görüm) acele kâtibin eli tarafına koşar.

('*Unsurî*)

دبيرستان (debîristân) = Mektep § Kalem odası. Lâfzından yazı öğrenilecek yer anlaşılıyorsa da mektep mânasında kullanılır.

دبير فلك (debîri felek) = (*k.*) Arzı tilek, Utarıt yıldızı.

دُج (duc) = Bal ve pekmez gibi yapışkan şeylerle bulaştığından dolayı ele ve eteğe yapışan şey.

دُچار (duçâr) = Kavuşan دچار شدن (duçâr şuden) = Ansızın kavuşmak § Duçar olmak, uğramak, müptelâ olmak.

دَخ (deh) = İyi, güzel.

تو شاد بادی وآزاد بادی ازغم دهر
زبخت باد همه کار دوستان تو دخ
سوزنی

Sen sevinçli ve zamanın kaygısından azade olasın. Bahtından bütün dostlarının işi iyi olsun.

(*Süzenî*)

§ Saf § Tabur.

همچو امواج بحر لشکر شان
متعاقب همی رسد دخ‌دخ
نزاری

[*] Filleri savaşta top ve tüfek gürültüsüne alıştırmak için birtakım kabların içine taş ve toprak doldurarak ayaklarının altlarına atıp ırgalamak ve gürültülü sesler çıkarmak âdet imiş.

[**] Münşî = Yüksek ve usta yazıcı.

[***] Bîr, vîr=Hâfıza, fehim ve idraktir: duvîr iki hâfızaya yani nazım ve nesri idrak hassasına malik olan demektir. Meşhuru (d) nin üstünü ile ise de (duvîr), (debîr) den daha doğrudur, sonra gelen ve Acemceyi Arapça ile karıştıran İranlılar (v) yi (b) ye ve hafifleştirmek için ötreyi üstüne çevirmişlerdir. (Duvîr) Farsça olup (debîr) in ondan muarrep olması da mümkündür Enverî şerhlerinin bazılarında aslı iki idrak ve iki hıfız sahibi mânasına (duvîr) dir, çünkü yazıcıya, biri mânaları zihinde, öbürü harfleri kalemiyle toplamak üzere iki idrak lâzımdır; başkalarına ise bir idrak kâfidir denilmiştir (Reşîdî).

Onların askeri deniz dalgaları gibi biribiri ardınca tabur tabur erişir.

(Nizārī)

§ Her şeyin halisi ve hulâsası.

دُخ (**duḫ**)=Kız: duḫt (*muḫ.*),

در چمن دلبری سرو قدوماه رخ
چون تو ندیدهاست هیچ دیده پریچهره دخ
شهاب

Hiçbir göz dilberlik çimeninde senin gibi selvi boylu, ay yanaklı peri çehreli bir kız görmemiştir.

(Şihāb)

§ Koğalık denilen hasırotu, hasır sazı § Havai fişek.

دُخْتَر ، دُخْت (**duḫt, duḫter**) = Kız.

گزیده دلم دخت مهرابرا
بیارم زدیده بخهر آبرا
فردوسی

Gönlüm Mihrabın kızını seçmiş; sevgiyle gözümden su getiririm : ağlarım.

(Firdevsī)

گدایی که از پادشه خواست دخت
قفا خورد وسودای بیهوده پخت
سعدی

Padişahtan kız istiyen dilenci hakaret gördü ve beyhude fikir besledi.

(Sa'dī)

نباشد چو داماد شایسته آن به
که درخانهٔ خود شود پیر دختر
هاتف

داماد (*ba.*).

دختهرز ، دختر رز ، دختر خم ، دختر آفتاب = (duḫteri āftâb, duḫteri ḫum, duḫteri rez, duḫti rez) = (*k.*) Şarap.

دختر رزکه تو برطارم تاکش دیدی
مدتی شدکه بر آونگ سرش درکنیست
انوری

Asma çardağı üzerinde gördüğün üzümün bir müddetten beri hevenk üzerinde başı iptedir.

(Enverī)

دختندر (duḫtender) = Üvey kız. پسندر (*ba.*).

دختر زای (duḫter zây)=Yalnız kız doğuran kadın.

دختره (duḫtere) = Kızlık. (*Ar.*) بکارت.

دخترینه (duḫterîne) = Evlenme çağına gelmiş kız.

دَخْتَن (**duḫten**) = Dikmek=dūḫten § Kazanmak = endūḫten § Sağmak = dūşîden.

دَخْش (**deḫş**) = Bir işe başlama.

بنام شهنشاه اعظم کنند
سعود کواکب [*] بهرکار دخش
فخری

Uğurlu yıldızlar her işe büyük padişahın adiyle başlarlar.

(Feḫrī)

§ Karanlık, bulanıklık.

بخواه آنچه خواهی ودیگر ببخش
مکن بر دل ما چنین روز دخش
فردوسی

[*] Su'ūdi kevâkib denilen ve uğurlu sayılan bu yıldızlar ikişerli olmak üzere on tanedir.

Dilediğini iste ve başkasına bağışla; kalbimize günü böyle karartma.

(*Firdevsî*)

دَخْمَه ، دَخْم **(deḫm, deḫme)**=Yeraltında ölü koymaya mahsus oda; bilhassa türlü biçimde Mecusi mezarı.

اگر بدخمهٔ زابلستان بکشد
کسی زخنجر وشمشیر او کشد تمثال
بگرد جسم نگردند روز حشر از بیم
روان سام نریمان وروح رستم زال
وحشیٔ بافقی

Eğer zâbulistân mezarına bir kımse onun hançer ve kılıcının resmini çekerse haşir günü Sâm-i Nerîmân ile Rustem-i Zâl'in ruhları korkudan cisimlerinin etrafında dolaşmazlar.

(*Vehşî'i Bâfiḳî*)

§ Devenin azıp kızdığı zaman ağzından çıkardığı akciğer gibi bir şey.

دَد **(ded)** = Aslan, kaplan, kurt gibi yırtıcı hayvanlar.

نه هرآدمی زاده از دد بهست
که دد زاد می زادهٔ بد بهست
سعدی

Her Âdem oğlu yırtıcı hayvandan iyi değildir. Belki yırtıcı hayvan fena Âdem oğlundan iyidir.

(*Sa'dî*)

Sonunda (ـِ) ile (ـدد) de denir.

بداغی جگر شان کبی آزده
که بخشایش آرد بر ایشان دده
اسدی

Ciğerlerini bir dağ ile dağlarsın ki onlara yırtıcı hayvanlar merhamet eder.

(*Esedî*)

مشتی ددگان فتاده در پس
نی یارکس او، نه یار اوکس
نظامی

Bir alay vahşi hayvan arkasına düşmüş; ne o kimsenin dostu, ne kimse onun dostu.

(*Niẓâmî*)

(Nâşırî), bizim derviş dediğimiz dedenin eski hizmetkâr mânasına (dâdâh) ten hafifletilmiş olduğunu söylüyor.

دَر **(der)** = Kapı.

هرکه باز آید زدر پندارم اوست
تشنه مسکین آب پندارد سراب
سعدی

Kapıdan her kim gelirse o zannederim. Biçare susuz; pusarığı su sanır.

(*Sa'dî*)

§ Dağ mağarası.

ایامیری که از گرز وستان وتیغ وپیکانت
بود پیوسته اندر بیشه ودریا وکوه ودر
هزبرانرا شکسته تن نهنگانرا کفیده دل
پلنگانرا گسسته دم کوزنانرا دریده بر
عبدالواسع

Ey büyük zat! Senin topuzundan ormanda aslanların vücudu hurdahaş olmuş, mızrağından denizde timsahların yüreği çatlamış, kılıcından dağda kaplanların kuyruğu kopmuş, okunun temreninden mağarada geyiklerin göğsü yırtılmış olur.

(*'Abdulvâsi'*)

§ Kere, defa.

اگر کیتی بگزداند رخ از احکام او یك ره
وگر گردون بپیچاند سر از فرمان او یك در
عبدالواسع

Eğer cihan onun hükümlerinden bir yol yüzünü döndürür, eğer felek onun fermanından bir defa başını çevirirse.

(*'Abdulvāsi'*)

§ Bap, cins, nevi, kısım.

من از هر دری گفته دارم بسی
شنیده‌ست گفتار من هرکسی
فردوسی

Benim her neviden birçok sözüm var. Benim sözümü herkes işitmiştir.

(*Firdevsī*)

§ Derîden = yırtmak tan emir, (*İsfa. muḥ. vas.*).
Ceyhun nehrine dair:

دمنده اژدهائی پیشم آمد
خروشان و بی‌آرام وزمین در
گرفته دامن خاور بدنبال
نهاده برکنار باختر سر
منوچهری

Önüme cuşuhuruş eden, durup dinlenmiyen, yeri yaran, nara atan bir ejder çıktı. Kuyruğu doğuda, başı batıda idi.

(*Minūçihrī*)

§ Derūn muhaffefi: derḫane reft = derūn ḫâne reft=evin içine girdi. Ez der der âmed=kapıdan içeri girdi.

آن خرمن گل چون زدرباغ درآید
سرو از لب جو چند قدم پیشتر آید
صائب

O gül harmanı bahçenin kapısından içeri girince selvi ırmağın kenarından birkaç adım ilerler: onu karşılar.

(*Ṣā'ib*)

§ Zarf edatıdır.

چون باده درون جام تابان
اندام تو در درون جامه
عماد

Senin elbise içinde endamın, kadeh içindeki şarap gibi parlar.

(*'Imād*)

Zarf edatı olduğu zaman kelimenin sonuna geldiği de vardır, fakat o vakit kelimenin evveline bir de (b) ilâve edilir.

غزلم بسمعها در چو سماع ارغنونی
نکتم بذوقها در چو شراب ارغوانی
نظامی

Benim gazelim kulaklarda erganun, benim nüktelerim tadımlarda erguvan renkli şarap gibidir.

(*Niẓāmī*)

کو دکان گرچه بیك مکتب درند
درسبق هر یك زیك بالاترند
مولانا

Çocuklar her ne kadar bir mektepte iseler de derste her biri birinden üstündürler.

(*Mevlānā*)

دربان (derbân) = Kapıcı, kapıyı gözeten, muhafaza eden.

سگ ودربان چو یافتند غریب
این گریبان بگیرد آن دامن
سعدی

Köpekle kapıcı bir garibi bulunca bu, yakasına öbürü, eteğine yapışır.

(*Sa'dī*)

دربان فلك (derbâni felek) = (*k.*) Güneş ve ay.

دربچه (derbeçe) =Kapı yavrusu, küçük kapı.

دربدر (derbeder) =Yoksul, perişan, yersiz, yurtsuz.

دَرْآی ، دَرَا (**der-â, der-ây**) = Derûn = içeri mânasına gelen (der) ile (âmeden) mastarının emri hazırı olan (â-ây) dan mürekkeptir, içeri gel, gir demektir.

دو خصلتند نگهبان ملك ویاور دین
بگوش جان تو اندازم این دوگفت خدای
یکی که گردن زور آوران بقهر بزن
یکی که ار در بیچارگان بلطف درآی
سعدی

İki huy mülkün koruyucusu ve dinin yardımcısıdır. Cenabı Hakkın bu iki sözünü senin can kulağına koyuyorum : biri zalimlerin boynunu kahrile vur, öteki biçarelerin kapısından lûtuf ile gir: onları taltif et.

(*Sa'di*)

دَرَای ، دَرَا (**derâ, derây**) = Çan.

مرحبائی شنود بخته این ره زدوای
بخق از سر درا نشنود الا آواز
سلمان

Bu yolun pişkini yani Hak yolu bilen, çandan merhaba sesini işitir. Bisrik [*] *deve, çanın sırrından, sesten başka bir şey duymaz.*

(*Selmân*)

§ Demirci çekici.

[*] Hafif ve çabuk yürüyüşlü bir nevi hecin devesi. (Bîsurâk) (ba.).

(درآیدن derâyiden) = Söylemek ve çan gibi ötüp durmaktan emir.

کسی که ژاژ در آید بدر گهی نشود
که چرب گویان آنجا شوند کند زبان
فرخی

Geveze; düzgün söz söyliyenlerin söz söylemeye muktedir olmadıkları yere gitmez.

(*Ferruḫî*)

دَرْآب فُرُوشُدَن (**derâb furū şuden**) = Suya dalmak (*k.*) yok ve belirsiz olmak.

زهی حیدر دلی کز روی مردی
بآب اندو فروشد نام رستم
عمید لومکی

Beğenmeye lâyık bir Haydar yürekli / ki onun mertliği yüzünden Rustemin adı battı : onun şecaati Rustem'i unuttur-du.

(*'Amîd Lūmekî*)

دَرْآبگینه نَقْشِ پَرِی دیدَن (**der âbgîne nekşi perî dîden**) = (*k.*) Billûr kadehte şarap görmek. Bazı lûgatler sâkinin cemalini seyretmekten kinaye demişlerdir.

دُرّا ، دُرّاء (**derrâ, dūzâ**) = Deriden ve dûḫten mastarlarından sıfatı müşebbehedir, yırtıp dikici demektir ki mühim işleri evirip çevirmeye ve yanlışlıkları düzeltmeye muktedir tecrübeli kimse hakkında söylenir. Kai-

deye göre (r) şeddesizdir. Arapçası راتق وفاتق râtiḳu fâtiḳtir. Bir terzi çocuğuna karşı:

خه‌خه ای دلبر درا دوزا
نیك می دری وخوش می دوزی
کمال

Aferin ey kesip diken dilber! Ne iyi kesiyor; ne hoş dikiyorsun.

(*Kemāl*)

دَرَارَه **(derâre)** = Eşini kıskanmıyan kişi, deyyus.

دَرَاز **(derâz)** = Uzun.

چرا خفتهٔ خیز وکاری بساز
گه خود دو پی تمت خوابی دراز
سلمان

Niçin yatmış uyumuşsun, kalk bir iş gör, çünkü arkanda uzun bir uyku vardır.

(*Selmān*)

شب دراز جدائی شبیست روح گداز
غم فراق عزیزان غمیست جان فرسای
عماد

Ayrılığın uzun gecesi, ruh eritici bir gecedir; azizlerin ayrılığı kederi, cana ıstırap veren bir kederdir.

(*'Imād*)

Derâz kerden = Uzatmak.

روزی دوکه هست عمر برجای
بر بستر خود دراز کن پای
نظامی

Hayatın devam ettiği bir iki gün zarfında kendi döşeğinde ayağını uzat; rahatına bak.

(*Niẓāmī*)

درازا (derâzâ) = Uzunluk = درازی derâzī. Ferâḫâ = genişlik = ferâḫī gibi. دراز آهنگ (derâz āheng) = Aslan gibi uzunluğuna sıçramaya hazır § Güç ve çapraşık işleri geri bırakan kişi (Nefīsī). دراز باد (derâz bâd) = Uzasın ve devam etsin yerinde kullanılan duayı ifade eder bir kelimedir (Nefīsī).

دراز خوان (derâz ḫuvân) = Uzun sofradır ki büyük ziyafetlerde kurarlar § Sofra peşkiri.

دراز دست (derâz dest) = (*k.*) Hırslı, tamahkâr § Başka padişahlara galebe çalarak memleketlerini ellerinden alan padişah § Kavgacı ve fitne koparıcı.

دراز دستی کردن (derâz destī kerden) = (*k.*) Cevr ve cefa etmek, yağma etmek.

سلطان من خدایا زلفت شکست مارا
تا کی کند سیاهی چندین دراز دستی
حافظ

Sultanım! Allah aşkına imdadet. Zülfünün sevdası bizi kırdı geçirdi, bir kara kul ne vakte kadar bu derece cefa edecek.

(*Ḥāfıẓ*)

دراز دم (derâz dum) = Uzun kuyruklu: köpek, maymun.

دراز زبان (derâz zebân) = (*k.*) Güzel söz söyliyen, natuk § Dili uzun, kavgacı, fitne koparıcı.

دراز دنبال (derâz dunbâl) = (*k.*) Öküz, inek.

دراز شمشیر (derâz şemşīr) = (*k.*) Kılıç kullanmakta mahir ve çevik kimse.

دراز کار (derâz kâr) = Gücü yetmiyecek işlere kalkışan ve haddini tecavüz eden kişi § Kuru kuruya övünen geveze.

دراز کار بود گر پکسوت کهلی
بتاج وتخت کند میل رای پیرگدا
رضی‌الدین

Aba, kebe giyen ihtiyar bir dilencinin fikri taç ve tahta meylederse haddini tecavüz etmiş olur.

(*Reżiyyuddîn*)

دراز گوش (derâz gūş) = (*k.*) Eşek.

دراز نا (derâz nâ) = Uzunluk.

دراز نای شب از چشم دردمندان پرس
تو قدر آب چه دانی که برلب جویی
سعدی

Gecenin uzunluğunu dertlilerin gözünden sor. Sen suyun kıymetini ne bilirsin; çünkü ırmağın kenarındasın.

(*Sa'dî*)

دراز نفس (derâz nefes) = Uzun soluklu (*k.*) geveze.

دَرْ آسْتِينْ كَرْدَنْ (**der āstīn kerden**) = (*k.*) Bir şeyi kendine mal etmek.

دَرْ اُفْتَادَنْ (**der uftâden**) = (*k.*) Birbirine düşmek, kavga etmek.

او در من ومن در او افتاده
خلق از پی ما دوان وخندان
سعدی

Biz birbirimize düştük. Halk arkamızdan koşucu ve gülücü.

(*Sa'dî*)

Üftâde = uftâde = futâde.

هشیار بمست در نیفتد
نورالدین ظهوری

Akıllı, sarhoşa musallat olmaz.

(*Nūruddîn Ẓuhūrî*)

دَرْ اَنْگُشْت آوَرْدَنْ (**der enguşt āverden**) = (*k.*) Hesabetmek.

جواهر نه چندان که اورا دبیر
برآرد در انگشت یادرضمیر
نظامی

Elmaslar, yazıcının hesaplıyacağı yahut hatırlıyacağı kadar değil: pek çok.

(*Niẓāmî*)

دَرْبَايِسْتَه ، دَرْبَای ، دَرْبَا (**derbâ, derbây, derbâyiste**) = Gerekli, zaruri ve kendisine ihtiyaç görülen şey.

دَرْبَارِ كَمَانْ رَفْتَنْ (**derbâri kemân reften**) = (*k.*) Yay çekmek.

چو دربار چاچی کمان رفت شاه
تو گوئی که در برج قوست ماه
هاتفی

Padişah iyi yayı çektiği zaman ayı Kavis burcunda sanırsın,

(*Hātifî*)

چاچ = İyi yay yapılan yer (*ba.*).

دَرْبَاقِی شُدَنْ (**derbâḳī şuden**) = (*k.*) Tamam olmak, tükenmek, nihayet bulmak, mütaaddisi derbâḳī kerden = tamamlamak, sona eriştirmek.

دَرْبَنْد (**derbend**) = Kapı bağı § kale.

بدر بند سجستان او چها کرد
مثال کردهٔ حیدر بخیبر
ازرقی

Hazreti Ali'nin Hayberdeki muvaffakıyeti gibi o Secistân kalesinde neler yaptı.

(*Ezreki*

§ Kara ve deniz boğazı § Bir memleketin tabiî hududu § Deniz kenarında ticaret yeri olan şehir.

دَرْپَایْ اَفْکَنْدَنْ **(derpây efkenden)** = Ayağa atmak (*k.*) savsaklamak, geri bırakmak, boşlamak.

دَرْپَایِ پِیلْ اَنْدَاخْتَنْ **(derpâyi pîl endâḫten)** = Filin ayağına atmak (*k.*) meşakkat çektirmek § Suçluları, filin ayağı altına atmak suretiyle öldürmek.

دَرْبَرِ سِیمُرْغْ وَطَنْ سَاخْتَنْ **(derperi sîmurġ veṭen sâḫten)** = ʿAnḳa'nın kanadı altında yurt edinmek (*k.*) yok olmak (Nâşirî).

داد درین دور پرانداختست
در پر سیمرغ وطن ساختست
نظامی

Adalet bu devirde âciz ve yok olmuştur.

(*Niẓâmî*)

پرانداختن (*ba.*).

دَرْپَرِیشْ **(derperîş)** = Kapı kapı dolaşan dilenci § Bardak, kâse, tuğla.

دَرْپَسِ زَانُو نِشَسْتَنْ **(der pesi zânû nişesten)** = Dizin arkasında oturmak (*k.*) tefekkür ve murakabe etmek.

دَرْ پَشْمْ کَشِیدَنْ **(der peşm keşîden)** = (*k.*) Gizlemek, örtmek.

دَرْ پُوسْتِینْ اُفْتَادَنْ ، دَرْ پُوسْتْ اُفْتَادَنْ **(der pûst uftâden, der pûstîn uftâden)** = (*k.*) Zemmetmek.

جان پدر! تو نیز اگر بخفتی به که در پوستین خلق افتی
سعدی

Babanın canı! Sen de eğer uyusaydın halkı zemmetmekten hayırlı idi.

(*Sa'dî*)

دَرْبِینْ ، دَرْپِی ، دَرْپَه **(derpe, derpî, derpîn)** = Yama.

سیه کلیم خری ژنده جل وپشم آکند
که ژندگیش نه درپی پذیرد ونه رفو
سوزنی

Çul ve teğeltisi parça parça, talihsiz bir eşek ki çul ve teğeltisi ne yama, ne örgü kabul eder.

(*Sûzenî*)

دَرْتَاج **(dertâc)** = Mülhiye dediğimiz sebze.

دَرْج **(derc)** = Nakışlı kâğıt üzerine yazılan yazı.

دَرْجِ دِهْکَان (derci dihkân) = (*k.*) Tarih kitabı. Terkipçe mânası

tarih yazısı demektir § Tarihçi sözü yahut mutlak söz دهکان (*ba.*).

درج دُر، درجِ تنگ (durci teng, durci dur) = (*k.*) Sevgilinin ağzı. Durc Arapça olup hanımların inci ve elmas koydukları kutudur.

نگارم در درج در باز کرد
زمرجان گهر ریزی آغاز کرد
عماد

Sevgilim inci kutusunun kapağını: dudağını açtı, mercandan: dudağından inci dökmeye: söz söylemeye başladı.

(*'Imâd*)

درج گهر گشودن (durci guher guşüden)=(*k.*) Güzel söylemek.

درجوال شدن (der cuvâl şuden) = Aldanmak.

این طرفه‌که آزموده صد بار ترا
هم بار بهشزه در جوال تو شدم
انوری

Şaşılacak şey ki seni yüz kere denemişken yine işve ve cilvene aldandım.

(*Enverî*)

درخت (dereḫt) = Ağaç.

درختی‌که او سر برآرد بلند
بدیگر درختان در آرد گزند
نظامی

Başı yükselen ağaç başka ağaçlara zarar verir.

(*Niẓâmî*)

درخت سنبه (dereḫt sunbe) = Ağaçkakan kuşu. دارکوب (*ba.*) § Burgu.

درختک دانا (dereḫteki dânâ) = Bir ağaçtır ki güneş ne tarafa yönelirse yaprakları o tarafa döner. Bazı lügat sahipleri bunu " masal nev'inden „ meyvası insan şeklinde ve insan gibi seslenir (veḳvâḳ) denilen bir ağaç diye tarif etmişlerdir. واق (*ba.*).

باستناء تو ممکن بود بباغ زمانه
که تخم بقلهٔ حمقا شود درختک دانا
اثیرالدین

Senin güzel yetiştirmen ve terbiyen sebebiyle cihan bahçesinde semizotu tohumunun veḳvâḳ olması mümkündür.

(*Eşîruddîn*)

درخم کمان کشیدن (derḫem kemân keşîden) = (*k.*) Kurtulması müşkül olan bir mihnete tutulmak.

درخش (dureḫş) = (D) nin ötre (r) nin üstünü yahut (d) ve (r) nin ötresi; her ikisinin üstünü ve (ḫ) nın tutariyle şimşek, parıltı, ışık.

اگر درخش بهاری ز تیغ تو جهدی
زخاك گوهر الماس رویدی نه گیاه
منوچهری

Eğer bahar şimşeği senin kılıcından çaksa idi, topraktan ot değil, elmas cevheri biterdi.

(*Minüçihrî*)

Dereḫşîden den emir, (*İsfa. muḫ. vas.*) § Ermeniyye şehrinde bir ateşgededir. Bu ateşgede ile Ermeniyye'yi (رأس البغل) adında bir Yahudi başkanı yapmıştır § Ḳuhistân'da bir köy.

درخش (derḫuş) = Lâyık, uygun.

درخشان (dureḫşân) = Parlayıcı, iemean edici.

دو رخشان درخشان چو شمس وقمر
فردوسی

Onların iki yanakları güneş ve ay gibi parlak.

(*Firdevsî*)

درخشان شده تیغها نیم شب
چو زنگی که بگشاید از خنده لب
فردوسی

Gece yarısı kılıçlar; gülmekten ağzı açılan kara Arap gibi parlamış.

(*Firdevsî*)

درخشیدن (dureḫşîden) = Dureḫş kelimesindeki harekelerle ve (d) nin esresi, (r) nin üstüniyle parlamak, ziyadar olmak.

درخشیدن تیغ آیینه تاب
درخشان ترا زچشمهٔ آفتاب
جامی

Ayna parıltılı kılıcının parıldaması güneşin ziyasından daha parlak.

(*Cāmî*)

درخطشدن (der ḫeṭ şuden) = (*k.*) Muztarip olmak, incinmek.

مپوش روی ومشو در خط از تفرج خلق
که خواند خط تو بررو (وان یکاد) دمید
حافظ

Yüzünü örtme ve halkın temaşasından muztarip olma; çünkü yüzünde beliren tüycük yüzüne nazar ayetini okudu da üfledi.

(*Ḥāfıẓ*)

§ Utanmak, kendinden geçmek, duramamak mânalarına da gelir.

سبزه سرزد از گلش در خط شدم از باغبان
گفت آوخ چون کنم خود روست داغ این لاله‌زار
یغما

Güllüğe benziyen yüzünden sebze belirince: yüzü tüylenince bahçıvana gücendim. Bahçıvan ah ne yapayım, bu lâleliğin dağı kendiliğindendir, dedi.

(*Yeğmā*)

درخف (durḫuf) = Siyah arı.

درخواه (derḫuvâh)=İstek, talep, iltimas. Derḫuvâst da denir

(Ḳulzum)

دل ازین به نظری از تو همی دارد چشم
گرچه خود می‌کنی آنچه از تو سزد بی درخواست
کمال

Her ne kadar sana yakışanı istemeden veriyorsan da gönül senden daima daha iyi bir nazar ümidediyor.

(*Kemāl*)

§ Bu mânaya emir § Dilenci.

درخود گرفتن (derḫud girîḫ-

ten) = (*k.*) Kendi menfaatini gözetmek, kendi halini düşünmek.

دَرْخُور (**derḫur**) = Lâyık, seza (derḫurd) de denir.

معشوق من که رشك مه غیرت خورست
جانش فدا کنم که درین پایه درخورست
کمال غیاث

Ay ve güneşi kıskandıran sevgilime canımı feda ederim; zira bu dereceye lâyıktır.

(*Kemāl Ġıyāṯ*)

حقیقت آنکه نه در خورد اوست جان عزیز
سعدی

Hakikat şu ki kıymetli canım ona fedaya lâyık değildir.

(*Sa'dī*)

دَرْخُونْشُدَنْ (**der ḫun şuden**)= (*k.*) Başkasını yahut kendisini öldürmek istemek.

مردمان از رشك در خون من مسکین شدند
مختاری

İnsanlar hasetlerinden beni öldürmek fikrindedirler.

(*Muḫtārī*)

دَرْد (**derd**) = Dert, elem, keder, hastalık, ağrı.

دردیست درد عشق که هیچش طبیب نیست
گر دردمند عشق بنالد غریب نیست
سعدی

Aşk derdi bir derttir ki hiç hekimi yoktur. Aşk hastası feryadederse şaşılmaz.

(*Sa'dī*)

زاجزای وجودم هر یکی درد دگردارد
طبیب دردمند از من کدامین درد بردارد
قاسم

Vücudumun parçalarından her biri başka hastalıkla hastadır. Dertli hekim benim hangi hastalığımı giderecek.

(*Ḳāsım*)

درد زه (derdi zih)=Doğum ağrısı
درد مفصل (derdi mefṣel)= Romatizma.
درد سر (derdi ser) = Baş ağrısı.
دردشکم (derdi şikem) = Karın ağrısı.

دوشینه ز کوی می فروشان
یك شیشهٔ می بزر خریدم
اکنون ز خمار سرگرانم
زر دادم و درد سر خریدم
شاعر

Dün gece şarap satanların mahallesinden altın vererek bir şişe şarap aldım, hâlâ içki sersemliğinden başım rahatsızdır. Altın verdim baş ağrısı satın aldım.

(*Şā'ir*)

تنها بخون عدو ریختن شتاب مکن
که خود هلاك شود از حسد بدردشکم
سعدی

Şahım! Düşmanın kanını dökmekte acele etme; çünkü hasedinden tutulduğu karın ağrısiyle kendiliğinden ölür.

(*Sa'dī*)

دردخای (derd ḫây)= (*k.*) Kederli, hasta.
درد خوار (derd ḫuvār)=(*k.*) Yoksul, hakîr, mecalsiz.

دُرْد (**durd**) — Tortu, telve, kabın dibine çöken şey. Şarap, yağ ve o gibilerin tortusuna söylenirse de şarap tortusu, bula-

nık şarap ve mutlak şarap mânasına kullanılır.

آمد رمضان ورنگ ازرخها برد
وزآمدنش نه صاف دیدیم ونه درد
درخانهٔ مازخوردنی چیزی نیست
ای روزه برو وزنه ترا خواهم خورد
شاعر

Ramazan geldi ve yanakların rengini uçurdu. Onun gelmesiyle ne sâf şarap gördük, ne tortulu; bizim evimizde yinecekten bir şey yoktur. Ey oruç! Git, yoksa seni yiyeceğim.

(*Şā'ir*)

درد درونی ودرد لازمهٔ عاشقیست
هرکه درد این دونیست عشق برو شد حرام
کمال

Yürek sıkıntısı ve şarap, âşıklığın icaplarındandır. Her kimde bu ikisi yoksa ona aşk haramdır.

(*Kemāl*)

(durdī) (durde) de denir. Tortunun durdī den alındığına şüphe yoktur. Arapçası şeddeli (y) ile (دردیّ) dir.

دردکش، درد خوار، درد آشام (derd āşâm, derd ḫuvâr, durd keş)= Şarap içici, şarabı son damlasına kadar içen mânasınadır.

بسکه خرابات شد صومعهٔ صوف پوش
بسکه کنشتخانه گشت مصطبهٔ دردخوار
سعدی

Nice meyhane, sof giyenlerin ibadethanesi, nice kütüphane şarap içenlerin peykesi oldu.

(*Sa'dī*)

دَرْدا (**derdâ**) = Yazık, vah vah gibi acınma yerinde kullanılır bir kelimedir.

دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا
حافظ

Vah vah gizli sır meydana çıkacak.

(*Ḥāfıẓ*)

دَرْداب (**derdâb**) = Şamama: küçük kavun şeklinde nakışlı güzel kokan yenmez bir meyva. Türkçesi yilgiç = دستبویه (*ba.*).

دَرْدار (**derdâr**) = Kara ağaç = Peşşeḫâne = Peşşedâr=Peşşeġâl = (*Ar.*) شجرة البق § Kapıcı.

دُرْدانَه (**durdâne**) = İnci tanesi § Sevgili, kıymetli.

دَرْدَست (**derdest**) = Hazır, müheyya.

دردست دادن (derdest dâden)=Teslim etmek § Gadir ve hıyanet etmek.

دَرْدَشْت (**derdeşt**)=Isfahanda bir mahalle.

دی بگذشتم چو بیهشان بردردشت
ازبوی گلاب وگل دماغم برگشت
گفتم که چه حالتست گفتند این دم
آن گلرخ سروقامت اینجا بگذشت
جمال الدین

Dün aklı başından gitmişler gibi Derdeşt'ten geçiyordum. Gül suyu ve gülden beynim tazelendi. Bu ne hal dedim! O

uzun boylu, gül yanaklı buradan geçti, dediler.

(*Cemāluddin*)

جوبارہ (*ba.*).

دُرْدَكْ **(durdek)** = İnce odun.

دَرْدْمَنْ **(derdmen)** = Derdmend (*muḫ.*). = dertli.

دَرْدَمَه **(derdeme)**=Seb'ai seyyare denilen =Yedi gezginci yıldız : نرصت وعطارد وزهره Ḳemerestu Uṭaridu Zuhre, شمس ومریخ ومشتری وزحل Şemsu Merrīḫu Müşterīyvu Zuḥel = Ay, Arzı tilek, Çulpan, Güneş, Sakı', Erendiz, Sekendiz.

دُرْ رِيخْتَنْ **(dur rīḫten)**= (*k.*) Göz yaşı dökmek § Güzel söz söylemek.

دَرْز **(derz)** = Yiv: İnce oyuk yol ki dikiş, ağaç, baş vesair şeylerde olur. Muarrebi de derz dir. Bitler dikiş yivlerinde saklandıkları için Arapça (بنات الدروز) derler § Küçük kız.

دَرْزَادَه **(derzâde)** = Değirmenin suyunu dışarıya salacak savak § Değirmende öğütülen unun, içine döküldüğü ambar.

دَرْ زَبَانْ دَاشْتَنْ **(der zebân dâşten)** = (*k.*) Bir kimseyi dile dolayıp hakkında fena sözler söylemek.

دَرْز كَرْدَنْ **(derz kerden)**=Açıklamak, gizli şey meydana çıkmak, yayılmak § Yarılmak.

دَرْزْ گِرِفْتَنْ **(derzer giriften)** = Altın'a boğmak: çok altın vermek.

دَرْزَنْ **(derzen)** = İğne.

حسام وتیر ملك از سروتن اعدا
بجز دریدن وجز دوختن ندارد فن
بدرد تیغش چو دیبه‌وا درزی
همی بدوزد تیرش چو جامه‌وا درزن
هدایت

Padişahın kılıç ve okunun, düşmanların baş ve tenini kesip dikmekten başka marifeti yoktur; kılıcı, terzi, kumaşı kestiği gibi keser; oku, iğne, elbiseyi diktiği gibi diker.

(*Hidāyet*).

(Der) ile (zen) den mürekkep olursa kapı çalan, kapıyı vuran demek olur.

دَرْزَنَانْ **(derzenân)**=İğneye geçirilecek bükülmüş iplik. Sonundaki (ân) nispet edatıdır.

جهد کردن پیش ازان درحرب طاقتشان نبود
بگسلد چون پیش ازان تابی‌که باید درزنان
لامعی

Savaşta ondan ziyade çalışmaya takatleri yoktu, ipliği lüzumundan ziyade bükersen kopar.

(*Lāmi'i*)

درزمان şeklinde de görülmüştür.

دَرْزَنْد (**derzend**) = Mezbaha ve savaş meydanı gibi kan dökülen yer.

دَرْزَه (**derze**) = Yığın, hususiyle çalı çırpı ve ot yığını.

بکوهسار وبیابانی اندر آوردیم
جازگان بیابان نوردوکه کوهان
چو پشته پشته درو درزهای خاروخسك
چو پاره پاره درو خامه‌های ریگ روان
انوری

Ovayı düren dağ hörgüçlü develeri dağa ve ovaya getirdik. Dağda küme küme çalı çırpı yığınlarına, ovada parça parça akıcı kum yığınlarına benziyorlardı.

(*Enverî*)

دَرْزِی (**derzî**) = Terzi dediğimiz.

زتنگ چشمی هم چشم دوزن دوزی
زسخت رویی همدست تیشهٔ دوگر
قاآنی

Dar gözlülük yani hasislik cihetinden terzi iğnesi göziyle beraber, katı yüzlülük cihetinden dülger keserine denk.

(*Ḳāānî*)

دَرْسَار (**dersâr**) = İçerisi görünmemek için kale, avlu, ev önlerine çekilen duvar yahut perde; sâr, perde mânasına gelen sâre muhaffefidir. Dergâh mânasına da gelir.

طاق درسار سرای تست محراب ملوك
هرکه روآرد برین محراب روی ازوی متاب
سوزنی

Senin sarayının kapısının kemeri padişahların mihrabıdır. Bu mihraba kim yönelirse ondan yüz çevirme.

(*Sūzenî*)

دُرُسْت (**durust**) = Sağ, salim, bütün, doğru, gerçek. Karşılığı şikeste ve geleṭ'tir.

گر او توبه بخشد بماند درست
که پیمان مابی ثباتست وسست
سعدی

Eğer Cenabı Hak tövbe ihsan ederse o tövbe salim kalır; çünkü bizim ahit ve paktımız sebatsız ve gevşektir.

(*Sa'dî*)

وگر دیرشد گرم روباش وچست
زدیر آمدن غم ندارد درست
سعدی

Eğer geç olduysa acele et, çevik ol. Doğru hareket eden geç gelmekten müteessir olmaz.

(*Sa'dî*)

§ Ayarı tam, sikkeli altın.

شنید این سخن پیر فرخ نژاد
درستی دو برآستینش نهاد
سعدی

Mübarek tabiatlı ihtiyar bu sözü işitti. Onun yenine bir iki altın koydu.

(*Sa'dî*)

§ Tendurust (*muḥ*).

نه شاد ونه دژم ونه دوست ونه بیمار
ناصر

Ne sevinçli, ne kederli, ne sıhhati yerinde, ne hasta.

(*Nāṣır*)

دَرَسْتَان (**derestân**) = Çırağa verilen bahşiş.

دُرُسْتْ خْوَان (**durustḫuvân**) = Kur-an-ı Kerimi, harflerin mahreçlerine dikkat ederek ağır ve güzel eda ile okuyan (Ḳulzum). Okuyuşu doğru ve dürüst olan (Nefîsî).

دَرَسْتَه (**dereste**) = Bağış.

هران کو کند جرم مردم درسته
کند فضل حق ازدمندانش رسته
رضی‌الدین

Her kim halkın suçunu bağışlarsa Cenabı Hakkın fazl ve keremi onu cehennemden kurtarır.

(*Reżıyyuddîn*)

= Derse, dereşte.

دُرِسْتَه (**duriste**) = Saman dökün-tüsü (Reşîdî).

دُرْسِی، دُرْسَی (**durseṭî, dursiṭî**) = Kisrâ'nın kızı ve Behrâm'ın karisı.

دَرْسَرْشُدَنْ وَسَرْنَشُدَنْ (**der ser şndenu ser neşuden**) = (*k.*) Büyüklüğe nail olmadan ölmek.

هیچ کسی چون تو تاجور نشدند
همه در سر شدند وسرنشدند
سنائی

Hiçbir kimse senin gibi taç sahibi olmadı. Hepsi büyüklüğe ermeden öldüler.

(*Senâ'î*)

دُرْ سُفْتَن (**dur suften**) = İnci delmek (*k.*) güzel söz söylemek. (*k.*) Kızlığı gidermek.

هر نسفته دری دری می‌سفت
هر ترانه ترانهٔ می‌گفت
نظامی

ترانه (*ba.*).

دلش می‌خواست درسفتن بالماس
ولی می‌داشت حکم عصمتش پاس
جامی

Gönlü elmasla inci delmek istiyor; fakat ismetinin hükmü onu koruyordu.

(*Câmî*)

دَرَشْ (**dereş**) = Bir nevi ince ve uzun hıyar; derşî de denir. (R) nin tutariyle = ahır.

جای علفش نه زین کهن درش
از خوشهٔ چرخ وگوشهٔ عرش
خاقانی

Onun yem yiyeceği yer bu eski ahır değil, feleğin ḫūşe'sinden yani Başak burcundan, arşın köşesindendir.

(*Ḫâḳânî*)

خوشه (*ba.*).

دُرُشْت (**duruşt**) = Sert, iri, kaba, biçimsiz, yoğun.

درشتی و نرمی بهم دربهست
سعدی

Sertlikle yumuşaklık birlikte iyidir.

(*Sa'dî*)

تا درشتی هنر نپنداری
سعدی

Sakın iriliği hüner saymayasın.
(Sa'di)

درشت پسند (duruşt pesend) = Kaba şeyleri beğenen, iyi şeyleri seçemiyen, ahmak.

درشت خوار (duruşt ḫuvâr) = Kaba ve hazımsız şeyler yiyen kişi.

درشت خوی (duruşt ḫūy) = Tabiatı sert olan kimse.

سخن بلطف وکرم بادرشت خوی مگوی
که ژنك خورده نگردد بنرم سوهان پاك
سعدی

Sert tabiatlıya lûtuf ve keremle söz söyleme; çünkü paslanmış şey yumuşak törpü ile temizlenmez.
(Sa'di)

دَرْشُدَنْ **(derşuden)** = Girmek.

بردوش حلقه زدم گفت کمال
خاك این درنشوی درنشوی
کمال

Kapısının halkasını vurdum. Kemal ! Bu kapının türabı olmadıkça içeri girmezsin; dedi.
(Kemāl)

دَرْعَرَقْ اُفْتادَنْ ، دَرْعَرَقْ شُدَنْ **(der ʿareḳ şuden, der ʿareḳ uftâden)** = (*k.*) Utanmak.

دَرْغْ **(derġ)** = Su bendi. Doğrusu (berġ, verġ) dır.

دَرْغَالْ **(derġâl)** = Emin ve müsterih, emniyet ve istirahat.

ای شاه نبی سیرت! ایمان بتو محکم
ای میر علی حکمت! عالم بتو درغال
روذکی

Ey peygamber siyretli padişah! İman seninle muhkemdir. Ey hikmette Ebū ʿAli Sînâ'ya denk olan bey! Âlem senin sayende emin ve müsterihtir.
(Rūdeki)

Dağ arasından geçen yol (*Ar.*) شعب. İki dağ arasındaki aralığa da denir.

دَرْغَانْ **(derġân)** = Semerkand'da bir kasaba.

دَرْغِشْت **(derġeşt)** = Herze ve hezeyan.

دَرْغَلْپَكَنْ **(derġelpeken)** = Pencereli ve kuzulu kapı. Gelpeken = pencere.

دَرْغَمْ **(derġem)** = Şarabiyle meşhur bir yer.

شراب درغمی از جام شامی
بشادی نوش کن ازبام تاشام
سوزنی

Derġem şarabını Şam kadehiyle sabahtan akşama kadar iç.
(Sūzeni)

§ Musikide bir makam.

چنان مستغرقم در غم که مطرب
اگر درغم سراید غم فزاید
مولانا

O kadar kedere batmışım ki eğer hanende derġemi terennüm ederse gamım artar.
(Mevlānā)

دَرغورگی مویز شدن (**derġüregī meviz şuden**) = (*k.*) İstenilen dereceye ermeden telef olmak. (Ḳulzum) küçük iken tahsil-i kemale muvaffak olmak mânasına da yazmıştır,

نگذاشت چرخ میوهٔ عیشم رسد بکام
در غورگی مویز شد انگور این شراب
شفیع

Felek, yaşayışım meyvasını, isteğine kavuşmaya yani olgunlaşmaya bırakmadı. Bu şarabın üzümü ermeden telef oldu.

(*Şefī'*)

دَرغیش (**derġīş**) = Çok kalabalık, izdiham § Bir nevi zerdali.

دُرَفش، دِرَفش (**direfş, durefş**) = Pabuççu bizi, operatör neşteri § Sancak, bayrak.

هوا تیره گشت از فروغ درفش
طبر خون وشبگون وزرد و بنفش
فردوسی

Kızıl, siyah, sarı, menekşe renkli bayrak parıltısından hava bulandı.

(*Firdevsī*)

Bayrak direğinin ve tolganın başına geçirdikleri sırma ile işlenmiş üç köşeli kumaş parçası: bizim bayrak dediğimizdir ki rüzgâr estikçe kımıldayıp titrer. Burhān tercümesinde yalnız "toigadır ki demir takkedir„ denilmişse de asılda yazdığımız gibidir, titrediği için direfş denilmiştir § Direfşiden = parıldamak, titremek ten emir ve (*İsmi mas.*) § Şimşek.

درفش دوشان هم از تیغ وسیغ
چنان شعله می‌زد که در جنگ تیغ
اسدی

Parlayıcı şimşek dağ tepesi ile buluttan, muharebedeki kılıç gibi parıldıyordu.

(*Esedī*)

(Nāşırī), (Reşīdī) den alarak şimşek mânasına gelen (direfş) değil (dureḫş) tir deyip (Esedī) nin beytiyle istidlâl eden (Cihāngīrī) ile ona uyan (Burhān)ı hatalı buluyor ve direfşīden ile müştakları yalnız titremek mânasına kullanılır demek istiyor.

دل من ز هجر تو ای بیهمال
درفشان چو از باد صرصر نهال
سراج‌الدین راجی

Ey eşi olmıyan! Gönlüm senin ayrılığından, taze fidanın şiddetli rüzgârdan titremesi gibi titriyor.

(*Sirācuddīn Rācī*)

درفشی (direfşī) = Ünlü.

دِرَفش گاویان (**direfşi gâviyân**) = Ferīdūn Şahın bayrağının adıdır. Gâveye mensup bayrak demektir. Gâve, öküz kuvvetli bir bahadırdır ki İran askerinin toplandığı ve savaş aletleriyle hazırlıklarının yapıldığı Işfahân şehri onun idaresi altında olup savaş silâhları yapan sanat erbabının başkanı idi. Pīşdādīlerden Żeḥḥāk'in

zulmünden usanan ahali Gâve'ye başvurduklarından Gâve, deri önlüğünü isyan bayrağı şekline sokarak başına topladığı halkın yardımiyle Żeḥḥâk'i öldürmüş, Feridūn'u onun yerine geçirmiştir. Direfşi gâvân, direfşi gâvyânī, gâvyânī direfş, gâvânī direfş de derler.

چون بیکی پاره پوست ملك توانی گرفت
غبن بود در دکان گوره ودم داشتن
خاقانی

Mademki bir pösteki parçasiyle mülk zaptına muktedirsin; dükkânda ocak ve körük bulundurmak gaflettir.

(*Ḫāḳānī*)

درفش گاویانی برسر شاه
چو لختی ابر کافتد بر سرماه
نظامی

Padişahın başı üzerindeki bayrak, ayın başı üzerine düşen bulut parçası gibi idi.

(*Niẓāmī*)

دهاك ve گاوه (*ba.*).

دُرَفْشِيدَنْ، دِرَفْشِيدَنْ (**direfşīden, durefşīden**) = Parıldamak, lemean § Titremek.

قطب دین شاه تهمتن که زمهمش خورشید
بدرفشد چو بکف قبضهٔ خنجر گیرد
خواجوی کرمانی

Şecaat ve heybette dengi olmıyan şah Ḳuṭbuddīn ki eliyle hançerin kabzasına yapışınca güneş onun korkusundan titrer.

(*Ḫuvācūyi Kirmānī*)

درفش (*ba.*).

دَرْفُلَانْ گِرِيخْتَنْ (**derfulân girīḫten**) = (*k.*) Bir kimseye iltica etmek.

دَرْفَنْجَكْ (**derfencek**) = Uykuda ağır basma.

دَرَكْ (**derek**) = Mendil, yağlık.

دَرْكَارْ گِرِفْتَنْ (**derkâr giriften**) = Bir kimse ile cinsî münasebette bulunmak

دَرْگَلَالَهْ، دَرْگَالَهْ (**dergâle, dergulâle**) = Buz. Bazı lügatlerde oluktan aşağı doğru mahruti şekilde sarkan buz.

دَرْگَاهْ (**dergâh**) = Kapı mahalli, kapı, eşik. Cenabı Hakka muzaf olursa hakikat, başkalarında mecazdır. Dergâhi Ḫudâ = Allah kapısı [*].

پی تعظیم وا کرام وی ازشاه
خطاب آمد بنزد یکان درگاه
جامی

Padişah ona tazim ve ikram için dergâhının yakınlarına emretti.

(*Cāmī*)

دَرْكُجَا مِي خُورَدْ (**derkucâ mīḫured**) = Nerede yakışır: istifhamı inkâriye delâlet eder bir terkiptir ki yakışmaz demektir.

[*] Arapça bu mevkide خضره kelimesi müstameldir ki bir kimsenin kurp ve piş-gâhı demektir (Ḳulzum).

دَرْگُذَشْتَن (**derguzeşten**) = Affetmek, vazgeçmek § Ölmek.

دُرْگَر (**durger**) = Bundan bozularak dülger dediğimiz.
دروگر، درُوگر (*ba.*). (*Ar.*) نجار.

زتنگ چشمی هم چشم دوزن دوزی
زسخت روئی همدست تبشهٔ درگر
قاآنی

دوزی (*ba.*).

دَرْگِرِفْتَن (**dergiriften**) = Tutmak § (*k.*) Şulelenmek.

آتشم بنشسته بود ازشمع رویش درگرفت
سلمان

Ateşim sönmüştü; yüzünün ışığından şulelendi.
(*Selmān*)

§ Tesir etmek.

دَرْکَشِیدَن (**derkeşīden**) = İçip bitirmek § Mahvetmek § Reddetmek, geri vermek,

دَرْگُلَالَه (**dergulâle**) = درگاله (*ba.*).

دَرْلِیك ، دَرْلِك (**derlik, derlīk**) = ترلیك ، ترلك (*ba.*).

دَرْلَوْزِینَه سِیر خُوردَن (**der levzīne sīrḫurden**) = Baklava yahut badem ezmesi içinde sarmısak yemek (*k*) aldanmak § (*k.*) Bir kimsenin yahut kendinin rabatını bozacak bir iş işlemek, zevk ve safa arasında bir keder belirmek.
(Der levzīne sīrdâden), (der levzīne sīrkerden) aldatmak.

ناصح دین گشته آن کافر وزیر
کرده او ازمکر درلوزینه سیر
مولانا

O kâfir vezir din öğütçüsü olmuş, o hilekârlığiyle insanları aldatmış.
(*Mevlūnā*)

دَرَم (**derem**) = Para, akçe.

بی دومانرا دوم اندوز ساخت
بی کرمانرا کرم آموز ساخت
جامی

Parasızlara para kazandırdı, keremi olmıyanlara kerem öğretti.
(*Cāmī*)

دومسرا (deremserâ) = Para kesilip sikke vurulan yer, darphane.

دوم گزین (derem guzīn) = Sarraf = Dînâr şunur.

دَرْمَا (**dermâ**) = Tavşan (*Ar.*) ارنب (درماء) hemze ile Arapçada tavşan mânasına geldiğinden kelime Arapça demektir. Farsisi خرگوش ḫergūş'tur.

دَرْمَان (**dermân**) = İlâç, çare § Takat.

چشم گریان مرا حال بگفتم بطبیب
گفت یکبار ببوس آن دهن خندانرا

گفتم آوخ که ازین درد بخواهم فرسود
که محالست که حاصل کنم این درمانرا
سعدی

Ağlayıcı gözümün halini hekime söyledim; o güleç ağzı bir kerecik öp, dedi. Eyvah! Bu dertten yıpranacağım; çünkü bu dermanı ele geçirmem mümkün değildir, dedim.

(*Sa'dî*)

گهی گفتی مرا جانان تویی تو
گهی گفتی مرا درمان تویی تو
نظامی

Kâh, cananım sensin sen, kâh, benim dermanım sensin sen, derdi.

(*Nizâmî*)

درمانْدَنْ (**dermânden**)=Âciz, yoksul, meyus olmak (der) zait olduğuna göre mânden, mânisten kalmak, benzemek mânasınadır § درمانده (dermânde) = Âciz, yoksul, eli dar § Takatsiz. درماندگی (Dermândegī) = el darlığı, zaruret, yoksulluk, takatsizlik درمنده dermende, درمانده dermânde (*muḫ.*).
درماندگیٔ سخن (dermândegīʾi suḫen) = Dil tutukluğu.

دُرْمُل (**durmul**) = Henüz kemale ermemiş taze buğday ve nohut.

دِرِمْنَه (**diremne**) = Yavşan otu (*Ar.*) شیح.

بخور وعود بن باشد درمنه
چنین باشد کسی اورا دهم به
شهاب

Benim tütsüm ve ödağacım yavşandır. Parası olmıyanın tütsüsü böyle olur.

(*Şihâb*)

دَرْمِیَانْ بُودَنْ (**dermiyân büden**) = Ortada olmak (*k.*) rehin, tutu.

گرمیان باشدش بزیر قبا
فرقهٔ بنده درمیان باشد
خجندی

Kaftanın altında beli varsa bendenin hırkası rehin olsun: hırkamı fedaya hazırım.

(*Ḫucendî*)

Bu, (ġuluvv) mūy miyân = Beli kıl gibi, den daha kuvvetlidir.

دَرَنْ (**deren**) = Sülük.

دَرَنْد (**derend**) = Şekil ve suret § Sân, mânend gibi teşbih ifade eder: felek derend = felek gibi, mâh derend = ay gibi.

دَرَنْدَه (**derende**) = Yırtıcı: Deriden = yırtmak tan ismi fail insan ve hayvanları yaralıyan aslan, kaplan ve o gibiler. Kumaşları kesip biçmek itibariyle terziye de denebilir.

بود سوزن به از تیغ برنده
که این دوزنده باشد آن درنده
دهلوی

İğne, kesici kılıçtan iyidir; çünkü bu dikici o, yırtıcıdır.

(*Dehlevî*)

(R) nin şeddeli olduğu da vardır.

بسا شیر درندهٔ سهمناك
که از نوك خاری درآید بخاك
نظامی

Nice yırtıcı korkunç aslan bir diken ucu sebebiyle helâk olur.
(*Nizâmî*)

دَرَنگ، دِرَنگ (**direng, dereng**) =Eğlenme, durma, geri kalma. Zıddı شتاب şitâb'dır.

درنگی نبودم براه اندکی
دو منزل همی کرد رخشم یکی
فردوسی

Yolda biraz bile durmuyordum; atım iki konağı bir ediyordu.
(*Firdevsî*)

§ Saat, vakit.

از زیر پنج پرده بشاهد نظر کنی
چون صوفیان برقص درایی همان درنگ
سوزنی

Sevgiliye beş perde altından bakarsan sofular gibi o saat raksa başlarsın.
(*Sûzenî*)

§ Çan, saz, kılıç, topuz gibi şeylerin sesi. Şişe, çini ve benzerlerinin kırılmasından çıkan ses.

ناقوس بکعبه دو درنگ آورد
بتوان نتوان ترا بچنگ آورد
شیخ ابو سعید ابوالخیر

Kâbede çanı seslendirmek mümkündür. Seni ele geçirmek mümkün değildir.
(*Şeyh Ebû Sa'îd Ebûlhayr*)

تا گه آن دیوانه شورش در رسید
بردر دکان شیشه گر رسید
یك بیك برسنگ می زد پی درنگ
کز داش بردی درنگ شیشه زنگ
مولانا

O divane ansızın cezbelendi. Bir şişeci dükkânının kapısına eriştı. Şişeleri durmadan taşa vuruyor, çünkü şişenin kırılış sesi gönülden pası: kederi gideriyordu.
(*Mevlânâ*)

§ Ahiret.

چو سازی درنگ اندرین جای تنگ
شود تنگ بر تو سرای درنگ
فردوسی

Bir dar yerde: dünyada durur kalırsan, ahiret evi sana dar olur.
(*Firdevsî*)

Mihnet mânasına ädereng muhaffefidir § Derengîden den (*İsmas. isfa. muḫ. vas.*)

چو وقت حمله بود آفتست باد شباط
چو وقت حلم بود رأفتست وکوه درنگ
فرخی

Saldırdığı vakit belâ ve şubat rüzgârıdır, yavaşlık zamanında merhametli ve dağ duruşlu yani ağırbaşlıdır.
(*Ferruḫî*)

دَرَنگیدَن (**derengîden**) = Durmak, eğlenmek, geri kalmak, saz telinin, topuz ve kılıcın sesi çıkmak درنگ (*ba.*).

دَرنَوَرد نِهادَن (**derneverd nihâden**) = Sarmak, dolamak, örmek (*k.*) gizlemek, nam ve nişanını belirsiz etmek.

دِرنَه (**dirne**) = Suyu iyi kılıç.

دِرْو ، دُرْو ، دُرُو (**direv, durev, durū**) = Mahsul biçme.

طرب نوجوان زپیر مجوی
که دگر ناید آب رفته بجوی
زرع را چون رسید وقت درو
نخرامد چنانکه بیژهٔ نو
سعدی

Gençliğin zevkını ihtiyardan arama; çünkü akıp giden su tekrar ırmağa gelmez: gençlik saadeti avdet etmez. Ekinin biçme zamanı erişince yeni yetişmiş yeşillik gibi salınmaz.
(*Sa'dî*)

دَرْوَاهْ ، دَرْوَا (**dervâ, dervâh**) = Şaşkın, hayran.

رهروان چون آفتاب آزاد وخندان رفته اند
من چرا چون ذره سرگردان ودروا مانده ام
خاقانی

Yolcular güneş gibi serbest ve gülerek gitmişler. Ben niçin zerre gibi sersem ve şaşkın kalmışım.
(*Hâkānî*)

زبیم آتش تیغش که برشود بفلك
ستارگان همه در برج خویش دروامند
معزی

Kılıcının feleğe yükselen ateşi korkusundan bütün yıldızlar kendi burcunda şaşırmış bir haldedirler.
(*Ma'izzî*)

§ Baş aşağı asılmış, ters § Lâzım ve zaruri=derbâ.

دَرْوَاحْ (**dervâḥ**) = Hastalıktan henüz kurtulan, fakat tamamiyle kendine gelemiyen kimsenin haline derler. Arapçada nekâhet; bu halde bulunan kimseye nâḳih denir.

کرده خصمان براو جهان فراخ
تنگ ترازدرون ، گه درواخ
سنائی

Hasımları ona geniş dünyayı nekahet devrindeki yürekten daha daraltmış.
(*Senā'î*)

§ Muhkem ve mazbut.

ذوالنون گفته [چون کنی باکس که بضاعت تو
بدست او بود، ودرد تو موافق داروی او باشد.
دامن اورا درواخ دار]
عبدالله انصاری

Ẕünnūn demiş: sermayen kendisinin elinde ve derdin onun ilâciyle geçecek bir adama karşı nasıl davranırsın? Onun eteğine kuvvetle sarıl.
(*'Abdallāhı Enṣārî*)

§ Doğru, gerçek meselâ · گمانم فلان درواخست = Filâncanın hakkındaki zannım doğrudur, demektir § Ayıp ve ar § Şecaat § Sertlik, kabalık mânalarına da gelir.

زحل مراتب ومه وایت واسد درواخ
منصور شیرازی

Mertebeleri (Zuḥel) Sekendiz gibi yüksek, ay bayraklı, aslan gibi cesur.
(*Menṣūri Şirāzî*)

دَرْوَاژْ ، دَرْوَاژ (**dervâr, dervâj**) = Dervâ.

دَرْوَازَه (**dervâze**) = Ekseriya açık duran büyük kapı. Der = kapı

vâz = bâz = açık demek olup terkipçe mânasından ve (dervâze'i gūş) gibi tâbirlerden büyüklük mânası anlaşılmıyorsa da ekseriya şehir, saray, han kapısı gibi büyük kapılarda kullanılır.

دروازهٔ شهر را توان بست
نتوان دهن مخالفان بست
سعدی

Şehrin kapısını kapamak mümkündür de muhaliflerin ağzını bağlamak mümkün değildir.
(Sa'di)

(Ar.) دروب.

دروازهٔ گوش (dervâze'i gūş) = Kulak deliği.

دروازهٔ نوش (dervâze'i nūş) = Ağız.

دروازهٔ هزارگام (dervâze'i hezârgâm) = Mesafe tâyini için yollara dikilen sütun.

دَرْوَانَه **(dervâne)** = Dama çıkacak kepenk.

دَرْوَاد **(dervâh)** = دروا *(ba.)*.

دُرُود **(durūd)** = Dua, esenlik, rahmet *(Ar.)* صلاة.

هزاران درود وهزاران سلام
زما بر محمد علیه‌السلام
سعدی

Bizden Hazreti Muhammed aleyhisselâma binlerce salât ve selâm olsun.
(Sa'di)

§ Durūden = Biçmek ten mazi.

برفتند وهرکس درود آنچه کشت
نماند بجز نام نیکو وزشت
سعدی

Gittiler ve herkes ektiğini biçti. İyi ve çirkin addan başka bir şey kalmaz.
(Sa'di)

درود گفتن (durūd guften) = Selâm vermek, درود فرستادن (durūd firistâden) = selâm göndermek, esenlik dilemek.

(Pençe'i duzdîde) nin beşinci günü پنجهٔ دزدیده *(ba.)* § Kazımak mânasını da ifade eder.

سعادتی که نباشد طمع مکن سعدی
که چون نگاشته باشند مشکلست درود
سعدی

Olmıyacak saadete tamah etme, yazılmış olan şeyleri kazımak güçtür.
(Sa'di)

دِرُوِیدَنْ ، دُرُوِیدَنْ ، دُرُودَنْ **(durūden, durevîden, direvîden)** = Ekin biçmek, ağaç budamak.

چو دشنام گویی دعا نشنوی
بجز کشتهٔ خویشتن ندروی
سعدی

Söversen dua işitmezsin: söv düğüne karşı dua değil sövme işitirsin. Kendi ektiğinden başkasını biçmezsin.
(Sa'di)

آن پوشد زن که رشته باشد
مردان درود که کشته باشد
نظامی

Kadın büktüğünü giyer, erkek ektiğini biçer.
(Nizâmî)

دُروش (**durūş**) = Operatör neşteri

بتوسی که ستوران دروش وداغ کنند
ستوروار براعدا نهاده داغ ودروش
سوزنی

Hayvanları neşterleyip dağladıkları mevsimde düşmanları hayvan gibi dağlamış ve yaralamış.

(*Sūzenī*)

§ Bizlengiç.

(Yaşlı bir eşek hakkında)

پسکه از روزگار دیده دروش
ندم او بجای مانده نه گوش
جامی

Zamandan o kadar bizlengiç görmüş ki ne kuyruğu ne kulağı yerinde kalmış.

(*Cāmī*)

دُروغ (**durūġ**) = Yalan.

کمال اصفهان گر ملحدم خواند
چراغ کذب را نبود فروغی
مسلمان گویمش من در برابر
دروغی رانشاید جز دروغی
خجندی

Işfahān'lı Kemâl bana zındık dediyse yalan kandilinin ışığı olmaz. Ben ona karşılık olarak Müslüman derim; çünkü yalana yalandan başka yakışmaz.

(*Ḫucendī*)

دروغ زن (durūġ zen) = Yalancı.

دُروگَر (**durūger**) = Dülger: durūdger (*muḫ.*).

کجا کنند درست اهل زهد تختهٔ عشق
که مشکلست بمیمون دروگری آموخت
خجندی

Sofular aşk tahtasını nasıl tesviye ederler; çünkü maymuna dülgerlik öğretmek güçtür.

(*Ḫucendī*)

دَرون (**derūn**) = İç.

درون پیرهن از غایت لطافت حسن
چو آب صافی درآبگینه پیدایی
سعدی

Güzelliğin son derece letafetinden gömleğin içinde, şişedeki duru su gibi görünüyorsun.

(*Sa'dī*)

درون سینهٔ من مخزن خیال تو بود
چانکه رسم قدیمست گنج ویران
ابوالمعانی

Benim gönlümün içi senin hayalinin mahzenidir. Hazinenin viranede bulunması eski âdettir.

(*Ebūlme'ānī*)

Zıddı bīrūndur.

درون پرور (derūn perver) = (*k.*) Gönül yapıcı § İyi huylu, ehli dil.

درون دار (derūn dâr) = (*k.*) Munafık ve kinli.

معتبر عالم وجاهل شده
گرچه درون دار وسبه دل شده
خسرو

Her ne kadar münafık ve âsi ise de bilgili ve bilgisiz yanında itibarı var.

(*Ḫusrev*)

دُرون (**durūn**) = Hububat ölçeği

§ Mecusilerin yemeklerine okuyup üfledikleri dua.

دَرونه **(derūne)** = Derūn § Çıyan otu. Muarrebi derunec'dir § Eleğimsağma, kavsikuzah § Hallaç yayı.

نرسد پرتشرف قدر تو هر شاعرکو
خاطری دارد نظام وزبانی وصاف
لفظ قوس ارچه شود شامل نام هردو
شبه قوس قزح نیست درونه نداف
کمال اسماعیل

Düzen verici fikre, öğücü dile sahibolan her şair, senin kadrinin şerefine erişmez. Her ne kadar ikisine de kavis denirse de hallaç yayı eleğimsağmaya benzemez.

(*Kemāl İsmā'il*)

§ Hallaç yayı.

سفید برف برآمد زکوهسار سیاه
وچون درونه شد آن سر وبوستان آرا
رودکی

Kara dağdan beyaz kar geldi ve o bostanı süsliyen selvi, hallaç yayı gibi oldu.

(*Rūdeki*)

Son mânaya (d) nin ötresiyle de yazılmışlardır.

دَرْوِیزه **(dervīze)** = Dilencilik = deryüze.

دَرْوِیش **(dervīş)** = Fakir, yoksul. Lügat sahiplerinin bir kısmı bu kelimenin aslı dervīz'dir; (z) (ş) ye kalbolunmuştur, dervīz de derāvīz muhaffefidir, fakirler kapılara geldikleri zaman onlara asıldıklarından bu ad verilmiştir (آویزگن) (*ba.*). Yahut dervīş deryūz'dan çevrilmedir, (y) ile (v) nin yerleri değişmiş ve (ş) (z) ye kalbolunmuş demişlerse de (dervīş) i (deryūş), (dervīz) i de (deryūz) dan çevrilmiş saymak daha uygundur دریوز *(ba.)*.

درویش وغنی بندهٔ این خاك درند
وانانکه غنی ترند محتاج ترند
سعدی

Fakir, zengin bu kapının toprağının bendesidir; çok zengin olanların ihtiyaçları daha fazladır.

(*Sa'di*)

دَرَه **(derre)**=İşkembe, (r) şeddesiz de olur.

گرگث ازرمه خوران ورمه ازگیا چران
هر یك بحرص خویش همی پرکند دره
ناصر

Kurt sürüden yiyici; sürü ottan otlayıcı. Her biri kendi hırsına göre durmadan işkembesini doldüruyor.

(*Nāşır*)

§ İki dağ arasındaki aralık. Dilimizde de dere deriz. (D) nin ötresi, (r) nin şeddesiyle davul turası, kırbaç mânalarınadır. Tura bundan bozulmuş demektir. Arapçada bu mânaya (d) nin esresiyle (dirre) dir.

همی روند مراغرچگان سنگین دل
چو دره پردهل عید وپتك پرسندان
روحیٔ سمرقندی

Taşyürekli namussuzlar bayram davuluna tura, örse çekiç vurdukları gibi beni muttasıl döğdüler.

(*Rūḥî'l Semerḳendî*)

دَرَهِ آسمانْ **(dere'i āsmân)** = (*k.*) Samanuğrusu = kehkeşân (*Ar.*) مجره.

دَرْهِشْتَه **(derhişte)** = Cömertlik, el açıklığı, sehavet, semahat.

بسکه دارد سخاو درهشته
درزمانه نه در نه زر هشته
شاعر

O kadar cömert ve eli açık ki zamanede ne inci, ne para bırakmış.

(*Şā'ir*)

دَرْهَم **(derhem)** = Karışık, çapraşık, dolaşık, dağınık, kederli.

نقش جبین درهم شده فرجوانی گم شده
شمشاد قامت خم شده کشته الفها دالها
وثوق [*]

Alnın nakşı karışmış, gençlik aydınlığı kaybolmuş, şimşir gibi düzgün olan boy bükülmüş, (ا) *elif gibi dümdüz olan boylar* (د) *dallar gibi kıvrılmış.*

(*Vuṣūḳ*)

دَرِی **(derî)** = Dağ arası mânasına gelen (der) ile nispet edatı olan (y) den mürekkeptir. Zebâni derî dağ ahalisinin dili demektir. Dilin bu şubesiyle köy ve dağ ahalisi konuştuklarından ve şehirliler gibi yabancılarla da düşüp kalkmadıklarından dilleri bozulmadığı cihetle öteki kısımlarından fasih sayılmıştır.

زنظم دلکش حافظ کسی شود آگه
که لطف طبع وسخن گفتن دری داند
حافظ

Ḥāfız'ın gönül çekici nazmını, tab'ı lâtif olan ve fasih söz söylemeyi bilen kimse anlar.

(*Ḥāfız*)

Dağ arasında yetişen kekliğe (kebki derî) derler ki çok büyük ve âdeta horoz kadar olur.

می زند کبك دری قهقهه از قلهٔ کوه
می کشد مرغ سحر زمزمه ازدامن تل
شاه طاهر دکنی

Dağ kekliği dağ tepesinden yüksek sesle gülüyor. Bülbül dağ eteğinden zemzeme çekiyor.

(*Şāh Ṭāhiri Dekenî*)

دَرْیَا **(deryâ)** = Deniz (derye) ve imale ile (deryî) suretinde okunduğu ve o vezindeki kelimelerle kafiyelendiği de vardır.

شدم بدریه وغوطه زدم ندیدم در
گناه بخت منست این گناه دریا نیست
فردوسی

Denize gittim, daldım, inci görmedim. Bu, benim talihimin kabahatidir. Denizin suçu yoktur.

(*Firdevsî*)

نماز شام چو صحبت بریدم از ماوی
بریده گشت طریق سلامم از سلمی
چو بخت برلب جیحون فکند رخت مرا
بهم شدیم سه جیحون نه کم زسه دریا

[*] وثوق İranın asrımızda yaşıyan değerli şair ve siyasilerindendir.

یکی زآب ودو از خون‌که هردو دیدهٔ من
زهرد وداغ وطن خون گریستند همی
ادیب صابر

Akşam namazı vaktinde yurdumdan ayrıldığım zaman Selmâ ile selâmlaşmak yolu da kesilmişti. Talih benim eşyamı Ceyḥūn kenarına attığı zaman, üç deryadan eksik olmıyan ve biri sudan, ikisi kandan ibaret üç Ceyḥūn birleştik: zira vatanımdan uzaklaşma derdiyle acısından benim her iki gözüm kan ağlıyordu.

(*Edîbi Şābir*)

İşte (Edîbi Şābir) in şu şiirindeki (deryâ), (deryî) suretinde okunur § Hakikat ehline göre Cenabı Hakka işarettir.

دریا بار (deryâ bâr) = Büyük deniz, deniz sularının hücum ettiği yer. Sonundaki bâr çokluk ve büyüklüğe delâlet eder.

غبار کلفت از دل صاغر سرشار می شوید
که گردراه سیل از خود بدریا بار می شوید
صائب

Gönülden külfet tozunu dolu kadeh yıkar. Yolun toz ve toprağını sel, kendinden, büyük denizle yıkar.

(*Şā'ib*)

§ Deniz kenarındaki şehir: bu mânaya göre bâr esas ve temel mânasına yakışır.

دریانوش ، دریا کش (deryâkeş, deryânūş) = Çabuk sarhoş olmıyan, çok içen kimse [*].

[*] Sünbülzâde Vehbî'nin şu beyti ne kadar mânalıdır :

Bir zaman Rumda deryâkeş idik ey Vehbî
Şimdi İranda kanaat ederiz çay ile biz

تشنگانی که زجان مست شدند از می عشق
دل دریا کش سرمست چو دریا بینند
خاقانی

Aşk şarabiyle candan mest olan susuzlar, sermestin kolay kolay sarhoş olmıyan kalbini deniz gibi görürler.

(*Ḫāḳāni*)

دریای ابیض (deryâyi ebyeż) = Akdeniz.

دریای اسود (deryâyi esved) = Karadeniz.

دریای اخضر (deryâyi eḫżer) = (*k.*) Hint denizi § Gök.

دریای بصره (deryâyi beşre) = (*k.*) Şarapla dolu büyük kadeh.

دریای حامله ، دریای سائله (deryâyi ḥâmile, deryâyi sâ'ile) = (*k.*) İnci çıkardıkları deniz.

دریای قلزم (deryâyi ḳulzum) = Şap denizi, Bahri ahmer.

دریای لعل (deryâyi la'l) = (*k.*) Şarapla dolu zarf.

دریای قیر (deryâyi ḳîr) = (*k.*) Karanlık gece § Mürekkep dolu hokka.

دَرْیَاب (**deryâb**) = Bulmak § Anlamak, idrak etmek, tanımak § Tedarik etmek, ele geçirmek mânalarına gelen deryâften den emir.

غافل مباش ارعاقلی دریاب اگر صاحبدلی
شایدکه نتوان یافتن دیگر چنین ایا مرا
سعدی

Akıllı isen gafil davranma; gönül ehli isen anla yahut te-

darikli bulun. Bir daha böyle günleri bulmak mümkün olmaz.
(*Sa'dî*)

Deniz mânasına da gelir.

عدیل ماهیان باشم بدریاب
که همچون ماهیم همواره درآب
فخرگرگانی

Denizdeki balıklara benzerim; çünkü balık gibi daima sudayım.
(*Fehri Gurgānī*)

دَرِیچَه (derīçe) = Pencere.

یدر کشند ملائك سر از دریچهٔ عرش
دمی که شاهد طبعم کشد بسدره عبور
عرفی

Sevgili şiirim Sidreden geçtiği yani göklere yükseldiği zaman Melâikei kiram arştan başlarını çıkarırlar: onun güzelliğine melekler hayran olur.
(*'Urfî*)

دَرِیدَن (derīden) = Yırtmak, paralamak.

دوید وبرید شکست وبیست
بلاترا سر وسینه و پا ودوست
فردوسی

خنجر (*ba.*). (R) şeddeli de olur.

شراب خوردهٔ معنی چو درسماع آید
چه جای جامه که برخویشتن بدرد پوست
سعدی

Mâna şarabını içen vecit ve semâa geldiği zaman elbise ne demek; kendi derisini yırtar.
(*Sa'dî*)

دِرِیغ (dirīġ) = Esirgeme, koruma § Menetme.

گرکشی جانم از تو نیست دریغ
اینك اینك سر، اینك اینك تیغ
نظامی

Eğer öldürürsen canımı senden esirgemem; işte işte baş, işte işte kılıç.
(*Niẓāmī*)

§ Eyvah, vah vah, yazık gibi acıma, teessür, tahassür, pişmanlık ifade eder. Bunun yerinde (dirīġâ) da kullanılır.

می‌داد زگریه ریك را رنك
می زد سری از دریغ برسنگ
نظامی

Ağlamasiyle kuma renk veriyor, esefinden başını taşa vuruyordu.
(*Niẓāmī*)

دریغست باسفله گفتن علوم
که ضایع شود تخم درشوره بوم
سعدی

Alçağa bilgiler öğretmek yazıktır: çünkü tohum çorak yerde telef olur.
(*Sa'dî*)

سری کان ازین در ندارم دریغ
به از تاج بخشی بآن سر نه تیغ
نظامی

Bu kapıdan esirgemediğim başa kılıç değil; taç bağışlarsan iyidir.
(*Niẓāmī*)

گمان بردم که خاقانی دریغا گوی من باشد
دریغا من شدم اکنون دریغا گوی خاقانی
نظامی

Zannettim ki Ḫāḳānī bana mersiye söyliyecek. Vah vah; ben Ḫāḳānī'ye mersiye söyledim.
(*Niẓāmī*)

Bu beyitte birinci ve üçüncü dirīġâ mersiye mânasında kullanılmıştır.

دریغ خوردن (dirîğ ḫurden)=Teessüf etmek.

ناگفتنیست راز دهان ولی چه سود
خوردن دریغ برسخنی کز دهن برفت
سلمان

Ağzının sırrı söylenmek münasip değildir; fakat ağızdan çıkan söze teessüfte ne fayda var.
(Selmān)

دریغ داشتن (dirîğ dâşten) = Sıkıntı göstermek, menetmek.

هر الکس آنچه سزاوار آن بود آنده
زچشم خفته شکر خواب را دریغ مدار
صائب

Herkese lâyık olanı ver, uyuyan kimsenin tatlı uykusuna mâni olma.
(Ṣā'ib)

دَرِیواس (**derîvâs**)=Kapı çerçevesi, dayağı, sürgüsü.

در واز ودریواس فروگشته ترآمد
چست که یك باره فرودآید دیوار
رودکی

Kapı ve pencere çok meyletti. Duvarın birdenbire yıkılmasından korkulur.
(Rūdeki)

دَرْیُوزَه ، دَرْیُوز (**deryūz, deryūze**) = Dilenci, dilencilik.

ای خدا کمترین گدای توام
چشم برخوان کبریای توام
می روم بردر تو هر روزه
شیٔ لله زنان بدریوزه
جامی

Yarabbi! Senin en hakîr bir dilencinim. Gözüm ululuğun sofrasındadır, yani ondan faydalanmayı umar; dilencilik ile (شیئاً لله) diyerek her gün kapına giderim.
(Cāmī)

(Deryūzegī) de dilencilik.

دَرْیُوش (**deryūş**)=Deryūz. Sonundaki (z), (ş) ye çevrilmiştir.

ستیزه کرد همی باسپید سرخ لبش
قسوس کرد همی باچراغ روی نکوش
سپید باد ولب او برنك پود خجل
چراغ بادورخ او بروشی دریوش
لامعی

Onun kırmızı dudağı şarap ile mücadele, onun güzel yüzü ışıkla alay ediyordu. Şarap, renk cihetiyle onun iki dudağına karşı mahcup; ışık parlaklıkta onun iki yanağına nispeten pek yoksuldu.
(Lāmi'ī)

دِزْ (**diz**)=Kale. Muhafız ve komutanına dizdâr denir.

تو گفتی که تن بد مگر چرخ وماه
مرانرا سرآن کوه وآن دز کلاه
اسدی

Eğer görseydin sanki felek ile ay, vücut; o vücudun başı, o dağ, kale de külâhı derdin.
(Esedi)

زدزداری دزی دزدید دزدی
زهی دزدی که دزدزد زدزدار
ابو سعید

Bir hırsız kale muhafızından kaleyi çaldı, ne yaman hırsız ki kale muhafızından kaleyi çalar!
(Ebū Sa'id)

دز افتا (dız eftâ)=Şâpūr'un Farsta yaptırdığı bir kale.

دز افتابی که مخمش نور دارد
بنا گویند کز شاپور دارد
نظامی

Ortası nurlu Eftâ kalesini Şâ pūr yapmıştır, derler.

(*Niẓāmī*)

دَزْ **(dez)** = Köşk, çardak.

دُزْد **(duzd)** = Hırsız, uğru.

چون عنایات بود باما مقیم
کی بود بیمی ازان دزد لئیم
مولانا

Senin inayetlerin bizimle birlikte oldukça o alçak hırsızdan nerede korkulur.

(*Mevlānā*)

مرا هر شب چو دزدان خواب گرد چشم برگردد
دلرا باغمت بیدار بیند باز برگردد
نشانی

Benim her gece uykum hırsızlar gibi yaşlı gözümün etrafında dolaşır; gönlümü eleminle uyanık görünce geri döner: yine kaçar.

(*Nişānī*)

هر انکس که بر دزد رحمت کند
بازوی خود کاروانی زند
سعدی

Hırsıza merhamet eden kimse bir kervanı kendi eliyle vuruyor demektir

(*Sa'dī*)

§ Duzdîden = Çalmaktan emri hazır, (*İsfa, muḥ. vas.*).

زین خران تاچند باشی لعل دزد
گر همی دزدی بیا ولعل دزد
مولانا

Bu eşeklerden ne vakte kadar nal çalacaksın. Hırsızlık edersen gel de laʿl cal.

(*Mevlānā*)

دزد افشره ، دزد افشار (duzd 'efşâr, duzd efşere) = Hırsıza yataklık eden kimse, hırsızın ortağı, şeriki, yardımcısı.

او دزدد ومن گدازم از شرم
دزدافشره ایست این نه آزرم
نظامی

O çalar, ben utancımdan eririm; bu, hırsıza yardımdır; utanma değil.

(*Niẓāmī*)

Her ne bulursa uğrulıyan uğru (Ḥelîmî ve Niʿmet).

دزدیدن (duzdîden) = Çalmak, birinin malını hile ile yahut zorbalıkla almak.

دزدیده (duzdîde)= Çalınmış. Duzdîde nigâh = Hırsızlama bakış ki gizli bakıştan kinayedir.

دزدیده نگاهم تو الحق نکینست
روی نظرم باتو وچشمم بزمینست
طالب

Sana gizlice bakışım hakikoten tatlıdır. Gözüm yere, nazarım sana müteveccihtir.

(*Ṭālib*)

دَزْدَمَه **(dezdeme)** = Seb'ai seyyare: Eskiden yedi tane sanılan gezginci yıldız.

دَزَك **(dezek)** = Sarık § El ve yüz silecek şey, mendil.

ای طرفهٔ خوبان من ای شهرهٔ ری
لب را زسر دزك بکن پاك زمی
رودکی

Ey benim nadide güzelim, ey Rey şehrinin ünlü güzeli / Dudağına değen şarabı mendilin uciyle sil.

(*Rūdeki*)

(D) nin esresiyle kalecik mânasına (diz) in küçültülmüşüdür.

دِزْماز (**dizmâr**) = Azerbaycanda içinde kurşun ve lâcivert madeni olan bir yer, lâciverdi dizmârî dedikleri lâcivert madeni oradadır.

دِزْدِيس (**dizendīs**)=Sanki, gûya, hemen hemen o, mânasmadır ki zan ve tahmin yerinde kullanılır.

اگرچه در وفا بی‌شبهی ودیس
نمی دانی تو قدر من دزدیس
رودکی

Her ne kadar vefada benzerin yoksa da zannederim ki kadrimi bilmiyorsun.

(*Rūdeki*)

دِژْ ، دُژْ (**duj, dij**) = Çirkin, kötü, murdar § Öfke, sertlik [*].

برفق ورأی متین کرد خلقرا تسخیر
بکین وبطش نکرد وبه بی ثباتی ودژ
فخری

Halkı yumuşaklık ve sağlam fikir ile elde etti. Kin ve şiddetle, sebatsızlık ve sertlikle değil.

(*Fehrī*)

§ Kale.

[*] (Reşidī) (d) nin ötresiyle daha doğrudur dediğinden bununla terekkübeden kelimelere o harekeyi koydum.

دژ آباد ، دژ آگاه (duj ābâd, duj āgâh) = Çirkin, korkunç, kızgın, huysuz.

بگذرد شیر دژآگاه بصد عمر ازیم
اندران پیشه‌که یك چاکر اوکرد گذر
فرخی

Onun bir kölesinin geçtiği ormandan kızgın aslan pek çok zaman geçmez.

(*Ferruḫī*)

زآسیب تیغ تو باشند دائم
چو سیماب لرزان چو سیمرغ پنهان
پلنگ روانکاه درکوه بربر
نهنگ دژآگاه در بحر عمان
عبدالواسع جبلی

Senin kılıcının sarsıntısından Berber dağında ruhu üzen kaplan daima civa gibi titrer, engin denizde korkunç timsah anka gibi gizlenir

(*'Abdalvāsi'i Cebelī*)

دژگامه ، دژگام، دژاگامه ، دژاگام (dujâgâm, dujâgâme, dujgâm, dujgâme) = Sofu § Harem ağası. Duj āgâh mânasına da gelir.

دژ آلود (duj ālūd) = Korkunç.

یکی پر دژ آلودست در جنگ
که دارد از مصاف شیرنرنهنگ
خسروانی

Cenkte korkunç bir ihtiyardır ki erkek aslanla harbetmekten arlanır.

(*Ḫusrevānī*)

دژ آهنج ، دژ آهنگ (dujāhenc, dujāheng)=Kötü huylu, korkunç.

بدو کارگر خنجر وتیرنیست
دژآهنج کوهیست نخجیر نیست
اسدی

Ona hançer ve ok tesir etmez. Korkunç bir dağdır. Av değildir.
(*Esedî*)

§ Çabuk giden ok تخش (*ba.*) § Çatal başlı kısa mızrak.

یك خدنگ دژآهنگ تنگ داری تنگ
تو برپلنگ شخ وبرنهنگ دریابار
عنصری

Sen çabuk giden ok ile kaplana dağı, timsaha koca denizi dar edersin dar.
(*'Unşurî*)

Dujāheng = Efrâsyâb'm Keyḫusrev'den saklandığı mağara.

دژ براز (duj berâz) = Öfkeli.

پلنگ دژ برازی دید برکوه
که شیر چرخ شد ازکیفش ابتوه
ابو شکور

Dağ üzerinde hışımlı bir kaplan gördü ki feleğin aslanı (Esed burcu) onun kininden âciz oldu.
(*Ebū Şekūr*)

§ Olmıyacak şeyleri istiyen kimse § Ayıp arayıcı.

دژبرو (dujberū) = Kaşlarını çatmiş, öfkeli.

یکی دژبرویست برخاشخر
کزوهست شیر ژیانرا حذر
ابوشکور

Kavga kaşağısı bir suratsızdır ki kükreyici aslan ondan çekinir.
(*Ebū Şekūr*)

Berū = Kaş.

دژپسند (dujpesend) = Fenayı beğenen § Günahkâr § Güç beğenen, müşkülpesent. Bazı lügatlerde günahkâr yerine (perhizkâr) sofu yazılıdır.

دژپیه ، دژپی ، دژپه (dujpih, dujpī, dujpīh) = Âzada beliren yumru ki bez denir. (*Ar.*) غدة. Bu kelime mürekkeptir. Duj = çirkin, fena. Pīh ve muhaffefi olan pī iç yağı demektir. Münasebet açıktır.

دژخیم ، دژخی، دژخم (dujḫim, dujḫī, dujḫīm)=Ḫīm Arapça ve Farsçada huy, tabiat mânasına geldiğinden dujḫīm fena tabiatlı demektir. Ötekiler bundan muhaffeftir.

اگر دشمنت ایز آید فراز
تو اسب تکبر براو برمتاز
چنان شو تواضع گنان پیش او
که باز آید از دژخمی خوی او
فخرگرگانی

Karşına düşmanın da çıksa sen kibir atını üzerine sürme; onun yanına öyle alçakgönüllülükle git ki tabiatı kötü huyluluktan iyiliğe dönsün.
(*Feḫri Gurgānî*)

§ Çok defa cellât yerinde kullanılır.

بدژخیم فرمود تاتیغ تیز
برآرد تنش را کند ریزریز
فردوسی

Keskin kılıcını çıkarsın da onun vücudunu parça parça etsin diye cellâda emretti.
(*Firdevsî*)

Zindancı, kale bekçisi mânalarına da görülmüştür.

دژاک (**dijik**) = İş işlemekten elde, yürümekten ayakta peyda olan

kabarcık § İp ve ibrişim bükerken peyda olan düğüm.

دُژْم ، دِژْم **(dijem, dujem)** = Ekşi yüzlü, kaygılı, hasta, düşünceli, sersem, perişan § Öfkeli § Siyah, bulanık, karanlık.
İnsandan başkasına da söylenir.

گرانتر زهی چیز بارگناه
کزوجان دژم گردد ودل سیاه
اسدی

Günah yükü her şeyden ağırdır; zira ondan ruh hastalanır, gönül kararır.

(*Esedî*)

خسروا درزمان معدلتت
نیست جز زلف یارهیچ دژم
فخری

Ey padişah! Senin adaletin zamanında yârin zülfünden başkası perişan değildir.

(*Fehrî*)

دلیران ایران زاول بهم
بکردند حمله چو شیر دژم
فردوسی

Evvelâ İran bahadırları el birliğiyle hışımlı yahut kara aslan gibi saldırdılar.

(*Firdevsî*)

دژوان ، دژمان **(dijmân, dijvân)** = Eyvah, yazık gibi teessüf ve tahassür mevkiinde kullanılan kelimelerdendir. (Reşîdî) ye göre birincisi (d) nin ötresiyle (dujem) ile denk olup ikincisi (d) nin üstüniyle yazdığımız mânayadır.

دِژَن **(dijen)** = Tadı sert ve keskin olan şey. (D) nin ötresiyle öfkeli (Reşîdî).

دِژَند **(dijend)** = dijen = Hışımlı. (Nâşırî) dijen ile birleştirerek sert, keskin, tadı kötü, öfkeli demiştir.

مکن هیچ صحبت بمرد دژند
که برطبع پاکت نیارد گزند
لطیفی

Huyu sert insanla konuşma ki senin temiz tabiatın bozulmasın.

(*Letîfî*)

دَژْواخ **(dejvâḫ)** = Kabalık, sertlik § Eyvah, yazık.

دِژْوَند (**dijvend**) = Fâsık, kötü mezhepli.

درود ازما به چندین خردمند
که دورست ازره وآیین دژوند
زرآتشت

Akıllı mütedeyyine bizden selâm olsun ki fâsıklık tarikından ve mezhebinden uzaktır.

(*Zerâtuşt*)

دِژْهُوخ ، دِژْهُوخْت ، دِژْهُخْت ، دِژْهُخْت گَنگ ، دِژْهُرج ، دِژْهُوخْت گَنگ ، (**dij huḫt, dij hūḫt, dij hūḫ, dij hurc, dijhuḫt geng, dijhūḫt geng**) = Beytülmukaddes. (Nâşırî)

dördüncüyü üçüncüden bozulmuş sayarak (Burhān) ı yanlış buluyorsa da muhtelif harekelerle Şerefnâme, Cihāngīrī ve Edatulfużelâdan naklen Şuʿūrī-de vardır.

کعبهٔ نظم سخن خراب شد ازتو
همچو زبخت‌النصر حظیرهٔ دژهخت
شاعر

Beytülmukaddesin muhiti Buḫtunnaṣṣar [*]' dan haraboldu gibi söz dizisinin kâbesi, senden haraboldu.

(*Ṣāʿir*)

بدژهخت گنگ اندر آمد زشام
که خوانیش بیت‌المقدس بنام
فردوسی

Şamdan, ismine Beytülmukaddes dediğin Dijhuḫt Genge girdi.

(*Firdevsī*)

کنون سلم‌را رأی جنگ آمده‌است
که یادش زدژهوخت گنگ آمده‌است
فردوسی

Şimdi Silm, harb etmek fikrindedir; çünkü Beytülmukaddes hatırına gelmiştir.

(*Firdevsī*)

(Reşīdī) de ikinci harf (z) dir.

دَس (**des**) = Eş, benzer, menent.

نه دید ونه بیند ترا هیچ کس
که وزم مثل وگه بزم دس
عنصری

Savaşta mislini, mecliste dengini hiçbir kimse ne gördü ne görür.

(*ʿUnṣurī*)

(D) nin esresiyle دیس (*muḫ.*)

دَست (**dest**) = El.

از دست وزبان که برآید
کز عهدهٔ شکرش بدر آید
سعدی

Cenabı Hakka şükrün uhdesinden çıkmak, yani Cenabı Hakka hakkiyle şükretmek kimin elinden ve dilinden gelir.

(*Saʿdī*)

§ Fayda ve menfaat § Zafer, nusret, galebe, üstünlük.

کنون دشمن بد گهر دست یافت
سر دست مردی وجهدم بتافت
سعدی

Şimdi aslı kötü düşman galebe çaldı, yiğitliğimin ve çalışmamın bileğini büktü.

(*Saʿdī*)

§ Yüksek mevki.

نشستست بردست دستان سام
کمربسته بردرگهش خاص وعام
فردوسی

Sâm'ın oğlu Destân yüksek yere oturmuş, dergâhında büyük, küçük, el pençe.

(*Firdevsī*)

§ Güc ve kuvvet.

دست برخون عاشقان داری
حاجت تیغ برکشیدن نیست
سعدی

Âşıkları öldürmeğe gücün yeter; kılıcı çekmeye ne hacet.

(*Saʿdī*)

بیاموز فرزند را دست رنج
اگر دست داری چو قارون بگنج
سعدی

Ḳârūn gibi hazineye gücün yetse de yani hazine sahibi olsan da oğluna sanat öğret.

(*Saʿdī*)

بیا تاچه داری زشمشیر وجام
که دارم درین هر دو دستی تمام
نظامی

[*] Âṣūriyye ile Bâbilistânın hükümdarı.

Gel bakalım, kılıç ve kadehten neye maliksin; çünkü ben bunun her ikisinde kuvvet ve kudret sahibiyim.

(*Niẓāmî*)

Filânın bu işe gücü yeter yerinde «فلان‌درین کاردستی دارد» derler. § Tarz ve üslûp.

تو بدستیکه پتیرمژه دل می شکری
عالمی صید نگاهت شده تا می نگری
ایضا

Sen ok gibi kirpiğinle öyle bir tarzda gönül avlıyorsun ki sen baktıkça âlem bakışına avlanıyor.

(*Yeğmā*)

(یکدست خانه ، یکدست جامه) gibi terkiplerde bütünlüğü ifade eder ki bir takım elbise, bütün bir ev demektir.

خواهی که راست گردد پشت دوتای من
یکدست جامه ام ده ویکسر چهار پای
کمال اسماعیل

Eğer benim bükük belimin doğrulmasını istiyorsan bir takım elbise ile bir baş hayvan ver.

(*Kemāl İsmā'il*)

(یکدست بازی ، یکدست صفر) gibilerden, kerre, defa mânası anlaşılır. Bir el oyun, bir el tabanca gibi tâbirler dilimizde de vardır § Vezir § Endaze, arşın mânalarına da gelir.

دستاب (destâb) = Âbdest (*ba.*).

دستادست (destâ dest) = Peşin = pîşâ dest. Karşılığı pesâ dest = veresi.

ستدوداد مکن جز دستادست
که پسادست خلاف آرد وصحبت ببرد
ابوشکور

Peşinden başka alışveriş etme; çünkü veresi uygunsuzluğa sebebolur ve konuşmayı keser.

(*Ebū Şekūr*)

دست ازجان شستن (dest ezcân şusten) = Meyus olmak, ümidini kesmek.

دست از سرگرفتن (dest ez sergiriften) = (*k.*) Şefkatsizlik göstermek.

دست آس (destās) = El değirmeni.

بدست همت تو آسمان هست
چو دستاسی به پیش آسیابی
سوزنی

Senin himmetli eline karşı gök, su değirmeninin yanında bir el değirmeni gibidir.

(*Sūzenî*)

دست افزار (dest efzâr) = Sanat sahiplerinin ellerinde kullandıkları keser, çekiç, rende, biz gibi aletler.

هنر سخاست دگر جله دست افزارند
اگر ترا بهر انگشت خویش صد هنرست
کاتبی

Aslı hüner cömertliktir, ötekilerin hepsi, her parmağında yüz hüner de olsa alât ve edevat kabilindendir.

(*Kātibî*)

دست افشان (dest efşân) = El çırpıcı, raksedici, köçek.

خبرت نیست که درباغ کنون شاخ درخت
مژدهٔ تو بشنید از گل ودست افشان شد
مولانا

Haberin yok mu? Şimdi bahçe-

de ağaç dalı, gülden senin müjdeni işitti de oynadı.

(*Mevlānā*)

دست افشاندن (dest efşânden) = El çırpmak, raksetmek.

چو در دستست رودی خوش
زن مطرب سرودی خوش
که دست افشان غزل خوانیم
ویا کوبان سر اندازیم
حافظ

Mademki elde hoş bir saz var. Mutrip! Güzel bir nağme çal ki el çırparak gazel okuyalım; ayak vurarak salınalım.

(*Hāfız*)

§ Terk etmek, yüz çevirmek, geri durmak § Açıklamak.

طبع سیر آمد طلاق او براند
پشت بروی کرد ودست ازوی فشاند
مولانا

Tab'ına usanç geldiğinden ondan vazgeçti sırtını döndü ve onu terk etti.

(*Mevlānā*)

دست انداختن (dest endâḫten) = El atmak (*k.*) yüzmek.

دست انداز (dest endâz) = El atan (*k.*) zulmeden, tecavüz eden § Yüzgeç § Köçek § Yankesici §Yağmacı § Ok atan § Biriyle yan yana giden kişi § Meclisin üst yerini döşiyen kimse.

چنان زملك براانداخت رسم دست انداز
که بازکس نتوانست برکبوتر زد
سلمان

Mülkten zulmü öyle bir kaldırdı ki kimsenin doğanı güvercine saldıramadı.

(*Selmān*)

دست آویز (dest āviz) = Bir şahsın iddiasını ispata vesile olarak getirdiği ve güvendiği her şey, küçük armağan.

چون عود نبود چوب بید آوردم
باناصه سیاه مو سفید آوردم
گفتی چه وسیلتست دستاویزت
بر رحمت عام تو امید آوردم
شاعر

Ödağacı olmadığı için söğüt ağacı getirdim. Karayazımla ak saçlarımı getirdim, neyine güveniyorsun dedin; senin herkes hakkındaki merhametinden ümitleniyorum.

(*Şā'ir*)

فقیر وخسته بدرگاهت آمدم رحمی
که جز ولای توام هیچ نیست دست آویز
حافظ

Kapına yoksul ve yaralı olarak geldim. Merhamet et; çünkü senin sevginden başka armağanım yoktur.

(*Ḥāfız*)

§ Yapışmak, sarılmak, sığınma, iltica.

زنجیر زلف یارکو تامن بدست آویز او
شاید مگر باز آودم این بخت برگردیده را
یغما

Hani yârin zülfü zinciri ki ona sarılmak suretiyle belki bu ters talihimi döndürmek mümkün olur.

(*Yeğmā*)

دست باز (dest bâz) = Tavla ve şatranç gibi oyunlarda çabuk oynıyan oyuncu § El ve avucundakine oynıyan kumarbaz.

دست بازی (dest bâzī) = Oynaşma, mülâabe.

دست بدست (dest bedest) = El ele, elden ele (*k.*) ara vermeksizin, çabuk § Peşin.

چنان که دست بدست آمده‌ست ملك بنا
بدستهای دگر همچنین بخواهد رفت
سعدی

Mülk ve saltanat nasıl bize elden ele geldiyse böylece başka ellere gidecektir.

(*Sa'dî*)

دست بدست بردن (dest bedest burden) =Elden ele götürmek (*k.*) hürmet göstermek.

دست بدست دادن (dest bedest dâden) = El ele vermek (*k.*) çok hoşlanıldığı vakit söylenilen bir sözdür. İttifak etmekten de kinaye olur.

گوهر مدحی که من در حرمت ریختم
دست بدستش برند تا حرم کبریا
محمد جان

Senin haremsarayına saçtığım medih incilerini elden ele yani kemali hürmetle haremi kibriyaya kadar götürürler.

(*Meḥmed Cân*)

از تو متاع حسن وزمانقد جان ودل
دستم بده بدست که سودا چه بارکست
میر یحیی

Senden güzellik metaını bizden can ve gönül akçesini el ele verelim yani çok hoşlanacak zamandır ki alışveriş kutludur.

(*Mîr Yehyâ*)

دست بدندان کندن، دست بدندان گزیدن (dest bedendân geziden, dest bedendân kenden) = (*k.*) Pişmanlık, tahassür, teessüf.

دست برآوردن (dest berâverden) = El kaldırmak (*k.*) dua etmek, şefaat etmek.

بیا تا برآریم دستی زدل
که نتوان برآورد فردا ز گل
سعدی

Gel, gönülden bir el kaldıralım: dua edelim; zira yarın topraktan el kaldırmak mümkün değildir.

(*Sa'dî*)

§ Terbiye etmek § Galip gelmek § Dua etmek.

ازان ابر عاصی چنان ریزم آب
که ناردگر دست بر آفتاب
نظامی

O âsi buluttan öyle su dökerim ki bir daha güneşe galebe edemez.

(*Niẓâmî*)

دست بر ابرو گرفتن (dest ber ebrû giriften) = (*k.*) Bakmaya dayanamamak, bakamamak.

خورشید در مشاهدهٔ آفتاب تو
بی اختیار دست برابرو گرفته است
میر نجات

Güneş senin güneşini (güneşe benziyen cemalini) gördüğü zaman ihtiyarı elden giderek bakmaya dayanamamıştır.

(*Mîr Necât*)

دست بر بر نهادن (dest berber nihâden) = Eli göğüs üzerine koymak, divan durmak, selâm vermek.

که بندگی بدرش خداوند جهان
صفایحن کنان دست بر بر نهند
سعدی

Görmez misin ki mevki sahiplerinin huzurunda medih ve sena ederek divan dururlar.

(*Sa'dî*)

دست بر پشت چنبر کردن (dest ber puşt çenber kerden) = Kabahatlinin her iki elini arkasına bağlamak.

دست بر ترکش زدن (dest ber terkeş zeden) = Elini ok mahfazasına vurmak (*k.*) harbe hazır olmak.

زان کمان ابرو زچاك دل کشیدم تیر آه
در صف عشاق دستی باز برترکش زدم
آصفی

O keman kaşlının iştiyakiyle gönül yırtmacından ah okunu çektim, âşıklar sırasında yine mücadeleye hazırlandım.

(*Âṣefî*)

§ Kendini süslemek, bezemek § İddia etmek § Şaşılacak bir iş görmek.

دست بردل نهادن (dest ber dil nihâden) = Teselli etmek.

دست بردهان بردن (dest berdehân burden) = (*k.*) Bir şey yemek § Teessüf etmek, pişman olmak.

دست برروی دست نهادن (dest ber rūy dest nihâden) = Hiçbir iş görmemek, tembellik etmek.

نام خودرا کوهکن کرد ازسبکدستی بلند
دست خود برروی دست ای آهنین بازو منه
صائب

Ferhâd el çabukluğiyle adını yükseltti. Ey gücü kuvveti yerinde olan! İşsiz durma.

(*Ṣā'ib*)

دست برروی گرفتن (dest ber rūy giriften) = Utançtan el ile yüzü kapamak.

سحرکه باد صبا از رخش نقاب گرفت
دو دست خویش بروی خود آفتاب گرفت
صائب

Seher vakti saba rüzgârı onun yüzünden örtüyü açınca güneş iki eliyle kendi yüzünü kapadı: onun parlaklığı, güneşi utandırdı.

(*Ṣā'ib*)

دست برسر (dest ber ser) = (*k.*) Eseflenen, hayret eden.

نشسته بکنجی در اندیشهٔ تو
گهی سر بزانو گهی دست برسر
بدیعیٔ سمرقندی

Seni düşünerek bir köşeye oturmuş: kâh düşünüyor, kâh şaşıyor.

(*Bedî'î Semerḳendî*)

§ Selâm

دست برنجن (dest berenǰen) = Bilezik برنجن (*ba.*).

دست بزیر زنخ ستون کردن (dest beẕîri zeneḫ sutūn kerden) = Eli çene altına destek yapmak (*k.*) düşünmek, şaşmak, teessüf etmek.

ورا دید بادیدگان پرزخون
بزیر زنخ دست کرده ستون
فردوسی

Onu kan dolu gözleriyle düşünüyor, gördü.

(*Firdevsî*)

دست برکفش نهادن (dest berkefş nihâden) = Pabuca el koymak (*k.*) Hürmet etmek.

دست بسته (dest beste) = Eli bağlı (*k.*) hasis, âciz, mağlûp § El bağlamış (*k.*) namaz kılan, hizmete hazır.

کربندان بگردش دست بسته
بدست هر یك از گل دسته دسته
نظامی

Hizmetkârlar, etrafında hizmete hazır; her birinin elinde deste deste gül.

(*Niẓāmī*)

دست بند (dest bend) = Kadınların inci ve laʿl gibi şeyleri ipliğe dizerek yaptıkları kol bileziği.

ارغوان بیبی چو دست دلبران پردست بند
مختاوی

Erguvanı dilberlerin eli gibi bilezikle dolu görürsün.

(*Muḫtārī*)

§ El ele tutuşup yapılan rakıs.

بهر برزن آوای را مشگران
بهر گوشهٔ دست بندصران
اسدی

Her sokakta hanende ve sazendelerin sesi; her bir köşede rakkasların el ele rakısları.

(*Esedī*)

ساعتی دست بند می‌کردند
برسمن ریشخند می کردند
نظامی

Bir saat raksediyorlar, gül ile alay ediyorlardı.

(*Niẓāmī*)

§ İnsan yahut hayvanların halka teşkil etmeleri.

گردش همه دست بند بستند
سر برسر دستها نشستند
نظامی

(Köpekler) etrafında halka teşkil ettiler; başları ellerinin üzerinde oturdular.

(*Niẓāmī*)

دست بشانی افکندن (dest beşâḫī efkenden), دست بشانی زدن (dest beşâḫī zeden) = Yeni bir dost sevmek, yeni bir arzu beslemek.

دودامن تسلیم درآویزکه چون تاك
هر دم نتوان دست بشانی دگر افکند
صائب

Teslimiyet eteğine sarıl ki asma gibi her zaman başka bir dala el atmak; başka birini sevmek olmaz.

(*Ṣā'ib*)

دست بکیسه‌وعشق بدروازه (dest bekīse ve ʿaşk bedervâze) = El kesede, aşk kapıda (*k.*) parayı aşka tercih eden kimse.

دست بیرون کردن (dest bīrūn kerden) = (*k.*) Harb ve mücadele etmek, savaşmak.

بیا تابهم دست بیرون کنیم
زره درخوی وتیغ درخون کنیم
شاعر

Gel birbirimizle savaşalım. Zırhı tere, kılıcı kana batıralım.

(*Ṣā'ir*)

§ Alâka yani ilgiyi kesmek. Eli kesmek mânasına da gelir.

دست پخت (dest puḫt) = İnsanın kendi eliyle pişirdiği yemek.

از دست پخت طبع تو بالذتست وبس
برخوان عقل هرکه شود میهمان علم
عرفی

Her kim akıl sofrasında bilimin konuğu olursa ancak senin ta-

biatının eliyle pişen yemekten lezzet alır.

(*'Urfi*)

دست پرورده ؛ دست پرورد ؛ دست پرور (des perver, dest perverd, dest perverde)== Elde büyümüş, elde yetişmiş: این دست پروردهٔ اوست denir ki bu, onun yetiştirmesidir, onun elinde büyümüş, yetişmiştir, demektir.

دست پیش د شتن (dest pîş dâşten)== Öne el tutmak (*k.*) menetmek.

پرطاوس پراوراق مصاحف دیدم
گفتم این منزلت از قدر تو می‌بینم بیش
گفت خاموش که هرکس‌که جمالی دارد
هرکجا پای نهد دست ندارندش پیش
سعدی

Tavus tüyünü mushafların yaprakları üzerinde gördüm. Bu mevkii senin derecenden fazla görüyorum, dedim. Cevap olarak: sus, güzel kimse her nereye ayak atarsa mâni olmazlar dedi.

(*Sa'di*)

§ (Behāri 'acem) izaz ve ikram etmekten kinaye demiş (دست بدارندش پیش) suretinde yazmıştır ki izaz ve ikram ederler demektir. Menetmek mânasını da (Şānî) nin şu şiiriyle ispat etmiştir:

هوس پرآتش وصل تو خویش‌را زده بود
اگر حجاب نمی داشت دست پیش مرا
ثانی

Eğer utanma bana engel olmasaydı heves, beni seninle birleşme ateşine atmıştı.

(*Şānî*)

§ Dua etmek.

دست چنین پیش‌که دارد که ما
زاری ازین پیش که دارد که ما
نظامی

Bizim gibi böyle kim dua eder; bizim ağladığımızdan ziyade kim ağlar.

(*Nizāmî*)

§ Dilenmek.

دست چپ (dest çep)=Solak, (t) nin esresiyle sol el.

دست چرپ (dest çerp) = Zengin.

دست چرپی (dest çerpî)=Zenginlik

§ Yardım.

دست خر (dest ḫer) = Eşek çükü (*k.*) fena sövme.

کسی پای مرغی نیاورد پیش
ولی دست خروفت زاندازه بیش
سعدی

Hiçbir kimse öne bir kuş ayağı getirmedi. Eakat sövüp sayma haddini aştı.

(*Sa'di*)

دست داشتن (dest dâşten) = Geri kalmak, alıkoymak.

دست از طلب ندارم تاگام من برآید
یاجان رسد بجانان یاجان زتن برآید
حافظ

Dileğime ulaşıncıya kadar istemekten geri kalmam; ya canım canana erişir, ya tenimden ayrılır.

(*Ḥāfız*)

§ Galebe etmek.

دست در آستین کردن ؛ دست در آستین داشتن ؛ دست در آستین کشیدن (dest der āstîn dâşten, dest der āstîn kerden, dest der āstîn keşiden) = (*k.*) İşlerden el çekmek, vazgeçmek §Eli gizlemek.

دست ، دست در بغل داشتن ، دست در بغل بودن
در بغل نهادن (dest der beğel būden, dest der beğel dâşten, dest der beğel nihâden) = (*k.*) İşsiz kalmak.

دست در گل داشتن (dest der gil dâşten) = (*k.*) Tamire hazırlanmak.

گرچه در تعمیر جسمم غافلم از دل نیستم
دست در گل دارم اما پای در گل نیستم
صائب

Her ne kadar vücudumu tamir ediyorsam da gönlümden gafil değilim, tamire hazırlanıyorum şaşırmış değilim.

(*Ṣā'ib*)

دست در کیسه زدن (dest der kîse zeden) = Eli keseye vurmak (*k.*) bağışlamak, ihsan etmek.

دست در گلو کردن (dest der gulū kerden) = Rezillik etmek.

دست راست (desti râst) = Sağ el § (*k.*) Büyük vezir § Asker alayının sağ kolu.

برآراسته شاهرخ دست راست
هاتفی

Şâhruḫ sağ kolu süslemiş, hazırlamış.

(*Hātifī*)

Sol ele desti çep derler.

روبگرداند بسوی دست چپ
در تبار وخویش گویندش که خب
مولانا

خب (*ba.*).

دست زدن (dest zeden) = (*k.*) İki el ile usul vurmak § Şevka gelerek el çırpmak.

غم را چه زهره باشد تانام من برد
دستی بزن که از غم وغمخواره فارغم
مولانا

Kaygı benim adımı anmaya nasıl cüret edebilir (!) el çırp ki benim kaygım olmadığı gibi kaygı çekiciye de ihtiyacım yoktur.

(*Mevlānā*)

دست زن (dest zen) = El çırpan (*k.*) zevk ve şevk sahibi § Hanende ve sazende.

فرو هشته گیسو شکن درشکن
یکی پای کوب ودگر دست زن
نظامی

Kıvrım kıvrım saçlarını salıvermiş. Biri raksedici, biri el çırpıcı.

(*Niẓāmī*)

§ El vuran (*k.*) nedamet eden, pişman olan § Bir şeye teşebbüs eden.

دست شستن (dest şusten) = El yıkamak (*k.*) terk etmek § Ümidi kesmek.

ای دیده بجای آب خون ریز
تادست ززیستن بشویم
عصمت

Ey göz! Su yerine kan dök ki yaşamaktan vazgeçeyim.

(*'Iṣmet*)

ای که گفتی دل بشوی ازمهریار سنگدل
من دل از مهرش نمی شویم تو دست از من بشوی
سعدی

Ey taşyürekli sevgiliden gönlü yıka, yani vazgeç diyen kimse! Ben onu sevmekten vazgeçmiyorum. Sen benden ümidini kes.

(*Sa'dī*)

دست شکن (dest şiken) = El kırıcı (*k.*) bükülüp süslenen züüf (Nefîsî).

دست شوی (dest şūy) = Elini yıkıyan kimse § El yıkanan su ve sabun gibi şeyler § El yıkanan yer: leğen, tas.

دست شویه (dest şūye) = Hekimlerin ıstılahında elleri ilâçlı su ile banyo etmek (Nefîsî).

دست صلیب کردن (dest şelîb kerden) = (*k.*) Mahlûkun önünde el bağlamak (Burhān).

دست صلیبی کردن (dest şelîbî kerden) = Hizmete hazır olmak, divan durmak (Behâri ʿacem).

پیش کسی دست صلیبی مکن
نظامی

Kimsenin huzurunda el pençe divan durma.

(*Niẓāmî*)

دست فرو کوفتن (dest furū kuften) = Güreşe hazırlanmak.

دستك (destek) = Elcegiz. İğ ve ağırşak, yol tezkeresi, davet tezkeresi, vekâletname mânalarına da görülmüştür.

دستکار (destkâr) = El işi. Bir kimsenin sanatının meydana getirdiği şey این دستکار فلانست = bu filâncanın el işidir, eseridir.

گفتم این زخمه‌کو زچشم بدست
دستکار کدام دام ودد ست
نظامی

Kötü gözden ilerigelen bu darbe hangi canavarın işidir, dedim.

(*Niẓāmî*)

Eli çabuk, yahut operatör, göz hekimi, cilâcı gibi eliyle iş gören kimse.

گل چون طبیب دستکار آراسته برجویباد
آیدکه نرگس را بخار از دیده برداود سیل
فلکی

Gül, dikeniyle nergisin gözünden perdeyi kaldırmak için eli çabuk usta bir hekim gibi bezenmiş olarak ırmağa gelir.

(*Feleki*)

دست گشادن (dest guşâden) = El açmak (*k.*) ihsan etmek. گشاده دست (guşâde dest) = Eli açık, cömert.

دست کشیدن (dest keşîden) = El çekmek (*k.*) işten çekilmek § El uzatmak, el sürmek, teşebbüs etmek § Dilenmek.

دست درین پیشه کشیدم‌که هست
تانکشم پیش تو یك روز دست
نظامی

Mevcut olan şu sanata teşebbüsüm, bir gün senin önüne el uzatmamak yani senden dilenmemek içindir.

(*Niẓāmî*)

دست کفچه کردن (dest kefçe kerden) = (*k*) Dilencilik etmek.

زدیکدان لئیمان چو دود بگر یزند
نه دست کفچه کنند از برای کاسهٔ آش
سعدی

Alçakların ocağından duman gibi kaçarlar; yemek çanağı için ellerini kepçe yapmazlar, yani dilenmezler.

(*Saʿdi*)

دست کندن (dest kenden) = El koparmak (*k.*) peşiman olmak.

دستگیر (destgîr) = El tutucu, el ile bir kimseyi tutan kişi (*k.*) yardımcı, arkalayıcı.

در دل این خاك بعالم اسیر
تا شودم بی غرضی دستگیر
جامی

Hiç menfaat beklemiyen bir adam yardım edinciye kadar bu toprağın içinde esir kalırım.
(*Cāmī*)

ازین آمدم برسراین سریر
که افتادگانرا شوم دستگیر
نظامی

Bu tahtın başına düşkünlere yardım etmek için geldim.
(*Niẓāmī*)

§ (*k.*) Esir (tutsak).

زشیر جوان تابروباه پیر
بکشتند وکردند شان دستگیر
سلیم

Genç aslandan yaşlı tilkiye varıncıya kadar onları öldürdüler ve esir ettiler.
(*Selīm*)

§ Mevkuf, mahpus. Destgīr kerden = Hapsetmek.

دستمال (destmâl) = El bezi, mendil § Esir (pâymâl) deki horlanma anlamı bunda da muteberdir. Çetin olmıyan şey mânasına da gelir. دستمالچه (destmâlçe)= küçük mendil.

دستمزد (destmuzd) = El ücreti. Aslı muzdi dest tir. Mükâfat ve mücazat mânasını da ifade eder.

دست مزدی می نخواهیم ازکسی
دست مزد مارسد از حق بسی
مولانا

Biz kimseden ücret yahut mükâfat istemeyiz. Bize Cenabı Haktan çok ecir ve mükâfat erişir.
(*Mevlānā*)

دست موسی (desti mūsī) = (*k*) Güneş.

دست نماز (dest nemâz) = Aptes.

دست‌وپا کردن‌دوکاوی، دست‌وپا زدن (destu pâ zeden, destu pâ kerden der kârī)=(*k.*) Çalışıp çabalamak.

که گفتت بجیحون در انداز تن
چو انداختی دست‌وپای مزن
سعدی

Sana vücudunu Ceyḥūn'a at diye kim söyledi? Mademki attın çabalayıp durma.
(*Sa'dī*)

تا کی اندیشه ازین عالم پرشورکنی
دست‌وپا چند درین خانه چو زنبورکنی
صائب

Bu kargaşalıkla dolu dünyadan ne kadar ürkeceksin, bu evde arı gibi ne vakit calışıp çabalıyacaksın.
(*Sā'ib*)

دست‌وپای همی زن اندر جوی
چون بدریارسی زجوی مگوی
شاعر

Irmakta çalış çabala. Deryaya erişince ırmaktan bahsetme.
(*Şā'ir*)

دسته (deste)=Bıçak, keser, kılıç gibi şeylerin sapı, tambur ve ud kolu, çuval ve testi kulpu gibi her şeyin el ile tutulacak yeri.

این کوزه چو من عاشق زاری بوده‌ست
دربند سرزلف نگاری بوده‌ست
این دسته که درگردن او می بینی
دستیست که درگردن یاری بوده‌ست
خیام

Bu bardak, benim gibi inleyici yahut zayıf ve kuvvetsiz bir

âşık ve bir güzelin zülfü sevdasına tutkun imiş; onun boynunda gördüğün bu kulp yârin boynuna sarılmış bir el imiş.

(*Ḫeyyām*)

§ Tutam, demet, düzine.

چهرها شان در قبای سبز و سرخ
همچو گل با غنچه در یك دسته اند
کمال اسماعیل

Onların yeşil ve kırmızı kaftan içinde çehreleri bir demet içindeki konca ile güle benzer.

(*Kemāl Ismā'īl*)

بنگر آن قامت ور خسار که گویی بستند
بر سر سرو روان دستهٔ گلبرگ طری
یغما

Bak o boy ve yanağa ki; yürüyen selvinin başı üstüne taze bir gül yaprağı demeti bağlamışlar gibi.

(*Yeğmā*)

§ Topluluk, alay. Deste deste alay alay § Süpürge § Yâr ve yardımcı § Küstah.

نیست از من عجب که گستاخ
که تو کردی باولم دسته
رودکی

Ben küstahsam şaşılmaz, çünkü önce beni küstah eden sensin.

(*Rūdeki*)

(D) nin ötresiyle taş.

دستی (destī) = Testi: el ile tutulup götürüldüğü için testi denilmiştir. Bazılarına göre bir kulplu testidir § Bilezik § Yardımcılık.

دستینه (destīne) = Bilezik, kol bağı.

دستینه در ساعد داده رونق
جای

Bilezikle iki elini süslemiş.

(*Cāmī*)

§ Kendi el yazısiyle yazılan mektup § Padişah fermanı, hâkimin hükmünü bildiren yazı [*]. § Ud ve tamburun kollarındaki teller ki bilezik yerindedir § Mektubun sonuna konulan imza ve tarih.

دَسْتا (**destâ**) = Sarık, tülbent mânasına destâr (*muḫ.*).

بسکه می شویم وهی گویم
جبهٔ خویشتن ودستارا
ریزه ریزه شدی ز زخم کدین
پوششم گر بیودی از خارا
کمال اسماعیل

Üstlüğümü ve sarığımı o kadar yıkarım ki eğer ipekten olsaydılar tokmak yarasından parça parça olurlardı, derim.

(*Kemāl Ismā'īl*)

دَسْتار (**destâr**) = Sarık, tülbent.

دو خرابانش بجای یارها کردم گرو
تا نپنداری سعادت نیست در دستار من
یغما

Sakın benim sarığımda saadet yok sanmıyasın; onu meyhanede bir kadeh şarap karşılığı olarak çok defa rehin eltim.

(*Yeğmā*)

§ Mendil.

[*] Hâkim tarafından mahkûm hakkında verilen hükümdür ki yazılıp mahkûmun eline verilir, şimdi rakam ve ferman ile maruftur (*Nāṣırī*).

ای تهی دست رفته دربازار
ترسمت پرنیاوری دستار
سعدی

Ey pazara eli boş giden kimse! Korkarım mendilini dolu getiremezsin.

(Sa'dî)

دستار بندان (destâr bendân) = Sarıklılar ki Araplar ارباب عمائم erbâbı ʿamâ'im derler.

چو قاضی بفکرت نویسد سجل
نباشد زدستار بندان خجل
سعدی

Kadı mahkeme defterini düşünerek yazarsa sarıklılardan mahcubolmaz.

(Sa'dî)

دستار برزمین زدن (destâr berzemîn zeden) = Sarığı yere vurmak, hakkını istemek, zorlamak.

دستارچه (destârçe) = Ufak sarık § Mendil.

ماهی‌که قدش بسرو می ماند راست
آیینه بدست روی خود می‌آراست
دستارچهٔ پیشکشش کردم وگفت
وصلم طلبی زهی خیالیکه تراست
حافظ

Boyu tamamen selviye benziyen ay gibi bir güzel ki eline ayna alıp yüzünü süslüyordu; bir mendil hediye ettim. Kavuşmamızı istiyorsan şaşarım aklına, dedi.

(Ḥâfız)

§ Peşkir, bayrak ve mızrağa takılan kumaş parçası.

دستارچه ساختن (destârçe sâḫten) = (*k.*) Hediye vermek ve bir adamın gönlünü kendi tarafına meylettirmek, hürmet etmek, el üstünde tutmak.

از سیم‌وزر وصراحیٔ می
دستارچه ساز دلبرانرا
خاقانی

Gümüş, altın ve şarap sürahisiyle dilberlerin gönlünü al.

(Ḫâḳânî)

دستاران **(destârân)** = Çırağa verilen şerbetlik, müjdeciye verilen muştuluk, ustaya verilen peşin ücret.

دستارخوان **(destârḫuvân)**=Uzun sofra § Uzun boylu peşkirdir ki yemek yerken hep birlikte diz üstüne alınırdı. Bu türlü peşkir taşralarda hâlâ görülmektedir.

اینچنین دستار خوان قیمتی
چون فکندی اندر آتش ای سنی
مولانا

Ey Hanım! Böyle kıymetli bir peşkiri ateş içine nasıl attın.

(Mevlânâ)

Yemek çıkını mânasına da gelir (*Ar.*) زاد dir.

دستاسنگ **(destâ seng)**= Sapan = felâḫân, felâḫen.

دست افکن **(dest efken)** = (*k.*) Hizmetkâr § Âciz, kudretsiz § El ile yapılıp yadigâr edilen resim ve yazı gibi şeyler.

دست آموز **(dest āmūz)**= Uçtuğu

yere tekrar konan; elde talim ve terbiye edilmiş kuş. Uysal, itaatli, iş bilir kimseden de kinaye olur.

دیگریرا در کمند آورکه ماخود بندهایم
ریسمان برپا چه حاجت مرغ دست آموز را
سعدی

Başka birini ele geçir ki biz zaten bendeyiz: merbutuz; alışmış kuşun ayağında ipe ne hacet.

(*Sa'dî*)

دستان (**destân**) = Hile.

بهلنی که سپهرت دهد زراه مرو
ترا که گفت که این زال ترك دستان کرد
اسدی

Feleğin verdiği müsaade ile yoldan çıkma. Bu ihtiyar, hileden vazgeçti diye sana kim söyledi.

(*Esedî*)

§ Nağme ve taganni. Bu mânadan alarak bülbüle hezâr destân derler.

هزار دستان دستان زدی بوقت بهار
کنون همی نزند تادرآمدست بهار
هزار دستان امروز در خراسانست
بمجلس ملك اینك همی زند دستان
فرخی

Bülbül bahar zamanında öterdi. Güz geldiği halde henüz ötmüyor. Bülbül bugün Horasan'dadır. İşte padişahın meclisinde ötüyor.

(*Ferruhî*)

§ Rustem'in babasının lâğabı. Destân zend de derler.

نه هرکه جنگ کند اوست رستم دستان
نه هرکه تیغ زند اوست حیدر کرار
شیبانی

Her cenk eden Destân oğlu Rustem; her kılıç vuran Hayderi Kerrar değildir.

(*Şibânî*)

Sîmurğ lisanından:

نهادم ترا نام دستان زند
که باتو پدر کرده دستان وبند
فردوسی

Senin adını Destân zend koydum; zira baban sana hile ve oyun etmiş.

(*Firdevsî*)

§ Hikâye: dâstân (*muh.*).

راز سربستهٔ مابین که بدستان گفتند
هم زمان بادف ونی برسربازار دگر
حافظ

Bizim gizli olan sırrımıza bak ki her zaman başka bir çarşı başında tef ve neyle hikâye edilmekte.

(*Hâfız*)

(Dest) in cem'i.

دستان که تو داری ای پری روی!
بس دل پری بکر ودستان
سعدی

Ey peri yüzlü! Öyle ellerin var ki onlarla nice gönülleri hile ve hud'a ile ele geçirirsin.

(*Sa'dî*)

دست انبویه ، دست انبوی (**dest enbüy, dest enbüye**) = Kokulu şeylerden yapılmış şamamadır ki elde tutulup koklanır. Elde tutup koklamaya yarıyan her meyva, hususiyle üzeri nakışlı küçük kavun biçimindeki

güzel kokar ve yenmez meyva, yiligiç = درداب (*ba.*).

بودم از گنج نهانی بی خبر
ورنه دستبوی من بودی تبر
مولانا

Gizli hazineden haberim yoktu yoksa benim elimde şamama yerine balta olurdu.
(*Mevlânâ*)

دَسْتْبُرْد (**destburd**) = Kuvvet ve kudret § Oyunda arkadaşını yenme.

پیش ازان روزی‌که بخت از وصل خوش حالم کند
دستبرد هجر می ترسم که پامالم کند
شاعر

Beni vuslat ile şad etmeden evel talih
Korkarım kuvveti hicran beni pamal edecek
(*Mü'ellif*)

(İkinci mâna birinciden alınmıştır; muzaffer olma, el çabukluğu mânalarına da gelir. Behâri ʿacem).

تا جهان رسم دستبرد نهاد
دستبردی چنین نداود یاد
کمال اسماعیل

Dünya galèbe ve zafer âdetini koyduğundan beri böyle bir muzafferiyeti hatırlamaz.
(*Kemâl Ismâ'il*)

دَسْتْ پاك (**dest pâk**) = (*k.*) Fakir § Dindar § Mendil.

دَسْتِ پَس (**desti pes**) = İşin sonu (*k.*) kumarbazların oyun nihayetinde vermeyip yanlarında kalan öndül [*] § Sair mertebelere nispetle alçak olan mertebe. دست پس زده (desti pes zede) = Alışverişin sonunda bahane bularak değerini düşürme.

دَسْتِ پیراهَن (**desti pîrâhen**) = Gömleğin yeni.

دَسْتِ پَیمان (**dest peymân**) = Damat tarafından geline gönderilen ağırlık. (*Ar.*) مهرمعجل § Nikâhlık. Türkçesi kalın (*Ar.*) مهرمؤجل.

مباورا زبهر نریمان بخواست
همه دست پیمان اوکرد راست
اسدی

Onu Neriman için istedi. Bütün ağırlığını tamamladı.
(*Esedî*)

دَسْتِ تو بر سر مَن (**desti tū berserimen**) = (*k.*) Sana nasip olan bana da olsun.

دَسْتِ خَطَر (**desti ḫeṭer**) = Öndülü aşkın olan korkunç oyun § Korkunç mevki ve makam.

دَسْتْخوان (**destḫuvân**) = Sofra, peşkir.

دَسْتْ خورده (**dest ḫurde**) = Kullanılmış, yıpranmış.

[*] Öndül : oyunda ortaya konan şey. = tutu. (Ar.) رهن.

مده بدست طبیبان عنان نبض حیات
متاع عافیت خویش دست خورده مکن
تأثیر

Sağlık nabzının dizginini hekimlerin eline verme, kendinin afiyet metaını yıpratma.

(*Te'sîr*)

دَست خُوش (dest ḫūş)= (*k.*)Âciz, zebun, mağlûp.

دستخوشان نتواند پردگیان چنگ‌وار
یك دو نواشان ساز چون دل ایشان حزین
صیف اسفرنگی

Kadınlar sana çenk gibi mağlûpturlar. Onlara kendi gönülleri gibi hazin bir iki nağme söyle.

(*Seyfî Isferengî*)

§ Eğlence [*], maskara § Mendil § Kolaylıkla husule gelen şey § Kudret.

به پهلوی شیر آنگهی دست کش
که داری بشمیر افکنی دست خوش
نظامی

Aslanın yanına o zaman elini uzat ki yıkmağa kudretin vardır.

(*Nizâmî*)

Hafifletilerek deshūş da denir.

عقلست برسرآمده از کائنات واو
هم پایمال شهوت وهم دستخوش هواست
عصمت

Akıl mevcutların seçkini iken hem şehvetin ayağı altında ezilmiş, hem hava ve hevese mağlûp olmuştur.

(*'İşmet*)

دَستِ خُون (desti ḫūn)=Tavlada son oynanan oyundur ki oyuncu her şeyini kaybedip canına oynar.

باحتیاط رو ای‌دل که دست خونست این
که روح درگروست وحریف پس طرار
ابن یمین

Ey gönül! İhtiyatla hareket et ki bu, cana oynanan oyundur; zira ruh rehindedir: öndül ruhtur ve karşımdaki kumarbaz çok dolandırıcıdır.

(*İbni Yemin*)

دَست دادَن (dest dâden)=Elvermek ki hâsıl ve müyesser olmak, kuveden fiile gelmek § El vermek, biatleşmek ve râm olmak.

گر دست دهد هزار جانم
قربان مبارکت فشانم
سعدی

Eğer benim bin canım olsa senin mübarek ayağına saçarım: senin yolunda feda ederim.

(*Sa'dî*)

[*] Müşkilâtı Şehname ve Şahidî şerhi sahibi 'Abdulkādiri Beğdādī: amber ve lâden gibi elde oynadıkları mülâyim nesnedir ki mecazen mel'abe ve maskara olan kimseye de ıtlak olunur; demiştir. Bu zat Farsça ve Arapçası çok kuvvetli, mütaaddit eser sahibi bir şahsiyettir. Bunlardan birinciyi H. 1067, ikinciyi H. 1078 de telif etmiştir. Eserlerinin en mühimmi Kâfiye ve Şâfiye şerhı şeyh Reżī'nin beyitlerini şerh ve izah etmesidir. Birçok kimselerden ders aldıktan sonra Mısır'a gelmiş, Câmi'i Ezher'de (Şihâbı Hefâcî) den okumuş ('Arebi Aribe) divanından bin kadarını toplamıştır. Bilgisinin ve hâfızasının kuvvetine hayret edenlere karşı benim bilgim Şihâb'ın bilgisi yanında göle nispetle damla kadardır, dermiş.

(Ḫulâşetuleşer)

اگر دستم دهد کارم بدستش
میان دل کنم جای نشستش
نظامی

Bana onu ele geçirmek müyesser olursa onu oturtacağım yer kalbimin ortasıdır.

(*Niẓāmī*)

او نخواهدکه باربابِ جنون دست دهد
ما دراندیشهٔ وصلیم‌که چون دست دهد
نشانی

O, biz çılgınlara râm olmayı istemez. Biz ise, birleşme ne zaman müyesser olacağını düşünmedeyiz.

(*Nişānī*)

Bu terkip; konuştuğu kimsenin fikrini kendi fikrine uygun görünce el ele vermesini yahut bir kimsenin bir kimseye elimi tut diye yardımını istemesi yerinde de kullanılır.

دَسْت دَسْت اُوسْت (**dest desti ust**) = El onun elidir (*k.*) hüküm onun hükmüdür.

دَسْتَرَه، دَسْتَر (**dester, destere**) = El bıçkısı: (dest erre) (*muḥ.*); bu da (erre'i dest) ten çevrilmiştir.

از شکرنی‌که هست بهره بخواییدنش
لب همه دندان شده برمثل دسته
مولانا

Çiğnemekle lezzet alınan şekerkamışından bütün dudak testere gibi diş diş olmuş.

(*Mevlānā*)

دَسْتَرَس (**destres**) = El erme (*k.*) kudret ve zenginlik.

مرا کاشکی بودی آن دسترس
که نگذاوی حاجت کس بکس
نظامی

Keşki kimseyi kimseye muhtacetmemiye muktedir olsaydım.

(*Niẓāmī*)

Dilimizde olduğu gibi bazan, nail ve muvaffak olmadan kinayedir.

نه هست مرا إشادهٔ دسترسی
نه گفت توانم غم خود را بکسی
صد غم دارم نهفته درهرنفسی
درمن نگرید وشکر گویید بسی
سعد مسعود

Benim ne sevinmeye nail olmaklığımın ihtimali var, ne bir kimseye kederimi söyliyebilirim. Her nefeste gizli yüz bin kederim var. Bana bakınız da halinize çok şükrediniz.

(*Sa'di Mes'ūd*)

Sonuna (t) getirilerek (dest rest) denildiği vardır.

دست مفکن چو دست رسْتَت نیست
عسجدی

Kudretin yoksa el atma.

(*'Ascedī*)

دَسْت رَنج (**dest renc**) = (*k.*) El ile yapılan iş ve sanat ki el emeği denir § Kazanç, ücret.

بیاموز فرزند را دست رنج
سعدی

Oğluna sanat öğret.

(*Sa'dī*)

بقنطار زر بخش کردن ز گنج
نباشد چو قیراطی از دست رنج
سعدی

Hazineden kantar ile altın bağışlamak el emeğinden bir kırat vermek gibi olmaz.

(*Sa'dī*)

دَسْت سَنگ (**dest seng**)=دستا سنگ (*ba.*).

دَسْت سُوزَه (**dest sūze**)=Nişanlı kız.

دَسْت شِکَسْتَه (**dest şikeste**)=(*k.*) Geçineceği, hüner ve sanatı olmıyan kimse.

دَسْتگَه، دَسْتگَاه (**destgâh,destgeh**) = Güc yetmek, el erişme ki kudretten kinayedir.

بدانش نبد شاهرا دستگاه
وگرنه مرا برنشاندی بگاه
فردوسی

Padişahın bilgi kudreti yoktu; yoksa beni tahta oturturdu.

(*Firdevsī*)

بزرگی کس را دهد دستگاه
که دارد پناهنده را در پناه
میرخسرو

Büyüklük bir kimse için mümkün olur ki sığınanı korur: el kuvvet ve kudretin göründüğü yer olduğundan kudrete destgâh denmiştir.

(*Mīr Ḫusrev*)

§ Zenginlik.

چه خلاف عهد دیدی‌که وفای ما بریدی
مگر آنکه ما فقیریم وتو دستگاه داری
سعدی

Sözleşmemize uygun olmıyan ne gördün ki bize vefasızlık gösterdin(!) Galiba, biz fakiriz, sen zenginsin onun için.

(*Sa'dī*)

بلند اختری نام او بختیار
قوی دستگه بود وسرمایه‌دار
سعدی

Baḫtiyār isminde bir yüksek talihli çok zengin ve sermaye sahibi idi.

(*Sa'dī*)

İş işlenen yer ki tezgâh dediğimizdir.

باسطناع بیاراست دستگاه وجود
انوری

Vücut tezgâhını besleyip yetiştirmek suretiyle süsledi.

(*Enverī*)

کیست درین دستگه دیرپای
کو لمن‌الملك زند جز خدای
نظامی

Bu eski tezgâh yani dünyada Allahtan başka (لمن الملك) *diyecek kimdir?*

(*Niẓāmī*)

دَسْت گُذَار (**dest guẕâr**) = Yardımcı, imdadedici.

دَسْت گِرَای (**dest girây**) = (*k.*) Zayıf ve kuvvetsiz, mağlûp, zebun.

آن فلك جاه فلك مرتبه کز بدو وجود
فلکش پای سپر شد ملکش دستگرای
انوری

Büyüklükte feleğe, derecede meleğe benziyen o zat, vücuda geldiğinden beri felek, ayağının altında ezilmiş, melek, zebunu olmuştur.

(*Enverî*)

دَسْتْ گِرِفْتَنْ (**dest giriften**) = Menetmek, alıkoymak.

بسوی تیغ برد دست ومن هلاك شوم
زبیم آنکه بگیرند دست یار مرا
آصفی

Sevgilim elini kılıca götürdüğü zaman elini tutacaklar diye ben korkumdan ölürüm.

(*Āṣefî*)

دَسْتْ گَزِيدَنْ **(dest gezîden)** = El ısırmak (*k.*) peşiman olmak.

دَسْتْ گُزِيدَنْ **(dest guzîden)** = Meclisin yüksek mevkiini seçmek, intihabetmek.

دست گزین (dest guzîn) = Meclisin başına geçen kimse § Seçkin, müntahap § Yedek atı.

این دوسه مرکب که بزین کرده اند
از پی ما دست گزین کرده اند
نظامی

Eyerledikleri bu iki üç atı bizim izimizden yedek yapmışlardır.

(*Niẓāmî*)

Burada müntahap mânasına almak da mümkündür. (Ez peyimâ = ezberāyimâ) bizim için demek olur.

دَسْتْكَشْ **(destkeş)** = El çeken (*k.*) gözleri kör kimseyi yeden, elinden tutup gezdiren.

فرقست میان آنکه از روی یقین
باویدهٔ بینا رود اندر رهدین
باآنکه دو چشم بسته بی دستکشی
هر سوی همی رود بظن وتخمین
شاعر

Din yolunda tereddütsüz görücü göz ile hareket eden kimse ile iki gözü kapalı kılavuzsuz olarak zan ve tahmin ile giden kimse arasında fark vardır.

(*Şā'ir*)

§ Bir işten vazgeçen § El uzatan (*k.*) dilenci.

ساقیٔ شب دستکش بام تست
نظامی

(Mürşidi kâmil): Hak yolunu gösteren olgun, senin kadehinin dilencisidir, yani senden yardım ister.

(*Niẓāmî*

§ Kazanç.

دستکشی می خورم از دست رنج
دست خوش کس نیم از بهر گنج
نظامی

Kendi sanatımın kazancını yiyorum, hazineye kavuşmak için kimsenin eğlencesi değilim.

(*Niẓāmî*)

At ve yay gibi elde kolaylıkla idare olunan şey.

طفل بخت تست برنایی‌که چرخ کوز پشت
چون کمان دستکش در قبضهٔ فرمان اوست
سلمان

Senin talihin çocuğu bir yiğittir ki kambur felek eldeki yay gibi onun buyruğunun pençesindedir.

(*Selmān*)

Muhkem ve mazbut, esir ve mağlûp mânalarına da gelir.

دَستْ لاف **(dest lâf)** = İlk alışveriş. Dilimizde istiftahtan kısaltılma siftah denir.

دست لافی‌که چوداو کرده‌ست
گرد از بحروکان برآورده‌ست
معروفی

Onun cömertliğinin ilk muamelesi deniz ve madeni harabetmiş yani ehemmiyetten düşürmüştür.

(*Ma'rūfî*)

(Dest fâl) den çevrilmedir.

دَستْ مایه **(dest mâye)**=Sermaye.

دَستْ مَردی **(dest merdî)** = (*k.*) Yardım, imdat § emanet mânasına da gelir. (T) nin esresiyle kuvvet ve kudret mânasmadır.

دَستْ مُوزه **(dest müze)** = Armağan, hediye. (دستورالعمل) sahibi Riyâzî, eldiven, mecazen (آلات صناعیه) demiştir.

دَستْ نِشان **(dest nişân)** = Kendi eliyle dikilen fidan (*k.*) bir kimsenin kılavuzluğiyle bir işe tâyin edilen kişi.

هچون نهال دست نشان بهر تربیت
بردم بدیده خارگر ازپا کشیده ام
کلیم

Dikeni ayağımdan çıkarmışsam da elimle diktiğim fidan gibi yetiştirmek için gözüme götürdüm.

(*Kelîm*)

دَستْ نَمودَن **(dest nemūden)** = Kuvvet ve kudret göstermek.

یکی برخروشید چون پیل مست
سپر برسرآورد وبخود دست
انوری

Biri sarhoş fil gibi cuş u hurusa geldi. Başına kalkanı alıp kuvvet ve kudret gösterdi.

(*Enverî*)

دَستْوارَه ، دَستْوار **(destvâr, destvâre)**=Baston, çoban değneği.

وقت قیام هست عصا دستگیر من
بیچاره آنکه اوکند از دستواره پای
کمال

Ayağa kalktığım zaman baston, benim elimi tutar. Biçaredir o adam ki bastondan ayak yapar: ondan faydalanmak ister.

(*Kemāl*)

Sonundaki vâr teşbih ve miktar mânasını ifade ettiğinden el gibi, ele benzer, el kadar demektir § El bileziği.

دَستْوان **(destvân)** = Hamam natırı : hamam hizmetçilerinin başı.

دَستْوانَه **(destvâne)**=Harbde giydikleri demir eldiven. Türkçesi kolçak (*Ar.*) كفاز. Fakat Ḳuffâz Oḳyânûs'ta bildiğimiz eldiven ve elde avcı kuş oturttukları

eldiven mânasınadır § Bilezik § Meclisin baş tarafı.

دَسْتُ وْدَامَانْ (**destu dâmân**) = (*k.*) Sığınma, tevessül ve iltica etme, sarılma.

اگر دعوتم رد کنی وزقبول
من ودست ودامان آل رسول
سعدی

Duamı kabul etmesen de etsen de ben peygamber ailesine sığınır, onların eteğine sarılırım.

(*Sa'dî*)

دَسْتُوْرْ (**destūr**) = Vezir = vekil. Müşir = mareşal mânasına aslı dest ile ver den mürekkep دستور (destver) dir. Gencūr, rencūr gibi az sayıdaki benzerlerine uydurularak bu şekle konmuştur, (dest) in güc, kuvvet, yüksek mevki mânalarından alınmıştır.

§ İzin, ruhsat.

تا نمازی نشود دیدهٔ من بنده باشك
عشق دستور نبخشدکه کنم در تو نگاه
ظهوری

Gözüm göz yaşımla temizlenmedikçe aşkım sana bakmaya izin vermez.

(*Zuhūrī*)

Bu mânaya destūrī de derler.

چون هر چه شنیده بود بنوشت
دستوری خواست باز برگشت
نظامی

Her işittiğini yazınca izin isteyip geri döndü.

(*Nizāmī*)

§ Kanun, türe.

چنینست دستور این زال پیر
که زهرت دهد چون چشانید شیر
هاتفی

Bu dünyanın kanunu böyledir; sana nasıl süt tattırdiyse öylece zehir verir.

(*Hātifī*)

Geminin grandi direği altındaki sereni, mayistra: bu seren, geminin muvazenesini temin ettiği için bu mâna kanun, türe mânasından alınmıştır. Zerdüştîlerin bilginlerine denir ki mânevi vezir yerindedir. (D) nin ötresiyle دستور dustur bunun muarrebidir, دساتير desâtîr şeklinde cemilenir.

دَسْتَهْ چِلْكْ (**deste çilk**) = چالياك (*ba.*).

دَسْتِيَارْ (**destyâr**) = (*k.*) Yardımcı, imdada yetişici.

نیست مردرماندگان ناقه را
جز ایادی وعطایت دستیار
شاعر

Yoksulluk düşkünlerine senin nimetlerin ve ihsanından başka çare yoktur.

(*Şa'ir*)

دَسْتْ يَافْتَنْ (**dest yâften**) = (*k.*) Muzaffer olmak, galebe çalmak, murada ermek § Fırsat bulmak.

کنون دشمن بدگهر دست یافت
سر دست مردی وجهدم بتاخت
سعدی

Şimdi aslı kötü düşman bana

galebe çaldı. Mertlik ve sây pençemi büktü.

(*Su'dī*)

دَسْكَرَه **(deskere)** = Şehir ve kasaba, hususiyle Bağdat ile Vâsıt arasında Dicle'ye yakın bir şehir. Ona şehirvân da derler. § Hasta naklettikleri teskere.

دَسْمَه ، دَسْمَر **(desmer, desme)** = Tahıllardan yaban börülcesi, fiğ denilen şey. Arapçası درجع.

دَسْوُرْدَه **(desverde)** = Oklava. وردانهٔ دست verdâne'i dest ten çevrilmiş ve hafifletilmiş olması mümkündür.

دُسُوك **(dusūk)** = İnce odun.

دَسَه **(dese)** = Çulhalar işi kestikten sonra işin eni tarafından selmen [*] ağacında kalan artık § İplik yumağı.

دَسِين ، دَسِنه **(desīn, desīne)** = Küp.

تازه بعهد تو باد گلشن دولت
تا دل گل تازه از زهاب دسینت
سیف‌الدین

Gülün yüreği küpünün çeşmesinden nasıl tazelenir ise senin zamanında devlet güllüğü öyle taze olsun.

(*Seyfuddīn*)

[*] Selmen : çulhaların bezi dokudukça zerine sardıkları ağaç = نورد (neverd).

دَشْ **(deş)** = Süslenmek, kendine çekidüzen vermek, kendini göstermek.

ازفش خود وزدش خود بازره
که سوی شه یافت آن شهبازره
مولانا

Kendi perişanlığından ve kendine çekidüzen vermekten kurtul; çünkü o şahbaz, padişah tarafına yol buldu.

(*Mevlānā*)

دُشْ **(duş)** = Çirkin = zişt.

دُشْپِيل **(duşpīl)** = Bez: et ile deri arasındaki yuvarlak yağ (*Ar.*) غدد. Duş = çirkin, pīl = düğüm mânasına geldiğinden çirkin düğüm demektir.

دَشْت **(deşt)** = Sahra, ova.

در حدود ری یکی دیوانه بود
سال و مه کردی بکوه ودشت گشت
در تموز ودی بسالی یك دو بار
جانب شهر آمدی از سوی دشت
انوری

Rey hududunda bir divane vardı, ay ve yıl dağ ve sahrada dolaşıyordu. Senede bir iki deta temmuz ve aralık'ta sahradan şehre gelirdi.

(*Enverī*)

§ Horasanda Deştibeyâż denilen bir şehir.

دُشْت **(duşt)** = Çirkin.

دَشْتَان (**deştân**) = Âdet halinde olan kadın.

دَشْتِ خَاوَرَان (**deşti ḫâverân**) = Horasan'da bir vilâyettir ki Çehçehe, Mehne, ebîverd oraya bağlıydı. Ebîverd harabolmuş; Ruslar onun yakınma (Aşḳâbâd) ı yapmışlardır.

مدت ده سال سرگردان بگشت
گه خراسان گه کهستان گاه دشت
مولانا

On sene kadar kâh Ḫorasan, kah Kuhistan, kâh Deştibeyazda şaşkın şaşkın dolaştı.
(*Mevlânā*)

دشتبان (deştbân) = Ekin bekçisi.

سرتا سردشت خاوران سنگی نیست
کز خون دل دیده بران رنگی نیست
در هیچ زمین وهیچ فرسنگی نیست
کز دست غمت نشسته دلتنگی نیست
ابوسعید ابوالخیر

Deşti Ḫâverân'da bir taş yoktur ki göz ve yürek kanından üzerinde bir renk ve eser olmasın. Hiçbir yerde ve hiçbir fersahta [*] senin kederinin elinden kederlenmemiş kimse yoktur.
(*Ebū Sa'îd Ebūlḫayr*)

خاوران (*ba.*).

دُشْتِی (**duştī**) = Sülük dediğimiz kurt= şelûk.

مرو زین خانه ای مجنون که کردی خون زچران خون
چو دشتی را فروبردی عجائب نیست خون وقتن
مولانا

Ey mecnun ! Sen bu evden ayrılma; çünkü hicranınla kan dökersin kan; sülüğü ayırınca kan kusmasına şaşılmaz.
(*Mevlānā*)

دُشْتِیَاد (**duştyâd**) = Fenalıkla yâd etmek (*Ar.*) غیبت.

دُشْخُوَار (**duşḫuvâr**) = Güç.

جام جفا باشد دشخوار خوار
چون زکف دوست بود خوش بود
مولانا

Cefa kadehi güç içilir; sevgilinin elinden olunca hoş olur.
(*Mevlānā*)

دُشْك، دَشْك (**deşk, duşk**) = İğneye geçirilen bükülmüş iplik teli. Yalnız (Nāşırī) de deşmek şeklindedir.

دُشْكِی (**duşkī**) = İplik eğirilirken iğe yumurta biçiminde sarılan yumak = fermūk.

دَشْم (**deşm**) = دسمه (*ba.*).

دُشْمَان (**duşmân**) = Düşman: aslı duşemân'dır. Şemîden in bir mânası da nefret etmektir. Düşman birbirinden nefret eden iki kimse demektir.

دُشْمَن (**duşmen**) = Düşman; aslı duşt men dir, duşt=çirkin, men =kalb mânasınadır, çirkin kalbli demek olur ki karşısındakine

[*] Fersah: aşağı yukarı beş kilometre uzaklık.

karşı fena fikir besliyen demektir. (Duşmân) daki yorum daha uygundur; çünkü duşmen duşmân'dan hafifletilmiş denilebilir.

دشمن خردست بلای بزرك
غفلت ازوهست خطای بزرك
نظامی

Ufak düşman büyük belâ, ondan gaflet büyük hatadır.
(*Nizâmî*)

دشمن کام (duşmen kâm) = Düşmanın isteğine göre olan her şey.

محنت زده وغریب ورنجور
دشمن کامی زدوستان دور
نظامی

Sıkıntı içinde, garip, hasta « dostlardan ırak » düşmanın istediği gibi bir adam.
(*Nizâmî*)

دُشنام (**duşnâm**) = Sövme, fena söyleme. Duş = çirkin ile nâm =ad dan mürekkep bir kelime olup bir kimsenin adını kötülükle anmak demektir.

بیداد تو عدلست وجفای تو کرامت
دشنام تو خوشترکه زبیگانه دعائی
سعدی

Senin zulmün adalet, cefan keramettir. Yabancının duasından senin sövmen daha hoştur.
(*Sa'dî*)

دشنام دهنده (duşnâm dihende) = Sövücü § şahadet parmağı.

دَشن (**deşn**) = İlk pazarlık, siftah = دست لاف (*bâ.*).

دَشَنگ (**deşeng**) = Hurma salkımının kapçığı § Su bendi § Çin'de bir memleket.

دَشَنگی (**deşengî**) = Zaman, dünya.

دشنگی بشوخی وشنگیٔ خویش
ربود آن بت شنگرا ازبرم
آغاجی

Felek, kendi arsızlığiyle o şirin güzeli yanımdan kaptı.
(*Âğâcî*)

دَشنه (**deşne**) = Hançer; hususiyle Lâristan ahalisinin kullandıkları bir nev'i.

مکن کستاخی از چشمم بپرهیز
که در هر غمزه دارم دشنهٔ تیز
نظامی

Küstahlık etme, gözümden sakın; zira her gamzemde keskin bir hançer var.
(*Nizâmî*)

دشنهٔ صبح (deşne'i şubḥ) = (*k.*) Sabahın aydınlığı.

صبح چون برکشید دشنهٔ تیز
چند خسبی نظامیا برخیز
نظامی

Sabah mademki keskin hançeri çekti, yani ortalığı aydınlattı; ey Nizâmî! Ne vakte kadar uyuyacaksın, kalk.
(*Nizâmî*)

دُشوار (**duşvâr**) = Güç, müşkül.

ای که گفتی هیچ مشکل چون فراق یار نیست
گر امید وصل باشد همچنان دشوار نیست
سعدی

Yârin ayrılığı kadar müşkül hiçbir şey yoktur diyen kimsel Birleşme ümidi olursa o kadar güç değildir.

(*Sa'dî*)

بود هرکار بی‌استاد دشوار
نخست استاد باید آنگهی کار
نظامی

Ustasız her iş güç olur. Evvelâ usta, sonra, iş gerek.

(*Niẓāmî*)

دشوارپسند (duşvâr pesend) = Güç beğenen = muşkil pesend

گردم جان بوفایش نپسند دهرگز
آه ازان شوخ جفا پیشه ودشوار پسند
اهلی

Onun vefası için canımı versem beğenmez, o cefa âdetli ve müşkül pesent güzelden ah eder dururum.

(*Ehlî*)

گرت بایدارایست درکارها
شود سهل پیش تو دشوارها
ملك‌الشعرا بهار [*]

Eğer işlerde sebat edersen senin önünde güçler kolaylaşır.

(*Melikuşşu'arā Behār*)

دشوارگر (duşvârger) = Dağ, dağlık (Burhānı Ḳāṭı' ve Cāmi'). (Nāşırî) Ferhenklerde bulamamış.

دَغْ (**değ**) = Otsuz ve ekinsiz yer, kıl bitmiyen baş. Sakal, bıyık, kaş ve kirpiğini tıraş eden kimse, böyle kimseye (çârżerbzede) derler § Dâğ (*muḥ.*). داغ (*ba.*).

دَغَا (**değâ**) = Hilekâr, dubaracı § Hile, hainlik § Kalp, mağşuş para.

چون زن صوفی تو خائن بودهٔ
دام مکر اندر دغا بگشودهٔ
مولانا

Sen sofunun karısı gibi hain imişsin; hilebazlıkta hile tuzağı açmışsın: kurmuşsun.

(*Mevlānā*)

Değel ile ekser mânada müteradiftirler § Tortu, çörçöp.

دُغْد (**duġd**) = Gelin.

دَغْدَغَه (**değdeğe**) = Yürek sıkıntısı, halecan, korku § Bir şeye meyilde acele etme. Gıcıklamak mânasına Arapçadan alınmıştır. Fakat Farsçasında (d) lerin ötre ve esresiyledir. Gıcıklamanın Farsçası غلغلیچ ġılġılîç'tir.

دُغْدُو (**duġdū**) = Meşhur Zerduşt'ün anası.

روایت کند موبد روزگار
که بگرفت دغدو بزردشت بار
زرآتشت بهرام

Zamanın ateşe tapanlarının başkanı hikâye eder ki Duġdū Zerduşt'e gebe olduğu zaman.

(*Zerāteşt Behrām*)

دَغَسَر (**değser**) = Başının önünde

[*] İranın asrımızda yaşıyan en yüksek şairlerindendir.

kıl bitmiyen kimse, ġaz = تویل (*ba.*)(*Ar.*) اصلع.

دَغَل **(deġel)** = Hile § Hilekâr, doğru olmıyan kişi.

از علی آموز اخلاص عمل
شیر حق را دان مطهر از دغل
مولانا

İşde doğruluğu Hazreti Ali'den öğren. Allahın aslanını hile ve eğrilikle kirlenmemiş bil.
(*Mevlānā*)

§ Kalp, mağşuş para.

تاچه خواهی خریدن ای مغرور
روز درماندگی بسیم دغل
سعدی

Ey mağrur! Aciz gününde kalp gümüşle acaba ne alacaksın.
(*Sa'dī*)

از چنان شاه سروری چو علی
گرکسی سرکشد زهی دغلی
جامی

Ali gibi öyle bir ulu padişahtan bir kimsenin yüz çevirmesi ne şaşılacak kalpazanlıktır.
(*Cāmī*)

§ Çörçöp.

گر دغلی باش برآتش حلال
ورزر ویاقوتی از آتش مثال
نظامی

Eğer çörçöp isen ateşe helâl ol; eğer altın veyakut isen ateşten şikâyet etme.
(*Niẓāmī*)

دَغول **(deġūl)** = Hilekâr, dolandırıcı=dâġūl=câmġūl=ḫuşūk.

دَغوا **(deġvâ)**=Tūran zeminde bir oav.

دَف **(def)** =Tef dediğimiz musiki aleti.

دف زدن (def zeden) =Tef çalmak (*k.*) dilenmek.

دَفتَر **(defter)** = Hesap ve şiir mecmuası [*].

چن روی تو چون بازکند دفترحسن
گل مهیای بهم بستن اوراق آید
یغما

Yüzünün çimeni güzellik defterini açtığı zaman; gül, yapraklarını toplamağa hazırlanır.
(*Yeġmā*)

آن دفتر را گاو خورد (ān defter râ gâv ḫurd) = O defteri öküz yedi (*k.*) hesap bitti, tamam oldu.

دفتر قاضی (defteri ḳâżī) (*k.*) = İşkembe.

دَفتَه **(defte)** = Çulha tarağı, çulhaların, tarağı çokça vurarak dokudukları sık beze tefeli sözü bundan alınmıştır.

دَفك **(defek)** = Amaç, hedef, nişangâh.

تیر امیدکی چوشهان بردفك زنیم
سنائی

Ümit okunu ne zaman padişahlar gibi amaca ulaştıracağız.
(*Senā'ī*)

[*] Ta'rip edilmiş olmalı (Reşīdī). Birbisine zammolunmuş nice evrakı müştemil nusha cem'i defatir. Bu kelime Arabidirı fakat iştikakı malûm değildir (*Oḳyānüs*).

دَفنُوك **(defnūk)** = Eyer bellemesi, haşa.

دَك **(dek)** = Nasip ve takdir.

گر ترا یزدان بزرگی داد وراضی نیست خصم
خصم را گو دفتر تقدیر باید کرد حك
ور بیزدان اقتدا کرده است سلطان واجبست
شاه والا پرنهد چون حق لکو کرده است دك
انوری

Cenabı Hak sana büyüklük verdi de hasım razı olmuyorsa; hasma, takdir defterini kazımak yani Allahın takdirini bozmak gerek, de; eğer sultan, Allaha uymuşsa Hak Tealâ, nasibini iyi yaptığı için padişahın da seni yükseltmesi yani Allahın takdirine uyması lâzımdır.

(Enverî)

(Nâşırî): zannolunur ki (Cihângîrî) bu nazmı nasip ve takdire misal getirmekte hata etmiştir, buradaki dek = duvar temeli; vâlâ, o temel üzerine yapılan duvar mânasınadır. Bu işin temelini Hak Tealâ kurmuş, sultan ona uyarak o temel üzerine duvar bina etmiştir; diyor [*]

§ Dilenci ve dilencilik.

دك زدن (dek zeden) = Dilenmek.

برسفرخوان سخن لذه زمن خواه که نیست
درابای سخن هیچ سیه کاسهٔ دك
سیف اسفرنگی

Söz sofrasının başında lezzeti benden ara; çünkü hiçbir dilenci cimrinin sözü yemeğinde lezzet yoktur.

(Seyfi Isferengî)

Muarrebi dek de kullanılır.

اگرچه عادت دق نیست انوریرا لیك
زدرگه تو کند یارب ارپاید دق
انوری

Yarabbi! Enverî'nin her ne kadar dilenmek âdeti yoksa da dilenmek lâzım gelirse senin dergâhından dilenir.

(Enverî)

§ Muhkem.

زجنبش طرازیده معمار دوران
اساس بناهای این بقعه‌را دك
اثیرالدین

Zaman mimarı bu yerin binalarının temelini ezelden muhkem ve mazbut olarak bezemiştir.

(Eşiruddin)

§ Tokuşmak, çatmak, sadme.

آن روز یادکن که کند همچو خاك پست
کوه تفت زبانهٔ آتش بضرب دك
کمال غیاث

O günü hatırla ki ateş alevi dağ gibi vücudunu çatma çarpışıyle toprak gibi alçaltır.

(Kemâl Ğiyâş)

§ Ot ve ekinden hâli yer § Baş. (Reşîdî) baş yerinde (çehre) demiştir.

دُكَّان **(dukân)** = Dükkân bunun muarrebidir. Düzlemek mânasına olan (dek) yahut bir metaı birbiri üstüne istif etmek mânasına olan (dekn) den müştak

[*] Bu fikri (Reşîdî) den almıştır.

Arapça diyenler de vardır. Buna göre (dükkân) ın (*muḫ.*) demektir § Kav.

دُكَانْ دَارْ **(dukândâr)** = Dükkân tutan, dükkân sahibi (*k.*) tatlı dilli alışverişçi.

آنانکه بدلبری علم گردیدند
در آرزویت زدل بری گردیدند
از پرتو بازار دکان داری تو
مهروسه وزهره مشتری گردیدند
نورالدین

Dilberlikle şöhret alanlar seni istemekte gönüllerini feda ettiler, senin tatlı dilli parlak alışverişin sebebiyle güneş, ay, Zühre yıldızı müşteri oldular.
(*Nūruddin*)

دُكْچِى **(dukçî)** = Eğirilip iğe yumurta biçiminde sarılan yumak.

دَكْ زَدَه **(dekzede)** = Sakal, bıyık, kaş ve kirpiğini tıraş eden kimse; bazan (lek) i ilâve ederek (dek u lek zede) derler, (dek) kelimesinin ot ve ekinden hâli yer mânasından alınmıştır. (Cihângîrî) Farsçada kaf olmadığı için halk, deḳ u leḳ der, diyorsa da (Nâşirî) nin şimdi kâfı ḳafa tebdil ile deḳ u leḳ derler demesinden ve zaten (deḳ u leḳ) ın (dek u lek) muarrebi olmasından ve yeni lûgatlerden, halka munhasır olmadığı anlaşılıyor. Bazılarına göre aslı değ u leğ dır. غ (*ba.*).

دِيگَر **(diger)** = Bir daha, başka, artık: Türkçemizde de kullanılan diğer muhaffefidir.

لامکان دو جهان گشت وبمطلب نرسید
هرکه جزکوی تو شد طالب مأوای دگر
یغما

Senin mahallenden başka sığınak istiyen, iki cihanda sığınaktan mahrum olup arzusuna kavuşmadı.
(*Yeğmā*)

Bir daha mânasına âhirine (bâr) ve (reh) ilâve edilerek digerbâr, digerreh denir.

دگرره گرنداری طاقت نیش
مکن انگشت در سوراخ کژدم
سعدی

İğneye takatin yoksa bir daha parmağını akrep deliğine koyma.
(*Sa'dî*)

دگرگون (diger gūn) = Ters, başka türlü, renk ve halin değişmesi mânalarınadır.

طبع هوا بگشت ودگرگونه شد جهان
مسعود سعد

Havanın tabiatı değişti. Dünya başka türlü oldu.
(*Mes'ūd Sa'd*)

جز انتظام وجز استقامت
وطن علاج دگر ندارد
ملك‌الشعرا بهار

Vatanın intizam ve doğruluktan başka ilâcı yoktuç.
(*Melikuşşu'erā Behār*)

دَكَل **(dekel)** = Eli ayağı yoğun, tüysüz genç. (G) ile bundan

başka değel gibi hile ve geçmez akçe mânasına gelir.

دُكلان **(duklân)** = Öreke: iplik, ipek, yün bükme aleti.

دَكَن **(deken)** = Dağ tepesi.

ازنهیب تیرتان هر شب زمین
زابرقیره پیش رو دارد مجن
لرز لرزنده غضنفر درعرین
توس ترسنده عقاب اندر دکن
ناصر

Sizin okunuzun korkusundan her gece yeryüzü; yüzünün önüne kara buluttan kalkan tutar. Aslan, yatağında tirtir titrer; tavşancıl, dağ tepesinde şiddetle korkar, durur.

(Nāṣır)

Hindistanda bir vilâyet. Arapça karamtık renkli olmak mânasınadır.

دَكُودِيم **(dekudīm)** = Baş, kılık ve kıyafet.

دَكَّه **(dekke)** = Dağ keçisi § Set ve peyke. Zend lûgatinde hapishane mânasınadır.

بره بر یکی دکه دیدم بلند
تنی چند مسکین براو پای بند
سعدی

Yol üzerinde bir hapishane gördüm. Birkaç biçare orada hapsedilmişti.

(Sa'dī)

دِل **(dil)** = Yürek, gönül *(Ar.)* قلب.

چون ماه زیرابر رخ اوبزیرزلف
چون ابرزیرماه دل اوبزیرابر
قطران

Onun zülfünün altında yanağı, bulut altındaki aya; göğsünün altında kalbi, ayın altındaki buluta benzer.

(Ḳeṭrān)

سر نشتر عشق برگ روح زدند
یك قطرهٔ خون چکید وناش دل شد
مولانا

Aşk neşterinin ucunu ruhun damarına vurdular. Bir katra kan damladı ve adı yürek oldu.

(Mevlānā)

Dil kelimesi gönül ile yürek mânasında müşterek iseler de yürek çam fıstığı kozalağı şeklinde bedene nispeti olan et parçasıdır ki göğsün sol tarafındadır. Gönül bunun mânevi cihetidir. Gönül ile yüreğin ayrıldığı noktalar şu şiirlerde bellidir.

نیست این پیکر مخروطی دل
بلکه هست این قفس طوطیٔ دل
جامی

Bu çam kozalağı biçimindeki suret, gönül değildir: belki bu, gönül dudusunun kafesidir.

(Cāmī)

دل برعقل مهتری دارد
نه که شکل صنوبری دارد
شاعر

Gönlün akıl yanında derecesi büyüktür. Çam kozalağı biçiminde olan yüreğin değil.

(Şā'ir)

Derecesi yüksek insana şahibi dil ve ehli dil denir ki nefsine söz geçiren, hava ve hevese uymıyan demektir.
Arapçada her ikisine kalb denir § Orta.

خاشاك نیز در دل دریا گذر کند
شاعر

Çöp de denizin ortasında gider.
(*Şā'ir*)

دل آرا (dilārâ) = Gönül bezeyici, kalbe revnak veren.

ای روی دل آرای تو ای شمع دل افروز
دل رقص کنان برسر آتش چو کبابست
حافظ

Ey gönlü aydınlatan şem'a! Senin kalbe revnak veren yüzünün ayrılığından gönül ateş üzerinde kebap gibi raksedicidir.
(*Ḥāfız*)

دل آرام (dilārâm) = Kalbi rahatlandıran, gönlü dinlendiren.

دل آرام باشد زن نیك خواه
ولیك اززن بد خدایا پناه
سعدی

Hayırlı kadın kalbe rahat verir; fakat fena kadından Yarabbi! Sana sığınırım.
(*Sa'dī*)

(*k.*) gönül eğlencesi, sevgili, mâşuka.

ای روی دل آرام دل آرام ندارد
مسکین دل آنکس که دل آرام ندارد
امیر کرمانی

Sevgilinin yüzü olmaksızın gönül rahat etmez. O kimsenin gönlü biçaredir ki sevgilisi yoktur.
(*Emīri Girmānī*)

دل آزاد (dilāzâd)=Gönlü bir şeyle ilgili olmıyan.

دل آزار (dil āzâr) = Gönül inciten, kalb kıran, merhametsiz.

جنگ از طرف دوست دل آزار نباشد
یاری که تحمل نکند یار نباشد
سعدی

Dost savaşı kalbi incitmez. Tahammül etmiyen dost, dost değildir.
(*Sa'dī*)

دل آزرده (dil āzurde) = Kalbi kırık, incinmiş.

گویم از بندهٔ مسکین چه گنه صادر شد
که دل آزرده شد از من غم آنم باشد
سعدی

Onu incitecek ne kabahat işledim diye müteessir olurum.
(*Sa'dī*)

دل آسا (dil āsâ) = Gönlü rahatlandıran her şey § Teselli eden kimse.
دل آسائی (dil āsâ'ī)=Teselli etmek, başın sağ olsun demek.
دل آسوده (dil āsūde)=Kalbi rahat.

دل آسوده شد مرد نیك اعتقاد
که بیچارهٔ را برآمد مراد
سعدی

İyi fikirli adam; bir biçarenin maksadı hâsıl oldu diye müsterih oldu.
(*Sa'dī*)

دل آگاه (dil āgâh) = Kalbi uyanık, bilgin, akıllı,

جوانی گفت باپیری دل آگاه
که ای قدحم چه می جویی درین راه
جوابش داد پیر خوش تکلم
که ایام جوانی کرده ام گم
سعدی

Bir genç, kalbi uyanık bir ihtiyara hitaben ey beli bükük! bu yolda ne arıyorsun dedi. Hoş sözlü ihtiyar, gençlik günlerimi kaybettim onu arıyorum diye cevap verdi.

(*Sa'dî*)

= Dil bîdâr.

دل آور (dil āver) = Yürekli, şecaatli, bahadır.

دلاور که باری تهور نمود
بباید بمقدارش اندر فزود
سعدی

Bir kere şecaat gösteren bahadırın maaşını artırmak lâzımdır.

(*Sa'dî*)

بسا سر کز دولب آید بیرون
درون صد دلاور را کند خون
جامی

İki dudak arasından çıkan nice sır, yüz bahadırı dilhun eder, yahut yüz bahadırın kanına girer.

(*Câmî*)

دل آویز (dil āvîz) = Gönül asıcı, gönlü ilgilendirici.

زمین بوسید پیش تخت پرویز
فرو گفت این سخنهای دلاویز
نظامی

Pervîz'in tahtı önünde yer öptü: hürmet gösterdi. Bu gönlü ilgilendirici sözleri söyledi.

(*Nizâmî*)

دل افتاده (dil uftâde) = Gönlü düşkün, kalbi kırık (*k.*) âşık.

اجرها باشدت ای خسرو شیرین دهنان
گر نگاهی سوی فرهاد دل افتاده کنی
حافظ

Ey tatlı ağızlıların padişahı! Eğer âşık Ferhâd tarafına bir bakarsan çok sevaba girersin.

(*Hâfız*)

دل افروز (dil efrûz) = Gönlü aydınlatan.

مرا ازخانه پیکی آمد امروز
نشان آورد ازان ماه دل افروز
نظامی

Bugün bana evden bir haberci geldi, o gönlü aydınlatan aydan haber getirdi.

(*Nizâmî*)

فروغ شمع دل افروز عشق وپرتو عقل
مثال طلعت خورشید وگرم شبتابست
عماد

Aşkın gönül parlatan şem'asının aydınlığına nispetle aklın ışığı; güneşin yüzüne nispetle ateşböceği gibidir.

(*'Imâd*)

دل افگار (dil efgâr) = Yüreği yaralı, mecruhulfuâd.

بیار ودل افگار وفرومانده وبد حال
محنت زده وزار ونزاریم الهی!
جنید

Yarabbi! Hastayız, yüreği yaralıyız, âciziz, halimiz kötüdür, sıkıntı içindeyiz, inleyici ve zayıfız.

(*Cuneyd*)

دل انگیزان (dil engîzân) = Musikide bir makam.

باد سحری سفیده دم خیزانست
برنارونان لحن دل انگیزانست
منوچهری

Sabah vakti seher rüzgârı hareket edicidir. Katmerli gül üzerinde dilengîzân nağmesi vardır.

(*Minūçihrî*)

دل باز (dil bâz)=Güzel söz söyliyen, gönül eğlendiren, göze hoş görünen.

دلبر (dilber) = Gönül götürücü, sevimli. Nazlı kadın (Nefîsî).

دلم ببردی وتنواختی هزار افسوس
اگرچه دلبریت هست دلنوازی نیست
فصیحی

Gönlümü götürdün de taltif etmedin. Pek yazık. Dilberliğin varsa da gönül okşayıcı değilsin.

(*Feṣîḥî*)

زدلبر دور واز دلدار مهجور
شبش بی‌ماه ماند وخانه بی‌نور
جامی

Dilberden ırak, dildardan mahrum olarak gecesi aysız, evi nursuz kaldı.

(*Câmî*)

دل برکسی لرزیدن (dil ber kesî lerzîden) = (*k.*) Şefkat göstermek.

دلبسته (dilbeste) = Gönül bağlamış âşık, merbut.

دلبستهٔ عشقیم وخرد را نپذیریم
پروردهٔ فقریم وغنارا نشناسیم
فیضی هندی

Aşka gönül bağlamışız, aklı kabul etmeyiz; yoksulluk içinde büyümüşüz, zenginliği tanımayız.

(*Feyżî'i Hindî*)

دل بند (dil bend) = Gönül bağlayıcı.

حناست آن بناخن دلبند هشتهٔ
یاخون بی دلست که دربند کشته
سعدی

O gönül bağlıyan tırnağına koyduğun kına mıdır; yoksa bentte öldürdüğün âşığın kanı mı?

(*Sa'dî*)

شکست عهد مودت نگار دلبندم
برید مهر ووفا یارسست پیوندم
سعدی

Gönlümü bağlıyan güzelim, sevişme ahdini bozdu. Rabıtası gevşek olan sevgilim, şefkat ve vefakârlığı kesti.

(*Sa'dî*)

Çok defa sevgili, mâşuk mevkiinde kullanılır.

چه شهر آشوبی ای دلبند مفتون
چه بزم آرائی ای گلبرگ خودروی
سعدی

Ey fitne çıkarmaya sebebolan sevgili! Memleket halkını ne kadar ayaklandırıcısın; ey hudayinabit gül yaprağı! Ne kadar meclis süsleyicisin.

(*Sa'dî*)

دلبندم آن چنان کسل منظور چشم آرام دل
نی نی دلارامش مخوان کز دل ببرد آرام وا
سعدی

Gözümü ayıramadığım, gönlümün eğlencesi, o paktı bozan sevgilim; hayır hayır; ona gönül eğlencesi deme; çünkü, gönülden âram ve rahatı aldı, götürdü.

(*Sa'dî*)

دل پذیر (dil pezīr) = Gönlün makbul ve mergubu olan şey.

سخن کز دل آید بود دلپذیر
شاعر

Kalbden gelen söz makbuldür.
(*Sā'ir*)

ای پسر دلربا وی قمر دلپذیر
از همه باشد گریز وزتو نباشد گزیر
سعدی

Ey gönül kapıcı çocuk! Ey güzel ay! Her şeyden kaçmak mümkündür, senden vazgeçmek mümkün değildir.
(*Sa'di*)

مطرب یاران بگو آن غزل دلپذیر
ساقیٔ مجلس بیار آن قدح غمگسار
سعدی

Dostların hanendesi! O makbul gazeli söyle; meclisin sâkisi! Gamı dağıtan o kadehi getir.
(*Sa'di*)

دلپسند (dilpesend) = Gönlün beğendiği, tab'a uygun.

شبی فرخ وساعتی ارجمند
بود شادمانی درو دلپسند
نظامی

Kutlu bir gece, kıymetli bir dakikada sevinçli olmak gönlün beğendiği şeydir.
(*Nizāmi*)

جوابی نبشت آن چنان دلپسند
که بوسید دستش سپهر بلند
نظامی

O; takdire değer öyle bir cevap yazdı ki yüksek felek elini öptü.
(*Nizāmi*)

دل تشنه (dil teşne) = Gönlü susamış (*k.*) pek istekli.

دلتنگ (dilteng) = Yüreği dar, kederli, sıkıntılı.

نرگسش بیمار یابی لاله اش دل سوخته
غنچه اش دلتنگ بینی وبنفشه سوگوار
جمال اصفهانی

Nergisini hasta, lâlesini yüreği yanık, koncasını mahzun, menekşesini yaslı görürsün.
(*Cemāli Işfehāni*)

دلجوی، دلجو (dilcū, dilcūy) = Gönül arayıcı, gönlü cezbeden.

همه از آرزوی روی او بود
زشوق قامت دلجوی او بود
جامی

Bütün çektiklerim hep onun yüzünü görmek istediğimden; onun gönlü çekici boyunu özlediğimdendir.
(*Cāmi*)

دل خراش (dilḫirâş) = Yürek tırmalayıcı, kalbi cerihadar eden.

برآورد آن جوان باخاطر تنگ
خروش دلخراش از سینه چون چنگ
میرزا نسیر

O kederli genç, göğsünden saz gibi kalbe tesir eden bir feryat çıkardı.
(*Mirzā neşir*)

دل خسته (dil ḫeste) = Kalbi yaralı.

دلخسته وبیچاره وزاریم الهی!
جز درگه لطف تو نداریم الهی!
جنید

Yarabbi! Gönlümüz hastadır, biçareyiz, zayıfız, senin dergâhı lûtfundan başka sığınağımız yoktur.
(*Cuneyd*)

دلخواه ، دلخواسته (dilḫuvâste, dilḫuvâh) = Gönül dileği. Gönlün isteğine göre olan her şey.

خنك نسیم معتبر شمامهٔ دلخواه
كه در هوای تو برخاست بامداد پگاه
حافظ

Gönlün dilediği amber kokulu rüzgâr sana muhabbeti sebebiyle sabahleyin erkenden harekete geldiğiyçin ne kadar mesuttur.

(*Ḥāfız*)

دل خوش (dil ḫuş) = Gönlü hoş.

نیم آمده از پی دلخوشی
مگر کز پی رنج وزحمت کشی
نظامی

Gönül hoşluğu için gelmemişim; belki meşakkat ve mihnet çekmek için gelmişim.

(*Niẓāmī*)

دل خون (dilḫūn) = Yüreği kanlı, pek müteessir § Çok istekli.

دل دادن (dil dâden) = Gönül vermek § yüreklendirmek, cesaret vermek.

عشق گر دل دهد كبوتر را
جگر از سینهٔ عقاب كشد
ظهوری

Aşk, güvercini cüretlendirirse tavşancılın göğsünden ciğerini söker.

(*Ẓuhārī*)

روی خندان طبیبان دل دهد بیمار را
باغبان بگشا زابرو چین كه بیمار دلم
شاعر

Hekimlerin güleryüzü hastaya cesaret verir. Bahçe sahibi! Güleryüz göster; çünkü gönül hastasıyım.

(*Şā'ir*)

§ Razı olmak.

زدوستیش دلم چون دهدكه روتابم
شاعر

Ona dostluktan yüz çevirmeme gönlüm nasıl razı olur.

(*Şā'ir*)

دلداده (dildâde) = Gönül vermiş, âşık.

زنعمتها كه بردی خورد یانی
ازین دل داده یاد آورد یانی
جامی

Götürdüğün nimetlerden yedi mi? yemedi mi? Bu âşığı andı mı? anmadı mı?

(*Cāmī*)

دلدار (dildâr)=Birisinin gönlünü tutan (*k.*) sevgili.

مگر امشب بجنت خانه ام دلدار می‌آید
كه جانرا مژدهٔ وصل از در ودیوار می‌آید
نفی

Galiba yâr bu gece mihnethaneme geliyor; çünkü kapıdan, duvardan ruhuma birleşme müjdesi geliyor.

(*Neḳī*)

هركه خواهد در حق من هر چه خواهد گوبگو
من نخواهم داشت دست از دامن دلدار خویش
سعدی

Her kim benim hakkımda her ne isterse söylesin. Ben kendi sevgilimin eteğinden elimi çekmiyeceğim.

(*Sa'dī*)

دلدوز (dildūz) = Kalbe batan.

گرمن ازسنگ ملامت روبگردانم زنم
جان صید كردند مردان ناوك دلدوزرا
سعدی

Eğer ben kınama taşından yüz çevirirsem erkek değilim. Mert

olanlar kalbe batan oka canlarını siper ettiler.

(*Sa'dî*)

دلربا (dilrubâ) = Gönül kapıcı.

یاد تو روح پرور ووصف تو دل فریب
نام تو غمزدا وکلام تو دلربا
سعدی

Seni hatırlama, ruh besleyici; seni övme, gönül aldatıcıdır. Senin adın, kaygıyı giderici; sözün, gönlü kapıcıdır.

(*Sa'dî*)

دل ریش (dil rîş) = Yüreği yaralı (*k.*) dertli.

بکوشش یوسف دلریش ومحزون
زقیدش بازجست ورفت بیرون
ناظم هروی

Yüreği yaralı Yusuf, çalışıp çabalıyarak onun kaydından geri sıçradı: kurtuldu ve dışarıya kaçtı.

(*Nâẓımı Hervî*)

ستمگر جفا برتن خویش کرد
نه بر جان درویش دلریش کرد
سعدی

Zalim, kendi vücuduna cefa etti. Dertli fakirin canına değil.

(*Sa'dî*)

دل زنده (dil zinde)=Kalbi diri (*k.*) gönlü uyanık, bilgin. Karşılığı (dilmurde) dir.

تن مرده دل زنده در زیر گل
به از عالمی زندهٔ مرده دل
سعدی

Toprak altında kalbi diri olan ölünün vücudu; kendi diri, kalbi ölü olan âlimin vücudundan hayırlıdır.

(*Sa'dî*)

چو آن دل زنده در زندان در آمد
به تن زندانیانرا جان بر آمد
جامی

O gönlü uyanık Yusuf (ع) *zindana girince zindandakilerin vücuduna hayat geldi.*

(*Câmî*)

دلستان (dilsitân) = Gönül alan ve zapteden güzel.

آزاده را ملامت کردن چه سود دارد
می باید این نصیحت کردن بدلستانان
سعدی

Hür ve serbest olanlara çıkışmakta ne fayda var. Bu nasihati gönlü zaptedenlere etmek lâzım.

(*Sa'dî*)

چه دولتمند باشد آستانی
که بوسد پای آن سان دلستانی
جامی

Öyle bir güzelin ayağını öpen eşik ne kadar mesuttur.

(*Câmî*)

دل سوخته (dil sūḫte) = Yüreği yanık. (*k.*) kederli دلتنگ (*ba.*).
دل سوز (dil sūz) = Yürek yakıcı, yüreği yanan, şefkatli, muhabbetli.

سوخت عالم روزوشب آه غم دلسوزمن
بر دل سنگین او هرگز نمی گیرد اثر
ابوالمعانی

Benim yürek yakan kederimin ahı gündüz ve gece âlemi yaktı, ama onun taş gibi kalbine hiç tesir etmiyor.

(*Ebûlme'ânî*)

چه فرخ روزگاری باشد آن روز
که گردد همنشین دویار دل سوز
دهلوی

O gün ne kutlu bir zamandır ki iki yüreği yanan yahut muhabbetli dost birlikte otururlar.
(*Dehlevî*)

§ Lâlenin yedi nev'inden biri (Nâşırî).

چه خوری خون چو لالهٔ دلسوز
خوش نظر باش وبوستان افروز
خواجو

Dilsüz denilen lâle gibi niçin kan içiyor yani kızarıyor, kederleniyorsun; huş neẓer ve büstân efrüz ol.
(*Ḫavâcû*)

Huş neẓer, her yaprağı türlü renkte olan bir nevi lâledir; büstan efrüz, bostan güzeli, horozibiği denilen çiçektir.

دل سیر (dil sîr) = Gönlü tok (*k.*) soğumlu, kanaatli, gözü tok.

دلشاد (dilşâd) = Gönlü sevinmiş, mesrur.

ما که ویران شدگانیم بدین دلشادیم
که جهانی شده آباد زویرانیٔ ما
طالب

Biz ki viran olmuşlarız, şununla seviniriz ki bizim viranlığımızdan bir cihan şenlenmiştir.
(*Ṭâlib*)

Himmet, kerem, bahşiş (Burhân).

دل شده (dil şude) = Gönlü gitmiş. (*k.*) âşık.

از روزوشب دل‌شدگانت خبری نیست
درکار دل غمزدگانت نظری نیست
یغما

Âşıklarının gecesinden, gündüzünden haberin yok. Gamından hastalananların gönül işine bir kere bakmıyorsun.
(*Yeğmâ*)

دل شکار (dil şikâr) = Gönül avlayıcı (*k.*) mâşuk, sevgili.

دل شکسته (dil şikeste) = Gönlü kırık, mahzun.

ای ترك شوخ این همه ناز وعتاب چیست
بادل شکستگان ستم بی حساب چیست
جامی

Ey nazlı güzel! Bu kadar nazlanıp hatır kırmaya sebep nedir? Gönlü kırıklara sayısız eza ve cefa nedir?
(*Câmî*)

دل شکن (dil şiken) = Gönül kırıcı.

خشمش چو هجر طلعت من باد دلشکن
مهرش چو ماه عارض من باد دلنواز
نظامی

Onun öfkesi benim cemalimden mahrum olmak gibi gönül kırıcı; onun muhabbeti benim aya benziyen yanağım gibi gönül okşayıcı olsun.
(*Niẓâmî*)

دل فراخ (dil ferâḫ) = Gönlü geniş, (*k.*) sevinçli.

چو آمد حجابی میان دوکاخ
یکی تنگدل شد یکی دل فراخ
نظامی

İki köşkün arasına perde gelince biri sıkıldı, öbürü sevindi.
(*Niẓâmî*)

دل فروز (dil furûz) = دل افروز (*bq.*).

دل فریب (dil firîb) = Gönül aldatan.

چون روی تو دل فریب ودل بند
در روی زمین دگر نباشد
سعدی

Senin yüzün gibi gönül aldatan ve bağlıyan yeryüzünde bir daha bulunmaz.
(*Sa'dî*)

دل‌فگار (dil figâr) = Yüreği yaralı = دل افگار dil efgâr.

نم می بلرزد چو یاد آورم
مناجات شوریدهٔ در حرم
که می‌گفت شوریدهٔ دل‌فگار
الهی ببخش وبدلم مدار
سعدی

Bir âşığın haremi şerifteki münacatını hatırlayınca vücudum titrer; yüreği yaralı âşık şöyle diyordu: Yarabbi! Günahımı bağışla da beni horlama.

(*Sa'dî*)

دل گداز (dil gudâz) = Yürek eriten.

دل‌گرم کردن (dil germ kerden) = (*k.*) Âşık olmak, alâka etmek.

دل یوسف بمهرش شد چنان گرم
که می‌آمد ازان دل گرمیش شرم
جامی

Yusufun kalbi onun muhabbetiyle öyle hararetlendi ki o hararetten yani aşkından utanıyordu.

(*Cāmī*)

دلکش (dil keş) = Gönül çekici, gönlü cezbeden.

چمن فرح خیز، بهار دلکش، نسیم گل‌بیز، شراب بیغش
چو هست فرصت ببین ودرکش روی ساقی می مصفا
یغما

Çimen ferah verici, bahar gönül çekici, lâtif, rüzgâr gül saçıcı, şarap katkısız; fırsat varken sâkinin yüzüne karşı bak da süzme şarabı çek.

(*Yeğmā*)

دلگشا (dilguşa) = Gönül açıcı, kalbe ferah veren.

تاب بنفشه می‌دهد طرهٔ مشکسای تو
پردهٔ غنچه می‌درد خندهٔ دلگشای تو
حافظ

Senin miske benziyen kâkülün; menekşeyi hasedinden kıvrım kıvrım kıvrandırıyor; senin gönül açıcı gülüşün koncanın perdesini yırtıyor: onu itibardan düşürüyor.

(*Ḥāfız*)

دل کعبه کردن (dil keᶜbe kerden) = (*k.*) Kalbe teveccüh etmek.

دلگیر (dilgīr) = Gönül tutucu, kalbe sıkıntı verici.

در گوشهٔ این مغاك دلگیر
بیهوده نباشد این چنین پیر
امیر حسینی

Bu kalbe sıkıntı veren çukurun köşesinde böyle bir ihtiyarın bulunması beyhude değildir.

(*Emir ḥaseynī*)

تو زمن باهمهٔ مهر ووفا دلگیری
من زتو باهمهٔ جور وجفا دلشادم
یغما

Benim bu kadar sevgi ve vefakârlığımla beraber sen benden sıkılıyorsun. Ben bu kadar cevr ve cefan ile beraber senden mesrur ve memnunum.

(*Yeğmā*)

دلمرده (dilmurde) = Kalbi ölü, hissiz.

(نثر)
درجامع بعلبك کلمهٔ چند برطریق وعظ می‌گفتم باجماعتی افسرده ودلمرده
سعدی

Baᶜlebek camiinde donuk ve kalbi ölü bir topluluğa öğüt yoliyle birkaç kelime söylüyordum.

(*Sa'dî*)

زندگانی چیست مردن پیش دوست
کاین گروه زندگان دلرده اند
سعدی

Hayat nedir? Dostun önünde ölmek; zira bu diriler alayı ölü kalblidirler.

(*Sa'dî*)

دل‌نشین (dil nişîn) = gönülde yer eden.

نشاط من زسخنهای دلنشین باشد
غذای من چو صدف گوهر ثمین باشد
صائب

Benim zevkım gönülde yer eden sözlerdendir; benim gıdam sedef gibi kıymetli incidir.

(*Şâ'ib*)

دل نواز (dil nevâz) = Gönül okşayıcı, gönül ele alıcı.

مارا درین دیار تویی دلنواز بس
داریم ازتو گوشهٔ چشمی نیاز بس
جامی

Bu memlekette bizim gönlümüzü taltif eden ancak sensin. Senden ancak bir göz uciyle bakmayı istiyoruz.

(*Câmî*)

دُل (**dul**) = İnkıbaz yahut başka bir sebepten dolayı karın ve barsaklarda peyda olan düğümler.

دِلِ آسمان (**dili âsmân**) = Göğün ortası (*k.*) yıldızlar. Yeşillik (Nâşırî).

دِلِ آشوب (**dil âşûb**) = Beş parmak, âyid denilen düzgün ağaç. Yaprağı beş parmak şeklinde olduğundan پنج انگشت penc enguşt de derler. Ekseriya su kenarlarında bulunur. § Gönülü karıştıran. (*k.*) Kalbi meftun eden güzel.

کنیزان دل آشوب ودل آرای
پی خدمتگری نه‌نشسته ازپای
جامی

Kalbi meftun eden, kalbe revnak veren cariyeler hizmet etmek için ayakta durmuşlar.

(*Câmî*)

Yüreği sıkan, kalbe sıkıntı veren mânasına da gelir.

دِلال ، دَلال (**delâl, dilâl**) = Naz ve şive = ġenc.

دِلام (**dilâm**) = Kısa mızrak, zıpkın.

دِل پیشه (**dil pîşe**) = (*k.*) Sükût, susma.

دِلِ خاك (**dilihâk**) = Toprağın içi.

رستنی سر برون زد از دل خاك
نظامی

Nebatat toprağın içinden baş gösterdi.

(*Nizâmî*)

§ (*k.*) Kürei arz'ın merkezi § Peygamberlerin kabirleri.

دِلدِل (**dildil**) = Yanıklı ah ve enîn, ıstırap.

دلدل کنان (dildil kunân) = İnliyerek, inleyiciler § Istırap çekenler.

دلدل کنان درکوی او چون خود فراوان دیده ام
خاقانی

Onun mahallesinde kendim gibi çok inleyiciler gördüm.

(*Ḫāḳānī*)

جستم زجا رفتم دوان آسیمه سر دل‌دل کنان
تاجویم از نامش نشان تاگیرم ازحالش خبر
قاآنی

Yerimden sıçradım. Adını öğrenmek, halinden haberdar olmak için sersem ve muztarip bir halde koşarak gittim.

(*Ḳāānī*)

Tereddüdederek, tereddüdedenler mânasına da kullanılır.

دِلْ دَرْیا کَرْدَنْ (**dil deryâ kerden**) = Çok cömertlik etmek.

تو دریا کن دل ای ساقی وخم را درمیان آور
سرما گرم ازین پیمانهٔ کم کم نمی گردد
صائب

Ey sâki ! Fazla cömert ol ve küpü ortaya getir, çünkü bu az az kadehten bizim neşemiz gelmiyor.

(*Ṣā'ib*)

دِلِ رُوز (**dili rūz**) = (*k.*) Nısfınnehar (meridyen) § (*k.*) Güneş.

دِلِ شَبْ (**dilişeb**) = Gece yarısı.

دِلْگَرْ (**dilger**) = Tencere dibine yapışıp kalan yemek.

دُلُمْ (**dulum**) = Kurdeşen denilen hastalık.

دَلْمَه ، دَلْمَكْ (**delmek, delme**) = Taze peynir. Türkçesi teleme.

دُلْمَه ، دُلْمَكْ (**dulmek, dulme**) = Böy: bir nevi zehirli örümcek.

دلکی می‌کند هزار بچه
مرو را هست بیشمار بچه
آزری

Bir böyün bin yavrusu olur; onun yavrusu sayısızdır.

(*Āzerī*)

آن را که گزید دله از بور بهی
بایدکه صفوف کرده شونیزدهی
آنگاه باآب گرم واشخار وکنك
مرهم کنی وبموضع نیش نهی
یوسف طبیبی

Bir kimseyi böy sokarsa iyi olması için çöreotunu toz haline getirip sıcak su, kalye taşı ve tuz ile merhem yaparak iğnesinin battığı yere sürmelidir.

(*Yūsuf Ṭabībī*)

دَلَنْگ (**deleng**) = Su bendi.

شمر را چو از آب خواهی برنگ
نخست استوارش کن از گل دلنگ
دقیقی

Havuzu sudan menetmek istersen iptida bendini çamurla sıkıca kapa.

(*Deḳīḳī*)

Taşçıların taş kırdıkları külünk § Zıpkın § Hurma salkımının kabuğu, kapçık § Hevenk. Son

mânaya (d), (l) nin esresiyle de görülmüştür.

زلفکش را صد دل وجان شد دانگ
مولانا

Zülüfceğizine yüz gönül ve can asılmıştır.

(*Mevlânâ*)

دِلْ نَمُودَن (**dil nemūden**) = (*k.*) İnsaniyet ve şefkat göstermek.

تو دل نمودگی غنچه باصبا بنگر
که دردمش چو ببیند کنار بگشاید
سلمان

Sen koncanın sabaya karşı şefkat ve muhabbetine bak ki onu görür görmez kucağını açar.

(*Selmān*)

دِلْ نِهَادَن (**dil nihâden**)=(*k.*) Razı olmak.

دل نهادم ببوسهٔ چو شکر
روزه بستم زچیزهای دگر
نظامی

Şeker gibi bir öpücüğe razı oldum; başka şeylerden perhiz ettim.

(*Niẓāmi*)

دل نهادم من بچاره بدرد دل خویش
چه کنم باغم اونیست جز این چارهٔ من
خجندی

Ben biçare kendi gönlümün derdine razı oldum. Ne yapayım, onun gamına karşı bundan başka çarem yoktur.

(*Ḥucendi*)

دِلَه (**dile**) = Gönül sahibi, gönül mânasını da ifade eder.

یارمن صنم دل یکدله کن
گرجان ندهم آنگه گله کن
مولانا

Ey güzel! Bana karşı bir gönüllü ol; yâni gönlünü bana tahsis et. Eğer canımı vermezsem o zaman şikâyet et.

(*Mevlânā*)

(Yekdile) nin zıddı (du dile) dir (*ba.*).

خسرو تنهٔ ملکت واو چون دلهٔ ملك
منوچهری

Padişah mülkün vücudu, o kalbi yerindedir.

(*Minūçihrī*)

دَلَه (**dele**) = Kakum § Sansar § Dağ kedisi. Beyaz tilki (Nāşırī) (l) nin şeddesiyle hile ve vaktiyle Mısır'da karışıklık çıkaran meşhur hilekâr bir kadın § Fukaranın giydikleri salkım saçak hırka. Arapçası دلق tır.

همیشه تا بصورت یوزکمتر باشد از آهو
همیشه تا بقوت شیر نر برتر باشد از دله
فرخی

Daima pars surette ahudan âdi, daima erkek aslan kuvvette tilkiden yüksek oldukça.

(*Ferruḫī*)

دِلِی (**dilī**) = Dehlī muhaffefi; nispetinde dehlevī denir.

دَلِیدَه (**delīde**) = Bulgur.

دِلِیر (**dilīr**)= Bahadır, şeci, cesur.

شد آراسته ملك ایران بدو
قوی گشت پشت دلیران بدو
نظامی

İran mülkü onunla süslendi, bahadırların sırtı onunla kuvvetlendi.

(*Nizâmî*)

زخون دلیران بدشت اندرون
چو دریا زمین موج زن شد زخون
فردوسی

Sahrada bahadırların kanından yer, deniz gibi dalgalandı.

(*Firdevsî*)

دَلیك (**delîk**) = Gül tohumu (*Ar.*) بذر الورد. Yabani bir gül (Nâşırî).

دِل یکی کَردَن (**dil yekî kerden**) =İki kişi bir işte ittifak etmek.

دَم (**dem**) = Nefes, soluk.

دی چند گفتم برآرم بکام
دریغا که بگرفت راه نفس
سعدی

Muradımca birkaç nefes alayım, dedim; yazık ki nefesin yolu kapandı.

(*Sa'dî*)

§ Aldatma, hile § Kibir ve gurur.

بمردی وگنج از سپاه تو کم
نیم چیست این طمع واین بادوهم
اسدی

Mertlik ve hazine hususunda senin askerinden az değilim. Bu tamah, kibir ve gurura sebep nedir.

(*Esedî*)

§ Koku.

چون تاب گرفته سنبل زلف
آورد صبا دم قرنفل
ابن یمین

Sümbüle benziyen zülfü bükülüp kıvrılınca saba rüzgârı karanfil kokusu getirdi.

(*İbni Yemîn*)

§ Kuyumcu ve demirci körüğü (*Ar.*) منفخ.

چون بیکی پاره پوست ملك توانی گرفت
زشت بود دردکان گوره ودم داشتن
خاقانی

Mademki bir post parçasiyle ülke zaptedebiliyorsun; dükkânda ocak ve körük bulundurmak çirkindir, yani bunlarla meşgul olmak mânasızdır.

(*Hâkânî*)

دمآك ve گاوه (*ba.*).

گاوه که داند زدن برسر ضحاك پتك
کی شودش پای بند کوره وسندان ودم
خاقانی

Zeḥḥâk'in başına çekiç vurmayı bilen Gâve; ocağa, örse ve körüğe nerede bağlanır.

(*Hâkânî*)

§ Ah.

شنیدم که شاپور دم درکشید
سعدی

İşittim ki Şâpûr ah etti.

(*Sa'dî*)

روز آمد وبردوختم از دم لب را
پرداخته از روان وجان قالب را
اکنون که مرا زنده همی دارد شمع
شایدکه چو روز زنده دارم شب را
کال اسماعیل

Gündüz geldi; kalıbımı ruh ve candan tahliye ederek dudağımı ah etmekten kapadım yahut soluğum kesildi. Şimdi şem'a

beni ihya ettiği için ben de geceyi gündüz gibi ihya edersem lâyıktır.

(*Kemāl İsmā'il*)

Buradaki (dem) i nefes mânasına almak daha uygundur § Afsun, üfürük.

گاهی ز بیم زوبعه خواندم فسون ودم
گاهی ز ترس وسوسه کردم همی دعا
معزی

Kâh şeytan korkusundan afsun okuyor, kâh vesvese korkusundan muttasıl dua ediyordum.

(*Mu'izzi*)

§ Ağız.

هر که همچون گل گشاید دم بیاد مدح او
روزگار اورا درآن دم دامنی زری دهد
نجیب الدین

Her kim onun medhini anmak için gül gibi ağzını açarsa zaman ona hemen bir etek dolusu altın verir.

(*Necîbuddîn*)

§ Zaman vakit, صفیده دم ، صبح دم = Sabah vakti, zamanı § Bıçak, hançer ve kılıcın keskin tarafı, ağzı.

دمی کشی بعتابم دمی بلاطف وخطاب
چه قاتلی تو که تیغ ستیزه ات دو دمست
محتشم

Beni bir zaman hatır kırmanla, bir zaman lûtuf ve iltifatınla öldürürsün. Sen ne katilsin ki mücadele ettiğin kılıç iki ağızlıdır.

(*Muhteşem*)

از دم تیغ تو تنها نه منم کشته وبس
برسرکوی تو غلطیده بخونند بسی
یغما

Senin kılıcının ağziyle ölen yalnız ben değilim. Mahallenin yakınlarında birçok kan içinde yuvarlananlar var.

(*Yeğmā*)

Bu münasebetle mızrak ve makas gibi şeylerin keskin tarafına, uclarına da denir.

آن لحظه که ار زخم دم نیزه وپیکان
چون خانهٔ زنبور شود سینهٔ خارا
سلمان

Mızrak ucu ve temren yarasından katı taşın göğsü arı yuvasına döndüğü zaman.

(*Selmān*)

§ Şiirin vezni.

دم آب (dem āb) = Bir yudum sudur ki bir solukla içilecek su miktarıdır.

دما (demâ) = Nefes, soluk.

دمادم (demâdem) = Her nefes, daima = dembedem de denir.

دم بستن (dem besten) = Soluk bağlanmak (*k.*) susmak. Dembeste = soluğu bağlanmış, solukşuz (*k.*) susmuş, sâkit.

دم تسلیم (demi teslîm)=(*k.*) Ruhu teslim edecek zaman § Susma § Emre itaat etme.

دم خوردن (dem ḫuverden) = (*k.*) Nefes almak, istirahat etmek § Aldanmak.

دم درکشیدن (dem derkeşîden)=(*k.*) Susmak.

دم زدن (dem zeden) = (*k.*) Solumak § Susmak § Terk ve tevakkuf etmek § Öğünmek.

ای ابر بهمنی که بچشم من اندری
دم زن زخانگی وبیاساوکم گری
فرخی

Ey benim gözümdeki behmen

bulutu! Az bir zaman dur, rahat ol, ağlama.

(*Ferruhî*)

ای ماه دل افروز بگردان قدح می
چون ماه فلك دم مزن از دور پیاپی
ابن یمین

Ey gönlü aydınlatan ay! Şarap kadehini dolaştır; gökyüzünün ayı gibi ara vermeksizin dolaştırmayı bırakma.

(*İbni Yemîn*)

Dem vurmak = Öğünmek mânasına dilimizde de kullanılır.

گرکسی فکر مغیلان کند وذکر وطن
پردهانش زن اگر دم زند از شوق حرم
عماد

Muğeylânı düşünen ve vatanını anan kimse eğer haremi şerife iştiyakından dem vurursa ağzına vur.

(*'İmâd*)

زدن (*ba.*).

دمگاه ، دمگه (demgâh, demgeh) = Demirci ve kuyumcu ocağı § Külhan § Nefes alacak yer ki boğazdır.

دم‌گرفته (dem girifte) = Soluğu tutulmuş, nefesi kesilmiş.

هوا ازدم گاودم دم گرفت
تو گفتی که پشت زمین خم گرفت
فردوسی

Havanın boru sesinden soluğu tutuldu; görseydin yerin beli büküldü derdin.

(*Firdevsî*)

دمه (deme)=Ateş yakaçak şey § Körük § Kar tipisi.

مرآن گرگ را مرگ به دردمه
که پی خورد ماند میان رمه
اسدی

Kurdun sürü arasında aç kalmasındansa kar tipisinde ölmesi daha iyidir.

(*Esedî*)

دُم (**dum**) = Kuyruk.

بیچاره خر آرزوی دم کرد
نایافته دم دوگوش گم کرد
دهلوی

Biçare eşek kuyruk isterken onu bulamadıktan başka iki kulağını da kaybetti.

(*Dehlevî*)

ای زرین نعل آهنین سم
ای سوسن گوش خیزران دم
انوری

Ey altın nal ve demir tırnaklı! Ey susam çiçeği kulaklı, hezaren kuyruklu!

(*Enverî*)

دمچه (dumçe) = Küçük ve kısa kuyruk.

دمدار (dumdâr) = At ve katır gibi kuyruklu hayvanlar § Ordunun arkasından gidip arkasını gözeten asker bölüğü.

دم روباه (dumi rûbâh) = Tilki kuyruğu (*k.*) gerçek sabah.

دمغزه ، دمغازه (dumġâze, dumġeze) Kuyruksokumu, kuyruksokumu kemiği, Dum = kuyruk, ġâz = yarık, ġâze = yarığı olan şey. Kuyruksokumu kemiği de delikli olduğundan ve kuyruk oradan çıktığından bu isim verilmiştir.

جمع گردد بروی آن جمله بزه
کوسری بودست وایشان دمغزه
مولانا

Bütün günah onun üzerine toplanır; çünkü o, baş, onlar kuyruksokumu yerindedir.
(*Mevlânâ*)

(*Ar.*) عصص.

دم گاو (dumi gâv)=Öküz kuyruğu, kırbaç, kamçı § Savaş borusu, nefir.

دمگاه ، دمگه (dumgâh, dumgeh) = Kuyruk yeri.

از دم ودمگاه اویم دم گرفت
دمگه او دمگهم محکم گرفت
مولانا

Aslanın kuyruğundan ve kuyruk yerinden nefesim tutuldu. Onun kuyruk yeri boğazımı muhkem tuttu.
(*Mevlânâ*)

دم گرگ (dumi gurg)=(*k.*) Yalancı sabah (*Ar.*) ذئب السرحان.

شد دم گرگ سحر ازسوی مشرق پدید
جرم هوا چون پلنگ گشت ملمع پدن
ناصر بخاری

Yalancı sabah doğu tarafından görününce havanın cirmi alaca bedenli kaplan gibi oldu.
(*Nâşırı Buḫârî*)

دَمار (**demâr**) = Helâk.

دمار برآوردن (demâr ber âverden) =(*k*) Helâk etmek, öldürmek.

مخالفان تو موران بدند ومار شدند
برآر از سر موران مارگشته دمار
مده امانشان زین پیش وروزگار مپر
که اژدها شود اوروزگار یابدمار
مسعود رازی

Sana uymayıp karşı gelenler karınca iken yılan oldular. Yılan olmuş karıncaları helâk et. Onlara bundan ziyade aman verme ve vakit zayi etme; çünkü yılan çok yaşarsa ejder olur.
(*Mes'ûd Râzî*)

مار را هر جاکه بینی برآرازوی دمار
شفیع

Yılanı nerede görürsen öldür.
(*Şefi'*)

Demâr (d) nin üstünüyle Arapçadır. Yalnız Farsça lûgatleri alan (Nâşırî) de görüldüğü için yazılmıştır (Burhân) ve (Nâşırî) şirâr vezninde demişlerdir ki bu, İranilerin veda, vekar gibi kelimelerde tasarruflar ederek esre ile okumalarından ileri gelmiştir. Bundan başka Farsçada intikam, insanın hayatta muhtacolduğu şeyler, soluk, duman, tütün, temelli oturulan yer, çay, ırmak mânalarına da yazmışlardır.

بگاه لطف جهانرا وفا کنی تعلیم
بگاه کینه برآری زروزگار دمار
کمال اسماعیل

Lûtuf zamanında cihana vefayı öğretirsin, kin zamanında zamandan intikam alırsın.
(*Kemâl İsmâ'îl*)

دِماغ (**demâġ**)=Arapçada (d) nin esresi Farsçada üstüniyle meğz = beyin. Farsçada ağız, burun mânalarına da gelir (*k.*) kibir ve gurur § Keyif ve neşe.

دماغ سوختن ، دماغ پختن (demâġ puḫten, demâġ sūḫten)=Çok zahmet çekmek. Birincisi çok düşünmek mânasına da gelir.

دماغ رسانیدن ، دماغ داشتن (demâġ dâşten, demâġ resânîden)=Neşelenmek, sarhoş olmak.

دَمامَه (**demâme**) = Savaş borusu. Buna nâyi rūyîn daha büyüğüne kure nây derler § Davul.

ای شاه فلك رتبت خورشید مربر
فیلت بنقارهخانه گاه زد وگیر
آورد زسر دمامه وزدندان چوب
گوشش شده سنجها وخرطوم نفیر
سیف‌الملوك

Ey güneş tahtlı, felek mertebeli padişah! (Harb ve darp) vur tut zamanı mehterhanede senin filin, başından davul, dişinden çomak yapmış, kulağı ziller, hortumu boru olmuş.

(*Seyfulmulūk*)

دَمان (**demân**) = Vakit ve zaman. zemân demân muarrebidir § Öfke yahut sevincinden bağıran: demîden den sıfatı müşebbehe yahut bağırarak mânasına hali terkibî.

ابری برآید اکنون هر بامداد تند
چون اژدهای شیفته برمردمان دمان
لامعی

Şimdi her sabah insanlara haykırıp saldıran divane bir ejderha gibi sert bir bulut zuhur eder.

(*Lāmi'î*)

بزی همچنان سالهای دراز
دنان ودمان وچان وچران
منوچهری

Uzun seneler öylece çok sevinçle seğirterek, bağırıp çağırarak, salınarak, nimet içinde yaşa.

(*Minūçihrî*)

Tez gidici, seğirtici

هست دژ هوخت گنگ اسم مکان
ایزرفتن بود دمان ودنان
فرهنگ منظومه

Dij hūḫt geng bir yerin adıdır; demân ve denân acele gitmek mânasınadır.

(*Ferhengi menẓūme*)

(Demîden) in başka mânalarından da sıfatı müşebbehe ve hali terkibî olur. دمیدن (*ba.*).

دَمانکَش (**demânkeş**) = Vakit, zaman, müddet.

دَماوَند (**demâvend**) = İranda Ṭaberistân eyaletinin merkezi olan şehirdir. Tahran'ın 45 kilometre doğusal kuzeyinde ve Elbürz sıradağlarının eteğindedir. Ṭaberistân ile Mâzenderân hududu üzerinde bir dağın ismi de (Kūhi demâvend) dir.

همچون زنخ وغبغب تو سیب وترنجی
بکبار زساوی ودماوند نیاید
یغما

Senin çene ve çenenin altı gibi elma ve turunç; Sârî ve Demâvend'den bir kerecik olsun gelmez.

(*Yeġmā*)

دُمْتَك **(dumtek)** = Diken serçesi, çalı kuşu dedikleri kuş.

دَمْدَمَه **(demdeme)** = Hile ve hud'a.

سلك قناعت مده بدست طمع باز
شوی نشاید زبون دمدمهٔ زن
نزاری

Kanaat mülkünü tamahın eline verme. Erkeğe, kadın hilesine zebun olmak yakışmaz.

(Nizārī)

§ Davul.

دمدمهٔ می زنند برسر بازار عشق
هسرجان می دهند کیست خریدار عشق
نزاری

Aşk çarşısının başında davul çalıyorlar, can yoldaşı veriyorlar; aşk satın alan kimdir.

(Nizārī)

§ Şöhret § Bir kaleyi dövmek ve tazyik etmek için hâkim noktada yapılan toprak kale, tabya. Lügatler; ağaç ve taş ile çamurdan yapılan burç gibi bir şeydir ki üzerine top çıkarıp kalede abluka olanlara atarlar suretinde tarif ediyorlar. Arapçada halkı helâk etmek, öfke ve hiddetle söz söylemek, öfke ve hiddet mânalarınadır.

دَمْسَاز **(demsâz)** = Dost, sırdaş, söz ve işte muvafık arkadaş.

دُمْسِيجَه **(dumsîçe)** = Kuyruksalan kuşudur ki beyaz ile karışık kül renkli bir kuştur, ekseriya su kenarlarında oturur, uzun kuyruğunu yere vurur *(Ar.)* سعو.

چو موسیچه همه سر برهواکش
چو دمسیچه همه دم برزمین زن
خاقانی

Kumru gibi başı hep yukarıda; kuyruksalan gibi kuyruğunu hep yere vurucu.

(Ḫāḳānī)

چو دمسیچه بسیار دم لابه کردم
نگشتی چو عنقا دمی سایه گستر
قاآنی

Kuyruksalan gibi çok yaltaklandım; bir vakit anka gibi saye ve himayene almadın.

(Ḳāānī)

(Burhân) ile (Ḳulzum) bir de (demsince) yazıp ebâbîl = dağ kırlangıcı demişlerdir.

دَمْشِنَاس **(demşinâs)** = *(k.)* Hakîm, akıllı.

زباندان یکی مردم دم شناس
طلب کرد کز کس ندارد هراس
نظامی

Kimseden korkmaz, söz bilir, hakîm bir kimse istedi.

(Niẓāmī)

دُمْلَابَه **(dumlâbe)** = Köpek kısmının kuyruğunu hareket ettirmek suretiyle yalvarması. Lâbe, lâbîden den müştak olarak yalvarma mânasınadır.

بمدح آنچه افزودیم در کمال
زچوم که گویی همان کم شود
که دم لابهٔ سك چه شادی فزود
که از عوعوش موجب غم شود
حسین بیقرا

Beni hicvetmekle ancak kemalimi medihte gösterdiğin mübalâğa eksilir; çünkü köpeğin yaltaklanması ne sevinç verir ki havlaması kedere sebebolsun.

(*Huseyin Beykerā*)

دَمَنْدان **(demendân)** = Cehennem.

درخت بارور درکشتمندان
چو بنشانند رستند ازدمندان
زرآتشت

Ekinlik yerlerde meyvalı ağaç yetiştirenler cehennemden kurtulurlar.

(*Zerātuşt*)

§ Ateş.

گردد ار خشم تو چو زهر طبرزد
گردد از لطف تو چو آب دمندان
شهاب

Senin öfkenden âlâ şeker, zehir gibi; senin lûtfundan ateş, su gibi olur.

(*Şihāb*)

§ Kirman'a bağlı nışadır madeniyle meşhur bir şehir.

اوز کرمان سوی دمندان شد
تا نشادر برد به نیشاپور
همدانی

O, Nişâbūr'a nışadır götürmek için Kirmân'dan Demendân tarafına gitti.

(*Hemedānī*)

دَمْنَه **(demne)** = Fırın, ocak bacası; (d) nin esresiyle mutlak tilki § (Kelîle demne) de hikâyesi meşhur bir tilki § Hilekâr. Bu üç mânada (d) nin üstüniyle de doğrudur. Arapçada gübre yığınına derler.

دَمْنَه دانی **(demne dânī)** = Buhar çıkmamak yahut ocak söndürülmek için ocak ve fırın deliklerine tıkılan paçavra.

آن ریش چنان نمی پسندند
صاحب طبعان این زمانی
زیرا که بهیچ کار ناید
الا زبرای دمنه دانی
کمال اسماعیل

Bu zamanın tabiat sahipleri o sakalı o haliyle beğenmiyorlar; zira ocak paçavrası olmaktan başka hiçbir şeye yaramaz.

(*Kemāl İsmā'îl*)

دَمُور **(demūr)** = Yavaş ve yumuşak ses § Efrâsyâb'ın yakınlarından biridir ki Siyâvuş'un öldürülmesine çok yardım etmiştir.

دَمِیدَن **(demīden)** = Üfürmek, rüzgâr esmek, solumak, afsunlamak.

میوش روی ومشو درخط از تفرج خلق
که خواند خط تو بررو (وان یکاد) دمید
حافظ

درخط (*ba.*).

مگر زحلقهٔ زلفش دمید باد بهار
که بردماغ ودلم دوش بوی عنبرزد
سلمان

Galiba zülfünün halkasından bahar rüzgârı esti. Çünkü dün gece burnuma ve gönlüme amber kokusu geldi.

(*Selmān*)

§ Öfkelenmek, sevinç yahut kahır yüzünden feryadetmek,

kükremek, coşmak, saldırmak, öğünmek. دمان (*ba.*) § Yerden ot bitmek, çiçek açılmak.

این قدر می‌خورم امروز که گر خاك شوم
هرگیاهی دمد از تربت من تاك آید
یغما

Bugün o kadar şarap içerim ki eğer toprak olursam benim türbemden biten her nebat asma olur.

(*Yeğmā*)

گل صد برگ چه‌گونه دمد از خاك سیاه
ورنه خلق تو کند باد صبا را تعلیم
خواجو

Eğer senin huyun saba rüzgârına öğretmese katmerli gül kara topraktan nasıl çıkar.

(*Ḫuvācū*)

§ Tanyeri ağarmak, sabah belirmek.

شب بآخر رسید وصبح دمید
سخن ما باخری نرسید
نظامی

Gece sona erdi, tanyeri ağardı, bizim sözümüz bitmedi.

(*Niẓāmī*)

شب عمرت بوقت صبح رسید
صبح شیب از شب شباب دمید
جامی

Ömrünün gecesi sabah vaktine erişti, gençlik gecesinden ihtiyarlık sabahı belirdi.

(*Cāmī*)

دَمِيك (demīk) = Yer, zemin. (m) nin tutarı (y) nin üstüniyle Ġaznīn'e bağlı bir köydür ki Sultan Muʿizuddīn yahut Şihâbuddīni Ġevrī savaştan dönüşünde zındıklardan biri tarafından orada şehidedilmiştir.

شهادت ملك بعرو بر معزالدین
گز ابتدای جهان مثل او نیامد یك
سیم زغنهٔ شعبان بسال سیصدودو
فتاد در ره غزنین بمنزل دمیك
شاعر

Deniz ve karanın padişahı Muʿizuddīn ki dünya kurulalıdan beri onun bir eşi gelmemiştir; üç yüz iki senesi şabanının üçüncü günü Ġaznīn yolunda Demyek denilen yerde şehit düşmüştür.

(*Şāʿir*)

دَن (den) = Sevinç ve sürurdan dolayı bağırıp çağırma, naz ve eda ile salınarak yürüme. Bu mânalara دنیدن denîden den emri hazır.

همه روزه دو چشمت سوی معشوق
همه وقت دو گوشت سوی اورغن
همه ساله بدلبر دل همی‌ده
همه ماهه بگردن همی دن
منوچهری

Bütün gün gözün sevgiliye baksın; her vakit iki kulağın erganun dinlesin. Bütün yıl dilbere gönül ver; bütün ay fıçı etrafında sevinçle salın.

(*Minūçihrī*)

دنان (denân) = Denîden den sıfatı müşebbehe ve hâliye دنیدن (*ba.*).

دُنْبَه ، دُنْب (dunb, dunbe) = Kuyruk.

دنبه نهادن ، دنبه دادن (dunbe dâden, dunbe nihâden) = Kuyruk ver-

mek, kuyruk koymak (*k.*) aldatmak, iğfal etmek.
دنبه‌گداز (dunbe gudâz) = Kuyruk eritici § Kuyruk eritecek tava § Bir nevi sihirbazlık.

دنبال **(denbâl)** = Maskara, şakacı, şaka, lâtife.

دنباله، دنبال **(dunbâl, dunbâle)** = Kuyruk, art.

بگیر دامن خورشید طلعتی چون صبح
مرو چو سایه بدنبال این وآن زنهار
شاعر

Sabah gibi bir güneş yüzlünün eteğini tut. Sakın, gölge gibi onun bunun ardında gitme.
(*Şâ'ir*)

دنبال آمدن (dunbâl âmeden) = Takibetmek.
دنبال چشم (dunbâl çeşm) = Göz kuyruğu, ucu.
دنبال کشتی (dunbâl keştî) = Dümen.
دنباله‌دار (dunbâle dâr) = Kuyruklu خال (*ba.*).

دنبوره، دنبره **(dunbure, dunbûre)** = Tambura denilen saz. Bunun aslı dunbe'i bere = kuzu kuyruğu imiş, ona benzediği için bu adı almıştır. طنبوره Ṭunbûre bunun Arapçalaştırılmışıdır.

دنبک **(dunbek)** = Dümbelek.

دند **(dend)** = Eğe kemiği § Yoksul.

دند وملك یکی شمر وبهره جوی باش
از بدوهٔ زر ملك واز پشیز دند
سوزنی

Yoksulla padişahı bir sayıp padişahın altın çıkını, yoksulun pulundan istifade et.
(*Sûzenî*)

§ Dilencilerden bir sınıftır ki bir elde koyun boynuzu öbür elde kürek kemiği tutup ev ve dükkân kapılarının önlerine geldikleri zaman boynuzu kemiğe öyle bir surette vururlar ki çıkan iğrenç sesten halk nefret edip istediklerini vererek defederler. İsteklerine karşı biraz yavaş davranırlarsa derhal bir bıçakla kendilerini yaralarlar. Bu sınıf dilencilere شاخشانه şâḫşâne ve کنگر kungur de derler کنگر (*ba*) § Bön, bilgisiz, hudkâm: kendi isteğinden başka bir şey düşünmiyen kişi.

اندرین شهر بسی ناکس پرخاسته اند
همه خر طبع وهمه احمق وبی‌دانش ودند
لبیبی

Bu memlekette birçok soysuz peyda olmuştur; hepsi eşek tabiatlı, bön, bilgisiz.
(*Lebîbî*)

§ Diş; bu mânaya dendân muhaffefidir § Çulha tarağı.

شکسته ست دنداله دشمن
عنتشم

Benim tarağımın dişi kırılmıştır.
(*Muḫteşem*)

§ Hırsız § Dinsiz yahut insafsız hain.

بخواند آن گهی زرگر دندرا
زهمسا یگان هم تنی چند را
ابو شکور

O vakit insafsız, hain kuyumcuyu, komşulardan da birkaçını davet etti.

(*Ebū Şekūr*)

§ Kekre: nar kabuğu ve mazı gibi dil buran şey § Kene otu = حب السلاطين ḥebbusselâṭîn. (Reşîdî) bu son mânayı İran lûgatçilerinin bile mehazi olan (Ḥelîmî) den almıştır. Önsöze (*ba.*).

دُنْد **(dund)** = Eşek arısı.

دَنْدان **(dendân)** = Diş.

چو ریزد شیر را دندان وناخن
خورد از رو بهان لنگ سیلی
جامی

Aslanın dişi ve tırnağı dökülünce topal tilkilerden tokat yani dayak yer.

(*Cāmî*)

§ Tamah ve ümit.

بدان دورشتهٔ لؤلؤ میان حقهٔ لعل
چه گویمی‌که مرا برلبت چه دندانست
نزاری

La'l hokka arasında yani ağzının içinde o iki sıra inciye ne diyeyim ki dudağını ne kadar özlüyarum (!)

(*Nizārî*)

دندان آفریش ، دندان آپریش ، دندان آپریز (dendân āprîz, dendân āprîş, dendân āfrîş) = İkişer kelimeli olan bu lûgatlerin ikinci harfinden önce (a) yerine (e) yahut üstün harekeli (p), (f) bulunmak suretiyle diş kurcalıyacak şey, diş çöpü mânasınadır.

دندان بخون بردن (dendân beḫūn burden) = (*k.*) Isırmak.

دندان بزهر خاییدن (dendân bezehr ḫâyîden) = Son derece düşmanlıktan dolayı bir kimse hakkında acı sözler söylemek.

بخائیدش از کینه دندان بزهر
که دون پرورست این فرومایه دهر
سعدی

Kinlenerek bu alçak zaman alçak yetiştiricidir diye ona acı sözler söyledi.

(*Sa'dî*)

دندان بکام فروبردن (dendân bekâm furūburden) = (*k.*) İsteğine kavuşmak § Galip gelmek § Öfkelenmek § Yutkunmak.

دندان بها (dendân behâ) = Diş kirası dediğimiz.

هرگهری کز دهن سنگ خاست
بالبش از جملهٔ دندان بهاست
نظامی

Taşın ağzından çıkan her cevher, onun dudağına nispetle diş kirası nev'indendir: kıymetsizdir.

(*Niẓāmî*)

دندان تیز کردن (dendân tîz kerden) = Diş bilemek yani kinlenip intikama hazırlanmak § Bir şeye tamah etmek, hırslanmak.

ای حلقهٔ خاتم سلیمان
بر لعل تو تیغ کرده دندان
سیف اسفرنگی

Ey Süleyman'ın yüzüğünün halkası, la'le benziyen dudağını kıskanan sevgili!

(*Seyfî İsferengî*)

دندان داشتن، دندان فروبردن (dendân dâşten, dendân furūburden) = Ümidetmek § Öfkelenmek, kinlenmek § Bir işte çok sây ve ikdam etmek.

دندان فرومبر بامید ای دل ارترا
روزی لب نگار بکامی زبان دهد
ظهیر

Ey gönül! Eğer bir gün sevgilinin dudağı, isteğini yerine getirmeye söz verirse ümidetme.

(*Ẓahîr*)

خشمت بکار خصم چو دندان فروبرد
تابشت گاو ماهی آسان فروبرد
کمال اسماعیل

Senin öfken hasmın hareketine kinlenirse onu balığın üzerindeki öküzün sırtına kadar kolayca batırır.

(*Kemāl İsmā'îl*)

دندان زدن (dendân zeden) = Isırmak § (*k.*) Eşitlik iddia etmek, düşmanlık etmek § Öc almaya kalkışmak.

کسی که باتو بدندان زنی فرود آید
بود زمانه مراورا بقهر دندان کن
سوزنی

Bir kimse sana düşmanlığa meylederse; zaman, kahır ile onun dişini söker.

(*Sūzenî*)

دندان سفید کردن (dendân sifîd kerden)=Korkmak § Âciz olmak § Tevazu etmek § Gülmek § Sevinmek.

سیاهان بران کار دندان سفید
زخنده لب رومیان نا امید
نظامی

Zenciler o iş üzerine yani muvaffakıyetlerinden dolayı sevindiler. Rumîler dudaklarının gülmesinden: savaşı kazanmaktan ümitlerini kestiler.

(*Niāmẓî*)

دندان کاو (dendân kâv)=Diş kurcalıyacak şey, ḫilâl: kâvîden'in kazmak, eşmek mânalarından alınmıştır.

دندان گرفتن از کسی (dendân giriften ez kesî) = Birinin dişini çıkarmak § (*k.*) Öpmek.

زلعل یار دندانی گرفتم
حیاتی یافتم جانی گرفتم
خسروی

Sevgilinin dudağından bir öpücük aldım. Hayata kavuştum, conlandım.

(*Ḫusrevî*)

دندان کن (dendân ken)=Kerpeten.

دندان کندن (dendân kenden)=Diş çıkarmak (*k.*) tamah ve ümidi kesmek.

دندان نکنم زان لب و دستوهم ازان خط
گوهر طلبم گر همه درکام نهنگست
یغما

O dudaktan ümidi kesmem ve o hattan usanmam. İnci, timsahın ağzında olsa da isterim.

(*Yeğmā*)

درد آمد وگفت ازین دندان بامن
راحت طلبی زکام دندان برکن
سلمان

Dert geldi de bana, can ve gönülden; eğer rahat istersen isteğinden vazgeç, dedi.

(*Selmān*)

مدتی دندان کنان این می کشید
نارسیده عمراو آخر رسید
مولانا

Bir müddet ümidi keserek bunu çekiyordu; isteğine erişmeden ömrü nihayete erdi.

(*Mevlānā*)

دندان گیر (dendân gīr) = Diş kamaştırıcı şey. İnsan ısıran kötü huylu at ve köpek.

دندان مزد (dendân muzd) = Diş kirası denilen hediye, atiyye.

مرد خندان لب نباشی مرد سندان دل مباش
مرد دندان مزد نبوی مرد دندان زن مباش
سنائی

Güleç yüzlü insan olmazsan örs yürekli: katı kalbli olma, atiyye sahibi olmazsan bari husumet gösterme.

(*Senā'i*)

دندان نمودن (dendân numūden) = (*k.*) Gülmek, öfkelenmek, korkutmak, tehdidetmek.

چون نمود او بدشمنان دندان
تنگ شد برعدو جهان چو دهان
سنائی

O, düşmanları tehdidedince düşmana dünya ağız gibi dar oldu.

(*Senā'i*)

دندانه (dendâne) = Diş diş olan her şey, şerefe, kale ve binanın yüksek tabakası.

قصری که بنام آن طرازند
دندانه اش آفتاب سازند
خاقانی

Güneşi, onun adına süsledikleri köşkün çıkması yaparlar.

(*Ḫāḳānī*)

دندانیدن (dendânîden) = Çiğnemek.

دندانِ حوت (**dendâni ḥūt**) = Yağmur damlası § Göz yaşı.

دندان سا (**dendân sâ**) = Semizotu.

دندان کردن (**dendân kerden**) = Yüz çevirmek § Müzayaka göstermek, esirgemek § Vekarsızlık ve rüsvaylık etmek.

از لب ودندان وی گر بوسهٔ سازم طمع
لب چه بگشایم که بامن او چو دندان میکند
سراج الدین

Onun dudağından ve dişinden bir buse arzu edersem niçin ağzımı açayım; çünkü o benden yüz çevirir.

(*Sirācuddīn*)

دندان کنان (dendân kunân) = Bu maddeden sıfatı müşebbehe.

دندان گوسالَه (**dendân gevsâle**) = Temreni buzağı dişi şeklinde kemikten yapılmış ok.

دندان مزد (**dendân mezd**) = Yemek üzerine yenilen komposto ve meyva.

دندان نهادن (**dendân nihâden**) = Kabul etmek, rağbet göstermek, tamah etmek.

دندانی کردن (**dendânî kerden**) = Utandırmak.

صبح را شرم شکر خند تو دندانی کرد
غنچه وگل بکدامین لب ودندان خندد
صائب

Senin tatlı gülüşün sabahı utandırdı; konca ile gül hangi dudak ve dişle gülsün.

(*Şā'ib*)

دَنْدَنَه (**dendene**) = Dudak altından yavaş yavaş söylenen söz. Bu kelime, sözü açık söylemek mânasına Arapçadır.

دَنْدِنْدَن (**dendīden**) = Öfkeden ötürü kendi kendine söylenmek, mırıldanmak.

دَنَگ (**deng**) = Ahmak ve şaşkın, sersem.

تن خوار وروان زار واجل یار وامل خصم
جان تفته ودل کفته وقدجفته وسردنك
قاآنی

Vücut hakîr, ruh zayıf, ecel yâr, emel hasım, can yanmış, yürek çatlamış, boy bükülmüş, baş sersem.

(*Ḳāāni*)

§ İki katı cismin tokuşmasından husule gelen ses.

درجهان دیوانه را دنگی بست
خانهٔ پرشیشه را سنگی بست
زلالی

Şişe dolu eve bir taş kâfi olduğu gibi dünyada deliyi azdırmaya şiddetli bir ses yetişir.

(*Zulālī*)

§ Pergel noktası.

توئی مانند دنگ ومن چو پرگار
بگردت بی‌سرو وبی‌پای گردم
شاعر

Sen pergel noktasısın, ben de başsız ve ayaksız senin etrafında dönerim.

(*Şā'ir*)

§ (D) nin esresiyle çeltik dövülecek tokmak ki at başı şeklinde olur. Türkçesi soku'dur.

گر بسجده آدمی صرور شدی
دنگ هر رزاز پیغمبر شدی
مولانا

Eğer secde ile insan yükselseydi her pirinççi tokmağı peygamber olurdu.

(*Mevlānā*)

Buna benzetilerek boynu uzun yakışıksız ata dingâl derler.
دنگی (dingī) = Çeltik döven kimse.

دَنْگْدالَه ، دَنْگالَه (**dengâle, dengdâle**) = Yukarıdan aşağıya yahut oluktan yere kadar buz tutmuş su,

خلم از دماغ وبینی من تابه پشت پای
گشته است دنگداله زسردی وارخار
شاعر

Soğuk ve sersemlik sebebiyle sümük, beyin ve burnumdan ayağımın sırtına kadar buz tutmuştur.

(*Şā'ir*)

دَنْگِل (**dengil**) = Ahmak, nâdan § Deyyus, hayâsız.

چارکس نیست در ممالك شاه
ظالم وهیز ومفسد ودنگل
فخری

Padişahın idaresi altındaki memleketlerde dört çeşit insan yoktur; zalim, ibne, müfsit, deyyus.

(Fehrî)

(G) nin üstüniyle yüz yüze, diz dize oturmak § Topluluk (Nefîsî).

دَنَه **(dene)** = Nimet, rahat, bolluk § Zevkten ve sevinmeden dolayı edilen terennüm.

حاش‌لله گرکند پیوند باطبع تو غم
طبع غم را ازنشاط آن بدید آید دنه
کمال

Allah etmesin, senin tab'ına gam ulaşırsa tabiatının zevk ve sürurundan kederin tab'ında sevinç peyda olur.

(Kemāl)

دنه گرفته (dene girifte) = Hali hoş, ferahlı kimse § Kibirli ve Allahın nimetlerine şükretmiyen kişi § Süratle giden ve seğirten mânasına da gelir.

مثلست آنکه چو موشان همه بیکار بمانند
دنه شان گیرد وآیند وسرگربه بخارند
ناصر

Şu darbımeseldir :
Bütün sıçanlar işsiz kalınca hal hoşluğiyle gelirler de kedinin başını kaşırlar.

(Nāşır)

دَنِيدَن **(denîden)** = Zevk ve sürur ile seğirtmek, şeref ve ikbal sebebiyle salını bolanı yürümek.

ای شده مشغول بنا کردنی
گرد جهان بیهده تا کی دنی
ناصر

Ey lâyık olmıyan işlerle meşgul olan kimse! Dünya etrafında beyhude yere ne vakte kadar salınıp duracaksın.

(Nāşır)

ای دنیده هم چو خون کرده رخان از خون دن
خون دن خولت بخواهد خورد گردن مدن
ناصر

Yanaklarını küpün kanından kan gibi kızartıp zevk ve sevinç içinde salınan kimse! Küpün kanı kanını içecek, küp etrafında dolaşma.

(Nāşır)

دُو **(du)** = İki.

این دوسه روزی که شدی جایگیر
خوش خور وخوش خسب وخوش آرام‌گیر
نظامی

Dünyada kalacağın şu iki üç gün zarfında hoş ye, iç, iyi uyu, rahatına bak.

(Nizāmî)

(D) nin üstüniyle devîden = koşmaktan emri hazır.

هفتاد سال گفتی توحید ونعت گوی
کم خای ژاژ پیش مدو چون خران غنك
سوزنی

Yetmiş sene tevhit ve na't söyledin; gevezelik etme: erkek eşekler gibi ileri koşma.

(Süzenî)

دو آتش (duāteş) = (k.) Sevgilinin iki dudağı.

دو برادران (du berâderân) = Seksek denilen avcı kuş: bir nevi doğan: daima çift olarak gezer, birisi avın hakkından gelemezse obürü yardım edermiş § Şimalî kutba yakın ferkedan denilen iki yıldız ki dilimizde iki kardeş denir.

دو پیکر (du peyker) = Cevza, ikizler burcu: ikiz iki çocuk şeklinde tasvir edildiğinden Arapça توأمان da derler.

ایا شهریاری که از بهر خدمت
کمربست برآستانت دوپیکر
فخری

Ey eşiğinde Cevza burcu hizmet için hazır olan padişah!
(*Feḫrî*)

دوتای ، دوتا (dutâ, dutây) = İki kat.

دو قرص نان گراز گندم است و گراز جو
دوتای جامه گراز کهنه است و گراز نو
هزار بار کبوتر بپزد ابن یمین
زفر سلطنت کیقباد و کیخسرو
ابن یمین

Buğdaydan olsun arpadan olsun iki çörek ekmek, eski olsun yeni olsun iki kat elbise; İbni Yemîn'in yanında Keykubād ve Keyḫusrev'in saltanatı parlaklığından bin kere iyidir.
(*İbni Yemîn*)

§ İki kat olmuş, bükülmüş.

پشت دوتای فلك راست شد از خرمی
سعدی

Feleğin bükük sırtı sevinçten doğruldu.
(*Sa'di*)

دوخاتون بیتش ، دوخاتون (du ḫâtun, du ḫâtuni bîniş) = (*k.*) Gözbebekleri § Güneş, ay.

دوخادم حبشی وروی (du ḫâdimi ḥebeşî ve rūmî) = (*k.*) Gece ile gündüz.

دو خواهر (du ḫuvâher) = İki kızkardeş (*k.*) şiʿrâyiyemânî, şiʿrâyişâmî denilen iki yıldız.

دو خیط ملون (du ḫeyṭi mulevven) = (*k.*) Gerçek ve yalancı sabah.

دود دل (dūdi dil) = Gönül dumanı (*k.*) ah (dūdi dem) de bu mânayadır.

آتش سوزان نکند باسپند
آنچه کند دود دل مستمند
سعدی

Mazlumun ahının ettiği tesiri yakıcı ateş üzerlik tohumuna etmez.
(*Sa'di*)

دورو (durū) گل رعنا = Güli reʿnâ: bir yüzü kırmızı, bir yüzü sarı gül. Munafıktan kinaye de olur.

از مجلس ما مردم دوروی برون کن
پیش آر می سرخ و فروکن گل دوروی
فرخی

Bizim meclisimizden munafıkı çıkar, kırmızı şarabı önümüze getir de güli reʿnâyı bırak.
(*Ferruḫî*)

دوشاخه (duşâḫe) = Suçluların boynuna geçirdikleri çatal ağaç, tomruk § Yalmanı çatal ok ve temreni.

دوکارد (dukârd) = Makas. Kârd bıçak mânasına geldiğinden iki bıçak demek olur ki makasın iki ağzından ibarettir = kâz. Türkçesi (sındı) dır.

دوگانه (dugâne) = İki tane (*k.*) iki rekât namaz.

(نثر)

پدر را گفتم ازینان یکی سر برندارد که دوگانه بگزارد. چنان خفته اند که گویی مرده اند.

سعدی

Babama bunlardan bir tanesi iki rekât namaz kılmak için başını kaldırmıyor; sanki ölmüş gibi uyuyorlar, dedim.

(*Sa'dî*)

§ (*k.*) Sabah namazı.

دوگاو پیر (dugâvi pîr) = İki öküz (*k.*) Sevr, Öküz burcu ile yerin altında sanılan öküz.

زیروزبر دوگاو مشق خربین

خیام

İki öküzün arasında bir alay eşeğe bak.

(*Heyyām*)

دوگاو پیسه (dugâv pîse) = İki alaca öküz (*k.*) gece ile gündüz.

دوگاهواره (dugâhvâre) = İki beşik (*k.*) yerle gök.

دوکعبتین (du ke'beteyn) = İki topuk (*k.*) güneş, ay.

دوگوشی (du gūşî) = İki kulaklı takke, kalpak § İki kulplu testi.

دوگوهر (du gevher) = (*k.*) Akıl ve ruh.

دو نان گرم (du nâni germ) = İki sıcak ekmek (*k.*) güneş ve ay.

دو هاروت کافر (du hârūti kâfir) = (*k.*) Sevgilinin iki gözü ve iki taraflı zülfü (Burhān, Ḳulzum).

دَوَاج (**devâc**) = Yorgan. Arapça üstlük ve ferace mânasına Farsçadan muarreptir.

دَوَادَو (**devâdev**) = Korku, yahut başka bir sebepten dolayı birbiri ardınca seğirtmek, koşuşmak.

گرت درخانه باشد نانی ازجو

میفت از بهر گندم در دوادو

دهلوی

Eğer evinde arpa ekmeği varsa buğday için koşma.

(*Dehlevî*)

§ Ufak tefek hizmetler gören ve biri bitmeden obürüne gönderilen kimse.

دَوَارِی (**devârî**) = Beş şiyânî kıymetinde bir nevi altın para.

وشانی ، شیانی (*ba.*).

چون تو نه ام که خدمت کهترکنی ومهتر

از بهر دو وشانی وزبهر یك دواری

منوچهری

Senin gibi iki veşânî, bir devârî için küçüğe büyüğe hizmet etmem.

(*Miūçihrî*)

دَوَازْدَه مِیلْ ، دَوَازْدَه جَوْسَق (**devâzde cevsek, devâzde mîl**) = (*k.*) On iki burc: takımyıldızlar.

دُوَاسْبَه (**du esbe**) = Çatal atlı (*k.*) bir ata binip öbürünü yedeğe alarak acele giden kimse (*k.*) ulak, acele gidiş.

این گفت وعنان از وبگرداند

یك اسبه شد ودواسبه می‌راند

نظامی

Bunu söyledi ve ondan dizgini çevirdi; bir atlı olduğu halde iki atlı gibi sürüyordu.

(*Niẓāmī*)

زانکه دواسبه رسید موسم فصل ربیع
دهر خرف باز یافت قوت یوم‌الشباب
خاقانی

Bahar mevsimi alayı süratle eriştiği için bunamış zaman tekrar gençlik gününün kuvvetine kavuştu.

(*Ḫāḳānī*)

دُوَال **(duvâl)** = İlk harfin ötre ve üstüniyle kayış : üzengi kayışı, davul turası ve o gibiler.

خروس غنوده فروکوفت بال
دهل زن بزد برتبیره دوال
نظامی

Imızganmış horoz kanadlarını çırptı, davulcu turayı davula vurdu.

(*Niẓāmī*)

§ Deri, gön.

دوالی بنام آن سوار دلیر
برآرد دوال ازتن تندشیر
نظامی

Devâlî adındaki o yürekli süvari, öfkeli aslanın vücudundan deriyi yüzer.

(*Niẓāmī*)

§ Hile.

ننگرم من سوی دوال شما
نشوم لیز در چوال شما
سنائی

Ben sizin hileniz cihetine bakmam, size aldanmam da.

(*Senā'ī*)

§ Zümrüt.

زبهر ساعد شاخ ابر ساخت گوهرکش
که قطره در خوشابست وسبزه شبه دوال
رفیع‌الدین

Bulut, dalın bileği için murassa bilezik yaptı; çünkü damla iyi inciye, yeşillik de zümrüde benzer.

(*Refī'uddīn*)

Şair, lâtif inciye benziyen yağmur tanelerinin yeşil dal üzerine düşmesinden husule gelen heyeti zümrüt ve inci ile süslü bileziğe benzetmiştir § Kılıç.

چو زخم دوالی دوالی چشید
بنه سوی رخت برادر کشید
نظامی

Devâlî adındaki bahadır kılıç yarasını tadınca eşyasını biraderinin tarafına çekti: onun gibi helâk oldu.

(*Niẓāmī*)

دوالباز (duvâlbâz) = (*k.*) Hilekâr, yankesici duvâlek bâz da derler.

دُوَالَك **(duvâlek)** = Bir kayıştır ki onunla kumar oynarlar.

دوالی بنام آن سوار دلیر
دوالك همی باخت باتند شیر
نظامی

Devâlî adındaki o yürekli süvari, öfkeli aslanla oyun oynardı.

(*Niẓāmī*)

§ Ağaç yosunu ki palamut ve çam ağaçlarında peyda olup onlara sarmaşır ve güzel ko-

kar, ilâçlarla kokularda kullanılır, bununla yapılan kokuya دواءالمسك (devâ'ulmisk) derler doğrusu دوالمشك (devâlemuşk) dur. (*Ar.*) اشنه (duvâl) in küçülmüşü.

دُوَالْ گُشَادَنْ (duvâl guşâden) = (*k.*) Uçmak.

چو باز ازنشیمن گشاید دوال
شکسته شود کبك‌را پروبال
نظامی

Doğan konduğu yerden uçarsa kekliğin kolu kanadı kırılır.

(*Niẓāmī*)

دَوَالِي (devâlī) = İskender zamanında Ebḫâz hâkimi olan kimsedir. İskender bunu Berdeᶜ hâkimesi Nūşâbe ile evlendirmiştir § Hilekâr § Ağaç yosunu.

دَوَانْ (devân) = Koşucu, koşarak, mastarı (devîden).

وزین جانب افتان وخیزان جوان
همی رفت بیچاره هرسو دوان
سعدی

Ve bu taraftan biçare genç düşe kalka her tarafa koşarak gidiyordu.

(*Saᶜdī*)

§ Kâzrūn'a bağlı bir köy.

بهادرست درکش می ارغوانی
بفتویٔ ملا جلال دوانی
شاعر

Bahadır Molla Celâluddīni Devânī'nin fetvasiyle erguvan renkli şarabı çek.

(*Şāᶜir*)

دُوبَلْ (dubel) = Vefasız, hakikatsiz.

دُوپَا (dupâ) = Kırmız: kızıl renk veren küçük bir böcek (*Ar.*) دودالصباغین.

دُوپَادشَاهِ جَبَّارْ (du pâdişâhi cebbâr) = (*k.*) Gece, gündüz.

دُوتَائِي (dutâ'ī) = İki telli saz. تا (*ba.*). (Nāşırī), (dutâ'ī) yi elbise mânasına aldıktan sonra, geçmiş üstatların eserlerinden, kaftan altına giyilen elbise, anlaşılıyor, demiştir.

دارم طمع از جود تو هر چند نه ارزد
پیراهن ودستار وزیر پوش ودوتائی
سعدی

(Yazdığım şiirin) her ne kadar değeri yoksa da senin cömertliğinden gömlek, sarık, üstlük, içlik ümidederim.

(*Saᶜdī*)

دوتائی فقرا جامه ایست کز عظمت
هزار میخیٔ [*] افلاك آستر یابی
سلمان

Fukaranın elbisesi bir elbisedir ki azamet ve şeref cihetiyle eflâkin yıldızları onun astarı yerindedir.

(*Selmān*)

[*] هزارمیخ = Yıldızları itibariyle gök yüzünden kinayedir. هزارمیخی = Bin yerinde yaması olmak itibariyle fakir hırkasından kinayedir.

دُوجَنِيبَت **(du cenîbet)** = İki yedek atı (*k.*) gece, gündüz.

دُوچَهَار ، دُوچَار **(duçâr, duçehâr)** = İki kişinin ansızın yüz yüze gelmesi, kavuşması. (Duçâr şuden) yüz yüze gelmek, kavuşmaktır; gûya iki göz dört olur. Çok defa iki düşman arasında söylenir § İki tane dört ki sekiz rakamını gösterir. Birincisi düçâr vezninde sakınılan bir şeye giriftar olmak mânasına dilimizde de kullanılır.

هرکه باتو بجنگ شد دوچهار
نزد او با ظفر یکیست هرب
فرخی

Harbde senin karşına her kim çıkarsa onun nazarında kaçmak galebe etmekle birdir: kaçabilmesi bir nevi muzafferiyettir.
(*Ferruhî*)

دو بود چاوشد از تیغ شاه مرکب ومرد
یلی دوچار شود چون بتیغ گشت دوچار
هدایت

Mert ile atı iki iken padişahın kılıcından dört oldu; evet kılıca karşı gelince iki, dört olur.
(*Hidâyet*)

دُوچَشْمَه **(duçeşme)** = (*k.*) Güneş, ay § Gece, gündüz.

دُوحَرْف **(duḥerf)** = İki harf (*k.*) (k) ve (n) den mürekkep olan (kün) = var ol, emri.

دُوح **(dūḥ)** = Ot ve ekinsiz kır ve sahra, yaprak ve meyvasız ağaç, tüysüz baş ve yüz § Kovalık ve hasırotu denilen nebat.

شود رخ زرد وپشتت لوخ گردد
تنت باریك همچون دوخ گردد
زرآتشت

Yanağın sarı, arkan kambur, vücudun hasırotu gibi ince olur.
(*Zerâtešt*)

Dūḥ = tüysüz, çekâd = tepe mânalarına geldiğinden tepesi tüysüz olan kele (dūḥ çekâd) derler.

عجب مدارکه فرق سپهر بی‌مویست
که شد زسیلی تأدیب شاه دوخ چکاد
فخری

Gökyüzünün tepesi tüysüz olduğuna şaşma; zira padişahın uslandırma tokatından kel oldu.
(*Fehrî*)

دُوحَتَن **(dūḥten)** = Bir şeyi bir şeye dikmek, bağlamak § Süt sağmak § Kazanmak, biriktirmek, ödemek.

برتن دونان نزیبد خلعت والای عشق
زانکه این کسوت بقد پاکبازان دوختند
یغما

Aşkın yüksek hil'ati, alçakların vücuduna yakısmaz; çünkü bu elbiseyi görüşü temiz olan âşıkların boyuna göre dikmişlerdir.
(*Yeğmâ*)

شیر هرماس دوخت تدبیرش
وام افلاس دوخت احسانش
سراج

Onun tedbiri şeytanın sūdünü sağdı yani şeytanı kendine râm etti; onun ihsanı iflâs borcunu ödedi.

(*Sirāc*)

دُود (dūd) = Duman, tütün.

سینه‌ام بحر وعشق آتش ودل چون عودست
این نفس نیست که می‌کشم از دل دودست
یغما

Göğsüm buhurdan, aşkım ateş, gönlüm ödağacıdır. Bu, yüreğimden çıkardığım nefes değil dumandır.

(*Yeğmā*)

§ Gam ve keder.

از دل خویشانت سورخرمی بزدود دود
قطران

Sevinç düğünü akrabanın kalbinden kederi sildi.

(*Ḳeṭrān*)

دود از دماغ برآمدن (dūd ez demaġ ber āmeden) = (*k.*) Kederlenmek, helâk olmak.

دود زده (dūd zede) = Duman kokan her şey.

دود کردن (dūd kerden) = Tütmek.

دُود اَفسَکَن (dūd efken) = Sihirbazların üzerlik, günlük, ödağacı yakarak cin davet eden kısmı.

زان غمزهٔ دود افکن آتش فکنی برمن
هم دل شکنی هم تن دلدار چنین خوشتر
خاقانی

O büyücü gamzenden beni yakıkorsun. Hem gönlümü kırıyorsun, hem vücudumu. Sevgilinin böyle olması çok hoştur.

(*Ḫāḳānī*)

دُودالَه (dudâle) = Çelik çokmak oyunu. دسته‌چلك ، چلك ، چالیك (*ba.*).

دُود آهَنگ، دُود آهَنج (dūdāhenc, dūdāheng) = Baca.

آفاق بپای راه مافرسنگیست
برآتش ماسپهر دود آهنگیست
درپای امید ماست هرجا خاریست
برشیشهٔ ذوق ماست هرجاسنگیست
عثمان مختاری

Âfak, bizim yolumuzun ayağiyle bir fersah mesafedir, felek, bizim ateşimizin bir bacasıdır; her nerede bir diken varsa bizim ümidimizin ayağına batar, her nerede bir taş varsa bizim zevkımızın şişesine isabet eder.

('*Osmān Muḥtārī*)

§ Mürekkep yapmak için isini almak maksadiyle çıranın üstüne kapadıkları çanak.

دُود بَر آوَردَن (dūd ber āverden) = (*k*) Yakmak § Helâk ve harabetmek § Zarar verecek şeyi depreştirmek.

خدای داند کزتو بدودمان نروم
اگر برآرد دودم زدودمان آتش
وطواط

Eğer ateş, soyumu sopumu helâk etse (Allah bilir ki) senin yanından onların yanına gitmem.

(*Veṭvāṭ*)

پادشاهی برندیمی خشم کرد
خواست تا ازوی برآرد دود وزگرد
مولانا

Bir padişah musahiplerinden birine öfkelendi, onu helâk etmek istedi.

(*Mevlânâ*)

دُودْخانَه (**dūdḫâne**) = Hanedan, kabîle, silsile, soy sop.

ایاستوده بتو دود خانهٔ نبوی
جهان گرفته بعزم صواب ورای قوی
سوزنی

Kendisiyle nübüvveti hanedanı öğülmüş; doğru olan katî niyeti ve kuvvetli reyiyle dünyaya hükmeden zat!

(*Sūzenî*)

دُودْخُوار (**dūdḫuvâr**) = Külhancı, aşçı § Tömbeki içen kimse § Kelebek.

دُودِلَه ، دُودِلْ (**dudil, dudile**) = İki gönüllü (*k.*) mütereddit § İki tarafa sevgi gösteren § Munafık.

دل ندانم باین دهم یاآن
درمیان دو دلبر وودو دلم
هدایت

Buna mı ona mı gönül vereyim bilmem; iki dilber arasında tereddüdediyorum.

(*Hidâyet*)

دو دلبر داشتن از یکدلی نیست
دو دل کردن کسی‌را عاقلی نیست
نظامی

İki dilber sevmek gönül birliğine uygun değildir. Bir kimsenin çifte gönül taşıması akıllılık değildir.

(*Nizâmî*)

بهر حق مگذار امشب ای دودل
آب باران برسرو در زیر گل
مولانا

Ey munafık! Allah için bu gece başım üzerinde yağmur, altımda çamur olarak beni bırakma.

(*Mevlânâ*)

(D) nin üstüniyle, (dudâle) muhaffefidir دودالة (*ba.*)

دُودْمان (**dūdmân**) = Dūdḫâne.

چراغی چون تو اندر دود مانم
چرا روشن نباشد چشم‌وجانم
دهلوی

Ailemde senin gibi bir ışık varken niçin canım ve gözüm aydınlanmasın.

(*Dehlevî*)

دُودَه (**dūde**) = Dūdḫâne.

شعاع درفش تو برهرکه تابد
نزاید زاولاد آن دوده دختر
ازرقی

Senin bayrağının ziyası kimi aydınlatırsa o hanedanın evlâdından kız doğmaz, yani hep er oğlu er olurlar.

(*Ezrekî*)

§ Mürekkep yapılan çıra isi (*Ar.*) صناج.

Mürekkep yapmaya dair:

همسنك زاج دوده همسنك هر دومازو
همسنك هرسه صمغست آنگاه زور بازو
شاعر

Zaç yani kara boya kadar çıra isi, ikisi kadar mazı, her üçü kadar zamk, ondan sonra kol kuvveti.

(*Şā'ir*)

براه اندر بدید آمد سواری
چوکوه دوده زیرش راهواری
فخر گرگانی

Yolda bir süvari göründü. Altında kara dağ gibi bir at vardı.

(*Feḫrī Gurgānī*)

(Nāşırī) kuvvetli siyah at mânasına (Feḫri Gurgānī) nin geçen şiiriyle istidlâl etmişse de misal bunu ispat etmemektedir § Külhan ve ocaktan duman çıkacak yol § Büyük oğul mânalarına da görülmüştür.

دُودْهَنگ، دُودْهَنج (**dūd henc, dūd heng**) = دود آهنگ ، دود آهنج (*ba.*).

بهر نهال عیش زدوران منال بیش
بهر مدار جسم بزندان مدار جان
کان بازراکه قلهٔ عرشست جای او
در دودهنگ خاك خطا باشد آشیان
خاقانی

Hayat fidanı için zamandan feryadetme. Cismin medarı yani maişet için ruhu zindanda tutma; yeri arşın zirvesi olan o doğanın yani ruhun toprak karanlığında yuva yapması doğru değildir.

(*Ḫāḳānī*)

دُوْر (**dūr**) = Uzak.

هران معشوق کز عاشق نفورست
بصورت گرچه نزدیکست دورست
جامی

Âşıktan nefret eden her mâşuk görünüşte yakın olsa da uzaktır.

(*Cāmī*)

نزدیك بآتش نتوان رفت همان به
از دور تماشاگر گلزار تو باشیم
شاهر

Ateşe yaklaşmak mümkün değildir, senin gülzarının: gül yüzünün ancak uzaktan seyircisi olmamız iyidir.

(*Şā'ir*)

تی سهلست کردن ازتی دور
دل از دل دور کردن نیست مقدور
وحشی

Bir vücudu bir vücuttan ayırmak kolaydır. Gönlü gönülden ayırmak kudret dahilinde değildir.

(*Veḥşī*)

دَوْر (**devr**) = Geçmiş dersleri hatırlamak.

می‌کنم درس عشق روز ازبر
شب همه شب چو دور می‌خوانم
عبدالواسع

Gündüz aşk dersini ezberliyorum; çünkü bütün gece geçmiş dersleri hatırlıyorum [*].

(*Abdulvāsi'*)

§ Casus, hafiye § Şarap kadehi.

ساقیا می‌دهکه امروزم سر دیوانگیست
دور پرگردان که مرگم ازتهی پیمانگیست
امیرخسرو

Ey sâki! Şarap ver ki bugün delirivereceğim. Kadehi doldur

[*] Bu mânaya Arapçadır sanırım. (Nāşırī) de dahil olduğu halde (Cihāngīrī) vesair lûgatler yazdığından onlara uydum.

çünkü ölümüm, kadehin boş olmasındandır.

(*Emîr Ḫusrev*)

دُورَاسَرَانْ ، دُورَانْ سَرُونْ (**dûrâserân, dûrân serûn**) = Sihirbazların padişahıdır. Zerduşt ile bir asırda yaşamıştır.

دُورَاغْ (**dûrâġ**)=Kölemez: üzerine süt sağılmış yoğurt. Aslı dûğ râğ yani çayır ve dağ eteğinde yapılan ayran demektir.

دُورَايْ (**dûrây**) = Nay (*Ar.*) مزمار.

دُورْبَاشْ (**dûrbâş**) = Uzak ol demektir. Alayları idare eden ve halkı uzaklaştıran zabıta memurlarına ve ellerindeki değneğe denir: eski zamanlarda altın ve elmaslarla süslü, ucu çatallı bir mızraktı; padişahların önlerinde götürürler ve onu görenler yoldan uzaklaşırlardı.

غیرت من برسر تو دورباش
ی زندگای خس ازین ره دورباش
مولانا

Bana hasedin; ey alçak! Bu yoldan uzak ol, diye senin başına yasakçı sopası vuruyor.

(*Mevlânâ*)

§ (*k.*) Ah.

چو دارا جواب سکندر شنید
یکی دور باش از جگر برکشید
نظامی

Dârâ, İskender'in cevabını işitince ciğerden bir ah etti.

(*Nizâmî*)

دُورْحُولِي (**dûrḫûlî**) = Kuzgun kılıcı denilen nebat (*Ar.*) سیف الغراب: yaprağının ucu kılıç gibi incerek olduğu yahut karga onu yerse öldüğü için seyfulġurâb denmiştir.

دُورْدَسْتْ (**dûrdest**) = Erişilmesi güç olan şey, uzak, uzun.

ای بسا ماهی دو آب دوردست
گشته از حرص گلو مأخوذشست
مولانا

Erişilmesi güç olan suda nice balık, boğazı hırsından ağa tutuldu.

(*Mevlânâ*)

زبانگ سگان کامد از دوردست
رمیدند گرگان وروباه رست
نظامی

Uzun mesafeden gelen köpek seslerinden kurtlar ürktülür de tilki kurtuldu.

(*Nizâmî*)

پس کن ار شرحی بگویم دوردست
خشم گیرد میر وهم داندکه هست
مولانا

Sus; eğer uzun uzadıya şerh edersem bey, hiddet eder, hem kendinde bu halin olduğunu bilir.

(*Mevlânâ*)

دُورْفِرُو (**dûrfirû**) = Çok derin.

دُورُوزِي (**dûrûzî**) = (*k.*) Sağlık, sıhhat ve afiyet.

دوروزی ودرستی مرترا باد
مباد از بخت برجاش تو بیداد
فخرگرگانی

Sağ ve afiyette ol; talihten ruhun muztarip olmasın.
(*Feḫri Gurgānī*)

§ İki günlük : devam etmiyen, sebatı olmıyan şeyden kinayedir. Durūze de derler

ان دوروزه حیات نزد خرد
چه خوش وناخوش وچه نیك وچه بد
سعدی

Akıl nazarında bu iki günlük hayat ha hoş ha nahoş ha iyi ha fena.
(*Sa'dī*)

دَوْرِ گُوشْمالْ **(devri gūşmâl)** = (*k.*) Fitne ve fesat ile dolu zaman § Yoksulluk ve sıkıntı günleri § Büyük belâ, âfet. Edātulfużelā, Nāṣırī ve Şemsulluġe'de yazdığımız gibidir ve böyle olması uygundur. Burhān ve Heft Ḳulzum'le Nefīsī'de dūgūşmâl şeklindedir.

دُورَه **(dūre)** = Küçük mertebanī tabak. Mertebānī : Mertebān' [*]-da yapılan yeşil sırlı çanak.

دُوزَای **(dūzây)** = Nay ve düdük § İkiz doğuran kadın.

دُوزَخ **(dūzeḫ)** = Cehennem. Türkçesi tamu.

دوزخ بجهان صحبت نا اهل بود
سعدی

[*] Hint adalarından biridir.

Dünyada cehennem, ehliyetsiz kimse ile konuşmaktır.
(*Sa'dī*)

دوزخ نشیم (dūzeḫ nişīm)=Oturağı cehennem olan (*k.*) zahmet ve meşakkat çeken kimse.

دُوزِنَه ، دُوژَنَه ، دُوزَنَه **(dūzene, dūjene, dūjīne)**=Sivrisinek, arı gibi şeylerin iğnesi.

دُوژَه **(dūje)** = Eteğe yapışan potrak dikeni.

بدلها اندر آویزد دوزلفش
چو دوژه کاندر آویزد بدامان
شاعر

Potrak dikeni eteğe nasıl asılırsa onun iki zülfü gönüllere öyle sarılır.
(*Şā'ir*)

دُوسانِیدَنْ **(dūsânīden)**=Yapıştırmak, yanaştırmak.

خجسته کاغذی بگرفت دردست
بعینه صورت خسرو دران بست
بدان صورت چو صنعت کرد لختی
بدوسانید برشاخ درختی
نظامی

Elinde uğurlu bir kâğıt tuttu. Ḫusrev'in resmini ayniyle oraya çekti. O resimde biraz sanat gösterdikten sonra kâğıdı bir ağaç dalına yapıştırdı.
(*Niẓāmī*)

دُوسْت **(dūst)** = Sevgili, yâr, muhip.

عشرتی کن که توقف نتوان کرد عماد
دوست درخانه وی درخم وگل درگلزار
عماد

'İmād! zevk et; dost evde, şarap küpte, gül gülzarda iken durmak mümkün değildir.

('*İmād*)

دوشكام **(düstkâm)** = İyiliğini istiyen ahbapların istekleri gibi yaşıyan kimse. Karşılığı دشمنكام (*ba.*). İşret meclisinde arkadaş ve sevgililerle yahut onları anarak aşklarına içilen şarap. Düstkâmî de denir.

دوشكان **(düstkân)** = Düstkâm; çünkü Farsçada (m) bazan (n) ile değiştirilir, bâm = bân gibi § Sevgili. Düstkânî=arkadaşlar ve sevgililerle içilen şarap mânasına geldiği gibi işret meclisinde kendi nöbetini ve kendi dolusunu başkalarına vermek yahut o meclisten arkadaşına şarap göndermek mânasına da gelir.

چو درمجلس او تو حاضر نبودی
فرستاد نزویك تو دوستكانی
عبدالواسع

Sen onun meclisinde hazır olmadığın için huzuruna dostlarla içilen şaraptan gönderdi.

('*Abdulvāsi*')

Dilimizde (dolu); şarap ile dolu bardaktır. Dolu çevirmek, işret meclisinde bulunanların kadeh döndürmeleridir. (Düstkân, düstkânî) büyük kadeh mânasına da kullanılır.

دوسر **(düser)** = Yaban yulafı denilen nebat.

دوسری ، دوسرانی **(devserânî, devserî)** = Kalın, yoğun ve büyük.

دوسه دهليز **(düse dehlîz)** = (*k.*) Dört unsur : toprak, su, ateş, hava (*k*) beş duygu : bâsıra= görüm, samia = işitim, şamme =koklam, zaika=tadım, lâmise =dokunum. پنج شعبه (*ba.*).

دوسه قنديل **(düse ḳendîl)** = (*k.*) Seb'ai seyyare, yedi gezeğen yıldız § Mutlak parlak yıldız § Felek.

دوسيدن **(düsîden)** = Yapışmak § Ayak kaymak.

دوش **(düş)** = Omuz.

مارہ زدوش تابکی سرفنهی بپای‌اوی
دست شکسته نیستی از چه وبال گردنی
یغما

Ey saç lülesi! Ne vakte kadar omuzdan kalkıp da onun (sevgilinin) ayağına baş koymıyacaksın. Kırılmış el değilsin; niçin gerdana ağırlık veriyorsun.

(*Yeğmā*)

§ دوشيدن düşîden = süt sağmak tan emir § Dün geee, geçen gece.

دوش دفتم بكوی باده فروش
زآتش عشق دل بجوش وخروش
هاتف

Dün gece aşk ateşinden kalbim cuş u huruşa gelerek şarap satılan mahalleye gittim.

(*Hâtif*)

Daha açıklanarak شب دوش şebi düş de denir.

بشمعی هم نشین بودم شب دوش
که چون خورشید و مه پروانها داشت
طالب

Dün gece bir şem' ile (güzel) beraberdim ki güneş ve ay gibi pervaneleri vardı: Güzeller etrafında dönüyordu.

(*Ṭālib*)

دُوشا (düşâ) = Südü sağılan her hayvan, sağmal.

زگاوان صدوسی هزار از شمار
زمیشان دوشا هزاران هزار
اسدی

İneklerden yüz otuz bin tane, sağmal koyunlardan binlerce bin.

(*Esedî*)

§ Sağıcı mânasına sıfatı müşebbehe § Malik olduğu şey tedricen sağılıp elinden alınan kimse.

دُوشاب (düşâb) = Üzüm ve hurma pekmezi.

دوشاب دل (düşâb dil) = Her gördüğüne imrenen.

گهی می چنگ می‌خواهد گهی عود
بلی انگورهم دوشاب دل بود
سلیم

Şarap, kâh çeng kâh ud istiyor. Evet üzüm de ona buna imrenmektedir.

(*Selîm*)

دُوشادُوش (düşâdüş) = Omuz omuza: pek yakın.

هرکجا روی آورم بخت سیه همره بود
گاه دوشادوش من گاهی به پیشا پیش من
شاعر

Her nereye yüzümü çevirsem kara bahtım bana yoldaş olur. Kâh benimle omuz omuza, kâh benden önce önce.

(*Şâ'ir*)

دُوشْ بَرْدُوشْ ، دُوشْ بَدُوشْ (düş bedüş, düş berdüş) =Omuz omuza, omuzdan omuza.

آنکه درمجلس نشستی دوش بردوش خطیب
دوش می‌دیدم‌که می بردندش از مجلس بدوش
عماد

Mecliste hatip ile omuz omuza oturan şahsı dün gördüm ki meclisten onu omuzla götürüyorlardı: çok sarhoştu.

(*'İmâd*)

میکشندم چو سبو دوش بدوش
می برندم چو قدح دست بدست
سلمان

Beni testi gibi omuzdan omuza taşıyorlar, kadeh gibi elden ele götürüyorlar.

(*Selmân*)

دُوشْ دادَنْ (düş dâden) = (*k.*) Yardım etmek.

دُوشْ زَدَنْ (düş zeden) = Omuz vurmak (*k.*) hırslandırmak, işaret etmek, işlediği suçu bildirmek.

دُوشْ بَرْزَدَنْ (**düş herzeden**) = (*k.*) Omuz oynatmak, sevinmek. Behâri ʿacem : her ne kadar böyle yazmışlarsa da görünüşe göre mağrur olmak mânasınadır deyip Ḫāḳānī'nin şu :

بی‌سراترا سروگردن مفراز
رحمتی دوشکه مارا چه غمست

beytiyle istidlâl ediyorsa da zannederim ki bu tâbirden bizim omuz silkmek dediğimiz mâna anlaşılıyor, buna göre mâna şöyle olur, öksüzlere karşı böbürlenme, biz ne tasalanalım diye omuz silkme.

دُوشَه ، دُوشَنَه (**düşene, düşe**) = İçine süt sağdıkları kab.

دُوشِيزَه (**düşîze**) = Erkek görmemiş kız, bikr.

دوشیزگان خاطر من بین که غنچه‌وار
برو و گرفته اند ز تو شرمسار دست
کمال اسماعیل

Fikrim kızlarına bak ki senden utandıkları için ellerini konca gibi yüzlerine tutmuşlar yani örtünmüşler.

(*Kemāl İsmā'il*)

دُوشِينَه (**düşîne**) = Dün gece.

کینه دوزی مکن از نالهٔ دوشینهٔ ما
حیف باشدکه بود در دل تو کینهٔ ما
شاه طاهر دکنی

Bizim dün geceki nalemizden kinlenme; senin kalbinde bize karşı kin olmak yazıktır.

(*Şāh Ṭāhiri Dekeni*)

خانه دلکه نشد منزل شادی روزی
شب دوشینه بسیلاب غمت گشت خراب
عماد

Bir günceğiz sevinç yeri olmıyan gönül evi dün gece senin kayığın seylâbiyle haraboldu.

(*ʿİmād*)

دُو طِفْلِ نُوزْ ، دُو طِفْلِ پَسَنْدِيدَه دُوطِفْلِ هِنْدُو (**du ṭifli pesendîde, du ṭifli nūr, du ṭifli hindū**) = (*k.*) Gözbebekleri.

دُوطُوطِی (**du ṭūṭī**) = (*k.*) Sevgilinin iki dudağı.

دُو عُلْوِی (**du ʿulvī**) = (*k.*) Erendiz = Müşteri, Sekendiz = Zühal gezeğenleri.

دُوغ (**dūġ**) = Ayran.

غریبی گرت ماست پیش آورد
دو پیمانه آبست ویك چمچه دوغ
سعدی

Eğer bir garip sana yoğurt getirirse iki ölçeği su, bir çamçağı ayrandır.

(*Saʿdi*)

دُوغبا (**dūġbâ**) = Yoğurtlu aş ki bozca aş derler.

دُوغُو (**dūġū**) = Yağı alınan bir şeyin tencere dibinde kalan tortusu.

دُوك (**dūk**) = İğ : pamuk ve yün büktükleri alet.

یکی را حکایت کنند از ملوك
که بیماری رشته کردش چو دوك
سعدی

Padişahlardan birini kikâye ederler ki rişte [*] hastalığı onu iğ gibi inceltmiş, zayıflatmıştı.

(*Sa'di*)

دُوگاه (**dugâh**) = Musikide bir makam.

دوکدان (dūkdân) = İplik yumağı, pamuk, iğ konulan kutu.

یارب چه فتنه بودکه ازسهم هیبتش
مریخ تیر خودرا بر دوکدان نهاد
کمال اسماعیل

Yarabbi ! Ne büyük fitne çıktı ki onun heybeti okundan Sakıt (Mirrīḫ) kendi okunu mahfazasına koydu.

(*Kemāl İsmā'il*)

(Mirrīḫ) seb'ai seyyare, gezeğen yedi yıldızdan bir yıldız olup Farsçası Behrâm, Türkçesi Sakıt'tır. Mürdesenk ve menzil oku mânalarına da gelir. Buna Mirrīḫ denilmesi üstündeki iki yıldıza nispetle ok gibi çabuk hareket etmesinden yahut rengindeki sarılık ve kırmızılık cihetiyle mürdesenk'e benzemesinden ilerigelmiştir. Menzil okuna Farsçada (tīrpernābī) denir.

[*] رشته (ba.).

دُول (**dūl**) = Kova (*Ar.*) دلو § İçinden değirmene buğday dökülen değirmen çanağı.

چون لکلکیست کلکت برآسیای معنی
طاحون زآب گردد نزلکلك معین
زان لکلك ای برادر گندم زدول بجهد
درآسیا درافتد معنی زهی مبین
مولانا

Kalemin, mâna değirmeni üstünde çakıldak gibidir. Değirmen, çakıldak sebebiyle değil, sudan döner. Birader ! O çakıldak vasıtasiyle buğday çanaktan sıçrayıp değirmene düşer; mâna çok açıktır : kalem vasıtadır. Bir mesele hakkında fikir beyan edebilmek için bilgi lâzımdır.

(*Mevlānā*)

§ (Kova) burcu, Delv.

باز دوپیکر وترازو ودول
از هوا یافت بهره پیش عمول
سنائی

Yine Cevzā (İkizler) Mīzān (Terazi) Delv (Kova) burçları. havadan nasiplerini aldılar, çok gecikme.

(*Senā'i*)

§ Hilekâr, hayâsız kimse § Gemi sereni.

دول کشتی برفلك گه سودسر
گه نهان میگشت درموج خطر
راجی

Geminin direği kâh feleğe yaklaştı, kâh tehlikeli dalgada kayboldu.

(*Rāci*)

§ Kese ve çanta. Bele sokulan çantaya دول میان (dūl miyân) derler.

دُولا (**dūlâ**) = Testi. Dülâpçe muhaffefi olmalı (Nâşırî).

دُولاب (**dūlâb**) = Kuyudan su çıkaran çark ve her dönen şey § Su kovası § Küçük hazine: bizim eşya koymaya mahsus dolap dediğimiz şey bundan alınmıştır § Hile ve desise. Hilekâra دولابباز dülâpbâz ve دولابی dülâbî denir.
دولاب گردان (dülâbı gerden)= Alışverişçi,
دولاب میبائی (dülabi mînâ'î) = (*k.*) Felek.

دُولانَه (**dūlâne**) = Küçük elmaya benzer kırmızı ve bir çekirdekli mayhoş meyva.

دولانهٔ سرخ بوستانی
نیکست بمعده وجگرهم
شاعر

Kırmızı dūlâne'nin bostanda yetişen nev'i mide ve ciğere iyi gelir.
(*Şâ'ir*)

'Âşım Efendinin zâhiren Acem diyarına mahsus olmalı demesinden yurdumuzda olup olmadığı belli değil demektir.

دَولَتْ خُدا (**devlet ḫudâ**)=Devlet sahibi = ḫudâyi devlet.

دَولَه (**devle**) = Kasırga § Şarap kadehi § Zülüf.

دُولَه (**dūle**) = Feryadetme, inleme, hususiyle köpek ve çakal uluması.

لیك نزدیك من چنان باشد
كه سگ از دور می‌كند دوله
رازی

چوله (*ba.*) § Tepe.

هركه درین ره نرود دره ودوله است رهش
مولانا

Her kim bu yolda gitmezse onun yolu dere ve tepedir.
(*Mevlânâ*)

§ Hile ve hud'a.

زبهر آنكه از چنگ تو فردا چون رها گردد
كنون دائم همی خواند كتاب حیله ودوله
فرخی

Yarın senin pençenden nasıl kurtulacak diye şimdi daima hile ve hud'a kitabı okuyor.
(*Ferruḫî*)

§ Bilgin ve büyük olmadığı halde kendisini öyle sayan kişi § İşkembe.

دُون (**dūn**) = Alçak, âdi.

بهر دونان منت دونان مكش
شاعر

İki dilim ekmek için alçaklara minnet etme.
(*Şâ'ir*)

دَوی (**devî**) = Hilekâr § Devîden = koşmak tan muzariin muhatap sıygası.

دَویدَن (**devîden**) = Koşmak, atılmak.

دیده چون آینهٔ روی تو دیدن گیرد
از تحیر زمژه اشك دویدن گیرد
امین‌الدین

Göz, senin aynayı andıran yüzünü görünce hayretle kirpiğinden göz yaşı atılmaya başlar.
(*Eminuddin*)

دوپر (**duvīr**) = Kâtip, münşi دبیر (*ba.*).

دوپره (**duvīre**) = Kumarbaz kayışı.

دویك (**duyek**) = (*k.*) Son nefes.

گم شد دل خاقانی وجان بردویکست
وزغدر فلك خلاص را هم بشکست
خاقانی

Ḫāḳānī kendinden geçti, hayatından pek az kaldı. Feleğin gadrinden halâs olacağı da şüphelidir
(*Ḫāḳānī*)

دویل (**duvīl**) = Hile mânasına gelen duvâl'in imale şeklidir § Ham ipek.

ده (**deh**) = On adedi (*Ar.*) عشره.

سگ بچه بیش آرد وشیر اندکی
این زیکی‌ده بود آن دویکی
دهلوی

Köpek çok yavrular, aslan az. Bu, birden on, o, ikiden bir olur.
(*Dehlevī*)

ده انگشت بردهان گرفتن (deh enguşt ber dehân girifte:) = On parmağı ağızda tutmak (*k.*) aciz ve tezellül göstermek, yalvarmak.

ده پنجی (deh pencī)=Halis olmıyan altın ki onu beş altına geçer. Karşılığı دهدهی deh dehī dir.

ده دله (deh dile) = On yürekli yani on kişi kadar cesaret sahibi.

ریه لهٔ دست درازی مکن
بادلهٔ ده دله بازی مکن
نظامی

Kedi değilsin, el uzunluğu etme: el uzatma cesur adamın gönliyle oynama.
(*Niẓāmī*)

§ On gönüllü yani vefasız, hercai, her gördüğüne gönül veren, bir dalda durmıyan kişi.

شرح این بگذارم وگیرم گله
از جفای آن نگار ده دله
مولانا

Bunu açıklamadan vazgeçer de o vefasız yârdan şikâyet ederim.

ده رگ (deh reg) = On damarlı (*k.*) cesur § Ahlâksız.

ده مرده گوی (deh merde gūy)= On kişilik lâf söyliyen, geveze.

حذرکن زنادان ده مرده‌گوی
چو دانا یکی‌گوی وپرورده‌گوی
سعدی

Geveze cahilden sakın. Bilgin gibi bir söyle de düzgün söyle.
(*Sa'dī*)

ده هزار (deh hezâr) = Yedi nevi tavla oyunundan dördüncü oyun. Halk arasında yanlış olarak dâv hezâr denir. Yedi nevi şunlardır: fârid, ziyâd, sitâre, dehhezâr, ḫâyegīr, ṭevīl, menşūr.

Ferhengimin tamamlanmasını candan temenni ettiğini bildiren kıymetli Eğitim Bakanımız Şemsettin Sirer bir ve ikinci ciltten mâdasını elde edemediğim asrımızın değerli lûgatlerinden « Ferhengi Niẓām » m takımını Hindistandan getirtmeğe muvaffak olmuştur. İşte (d) maddesinden itibaren Niẓām'dan eksik kalan iktibaslarımı ömrümü yıpratan her günlük mesaim arasına sıkıştırarak şu eklentiyi yazmaya çalıştım:

دائی (Dâ'ī) = Dayı.

دائیزه (dâ'īze)=Teyze (Ar.) خاله § küçük dayı.

دابانی (dâbâġī) = Gerdanlık.

دادستان (dâdistân) Aslı dâdesitân = verileni alan'dır.

دادوستد (dâdu sitd) = Alış veriş.

دارودسته (dârudeste) = Hadem ve haşem ahbap ve dostla.

داردارکردن (dârdâr kerden) = Gürültü, harıltı etmek. Dilimizde dardar etmek, çok söylemek kafa patlatmak deuir.

دارتو (dârtū) = Şarap tortusu,

دارم، دارموك، دارمچی (dârem, dâremçī, darmūk) = Kirpi.

داس (dâs) = Hayvanların tırnağını kesmek için sumtıraş tan bozulma aontraş denilen nalbent âleti.

داغون (dâġūn) = (Konuşmada) uzak, dağınık § Parça parça.

دامغان (dâmġân)=Rey ile Ḫorasan arasında bir vılâyet.

دامن ترکردن (dâmen terkerden)=(k.) Günahkâr olmak.

دامن گرفتن (dâmen giriften)=(k.) İltica etmek.

دبستان (debistân) = Kelimelerin kökü evvelce bilinmediğinden bunu Arap ve Farsçadan mürekkep (edebistan) dan müştak sanmışlar. Halbuki eski Fars dilinde (dipī) yazmak mânasına geldiğinden aslı (dipī) sitan yazı yazacak yer=mektep demektir.

دخو (dehev) = Kazvinliler dilinde dihḫudâ muhaffefidir, Iranın başka cihetlerinde bir kimse ile alay etmek için kullanılır.

ددر (deder) = Küçük çocuklar dilinde dışarı demektir. Konuşmada (deder reften) dışarı gitmek § Cinsi münasebet için kapı kapı dolaşan ahlâksız kadınlara derderi muhaffefi dederi derler.

دراویش (derâvīş)= Derviş kelimesinin Arapça kaidesi veçhle cem'i.

دربار (derbâr) = Izinle girilebilir padişah dergâhı.

دربسته ، دربست (derbest, derbeste) =Bir ev, bir bağın tamamı.

دربند بودن (derbend būden) = Dikkat etmek, gafil olmamak.

حافظ وظیفهٔ تو دعا گفتنست وبس
دربندآن مباش که نشنید یاشنید
حافظ

Ḥāfıẓ! Senin vazifen yalnız dua etmektir, işitip işitmediğini nazarı dikkata alma.

(*Ḥāfıẓ*)

درش (derş) = At ahırı, Ḫāḳānī bürak hakkında.

جای علفش نه زین کهن درش
از خوشه چرخ وکوشهٔ عرش
خاقانی

Onun otlaği feleğin başağından ve arşın köşelerinden bu eski ahırdan değil.

(*Ḫāḳānī*)

درغ (derġ) = Tüfek atılırken değnekle katı bir şeye vurulurken çıkan ses.

درغم (derġem) = Eski Arap memleketlerindendir. Ferhenkler Farsça sanmışlar.

درفش (derefş) = Bu kelime İranlıların telâffuzunda (d) nin üstüniyledir,

درفشی شدن (derfeşi şuden) = Meşhur olmak.

درگذشتن ، درگذر کردن (derguzer kerden, der guzeşten) = Bağışlamak, sarfı nazar etmek.

درگیر شدن (dergir şuden) = Esir etmek.

درم (direm)=Dirhem. Dirhemi bunun muarrebidir, (derehmī) bundan alınmıştır § Gümüş para.

ستارگان چو درمهازده زنقرهٔ سیم
سپید وروشن وگردون چو کلبهٔ ضراب
معزی

Yıldızlar gümüş külçesinden kesilmiş paralar gibi beyaz ve parlaktır. Felek te zarphane gibidir.

(*Sa'dī*)

درواغ maddesindeki tercümemiz şöyle olacak: nekahet halinde bulunan kimsenin içinden deha daraltmış.

در وش (derveş) = درفش. İranın bütün vilâyetlerinde (direfş) kullanılır.

دروغ پرداز (durūġ perdaz) = Yalan söyliyen yanut başkasının yalanını tevil eden kişi.

درونه (derūne) = Lûgatteki şiirde (şīve) kelimesinin bizim yazdığımız gibi (شبه) olması daha münasiptir.

درویش (derviş) = İrfan sahibi, sofî kimse. Ferhengimizde bu mâna unutulmuştur.

دژك (dujuk) = Puşt.

دست از آستین درآوردن، دست ازآستین بیرون اوردن (dest ezāstīn dirūn āverden, dest ez āstīn der âverden)=Cesaret göstermek, bir işte çalışıp çabalamak.

صفحه‌را جیب ویغل گنجینهٔ گوهر شود
خامهٔ صائب چو دست ار آستین بیرون کند
صائب

Şā'ib'in kalemi çalışmaya başlarsa sayfanın yakası, koltuğu inci hazinesi olur.

(*Şā'ib*)

دست ازپا خطا نکردن (dest ezpa hetā nekerden)= (Konuşmada) kötü iş görmemek.

دست ازپا دراز تر آمدن (dest ezpa derāz ter āmeden)=Meyüs olmak, istenen şeye kavuşmamak.

دست افشار (dest efşār) = El ile sıkılmakla meydana gelen meyva ve başka seylerin suyu.

دست انداختن (dest endāhten)= (k.) Bir kimse ile alay etmek § Bir işe müdahale etmek

دست اورنجن (dest evrencen) = Bilezik.

دست آب زدن dest āb resânden) = Aptesaneye gitmek.

دست بدست دادن (dest bedest dâden) = El ele vermek (k.) musāfaha yahut biat etmek.

دست برداشتن (dest berdāşten) = Sarfı nazar etmek.

دست بردن (dest burden) = Eli bir şeye eriştirmek § Birinin elinden tutup götürmek.

دست روی دست نهادن (dest rūyi dest nihâden)= İşsiz oturmak.

دست زیر سنگ کسی بودن (dest zīrsengi kesī būden) = Bir kimsenin emri altında olmak.

دست گرفتن (dest giriften)=Bir kimsenin elini eliyle yahut başka şeyle tutmak § (k.) maskara etmsk § Başlamak.

دست کش (destkeş) = Eldiven.

دست مال (destmâl) = Mendil.

دست وپا گم کردن (destupâ gum kerdn) = Kendini kaybetmek.

دستی (destī) = Kolayıkla kullanılan her küçük şey § İnsana alışkın hayvan : elcik dediğimiz.

دشول (duşūl) = Bez, gudde duşpīl (ba.).

دفتر رسید (defter resid)=Evrak odası. Evrakın hulâsalarını yazan kısma دفترنماینده defter numayende (Ferhengnâme).

دفزك (defzek) = Semiz, kalın (Cihāngīrī).

دفه (deffe) = Yazdığımız defte kelimesi Naşırī ve Nizāmī'de bu şekildedir = deffīn.

دك (dek) = Kelimesinde Cihāngīrī'ye muhalefet edenler arasında Nizām da verdir. Nizām valâyı valâd muhaffefi addetmektense (ولاد ارشد) olmasını mümkün görüyor (دك) (ba.).

دك (dek) = Kelimesinin nihayetinde ot ve sudan hali yerden sonra yazılacak : çar darb zede mânasına da gelir, چارضرب‌زده (ba.), Ot ve sudan hali yer mânasına (g) ile deg olup (değ) den çevrilmiştir. Hintliler (k) ile telâffuz ederek (ķ) harfine çevirmişlerdir. Binaenaleyh bu mâna Hintçedir, çünkü İranda sakal, bıyık, kaş, kirpiği tıraş etmek âdeti yoktur.

دكن (deken) = Hindistanın cenubunde bir memlekettir, paytahtı حيدرآباد Haydarâbât'tır. Cenup mânasına (dekhen) den alınmıştır.

دكله (dekle) =Boyu kısa üstlük,

دگل (degel) = Gemi direği.

دگله (degle) = Topu üç arşın kadar işlenmiş kumaş.

دلدل كردن (dilâdil kerden) = Bir işde teredd üd ve şüphe etmek mânasına konuşmada kullanılır.

دلام (dilâm) = Hiyle, aldatış.

برمن ازین پیش روا کرده بود
همچو براین قافله دنیا دلام
ناصر

Dünya bu kafileye yaptığı hileyi bundan önce bana reva görmüştü.

(*Nâṣır*)

دل آمدن (dil âmeden) = Reva görmek, tensip etmek.

دل از حال رفتن (dil ez ḥâl reften) = Duramamak, bayılmak.

دل افسرده (dil efsurde) = Kederli ve meyüs.

دل‌انگیز (dilengîz) = Kalbi şevk ve heyecana getiren.

دل‌باز (dilbâz) = Gönül aldatan kimse § Eğlenceli geniş yer.

دل بدریا زدن (dıl bederyâ zeden) = Bir işin muhatarasını düşünmeden üstüne düşmek,

دل پربودن (dil pur büden) = Çok şikâyetçi olmak.

دل‌پیچ (dil piç) = Buruntu hastalığı.

دل‌چسپ (dil çesp) = Gönlün beğendiği şey,

دل‌خسته (dil ḫeste) = Kederli.

دل‌دار (dil dâr) = Cesur.

دل‌داشتن (dil dâşten) = Cesur olmak.

دل نداشتن (dil nedâşten) = Cesur olmamak § Çok kederlenmek.

دل‌سردشدن (dil serd şuden) = İsteksiz gitmek, meyüs olmak.

دل‌وز (dil düz) = Yüreğe batan ok, yüreği sıkan ve ona ıztırap veren şey.

دل سوختن (dil sühten) = Bir kimsenin sıkıntısına acımak.

دلگران (dil girân) = İsteksiz, meyüs.

بی‌رخت باده نکردیم بجام
دلگران شیشه زمحفل برنخاست
میرمعصوم

Senin yüzün olmadıkça şerabı kadehe koymadık; şişe meciisten meyüs olarak kalktı.

Mîri Me'şûm

دلگرفتن (dil giriften) = Kederlenmek.

دل گرمی (dil germi) = Çok istek § Yyardım = puşt germi.

دل‌کندن (dil kenden) = (k.) El çekmek, terketmek.

دل‌نرم (dil nerm) = Merhametli.

دلنگرانی (dil nigerânî) = Çok beklame, şiddetle intizar etme.

دل‌هم‌خوردن (dil hem ḫürdan) = İç bulanmak.

دلنگ (deleng) = Su bendi bentten maksat suyun akmasını durdurmak için önüne konulan set demektir.

دم‌دادن (dem dâden) = Pilâv ve çayı demlemek.

دم‌دود (demudûd) = Cok yemek pişen yer. بی‌دم‌دود = geçinişi dar olan kişi.

دماغ بالا رفتن (dimâġ bâlâ reften) = Kibir etmek, kurulmak = دماغ داشتن.

دماغ سازبودن، دماغ رسیدن (dimâġ resîden, dimaġ sâzbüden) = Keyfi yerinde olmak.

عقل اگر داری، مکن کسب کمال از ناقصان
کی رسد آخر دماغت از شراب نیم رس
غنی

Aklın varsa nakıslardan kemal kesbetme, dimağın, olgunlaşmamış şaraptan nasıl zevkalır.

Ġanî

زشوق وصل تو دائم دماغ من سازست
شفیع

Seninle birleşmenin şevkından daima keyfim yerindedir.

(*Şefî*)

دماغ گرفتن (dimâğ giriften) = Elbisesinin yeniyle burnunu tutmak.

دماغ نداشتن (dimâğ nedâşten)=Kederli olmak.

بی‌دماغ bidimâğ kederli.

دماغه (dimâğe) = Buruna benziyen her şey § دماغهٔ کوه ، دماغهٔ دل § Karanın denize karşı uzamış kısmı § Gözünü bağlamak için avcı kuşun başına geçirdikleri külâh.

دمر (demer) = Konuşmada yüzü koyun yatırmak.

دنبه‌دار (dunbedâr) = Kuyruklu § Kuyruğundan yağ çıkarılan kuyruklu koyun.

دنبه‌را بگربه سپردن (dunberâ begurbe sipurden) =(k.)Hain kimseye bir şey emanet etmek.

دندان رنجش (dendân renciş) = Gelin, güveye karşı ilk sözü söyledikten sonra güveyin verdiği hediye, söyletmelik.

دنگی (dengî) = (k.) Değişik mizaçlı kimse, kâh kalkmak kâh inmek suretiyle çeltik tokmağına benzedilmiştir.

دوازده (düvâzde) = (on) dan sonra iki ki on iki demektir. Kaideye göre (d) nin ötre olması lâzımsada şehirliler (d) yi üstün okurlar.

دوبالا (dübâlâ) = İki kat.

آرزوها درکهن سالی دوبالا می‌شود
نعل حرص پیر ازقددوتا درآتشست
صائب

Yaşlılıkta arzular iki kat olur, ihtiyarlar iki kat olduklarından dolayı sabırsızlanırlar.

(*Şâ'ib*)

دوبهم زنی (dübehem zenî) = İki kişinin kavga etmesi.

دوبیتی (dübeytî) = 1, 2, 4 üncü mısraları bir kafiyeli olan şiir (Ar.) رباعی.

دوتاه ، دوتو ، دوته (dütâh, dütü, düte)=İki kat.

پرصرت خورشید می‌لرزید باچشم پرآب
پردرت گردون همی‌گردید باقد دوتاه
سلمان

Güneş yaşlı gözüyle senin başın üstünde titriyordu, felek senin kapında iki kat beliyle dönüyardu.

(*Selmân*)

دوال (duvâl) = Bu kelimeyi Cihângîrî kılıç ve zümrüt mânalarına da almış (Nizâmî ve Refî') in yazdığımız şiirleriyle istidlâl etmişse de Nizâm birincisi tura ikincisi kuyumcuların deri önlüğü mânasınadır diyor. Şimdi İran şehirlerinde birinci harf üstün okunuyormuş.

دود چراغ خوردن (dûdi çerâğ ḫûrden) = (k.) Bilim öğrenmek için çok zahmet çekmek.

دود دل (dûdi dil) = (k.) Çok keder.

دودکش (dûdkeş) = Baca, menfez.

دوراندیش (dûr endîş)=Akıllı, ihtiyatlı adam.

دوربین (dûrbin)=Dürbün dediğimiz alet (k.) § İstikbali keşfeden kişi,

دوره (devre) = Şarap kadehi § mertabani tabak.

دوروزی ، دوروزه (dû rûze, dû rûzî) = iki gün, iki günlük (k,) devam etmiyen şey, دو روزی Sıhhat ve tendürüstlük mânasına da gelir.

دوروزی ودرستی مرترابادِ
میاد ازبخت برجان تو بیدادِ
فخرگرگانی

Sen sıhhatta ve tendürüst olusın, talihin seni zulme maruz olmaktan esirgesin.

Fehri Gargâni)

دوری (devrî) = İçinde yemek yenen derinliği az tabak.

دوری ودوستی (dûrî vu dûstî) = Uzaklık ve muhabbet.

صلح‌وصفا نتیجه دوری ودوستیست
ازمهر درمقابله مهر ارسد ضیا
شفیع

Barışıklık ve sefa uzaklık ve dostluğun neticesidir, güneşten aya karşıdan karşıya ziya gelir.

(*Şefî*)

دوزکامی ، دوسکامی (dûzkâmî, dûskâmî)=Bakırdan yapılan ayaklı büyük kadeh.

دوست‌بین (düstbîn)=Melikî ayların yirmi ikinci günü.

دوغاب (düğâb) = Temele doldurdukları kireç suyu ile karışık taş = شفته şifte.

دوکارد (dükârd) = Makas.

دولاب ، دولاب گردانی (dülâb, dülâb gerdânî) = Birisinden ödünç alıp öbürüne, öbüründen borç alıp başkasına vermek suretiyle ticaret etmek,

صبحه گردانی جنگام پریشانی کند
زاهد از یجابه‌گی دولاب گردانی کند
اشرف

Sofu perişanlık zamanında tespih çeker, elinde avucunda bir şey olmadığından dolap döndürür.

(*Eşref*)

Şimdi konuşmada külâh külâh derlermiş

دویست (duvîst) = Sayılardan iki yüz=دوصد.

دهان دریده (dehân dîde) = Geveze, çirkin sözlü, utanmaz.

بسیار زخهاست که خاست مرهش
نتوان برشته دوخت دهان دیدورا
صائب

Çok yarıklar var ki toprakla kapanır, gevezenin ağzını iplikle dikmek mümkün değildir.

(*Sâ'ib*)

دیدن داشتن کسی (dîden dâşteni kesî)=Bir kimsenin görülmesi lâzım olmak.

دیرینه (dîrîne) = Eski=دیرینه سال Dîrîne sâl yaşlı, ihtiyar.

دیلم دیلمان (dilem dîleman)=Bu kelimeleri Nizâm deylem deylemân şeklinde yazmıştır.

دیو (dîv) = Bu kelime şehnamede bugünkü gibi kuvvetli ve vahşi insan yerinde kullanılmıştır.

دیوبند (dîvbend) = Melikî ayların on altıncı günü.

دیوپا (dîvpâ) = Örümcek,

زبالا فزونست ریشش بدی
تنیده دروخانه صد دیوپا
معروفی

Sakalı boyundan çok uzundur, orada yüz örümcek yuva yapmıştır.

(*Me'rûfî*)

دیوسار (dîvsâr) = Ahlâksız, vahşi adam.

ربودندش آن دیوساران زجای
چو که یرك زامهرهٔ کهربای
نظامی

Kehlibarın mühresi samân çöpünü nasıl kaparsa onu yerinden vahşi insanlar öylece kaptılar.

(*Nizâmi*)

رازقی (râzıkî) = Çok yapraklı yasemin çiçeği, Nizâm, rezaki üzümü, ketan tohumu mânalarını yazmamıştır.

راست (râst) = Sağ دست راست desti râst=sağ el.

راست کردن (râst kerden) = Hazırlamak, doğrultmak, doğru duracak bir hale getirmek.

راقوته (râkûte) = Nizâm (râğûte) şeklinde yazmıştır. Farsçada (k) olmadığı gibi bu kelime Arapçada olmadığından (ğ) ile yazılması doğrudur.

راك (râk) = Musikide bir makam mânasına Hintçeden alınmıştır, Ağaç kâse denmişse de o mânada râk değil lâk tır.

راه گشادن (râh guşâden) = Yazdığım mânalarından başka = baldırı açmak. (Nizâm). Nizâm'ın bundan maksadı baldırı sıvamak, bir işe hazırlanmak olsa gerek,

راه افتادن (râh uftâden) = (k.) Yola düşmek, yola çıkmak.

راه بردن (râh burden) = (k.) Bir şeyi bilmek ve anlamak.

راه بستن (râh besten) = Gitmiye mani olmak.

راه پیمودن (râh peymûden) = Yol ölçmek, (k.) sefer etmek, mesafe katetmek,

راه دادن (râh dâden) = Gelip gitmeye mani olmamak.

ربون (rebûn) = İşciye önce verilen ücret mânasına gelen (erbun) dan muhaffeftir. Erbûn Ferhengimizde yazılmamıştır.

رت (ret) Birinci mânada (r) üstün Nâşirî'de ötredır. Nizâm'da her iki mânaya (ret) tir.

رخ (ruḫ) = Masal kabilinden Çin'de türeyen bir kuş olduğu için aslını Çincede aramak lâzımmış. Hasır otu mânasına duḫ, dūḫden galat olmalı Niẓâm reẓ maddesinde yazdığım birinci mânayı şikeste ve pare=kırık, parçalanmış ile izah ve Sūzenī'nin ayni beyti ile istidlâl etmiştir ki daha uygundur.

رخ (riḫ) = (r) nin esresiyle dişler ve o gibilerin sesleri.

رخشیدن (reḫşīden) = Aydınlanmak, aydınlatmak.

رستار (restâr) = Bu kelime رستکار restkâr muhaffefidir denilmişse de öyle değildir, belki (rest) ile (ār) = (âverende) kelimelerinden mürekkeptir.

رستم حمام بودن (rustemi ḥemmâm būden) = Görünüşte bahadır ve endamlı hakikatte değersiz olmak: İran hamamlarında Rustem'in resimleri varmış.

رسیدن (resīden)= Mecazen lâyık olmak mânasınadır.

مرا اووا رسد کبریا ومنی
سعدی

Büyüklük ve benlik ona lâyıktır.
(*Ṣa'dī*)

رسیده (resīde) = Gelmiş vasıl olmuş, vâkıf olmuş pişmiş, olgunlaşmış, baliğ olmuş, yaşlı,

رشت (reşt) = Gilân hükûmetin merkezi.

رشکین (rişkīn) = Çok bitli.

رفت‌وآمد (reftuāmed)=Hoş geçinme, muaşeret.

رفته رفته (refte refte) = Gitgide, tedricen.

رفت‌وروب rufturūb) = Silip süpürme.

رفوشه (rufūşe) = Günah, suç.

رك (ruk) = Korkusuzca ve düşünmeksizin söylenen söz. Öfke ile kendi kendine söylenmek (Nefīsī). رك‌گو (rukgū) = Böyle söz söyliyen. Aslı (رخ‌گو) yüze karşı pervasızca söz söyliyen demek imiş.

رکاب افشاندن (rikâb efşânden) = Gitmiye hazırlanmak = رکاب گران کردن.

رك‌وراست (rukurâst) = Korkusuz ve doğru söz,

رگ‌کشادن، رگ‌زدن ، رگ باز کردن (reg bāz kerden, reg zeden, reg kuşâden) = Kan almak,

رگو (rugū) = Eski bez parçası. Bir en ve bir parçadan ibaret kadın bürçüsü. (Ar) رباطه.

رند (rind) = Şeriat ve kanundan pervası olmıyan ilişiksiz kimse § (k.) Hilekâr, aldatıcı (k.) akıllı, zeki; sofilere göre Allah yolunda giden ve dünya ile ilgisi olmıyan kimse.

رندش (rendiş = Talaş, kırıntı.

رنگ باختن (reng bâḫten) = Korkmak.

رنگ پریدن (reng perīden) = Renk uçmak, bizim rengi uçmak, rengi atmak dediğimizdir.

تاتیغ بدست یاردبدست
رنگ از رخ خون من پریداست
خالص

Dostuman elinde kılıcı görünce kanımın yüzünün rengi uçmuştur.
(*Ḫāliṣ*)

روانداز (rū endâz)=Uyurken yorgan ve örtü gibi yüze örtülen şey,

روبارو (rūbārū) || Yüz uüze.

باکدامین روئی دائم سلیم
می‌شود آیینه روباروی او
سلیم

Selim! bilmiyorum. Ayna hangi yüzle onanla yüz güze gelir!
(*Sellm*)

روداشتن (rūdâşten) = Utanmamak.

رودرپایسی (rūderpâyisī) = Mülâhaza ederek bir şeyi açıklamamak, rūderbâyistī (muḫ.).

روده دراز (rūde derâz)=(k.) Geveze çok konuşan.

روده راست درشکم کسی نبودن (rūde'i râst derşikemi kesī nebūden)=Konuşmada yalan söyleyici olmak.

روز (rūz)=Güneşin doğuşundan batışına kadar olan zaman eski milletlerden bazılarına göre güneşin doğuşundan öbür doğuşuna kadar olan zaman § mecazen zaman, nevbet.

روزانه (rūzâne) = Her gün § Gündelik.

روز افزا (rūz efzâ) = Melikî ayların dördüncü günü.

روز افزون (rūz efzūn) = Her gün artan ve terakki eden şey,

روزکور (rüzkūr) = Gündüz görmiyen kişi.

روزنامه (rüznâme) Her günün hesabı yahut vakaları yazılan defter § gazete.

روز واپسین (rüzi vâpesīn) = Kıyamet günü.

روزوشب (rüzuşeb)=(k.) Siyahlı karalı ibrişim.

روزه شکستن (rüze şikesten) = İftar etmek.

روشناس (rüşinâs) = Meşhur § Bildik.

روضه خوان (revże ḫuvân) = Vazeden, Ḥuseyni Kâşifī'nin Hazreti Hüseyn hakkında yazmış olduğu revzatüşşüheda adlı kitabı mimbere çıkıp okuyan kimselere denir.

روضه رضوان (revże'i rızvân) = Cennet.

روغن ازریگ کشیدن (revġen ez rīg keşīden) = Mümkün olmıyan işle uğraşmak.

روگردانیدن (rügerdânīden) = Yüz döndürmek, terketmek.

روگرفتن (rügirīften) = Müteşerri hanımlar yüzlerini örtü altında gizlemek.

رو نیافتن (rū neyâften) = Yüz bulamamak.

روم (rūm)=Avrupanın iki bin seneye yakın devam eden büyük memleketinin adı. Yeni Avrupa hükûmetleri onun yerine geçmişlerdir. Eski Rum memleketinin paytahtıdır ki şimdi İtalya hükûmetinin paytahtıdır.

رون (rūn) = Canip ve taraf, Enderun = iç taraf (muḫ.) Bīrūn=dış taraf.

روهمرفته (rūhemrefte) = Hepsi birlikte.

روین (rūyīn) = Ferhengimizin 1040 sayfası notunda Ferhengi Niẓāmı ele geçiremediğimi söylemiştim, elime aldığım zaman buna dair bir mütalâasını göremedim.

ری (rī) (ر) harfinin imale şeklidir.

ریال (riyal) = Evvelce:

(1) riyal	1 kıran 5 şâhi
(1) tuman	1 kıran
(1) kıran	20 şahi (şâhi): nikel yahut bakırdan yapılmış para.

Pehlevi devrinde:

1 riyal	1 kıran
10 riyal	1 tuman
10 tuman	1 Pehlevi (Pehlevi) :bizim paramızla 5 lira

ریغ (rīḫ)=Sulu pislik. Konuşmada rīġ kullanılır.

ریختن (rīḫten) = Dökmek, atmak, koymak. Ḥucendī nin beytindeki (rīḫten) i koymak mânasına almak daha münasiptir.

ریختوپاس (rīḫtupâs) = Döküp saçma.

ریخته‌گر (rīḫteger) = Dökmeci.

ریدك (rīdek) = Oğul mânasına da gelir.

ریسیدن (rīsīden) = Rişten.

ریش بزی (rīş buzī) = Konuşmada sivri sakallı.

ریش توپی (rīş tūpī) = Çok sakal: top sakal dediğimiz.

ریش جوگندی (rīşi cevgendumī)=Kır olan sakal.

ریش چیزی درآمدن (rīşi çīzī derāmeden)=Bir şeyin letafeti ve revnakı gitmek.

ریش مورچه پی (rīşi murçe pey) = Çok kısa kesilerek karınca ayağına benziyen sakal.

ریشیدن (rīşīden)=Yaralamak mânasına Pehlevîde varsa da şimdiki dilde kullanılmamaktadır.

ریم (rim) = Vücut ve elbise kiri.

ریمن (rīmīn) = Kirli, pis.

ریماز (rimâz) = Lâtif bir kumaştır ki ona (gimya) da derler.

زا (zâ)=Zâyiden=doğurmaktan emri hazır.

زاد (zâd)=Azık, yol yemeği mânasına Arapçadan alınmıştır.

زار زدن (zâr zeden)=(Konuşmada) aciz göstermek, âcizane söz söylemek.

زاغ چشم (zāġ çeşm) = (k.) Gök gözlü.

زاغ دل (zāġ dil) = Karga gönüllü, (k) katı yürekli.

زاغ گرفتن (zāġ giriften) = (k.) Ayıplamak.

زاغه (zâġe) = Dağ ahalisinin kışın hayvanlarını barındırmak için dağda yaptıkları mağara.

زال زالك (zâl zâlik) = İranda yetişen sarılı kırımızılı çalı yemişi.

زالك (zâlek) = Turşu.

زانو (zānū) = Dize benziyen her şeye denir: havuzdan bahçeye su akıtacak kıvrık boru.

زانو زدن (zânū zeden) = Diz çökmek yahut dizden aşağısını arkaya uzatıp diz üzerine durmak.

دو زانو نشستن (dū zānū nişesten) = İki diz üstüne oturmak.

چهار زانو نشستن (çihâr zânū nişesten)= Bağdaş kurmak.

زبان باز (zebân bâz) = Tatlı dil ile maksadını husule getiren yahut insanı aldatan kişi.

زبان دراز (zebân dirâz) = Dili uzun (k.) kötü sözlü, edepsizce konuşan küstah.

زبان درقفا (zebân derḳefâ) =Bir uevi çiçek.

زبان زدن (zabân zeden)=Söz söylemek § Bir şeyi dil ile tatmak.

زبانزد شدن (zebânzed şuden)=Meşhur olmak.

زبان فروش (zebâni furūş) = Çok sözlü, kendini medheden, sözünde durmıyan.

زبان زرگری (zebâni zergerī) = Dinliyenlerin anlamıyacakları kapalı söz.

زبان کوچك (zebâni köçek)= Damak eteğinde sarkan küçük dil.

زبان مغزدار (zebâni meġzdâr) = Derin ve fasih söz.

زخسیدن (zeḫsīden) = Hazin hazin inlemek.

زدائیدن (zidâ'īden) = ردودن (ba.).

(زدن) mastariyle terekküp eden bir kısım kelimeler;

آبله زدن (āble zeden)=Çiçek çıkarmak.

آفتاب زدن (āfitâb zeden) = Güneş değmak.

برداز زدن (berdār zeden) = Asmak.

تاراج زدن (târāc zeden)=Yağma etmek.

تخت زدن (teḫt zeden) = Taht kurmak.

خشت زدن (ḫişt zeden)=Kerpiç yapmak.

خط زدن (ḫeṭ zeden) = Çizgi çekmek.

رنگ زدن (reng zeden) = Boyamak.

شراب زدن (şerâb zeden) = Şaraba doymak, çok şarap içmek.

شیرازه زدن (şīrāze zeden) = Şirāze örmek.

صف زدن (ṣef zeden) = Saf bağlkmak,

قرعه زدن (ḳur'e zeden) = Kur'a atmak.

مار زدن (mâr zeden) = Yılan sokmak

نعل زدن (ne'l zeden) = Nallamak,

کنون که گشته ام ای محتسب شراب زده
بیا و شیشهٔ مرا زپیش من برداز
رفیع

Ey zabıta memuru: şimdi şaraba doydum. Gel, şarap şişesini önümden kaldır.

(*Refī'*)

زر افشان (zer efşân) = Sırmalı kumaş.

گرچه چون زنبور خدمت راست شهد زرفشان
همچو گرم پیله برخود جامه اش گردد کفن
نظام

Her nekadar senin hasmın eşek arısı gibi sırmalı keten bezi giymişse de ipek kurdu gibi elbisesi kendisine kefen olur.

(*Niẓām*)

زرایو (zer īv) = Yüz örtüsü.

نقاب شام برافکند نو عروس ختن
چو ترك من که زصورت برافکند زرایو
آذری

Benim sevgilim yüzünden örtüyü attığı gibi güneş gece örtüsünü attı

(*Āẕerī*)

زرتار (zertâr) = Altın telli.

میاش در پی زینت که طرهٔ زرتار
بفرق مرده دلان شمع برمزار بود
صائب

Süsü takip etme, çünkü kalbi ölülerin tepesinde altın telli turra mezar üstüne yakılmış ışığa benzer.

(*Ṣā'ib*)

طبع قاری چو عروسست که دائم گوید
شرب کو تافته کو اطلس زرتار کجا
قاری

Karī'nin tabiatı o, geline benzer ki daima keten bezi hani? tafta hani? sırma telli atlas nerede? der.

(*Ḳārī*)

زرخشك (zeri ḫuşk) = Halis altın. Buradaki (ḫuşk) yalnız katıksız mânasınadır.

زرخیز (serḫīz)=Güzel mahsul yetiştiren yer.

زرد چوبه (zercūbe)=Dövülüp yemeklere ekilen bahar nev'inden sarı renkli bir kök, hint safranı. Muhaffefi (zercūbe) dir.

زردحو (zerdḫev) = Altın çiçeği.

زرك (zerk) = Altın tozu.

زرکوب (zerkūb) = Yazdığımız bu kelime yerine şimdi telâkūb deniyor.

زرگون (zergūn) = Altın renkli,

زرمان (zermān) = İhtiyarlık ve kuvvetsizlik

دە هفت (deh heft) = Evvelce geçen onda üçü karışık para.
دەیوده (deh yūde) = Onda bir= دەیك deh yek (*Ar.*) عشر. Penc yūde=penc yek = beşte bir.

دِه (**dih**) =Köy, karye § Dâden= vermek ten emir.

اگر هر دمت نفس گوید بده
بخواری بگرداندت ده بده
سعدی

ت (*ba.*) § Vur mânasına emir olarak da kullanılır. Tekid ve tehdit mevkiinde ده dih ve دهاده dihâdih derler ki vur, vurvur denmektir.

دها ده برآمد زهر دو طرف
دو دریای کین برلب آورده کف
هاتفی

İki kin denizinin duaağı köpürüp her iki taraftan vur vur sadası yükseldi.
(*Hâtifî*)

دهجه (dihçe) = Küçük köy § Köylü, çiftçi.
دهخدا (dihḫudâ) = Köyün büyüğü, köy kâhyası, ekincilerin reisi.

سرکه از دست رنج خویش وتره
بهتر ازنان دهخدا وبره
سعدی

Kendi eli emeğinden sirke ve tere yemek, köy kâhyasının ekmek ve kuzusundan hayırlıdır.
(*Sa'dî*)

نگویی کن امسال چون ده تراست
که سال دگر دیگری دهخداست
سعدی

Mademki bu sene köy senindir, yani sen köyün başkanısın; iyilik et; çünkü başka yıl başkası köy kâhyasıdır.
(*Sa'dî*)

ده دار (dihdâr) = Köy sahibi, ekincilerin reisi ki köy ağası denir = دهخدا (*ba.*).

دهگان (dihgân) = Dih=köy, gân = liyakat ve nispet mânasını ifade ettiğinden köye mensup, köylü, ekinci demektir. Köyün büyüğü, söz bilgici, ekincilerin başkanı mânasına da gelir. Dihḳân, dihgân, yahut ḫânidih ten çevrilme dihḫân muarrebi olup Farsçada aslından daha ziyade kullanılır. Bağcı, tarihçi.

بنام دست تو گر شاخ رزنهد دهقان
عقیق ولعل برآید زشاخ نی پاشنگ
فخری

Eğer bağcı senin elinin namına asma cubuğu dikerse çubuktan salkım yerine akik ve lâ'l biter.
(*Feḫrî*)

(Nāşırî) nin ifadesine göre vaktiyle İranlılar köyde ve şehirde kendi padişahlarının ahlâk ve siretlerine, geçmiş devirlerine ve halka bağlanan vergilere dair malûmat vermek âdet olduğundan bu vazifeyi ifa edenlere dihḳân denmiştir. Bundan dolayı (Firdevsî) ve (Niẓāmî) gibi büyük şairler geçmişlerin hikâyelerini Pîri Dihḳân'a nispet etmişlerdir ki bundan da tarihçi mânası anlaşılıyor. Evvelce mevcut olan bütün İran ahalisine de Dihkân denir.

دهقان سالخورده چه خوش گفت باپسر
کای نور چشم من بجز از گشته ندروی
سعدی

İhtiyar Dihḳân, oğluna: Ey gözümün nuru! Ektiğinden başka biçmezsin diye ne hoş söyledi.
(*Sa'dî*)

کند شادی بعید خویش هرکس
چه عبری وچه تازی وچه دهقان
فرخی

İbrani olsun, Arap olsun, Acem olsun, herkes kendi bayramında sevinir.
(*Ferruḫî*)

دهقان پیر (Dihḳâni pîr) eski şaraptan. دهقان خلد (Dihḳâni ḫuld) cennetin hazinedarından kinayedir.

دَهار (**dehâr**) = Dağ mağarası, kovuk, çatlak.

کهی پردهار وشکسته دره
دهارش پر ازکان زریکسره
اسدی

Mağarası çok ve deresi bozuk bir dağ; mağarası baştan başa altın madeniyle dolu.
(*Esedî*)

دَهاز (**dehâz**) = Feryat ve na'ra.

فرخی پردرتو بندهٔ تست
از نشاط تو برکشیده دهاز
فرخی

Ferruḫî, senin kapında kölendir. Senin sevincinden nara atıyor.
(*Ferruḫî*)

دَهاك (**dehāk**)=İranlıların Żeḥḥâk'e verdikleri lâğaptır. Żeḥḥâk Ferîdûn'dan önce İran'da hüküm süren zalim bir padişahtır. Aslı Arap, adı قیس Ḳeys imiş; Çok güldüğü için Żeḥḥâk denilmiş. Farsçada (ض) harfi olmadığından ona on ayıplı mânasına (Deh āk) demişler آك (*ba.*). On ayıp şunlardır: çirkinlik, kısalık, zulüm, utanmazlık, dil kötülüğü, çok yiyicilik, yalancılık, acele, korkaklık, akılsızlık. Żeḥḥâk çok zalim ve zararlı olduğundan ona (ejdehâ) ve (mâr) diye lağap koymuşlardır.

ابر کتف ضحاك جادو دومار
برست وبرآورد زیران دمار
سر مردم از مغز پرداختند
جهان اژدهارا خورش ساختند
فردوسی

Sihirbaz Żeḥḥâk'in omuzunda iki yılan peyda oldu ve İrandan intikam aldı. Halkın beynini oydular, o yılanlara yinecek yaptılar.
(*Firdevsî*)

چوماران ضحاك نیرش همی
نخواهد غدا جز همه مغز سر
عنصری

Onun oku Żeḥḥâk'in yılanları gibi hep beyinden başka gıda istemez.
(*ʿUnṣurî*)

(Firdevsî) ve (ʿUnṣurî) nin şiirleri şöyle bir hikâye ve hurafeyi anlatıyor: Żeḥḥâk İran tahtına geçince gûya omuzlarından seretan hastalığından ilerigel-

me yılana benzer iki şey peyda olup eza veriyorlardı. Bunun çaresi ancak o yılan başlı şeylere insan beyni yedirmekle bulunmuştu. Bu vesile ile halkın çocukları öldürülüyor, beyinleri alınıyordu. Işfehân'da yaşıyan demirci Gâve'nin oğlunu almak üzere yanma geldikleri zaman (Gâve) bobur yahut kaplan derisinden yapılmış ve tılsımlanmış önlüğünü bir sırığa takıp bayrak yaparak isyan etti ve yanma topladığı birçok kimselerle Żeḥḥâk'i tutup baş aşağı Demâvend kuyusuna astılar, yerine Ferîdûn'u geçirdiler. Żeḥḥâk, Arap usulunca iki uzun saç bülüğünü kulaklarının memelerinden aşağı sarkıttığı için Farslılar ona mârdûş demişler ve halk arasında öyle şöhret almıştır درنش (*ba.*)

دَهَانْ **(dehân)** = Ağız; (*muḥ.*) dehen'dir.

زبان دردهان ای خردمند چیست
کلید درگنج صاحب هنر
سعدی

Ey akıllı! Ağızda dil nedir? Hüner sahibinin hazinesi kapısının anahtarı.
(*Sa'dî*)

گفتی که زشیرین دهنش دیده فرودوز
خاموش که درگوش من این پند نیاید
یغما

Onun tatlı ağzından göz yum dedin. Sus, çünkü bu öğüt benim kulağıma girmez.
(*Yağmâ*)

دهان دره (dehândere) = Esneme = pâsuk.

دهان ضیغم (dehâni żeyğem) = Aslan ağzı (*k.*) Eset burcunun birinci noktası.

دَهَنَه ، دَهانَه **(dehâne, dehene)** = Zengârm madenî kısmı. Dehene'i firengî de derler زنگار (*ba.*).

زتاب خشم تو گر برتوی بروم رسد
شود زبانهٔ آتش دهانهای فرنگ
کمال اسماعیل

Senin öfkenin hararetinden Rum diyarına bir şule erişirse Zengâr madenleri yanar tutuşur.
(*Kemâl İsmâ'îl*)

Sonundaki (e) nispet edatı olursa at gemi mânasmadır.

چو دانش نداری تو دربارسائی
بسان لگامی بوی بی‌دهانه
بدست اینکه گفتست کافزون نخواهد
چو تازی بود اسب یك تازیانه
ناصر

Sen mademki ibadette bilgi sahibi değilsin, gemsiz oyana benzersin. Sana bu söylediğim kâfidir. Çünkü Arap atı olursa bir kamçıdan fazla istemez.
(*Nâṣır*)

Ağza benziyen ve ağızlık denilebilen her şeye denir.

شد زمین کنده تادهانهٔ آب
نظامی

Yer, su fışkıracak yere kadar kazıldı.
(*Niẓâmî*)

دَهْ پانزده **(dehpânzede)** = Ondan

on beşe kadar miktarı belli olmıyan sayı.

دَهْ دادَن (dehdâden)=On vermek: bir kimsenin yüzüne karşı on parmağını açarak hareket ettirmektir ki dilimizde buna nah vermek denir, nefret göstermek, ayıplamaktan kinayedir.

آنگهان باهر دو دستش ده‌بداد
مولانا

Ondan sonra her iki eliyle ona nah derdi.

(*Mevlānā*)

ده دهش اکنون که چون شهرت نمود
تا نباید رخت در ویران گشود
مولانا

Mademki sana hakiki şehir yani ahiret göründü, dünyadan nefret et, sakın viranede yük açmamalı; dünyaya yerleşmeğe çalışmamalı.

(*Mevlānā*)

(Nāşırī), (Cihāngīrī) ile (Burhān) da olmıyan bu lûgati mesneviden aldığını söylüyor.

دَهْدَهی (dehdehī) = Halis altın.

عرصهٔ کش خاك زرده دهیست
زرِ بهدیه بردن آنجا ابلهیست
نظامی

Toprağı halis altın olan bir arsaya; hediye yoliyle altın götürmek ahmaklıktır.

(*Nizāmi*)

برمنست این که درسخن سنجی
ده‌دهی زر دهم نه ده پنجی
نظامی

Bana düşen, ayarı tam altına denk söz söylemektir, ayarı eksiğe değil.

(*Nizāmi*)

دَهْرَه (dehre) = Giylân ahalisinin savaşta kullandıkları bir nevi kısa mızraktır ki demir saplı, ucu orak gibi keskin ve eğridir. Bir söylentiye göre kasap satırı gibi yassıdır. Onunla ağaç da budarlar. Halk ţahre der. Mutlak orağa ve dilimizde meç dediğimiz savaş aletine de denir.

دَهرِ نِکوهی (dehr nikūhī) = (*k.*) Zaman ve talihten şikâyet.

دَهْرَهٔ صُبْح (dehre'i ṣubḥ) = (*k.*) Sabahın aydınlığı.

دَهْ سالْ (deh sâl)=(*k.*) Müneccimlere göre gezeğen yıldızlar.

دِهِستانْ (dihistân)=Şimdi Esterābâd denilen kasaba.

دِهِش (dihiş)=Veriş, atâ, bahşiş.

دَهِشْت (dehişt) = Birlik, ittihat, ittifak, bir tarzda hareket.

دَهکانی (dehkânī) = Evvelce geçen bir nevi altın. (D) nin esresi ve (g) ile köylü.

دُهُلْ **(duhul)**=Davul, دهل‌دوزیده duhul deride = davulu yırtılmış (*k.*) rüsvay.

دَهْلَه **(dehle)** = Köprü § Koğan dikeni: bir cins dikenli nebat yahut kanderi: sepetçi söğüdü denilen nebat.

دِهْلِيز **(dihlīz)**=Kapı aralığı, kapı ile oda arasında üstü örtülü yer.

اگر از در در آیدم امشب
از طرب بر فلك زنم دهلیز
انوری

Eğer bu gece kapımdan içeri girerse şevk ve sürurumdan göğe çıkarım.
(*Enverī*)

Muarrebi (d) nin üstüniyledir.

دهلیزی (dihlīzī) = (*k.*) Uydurma, mânasız lâf.

دَهْمَسْت، دَهْم **(dehm, dehmest)**= Defne ağacı (*Ar.*) غار.

دِهِ مَسْكَنِ اِدْرِيس **(dihi meskeni idrīs)** = (*k.*) Cennet. Nefīsī'de yanlışlıkla (deh) yazılmıştır.

دَهَن **(dehen)** = دهان (*muḥ.*) (*ba.*).

دَهْنَاد **(dehnâd)**=Tertip, nizam ve intizam.

دَهَنَه **(dehene)** = دهانه (*ba.*).

دَهْنَه **(dehnuh)** = Kadın süsü ki şunlardır: kına, rastık, allık, üstübeç, altın varak, galiye, sürme. Bunlara herheft de denir § Birbirine yakın olan şeyler § Doksan rakamı.

دِهُودَار **(dihudâr)** = Vur, tut: savaş arasında söylenen sözlerdendir.

دَهُون **(dehūn)** = Ezber okuma, hatırlama.

آنکه مدح شاه خواند از دهون
از دهانش بوی مشك آید برون
عبدالقادر نائینی

Her kim şahın medhini dilinden düşürmezse ağzından misk kokusu gelir.
(*'Abdulḳādirī Nā'inī*)

Dehūn dehân dan başka bir şey değildir (Reşīdī).

دِهِيد **(dihīd)** = Veriniz mânasına dâden = vermekten emri hazır olduğu gibi vurunuz mânanasını da ifade eder. Lûgatler (dih) ile (dihīd) in vur vurunuz mânalarını yazdıkları halde (dâden) de vurmaktan bahsetmemişlerdir.

پس از خشم فرمود کاین را دهید
همه دستهارا بخون در نهید
اسدی

Bunu vurunuz, bütün ellerini kana batırınız diye emretti.
(*Esedī*)

دهیوپد (**dehyūped**) = Şeriatın yapmayı emir ve yapmaktan menettiği şeyler (امر بالمعروف ونهی عن المنکر).

دَی (**dey**) = Şemsî yılın onuncu ayı § bu ayda ve her şemsî ayın 8, 15, 23 üncü günlerinde yapılacak işleri idareye memur sayılan melek.

بسی تیر ودیماه واردی بهشت
بیاید که ماخاك باشیم وخشت
سعدی

Nice yaz ve kışın ilk ve baharın ikinci ayı gelir ki biz toprak ve kerpiç olmuş bulunuruz.
(*Sa'dî*)

چه فرخ کسی کو بهنگام دی
به پیش آورد مشعل ومرغ وی
نظامی

Ne mesuttur o kimse ki kışın ilk ayında önüne mangal, tavuk ve şarap getirir: sıcak odada tavuk yer ve şarap içer.
(*Niẓāmî*)

بجان میداد راحت دیدن توی
چو برف اندر تموز وشعله دردی
امیر خسرو

Onu görmek; yazın ikinci ayında kar, kışın ilk ayında alevlenmiş ateş parçası gibi ruha rahat veriyordu.
(*Emir Ḫusrev*)

§ Kış ilk ayının dokuzuncu günü. آبان maddesinde izah edildiği veçhile bugünle adı henüz geçen üç günde eski İranlılar bayram ederlerdi. Bu ay kışın şiddetli zamanı olduğu için kış mânasına da gelir.

روزن کرد وبگفتش ای عجوز
خود نباشد فصل دی همچون تموز
مولانا

Karısına döndü de, ey acuz! Kış mevsimi temmuz gibi olmaz, dedi.
(*Mevlānā*)

دی (**dī**) = Dün, dünkü gün; dīrūz da denir. Dīşeb = dün gece.

دیبا (**dībâ**) = İpek kumaş. Muarrebi dībâc. Dībâciy dībâ dokuyan demektir.

برمرغزار بیادتو چنان خوش بروم
که کسی خوش برود برسر دیبا وحریر
یغما

Seni yâd ile dikenin üzerinde öyle hoş giderim ki kimse ipek kumaş ve ipek üzerinde öyle hoş gitmez.
(*Yeğmā*)

خرمانده کز ریش نالان بود
چه سود ارزدیباش پالان بود
دهلوی

Yaradan inliyen yorgun eşeğin palanı ipek kumaştan olsa da ne fayda var.
(*Dehlevî*)

§ (*k.*) Sevgilinin yüzü. Dībâh, dībeh de denir.

سیاهی که زره برنهد بجامهٔ او
برو ملیح‌تر آید که نقش بر دیباء
ازرق

Onun elbisesine zırhın verdiği siyahlık ona kumaş üzerindeki nakıştan daha güzel görünür.

(*Ezreki*)

دیباچه (dîbâçe) = (dîbâ) nın küçültülmüşü § İran şahlarının saltanat levazımından olarak giydikleri çok süslü bir üstlük. Kitabın yüzü ve süsü olması itibariyle mecazen kitap dibâcesi, başlangıcı. Yahut dîbah'm muarrebi olan دیباج dîbâcdan alınmıştır. Sonundaki (h) nispet ve müşabehet edatıdır.

دیبادین (deybâdîn)=Cenabı Hakkın isimlerindendir § Bir melek ismi دی (*ba.*) § Her şemsî ayın 23 üncü günü.(*Muḫ*) (deybedîn) dir: Mecusilerin yortu günlerindendir.

دیبازر (deybâzer) = Şemsî ayların sekizinci günü ve onu idareye memur sayılan melek دی (*ba.*).

دیباوند (deybâvend) = Tehmüres'in lâğabı تهمورس (*ba.*).

دیبدار (dîbdâr) = Cin ağacı, çalı ardıcı denilen ağaç.

دی بمهر (dey bemihr) = Cenabı Hakkın isimlerindendir.

چو مهر سپهر آورد دی بمهر
ترا تازه تر باد هر روز چهر
فردوسی

Cenabı Hak feleğin güneşini getirdikçe yani güneş dünyayı aydınlattıkça senin çehren her gün daha taze olsun.

(*Firdevsî*)

§ Şemsî ayların on beşinci günü. Buda Mecusilerin bayram ettikleri günlerdendir § Bir melek دی (*ba.*).

دیبهٔ خسروی (dîbe'i ḫusrevî) = Ḫusrevi Perviz'in hazinelerinden üçüncü hazine.

دید (dîd) = Gördü : Dîden=görmek ten mazi.

جمال روی ترا تابدید دیدهٔ من
نمی توانم ازین رشك دیده را دیدن
سلمان

Gözüm yüzünün güzelliğini gördüğünden beri hasedimden gözüme bakamıyorum.

(*Selmân*)

§ Görme mânasına masdarı tahfifî.

دید خود مگذار از دید خسان
که بمردارت کشند این کرکسان
مولانا

Alçakların görgüsünden kendi görgünü terk etme; çünkü bu kerkesler seni murdara sevk ederler.

(*Mevlânâ*)

دیدا (deydâ)=Gizli, kayıp, belirsiz.

دیدار (dîdâr) = Görüş, görünme.

عالم همه پرجلوهٔ یارست ولیکن
چشمی که بود قابل دیدار نداریم
شاعر

Bütün âlem yârin cilvesiyle doludur; fakat görüş kabiliyeti olan bir göze malik değiliz.

(*Şâ'ir*)

ای از در دیدار بدید آی وپدید آر
آن روی کزان نور ستانند گل برباد
فرخی

Ey görülmeğe lâyık olan güzel! Görün. Çardak gülünün yahut dalından kopmamış olan gülün kendisinden nur aldığı o yüzü göster.

(*Ferruhî*)

Buradaki berbâr, (Nâşırî) nin berbâr maddesindeki mütalâasına nazaran guli nâçîde=koparılmamış gül mânasına olup bu mâna lügatlerde yokmuş.

اگر هست خود جای گفتار نیست
ولیکن شنیدن چو دیدار نیست
فردوسی

Eğer mevcut ise söze mahal yoktur; fakat işitmek, görmek gibi değildir.

(*Firdevsî*)

§ Yüz, çehre: bu mânaya Arapça karşılığı منظر ve منظره dır ki göze ilişecek yerdir. Yüze dîdâr denmesi görünmesi görmeye sebep olmak mülâhazasiyledir

§ Göz.

زدیدارت نیو شیده‌ست دیدار
ببین دیدار اگر دیدار داری
سنائی

Senin gözünden yüzünü gizlememiştir. Eğer gözün varsa yüzüne bak.

(*Senâ'î*)

خاک قدم تو نور دیدار منست
ازرق

Senin ayağının toprağı benim gözümün nurudur.

(*Ezrekî*)

§ Kuvveti bâşire=Görüm kuvveti.

دیدهٔ فضل را تویی دیدار
خانهٔ جود را تویی بنیان
قطران

Fazilet gözünün görme kuvveti, cömertlik evinin temeli sensin.

(*Ketrân*)

§ Peyda ve aşikar.

بخدائی که هم زعطسهٔ خوك
موش را کرد در جهان دیدار
خاقانی

Öyle bir Hudaya andiçerim ki domuzun aksırığından sıçanı peyda etti.

(*Hâkânî*)

Arapça (هو عطسة فلان) = O, filâncanın aksırığıdır derler (یشبهه خلقاً وخلقاً) = yani yaradılış ve tabiat cihetiyle ona benzer demektir. Türkçemizde hıh demiş de burnundan düşmüş tâbiri meşhurdur.

دو چشم از زمین سوی دیوار کرد
زلیخا زدیوار دیدار کرد
جامی

İki gözünü yerden duvara çevirdi, Zuleyhâ duvardan belirdi.

(*Câmî*)

Bu mânalar hep birbirine yakındır ve göz kelimesiyle ilgilidir.

دیدن (**dīden**)=Görmek, bakmak.

وضع زمانه قابل دیدن دوباره نیست
رویس لنکرد هرکه ازین خاکدان گذشت
کلیم

Zamanın vaziyetini iki kere görmek kabil olmadığı için. Bu dünyadan her kim geçtiyse geri dönmedi.

(*Kelîm*)

دیده (**dīde**)=Göz § Görmüş, görülmüş.

ای خال وخط وزلف تو آرایش دیده
گر دیده بسی دیده ومثل تو ندیده
خسرو

Ey beni ve yanağının yeni beliren tüyceğizi ile zülfü, gözü bezcyen güzel! Göz çok görmüşse de senin dengin görülmemiştir. Yahut senin dengini göz görmemiştir.

(*Ḫusrev*)

تارخ نپوشی کی شود از دیده اشك ماروان
پنهان نگشته آفتاب اختر کجا آید برون
خجندی

Yüzünü örtmedikçe gözümüzün yaşı gözden nasıl akar. Güneş gizlenmedikçe yıldız nerede çıkar.

(*Ḫucendî*)

افسوس بران دیده که روی تو ندیده‌ست
یادیده وبعد از تو بجایی نگریده‌ست
سعدی

Yazık o göze ki senin yüzünü görmemiş, yahut görmüş de senden sonra başkasına bakmıştır.

(*Sa'dî*)

§ Gözbebeği.

چنان مردلرا پسندیدهٔ
که گویی بچشم اندرم دیدهٔ
شاعر

Gönlümün öyle maḳbulüsün ki sanki gözümün içinde gözbebeğisin.

(*Şā'ir*)

§ Gözcünün çıktığı yüksek mevki.

زدیده بیامد بدرگاه رفت
زمانی پراندیشه بد زین شگفت
فردوسی

Tepeden geldi: indi, dergâha gitti, bu mağaradan bir müddet çok korkuyordu.

(*Firdevsî*)

§ Gözcü mânasına da gelir.

غو دیده بشنید دستان سام
بفرمود برچرمه کردن لگام
فردوسی

Sâm'ın oğlu Destân gözcünün gürültüsünü işidince kır atı hazırlamalarını emretti.

(*Firdevsî*)

دیده‌بان، دیده‌دار (dīdebân, dīdedâr) = Gözcü, gözetici.

دیده بانان عالم (dīdebânâni âlem) = (*k.*) Seb'ai seyyâre = gezeğen yıldızlar.

دیده بان فلك (dīdebâni felek)= (*k.*) Zühal yıldızı = Sekendiz.

دیده بروزن داشتن (dīde berevzen dâşten) = Pencereye göz tutmak

(*k.*) ahbapların ailesine götü gözle bakmak.

مدان آن دوست را جز دشمن خویش
که بینی دیده اش بر روزن خویش
نظامی

Ailene kötü gözle bakan dostunu düşmanından başka bir şey sanma.

(*Nizāmī*)

دیده بره داشتن (dīde bereh dâşten)= Yola bakmak, intizar etmek.

دیده پوشیدن (dīde pūşīden) = Göz yummak (*k.*) ehemmiyet vermemek, yüz çevirmek (*k.*) dikkat etmiyor gibi davranmak.

راحت طلبیدم زجهان دیده بپوشید
غم خواستم از دهر بخروار فرستاد
طالب

Dünyadan rahat istedim; yüz çevirdi. Keder istedim; yükle gönderdi.

(*Ṭālib*)

دیدهٔ کافوری (dīde'i kâfūrī) = (*k.*) Kör.

دیدهٔ گاو (dīde'i gâv) = Papatya nev'inden sığırgözü dedikleri çiçek § Bir nevi zırh § Arapça (عین البقر) denilen bir nevi iri taneli üzüm § دبران Deberân: ayın 27 menzilinden biridir ki Şevir (Öküz) burcunda öküz şeklinin iki gözü yerinde iki yıldızdır. (*Ar.*) عین الثور. (Deberân) ı, Şevrin örgücü yerinde olan beş yıldız diyenler de vardır.

دیدهگاه ، دیدهگه (dīdegâh, dīdegeh) = Gözcünün bulunduğu mevki, yer.

گو غنیمت شمار همت ما
که تو درخواب وما بدیده گهیم
حافظ

Sevgiliye bizim himmetimizi ganimet say; çünkü sen uykudayken biz gözcü mevkiindeyiz, yani seni gözetiyoruz.

(*Ḥāfıẓ*)

دیده کنان (dīde kunân) = Dide kerden = Bakmak (*k.*) Düşünmek, tefekkür etmekten düşünücü, tefekkür edici, düşünerek, tetkik ederek mânalarına sıfatı müşebbehe, sıfatı haliye olduğu gibi (dīdekun) kelimesinin cem'i de olur.

خود دیده کنان جمله بیایند سوی تو
دیدار ترا از دل وجان گشته خریدار
سنائی

Bütün fikir sahipleri seni görmeyi gönül ve candan istiyerek yanına gelirler.

(*Senā'ī*)

بنده خسرو که زتو دیده بپوشید وبرفت
چو میسر نشدش دیده کنان باز آمد
خسرو

Senden yüz çevirip gitmenin kolay olmadığını anlıyan kölen Ḫusrev düşünerek geri döndü.

(*Ḫusrev*)

دیده نازك ساختن (dīde nâzuk sâḫten) = Dikkatli ve düşünceli bakmak.

دیده نازك ساز آنگه برمن زاهد نگر
تابدانی صاحب مشرب که وشیاد کیست
طالب

Ben sofuya, dikkatli bak ki meşrep sahibi kim; yalancı kimdir bilesin.

(*Ṭālib*)

دیده‌ور (dīdever)=Basiret sahibi, kalbi uyanık.

اگر تو دیده وری نیك وبد زحق بینی
سعدی

Sen eğer basiret sahibi isen iyiyi ve kötüyü Hak Tealâdan bilirsin.

(Sa'dī)

دَیْر (**deyr**) = Kilise, hıristiyanların ibadet ettikleri yer mânasına Arapçadan alınarak Farsçada da kullanılır.

گه معتکف دیرم وگه ساکن مسجد
یعنی که ترا می طلبم خانه بخانه
خیالی

Kâh kilisede itikâf [*] eder, kâh mesçitte otururum, yani evden eve seni arıyorum.

(Ḥeyālī)

Kubbe mânasına da kullanılır. دیرتنگ (deyri teng) = Dar kilise (*k.*) dünya.

شاد ازانم که درین دیر تنگ
شادی وغم هر دو ندارد درنگ
نظامی

Ona seviniyorum ki bu dünyada sevinçle keder, her ikisi de durucu değildir.

(Niẓāmī)

دیر مکافات ، دیر سپنجی ، دیر رند سوز (deyri rind sūz, deyri sepencī, deyri mukâfât) = (*k.*) Dünya. Sepenc = sazdan yapılan kulübe. Dünya sebatsızlığı itibariyle ona benzetilmiştir yahut dünyada kalma müddetinin azlığı itibriyledir. سپنج (*ba.*).

دیرمینا (deyri mīnâ) = (*k.*) Felek.

دیر (**dīr**) = Dūr gibi uzak mânasınadır. Karşılığı نزدیك (nezdīk) tir. Geç, uzun müddet, çoktan mânasına زود (zūd) karşılığı da olur.

مکن تعجیل در تحصیل مقصود
بسا دیری‌که باشد خوشتر اززود
جامی

Maksudunu ele geçirmek hususunda acele etme. Ne kadar geç vardır ki çabuktan iyidir.

(Cāmī)

دیر بسکه دلدار پیامی نفرستاد
ننوشت کلامی وسلامی نفرستاد
حافظ

Sevgili çoktan beri bir haber göndermedi. Bir söz yazmadı ve bir selâm göndermedi.

(Ḥāfıẓ)

بفرمود کان آتش دیرسال
بکشتند وکردند یکسر زگال
نظامی

Emretti, çoktan beri yanan ateşi söndürdüler ve tamamen kömür ettiler.

(Niẓāmī)

دیرباز (dīrbâz)=Uzun, uzun müddet.

کجا گرد مصاف او جهان شب کرد بر اعدا
شب آن قوم چون روز قیامت دیر باز آمد
معزی

Onun savaşının tozu her nerede cihanı düşmanlara gece etti, yani kararttı ise o kavmin gecesi kıyamet günü gibi uzadı.

(Mu'izzī)

[*] Bir yere kapanıp nefsini yalnız ibadetle meşgul etmek.

Bâz kelimesinin doğrusu iki nokta ile yâz'dır. Yâzîden = çekmek, uzamak mânasına olup dîryâz = uzun çeken demektir = دیرگاه dîrgâh.

هین سگ نفس ترا زنده مخواه
کو عدو جان آست از دیرگاه
مولانا

Gözünü aç, köpeğe benziyen nefsinin, diri kalmasını isteme; çünkü o uzun müddetten beri senin canının düşmanıdır.

(*Mevlânâ*)

دیرآشتی (dîrâştî) = (*k.*) Deve kinli.

دیرزی (dîrzî) = Çok yaşa, sağ ol: (dîr) = uzun müddet. (Zî) zîşten = yaşamak tan emir.

ای بخارا شادباش ودیرزی
شاه سویت میهمان آید همی
رودکی

Ey Buḫârâ! Sevin ve çok yaşa, padişah senin tarafına misafir geliyor.

(*Rūdekî*)

دیرشدن (dîrşuden) = Gecikmek, uzamak. (*k.*) Harap ve zayi olmak, ölmek.

چند پرسی که حال دل چوآست
دلِ من دیرشد حیات تو باد
نخشبی

Gönlün hali nasıldır diye ne vakte kadar soracaksın? Kalbim haraboldu, sen sağ ol.

(*Nehşî*)

دیرند، دیرنده (**dîrend, dîrende**) = Uzun = Dîrbāz.

چوپاسی زان شب دیرنده بگذشت
برآمد شعریان از کوه موصل
منوچهری

Uzun geceden bir müddet geçince شعرای یمانی *ve* شعرای شامی *denilen yıldızlar Musul dağından yükseldi.*

(*Minūçihrî*)

دیزه، دیز (**dîz, dîze**) = Renk. Ḫusrev'in atı siyah olduğundan şebdîz = gece renkli = siyah denilmiştir.

یکی شبگون که نامش بود شبدیز
گرو برده زصرصر درتگ تیز
امیر خسرو

Adı şebdîz olan bir kara at ki süratli koşmada kasırgayı geçmiştir.

(*Emîr Ḫusrev*)

Siyaha çalar kül rengidir ki Türkçemizde boz denir: at, eşek, kurt gibi hayvanların rengidir.

بفرمودند تابرنهادند زین
بران دیزهٔ پیلتن روز کین
فردوسی

Harb günü o fil cüsseli boz ata eyer vurmalarını emrettiler.

(*Firdevsî*)

از مهم واز سیاست دریاگدازتو
برگرگ دیزه پوست بدردسگ شبان
سوزنی

Senin denizi eriten korku ve siyasetinden çoban köpeği boz kurdun derisini yırtar.

(*Sūzenî*)

Lügatlerin bir kısmı bilhassa siyah renk demişler.

داستان ، قصه ، داوری ، حکم
دیزه باشد سیاه ، درفش ، علم
فرهنگ منظومه

Dâstân = hikâye, dâver = hakem, dîze = siyah, derefş = bayraktır.

(Ferhengi Menẓûme)

§ Hisar ve kale muhaffefi (dez) § Kazan.

پندی بگویمت بشنوهان دگرمپز
در دیزهٔ خیال اباهای حرص وآز
رضی‌الدین

Sana bir nasihat edeyim, dinle ha: bir daha hayal kazanında hırs yemekleri pişirme.

(Reẓiyyuddîn)

§ Bir nevi göz ilâcı § Kalbur ve fıçı gibi şeylerin kasnak ve çemberi.

دیزندان (dîzendân) = Demirden yapılma sacayak.

دیس (dîs) = Teşbih edatı olup benzetilen şeyin sonuna gelir.

جهانرا اگر شه‌تو باشی یقین
شود درپناهت جهان خلدیس
فخری

Eğer bütün cihanın padişahı sen olsan; cihan senin himayende muhakkak cennet gibi olur.

(Fahrî)

چه قدر آورد بندهٔ حوردیس
که زیر قبا دارد اندام پیس
سعدی

پیس *(ba.)*.

دیسناو (dîsnâv) = Nûşîrevân'ın babası zamanında türiyen ve peygamberlik taslıyan Nişâbûr'lu (Mujdek) in kendi mezhebine dair yazdığı kitap. Burhâni cami' deysnâv şeklinde yazmıştır.

دیسه (dîse) = Şahıs.

دیش (dîş)=Dâden den hâsılı mastar olan dihiş = veriş muhaffefidir. Ona yahut onu ver mânasına diheş muhaffefi de olur.

دیف رَخش (dîf reḫş) = Musikide bir makam.

دیگ (dîg) = Tencere, çömlek, kazan § Dünkü gün.

روبپیش کاسه‌لیس ای دیگ‌لیس
مولانا

Ey kâselis! Çömlek yalayıcının yanına git.

(Mevlânâ)

§ Büyük top, kumbara. Bu mânaya دیگ رخشنده dîgi reḫşende, derler.

چو گوشه عراده برساختند
همه دیگ رخشنده انداختند
اسدی

Her köşede mancınık yaptılar, hep kumbara attılar.

(Esedî)

('Arrâde) mancınıktan küçük, kale döğmeğe mahsus bir alet.

دیگ اوزار، دیگ افزار (**dīg efzâr, dīg evzâr**) = Yemeğe konulan baharat. (*Ar.*) توابل. (Burhān) nohut, mercimek gibi şeyleri de ilâve etmiştir § Büyük tencere.

دیگانه (**dīgâne**) = Kaplumbağa § Kirpi (Niʿmet, Nefīsī).

دیگ بَرْدیگ (**dīg berdīg**) = Bir nevi fare zehiri.

دیگپایه (**dīgpâye**)=Sacayak: üzerine tencere konulan üç ayaklı demir. Aslı pâyeʾi dīg=dīgdân. Sonundaki dân zarf edatıdır.

شنیدم که از نقره‌زد دیگدان
زرزساخت آلات خوان عنصری
خاقانی

İşittim ki ʿUnṣurī sacayağını gümüşten, sofra takımını altından yaptı.

(*Ḫāḳānī*)

دیگدان سرد (dīgdân serd)=Sacayağısı soğuk (*k.*) pinti hasis.

دیگر (**dīger**) = Başka, bir daha, yine.

یکی امروز کامران بینی
دیگریرا دل از مجاهده ریش
سعدی

Bugün birini mesut, başkasını nefsiyle uğraşmaktan kalbi yaralı görürsün.

(*Saʿdī*)

گر خدا بست دری ده در دیگر واکرد
که ده انکشت کند کار زبان ابکم
صائب

Eğer Cenabı Hak bir kapıyı kaparsa başka on kapıyı açar; çünkü dilsizin on parmağı dilinin işini görür.

(*Ṣāʾib*)

زمان چون رفت دیگر یافت نتوان
شاعر

Zaman gidince bir daha ele geçirmek mümkün değildir.

(*Ṣāʿir*)

دینه، دیگینه (**dīgīne, dīne**) = Dünkü gün.

بچهٔ بط اگرچه دینه بود
آب دریاش تابسینه بود
سعدی

Kaz yavrusu dünkü yani dün doğmuş bile olsa deniz suyu onun göğsüne kadar gelir.

(*Saʿdī*)

دیل (**dīl**)=Nokta: Hiçbir boyudu olmıyan şekil, hattı müstakimin tecezzi kabul etmiyen nihayetleri § Gönül, kalb § Mandıra ve ağıl.

دیلم، دیلمان (**dīlum, dīlumân**) = Gilân'a bağlı bir şehir. Ahalisinin saçları kıvırcık, silâhları balta ve zıpkın imiş. (Burhān) da (l) nin üstüniyledir.

دیم (**dīm**) = Yanak, çehre, yüz.

عنبرین خطی و بجاده لب و نرگس چشم
حبشی موی و حجازی سخن و روی دیم
فرخی

Zülfü amber kokulu, dudağı mercan gibi, gözü nergise benzer, kıvırcık saçlı, fasih sözlü, yüzü beyaz bir güzel.

(*Ferruḫî*)

ماه گردد دو تاه هرسرماه
تا نهد بر زمین بپیش تو دیم
عبدالواسع

Ay senin huzurunda yüzünü yere koymak için her ay başı iki kat olur.

(*'Abdalvāsi'*)

دیمه (**dîme**)=Dîm § Bir nevi deri, bu mânaya Arapçası (ادیم) dir.

دیماوند (**dimâvend**) دماوند (*ba.*).

دین (**dîn**)=Her şemsî ayın 24 üncü günü § Kalemi muhafazaya memur sayılan melek.

دین پژوه (dîn pujūh) =Her melikî ayın on beşinci günü § Din araştıran.

دین فروش (dîn furūş)=(*k.*) mürai, iki yüzlü.

دینا (**dînâ**)=Hazreti Yusuf'un kızkardeşinin adı § İki düşmanın arasını bulmak, fetva vermek: din işleri hakkındaki hükümleri göstermek (Burhân).

دینار (**dînâr**)=Sikkeli altın. Arapçada da bu mânayadır.

هزار شکر کنم فیض فضل یزدانرا
که داد دانش و دین گرنداد دینارم
خاقانی

Cenabı Hakkın ihsan ettiği çok nimete bin şükrederim ki altın vermediyse de bilim ve din ihsan buyurdu.

(*Ḫāḳānî*)

Büyük kuş mânasına geldiğinden büyük doğana (bâzi dînârî) denir.

دینار شمر (dînâr şumr) = Sarraf.

دیناروَیه (**dînârūye**)=Çördük otu ve turak otu denilen kuvvet verici güzel kokulu bir nebat.

دیناری (**dînârî**) = Bir nevi ipek kumaş § bir nevi lâ'l renkli şarap.

دیو (**dîv**) = Şeytan § Muharebe gününde giydikleri yünden yapılmış çok kalın ve katı bir elbise § (*k.*) Eğri tabiatlı, fikri bozuk kimse § (*k.*) Yürekli, bahadır § Benzerlerine nispetle iri, büyük ve kuvvetli olan her şey. Dîv ile başlıyan kelimelere (*ba.*).

ربع مسکون آدمیرا بود دیو ودد گرفت
انوری

Yeryüzü insan kısmına mahsus idi. Şeytan ve yırtıcı hayvan kapladı.

(*Enverî*)

(*k.*) At.

دیوانه (dîvâne) = Deli, âhirindeki âne nispet edatıdır, şeytanlı demektir.

دیوانه رو (dîvâne rev) = Deli gibi yürüyen, gidişi akıllıca olmıyan kimse.

دیودل ، دیوجان (dîvcân, dîvdil) = (*k.*) Katı yürekli, merhametsiz § Gönlü kara, cahil, şeytan sıfatlı § Cesur, bahadır § Yaşlı.

دیوزده ، دیوزد (dîvzed, dîvzede) = Divane. Türkçemizde, cin çarpmış, şeytan çarpmış tâbir olunur.

گهی چون دیوزد بیهوش گشتی
فغان کردی وپس خاموش گشتی
فخرگرگانی

Kâh divane gibi bihuş olurdu. Bağırır ve sonra susardı.

(*Fehri Gargānī*)

دیوسار (dîvsâz) = Dev gibi § Korkunç, fena tabiatlı kimse § dîvcâmeyi giyen adam. دیوجامه (*ba.*). دیوگرفته (dîv girifte) = دیوزده.

دیولاخ (dîvlâḫ) = Cinli ve şeytanlı sanılan şenliksiz yerler. Sonundaki (lâḫ) Türkçemizde mekân edatı olarak kullanılan lik ve lık yerindedir.

هست درین دائرهٔ دیولاخ
خانهٔ دل تنگ وغم دل فراخ
نظامی

Bu şeytanlık dairesinde yani dünyada gönlün evi dar, kederi boldur.

(*Niẓāmī*)

Dîvgede de denir.

پیشم آمد هزار دیوگده
در یکی صد هزار دیوودده
نظامی

Önüme, birinde binlerce şeytan ve hayvan bulunan bin tane şeytan yurdu geldi.

(*Niẓāmī*)

دیومردم (dîvmerdum) = Adam şeytanı ki insanı yoldan çıkaran, azdıran demektir,

الحذر ای عاقلان زین وحشت آبادالحذر
الفرار ای غافلان زین دیومردم الفرار
جمال‌الدین عبدالرزاق

Ey akıllılar! Bu, vahşiler yatağından sakının; ey dalgınlar! Bu, insanı yoldan çıkarandan kaçının.

(*Cemāluddīn ʿAbdurrezzāḳ*)

Yaban adamı (*Ar.*) انسان.

دیوار (dîvâr) = Duvar.

گیرم که آب ورونق فضل وهنر نماند
دیوار قصر شرع چرا شد چنین قصیر
کمال

Tutayım ki fazilet ve hünerin hürmet ve revnakı kalmadı; şeriat köşkünün duvarı böyle niçin kısaldı.

(*Kemāl*)

Dîvâl, dîfâl de denir.

پی مراقبه گه صرنهاده بروزانو
پی مکاشفه گه پشت کرده برودیوال
قاآنی

Murakabe için kâh başını dizine koymuş, kâh mükâşefe için sırtını duvara dönmüş.

(*Ḳāāni*)

دیوار بلند (dîvâr bulend) = (*k.*) Devletli, mesut.

دیوار پست (dîvâr pest) = (*k.*) Yalımı alçak yani soysuz.

دیوارخانه روز شدن (dîvâri ḫâne rûz şuden) = (*k.*) Harabolmak.

دیوارگر (dîvârger) = Duvarcı, yapıcı.

نه سیمست بامن نه زر وگهر
نه خشت ونه آب ونه دیوار گر
فردوسی

Benim ne gümüş, ne altın ve elmasım var. Ne kerpiç, ne su, ne de duvarcıya malikim.

(*Firdevsî*)

دیوار کوتاه دیدن (dîvâr kûtâh dîden) = (*k.*) Âciz ve zebun görmek.

دیوِاِسپِست (**dîvispist**) = Yonca nevilerinden endeḳoḳu yuhut ḫendeḳoḳ denilen kısım kikara yonca, yabani tirfil ve kekik yoncası derlermiş.

دیوباد (**dîvbâd**) = Kasırga.

شب غم دیو باد آهم از جا کند گردونرا
فروبرد اژدهای سیل اشکم ربع مسکونرا
سهیل

Müteessir olduğum gece ahım, feleği yerinden kopardı; gözyaşımın ejdere benziyen seli, yeryüzünü aldı götürdü.

(*Suheyl*)

چوزان دشت بگذشت چون دیوباد
قدم در دگر دیولاخی نهاد
نظامی

O ovadan kasırga gibi geçtikten sonra başka devliğe ayak bastı.

(*Niẓâmî*)

§ Delilik, cinnet.

دیوبند (**dîvbend**) = Tehmüres'in lâğabı تهمورس (*ba.*).

دیوپا (**dîvpâ**) = Örümcek.

خصم ملك تو دیوپا آسا
در هوا باد دائما دروا
فخری

Senin mülkünün hasmı havada örümcek gibi daima sergerdan olsun.

(*Feḫrî*)

دیوجامه (**dîvcâme**) = Bir nevi avcı kürküdür ki tüyleri dışarı tarafa gelmek üzere giyilir ve hayvan şeklini andıran bu kıyafetle geceleri keklik avlanır § Muharebede cengâverlerin aslan ve kaplan derisinden sırtlarına aldıkları pöstekilere, giydikleri kalın ve katı elbiselere de denir; bu elbiseyi giyen kimseye dîv suvâr derler. اسبسوار=دیوسوار esb suvâr, ata binen mânasına da gelir.

دیوچه (**dîvçe**) = Ağaç kurdu ve güve.

گرفرشته‌ست چو پروانه باتش بازد
هرکه امروز نه چون دیوچه درموجاساخت
کمال

Her kim bugün güve gibi onun saçında yerleşmezse melek de olsa pervane gibi ateşle oynar:

yanağının hararetinden yanar tutuşur.

(*Kemâl*)

§ Sülük.

سگ نه براستخوان چون عاشق
دیوچه‌وار از چه برخون عاشق
مولانا

Köpek değilsen kemiğe nasıl âşıksın! Sülük gibi neden kana âşıksın.

(*Mevlânâ*)

§ Kadın tuzluğu denilen nebat
§ Arka kaşağısı.

دیوحار (**dīvḥâr**) = Sencan dikeni dedikleri dikenli ağaç (*Ar.*) عوسج.

دیودار (**dīvdâr**) = Cin ağacı, çalı ardıcı denilen Hindistan'a mahsus çam ağacı ki صنوبر هندی şenevberi hindī'dir.

دیودولت (**dīvdevlet**) = (*k.*) Çabuk geçen bahtiyarlık, bahtiyarlığı çok sürmiyen kimse.

دیور (**dīver**) = Ev sahibi.

دیورخش (**dīvreḫş**) = Musikide bir makam.

دیوزای (**dīvzây**) = (*k.*) Kederli (*k.*) öfkeli.

دیوسپست (**dīvsipist**) = دیو اسپست (*ba.*).

دیوسبلت (**dīvseblet**)=Şeytan bıyığı denilen nebat (*Ar.*) خذراق.

دیوسپید (**dīvsipīd**)=Rustem eliyle ölen Mâzenderân bahadırlarından biri.

دیوغول، دیوغولی (**dīvġūl, dīvġūlī**) = دامغول (*ba.*).

دیوک (**dīvek**)=Ağaç kurdu, güve.

حال مغزی‌که خالی از خردست
زاست چون حال دیوك وغدست
سنائی

Akıldan hâli olan beynin hali, tıpkı güve ile gecenin hali gibidir.

(*Senā'ī*)

دیوکولوج (**dīvkulūc**) = Tutarık, sar'a denilen sinir hastalığına tutulan çocuk. Bu hastalığa havale, (ام‌الصبیان) da derler.

دیوکولوح (**dīvkulūḫ**) = Büyük kesik: tarlayı sürerken saban demirinin kaldırdığı büyük toprak parçası.

دیوگندم (**dīvgendum**)=Buğday içinde biten ve delice denilen tane (*Ar.*) ذئبیا yahut bir kapçıkta ikişer tanesi olan bir nevi buğday (*Ar.*) علس. Çavdar ve bir taneli büyük başak mânalarına da görülmüştür.

دیوگیر (**dīvgīr**) = Hindistan'da Devletābâd denilen şehir. Burada işlenen bir nevi kumaşa da dīvgīrī denir. Bu kelime cin tutan, cin tutmuş, cinci, cin çarpmış mânasını da ifade eder.

دیومشنگ (**dīvmeşeng**)=Burçak cinsinden hürle denilen bir habbedir ki kabuğu soyulunca kabuğu çıkarılmış mercimeğe benzer, semirtmek için öküzlere yedirirler = Gâvmeşeng.

دیوه (**dīve**) = İpek böceği.

دیوهفت دز (**dīvi heftder**) = (*k.*) Eski usul üzere yerin yedi bölümü.

دیوهفت سر (**dīvi heftser**) = (*k.*) Yediye bölümü ve yedi tabaka olması itibariyle yeryüzü § gece.

دیه (**dīh**) = Köy.

همی کرد بورهنمایش فریه
چهره را رها کرد وآمدبدیه
فردوسی

Yolunu gösterene lânet ediyordu; çünkü yolu bırakıp köye geldi.

(*Firdevsî*)

دیهیم (**dīhīm**)=Taç. Dâhim'in imalesidir داهم (*ba.*).

پادشاه جهان که طلعت اوست
زیور تخت وزیور دیهیم
فخری

Cihanın padişahı ki onun cemali taht ve tacın bezeğidir.

(*Fehrî*)

ر (**r**) = Arapça ve Farsça elif benin onuncu harfidir [*] ebcet hesabiyle 200 rakamını gösterir.

را (**râ**) = Mef'ulübih sarih edatıdır; kelimelerin sonuna gelir. Mef'ulüileyh edatı da olur.

زاندازه بیرون تشنه‌ام ساقی بده‌آن آب‌را
اول مرا سیراب کن وآنگه بده اصحاب‌را
سعدی

Hadden fazla teşneyim; sâki! Ver o suyu; evvelâ beni kandır, ondan sonra arkadaşlara ver.

(*Sa'dî*)

Tâlil ifade eder.

(نثر)
بخاطر داشتم که چون بدرخت گل برسم دامنی برکنم
هدیهٔ اصحابرا.
سعدی

Gül fidanına erişirsem ahbaba armağan etmek için bir etek gül doldurmayı kurmuştum.

(*Sa'dî*)

§ Kasem [**] (ant) edatıdır.

خدایرا مددی ای دلیل راه حرم
شاعر

Ey harem yolunun delili! Allah için imdadet.

(*Sâ'ir*)

Tahsis ifade eder.

الهی جهان پادشاهی تراست
نظامی

Yarabbi! Cihanın padişahlığı sana mahsustur.

(*Niẓâmî*)

§ Mülkiyet mânasına gelir.

(نثر)
هرچه درویشانراست وقف محتاجانست
سعدی

Dervişlerin nesi varsa muhtaçlara vakıftır.

(*Sa'dî*)

هر چه ازملك درویشانست

Demektir § İzafet mânasını ifade eder.

بوده درزندان غم یکچند هم شیون مرا
حق بسیارست از زنجیر درگردن مرا
واقف

(د) harfi Farsçada pek az olduğundan Ferhengi Naşirî ve Reşidî'de olduğu gibi lûgatimizde de ona ayrıca başlık konulmamıştır.

[*] (R) de onuncu diye gösterdiğim sıra tertibi Arapçada olup Farsçada bulunmıyan; Farsçada olup Arapçada bulunmıyan harflere göre yapılmıştır. Şu vesile ile (d) harfinde sekizinci denecek iken yanlışlıkla yedinci dediğimden ve bu yanlışlığı, yanlış doğru cetvelinde de hatırlıyamadığımdan dolayı değersiz eserimi tetkik edenlerin aflarını dilerim.

[**] (Nâşirî) kasemi tâlil ile birleştirmiş; kasemden bahsetmemiştir,

Keder zindanında bir müddet benimle matem arkadaşlığı ettiği için boynumda zincirin çok hakkı vardır.

(*Vâkıf*)

§ Zait de olur.

گرچه تن من زیر سوز راست
رحمت تو از پی این روز راست
خسرو

Benim vücudum her ne kadar yanmak içinse de senin rahmetin bugün içindir.

(*Ḫusrev*)

§ Ez yerinde kullanılır.

(اثر) بزرگی را التماس کردم
سعدی

Bir büyükten iltimas ettim.

(*Sa'dî*)

Bu, ez mânasına gelen (را) bazan sebebiyet yahut temyiz ifade eder.

قضارا من وپیری از فاریاب
رسیدیم دردشت مغرب باب
سعدی

Rasgele ben Fâryâblı bir ihtiyarla Mağrip sahrasında bir nehre eriştik.

(*Sa'dî*)

§ Der mânasına zarfı zaman olarak da görülmüştür.

شبرا بیوستان یکی ازدوستان اتفاق میت افتاد
سعدی

Geceleyin dostlardan birinin bahçesinde gecelemeğe karar verildi.

(*Sa'dî*)

(Ez) ve (der) yerinde kullanılan (را) ya pek az raslanır. Kısaltma yoliyle çok defa cansız adların sonuna getirilmez.

چه روزها بشب آوردهٔ براحت نفس
سعدی

Nice günleri geceye kadar nefsinin istirahatiyle geçirmişsin.

(*Sa'dî*)

Vezne riayet için canlılarda da hazfedildiği vardır.

دشمن نتوان حقیر وبیچاره شمرد
سعدی

Düşman hakîr ve biçare sayılamaz.

(*Sa'dî*)

رابو (râbū) = Güzel kokulu bir çiçek. Âsım Efendinin ifadesine göre buna öd çiçeği derlermiş.

سوسن ورابو شکفت برچن آسمان
لاله ونسرین نمود چرخ چوهر بوستان
نصیر

Gök çimenliğinde zambak ve öd çiçeği açıldı. Felek; her bahçe gibi lâle ve nesrîn meydana getirdi.

(*Neşîr*)

راح (râḥ) = Çok kaygı ve keder.

دوگوشش زخنجر چو سوراخ کرد
دل مرد توران پر از راخ کرد
فردوسی

Hançerle iki kulağını delince Türânlı bahadırın kalbini çok kederlendirdi.

(*Firdevsî*)

§ Zan, sanı.

ندارم راخ بامن چرخ گردون دوستی دارد
باین علت که از روز ازل بختم سیه بوده است
ابوالمعانی

Ezelden beri bahtım kara olduğu için feleğin bana dostluk göstereceğini zannetmem.

(*Ebülme'ânî*)

رادْ (râd) = Sahî, cömert.

حاتم طائی توئی اندر سخا
رستم دستان توئی اندر نبرد
نی که خاتم نیست باجود تو راد
نی که رستم نیست درجنگ تو مرد
رودکی

Cömertlikte Ḥâtemi Ṭâ'î, savaşta Rustemi Destân sensin. Hayır, Ḥâtem senin çömertliğine nispetle cömert; Rustem sana karşı mücadelede mert değildir.

(*Rûdekî*)

§ Şeci.

وفا خوکن ودرع رادی بپوش
کان از خرد ساز وخنجر زهوش
اسدی

Vefayı âdet et, şecaat zırhını giy. Akıldan yay, fikirden hançer yap.

(*Esedî*)

§ Âlim, hakîm.

برابر یکی از معجزات موسی بود
دراب دریا لشکر کشیدن شه‌راد
فرخی

Bilgin padişahın su içinde asker çekmesi Hazreti Musa'nın mucizelerinden birine müsavi idi.

(*Ferruḫî*)

رادْ بادَه (râd bâde) = Baldırgan samgı pusu (*Ar.*) حلتیت. Dilimizde bundan bozulma hıntît derler = şeytan tersi.

رادْبُوی (râdbûy)=Ödağacı. Doğrusu dârbûy dur.

رادْمَرد، رادْمَنِش (râd merd, râd meniş)=Kerem tabiatlı, kimse.

راد مردی عمامه را بشناخت
گفت لختی رهت بباید تاخت
نظامی

Bir kerem sahibi sarığı tanıdı. Biraz yol yörümek lâzımdır, dedi.

(*Niẓâmî*)

راد منش پیر جهاندیدهٔ
درهمه اخلاق پسندیدهٔ
رکن‌الدین

Bütün huyları beğenilmiş, dünya görmüş, civanmert bir ihtiyar.

(*Ruknuddîn*)

راز (râz) = Sır, gizlenen şey.

رهی خواهی شدن کزدیده رازست
به بی برکی مشوکاین ره درازست
نظامی

Gözden gizli bir yola gideceksin. Tedariksiz gitme; çünkü bu yol uzundur.

(*Niẓâmî*)

زدیده سر دلم فاش گشت درعالم
چرا زمردمك دیده‌راز ننهفتم
عماد

Gönlümün sırrı gözümden âleme yayıldı. Sırrı niçin gözbebeğimden gizlemedim.

(*'Imâd*)

§ Boya ve renk.

وگر نه چند روزی صبر فرمای
نه تومانی نه آن نه فخر رازی
فخر رازی

Ey dost! Eğer düşman seninle uyuşmazsa senin onunla uyuşman lâzımdır. Eğer inciterek göğsünü tırmalarsa yani seni incitirse bîniyâz olan Cenabı Hakkın lûtfuna mütevekkil ol. Eğer buna muktedir değilsen birkaç gün sabır buyur; ne sen kalırsın, ne o, ne Feḫri Râzî kalır.

(*Feḫri Râzî*)

Mimar mânasına Arapçadır.

جان بدانش کن مزین تاشوی زیبا ازانک
زیب کی گیرد عمارت بی‌نظام دست واز
سنائی

Ruhunu ilim ile süsle ki yakışıklı olasın; çünkü mimarın eliyle tanzim edilmiyen bina nasıl biçimli olur.

(*Senâ'î*)

رازبان (râzbân) = Sırrı saklıyan kimse § Hacet sahiplerinin isteklerini büyüklere tapşıran kişi.

راز دل آب (râzi dil āb) = (*k.*) Suyun cevherindeki nemlilik ve rutubet ki nebatların büyüyüp gelişmesine hizmet eder.

خوش خوش زنظر گشت نهان راز دل آب
تا خاك همی عرضه دهد راز نهانرا
انوری

Toprağın gizli sırrını yani nebatları meydana çıkarmak için suyun cevherindeki nemlilik gözden hoş hoş kayboldu. Râzi nihân'ını yani nebatatı arz etmesi için suyun cevherindeki

همی رفت از زمین برآسمان گرد
تو گفتی خاك ، جامه رازی کرد
فخرگرگانی

Yerden göğe durmadan toz çıkıyordu. Görseydin toprak elbiseyi boyuyur, derdin.

(*Feḫri Gurgānî*)

§ Kirpi.

چون کرد سوی روزشب تار ترکتاز
دوخش کشید روز، سراریم شب چوراز
دوحی

Karanlık gece, gündüz tarafına saldırınca gündüz, gecenin korkusundan kirpi gibi başını koltuğuna çekti.

(*Rūḥî*)

Sebzvâr'dan bir fersah ötede bir köy. (Cihāngîrî) şöyle bir fıkra naklediyor: bir kitabın sırtında Feḫri Râzî'nin el yazısiyle gördüm ki eski zamanlarda (Râz) adında bir şehzade vardı, kardeşinin adı (Rey) idi. Birlikte kurdukları bir şehre her ikisi kendi adını koymak istediklerinden zamanın akıllıları, şehre (Rey), ahalisine (Râzî) adını vermek suretiyle münakaşayı önlediler. Feḫruddîni Râzî oralıdır [*].

اگر دشمن نسازد باتوای دوست
تو می باید که بادشمن بسازی
وگر بخرا شدت سینه بآزار
تو کل کن بلطف بی‌نیازی

[*] Bu naklin aslı yoktur ve itimada lâyık değildir. ری şeddeli y ile Arapça olup nispetinde iki şeddeli (ی) nin bir yere gelmemesi için Râzî denilmiştir. Râzî=Rey ahalisinden, Reyli demektir. (Râz), Rey şehri demek değildir (Reşîdî).

rutubet nazardan hoş hoş gizlendi.

(*Enverî*)

§ Suya akseden, vuran suret § Mutlak otlar.

رازنهان خاك ، راز زمين (râzi zemîn, râzi nihâni ḫâk) = (*k.*) Otlar.

رازِقی (**râziḳî**) = Razakı dediğimiz üzüm [*] § Keten tohumu § Bazı lûgatler beyaz gül, beyaz zambak demişler.

رازْیانَه ، رازْیام (**râzyâm, râzyâne**) =Rezene dediğimiz: dereotuna benzer bir nebat.

راژْ (**râj**) = Ayıklanmamış buğday yığını.

راسْ (**râs**)=Yol=râh. خروس Ḫurûs ve خروه ḫurûh kelimelerinde olduğu gibi (ر) ile (ه) birbirleri yerinde kullanıldığı vardır.

راسْت (**râst**) = Doğru, gerçek.

راست گویند حکیمان جهاندیده که نیست
لاله بیداغ وشکر بیمگس وگل بیخار
قاآنی

Lâle dağsız, şeker sineksiz, gül dikensiz olmaz, diye tecrübeli hakîmler doğru söylediler.

(*Ḳâânî*)

§ Musikide bir makam § Tamam ve uygun.

[*] En iyisi İrmir'e bağlı Karaburun'da yetişir.

سرو باقد تو خواهد که کند خود را راست
راستی نیستش این شیوه که بالای تراست
سلمان

Selvi kendini senin boyuna uydurmak ister. Doğrusu senin boyundaki naz ve eda onda yoktur.

(*Selmân*)

هیچ دانی که من دلشده بیدل چونم
راست مانندهٔ آن تن که از وروح جداست
عماد

Hiç bilir misin ben âşıkın hali onsuz nasıldır? Tıpkı kendisinden ruhu ayrılan beden gibi.

(*'Imâd*)

راست پوش (râst pûş) = Doğruyu setreden, örten (*Ar.*) كافر.

راست خانه (râstḫâne) = Doğru ve emin kimse.

راست نما (râst numâ) = Görünüşte doğru, hakikatte yalan olan şey.

راسته (râste) = Doğru ve düz olan yol § Sağ eliyle iş gören kimse; zıddı (çepe) dir.

راستی (râstî) = Doğruluk.

راستی کن که راستان رستند
راستان درجهان قوی دستند
اوحدی

Doğruluk et ki doğrular kurtuldular. Dünyada doğrular kuvvetlidir.

(*Evhedî*)

راسْتاد (**râstâd**) = Vazife: maaş.

خدایا نخواهم زتو راستاد
چو جودت همه را وظیفه بداد
فردوسی

Yarabbi! Senden vazife istemem; çünkü senin sahavetin herkesin vazifesini temin etti.
(*Firdevsî*)

راست بالا (**râst bâlâ**) = Selvi ağacı.

راست خدیو، راست بود (**râst bûd, râst ḫidîv**) = Vâcibülvücut (جل شانه) Hazretleri.

راست روشن (**râst rûşen**) = Behrâm Gûr'un veziridir : Behrâm, halka karşı zalimane hareketini öğrenince idam ettirmiştir. Zulmünü öğrenmeye sebep olan vakayı şeyh Nizâmî (Heft peyker) de şöyle hikâye ediyor: Behrâm ava çıkmış, çok susamış, su ararken uzaktan bir duman görmüş; orada bir ocak yandığını ve orada tabii su bulunacağını düşünerek dumanın bulunduğu yere gitmiş; büyük bir sürü ve bir çadıra raslamış. Çadır yanında eli ayağı sımsıkı bağlı, ağaca asılı bir köpek görmüş. Çadır tarafına yaklaşınca nurlu yüzlü bir ihtiyarla karşılaşmış. İhtiyar güler yüz göstererek yemek hazırlamış, su getirmiş. Behrâm suyu içmişse de köpeğin bağlanıp asılmasının sebebini öğrenmedikçe yemek yemiyeceğini söyleyince ihtiyar başından geçeni şöyle anlatmaya başlamış: gördüğünüz köpek, dişleri ve pençesi kuvvetiyle sürümü senelerce kurtlardan muhafaza etti. Fedakârlığından çok memnun, vefakârlığından çok emindim. Şayet benim bir işim olup da şehre inecek ve gecikecek olsam o, sürüyü sağlamca yerime kadar getirirdi. Bir gün sürüyü saymak istedim. Yedi koyun eksik buldum. Bir hafta sonra tekrar saydım. Evvelkinden bir daha eksilmişti. Aklımı başıma alıp düşünüyordum. Şüphe edecek bir kimse hatırıma gelmiyordu. Tekrar saydığım zaman bir daha eksildiğini görünce müteessir oldum. Çobanlığa karar verdim. Artık sürünün yanından ayrılmıyordum. Çaresiz, sürü sahipliğinden çobanlığa düşmüştüm. Bir gün su kenarında uykudan uyandım; uzaktan bir dişi kurt peyda oldu. Havlayışiyle köpeği yanına çağırdığı anlaşılıyordu. Köpek sevinçle kurdun yanına koştu. Etrafında dolaşarak kâh kulaklarını kâh kuyruğunu oynatıyordu; nihayet sırtına atladı. Kurt bu birleşmenin mükâfatı olarak kuyruğunun ağırlığından ayağı şişmiş semiz bir koyunu alıp götürdü. Birkaç dakika zarfında yedi. Zaten evvelce de rüşvet olarak bu suretle epeyce koyun yemişti. İşte kösnü sebebiyle melûn köpek, sayesinde geçindiği sürüyü kurda teslim etti. Koyunlarımın muhafızı değil, kasabı

olduğunu anlayınca lâyık olduğu cezayı verdim. Her kim suçlulara böyle muamele etmezse onu hiçbir kimse sevemez, dedi. Behrām bu sözden ibret aldı; ihtiyarın ne demek istediğini anladı. Yemekten birkaç lokma yeyip acele şehre döndü. İhtiyar çobandan padişahlık öğrendim; ne mükemmel düşünce! diye kendi kendine söyleniyordu. Zulüm gören hapisler bini geçmişti. Bunlardan yedi kişi seçerek dâvalarını dinledi. zararlarını fazlasiyle ödedi; vezir de huzurunda astırdı.

راستینه ، راستین **(râstīn, râstīne)** = İşin doğrusu, hakikati hal, nefsülemir.

راسخت **(râsuḫt)** = Rastıktaşı.

راسن **(râsen)** = Andızotu (*Ar.*) قفس.

راسو **(râsū)** = Gelincik: sansar nev'inden pek küçük ince ve uzunca hayvancık [*].

بفریفت مرمرا بجوانی جهان پیر
پیران روا کنند بلی مکر برجوان
عمرمرا بخورد شب‌وروز وماه وسال
پنهان ونرم نرم چو موشان وراسوان
ناصر

[*] Müş ḫurmâ ismidir, fareye şebih ondan ekber ve ayakları eṭvel ve kuyruğunun tüyleri ürpermiş olur. Mısır'da hanelerde melûftur (Âsım Efendi).

İhtiyar dünya, beni gençlikte aldattı. Evet, ihtiyarlar genci aldatmayı tecviz ederler. Benim ömrümü geceyle gündüz, ay ve yıl, fare ve gelincikler gibi yavaş yavaş yedi.

(*Nāṣır*)

(*Ar.*) ابن عرس.

راش **(râş)** = Sapı ve samanı temizlenmiş hububat yığını.

راغ **(râġ)** = Dağ eteği, sahra, çayırlık.

بهر انگشت درگیرم چراغی
ترا می جویم ازهر دشت وراغی
عطار

On parmağıma mum yakıp seni her sahra ve çayırlıkta ararım.

(*ʿAṭṭār*)

راف **(râf)** = Küçük hindistan cevizinin kabuğu yahut çiçeği = بزباز. (*ba.*).

رافونه **(râfūne)** = Yârpūz.

رافه **(râfe)** = Yandık denilen nebat: sarmısağa benzer bir ottur ki pişirip yerlermiş. Bazı lügatlere göre baldırgan otu.

راك **(râk)** = Güreş koçu.

بیافت بازوی حکمت بپنجهٔ قوت
زموی گردن شیر ژیان قلادهٔ راك
منصور شیرازی

Hükmünün kolu, kuvvet pençesiyle kökremiş aslanın boyun saçından koça tasma yaptı.

(*Menşūri Şirāzī*)

§ Kâse § İğneye geçmiş iplik.

راکاره (**râkâre**) = Ahlâksız kadın, hercai.

رام (**râm**) = Boyun eğen, itaat eden, başkasının emrine uyan, alışıp ülfet eden.

بشیرینیٔ شعرتو رام گشتند
بتان شکر خند وشیرین شمائل
سعدی

Tatlı gülüşlü, güzel huylu güzeller senin şiirinin tatlılığına râm oldular.

(*Sa'dī*)

بسکه استغنای لیلی درسگش تأثیر داشت
رام شد آهو بمجنون وسگ لیلی نشد
آصفی

Leylânın istiğnası köpeğe o kadar tesir etti ki ahu, mecnuna alıştığı halde Leylânın köpeği ülfet ve ünsiyet etmedi.

(*Āṣefī*)

§ Şemsî ayların yirmi birinci günü ve bu günü idareye memur sayılan melek.

رام روزست وبخت ودولت رام
ای دلارام خیز ودرده جام
مسعود سعد

Ayın yirmi birinci günüdür. Baht ve devlet de emrine tâbidir. Ey gönlü rahatlandırıcı! Kalk, kadehi sun.

(*Mes'ūd Sa'd*)

§ Veys'in âşıkının adıdır ki Ferhād, Şîrîn; Leylâ, Mecnūn gibi hikâyeleri meşhurdur; çeng denilen sazı bu icadetmiştir derler.

گرچه تن چنگک شبه ناقهٔ لیلیست
نالهٔ مجنون زچنگک رام برآید
خاقانی

Her ne kadar çengin vücudu Leylânın devesine benziyorsa da Râm'ın çenginden Mecnūn'un nâlesi çıkıyor.

(*Ḫāḳānī*)

§ Hoş ve sevinçli.

شهنشه ازین گفتها رام گشت
فردوسی

Padişah bu sözlerden hoşlandı.

(*Firdevsī*)

§ Hindistanda bir dere § Hint padişahlarının lâğabı. Hintlilerce Cenabı Hakkın isimlerindendir § Gidici, revan.

بسوی زفر کردم آن تیر رام
بدان تابدوزم زبانش بکام
فردوسی

Okla dilini damağına dikmek için o oku ağzı tarafına revan ettim: attım [*].

(*Firdevsī*)

رام اردشیر (**râm erdeşīr**) = İran'da Erdeşîri Bâbekân'ın kurduğu bir şehir.

---

[*] Bazıları; رام rām, سرکش serkeş in zıddıdır, mecazen serkeş olmayıp emre itaat eden adama hattâ cansız şeylere de denir. Nitekim yaydan güçlükle atılan oka تیر وکمانرا رام کردیم derler, işte Firdevsî'nin beyti bu nevidendir, revan mânasına değildir, demişlerdir (Reşîdî).

رام برزین (**râm berzīn**) = Bir ateşgede adı.
§ Meşhur bir cenkçi.

سپاهی بزرك از مداین برفت
بشد رام برزین سوی جنگ تفت
فردوسی

Büyük bir asker Medâyin'den gitti. Râmberzīn acele savaş yerine gitti.

(*Firdevsī*)

رامین ، رامی ، رامتین (**râmitīn, râmī, râmīn**) = Çeng denilen sazı icadeden ve güzel çalan kişi. Birincinin (m) si (Ḳulzum) de üstündür.

حاسدم خواهدکه شعر او بود تنها وبس
باز نشناسدکسی بربط زچنگ رامتین
منوچهری

Bana hasededen yalnız ve ancak kendinin şiiri olmasını ister. Bir kimse Lâguta'yı Râmitīn'in çenginden ayırdetmez mi?

(*Minūçihrī*)

چو رامین گه گهی بنواختی چنگ
زخوشی برسرآب آمدی سنگ
شاعر

Râmīn, kâh kâh çengi çalınca taş, sevinçinden suyun yüzüne çıkardı.

(*Şā'ir*)

رام (*ba.*).

رامش (**râmiş**) = Nağme, ır.

زکوس وتبیره برآمد خروش
جهان پرشد از رامش نای ورود
اسدی

Kös ve davul çalınmaya başladı. Dünya ney ve kemançe sesinden doldu.

(*Esedī*)

Bu sebeple hanende ve sazendeye râmişger denir. Yahut râmiş istirahat mânasına olan ārâmiş muhaffefidir. Nağme ve saz istirahate sebep olduğundan nağmeye râmiş, sazendeye râmişger denmiştir.

زرامشگران رامشی کن طلب
که رامش بود نزد رامشگران
منوچهری

İstirahatı sazendelerden iste; çünkü istirahat sazendelerin yanındadır.

(*Minūçihrī*)

(Dânişver) e (dânişī) dedikleri gibi (râmişger) e (râmişī) de derler. Nūşīrevân'm mühründe şu kelimeler yazılı imiş:

راه بسیار تاریکست مرا چه بیش ، عمر دوباره نیست مرا چه خواهش ، مرك درقفاست مراچه رامش.

Yol çok karanlıktır, ben ne görebilirim. Hayat iki defa değildir, benim ne isteğim olabilir. Ölüm arkadadır, ben nasıl istirahat ederim.

İstirahat vesilesiyle zevk ve eğlenceye de denir.

زمین بوسید شیرین کای خداوند
زرامش سوی دانش کوش یکچند
نظامی

Şīrīn, kemali hürmetle: padişahım! Zevk ve eğlenceden biraz

vazgeç de ilim cihetine çalış, dedi.

(Niẓāmī)

راميش جان (râmişi cân) = Ḫusrevi Perviz'in sazendesi Bârbed'in icadettiği 30 nağmeden sekizinci nağme.

چو كردى رامش جانرا روانه
زوامش جان فدا كردى زمانه
نظامى

Râmişicân denilen makamı terennüme başlayınca zamane zevk ve şevkından canını feda ederdi.

(Niẓāmī)

راميش خوار (râmiş ḫuvâr) = Musikide bir makam.

راميشك (râmişk) = Râmiş.

راميشگاه (râmişgâh) = İstirahat edilecek yer.

رامك (**râmek**) = (Râm) ın küçültülmüşü § Sürgünü defetmek için alınan ilâç.

رامناد (**râmnâd**) = İtaat eden § Söz dinliyen § Her şemsî ayın yirmi sekizinci günü (Nefîsî).

رامُوز (**râmūz**) = İnsanlara alışık bir balıktır ki daima gemi ile beraber gider, şayet başka balıklar gemiye zarar verecek olurlarsa meneder, eğer gemi batarsa insanları kıyıya yanaştırmaya yardım edermiş [*].

ماهى هست نام او راموز [**]
آذرى

Bir batık vardır ki adı râmūzdur.

(Āẕerī)

Birkaç beyit sonra da:

هست راموز مرشد كامل
كه برد را سوى ساحل
آذرى

Râmūzdan maksat mürşidi kâmildir ki insanı selâmet kıyısına götürür.

(Āẕerī)

رام هُرمُز (**râm hurmuz**) = Hurmuz'ün İran'da tesis ettiği bir şehir. Tahfif ile râmiz de derler.

رامْيار (**râmyâr**) = Çoban.

رسيدم درميان مرغزارى
دران ديدم رمى بى‌رامياري
نزارى

Bir çayır ortasına eriştim. Orada çobansız bir sürü gördüm.

(Nizārī)

Aslı remeyâr = sürüye mensuptur.

رامِيتَن (**tâmīten**) = Buharaya bağlı büyük bir kasaba.

خواهى‌كه بحق رمى بيارام اى تن
وانمر طلب دوست بيارام اى تن

[°] Nāṣırī, bizim elimizdeki Cihāngīrī'de bulunmıyan şu tafsilâtı Cihāngīrī'den naklettikten sonra (Āẕerī) bu masalı ('Acâ'ibüddünyā) da yazmış ve birkaç beyit sonra هست راموز مرشد كامل كه برد مرد را سوى ساحل beytini irat ile hakikati açıklamıştır, diyor.

[**] (Cihāngīrī), hikâyenin başlangıcından gaflet edip râmūz'u kaptan mânasını ispata bu beyti misal getirmiştir ki çok garîptir (Reşîdî).

خواهی مدد از روح عزیزان یابی
یا از سرخود ساز بیا ، رامیتن
خواجه علی [*]

Ey vücut! Hakka erişmek istersen ağır ve sakin ol. Dostu aramakta yâran ile doku: dokumacılık işine devam et. Azizlerin ruhundan istimdadetmek istersen baştan ayak yapıp Ramîten'e gel.

(Ḫuvâce 'Alî)

رَان (**rân**) = Uyluk.

شاهی‌که بروعیت خود ظلم می‌کند
مست بود که می‌کند ازران خود کباب
صائب

Bir padişah, idaresi altında olanlara zulmederse, kendi uyluğundan kebap yapan sarhoşa benzer.

(Ṣâ'ib)

Rânden = sürmek ten emir, (*İsfa, muḫ. vas.*) حکم‌ران hukumrân = hüküm süren.

بانصاف ران دولت وزندگانی
که نامت بکیتی بماند مخلد
سعدی

[*] Nakşibendî meslekinin büyüklerinden olup buralıdır, dokumacılık ederdi.

Hazreti Mevlânâ bu zatı şöyle öğmüştür :

گر نه علم‌حال فوق قال بودی کی شدی
بنده اعیان بخارا خواجهٔ نساجرا
مولانا

Mânevi bilgi söz bilgisinden üstün olmasaydı Buhara'nın ileri gelenleri dokumacı Ḫuvâce 'Alî'ye nerede kul, köle olurlardı.

(Mevlânâ)

İnsaf ile saltanat sür ve yaşa ki adın dünyada daima kalsın.

(Sa'dî)

ای شهسوار حسن مران تند باد پای
رحمی بکن بحال اسیر کمند خویش
عصمت بخاری

Ey güzelliğin şehsuvarı! Atı acele sürme, kendi kemendine esir olana merhamet et.

('İṣmet Buḫârî)

§ Baldırgan.

ران افشردن (rân efşurden) = Uyluk sıkmak (*k.*) atı depretmek ve çabuklaştırmak.

ران گشادن (rân guşâden) = Uyluk açmak (*k.*) ata binmek, yola gitmek, attan inmek § Birinin aybını meydana çıkarmak § Çıplak olmak.

لشگر غم ران گشاد آمده دوران او
ایلق روز وشبست تازند ران او
خاقانی

Gam askeri gitti, onun zamanı gelmiş, onun uyluğuna gündüz ve gece atı nişanlıdır.

(Ḫâḳânî)

رَانَج (**rânec**) = Hindistan cevizi = Nârgîl.

رَانْدَن (**rânden**) = Sürmek, kovmak, sevk etmek, uzaklaştırmak § Geçirmek, iç sürmek.

چرب وشیرین نعمت دنیا
بگس راندنش نمی ارزد
خاقانی

Dünya nimetinin yağlı ve tatlısı onun sineğini kovmağa değmez.

(Ḫâḳânî)

هرکه بخوارباش برانی زپیش
رەندهد هیچ کسش سوی خویش
عماد

Her kimi hakaretle huzurdan kovarsan hiçbir kimse kendi tarafına ona yol vermez.
(*'İmâd*)

اسب راندن (esb rânden) = At koşturmak.
روز راندن (rûz rânden) = Gün geçirmek.
سخن راندن (suḫen rânden) = Söz söylemek.
قلم راندن (ḳelem rânden) = Yazmak.
کام راندن (kâm rânden) = İsteğine kovuşmak.

رانین (**rânîn**) = (N) nin esresi ve üstüniyle çakşır, şalvar.

چرا بندد مگس دستار وفوطه
چرا پوشد ملخ رانین دیبا
خاقانی

Niçin sinek sarık ve peştamal sarınır; niçin çekirge kumaştan şalvar giyer.
(*Ḫâḳânî*)

راوچه (**râveçe**) = Bir nevi üzüm.

راود (**râved**) = Akar suyu, çayır ve çimeni olan inişli yokuşlu yer.

فسیله براود همی داشتی
شب‌وروز دردشت بگذاشتی
فردوسی

Çayırda sürüsü vardı. Gece gündüz orada bırakırdı.
(*Firdevsî*)

راورا (**râvrâ**) = Kirpi.

گر سایهٔ عود تو افتد بزرق او
سر برکشد بسینه عدویت چوراورا
عمادالدین

Eğer senin topozunun gölgesi düşmanının başına düşerse başını kirpi gibi göğsüne çeker.
(*'İmâduddîn*)

(Reşîdî) ye göre doğrusu (jâvjâ) dır.

راوک (**râvek**) = Sâf, süzülmüş, durulmuş şey. (*Ar.*) راوق.

بگذشت ماه روزه بخیر ومبارکی
پرکن قدح زبادهٔ گلرنك راوکی
ظهیر

Oruç ayı yani ramazan hayırlı ve mübarek olarak geçti. Gül renkli durulmuş şaraptan kadehi doldur.
(*Ẓehîr*)

Mecazen şarap mânasına da gelir.

راوند (**râvend**) = Hevenk ve esvap asılan sıcım § Ḳazvîn'e bağlı bir yer § Bu isim ile anılan ilâç.

راویز (**râvîz**) = Deve dikeni = ḫâr uştur.

راه (**râh**) = Yol, tarz, mezhep.

جوانی گفت باپیری دل آگاه
که ای قدحم چه می جویی درین راه
سعدی

دل آگاه (*ba.*) § Makam, perde.

این مطرب از کجاست که راد عراق ساخت
حافظ

ʿIrâḳ nağmesini yapan bu mutrip nereden peyda oldu, yahut nerelidir.

(*Ḥāfıẓ*)

§ Kere: yek râh = bir kere. Şed râh = yüz kere § Nağme, perde, usul, hanendelik, sazendelik § Akıl.

بزن راهی که شه بی‌راه گردد
مگر کاین داوری کوتاه گردد
نظامی

Bir nağme çal ki padişah bihuş olsun. Belki bu dâva kısalır, hallolur.

(*Niẓāmī*)

§ Söz.

چه مردی تو وزادوبومت کجاست
سزد گر بگویی مرا راه راست
نظامی

Sen kimsin ? Memleketin neresidir? Eğer bana doğrusunu haber verirsen münasip olur.

(*Niẓāmī*)

§ İnsanın bâtını, içi:

راه فلانرا فلان زد

Filânın bâtınını filân vurdu, yani filâncanın içini filân bozdu, ifsadetti.

Muhaffefi (reh) dir.

راهبر (râhber) = Yol gösteren, kılavuz.

ای یارغار سید وصدیق وراهبر
مجموعهٔ فضائل وگنجینهٔ صفا
سعدی

Ey seyyidilümem (صلعم) *in mağara arkadaşı, daima doğru ve hak yolu gösterici, faziletler dergisi, sâfiliğin hazinesi olan zat!*

(*Saʿdī*)

راه بند (râh bend) = Yol bağlıyan (*k.*) yol kesici.

سگ من گرگ راهبند منست
بلکه قصاب گوسفند منست
نظامی

Benim köpeğim benim yolumu kesicidir. Hattâ koyunlarımın kasabıdır.

(*Niẓāmī*)

راه خفته (râhi ḫufte) = Uzun ve uzak yol.

راه ملك عشق راه خفته است
ظهوری

Aşk mülkünün yolu uzun yoldur.

(*Ẓuhūrī*)

§ Düzgün yol.

راه خوابیده (râh ḫuvâbīde) = İşlek ve büyük yol.

راهدار (râhdâr) = Kolcu, yol bekçisi; râhbân da denir.

مردم چشم مرا باشد مدار از خون دل
گر نیاید کاروان پی‌توشه ماند راهدار
شفیع

Benim gözbebeğimin medarı gönül kanındandır. Kervan gelmezse kolcu azıksız kalır.

(*Şefīʿ*)

Râhzen mânasına da gelir.

مگر آن کو گناهکار بود
دزدخونی وراهدار بود
نظامی

Sanırım ki o suçlu, insan öldürücü hırsız ve yol kesicidir.

(*Niẓāmī*)

راه راه (râh râh) = Yol yol.
راه راه جامه (râh râh câme) = çizgili elbise.
راهرو (râhrev) = Yolcu.

ای بی‌خبر بکوش که صاحب خبر شوی
تا راهرو نباشی کی راهبر شوی
حافظ

Ey bir şeyden haberi olmıyan! Bilgi sahibi olmaya çalış. Yolcu olmadıkça nasıl yol gösterici olursun.
(*Hâfız*)

راهزن (râhzen) = Yol kesici § Nağme eden, saz çalan راه (*ba.*).

کسی بدورهٔ عدلت نمی‌کند جزعود
زدست راهزنان ناله درمقام عراق
سلمان

Senin adaletle hükmettiğin devirde, sazendelerin elinden ʿIrâk makamında uddan başka feryadeden yoktur.
(*Selmān*)

Burada râhzen den maksat adalete göre yol kesen, haydut; nâleye göre sazendedir. Irak kelimesinde de Irak şehrine telmih edilmiştir.
راهشاه (râhşâh) = Cadde = Şahrâh.
راهنما (râhnümâ) = Yol gösteren. (*muḫ.*) رهنما (*ba.*).
راهی (râhî) = Yolcu § Yufka, pide.

راه آورد (râh āverd) = Hediye, armağan § Postacı § Süvari.

زراه یارم اگر آوری غبار ای باد
مرا ازان نبود خوبتر ره آوردی
کاتبی

Ey rüzgâr! Eğer yârimin yolundan toz getirirsen bana ondan daha iyi armağan olmaz.
(*Kātibî*)

راه اُفتادن (râh uftâden) = (*k.*) Eşkıya, kafilenin yolunu kesmek, yağma etmek.

ره افتادن گرفت ازهرکرانها
بماند از راه رفتن کاروانها .
خسرو

Her taraftan haydutlar yolu kestiler. Kervanlar yola gitmekten kaldılar.
(*Ḫusrev*)

§ Çocuk yürümeye başlamak § Yol uğramak.

راه انجام (râh encâm) = Yolculuğa lâzım olan şeyler, hususiyle at: at'a râh encâm denmesinin sebebi, binicisini yolun sonuna ulaştırdığı içindir.

تنوری چنان گرم بپندنان
ره انجامها گرمترکن عنان
نظامی

Fırın böyle kızgın iken ekmek yap. Atın dizginini süratlendir.
(*Niẓāmî*)

راه بدیه بُردن (râh bedih burden) = (*k*) Bir şeyin akla uygun bir şekil alması (yolu köye uğratmak ki, maksat, yollu, mâkul ve münasip söz söylemektir Âsım Efendi).

مقصود بنده ره بدهی می‌برد هنوز
گر باشدش زنور ضمیرت هدایتی
کمال اسماعیل

Eğer senin içinin nurundan ona bir hidayet olursa henüz

bendenin maksadı ve arzusu akla uygun bir şekil alır.
(*Kemāl İsmā'il*)

راه بُریدَن **(râh burîden)** = Yolculuk etmek § Yol kesmk.

بیابان حرم وا طی بپا کردم خطا کردم
بسر باید بریدن راه کوی دلربایانرا
دانش

Haremi şerif ovasına ayakla (yayan) gittim; yanlış hareket ettim; çünkü gönlü cezbedenlerin mahallesine başla gitmek lâzımdır.
(*Dānîş*)

راهِ بُریده **(râhi burîde)** = Haydutların baskınına uğramamak için kapatılan yol.

درعهد سبکدستیٔ آن غمزهٔ خونریز
شمشیر تو آسوده تراز راه بریده‌ست
صائب

O, kan dökücü gamzenin el çabukluğu zamanında senin kılıcın kapatılmış yoldan daha âsudedir: kılıcına hacet yoktur.
(*Şā'ib*)

راه بَسَر بُردَن **(râh beser burden)** = Yolu başa götürmek (*k.*) yolu tamamlamak, sona erdirmek.

راهِ جامه دَران **(râhi câme derân)** = Elbiseyi yırttıran nağme: Nekîsâ'nın tasnif ettiği bir nağme ki dinliyenler aşka gelip elbiselerini yırtarlarmış نکیسا (*ba.*).

راهِ خُسرَوانی، راهِ خاوَرکَن، راهِ خاوَرکَش **(râhi ḫârkeş, râhi ḫârken, râhi ḫusrevânî)** = Musikide birer makam.

راهِ رُوح **(râhi rūḥ)** = Musikide bir makam ve Bârbed'in icadettiği makamların yedincisi.

راهِ شَبدیز **(râhi şebdîz)** = Bârbed'in tertibettiği 30 makamın on üçüncüsü.

هرآن شب کوگرفتی راه شبدیز
شدندی جملهٔ آفاق شبخیز
نظامی

Bârbed herhangi gece şebdîz'i terennüm ederse bütün etraf uyanırdı.
(*Nizāmî*)

راهِ غُول **(râhi ġūl)** = (*k.*) Dünya.

راهِ قَلَندَر **(râhi ḳelender)** = Musikide bir makam.

ای صنم چنگ زن چنگ سبکتر بزن
پردهٔ مستان بساز راه قلندر بزن
خسرو

Ey saz çalan güzel! Sazı çabuk çal, mestler makamını terennüm et, râhi kelender'i çal.
(*Ḫusrev*)

Ḳelender, kelender muarrebidir. کلندر (*ba.*).

راهگان **(râhgân)** = رایگان (*ba.*).

راهِ کاهکشان **(râhi kâhkeşân)** = Samanuğrusu (*Ar.*) مجره.

راه گذار **(râhguzâr)** = رهگذار (*ba.*).

راه گستر **(râhguster)** = Binek hayvanı hususiyle yürük hayvan.

دران ره چنان راهگستر براند
که وهم از پیش چند منزل بماند
زین‌الدین

O yolda öyle at sürdü ki vehim birkaç konak arkada kaldı.
(*Zeynuddin*)

راهِ گل **(râhigul)** = Musikide bir makam.

راه نشین **(râhnişîn)** = Dilenci, yersiz yurtsuz kişi.

بامن واه نشین خیز وسوی میگده آی
تا ببینی که دران حلقه چه صاحب جاهم
حافظ

Ben fakir ve garip ile kalk da meyhane tarafına gel. Bak oradakilerin teşkil ettikleri halkada benim ne büyük mevkiim var.
(*Ḥāfız*)

§ Köşe başlarında hekimlik taslayıp, ilâç satan kimse. Postacıya da denir.

راه نورد **(râh neverd)** = Yol tayyeden: düren (*k.*) acele giden at, postacı, yolcu.

راهوار **(râhvâr)** = Râhbân yerinde rahvan dediğimiz acele ve sarsıntısız giden binek hayvanı. راهدار (*ba.*).

دریا درآستین تو یا دست‌درفشان
شهلان بزیر زین تو یا خنگ‌راهوار
قاآنی

Yenindeki deniz midir? yoksa inci saçan el mi? eyerinin altındaki şehlân denilen dağ mı? yoksa rahvan at mı?
(*Ḳāānî*)

راهواره **(râhvâre)** = Yol armağanı.

راهوی **(râhuvî)** = Musikide rehâvî denilen makam.

نکیسا درترانه جادویی ساخت
پس آنگه این غزل در راهوی ساخت
نظامی

Nekîsâ, nağmede sihir gösterdi, ondan sonra rehâvî makamında bu gazeli okudu.
(*Niẓāmî*)

غزلهای خود همی خواندم
در نهاوند وراهوی وعراق
انوری

Nihâvend, rehâvî, ʿIrâḳ makamlarında kendi gazelceğizimi okuyordum.
(*Enverî*)

Burhânı Ḳâṭıʿ ve Câmiʿ âhuy vezninde yazmışlarsa da başka lügatlerin misal olarak getirdikleri şiirlerin vezinleri bu türlü okumaya müsait değildir.

راهیست که کاسه می توان داد بدست

(râhîst ki kâse mîtevân dâd bedest) = Bir yoldur ki ele kâse vermek mümkündür (*k.*) işlek cadde: geleni gideni o kadar çok ki bir ucundan öbür ucuna kadar elden ele kâse vermek mümkündür, demektir.

راهیست زکعبه تا بمقصد پیوست
وزجانب میخانه ره دیگرهست
لیکن ره میخانه زآبادانی
راهیست که کاسه می‌توان دادبدست
شاعر

Kâbeden maksada erişmek için bir yol, meyhane cihetinden de başka bir yol vardır. Fakat meyhane cihetinden olan yol mamur olduğundan pek işlektir.

(*Şâ'ir*)

رای **(rây)** = Hint hükümdarlarının lâğabı ki raca denir § Yol = râh. Arapça itikat mânasını ifade eden رای rey kelimesi Farsçada bu suretle okunur.

خلاف رای سلطان رای جستن
سعدی

Padişahın re'yine aykırı rey aramak yani fikir beyan etmek.

(*Sa'dî*)

رایزن (râyzen) = Fikir beyan eden: müsteşar.

رایگا **(râygâ)** = Sevgili, mahbup.

رایگان **(râygân)** = Bedava, beleş, emeksiz ele geçen şey: Rây = yol. گان nispet ve liyakat mânasını ifade ettiğinden yola lâyık, yolda bulunan, yola atılan değersiz demektir § Lûgatler aslı râhgân dır demişlerse de rây'ın râh mânasına geldiği maddesinde yazılmıştır.

ازابر رشته رشته چکد در شاهوار
وزخاك توده توده درگنج شایگان
زان رشته رشته رشتهٔ لولوست بی‌بها
زان توده توده توده یاقوت رایگان
هدایت

Buluttan dizi dizi iri inci damlar, topraktan küme küme hazine biter. O diziye nispetle inci dizisi kıymetsiz, o kümeye nispetle yakut kümesi değersizdir.

(*Hidâyet*)

رایگان درقدمش چون سروزرباخته ام
سر چرا بر من دلخسته گران می دارد
سلمان

Mademki ayağına başımı ve paramı değersizce feda etmişim; ben yüreği yaralıya niçin kafa tutuyor.

(*Selmân*)

رایه **(râye)** = Küçük çocukların baş ve yüzlerinde çıkan sivilce (*Ar.*) صفه.

رُبا **(rubâ)** = Rubûden = kapmak tan emir, (*isfa. mah. vas.*).

می‌باید زلف مشکینش دل ازخوبان مگر
زلف او خاصیت آهن رباداره همی
قاآنی

Onun misk kokulu zülfü, güzellerin gönlünü kapar. Galiba

onun zülfünde daima mıknatıs hassası vardır.

(*Kāāni*)

رَبَاب **(rebâb)** = Tambur şeklinde kısa saplı saz. Bu saz (اقلیغ) ile mütearifitir ki şimdi ayaklı kemana derler (Âsım Efendi).

Rebâb kelimesi revâve den Arapçalaştırılmıştır, (r) nin doğru harekesi Oḳyânūs'ta yazıldığı ve Farsça lûgatlerin çoğunda olduğu gibi üstündür. Dilimize ötre olarak geçmesine, Farsça (Burhān) ın gurâb, tercümesinin turâb vezninde demesi sebep olmuştur رواوه (*ba.*) [*].

دو بیتم جگرکرد روزی کباب
که می‌گفت گویندهٔ بارباب
سعدی

Bir gün bir hanendenin rebâb ile söylediği iki beyit ciğerimi yaktı.

(*Sa'di*)

رِبْل **(ribl)** = Sığırgözü denilen bir nevi papatya. Bazı lûgatlere göre pelin.

رَبُوخَه **(rebūḫe)** = Hoşluk, hususiyle cinsî münasebette hissedilen hoşluk.

گه ربوخه گردد و برپشت تو
گه بزیراو ربوخه خواهرت [**]
منجیك

[*] Şu halde rübâb-ı şikeste değil, bizim öteden beri söylediğimiz gibi rebâb-ı şikestedir. (غلط مشهور) da sayılamaz.

[**] Edebe uymadığından tercüme edilmedi.

رُبُودَن **(rubūden)** = Kapmak.

تو بسیرت وشمائل دل من ربودی آری
نه غلام روی ومویم نه اسیر زلف وخالم
عماد

Sen siyret ve ahlâkınla benim gönlümü kaptın; evet, ne yüzün, ne saçın kölesiyim; ne zülüf ve ben'in esiriyim.

(*'Imād*)

رُبُوشَه ، رُبُوسَه **(rubūse, rubūşe)** =Baş örtüsü. Aslı rūpūşe dir. Bu, asla nazaran baş örtüsü değil, yüz örtüsüne denilmesi daha uygundur.

رَبُون **(rebūn)** = İşçiye işten önce alelhesap verilen ücret.

ای مرترا گرفته بت خوش زبان ربون
تو خوش بدو سپرده دل مهربان ربون
ناصر

Ey tatlı dilli bir güzelin zebunu olan kimse! Sen muhabbetli gönlünü önce hoşlukla ona tevdi etmişsin.

(*Nāṣır*)

Lûgâtlerin bir kısmı meselâ kesmek şartiyle alınan karpuz ve kavun gibi şeylere muhayyer verilen paradır ki halk buna (بشرط کارد) derler; bir kısmı da hesaplaşma sonunda işçiye ücretten fazla verilen bahşiş demişler. Bu kelime Arapçadır. Ferhèng sahipleri Farsça sanmışlar (Nāşırî).

رَپُود ، رَپد **(reped, repūd)** = Otlıyan hayvanları sarhoş eden bir ot. Türkçe eşḫūn'dan bozulma aşkın denilen bahçe ravendidir اشخون (*ba.*)..

رُت **(rut)** = Çıplak.

سرآن کاخها باخاك هموار
زمینی رت نه درمانده نه دیوار
شیخ عطار

O köşklerin başı toprakla müsavi; çıplak bir yer: ne kapı kalmış, ne duvar.
(*Şeyḫ 'Aṭṭār*)

§ Eli boş, yoksul.

از وفور عطای آن کف راد
رت ومفلاك بحر وکان باشد
علی کوچك

O cömert elin çok verimli olmasından deniz ve maden yoksullaşır.
(*'Ali Küçik*)

رَتَه **(rete)**=فندق هندی denilen şeydir: Suda ıslatılınca sabun gibi köpürür ve kirli şeyleri temizler.

رَجَال **(recâl)**=Örümcek. (Nāṣırī), Burhān'da (ز) ile زجال dir.

رَچُك **(reçuk)** = Geğirmek.

ببندد دهان خود ازفرط بخل
که برناید از سینهٔ او رچك
طبان

Çok pinti olduğundan göğsünden geğirti çıkmasın diye ağzını kapar.
(*Ṭebbān*)

(Burhān), رجغك recğek şeklinde de yazmıştır.

رَجْلَه **(recle)** = Mantar =خایه‌دیس= سپاروغ.

رَجَه **(rece)** = Üzerine hevenk ve esvap asılan sicim.

رُح **(ruḫ)** = Yanak, yüz, çehre.

سپار دل بهر کس‌که رخی چو ماه دارد
یکسی سپار دلراکه دلت نگاه دارد
سلمان

Her ay yanaklıya gönül verme; bir kimseye gönül ver ki muhafaza etsin.
(*Selmān*)

§ Anka gibi mevhum bir kuş § Bu kuşun adı verilen şatranç taşlarından biri § Dizgin.

شطرنج جمالرا تو شاهی یارخ
مراسب کمالرا رکابی یارخ
عنصری

Güzellik şatrancının şahı mı yoksa ruḫi misin? Kemal atının üzengisi mi yoksa dizgini misin?
(*'Unṣurī*)

§ Taç.

گرفته پای تختشرا فلك رخ
نتابد جاودانه بخت ازو رخ
قطران

Felek onun tahtının ayağını taç ittihaz etmiştir. Talih hiçbir vakit ondan yüz çevirmez.
(*Ḳeṭrān*)

§ Taraf, canip § Hasırotu.

رَح (reḥ) = Yarık.

تو شاد بادی وآزاد بادی از غم دهر
عدوت مانده زبارعنا وغم رخ رخ
سوزنی

Sen sevinçli ve zamanın gamından azade olasın. Düşmanın meşakkat ve kederden çatlasın.

(*Sūzenī*)

§ Gam ve keder.

صبا مثال هرآیند شادوخرم وخوش حال
بخاکبوس جنابش صدور ازغم ورخ
عمید

Büyükler, gam ve kederden azade olarak sevinç ve hal hoşluğu ile saba gibi onun huzurunun toprağını öpmeğe gelirler.

(*'Amīd*)

رُخام (ruḫâm) = Mermer. Arapça ile müşterektir.

رِخبِين، رُخبِين (ruḫbīn, riḫbīn) = Katılaşmamış ekşi ayran § Çökelek § Lor ve höşmerim.

رَخت (reḫt) = Giyilecek, örtünülecek şeyler, Kapkacak gibi ev eşyası.

رخت مسیحا بکشد هر خری
محرم دولت نشود هرسری
نظامی

Mesihin eşyasını her eşek taşır. Her baş devlete mahrem olmaz.

(*Niẓāmī*)

یك ذره دل بصحبت زاهد نمی کشد
ساقی بیاکه درگروتست رخت ما
طالب آملی

Gönül zerre kadar sofu ile konuşmaya meyletmiyor. Sâki! Gel, metaımız sana rehindir.

(*Ṭālib Āmilī*)

§ Doğru, dürüst.

گریوه بلندست وسیلاب سخت
میپیچان عنان من ازراه رخت
نظامی

Tepe yüksek, sel suyu şiddetlidir. Benim dizginimi doğru yoldan çevirme.

(*Niẓāmī*)

§ Binek hayvanı, hususiyle at.

گره بردوال کمر کرد سخت
بجنگ دوالی روان کرد رخت
نظامی

Kemer kayışını kuvvetli düğümledi; (Devâlī) adlı bahadırla savaşa at sürdü.

(*Niẓāmī*)

§ Keder.

دل گشته بافکر واندیشه یار
زدستم برون شد برخت اختیار
شهاب

Gönlüm düşünce ve endişeye daldı. Keder sebebiyle ihtiyarım elden gitti.

(*Şihāb*)

§ Bir kişilik yemek [*].

رخت افکندن (reḫt efkenden) = (*k.*) Bir yerde oturmaya karar vermek, yolculuktan vazgeçmek § Âciz olmak.

[*] (Reşīdī) ve ona uyan (Nāşirī) reḫt'in misallerini şüpheli buluyorlarsa da kendilerinin tevilleri de şüphelidir.

رخت بستن، رخت بربستن (reḫt berbesten, reḫt besten) = (*k.*) Sefere hazırlanmak § Ölmek.

رخت بصحرا کشیدن (reḫt beşeḥrâ keşîden) = (*k.*) Ölmek.

رخت‌شور (reḫt şûr) = Çamaşır yıkıyan.

رُخسار (**ruḫsâr**) = Yanak.

ظلمت خط تو پیرامن رخسار گرفت
یارب از آنکه این آینه زنگار گرفت
یغما

Yanağında beliren tüyceğizlerin karaltısı yanağının çevresini kapladı. Yarabbi! Bu ayna kimin ahından cilâsını kaybetti.

(*Yeğmâ*)

İnsandan başkasında da kullanılır.

گریه ام کز جگر سوخته در دیدهٔ ابر
بهر آرایش رخسار بهار آمده ام
فصیحی

Ben bir göz yaşıyım ki yanık bağırdan bulutun gözüne baharın yanağını süslemek için gelmişim.

(*Feşîḥî*)

Yüz, çehre mânasına da gelir.

رَخش (**reḫş**) = Beyazla karışık kırmızı renk.

زیں سرکه گرزش زتن کرد بخش
زمین گشت گلگون وخورشید رخش
اسدی

Onun topuzunun vücuttan ayırdığı birçok baştan, yer, kırmızı, güneş, alaca oldu.

(*Esedî*)

بخشای برمن تو ای داد بخش
که از خون دل گشت رخساره رخش [*]
فردوسی

Ey adalet bağışlıyan! Beni af ve mağfiret et; zira yüreğimin kanından : teessürden yanağım kızardı.

(*Firdevsî*)

Rustem'in atı kırmızılı, beyazlı olduğundan reḫş denmiştir.

کین بندهٔ شه بود روز رزم
اگر زنده گردد خداوند رخش
فخری

Reḫş'in sahibi yani Rustem sağ olsa harb günü padişahın âciz bir kölesi olur.

(*Feḫrî*)

§ Mutlak at § Kavsikuzah.

میغ چون ترکهٔ آشفتهٔ تیر اندازست
برق تیرش بود ورخش کمانش باشد
فرالاوی

Bulut; oku şimşek, yayı kavsikuzah olan ok atıcı, öfkeli bir Türke benziyor.

(*Firâlâvî*)

رخش بهار (reḫşi behâr) = (*k.*) bahar rüzgârı, bulutu.

رُخش (**ruḫş**) = Parıltı, ziya.

زخون دشمن او شد بحر مغرب جوش
فکند تیغ یمانیش رخش درهمان
عنصری

Onun düşmanının kanından Batı denizi dalgalandı. Onun Yemen işi kılıcı, Ummanda parıldadı.

('*Unṣurî*)

[*] Reḫş, halis kırmızı mânasına da geldiğinden bu türlü tercüme ettim.

روی صبح زرد گردد اگر
افکند برسپهر، تیغ تو رخش
فخری

Eğer senin kılıcın göğe ziya salarsa Meriḫ'in yüzü-sararır.
(*Fehrî*)

§ Güneş.

رَخْشَان ، رَخْشا (**rehşâ, rehşân**)= Parlayıcı. Rehşîden=parlamak mastarından sıfatı müşebbehe.

سحرگه که رخشید خورشید رخشان
جهان شد ز نورش چو لعل درخشان
هدایت

Seher vakti parlak güneş parladığı zaman dünya onun nurundan parlak lâ'l gibi oldu.
(*Hidâyet*)

گفتم دلت غمگین چرا
ماه نوت پرچین چرا
آن طرهٔ مشکین چرا
بر ماه رخشا ریخته
بدرالدین

Gönlün neden kederli; yeni aya benziyen kaşın niçin çatılı; o misk kokulu zülfün niçin parlak ay üzerine dökülmüş; dedim.
(*Bedruddin*)

چند بارش دیده ام درخواب لیك
خلقتش این بار زیبا دیده ام
لوح پیشانیش را از لوح نور
چون ستارهٔ صبح رخشا دیده ام
خاقانی

Rüyada birkaç defa görmüşsem de bu defa şeklini daha yakışıklı gördüm. Nurdan yapılmış levhaya benziyen alnı levhasını sabah yıldızı gibi parlayıcı gördüm.
(*Hâkânî*)

رَخْشَه (**rehşe**) = Ateş yalımı.

رُوحْ فِرُوز (**ruḥ firūz**)=Melikî ayların yedinci günü. (Burhân) (r) nin üstüniyle رُخ گیره ruḫ gîre mânasına da almıştır.

رُوحْ گِیره (**ruḥ gîre**) = Bükülmüş kaytan gibi dört katlı bilezik.

رَخْنَه (**rehne**) = Gedik, delik.

عمر پایست رخنه سر حادثه سیل پل شکن
کوشکه نارسیده سیل از پل رخنه بگذری
خاقانی

پل (*ba.*). (r) nin ötresiyle kâğıt mânasınadır.

رَخِیدَن (**rehîden**) =Yorgunluktan solumak.

رَد (**red**) = Bilgin, feylesof.

یکی انجمن ساخت با خردان
هشیوار وکار آزما وردان
فردوسی

Akıllılar, zekiler, tecrübe sahipleri ve feylesoflardan mürekkep bir meclis kurdu.
(*Firdevsî*)

§ Bahadır, yürekli.

سیاوش رد را برادر تویی
بگوهر ز سالار برتر تویی
فردوسی

Bahadır Siyâvuş'ün biraderi sensin, yaradılışta başbuğ'dan daha yüksek sensin.
(*Firdevsî*)

رَدَه (**rede**) = Saf, sıra: insan ve eşyaya şâmildir.

رده بزکشیدند ایرانیان
ببستند خون ریختن رامیان
فردوسی

İranlılar tabur teşkil ettiler. Kan dökmeye hazırlandılar.
(*Firdevsî*)

زیبا نهاد مجلس وخالی گزید جای
ساز وشراب پیش نهاده رده رده
شاکر بخاری

Meclisi güzel tertip, yeri tenha intihabetti. Saz ve şarabı sıra sıra öne koydu.
(*Şâkiri Buḫâri*)

§ Döğen: buğday döğdükleri çakmak taşlı alet.

رَز (**rez**) = Üzüm ağacı, asma.

اگر مخالف تو رزنشاند اندر باغ
بوقت بار عنا میدهد بجای عنب
فردوسی

Eğer sana muhalefet eden kimse bağa asma çubugu dikse mahsul zamanı üzüm yerine meşakkat meyva verir.
(*Firdevsî*)

§ Üzüm.

به پیش لفظ او شکر چنانست
که اندر پیش شکر غورهٔ رز
سوزنی

Onun sözü yanında şeker; şeker yanında üzüm koruğu gibidir.
(*Süzenî*)

§ Üzüm bağı.

از ره رخنه چو دزدان برز خود رفتم
مولانا

Hırsızlar gibi gedik yoldan kendi bağıma gittim.
(*Mevlânâ*)

نزدیك رزآید در رز وا بگشاید
منوچهری

Bağın yanına gelir, bağın kapısını açar.
(*Minüçihrî*)

(Rez) (tâk) den daha umumidir; çünkü rez asma olsun olmasın mutlak üzüm ağacıdır, tâk ise asmadır § Boya, renk § Rezîden = boyamaktan emir, (*İsfa. muḫ. vas.*).

چو شمشیر تو رنگرز من ندیدم
که ریك سیه را کند ارغوانی
منوچهری

Ben senin kılıcın gibi siyah kumu erguvan renkli yapan bir boyacı görmedim.
(*Minüçihrî*)

Rezân, rez'in cem'i olduğu gibi boyayıcı mânasına sıfatı müşebbehe de olur § Zehir.

کانرا بزه کرد وآن تیر کز
که پیکانشرا داده بود آب رز
فردوسی

Yayı kirişe geçirdi; ılgın ağacından yapılmış ve temrenine zehirli su vermiş oku.
(*Firdevsî*)

رزبان (**rezbân**) = Bağcı.

رزبانرا بدو ابری برافتاده گره
گفت لاحول ولا قوة الا بالله [*]
منوچهری

Bağcı iki kaşını çatıp «lâ ḥavle velâ kuvvete illâ billâhi» dedi.
(*Minüçihrî*)

[*] Burada (بالله) billih gibi okunur.

رزبر (rezbur) = Bağ bıçkısı.

رَزِد (**rezd**) = Obur, çok yiyici, ekûl.

رَزده (**rezde**) = Yorgun, bîtap, incinmiş.

رَزم (**rezm**) = Cenk, savaş.

چاکرانت بگه رزم چو خیاطانند
گرچه خیاط نیند ای ملك کشور گیر
بگز ایزه قد خصم تو می پیمایند
تاببرند بشمشیر وبدوزند بتیر
ظهیر

(Ey memleket zapteden padişah)! Senin kölelerin savaş zamanında terzi değillerse de terzi gibidirler. Kılıçla kesip okla dikmek için mızrak arşıniyle düşmanının boynunu ölçerler.

(*Zehir*)

(Z) nin üstüniyle boyarım mânasına rezîden = boyamaktan muzariin mütekellim sıygasıdır § Muharebe meydanı mânasına da gelir.

رزمگاه (rezmgâh) = Savaş yeri, harb meydanı

تو گفتی که ابری برآمد سیاه
ببارید خون اندران رزمگاه
فردوسی

Eğer görseydin siyah bir bulut zuhur edip o muharebe meydanına kan yağdırdı derdin.

(*Firdevsî*)

رزمگیر (rezmgir) = Kavga eden § Melikî ayların birinci günü.

رزم یوز (**rezmyūz**) = Cenkçi, savaşçı, yüzîden=aramak mânasına geldiğinden kavga arayıcı demektir=(rezmyūş).

نه پیدا بد از خون تن رزم یوش
که پولاد پوشست یالعل پوش
اسدی

Savaşçı, vücudundaki kandan zırh mı giymiş lâ'l mi yani kırmızı renkli elbise mi belli değildi.

(*Esedî*)

زره پوش دو صف شدی رزم یوش
برون آمدی باز مصقول پوش
اسدی

Savaşçı, harb edenlerin sırasına zırhlı olarak girer, kırmızı renge bürünerek: kana bulanarak çıkardı.

(*Esedî*)

رَزمه (**rezme**)=Bohça § Bir denk kumaş. (R) nin esre ve üstüniyle Arapçada da kullanılır.

رَزه (**reze**)=Rece § itüzümü (*Ar.*) عنب الثعلب § Hurma lifinden yapılan çok dayanıklı ip.

رَزیدَن (**rezîden**) = Boyamak.

رَزین (**rezîn**) = Muhkem, mazbut. Arapça ağır,vakarlı mânasınadır.

رَس (**res**) = Resîden=erişmekten emir, (*İsfa. muḫ. vas.*).

یارب تو بفریاد من فا کس رس
لطف وکرمت یار من بی کس بس
هرکس بکسی وحضرتی می نازد
جز حضرت تو نیست من بی کس کس
شیخ ابوسعید ابوالخیر

Yarabbi! Sen, ben kimsesizin feryadına eriş. Senin lûtuf ve keremin ben kimsesize yâr olarak kâfidir. Herkes bir kimseye, bir zata naz eder; ben kimsesizin ulu zatından başka kimsesi yoktur.

(*Şeyḫ Ebū Se'îd Ebūlḫeyr*)

§ İp [*]. Bu mânaya resen (*muḫ.*) § Altın, gümüş, kurşun gibi eritilmiş madenler.

رسا (resâ) = Erişici, § Çok (*k.*) çabuk anlayışlı.

شایدکه بگوشش رسی ای ناله رساشو
باشدکه ترحم کند ای آه اثرکن
یغما

Ey nâle! Çoğal; belki kulağına erişirsin. Ey ah! Müessir ol, belki merhamet eder.

(*Yeġmā*)

رسانه (**resâne**) = Hasret, teessüf.

پدرت وبرادرت وفرزند ومادر
شدستند ناچیز وگشته فسانه
تو پنجاه سال از پس مرگ ایشان
فسانه شنیدی وخوردی رسانه
ناصر

Baban, kardeşin, çocuğun, anan hiç hükmünde ve efsane oldular; sen onların vefatından elli sene sonra hikâyelerini işittin ve müteessir oldun.

(*Nāṣır*)

[*] Gerdanlık mânasına da yazmışlarsa da (Reşīdī) iple iktifa etmeli; diyor.

رسانیدن (**resânīden**) = Eriştirmek § Ismarlamak § Ödemek.

رست (**rest**) = Kurtulmak, halâs olmak mânasına (resten) den mazi ve mastarı tahfifî.

غلام همت آنم که پای بند کسیست
بجانبی متعلق شد از هزار برست
سعدی

O zatın himmetinin kölesiyim ki bir kimseye bağlıdır. Bir cihete gönül bağlamakla binden kurtulmuştur.

(*Sa'dī*)

بعذر وتوبه توان رست از عذاب خدای
ولیك نی‌توان از زبان مردم رست
سعدی

Özür dilemek ve tövbe etmekle Allahın azabından kurtulmak mümkündür, fakat halkın dilinden mümkün değildir.

(*Sa'dī*)

§ Yer, zemin.

تلایه برون برتلایه بجست
بخون غرق گشت آن همه بوم ورست
فردوسی

Dışarıda karakol karakola hücum etti. O yurt ve yer kana gark oldu.

(*Firdevsī*)

§ Sofa, divanhane § Sıra, saf.

همیشه تاکه باشد سروسوسن
نه بستان برکشیده هر یکی رست
فخری

Selvi ve susamdan her biri bostanda sıralandıkça.

(*Feḫrī*)

رستکار (restkâr) = Kurtulucu, halâs ve necat bulan.

بترس از خدا ومیازار کس
ره رستکاری همنیست وبس
فردوسی

Allahtan kork, kimseyi incitme, kurtuluş yolu ancak budur.
(*Firdevsî*)

انجمن ساخت نامدارانرا
راستکاران ورستکارانرا
نظامی

Ünlüleri, doğrular halâskârları topladı: onlardan meclis teşkil etti.
(*Niẓâmî*)

(*Muḥ.*) Restâr.

رَسْتَاد (**restâd**) = Vazife, maaş.

رَسْتَاك (**restâk**) = Ağacının dibinden sürüp çıkan taze filiz.

رَسْتَن (**resten**) = Kurtulmak, halâs olmak.

نه بتدبیر ازان توان رستن
نه بتزویر ازان توان جستن
جامی

Ne tedbir ile ondan kurtulmak, ne de yalanla ondan yakayı sıyırmak mümkün değildir.
(*Câmî*)

رسته (reste) = Halâs ve necat bulmuş, kurtulmuş.

خونریز من خراب خسته
هست ازدیت قصاص رسته
نظامی

Ben bitkin ve yaralının kanını döken kısas [*] *ödeneğinden kurtulmuştur.*
(*Niẓâmî*)

§ Sıra, saf § Kanun, kaide.

دو رسته در دندان چون ازلبش بتابد
گوئی مگر ثریا درماه کرده منزل
کمال اسماعیل

İki sıra inci gibi diş, dudağından parlayınca Ülker yıldızı ayda yer yapmış sanırsın.
(*Kemâl İsmâ'îl*)

§ Pazar.

رخت برچین از دردکان هستی چون‌ترا
اندرین رسته‌که هستی کس خریداری نماند
سیف اسفرنگی

Varlık dükkânının kapısından metaı topla, çünkü bulunduğun bu pazarda alıcı bir kimse kalmadı.
(*Seyfî İsferengî*)

§ Geçer yol.

رس (**rus**) = Haris, boğazına düşkün kimse. Bazı lügatler (r) nin üstüniyle yazmışlardır.

هرکه دردام کس نیفتاده است
عقل شا کرد او چو استادست
هرکه برکش بخیره کرده رس
عیش او تیره‌دان چو درگه کس
سنائی

Her kim ki (kus) ün tuzağına düşmemişse akıl, şakirt; o, usta gibidir. Her kim (kus) e haris olursa onun hayatını (kus)-ün ağzı gibi karanlık bil.
(*Senâ'î*)

Kus= kadın aleti tenasülü.

[*] Kışaş: işlediği fenalığın aynını, işliyene tatbik ile cezalandırma.

رسی بود گویند سالار سان
همه ساله چشمش بچیز کسان
ابو شکور

Bir haris vardı; derler ki kabîle başkanı gibi bütün yıl gözü halkın eşyasında idi.

(*Ebū Şekūr*)

سر هر خوان شدم چو گربهٔ رس
در هر کشتی سگ صاجور
انوری

Her sofranın başında obur kedi, her öldürüleceğin kapısında tokalı köpek gibi oldum.

(*Enverī*)

§ Muhkem, katı.

رُسْت (**rust**) = Rusten = ot bitmek ten mazi.

ای کریمی که در زمین امید
هرچه رست از بهار دست تو رست
انوری

Ey kerim olan zat! Ümit yerinde her ne bittiyse hep senin bahara benziyen elinden bitti.

(*Enverī*)

§ Muhkem ve mazbut.

شب آمد برشتر بستند رختش
بهم بربسته هفت اندام سختش
زاری

Gece geldi. Onun gevşemiş olan yedi âzasını birleştirip bir deveye sımsıkı bağladılar.

(*Nizārī*)

§ Toprak.

زما کس نماند برین بوم و رست
زنیکی نیاید ترا دست شست
فردوسی

Bu yer ve toprakta bizden kimse kalmaz; sana iyilikten el yıkamamak: vazgeçmemek lâzımdır.

(*Firdevsī*)

§ Bahadır, yürekli.

خویشتن داریاش ورست آیین
کز یسار تو ناظرند و یمین
اوحدی

خویشتن‌دار (*ba.*) § Toprak.

رُسْتَا (**rustâ**) = Köy, rūstâ (*muḥ.*),

اصفهان نیم جهان مشهور عالم بدزیش
این زمان رستای لندن بهترست از اصفهان
عندلیب

Isfahan dünyanın yarısıdır diye âlemde şöhret almıştı. Şimdi Londra'nın köyü Isfahan'dan daha iyidir.

(*'Andelīb*)

رستخیز ، رستاخیز (rustâḫīz, rusteḫīz) = Kıyamet günü: rusten = bitmek, ḫâsten = kalkmak kelimelerinden ismi mastar olan rust ile ḫīz kelimelerinden mürekkep olup aradaki elif atıf edatıdır. Bitme ve kalkma demektir ki insanların topraktan ot gibi çıkıp kalkmalarıdır. (R) üstün olduğuna göre (resten) kurtulmak mânasına geldiğinden restâḫīz kabrin sıkıntısı ve karanlığından kurtulup kalkmak mânası da hatıra gelebilir.

دل بسوزد برمنش دائم بروز رستخیز
گر بداند آتش دوزخ که ما را سوز کیست
آذری

Eğer cehennem ateşi bizim kimin aşkı ateşiyle yandığımızı bilse muhakkak kıyamet günü-

ne kadar bana kalbi yanar, tutuşur.

(*Āẕerī*)

رستم (**rustem**) = İranın meşhur pehlivanı ve savaşçısı. Rüstem, Rustehem, Rustemi dâstân, Rustemi destân, Rustemi sekzī de derler.

رستم برف (rustemi berf) = Kardan yapılan korkunç pehlivan sureti.

بجی اززال فلك نیست رهی عاشق را
طفل باشدكه كند واهمه از رستم برف
رهی

Rehī! Âşığın felek pehlivanından pervası yoktur, kar pehlivanından çocuk ürker.

(*Rehī*)

رستن (**rusten**) = Yerden bitmek.

نومید مشو زچاره جستن
كز دانه شكفت نیست رستن
نظامی

Çare aramaktan ümidini kesme. Tohumdan bitmek şaşılacak şey değildir.

(*Niẓāmī*)

رستنی (rustenī) = Bütün bitkiler.

درخق شناس این جهان فراخ
زمینست بیخ ، آسمانست شاخ
ستاره است گلهای بسیار او
همه رستنی برك وما بار او
تخم درخت ارفتی در گمان
برش را ببین تخم باشد همان
اسدی طوسی

Bu geniş dünyayı bir ağaç farz et, yer kökü, gök dalı, yıldız çiçekleri, bütün bitkiler yaprağı, biz meyvasıyız. Ağacın tohumundan şüpheye düşersen meyvasına bak; tohumu onun aynıdır.

(*Esedī i Ṭūsī*)

رسته (ruste) = Yerden bitmiş.

زباریدن ابر كافور بار
سمن رسته ازدستهای چنار
نظامی

Kâfur yağdıran bulutun yağmasından çınarın ellerinde beyaz gül bitmiş.

(*Niẓāmī*)

هان برسر سبزه پاخواری تنهی
كان سبزه زخاك لاله روی رسته است
خیام

Sakın sebzenin başı üstüne hakaretle ayak basmayasın; çünkü o sebze bir lâle yanaklının toprağından bitmiştir.

(*Ḫeyyām*)

Peynir şekeri yahut kamış helvası. Nev ruste yeni bitmiş, büyüyüp yetişmiş, taze.

رستی (**rustī**) = Yiğitlik, galebe, kuvvet.

از روی لاف گفتم آدم بخاك پشتش
هر چند این حكایت خود بود محض رستی
كمال اسماعیل

Öğünme yoliyle onun sırtını yere getiririm, dedim. Her ne kadar bu ifade hakikatte yiğitlik taslamaktan ibaretse de.

(*Kemāl İsmā'īl*)

§ Nimet ve yenecek, hazırda bulunan yemek حاضر ekmek ve helva § Peklik, kuvvet.

چون تو کریمان که تماشا کنند
رسن تنها نه بتنها خورند
نظامی

Senin gibi kerimler ki ibret ve basiret sahipleridir; nimeti yalnız değil, insanlarla yerler.
(*Niẓāmī*)

رسن خورم ز کاسهٔ زرین آسمان
وآوازهٔ صلا بمسیحا در آورم
خاقانی

Gökyüzünün yaldızlı kâsesinden yemek yer, Mesihi de davet ederim.
(*Ḫāḳānī*)

§ Rahat ve feragat.

ای رحمت نیایی تن درسنی
ای محنت نه بینی هیچ رسنی
زرآتشت بهرام

Merhamet etmezsen sıhhat bulmazsın, mihnet çekmezsen rahat görmezsin.
(*Zerātuşt Behrām*)

رَسَدْ (**resed**) = Lâyık, seza.

بشکر خنده اگر می ببرد جأن رسدش
ور ازان غمزهٔ جادو برد ایمان رسدش
نوح وقتست که عشق ابدی کشتی اوست
گر جهان زیروزبرکرد بطوفان رسدش
مولانا

Tatlı gülüşle canı götürürse, o sihirkâr gamzeile imanı alırsa lâyıktır. Zamanın Nuh'udur ki ebedî aşk onun gemisidir. Eğer tufan ile dünyayı altüst edersе lâyıktır.
(*Mevlānā*)

§ Bir şeyin hakikatine varma § Kısmet, hisse. Bu üç mânada resîden den alınmış muzari sıygasından başka bir şey değildir.

رَسْمُو (**resmū**) = Arı beyi (*Ar.*) بیهسوب.

رَسَنْ (**resen**)=İp mânasına Arapça ile müşterekdir. Arapçalaştırılmış diyenler de vardır.

دلکه افتادهٔ آن زلف بخم وان ذقنست
برنیاید اگر این چاه واگر این رسنست
یغما

O kıvırcık zülfe ve o çeneye düşen, tutkun olan gönül; her ne kadar bu, (çene çukuru) kuyu; zülüf; ip yerinde ise de kurtulmaz.
(*Yeğmā*)

ماهها بایدکه تابك مشت پشم ازپشت میش
صوفی را خرقه گردد یاحماری‌را رسن
سنائی

Koyunun sırtından bir avuç yün bir sofuya hırka; yahut bir eşeğe ip olmak için aylar lâzımdır.
(*Senā'ī*)

رسن باز (resenbâz) = İp cambazı.

رسنتاب (resentâb) = İp büken, ipçi.

ترا تابیشتر گویم که بشتاب
شوی بستر که شاگرد رسنتاب
نظامی

Sana çoktan beri acele et derim. İpçi çırağı gibi çok geri gidersin.
(*Niẓāmī*)

رُسْوَا، رُسْوَا (**rusvâ, rusvây**)=

İnsanlar arasında itibardan düşen, değeri alçalan kişi.

اسرار غش گفتم درسینه نهان دارم
رسوای جهانم کرد این رنگ پریدنها
یغما

پریدن (*ba.*).

نه اندیشه ازکس‌که رسوا شوی
نه قوتی‌که یکدم شکیبا شوی
سعدی

Ne rüsvay olacaksın diye kimseden endişen, ne de bir dem sabra iktidarın var.

(*Sa'di*)

رسیدن (**resîden**) = Erişmek.

قاصد رسید ونامه رسید وخبر رسید
درحیرتم‌که جان بکدامین فدا کنم
شاعر

Postacı, mektup, haber erişti. Canımı hangisine feda edeyim diye hayret içindeyim.

(*Şâ'ir*)

رَش (**reş**) = Her şemsî ayın on birinci günü (Burhân, Ḳulzum, Nâşırî). On sekizinci günü (Cihângîrî, Burhânı Câmi'). On birincisine ḫûr denildiği maddesinde yazıldığından Cihângîrî'ninki doğru olması lâzım gelir.

درآمد دران خانهٔ چون بهشت
روزرش از ماه اوهی بهشت
عنصری

O cennet gibi eve nisan ayının on sekizinci günü girdi.

(*'Unṣurî*)

§ Bir cins lâtif ve kıymetli ipek kumaş.

تاشود ازباد آبان باغ پردینار زره
تاشود ازابر نیسان راغ پردیبای رش
بخت برنای تو باد ازخرمی ناهید وصف
رای والای تو باد ازروشنی خورشیدوش
عبدالواسع جبلی

Güzün orta ayı rüzgârından bahçe sarı altınla, nisan bulutundan çayır ipek kumaşla dolu oldukça genç talihin Zühre gibi kuvvetli, yüksek reyin güneş gibi nurlu olsun.

(*'Abdulvâsi' Cebeli*)

§ Parmakların ucundan dirseğe kadar olan miktar ki Türkçe arış, Arapça ذراع zira' denir.

بپای همت عالی اگر پیمائی
چهار طاق فلك جمله کم زیك رش باد
کمال اسماعیل

Yüce himmetinin ayağiyle ölçersen felek çardağının tamamı bir arıştan eksik olsun, yani yüce himmetin o dereceye erişsin.

(*Kemâl İsmâ'îl*)

§ Kuvveti ve tadı az, etli bir nevi hurma § İnişli yokuşlu yer § Cıva.

رُش (**ruş**) = Öfke sebebiyle gözlerini döndürmek.

چکچکی اوفتاده درمجلس
نزپی هزل وضحکه از پی‌جد
که فقیه ازکه روترش کرده
باز تابرکه چشم رش کرده
سنائی

Şaka ve eğlence yoliyle değil, ciddiyetle, hoca kimden yüzünü buruşturmuş, yine acaba kime

gözlerini döndürüyor diye mecliste bir fiskos zuhur etmiş.
(*Sena'î*)

رِش (**riş**) = Rîş (*muḫ.*) ریش (*ba.*).

رَشْت (**reşt**) = Giylân'a bağlı bir şehir § Parçaları biribirinden ayrılıp dökülen şey, hususiyle yıkılmağa meyleden duvar § Toz, toprak.

چون نباشد بنای خانه درست
بی‌گمانم بزیر رشت آید
فرالاوی

Evin binası sağlam olmazsa duvar yahut toprak altında kalacağına şüphe etmem.
(*Firālāvî*)

کس ازروز بد چون تواند گریخت
خصوصاً که برسرفلك رشت ریخت
زجاجی

İnsan fena günden nasıl kaçabilir; hususiyle felek başına toprak dökünce.
(*Zeccācî*)

§ Kireç.

رُشْت (**ruşt**) = Parıltı ve aydınlık § Meşhur bir kimyager: onun yaptığı altın halis olduğu için halis altına (zeriruştî) derlermiş.

رِشت (**rişt**) = Eğirdi: rişten = Eğirmek, boyamak tan mazii şuhudi.

رِشْتَه (**rişte**) = İplik ve ibrişim teli, dizi.

ای رشته بسی تو کامرانی کردی
بالعل لبش عیش نهانی کردی
کمال

آبرنگانی (*ba.*) § İplik hastalığı: bu hastalık çok defa Lâristân'da belirip hekimler arasında عرق مدنی ʿırkı medenî ile meşhurdur. Firenkçesi: Filâriyosis.

یکی را حکایت کنند ازملوك
که بیماریٔ رشته کردش چودوك
سعدی

دوك (*ba.*) § Rişten = eğirmek, boyamak tan mazii naklî.

رشته حوا از برای آدمش دربدوحال
مریمش درکارگاه از بهر عیسی بافته
شاعر

Dünya kurulduğu zaman Havva, Âdem için eğirmiş, Meryem, tezgâhında İsa için dokumuş.
(*Şā'ir*)

§ Keten helvası § Erişte aşı, erişte çorbası.

رشتهٔ باران (rişteʾi bârân) = (*k.*) Yağmur damlası.

رشته بانگشت بستن (rişte beenguşt besten) = Parmağa iplik bağlamak (*k.*) bir şeyi hatırlamak.

غافل مشؤ زمرگ که درچشم اهل هوش
موی سفید رشته بانگشت بستن ست
صائب

Ölümden gafil olma; çünkü akıllıların nazarında beyaz saç parmağa iplik bağlamak yani ölümü hatırlamaktır.
(*Şā'ib*)

رشتهٔ تب (rişteʾi teb) = Sıtma ipliği: sıtmayı def için kadınlık çağına ermemiş bir kız çocuğunun hastanın boyuna göre

sol eliyle eğirdiği ipliktir ki afsunlayıp birkaç kere düğümledikten sonra hastanın boynuna yahut bileğine geçirirler.

رشته دواز کردن (rişte derâz kerden) = Mühlet verip sıkıştırmamak.

رشته رشتن (rişte rişten) = Yün, pamuk ve benzerlerini bükmek.

ازخرقه تنت دید کمال آن مه وی گفت
این رشتهٔ باریك درین خرقه که رشتست
کمال

Kemāl, o ay gibi güzel, hırkadan senin vücudunu gördü de bu hırkadaki ince ipliği kim büktü dedi.

(*Kemāl*)

رشته زدن (rişte zeden) = (*k.*) Yeri iple ölçmek.

رشتهٔ شمع (rişte'i şem') = Mum fitili.

بسکه صائب ریزدازچشمم سرشك آتشین
رشتهٔ شمعست گویی رشتهٔ نظاره ام
صائب

Ṣā'ib! gözümden o kadar ateşli göz yaşı dökülür ki nazarımın telini mum fitili sanırsın.

(*Ṣā'ib*)

رشتهٔ صبح (rişte'i ṣubḥ) = Yalancı sabah.

رشتهٔ ضحاك (rişte'i żeḥḥâk) = (*k.*) Uzun müddet § Żeḥḥâk'in omuzundaki yılan gibi şeyler § Yağmur.

رشتهٔ عمر (rişte'i 'ömr) = Bir ipliktir ki insanın kaç yıl yaşadığı o ipliğe her yıl vurulan düğümlerin sayısından bilinir.

رشتهٔ مریم (rişte'i meryem) = (*k.*) Çok ince bükülmüş iplik.

رشتهٔ نگنده (rişte'i nigende) = Nigende ipliği, yorgan ve döşek kaplamaya mahsus kalın iplik.

رَشْتی (**reştī**) = Süprüntü ve süprüntücü § Hor ve hakîr olma.

رقص کردن بخواب درکشتی
یم غرقست ومایهٔ رشتی
سنائی

Rüyada gemide raksetmek, boğulmak korkusuna ve hakarete delâlet eder.

(*Senā'ī*)

§ Reşt şehrine mensup, Reştli.

رَشْك (**reşk**) = Haset ve kıskanma. Türkçesi : günü.

یك دهن خواهم بپهنای فلك
تابگویم مدح رشك آن ملك
مولانا

O, meleği kıskandıran zatı medih için felek genişliğinde bir ağız isterim.

(*Mevlānā*)

رِشْك (**rişk**) = Bit tohumu, sirke.

پوستین وی آشیان سپش
خانهٔ رشك وخانمان سپش
پوربها

Onun kürkü kehle yuvası, sirke ve kehle evidir.

(*Pūrbehā*)

سرش زرشك چو ریشم ریخته خشخاش
بغل زگند چو درگور سوخته مردار
مختاری *kendi kölesini hicivde*

Başı sirkeden; yünün üzerine dökülmüş haşhaşa benzer; kol-

tuğu kokudan, fırında yanmış ölü gibidir.

(*Muḫtārī*)

§ Yaradan akan irin § Solgunluk, pejmürdelik § Dosdoğru duran, dikilen şey § Koca sakallı adam.

رُشْك (**ruşk**) = Akrep = kejdum.

رَشْكِن (**reşkin**) = Günücü, kıskanç, reşk kīn den hafifletilmiştir.

رَشْمِير (**reşmīz**) = Ağaç kurdu.

رَشْن (**reşn**)=Reş [*]=Isırmak ve ısırıcılık. Tepe, dağ (Burhān).

رَشْنَوَاد (**reşnevâd**) = Behmen'in kızı Humây'ın seraskeri.

یکی مردبدنام او رشنواد
سپهبدبدوهم سپهبد نژاد
بفرمود تابرکشد سوی روم
بشمشیر ویران کند مرزوبوم
فردوسی

Reşnevād namında bir zat var idi ki hem serasker hem serasker soyundan idi, «Humây» Rum tarafına gidip kılıçla yer ve yurdu harabetmeyi emretti.

(*Firdevsī*)

[*] Nāṣırī ve Ḳulzum reş maddesinde her şemsî ayın 11 inci günü dedikleri ve Nāṣırī, reşen=resen dediği halde burada 18 inci günü diyorlar ve on sekizinci günü olması kuvvetleniyor.

رَشْنِي (**reşnī**) = رشق (*ba.*).

رَشْنِيدَه (**reşnīde**) = İdrar ve necaset (Desâtīr'den naklen Nāṣırī).

رَشِيدَه (**reşīde**) = Sarık ve kuşak saçağı.

رَشِينَه (**reşīne**) = Çamsakızı.

رُطَبْ نُوش دَادَن (**rnṭeb nūş dâden**) = (*k.*) Zevk ve sürurla arkadaşlara şarap sunmak.

رِطْلِ گِرَان (**riṭli girân**) = Büyük kadeh.

رُغْ (**ruġ**)=Geğirme. Ārūğ (*muḫ.*).

رَغْزَه (**reġze**)=Bedeḫşân, Kişmīr, Kirmân ahalisinin giydikleri koyun tüyünden yapılma bir çeşit elbise. پتو (*ba.*).

رَفْ (**ref**)=Raf dediğimiz, duvara mıhlanmış ensiz tahta. (f) nin şeddesiyle Arapçada da bu mânayadır § Kapı aralığında kapıcıların oturdukları kanape.

رَفْتَن (**reften**) = Gitmek.

تاچه ذوقست ببند توکه هرمرغ که دید
حلقهٔ دام تو بابرسر گلشن زد ورفت
یغما

Sana bağlanmakta ne zevk vardır ki senin tuzağının halkastını hangi kuş gördiyse gülzarı tekmeleyip gitti.

(*Yeğmā*)

آهوی پابهنگ دوگردن
نتواند بخویشتن رفتن
سعدی

Boynu bağlı olan ahu kendiliğinden gidemez.

(*Sa'dī*)

رفت وسنگ بست (reft u seng best) =gitti, gecikti.

رُفتَن (**ruften**) = Süpürmek.

تا ابد بوی محبت بمشامش نرسد
هرکه خاك درمیخانه برخساره نرفت
حافظ

Meyhane kapısının toprağını yanağiyle süpürmiyen kimsenin ömrünün sonuna kadar burnuna muhabbet kokusu erişmez.

(*Ḥāfız*)

رُفُو (**rufū**)=Elbise ve başka şeylerde belli olmıyan yama, örgü.

چاك حمق وجهل نپذیرد رفو
تخم حکمت کم دهش ای نیکخو
مولانا

Ahmaklık ve bilgisizlik yırtığı yama kabul etmez. Ey iyi huylu! Ona hikmet tohumunu harcama.

(*Mevlānā*)

رَفِيدَه (**refīde**) = Açılmış yufkayı pişirmek için üzerine koyup fırına yapıştırmakta kullandıkları bez parçalarından yapılmış değirmi yastık şeklindeki şey.

تنور هوس میکند گرم حاسد
سرو پای گم کرده همچون رفیده
نزاری

Kıskanç; refīde gibi şaşkın bir halde heves fırınını kızdırıyor.

(*Nizārī*)

رُقعَهٔ بَلَند نِیلگُون (**ruḳ'e'i belendi nīlgūn**) = (*k.*) Gök yüzü.

رُقعَهٔ غَبرا ، رُقعَهٔ پَست نِیلگُون (**ruḳ'e'i pesti nīlgūn, ruḳ'e'i ġebrâ**) = (*k.*) Kürei arz, yeryüzü.

رُقعَهٔ کَژدُم (**ruḳ'e'i kejdum**) = Akrep rukası: Mecusilerin haşaratı def için evin üç duvarına yapıştırdıkları yazılı kâğıt parçası.

رُقعَهٔ مِهمانی (**ruḳ'e'i mihmānī**)= Davet tezkeresi.

رَك (**rek**) = Öfke ve kızgınlıktan dolayı mırıldanma, homurdanma. Mastarı rekīden.

رَگ (**reg**) = Damar. Regzen= Hacamatçı, kan alıcı, operatör.

رگزن از هر رگم که کاوش کرد
جای خون گوهر مذاب گرفت
ثنائی

Kan alıcı hangi damarımı neş-

terlediyse kan yerine erimiş cevher aldı.

(*Senâ'î*)

بدرگ (bedreg) = (*k.*) Soyu bozuk, soysuz.

رگ برخاستن (reg berḫâsten) = (*k.*) Öfkelenmek.

رگ بسمل خاریدن (regi bismil ḫârîden) = Besmele damarını kaşımak (*k.*) ölümünü aramak, ayağiyle kanaraya gelmek [*].

رگ جان (regi cân) = Can damarı (*k.*) boyun damarı (*Ar.*) ورید § Atardamar (*Ar.*) شریان.

گویی رگ جان می‌گسلد زخمهٔ سازش
ناخوشتر از آوازهٔ مرگ پدر آوازش
سعدی

Sazının mızrabı can damarını üzüyor sanırsın. Onun sadası babanın vefatını haber veren sesten daha çirkindir.

(*Sa'dî*)

رگ خوابانیدن (reg ḫuvâbânîden) = Damarı uyutmak (*k.*) işlerde tembellik ve müsamaha etmek.

---

[*] Arapça bunun yerinde:

کالباحث عن حتفه بظلفه

/ Tırnağiyle ölümünü araştıran

gibi darbımeseli kullanılır. Bahs = araştırmak. Ẓılıf = koyun ve keçi gibi hayvanların bakanağı yani çatal tırnağıdır: bir kimse koyunu keseceği sırada bir aralık bıçağı koyunun altına kaçırmış ve ararken hayvan, ayağiyle tepinerek bıçağı meydana çıkarmış olduğundan ölümü tâcil edenlerle kolaylaştıranlar hakkında bu söz darbımesel olmuştur.

رِکاب (**rikâb**) = Sekiz köşeli bir nevi büyük kadeh.

زهد بس کن رکاب باده بگیر
که نگیرد صلاح جای صبوح
خاقانی

Sofuluktan vazgeç, şarap kadehini tut; zira sofuluk ṣebūḥ'un yerini tutmaz.

(*Ḫâḳânî*)

صبوح (ṣebūḥ) sabahleyin içilen şarap mânasına Arapçadır. Karşılığı غبوق (ġebūḳ) tur ki akşam içilen şaraptır.

عنان عمر شد از کف رکاب می‌بکف آر
خاقانی

Ömrün dizgini elden gitti. Şarap kadehini ele geçir.

(*Ḫâḳânî*)

§ Binek atı.

بهر جانب که رو آری بتقدیر
رکابت را بود دولت عنانگیر
شاعر

Her ne tarafa yüz çevirirsen devlet ve saadet; atının dizginini tutar.

(*Şâ'ir*)

Bu mâna Arapçadan alınmışsa da Burhân ve Cihāngîrî'de görüldüğü için yazılmıştır. Üzengi mânasına Arapçadır. İmale ile rikîb suretinde kullanılır.

بر آراسته استران رکیب
وزان روی صحرا همه دیده زیب
هاتفی

Binek katırlarını süslemiş ve ondan bütün ovanın yüzü bezenmiş.

(*Hâtifî*)

زبس گرز وکوپال وتیغ وسنان
نبد هیچ پیدا رکیب وعنان
فردوسی

Topuz, demir çomak, kılıç ve mızrağın çokluğundan üzengi ve dizgin görünmüyordu.
(*Firdevsî*)

رکاب استوار کردن (rikâb ustuvâr kerden) = At koşturmak.

رکابدار (rikâbdâr) = Üzenginin yanında giden hizmetkâr § İşret takımını hazırlıyan adam رکاب (*ba.*). Şimdi birinciye (celūdâr) ikinciye (âbdâr) denir (Nāşırî).

رکابی (rikâbî) = Kadeh ve meze koyacak küçük tabak § Üzengi yanında giden hizmetkâr § Yedek atı § Atın yanına bağlanan غدّاره ġeddâre: iki tarafı keskin kılıç.

رُکاسَه ، رُکاشَه (**rukâse, rukâşe**) = Oklu kirpi.

رُکناباد (**ruknâbâd**) = Şîrâz'da bir gezinti yeri.

رُکنی (**ruknî**) = Bir cins halis altındır ki Rukn ismindeki kimyagere mensuptur § Şîrâz yanında bir suyun adı = آب رکناباد (*ba.*). Çıktığı yere تنگ teng denir.

در بدخشان لعل اگر ازسنگ می‌آید برون
آب رکنی چون شکر ازتنگ می‌آید برون
حافظ

Bedehşân'da eğer lâ'l taştan çıkıyorsa Ruknâbâd suyu şeker gibi tengden çıkar.
(*Hâfız*)

رُگوی ، رُگوک ، رُگو (**rugū, rugūk, rugūy**) = Eski bez parçası.

ای شاه سرفراز که درجنب رایتت
برچرخ نیست اطلس ازرق رگوست آن
نزاری

Ey yüce padişah! Senin bayrağının yanında feleğin üzerindeki mavi atlas değil, o, bez parçasıdır.
(*Nizârî*)

رگوگر (rugūger) = Eskici, yamacı.

رَم (**rem**) = Sürü.

مهتر آن بود که درشتست نه نرم
که درشتی صفت فعل رمست
خاقانی

Pek büyük olan zatın sert olması iyidir; yumuşak olması değil. Çünkü sertlik sürü koçunun sıfatıdır.
(*Hâkânî*)

§ Remîden = ürkmek ten emir (*Ismas.*).

زمن رم می‌کند آهوی مستش
نمی‌دانم چسان آرم بدستش
رکن‌الدین

Onun mahmur gözü benden ürküyor. Onu nasıl ele geçireyim; bilmiyorum (!)
(*Ruknuddîn*)

§ Ağzın içinde ve dışında olan yumru et.

رمان (remân) = Ürkücü.

زناچخ تو شود گاه خشم شیر رمان
زخنجر تو کند وقت کینه پیر حذر
انوری

Öfkelendiğin vakit aslan, senin baltandan ürker; kinlendiğin zaman böbür, senin hançerinden sakınır.

(*Enverî*)

رُم (**rum**) = Kasık tüyü = رمکان.

رویش بزیر ریش چنان گشته ناپدید
چون کبر مرد غرچه برمکان نهان شده [*]
منجیك

رِم (**rim**) = Yara ve çıbanın cerahati. Rîm den hafifletilmiştir.

رَمَارَم (**remârem**) = Beraber, mukabil, birbiri ardınca.

بسیار مگوی هرچه یابی
باخار مدار گل رمارم
ناگفته سخن خیوی مردست
خوش نیست خیو مگرکه درفم
ناصر

Her bulup duyduğunu çok söyleme; gülü dikenle bir sayma; söylenmedik söz insanın tükürüğü gibidir ki tükürük ancak ağızda oldukça hoştur: iyi ve kötü her ağzına geleni söyleme, iyiyi kötüden ayır da söyle. Bazı şey vardır ki ağızdan çıkınca pek çirkin görünür.

(*Nâşır*)

[*] Edebe uymadığından tercüme edilmedi.

رَمَاسْ (**remâs**) = Sakız.

رَمْجَكْ (**remjek**) = Gerek hakikaten gerek hükmen sürçmek, kaymak. Günah işlemek mânasına da görülmüşse de bu, hükmen sürçmek mânasından alınmıştır.

رَمِشْ (**remiş**) = Remîden = ürkmek ten hâsılı mastar § Değişmek ve tebdil mânasına da gelir.

رَمَكْ (**remek**) = Sürü.

رَمُونْ (**remûn**) = ربون (*ba.*).

رَمَه (**reme**) = Sürü.

بهر آنست هایوهوی شبان
تاببابد رمه زگرگ امان
جامی

Çobanın hayhuyu sürünün kurttan kurtulması içindir.

(*Câmî*)

§ Asker taburu ve insan kalabalığı § Ülker yıldızı.

رَمْيَارْ (**remyâr**) = Çoban رامیار (*Muh.*) (*ba.*).

رَمِيدَنْ (**remîden**) = Ürkmek, nefret etmek.

از دست حادثات دی آرمیده نیست
آنکس‌که طبعش ازهمه عالم رمیده نیست
کلیم

Tabiatça halktan nefret etmiyen kişinin olayların elinden rahatı yoktur.

(*Kelîm*)

ای آفتاب لرزه فتاده است بردلت
آخر چه دیدهٔ که چنین دل رمیدهٔ
سلمان

Ey güneş! Yüreğin titremeye başlamış, acaba ne görmüşsün ki böyle yüreğin titriyor.

(*Selmān*)

رُنْبَه ، رُنْب (**runb, runbe**)=Kasık tüyü.

آنگاه که من هجات گویم
تو ریش‌کنی وزلت رنبه
ابیبی

Ben seni hicvettiğim zaman sen sakalını yolarsın refikan da . . .

(*Lebîbî*)

رَنْج (**renc**)=Hastalık, incinme, zahmet ve meşakkat.

گفت من رنجش همی دانم که چیست ،
چون سبب دانی دوا کردن جلیست
مولانا

Ben hastalığının ne olduğunu biliyorum. Hastalığın sebebini bilince tedavisi bellidir, dedi.

(*Mevlānā*)

کیمیاگر بغصه مرده ورنج
ابله اندر خرابه یافته گنج
سعدی

Kimyager, keder ve zahmet içinde ölmüş; ahmak, harabede define bulmuş.

(*Sa'dî*)

§ Renk.

رنج نارنج آتشین از عشق اوست
ی فروزد روزوشب ازنار او
داعی

Turuncun ateş renkli olması onun aşkındandır, onun ateşinden gece gündüz yanıyor.

(*Dā'î*)

§ Rencîden=incinmek ten emir.

رنج باریك (renci bârîk)=İnce hastalık

رنجور (rencūr) = Hasta, kederli.

چو رنج برنتوانی گرفت از رنجور
قدم زرفتن وپرسیدنش دریغ مدار
سعدی

Mademki hastadan hastalığı gidermeye gücün yetmez; gidip hatırını sormaktan ayağını esirgeme.

(*Sa'dî*)

رنجه (rence) = Hasta, incinmiş, zahmet görmüş.

ای‌که گفتی رنجه ازگردون کدامین عضوتست
دانه را از آسیاب آسیب آید برکجا
ابو طالب کلیم

Felekten hangi âzan hastadır diyen kimse! Tanenin değirmenden zarar neresine gelir (!)

(*Ebū Ṭālib Kelîm*)

قدم بپرسش این خسته رنجه گرلکنی
نوازشی بزبان قلم دریغ مدار
عماد

Bu hastayı sorma vesilesiyle ayağına zahmet vermek istemiyorsan bari kalem diliyle taltif etmeyi esirgeme.

(*'Imād*)

§ Naz ile salınma.

رنجیدن (rencîden) = İncinmek, hastalanmak, kederlenmek, öfkelenmek.

رند (**rend**) = Yonga, talaş.

رندی‌که زرنده ام بیاید
برعارض حور ، زلف شاید
خاقانی

Benim rendemden çıkan yonga hurinin yanağına zülüf olmaya lâyıktır.

(*Ḫâḳânî*)

§ Rendîden = yonmak, kazımak tan emir, (*İsmas., isfa. muḫ. vas.*).

نفس موشی نیست الالقمه رند
قدر حاجت موشرا عقلی دهند
مولانا

Farenin nefsi ancak lokma yonucu yani yiyicidir. Fareye ihtiyacı nispetinde akıl verirler.

(*Mevlânâ*)

Cihângîrî çalmak, kapmak mânasına bu beyit ile istişhadetmiştir § Güzel kokulu şey.

گهی چو شمس بتاب وگهی چو سرو بیال
گهی چو ابر ببار وگهی چو برق بخند
بپای‌تندباد اجل جان سپار باد عدوت
تو جان فزای بروی نگار وبادهٔ رند
سوزنی

Gâh güneş gibi parla, gâh selvi gibi salın, gâh bulut gibi yağdır, gâh şimşek gibi gül. Düşmanın; canını ecel kasırgasına teslim etsin. Sen, sevgilinin yüzü ve güzel kokulu şarapla ruhunu yükselt.

(*Sûzenî*)

§ Toz, gubâr. Topraktan kalktığı cihetle toza رند خاك ḫakrend derler.

چو نور قبلهٔ زردشت نور دوزخ تو
نشسته گردوی اندر زمشك غالیه رند
رودکی

Senin iki yanağının nuru Zerduşt'un kıblesinin nuru gibidir, yanağının etrafına müşki gâliyeden toz konmuştur.

(*Rûdekî*)

Müşki gâliye : galiye müşk ten bozularak dilimizde kalemisk denilen misk ve amberden mürekkep siyah koku § Dülger rendesi §Salınma § Söz §Tadı kekre olan şey.

رِنْد (**rind**)=Bağımsız, ilişiksiz, zeki, dışı kötü içi iyi kimse § Münkir, sarhoş, fâsik.

رندان خاك بیز (rindâni ḫâk bîz) = İnce düşünenler, basiret sahipleri, dışı kirli içi temiz olanlar.

رند دهل دریده (rindi duhul derîde) = Yaptığı iş şeriata uymıyan kimse.

بایك دوسه رند لاابالی
راهی طلب از غرور خالی
نظامی

Bir iki üç azade rint ile kibir ve gururdan hâli bir yol ara.

(*Nizâmî*)

گرچه میخواری گنهکاراست اما چون کنم
توبه هم در مذهب رندان گناهی دیگرست
عصمت بخاری

Şarap içmek günah işlemektir ama ne yapayım; rintlerin

mezhebinde tövbe de başka bir günahtır.

(*'Işmeti Buḫārī*)

رنده (**rende**) = Dülgerlerin tahta yonttukları alet رند (*ba.*)

تاچند سخن تراشی ورنده زنی
تاکی بهدف تیر پراکنده زنی
گر یك سبق ارعلم خوشی خوانی
بسیار برین گفت وشنو خنده‌زنی
شاعر

Ne vakte kadar söz tıraş edip yonarsın, rendelersin; ne zamana kadar amaca dağınık ok atarsın. Susma biliminden bir ders alsan bu dedikoduya gülersin.

(*Şā'ir*)

§ Büyük, ulu.

همیشه بود نعمت را خورنده
چه آزاد وبنده چه خرد وچه رنده
عسجدی

Hür ve bende, bağımsız, bağımlı küçük, büyük; daima nimetini yiyicidirler.

(*'Em'eḳ*)

§ Otlıyan hayvanlara hususiyle koyunlara yarıyan, bahar mevsiminde yetişir bir ot.

بود در روضهٔ رضوان طبم
بعی سدره وطوبی [*] چو رنده
فخری

Cennet bahçıvanı olan tabiatımın bahçesinde sidre ile tuba mânen âdi ot gibidir [*].

(*Feḫrī*)

§ Bir nevi siyah deri.

[*] Sidre, tuba : iki mukaddes ağaç.

رندیدن (**rendīden**) = Yonmak, kazımak, düzlemek, törpülemek § Naz ve şive ile salınmak § Ot bitmek.

رنگ (**reng**) = Türkçe renk dediğimiz § Hile.

آمد آن ماه دو هفته درقبای رنگ رنگ
زلف پرشند وشکنج وچشم پرنیرنگ‌ورنگ
معزی

O iki haftalık ay rengârenk kaftan içinde geldi. Zülfü boğum boğum, kıvrım kıvrım, gözü sihir ve füsun dolu.

(*Mu'izzī*)

§ Hisse ve nasip.

انده خال وغم عم بگذار
تاشوی شاد خوار وبرخوردار
چون زرت باشد از تو جوید رنگ
چون بوی مفلس از تو دارد ننگ
سنائی

Sevinmek ve hisse almak istersen dayı ve amca kaygısından vazgeç; altının varsa senden hisse ister; züğürtsen senden âr eder.

(*Senā'ī*)

§ Can.

اگر شوربائی بچنگ آوری
من مرده را بازرنگ آوری
عسجدی

Eğer ele bir çorba geçirirsen ben ölmüşe tekrar can verirsin.

(*'Escedī*)

§ Kuvvet.

مبارزی‌که بمردی وچیره دستی ورنگ
چون او نبود درمیان بیست هزار
فرخی

Bir savaşçı ki mertlik ve galebe hususunda onun gibi yirmi binde bir bulunmaz.

(*Ferruḫî*)

§ Dölü alınmak için beslenen kuvvetli deve, pugur.

کاروانی بیسرا کم داد جله بارکش
کاروانی دیگرم بخشید پنج جله رنگ
فرخی

Bana bir katar genç deve verdi; hepsi yük taşıyıcı, başka bir katar daha Ḫurâsânî deve ihsan etti; hepsi damızlık.

(*Ferruḫî*)

§ Fakir hırkası.

ازان پوشی تو رنگ ای از خدادور
که این گویند از مرد خدایت
اثیرالدین

Ey Allahtan uzak olan! Sen derviş hırkasını, bu, Allah adamı, desinler diye giyiyorsun.

(*Eşîruddîn*)

§ Menfaat ve fayda.

ببوی از تو شدم قانع وهمی دانم
که هیچ رنگ مرا از تو جزکه بوی تونه
خاقانی

Senin kokunla kanaat ettim ve biliyorum ki kokundan başka senden bana bir menfaat yok.

(*Ḫâḳânî*)

§ Bitmek, tenebbüt etmek. Hud reng = kendi biten = ḫudrû § Utanma.

هوشنای منت ازان رنگست
کز تو بوی کرم نمی آید
رضی‌الدین

Senden kerem kokusu gelmediği için medhimden utanıyorsun.

(*Reżiyyuddîn*)

زنازکی رخ معنیٔ آن چنان روشن
که رنگ آرد ازان لاله‌های نعمانی،
کمال

Naziklikten onun mânasının yüzü öyle parlak ki nu'mânî lâleler ondan utanır [*].

(*Kemâl*)

§ Kan.

شاهان که بگینه برستیزند
شمشیر کشند ورنگ ریزند
خسرو

Padişahlar ki kin sebebiyle muharebe ederler, kılıç çekerler, kan dökerler.

(*Ḫusrev*)

§ Tarz, gidiş, siyret. رنگ آزادگان (reng āzâdegân) = Hür ve bağımsız kimselerin tavrı.

چون کم نشود سنگت چون بدنشود رنگت
بازار مرا دیدی بازار دگر وفق
مولانا

Senin haysiyetin nasıl azalmaz, senin gidişin nasıl fena olmaz; benimle muamelede istifade görmüşken başkasiyle muameleye kalkıştın.

(*Mevlânâ*)

Buradaki (reng) i (Cihângîrî) güzelliğe misal getirmiştir § Dağ keçisi (*Ar.*) موعل

تا شاخهای خود بکمالت کنند وصل
تیر ترا بدیده پذیرند غرم ورنگ
سوزنی

---

[*] آنوچوباآنو لگرد رنگ برآرد
Üzüm üzüme baka baka kararır
darbımeseline nazaran Kemâl'in beytinden nu'mânî lâleler renk alır demek de mümkündür. Buna göre reng asıl mânasından başka bir şey değildir.

Dağ koyuniyle keçisi senin okunu gözleriyle karşılayıp boynuzlarını yayına kadar değirirler.

(*Sūzenī*)

§ Revnak: kâri filân rengī dâred veya nedâred = filâncanın işi revnaklı mı değil mi? § Güzellik, hoşluk mânaları bu mânaya yakındır § Tamah, ümit.

هیچ رہ نروی تادران نداری سود
هیچ کس ندوی تادران نداری رنگ
عنصری

Faydasını ummadığın hiçbir yola gitmezsin; kendisinden ümidin olmıyan kimsenin yanına koşmazsın.

(*'Unṣurī*)

Buradaki (reng) i menfaat mânasına almak da mümkündür § Renç, mihnet. Bunlardan başka altın, gümüş hususiyle hırsızlık yahut kumarbazlıkla ele geçirilen para, kumar § Ayıp § Hâkim § Vali § Fena § Nokta § Az sermaye § Tef pulu § İyi hareket § Hıyanet § Öfke. Utanmakla karışık öfke mânalarına da görülmüştür.

رنگارنگ (rengâreng) = Türlü renkli.

رنگاور (rengāver) = Reng getirici (*k.*) türlü türlü vaziyetler alan, her dakika bir renge giren, hilekâr.

رنگ برآوردن ، رنگ آوردن (reng āverden, reng ber āverden) = Utanmak, yüz kızarmak, utanmakla karışık darılmak.

زان می یکی جام بیا بمن
که رنگ آورد زوعقیق بمن
فخرگرگانی

Yemen akikini utandıran o şaraptan bana bir kadeh ölç yani ver.

(*Fehri Gurgānī*)

بحسن یکدمیش گل چولاف خوبی زد
بدید رنگ رخ وعارض تو رنگ آورد
ابوالمعانی

Gül, bir müddetçik devam eden hüsniyle güzellik iddiasında bulunduğu zaman senin yanağının rengini gördü de utandı.

(*Ebūlme'ānī*)

رنگ بر رو شکستن (reng ber rū şikesten) = İnsanın benzi utanmak, kıskançlık, korkudan sararmak.

رنگ بست (reng best) = Çıkmaz, sabit boya.

رنگ بستی (reng bestī) = Boyanın sabit ve bir kararda kalması.

رنگی برنگ بستی رنگ شکسته نیست
مهتابرا همیشه بیکرنگ دیده ایم
خالص

Sabit boya çıkar boya değildir, mehtabı daima bir renkte görmüşüz.

(*Ḫāliṣ*)

رنگ ربیع (rengi rebī') = (*k.*) Baharın letafeti.

رنگرز (rengrez) = Boyacı.

بینیٔ چون تنور خشت پزان
دهنی چون قفار رنگرزان
نظامی

Kerpiççilerin fırını gibi bir burun, boyacıların dağarı gibi bir ağız.

(*Niẓāmī*)

رنگریز (rengrīz) = Nakkaş, mimar, fotoğrafçı.

رنگ زنده (rengi zinde) = Yeşil renk.

رنگ شاه زنگبار (rengi şâhi zengbâr) = (*k.*) Zulmet, karanlık.

رنگ طلائی (rengi ṭılâ'ī) = Sarı renk.

رنگ کردن (reng kerden) = Nakışlamak, boyamak, hile etmek.

رنگ مهتابی (rengi mehtâbī) = Sarıya çalar beyaz renk.

رنگ وبوی (rengu būy) = (*k.*) Süs ve bezek, şan ve şevket.

رنگ هوا (rengi hevâ) = (*k.*) Havanın bulanıp kararması.

رَنگِ بَرگان (reng bergân) = Şişecilerin şişeyi ağartmak için kullandıkları bir nevi yumuşak taş. Seng bergân da derler. Şîrâz'da Bergân denilen köyden çıkarmış.

رَنگرَزِ گُلگون (rengrezi gulgūn) = Meyhaneci (*Ar.*) خار.

رَنگرُوش (rengrūş) = Rengfurūş (*muḥ.*) (*ba.*).

رَنگ ریختن (reng rīḫten) = Bina kurmak.

کی بود درسوختن نسبت بمن خاشاکرا
رنگ آتشخانه ازخاکستر من ریختند
سلیم

Çörçöp yanmakta bana nasıl kıyas edilir! Ateş evinin binasını benim külümden yaptılar.
(*Selîm*)

رَنگفُروش (rengfurūş) = İpek satan § Boyacı § Hilekâr.

رَنگِ لَکا (rengi lekâ) = Lök boyası, kızıl boya. لاک (*ba.*).

رَنگیدَن (rengīden) = Ot ve ekin bitmek.

رَنگین (rengīn) = Renkli, boyanmış: güzel renk verilmiş olan lâtif şey.

ماندازیم شکیب از می وصبر ازگلزار
حبذا بادهٔ رنگین وخوشا بوی بهار
عماد

Biz şaraba dayanamayız, gül bahçesine sabredemeyiz, parlak renkli şarap ne güzeldir, bahar kokusu ne kadar hoştur.
(*'Imād*)

عمر چو از حیله نخواهد فزود
سبلت رنگین بتکلف چه سود
دهلوی

Ömür mademki hile ile artmıyacak; külfet ile boyanmış bıyığın ne faydası var.
(*Dehlevī*)

رنگین کمان (rengīn kemân) = Renkli yay (*k.*) kavsikuzah, eleğimsağma.

رَنگینا، رَنگینان (rengīna, rengīnan) = Kayısı ile şeftalinin

aşılanmasından hâsıl olan meyva = Şeftereng. Bazılar elma eriği demişler.

رَو (**rev**) = Reften = gitmekten emir, (*İsmas, isfa muḥ. vas.*).

گفتا برون شدی بتماشای ماه نو
از ماه اروان منت شرم باد ، رو
حافظ

Cevap olarak yeni ayı seyir için dışarıya çıktın, git, benim ay kaşlarımdan utan, dedi.
(*Ḥāfız*)

پدر بارها گفته بودش بهول
که شایسته رو باش وشایسته قول
سعدی

Babası ona çok defalar iyi gidişli, iyi sözlü ol; diye bağırmıştı.
(*Sa'di*)

§ Hüzünlü ses.

رُو (**rū**) = Yüz.

ماه وپروین از خجالت روفرو پوشند اگر
آفتاب آسا کند درشب تجلی روی تو
سعدی

Senin yüzün geceleyin güneş gibi tecelli ederse ay ve Ülker utançlarından yüzlerini örterler.
(*Sa'di*)

§ Cihet, sebep.

دید ازهرکه ستم روبمن آورد ونديد
غم مگر امن تر ازسيئهٔ من جای دگر
يغما

Keder kimden sitem gördüyse yüzünü bana çevirdi, zannedersem benim göğsümden daha emin başka bir yer görmedi.
(*Yağmā*)

موی سفید را نهازان رو سیه کنم
تاباز نوجوان شوم وصدگنه کنم
نه‌جامه ازبرای مصیبت سیه کنند
من موی از مصیبت پیری سیه کنم
خاقانی

Beyaz saçımı tekrar genç olup da birçok günah işliyeyim diye siyahlatmıyorum. Elbiseyi musibet için siyahlatmazlar mı: siyaha boyamazlar mı? Ben ihtiyarlık felâketinden saçımı siyaha boyuyorum.
(*Ḫākānī*)

Zîrâ, îrâ kelimeleri (ezînrū) dan muhaffef imiş. Öteki mânaları روی da yazılmıştır (*ba.*).

روبند (rūbend) = Yüz örtüsü, yaşmak.

روپوش (rūpūş) = Yüz örtüsü § Nakışlı ve süslü yüz örtüsü, gelin duvağı. Terkipçe mânası yüz örtücü, gizleyici demektir (*k.*) içi dışına uymıyan şey.

شکل پیری وجوانی روی پوشی بیش نیست
مخفی اندر پیر وظاهر درجوان پیداست کیست
شیخ مغربی

İhtiyarlık ve gençlik yüz örtüsünden fazla bir şey değildir. Görünüşte genç olup da gizlide kimin ihtiyar ve kâmil olduğu bellidir
(*Şeyḫ Meğribî*)

نیست حدچومنی بردن نام چوتوئی
بهر روپوش بنام دگرانت خوانم
جامی

Senin gibi bir zatın namını anmak benim haddim değildir.

Bunu gizlemek için seni başka adlarla anarım.

(*Cāmī*)

روٰنما (rūnumâ) = Yüzgörümlüğü: güveyin gelini ilk görüşte verdiği hediye.

بادا عروس بخت ترا زینتی که چرخ
هر ساعتش بروی نما صد جهان دهد
شاعر

Talihin gelini öyle süslensin ki felek ona yüzgörümlüğü olarak her saat yüz cihan versin.

(*Şā'ir*)

آن ماه رواگر بنماید شبی مرا
در وجه او نهیم دل و جان برونما
سلمان

Eğer o ay bana bir gece yüz gösterirse yüzgörümlüğü olarak onun yüzüne gönül ve canımı feda ederim.

(*Selmān*)

روا (revâ) = Gidici § Lâyık, caiz, mubah.

چو برخود نداری روانشتری
مکش تیغ برگردن دیگری
دهلوی

Mademki kendine neşteri lâyık görmüyorsun; başkasının boynuna kılıç çekme.

(*Dehlevī*)

§ Husule getirici. کام روا kâm revâ, حاجت روا ḥâcet revâ=arzu ve haceti husule getirici § Geçer akça. Karşılığı nârevâ'dır ki mağşuş paradır § Helâl. Nârevâ = haram.

روائی (revâ'ī) = Hakiki karşılığı mecazi § Revnaklı, revaçlı.

روٰاد (révâd) = راود (*ba.*).

روٰاز ، روٰاژ (revâr, revâz) = Hapishane hizmetçisi, gardiyan.

روٰارو (revârev) = Birbiri ardınca gitmek, asker acele ile yürümek.

چو فرمان بفرمان پذیران رسید
خروش دوا رو بکیوان رسید
هاتفی

Emir, emri ifaya hazır olanlara erişince birbiri ardınca hareket gürültüsü Zühale erişti.

(*Hātifī*)

Bu beyitte ḫurūş revârev'i bang revârev mânasına alarak alkış demek daha münasiptir.

روٰاس (revâs) = Su tere si, su kerdemesi.

رواق منظر چشم (rivâḳi menẓeri çeşm) = (*k*) Gözbebeği.

روٰان (revân) = Gidici, akıcı.

آب روان کرده بهر گوشهٔ
توشهٔ جان داده بهر جوشهٔ
جعفر فراهانی

Her köşeye su akıtmış, her başağa yani nebata can azığı ermiş.

(*Ce'feri Ferāhānī*)

§ Acele, derhal.

بخواه جان و دل اژ بنده و روان بستان
که حکم بر سر آزادگان روان داری
حافظ

Kulunun canını, gönlünü iste de hemen alıver, çünkü âşıklar emrinin altındadır.

(*Hāfız*)

§ Ruh, can, nefsi natıka.

رفق تو ورفت از دل بی‌تاب توانم
بازآی‌که آید بدل خسته روانم
یغما

Sen gittiğinden beri takatsiz gönlümün dermanı kalmadı. Avdet et ki hasta gönlüme can gelsin.

(*Yeğmā*)

اگر بفارس رود کاروان اشعارم
روان سعدی وحافظ کنند استقبال
جامی

Eğer şiirlerim kafilesi Farsa giderse Sa'dî ve Hāfız'ın ruhları onları karşılarlar.

(*Cāmî*)

رَوَانْ آوَرْدْ **(revân āverd)** = Hakîm, feylesof.

رَوَانْ بَخْشْ **(revân beḫş)** = İlim ve marifeti idare eden melek (*Ar.*) روح القدس.

رَوَانْ بُدْ **(revân bud)** = Nefsi kül ki şeriat ehline göre levhi mahfuz, hükemaya göre dokuzuncu felektir. Sofiler nazarında nefsi kül'den murat hakikati Muhammediyedir.

رَوَانْ خُوَاهْ **(revân ḫuvâh)** = Dilenci.

گر لطف خدا رسد شود شاه
آن کو بدرش بود روان خواه
لطیفی

Allahın lûtfu erişirse babası fakir olan kimse padişah olur.

(*Leṭîfî*)

دران کوی پیری روان خواه بود
که دستش زهرکام کوتاه بود
آغاجی

O mahallede dilenci bir ihtiyar vardı ki eli her arzusundan kısa yani her isteğinden mahrum idi.

(*Âġāci*)

رَوَانْ سَالَارْ **(revân sâlâr)** = روان بد (*ba.*).

رَوَانِسْتَانْ **(revânistân)** = Yedi felek, افلاك سبعه eflâki seb'a.

رَوَانْ گِرْدْ **(revân gird)** = Aslı girdi revân = ruh şehri yani eflâk ve melekût âlemi.

رَوَانَه **(revâne)** = Revan.

تا کی بتمنای وصال تو یگانه
اشکم شود از هرمژه چون سیل روانه
خواهد بسر آمد شب هجران تو یانه
ای تیر غمت را دل عشاق نشانه
خلق بتو مشغول وتو غائب زمیانه
خیالی

Ancak seninle birleşmeyi özlemekle göz yaşım her kirpiğimden ne vakte kadar sel gibi akacak. Senden ayrılış gecem sona erecek mi, yoksa ermiyecek mi? Âşıkların kalbi kederinin okuna amaç olan sevgili! Bir büyük topluluk seninle meşguldür, halbuki sen ortada değilsin.

(*Ḥeyālî*)

روانه شدن (revâne şuden)=Hareket etmek, yollanmak.
روانه کردن (revâne kerden)=Yollamak, göndermek.

رَوَاوَه (revâve)=Rebab; rev=hüzünlü ses, āve (āvâzende) ses çıkarıcı kelimelerinden mürekkeptir.

رُوبَاه (rūbâh) = Tilki.

بروجودم غم عشقش بشدآنسان چیره
که یکی شیر ژیان گاه جدل بروروباه
قاآنی

Mücadele zamanında bir kükremiş aslan bir tilkiye nasıl galebe ederse vücuduma aşkının elemi öyle galebe etti.

(*Kāānī*)

Muhaffefi روبه rūbeh'tir.

سگ کارديده بگيرد پلنگ
زروبه رمه شير نادیده جنگ
فردوسی

Tecrübe görmüş köpek, kaplanı tutar, savaş görmiyen aslan, tilkiden ürker.

(*Firdevsî*)

Küçültülmüşü rūbehek tir.

میوه فروشی که یمن جاش بود
روبهکی خازن کالاش بود
نظامی

Bir tilkiceğiz Yemen'de oturan bir yemişçinin malını muhafaza ediyordu.

(*Niẓāmî*)

روباه زرد (rūbâhi zerd)= (*k.*) Güneş.

چو شنگرف سودند برلاجورد
سمور سیه زاد روباه زرد
نظامی

Lâciverde kırmızı boya sürdükleri zaman siyah samur, sarı tilki doğurdu : gökyüzü kızarınca güneş doğdu.

(*Niẓāmî*)

رُوبَاهْ تُرْبَكْ ، رُوبَا (rūbâ, rūbâh turbek)=İt üzümü=segengür (*Ar.*) عنب الثعلب.
روباهی کردن (rūbâhî kerden)=Tilkilik etmek (*k.*) hile ve hud'a etmek.

رُوبِيَان (rūbiyân) = Karadis اربیان (*ba.*).

رُوج (rūc) = Gün, gündüz=rūz.

ویته سرهربیابانم شوروروج
سرشك از دیده بارانم شوروروج
بابا طاهر

Sensiz gece gündüz başım sahradadır : sahrada dolaşırım. Gece gündüz gözümden yaş akıtırım.

(*Bābā Ṭāhir*)

یوم Yevm ile نهار neharı bir saymayıp da yevmi, güneş doğmasından, neharı fecrin doğuşundan itibar edenlere göre yevme gün, nehara gündüz denir. Farsçada her ikisine rūz derler.
Farsçanın Teberî ve Derî kısmında (z) (c) ye çevrilir: rūz=rūc. Râzî = racî. ویته vîtah=بیت

bîtu = sensiz شو şev = شب şeb = gece.

روح (**rūḥ**) = Hasır otu.

روح چکاد (**rūḥ çekâd**) = روح چکاد (*ba.*).

رود (**rūd**) = Nehir, ırmak, hususiyle Ceyhun nehri. Bir adı da Âmu'dur. Cūy da ırmak mânasına ise de esasen cūy ırmağın yeri, rūd içinde akan sudan ibaret olup birbirlerinin yerinde kullanılırlar § Evlât, oğul.

خواهی‌که برنخیزدت از دیده رود خون
دل درهوای صحبت رود کسان مبند
حافظ

Gözünden kan ırmağı akmamasını yani kan ağlamamayı istersen insan oğlunun sohbeti sevgisine gönül bağlama.
(*Ḥāfız*)

Kütçültülmüşü rūdek tir § Kemençe yahut çeng denilen bir nevi saz.

آسمان درصفت تربیت دولت تو
بقاعیست‌که باشد صفت مادر رود
سالها شدکه بعهد تو ندیده‌ست‌کسی
ناله‌کز دست کسی کرد جز ابریشم رود
نجیب‌الدین

Gök senin devletini büyütüp yetiştirmek hususunda ananın evlâda karşı mevkii vaziyetindedir. Senin zamanında yıllardan beri saz telinden başka, kimsenin bir kimse elinden nâle ve feryadettiği görülmemiştir.
(*Necîbuddîn*)

§ Barsak, hallaç kirişi, saz teli § Suda haşlanmak suretiyle tüyü alınıp derisi içinde kızartılan kuzu ve kuş (*Ar.*) سمیط.

رودبار (**rūdbâr**) = Irmakları çok olan yer § Büyük ırmak § Gîlân ile Ḳazvîn arasında bir kasaba § Su kenarı.

رودابه (**rūdâbe**) = Kâbil şahı Mihrâb'ın kızı : meşhur Rustem'in babası Sâm oğlu Zâl görüp sevmiş ve onunla evlenerek Rustem dünyaya gelmiştir.

چنان دان‌که رودابه‌رابور سام
نهانی نهاده است صد گونه دام
فردوسی

Öyle bil ki Sâm'ın oğlu, Rūdâbe için belli etmiyerek yüz türlü tuzak tertibetmiştir.
(*Firdevsî*)

Rūdâbe'nin oturduğu kale.

رود آور (**rūd āver**) = Hemedân - da bir kasaba.

رودساز (**rūdsâz**) = Sazende.

تازبانگ نوحه‌گر باشد روان دائم نفور
تا همیشه دل ببانگ رود ساز آید فراز
قطران

Ruh; yaslının feryadından ürktükçe, gönül sazende sadasından daima yükseldikçe.
(*Ḳetrān*)

Aslı sâzende'i rūd = Rūd denilen çalgıyı çalan. Mutlak saz çalan mânasında da kullanılır.

رُودَك **(rūdek)** = Derisinden kürk yapılır vaşak denilen hayvan § Buḫârâ'da bir köy: meşhur şair Rūdekî buralı olduğundan yahut rūd denilen sazı çaldığından Rūdekî denilmiştir [*].

رُودْلاخ **(rūdlâḫ)** = Irmağı ve akar suları bol olan yer.

رُودَنگ، رُودَن **(rūden, rūdeng)** = Kızıl kök, kızıl boya kökü = Rūnâs.

رُودَه **(rūde)** = Barsak § Rūd'da tarif edildiği veçhile pişirilen kuzu ve kuş. Bu münasebetle yaprakları dökülen ağaca da denir. Cem'i rūdegân'dır.

رُوْرُوه **(revreve)** = Devr ve teselsül (Nāşirî).

رُوز **(rūz)** = Gün, gündüz روج (*ba.*). § Güneş.

روز برآمد بلند ای پسر هوشمند
گرم بود آفتاب خیمه برویش ببند
سعدی

Ey akıllı çocuk! Güneş yükseldi. Güneş sıcak olur. Onun yüzüne çadırı kapa.

(*Sa'dî*)

§ Vakit, zaman, hengâm.

روز عیش وطرب وبستانست
روز بازار گل وریحانست
انوری

Zevk, safa ve bahçe zamanıdır, gül ve fesleğen alışverişinin kızıştığı zamandır.

(*Enverî*)

روز افکن (rūz efken) = Gün aşırı tutan sıtma.

روز امیدوبیم (rūzi umîdubîm) = Havf ve rica günü (*k.*) kıyamet günü.

شنیدم که در روز امیدوبیم
پدانرا بنیکان ببخشند کریم
سعدی

İşittim ki kıyamet günü kerim olan Cenabı Hak kötüleri iyilere bağışlar.

(*Sa'dî*)

روز بازار (rūzi bâzâr) = Pazarın revaçlandığı ve kızıştığı zaman.

جشن فرخندهٔ فروردیست
روز بازار گل ونسرینست
ابوالفرج

Kutlu nevruz bayramıdır; gül ve nesrinin revaçlandığı zamandır.

(*Ebūlferec*)

روز باز خواست (rūzi bâz ḫuvâst) = (*k.*) Kıyamet günü.

ترسم که صرفهٔ نبرد روز بازخواست
نان حلال شیخ زآب حرام ما
حافظ

Korkarım ki kıyamet gününde şeyhin helâl ekmeğinin bizim

[*] Fakat ikinci ihtimale göre Rūdî denilmesi lâzımdı sanırım.

haram suyumuza üstünlüğü ve ondan faydalı olmıyacak.

(*Ḥāfıẓ*)

روزبان (rūzbân)=Padişah kapısının gündüz bekçisi, zabıta memuru, cellât gibi padişah kapısında emir bekliyen kimseler.

شبانگه بدرگاه بردش کشان
بروز بانان مردم کشان
فردوسی

Geceleyin onu çekerek dergâha, cellâtların yanına götürdü.

(*Firdevsî*)

روزبه (rūzbih)=Günü iyi, mesut = bihrūz. Selmâni Fârsî Hazretlerinin eski adı (Nāşırî)

روزبهی (rūzbihî) = Saadet = bihrūzî.

روزچه (rūziçek) = Berat günü: şabanın on beşinci günü, gecesine şebiçek derler.

روز خسب (rūz ḫusb) = Gündüz uyuyucu (*k.*) tembel.

روز خسب‌وشبخیز (rūz ḫusbuşebḫîz) = (*k.*) Riyakâr sofu § Hırsız, harami.

روزخوش (rūziḫuş) = Gençlik ve sıhhat vakti.

روز خون (rūz ḫun)= Gündüz olan vurgun, baskın. Gece baskınına şebḫun, şebîḫūn derler.

کنم آنگه خبر دارتکه چونست
شبیخون مصلحت یاروز خونست
نزاری

Gece baskını mı yoksa gündüz vurgunu mu muvafık olacağını sana o zaman haber veririm.

(*Nizārî*)

روزدار (rūzdâr) = Hizmetkâr.

روز درنگ (rūzi dereng) = (*k.*) Kıyamet günü.

روز رخ (rūz ruḫ)= (*k.*) Çehrenin beyaz yahut kırmızı olması.

روزستان (rūzistan) = Padişahların gündüz oturdukları yer. Karşılığı şebistân.

روز سیاه (rūzisiyâh) = Kara gün, yas ve musibet günü.

روز شمار (rūzi şumâr) = Hesap günü (*k.*) kıyamet günü.

زهول روز شمار آذری چه می ترسی
توکیستی‌که دوان روز در شمار آیی
آذری

Āẕerî! Kıyamet gününün heybetinden ne korkuyorsun ! Sen kimsin ki o gün sayıya gelesin.

(*Āẕerî*)

روز فراخ (rūzi ferâḫ) = Güneşin doğmasından önceki lâtif çağ.

دوش تاروز فراخ آن صنم تنگ دهان
لب چون لاله همی داشت زی لاله‌ستان
ازرقی

Dün gece güneş doğuncıya kadar o küçük ağızlı, lâle gibi dudağını şaraptan lâleliğe çeviriyordu.

(*Ezrekî*)

روز تنگ‌وبرد ، روز تنگ‌ونام ، روز کوشش (rūzi kuşiş, rūzi nengunâm, rūzi nenguneberd) = (*k.*) Savaş günü.

آن جهانداری‌که از آواز کوشش دمبدم
روز کوشش آید اندر گوش النصر معه
سلمان

O bir cihangir ki savaş günü kös sesinden kulağına zaman zaman (النصر معك)=*nusret seninledir, yani mansur ve muzaffer olacaksın, sesi gelir.*

(*Selmân*)

روز هرمزد (rūzi hurmuzd) = Perşembe günü.

روزینه ، روزیانه (rūziyâne, rūzîne)= Gündelik.

رُوزْبِهَانْ (**rūzbihân**) = Ünlü şeyhlerden değerli bir zat.

چه خوش گفت آن عارف روزبه
که بادرد جانان شب از روزبه
شاعر

Rūzbihân adındaki o irfan sahibi şeyh, sevgilinin derdiyle geçen gece, gündüzden hayırlıdır diye ne hoş söyledi.

(*Şâ'ir*)

رُوزْپَيْكَرْ (**rūzpeyker**) = Açık fikirli, kalbi temiz, doğru kimse.

رُوزْگَارْ (**rūzgâr**) = Zaman, yaşanan günler, müddet, fırsat.

مخالفان تو موران بدند ومارشدند
برآر از سرموران مارگشته دماو
مده اما نشان زین پیش وروزگارمبر
که اژدها شود ار روزگار یابدمار
مسعودی

دمار (*ba.*).

روزگار بردن (rūzgâr burden) = Vakit zayi etmek, ömür telef etmek, yaşamak.

روزگار رفتگان (rūzgâr reftegân) = (*k.*) Devletsizler, kudretsizler, talihi dönükler.

رُوزْگَرْد (**rūzgerd**) = Güneş.

روزگردك (rūz gerdek) = Ay çiçeği.

رُوزْمَهْ (**rūzmeh**) = Tarih.

شدت فرامش آن روزمه که دوغزلین
زچوب کرده رکاب وزلیف کرده عنان
مسعود سعد

Gazne'de üzengini ağaçtan, dizginini liften yaptığın tarihi unuttun mu.

(*Mes'ūd Sa'd*)

رَوْزَنْ (**revzen**)= Delik, pencere.

مدان آن دوست راجز دشمن خویش
که لبی چشم‌او برروزن خویش
نظامی

Gözünü, kendi pencerenden ayırmıyan dostu, düşmandan başka bir şey sanma.

(*Nizâmi*)

نه سایهٔ زتو برسر نه‌نوری از تو برروزن
مرا ازان چه‌که صروی مرا ازان چه‌که ماهی
یغما

Ne başımda sayen, ne penceremde nurun var; selvimişsin, aymışsın bana ne.

(*Yeğmā*)

Arapçada pencere mânasınadır. Kamusu şerheden (ruşen) maddesinde (revzen) in revşen gibi Arapçalaştırıldığını söylüyor.

رُوزِينَوْ، رُوزِنَوْ (**rūzinev, rūzînev**)= Yeni gün, yeni rızk demektir ki Arapça يوم جديد رزق جديد karşılığıdır.

هر آنچه ازعمر پیشین رفت گورو
کنون رزق نوست وروزی نو
چامی

Geçen hayattan her ne gittiyse gitsin. Şimdi yeni azık yeni gündür, yani biz bugünkü hayata bakalım.

(*Cāmī*)

روزه (**rūze**) = Oruç.

دل نهادم ببوسهٔ چو شکر
روزه بستم زچیز های دگر
نظامی

دل‌نهادن (*ba.*).

Sonundaki (ه) bazan nispet ifade eder: du rūze iki günlük, deh rūze on günlük.

ما ازین هستی ده روزه بجان آمده‌ایم
وای برخضرکه زندانی عمرابدست
صائب

Biz bu on günlük varlıktan usanmışız; yazık Hızır'a ki temelli yaşama zindanındadır.

(*Ṣā'ib*)

روزه‌گرفتن ، روزه داشتن ، روزه بستن (rūze besten, rūze dâşten, rūze girifteten) = Oruç tutmak.

روزه خوار (rūze ḫuvâr) = Oruç yiyen.

روزه‌دار (rūzedâr) = Oruçlu, saim.

بازآکه درفراق تو چشم امیدوار
چون گوش روزه‌دار برالله اکبرست
سعدی

Yine gel ki senden ayrılan ümitlinin gözü, ezanı bekliyen oruçlunun kulağı gibi intizardadır.

(*Sa'dī*)

مکن ذخیره چو در وقته است عمر عزیز
بخورکه روزه گرفتن حرام درصفرست
شفیع

Mademki ömür gitmektedir ; biriktirme, yemeye bak; çünkü seferde oruç tutmak günahtır.

(*Şefī'*)

روزه‌گشودن (rūze guşūden) = Oruç bozmak, iftar etmek.

روزه واکردن = (rūze vâ kerden).

خمار باده درچشمم سیه کرده است عالم‌را
بیا ساقی‌که وقت شام باید روزه واکردن
شاعر

Şarabın verdiği sersemlik gözümde âlemi karartmıştır. Sâki! gel, akşam vakti oruç bozmak lâzımdır.

(*Şā'ir*)

بر دهان غنچه گه‌گه میزند چون نسیم
کان شکر لب جز ببوسه روزه نگشاید همی
خسرو

Lâtif rüzgâr bazı bazı koncanın ağzını öper; çünkü o şeker dudaklı, öpücükten başka şeyle orucunu bozmaz: ağzını açmaz.

(*Ḫusrev*)

روزهٔ مریم (rūzeʾī meryem) = (*k.*) Susma, sükût.

روزی (**rūzī**) = Rızk ve nasip.

اگر بپای بپوئی وگر بسر بروی
مقسمی ندهد روزی که انهادست
سعدی

Eğer ayakla koşsan, eğer başla gitsen rızkları taksim eden Hak Tealâ koymadığı yani evvelden takdir etmediği rızkı vermez.

(*Sa'dī*)

آنکه دانش نباشدش روزی
ننگ دارد زدانش آموزی
نظامی

Bir kimseye ilim nasip olmazsa ilim öğrenmekten utanır.
(*Niẓâmî*)

روزی ده (rūzî dih) = Rızk verici: Cenabı Hak = Rūzî resân.
روزی کناد (rūzî kunâd) = Allah nasip etsin yerinde kullanılan bir duadır.

روزی افزای (**rūzî efzây**) = Melikî ayların dördüncüsü.

روس (**rūs**) = Rus § Tilki § Salınarak yürüme § İleri geçme.
روس انگرده (rūs engurde) = İtüzümü (*Ar.*) عنب الثعلب. Rūs = tilki. Engurde = üzüm.

روساختن (**rusâḫten**) = (*k.*) Mahcup olmak, utanmak.

روسپی (**rūspî**) = Namussuz kadın. Rūsipîd = yüzü ak (*muḫ.*). Yüzü kara mânasına rūsiyâh denilecek iken tezyif ve kinaye yoliyle rūspî denilmiştir. Bu türlü söz Araplarca da âdettir. Nitekim kendisini yılan ısırmış kimseye selim, köre Ebu Nasîr derler.

آدمی پیل وشیررا دربند
می‌تواند نگاه آسان داشت
لیك هرگز بهیچ بند وحیل
روسپی را نگاه نتوان داشت
طیان

İnsan oğlu fil ve aslanı zincirde kolayca zaptedebilir, lâkin hiçbir rabıta ve hile ile orospuyu zaptetmek mümkün değildir.
(*Ṭeyyān*)

روستا (**rūstâ**) = Köy, (*Ar.*) قریه kerye.

داشت زالی بروستای نگاو
مهتری نام دختری وسه گاو
سنائی

نگاو (*ba.*).
Muarrebi رزداق، رسداق، رستاق tır § Köylü = rusâtiy § İnsan topluluğu.

روسته (**rūste**) = Rastıktaşı = râsuḫt. Aslı rūyi sūḫte = yanmış tunç ki maksat yanmış bakırdır (*Ar.*) نحاس محرق. Arapçalaştırılmışı روستخج imiş.

روسی (**rūsî**) = Rusyalı § Meşhur bir cengâver § Şarap kadehi.

روش (**rūş**) = Aydın, nurani Rūşen (*muḫ.*) چشم‌شهاروش Çeşmişumârūş = gözünüz aydın; tahfif ile چشم‌روش çeşmrūş da derler. Mütercim Âsım Efendi, Burhân'ın;

چشم شما روشن واین بدین معنی هم آمد است یعنی روشن کن ibaresinden yüzün gülsün mânasını çıkarmıştır. § Kötü huylu, tabiatsız.

بخت آوخ که طفل گریندهاست
که بهر لحظه روش می‌شود
خاقانی

Talihim yazık ki her lâhza huysuzlaşan ağlayıcı çocuk gibidir.

(*Ḫāḳānī*)

رَوِش (**reviş**) = Gidiş : reften = gitmekten hâsılı mastar.

من آدمی بچنین شکل وخوی‌وقدوروش
ندیده ام مگر این شیوه از پری آموخت
سعدی

Ben bu şekil ve tabiatta, boy ve gidişte bir insan görmedim. Galiba bu şiveyi periden öğrendi.

(*Sa'dī*)

فلك بکام دل راستان نمی‌گردد
فغان زکج روشیهای چرخ کج رفتار
شاعر

Felek doğruların gönlünün arzusunca devretmiyor. Hareketi eğri olan feleğin eğri tarz ve hareketlerinden elâman.

(*Şā'ir*)

Tarz, kaide, üslûp, misil, manend gibi asıl mânadan alman mânalarda da kullanılır § İki tarafı ağaçlık bahçe arasından geçen yol ki ḫiyâbân denir.

رُوشَان (**rūşân**) = Rūşen (*ba.*).

رُوشَن (**rūşen**) = Aydın, ziyadar, parlak. Karşılığı tīre ve târīk.

شمع جویی وآفتاب بلند
روز پس روشن وتودرشب‌تار
هاتفی

Güneş yükseldiği halde ışık arıyorsun. Gün çok aydın, sen hâlâ karanlık gecedesin.

(*Hātifī*)

چراغ دلم یافت بی روغنی
بمی‌ده چراغ مرا روشنی
نظامی

Gönlümün çerağı yağsız kaldı; şarap ile benim çerağımı aydınlat.

(*Nişāmī*)

§ (*k.*) Belli, aşikâr.

شد بناگوشت سفید وظلمت غفلت بجاست
صبح روشن گشت ودوخواب پریشانی هنوز
صائب

Kulaktozun, yani sakalların ağardığı halde gaflet karanlığındasın. Sabah aydınlandı, yani göç yaklaştı; sen henüz korkulu rüya görüyorsun: hâlâ uykudasın.

(*Ṣā'ib*)

احوال دل زدیدهٔ خونبار روشنست
صائب

خونبار (*ba.*).

بسکه نادیدنی ازمردم عالم دیدم
روشنم گشته که آسایش نابیناچیست
کلیم

Dünya halkından, o kadar görülmiyecek şey gördüm ki körün ne derece rahat ettiğini anladım.

(*Kelīm*)

Muarrebinde (r) üstün olup pencere mânasmadır.
Rūşen bīn, rūşen dil, rūşen rây, rūşen revân, rūşen żemīr, rūşen ḳıyâs, rūşen nihâd gibi kelimelerin evvellerinde bulunarak

aydın, parlak, temiz mânasını ifade eder.

روشنا (rūşnâ) = Parıltı, lemean § Göztaşı.

روشنان فلك، روشنان (rūşenân, rūşenâni felek) = (*k.*) Yıldızlar.

روشنان فلکرا اثری درمانیست
حذر ازگردش چشم سیهی بایدکرد
نشاط اصفهانی

Yıldızların bizde bir eseri yoktur. Bize siyah bir gözün hareketinden sakınmak lâzımdır.
(*Neşāṭ Iṣfehānī*)

روشنایی (rūşnâyī) = Aydınlık ki karşılığı târîkîdir § Göztaşı, ruşena taşı.

روشندان (rūşendân) = Aydınlık bacası § Üzerine kandil ve mum konulan şey.

روشنگر (rūşenger) = Cilâcı.

شکوهٔ تازیکیٔ دلدرا باهل دل بگو
از بغل آیینهرا درپیش روشنگر برار
صائب

Kalbinin kararmasından ancak gönül sahibine şikâyet et; aynayı koltuğundan cilâcının önünde çıkar.
(*Ṣā'ib*)

رُوشِناس (**rūşinâs**) = Halkça bilinen ünlü kimse.

زسایهٔ تو شدهاست آفتاب روی شناس
که همنشین را هرکس بهم نشین داند
کل اسماعیل

Güneş senin sayenden ünlü ve muteber olmuştur; çünkü herkes arkadaşı arkadaşla tanır.
(*Kemāl İsmā'il*)

رُوشَنْ چَرَاغ (**rūşen çerâġ**) = Musikide bir makam.

رُوشَنَك (**rūşenek**) = Dârâ'nm kızı ve İskender'in refikası.

دل روشن از روشنك پرمتاب
نظامی

Ruşen ve ziyadar olan kalbini Rūşenek'ten çevirme.
(*Niẓāmī*)

§ Kuru mantara benzer bir ilâç.

رَوْضَهٔ تَرْكِيب (**revże'i terkīb**) = (*k.*) İnsanın ceset ve kalıbı.

رَوْضَهٔ دُوزَخ بَاز (**revże'i düzeḫ bâr**) = (*k.*) Kılıç.

رَوْضَهٔ فِيرُوزَه رَنگ (**revże'i fīrūze reng**) = (*k.*) Gök.

رُوغ (**rūġ**) = Geğirme, ârūġ (*muḫ.*).

رَوْغَن (**revġen**) = Yağ: bütün hayvan ve nebat cinsinin yağlarına denir (*k.*) din mezhep § Gençlik.

درچراغم منت روغن ندارد روزگار
خانهرا آتش زنم تاکلبه ام روشن شود
کلیم

Çerağımda zamanın yağı minneti yoktur: kandilimde yakmak için zamanın yağına minnet etmem; kulûbemin aydınlanması için evimi ateşlerim.
(*Kelîm*)

روغن بریگ ریختن (revġen berīg rīḫten) = Kuma yağ dökmek (*k.*) neticesiz ve mânasız iş yapmak ve beceriksiz adama iş tevdi etmek.

ازین نصیحت بیهوده ای فقیه مرا
چه حاصلست که روغن بریك میریزی
نزاری

Ey fakîh! Bu beyhude nasihatten sana ne fayda olacak; niçin mânasız iş yapıyorsun.

(*Nizârî*)

روغن خود (revġeni ḫud) = (*k.*) Kendi din ve mezhebi.

روغن خوش (revġeni ḫuş) = Susam yağı. Şırlağan = روغن شیرینجت.

روغن رفته (revġen refte) = Yağı gitmiş (*k.*) gençlik günleri geçmiş yahut hayat ve saadetten usanmış kimse.

روغن زبان (revġen zebân) = Yumuşak sözlü, tatlı dilli, dalkavuk.

روغن قازمالیدن (revġeni kâz mâlīden) = Dalkavukluk etmek, aldatmak.

روغن مصری (revġeni mişrī) = Pelesenk yağı.

روغن مغز (revġeni meġz) = (*k.*) Akıl ve tedbir.

روغنی (revġenī) = Çörek, poğaça, gözleme gibi hamuru yağla yoğurulmuş şeyler § Yağcı, yağ çıkaran (*Ar.*) عصار.

روغنینه (revġenīne) = Yağlı peksimet, poğaça, katmer [*].

[*] Burhân ve Ḳulzum'den gözleme ve poğaça anlaşıldığı halde, Âsım Efendi bu lûgatin başına geçirdiği kadı lokması, namaz lokması, kadınbudu denilen hamur işi yiyecek tâbirlerini nereden aldığı bilinememiştir.

روغناس (**rūġnâs**) = Kızıl boya. Rūnâs روناس (*ba.*).

روفتن (**rūften**) = Süpürmek.

حاتم اوبودی چو دیگر بندگان درمطبخت
آتشی افروختی یاروفتی خاکستری
عصمت

Hâtem eğer sağ olsaydı senin aşevinde başka hizmetçilerin gibi ya ateş yakar, yahut kül süpürürdü.

(*İṣmet*)

روگاه (**rūgâh**) = Kitap dibacesi § Elbise yüzü § Millet reisi.

روکش (**rūkeş**) = İçi, dışına uymıyan, kalp.

روم (**rūm**) = Orta Asya halkının Anadoluya verdikleri isim § روم Rüyem = benim yüzüm (*muḫ.*).

لشکر اشك زراه مژه‌ام چون دریا
دمبدم برطرف روم کند تاختنی
شاعر

Göz yaşım askeri, kirpiğimin yolundan yüzüm tarafına daima deniz gibi hücum ediyor.

(*Şâ'ir*)

§ Kasık tüyü = Rum, rūme, runb, runbe.

رومال (**rūmâl**) = Yüz silinecek şey.

yüz havlusu § Yüz sürücü, yüz süren.

رُومِی بَچِگَان (**rūmī beçegân**)=(*k.*) Göz yaşı damlaları.

رُومِی خُوی (**rūmī ḫūy**)= (*k.*) Dönek tabiatlı.

رُومِی زَنِ رَعنا (**rūmī zeni reʿnâ**) = (*k.*) Güneş.

رُومِینا (**rūmīnâ**) = Silinmiş, temizlenmiş (Burhān, Nefīsī, Behār). (Nāşırī) Ferhenglerde bulamadım, diyor.

رُومِی وُزَنگِی (**rūmī vu zengī**) = (*k.*) Gündüzle gece.

رُون (**rūn**) = Sebep.

رُوناس ، رُوَیْن ، رُوَیناس ، رُوَیناس (**rūnâs, rūynâs, rūyen, rūyeng**)=Boyacıların kullandıkları kızıl kök, kızıl boya kökü.

زین هر دو زمین هرچه گبارود تاحشر
بیخش همه روین بود وشاخ ببر خون
مسعودی

ببرخون (*ba.*).

بی‌می‌نزار تر ززریرم‌که زمهریر
خون درعروق بفسرد م همچو روییاس
نزاری

Şarapsız, zerdeçav yaprağından daha zayıfım; çünkü zemheri, damarlarda kanımı kızıl kök gibi dondurur.

(*Nizārī*)

رُونج (**revenc**) = Bumbar dolması.

رُوه (**rūh**)=Güzel huy, iyi hareket, günahtan çekinme § Kâbil'de bir dağ.

رُوهَنده (**rūhende**) = Kuvvetli ve boy atmış ekin. Aslı rūyende = bitici.

رُوهِینا ، رُوهِنا (**rūhînâ, rūhînī**) = Cevherli parlak çelik; bundan yapılan kılıca da denir. Rūhinyâ suretinde de görülmüştür.

روی (**rūy**) = Tunç.

لبت دانم‌که یاقوت وتنت سیم
نمی دانم دلت سنگست یا روی
سعدی

Dudağının yakut, vücudunun gümüş olduğunu bilirim. Kalbin taş mıdır yoksa tunç mu? bilmiyorum.

(*Sa'dī*)

§ Yüz.

چن روی تو چون باز کند دفتر حسن
گل مهیای بهم بستن اوراق آید
یغما

Senin yüzünün çimeni güzellik defterini açınca : sen yüzünü gösterince gül, yapraklarını toplamaya hazırlanır: gül artık duramaz.

(*Yeğmā*)

تو در روی سنگی شدی شرمسار
مرا شرم ناید زپروردگار
جامی

Sen bir taşın yüzüne karşı utandın; ben Allahtan utanmaz mıyım.

(*Cāmī*)

§ Ümit.

چون وصالت هیچ کسرا روی نیست
روی در دیوار هجران خوشترست
عطار

Seninle hiçbir kimsenin birleşme ümidi olmayınca ayrılık duvarına yüz çevirmek: ayrılık ölümüne katlanmak daha iyidir.

(*'Aṭṭār*)

§ Peyda etmek, husule getirmek.

ای کمال‌النسب از بهر خداوند بگوی
کاین ندیمان گزیده زکجا کردی روی
سوزنی

Ey asılzade! Allah için söyle, bu seçkin konuşma arkadaşlarını nereden peyda ettin.

(*Sūzenī*)

§ Cihet, sebep: ezīnrū = bu sebepten § Rusten = ot bitmek ten emir.

گرنخیزد زچمن سرو وگل ازشاخ سروی
تاتو باآن قدورخ زیور بستان منی
یغما

Sen o boy ve yanağınla benim bahçemin süsü oldukça çimenden selvi, daldan gül bitmezse bitmesin.

(*Yeğmā*)

§ Riya.

روبا (rūyâ)=Bitici, nâbit=rūyân § Mâzenderân'da eski bir şehir.

روی آوردن (rūy āverden) = (*k.*) Yüz göstermek, teveccüh etmek, yönelmek.

هرکجا روی آورم بخت سیه همره بود
گاه دوشادوش من گاهی به پیشاپیش من
شاعر

دوشادوش (*ba.*).

روی ازسنگ ، روی ازآهن (rūy ez āhen, rūy ez seng) = (*k.*) Utanmaz, hayâsız.

روی افکندن ، روی انداختن (rūy efkenden, rūy endâḫten)=(*k.*) Aciz göstermek, dilenmek.

روی باختن (rūy bâḫten) = (*k.*) Korkmak, renk uçmak.

روی بدیوار (rūy bedīvâr) = Suratsız, neşesiz.

چین برابر ونزد وروی بدیوار نگرد
وحشی

Kaşlarını çatmadı, suratını asmadı.

(*Vaḥşī*)

روی بردیوار (rūy ber dīvâr) = (*k.*) Şaşkın, hayran, sersem.

زشرم نور جمال تو آفتاب هنوز
بهر جهت‌که رودهست روی بردیوار
عرفی

Güneş, senin cemalinin nurundan utandığı için her ne tarafa gitse şaşkınlaşıyor.

(*'Urfī*)

§ Her şeyden vazgeçip bir köşeye çekilmek.

فلك زجاه تو افراشت پشت برمسند
ستم زعدل تو آورد روی بردیوار
ظهیر

Felek, senin itibarın sayesinde yükseldi. Zulüm, senin adaletinden dolayı zulümden vazgeçti.

(*Zehir*)

روی پوش، روی بند (rūy bend, rūy pūş) = روپوش، روبند (*ba.*).

روی خاندان (rūyi ḫânedân) = (*k.*) Hanedanın en şereflisi.

روی دادن (rūy dâden) = Yüz vermek, teveccüh etmek (*k.*) zuhur etmek, husule gelmek.

هرکه از خط شریعت انهد پای برون
هردمش فتح دگر روی دهد چون پرگار
کمال

Her kim şeriatın yazısından dışarı çıkmazsa ona, pergelinki gibi her zaman başka bir muzafferiyet teveccüh eder.

(*Kemāl*)

روئی بعاشق آنبت بد خوئی دهد
قانع ببوسهٔ شدم وروئی دهد
شاهر

O huysuz güzel, âşıka yüz vermiyor. Bir öpücüğe kanaat ettim amma o da hâsıl olmuyor.

(*Şā'ir*)

بگذشت عمر وگفت وشنو باتو روئداد
ای بی نصیب گوشم وای بی نوا لبم
عرفی

Ey nasipsiz kulağım! Ey mahrum dudağım! Omrün geçti de sana söyleme ve dinleme teveccüh etmedi: yani sende o kabiliyet hâsıl olmadı.

(*'Urfī*)

روی درنقصان گذاشتن (rūy der nuḳsân guzâşten)=(*k.*) Eksilmeğe yüz tutmak.

روی درنقصان گذارد ماه چون گردد تمام
چون شود ابریز جامت ازشراب اندیشه کن
صائب

Ay tamam olunca eksilmeğe başlar. Kadehin şarapla dolunca endişe et; ikbalin kemale erince zevalinden korkmaya başla.

(*Şā'ib*)

روی درهم کشیدن (rūy derhem keşîden) = (*k.*) Yüz ekşitmek ve çehre çatmak, kızgınlık göstermek.

روی دل نمودن (rūyi dil numūden) = Gönül yüzü göstermek (*k*) iltifat ve mürüvvet etmek; bu münasebetle iltifat ve mürüvvet görmeğe (rūy dil dîden) denir.

شفائی درقیامت نیز روی دل نمی بینم
که در کوی بلا هرکس که گم شد جاودان گم شد
شفائی

Şifâ'î! Kıyamette de teveccüh ve iltifat görmem; çünkü belâ diyarında her kim kaybolduysa ebediyen kayboldu.

(*Şifā'ī*)

روی دیدن (rūy dîden)=Yüz görmek (*k.*) tarafgirlik etmek, iltizam etmek.

آنکه گوید روی او خوشیدرا ماند بنور
روشنم گردید کوخورشیدرا روديده است
کاهی

Onun yüzü parlaklıkta güneşe benzer diyen kimsenin güneşi iltizam ettiği nazarımda tahakkuk etmiştir.

(*Kāhi*)

جور روياش بهركه مى‌گويم
روى آن دلربای مى‌بيند
خسرو

Onun yüzünden gelen cefayı her kime söylersem ona hak verir.

(*Ḫusrev*)

روی سبد (rüyi sebed) = Sepetin yüzü (*k.*) seçkin ve müntahap.

ما كلخنيان سنبل ونسرين نشناسيم
آتش بود آتش گل روی سيدما
طالب آملی

Biz külhancılar sümbül ve nesrini tanımayız. Bizim güzide çiçeğimiz ateştir ateş.

(*Ṭālib Āmilī*)

روينگ، روينـاس، روين (**rüyen, rüynâs, rüyenk**)= روناس (*ba.*).

روی نسل آدم (**rüyi nesli Ādem**) =(*k.*) Hazreti Muḥammed (صلعم).

روی نمودن (rüy numūden) = Yüz göstermek (*k.*) görünmek § Hâsıl olmak § Hatırdan geçmek.

بفرمان يزدان خجسته سروش
مرا روی بنمود درخواب دوش
فردوسی

Dün gece Allahın emriyle bana rüyada mübarek bir melek göründü.

(*Firdevsī*)

چه ديدهٔ كه بآيينه مائلی شب‌وروز
زمانيهفته مدار آنچه رونمود آنجا
آصفی

Ne gördün ki gece gündüz aynaya meylediyorsun, orada görüneni bizden gizleme.

(*Āṣefī*)

روين (**rüyīn**) = Tunçtan yapılan her şey § Peşeng'in oğlu Ṭūs'un damadı İran'lı bir bahadır § Efrāsyāb'ın oğlu § Pīrān Vīse'nin oğlu: bu ikisini Bījen öldürmüştür.

باد قهرش تاوزيده گشت برروی مصاف
در تن روين‌همه خون خشك همچون رويندست
شهاب‌الدين

Kahrı rüzgârı harb meydanı cihetine esince, Rüyīn'in bütün vücudunda kan, kızıl kök gibi kurumuştur.

(*Şihābaddīn*)

روين تن (rüyīn ten) = Tunç vücutlu.

دردام انتقام تو آهن دلان شكار
در حلقهٔ كمند تو روين تنان اسير
عماد

آهن دل (*ba.*).

İsfendiyâr'ın lâğabıdır. Gûya Zerduşt afsunladığı için kılıç ve hançer vücuduna zarar veremediğinden bu lâğabı almıştır.

بدانست رستم دران كارزار
كه روين تنست آن يل اسفنديار
فردوسی

Rustem o savaşta bildi ki tunç vücutlu o yiğit İsfendiyârdır.

(*Firdevsī*)

İsfendiyâr'a yalnız Rüyīn de denir.

بچشم او نمايد بحرب جز بازی
ابرد وكوشش وپيكار رستم وروئين
شهاب

Harbde Rustem ve Rūyīn'in savaşma, çalışma, kavgaları onun gözüne oyundan başka bir şey görünmez, yani onları oyuncak nev'inden sayar.

(*Şihāb*)

§ Mide § Burhānı Ḳāṭı', Cāmi', Nefisî, mâzul: işten çıkarılan memur mânalarına yazmışlar, Ferhengi Behār mâzuli (مغز), (پی) beyin, sinir demekle hiç münasebeti olmıyan (mâzul) kelimesini doğruya yaklaştırmıştır [*].

روین دز (rūyīn diz) = Türkistanda Ercâsb'ın payıtahtı bir kaledir.

روئین تن ار ندیدی بروی شاه بنگر
روین دز ار ندیدی برحصن شاه بگذر
شاهی

Rūyīnten'i görmedinse padişanın yüzüne bak. Rūyīndiz'i görmedinse padişahın kalesinden geç.

(*Şā'ir*)

روینه خم ، روین خم (rūyīn ḫum, rūyīne ḫum)= Kūs: tunçtan yapılmış küp gibi büyük davul.

برآمد خروشیدن گاودم
خم نای روین وروینه خم
فردوسی

Harb boruları ve davulunun velvelesi yükseldi.

(*Firdevsî*)

نای روین ، گاودم (*ba.*).

[*] Ele geçirmek için pek çok uğraştığım, hattâ Hint hükümdarlarından Nizâm'a varıncıya kadar türlü vasıtalara başvurduğum halde üçüncü cildini hâlâ ele geçiremediğim ve bu suretle iktibas şerefinden mahrum kaldığım «Ferhengi Nizām»ın bu hususdaki mütalâasına muttali olamadım.

ره (**reh**) = Yol; râh (*muḫ.*).

برفشانم روان بخاك رهت
گر بخون من آرزومندی
یغما

Eğer benim kanımı arzu edersen hemen ayağının toprağına saçayım.

(*Yeğmā*)

بصحرا آهوانت گر ببینند
بژگان ازرهت خاشاك چینند
جامی

Ahular seni sahrada görürlerse kirpikleriyle yolundan çörçöp toplarlar : yolunu kirpikleriyle süpürürler.

(*Cāmi*)

راه (*ba.*) § رستن Resten=kurtulmaktan emir.

گفت رو بفروش خودرا و برو
چونکه استا گشتهٔ پرچه زچه
مولانا

Git, kendini sat da kurtul; mademki usta olmuşsun; kuyudan sıçra, dedi [**].

(*Mevlānā*)

رهگذر ، رهگذار (rehguzâr, rehguzer) = Geçilecek yol.

رهنمون ، رهنما (rehnumâ,rehnumūn) = Yol gösteren, yol gösterici, kılavuz, delil.

گفت نی نی این غرض نبود ترا
که بخیری رهنما باشی مرا
مولانا

[**] (ره افتادن، ره انجام، ره آورد، رهجامه‌دان، ره ن ، ره شاه ، ره نشین ، ره نورد) kelimeleri için râh maddesine (*ba.*).

Hayır hayır, senin maksadın beni bir hayra delâlet etmek değildir, dedi.

(*Mevlānā*)

گم شدم در راه سودا رهنمایا ره‌نمای
سیرم از پا اندر آمد دستگیرا دستگیر
سعدی

Sevda yolunda kayboldum. Ey yol gösterici! Yol göster; sabrım tükendi, ey yardımcı! elimi tut.

(*Sa'dī*)

ناصر شب فراق تو گمراه گشته بود
بازش خیال روی تو گردید رهنمون
ناصر

Nāşır, ayrılığın gecesinde yolunu kaybetmişti; yüzünün hayali yine ona yol gösterdi.

(*Nāşır*)

رُوح (**ruh**) = Rūh (*muḫ.*). Ruhbân = hali düzgün, perhizkâr.

رَها (**rehâ**) = Kurtulucu.
رهائی (rehâ'ī) = Kurtulma, halâs olma.

اگر خواجهٔ ور امیر اجل
رهائی نیابی ز تیر اجل
سلمان

Büyük mevki sahibi, azametli bir bey de olsan ecel okundan kurtulamazsın.

(*Selmān*)

کسی‌کو فاضلست امروز در دهر
نمی یابد ز غم یکدم رهائی
حافظ

Bugün dünyada fazilet sahibi olan kimse kederden bir an kurtulmuyor.

(*Ḥāfıẓ*)

رها کردن (rehâ kerden) = Bırakmak, terk etmek.

جهان رجوانان جنگ آزمای
رها کن فروکش تو پیرانه پای
نظامی

Dünyayı, savaş deniyen gençlere bırak da sen ihtiyarlara yakışır bir surette ayağını çek.

(*Niẓāmī*)

رُهام (**ruhâm**) = Güderz'in oğlu ve Gīv'in biraderi.

رَهاوِی (**rehâvī**) = Musikide bir makam = râhuvī.

رَهبَر (**rehber**) = Yol gösteren, delil = rehnumâ.

سالك بقصد ازره تجرید می‌رسد
در راه عشق رهزن من رهبرملست
کلیم

Dervîş her şeyden tecerrüdetmekle maksadına erişir; benim aşk yolunda yolumu kesen [*] *bana yol göstericidir.*

(*Kelîm*)

رَهرَو (**rehrev**) = Yolcu, sâlik.

سبق برد رهروکه برخاست زود
پس از نقل بیدار بودن چه سود
سعدی

Erken kalkan yolcu kazandı. Kervanın hareketinden sonra uyanmakta ne fayda var.

(*Sa'dī*)

[*] Burada yol kesmek yanlış yoldan çevirmek demektir.

رهروان سحر (rehrevâni seḥer) = Seher yolcuları (*k.*) sâlikler, dervişler.

رهروان گردون (rehrevâni gerdūn)= (*k.*) Seb'ai seyyare, gezeğen yıldızlar.

رَهْزَن (**rehzen**)=Yol kesen, haydut, şaki.

نزد ما سود سفر سرمایه از کف دادنست
راه ما بی امن خواهد شد چو بی‌رهزن شود
کلیم

Bizim yanımızda seferin faydası sermayeyi elden çıkarmaktır. Bizim yolumuz yol kesicisiz olursa emniyetsiz olacaktır [*].

(*Kelîm*)

رَهْشَه (**rehşe**) = Tahin dediğimiz, üğütülüp küspesi ayrılmış susam.

رَهْ گُشَای (**rehguşây**)=Melikî ayların on yedinci günü.

رَهْ گُوی (**rehgūy**) = Hanende, mutrip.

رَهُو (**rehū**) = Serendip dağı.

رَهْوَار (**rehvâr**) = Râhvâr.

بانگ می زدکه کیست درپازار
که خری بهر خود خرد رهوار
جامی

Pazarda kendi için rahvan bir eşek alacak kim var diye haykırdı.

(*Câmî*)

رَهِی (**rehī**) = Hizmetkâr, bende.

چو خواهی رهی‌را همی کردمه
بزرگیش جزپایه پایه‌مده
اسدی

Hizmetkârı yükseltmek istersen onu tedrici olmıyarak büyütme.

(*Esedî*)

§ Rehîden yahut resten mastarından muzari muhatap رهیدن (*ba.*).

رَهِیدَن (**rehīden**) = Kurtulmak, halâs olmak=resten.

آن گروهی‌که رهیدند از وجود
چرخ ومهر وماهشان آرد سجود
مولانا

Varlıktan kurtulan zümreye felek, güneş, ay secde yani tazim ederler.

(*Mevlânâ*)

گر زظلمات خود رهی بینی
همه عالم مشارق الانوار
هاتف

Kendi karanlıklarından kurtulursan bütün dünyayı nurlar kaynağı görürsün.

(*Hâtif*)

رَی (**rey**) = Sebzvâr'a yakın bir köy راز (*ba.*).

رِی (**rī**) = Rîsten=pislemek mastarından emri hazır,

[*] Rehber'deki nota (ba.).

می بتارد بخل مجدالدین
چون بگاورس گرسنه قری
گر همه قیان چنین باشند
قم وقیقا وبرهه قهری
شاعر

Mecduddîn, pintiliğinden kumrunun darıya saldırması gibi saldırıyor. Eğer bütün Ḳum ahalisi böyleyseler, arkadaş! Kalk da bütün Ḳum'a pisle.
(*Şā'ir*)

ریباس (**rîbâs**) = Tadı mayhoş bir nebat = اشخون (*ba.*)

آب شط کی بذوق چون کوثر
بای بط کی بطعم چون ریباس
هدایت

Şat suyu tatta kevser gibi nerede olur. Kazayağının tadı rîbâs'a nerede benzer.
(*Hidāyet*)

ریبَد (**reyebed**) = Horasan dağlarından (Kunabid) in eteğinde bir ovadır ki İranlılarla Turanlılar arasında oradâ İranlıların galebesiyle neticelenen bir muharebe olmuş; İranlıların komutanı (Güderz) Turanlılarm komutanı (Pîrân Vîse)yi öldürmüştür.

ریچار ، ریچال (**rîçâr, rîçâl**) = Şekerle kaynatılmış meyva tatlısı, reçel, murabba [*].

[*] Lûgatler, Farsta yumuşak peynirin içine taze süt dökerek çöreotu ve başka baharat ile karıştırıp yaptıkları; Irak'ta elma, ayva, kuru üzüm gibi meyvaların usarelerini pekmezle kaynatarak meydana getirdikleri katık; sonra lûgat yazanlar da koyun sûdünden yapılan her şey demişlerdir. Reşîdîde şu ihtilâftan anlaşılıyor ki her nevi âçâra rîçâr denir diyor. Âsım Efendi de cacık, salata, tarator gibi murabbalara ıtlak ederler demiştir. آچار (ba.) § Şîrâz'da karışık söz söyliyen kimseye (ریچاله ی‌گوید ve ریچار) derler.

ریحان تاتاری (**reyḥâni tâtârî**) = Fesleğen envamdan lâlei hataî, frengî fesleğen dedikleridir; hoş nazar da derler.

ریحان داود (**reyḥâni dâvūd**) = Mercankôşk: bir nevi fesleğen. Doğrusu merzengûş (*Ar.*) آذان الغار

ریحان زرد (**reyḥâni zerd**) = (*k.*) Güneşin parıltısı.

ریح (**rîḥ**) = Sıvık ve sulu pislik. ریحین (rîḥîn) = Sürgün hastalığına tutulan insan ve hayvan.

یکی آلودهٔ باشدکه شهریرا بیالاید
چو از گاوان یکی باشدکه گاوانرا کند ریحین
رودکی

Sürgüne tutulan bir öküzün hali ötekilerine geçtiği gibi bir bulaşık olur ki bir şehri bulaştırır.
(*Rūdeki*)

ریحبین (**rîḥbîn**) = Bir nevi cacık.

ریحتن (**rîḥten**) = Dökmek.

خواهیم نقد جانوسر درپای جانان ریختن
برخاك کویش خون اشك ازچشم گریان ریختن
خجندی

Can ve baş nakdini cananın ayağına saçmak, ağlıyan gözümüzden onun mahallesinin toprağına kanlı göz yaşı dökmek isteriz.

(*Ḫucendī*)

ریختنی (**rīḫtenī**) = Saçı, (*Ar.*) نثار.

از مژه درپای شه ارجمند
ریختنیهای گهر می فکند
خسرو

Kirpikten şevketli padişahın ayağına inci saçıları saçıyordu.

(*Ḫusrev*)

ریخر (**rīḫer**) = Bir nevi panzehir.

ریدك (**rīdek**) = Delikanlı hizmetkâr.

ریدن (**rīden**) = Pislemek.

کار او بهر نفس پروردن
روزوشب خوردنست یاریدن
جامی

Onun işi, nefsini beslemek için gece gündüz yemek yahut .... maktır.

(*Cāmī*)

ریز (**rīz**) = Rīḫten = dökmekten emir, (*Isfa. muḫ. vas.*).

گر چشم تو آتشی زند ریز
آبی زمیرشك من بدوریز
نظامی

Gözün keskin ateş saçarsa ona benim göz yaşımdan su dök.

(*Niẓāmī*)

دلت بگاه کرامت محیط لولو زای
گفت بوقت سخاوت سحاب گوهرریز
قاآنی

Gönlün, kerem zamanında inci yağdırıcı deniz; elin, cömertlik zamanında elmas saçan bulut-tur.

(*Ḳāānī*)

§ Cür'a: kadeh dibinde kalan sızıntı.

چون آگهی که شیفته وکشتهٔ توام
روزی برای ما زی وریزی بما فرست
خاقانی

Mademki sana âşık olup canımı feda ettiğimi biliyorsun; bir gün bizim için yaşa: bir gününü bizimle geçir ve bize bir cür'a gönder: azıcık iltifat et.

(*Ḫāḳānī*)

§ Kırıntı, ufak parça. ریزبین rīzbīn = mikroskop.

سکندر بدو گفت یك تیغ تیز
کند جسم صد کاروان ریز ریز
نظامی

İskender, ona bir keskin kılıç, yüz kervanın vücudunu parça parça eder, dedi.

(*Niẓāmī*)

§ Nimet § İstek. Tuḥfetuleḥbab, bu iki mânaya (ز) yerinde (ژ) yazmıştır. Burhān, kadeh mânalarına da gelir demiştir.

ریزه (**rīze**) = Kırıntı, döküntü.

زمانه با کرمت کم زریزهٔ نالست
که گاهش ازبن دندان برون کنی بخلال
شاعر

Zamanenin keremi; senin keremine nispetle bazı defa diş çöpiyle dişinin dibinden çıkardığın ekmek kırıntısından azdır.

(*Şā'ir*)

ریزهٔ سیمین (rīze'i sīmīn) = (*k.*) Yıldızlar.

قرصهٔ زرشد نهان درسفرهٔ لعل شفق
ریزهٔ سیمین بروی سبزخوان آمد پدید
عید لومکی

Altın çörek (güneş) şafağın lâ'l renkli sofrasında gizlendi. Yeşil sofranın (gök) yüzünde gümüş kırıntıları (yıldızlar) göründü: gece oldu yıldızlar çıktı.

(*Amîdî Lümekî*)

ریزی بریز (**rīzī birīz**) = (*k.*) Merhamet et.

ای فیض رحمت تو روان عاصیانرا
ریزی بریز بردل خاقانی از صفا
خاقانی

Ey rahmetinin feyzi, âsiler hakkında cari olan Allah! Ḫāḳānī'nin kalbine saffetle merhamet buyur.

(*Ḫāḳānî*)

ریژ (**rīj**) = Arzu ve heves.

ریزی ازچاشنیٔ ریژ بکامم نرسد
روزیٔ کو نهاده‌ست قضا می‌نرسد
خاقانی

Arzu ve heves çeşnisinden ağzıma ufak bir parça erişmez: ufacık bir isteğime kavuşamıyorum; kaza ve kaderin takdir etmediği rızk erişmiyor.

(*Ḫāḳānî*)

§ İnişli yokuşlu yer.

ریژک (**rījek**) = Suç, günah.

ریس (**rīs**) = Öfke.

بخون بیگناهان چند کوشد
جهان برریس خود تاکی فروشد
نزاری

Ne vakte kadar günahsızların kanına girmeğe çalışacak; dünyayı ne zamana kadar kendi öfkesine feda edecek.

(*Nizārî*)

§ Lâpa ve keşkek gibi şeylerin üstüne dökülen yoğurtlu terbiye, keşkek ve sair hububatın koyulaşmadan önceki hali § Rīşten=eğirmekten emir, (*İsfa, muḫ. vas.*).

آویخته ازگوش گهر، زال رسن‌ریس
شاعر

İpek eğiren kocakarı kulağına inci takmış.

(*Şā'ir*)

ریستن (**rīsten**) = Pislemek.

چون دربجا نیست وجه زیستن
برچنین خانه بباید ریستن
مولانا

Mademki burada yaşamanın çaresi yoktur. Böyle eve pislemek lâzımdır.

(*Mevlānā*)

§ Nevha ve feryadetmek.

همه یکسره زار بگریستند
بدین شور بختی همه ریستند
فردوسی

Hepsi baştan başa inliyerek ağladılar. Bu kötü talihlerinden dolayı hepsi feryadettiler.
(*Firdevsî*)

§ Dalmak, batmak.

امروز هر آنکه آب رویی دارد
فرداش بخاك تیره می باید ریست
سعدی

Bugün hürmet sahibi olan herkes yarın kara toprağa batsa gerektir.
(*Sa'dî*)

ریسمان (rîsmân) = İplik.

دیگریرا درکند آورکه ماخود بنده‌ایم
ریسمان بریا چه حاجت مرغ دست آموزرا
سعدی

دست‌آموز (*ba.*).

ریسیدن (rîsîden) = Eğirmek.

ریش (rîş) = Sakal, tüy.

تاکه فروگرفت دروبامها وپس
بگرفت ریش خانه خدا ایرمان برف
کمال اسماعیل

Kar misafiri, ansızın kapı ve damları kapladı, sonra da ev sahibinin sakalına yapıştı.
(*Kemâl İsmâ'îl*)

§ Kahır ve öfke § (İmale ile) yara, yaralı.

منه بجان تو بارفراق بردل ریش
که پشه نبرد سنگ آسیائیرا
سعدی

Canının başı için yaralı gönlüme ayrılık yükünü koyma; çünkü bir sivri sinek bir değirmen taşını götürmez.
(*Sa'dî*)

§ Rîs'in ikinci mânasına da gelir.

ریش بچه (rîşbeçe) = Alt dudağın altındaki toplu kıllar, bamteli (*Ar.*) عنفقه.

ریش بدوغ سفید کرده (rîş bedûğ sifîd kerde) = Sakalı ayranla ağartmış.

ریش در آسیا سفید کرده (rîş der āsiyâ sifîd kerde) = Sakalı değirmende ağartmış (*k.*) tecrübesiz, bilgisiz, gafil.

کس چو تو درسرای بیم وامید
ریش درآسیا نکرد سفید
جامی

Havf ve rica evinde kimse senin gibi sakalını değirmende ağartmadı: dünyada senin gibi, kimse gafil davranmadı.
(*Câmî*)

ریشخند (rîşḫend) = Sakala gülme (*k.*) istihza ve alay etme.

رفت خادم جانب اوباش چند
کرد براندرزصوفی ریشخند
مولانا

Hizmetçi birkaç uygunsuzun yanına gitti. Sofinin nasihat ve tavsiyesiyle alay etti.
(*Mevlânâ*)

باید سخت باهر ناپسندی
که ارزد ریش گاوی ریشخندی
نظامی

Her makbul olmıyanla uyuş-

malıdır; çünkü ahmak eğlenmeğe lâyıktır.

(*Niẓāmī*)

ریش‌گاو (*ba.*).

ریش دردست کسی داشتن (rīş derdesti kesī dâşten) = Dilimizde, sakalını başkasının eline vermek, yani onun emri altına girmek dediğimizdir.

هرکه دل پیش دلبری دارد
ریش دردست دیگری دارد
سعدی

Her kim bir dilbere gönül verirse onun emri altına girmiş demektir.

(*Sa'dī*)

ریشِ حوك (**rīşi ḥūk**) = Sıraca illeti (*Ar.*) داء الخنازیر.

ریش قاضی (rīş ḳâżī) = Kadı sakalı (*k.*) şarabı süzmek için şişesinin ağzına bağlanan tülbent.

ندارد هیچ کس پروای ریش محتسب اما
بدورشیشهٔ می ریش قاضی حرمتی دارد
آصفی

Hiç kimsenin zabıta memurunun sakalından korkusu yoktur ama şarap şişesi devrediliği vakit şarap süzgecinin kıymeti vardır [*].

(*Āṣefī*)

[*] Âṣefī bu hicvi Ḳāżı Aḥmedi Sīstānī hakkında söylemiş o da şöyle mukabele etmiştir.

ریش قاضی حرمتی دارد پرهشیارومست
آنچه نزد هیچکس حرمت ندارد ریش تست

Kadı sakalının ayık ve sarhoş nazarında hürmeti vardır, kimsenin yanında itibarı olmıyan senin sakalındır.

چنان وسوا نمودم تقویٔ دیرینهٔ خودرا
که کردم ریش قاضی خرقهٔ پشمینهٔ خودرا
خان آرزو

Yünlü hırkamı şarap şişesine süzgü yaptığımdan dolayı eski sofuluğumu öyle horladım ki.

(*Ḫān Ārzū*)

ریش‌گاو (rīş gâv) = Öküz sakallı (*k.*) ahmak, olmıyacak şeylerle vakit geçiren: bir adam çocuğuna sen hiç rīş gâv oldun mu diye sormuş. Çocuk rīş gâv'ın mânasını bilmediğini söylemiş. Babası rīş gâv sabahleyin evden çıkarken bir define bulurum diye hayallere dalan kimsedir, deyince çocuk ben yaşadığım müddetçe hep rīş gâvım, diye cevap vermiştir.

درطلب ناکشیده محنت ورنج
ریش گاوی بود توقع گنج
جامی

Araştırmada zahmet ve meşakkat çekmeyip de define ümidetmek ahmaklık olur.

(*Cāmī*)

ریش کَندَن (**rīş kenden**) — Sakal yolmak (*k.*) faydasız ıstırap çekmek.

بزیان دادهٔ جوانی را
ریش کندن کنون ندارد سود
خان عالم

Gençliği ziyan etmişsin, şimdi müteessir olmakta fayda yok.

(*Ḫān 'Ālem*)

ریشمال (**rīşmâl**) = Hamiyetsiz, deyyus.

ریشو (**rīşū**) = Büyük sakallı.

چه سامع وچه صامت چه کوسه وچه ریشو
شاعر

İşitenle susanın, köse ile büyük sakallının farkı yoktur.

(*Şā'ir*)

ریشه (**rīşe**) = Saçak, püskül ve ağaç kökündeki saçak.

حیرت از خازن فردوس کنم کز چه نکند
ریشهٔ سدره وطوبی [*] وچراتاك نکشت
یغما

Sidre ve tubanın niçin kökünü koparıp da neden asma dikmedi diye cennetin hazinedarına şaşıyorum.

(*Yeğmā*)

§ Rişte hastalığı [**] رشته (*ba.*).

ریشیدن (**rīşīden**) = Dökmek § Boyamak § Yaralamak.

تو نیزم تمك برجراحت مپاش
سعدی

Sen de benim yarama tuz ekme: beni bir kat daha müteessir etme.

(*Sa'dī*)

ریشیده (**rīşīde**) = Sarığın saçağı § Boyanmış, renk verilmiş.

رخم ازرنگ تست ریشیده
دلم از زلف تست پیچیده
عنصری

Yanağım senin renginden renk almış, gönlüm senin zülfünden bükülmüştür.

(*'Unṣurī*)

§ Parlak ve nakışlı kumaş.

گفت پرنیان ریشیده
طبل عطار شد پریشیده
عنصری

Parlak, nakışlı kumaş üzerine koku satanların tablası dağılmış, dedi.

(*'Unṣurī*)

§ Yaralanmış, mecruh.

ریغ (**rīġ**) = Kin ve nefret mânasına ārīğ muhaffefidir.

جهان زنده کردم ببرنده تیغ
چرا دارد از من بدل شاه ریغ
فردوسی

Keskin kılıçla dünyayı diriltim, yani müessir sözlerimle cihana can verdim. Padişahın gönlü niçin benden nefret ediyor.

(*Firdevsī*)

§ Râğ = Çayır kelimelerinin imalesi.

هودج ازمعشوق وریغ ازعاشقان خالی بماند
در دیار دردمندان یك درو دیوارکو
سنائی

Mahmil, mâşuktan; sahra âşıklardan hâli kaldı. Dertliler diyarında bir kapı ve duvar: istinadedecek yer hani.

(*Senā'ī*)

ریغال (**rīġāl**) = Kadeh.

---

[*] طوبی ، سدره = iki mukaddes ağaç.

[**] Reşīdī bu mânayı (Ḥelīmī) den aldığını söylüyor. Önsöze (ba.).

شکفته لاله تو ریغال بشکفان که همه
بدور لاله بکف برنهاده به ریغال
رودکی

Lâle açılmış; sen kadehi aç ki lâle devrinde daima elde kadeh bulunması iyidir.

(*Rūdeki*)

ریگ (**rīg**) = Kum (*Ar.*) رمل.

گوهر بیان زر در آمیخت
چون ریگ براهل زنگ میریخت
نظامی

Altının arasına inci karıştırıp Zengibar ahalisine kum gibi döküyordu.

(*Niẓāmi*)

§ Talih § (*k.*) Zerre.

ریگ روان (**rīgi revân**) = Kumsal yer: rüzgâr estikçe kumlar su gibi dalgalanıp akar görünür.

بحر سخن تشنهٔ توحید تو
ریگ روان سبحهٔ تحمید تو
فیضی

Söz denizi, seni birlemenin teşnesi, akar kum, sana hamdetmenin tespihidir.

(*Feyżi*)

ریگ ماهی ، ریگ زاده (**rīg zâde, rīgi mâhī**) = Kum balığı: bir nevi keler (*Ar.*) سلنقور.

ریگا (**rīgâ**) = رایگا.

ریکاسه (**rīkâse**) = Büyük oklu kirpi. Doğrusu jīkâse dir (Reşīdī).

ریلو (**rīlū**) = Kalye taşı. Bazı lügatlere göre eşek marulu denilen bebat .

ریمه ، ریم (**rīm, rīme**) = İrin, cerahat, çapak.

ریم آهن (**rīm āhen**) = Demir boku (*Ar.*) خبث الحدید.

همدم هاروت وهم طبع زن رامشگرم
افعیٔ ضحاك وریم آهن آهنگرم
خاقانی

Hârūt ile birlikteyim, sazende kadınla tabiatımız birdir. Żaḥḥāk'in yılanı, demircinin demir bokuyum.

(*Ḫāḳāni*)

ریمن (**rīmin**) = Cerahatli, irinli yara. Sonundaki (n) nispet edatıdır.

ریمار (**rīmâr**) = Bir nevi lâtif kumaş yahut elbise. (Nâşirī) sonunda (r) yerine (d) ile rīmâd demiştir.

ریم آهنگ (**rīm āheng**) = Sinirli yaprak denilen nebatın kökü.

ریمن (**rīmen**) = Hilekâr. Bu mânada ya (rīvmend) yahut (ehrīmen) muhaffefidir اهریمن (*ba.*).

ریو (**rīv**) = Hile ve afsun.

مذمت کنندش که زرقست وریو
زمردم چنان میگریزدکه دیو
سعدی

Riya ve hiledir, şeytanın insandan kaçtığı gibi kaçıyor diye onu zemmederler.

(*Sa'di*)

§ Keykâvûs'un oğlu (ریویز) de derler.

ریواس (**rīvâs**) = ریاس (*ba.*) § Riya ve nifak.

ای فلك شرم تاکی این نیرنگ
ای جهان توبه تاکی این ریواس
مسعود سعد

Ey felek! Utan, bu hile ne vakte kadar! ey cihan! Tövbe et; bu riya ve munafıklık ne vakte kadar!

(*Mes'ûd Sa'd*)

ریواز (**rīvâz**) = Adalet (Burhān).

ریوجام (**rīvcâm**) = Şehvetin kesilmesi, lezzet almamak [*].

ریوبجو (**rīvencū**) = Ağaç kurdu.

ریوند (**rīvend**) = (Rībâs) ın kökü-dür; mualecede kullanılır. راوند (*ba.*).

ریوه (**rīve**) = Rīv § گریوه (girīve) muhaffefidir. Girīve = dağa benziyen tepe, bilân.

ریه (**rīh**) = Çorak toprak § Düş-künlük, biçarelik.

ریهیدن (**rīhīden**) = Düşmek, yu-muşak toprak yukarıdan aşağı dökülmek, aşınmak, çökmek.

[*] Mütercim Âsım Efendi (باز ایستادن از کسب لذتها) yı, «Butlan-ı şehvet mânasına-dır ki, nefsi iktisab-ı lezzattan zecr ve men'den ibarettir» diye tercüme etmiştir.

ز

ز (z) = Farsça elifbenin onuncu Arapçanın on birinci harfidir. Arapça yazılış şekli (ر) ye benzediğinden ayırdetmek için Arapçada زاء معجمه (zai muceme) = noktalı (ز) ; okunuşta (ذ) e benzediği için زاء هوز (zai hevvez)=hevvezin (ز) si denir. Ebcet hesabiyle yedi rakamını gösterir.
Bu harf c, ç, s, ş, ğ, f harfleri yerine de kullanılır :
Erz = erc = kıymet, Bizişk = biçişk=hekim, eyâz = eyâs = Gazne'li Mahmud'un kölesi, zelūk = şelūk = sülük, zeğend = feğend = sıçrama.

زِ (zi) = Mefulünbih edatı olan از muhaffefidir. از *(ba.)*.

عبادت گزین وبطاعت گرای
زتو بندگی مرحمت ازخدای
ناصر

İbadeti seç, taate meylet; senden kullık, Allahtan rahmet.
(Nāşır)

زَاب (zâb) = Sıfat. Göz = çeşm § Çeşme = çeşme (Nefîsî) § Pîşdâdîlerin onuncu padişahı.

زَابِغُر ، زَابِنْگُر (zâbğur, zâbgur) = Bir kimse avurdunu şişirip eliyle ona vurmak suretiyle ses çıkarmak; o sese zort ve ses çıkarmağa zort vermek denir.

زَابُل (zâbul) = Afganistanın güney kısmiyle Bulūcistânın kuzey kısmına verilen isimdir ki şimdi Afgan ile Bulūcistân arasında taksim olunduğundan bu isim kullanılmamaktadır § Musikide bir makam.

زَاچَه ، زَاچ (zâç, zâçe) = Yeni doğurmuş kadın, loğusa.

دلیریکه ترسد زپیکار شیر
زن زاچه خوانش مخوانش دلیر
ابوالمؤید

Aslanla mücadeleden korkan bahadıra loğusa kadın, de; bahadır deme.
(Ebülmu'eyyed)

زَاچَه سُوز ، زَاچ سُوز (zâç sūr, zâçe sūr) = Doğum derneği.

زاخُل **(zâḫul)** = Zakkum ağacı.

زاخُورِش **(zâḫūriş)** = زارخورش (*ba.*).

زاد **(zâd)** = Āzâd (*muḫ.*) = hür, serbest.

کنون چومست غلامان سبز پوشیده
ببوستان شود از باد ، زاد سرو ، توان
فرخی

Şimdi azat selvi, yeşil giymiş, sarhoş gençler gibi bahçede rüzgârdan salınır.

(*Ferruḫî*)

§ Evlât, zürriyet § Zâden = doğmak, doğurmaktan mazi ve mastarı tahfifî.

پشت دوتای فلك راست شدار خرمی
تاچو تو فرزند زاد مادر ایام را
سعدی

Eyyam anasının senin gibi bir oğlu doğduğundan beri feleğin iki kat olan beli doğruldu.

(*Sa'dî*)

§ Zâde (*muḫ.*).

یلی اینست رسم آدمی زاد
که دور افتادهرا دیرآورد یاد
دهلوی

Âdem oğlunun âdeti budur : uzak düşeni geç hatırlar.

(*Dehlevî*)

§ Yaş. Yaşlı kimseye (bezâd berâmede) denir.

زادخُوست ، زادخُوز ، زادخُو **(zâdḫū, zâdḫūr, zâdḫūst)** = İhtiyar, salhurde. Zâdḫūst az yiyen mânasına da gelir.

زادسَرو **(zâd serv)** = آزاد سرو ، آزاد (*ba.*).

زادشُم **(zâd şum)** = Efrâsyâb'ın baba yahut dedesi.

زادمَرد **(zâd merd)** = Cömert, himmet sahibi : Āzâdmerd den muhaffeftir.

زادَن **(zâden)** = Doğmak, doğurmak.

آن چنانکه وقت زادن حامله
ناله دارد خواجه شد درغلغله
مولانا

Doğurmak zamanında gebe kadın nasıl feryat ve figan ederse Efendi öyle gürültüye başladı.

(*Mevlânâ*)

زادبود ، زادبود (zâdbūd, zâdubūd) = İnsanın varı yoğu, tamam sermayesi § Yurt.

نور حقرا کس نداند زادبود
مولانا

Hakkın nurunun menşeini kimse bilmez.

(*Mevlânâ*)

زادبوم ، زادبوم (Zâdbūm, zâdubūm) = İnsanın doğduğu yer, yurt.

آن راکه برمراد جهان نیست دسترس
درزادبوم خویش غریبست وناشناخت
سعدی

Dünyada isteğine kavuşmıyan kişi, kendi yurdunda gariptir ve tanınmamıştır.

(*Sa'dî*)

زادە **(zâde)**=Evlât, zürriyet, zâd. زادۀ خاطر (zâde'i ḫâṭır) = Fikrin doğurduğu şeyler. زادۀ دهن (zâde'i dehn) = Kelâm, söz. زادۀ شش‌روز (zâde'i şeşrūz) = (*k.*) Dünya. زادۀ مریخ (zâde'i mirrīḫ) = (k.) Demir.

زار **(zâr)** = Bir şeyin yeridir ki o şeyden orada çok bulunur. Lâlezâr = lâlelik. Gülzâr = güllük. Kârzâr = harb mevkii.

وقتم بسیر باغ وطواف بنفشه زار
آمد زهر بنفشه مرا بوی زلف یار
وباسی

Bahçeyi seyre ve menekşeliği dolaşmaya gittim; her menekşeden bana yârin zülfünün kokusu geldi.

(*Vaṣṣî*)

§ Zayıf ve nahif, hakîr. Bu mânaya nizâr muhaffefidir [*] § İnleyici ve inleme, ağlayıcı ve yanık yanık ağlama.

زاراغنگ **(zârâġeng)** = زراغنگ.

زارتشت **(zârtuşt)** = زرتشت (*ba.*).

زارج **(zârîc)** = Kadın tuzluğu denilen nebat.

زارخورش **(zâr ḫūriş)**=Az yemek yiyen kadın (*Ar.*) قتین.

زاردشت ، زاردهشت **(zâr duşt, zâr duhuşt)** = زرتشت (*ba.*).

زارغنگ **(zârġeng)** = زراغنگ (*ba.*).

زاری ، زاره **(zâre, zârî)** = Zillet ve hakaret § Ağlama ve inleme.

زاریانه **(zâryâne)** = Ağlama ve inlemenin sebebi.

بشنوای یار از نزاریٔ زار
زاریٔ ماوزاریانهٔ ما
نزاری

Sevgili! Bizim ağlama ve inlememizi ve sebebini nahif ve hakîr Nizārī'den dinle.

(*Nizārī*).

زازال **(zâzâl)** = Dağ kırlangıcı denilen siyah bir kuşçağızdır ki yere indiği zaman bir daha uçamaz.

زازل **(zâzil)**=Süzgü denilen kabdır ترشی‌بالا، اردن، پالونه ، پالوانه، پالاون، پالاوان da derler.

زاستر ، زاستر ، زانستر **(zâster,**

[*] Zayıf ve nahif mânasına nizâr ile birlikte iradolunup zârunizâr denir. Yalnızca istimali görülmemiştir (Ġiyâs).

zânster, zânsūter) = Az o taraftan, yani az öte, yukarıca, aşağıca, ayrı mânalarınadır.

بنشست آفتاب بپهلوی تو زقدر
چرخش بدید وگفت‌که ای خیره زاستر
فخری

Güneş kendini muteber sayarak senin yanına oturdu. Felek gördü de, ey şaşkın, uzaklaş dedi.

(*Fehrî*)

گر جز رضای آست غرض مرمرازعمر
برچیزها مده بدو عالم ظفر مرا
واندر رضای خویش تو یارب بدو جهان
از خانه‌دان حق تو مکن زاستر مرا
ناصر

Yaşamaktan maksadım senin rızandan başka ise iki âlemde beni hiçbir şeye muvaffak etme. Yarabbi! Eğer senin rızayi ilâhîne muvafık ise hak olan nübüvvet hanedanından iki cihanda beni uzaklaştırma.

(*Nâşır*)

زَاسْتَنْ (**zâsten**) = Doğurmak.

زَاغ (**zâġ**) = Karga.

خاقانی آن کسان‌که طریق تو میروند
زاغند وزاغرا روش کبك آرزوست
خاقانی

Ḫâḳânî! Senin yolunu takibedenler: açtığın çığırda sana benzemek istiyenler kargadırlar; karga, kekliğin gidişini özler: hareketini taklidetmek ister.

(*Ḫâḳânî*)

§ Ok yayının kiriş geçecek yerinde olan sargı. Dilimizde de zag denir.

دوزاغ کمانرا بزه برنهاد
زیزدان پیروزه‌گر کردیاد
فردوسی

Kemanın iki sargısını kirişe geçirdi. Zafere muvaffak eden Cenabı Hakkı andı.

(*Firdevsî*)

§ Musikide bir makam.

Kalem hakkında :

گه بصر برآمده چون مرغ باغ
نغمهٔ بلبل زده ازقول زاغ
فردوسی

Kâh bahçe kuşu gibi seslenmiş, zâğ makamından bülbül nağmesini terennüm etmiş.

(*Firdevsî*)

زاغ زبان (zâġ zebân) = Karga dilli demektir ki atı medihte kullanılır § Bedduası tesir eden kimse.

زاغ سیاه (zâġi siyâh)=(*k.*) Uğursuz kimse (Vehbî).

زَاغِج (**zâġic**) = Zâġ.

ایسان این دل سرگشته دمبدم دولاب
زدست چرخ جفاجوی میزندغیغج
دلا بنالکه رفتند بلبلان چمن
وطن گرفته بگلزار عکه وزاغیج
درویش سلا

Dolap, cefakâr feleğin elinden bu şaşkın gönül gibi daima feryadeder. Ey gönül! nâle et ki çimenin bülbülleri gitti de gülzarda saksağanla karga yerleşti.

(*Dervîş Seḳâ*)

زاغر (**zâġer**) = Kuş kursağı=جاغر (*ba.*).

زاغنول (**zâġnūl**) = Kargaburnu denilen bir nevi kazma. Zâġ= karga. Nūl=burun. Türkçe lügatler kargaburnunu tarif ederken ucu sivri bir çeşit kısaç demişlerdir § Bir çeşit savaş aleti. Behârı ʿAcem, karga burnu gibi burnu ince ve ucu keskin oktur ki onunla cenk ederler, bazı defa da yeri kazarlar demiştir.

نیستم زاغ که برجیفه بود نولگشا
زاغنولم که سرکیسه گشاید نولم
میرالهی

Murdara gaga açan: pisliği gagalıyan karga değilim, ucu kesenin başını açan bir aletim : herkese para dağıtırım.

(*Miri ilâhî*)

زاغوته (**zâġūte**) = Şamdanın mum dikilecek yeri § İplik masurası.

زاغوك (**zâġūk**) = Evvelce kurşun yerine kullanılan topraktan yapılmış mermi. کان گروه (*ba.*).

زافه (**zâfe**) = Kirpi § Yabani sarmısağa benzer bir nevi nebat.

زاق (**zâḳ**) = Çocuk, yavru. زاقدان (zaḳdân) = Çocuk yatağı, رحم rahim.

زاق وزیق (**zâḳu zīḳ**)=Çoluk çocuk § Harıltı gürültü.

زاگ (**zâg**) = Karaboya. Muarrebi زاج.

نقش ماهیرا چه دریا وچه خاك
ورنگ هندو را چه صابون وچه زاگ
شاعر

Balık suretine denizle toprak müsavidir. Hintlinin rengine sabunla karaboya birdir.

(*Şâ'ir*)

Zâc birkaç kısımdır: beyaz kısmına Farsçada zâci sifîd, nek, zeme; kimyada sülfat potas, Arapçada şebi yemânî denir. زج بللور (*ba.*).

زاگان (**zâgân**) = Kazvin'e bağlı bir kasaba.

زال (**zâl**)=Kocalıktan saçları ağarmış olan ihtiyar. Çok defa kocakarıya denir.

از خون دل طفلان سرخاب رخ آمیزد
این زال سپیدابرو وین مام سیه‌پستان [*]
خاقانی

Bu, kaşları ağaran kocakarı (dünya), bu süt verdiği çocuklar ölen uğursuz ana; çocuklarının yürekleri kanından yüzüne kızıllık sürüyor.

(*Ḫâḳânî*)

سیه‌پستان، سرخاب (*ba.*).

[*] (سیه پستان) «سرآمدان سخن» da memeleri kararmış diye tercüme edilmişse de uygun değildir.

§ Rustem'in babasının lâğabıdır, çünkü anasından tüyleri beyaz olarak dünyaya gelmiştir. Ona zâlizer de derler. Zer, mecazen sīm = gümüş mânasına da gelir.

خدای تیغ ترا هر ازل بزال نمود
ز بیم تیغ تو نازاده خشک شد سرزال
قطران

Cenabı Hak, ezelde, senin kılıcını Zâl'e gösterdiği için kılıcının korkusundan Zâl'in başı, daha doğmadan ağardı.
(*Ḳeṭrān*)

زال ابرو (zâl ebrū) = Hilâl (yeni ay) itibariyle gökten kinayedir.

زال عقیم، زال سپید ابرو ، زال رعنا ، زال بدفعال (zâli bed fiʿâl, zâli reʿnâ, zâli sipīd ebrū, zâli ʿaḳīm) = (*k.*) Dünya.

زال سرسپید سیه دل (zali sersipīdi siyeh dil) = Ak saçlı, kara kalbli ihtiyar (*k.*) dünya.

این زال سرسپید سیه‌دل طلاق‌ده
خاقانی

Bu dünyayı terk et.
(*Ḫāḳānī*)

§ Şefkatsiz kimse.

زال کوز پشت (zâli kuz puşt) = (*k.*) Felek.

زال کوفه (zâli kufe) = Tufan, evinin fırınından çıkan kadın.

زال مدائن (zâli medâyin) = Nūşīrvân'ın saray yaptırdığı arsa içindeki evini satmaya razı olmıyan kadın.

زال موسیه ، زال مستحانه (zâli musteḥaże, zâli mūsiyeh) = (*k.*) Dünya.

زالو (zâlū) = Sülük زلو (*ba.*).

زالوك (zâlūk) = Toprak mermi زاغوك (*ba.*).

زام (zâm) = Şimdi Nişâbūr denilen memleket [*]. Hindistan'da Gazneli Sultan Mahmud'un avlandığı yerdir.

زامهران (zâmehrân) = Zehrin tesirini gideren bir nevi ilâç.

زامیاد (zâmyâd) = Şemsî ayların 25 inci günü ve o günü idareye memur sayılan melek.

زامیم (zâmīm) = Büyük bir nehir.

زانو (zânū) = Diz.

هوبستانش دو خیگ آب رفته
ززانوزور وازتن تاب رفته
نظامی

İki memesi suyu çıkmış tulum gibi; dizinin kuvveti, vücudunun harareti kalmamış.
(*Niẓāmī*)

آهو āhu, دارو dâru gibi kısaca okunduğu da vardır.

[*] (zâm) : Arapçalaştırıp câm demişler (Nāṣırī).

گفت پیغمبر با آواز بلند
با توکل زانوی اشتر ببند
مولانا

Hazreti Peygamber yüksek sesle, tevekkül ile beraber devenin dizini bağla; buyurdu.
(*Mevlānā*)

زانو تاه کردن (zânū tâh kerden) = İki diz üstüne oturmak.

زانو رصدگاه کردن (zânū reşedgâh kerden) = Dizi rasat yeri yapmak (*k.*) fikre dalmak, merak etmek, kederlenmek.

زانوزدن (zânū zeden) = Diz çökmek, edeple oturmak.

زانه (**zâne**) = Ocak çekirgesi.

زانیج (**zânīc**) = Vatan, yurt.

زاو (**zâv**) = Kuvvetli, yeğin, gürbüz, eli üstün.

اشك می‌راند اوكه ای هندوی زاو
شیررا كردی اسیر دم گاو
مولانا

O, ey yeğin Hindû! Aslanı, öküz kuyruğuna esir ettin diye ağlıyordu.
(*Mevlānā*)

§ Yarık.

اگر مقاطع تیغ تو بیند اندر خواب
زمهم درگرکوه قاف افتد زاو
آذری

Kaf dağı senin kılıcının keskinliğini rüyada görürse korkusundan beli yarılır.
(*Āzerī*)

§ Dağ deresi § yapıcı, mimar.

زاو ابدانرا مناسب ساخته
قصرهای منتقل پرداخته
مولانا

Mimar, bedenleri münasip yapmış; geçme köşkler tertip ve tanzim etmiştir.
(*Mevlānā*)

§ Kerpiç parçası.

زاور (**zâver**) = Hizmetkâr § (Zühre) Çulpan yıldızı.

بام شاخ برآمد گل ازسراچهٔ باغ
چنانکه برافق چرخ زاور وزاووش
اوحدی

Gül, feleğin ufkundaki (Zühre ve Müşteri) Çulpan, Erendiz yıldızları gibi bahçe evceğizinden dalın üstüne yükseldi.
(*Evḥedī*)

§ Kuvvet ve kudret.

آنکه نبود خلاف فرمانش
انجم وآفتابرا زاور
فخری

O zat ki yıldızlarla güneşin; fermanına karşı durmaya kuvvet ve kudreti yoktur [*].
(*Feḫrī*)

§ Binek hayvanı.

جگر تشنگانند وی تو شگان
که بیچارگانند وی زاوران
رودکی

Ciğerleri susamış ve azıksızdırlar; çünkü biçaredirler, binek hayvanları da yoktur [**].
(*Rūdekī*)

[*] Mi'yâri Cemâlî sahibi Feḫrī, Zühreyi, zehre=öd zannederek bu beyti söylemiştir (Reşîdi).

[**] Buradaki (zâver) i kuvvet ve kudret mânasına almak daha doğrudur.

§ Afiyet ve zindelik. Lûgatlerin bir kısmında kara renk, bir kısmında âzaya inen karasu. Burhân, ikisini ayrı ayrı olarak yazmış. Mütercim, asılda olmadığı halde göze inen karasuya tahsis etmiştir § Pinti, cimri § Mümteni[c] : olmıyacak şey. ممتنع الوجود = زاور فرتاش.

زاووش، زاوش (zâvuş, zâvūş) = (Müşteri) Erendiz yıldızı زاور (*ba.*). Zâvūş (عطارد) Arzıtilek mânasına da gelir.

زاول (zâvul)=Zâbul. Gazne; zâbulistân'a bağlı olduğundan Gazneli Sultan Mahmud'a (zâvulî) de derler.

ازفتح سومنات وزمحمود زاولی
باقیست زنده نامی وشهیافته وفات
سوزنی

Sultan Mahmud vefat ettiği halde Sūmenât'ı fethi, ve Mahmudi Zâvulî adı, yaşamaktadır.

(*Sūzenî*)

§ Farslıların yedi türlü lisanlarından biridir ki şimdi kullanılmamaktadır.

زاولانه (zâvlâne)= Demir köstek, bukağı.

کسی کز طوق حکمت سرپتابد
شود حبل‌الورید‌ش زاولانه
فخری

Eğer bir kimse senin emrine itaatten baş çevirirse ona şahdamarı bukağı olur.

(*Fehrî*)

زاووق (zâvūḳ) = Cıva.

زاویل (zâvîl) = Yapı ustası.

زاهد خشك (zâhidi ḫuşk) = Kuru sofu (*k.*) sofuluğa çok ehemmiyet verip hakikî zevktan mahrum olan kişi.

زاهد کوه (zâhidi kūh)=(*k.*) Güneş.

زاهری (zâhirî) = Güzel koku.

تابدید آمدت امسال خط غالیه بوی
غالیه خیره شد وزاهری عنبر خوار
عماره

Senin kalemis kokulu yanak tüyün çıkınca kalemis faydasız oldu, amberin güzel kokusu itibarını kaybetti.

(*'Imāre*)

زایش (zâyiş) = Doğuş, doğuruş, beliriş, hâsıl oluş, artış: zâden ve zâyîden'den hâsılı mastar.

تو بحر جودی وخلق تو عنبر ونه شگفت
ازانکه زایش بحرست عنبر اشهب
فرخی

Sen cömertlik denizisin. Ahlâkın da amberdir, bunlara benzemede şaşılacak bir şey yoktur; çünkü beyaz amber denizden hâsıl olur.

(*Ferruḫî*)

زایشگاه (zâyişgâh) = Doğumevi.

زاییدن (**zâyîden**) = Doğmak, doğurmak, hâsıl olmak § Artmak.

باغی که ازوتاك نروید ثمرش چیست
تاکی که ازوباده نزاید ثمرش چیست
یغما

Asması bitmiyen bağın ne faydası var. Şarabı çıkmıyan asmanın eseri nedir.

(*Yeğmā*)

زب (**zeb**) = Bedava § Kolay.

لیك فتح نامهٔ تن زب مدان
ورنه هرکس سردل دیدی عیان
مولانا

Fakat vücut mektubunu açmayı kolay bilme; yoksa herkes kalbin sırrını apaçık görürdü.

(*Mevlānā*)

زباد (**zebâd**) = Yaban kedisinden istihsal olunan misk. Arapçada da bu mânayadır.

زبان، زبان (**zebân, zubân**)=Dil, lisan: bir ulusun konuştuğu lûgat.

بسته است مرا زبان گفتار
فریاد ازان لبان خاموش
سعدی

Söz dilimi bağlıyan o sessiz dudaklardan feryat.

(*Sa'dī*)

زبان آور (zebân āver)= (*k.*) Düzgün, fasih söz ve şiir söyliyen kişi.

مرا خود چه باشد زبان آوری
چنین گفت شاه سخن عنصری
سعدی

Benim sözümün ne ehemmiyeti var; sözün sultanı 'Unṣurī böyle söyledi.

(*Sa'dī*)

زبان بر دیوار مالیدن (zebân ber dîvâr mâlîden)=Kanaat etmek, mütevekkil olmak.

زبان بره (zebân bere) = Sinirli yaprak (*Ar.*) لسان الحمل. Kuzu diline benzediğinden lisanülhamel denmiştir.

زبان بریدن (zebân burîden) = (*k.*) savlayıcı (مدعی) yı birtakım delîller getirerek susturmak § İhsan ve ikram etmek. Çünkü ihsan, sızlanan kimsenin dilini kesmesine, susmasına sebep olur.

زبان بستن (zebân besten) = (*k.*) Susmak.

زبان بی‌سر (zebâni bîser) = (*k.*) Beyhude söz.

زبان ترکردن (zebân terkerden)=(*k.*) Söz söylemek § Ağza lokma koymak.

زبان توتی (zebâni tūtî) = Bir nevi nebat.

زبان دادن (zebân dâden) = Söz vermek, aht ve pakt etmek.

زبان داد دستان که تارستخیز
نبیند نیام مرا تیغ تیز
فردوسی

Destân; benim keskin kılıcım, kınını kıyamete kadar görmiyecek diye ahdetti.

(*Firdevsī*)

§ İzin ve ruhsat vermek.

زبانش داد شاه وصد درسنج
درسنجیده بیرون ریخت از گنج
خسرو

Padişah ona izin verdi: inci tartan adam, tartılmış inciyi hazineden dışarıya döktü: güzel söyliyen adam, söze başladı.

(*Husrev*)

زبان دان (zebân dân) = (*k.*)Düzgün ve yüksek sözlü, ifadesi açık kimse § Kendi dilinden başka dilleri bilen adam.

زبان دانی آمد بصاحب دلی
که محکم فرومانده ام درگلی
سعدی

Cerbezeli bir kimse, bir gönül sahibine müracaatla çok zarurette olduğunu söyledi.

(*Sa'dî*)

§ Şakirt, bilim öğrenen kişi.

زبان درته زبان داشتن (zebân der tehi zebân dâşten) = (*k.*) Her vakit bir türlü söylemek, sözünde sebat etmemek = زبان درزیرزبان داشتن.

زبان درکشیدن (zebân derkeşiden) = (*k.*) Susmak.

زبان ران (zebân rân) = (*k.*) Geveze, meddah, hikâyeci.

زبان زدن (zebân zeden) = (*k.*) Söz söylemek.

اگر خواهی سخن گویی سخن بشنو سخن بشنو
زبان آن کس تواند زد که اول گوش گرداو
بخشی

Eğer söz söylemek istersen söz dinle söz. O kimse söz söliyebilir ki önce dikkatle dinler.

(*Behşî*)

زبان ستدن (zebân siteden) = (*k.*) Susturmak, iskât etmek.

زبان سرایش (zebâni surâyiş) = Lisâni ḳâl [*]. Zebâni nâsurâyiş = lisâni ḥâl (Nâşırî).

زبان گاو (zebâni gâv) = Sığırdili denilen nebat (*Ar.*) لسان الثور § Sığırdili gibi yassı bir nevi ok temreni.

دوان بیشه که بود از تیر وشمشیر
زبان گاو برده زهرهٔ شیر
نظامی

O ok ve kılıç dolu ormanda sığırdili şeklindeki ok temreni aslanın ödünü patlatmış.

(*Nizâmî*)

زبان گوفتگی (zebân giriftegî) = (*k.*) Dil tutukluğu.

زبان گرفتن (zebân giriften) = (*k.*) Esir almak: dilimizde (dil) esir mânasına da gelir.

زبان گنجشك (zebâni guncişk) = Kuşdili ağacıdır ki dişbudakgillerdendir; mahsulü serçe diline benzer.

زبانگیر (zebângîr) = (*k.*) Casus, gözcü.

زبانه (zebâne) = Terazi dili, ateş yalını gibi dile benziyen her şey.

خواهم که لب بآه گشایم ولی
ترسم کشد زبانه برون آتش درون
جامی

Bazı, dudağımı açarak ah etmek isterim; fakat içimin ateşi

[*] Lisâni ḳâl = konuşma dili, nağme, kuş nağmesi. Lisâni ḥâl = bir şahsın, bir şeyin duruşundan, tavrından sezilen şey.

ما درونرا بنگریم وحالرا
نه برونرا بنگریم وقالرا
مولانا

Biz içeriye ve hale bakarız, dışarıya ve söze değil.

(*Mevlânâ*)

dışarıya alev çıkaracak diye korkarım.

(*Cāmî*)

Hablulmetînden:

از هر طرف زبانه کشید آتش قتال
واهتز من مهابته السهل والجبال
شاعر

Öldürüşme ateşi her taraftan dil uzattı: alevlendi; onun korkusundan düz yer ve dağlar titredi.

(*Şā'ir*)

زبان یافتن (zebân yâften)=(*k.*) Bir kimsenin söz söylemesine müsaade edilmek.

زَبَر (**zeber**) = Yukarı § Üstün. (Z) nin esresiyle ziber = ezber (*muḥ.*) (*ba.*).

زبر پوش (zeber pūş) = Üste giyilen ve yorgan gibi üste örtünülen şey.

زبر تنگ (zeber teng) = Üst kolan.

زیروزبرشود دل خصم تو دربرد
زینت چو بسته شد بزبر تنگ وزبرتنگ
سوزنی

Savaşta eyerinin üst ve alt kolanı bağlandığı yani atın hazırlandığı zaman harb edecek hasmının gönlü altüst olur.

(*Sāzenî*)

زبرجد (**zeberced**)=Zümrüt nev'inden bir taş. Arapça ise de bütün lügatlerde vardır. (Nefîsî) ye göre Farsçası (إسراق) imiş.

زبردست (**zeber dest**) = Eli üstün § Kuvvet ve kudret sahibi. Karşılığı, زیردست (*ba.*).

ای زبردست زیردست آزار
گرم تا کی بماند این بازار
سعدی

Ey eli altındakileri inciten eli üstün! Bu pazarın revacı ne vakte kadar devam edecek: bu zulüm ne vakte kadar sürecek.

(*Sa'dî*)

چو از چهره اش گرد خجلت فشاند
زبردست شهزادگانش نشاند
هاتفی

Onun yüzünden utanma tozunu silktiği zaman yani utanmasını giderdikten sonra şehzadelerin üst tarafına oturttu.

(*Hâtifî*)

زبرفوف (**zeberfuf**) = Sövmek, lânet etmek.

یك زبرفوف از زبانت نزد من
از دعای عالمی خوشتر بود
اورمزدی

Senin dilinden bir sövme, benim nazarımda âlemin duasından daha hoştur.

(*Ūrmazdî*)

زبغر، زبغور (**zebġur, zebgur**)= Avurdu şişirip başkası ona eliyle vurmak suretiyle ses çıkarmak زابغر (*ba.*).

زبوحه (**zebuḥe**) = Rebūḥe.

زبوده (**zebūde**) = Düşünmeksizin, durmadan, ansızın, habersizce mânalarınadır.

بسرت که تابرویت نظری زبونه کردم
زدوچشم بی‌قرارم لبرفت روشنائی
نزاری

Başın için; yüzünü ansızın gördüğümden beri duramıyan iki gözümden aydınlık gitmedi.
(*Nizārī*)

§ Pırasa = gendina.

زَبُونْ (**zebūn**) = Arık, zayıf, kuvvetsiz, âciz, değersiz, mahkûm.

یکی بندهٔ خویش پنداشتش
زبون دیدودرکار گل داشتش
سعدی

Biri, onu kölesi zannetti, hor gördü ve çamur işinde kullandı.
(*Sa'dī*)

زبون گشته‌را تیغ وخنجر زدن
بود بررگ مرده کشتر زدن
سعدی

Âcize kılıç ve hançer vurmak, ölünün damarına neşter vurmağa benzer.
(*Sa'dī*)

زبونگیر ، زبونکش (zebūnkuş, zebūngīr) = Zebun ve zayıfları inciten kimse.

ستور وسگی کو زبون هش بود
به از مردی کو زبون کش بود
دهلوی

İdraki zayıf olan hayvan ve köpek; âciz ve zayıfı inciten bir adamdan hayırlıdır.
(*Dehlevī*)

برسرکوی تو کمتر روم از بیم رقیب
که سگ‌خانه زبونگیر وغریب آزاراست
خجندی

Rakîbin korkusundan ben senin mahallen cihetine çok az giderim; çünkü ev köpeği, zayıfa salıcı, yabancıyı inciticidir.
(*Hacendī*)

ای زبونگیر زبونان این بدان
دست بربالای دستست ای جوان
مولانا

Ey zebunları inciten kimse! Ey genç! Bunu bil ki; el elden üstündür.
(*Mevlānā*)

زِبَر (**zibher**) = Baba ve anaya âsi olan, karşı gelen evlât (*Ar.*) عاق.

زبر کردن (zibher kerden) = Evlâdı, baba ve anaya âsi etmek.

زَبهیده (**zebhīde**) = Düşmüş. Maddi ve mâneviye şâmildir: gerek bir yerden, gerek bir mertebe ve kuvvetten olsun. Mastarı zebhīden. Nāşirī, Cihāngīrī'yi ve Burhān'ı yanlış bularak doğrusu (r) ve (y) ile rīhīde dir diyor ریهیدن (*ba.*).

زِبِر (**zibīr**) = Ezber.

زج (**zuc**) = Pertâv oku. Başka oklardan daha kısa olup temreni, fildişi, koyun ve öküz boynuzundan olur: bu münasebetle فیلك filek, پیلك pīlek de derler. Şimdi ok atanlar arasında adi pişrev okudur.

هست پیکان زج ازدندان پیل اما ازان
هست به دندان گوساله ززخم زورتاب
خسرو

Pertâv okunun temreni fildişindendir, ama kuvvet cihetiyle dendâni gevsâle denilen ok ondan daha iyidir.

(*Ḫusrev*)

Arapça (c) nin şeddesiyle temren ve mızrağın yere dikilen demir sapı mânasınadır § Kara keş: yağsız yoğurt kurusu.

مصفا باش وشیرین خوی چون شیر
نه چون زج تیره روی‌وتند خوباش
فیروز

Süt gibi sâfi ve tatlı huylu ol; kara keş gibi bulanık yüzlü ve keskin tabiatlı olma.

(*Firūz*)

زجاجه (zucâce) = şişe ve kadeh mânasına Arapçadan alınmıştır. زجاجهٔ می‌ناب Zucâce'i meyi nâb = halis şarap şişesi.

زخ (**zeḫ**) = Siğil mânasına gelen ezeḫ ile yara ve darbe mânasına gelen zeḫm muhaffefidir. زخم (*ba.*).

عطاردرا بدوزم دیدهٔ بد
که جادو خامه ام‌را چشم زخ زد
عمید

چشم زخ (*ba.*).

§ Hüzünlü ses § Bir şeyi bir yere zorla sokma, kakma; bu mânaya masdarı zeḫîden dir.

زخاره ، زخناره (**zeḫâre, zeḫnâre**) = Ağaç dalı. (R) yerine (v) ile de görülmüştür.

زخم ، زخمه (**zeḫm, zeḫme**) = Mızrap. Bu kelime, asıl vurmak mânasınadır, Arapçası darb ve darbedir.

زآواز شبپور وزخم درای
همه کوهرا دل برآمد زجای
فردوسی

Boru sesinden ve çan vurmasından dağın yüreği yerinden oynadı.

(*Firdevsî*)

بزخم تیر چون آرش بزخم خشت چون ماکان
بزخم گرز چون رستم بزخم تیغ چون نودر
قطران

Ok vurmada Âreş, mızrak vurmada Mâkân, topuz vurmada Rustem, kılıç vurmada Nevder gibi.

(*Ḳeṭrān*)

برزخمهای بازوی ایام می زند
سازنده تر زصبر دوایی نیافتم
خاقانی

Günlerin kolunun vurduğu darbelere sabırdan daha uygun bir ilâç bulamadım.

(*Ḫāḳānî*)

Kılıç ve başka savaş aletlerini vurmak, yara husule getirdiğinden, mecazen yaraya da denir.

گویی رگ جان می‌گسلد زخمهٔ سازش
سعدی

Sazının mızrabı can damarını koparıyor sanırsın.

(*Sa'dî*)

زخم کشیدن، زخم گرفتن، زخم خوردن، زخم برداشتن (**zeḫm berdâşten, zeḫm ḫürden, zeḫm giriften, zeḫm keşîden**) = (*k.*) Yaralanmak.

بزیر تیغش ازشوق شهادت می‌طپم زان‌رو
که ازشمشیر او یك زخم‌را صدبار بردارم
شاعر

Onun kılıcından aldığım bir yarayı yüz defa duymak için şehidolmak iştiyakiyle kılıcının altında çırpınırım.

(*Şā'ir*)

گربگویم لذت زخمی‌که برجان خورده‌ام
خون بجوش آید زغیرت مرغ بسمل کرده‌را
عرفی

Canımın yaralanmasındaki tadı söylersem, kesilmiş kuşun kanı kıskancından kaynar.

(*'Urfī*)

زِحُودْشُدَنْ (**ziḥud şuden**) = Kendinden geçmek, bihuş olmak.

زِدَاىْ (**zidây**) = Silmek, cilâlamak mânasına gelen (zidūden) den emir. (*İsmas. isfa. muḫ. vas.*).

یاد تو روح پرور ووصف تو دلفریب
نام تو غمزدا وکلام تو دلربا
سعدی

دلربا (*ba.*).

زِدَرْ (**zider**) = Lâyık, sezavâr mânasına ezder (*muḫ.*).

دوستان تو سراسر زدرخندهٔ ناز
دشمنان تو سراسر زدرخندهٔ ریش
معزی

Dostların, baştan başa gülmeye, düşmanların, baştan başa alay etmeye lâyıktır.

(*Mu'izzī*)

زَدَنْ (**zeden**) = Vurmak.

برهنه گشت سرکوه از عمامهٔ برف
مگر بعاتم دی برزمین زده دستار
شاه طاهر دکنی

Dağın başı kar sarığından çıplak oldu; galiba kışın ayrılığı yasiyle sarığını yere vurmuş.

(*Şāh Ṭāhiri Degnī*)

§ Yemek.

نان خود باتره ودوغ زنی
به که ازخوان شه آروغ زنی
شاعر

Kendi ekmeğini tere ve ayran ile yersen padişahın nimetini yiyip geğirmekten iyidir.

(*Şā'ir*)

§ Kesmek, budamak.

زکات مال بدرکن که فضلهٔ روزرا
چو باغبان بزند بیشتر دهد انگور
سعدی

Malının zekâtını ayır; çünkü bağcı asma çubuğunun fazlasını budarsa daha çok üzüm verir.

(*Sa'dī*)

§ Benzemek, andırmak:

این رنگ بفلان رنگ می‌زند

Bu renk, falanca rengi andırıyor, ona çalıyor. demektir.

دلت که گاه جفا می‌زند دم ازستدان
برو نشان وفا همچو نقش برآبست
عماد

Cefa zamanında örsü andıran kalbinde vefa eseri su üzerine nakış gibidir yani yoktur.

(*'Imād*)

§ Erkekle dişi birleşmek.

پی‌زدن = Sinirlemek: atın sinirlerini kesmek. ناف‌زدن = göbek kesmek. راه‌زدن = yol kesmek. Başka kelimelerle birleşince daha birçok mânalara gelir ki

bunların bir kısmı Türkçe vurmak kelimesinin delâlet ettiği birtakım mânalara uygundur: برسپاه دشمن زد = düşmanın askerine vurdu: hücum etti. سرنازه،طبل‌زدم = davul çaldı, zurna çaldı. خیمه‌زد = çadır kurdu. علم‌زد = bayrak dikti. باآب‌زد = suya vurdu: suya girdi. دم‌زد = söyledi § Sustu § Dem vurdu (*k.*) öğündü. آتش زدن = yakmak. شعله‌زدن = parlamak. بوسه‌زدن = öpmek. آب‌زدن = su serpmek. حرف‌زدن = söylemek. دروغ‌زدن = yalan söylemek. رگ‌زدن = kan almak.

زَدْوَار (zedvâr) = جدوار ve پیش (*ba.*). زد = zamk. زدوار = zamk gibi demektir. (ز) yerine (ژ) ile olması daha münasiptir ژد (*ba.*).

زِدُودَن (zidūden) = Gidermek, temizlemek, cilâlamak; meselâ gönlü gamdan, kılıç ve aynayı pastan, âzayı kirden, memleketi fitneden temizlemek gibi.

زَده (zede) = Zeden'in ifade ettiği mânalardan mazii naklî ve ismi mefuldür.

کشتن اقدسیٔ خسته چرا ، جرمش چیست
گر دم ازمهر ومحبت زده دیگر نزند
اقدسی

Hasta Ekdesî'yi öldürmek niçin, kabahati nedir? Eğer dostluk ve sevgiden dem vurmuşsa bir daha vurmasın.

(*Ekdesî*)

§ Harekesiz harf. Harekeliye gûya denir § Eski ve yıpranmış.

زَر (zer) = Altın.

کیمیا خواهی زراعت کن که گفتند اهل عقل
زرع ثلثانش زرست وثلث باقی هم زرست [*]
جامی

Kimya istersen ekincilik et; çünkü akıllılar, zer'in üçte ikisi altın olduğu gibi geriye kalan üçte biri de altındır demişler.

(*Câmî*)

Zer gelimesi aslında mutlak (saltık) nakit, para mânasmadır, zeri surḫ = kırmızı altın, zeri sîm = gümüş para, zeri siyâh=bakır para demektir. (R) şeddeli de olur. زرجعفری، زرساو (*ba.*) § Yaşlı, ihtiyar.

بهار آید وتیرمه ای پسر
جهان‌گاه برناشود گاه زر
فردوسی

Ey oğul! bahar ve yaz gelir; dünya kâh genç kâh ihtiyar olur.

(*Firdevsî*)

Rustemin babasının lâğabıdır. Zâl (*ba.*) § Zerd (*muḫ.*). زراب (zerâb) = Altın suyu § (*k.*) Sarı şarap § Bağdat civarında bir dağ. زربفت ، زربافته (zerbâfte, zerbeft) = Sırma ile dokunmuş kumaş.

[*] Üç harften mürekkep olan (زرع) kelimesinin üçte ikisi olan (زر)=altın olduğu gibi geriye kalan (ع, عین) da Arapça altın mânasınadır.

خروس وار سحرگه دعای خسرو کوش
که تاج لعل بری وقیاجهٔ زربفت
فخری

Seher vakti horoz gibi padişaha duaya çalış ki kırmızı taca ve sırmalı kaftana nail olasın.
(*Fahrî*)

زرتلی (zeritilî) = Yaldız altını, halis altın.

وجود مردم دانا مثال زرتلیست
که هرکجا برود قدر وقیمتش دانند
سعدی

Bilgin adamın vücudu halis altın gibidir. Nereye giderse kıymetini bilirler.
(*Sa'dî*)

زرجعفری (zeri ce'ferî) = Halis altın. Ce'fer adındaki kimyagere yahut Ce'feri Bermekî'ye mensup demektir. برمك. (*ba.*).

گر همه زرجعفری داود
مرد بی توشه برنگیرد گام
سعدی

Hep halis altını olsa da azıksız kimse yani aç adam adım atamaz.
(*Sa'dî*)

زر دست افشار (zeri dest efşâr) = Ḫusrevi Perviz'in daima elinde oynadığı yumuşak altın = زر مشت افشار.

زردوز (zer dûz) = Haddeden geçirilmiş altın, gümüş tel işliyen kişi, sırmacı yahut bunlarla işlenmiş şey, sırmalı = زرکش.

بود از پسکه لبریز صفا آن ساق سیمینش
شود زردوز هنگام سواری دامن زیفش
فطرت

Ata bindiği vakit onun o gümüşten yapılmış çok berrak inciğine temastan eyerinin eteği gümüşle işlenmiş gibi olur.
(*Fıtret*)

زر ده پنجی (zeri deh pencî) = Yarısı altın yarısı bakır olan altın: onda beşi demektir.

زر دهدهی (zeri dehdehî) = Halis ve ayarı tam altın.

عرصهٔ کش خاك زرده دهیست
زرچهدیه بردن آنجا ابلهیست
مولانا

Bir arsa ki toprağı halis altındır; oraya altın götürmek ahmaklıktır.
(*Mevlânâ*)

زر ده ششی (zeri deh şeşî) = onda altısı altın demek olup zeri deh dehîye kadar devam eder.

زر رکنی (zeri ruknî) = Rukun namındaki kimyagerin yaptığı halis altın.

زر رو مال (zeri rû mâl) = İçi sâf bakır, üzeri altın yaldızlı, altın kaplanmış kalp altın = زر روکش

زرساو ، زرساوه (zeri sâv, zeri sâve) = Ayarı tam halis altın yahut altın kırıntısı. Neḫşeb'de halis altın çıkaran bir maden diyenler de vardır.

بپایان شب چون بخواند چکاو
زمین زر گون گردد از زرساو
فردوسی

Sabaha karşı toygar kuşu ötmeğe başlayınca yer, halis altından yani güneşten altın renkli olur.
(*Firdevsî*)

İkinci mısradaki zer'lerin (r) si şeddelidir. Eski şairlerin eserlerindeki (زر) ler çok defa şeddelidir.

زرِ شش سری (zeri şeş serī)= Halis altın.

زرِ مغربی (zeri meğribī)=(*k.*) Halis ve iyi altın.

بسوگند گفتن که زرمغربیست
چه حاجت محك خود بگویدکه چیست
سعدی

Altının halis olduğunu yeminle söylemeğe ne hacet. Mehenk ne olduğunu haber verir.
(*Sa'dī*)

زرِ ناخنی (zeri nâḫunī)=İçine tırnak batabilen yumuşak, çok iyi ve halis altın.

زرگر (zer ger) = Kuyumcu.

زرگرِ چرخ (zer geri çerḫ) = (*k.*) Güneş.

زرکوب (zer kūb) = Altın ezen, altın varak yapan.

منم زرکوب وعصوم زصنعت.
بجز آوازی وبانگی نباشد
نجم‌الدین

بانگ (*ba.*).

زَرادُشْت ، زَرادُشْت ، زَرْتُشْت

(zerâtuşt, zerâduşt, zerâduhuşt)= زرتشت Zertuşt (*ba.*).

بجل آیین برزین وزراتشت
بشرع احمد مختار ده پشت
لطیفی

Berzīn ve Zerduşt'ün âyinini terk et; arkanı Ahmedi Muhtar'ın şeriatına ver: ona istinadet.
(*Leṭīfī*)

زَرّاج **(zerâc)** = Kadıntuzluğu denilen nebat: nohut kadar, tadı ekşi, kırmızıya çalar siyah renkli küçük bir meyva.

زَرّاجَه **(zerâce)**=Meşhur zenci bir cengâver.

زَرّاغَش (**zerâğeş**) = Kumsal ve katı yer (Burhān).

زَرّاغَن **(zerâğen)**=Kumsal ve katı yer.

زمینی بسختی زراغن چو سنگ
نه آرام شیر ونه جای پلنگ
بهرامی

Sertlikte taş gibi katı bir yer; ne aslan ne de kaplan yatağı.
(*Behrāmī*)

§ Geğirti § Hıçkırık.

از فرط عطای‌او زند آز
پیوسته زامتلا زراغن
بوسلیك

Onun çok verimli olmasından hırs, mide dolgunluğuna uğrayıp daima geğirir.
(*Būselīk*)

زَرّاغَنگ (**zerâğeng**) = Kumsal ve katı yer.

زفیض ابر دستت آب حیوان
برآید از زمینهای زراغنگ
فخری

Buluta benziyen elinin feyziyle

katı yerden bengisu (abıhayat) fışkırır.

(*Fehrî*)

ابر از کف جود تو اگر حامله گردد
سنبل شکفاند زرمینهای زراغشگ
قاآنی

Eğer bulut senin cömert elinden gebe olursa katı ve bor yerlerden sümbül açtırır.

(*Ḳāāni*)

زَرَاف (**zerâf**) = Halk arasında zurnapa denilen hayvan. Bu kelime Arapça olup Farsçası (şutur gâv peleng) dir. Vücudunun parçaları bu kelimenin muhtevi olduğu üç hayvana benzediğinden şutur gâv peleng denilmiştir.

چه خوش گفت شاکرد منسوج باف
چو عنقا برآورد وپیل وزراف
سعدی

Dokumacı çırağı, anka, fil, zürafa şekillerini yaptığı zaman ne hoş dedi.

(*Sa'di*)

زَرَافِين (**zerâfîn**) = Kapı ve sandıklara kilit takmak için konulan halka. (*muḫ.*) زرفين (*ba.*).

زَرَاوِشَان (**zirâvişân**) = Şebboy dediğimiz çiçek.

زَرَاوَنْد (**zerâvend**) = İlâçlarda kullanılan bir cins nebat. Fransızcası aristoloche'tur § Bir cengâver.

زَرَاوَه (**zerâve**) = İranlı bir savaşçı.

زَرَاه (**zerâh**) = Deniz.

زراه اکفوده (zerâh ekfūdè) = Hazer denizi.

زِرْاِيو (**zir-îv**) = Yüz örtüsü.

زَرْبَان، زَرْفَان، زَرْبَان (**zerbân, zerfân, zermân**) = Hazreti İbrahim (ع) § Pîri fâni.

زُرَه، زُرْد، زُرْت (**zuret, zured, zure**) = Hububattan bir nevi.

زَرْدُهُشْت، زَرْدُشْت، زَرْتُشْت (**zertuşt, zerduşt, zerduhuşt**) = Ferîdûn'un torunu Minüçihr'in sülâlesindendir, anası yine o sülâleden (Duġdū) dur. Ateşperestlik mezhebini ilk çıkaran kimsedir. Kuştâsb zamanında peygamberlik iddia etmiş ve hile ile peygamberliğini Kuştâsb'a tanıttırmışsa da Zâl oğlu Rustem, mezhebini beğenmeyip kabul etmemiştir. Ateşperestler, onu büyük bir peygamber sayarlar ve kendisine kitap nazil olmuş fikrindedirler ابستا (*ba.*). Bu kelime iki cüzden mürekkep olup ikinci cüzü çirkin demektir. Zerduşt, altını sevmediği gibi kabul de etmediğinden bu adı almıştır. قبلهٔ زردشت Ḳıble'i zerduşt (*k.*) ateş.

آی روی تو رخشنده تر ازقبلهٔ زردشت
بی روی تو چون زلف تو کوزست مرا پشت
معزی

Ey yüzü ateşten daha parlak! Yüzünü göremediğimden benim sırtım zülfün gibi büküktür.
(*Mu'izzî*)

زَرْنَك (**zertek**) = Aspur çiçeği suyu § Safran suyu.

زَرْج (**zerc**) = Keklik.

زَرْجامی (**zercâmî**) = Bir nevi üzüm.

زَرْجُول (**zercūl**) = Çelik çomak oyunu.

زَرْد (**zerd**) = Sarı renk.

کیست فلك زرد شده بیوهٔ
چیست جهان زرد شده میوهٔ
شاعر

Felek kimdir? İhtiyarlamış bir dul. Cihan nedir? Sararmış bir meyva.
(*Şā'ir*)

زرداب (zerdâb) = Öd § Aspur çiçeğinin suyu § Safran renkli şarap. Yaradan sızan sarı su.
زردآلو (zerd ālū) = Zerdali dediğimiz sarı meyva. Kurusuna ḫūbānî derler (Ġıyāṣ).
زردچوبه (zerdçūbe) = Zerdeçal dediğimiz hint safranı. Türkçe sarıağaç dedikleri nebat kökü.
زردخو (zerdḫū) = Altın çiçeği yahut altın tabak ciçeği dedikleri güzel kokulu sarı bir çiçek.
زردرخ (zerdruḫ) = Yanağı sarı (*k.*) mahcup § Dargın § Korkmuş.
زردك (zerdek) = Zerd kelimesinin küçültülmüşüdür, havuç § Fukaranın giydiği beyaz yani boyasız ve tabiî renkteki elbise. Zertek mânasına da gelir. زرتك (*ba.*).
زردكف (zerdkef) = (*k.*) Güneş.
زردگوش (zerdguş) = (*k.*) Munafık, müfsit.

زردگوشان بکوشها مردند
سر باب سیه فرو بردند
نظامی

Munafıklar köşelerde öldüler. Başlarını kara suya daldırdılar: yüzleri kara oldu.
(*Niẓāmî*)

زرده (zerde) = Sarı ve sarıya çalan renk § Sarı renkli at ki kula denir.

انامل تو چو گردد سوار زردهٔ کلك
زطاعتش نتواند خرد ابا کردن
کمال

Parmaklarının ucları, sarı renkli kalem atına bindiği zaman, akıl ona itaatten çekinemez.
(*Kemāl*)

زَرْدابْ رِيز (**zerdâb rīz**) = (*k.*) Kan dökücü § Kederli § Kötü huylu.

زَرْدان (**zerdân**) = Mecusilerin büyüklerinden biri. Ona mensup olanlara zerdâniye derler. Kadın aleti (Nefîsî).

زَرْد آهَنگ (**zerd āheng**) = Kumluk (Nefîsî).

زَرْدُشْتِ بُزُرگ **(zerduşti buzurg)** =Pehlevî yahut Süryani dilinde Hazreti İbrahim (ع).

زَرْدَكِ رِيگِي **(zerdeki rīgī)** = Şekakil: Hindistan'a mahsus bir ağacın kökü. Türkçe çarkıfelek derler (Burhān).

زَرْدَه **(zerde)** = Havuç § Yumurta sarısı § Sarımtırak § Safranla pişirilen pirinç tatlısı.

زَرْدَه چاوْ **(zerde çâv)**=Boya gibi kullanılan bir nevi kök. (زردچوبه) den bozulmuştur.

زَرْدَهٔ كامْرانْ **(zerde'i kâmrân)**= (*k.*) Güneş. Gündüzden de kinaye olur.

زَرْدَه كُوهْ **(zerdekūh)** = Lâristân'da Beḫtiyârî kabîlesinin yurt edindikleri bir dağ.

زَرْزُوره **(zerzūre)**=Bir nevi örümcektir ki atlıyarak sinek tutar.

زِرِشْك **(zirişk)** = Kadıntuzluğu ve sarıçalı denilen nebat ki meyvasının rengi kırmızı, tadı mayhoştur § Bir nevi çiçek. (*Muḫ.*) zirik.

هم ازخيرى وگاو چشم وزرشك
بشسته رخ هر يك‌ابر ازصرشك
اسدى

Bulut, şebboy, papatya, zirişkten her birinin yüzünü yağmur suyile yıkamış.

(*Esedî*)

زَرْگُنْج ، زَرْغُنْج **(zerġunc, zergunc)** = Çin'den gelen fena kokulu bir nebat ki ḥelbe'i çînî =çin boyudur. Ḥelbe=boy ve tohumuna; boy tohumu denilen tane (Oḳyānūs).

اى تو تبتى مشك وحسودت زرغنج
باپور تو رخش پور دستان خرمنج
سوزنى

خرمنج (*ba.*).

زَرْفِشانْ **(zerfişân)** = Melikî ayların dokuzuncu günü.

زُرْفِينْ **(zurfīn)** = Zincir ve asma, kilit takmak için kapıya ve sandıklara koydukları demir halka.

هركجا امن او كشد باره
نكشد بارقفلها زرفين
انورى

Onun emniyeti her nereye duvar çekerse, halka, kilitlerin yükünü çekmez.

(*Enverî*)

زَرَكْ **(zerek)** = Altın varak : kadınların yedi türlü süslerinden biri. هفت رنگ (*ba.*).

زَرْكانْ **(zerkân)**=Şîrâz'a altı fer-

sah uzaklıkta bir kasaba. Arapçası زرقان.

زَرْنَبْ ، زُرْنُبَا ، زُرْنُبَادْ (**zerneb, zurunbâ, zurunbâd**) = Erdel kökü denilen çekirge ayağına benzer kokusu güzel bir nebattır, ilâç için kullanılır. (*Ar*) رجل الجراد. Kâfur gibi koktuğu için Mekke ahalisi (عرق الكافور) derler.

زَرَنْبَلْج (**zerenbnlc**) = ریباس = اشخون eşḫun (*ba.*).

زَرَنْج (**zerenc**) = زرنگ (*ba.*).

زَرَنْد (**zerend**) = Kirmân, Fârs, Ṭahrân civarlarında birer nahiye. Ṭahrân civarındaki pek bayındır olup 40 köyü vardır ve padişahların avlandığı yerdir (Nāṣırī).

زَرَنْگ (**zereng**) = Sīstân'da büyük bir şehir.

هزار باره گرفته است به زبارهٔ ارك
هزار شهر گشادست به زشهر زرنگ
فرخی

Erek kalesinden daha iyi bin kale ele geçirmiş, Zereng şehrinden daha iyi bin şehir fethetmiştir.

(*Ferruḫī*)

§ Yeni.

عید شد دیگرکه آن دلدار شنگ
بهر گشتن جامه‌ها پوشد زرنگ
ابوالمؤید

O şirin sevgili, gezmek için yeni elbise giydiği zaman başka bayram oldu.

(*Ebūlmu'eyyed*)

§ Çok sert ve dayanıklı bir ağaçtır ki ok, mızrak, kalkan gibi şeyler yapılır.

بچوگان چو برداشت گوی زرنگ
زبیش بگردد رخ مه زرنگ
اسدی

Zereng ağacından yapılmış oku çevgân ile kaldırınca onun korkusundan ayın yanağının rengi döner.

(*Esedī*)

§ Kadıntuzluğu denilen nebat § At sürüsü.

زمین ازتك وپوی گام زرنگ
چو ماهی فروشد بکام نهنگ
اسدی

Yer, at sürüsünün süratli adımlarından timsahın ağzına giden balığa döndü.

(*Esedī*)

§ Zerdeçav § Hardal.

زَرْنِیخ (**zernīḫ**) = Zırnık denilen madde (*muḫ.*) zernī.

زرنیخ سفید (zernīḫ sifīd) = Sıçanotu = mergimūş (*Ar.*) سم الفار (Nāṣırī).

زَرْنِیلَه (**zernīle**) = ریباس (*ba.*).

زَرُو (**zerū**) = Sülük = zelū § Sürme gibi göze çekilen ve görümü kuvvetlendiren bir nebat. Buna

gözotu yahut kırlangıçotu derler.

زَرْوَاس (**zervâs**) = Bir kimseye istemeden edilen bağış, cömertlik.

زَرُوغ (**zerūğ**) = Geğirme=ārūğ.

زِرِه (**zirh**) = Zırh: cenkte giyilen, çok defa demirden yapılan elbise=جوشن (*ba.*). (*Ar.*) دوع، لبوس. Zırh bundan bozulmadır. Şairler güzellerin halka halka zülüflerini zırha teşbih etmişler.

خود ازبرای سر زره از بهر بربود
تو جنگوی عادت دیگر نهادهٔ
در برگرفتهٔ دل چون خود آهنین
وان زلف چون زره‌را برسر نهادهٔ
ظهیر

Tolga, baş; zırh, göğüs içindir. Sen kavgacı, başka şeyi âdet etmişsin. Demir tolga gibi olan kalbi göğsünde tutmuş, zırha benziyen o zülfü başına koymuşsun.

(*Zehir*)

زره‌گر ، زره ساز ، زره باف (zirh bâf, zirh sâz, zirh ger)=Zırh yapan, zirh duz = bir nevi temren § Siyâvuş'ü öldürme de medhali olan Efrâsyâb'ın akrabasından biri § Sîstân'da bir şehir.

درکار من فتاده زره وارصدگره
تابیشه کرد زلف سیاهت زره‌گری
وطواط

Senin siyah zülfün büklüm büklüm olduğundan beri benim işim zırh gibi düğüm düğüm oldu: ona iştiyakımdan işim altüst oldu.

(*Veṭvâṭ*)

زَرِير (**zerīr**)=Kuştâsb'ın biraderi § Sarı boya istihsal olunan nebat = isperek. İkinci mânaya Arapçadır § Safra ve sarılık hastalığına denmesi, renkteki sarılık münasebetiyledir (Nāşırī).

جوان دیدم از گردش دهر پیر
خدنگش کمان ارغوانش زریر
سعدی

Genci, zamanın inkılâbından ihtiyarlamış gördüm. Ok gibi doğru olan boyu keman gibi eğrilmiş, erguvan rengindeki yanağı sararmıştır.

(*Sa'dî*)

زَرِّين (**zerrīn**) = Altınlı, altm yaldızlı, altından yapılma; (r) şeddesiz olursa tirit mânasınadır.

زَرِّين تُرُنج (**zerrīn turunc**) = (*k.*) Güneş.

زرین درخت (zerrīn dereḫt)=Ağaç-kavunu ağacı : yaprağı zeytin yaprağına benzer, çiçeği güneşin cirmi gibi parlak bir ağaç. زرین شاخ (zerrin şāḫ) = (*k.*) Kalem.

زرین‌های ، زرین‌کلاه ، زرین کاسه ، زرین صدف (zerrīn şedef, zerrīn kâse, zerrīn kulâh, zerrīn humây)= (*k.*) Güneş.

Kalenin yüksekliği hakkında:

اگر کردی فلك برسرنگاهش
بیفتادی زسرزرین کلاهش
محمد عطار

Eğer felek onun tepesine baksaydı başından güneş düşerdi.
(*Mehmed Aṭṭār*)

§ Padişahın huzurunda hizmet edenler § Hanımların baş örtüsü, taç.

زرین جام (zerrîn ḳedeḥ) = Altın kadeh.

بود اشکم چون شراب سرخ در زرین قدح
ناله چون زیر رباب ودل برآتش از کباب
انوری

Göz yaşım altın kadehteki kırmızı şaraba benzer, nâlem rebabın ince teli gibi, yüreğim kebap ateşiyle dolu.
(*Enverî*)

زرین گاو (zerrîn gâv) = (*k.*) Öküz suretinde yapılmış olan yaldızlı sürahi.

زرین نرکسه (zerrîn nerkuse) = (*k.*) Yıldızlar.

زَرِیو (**zerîv**) = Vekar ve temkin.

زَرْیُون (**zeryūn**) = Hali hoş, sevinçli § Gelincik çiçeği § Sarı renk. Zer = sarı. Yūn = gūn = renk.

زَرِیوه (**zerîve**) = Kendinden geçmek, hal değişmek, perişan olmak. Sofilere göre mahvi vücut ki فنافی‌الله tır.

زِسْته (**ziste**) = Zîste (*muḥ.*).

زَش (**zeş**) = Ne: Türkçe ne ile tercüme olunan çi istifham edatı yerinde kullanılır.

زش گویم (zeş gūyem) = Ne diyeyim.

زِشت (**zişt**) = Çirkin.

یکی رازشت خویی داد دشنام
تحمل کرد وگفت ای نیك‌فرجام
بترزانم‌که خواهی گفت آنی
که دانم عیب من چون من ندانی
سعدی

Birine bir çirkin huylu sövdü. Muhatabı tahammül etti de, ey âkıbeti hayırlı! Diyeceğinden daha fenayım; zira bilirim ki benim aybımı benim gibi bilmezsin, dedi.
(*Sa'dî*)

مکن همنشینی تو بابد سرشت
که طبع تو دزدد ازو خوی زشت
شاعر

Tabiatı kötü kimse ile düşüp kalkma; çünkü tabiatın, ondan fena huy kapar.
(*Şā'ir*)

زِشْتیاد (**ziştyâd**) = Bir kimsenin kötülüğünü söylemek, gıybet etmek.

نگارا مکن این همه زشتیاد
بتو باز گردد غم عاشق
رودکی

Ey güzel! Bu kadar gıybet etme; âşıklık elemi sana rücu

eder, yani bir gün sen de âsık olursun.

(*Rūdekī*)

زَغَارْ **(zeğâr)** = Nemli yer § Paslanmış şey § Elem ve meşakkat § Bir nevi yemek.

زَغَارْچَه **(zeğârçe)**=Kazayağı denilen nebat (*Ar.*) رجل الغراب.

زَغَارْ گِرِم **(zeğâr girm)** = Solucan (*Ar.*) خراطين.

زَغَاوْ ، زَغَارُو **(zeğârn, zeğâv)** = Umumhane. İkincisi orospu mânasına da gelir. غ ğer, خشنی ḫuşnī, rūspī, zençe de derler.

زَغَارَه **(zeğâre)** = Darı ekmeği.

رفیقان من باسی وناز ونعمت
منم آرزومند یکتا زغاره
ابوشکور

Benim arkadaşlarım naz ve nimetle yaşıyorlar, ben tek bir darı ekmeği istiyorum.

(*Ebū Şekūr*)

زَغَاكْ **(zeğâk)** = Asma dalı.

زُغَالْ **(zuğâl)** = Kömür.

زَغَبَرْ **(zeğber)** = Bir nevi yarpuz. Merv her nevi yarpuza denir, buna «mervi sifīd» ve «mervi telḫ» derler.

زَغَرْ **(zeğer)**=Hazreti Lût'un kızının adı § Yemek § Şam'da Zeğer denilen mevkide bir çeşme ki bu çeşmenin kuruması kıyamet kopması alâmetlerindenmiş.

زَغَرَاشْ **(zeğrâş)** = İşe yaramıyan kürk kırıntıları. Zeğrīmâş da derler.

زَغَكْ ، زَغَگَكْ **(zeğegek, zeğenek)** = Hıçkırık (*Ar.*) فواق.

زَغَنْ **(zeğen)** = Çaylak.

رفتند بلبلان خوش الحان زباغ عمر
زاغ وزغن ملازم این بوستان شدند
عصمت

Hoş elhan bülbüller ömür bahçesinden gittiler; bu bahçeye karga ile çaylak geldi.

(*'İşmet*)

زَغَنْدْ **(zeğend)**=Yerinden ahu gibi atılıp sıçrama.

کرد روبه یوزواری یك زغند
خویشتن را زان میان بیرون فکند
رودکی

Tilki, pars gibi bir atladı; kendisini o aradan dışarı attı.

(*Rūdekī*)

§ Yırtıcı hayvanların, hususiyle parsın sesi. Parsın kendisine de derler.

بفزید بروی چو شیر وزغند
فردوسی

Ona, aslan ve pars gibi haykırdı.

(*Firdevsî*)

زَغُوطَه **(zeġūte)** = İğe sarılmış iplik yumağı.

زَغِيدَه **(zeġīde)** = Sıkılmış. Masdarı zeğîden = efşurden.

زَغِير **(zeġīr)** = Keten tohumu.

هر دلکه زرشك درزحيرست
در زير جواز چون زغيرست
راجی

Hasetten muztarip olan her gönül; dibek altında keten tohumuna benzer.

(*Rāci*)

زَفَاك **(zefâk)** = Yağmurlu bulut.

زَفَان **(zefân)** = Zebân, zefâne = zebâne.

زَفْت **(zeft)** = İri, kalın, semiz, kuvvetli, yoğun, endamı biçimsiz.

ای جان من تا کی گله يك‌خرتوکم‌گير از گله
در رفتن فارس نگر نی‌باد‌گير لاغرم
مولانا

Ey benim canım ! Şikâyet ne vakte kadar; sürüden bir eşek eksilmiş farz et. Benim beygirimin zayıflığına değil, binicinin iriliğine bak.

(*Mevlānā*)

§ Dolu, malâmal.

درکمینست خرد می‌نگرد ازچپ وراست
قدح زفت بدان پیرك طرار دهید
مولانا

Akıl pusudadır; sola sağa bakıyor; o yankesici ihtiyarcağıza dolu kadeh veriniz.

(*Mevlānā*)

زُفْت **(zuft)** = Pinti, hasis, suratsız.

بنزد طبع کریم تو معن زائده زفت
به پیش لفظ فصیحت قس بن ساعده لال
نجیب‌الدین

Senin cömert tabiatının yanında Maʿnibni Zâʾide hasis; düzgün sözünün yanında Ḳussibni Sâʿide dilsizdir: söz söylemeye muktedir değildir.

(*Necibuddin*)

§ Sert, kavgacı, haşin ve sitizekâr.

بکیتی همه تخم زفتی مکار
ستیزه نه خوب آید ازشهریار
فردوسی

Dünyada hep kavgacılık tohumunu ekme. Padişaha sertlik münakaşa yakışmaz.

(*Firdevsî*)

§ Tadı kekre olan şey.

هلیله کو بزفتی خون دل زفت
شود خرمای تر چون باعسل خفت
خسرو

Helîle (karahalile denilen müshil) ki kekrelikte yüreğin kanını süpürdü, yani kalbe eza verdi; bal ile birleşirse taze hurma gibi olur.

(*Ḫusrev*)

زَفَر **(zefer)** = Ağız.

خدای خوانند آن سنگ‌را همی شمنان
چه بیهده سخنست این‌که خاشان بزفر
فرخی

Putperestler o taşa mütemadiyen Allah derler. Ağızlarına toprak; bu, ne mânasız sözdür. (*Ferruḫî*)

زُفَرِينْ (**zuferīn**)=Zurfīn den çevrilmedir.

زُفُو (**zufū**) [*] = Dil. Firdevsî, Sām'ın ejderhayı üç defada öldürdüğünü hikâye ediyor.

سه دیگر زدم برمیان زفوش
برآمد سپك جوش خون ازکلوش
فردوسی

Diğer üçüncüyü dilinin ortasından vurdum. Boğazından derhal kan fışkırmaya başladı: (*Firdevsî*)

Üst tarafı şöyledir :

چو شد دوخته یك کران ازدهانش
بماند ازشگفتی به بیرون زبانش
هم اندر زمان دیگری همچنان
زدم بردهان وبپیچیدازان
فردوسی

Ağzının bir tarafı dikilince hayretten dili dışarıda kaldı. Tıpkı evvelki gibi bir diğerini ağzına isabet ettirdim. Bundan bir kere kıvrandı. (*Firdevsî*)

زَفِيدَه (**zefīde**) = Islanmış, yaşarmış.

[*] Reşidî (zufū) değil (zeferş) tir deyip Firdevsî'den aynı beyti ile istidlâl etmiş (gulū) yerine (ciger) demiştir, buna göre cigerş, zeferş suretinde okunur.

ازان دمکه دیده رخترا ندیده
شده جمله کیتی زاشکم زفیده
روحی

Gözüm, yanağını görmediğinden beri bütün cihan göz yaşımdan ıslanmış. (*Rūḥî*)

Mastarı zefīden. Bu kelimeyi Burhān (ژ) ile yazmıştır.

زَكْ (**zek**) = Zâk (*muḫ.*). Türkçe zaç ve karaboya derler.

زُكْ (**zuk**) = Zukīden den emir, (*İsmas.*) mırıldanma, kendi kendine söylenme. Zukân = kendi kendine söylenen.

زَكَابْ (**zekâb**) = Mürekkep: aslı âbi zek = zaçsuyudur; çünkü mürekkep zaçsuyu ile tertip olunur.

زَكَارَه (**zekâre**) = Titiz, kavgacı. Türkçesi öngü.

زُگَالْ (**zugâl**) = Kömür.

احمد مرسل‌که کرد ازتبش زخم تیغ
تخت سلاطین زگال کردهٔ شیران کباب
خاقانی

Ahmed Mursel ki kılıç darbesinin hararetinden sultanların tahtını kömür, aslanların yüreğini kebabetti. (*Ḫāḳānî*)

زُگَالَابْ (**zugâlâb**) = Mürekkep.

زُکان **(zukân)** = زك (*ba.*).

زُکَنْد، زُکَنج **(zukenc, zukend)** = Toprak kâse.

مدح ترا بهزل بردم بسر ازانك
نوشیدن رحیق نباشد خوش اززکند
سوزنی

Senin methini hezel ile o sebepten tamamlamadım; çünkü toprak kâseden şarap içmek hoş olmaz.

(*Süzenî*)

زُکیدَن **(zukîden)** = Kendi kendine söylenmek, homurdanmak.

زُلال **(zulâl)** = Dağlarda kar birikip eskidikçe içinde peyda olan kurttur ki suyun içine konunca soğutur ve tatlılandırır. Sâfi, berrak, hafif, singin, soğuk su mânasına Arapça olup kaymak mânasına gelen (zel) kelimesinden müştaktır. Hafifliğinden dolayı gûya boğazdan kayıp gider.

زُلف **(zulf)** = Farsçada saç bölüğü mânasınadır. Siyahlıkta geceye benzetilerek Arapçadaki gece iptidasından bir bölük mânasından alınmıştır. Farslılar verdikleri bu mânadan زلفین zulfeyn, مزلف muzellef gibi kelimeler de yapmışlardır.

طوق کبوترست خم زلف آن نگار
من همچو بازدرطلبش پرهمی زنم
نی‌ئی‌که همچو چنگل بازست زلف‌او
من پرزنم‌او چو کبوتر همی زنم
معزی

O güzelin zülfünün kıvrımı güvercin gerdanlığına benzer, ben doğan gibi onu çok özlerim. Hayır hayır, onun zülfü doğan pençesi gibidir, ben ondan korkumdan güvercin gibi çırpınırım.

(*Mu'izzî*)

مزلف چون شود دلبر بدولت می‌رسد عاشق
خط مشکین او خاصیت بال هادار
موجی

Dilber, muzellef olunca âşık devlete erer, çünkü onun misk kokulu hattında humâ kanadının hassası vardır.

(*Mevcî*)

زلف بستن (zulf besten) = Sevgili, kendini âşıka gösterip gönlünü cezbetmek.

زلف زمین (zulfi zemîn) = (*k.*) Gece § İnsanın aslı olan toprak.

زلف زمین در برعالم فکند
خال عصی برروخ آدم فکند
نظامی

İnsanlığın cevheri olan toprağı, âlemin kucağına; isyan benini Âdemin yanağına koydu.

(*Nizâmî*)

زلف شب (zulfi şeb) = (*k.*) Gece karanlığı.

زلف عنبرین (zulfi ʿanberîn) = Amber kokulu ve amber renkli zülf.

زلف‌وحال (zulf u ḥâl) = Gerdek gecesi gelinin yüzüne yapılan tuvalet.

زَلَفَه (**zelefe**) = Dar ve karanlık sokak.

زُلْفِيدَن (**zulfîden**) = Kaymak, kalkmak, yuvarlanmak. Kar üstüne düşmek (Nefîsî).

زُلْفِين (**zulfîn**) = زرفين (*ba.*).

زَلُوك، زلو (**zelū, zelūk**)= Sülük.

ای خون کاوت اززلوداده خبر
خون آمده هردم زگلوی تو بدر
گر غرغره سازی آب خردل بملك
چیزی نبود ازان تراتا فعتر
یوسف طبیبی

Ey boğazının kanı ve durmadan boğazından kan gelmesi, orada sülük olduğuna delâlet eden kimse! Eğer tuzlu hardal suyu ile gargara edersen sana ondan daha faydalı bir şey olmaz.

(*Yūsuf Ṭebîbî*)

زَلَّه (**zelle**) = Ağustos böceği = cezd = زنجره (*ba.*).

زَلِيبا (**zelîbâ**) = Zelûbiye denilen bir nevi tatlı hamur, lalanga. Zelbiye dedikleri helva (*Ar.*) زلابيه.

زَلِيف (**zelîf**) = Korku.

زَلِيفَن (**zelîfen**) = Korkutmak, tehdidetmek, intikam almak.

سیاست کردنش بهتر سیاست
زلیفن بستنش بهتر زلیفن
منوچهری

Onun siyaseti en iyi siyaset, onun tehdit ve intikamı en iyi tehdit ve intikamdır.

(*Minūçihrî*)

Korku mânasına da gelir.

از لب تو مرمرا هزار امیدست
وزسر زلفت مرا هزار زلیفن
فرخی

Senin dudağından bana bin ümit, zülfünün sevdasından bin korku var.

(*Ferruḫî*)

زَلِيل (**zelîl**) = Boğazdan, istemeden çıkan ses.

زَم (**zem**) = Bir şehir ve bir nehir adıdır.

شاهی که گشاد از سرشمشیر جهانگیر
خوارزم وخراسان وحدکابل وزم را
سنائی

Bir padişah ki dünyayı zaptedenden kılıcının uciyle Ḫuvârzem, Ḫurâsân, Kābil hududu ve Zem'i fethetti.

(*Senā'î*)

زخون ، دشت گفتی که رود زمست
فردوسی

Kandan, sahrayı Zem nehri sanırdın.

(*Firdevsî*)

Okyânûs, Ceyḫûn sahilinde bir beldedir, diyor.

§ Soğuk; şiddetli ve soğuk esen rüzgâr; bunun için yaz mevsimine hararet sebebiyle

tâbistân dedikleri gibi kışa zemistân, yere zemî ve zemîn derler § Bir çeşme adı, bundan maksat zemzem diyenler de vardır § Söz söylerken salyası akan çocuk, söz söyler ve gülerken dişinin etleri görünen kimse § Fitil.

زَمَارُوغ (**zemârūġ**) = Mantar = semârūġ = çetimâr. Halk arasında کلاه قاضی kulâhi ḳâdî derler. Farsça lügat yazanların en kıdemlilerinden (ابو حفص سغدی) Ebū Ḥefṣ Suġdî, çorak mânasına da almış ve ʿUnṣurî'nin şu beytiyle istidlâl etmiştir.

کجا من چشم دارم ازسخابت
گل ولاله نروید از زماروغ
عنصری

Ben senin cömertlik edeceğini ummam; çorak yerden gül ve lâle bitmez.

(*ʿUnṣurî*)

زَمْجِ بِلُّور (**zemci billūr**) = Zaçın beyaz kısmına derler, Arapçası (شب یمانی) dir ki Türkçemizde şap dediğimizdir زاگ (*ba.*).

زُمُخْت (**zumuḫt**) = Kekre : mazı, nar kabuğu gibi tadı kekre olan ve dil buran şeyler § Pek kuvvetli düğüm; bu münasebetle eli cömertlikten bağlı, düğümlü demek olan pinti ve hasis kimseye derler.

تیزی وگرم وکنده وبدبوی همچو سیر
خشك وزخت وسرد وترش روی چون سماق
پور بهای جای

Sarmısak gibi keskin, hararet verici, kokmuş, fena kokulu; somak gibi kuru, kekre, sert, ekşi yüzlü.

(*Pūrbehāyi Cāmî*)

زمخك = (Zumuḫk).

زَمَخْشَر (**zemeḫşer**) = Ḫuvârzem'e bağlı bir köy. Keşşâf adındaki değerli tefsiri yazan (ابوالقاسم جارالله محمود بن عمر) buralıdır. Mekke Emîri ʿAliyyibni ʿÎsâ, bu zatı methettiği bir kasidede onun yurdu olması itibariyle Zemeḫşer'i şöyle öğmüştür.

جمیع قری‌الدنیا سوی‌القریة الق
تبوهادارا فداء زمخشرا
علی بن عیسی

Zemeḫşerî'nin mücavir olduğu yani yer edindiği Mekkei mükerreme'den maada dünyanın bütün memleketleri Zemeḫşer'e feda olsun.

(*ʿAliyyibni ʿÎsā*)

Karye, insanların toplandığı yer demek olup şehir ve köye denir, daha ziyade köy mânasına kullanılır.

زُمُرُّد گیا (**zumurrud giyâ**) = Beng.

ی لعل زان میخورم تانسازد
بخار زمرد گیا روی زردم
سوزنی

Bengin buharı benzimi sarart-

maması için kırmızı şarap içerim.

(*Sāzenī*)

زَمْزَمَه ، زَمْزَم (**zemzem, zemzeme**)=Aheste aheste ve yâpçe yâpçe terennüme denir [*]. § Ateşperestlerin ibadet etmek, yıkanmak, yemek zamanlarında terennüm ettikleri ezgili nağmeleri. برسم (*ba.*). Arapça zemzem, çok suya ve Kâbei muazzama civarındaki kuyuya denir. Sonunda (.) ile zemzeme, uzaktan gürüldiyerek ve yankılıyarak seslenmeğe, gök, hafif ve hoş olarak gürlemeğe, ateşperestlerin ezgili nağmelerine denildiğinden Arapçadan alınmış demektir.

زَمْزَمِ رَسَنْوَر ، زَمْزَمِ آتَشْ فِشَانْ (**zemzemi āteş fişân, zemzemi resenver**) = (*k.*) Güneş.

زَمْزَمْ فِشَانْدَنْ (**zemzem fişânden**) (*k.*) Ağlamak.

زَمِسْتَانْ (**zemistân**) = Kış mevsimi زم (*ba.*).

ساقی درین هوای سرد زمستان
صاغرا مکن دوایغ زمستان
قاآنی

Sâkī! Kışın bu soğuk havasında sarhoşlardan şarap kadehini esirgeme.

(*Ḳāānī*)

زَمُو (**zemū**) = Yaş ve kuru çamur mânasına ezdattandır: karşıt kelimelerdendir.

زُمُو (**zumū**) = Tahta, saz ve çamurdan yapılan tavan, örtü.

زُمُودَنْ (**zumūden**) = Nakşetmek, zumūde = Nakışlı, nakışlanmış.

زَمْهَرِير (**zemherīr**)=Pek soğuk, zem=soğuk, herīr=ihdas eden, yapan kelimelerinden mürekkeptir. Bu kelime Arapçada soğuğun şiddeti, şiddetli soğuk mânasmadır. Belki Farsçadan Arapçalaştırılmıştır.

زَمِي (**zemī**) = Yer, zemīn muhaffefi.

خاکیانی که زادهٔ زمی اند
دگانی بصورت آدمی اند
نظامی

Yerden yani topraktan hâsıl olan mahlûklar, insan suretinde canavardırlar.

(*Niẓāmī*)

زَمِيَّاد (**zemiyyâd**) = Her şemsî ayın 28 inci günü ve bugünün işlerini idareye memur sayılan melek.

زَمِيدَنْ (**zemīden**) = Çiğnemek= ḫâ'īden.

[*] Yâpçe önemli bir kelimedir ki yavaş onun yerini tutmaz.

زَمِين (**zemīn**) = Yer (*Ar.*) ارض yeryüzü, toprak § Memleket.

ای فلك رفعتی‌كه داده ترا
حق سرافرازی زمین وزمن
نورالدین

Yükseklikte feleğe benziyen zat! Hak sana yer ve zamanın yüceliğini vermiştir.
(*Nūruddīn*)

زمین آچار (zemīni āçâr) = İnişli yokuşlu yer.

زمین ازدور بوسیدن (zemīn ezdūr būsīden)= Çok hürmet etmek.

خزان از دور می‌بوسد زمین‌وباز می‌گردد
دران گلشن‌كه بلبل صائب آتش زبان باشد
صائب

Ateş zeban Ṣā'ib'in bülbül olduğu güllükte güz mevsimi çok hürmetle geri döner.
(*Ṣā'ib*)

می‌كند شبنم گرانی برعذارناز‌كت
ابر می‌بوسد زمین از دور گلزار ترا
صائب

Senin nazik yanağına jale ağırlık veriyor; bulut senin gülzarına çok hürmet eder.
(*Ṣā'ib*)

زمین از زیر پاكشیدن (zemīn ezzīr pâ keşīden) = Yeri ayak altından çekmek (*k.*) delileri korkutmak.

طلب‌كار تو دارد اضطرابی درجهان گردی
كه پنداری زمین را میكشند از زیر پای‌او
صائب

Seni istiyen; dünyayı dolaşmakta o kadar ıstırap çeker ki onu deli gibi korkutuyorlar sanırsın.
(*Ṣā'ib*)

زمین بدنان گرو (zemīn bedendân giriften)=Aciz göstermek, gönül alçaklığı etmek.

فراوان پیل وگوهر نیز چندان
كه صد اشتر زمین گیرد بدندان
میر خسرو

Birçok fil ve yüz devenin götüremiyeceği kadar inci.
(*Mir Ḫusrev*)

زمین بوس (zemīn būs) = (*k.*) Bir çeşit hürmet ve tâzim. Mastarı زمین بوسیدن zemīn būsīden.

زمین جسته، زمین پیما (zemīn peymâ, zemin ceste) = Mühendis § (*k.*) Seyyah.

زمین خسته (zemīni ḫeste) = Sürülmüş, nadas edilmiş tarla yahut üzerinden gelip gitmekle yumuşamış toprak.

نی ازغبار خاسته بیرون شدی بزور
نی اززمین خسته برانگیختی غبار
انوری

خسته (*ba.*).

زمین كوب (zemīn kūb) = At ve katır gibi binek hayvanları.

زمین مرده (zemīni murde) = Ekinsiz ve otsuz yer. (*Ar.*) ارض موات.

زمین مرده احیا كردن آیین كرم باشد
چراغان كن بداغ خود دل ویرانهٔ مارا
صائب

چراغان (*ba.*).

زَن (**zen**) = Kadın.

نه هرزن زن بود ، هرزاده فرزند
نه هر گل میوه آرد ، هر نی قند
نظامی

Ne her kadın, kadın olur, ne her evlât, evlât; ne her gül,

mahsul vücuda getirir, ne her kamış, şeker.

(*Niẓāmī*)

§ Zeden = vurmak tan emir (*isfa. muḫ. vas.*)

آید زهر سو تیر ومن دوجستجوی تیرزن
لیکن بغیراز گشته نی چندانکه مالم دیده‌را
یغما

Her taraftan ok geliyor ve ben ok atanı aramaktayım; o kadar gözümü oğuşturduğum halde ölüden başka bir şey görmüyorum.

(*Yeğmā*)

زنباره (zenbâre) = Bundan bozarak zampara dediğimiz çapkın. Zen = kadın. Bâre = dost kelimesinden mürekkeptir.

زن‌بزد (zenbemuzd) = Pezevenk.

گفت اینك پین نشان زی دزد
این طرف رفته است دزد زن‌بزد
مولانا

İşte hırsızın ayak izine bak, pezevenk hırsız bu tarafa gitmiştir, dedi.

(*Mevlānā*)

زن دود افکن (zeni dūd efken) = (*k.*) Gece § Sihirbaz kadın.

زن‌دوست (zen dost) = kadın seven.

زن‌فعل Zen fi'il (*k.*) kadın tabiatlı § Dişilik vazifesi gören oğlan.

زن‌فعل سبز چادر (zen fi'li sebz çâder) = (*k.*) Dünya.

سرگشته کرد چرخ چون چرخ بادریسه
فریاد ازین فسونگر زن فعل سبز چادر
خاقانی

بادریسه (*ba.*).

زن کردن (zen kerden) = Kadın almak, evlenmek.

مکن زن وگر زن کنی زینهار
زنی کن بری ازهمه عیب وعار
جامی

Evlenme! Eğer evlenirsen her halde tamamiyle ayıpsız ve kusursuz bir kadın al.

(*Cāmī*)

زناج (**zunnâc**) = Bumbar dolması.

خیال قامت زناج می‌برم دائم
احمد اطعمه

Daima bumbar dolmasının boyunu düşünüyorum.

(*Aḥmedi Eṭ'ime*)

زنبل، زنبر (**zenber, zenbel**) = Toprak, çamur, kerpiç gibi şeyleri taşıdıkları teskeredir ki iki kişi ile idare edilir § Su kırbası § Kadıntuzluğu denilen nebat § Pezevenk.

زنبری (**zenberī**) = Büyük gemi. Arapçada da bu mânayadır.

زنبغل (**zenbeġul**) = زابغر (*ba.*).

زنبور (**zenbūr**) = Arı. Muarrebi (z) nin ötresiyle zunbūr'dur = kelîz = müse.

زنبورخانه (zenbūrḫâne) = Arı kovanı.

زنبور سرخ (zenbūri surḫ) = İri arı (*k.*) Ateş koru.

زنبوره، زنبورك (**zenbūrek, zen-**

būre)=Zemberek denilen küçük top § Ucu keskin temren.

زتیر اندازیٔ زنبورك ازدور
مشبك سینه‌ها چون خان زنبور
دهلوی

Ucu keskin temrenin uzaktan atılmasından göğüsler arı peteği gibi göz göz oldu.

(*Dehlevī*)

زز نبورهٔ تیر زنبور نیش
شده آهن وسنگ را روی ریش
نظامی

Arı iğnesine benziyen ok temreninden demir ve taşın yüzü yaralanmış.

(*Niẓāmī*)

§ Bir nevi saz.

دف وچنگ ورباب ورنبوره
نجك ونای وبربط وطنبور
نزاری

Tercüme için maddelerine bakınız.

زنبوره iri arı, eşek arısı mânasına A apçadır. Zenbürek, zenbūr'un küçültülmüşüdür.

زَنْبَه **(zenbe)**=Zambak, dediğimiz çiçek. Zenbek, zenbe muarrebidir.

زَنْبِيل ، زَنْبِير **(zenbīr, zenbīl)** = Zembil dediğimiz kab.

درعزیش اورا یکی زائر بیافت
کو بهر دو دست می‌زنبیل بافت
مولانا

Bir ziyaretçi onu saz kulübede buldu. O, iki eliyle zembil örüyordu.

(*Mevlānā*)

Muarrebi (z) nin esresiyle zinbīl dir.

زَنْج **(zenc)** = Ağlama ve feryadetme § Şaka, lâtife.

بیتی دوسه ثنای تو خواهم بنظم کرد
وانگه فرو روم بره زنج ومسخره
سوزنی

Seni öğmeğe dair iki üç beyit tanzim edeceğim. Ondan sonra lâtife ve istihza yoluna girerim.

(*Sūzenī*)

§ Ağacın özdekinde hâsıl olan ukde, budak.

زَنْج **(zunc)** = Çene (*Ar.*) ذقن.

Ana karnındaki çocuğun vaziyetine dair:

دست برروی وزنج برزانو
رنجه از خفت وخیز کدبانو
اوحدی

Eli yüzünde, çenesi dizinde; hanımın, yani anasının yatıp kalkmasından müteessir.

(*Evḥedī*)

§ Ağaç pusu.

زبالا دوچیز ازدل سنگ سخت
برون تاخته همچو زنج ازدرخت
اسدی

Yukardan, katı taşın içinden iki şey, ağaçtan çıkan pus gibi dışarıya fırlamış.

(*Esedī*)

زِنْج **(zinc)** = Zaçın beyaz kısmı, zâci billûrī.

زَنْجَار **(zencâr)**=Zengârin Arapçalaştırılmışı زنگار (*ba.*).

زَنْجَرُف (**zencerf**) = Zincifre denilen kırmızı boya mânasına شنگرف den Arapçalaştırılmışdır شنگرف (*ba.*) (*Ar.*) زنجفر Fransızcası minium.

زَنْجَرُو (**zencrū**) = Cengcū vèzninde enzerot denilen pus. Reşīdī'de (c) üstündür.

زَنْجَرَه (**zencere**)=Ağustos böceği.

پیر سید ازرنجره کای تباه
چه کردی در ایام مرداد ماه
دانش

Karınca, ağustos böcegine: Haylaz! Ağustos günlerinde ne yaptın, diye sordu.

(*Dāniş*)

زَنْجِير (**zencīr**) = Zincir.

پای درزنجیر پیش دوستان
به که بایگانگان در بوستان
سعدی

Ayak zincirle bağlı olduğu halde, dostların yanında bulunmak yabancılarla bostanda oturmaktan iyidir.

(*Sa'dī*)

§ Saban ağacına geçirdikleri demir § Sürgü : yeri saban ile sürdükten sonra düzliyecek tahta.

زنجیری (zencīrī) = Deli.

زَنْجَه (**zence**) = Nevha, sağu, feryat.

بمرگ دیگران تاچند زنجه
که مرگ آرد تراهم دوشکنجه
فخرالدین ابوالمعالی

Başkalarının vefatiyle ne vakte kadar nevha edeceksin(!); çünkü ölüm ezası senin başına da gelecek.

(*Feḫruddin Ebūlme'ālī*)

§ İç ağrısı, buruntu.

ای بسکه شده زحیر وزنجه
ابن یمین

Nice iç ağrısı ve üzüntüye uğrıyan adam!

(*İbni Yemin*)

§ Teselsül.

زَنْجَه ، زَنْجَك (**zençek, zençe**) = Orospu. Zençe, küçük kadın mânasına da gelir.

زَنَخْدَان ، زَنَخ (**zeneḫ, zeneḫdân**) =Çene § Mutlak söz, hususiyle faydasız ve mânasız söz.

گوی چه ماند بزنخدان یار
این زنخ مردم بیهوده گوست
خجندی

Top, sevgilinin çenesine nerede benzer; bu, beyhude söyliyen adamın mânasız sözüdür.

(*Ḫucendī*)

فلك برابری همت تو اندیشید
بدو خرد زنخ نغز ودلستان آورد
کمال

Felek, senin himmetinle müsavi olmayı düşündü. Akıl ona güzel ve gönül alıcı bir söz söyledi.

(*Kemāl*)

زنخ برخود زدن (zeneḫ berḫud zeden) = (*k.*) Mahcup olmak.

زنخ زدن (zeneḫ zeden) = (*k.*) Çene çalmak, mânasız, beyhude söz söylemek.

این ابلهان که بی‌سبی دشمن منند
بس بوالفضول وياوه درای وزنخ زنند
سنائی

Sebepsiz bana düşman olan bu ahmaklar, çok boşboğaz, hezeyan edici ve çene çalıcıdırlar.
(*Senā'ī*)

زَنْد

(zend) = Zerduşt'ün kendisine nüzulünü iddia ettiği kitabı.

اگر هفت سبعت بود بر زبان
ز من طعنه بر راهب زندخوان
ناصر

Daima Kuranıkerim okusan da Zend okuyan rahibi zemmetme.
(*Nāṣır*)

§ Büyük.

دو بازو زنجیرها کرده بند
بهم بسته بر بال پیلان زند
اسدی

İki kolunu zincirlerle bağladıktan sonra iri fillerin boyunları üzerine bağlamış.
(*Esedī*)

§ Çakmak demiri.

دگر باره زند آتشی می‌زند
ندانم چراغ که بر می‌کند
حافظ

Çakmak ne çakıyor; bilmem kimin çerağını aydınlatıyor.
(*Ḥāfız*)

§ Çıkrıkçı mengenesi: iki ağacı birbiri üzerine koyup altındakini burgu gibi zorla çevirerek döndürürler, aralarından ateş çıkar. Üsttekine zend, alttakine pâzend derler. Arapça üsttekine zend alttakine zende denir § Mersin ağacı § Suhrâb'ın veziri bir cengâverdir ki Rustem'in bir yumruğu ile ölmüştür. (Z) nin esresiyle can mânasınadır. Zinde = canlı, diri demektir.

Mumu hitaben:

چون بمیری آتش اندر تو رسد زنده شوی
چون شوی چار بهتر گردی از گردن زدن
منوچهری

Öldüğün (söndüğün) zaman sana ateş erişirse dirilirsin; hastalanırsan boynunu vurmakla daha iyi olursun. aydınlığın azalırsa fitili kesmekle aydınlanırsın.
(*Minūçihrī*)

زند دستا ، زند استا (zend estâ, zend destâ) = Zend denilen kitap yahut tercümesi. ابستا (*ba.*).

زندلاف ، زنددان ، زندخوان ، زندباف (zend bâf, zend ḫuvân, zend dân, zend lâf) = Zend kitabını okuyanlar ve bilenler yani Zerduşt'e tâbi olanlar. Zend'i, güzel seslilerin okudukları mülâhazasiyle bülbüle ve kumruya da zend bâf ve zend ḫuvân derler.

دران میان که وداع گل و بنفشه کنی
خبر زناله زارم بزند خوان برسان
کمال

Gül ve menekşeye veda ettiğin sırada yanık sesimden bülbülü haberdar et.
(*Kemāl*)

زِنْدانِ سِکَنْدَر **(zindâni sikender)** = Yezd şehri. İskender, Acem şahlarına galebe ettikten sonra şark memleketlerinin fethini tasarlıyarak akıllılarla istişare ile şehzadeleri (Yezd) e göndermiş ve bulunmadığı zamanlarda bir mesele çıkartamamaları için maiyetinden biri vasıtasiyle gözaltına aldırmıştı. Yezd'e Zindâni Sikender denilmesinin sebebi budur. Nitekim Fars'a da Mülki Suleymân derler.

دلم از وحشت زندان سکندر بگرفت
رخت برخیزم وتا ملك سلیمان بروم
حافظ

Gönlüm Yezd'in vahşetinden sıkıldı; eşyamı hazırlayıp Fars'a kadar gideyim.

(*Hâfız*)

Hapishaneye zindan denilmesinin sebebi Zerduşt'ün kitabı olan Zend'in hükümlerine göre her suçluyu suçu nispetinde hapis cezasiyle cezalandırmış olmasıdır (Nâşırî). Sonundaki ân nispet edatıdır, (z) nin üstünü esreye çevrilmiş demektir.

زَنْداوَر **(zendâver)** = Helâl.

زَنْدْباز **(zendbâr)** = Koyun, keçi, ahu gibi yırtıcı olmıyan hayvanlar.

زَنْدْپیچی **(zend pîçî)** = Kalın ve kaba iplikten, çok kuvvetli, sık dokunmuş beyaz bez ve elbise.

چون باد زند پیچی کهسار برکشد
برخاك وخاره سندس خضر برا فکند
خاقانی

Rüzgâr, dağların kalın, beyaz elbisesini çıkarınca toprağa ve taşa yeşil atlas düşer.

(*Hâkânî*)

ثنای منتخب گفتن بهپچی
به از خلعت گرفتن زند پیچی
سوزنی

Hiçbir karşılığı olmıyarak seçkin medhiye söylemek, kaba ve âdi kaftana nail olmaktan hayırlıdır.

(*Süzenî*)

Nâşırî, Hâkânî'nin şiirinden anlaşıldığı veçhile zend hayvanların başlarına sardıkları sarık gibi beyaz bir bezdir; demek istiyor.

زَنْدْزَن **(zendzen)** = Nîşâbûr kenarında bir mevki.

زَنْدِش **(zendiş)** = Selâm ve dûa.

زِنْده **(zinde)** = Diri ve zîhayat. Ziyende = yaşıyan (*muh.*) زند (*ba.*) § Hal sahibi derviş.

ترا کنیم ثنا تا که زنده ایم بدهر
که شاهنامه ات ای شهره مرد مهیه ماست
بهار

Ey ünlü adam! Dünyada sağ kaldıkça seni methederiz, çünkü senin Şehnamen bizi ihya etmiştir.

(*Behâr*)

دید روزی یکی پراکنده
زندهٔ زیر جامهٔ ژنده
سنائی

Bir gün eski ve yamalı hırkalı, görünüşte perişan hal sahibi bir derviş gördü.

(*Senā'ī*)

Isfahan'da Zinderūd adında suyu çok tatlı meşhur nehirdir ki şair ve edibler methetmişlerdir.

مغنی بیا وبیار آن سرود
که ریزم زهر دیده صد زنده رود
فخر گرگانی

Hanende! Gel ve o nağmeyi terennüm et ki her gözümden yüz zinderūd akıtayım.

(*Fehri Gargānī*)

Zâyenderūd, zerrînrūd da derler § İri, büyük.

یکی زنده پیلست برکوه کنگ
اگر باسلیح اندر آید بجنگ
فردوسی

Keng dağı üzerinde büyük bir fil (iri gövdeli bir cengâver) vardır. Eğer silâh ile cenge gelirse.

(*Firdevsī*)

زنده‌پیل Zindepīl, Molla Cāmī'nin şeyhi Ahmedi Cāmī'nin lâğabıdır جام (*ba.*) § Suhrab'ın veziri. Ona Zenderezm de derler.

بدان جایگه خشك شد زنده رزم
سرآمد بدو روز پیکار ورزم
فردوسی

Zenderezm denilen cengâver o mevkide kurudu, onun dernek ve savaş günü sona erdi: öldü.

(*Firdevsī*)

زند (*ba.*).

زندگانی ، زندگی (zindegânī, zindegī) = Dirilik, hayat.

نشنیدی حدیث خواجهٔ بلخ
مرگ بهتر که زندگانی تلخ
سعدی

Huvâce'i Belḫ'in: acı hayattan ölüm daha iyidir; sözünü işitmedin mi?

(*Sa'dī*)

آنراکه نیست وسعت مشرب دریغ مرا
در زندگی بتلخیٔ قبرست مبتلا
صائب

Bu saray yani dünyada meşrebi geniş olmıyan kimse hayatta kabir darlığına giriftardır.

(*Ṣā'ib*)

زندیك (**zendīk**)=Zend veya Zend'in emir ve nehiylerine göre hareket eden kimse. Muarrebi زندیق Zendīḳ'tır.

زنگ (**zeng**) = Zengbâr şehri, karalar memleketi § Demir, bakır, ayna ve o gibilerin tuttukları pas.

همی بنفشه دمد گردروی آن سرهنگ
همی بآینهٔ چینی اندر آید زنگ
سموم قهرش اگر برفتد بکشور روم
نسیم صلحش اگر برشود بکشور زنگ
زساج باز ندانند رومیانرا گون
زعاج باز ندانند زنگیانرا رنگ
فرخی

O güzeller başkanının yüzü etrafında menekşe bitiyor, çini ayna paslanıyor; eğer onun kahrının öldürücü rüzgârı beyazların memleketine eser, eğer onun barışının lâtif rüzgârı

siyahların diyarına yükselirse beyazların rengini sacdan, siyahların rengini fildişinden ayırdetmezler.

(*Ferruḫî*)

زنگ گیرد زنم آیینه ندانم که چرا
یافت آیینهٔ باغ ازنم باران صیقل
شاه طاهر

Ayna nemden paslanır; bilmem ki bağın aynası yağmurun neminden niçin cilâlandı.

(*Şâh Ṭâhir*)

§ Güneş ve ayın parıltısı.

دقیق چار خصلت خوی کرده‌ست
بکیتی از همه خوبی وزشتی
لب یاقوت رنگ ونالهٔ چنگ
می چون زنگ ودین زردهشتی
دقیق

Deḳîḳî, dünyada bütün güzellik ve çirkinlikten dört şeyi huy ve âdet etmiştir; yakut renkli dudak ile çeng sesini, güneş gibi parlak şarapla Zerduştî mezhebini.

(*Deḳîḳî*)

§ Çan, çıngırak.

بلند همتش اگر گردی بصورت باز
بپایش اندر ماه وستاره بودی زنگ
فرخی

Eğer onun yüksek himmeti, doğan kılığına girseydi ay ve yıldız ayağına çıngırak olurdu.

(*Ferruḫî*)

خبر آمدکه آمد کاروانی
که پیدانیستش قطعا نشانی
بگوش روحیان ازیکدو فرسنگ
همی آمد خروش نالهٔ زنگ
سلمان

Hiçbir eseri yok iken kervan geldi diye haber geldi. Rumilerin kulağına bir iki fersahtan muttasıl çan sesi geliyordu.

(*Selmân*)

§ Göz çapağı § Kan.

اندر شدهٔ بجامهٔ زنگاری
مولای توام چنانکه از زنگ آری
گر یك قدح شراب چون زنگ آوی
زنگار بری زدل بتن زنگ آری
ظهیر

Yeşil renkli bir elbise giymişsin, ben senin Zengbâr'dan getirdiğin bir kölen gibiyim. Güneş gibi parlak bir şarap kadehi yani bir kadeh şarap getirirsen kalbimin pasını giderir, vücuduma kan getirirsin.

(*Ẓehîr*)

زنگار (**zengâr**) = Pas. Asılda zeng = pas ile âr = getirici den mürekkep vasfı terkibîdir.

کجاست ساقیٔ سیمین بدنکه بزداید
بصیقل می از آیینهٔ دلم زنگار
شاه طاهر

Gümüş bedenli sâki nerede ki şarabın cilâsiyle kalbimin aynasından pası silsin.

(*Şâh Ṭâhir*)

§ Lisanımızda cengâr dedikleri boya.

زنگار خوردن (zengâr ḫurden) = Paslanmak.

بپای بیفشان از آیینه گرد
که صیقل نگیرد چو زنگار خورد
سعدی

Aynanın tozunu durmayıp silk, gider; çünkü paslandıktan sonra cilâ tutmaz.

(*Sa'dî*)

زنگان (**zengân**) = Azerbaycan'a bağlı bir şehir.

زنگان‌بد آن‌مرد روشن ضمیر
دبیری سرافراز پد لیزویر
زجاجی

O parlak fikirli adam Zengânlı idi. Keskin zekâlı serefraz bir yazıcı idi.

(*Zuccâci*)

زنگانه (**zengâne**) = Musikide bir nağme.

زنگانه رود (**zengâne rūd**) = Zencilerin savaş günü çaldıkları bir nevi saz.

چو زنگی درآمد بزنگانه رود
زشهرزود روی برآید سرود
لطامی

Zenci, zengâne rūd'u çalmaya başlayınca trampete terennüm eder.

(*Nişâmi*)

Zengân civarından geçen bir çay.

زنگاهن (**zengâhen**) = Demir pası (*Ar.*) زعفران‌الحدید.

زنگبار (**zengbâr**) = Karalar memleketi, Sûdan.

زاندام اهل زنگ سیاهی برون رود
گر آفتاب تیغ تو تابد بزنگبار
قاآنی

Senin güneşe benziyen kılıcın karalar memleketinde parlarsa zencilerin vücudundan siyahlık gider.

(*Ḳāāni*)

§ Divit, mürekkep hokkası.

زنگباری (**zengbârî**) = Zengbârlı, Sûdanlı § Çam sakızı, reçine (*Ar.*) راتیان.

زنگی (**zengî**) = Sûdanlı. Muarrebi zenci.

گوهر جان را بدست آورکه زنگی بچه را
می نیفزاید بها ازنام جوهر داشتن
قاآنی

Can cevherini ele geçir; çünkü zenci çocuğunun adını cevher koymaktan kıymeti artmaz.

(*Ḳāāni*)

زنگی مزاج (**zengî mizâc**) = Daima şen ve şâtır olan kimse.

زنگدان (**zengdân**) = Çıngırak § Tef pulu.

زنگوله ، زنگله ، زنگل (**zengul, zengule, zengūle**) = Çan § Çıngırak § Tef pulu § Musikide bir makam § Zengule, İranlı Furūhel tarafından öldürülen Turanlı bir savaşçının da adıdır.

زنگه (**zenge**) = Şâverân'ın oğlu İranlı meşhur bir savaş eri.

زنگی دارو (**zengî dârū**) = İlâç için kullanılan bir kök (*Ar.*) عقربان.

زنمتان (**zenemtân**) = Keçinin bo-

ğazı altında sarkan uzunca deri, küpe.

زَنَنْد (**zenend**) = Süslü, ziynetli.

آنکس‌که زنند شد بمعمار
می‌گردد کارهاش معمور
مولانا

İşini mimar ile tanzim eden kimsenin işleri mamur olur.
(*Mevlânâ*)

زَنُو (**zenū**) = Zelū.

زَنُوَيه (**zenūye**) = Köpek uluması = dūle (*Ar.*) دولة.

زِنْهَار، زِيْنْهَار (**zinhâr, zīnhâr**) = Sakın, aman mânasına sakınma ifade eder bir kelimedir.

راز بریار مگو زینهار
زانکه بود یارترا نیز یار
عماد

Sakın dostunun yanında sırrını söyleme; çünkü onun da dostu vardır.
(*'İmâd*)

زینهار ازقرین بد زنهار
وقنا ربنا عذاب‌النار
سعدی

Fena arkadaştan muhakkak sakın. Yarabbi! bizi cehennem ateşinden koru.
(*Sa'dî*)

§ Elbette mânasına da gelir.

زنهارکه چون می‌گذری بردل مجروح
ازوی خبری پرسکه چون می‌گذراند
سعدی

Yaralı gönüle yahut gönlü yaralıya uğrarsan, nasıl geçirdiğine yani ne halde olduğuna dair elbette ondan bir haber al.
(*Sa'dî*)

§ Bir işi işlemek veya işlememekte tekid ifade eder.

ولی تاباخودی زنهار زنهار
مقامات شریعت رانگه‌دار
شبستری

Fakat kendine malik oldukça şeriatın hükümlerini her halde gözet.
(*Şebisteri*)

دل برجهان منه‌که جهانرا ثبات نیست
تکیه مکن برو وبهش باش زینهار
جمال اصفهانی

Dünyaya gönül bağlama, çünkü dünyanın sebatı yoktur. Her halde aklını başına al da ona güvenme.
(*Cemâlî Işfehânî*)

§ Emniyet altında, korkusuz ve âsude olmak.

دامن عمر تو از گرد اجل دو عصمت
پایهٔ جاه تو زآسیب فلك درزنهار
انوری

Ömrünün eteği ecel tozundan masundur; Mevkiinin derecesi feleğin fitnesinden emniyet altındadır.
(*Enverî*)

تا حشر منکسف نشود آفتاب اگر
آید بزیر سایهٔ عدلت بزینهار
انوری

Eğer güneş senin adaletinin sayesine iltica ederse haşre kadar tutulmaz.

§ Ahit ve pakt, kavil ve karar.

عهد وزنهار بسی بوده میان من وتو
عهد من مشکن وزنهار فراموش مکن
سلمان

Benimle senin aramızda çok ahit ve pakt var. Benimle ahdı bozma, paktı unutma.

(*Selmān*)

§ Korku § Şikâyet.

زینهار از کسی‌که درغم دوست
پیش بیگانه زینهار کند
سعدی

Bir kimseden kork ki dosttan müteessir olarak yabancı yanında şikâyette bulunur.

(*Sa'dī*)

Bu beytin birinci mısramdaki zînhâr, korkudan ziyade sakınma mânasını ifade eder § Acele § Akıl ve basiret § Emanet.

زنهار خوار (zinhâr ḫuvâr) = Ahitşiken, paktı bozan.

کس بزنهاری خویش اندر زنهار نخورد
زینهارست دلم نزد تو ای بت زنهار
سوزنی

Hiçbir kimse emniyeti altında olduğu kimseye karşı ahitşikenlik etmedi. Ey güzel! Gönlüm senin yanında emanettir, aman.

(*Sūzenī*)

زنهار دار (zinhârdâr) = Aman ve mühlet verici.

زنهاری (zinhârī) = Aman dileyici, bir kimsenin himayesine giren, haraç veren زنهار خوار (*ba.*).

زِنْیان (**zinyân**) = Anason yahut bir nevi çöreotu.

آبله زیب روی خوبانست
لذت نان نگر زززنیانست
شهاب‌الدین

Kabarcık, güzellerin yüzünün süsüdür. Bak, ekmeğin tadı çöreotundandır.

(*Şihābuddīn*)

Burada âble den maksat ben ve benek tir.

زَوْ (**zev**) = Pîşdâdî'lerden Ṭehmâsb'ın oğlu § Deniz.

زُو (**zū**) = Zūd (*muḫ.*).

دامن او گیر زوتر ای گمان
تارهی از آفت آخر زمان
مولانا

Tereddüt etmeden acele onun eteğine sarıl ki âhir zamanın musibetinden kurtulasın.

(*Mevlānā*)

زَوّار (**zevâr**) = Umum mânasiyle hizmetkâr, hususiyle hapishane ve hastane hizmetçisi.

اندوان زندان سنگین چون بماند بی‌زوار
از که جویم جز که ازفضلت رهایی‌را سبب
ناصر

O taştan yapılmış zindanda hizmetçisiz kalınca senin fazlından başka kimden kurtulmaya vesile arayayım.

(*Nāṣır*)

Bu kelimeyi lûgatler meşhur Rustem'in biraderi Zevâr mânasına almışlar ve Firdevsî'nin:

سوی خانه رفتند ازآن چاهسار
بیکدست بیژن بدیگر زوار
فردوسی

O, kuyudan bir elde Bîjen, öbür

elde Rustem'in kardeşi olduğa halde ev tarafına gittiler.

(*Firdevsî*)

Beytiyle istidlâl etmişlerse de bu vakada kardeşi, Rustem'e refakat etmediğinden Zevâr'dan maksat Bîjen'e kuyuda iken senelerce hizmet eden Menîjedir § Diri § Tiz ses § Kocakarı.

زَوَارَه **(zevâre)** = Rustem'in biraderi § Kâşân'a bağlı bir köy.

زَوَالَه **(zevâle)** = Ekmek ve aş pişirmek için hazırlanan hamur yuvarlağı.

مانند بورکت همه کاوی شود بهرگ
همچون زواله گر بکشی گوشمال دوست
إسحاق

Hamur yuvarlağı gibi dost ezası çekersen börek gibi bütün işin muntazam olur.

(*Bushāk*)

§ Keman gurūhe denilen eski harb aletinin mermisi.

زَوَان **(zevân)** = Delice denilen buğday azıntısı.

زُوَانَه ، زُوَان **(zuvân, zuvâne)** = زبانه ، زبان (*ba.*).

زِوَاه **(zivâh)** = Hapisler için pişirilen yemek.

زُوبَاغ **(zūbâġ)** = Puştluğu ilk icadeden puşt.

زُوپِين **(zūpîn)** = Zıpkın: evvelce savaş aletlerinden olan, mızraktan daha kısa bir nevi silâh (*Ar.*) حربه § Gâvers'in oğlu.

زُوح **(zūḫ)** = Sivilce.

زُود **(zūd)** = Tiz, acele.

این نه مسجدکه بهر لحظه درش بگشایند
که تو دیر آیی واندر صف پیش آیی زود
نظامی

Bu, mesçit değildir ki her vakit kapısını açık bulundursunlar da sen geç gelip acele ön safa geçesin.

(*Nizāmî*)

زود آشنا (zūd āşnâ) = Ateşperestlerin âteşgedelerine gelen nezir ve sadaka § (*k.*) Her gördüğüyle dost olan kişi.

زود انداز (zūd endâz) = Bilbedahe söylenen söz (*Ar.*) بديهه. Vasfı terkibî şeklinde olan şu kelimeden bedîhegū = hazırcevap mânası anlaşılırsa da bilbedahe söylenen söze alem olmuştur.

زود خیز (zūdḫîz) = (*k.*) Vazifesini çok çabuk gören hizmetkâr.

زودسیر (zūdsîr) = (*k.*) Bir şeyden çabuk doyup usanan § Faydasız § Kötü mizaçlı.

زود نقد (zūd neḳd) = Para ödemeyi geciktirmiyen çok zengin kimse.

زُوْر (**zūr**)=Güc, kuvyet. Zūr mend = kuvvetli.

زور مندی مکن براهل زمین
تا دعایی برآسمان نرود
سعدی

Ahaliye zorbalık etme ki göğe bir dua gitmesin: halk senin hakkında beddua etmesin.
(*Sa'dī*)

پلنگانش از زور سر پنجه زیر
فرو برده چنگال درمغز شیر
سعدی

Kaplanlar, onun pençesinin kuvvetine mağlûp idi; pençesini aslanın beynine batırmıştı.
(*Sa'dī*)

زورودم (zūrudem) = Zor ve kuvvet, kibir, gurur.

زُوْرَانَه (**zūrâne**)=Suçluların ayaklarına geçirdikleri demir bağ.

زَوْرَق زَرِّيْن (**zevreḳi zerrīn**) = (*k*) Güneş.
زورق سیمین (zevreḳi sīmīn) = Yeni ay, hilâl

زَوَرْنِيْم (**zevernīm**)=Elbisenin yakasına süs için arka taraftan dikilen parça. Eğindirik: devrik yaka.

زَوْزَه (**zevze**)=Omurga kemikleri (*Ar*) فقرات ظهر. Mecazen bir ibarenin fıkraları.

زُوْزَه (**zūze**) — Bağırarak ağlama § Köpek uluması.

Bir açgözlüyü hicve dair :

داشت هر روزه از غم روزه
از سحر تا بچاشتگه زوزه
هدایت

Her gün oruç sıkıntısından seherden kuşluğa kadar bağırarak ağlardı.
(*Hidāyet*)

زُوْش (**zūş**) = Dargın, çehresiz, kötü huylu.

یکی کودکنو رسیدهست زوش
هنوزش نگشته است گل مشکپوش
اسدی

Yeni yetişmiş, hırçın bir çocuktur. Güle benziyen yüzü henüz misk örtünmemiş: tüylenmemiştir.
(*Esedī*)

§ Güclü, kuvvetli.

بود پیوسته ازیم سنانت درتف هیچا
بود همواره ازترس خدنگت درصف عسکر
نهنگ تند چون سیماب لرزان دریم عمان
پلنگ زوش چون سیمرغ پنهان درکه بربر
عبدالواسع

Savaş kızıştığı zaman, mızrağın korkusundan öfkeli timsah, Okyanusta cıva gibi muttasıl titrer; asker safında okunun korkusundan kuvvetli kaplan daima anka gibi Berber dağında gizlenir.
(*'Abdalvāsi'*)

زُوْش ، زَوَش (**zeveş, zevuş**) = Müşteri yıldızı — زاوش (*ba.*).

زُوغ (**zūġ**) = Nehir, ırmak.

زُوفلين، زُوفرين (**zūfrīn, zūflīn**)= Kilit geçirilecek demir halka.

خوی نیکورا حصار خویش کن
درقناعت بردرش زن زوفرین
ناصر

İyi huyu kendine hisar yap ve kanaatten kapısına demir halka vur.

(*Nāṣır*)

زُولانه (**zūlâne**) = Mahpusların ve hayvanların ayaklarına geçirdikleri bukağı.

زُولْ زده (**zūljede**) = Bezi dokurken pamuğunu çirişledikleri beyaz sakız. Arapçası (كثيرا) dır, dilimizde kitre, titre denir.

زُون (**zūn**) = Ezân = ondan muhaffefidir § Hisse ve nasip آن (*ba.*).

بچشم اندرم دید از زون اوست
بجسم اندرم جنبش از خون اوست
عنصری

Gözümde görmek hassasını o ihsan etmiş, vücudumda hareket, onun verdiği kandan husule gelmiştir.

(*'Unṣurî*)

زَوَنج (**zevenc**) = Bumbar dolması § Sucuk.

ترنجیده رویش بسان ترنج
درازست وباریك قد چون زونج
طیان

Yüzü turunç gibi buruşmuş, bumbar dolması gibi ince ve uzun boylu.

(*Ṭeyān*)

(Z) nin esresiyle ve (n) yerine (y) ile de yazmışlardır.

زَوَنگَل، زَوَنگ، زَوَنزَك (**zevenzek, zeveng, zevengel**) = Kambur, bodur, çelimsiz kimse.

زُونی (**zunī**) = Diz = Zânū

زُوهمند (**zuhmend**) = Büyüyüp yetişmiş ağaç ve ekin.

زِه (**zih**) = Beğenme, alkış yerinde kullanılır bir kelimedir.

پرویز ملك چون سخن نغزشنیدی
آنرا که سخن گفتی گفتیش که هان زه
پرویز گر ایدون که در ایام تو بودی
بودی همه الفاظ ترا جله مزهزه
منوچهری

Şah Perviz güzel söz işittiği zaman; devam et, aferin derdi. Eğer Perviz şimdi senin zamanında olsaydı, sana karşı bütün sözleri hep aferinden ibaret olurdu.

(*Minūçihrî*)

چو از شست بگشاد خسرو گره
زهر گوشه برخاست آواز زه
شاعر

Ḫusrev kemane kūşat verdiği yani oku attığı zaman her taraftan takdir sedası yükseldi.

(*Şā'ir*)

Buradaki (zih) i kiriş mânasına alarak padişah oku attığı zaman asker de ona uyarak hep ok attılar demek de mümkündür.

درجمعی‌که شعر تو باشد زخاص‌وعام
آوازهٔ زه از تو برافلاك می رود
کمال

Şiirinin okunduğu mecliste her kesten alkış sesi göklere çıkar.
(*Kemāl*)

§ Keman kirişi, çile.

نازم آن ابرو ومژگان که نه پیکان ونه زه
شهری آغشته بخون این چه کمانست وچه تیر
یغما

Takdir ederim o kaş ve kirpiği ki ne temreni ne kirişi olmadığı halde bir şehir halkı kana gark olmuştur; bu ne yay, bu ne oktur (!)
(*Yeğmā*)

§ Güzel, hoş.

چون جوان بودی وسخت وزفت وزه
تو نمی وفق سوی صف بی زره
مولانا

Sen, genç, kavi, semiz ve güzel iken harb safı tarafına zırhsız gitmezdin.
(*Mevlānā*)

§ Her şeyin kenarı: zihi girîbân = yaka kenarı. zihi ḥevż = havuz kenarı. Şerite ve ona benzer şeylere ve mücrimlerin işkence suretiyle sırtlarından çıkarılan kayış şeklinde deriye de denir.

زپشت صهبد زهی برکشید
چنان کاستخوان وی آمد پدید
فردوسی

Başbuğun sırtından bir kayış çıkardı; o suretle ki onun kemiği göründü.
(*Firdevsî*)

زه (**zeh**) = Doğurmak mânasına gelen zehîden den ismi mastar, emri hazır § Menî, evlât, yavru, doğum.

زهزاد ، زهوزاد (zehzâd, zehuzâd) = çoluk çocuk, döl döş.

خاصه خراسان که مرشمارا
آنجا زه وزاد وخان ومانست
ناصر

Hususiyle Ḫorāsān; orada sizin evlât, ayal ve hanümanınız vardır.
(*Nāṣır*)

§ Su kaynağı.

صبك خشك شد چشمهٔ چشم من
مگر آب این چشمه‌را زه نبود
مسعود

Benim gözümün çeşmesi çabuk kurudu. Galiba bu çeşmenin kaynağı yoktur.
(*Mes'ūd*)

زهاب (zehâb) = Su sızıntısı, suyun kaynadığı ve sızdığı yer.

دست تو زهاب حوض کوثر
عبدالرزاق

Senin elin ḥevżı kevŝer'in membaıdır.
(*'Abdurrezzāḳ*)

زهدان (zehdân) = Dölyatağı, rahim.

آتش سردی‌که گر بنوشد حبلی
مهر درخشان شود بچه بزهدان
قاآنی

Bir şarap ki eğer onu gebe

kadın içerse rahminde yavru parlak güneş olur.

(*Ḳāānī*)

زِهَار (**zihâr**) = Kasık.

لایق ذکر ونمازست این ذکر
وین چنین زان وزهار پرغدز
مولانا

Bu zekerle (erkek aleti), böyle kirle dolu uyluk ve kasık zikir ve namaza lâyık mıdır?

(*Mevlānā*)

زَهَاز (**zehâz**) = Feryat ve nara.

زِهَازِه (**zihâzih**) = Tekrar tekrar beğenme, alkış.

سخن گرچه باار زهازه بود
نگفتن هم از گفتنش به بود
نظامی

Söz, tekrar tekrar alkışlansa da onu söylememek söylemekten iyidir.

(*Niẓāmī*)

چو دست تو یازد بتیغ وقلم
زهازه برآید زبهرام وقیر
کمال اسماعیل

Senin elin kılıç ve kaleme meylederse Mirrīḫ ve ʿUṭārid (sakıt, arzıtilek) tekrar tekrar alkışlar.

(*Kemāl İsmāʿīl*)

زِهْبَرْزَدَن (**zihberzeden**) = Kitaba şiraze örmek.

زِهْبَنْد (**zihbend**) = Bir nevi kadın gerdanlığı.

زَهَد (**zehed**) = Doğar=zâyed.

روزقهارا روزقها او می دهد
ورنه گندم بی‌غدائی کی زهد
شاعر

Azıklara azığı o verir, yoksa buğday gıdasız nerede doğar: çıkar.

(*Şāʿir*)

زَهْدَانْ نِهَادَن (**zehdân nihâden**)= Savaş ve bahiste aciz göstermek § Kusurunu bilmek.

زَهِيدَن (**zehīden**) = Doğmak, doğurmak.

قوت از قوت حق می زهد
نزعروقی کز حرارت می جهد
مولانا

Senin kuvvetin Hakkın kuvvetinden husule gelir: hararetten harekete gelen damarlardan değil.

(*Mevlānā*)

§ Düşmek § Sızmak, damlâmak.

زَهْر (**zehr**)=Ağu (*Ar.*) سم § Keder § Öfke.

رشکم از پیرهن آیدکه درآغوش تو خسبد
زهرم از غالیه آیدکه باندام تو ساید
سعدی

Senin kucağında uyuduğundan dolayı gömleği kıskanır, galiye vücuduna süründüğü için kederlenir yahut öfkelenirim.

(*Saʿdī*)

زهراب (zehrâb) = Bazı meyva ve sebzelerin acılıklarını gidermek için ıslattıkları su § Peynir mayası. (*k.*) İdrar (Nāşırî).

زهرباد (zehrbâd)= Boğaz hastalığı = bâdi zehre.

زهر خند (zehr ḫend) = Öfke ile, zorla gülüş, acı acı gülme.

بخندید وگفتا دوران زهرخند
که افسوس برکار چرخ بلند
فلك هیچ چه ظلم آشکارا کند
که اسکندر آهنگ دارا کند
نظامی

Güldü ve öfkeli gülüş sırasında dedi ki yüce feleğin hareketine teessüf. Bak, felek ne kadar zulüm gösteriyor; çünkü İskender Dârâ'yc kasdediyor.

(*Niẓāmî*)

زهر خود بکسی ریختن (zehri ḫûd bekesî rîḫten) = (*k.*) Bütün öfkesini bir kişiden almak § İçindeki derdi yalnız bir kişiye dökmek.

زهر دارو (zehr dârû) = Pâdzehr.

زهر کردن (zehr kerden)=Zehir etmek (*k.*) ağız tadını kaçırmak.

زهرگیا (zehr giyâ)=Öldüren her zehirli ot.

زهرمهره (zehr mihre) = Zehire ilâç yapılan mühre. زهرکش zehrkeş de derler.

زَهْرَه (**zehre**)=Öd (*Ar.*) مراره (*k.*) cesaret ve şecaat.

زهره ندارم که ببوسم لبت
تیر وکمان دارد ابروی تو
نظامی

Senin dudağını öpmeğe cesaretim yok; çünkü kaşının ok ve yayı var.

(*Niẓāmî*)

باجوروجفای تو نسازم چه بسازم
چون زهره ویارا نبود چاره مداراست
سعدی

Senin cevir ve cefan ile ülfet etmiyeyim de ne yapayım. Cesaret ve mukavemet olmazsa çare müdaradır.

(*Sa'dî*)

بی زهره bî zehre=کم زهره kem zehre = korkak. زهره شکاف zehre şikâf = öd patlatıcı.

نعرهٔ زد چو طفل زهره شکاف
یازنی طفلش اوفتاده زناف
شاعر

Çocuk, yahut çocuk doğuran kadın gibi öd patlatıcı bir nara attı.

(*Şā'ir*)

زَهْرَهٔ شَب (**zehre'i şeb**) = (*k.*) Gecenin aydınlığı.

زَهْرَهٔ میغ (**zehre'i mîġ**) = (*k.*) Yağmur katraları.

زِهِش (**zihiş**) = Zehâb.

زِهِشت (**zihişt**) = Nefes, soluk.

زَهْك (**zehk**) = Ağız: yeni doğurmuş hayvanın ilk südü.

زِهِ کُونی (**zihi künî**) = Bir kimse-

nin oturak yerine vurulan şiddetli tekme.

زِهگِر (**zihgir**) = Kemankeşlerin baş parmaklarına geçirdikleri boynuz ve kemikten yapılmış uzunlama yüzük gibi şeydir ki yayı onunla tutup çekerler.

زِهمَت (**zihmet**) — Çiğ et ve balık kokusu.

زَهمَن (**zehmen**)=Rey'de bir evdir. Sahibi, Şam'a giderse bir defineye kavuşacağını rüyada gördüğünden hemen Şam'a hareket etmiş ve orada sersem sersem dolaşırken rasgeldiği bir adamın, nereli olduğunu ve Şam'a ne maksatla geldiğini sorması üzerine Rey'den geldiğini ve seyahatinin sebebini anlattığından adamcağız gülerek: ben senelerden beri Rey'de Zehmen ismindeki evde bir define bulunduğunu rüyada gördüğüm halde itimadetmiyerek gitmedim. Ne budala adammışsın (!) deyince hemen memleketine dönerek evini kazmış ve otuz batman [*] ağırlığında altın bir havan bulmuştur.

من زری بهر گنج سوی دمشق
می روم همچو صاحب زهمن
فرخی

Ben zehmen sahibi gibi define için Rey'den Şam tarafına gidiyorum.

(*Ferrahî*)

گنجم درون خاطر ومن در دمشق دهر
سرگشته بی‌سبب چو خداوند زهمنا
قاآنی

Hazine, benim fikrimin içinde iken ben dünya Şamında zehmen'in sahibi gibi sebepsiz şaşkınım,

(*Kāānî*)

زَهو (**zehū**) = Kulak kiri.

زِهی (**zihī**) = Aferin = Zıh, ḫeh, ḫehî.

هم او راهدان ، هم فرس راهوار
زهی شاه مرکب ، زهی شهوار
نظامی

Hem o, yolu biliyor; hem at rahvan. Ne fevkalâde at, ne fevkalâde binici.

(*Niẓāmî*)

Yalnız hayret ifade ettiği de vardır.

زَی (**zey**) = Can.

بهمنجنه‌ست خیز وی‌آر ای چراغ زی
تابرچنیم گوهر شادی ز گنج می
مختاری

بهمنجنه (*ba.*).

زِی (**zī**) = Tarat, canip.

گر بدی آن کس که زی توام بفکندی
خویشتن اندر نهادی بفلاخن
خاقانی

[*] Miktari yer yer değişen bir ağırlık ölçüsü.

Beni senin tarafına atacak bir kimse olaydı. Kendimi sabana koyardım.

(*Ḥâḳânî*)

§ Zîsten = yaşamak tan emir.

چنان زی کزان زیستن سالیان
تراسود وکسرا نباشد زیان
نظامی

Öyle yaşa ki yıllarca yaşamaktan sana fayda olsun. Kimseye zarar olmasın.

(*Niẓâmî*)

زیاد (ziyâd) = Yedi nevi tavla oyunundan ikinci oyun § Yaşasın: zîsten = yaşamak tan muzari olan (ziyed) kelimesinin arasına dua ve temenni ifade eden elif getirilmiştir.

زیادی خرم وخرم زیادی
میان مجلس شمشاد وسوسن
منوچهری

Çimşir ve susam çiçeği topluluğu arasında sevinçli yaşayasın sevinçli.

(*Münâẓihî*)

گفتم مرا جدا زتو نتوان بدهر زیست
گفتا بلی چه گونه زید جسم بی روان
شاعر

Bana dünyada senden ayrı olarak yaşamak mümkün değildir dedim; evet, cisim, ruhsuz nasıl yaşar, diye cevap verdi.

(*Şâ'ir*)

زیاده سر (ziyâdeser) = (*k.*) Kendini derecesinden yüksek gören, ve başından büyük işlere kalkışarak beceremiyen kimse.

زیان (ziyân) = Noksan, zarar.

فراق افتد میان دوستداران
زیان وسود باشد درتجارت
سعدی

Sevişenler arasında ayrılık olabilir. Ticarette zarar da olur fayda da.

(*Sa'dî*)

§ Yaşayıcı, yaşat, yaşıyarak: zîsten = yaşamaktan sıfatı müşebbehe, sıfatı haliye ve mütaaddi emri hazır.

بفضل خویش مسلمان زیان مرا یارب
بری مکن زمسلمانی ، اوبری جانم
سوزنی

Yarabbi! Kendi fazilet ve mürüvvetinle beni müslüman yaşat; canımı alırsan beni müslümanlıktan ayırma.

(*Sûzenî*)

زیب (zîb) = Ziynet, süs, bezek.

لیك ازین گفتم من این مدحت ترا با این لغت
گیرد ازمدح وثنای حضرت توزیب وزین
سغدی سمرقندی

Fakat seni medih sebebiyle süs ve ziynet kazansın diye bu medhiyeyi bu lûgatle (Farsça) söyledim.

(*Suġdî'i Semerḳendî*)

زیبا (zîbâ) = Yakışıklı.

که گفت بروخ زیبا نظرخطا باشد
خطا بودکه نبینند روی زیبارا
سعدی

Yakışıklı yüze bakmak hatadır diye kim söyledi? Yakışıklı

yüze bakılmazsa hata edilmiş olur.

(*Sa'dî*)

هم حور بهشت ناشکیبا ازتست
هم جادو وهم پری فریبا ازتست
خوبان جهان بجامه زیبا گردند
تو آن خوبی که جامه زیبا ازتست
مجد همگر

Hem cennet hurisi sana karşı sabırsızdır; hem cadı ile peri sana aldanıcıdır. Dünya güzelleri elbise ile yakışıklı olurlar; sen o güzelsin ki elbise seninle yakışıklanır.

(*Mecdî Hemger*)

Zîbân da bu mânayadır.

زِبَن (**zîben**) = Dünyaya rağbet etmiyen kişi.

زِبِيدَن (**zîbîden**) =Yaraşmak, uymak, yakışmak.

زَيتَار (**zeytâr**)=Yağı alınmış zeytin posası.

زِيج (**zîc**) = Yıldızların hareketini bildiren kitap mânasına Arapçadır yahut (zîg) ten Arapçalaştırılmıştır.

زِيچ (**zîç**)=Dışarı çekip çıkarmak § Hoş tabiatlı, zarif kimse § Şaka, lâtife [*] § Bir nevi nazik üzüm § Pabuç, çizme ve o gibilerin kenarlarındaki zıh gibi şeyler § Boğaz ve nefes borusu.

زِيچَك (**zîçek**) = Sucuk yahut kuzu barsağından yapılan bir nevi kebap, kuzu sarması.

زِير (**zîr**) = Alt ve aşağı. Karşılığı bâlâ.

گران باری ازدست این خصم چیر
چنان می برم کاسیاسنگ زیر
سعدی

Bu yeğin düşmanın elinden değirmenin alt taşı gibi ağır yük altındayım.

(*Sa'dî*)

§ Sazın ince teli.

نه‌م داند آشفته سامان نه زیر
بآواز مرغی بنالد فقیر
سعدی

Rahat ve dirliği kaçan kişi ne kalın ne ince telden zevk alır; biçare; bir kuşun sesiyle feryadeder.

(*Sa'dî*)

§ İnce ve zayıf mânasına zâr'ın müradifidir.

چو زیر بودم ونومید گشتم ازهمه خلق
امید خویش فکندم بدستگیر جهان
فرخی

Zayıflaşıp da bütün halktan ümidimi kesince ümidimi cihanın destgîri olan Cenabı Hakka bıraktım yani ümidimin husulünü ondan bekledim.

(*Ferruhî*)

§ Gizli, mestur § Alacehri denilen nebat § Esre dediğimiz

[*] (Süzenî)nin zenc maddesinde yazdığımız şiirini (Reşîdî) bu maddede yazmış ve (meshere) nin doğrusu istihza mânasına (teshere) olmalı demiştir.

hareke § Keten bezi § Tencere dibinde kızarıp kebap olan yemek bakıyesi.

زیروبالا (zirubâlâ) = Aşağı yukarı, alt üst § Doğru olmıyan yahut yalanla karışık söz.

بالای چنین اگر در اسلام
گویندکه هست زیروبالاست
سعدی

Müslümanlarda böyle boy bos vardır derlerse yalandır.
(*Sa'dî*)

§ İki gencin oynaşması زیروبالانیست (zîrubâlânîst) şüphe yoktur demektir.

بلاست آنکه تو نامش نهادهٔ بالا
حدیث راست همینست زیروبالانیست
فتح‌الله

Adını bâlâ koyduğun şey belâdır; doğru söz şüphesiz budur.
(*Fetḥullāh*)

زیروزبر (zîruzeber) = Alt üst § Perişan § Esre, üstün.

زیرورو (zirurū) = İç, dış, alt, üst, gizli, belli.

زیرا (**zîrâ**) = Çünkü şundan dolayı mânasına ta'lil ifade eden ve dilimizde çok kullanılan bir kelimedir.

زیرازمیانه (**zîr ezmiyâne**) = Zebun, fena, bozuk.

اسپی چنانکه دانی زیر ازمیانه زیر ،
وز کاهلی چنانکه نه سکسک نه راهوار
انوری

Bildiğin gibi fena bir at; öyle tembel ki yürüyüşü ne uygunsuz, ne rahvan.
(*Enverî*)

آن کو نخواست قدر ترا برتر ازفلک
کارش چوکار خادم زیرا از میانه باد
کمال

Senin kadrinin feleğe üstünlüğünü istemiyen kimsenin derecesi âdi bir hizmetkâr derecesinde olsun.
(*Kemāl*)

زیرافکند ، زیرافکن (**zîrefken, zîrefken**) = Döşek; mecazen döşemelik eşya, mefruşat.

زیر افکن حریرت زین بارا گر دهد دست
نیکی بجای یاران فرصت شمار یارا
نظام

Ey dost! Bundan sonra sana ipek mefruşat müyesser olursa dostlara iyiliği fırsat say.
(*Niẓām*)

§ Musikide bir makam ki küçek de derler = zîr ḫurd.

وای کز تری زیر افکند خرد
خشك گشت ، کشت دل من دل بمرد
مولانا

Yazık ki zîrefkendi ḫurd makamının taravetinden kalbimin ekini kurudu, kalbim öldü.
(*Mevlānā*)

زیربُر (**zîrbur**) = Yankesici, hırsız = Kîsebur § Görünüşte dost, hakikatte düşman olan adam.

زیرخوزد ، زیربزرگان (**zîrbuzurgân, zîrḫurd**) = Musikide birer makam.

زیرچاق (**zîrçâḳ**) = Her ne derlerse yapan yumuşak huylu kimse §

Çekilmesi kolay olan yay: kebâde denilen talim yayıdır.

زیردست (**zîrdest**) = Tebaa (uyruk), hizmetçi.

اگر بالای مه باشد نشستم
شهنشه زا کمینه زیر دستم
نظامی

Durağım ayın üstünde olsa da padişahın âciz bir hizmetçisiyim.

(*Niẓâmî*)

زیرلب گفتن، زیرزبان گفتن (**zîri leb guften, zîri zebân guften**) = (*k.*) Yavaşça, gizlice söylemek, fısıldamak.

زیرقان (**zîrḳân**) = Ay. Cihângîrî ve Burhân bu şekilde yazmışlarsada doğrusu (زبرقان) zibriḳân olup Arapçadır.

آسمان درگاه دستوری که مهر بر آستانش
هفت اختر اززحل تازیرقان آورده اند
ملا مظهر

Dergâhı gök gibi bir vezir ki (Zühal) Sekendizden aya kadar yedi yıldız, eşiğine yüz sürmüşler.

(*Mollâ Meẓher*)

زیرک (**zîrek**) = Zeki.

زیرک سار (zîrek sâr) = Aklı başında, şuurlu. Burada (sâr) ser yahut sıfat mânasınadır.

ای دل اندر بند زلفش از پریشانی مثال
مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بایدش
حافظ

Ey gönül! Onun zülfünün bağında perişanlıktan inleme; akıllı kuş tuzağa düşünce ona tahammül gerek.

(*Ḥâfıẓ*)

§ Cevherli çelik.

زیرک آمیغی (**zîrek âmîġî**) = Hakiki hakîm: Cenabı Hak.

زیرگاه (**zîrgâh**) = Büyük tahtın alt tarafına koydukları kürsü, iskemle. Gâh = taht.

جهاندار کیخسرو از تختگاه
نشسته است برزیرگاه سیاه
فردوسی

Dünyayı zapteden Keyḫusrev tahtgâhtan kara kürsünün yani teneşirin üstüne oturmuştur.

(*Firdevsî*)

زیروزار (**zîruzâr**) = (*k.*) Hüzünlü ve yavaş ses.

زیره (**zîre**) = Kimyon: iyisi Kirman'da çıkarmış.

که می برد بعراق این بضاعت مزجاة
چنانکه زیره بکرمان برند وکاسه بچین
سعدی

Kirman'a kimyon, Çin'e kâse götürdükleri gibi bu değersiz metaı Irak'a kim götürür.

(*Sa'dî*)

زیربا (zîrebâ) = Kimyonlu çömlek kebabı.

زیرهٔ رومی (zîre'i rûmî) = Karaman kimyonu.

زِیز (**ziz**) = Kar tipisi.

زِیستَن (**zīsten**) = Yaşamak.

نکو گفت لقمان که نازیستن
به از سالها برخطازیستن
سعدی

Loḳmān yıllarca hatalı yaşamaktansa yaşamamak yeğdir diye ne iyi söyledi.

(*Sa'dī*)

§ Geri kalmak,
Bir obur hakkında :

بعد لیسیدنش چو ظرفی زیست
دیگرش احتیاج شستن نیست
میر یحیی

O, yaladıktan sonra, geri kalan çanağın yıkanmaya ihtiyacı yoktur.

(*Mīr Yeḥyā*)

زِیغ (**zīġ**) = Her türlü döşeme, hasır.

زیغ گر، زیغ باف (zīġi bâf, zīġi ger) = Hasır örücü § Gönül ferahlığı.

زیغ باشد فراغت دلها
فرهنگ منظومه

Zīġ gönüllerin ferahlığı mânasınadır.

(*Ferhengi Menẓūme*)

§ Nefret.

زدرد خزان در دل زاغ ، زیغ
هوابسته ازلشکر ماغ میغ
اسدی

Güz derdinden karganın kalbinde nefret var: Hava karabatak sürüsünden bulut bağlamış.

(*Esedī*)

زِیغَال (**zīġâl**) = Kadeh.

بدور لاله تو زیغال بشکفان که همی
بدور لاله بکف برنهاده به زیغال
رودکی

Sen lâle devrinde kadeh aç; çünkü lâle devrinde elde kadeh bulunması iyidir.

(*Rūdeki*)

زِیف (**zīf**) = Zift: çam ağacından çıkarılan siyah madde.

زِیگ (**zīg**) = Nakkaşların kullandıkları ince teller § Yıldızların hareketlerine dair (heyet) astronomi bilginlerinin tertibettikleri kitap ve cetvel. Muarrebi zīc § Alaca serçe, ispinoz yahut kız kuşu § Kürtlerden bir oymak.

زِیلُو (**zīlū**) = Zili : kilim, tüysüz, oda keçesi. Küçüğüne zīlūçe ve zīlīçe denir.

زَیمَله (**zeymele**) = İçine sebze ve meyva gibi şeyler koyup hayvana yükledikleri tahta yahut hasırotundan yapılmış dört köşe kab, Bazı lûgatlere göre yüke denir.

زیمله بر تو نهاده است آن خسیس
چون کنی گر خرنگشتی زیمله
ناصر

O alçak, senin üzerine meyva ve sebze kabı koymuştur; eşek değilsen onu nasıl çekersin.

(*Nāṣır*)

زیمور (**zîmûr**) = Başkalarının sırrını açıklamak.

زین (**zîn**) = Eyer.

بفرمود تارخش‌را زین کنند
شاعر

Atı eyerlemelerini emretti.
(*Şâ'ir*)

(ز) ile (ین) den mürekkep olursa bundan demektir.

زین افزار (**zîn efzâr**) = Eyer takımı: Muharebede at üzerinde kullanılacak harb aletleri.

چون برکشی آن بلارك جوهردار
برمرکب تازی فکنی زین افزار
هرموی جدا گانه برا ندام سوار
فریاد همی کندکه شاها زنهار
ازرقی

O menevişli kılıcı çekip eyer takımını arap atına koyunca süvarinin vücudunda her kıl, ayrı ayrı aman padişahım diye feryadeder.
(*Ezreḳi*)

زین برگاو نهادن (**zîn bergâv nihâden**) = (*k.*) Gitmek, revan olmak.

شب شاه خرمن می کند
ای روز زین برگاو نه
مولانا

Gece; ayı harmanlıyor; ey gündüz! Git.
(*Mevlânâ*)

زین بستن (**zîn besten**) = Hayvana eyer vurmak.

زین کوهه ، زین کوده (**zîn kûde, zîn kûhe**) = Eyer kaşı.

زین دست (**zîn dest**) = Bu tarz üzere, böyle.

گر تو زین دست مرا بیسر وسامان داری
من باه ـ جرت زلف مشوش دادم
حافظ

Eğer sen beni böyle tahkir ve perişan edersen ben de seher vaktindeki ahımla zülfünü dağıtırım.
(*Ḥâfıẓ*)

زینهار (**zînhâr**) = زنهار (*ba.*).

زیوار (**zîvâr**) = Beraberlik, müsavat, adalet.

پیشبه ستوه ازغم واندوه من آیند
گر خلق جهان جمله بزیوار پذیرند
استاد سوزی

Eğer bütün cihan halkı keder ve kaygımı müsavat üzere kabul etseler şüphesiz âciz olurlar.
(*Ustâd Sûzî*)

زیور (**zîver**) = Bezek, süs. Aslı zîbver dir.

زمن بنیوش ودل درشاهدی بند
که حسنش بسته بر زیور نباشد
حافظ

Beni dinle; bir güzele gönül ver ki güzelliği süs ve bezekle olmasın.
(*Ḥâfıẓ*)

ژ

ژ (j) — Farsça elifbenin on birinci harfidir, ebçet hesabiyle (ز) gibi (7) rakamını gösterir.

ژابیر (jâbīr) = Viratika yahut ayvadana denilen nebat § Yaş odun yanarken uclarından çıkan su = سرخلك آتش sirişki âteş § Bir söylentiye göre kıvılcım.

ژاژ (jâj) = Yavşana benzer ve o neviden dikenli beyaz bir ottur ki bir söylentiye göre kenger = yaban enginarı ve eşek dikeni denilen, devenin sevdiği dikenli bir nebattır. Çok tatsız ve nahoş olduğundan deve her ne kadar çiğnerse de yumuşatıp yutamazmış. Bu itibarla mânasız ve münasebetsiz, saçma lâfa ve hezeyana jâj ve bu türlü söz söyliyene ژاژ درآی ، ژاژخور ، ژاژخا jâjḫâ, jâjḫūr, jâj derây, derler.

می نداند خلق اسرار مرا
ژاژ می دانند گفتار مرا
مولانا

Halk benim esrarımı bilmiyor, sözümü hezeyan addediyorlar.
(*Mevlānā*)

تأمل کنان درخطا وصواب
به از ژاژ خایان حاضر جواب
سعدی

Söyliyecekleri sözün doğru ve yanlış olduğunu düşünenler, hazırcevap gevezelerden daha iyidir.
(*Sa'dī*)

ژاژ خائی هر ابلهی برنجم ازانك
هنوز درعدمست آنکه هم قران منست
خاقانی

Her ahmağın münasebetsiz sözünden müteessirim; çünkü bana müsavi olacak kimse henüz mevcut değildir.
(*Ḫāḳānī*)

ژاژ داری تو وهستند بسی ژاژ خوران
وین عجب نیست که یازند سوی ژاژ خران
مسجدی

Sende jâj vardır ve jâjḫūr olanlar çoktur. Jâj'a eşeklerin meyletmesi, şaşılacak bir şey değildir.
('*Asedī*)

کسی‌که گوید من چو تو ام بفضل وهنر
سبك‌خرد بود وياوه‌گوی وژاژدرآی
فرخی

Bana fazilet ve hünerde denk olmayı iddia eden kimse budala, geveze ve saçma söleyicidir.
(*Ferruḫī*)

ژاژیدَنْ (**jâjîden**) = Gevmek, çiğnemek § Köpek ulumak.

ژاژُومَكْ (**jâjumek**) = Lobya, börülce.

ژاغَرْ (**jâġer**) = Kuş kursağı = câġer, zâġer. En doğrusu (ژ) iledir.

ژالَه (**jâle**) = Dolu, yağmur.

فراقت کشت خسرو راکه بیش بد زروزید
ملخ زدکشت دهقانراکه ی ترسید ازژاله
دهلوی

Fena günden korkan Ḫusrev'i ayrılığın öldürdü. Doludan korkan köylünün ekinini çekirge vurdu.
(*Dehlevî*)

§ Çiy = شبنم şebnem.

ژاله برلاله فرود آمده هنگام سحر
راست چون عارض گل بوی عرق کردهٔ یار
سعدی

Seher vakti lâlenin üstüne tıpkı yârin terlemiş olan gül kokulu yanağı gibi çiy yağmış.
(*Sa'dî*)

Kelek denilen tulum ve yüzmek öğrencilerinin bellerine bağladıkları mantar.

تاغلامانش بگذرند ازبحر
پیکر آسمان شود ژاله
فخری

Kölelerinin denizden geçmeleri için göğün kalıbı kelek olur.
(*Feḫrî*)

= جاله (*ba.*).

ژاوْ (**jâv**) = Her şeyin halisi ve hulâsası.

ژَخْ (**jeḫ**) = Siğil mânasına âjeḫ (*muḫ.*).

آمن بود ازچشم بدآنکس‌که زرشق
درچشم کسان چون شه شطرنج بود ژخ
سنائی

Çirkinlik cihetiyle insanların gözüne şatranç şahı gibi siğil olan; kötü gözden emin olur.
(*Senâ'î*)

§ Nâle, çan sesi gibi hüzünlü ses.

پس عذاب که گردون دهد عدویترا
همیشه برفلك هفتمین رسد زو ژخ
فخری

Felek senin düşmanına o kadar eziyet verir ki onun feryadı daima yedinci göğe çıkar.
(*Feḫrî*)

ژَخَارْ (**jeḫâr**) = Nara, feryat, sayha § Peklik, katılık.

ژَدْ (**jed**) = Zamk.

ژَدَنْ (**jeden**) = İğnelemek, delik deşik etmek § Diş diş yapmak = آژدن (*ba.*).

بنزدیك آن گرگ باید شدن
همه چرم اورا به پیکان ژدن
فردوسی

O kurda yaklaşmak, onun bütün derisini ok temreni ile delik deşik etmek lâzımdır.
(*Firdevsî*)

ژدوار (**jedvâr**) = جدوار ، زدوار (*ba.*).

ژده (**jede**) =Çentik = آژده (*ba.*).

ژرد (**jerd**) = Çok yemek, çok yiyen. Doğrusu (zerd) olup Arapçadır.

ژرف (**jerf**) = Derin (*Ar.*) عمیق.

هنگام فکر سخن بارها
اگرچه بریدم بسی بحر ژرف
فخری

Söz düşündüğüm zamanda, defalarca her ne kadar çok derin deniz geçtimse de.

(*Fehri*)

§ İnceden inceye düşünme, ihtiyatlı hareket etme.

ژرف بین (jerf bîn) = İnce düşünen.

سپه ران بیاری سالار خویش
بژرف نگه‌دار پیکار خویش
فردوسی

Askeri, kendi serdarının yardımiyle sevk et; harbini inceden inceye düşün ve gözet.

(*Firdevsî*)

ژغار (**jeğâr**) = Boyacıların kullandıkları bir nebat § Feryat, nara.

سپهدار توران زبانگ ژغار
بترسید چون سخت شد کارزار
فردوسی

Muharebe şiddetlenince Tūrân başbuğu korkunç nara ve feryattan korktu.

(*Firdevsî*)

ژغاله ، ژغاره (**jeğâre, jeğâle**) = Darı ekmeği = zeğâre.

رفیقان من بامی وناز ونعمت
منم آرزومند یکتا ژغاله
ابوشکور

Benim arkadaşlarım şarap ve naz ve nimetle yaşıyorlar; tek bir darı ekmeği özliyen benim.

(*Ebā Şekūr*)

§ Allık § Umumiyle hayvanların, hususiyle sığırın göbeği § Nara, çığlık.

ژغاو (**jeğâv**) = ژغاو (*ba.*).

ژغژغ (**jeğjeğ**) = Bir şey yemekten, soğuk yahut öfke sebebiyle dişlerin birbirlerine vurmasından çıkan ses.

ژغژغ دندان اودل می شکست
جان شیران سیه می‌شد زدست
مولانا

Onun dişlerinin gıcırtısı yüreği oynatıyor, kara aslanların ödü kopuyordu.

(*Mevlānā*)

§ Ceviz ve badem gibi şeyleri boşaltırken çıkan ses.

ژغژغ آن عقل ومغزت را برد
صدهزاران عقل رایك نشمرد
مولانا

Onun çakıltısı akıl ve beynini rahatsız eder. Yüz binlerce aklı, bir saymaz.

(*Mevlânâ*)

ژَغَنْد (jeğend) = Yırtıcı hayvanların korkunç sesleri, pars sesi.

چه کند بامهابت تو حسود
چه زند پیش بانگ شیر ژغند
فخری

Senin heybetine karşı kıskanç ne yapar; aslan sesine karşı pars sesinin ne ehemmiyeti var.

(*Fehrî*)

§ Peklik ve metanet

ژَف (jef)=Yaş (*Ar.*) رطب. Karşılığı ḫuşk = kuru.

ژَفْره (jefre) = Ağzın çevresi.

ژَفك (jefk) = Yaş ve kuru göz çapağı. Arapça kurusuna رمص (remş) yaşına غمص (ġemş) denir. ژفکاب (jefkâb) gözden akan çapaklı su.

ژَفِيده (jefîde)=Islanmış: mastarı jefîden.

ازان دمکه دیده رخترا ندیده
شده جله کیتی زاشکم ژفیده
روحی

Gözüm, yüzünü görmediğinden beri göz yaşımdan bütün cihan ıslanmış.

(*Rûḥî*)

ژَك (jek) = Öfke sebebiyle homurdanmak mânasına gelen jekîden den (*İsmas.*), emir.

ژکان (jekân) = Öfkelenerek kendi kendine söylenen, homurdanan.

ژکیدن (jekîden)=Homurdanmak.

ژَكَاره (jekâre)—İnadeden, öngül.

چون روز پدید آید آسایش یابم
زین علت مکروه ستمکار ژکاره
خسرو

Gündüz olunca bu çirkin, zalim, inatçı hastalıktan rahata kavuşurum.

(*Ḫasrev*)

ژُگَال (jugâl) = Kömür=zuġâl.

ژَكَس (jekes)= Maazallah, hâşa; doğrusu (berges) tir.

از حکم تو نتابد ایام سر ژکس
فخری

Günler senin hükmünden «hâşa» baş çevirmez.

(*Fehrî*)

ژَكْفَر (jekfer) = Sabırlı, tahammüllü, yumuşak tabiatlı.

ژَكُوز (jekūr) = Pinti, cimri.

ژَنْد (jend) = Parça. Jend jend = parça parça. Eski ve yamalı hırkaya jende denir.

دید روزی یکی پراکنده
زندهٔ زیر جامهٔ ژنده
سنائی

زنده (*ba.*).

شها صاحب قرانا اطلس چرخ
بود بانسبت شعرم چو ژنده
فخری

Ey mesut padişah! Feleğin atlası benim şiirime nispetle eski püskü kabîlindendir.
(*Fehrî*)

§ Çakmak § Zerduşt'ün kitabı olan zend زردشت (*ba.*).

ژَنگ (jeng) = Mânî'i Neḳḳâş'ın kitabı, bu mânaya erjeng muhaffefidir.

آن حصن چنگه ازدم دی
گلفش دم گرگ یاپلنگست
اکنون زبهار مانوی طبع
برنقش ونگار همچو ژنگست
رودکی

Soğuğun rüzgârından, kurt yahut kaplan kuyruğu rengine benziyen yani alaca bir renk alan o çimen sahnesi, şimdi Mânî tabiatlı bahardan, Mânî'nin kitabı gibi nakışlıdır.
(*Rūdekî*)

مانی ، اوژنگ ، ارتنگ (*ba.*).

§ İnsanın yüzünde ve teninde hâsıl olan buruşukluk § Yağmur damlası.

ژَنگدان (jengdân) = Çan, çıngırak.

ژَنگله (jengele) = Çatal tırnaklı hayvan.

ژَنگه (jenge) = Bitkilere musallat olan sarılık hastalığıdır ki başağı tanesiz bırakır § Soğuk vuran ve solan her şey.

ژَنه (jene) = Akrep ve o gibilerin iğnesi, iğne ucu.

ژِیان (jinyân) = زیان (*ba.*).

ژَوْرَك (jevrek) = Çulluk denilen kuş.

ژوژه ، ژور (jūj, jūje) = Kirpi.

ژَواغار (jevâğâr) = Ateşe tapanların meşhur bir papazı.

زین اهتمام او در اسلام
عجب نبود زایمان ژواغار
فخری

Onun İslâmiyete gösterdiği ihtimamın yümün ve bereketinden, ateşperestlerin papazı imana gelirse şaşılmaz.
(*Fehrî*)

ژوشیدن (jūşîden) = Damlamak, damlatmak, sızmak § Terlemek § Hastalanmak, zahmet çekmek.

تامشك سیاه من سمن پوشیده است
خون جگرم زدیده برجوشیده است
شیری که بکودکی لبم نوشیده است
اکنون رینا گوشم برژوشیده است
عسجدی

Benim kara saç ve sakalım ağarmaya başlıyalıdan beri ciğerimin kanı gözümden galeyandadır. Çocuklukta dudağımın emdiği süt şimdi sakal başlarımdan sızıyor.

(*Asedî*)

ژول (**jūl**) = Büklüm, kıvrım, dağınık.

ژولیدن (**jūlīden**)=Karmakarış olmak, dağılmak hususiyle saçın dağılması.
ژولیده (jūlīde) = Karışmış, dağılmış.

ژومیده (**jūmīde**)= Suvarılmış ekin.

ژون (**jūn**) = Put (*Ar.*) صنم.

ژوهیدن (**jūhīden**) = Evin damından su damlamak, akmak.

ژی (**jey**) = Göl § Irmak.

ای آنکه من ازعشق تو اندر جگر خویش
آتشکده دارم صد وبرهرمژه صد ژی
رودکی

Aşkından ciğerimde yüz ateşgede ve her kirpiğimde yüz ırmak peyda olan sevgili!

(*Rūdekî*)

رخ اعداش چونی باشد وسرسبز چو سرو
سال عمرش بعددباد فزون از الفی [*]

[*] Nazımdaki الفی elfey الفین elfeyn = iki bin, muhaffefidir.

ناصحش باد سرافراز چو دژبستان سرو
حاسدش باد فروگل شده چون نی در ژی
سوزنی

Düşmanlarının yanağı kamış gibi yani sarı, kendinin başı selvi gibi yeşil yani kendisi mesudolsun. Ömrünün senesi iki binden fazla, ona nasihat eden, bostanda selvi gibi yüksek, hasededen göldeki saz gibi çamura batmış yani kahrolsun.

(*Sūzenî*)

اسی ژی دران مرغزار وشکار
بیاسود خسرو دران مرغزار
فردوسی

O çayırda çok göl ve av vardı; padişah o çayırda istirahat etti.

(*Firdevsî*)

ژیان (**jiyân**) = Öfkeli, korkunç, sert, kükreyici. Bu sıfat çok defa vahşi hayvanlara verilir.

زادهٔ طبع منند اینانکه خصمان منند
آری آری گربه‌است ازعطسهٔ ، شیرژیان
خاقانی

Benim hasımlarım olan bunlar, tabiatımdan doğmuşlardır. Evet evet; kedi, kükremis aslanın aksırığından hâsıl olmuştur.

(*Ḫāḳānî*)

رسید ازپسش لشگر بیشمار
ابازنده پیل ژیان شش هزار
فردوسی

Arkasından altı bin iri, hışımlı fil ile hesapsız asker eristi.

(*Firdevsî*)

ژیر (**jīr**) = Göl, havuz.

ژیژ (**jĭj**) = Pis, murdar.

ژیغ ژیغ (**jĭġjĭġ**) = Kapı gıcırtısı.

ژیغ‌ژیغ تلخ آن درهای مرگ
نشنود گوش حریص ازحرص برگ
مولانا

Açgözlü, yeneceğe hırslandığı için ölümün o acı kapı gıcırtılarını işitmez.

(*Mevlānā*)

ژیك (**jĭk**) = Yağmur damlası § Kirpi. Yağmur damlası mânasına (y) yerinde (n) ile de görülmüştür.

ژیکاسه (**jĭkâse**) = Kirpi.

ژیوه (**jĭve**) = Cıva = سیماب sīmâb.

س (**s**) = Farsça ve Arapça elifbenin on ikinci harfidir. Ebcet hesabiyle (60) rakamını gösterir.

ساء (**sâ**) = Vergi, haraç.

پادشا گشت آرزو پرتو زہی باکی تو
جانودل بایدت داد این پادشارا باج وسا
ناصر

Sen kaçınmadığın için istek ve heves sana hâkim oldu. Hükümdara can ve gönülden vergi ve haraç vermek lâzımdır.

(*Nāṣır*)

§ سان Sân ve آسا âsâ muhaffefi olarak teşbih ifade eder.

هست شترگربها درسخن من ولی
گربهٔ او شیرگیر اشتراو پیل سا
سیف اسفرنگی

Benim sözümde, şutur gurbe= deve, kediler vardır; fakat sözümün kedisi aslan tutucu, devesi fil gibidir.

(*Seyfi İsferengî*)

شترگربه Şutur gurbe iyili ve fenalı, uygun uygunsuz mânalarına Arapça:

(ما ارخص الناقه لولا الملعونة فی عنقها)=

Ne ucuz deve (!) boynundaki melûne (kedi) olmasa.

darbımeselinden alınmıştır ki iyi bir şeyi kötü bir şeyle karıştırıp sürmek yerinde söylenir [*] § Sâyîden, süden = sürmek, değmek, ezmek ten emir, (*İsfa. muḥ. vas.*). Cihângîrî ve Reşîdî'nin âsâ mânasına iradettikleri Seyfi İsferengî'nin şiirinden şîrgîr karînesiyle ezmek yani onun devesi fili ayak altında ezer demek daha münasiptir (Nâşırî). شیرگیر şîrgîr (*ba.*) § Bir nevi kumaş.

آشریفهای فاخر کرده روان زهرسو
نخ ونسیج وکمخا کوکوز وصای وساده
نزاری

Her taraftan kıymetli hıl'atler göndermiş.

(*Nizârî*)

İkinci mısradaki kelimelerin maddelerine (*ba.*).

ساب (**sâb**) = Hazreti İdris (ع) in oğlu.

---

[*] Darbımeselin menşei شترگربه şutur gurbe maddesinde yazılmıştır (ba.).

سابقه سالار **(sâbiḳe sâlâr)** = Cenabı Hak § (*k.*) Fahri âlem (صلعم) Efendimiz § Serasker, kafile reisi.

سابوته **(sâbūte)** = Kocakarı.

سابوده **(sâbūde)** = Ay ağılı, çocukların bayram ve eğlence günlerinde ağaçlara kurdukları ip salıncak. Burhān, bunlardan başka sarmaşık otu § Yosun § Güreşçilerin sarma oyunu mânalarına da yazmıştır.

سابوره **(sâbūre)** = Puşt.

سابوس **(sâbūs)** = Karnıyarık dedikleri tohum.

سابیزك ، سابیزج **(sâbīzec, sâbīzek)** = Kan kurutan. استرنگ (*ba.*).

ساتگین **(sâtgīn)** = Sevgili, maşuk.

ساتگینی **(sâtgīnī)** = Büyük şarap kadehi.

بمسجد درآمد سرایان ومست
می اندر سرو ساتگینی بدست
سعدی

Başta şarap, elde kadeh, nağme ederek sarhoş bir halde mescide girdi.
(*Sa'dī*)

چون می خورم بپیمانگیی یاداو خورم
ازیاد او نباشد حال مرا ضمیر
عمارهٔ مروزی

Kadehle şarap içersem onun aşkına içerim. Müfekkiremin ondan hâli olduğu yoktur.
(*'Ammâre'i Mervezî*)

ساج **(sâc)** = Susam ve darı kuşu § Hint ardıcı yahut hint çınarı denilen büyük ve boylu bir ağaç.

طلعتی نور بخش تراز ماه
قامتی سرفراز تراز ساج
هدایت

Aydan daha nurlu bir yüz; sâc'dan daha yüksek bir boy.
(*Hidāyet*)

§ Üzerinde yufka pişirilen, Türkçede sac dediğimiz geniş bir nevi siyah tava. Arapçada ساج sâc, abanoz ağacıdır.

ساچی **(sâçī)** = Ak = sifîd.

ساخت **(sâḫt)** = Sâḫten den mazi ساختن (*ba.*).

جفادید وباجور وقهرش بساخت
بسالی سرانی زبهرش بساخت
سعدی

Cefa gördü de onun cevir ve kahrına razı oldu; bir sene zarfında onun için bir ev yaptı.
(*Sa'dī*)

زلف ازقبل دیدهٔ ترساخت دام صید
ماهی بلی از بحر بقلاب برآید
یغما

Zülfün, yaşlı gözüm tarafından gönlümü avladı. Evet, balık denizden olta ile çıkar.

(*Yeğmā*)

§ Eyer takımı hususiyle harbde atlara giydirdikleri zırh.

بامدادان یکسوارهٔ چرخ
ساخت بر پشت اشقر اندازد
خاقانی

Sabahleyin feleğin tek süvarisi (güneş) eyer takımını al atın sırtına atınca (doğunca).

(*Ḫāḳānī*)

ʿUnṣurī'nin şu şiirinden savaş silâhları anlaşılıyor.

همیشه پایگه وجای‌او رکاب وچناغ
چنانکه بستر وبالینش جوشن ومغفر
زحرص جنگ بسازد گرش نماند ساخت
زدست خویش حسام وزروی خویش سپر
عنصری

Döşek ve yastığı zırh ve togulga olduğu gibi, ayak bastığı ve oturduğu yer üzengi ile eyerdir. Eğer silâhı kalmazsa harbe hırsından elini kılıç, yüzünü kalkan yapar.

(*ʿUnṣurī*)

ساختن (**sâḫten**) = Yapmak, tanzim etmek, süslemek § Uymak, yaraşmak § Razı olmak § Hazırlanmak § Saza düzen vermek.

خانه برکن کز عقیق این یمن
صد هزاران خانه شاید ساختن
مولانا

Evi yok; çünkü bu Yemen'in akikinden yüz binlerce ev yapmak mümkündür.

(*Mevlānā*)

مرا جز سخن ساختن کار نیست
سخن هست لیکن خریدار نیست
اسدی

Benim, söz tanzim etmekten başka işim yoktur. Söz var, fakat alıcı yoktur.

(*Esedī*)

ساخته (sâḫte) = Yapmış, tanzim etmiş, edilmiş; uygun, süslü mânalarına mazii naklî ve ismi mefuldur.

هرچه برصفحهٔ اندیشه کشد کلک خیال
شکل مطبوع تو زیباتر ازان ساخته اند
جامی

Hayal kaleminin düşünce sahifesine çekebileceği yer resimden senin yakışıklı şeklini daha güzel yapmışlardır: tasavvurun fevkında bir güzelsin.

(*Cāmī*)

زنای خویش فاخته دو صد اصول ساخته
ترانها نواخته چو زیروبم تارها
قاآنی

ف. (*ba.*).

اندکی غالیه برزلف سیه کرده بکار
عیدرا ساخته وتاخته ازجزه بکاه
فرخی

Siyah zülfüne biraz misk sürmüş, bayram için süslenip hazırlanıp erkence evinden çıkıvermiş.

(*Ferruḫī*)

گیرم که ساخته شوم ازجبر کارزار
بیرون جهم زگوشهٔ این سمج ناگهان
مسعود سلمان

Farz edeyim ki mücadele için hazırlanmış olayım da ansızın bu zindan köşesinden dışarı fırlayayım.

(*Mesʿūd Selmān*)

Hapiste iken söylemiş.

§ Kalp, karışık § Yalancı, yaltaklanıcı.

ساخته رنگ (sâḫte reng) = Uygun, muvafık.

ساخته روزگار (sâḫte rūzgâr)=(*k.*) Uyanık, tecrübeli.

ساخته‌روی (sâḫte rūy)=(*k.*) Utanmış, mahcup.

پیش رویش بهشت ساخته‌روی
حبذا خوی صاحب این روی
ظهوری

Onun yüzünün yanında cennet utanır, bu yüzün sahibinin huyu ne güzeldir.

(*Ẓuhūri*)

ساخِن (**sâḫin**) = Kıl düşüren taharet podrası.

سادْ (**sâd**) = Nakışsız.

برای کسوت خدام درگهش خورشید
زچرخ گاه منقش طرازدوگه ساد
فخری

Güneş, dergâhının hizmetçilerine elbise için felekten kâh nakışlı kâh nakışsız elbise yapar.

(*Feḫrī*)

§ Üstat, muallim.

خلق گشت ازقدوم زاهد شاد
زانکه او بد به پند دادن ساد
حکیم غزنوی

Halk, zâhidin gelmesinden sevindi; çünkü zâhit öğüt vermekte usta idi.

(*Ḥekīmi Ġeznevī*)

§ Erkek domuz.

درختان کشته نداریم یاد
بدندان بدونیم کرده است ساد
اسدی

Dikilmiş ağaçları hatırlamıyoruz. Erkek domuz, dişiyle ikiye bölmüştür.

(*Esedī*)

§ Sahra.

سادَه (**sâde**)=Nakışsız, düz, halis, sâf, katıksız, düzgün, tıraşlı.

خاطرت کی رقم فیض پذیرد هیهات
مگر ازنقش پراکنده ووق ساده‌کی
حافظ

Kalbin, feyz yazısını ne zaman kabul eder?! Heyhat, belki hâtıratının defterini uygunsuzluklardan tasfiye ettiğin vakit.

(*Ḥāfıẓ*)

یکرا چو سعدی دل ساده بود
که باساده رویی درافتاده بود
سعدی

Sa'dī gibi sâf yürekli biri, bir güzele düşkündü.

(*Sa'dī*)

حریف ساده زنخ باید اندرین مجلس
نعوذبالله اگر را ویا وشین باشد
کمال اسماعیل

Bu mecliste yüzü henüz tüylenmemiş bir arkadaş lâzımdır. Eğer sakallı olursa neûzübillâh [*].

(*Kemāl Ismā'īl*)

بس دانهٔ دلها که زتن برد بتاراج
آن مورکه گرد لب ساده شکران شد
خسرو

Güzellerin dudağın etrafında beliren o, karınca vücattan nice kalbleri yağma ve teshir etti [**].

(*Ḫusrev*)

---

[*] (r, y, ş) den maksat sakal mânasına gelen (rīş) kelimesidir.

[**] دانهٔ دل Dâne'i dil = سویدا القلب. دانه (ba.).

آیینه ز نقش ساده باید
کان ساده عذار زخ نماید
ابوالفضل

O sâf ve berrak yüzlünün, yüzünü göstermesi için aynanın nakıştan sade olması lâzımdır.
(*Ebülfeżl*)

§ Ova, sahra.

Ata dair:

گه تکش کرده ساده را کهسار
گه پیش کرده کوه را کردو
مسعود سعد

Kâh onun koşması ovayı dağ, kâh onun ayağı dağı ova yapmış.
(*Mes'ūd Sa'd*)

§ ساذج هندی Sâzeci hindī adiyle anılan bir nebat. Sâzec, sâde muarrebidir.

§ Aptal, sâf kimse: ilim ve akıl nakışlarından sade demektir. ساده دل Sâde dil, ساده لوح sâde levḥ de derler.

ساده دل آن وسوسه چون گوش کرد
قاعدهٔ عشق فراموش کرد
جامی

Aptal, o vesveseyi işitince aşkın usulünü unuttu.
(*Cāmī*)

ساده سپهر (sâde sipihr) = Feleki atlas.

سار (**sâr**) = Sığırcık kuşu: siyah renkli ve beyaz benekli çok lâtif, güzel sesli bir kuş (*Ar.*) زرزور.

سار بشاخسار برزنگیٔ چاربارهزن
خاقانی

Sığırcık kuşu, korulukta çalpara çalan zenci gibidir.
(*Ḫāḳānī*)

ساربز (sâri sebz) = Yeşil sığırcık kuşudur ki arı kuşu, çekirge kuşu da derler (*Ar.*) قاریه dir § Yer, mekân hususiyle bir şeyin çok bulunduğu yer نمکسار nemeksâr = tuzla, کوهسار kūhsâr = dağlık, شاخسار şâḫsâr = ağaçlık, orman, سنگسار sengsâr = taşlık.

بکتف سار برآورده زانوازادبار
بچشم خانه فرورفته دیده ازناهار
مختاری

Talihsizlikten dizini omuz yerine çıkarmış: omuzuna dayamış. Açlıktan gözü, göz evine batmış.
(*Maḫtārī*)

§ Baş: segsâr = köpek başlı. Nigūnsâr = baş aşağı.

آدمی را زبان فضیحه کند
جوز بی‌مغز را سبکساری
سعدی

İnsanı, dili rüsvay eder; içsiz cevizi, içsizlik ve hafiflik.
(*Sa'dī*)

§ Deve: sârbân = deveci = şuturbân. Dilimizde sârbândan bozma savran denir.

بانگ رحیل ازقافله برخاست خیز ای ساربان
رختم بنه برراحله آهنگ خدمت کن روان
جامی

Kafileden göç sesi yükseldi. Ey deveci! Kalk, yükümü devenin üstüne koy, acele hizmete hazırlan.
(*Cāmī*)

داشق آن تاجر دولت شعار
صد قطار سار اندر زیربار
رودکی

O devletli tacirin, yük taşıyan yüz kadar devesi vardı.

(*Rūdeki*)

§ Keder ve meşakkat.

جانم بلب آمد ازغم وسار
مردم زجفا وجور بسیار
خسروانی

Gam ve meşakkatten canım dudağıma geldi. Çok cefa ve zülümden öldüm.

(*Ḫusrevānī*)

§ Teşbih ifade eder: dîvsâr = dev gibi. Ḫâksâr = toprak gibi.

اگر مار زاید زن باردار
به از آدمی زادهٔ دیو سار
سعدی

Eğer gebe kadın yılan doğurursa, şeytan gibi insan çocuğu doğurmaktan hayırlıdır.

(*Sa'dī*)

§ İçi boş kamış ve kalem § Sahip: Şerm sâr = şerm sahibi = utangaç.

سارا (**sârâ**) = Halis, katıksız.

چه حاصل زانکه دانی کیمیا را
مس خودرا نکرده زر سارا
جامی

Kendi bakırını halis altın yapmadıkça kimyayı bilmekten ne fayda.

(*Cāmī*)

Bu kelime çok kere zer, misk, amber gibi kelimelere sıfat olur.

زخاك تبه جان گویا کنی
زخون سیه مشك سارا کنی
اسدی

Harap topraktan söyleyici can yaratırsın, siyah kandan halis misk yaparsın.

(*Esedī*)

Hazreti İbrahim (ع) in refikası.

سارآن (**sârân**) = Baş.

گفت آن رنجور کای یاران من
چیست این شمشیر برساران من
مولانا

O hasta; ey benim dostlarım! Benim başıma bu kılıç nedir? dedi.

(*Mevlānā*)

Baş mânasına سار m cem'idir.

سارك ، سارج (**sârec, sârek**) = Sığırcık yahut o neviden ötleğen denilen kuş = سار (*ba.*).

صفای نیشکر می‌ناید ازوج
نباشد سار درنغمه چو سارج
لطیفی

Eğir kökünden, şekerkamışı zevki gelmiyor. Saz, nağmede sığırcık kuşu gibi değildir.

(*Letîfî*)

Bu kuşun sesini dört telliye benzetirler.

سارشك ، سارخك (**sâreşk, sâreşk**) = Sivrisinek, sivrisinek iğnesi.

چو نمرودی بسارخکی بپیری
عطار

Nemrut gibi bir sivrisinekle ölürsün.

(*Aṭṭār*)

سارشك پیلرا بستان برزمین زند
امیرالدین

Sivrisinek, fili, iğnesiyle yere vurur.

(*Eşiraddin*)

سارشکدار ، سارخکدار (sârçhkdâr, sâreşkdâr) = Sivrisinek ağacı = âğâl ve peşşedâr (*Ar.*) شجرالبق.

سارك (**sârek**) = سارج (*bâ.*). Hezâr destân yani bülbül diyenler de vardır.

خروشان برسرکهسار سارك
که باداجشن نوروزی مبارك
بهرام زردشتی

Nevruz bayramı mübarek olsun diye sığırcık kuşu dağın başı üstünde ötüyor.

(*Behrāmi Zerduştī*)

سارنج ، سارنگ ، سالنج (**sârenc, sâreng, sâlenc**)=Ötleğen kuşu.

چو عنقادان ورا دشمن چو صعوه
چو شهبازست او وخصم سارنج
فخری

Onu, anka; düşmanını, kuyruksalan kuşu gibi bil. O, şahbaz; hasmı ötleğen gibidir.

(*Fehri*)

زمین بخود در هر کنج صد گنج
هوا پرنغمهای سار وسارنج
نظامی

Yer, her köşede yüz hazine gösterdi, hava sığırcık ve ötleğen nağmeleriyle doldu.

(*Niẓāmi*)

[Sâreng = âlemi nâsût. Lâhût'e âreng, ecsâmı ulvîye'ye bîreng, ʿanâşır'a reng, mevâlîd'e rengâreng derler. Nāşırī].

سارو ، سارك (**sârū, sârūk**) = Sığırcık cinsinden hint kargası denilen kuştur ki dudu gibi söz söyler § Alçı ve kendirden yapılan harç.

سارونه (**sârūne**) = Üzüm asması.

سرشك ازمژه همچو در ریخته
چو خوشه زسارونه آویخته
رودکی

Kirpikten gözyaşı inci gibi dökülmüş, asmadan asılan üzüm salkımı gibi olmuş [*].

(*Rūdekī*)

ساره (**sâre**)= Hint kadınlarının, bir ucunu bellerine bağlayıp öbür uciyle başlarını örttükleri bürgü § Perde, örtü § Rüşvet, para.

ساری (**sârī**)=Mâzenderân'da Nūşîrvân'ın amcası evlâtlarından (ساروية بن فرهاد) ın kurduğu eski bir şehir. Şehrin adı evvelce Sârūye iken şimdi Sârî olmuştur. Selm, Tūr, İyrec'in kabirleri oradadır. Ona سه گنبدان da derler. Dehlînin nispetinde Dehlevî

[*] Reşîdî (چو خوشه زسازو بیاویخته) ipten asılan salkım gibi şeklinde tashih ederek (sārūne) nin üzüm asması mânasına geldiğini kabul etmek istemiyor.

dediği gibi sârînin nispetinde de Sârevî denir (Nāşırî).

سَارِيَان **(sâriyân)** = Gürcistanda bir şehir.

بسا خسرو نامور پیش ازین
گذشتند درساری وساریان
شاعر

Bundan önce sârî ve sâriyân'da nice ünlü padişahlar geçtiler.
(*Şā'ir*)

سَارِيخ **(sârîḫ)** = Eski harb aletlerinden ucu zincirli bir nevi topuz. Türkçesi (salak) imiş.

سَاز **(sâz)** = Her çeşit çalgı.

نوبهارست واوان جام عشرت خوردنست
ای صراحی باده‌ریز وای مغنی سازساز
عصمت بخاری

İlkbahardır ve işret kadehini içecek zamandır. Ey sürahi! Şarap dök; ey sazende! Saz çal.
(*'İşmeti Buḫārî*)

§ Halin intizamı, kudret ve kuvvet.

بدل نیك تودادە است خداوند بتو
این همه نعمت وسلطان جهان این همه ساز
فرخی

Cenabı Hak, bu kadar nimeti ve cihanın padişahı bu kadar kudreti, sana iyi kalbin sebebiyle vermiştir.
(*Ferruḫî*)

چنگ بساز ای صنم دلنواز
تاشوه از ساز تو کارم بساز
نماد

Ey gönlü tâltif eden güzel! Çeng çal ki senin sazından halim intizam kesbetsin.
(*'Imād*)

§ Savaş silâhları, harbde lâzım olan şeyler, at takımı.

زهیبت تو عدو نقش شاهنامه بود
کزونه مرد بکار آید ونه‌اسب ونه‌ساز
سوزنی

Senin heybetinden düşman Şahnâmenin resmi gibi olur, yani ruhsuz resimler gibidir ki o resimlerden ne insan şekli işe yarar, ne at ne silâh.
(*Sūzenî*)

§ Ziyafet.

سرش‌را هانگه‌زتن باز کرد
ددو دام را ازتنش ساز کرد
فردوسی

Başını derhal vücudundan ayırdı, yırtıcı olan ve olmıyan hayvanlara ondan ziyafet çekti.
(*Firdevsî*)

§ Hile.

نرگس جادوش به نیرنگ وساز
خواب سحر برحدقه من ببست
اثیرالدین

Onun sihirli nergisi (gözü) hile ve hud'a ile benim göz kapağımı seher uykusundan alıkoydu [*].
(*Eşîraddîn*)

§ Sâḫten den emir. (*İsfa. muḫ.*).

ای قاصد اگر نامه زدلدار نیازی
از بهر تسلی ززبانش سخنی ساز
صائب

Postacı! Sevgiliden mektup getirmezsen teselli için onun dilinden bir söz uydur.
(*Ṣā'ib*)

[*] حدفامن ، حدیه‌من takdirindedir.

برزر هر سفله منه چشم آز
همچو گهر باصدف خود بساز
جامی

Her alçağın parasına hırs gözünü koyma: hırs göziyle bakma. İnci gibi kendi sedefine razı ve kani ol.

(*Cāmī*)

ای کار ساز خلق بفریاد من برس
زان پیشترکه کارمن از کار بگذرد
صائب

Ey halkın işini düzelten! İş işten geçmeden evvel benim feryadıma eriş.

(*Ṣā'ib*)

§ Eş, benzer, menend § menfaat.

سازوار ، سازکار (sâzkâr, sâzvâr) = Tab' ve mizaca uygun. Sâzkârî, sâzvârî = tabiat ve mizaçta vesair hususta muvafakat, uygunluk.

گفتمش یار تو ای فرزانه
باتو همواره بود همخانه
سازکار تو بود درهمه کار
برمراد تو بود کارگذار
لاغر وزرد شده چرچهٔ
سربسر درد شده چرچهٔ
جامی

Ona, ey akıllı! Mademki sevgilin daima yanındadır ve her hususta sana uygundur. Niçin zayıflamış ve sararmış, niçin baştan başa hastalanmışsın; dedim.

(*Cāmī*)

هر درد راکه بینی درمان چارهٔ هست
درمان درد سعدی بادوست سازکاری
سعدی

Her gördüğün derdin dermanı ve çaresi vardır. Sa'dī'nin derdinin dermanı sevgilinin mizacına uymaktır.

(*Sa'dī*)

سازگری (sâzgerî) = İsfahan ve ırak makamlarından mürekkep bir nağme.

سازمند (sâzmend)=Muntazam ve düzgün.

سازمند از تو گشته کارهمه
ای سرور آفریدگار همه
نظامی

Ey bütün mahlûkların reisi ve yaratıcısı! Mevcudatın işi senin sayende muntazamdır.

(*Niẓāmī*)

سازور (sâzver) = Mürettep ve muntazam § Şeref ve şan sahibi.

سازِ نَوروز (**sâzi nevrūz**) = Nevruz bayramına ait yinecek ve içilecek ve elbise hazırlıkları § Bârbed'in icadetmiş olduğu 30 makamdan ikinci makam.

سازو (**sâzū**) = Hurma lifinden bükülmüş çok kuvvetli urgan. Cambaza rîsmânbâz denildiği gibi sâzūbâz da derler.

ملکرا عدل گرچه چون سازوست
ملک بی تیغ دست بی بازوست
سنائی

Adalet her ne kadar saltanatın bağı gibi ise de kılıçsız saltanat kolsuz el gibidir.

(*Senā'ī*)

سازیدَن (**sâzīden**) = ساختن (*ba.*).

ساس (**sâs**) = Yakışıklı ve lâtif § İranlılardan, eski bir ulus § Tahtabiti = شب‌گز = غرب‌گز § Fakir, yoksul.

ساسان (**sâsân**) = Sâsânîler hükümetini tesis eden (Erdşîri Bâbekân) ın babası: dünyadan el çekerek fakir kılığında seyahat ettiğinden yoksul kişiye sâsî ve sâsânî denildiği gibi Sâsân'ın tesis ettiği hükümete mensup tabakaya ساسانیان Sâsâniyân denmiştir.

ساسْتا (**sâstâ**) = Kanuna göre hareket etmiyen zalim hâkim.

ساسَر (**sâser**)=Sığırcık kuşu سارج (*ba.*). (س) nin ötresiyle ساسر sâsur kamış kalem. (Reşîdî) aksini yazmıştır.

ساسِم (**sâsim**) = Kimyon, anason.

ساغ (**sâġ**) = Sığırcık gibi bir kuş § Kırmızı tuğla ve kiremit.

ساغَر (**sâġer**) = Kadeh.

من امروز از مي مستم که درساغر نمی گنجد
چنان شادم که از شادی دلم دربر نمی گنجد
ظهیر

Ben, bugün bir şaraptan sarhoşum ki kadehe sığmıyor. Öyle sevinçliyim ki kalbim göğsüme sığmıyor.

(*Zehir*)

atı öğmeye dair :

بگرد ساغر باریك لب زهشیاری
چنان رودکه نجنبد نبید در ساغر
شاعر

Dudağı ince kadehin kenarında öyle uslu yürür ki kadehin içinde şarap kımıldamaz.

(*Şâ'ir*)

§ Hindistanda (Deken) e bağlı bir kasaba.

شکر خداکه نیست چو ارباب حرص‌وآز
گاهی هوای بیدروگه فکر ساغرم
بدیعی سمرقندی

Allaha şükür ki haris olanlar gibi kâh Beyderi, kâh Sâġeri özleyip düşünmem.

(*Bedî'î Semerkendî*)

ساغر بر سر کشیدن ، ساغر بر تارك شکستن (sâġer ber târek şikesten, sâġer ber ser keşîden)=(*k.*) Şarabı istekle son damlasına kadar içmek.

مغز هشیارست پامال خمار
ساغری برتارك مستی شکن
ظهوری

Ayığın beyni, içkinin verdiği sersemlikle ezilmiştir. Sonuna kadar içilecek bir kadeh sun.

(*Zuhûri*)

رشك می‌آید مرا برآنکه درگلشن سلیم
ساغری برسرکشد بیهوش گردد همچوگل
سلیم

Selîm ! Gülistanda kadehi gül gibi başına giyip yani şarabı son katrasına kadar içip de bihuş olanı kıskanırım.

(*Selîm*)

ساغر، ساغر خواستن، ساغر بوییدن، ساغر برگرفتن ساغر نوشیدن، ساغر کشیدن، خوردن (sâġer)

bergiriften, sâġer būyīden, sâġer ḫuvâsten, sâġer ḫurden, sâġer keşīden, sâġer nūşīden) = (*k.*) Şarap içmek.

خطی کز خط یار داود نشان
همین خط بود نزد ساغر کشان
شاعر

Şarap içenlerin yanında ancak sevgilinin zülfüne benziyen yazı, yazıdır.

(*Şā'ir*)

می‌کشم ساغر زدلتنگی حلالم باد اسیر
اسیر

Esīr! İçimin sıkıntısından dolayı şarap içiyorum; bana helâl olsun.

(*Esīr*)

غفورست یزدان تو ساغر بنوش
ظهوری

Cenabı Hak yarlıgayıcıdır, şarap iç.

(*Ẓuhūrī*)

ساقْ (**sâḳ**) = İncik mânasına Arapçadan alınmıştır.

هرکرا باران وساقت یك نظر افتاد گفت
عاجزا پیوند افتاده‌ست باشاخ بقم
سیف‌الدین

Her kim senin baldırınla inciğini bir kere gördüyse fildişini, bakkam daliyle birleşmiş dedi.

(*Seyfuddīn*)

§ Ağaç özdeği, çiçek sapı.

قدم بردیده‌ام بگذار تاعمرابدیابی
بود چون ساق گل درآب گل بسیار می‌ماند
تأثیر

Temelli yaşamak için ayağını gözümün üstüne koy; gülün sapı suda oldukça gül çok dayanır.

(*Te'sīr*)

ساق برساق مالیدن (sâḳ ber sâḳ mâlīden) = Ölürken çabalamak, sarsılmak [*].

ساق عروس (sâḳı ʿarūs) = Parmak tatlısı.

کند ازذوق دست خودرا بوس
دست هرکس رسد بساق عروس
سلیم

Sâḳı ʿarūs, her kimin eline geçerse tadından parmağını yalar.

(*Selīm*)

ساكْ (**sâk**) = Resiḫ mânasınadır, resiḫ, sabit ve muhkem olmaktır. Tenasuha kail olanlara göre insan ruhu üç derece tenezzül gösterir yani insan suretinden hayvan suretine, hayvan suretinden nebat suretine, nebat suretinden cemat suretine nüzül eder. (Ferhengi Desâtīrden nakledilen şu beyan Burhān'ınkinden daha doğrudur (Nāşırī) [**].

ساكِنانِ گَرْدُون (**sâkinâni gerdūn**)

[*] (والتفت الساق بالساق) ayeti celilesinden alınmıştır.

[**] Burhān tercümesinde ise şöyle yazılıdır: ساك sâk فسخ feskh mânasınadır ki cehl ve za'fı rey ve fesad'ı tedbirden ibarettir. Ehli tenasuh ıstılahında insan ruhunun başka insan ruhuna taalûkuna نسخ, başka hayvan ruhunà taallûkuna مسخ, cismi nebatiye taallûkuna فسخ, cismi cemadiye taallûkuna رسخ denir. Meâli itikatları ahreti inkârdır.

= (*k.*) Yıldızlar ve melâikei kiram.

ساكيز (**sâkiz**) = Bir nevi keçe.

سال (**sâl**) = Yıl.

کسی‌راکه سالش بدوصی رسید
امید از جهانش بباید برید
فردوسی

Bir kimsenin yaşadığı yıl iki otuza erişince dünyadan ümidini kesmelidir.

(*Firdevsî*)

§ Hindistanda yetişen ve ondan gemi yapılan bir nevi ağaç. Mecazen gemiye de denir.

سال افزون (sâl efzūn) = Melikî ayların on ikincisi.

سال بره (sâlbere) = Bir yıl yemiş verip bir yıl vermiyen ağaç.

سالخورد ، سالخورده ، سالدیده (sâlḫurd, sâlḫurde, sâldîde) = Çok yaşamış, yaşlı, köhne. Karşılığı خردسال ḫurdsâl'dir.

زتدبیر پیرکهن برمگرد
که کار آزموده بود سالخورد
سعدی

Eski ihtiyarın rey ve tedbirinden yüz çevirme; çünkü çok yaşamış kimse görgülü olur.

(*Sa'dî*)

دهقان سالخورده چه خوش گفت باپسر
کای نور چشم من بجز از کشته ندروی
حافظ

İhtiyar köylü, oğluna: Ey gözümün nuru! ektiğinden başka biçmezsin, diye ne hoş söyledi.

(*Hâfız*)

سال مه (sâlmeh) = Tarih روزمه (*ba.*). (L) nin esresiyle ay yılı kikamerî senedir.

سالنامه (sâlnâme) = Takvim.

سال وماه (sâl u mâh) = Yıl ve ay: daima, muttasıl.

ساله (sâle) = Senelik, yıllık: yeksâle = bir yıllık, çârdehsâle = on dört yıllık, on dört yaşında § Taburun arkasında durup ortayı gözeten kısım. Eski zamanlarda kafadar derlermiş.

آن دم‌که ناتو باشم یکساله هست روزی
وان دم‌که بی‌تو باشم یك لحظه است سالی
حافظ

Seninle olduğum vakit bir yıllık zaman bir gün gibidir. Sensiz olursam bir an bir yıl kadardır.

(*Hâfız*)

سالی (sâlî) = Eski, kullanılmış, ihtiyar. Buna göre sonundaki (ی) nispet edatıdır. Tenkire de delâlet eder.

(نثر)
سالی دو برین برآمد
سعدی

Bunun üzerinden birkaç yıl geçti.

(*Sa'dî*)

سالیان (sâlyân) = Sâl'in, kaide dışında cem'i § Şirvan vilâyetine bağlı bir kasaba § سالیانه (sâlyâne) = Yıllık.

چو خدمت گذاریت گردد کهن
حق سالیانش فراموش مکن
سعدی

Sana hizmette ihtiyarlıyan kimsenin yıllarca olan hakkını unutma.

(*Sa'dî*)

سالار (**sâlâr**) = Askerin büyüğü, komutan, ulu; kafile, kabîle reisi, başbuğ, yaşlı.

مرا عار باشد ازین زندگی
که سالار باشم کنم بندگی
فردوسی

Ben başkan iken köle hayatı yaşamaktan arlanırım.
(*Firdevsî*)

زسرنهادن گردنکشان وسالاران
برآستان جلالش نماند جای قدم
سعدی

Kafa tutanlarla başbuğların, onun ululuğu eşiğine baş koymalarından ayak basacak yer kalmadı.
(*Sa'dî*)

الاتا بغفلت نخسبی که قوم
حرامست برچشم سالار قوم
سعدی

Sakın gafletle uyumıyasın ki ulus'un ulusu'nun gözüne uyku haramdır.
(*Sa'dî*)

Aslı sâlâr yahut sâldâr'dır.

سالار بیت‌الحرام (sâlâri beytulḥerâm) = Peygamberimiz (صلعم) Efendimize işaretttir.

بدوگفت سالار بیت‌الحرام
که ای حامل وحی برتر خرام
سعدی

Hazreti Peygamber Cibril'e hitaben: Ey vahy memurul İleri yürü, dedi.
(*Sa'dî*)

سالارخوان (sâlâri ḫuvân) = Sofracı başı = ḫuvânsâlâr.

سالار هفت خروار کوس (sâlâri heft ḫer vâr kūs) = (*k.*) Güneş.

سالو (**sâlū**) = Sarık ve kadın elbisesi yapılan bir nevi kumaş.

سالوس (**sâlūs**) = Görünüşteki haliyle halkı aldatan tatlı ve yumuşak dilli yalancı sofu, mürai.

شاوب خرست وسالوس وخبیث
مر مریدانرا کجا باشد مغیث
مولانا

Şarap içici, mürai ve murdardır. Kendinden mânevi yardım dileyenlere nerede yardım eder.
(*Mevlânâ*)

سالوك (**sâlūk**) = Haydut, hırsız.

سام (**sâm**) = Hazreti Nuh'un oğlunun ve meşhur cengâver Rustem'in büyük babasının adları § Hastalık, verem. سرسام Sersâm; baş ve dimağ hastalığı [*] § Ateş. Ateşte gûya yaşıyan, yahut peyda olan esatirî bir hayvan = سامندو sâmender (*ba.*) muhaffefi, سمندر semender dir.

گفتم بنگر درمن گفتا که نمی ترسی
ازآتش رخسارم وانگه نه تو سامندر
مولانا

Bana bak, dedim. Sen semender olmadığın halde yanağımın ateşinden korkmuyor musun, diye cevap verdi.
(*Mevlânâ*)

[*] Bizim sersem dediğimiz bundan alınmıştır.

سامانکی، سامانکچه، سامانخچه (**sâmâhçe, sâmâkçe, sâmâkī**) = Kadın iç göğüslüğü.

سامان (**sâmân**) = Abbasiler devrinde Maveraünnehr'de padişahlık eden dokuz kişiden birincinin adı.

نه تن بودند زآل سامان مشهور
هر یك بحکومت خراسان مغرور
اسماعیلی واحمدی ونصری
دو نوح ودو عبدالملك ودو منصور
شاعر

Sâmân oğullarından dokuz kişi meşhur ve her biri Horasan padişahlığı ile mağrurdur: İsmailî, Aḥmedî, Neṣırī, iki Nuh, iki Abdulmelik, iki Menṣur.

(*Şā'ir*)

Devlet ve servet, kuvvet ve kudret.

مرا هرزمان درد بردرد آنگه
نه ازوی فغانی نه سامان آهی
رضی‌الدین

Bana her zaman dert dert üzerine geldiği halde ondan ne feryada ne de aha kuvvet ve kudretim var.

(*Reżıyyuddīn*)

İşlerin tertip ve intizamı, revnak ve revacı سان (*ba.*) § Müyesser olma ve husule gelme. سامان شدن (**sâmân şuden**) = Müyesser olmak, intizam kesbetmek.

هرچه کردم تابیبنم روی او سامان نشد
کار چون من عاشق هرگز کجا سامان گرفت
سوزنی

Onun yüzünü görmek için her ne yaptımsa müyesser olmadı. Benim gibi bir âşığın işi hiçbir vakit nerede intizam kesbetti.

(*Sūzenī*)

§ Şehir ve kasaba.

همی شد ده بده سامان بسامان
نظامی

Köyden köye, kasabadan kasabaya gidiyordu.

(*Niẓāmī*)

§ Karar ve âram § İffet ve nezahet.

کسی‌که سامهٔ جبار آسمان شکند
چه گونه باشد در روز محشرش سامان
کسائی

Cenabı Hakka karşı ahdini bozan kimsenin mahşer gününde nasıl ismet ve nezaheti olur.

(*Kisā'ī*)

§ Tarla etrafına çevrilen sınır § Bileği taşı.

سامندر (**sâmender**) = Semender denilen hayvan سام (*ba.*). Daha doğrusu Yunanca salamandırdan alınmıştır (Nāṣırī). (*muḥ.*) سمندر (*ba.*).

سامه (**sâme**) = Ahit ve yemin § Borç § Sığınacak yer.

روزی بیارگاه سلیمان روزگار
رفتم‌که سامهٔ به ازان آستان نبود
عصمت بخاری

Bir gün, zaman Süleymanı'nın otağına gittim; çünkü o âstândan daha iyi sığınak yoktu.

(*'İṣmeti Buḥārī*)

سامِز (**sâmîz**) = Bileği taşı.

سان (**sân**) = Usul ve âdet, tarz ve üslûp.

ازسیرت وسان رشك ملوك وملك آمد
حاصل نتوان كرد چنین سیرت وسانرا
انوری

Gidiş ve âdet cihetiyle padişahları ve melekleri kıskandıran böyle gidişi ve tarzı ele geçirmek mümkün değildir.
(*Enverî*)

§ Sûhân=törpü (*muḫ.*) § Fesân = bileği taşı (*muḫ.*).

خورشید تیغ تیز ترا آب می دهد
مریخ نوك خشت تو برسان زند همی
دقیقی

Güneş, senin keskin kılıcına su veriyor: tavlıyor; Merrih mızrağın ucunu bileyor.
(*Dekîkî*)

§ Gibi, benzer.

آب صفت هرچه شنیدی بشوی
آینه سان هرچه ببینی مگوی
نظامی

Su gibi her işittiğini yıka; ayna gibi her gördüğünü söyleme.
(*Nizâmî*)

§ İnsan ve ata mahsus savaş silâhı.

صف پیلانش اندرسان زرین
چو پرکوهی شکفته زعفران زار
عنصری

Onun sırmalı savaş silâhı içindeki fillerinin taburu bir dağ üzerinde açılmış safran tarlaşına benzer.
(*'Unṣarî*)

§ Parça. Sânsân=parça parça.

كرد تدبیر پس شه كشور
كرد پیدا مواشیٔ لاغر
كشت مجموع را چو او یكسان
كرد آنگاه جمله را سان-سان
آذری

Sonra, memleketin padişahı, zayıf hayvanlar tedarikini tedbir edip hepsini bir düzüye öldürdükten sanra parça parça etti.
(*Âzerî*)

§ = Sâman ve intizam.

نه از لشكركش ولشكر نشانی
نه كارم را سری پیدا نه سانی
نزاری

Ne askeri idare edenden ne de askerden eser var; işimin ne başı belli, ne intizamı.
(*Nizârî*)

ساو (**sâv**) = Kuvvetli padişahın zayıf padişahlardan aldığı vergi, haraç.

بهرام شه مسعودكه آن شاهكه اورا
شاهان جهان باژده وساو گذارند
سنائی

Mesut padişah Behrâm; öyle bir padişah ki cihan şahları ona haraç ve vergi verirler.
(*Senâ'î*)

§ Halis altın kırpıntıları, ekintileri.

بعوزیدست مرا عهد تو هم قیمت زر
زرچه چون ساو شكسته چه چو دینار درست
سوزنی

Senın bana ahdin şeref ve kıymette altınla bir ayardadır, halis altının kırpıntı olmasiyle bütün olması müsavidir.

(*Sūzeni*)

§ Özdeği bir karış kadar, dikenli beyaz bir nebat: odun yerinde kullanıldığı gibi ipek böceklerinin ipeği sarması için aralarına da konur § Sūden ve sâvîden mastarlarından (*İsmas, emir*) سودن (*ba.*) § Bıçak biledikleri demir masat.

ساوه (**sâve**) = Irak ile Rey arasında bir şehir. Âve'ye pek yakın olup aralarında bir nehir vardır ki üzerindeki köprü pek müstahkem ve yedi kemerlidir. Rustemle ettiği savaşta ölen Turan'lı meşhur bir savaş eri. O şehirde bir de göl varmış ki Peygamberi zişanımızın vilâdetleri gecesi kurumuştur.

نم رود سماوه خشکی دریاچهٔ ساوه
خوه نار آتش خانه کسرغرفهٔ کسری
صبای کاشانی

Peygamberimizin doğduğu zaman, Semâve'de bir ırmak peyda olması, Sâve gölünün kuruması, ateşgedenin ateşi sönmesi, Kisrâ'nın şahnişini yıkılması gibi hârikalar zuhur etmiştir.

(*Şebâyi Kāşâni*)

§ Altın ekintisi.

ساویز (**sâvîz**) = İyi huylu kimse.

دلربا شوخ باید وخونریز
نزد عاشق نه مشفق وساویز
علی فرقدی

Âşığa göre dilber, katı yürekli ve hunriz olmalı; şefkatli ve hoş huylu değil.

(*'Aliyi Ferkedi*)

ساویس (**sâvîs**) = Nefis ve kıymetli şey § Atılmış pamuk § Muharebede zırh altına giyilen pamuklu § Kadınların, eğirmek için hazırladıkları pamuğu içine koydukları sepet.

ساوین (**sâvîn**) = Pamuk sepeti ساویس (*ba.*).

ساهویه (**sâhüye**) = Rüya tâbirinde: yormakta eşsiz bir yorucu, معبر muabbir.

بخفتست بخواب دیدن خر
ساهویه چنین نهاده تعبیر
سوزنی

Rüyada eşek görmek bahtiyarlığa işarettir; Sâhüye, böyle tâbir etmiş, yormuş.

(*Sūzeni*)

سای (**sây**) = Eğe sürmek. törpülemek. bir şeyi bir şeye sürmek. ezmek mânalarına gelen sâyîden den (*İsmas. emir. isfa. muḫ. vas.*).

این قصه‌که عطر سای مفزست
گر زانکه فریب نیست نغزست
نظامی

Beyne ıtır kokusu veren bu hikâye yalan değilse hoştur.

(*Nizāmi*)

طاووس باغ مگر جلوه می‌کند امروز
که باد غالیه سایست وابرگوهربار
ظهیر

Bahçenin çiçekleri bugün cilve mi ediyor? çünkü rüzgâr, galiye ezici yani kalemis kokulu; bulut, inci yağdırıcıdır.

(*Ẓehîr*)

چهره برخاك راه دربان سای
جامی

Kapıcının yolunun toprağına yüz sür.

(*Câmî*)

گرم برپوست سایی دست اگربینی حرارترا
بجای مغز گویی آتش اندر استخوان دارم
یغما

Eğer derime elini sürersen hararetimin derecesini görürsün; kemiğimde ilik yerine sanki ateş var.

(*Yeġmâ*)

سایبان (sâyebân) = سایه‌بان (*ba.*).
سایش (sâyiş) = Sürtüş, eğeleyiş, eziş. Sâyîden, sūden (*ba.*).

سَايِسِ پَنْجُمِ رِوَاقْ (**sâyisi pencum rivâḳ**) = (*k.*) Mirrih yıldızı (Sakıt) سائیس (*ba.*).

سَايَه (**sâye**) = Gölge.

نه سایهٔ زتو برسر نه نوری ازتو بروزن
مرا ازان چه‌که سروی مرا ازان چه‌که ماهی
یغما

روزن (*ba.*).

همه درسایه اش بیاسایند
سایه‌وش سر بپای او سایند
جامی

Hepsi onun gölgesinde istirahat ederler. Gölge gibi onun ayağına yüz sürerler.

(*Câmî*)

§ Cin. سایه‌زده sâyezede = deli = sâyedâr.

شده ازدست چون شوریده کاران
بمانده بی‌خبر چون سایه داران
شاعر

Kendinden geçmiş deliler gibi bir şeyden haberi yok.

(*Şâ'ir*)

سایه افکندن (sâye efkenden) = Saye bırakmak (*k.*) teveccüh etmek, yakınlık göstermek, iltifat etmek.

امروز چو آفتاب معلوم شد
کو سایه براین خاك نخواهد افکند
انوری

Bugün bana gün gibi aşikâr oldu ki o, bu toprağa meyil ve teveccüh etmiyecek.

(*Enverî*)

غم چو شد سایه‌فکن سایه‌نشین من بودم
هرکجا پای ستم رفت زمین من بودم
ذهنی کاشانی

Keder her nereye saye saldıysa gölgesinde oturan ben oldum; zulmün ayağı her nereye gittiyse bastığı yer ben oldum.

(*Ẓihnî'i Kāşânî*)

سایهٔ این هورنگ (sâye'i în du reng) = Zamanın himayesi.
سایه‌بان (sâyebân) = Şemsiye, çadır = sâybân.

سایه نبودش همچو خور وین طرفه تراندر سفر
ازتاب خور بالای سر بود از سحابش سایبان
جامی

Güneş gibi sayesi yoktu ve bu daha garip ki güneşin harare-

tinden muhafaza için başının üstünde buluttan şemsiye vardı. (*Câmî*)

خود بر سر خود چو سایبانم
محروم ز عکس نور ازآنم .
امیر حسینی

Kendim, kendi başıma çadır gibiyim, onun için nurun aksinden mahrumum. (*Emîr Ḥuseynî*)

سایه‌بان سیمابی (sâyebâni sîmâbî) = (*k.*) Bulut § Yalancı sabah.

سایه پرست (sâye perest) = (*k.*) Fâsik ve fâcir.

سایه‌پرورد (sâye perverd) = Rahat içinde yaşıyan § Bedava yiyen, sayede geçinen kimse.

سایه پروردان خم (sâye perverdâni ḫum) = Şarap için küpe atılan üzüm taneleri.

سایه‌پوش (sâye pūş) = Sâyebân § ağaçlık.

سایه خزك (sâye ḫezek) = Koyun ve devenin, yedikleri zaman uykularını getiren bir ot (Reşîdî). Yoksulların toplayıp katık ettikleri bir nevi ot (Burhân).

سایه خوش (sâye ḫuş) = Narven ağacı: karaağaç nev'indendir, düzgün ve boylu bir ağaç. Ihlamur, kızıl söğüt diyenler de vardır.

سایه‌دار ، سایه‌زده (sâyedâr, sâyezede) = (*k.*) Gölgesi olan her şey § Cin tutmuş, cin çarpmış kimse سایه (*ba.*).

سایه‌رس (sâyeres) = Gölgede yetişen meyvalar.

سایهٔ رکاب (sâye'i rikâb) = Büyük bir zatın himayesinden kinayedir.

سایه‌شکن (sâye şiken) = Gölgeyi bozup ortalığı aydınlatan şey. Hakikat olmıyan şeyi iptal edip hakkı meydana çıkaran kimseden de kinaye olur.

سایه‌گستر (sâye guster)=Saye salan (*k.*) iltifat eden, gizleyip örten.

سایه‌گیر (sâyegîr) = Güneş görmiyen yer.

سایه‌ناك (sâyenâk)=Karanlık yer.

سایه‌نشین (sâyenişîn)=Sâye perver.

سایه ونور (sâye ve nūr) = Gece ve gündüz § Ağaç gölgesi ki güneş ile gölgeden mürekkep olur.

سَایِدَنْ (**sâyîden**)=Sürtmek, eğelemek, ezmek سودن (*ba.*).

سَائِس (**se'îs**) = Atı tımar eden kimse. Arapçası سایس olup, görüp gözetmek, muhafaza etmek mânasına gelen siyasetten alınmıştır. Dilimizde seyis denir.

ای سئیس مرکبات سایس نجم رواق سلمان

Ey atlarının seyisi Mirrih (Sakıt) yıldızı olan zat ! (*Selmān*)

سَبَ (**seb**) = Sedef. Lûgatlerde yoktur «تحفة المؤمنين» den naklen (Nāṣırî).

سُبَادَه (**subâde**) = Bileği taşı: صنباده

sunbâde = zımpara dediğimiz maden, muhaffefidir.

سَبارُوك **(sebârūk)** = Güvercin.

سباروك ارچه اوج چرخ گیرد
کجا گردد رها ازچنگل باز
قطران

Güvercin yükseklere uçsa da doğan'ın pençesinden nerede kurtulur.
(*Ḳeṭrān*)

سِبارِی **(sibârī)** = Anız : ekin biçildikten sonra toprakta kalan köklü sap. (*Ar.*) جل.

سِباغ **(sibâġ)** = Katık. Bazı lûgatler, süzülmüş yoğurt, kaymak ve çöreotunu karıştırıp kurutmak suretiyle yapılan katığa tahsis etmişler. Muarrebi سباغ şıbâġ'dır, galiba Arapça katık mânasına gelen şıbâġ'ı yanlışlıkla sibâġ okumuşlar (Reşîdî) § Kerpiçle örtülmüş ev.

سِبَح **(sibeḥ)** = Tuz = Nemek (*k.*) melâhat: güzellik.

سِبِد **(sebed)** = سپد.

سِبِدچِين **(sebedçîn)** = Ağaç ve asma üzerinde yer yer kalmış olan son meyva ve üzüm = پساچين (*ba*).

سَبز **(sebz)** = Yeşil [*].

[*] Yeşil renk, yeşil renkli şey mânasına ârız ve mâruz'a denir.

برگ درختان سبز درنظر هوشیار
هر ورق دفتریست معرفت گردگار
سعدی

Basiret sahibinin nazarında yeşil ağaçların yaprağından her yaprak, Cenabı Hakkın, marifete dair bir defteridir.
(*Sa'dî*)

§ Esmer benizli güzel = سیه چهره siyeh çihre.

درختان سبزش همه دلپسند
چو سبزان رعنای بالا بلند
هاتفی

Onun yeşil ağaçlarının hepsi, uzun boylu esmer güzeller gibi gönlün beğendiği şey.
(*Hâtifî*)

§ Siyah.

باسبز خطان سبزه خورم درسبزه
زان پیش‌که همچو سبزه دوخاك شوم
شاعر

Yeşillik gibi toprak içinde olmazdan önce çimenlikte siyah zülüflülerle şarap içerim.
(*Şâ'ir*)

Menevişli mânasına hançer ve kılıç gibi şeylere sıfat olur.

زرخم خنجر سبزت چنان تراود خون
که ظن برندکه آتش همی جهد زچنار
کمال اسماعیل

Senin menevişli hançerinin darbesinden öyle kan akar ki çınardan ateş sıçrıyor sanırlar.
(*Kemâl Ismâ'îl*)

§ Çayır çimen § Ban denilen nebat.

سبزآخر (sebz âḫur) = Otlu ve yemli hayvan ahırı (*k.*) gökyüzü.

سبز پوش (sebz pūş) = Yeşil giyen (*k.*) sofu § Siyah giyen (*k.*) yaslı, matemzede.

سبز پوشان بهشت (sebz pūşâni behişt) = (*k.*) Huriler.

سبز پوشان فلك (sebz pūşâni felek) = (*k.*) Melâikei kiram.

سبز كوشك ، سبز كارگاه ، سبز خوان ، سبز آشت (sebz teşt, sebz ḫuvân, sebz kârgâh, sebz kūşek) = (*k.*) Gök.

قرصهٔ زرشدنهان درسفرهٔ لعل شفق
ریزهٔ سیمین بروی سبز خوان آمد پدید
خواجه عمید

ریزهٔ سیمین (*ba.*).

سبزچادر (sebz çâder) = زنفل (*ba.*).

سبز چشم (sebz çeşm) = Gök gözlü: kıyafet biliminde yaramazlığa, mürüvvetsizliğe delâlet edermiş.

رقیب توکه یارب کور وکریاد
عجایب سبز چشمی زرد گوشی
باقر

Senin rakîbin ne acayip yaramaz ve munafıktır (!) Yarabbi! Gözü kör, kulağı sağır olsun.

(*Bāḳır*)

سبزك (sebzek) = Yeşilceğiz: sebz'in küçültülmüşü § Yeşil renkli şarap sürahisi § Arı kuşu yahut saksağan.

زاندیشه وخیال فروروب سینه‌را
سبزك منه زدست ونظرکن بسبزه‌زار
مولانا

Düşünce ve hayalden kalbini temizle; şarap sürahisini elden bırakmayıp sebzeliği seyret.

(*Mevlānā*)

سبزه (sebze) = Yeşillik, nebatat.

چون سبزه زخاك سر برآورد
طاوس بهار پر برآورد
مکتبی

Topraktan nebatat belirince bahar tavusu kanadlandı.

(*Mektebī*)

سبزهٔ بهار (sebze'i behâr) = Musikide bir makam.

برسبزهٔ بهار اشیبی ومطربت
برسبزهٔ بهار زند سبزهٔ بهار
منوچهری

Bahar yeşilliği üzerinde oturasın ve çalgıcı sana bahar yeşilliği üzerinde sebze'i behâr nağmesini çalsın.

(*Minūçihrī*)

Sebz behâr da denir.

بهار سبز پوفت ازجهان وگشت نهان
کجاست مطرب وآن نغمه‌های سبز بهار
شیبانی

Yeşil bahar, dünyadan gitti ve gizlendi. Mutrip ve o sebz behâr nağmeleri nerede.

(*Şībānī*)

سبزی (sebzī) = Yeşil renkli § Nane, ispanak gibi yeşillik § Şarap sürahisi.

نوروز بینکه تو بهما چون تباه کرد
سبزی نگرکه نامهما چون سیاه کرد
شرف

İlkbahara bak; bizim tövbemizi nasıl bozdu. Şarap sürahisine bak, işlediğimiz işlerin defterini nasıl karartti.

(*Şeref*)

سبزآرنگ (**sebzāreng**) = Bârbed'in icadettiği makamlardan biri = سبزاندر سبز.

چو سبزآرنگ بر می‌داشت آواز
بقوالش مرغ کرد آهنگ پرواز
عطار

Sebzāreng makamını terennüme başlayınca onun terennümiyle kuş uçmaya hazırlanırdı.
(*'Aṭṭār*)

Yeşil renkli mânasına da gelir.

بگفت این وکشید اززیر بستر
چو برگ بید سبز آرنگ خنجر
جامی

Bunu söyledi ve minderin altından söğüt yaprağı gibi yeşil renkli yahut menevişli bir hançer çekti.
(*Cāmī*)

سبزدر سبز، سبزاندر سبز (sebzender sebz, sebz dersebz) = Bârbed'in icadettiği makamlardan biri.

طوطی سبز ازمیان سبزه می‌خواند نوا
سبز اندر سبز می‌خواند نوای خویشرا
خسرو

Yeşil dudu, yeşillik arasından ötüyor ve nağmesini sebzender sebz makamından terennüm ediyor.
(*Ḫusrev*)

چو بانگ سبز درسبزش شنیدی
زباغ سبز سبزه بردمیدی
نظامی

Eğer onun sebz dersebz makamını işitseydi yeşil bahçeden yeşillik biterdi.
(*Niẓāmī*)

سبزباغ (sebz bâġ) = Sıhhat üzere olan vücut § (*k.*) Gök § Cennet.

سبزبال (sebz bâl) = Bir nevi üzüm.

سبزبری (sebz berī) = Bahar mevsimi.

سبزپا (sebz pâ) = (*k.*) Talihi donuk, uğursuz, meşum.

چو سرسبزیٔ خواجه باشد بجا
چه اندیشه ازدشمن سبزپا
خسرو

Efendinin devleti yerinde oldukça meşum düşmandan ne endişesi olur.
(*Ḫusrev*)

سبززاغ (sebz zâġ) = (*k.*) Dünya § Gök.

سبزکبا-سبزقبا (sebz ḳebâ, sebz gerâ) = Arı kuşu.

سبغانه (sebġâne) = Peşin yerilen ücret. (س) nin ötresiyle uzun boylu.

سبک (sebuk) = Hafif, yeyni.

گوهر جان درتنکی یافتند
قیمت او درسبکی یافتند
نظامی

Can cevherini, naziklikte, onun kıymetini, hafiflikte buldular.
(*Niẓāmī*)

§ Mecazen çabuk ve acele mânasını da ifade eder§ = سبکسر (*ba.*).

بتندی سبك دست بردن بتیغ
بدندان برد پشت دست دریغ
سعدی

Öfke ile elini çabucak kılıca götürmek, pişmanlığa sebebolur.
(*Sa'dî*)

سبك باش ای نسیم صبحگاهی
تفقدکن بهر صورتکه خواهی
نظامی

Ey sabah vaktinin lâtif rüzgârı! Tez ol, her ne suretle istersen ara.
(*Niẓâmî*)

معدهٔ کو بگذراند سنگ خارا را سبك
لیك آب خوشگوارش برمزاج آید گران
سلمان

Bir mide ki mermer taşını çabuk hazmettiği halde tatlı su mizacına ağır gelir.
(*Selmân*)

سبکبار (sebukbâr) = Yükü hafif § (*k.*) Kayıtsız, başı boş, şen ve şâtır.

خرقه وسبحه وسجاده فکندم چه کنم
اولین شرط ره عشق سبکباریهاست
یغما

Hırkayı, tespihi ve seccadeyi bıraktım. Ne yapayım? Aşk yolunun birinci şartı yükleri hafifletmektir.
(*Yeğmâ*)

سبکپای (sebukpây) = Ayağı hafif, yani süratli giden, yer yer tâyin olunup elden ele mektup, dilden dile haber yetiştiren yayalar § Posta beygiri § Kaçkın.

سبك خیز (sebuk ḫîz) = Uyanık, çevik, iş bitirmede çabuk davranan.

سبك‌دست (sebuk dest) = Tecrübeli ve el ile yapılacak işleri çabuk yapan kişi.

کانداری باابروی سبکدست تو می زیبد
که زخم ناوکش برمغز پیش ازاستخوان آید
صائب

Kemandarlık senin eli çabuk olan kaşına yakışır, çünkü onun okunun yarası kemikten ziyaade beyne işler.
(*Ṣâ'ib*)

سبك‌رو ، سبك رکاب ، سبك رفتار (sebuk reftâr, sebuk rikâb, sebuk rev) = Çabuk giden. Seb'ai seyyare: gezeğen yıldızlara da denir. Duran yıldızlara گران رفتار girân reftâr derler (Nâşırî).

بهر ترنمی ازجای می‌رود دلما
سبك رکاب چو بوی گلست محملما
صائب

Her bir terennümde bizim yüreğimiz oynuyor, bizim mahmilimiz gül kokusu gibi çabuk gider.
(*Ṣâ'ib*)

سبکروح (sebukrûḥ) = Ruhu hafif (*k.*) güleç yüzlü, lâtifeci, şen, vücudu letafette ruha benziyen kişi. Mukabili گران‌جان girân cân.

سبکسر، سبکسار (sebuksâr, sebukser) = (*k.*) Hafif, vekarsız, haysiyetsiz, aceleci, furumaye.

آدمی‌را زبان فضیحه کند
جوز بی‌مغزرا سبکساری
سعدی

İnsanı, lisanı rüsvay eder. İçsiz cevizi, hafiflik = سبك سنگ *sebuk seng.*
(*Sa'dî*)

سبك سايه (sebuk sâye) = Sebatsiz, geçici.

سبك عنان (sebuk ʿinân) = (*k.*) Süratli giden, düşmana tekrar tekrar saldıran.

کین تو چو کین روزگار ست
مهر تو چو مهر آسمانست
این چون کوه گران رکابست
وان چون سیل سبك عنانست
ملا محمد علی

Senin kin'in zamanın kin'i gibidir. Senin muhabbetin gökyüzünün muhabbetine benzer. Bu, durucu dağ, o, geçici sel gibidir.
(*Mollā Muḥemmed ʿAlī*)

سبك لقا (sebuk liḳâ) = سبك روح Sebuk rūḥ.

سبك مايه (sebuk mâye) = Bilgisi az kimse.

سبك مغز (sebuk meğz) = (*k.*) Ahmak, nâdan.

سُبُك (**subik**) = Gevşek, sölpük.

چو باتیغ آید بمیدان ملك
شود دست دشمن ز بیش سبك
عنصری

Padişah kılıçla meydana gelince ondan korkusundan düşmanın eli felce uğrar.
(*ʿUnṣurī*)

سِبِك (**sibik**) = Yarasanın zıddı olarak güneşe âşık bir kuş.

پیش خورشید چون سبك پرم
نه بشب همچو شپرك پرم
منجیك

Güneşin önünde, güneşe âşık olan kuş gibi uçarım. Yarasa gibi gece uçmam.
(*Menčik*)

سَبَنكاد (**sebkâd**) = Tepe.

سَبُكتَكِين (**sebuktegīn**) = Gaznevi'ler sülâlesinin başı ve sultan Mahmud'un babası Sultan Mahmud'a da derler § Kıymettar her şey § İffetsiz kadın (Nefīsī); çok bahadır kimse (Niʿmet).

سِبِلت ، سِبلت (**sibilt, siblit**) = Tutkal.

سَبلَت سُست كَردَن (**seblet sust kerden**) = Bıyığı gevşetmek (*k.*) aciz ve tevazu göstermek. Seblet, bıyık mânasına Arapça olup doğrusu سبله sebele'dir. Arap dilinde, neşri sebele, bıyığı kabartıp serpmedir ki korkutma ve tehdidetmeden kinayedir. Bıyığı gevşetmek, bıyık düşük olmak, aciz ve tezellül hali göstermek olduğu gibi bıyığı kabartıp serpme, tehdit alâmetidir. İşte bu iki tâbir, biri Farsça öbürü Arapça olmak üzere birbirinin mukabili demektir.

بجام مردمان سبلت مکن سست
شراب لعل تو خونابهٔ تست
امیر خسرو

İnsanların kadehine boyun eğme; senin kırmızı şarabın kendi kanlı göz yaşındır.
(*Emīr Ḫusrev*)

سِنبِج (**sibenc**) = Bir ucu boyundu-

ruğa öbür ucu saban demirine geçirilen saban oku چوب قلبه (çübi ḳelye) de derler.

سَبُو (sebū) [*] = Testi.

اوستکه مردواندم خانه بخانه کویکو
گاه زساغرم دهد باده وگاه ازسبو
شیبانی

Beni evden eve, mahalleden mahalleye koşturan odur; şarabı kâh kadeh kâh testi ile verir.

(*Şibānī*)

سبو شکستن (sebū şikesten) = (*k.*) Ümit kesilmek, meyus olmak § Şarap dökülmek § Şarap içmekten menetmek.

سَبُورَه (sebūre) = Sâbūre (*ba.*).

سَبُوس (sebūs) = Kepek, hususiyle buğday ve arpa kepeği.

سَبُوسَه (sebūse) = İnsanın başında olan kepek ki konak denir § Testere ağzından dökülen ince talaş.

سِبْيُوش (sibyūş) = Karnıyarık = = esbğūl (*Ar.*) بذر القطونا.

هرکس‌که تشفق بزبانش باشد
تشویش بهر سخن ازانش باشد
بایدکه کتیره درلعاب سبیوش
حل کرده مدام در دهانش باشد
یوسف طبیبی

Her kimin dili çatlak olup da ondan dolayı her sözde dili dolaşırsa, karnıyarık lüâb[**]*ında kitreyi halledip bir düzüye ağızda tutmalıdır.*

(*Yūsufi Ṭebîbi*)

سِپَار (sipâr,) = Ev eşyası § Üzüm teknesi, üzüm mengenesi.

برست ساغر لاله زبادهٔ حمرا
ندیده رنج قرابه نخورده زخم سپار
فخری

Lâle kadehi, tulum zahmeti görmemiş, mengene yarası yememiş, kırmızı şarapla dolu.

(*Fehrî*)

§ Sipurden = Ismarlamak tan emir, (*isfa. muḫ. vas.*). سپارش Sipâriş = Ismarlama, ısmarlayış. سپارش کردن (sipâriş kerden) = Ismarlamak, tefviz ve emanet etmek.

سُپَار (supâr) = Saban demiri.

ای آدمی بصورت وجسم وبدل ستور
برگردن تو یوغ منست وسپار هم
ناصر

Şekil ve bedeni insana, kalb cihetiyle hayvana benziyen kimse! Boyunduruğum ve saban demirim senin boynundadır.

(*Nāṣır*)

برند اهل دل از کشتزار نعمت تو
هزار خرمن بی‌تخم وگاو ویوغ وسپار
فخری

Gönül ehli olanlar, senin nimetinin ekinliğinden tohum; öküz,

[*] Eski zamanlarda şarap kablarının bir kısmına sebü derlerdi.

[**] Lüâb koyulaşıp yapışkanlaşan her şey.

boyunduruk ve sabansız bin harmana nail olurlar.

(*Feḫrî*)

§ Kapkacak hususiyle üzüm küfesi.

سپارُوك (**sepârûk**)=Sebârûk (*ba.*).

سپاره (**sipâre**) = می پاره (*muḫ.*) (*ba.*).

سپاری (**sipârî**) = سباری (*ba.*).

سپاس (**sipâs**) = Nimete karşı şükür = سپاسه sipâse.

سپاس خدا کن که برنا سپاس
نگوید ثنا مرد ایزد شناس
نظامی

Cenabı Hakka şükret ki Hakkı tanıyan şükretmiyeni öğmez.

(*Niẓâmî*)

چو جویای گهر گوهر شناسست
اگر هم بی بها گیرد سپاسست
نظامی

İnci arıyan kıymetini bilirse çok pahalı alsa da şükreder.

(*Niẓâmî*)

Reşîdî'nin (s) nin ötresi Burhânın esresiyle yazdığı bu kelimeyi bazı inceliyenler سه se = üç, پاس pâs=muhafaza kelimelerinden mürekkep sayarak insanın, dili, kalbi vesair rükünlerinden ibaret üç kısımdan her ne zuhur ederse iyilik edene karşı teşekküre delâleti itibariyle üç şeyi muhafaza mânasınadır, demişlerdir.

سپاس داشتن (sipâs dâşten) = Şükretmek, minnettar olmak.

خدای داد ترا تاج وتخت ملك کیان
تو نیز لطف خداداد را سپاس بدار
فخری

Cenabı Hak sana Keylerin taç, taht ve mülkünü verdi, sen de Allahın lûtfunu bil de ona şükret.

(*Feḫrî*)

گرای تراز دیده آترا شناس
که دیده زدیدنش دارد سپاس
شاعر

Gözün görmesinden memnun olacağın kimseyi gözünden daha kıymetli bil.

(*Şâ'ir*)

سپاس گذار (sipâs guzâr) = Şükredici, müteşekkir. سپاس kabul mânasına da gelir سپاس دارم kabul ederim.

Lûtuf ve ihsan, şefkat ve merhamet mânasına da görülmüştür.

سپاسی (**sipâsî**)= Memnun ve müteşekkir (*k.*) dilenci, dilencilik.

سپاسیان (**sipâsiyân**)=Eski İranlılarca peygamber sayılan (مه آباد) Mihâbâd'ın ümmeti. Kitabına Desâtîr denir § Dilenciler.

سپانَاخ (**sipânâḫ**) = İspanak, konuşmada اسفناخ derler.

سپاوه (**sipâve**) = Şan ve şevket.

سپاه (**sipâh**)=Asker. (*muḫ*) sipeh tir. Türkçesi (çeri).

سپاهان (**sipâhân**)=İranın meşhur şehirlerinden Isfahan denilen şehir. Vaktiyle İran şahları tarafından askerin toplu ve bir arada bulunmaları için kurulduğundan sipâhân, ispehân adı verilmiştir. سپهان ، رستا (*ba.*).

سپتاك (**siptâk**) = Üstübeç.

زعکس خون عدو وبیاض دولت تو
برد رخ شفق وصبح سرخی وسپتاك
منصور شیرازی

Düşmanın kanının aksinden ve senin devletinin akından şafağın yüzü kızıllık, sabahın yüzü aklık alır.

(*Menşûrî Şîrâzî*)

سپد (**siped**) = Yer § Yeryüzünü idareye memur sayılan melek § Şemsî yılın 12 nci ayı § Her şemsî ayın beşinci günü: eski Farsların yortu günlerinden-dir. آبان (*ba.*) § Sipend = üzerlik mânasına ispend muhaffefi.

سپر (**siper**) = Kalkan (*Ar.*) جنه ve ترس.

افسوس که ازشصت قدر تیر حوادث
می‌آید وجز سینه بدستم سپری نیست
شاعر

Kader zihgîrinden olayların oku geliyor. Yazık ki elimde göğsümden başka siper yoktur.

(*Şâ'ir*)

سپردن = gitmekten emir olduğu gibi gidici, giden mânasına ismi fail muhaffefi de olur.

ره سپر Reh siper=yol giden, yol alan, mesafe kat'eden.

همی تاتوان راه نیکی سپر
که نیکی بود مهتری را سپر
اسدی

Kudretin oldukça iyilik yoluna git; zira iyilik fenalığın kalkanıdır.

(*Esedî*)

سپرآتشین (siperi âteşîn) = (*k.*) Güneş.

سپر انداختن ، سپر افکندن (siper efkenden, siper endâḫten) = (*k.*) Âciz ve mağlûp olmak, aciz ve tevazu göstermek.

دست قرا سنقر [*] فلك سپر افکند
خنجر آق سنقر ازنیام برآمد
خاقانی

Felek kara Sunḳur'unun eli kalkanı attı: mağlûp oldu ak Sunḳur'un hançeri kınından çıktı galip geldi [**].

(*Ḫâḳânî*)

نمی باشد سپر انداختن درکیش ماصائب
سپند ما بمیدان جدل می‌خواند آتشرا
صائب

Ṣâ'ib! Bizim mezhebimizde mağlûp olmak yoktur; bizim

[*] Sunḳur, çakır cinsinden avcı ve muteber bir kuştur. Ḫetâ ve Ḫuten cihetlerinde bulunur, ak ve kara olmak üzere iki nevidir. Muteberi beyaz nev'idir. Karası bizim diyarımızda vardır, ismine Seyfî derler (Antepli mütercim Âsım Efendi).

[**] Ḫâḳânî'nin Türkçe ile karışık şiirindeki kara ve ak Sungur'dan maksat gece ile gündüzdür.

üzerliğimiz ateşi mücadele meydanına çağırır

سپند (*ba.*).

(*Sā'ib*)

نه هر جای مرکب توان تاختن
که جاها سپر باید انداختن
سعدی

Her yerde at oynatmak, çalım satmak mümkün değildir; bazı yerlerde maglûp olup aciz göstermek gerektir

(*Sa'di*)

سپر بر آب افکندن (siper ber āb efkenden)=(*k.*) Utanıp arlanmayı bırakmak.

اگر زعشق دگر کس سپر بر آب فکند
من از فراق فکندم سپر بر آتش و آب
معزی

Eğer başkası utanıp arlanmayı aşktan dolayı bıraktıysa ben ayrılıktan dolayı yakıp bıraktım.

(*Mu'izzī*)

سپردن ، سپُردن (**sipurden, supurden**) = Teslim ve emanet etmek, ısmarlamak.

چنین واجب بود درعشق مردن
بجانان جان چنین باید سپردن
نظامی

Aşkta böyle ölmek, sevgiliye canını böyle teslim etmek lâzımdır.

(*Nizāmī*)

(P) nin üstüniyle yol gitmek, dürmek ki maksat ilerlemek, mesafe kat'etmektir § Sona erdirmek, tamamlamak.

وی راکه سرمایهٔ ندگیست
بتلخی سپردن نه فرخندگیست
نظامی

Bir demden ibaret olan hayatın sermayesini acılıkla sona erdirmek saadet değildir.

(*Nizāmī*)

§ Basmak, basılmak, çiğnemek, çiğnenmek.

در راه تو نهاده فلك صد هزار چشم
تاجز قرار دیدهٔ او گام نسپری
کمال اسماعیل

Adımını onun gözünün üzerinden başka yere atmaman için felek senin yoluna yüz bin göz koymuştur.

(*Kemāl İsmā'īl*)

Mecazen inziva, tevekkül tahammül, tevazu mânalarını ifade eder.

سپُرز (**supurz**) = Dalak.

سپَرِ سیاه (**siperi siyâh**) = (*k.*) Güneş.

چو انگشتان ضمیرم تیغ برانگیزند
سپر سیاه کند آرزوی لالائی
نجیب لبابگانی

Fikrim kızları yüzlerinden örtüyü kaldırdıkları zaman güneş onlara hizmetkâr olmayı ister =سپر شدن گرفی.

(*Necīb Gulpāygānī*)

سپَرِ غَم (**siper ġem**) = Fesleğen, isper ġem, isperhem de derler.

دماغی کو بود آن سپر غمهای خوشبویت
پس پشت افکند حالی حدیث غم چو اسپرغم
کمال

Senin hoş kokulu fesleğenlerini koklıyan bir burun keder

sözünü fesleğen gibi derhal arkasına atar: bir daha anmaz.
(*Kemāl*)

سِپَرَك (siperek)=Çocukların başlarında ve yüzlerinde çıkan suluca sivilce. Siperin küçültülmüşü.

سِپَرَك ، سِپرَك (siprek, siperek)= Sarı boya nev'inden alacehrî = اسپرك (*ba.*).

گلگون بخون دیدهٔ خود می‌کند عدوش
رخسار خویشرا که شد از بیم سپرکی
ابن یمین

Onun düşmanı korkudan saran yanağını kendi kanlı göz yaşiyle kızartır.
(*İbni Yemîn*)

سِپَر گاو (siper gâv)=Camus derisinden yapılan yassı kalkan : vücudu ok ve taştan muhafaza ettiği gibi kaleyi zapt için başlarına tutup kalenin dibine yaklaşmada kullanılır (Nāşırî).

سِپَرگی (sepergî) =Dert, meşakkat.

کی سپرگی کشیدی زرقیب
گر بدی یار مهربان بامن
حنظله

Şefkatli sevgilim benimle olsaydı rakîbin derdini nerede çekerdim.
(*Henzele*)

Sipergî, sepregî şeklinde de görülmüştür.

سِپَرلُوس (siperlūs) = Padişah sarayı.

سِپَرَم ، سِپرَم (siprem, siperem)= Siperğem.

دروکوه وبیابان پر زسپرم
کومه خسرو ودرویش خرم
زراتشت

Dere, tepe, sahra fesleğenle dolu; küçük ve büyük, zengin ve fakir sevinç içinde.
(*Zerāteşt*)

§ Kaya kovuğu, saksı güzeli.

سِپَرَنگ (sipereng) = İspereng. Semerkand'a yakın bir kasaba. Meşhur şair Seyfuddîni İsferengî buralıdır.

سِپَری (siperî) = Bir şeyin tamam olması, sona ermesi, yok olması.

سپری شدن (siperî şuden)=Tamam olmak, sona ermek.

جاودان باد بقای تو که اندیشه نبرد
بسر مدح تو پی گرچه سخن شد سپری
نجیب‌الدین گلپایگانی

Senin bekan ebedî olsun; çünkü söz her ne kadar tamam olduysa da düşünce, senin medhini tahayyüle muvaffak olamadı.
(*Necibuddîni Gulpāygānî*)

سِپرِیس (sipris) = At meydanı= Espris. Aslı espriz dir (Nāşırî) اسپریز (*ba.*).

سپریغ (seprīġ) = Henüz ermemiş üzüm salkımı.

دریغ روز جوانی هزار بار دریغ
که شادمانیٔ من راست بود چون سپریغ
مولانا

Yazık gençliğe bin kere yazık çünkü sevincim; ermemiş üzüm salkımı gibi düzgündü.
(*Mevlānā*)

Taneleri çok üzüm salkımı.

نیستم همچوتاك پشت دوتا
از پی چند خوشه سپریغ
فخری

Asma gibi, birkaç üzüm salkımı için beli bükük değilim.
(*Fehri*)

سپس (sipes) = Sonra,

زین سپس دست ما ودامن دوست
سنائی

Bundan sonra elimizi dostun eteğinden ayırmayız.
(*Senā'ī*)

سپسار (sipsâr) = Simsar, tellāl.

سپست (sipist) = Yonca § Fena koku. İkinci mânaya (Cihāngīrī) supust (Reşīdī, Nizām) sipist, her iki mânaya (Burhān) sepist yazmıştır.

Bir Arap köle hakkında:

سپست بوی چو قیر رسیاه چرده چوقار
عنتاری

Katran gibi fena kokulu, zift gibi siyah renkli.
(*Mahtārī*)

سپستان (sepistân) = Köpekmemesi denilen ve ilâç için kullanılan nebat. سگبستان (*muḫ.*).

سپك (sipk) = Ekinlere ârız olan sarılık illeti ki Türkçe san denir.

سپکاد (sipkâd) = Dağ tepesi, başın ortası [*].

سپل (sepel) = Deve ile fil tırnağı. Dilimizde bakanak denir.

سپنج (sipenc) = Misafir, konuk.

گر امشب درین خانه باشم سپنج
نباشد کسی را زمن هیچ رنج
فردوسی

Eğer bu gece bu evde misafir kalırsam benim bir kimseye hiç zahmetim olmaz.
(*Firdevsī*)

§ Eğreti. Bu mâna birinci mânaya yakındır.

سپنجست این جهان مینوست جاوید
ببر زین دل بدان میدار امید
زرآتشت

Bu dünya eğretidir, ebedî olan cennettir; bundan gönlünü kes, ona ümit bağla.
(*Zerāteşt*)

Dünyanın bekası olmayıp eğreti bir ev hükmünde olduğun-

[*] Nāşirī nin zannına göre dağın tepesi, başın ortası mânasına gelen çekâd'dan bozulmuştur, sipkâd yanlıştır.

dan dünyaya serâyi sipenc derler,

بسرای سپنج مهمانرا
دل نهادن همیشگی نه رواست
رودکی

Misafirin dünya evine daimî gönül bağlaması lâyık değildir.
(*Rūdekī*)

نماند کس درین دیرسپنجی
تو نیز آری نمانی تا ترنجی
نظامی

Bu dünyada kimse kalmaz; evet, sen de kalmazsın, sakın incinmiyesin.
(*Niẓāmī*)

Sepenc kelimesi se=üç ile penc =beş kelimelerinden mürekkep olup azlıktan kinayedir, konuğa, oturumu süreksiz olan yere, eğretiye denmesi hep bu düşünceden ilerigelmiştir.

سِپَنْجاب (**sipencâb**) = Türkistan'da bir vilâyet = اسپیجاب (*ba.*).

سِپَنْد (**sipend**) = Üzerlik denilen küçük bir tohum ki ateşe atıldığı vakit çıtırdar ve ateşe atılması göz değmesini def için faydalı sayılır.

آتش سوزان نکند با سپند
آنچه کند دود دل مستمند
سعدی

Mazlumun gönlünden çıkan ah o kadar müessirdir ki yakıcı ateş üzerlik tohumuna o tesiri göstermez.
(*Sa'dī*)

§ Bir dağ.

بخون نریمان میارا سپند
برو تازیان تابکوه سپند
فردوسی

Nerimanı öldürmeğe hazırlan; koşarak Sipend dağına kadar git.
(*Firdevsī*)

سِپَنْدار (**sipendâr**) = Mum, ışık سپندوز (*ba.*) § Kuştasbın oğlu ve Behmenin babası ki İspendiyâr, sipendiyâr, sipendâr da derler — Şemsî yılın on ikinci ayı.

سِپَنْدارمُز (**sipendârmuz**) = İspendârmuz (*Muḥ.*) اسپندارمز (*ba.*) § Yer.

سپنداومز برگشاید دهان
برون افکند گنجهای نهان
زرآشت

Yer, ağzını açar, gizli hazinelerini dışarıya atar.
(*Zerāteşt*)

سِپَنْدِن، سِپَنْدان (**sipendân, sipendīn**) = Üzerlik tohumu.

هرکجا شیرست خودرا چون شکر بگداختن
هرکجا سرکهست خودرا چون سپندان داشتن
سنائی

Her nerede süt varsa kendini şeker gibi eritmek, her nerede sirke varsa kendini üzerlik tohumu yerine koymak: yumuşağa yumuşak, serte sert muamele etmek gerek.
(*Senā'ī*)

دردیدهٔ حلم او نموده
صد کوه احد کم از سپندان
عید

Onun yumuşak tabiatının nazarında yüz Uḥud dağı üzerlik tohumundan daha küçüktür.
(*ʿAmîd*)

سپندوز (**sependūz**)=Çadır direğinin ağırşağı. "Cihāngîrî ile (Burhān) da (s) nin esresi, (Reşîdî) ile (Nāşırî) de üstünüyledir. Güneşe hitaben:

ای سپندوز خیمهٔ گردون
وی سپندار خانهٔ اسرار
ابوالمعانی

Ey felek çadırının ağırşağı! yani yüksek mevkii. Ey esrar evinin şem'ası!
(*Ebūlme'ānî*)

سپوختن (**sipūḫten**) = Bir şeyi bir yere zorla batırmak ve çekip çıkarmak mânasına (اضداد) karşıtlardandır.

همان زخمگاهش فرو دوختند
بداوو همه درد بسپوختند
فردوسی

Yara yerini hemen diktiler; ilâçla bütün kastalığı çıkarıp giderdiler.
(*Firdevsî*)

سپوز (**sipūz**) = Sipūḫten = bir şeyi bir yere batırmak tan emir, (*Isfa. muḫ. vas. ismas.*).

ولی‌را گاه نه برگاه بنشان
عدورا چاه کن برچاه بسپوز
سوزنی

Dost için taht kur, taht'a oturt: düşman için kuyu kaz, onu kuyuya batır.
(*Sūzenî*)

دو ذکر کردی کدورا آن عجوز
تارود نیم ذکر وقت سپوز
مولانا

Zeker = erkek aleti. Kedū = kabak. ʿAcūz=kocakarı. Nîm= yarım [*].

سپوزکار (**sipūzkâr**) = İşleri geri bırakan ihmalci, tembel.

هرکه باشد سپوزکار بدهر
نوش درکام او بود چون زهر
ابوشکور

Dünyada ihmalci olanın ağzında bal, zehir gibi olur.
(*Ebū Şekūr*)

Bu mânaya masdarı (سپوزیدن) dir (Nefîsî).

سپهبد (**sipehbed**) = Başbuğ, başkomutan § Padişah, sipeh = asker. Bed=sahip, koruyucu.

سپهبد خبریافت هم در زمان
بشد در پیش همچو باد دمان
اسدی

Başbuğ hemen haber aldı, izinden şiddetli rüzgâr gibi yetişti.
(*Esedî*)

سپهدار (sipehdâr)=Baş, komutan.

گرفت آن سپهدار پرخاشجوی
ازان مرغ وآن نامه فال نکوی
هاتفی

O kavga arıyan komutan; o kuş ve mektubu hayra yordu.
(*Hātifî*)

سپهسالار (sipehsâlâr) = Askerin ulusu, komutanı.

[*] Edebe uymadığından tercüme edilmedi.

سپهبدان (**sipehbedân**) = Musikide bir perde.

چون مطربان زنند نوا پیش اردشیر
گه مهرگان خرند وگاهی سپهبدان
منوچهری

Mutripler Erdeşîr'in huzurunda kâh mihrgânı ḫurdek, kâh sipehbedân makamlarını çaldıkları zaman.

(*Minüçihrî*)

Sipehbed kelimesinin cem'i. سپهبد (*ba.*).

سپهر (**sipihr**) = Gök.

ای سپهر جمالرا مه نو
نکتهٔ چند گویمت بشنو
هاتفی

Ey güzellik göğünün yeni ayı! Sana birkaç nükte söyliyeceğim; dinle.

(*Hâtifî*)

سپهران (sipihrân sipihr) = Feleküleflâk tercümesidir. Şîdân şîd Nurülenvârın tercümesi olduğu gibi.

سپهرار (sipihrâr) = Hava küresini kaplıyan ateş küresi.

سپهر برین (sipihri berîn) = Dokuzuncu gök.

سپهر برین گر کشد زین تو
سرانجام خشتست بالین تو
فردوسی

Senin eyerini dokuzuncu gök taşısa nihayet yastığın kerpiçtir.

(*Firdevsî*)

سپهران هامی (sipihrâni hemânî) = Eflâki küliiyenin tercümesidir ki dokuzdur: (1) dokuzuncu gök, (2) mıntakatülbüruc (zodyak), (7) seb'ai seyyare (gezeğen yıldızlar) = (9) (Nâşırî).

سپهر بند (**sipihr bend**) = Tılsım, sihirbazlık.

سپهرم (**sipehrem**) = Tûran cengâverlerinden ve Efrâsyâb'ın akrabasından bir cengâver ki Duvâzderuḫ muharebesinde Güderz'in oğlu Hecîr tarafından öldürülmüştür.

سپهرم زخویشان افراسیاب
یکی نامور بود باجاه وآب
فردوسی

Sipehrem, Efrâsyâb'ın akrabasından mevki ve şeref sahibi bir ünlü idi.

(*Firdevsî*)

سپی (**sipî**) = سپید (*muḫ.*) (*ba.*).

سپیتاک (**sipîtâk**) = سپیدتاک (*muḫ.*) (*ba.*).

سپیچه (**supîçe**) = Küp içindeki şarap ve sirkenin süt kaymağı gibi yüzüne deri bağlıyan köpük, helme.

آبش همهٔ شاشهٔ کلابست
نانش زسپیجهٔ شرابست
فرید اخول

Suyu hep köpeklerin sidiğidir, ekmeği helmelenmiş şaraptandır.

(*Fîridî Eḥvel*)

(S) esre ve ötre de olur. مؤیدالفضلا, şarap köpüğü demiş (Nâşırî).

سپید (sipîd) = Ak, beyaz (*k.*) Zâhir, belli § Şiraz'a yakın dağ tepesinde bir kaledir. Yolu sarp olduğundan atın düşmemesi için tepesine ancak piyade olarak çıkılır, eşkıya yatağıdır. سپیدز Sipîdiz = دیز-سپید dîzi-sipîd adlı iki kale daha vardır ki biri Sebzvâr, biri Farstadır (Nâşırî).

دزی بدکه بدنام آن دزسپید
که ایرانیانرا بدان بدامید
فردوسی

Sipîd adlı bir kale vardı ki İranlıların ümidi ona idi.

(*Firdevsî*)

سپیداب (sipîdâb) = Üstübeç. Muarrebi اسپیداج ispîdâc dır.

سپیدار (sipîdâr) = sipîddâr (*muḫ*) (*ba.*))

سپیدبا (sipîdbâ) = Yoğurt aşı ki bozca aş dedikleridir (Burhân tercümesi). Bâ = aş. Sipîd denilmesinin sebebi başka yemekler gibi içinde tatlı ve ekşiye dair bir şey bulunmamasındandır, ona شوربا şûrbâ = çorba da derler. Muarrebi اسپیداج dır (Nâşırî).

سپیدبالا (sipîdbâlâ) = (*k.*) Yalancı sabah.

سپیدبر (sipîdber) = Yaz mevsimi.

سپیدپا (sipîdpâ) = Ayağı uğurlu, zıddı سبزپا sebzpâ dır.

سپیدپر (sipîdper) = Sivrisinek.

سپیدبرگ (sipîd berk) = Türkçe ışıtır, sergin dedikleri nebat (*Ar.*) بقلهٔ یمانیه. (Burhân). Beyaz teredir ki (sipîdmerz) de derler (Nâşırî).

سپیدپهنا (sipîdi pehnâ) = Gerçek sabah.

سپیدتاک (sipîdtâk) = Ak asma ve ören dedikleri (*Ar.*) کرمةالبیضا.

سپیدخار (sipîdḫâr) = Ak diken, boğa dikeni nebat (*Ar.*) شوکةالبیضاء.

سپیددار (sipîddâr) = Ak kavak, ak söğüt. (*muḫ.*) sipîdâr.

دایران ازنهیبش روز کوشش
همی لرزند چون برگ سپیدار
فرخی

Harb günü bahadırlar onun korkusundan kavak yaprağı gibi titrerler.

(*Ferruḫî*)

سپید دست (sipîd dest) = (*k.*) Cömert, sehî.

شاهان عصر جز تو هستند ظلم پیشه
اینجا سپید دستند آنجا سیاه دفتر
شاعر

Sen müstesna olmak üzere asrının zalim padişahları dünyada cömertseler de ahirette amel defterleri karadır.

(*Şâ'ir*)

§ Peygamberlerden ید بیضا yed-i beyza mucizesi sahibi Hazreti Musa'ya işaret de olur.

سپید رود (sipîd rūd) = Azerbaycanın güneyinden geçen bir nehir. اسپیدرود (*ba.*).

سپید روی (sipîd rūy) = Kalay § (*k.*) Namuslu, güleç yüzlü, iyi huylu, mesut kimse. سپیدنامه، سپیدکار Sipîdkâr, sipîdnâme de derler. سپید شدن (sipîd şuden) = Aşikâr olmak, görünmek, açılmak.

سپیدشد همه‌کسراکه حال ابن یمین
زدست جور تو مانند خال تست سیاه
ابن یمین

Herkese belli olda ki zulmünün elinden İbni Yemîn'in hali ben'in gibi karadır.

(*İbni Yemîn*)

ماهرویان ایکه درهرکوچه جولان می‌کنند
ماه نتوان شدن صائب دراصفاهان سپید
صائب

Ay yüzlüler her sokakta o kadar dolaşırlar ki Isfehan'da ay görünemez.

(*Ṣā'ib*)

§ Hazır olmak ve bir yere girmekten kinayedir (Şu'ūrî).

چه‌خوش بزمیست ولیکن محفل جانان چه سودا ما
که نتوان شد سفید ازشومیٔ بخت سیاه آنجا
اهلی

Sevgilinin meclisi ne kadar hoş ve lâtif bir meclistir. Fakat ne fayda ki kara bahtın şomluğundan oraya girmek mümkün değildir[*].

(*Ehlî*)

Ünlü ve mesut olmak mânasına da görülmüştür.

سیاه (*ba.*).

سپید شدن دیده ، سپید شدن چشم (sipîd şudeni çeşm, sipîd şudeni dîde) = (*k.*) Kör olmak § Akıl baştan gitmek, bihuş olmak.

دهانی فراخ وسیه چون لوید
کزو چشم بیشند، گردد سپید
نظامی

Kazan gibi geniş ve kara bir ağız ki onu görenin aklı başından gider [**].

(*Niẓāmî*)

چو یعقوبم اردیده گردد سپید
نبرم زدیدار یوسف امید
سعدی

Ya'kup gibi gözüm kör olsa Yusüf'ü görmekten ümidimi kesmem.

(*Sa'dî*)

سپید کردن مژگان (sipîd kerdeni mujgân) = (*k.*) Çok ihtiyarlamak.

ایکه درظلمات عشرت کردهٔ مژگان سپید
تا نیفتد بخیه‌ات برورمکن دندان سپید
قاسم

Ey işret karanlıklarında ihtiyarlıyan kişi! Sırrın meydana çıkmamak için gülüp açılma.

(*Ḳāsım*)

سپید مرد (sipîd merd) = Çoban değneği denilen nebatın küçük nev'i, büstân efrüz şeklinde sapı beyaz, yaprağı yeşil olur. Bü-

[*] Ehlî, bir şehzadeye âşık olmuştu, şehzade Ehlî'yi bahçesine davet etmişse de bahçe kapısını bekliyen (Baḫt) adındaki Arap köle içeriye girmesine engel olduğundan şair çabucak bir gazel yazmış, balmumu ile örterek bir elmanın içine yerleştirmiş, dışarıdan içeriye akan suya bırakıvermiş. Elma şehzadenin gözüne ilişince alıp işi anlamış ve âşığını izzet ve ikram ile karşılamıştır, işte bu beyit o gazeldendir.

[**] Çünkü insan bihuş olduğu zaman gözünün karası kaybolur.

yük nev'ine سپیدەدم sipîde dum derler.

سپیدنامه (sipîdnâme) = Suçsuz, mâsum.

سپیدان (**sipîdân**) = Cemşîd'in Fas'ta yaptırdığı bir kale.

سپیده (**sipîde**) = Gerçek sabah.

صفیده چو سر برزد از باختر
سیاهی بخاور فرو برده سر
نظامی

Gerçek sabah doğudan doğunca gece batıya dalar.

(*Nizâmî*)

§ سپیدەدم Sipîde dem = sabahleyin (*muḥ.*) § Üstübeç mânasına da gelir.

سپیده بالائی (sipîde bâlâ'î) = Gerçek sabahın parlaklığı.

سپیده دم (sipîde dem) = Seher vakti, gerçek sabahın doğma zamanı.

دوش از خیال شمع رخت تا سپیده دم
بیچاره دل در آتش و چشم اندر آب بود
ایضا

Dün gece şem'a benziyen yanağını düşünmeden biçare gönül ateş, göz su içinde idi : seni düşünerek yana yakıla ağlıyordum.

(*Yeğmâ*)

سپیدیو (**sipîdîv**) = دیوسپید (*ba.*).

سپیدیو از تو هلاك آمده است
فردوسی

Dîvisipîd'i sen öldürdün.

(*Firdevsî*)

سپیرو، سپیرك (**sepirek, sepîrû**) = Hamam böceği.

سپیل (**sepîl**) = Kuş sesi. (*Ar.*) صفیر.

ستا (**sitâ**) = Sutûden = vasf ve methetmek, öğmek ten (*İsmas. emir, isfa. muḥ. vas.*), Ḫud sitâ = kendini metheden.

ستایشت بحقیقت ستایش خویشست
که آفتاب ستا چشم خویشرا بستود
مولانا

Senin onu medhin hakikatte kendini medihtir; güneşi metheden kendi gözünü methetti.

(*Mevlânâ*)

Nihayetinde (y) ile sitây da denir.

مدحت کن وبستای کسیرا که پیمبر
بستود وقضا کرد وبدوداد همه کار
کسائی

Bir kimseyi methet ki Peygamber methedip hükme mezuniyet verdi ve bütün işi ona tefviz etti.

(*Kisâ'î*)

§ Şemsiye § Musikide bir nağme § Üç telli saz.

ستازن برآورد بانگ سرود
سرود نو آیین تر ازصد درود
نظامی

Sazende, yüz duadan daha lâtif nağme sadasını yükseltti.

(*Nizâmî*)

§ Mideyi tasfiye etmek, fikri kuvvetlendirmek için sabah vakti aç karnına içilen üç kadeh şarap (*Ar.*) ثلاثة غسالة.

عجبانه دعائی کرد خواهم
حکیمانه ستائی کرد خواهم
نزاری

Dostane dua edeceğim, hakîmane üç kadeh şarap içeceğim.
(*Nizārī*)

§ Üç kat § Üç tane § Yedi nevi tavla oyunundan üçüncü oyun [*].

سُتا (**sutâ**) = Setâ Zerduşt'un kitabı = استا (*ba.*).

سِتاخ (**sitâḫ**) — Bir daldan süren taze filiz, yahut başka dala sarılan taze dal.

بار دیگر برستاخ گلبن بی برك وبار
افسر زرین برآرد ابر مروارید بار
ازرقی

İnci yağdıran bulut yapraksız ve gülsüz kalan gül ağacına yine altın taç giydirir.
(*Ezrekî*)

سِتاد (**sitâd**) — Durdu: ayaküstü durmak mânasına gelen İstâden mastarından mazi olan İstâd (*muḫ.*).

دو رویه ستادند پردرسپاه
سخن پرور آمد بدرگاه شاه
سعدی

Asker, kapıda iki taraflı ayaküstü durdular; edib zat padişahın dergâhına geldi.
(*Sa'dî*)

§ Aldı: almak mânasına gelen sitânden mastarından mazi olan sitând (*muḫ.*). Âşım Efendi, Burhān tercümesinde müstakbeldir, ahzeder, alır demekle yanılmıştır. Cihāngīrī (ستاند باشد یعنی گرفت) suretinde tasrih etmekle mazi olduğunu göstermiştir.

سلطان زبندهٔ تو نیارد ستاد باج
شاعر

Padişah senin kulundan harraç alamaz.
(*Şā'ir*)

Burada sitând okumak da mümkün ve mastarı tahfîfdir.

سِتاذاب (**sitâẕâb**) = Bir yerden su fışkırmak. Su damlamak mânasına da görülmüştür.

سِتادَن (**sitâden**) = Almak § Ayaküstü dikili durmak.

سِتار (**sitâr**) = Yıldız mânasına sitâre (*muḫ.*).

ستار وصنوبر همی خواندم اورا
بدان چهر وبالای زیبا ودرخور
فرخی

استار (*ba.*).

سِتارَه (**sitâre**) = Yıldız.

[*] Mânasında adede delâleti gösterilen ve bizim telâffuzumuza göre birinci harfi üstün okunan kısımlar (ستا) şeklinde ayrı yazılmalıdır.

خوبان دگر کم از ستاره
تو خوبتر از مه تمامی
یغما

Başka güzeller yıldız derecesinde değildir. Sen tolun ay (bedr-i tam) dan daha güzelsin.
(*Yeğmā*)

§ Bir nevi çadır, şemsiye, cibinlik.

فلك فزون شود ارلشکرش ستاره زند
زمین کم آید اگر دامن خیام کشند
ابو رجاء

Eğer askeri çadır kurarsa feleği geçer; eğer çadırlarının eteğini çekip uzatırlarsa yer eksik gelir.
(*Ebū Recā'*)

سپهرش ستاره سپاهش زمان
اسدی

Felek, çadırı; zaman askeridir.
(*Esedī*)

§ Cetvel tahtası.

لاجرم چون ستاره راست شود
نتواندکه کج رود جدول
سعدی

Şüphesiz cetvel tahtası gibi doğru gider. Cetvelin eğri gitmesi mümkün değildir ki.
(*Sa'dī*)

Fakat bu mânaya (ستاره) şeklinde Arapçadır (Reşîdî). § Üç telli tambura. Bu mânaya göre ayrı yazılmak lâzımdır.

سه‌تاره بانوای چنگ برداشت
نظامی

Çeng sesiyle tamburu yükseltti.
(*Niẓāmī*)

§ Yedi nevi tavla oyunundan üçüncü oyun § Talih § Bayrak § Kapı eşiği. Son iki mâna Burhânı Katı' ve Câmi'de görülmüştür.

ستارهٔ بی‌روش (sitâre'i bîreviş) = Durağan yıldızlar (sabite) ler.

ستارهٔ زمین (sitâre'i zemîn) = Parlak bir taştır ki yaprak yaprak birbirinin yüzünden ayrılır (*Ar.*) کوکب‌الارض Türkçesi ören pulu.

ستاره شمر ، ستاره شناس (sitâre şumur, sitâre şinâs) = (*k.*) Müneccim.

ستاره شمر گفت ای شهریار
نماند کسی درجهان پایدار
فردوسی

Müneccim, ey şehriyar! Dünyada kimse ebedî kalmaz, dedi.
(*Firdevsī*)

ستاره شمردن (sitâre şumurden) = Uyanık olmak, geceyi ihya etmek.

ستارهٔ صبح (sitare'i şubḥ) = (Zühre yıldızı) Çulpan;. Güneşe de denir.

ستارهٔ قلندران (sitâre'i ḳelenderân) = Güneş.

ستارهٔ یمانی (sitâre'i yemânî) = Süheyl yıldızı.

ودالزناست حاسد منم آنکه اخترمن
ولدالزناکش آمد چو ستارهٔ یمانی
نظامی

Kıskanç; ateş böceğidir [*], *benim yıldızım da Süheyl yıldızı gibi ateş böceğini öldürür.*
(*Niẓāmī*)

سِتاغ (sitâġ) = Üzerine henüz eyer

[*] Veledizina, nikâhsız çiftleşmekten meydana gelen çocuk demekse de ıstılahta ateş böceği mânasınadır. Süheyl yıldızının hassalarından biri de böcekleri öldürmektir.

vurulmamış, süt emen tay § Mutlak at.

خجسته شاهسواری که ثابتات وهلال
زروی مرتبه‌اش گشته نعل ومیخ ستاغ
منصور شیرازی

Kuvvetli bir şehsüvar ki durağan yıldızlarla (sabiteler) yeni ay (hilâl) mertebe yönünden onun atına nal ve mıh olmuş.
(Menşûrî Şirâzî)

§ Kısır: insan ve hayvan.

بودم امیدی که روزی این شب حیلای من
دولق زاید خود اوهم شد بخت من ستاغ
ابن یمین

Bir gün bu gebe gecemin bir saadet doğuracağını umuyordum, talihim sebebiyle o da neticesiz kaldı.
(İbni Yemîn)

§ Sağmal deve § Sağrı § boynuz.

سِتاكْ **(sitâk)** = ستاغ *(ba.)*.

غرق گردد بامدادان هر ستاك گلبنی
برمثال خاطر مداح میر اندر گهر
ازرقی

Sabahleyin her gül ağacının dalı; beyi methedenin fikri gibi inciye garkolur.
(Ezrekî)

§ Mutlak dal, asma filizi mânalarına da gelir.

سِتامْ **(sitâm)** = At ve eyer takımı hususiyle altın ve gümüşle süslü olanı.

گر بدیدی تن چوکوه ترا
بنره اندر آن تبیره ستام

در زمان سوی تو فرستادی
وخش بازین خسروی ستام
فرخی

Sâm'ın o hafidi yani Rustem harbde senin dağ gibi vücudunu görse idi eyer takımı altın ve gümüşle işlenmiş şahane atı derhal senin tarafına gönderirdi.
(Ferruhî)

تو آفتابی واسبت سپهر وطوق هلال
ستام اخضر تابان زهر طرف روشن
کمال اسماعیل

Sen güneşsin. Atın gök; onun gerdanlığı hilâl; eyer takımı her taraftan parlıyan ziyadar yıldızdır.
(Kemâl İsmâ'îl)

§ Eşik.

نیست پیدا آن منازلرا ستام
نی نشانست آن منازلرا نه نام
مولانا

O konakların eşiği belli değildir, onların adı sanı kalmamıştır.
(Mevlânâ)

سِتانْ **(sitân)** = Sitâden, sitânden = almak tan emir, *(İsmas. isfa. muḫ. vas.)*.

هم عربرا بوده چون لیلی هزاران دلفریب
هم عجمرا بوده چون شیرین هزاران دلستان
قاآنی

Hem Arabın Leylâ gibi binlerce gönül aldatanı, hem Acemin Şîrîn gibi binlerce gönül alanı varmış.
(Kâânî)

بخواه دیوان ودل از بنده وروان بستان
حافظ

روان *(ba.)*.

چو آید زپس دشمن جانستان
ببندد اجل پای مرد دوان
سعدی

Can alıcı düşman arkadan gelince, ecel, koşan adamın ayağını bağlar.

(*Sa'dî*)

§ Çokluğa delâlet eden mekân edatı: gülistân=güllük, neyistân = sazlık, servistân = selvilik.

نهان شد مهرتابان دید تاآن روی‌گلگونرا
کند چون خود نمائی مشت خاری درگلستانی
صائب

Parlak güneş, o gül renkli yüzü görünce gizlendi. Gülistanda bir avuç diken kendini nasıl gösterebilir.

(*Şâ'ib*)

پاك کن دوچشم را از موی عیب
تابیینی باغ وسروستان غیب
مولانا

İki gözü ayıp tüyünden temizle ki gayıp bahçesini ve selviliğini göresin.

(*Mevlânâ*)

Sadece mekân da ifade eder : şebistân = gece ibadethanesi, hareemsaray. Zarfı zaman olduğu da vardır : zemistân = kış mevsimi. Tâbistân = yaz vaktı § Sırtüstü yatmak.

شیرگردون چو عکس شیر درآب
پیش شیر علم ستان باشد
انوری

Eset burcu bayrak aslanının huzurunda suya akseden aslan gibi sırtüstü yatar.

(*Enverî*)

از زلزلهٔ حمله چنان خاك بجنبید
کز هم نشناسند لگونرا وستانرا
انوری

Hücum sarsıntısından toprak öyle harekete gelir ki başı aşağı olanla sırtüstü yatanı biribirinden ayırdetmezler.

(*Enverî*)

§ Âstân = eşik, pabuçluk (*muḥ.*). Sitâne de denir.

بجای خنگرف اندر نگارهاش عقیق
بجای صاروج اندر ستانهاش دور
فرخی

O köşkün nakışlarında zincifre yerine akik, eşiklerinde kireç yerine inciler vardır.

(*Ferruḫî*)

§ Sabırsız ve takatsiz.

سُتاوَند (sutâvend) = Evin üstünde önü açık şahnişin ve balkon gibi yer § Büyük ve yüksek sofa, divanhane, tavanı bir direk üzerine yapılan sofa, divanhane.

سِتاوَه (sitâve)=Hile ve hud'a.

انگیزد از برای تو هردم ستاوهٔ
شاعر

Senin için daima bir hile düşünür.

(*Şâ'ir*)

سِتاه (sitâh)=Yıldız: sitâre (*muḥ.*).

گشاده چشم بدیدار او زمین‌وزمان
نهاده گوش بگفتار او سپهر وستاه
ابوالفرج

Zemin ve zaman onun yüzüne dikkatle bakmaktadır. Gök ve

yıldız onun sözünü dinlemektedir.

(*Ebülfarec*)

§ Geçmez para.

ستايش (sitâyiş) = Öğüş, medih ve sena, beğenme: sitüden den hâsılı mastar.

ستایش سخن خویشتن مگو سعدی
که زشت خوب نگردد بجامهٔ رنگین
سعدی

Ey Sa'dî! Kendi sözünü methetme; çünkü çirkin şey, güzel elbise ile güzel olmaz.

(*Sa'dî*)

کسی را چه حاجت ستایش زما
که اورا ستاینده باشد خدا
ناصر

Öğücüsü Cenabı Hak olan bir zatın bizim öğüşümüze ne ihtiyacı var.

(*Nâşır*)

ستایشگاه (sitâyişgâh) = Kasidelerde maksada başlıyacak beyit, girizgâh.

ستایشگر (sitâyişger) = Methedici, öğücü.

گمان برم که من اندر زمین همان شجرم
شجر که وید ثناگستر وستایشگر
فرخی

Sanırım ki ben yeryüzünde o ağacın aynıyım; sena edici, öğücü ağacı kim gördü.

(*Ferruḫî*)

ستبر (sitebr) = Kalın.

Bir dev hakkında:

ستبرش دو بازو مه ازران پیل
رخش زرد ونك وهمه تن چو نیل
اسدی

Onun iki kalın pazısı filin oyluğundan daha büyük; yanağı sarı, bütün vücudu çivit renginde.

(*Esedî*)

ستبرنای (sitebrnây) = Kalınlık. نای (*ba.*) (*Ar.*) ضخامه.

ستخر (sitehr) = Göl, bir şehir ve bir kale, istehr (*muḫ.*) استخر (*ba.*).

خرامان بیامد بسوی ستخر
که گردنکشانرا بدان بود فخر
فردوسی

Büyüklerin ele geçirmekle öğündükleri İstehr tarafına salınarak geldi.

(*Firdevsî*)

ستخه (setehe) = Kalbur.

ستخیز (sethîz) = Kıyamet رستخیز (*muḫ.*).

ستخوان (sutuḫvân) = Kemik استخوان (*muḫ.*).

آنگاه بیارد رگشان وستخوانشان
باهم فکند نور وبگردد لگرانشان
منوچهری

Ondan sonra onların damarlarını [*]; çekirdeklerini getirir, uzak bir yere atar ve onlara bakmaz.

(*Münûçihrî*)

ستدن (siteden) = Almak. Bu mastarın yalnız mazisi kullanılır.

---

[*] Saplarını dimek olacak.

شرطست به پیش یار مردن
زو جان ستدن زمین سپردن
نظامی

Yârin huzurunda ölmek, ondan canı alıp yere tevdi etmek şarttır.

(*Nizâmî*)

ستر (**seter**) = Katır

زبون همچو اشتر حرون چون ستر
پوربها

Deve gibi âciz, katır gibi harın.

(*Pürbehâ*)

ستردن (**siturden**) = Kazımak, tıraş etmek, yonmak.

زید گوهران بد نباشد عجب
نشاید سیاهی ستردن زشب
فردوسی

Aslı kötü olanlardan fenalık gelirse şaşılmaz. Geceden siyahlığı kazımak mümkün değildir.

(*Firdevsî*)

عشق از دل من توان ستردن
گر ریگ زمین توان شمردن
نظامی

Eğer yeryüzünün kumunu saymak mümkünse gönlünden aşkı gidermek mümkündür.

(*Nizâmî*)

ستر سا (**setersâ**) = His ve idrak. ستر سائی (setersâ'î) = Hissî.

ستر ك (**suturk**) = Büyük, kuvvetli gövdeli.

نخستین به پیش تو آید دوگرگ
نرومادہ هر یك چو پیل سترگ
فردوسی

İptida senin yanına her biri büyük fil gibi erkek ve dişi iki kurt gelir.

(*Firdevsî*)

Hazreti Ali'nin şehit olması hakkında:

زان نکنجید درجهان سترگ
که جهان خرد بود و مرد بزرگ
سنائی

Dünya küçük, Hazreti Ali büyük olduğu için koca dünyaya sığmadı.

(*Senâ'î*)

§ Sert, kaba, öfkeli, inatçı.

پذیرفته‌ام از خدای بزرگ
که دل بر تو هرگز ندارم سترگ
فردوسی

Sana karşı öfkeli olmamayı ulu Allaha karşı ahdetmişim.

(*Firdevsî*)

ستر كش (**suturkiş**) = Genabı Hakkın celâl sıfatıdır [*] (Nâşırî).

ستر نگ (**setreng**) = Birbirine sarılmış iki insana benziyen bir nebat استرنگ (*bu.*).

قهرش اوسوی چین کند آهنگ
اهل چین‌وا نداند از سترنگ
سنائی

Onun kahr: Çin'e kasdederse Çin ahalisini setrengden fark etmezsin yani hepsi helâk olur.

(*Senâ'î*)

Şatranç taşları, insan ve hayvan şekline benzediği için

[*] Cemal sıfatına ne denildiğini bilmiyorum (Müellif).

şatranca setreng denilmiştir. شطرنج Şatranc, setreng muarrebidir.

ستروون **(seterven)** = Doğurmıyan dişi ester: muhaffefi olan (seter) ile teşbih ifade eden (ven) den mürekkep olup katır gibi demektir.

کنون شوہش بمرد وگشت فرتوت
ازان فرزند زادن شد ستروں
منوچهری

Şimdi kocası öldü ve kocadı. O sebeple çocuk doğurmaktan kısır kaldı.

(*Minūçihrī*)

گر نبودی ذات پاکت آفرینش‌را سبب
تا ابد حوا ستروں بودی وآدم عزب
حسن کاشی

Eğer pak olan zatın; hilkate sebep olmasaydı; Havva, ilelebet kısır; Âdem, ergen kalırdı.

(*Ḥesenī kāşī*)

ستل **(setel)** = Dayak, kötek; (ت) nin tutariyle = kulplu tas.

سِتِل **(sitel)** = Göl.

سُتُل **(sutul)** = Ateşte alazlanmış taze buğday, ütüme (*Ar.*) فريك.

سِتَم **(sitem)** = Zulüm, eza.

مرد درویش که بارستم فاقه کشید
بدر مرگ هاناکه سبکبار آید
سعدی

Fakirlik ezasının yükünü çeken yoksul memuldür ki ölüm kapısına yükü hafif olarak gelir.

(*Sa'dī*)

به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد
زنند لشکریانش هزار مرغ بسیخ
سعدی

Beş yumurtaya zulmeden padişahın askerleri bin tavuğu şişe geçirirler.

(*Sa'dī*)

§ Bilerek, gerek kasden mânasına da gelir. Arapçada عمداً denir.

تو دادهٔ بستم زروسیم خویشتن برباد
تو کردهٔ بستم روز خویش ناپدرام
فرخی

Kendi altın ve gümüşünü bile bile kendin mahvetmiş, gününün hoşlugunu bile bile kendin gidermişsin.

(*Ferraḫī*)

Nāşırī, buradaki sitemi zulüm mânasına almak mümkündür diyor.

سِتَم آباد **(sitem âbâd)** = Zulmün çok olduğu yer. dünya.

ستم کیش، ستم گستر، ستمکار، ستم پرور، ستم اندیش **(sitem endîş, sitem perver, sitemkâr, sitemguster, sitem kîş)** = Zalim.

ستم کش، ستم رسیده، ستم دیده **(sitem dîde, sitem resîde, sitem keş)** = Mazlum.

ستم را زخود دورهارم بهش
ستم کش نوازم، ستمکار کش
نظامی

Akılla zulmü kendimden uzaklaştırırım. Mazlumu taltif, zalimi telef ediciyim.

(*Nişâmî*)

سِتَنبه (**sitenbe**) = Çok çirkin, iğrenç, korkunç, güçlü kuvvetli adam.

ستنبه صورتی اهرمن آثار
هوای اهرمن از دویش زنهار
صفائی

Eserleri şeytana benziyen bir çirkin suratlı ki onun yüzünden bin şeytan Allaha sığınır.

(*Senâ'î*)

§ Söz dinlemeyip öğüt kabul etmiyen cüretkâr yoğun kimse.

گربدیدی کو پی سگ می رود
سخرهٔ دیو ستنبه می شود
مولانا

Mecusi, köpeğin izinden gittiğini, cüretkâr şeytanın maskarası olduğunu görseydi.

(*Mevlânâ*)

سِتِنج (**sitenc**) = Harman arabası, düven § Zahire, artırılan ve biriktirilen mal.

سِتو (**sitū**) = Geçmiyen kalp para (*Ar.*) ستوقه § Üç telli saz.

صبلی خوریم چون دف درعشق فخرخوبان
زخمه بچنگ آور می زن ستوی مارا
مولانا

Güzellerin, iftihar ettiği sevgilinin aşkı yüzünden tef gibi tokat yeriz: bizi tokatlarlar. Mızrabı ele al da bize üç telliyi çal.

(*Mevlânâ*)

سِتوار (**sutvâr**) = Muhkem ve mazbut, mutemet ve emin.

Mızrağa dair :

درازقامت ودیوهروجب بقتل عدوی
هم ازمیان کمری بسته رمیان ستوار
سوزنی

Uzun boylu ve düşmanı öldürmek için de her karışta beline belinin ortasından kuvvetli bir kuşak kuşanmış.

(*Süzenî*)

= Sutvân.

سِتودان (**sutūdân**) = Mezar, kabir Türkçesi (sin) dir : ustuḫvân = kemik ile zarfiyet ifade eden (dân) kelimesinden mürekkep ustuḫvândân muhaffefidir § Mecusi ölülerini koydukları değirmi, taş bina (Nefîsî).

ولیکن ستودان مرا ازگریز
بآید چو گیرم بکاری ستر
فردوسی

Fakat bir işte inadedersem bana kaçmaktan ve inadımdan dönmekten kabir: ölüm daha iyi gelir.

(*Firdevsî*)

سِتودَن (**sutūden**) = Öğmek, medih ve vasfetmek.

مراورا جز اوکس نیازد ستود
که او دونیاید بگفت وشنود
آذر

Onu kendinden başkası öğmeye muktedir değildir. Zira o dedikoduya gelmez.

(*Âzer*)

ستوده (sutūde) = Öğülmüş, öğünmüş.

اگر بمدح وثنا گرکسی ستوده شود
توان کسیکه ستوده بتست مدح وثنا
انوری

Eğer medih ve sena ile bir kimse öğülürse sen o kimsesin ki medih ve sena seninle öğünür.
(*Enveri*)

ستور (**sutūr**) = Her dört ayaklı hayvan hususiyle at, katır.

آدمی کورا نباشد تربیت
برچنین آدم شرف دارد ستور
سعدی

Terbiyesi olmıyan bir adamdan, hayvan daha şereflidir.
(*Sa'dî*)

زسم ستوران دران پهن دشت
زمین شش شد وآسمان گشت هشت
فردوسی

O geniş ovada atların tırnağından kalkan tozdan yer, altı; gök, sekiz kat oldu.
(*Firdevsî*)

خدایا چه بودی اگر مادرش
ازین خر ستوری بدی چو ستور
شرف

Yarabbil anası bu eşeği doğurmaktan katır gibi kısır olsaydı ne olurdu.
(*Şeref*)

ستون (**sutūn**) = Direk.

زرر اندرزصد ستون شیخ
زابریشمش رشته وزسیم میخ
سعدی

Onun içinde, altından yapılmış yüz tane yüksek direk vardı. İpliği ipek, çivisi gümüştendi.
(*Sa'dî*)

سیتونه (**sitūne**) = Avcı kuşun ava hucumu § Kaçma, firar.

تیر فلك زبیم ستونه کند چو تیر
چون عزم کامکار تو زه برکان کند
عمادی

Senin murada eriştirici azmin; kirişi yaya geçirince feleğin oku: Utaret (Arzı titek) yıldızı, korkusundan ok gibi kaçar.
(*'Imâdî*)

§ Dalga.

دریای دیده را بپی پشوزه غمت ازآن
تاسقف آسمان برسد هرستونهٔ
صفی الدین

Senin gamın, göz deryasını karıştırdığı zaman ondan her bir dalga göğün tavanına erişir.
(*Sefiyyuddîn*)

ستوه (**sutūh**) = Mahzun, kederli, âciz, bizar, bezgin. بستوه آمدن (besutūh âmeden) = Kederlenmek, muztarip olmak.

من زبار گنه چو کوه شدم
وزتن وجان خود ستوه شدم
سنائی

Ben günah yükünden dağ gibi oldum. Kendi vücut ve canımdan usandım.
(*Senâ'î*)

پای مسکین پیاده چند رود
کز تحمل ستوه شد بخشی
سعدی

Zavallı yaya ne kadar yürüyebilir; çünkü koşu devesi tahammül edemedi, yoruldu.

(Sa'dî)

Muhaffefi sutuh, menfisi nasutūh, onunda muhaffefi نستوه nestūhdur.

دمان ازدهائیست کز جنگ او
سته شد جهان پاك درچنگ او
اسدی

Kükremiş bir ejder ki bütün cihan onunla mücadelede pençesinden âciz olmuştur.

(Esedî)

بیازید چون شیر هوشنك چنگ
جهان کرد بردیو نستوه تنگ
فردوسی

Huşenk pençesini aslan gibi uzattı. Yorulup mağlûp olmıyan dev'e dünyayı daretti.

(Firdevsî)

(*muḫ.*) سته.

سِتَّه (siteh) = Hasta ve zayıf.

از پس سته شدم زغم او شگفت نیست
ازچشم آدمی چو پری گرنهان شوم
یعقوب

Onun kederinden o kadar zayıfladım ki eğer peri gibi Adem oğlunun gözünden gizlenirsem şaşılmaz.

(Ye'kūb)

سِتِه (sitih) = Öngü, inat § ستیدن den emir ستیذ (*ba.*).

درسخاوت چنانکه خواهی ده
لیك اندر معاملت بستیه
سنائی

Cömertlik zamanında istediğin gibi ver; fakat muamele esnasında inadet; hakkını ara.

(Senā'î)

مستهنا چندین می‌خور بطرب بامن
سنائی

Ey güzel! Bu kadar inadetme, şevk ve sürur içinde benimle şarap iç.

(Senā'î)

سَتَّه (sette) = Üzüm.

گر چو سته دلش بیفشارند
قطرهٔ جود ازان برون نارند
عسجدی

Yüreğini üzüm gibi sıksalar ondan bir damla cömertlik çıkaramazlar.

('Asedî)

Geceden kalma, bayat ve üzüm mânalarına sin ile değil (ش) nin esresi (ث) nin şeddesiyle (ثته) dir (Reşîdî). (Nāşırî) ise aslı (سه‌داته) dir ki içindeki çekirdekleri itibariyledir deyip (Minūçihrî) nin şiiriyle istidlâl ediyor.

سِتِهِيدَن (sitihīden) = İnadetmek, söz dinlememek, kavga etmek. Muzarii ستهد sitihed ismi faili ستهنده sithende'dir.

تو نکوکار باش تا برهی
باقضا وقدر چراستهی
سنائی

Sen, kurtulmak için iyi hareket et; kaza ve kadere niçin cenkleşiyorsun.

(Senā'î)

سِتی (**setī**) = Çelik, gibi sert demir § Bir nevi mızrak. Bu kelimeyi Mi'yâri Cemâlî sahibi Feḫrî, (s) ve (n) nin üstüniyle seney yazıp mızrak veya orağın başına konulan demir demiştir.

شاه ایام شیخ ابو اسحق
ای کلاه تو رشك افسرکی
اشك ازچشم دشمنت دائم
می‌تراود چنانکه آب ارژی
آفتاب از خجالت رایت
هر سپیده دمی برآرد خوی
آب درحلق بدسکالانت
عجبست ازنمی شود چو سی
فخری

Ey taci Keyleri kıskandıran asrın padişahı şeyh Ebū İsḥaḳ [*] *! Senin düşmanının gözünden göz yaşı ırmaktan su aktığı gibi daima akar. Güneş senin parlak fikrine karşı utancından her sabah vakti terler. Düşmanlarının boğazında su, mızrak gibi olmazsa şaşılır.*

(*Feḫrî*)

سِتیخ (**sitīḫ**) = Doğru, yüksek uzun.

زرز اندرو صد ستون ستیخ
زابریشمش رشته وزسیم میخ
سعدی

ستون (*b.*).

ایمی شیخ بود قصردین مشید ازان
که هست معدلتش چون ستون قوی وستیخ
فخری

Şeyh Ebā İsḥaḳ'ın adaleti direk gibi kuvvetli ve doğru olduğundan din köşkü onun sây ve gayretiyle yükselir.

(*Feḫrî*)

= ستیغ sitīğ (*ba.*)

سِتیر (**sitīr**) = Sir denilen tartıdır (Cihāngīrī, Burhān). (Sir) batmanın kırkta biridir, Tebrīz ayariyle on beş miskal eder. (Burhān).
(Nāṣırī) bunları yanlış sayarak sıtīr Arapça istār'ın muhaffefi olan sitār'ın imalesidir ve dört buçuk miskaldir. Ferheng yazanlar sitīr'i şairlerin hususiyle Firdevsī'nin şiirlerinde gördükleri için Farsça sanmışlardır diyor. Hakikaten Kamusta istār sayılardan dördün, tartılardan 4,5 miskal agırlığın adıdır denilmiştir. Kamus şārihi de istār'ın Şçehār'dan muarrep olduğunu söylüyor. Binaenaleyh Burhān'ın بازا maddesinde istīr'e dört miskal demesi doğru değildir.

[*] Ebū İsḥaḳ, Ḥāfızı Şīrāzī ile bir asırda yaşıyan Mi'yâri Cemâlî müellifi Şemsuddīn Feḫrī'i İṣfehānī'nin öğdüğü şah şeyh Ebū İsḥaḳı İncüdur. Mi'yâri Cemâlî İstanbul kütüphanelerinde mevcut yazma nushalarından istinsah ettiğim Farsçadan Farsçaya manzum küçükce bir lûgattir. Müellif ve nazımı hicrî 745 te yazdığı lûgati ismi geçen zata ithaf etmiştir. Önce lügatlerin bir veya birkaç mânasını yazdıktan sonra bunları Ebū İsḥāḳ'ı öğen beyitler arasına serpiştirmiştir. Farsçadan Farsçaya birçok lûgatlerin mehazi olduğu gibi dokuzuncu yüzyılda Farsçadan Türkçeye lûgat yazan ve Ferhengi Cihāngīrī'nin mehazinin mehazi ve Türklerin medarı iftiharı olan Mevlānā Luṭfullāhı Ḥelīmī'nin de mehazidir. Ḥelīmī; Feḫrī ve Esedī gibi kendi şiirleriyle istidlâl eden lûgatçilerin bazı defa menus olmıyan lûgatleri de yazdıklarını doğru bulmuyor.

Nizâm bu konuya dair birçok kitapların mutalâalarını yazdıktan sonra sitir $6\frac{3}{7}$ dirhemdir demiştir.

خدنگی که پیکان او ده ستیر
ز ترکش برآورد گرد دلیر
فردوسی

Cesur pehlivan, ok kuburundan, temrenzi on sitîr ağırlığında bir ok çıkardı,

(*Firdevsî*)

سِتِيز (sitîz) = Cenk etmek, husumet göstermek, inat ve serkeşlik etmek, öfkelenmek, kinlenmek mânalarına gelen sitîzîden den (*İsmas, emir, isfa., muh, vas.*).

چو جنگ آوری با کسی درستیز
که ازوی گریزت بود یا گریز
سعدی

Münazaa edersen kendisine ihtiyacın olmiyan yahut ondan uzaklaşmak istediğin kimse ile et.

(*Sa'dî*)

بهو، نامه چون دید شد پرستیز
زبانرا بدشنام بگشاد تیز
اسدی

Behû, mektubu görünce çok öfkelendi ve hızlı söğüp saymaya başladı [*].

(*Esedî*)

= (Sitîze) konuşmada (ستیز) yerinde bu kullanılır.

ستیزه بجایی رساند سخن
که ویران کند خاندان کهن
نظامی

[*] (Behû) Hint racalarından biri.

İnat ve serkeşlik, sözü bir dereceye eriştirir ki eski hanedanı harabeder, yıkar.

(*Nizâmî*)

سَتِيغ (sitîğ) = Doğru, yüksek = ستيخ (*ba.*).

بدانگه که گیرد جهان گرد ومیغ
سرنوك رمح تو گردد ستیغ
ابوشکور

Dünyayı toz ve duman kapladığı zaman senin mızrağının ucu yükselir.

(*Ebû Şekûr*)

§ Dağ tepesi.

برآمد بادی از اقصای وابل
هبوبش تازه دو باره افکن
تو گفتی کز ستیغ کوه سیلی
فرود آرد همی احجار صد من
منوچهری

Vâbil etrafından, katı taşı yaralıyan ve kale yıkan bir rüzgâr zuhur etti. Görseydin sel dağın tepesinden yüz batman ağırlığında taşlar indiriyor derdin.

(*Minûçihrî*)

برآمد زاغ ولنگ وماغ پیکر
یکی میغ از ستیغ کوه قارن
منوچهری

Mazenderân dağının tepesinden karga renginde ve karabatak şeklinde bir bulut yükseldi.

(*Minûçihrî*)

سِتِيم (sitîm) = Yarada toplanan kan ve irin.

از دروغ تست جانم در ازیغ
از جفای تست ریشم پرستیم
ناصر خسرو

Senin yalanından ruhum nefret ediyor; senin cefandan yaram hicranla doludur. (*Nâşır*)

§ Soğuk almış yara, ya sîm keşîde derler ki sitîmden alınmıştır.

سِتِهِيدَنْ (**sitîhîden**) = Sitihîden (*ba.*).

سَجْ (**sec**) = Yanak.

چون برفتم سوی کعبه بهر حج
سج بسنگ سود [*] سودم زرد سج
قاضی نظام

Hac için Kâbe tarafına gittiğim zaman yanağımı sararmış olduğu halde haceri esvede sürdüm.

(*Kâżı Nizâm*)

سَجَّادَهْ نَانْ (**seccâde-i nân**) = Yemek sofrası, peşkiri.

سِجَافْ (**sicâf**) = Elbise etrafına dikilen saçak § Kapı perdesi.

سَجَاكَنْدْ (**secâkend**) = Silâhlanmış, harbe hazırlanmış.

سَجَامْ (**secâm**) = Şiddetli soğuk.

سَجَانِيدَنْ (**secânîden**) = Sıcak bir şeyi soğutmak.

[*] (حجراسود = سنگ‌سود): Kâbei muazzamanin kapısı yanında dıvarda bulunan siyah taş.

سَجَاهَرْ (**secâher**) = Benzer, eş, denk.

Sultan Mahmudun (bâlâpesend) adlı filini medhe dair:

چو بالابسند پسندیده کورا
نیاید زبالای گردون سجاهر
فرخی

Beğenilen bâlâpesend gibi ki feleğin üstünden onun benzeri gelmez; yerde değil felekte eşi yoktur.

(*Ferruhî*)

Nâşirî, bu kelimede, Reşîdî de dahil olduğu halde Cihângîrî ve Burhân'ı yanlış bularak (seḫuvâher) i secâher okumuşlar, halbuki secâher bu mânaya hiçbir lûgatte yoktur. (Seḫuvâher) = Benâtı na'şıtır ki [**] parlaklıkta darbımeseldir ve beytin aslı şudur.

چو بالابسند تناوروکه چون او
تنابد زبالای گردون سه خواهر
فرخی

Gövdeli bâlâpesend ki, feleğin üstünden Benâtı na'ş o kadar parlamaz.

(*Ferruhî*)

Nâşirî bu tahkiki ile adı geçen değerli üç lûgat sahibine meydan okumuştur. İlk bakışta filin yıldıza teşbihi garip görünürse de Benâtı na'şın Dübbüekber eczasından olması ve padişaha ait filin göz kamaştırıcı süslerle süslü bulunması bu garabeti giderir.

[**] بنات‌نعش Dübbüekber denilen yıldız topluluğundaki 7 tane durağan yıldız.

سَجَد (**seced**) = Şiddetli soğuk.

سَجَك (**secuk**) = Hıçkırık § sütle yoğurdu karıştırıp dereotu doğranarak yapılan bir nevi cacık. (ç) ile de doğrudur. دوراغ، شیراز (*ba.*). Nāṣırī şīrāzı'n Arapça olduğunu söylüyor fakat şīrāz Oḳyānūs'ta görüldüğü veçhile süzme yoğurt mânasınadır.

سِجِلّات (**sicilât**) = Reşīdī, Nāṣırī ve Şemsullûga'da (s) ve (c) nin esresi, Burhān'da (s) nin üstünü (c) nin ötresi, Ḳulzum'de (s) nin üstünü, (c) nin tutariyle yasemin denilen çiçek. Arapçası (s), (c) nin esresi (i) nin şeddesi, sonunda (t) iledir. Muarrep olmasına nazaran Reşīdī, Nāṣırī ile Şems'in harekesi uygun, Ḳulzum'ie Burhān'ınki uygun değildir. Bu kelime kamusta (ط) ile (سجلات) suretindedir. Binaenaleyh ya muarreptir yahut (t) ile yanlıştır (Reşīdī).

سَحْ (**seḥ**) = Kir (*ar.*) وسخ.

سُحْ (**suḥ**) = İyi hoş.

هرکسی کوخدمت محمودرا شایسته‌گشت
عاقبت محمود خواهد کرد اورا گیردگار
هرکرا توفیق یارست او بدان خدمت رسد
سخ مرآن کسی‌راکه ان‌کس‌را بود توفیق‌یار
فرخی

Her him Meḥmud Geznevī'nin hizmetine liyakat kesbettiyse Cenabı Hak onun akıbetini hayırlı edeeektir. Her kime hakkın tevfiki refik olursa o kimsg Sullan Meḥmud'a hizmete muvaffak olur, bir kimsenin Cenabı Hakkın tevfikine mazhar olması ne kadar hoştur.

(*Ferruḫī*)

سَحاح (**seḥâḥ**)=Toprağı yumuşak yer, fakat bu mânaya arapçadır.

سَخْت (**seḫt**)=Katı, pek, muhkem, sert, dürüşt. Mukabili sust = yumuşak, gevşektir.

سخن بدکه باصاحب تاج وتخت
بگویند سخته نگویند سخت
نظامی

Taç ve taht sahibine sözü tartılı söylemek iyidir; sert ve kaba değil.

(*Niẓāmī*)

چو سندان کسی سخت روبی نکرد
که خایسك تأدیب برسرنخورد
سعدی

خایسك (*ba.*).

§ (*k.*) Kolaylikla yapılmıyan, ele geçmiyen, anlaşılmıyan şey.

سختم عجب آیدکه زچوبی وزآهن
این تندی وتیزی بچه‌سان گشته هویدا ست
ناصر

Bir çomak ve demirden bu sertlik ve keskinlik, nasıl meydana geldiğine çok şaşıyorum.

(*Nāṣır*)

سختم عجب آیدکه چه‌گونه بزدش خواب
آنراکه بکاخ اندر یك شبشه شرابست
منوچهری

Köşkünde bir şişe şarabı olanı nasıl uyku tutar diye çok taaccübederim.

(Minūçihrī)

§ Mecazen pinti, cimri

بادهٔ ناسخته ده بسخت که باده
سست کند سخت‌را کلید خزانه
نظامی

Cimriye tartısız şarap ver ki şarap, pintiye hazinenin anahtarını gevşetir.

(Niẓāmī)

§ Tartmak mânasına gelen seḫten den mazi. Seḫt=tarttı.

یکی نره گوری بزد بردرخت
که درچنگ او پرمرغی نسخت
فردوسی

Bir erkek yaban eşeğini ağaca vurdu ki onun pençesinde bir kuş kanadı tartmadı: bir kuş kanadı ağırlığında gelmedi.

(Firdevsī)

Bu mânaya (s) nin ötresiyle suḫt de doğrudur.

سخت (suḫt) = Yaktı, yandı mânasına سوخت muhaffefidir.

دیك دانش اگر نخواهی پخت
هیزم جهل اگر نخواهی سخت
سنائی

İlim tenceresini eğer pişirmek istemezsen, cahillik odununu eğer yakmak istemezsen.

(Senā'ī)

سختانه (seḫtâne) = Kaba ve ağır söz.

سخت‌باز (seḫtbâz) = Usta kumarbaz.

سخت‌بازو (seḫtbâzū) = (*k.*) Kuvvetli.

اندکی سیم دیخت برمشتش
سخت بازو بزر توان کشتش
سعدی

Avucuna biraz gümüş döktü: para verdi. Kuvvet sahibini para ile öldürmek yani mağlûp ve râm etmek mümkündür.

(Sa'dī)

(*k.*) Himaye sahibi.

سخت پیشانی (seḫt pîşânî) = (*k.*) Korkusuz, cüretkâr.

این چه ابروی سخت پیشانیست
وین چه لبهای نرم گفتارست
صائب

Bu, ne cüretkâr kaştır! Bu, ne yumşak sözlü dudaklardır.

(Ṣā'ib)

سخت جان (seḫt cân) = Canı pek, çabuk çabuk ölmüyen.

سخت دل (seḫt dil) = Katı yürekli, şefkatsız.

سخت گفتن (suḫt guften) = Bir kimseye kalp kırıcı söz söylemek.

سخت کمان (seḫt kemân) = Kuvvetli, yayı kolaylıkla çeken tirendaz, ok atıcı.

چشم تو خدنگ ازسپرجان گذراند
بیچاره درست بدین سخت کمانی
حافظ

Senin gözün; oku can siperinden geçirir, bu kadar kuvvetli yayı kullanan hastayı kim görmüştür.

(Ḥāfıẓ)

سخت لگام (seḫt legâm) = Serkeş at.

سخت مغز (seḫt meğz) = Söz dinlemiyen ve kimsenin sözüne inanmıyan kişi.

چو روسان سخق کش وسخت هفز
فرهی شنیدند ازینگونه نغز
نظامی

Sıkıntıya alışkın, söz dinlemez Ruslar gibi bu türlü hoş bir aldanış dinlediler. (*Nizāmī*)

سخته (suhte) = Tartılmış

سخق (sehti)=Güçlük, meşakkat, sıkıntı, mazayaka.

گهر چون بآسانی آید بچنگ
بسخق چه باید تراشید سنگ
نظامی

Elmas kolaylıkla ele geçerse güçlükle niçin taş yonmalı.
(*Nizāmī*)

بهنگام سخق مشو ناامید
که ابر سیه بارد آب سفید
نظامی

Sıkıntı zamanında ümidi kesme; çünkü siyah bulut beyaz su yağdırır.
(*Nizāmī*)

تن آسائی گزیند خویشتن را
زن وفرزند بگذارد بسخق
سعدی

Vücudunun istirahatini ihtiyar eder de çoluk çocuğunu sıkıntıda bırakır.
(*Sa'dī*)

§ (*k.*) Çok.

سختو (sehtū) = Bumbar dolması.

مار سختوکه چو اوحلقه‌زند برته‌دیگ
من بپیچم بخود از آرزوش هم چون مار
بسحق

Yılana benziyen bumbar, tencere dibinde halkalanınca, ben, ona ıstiyakımdan yılan gibi kendi kendime kıvranırım.
(*Bashak*)

سختیان (sehtiyân) = Sahtiyan.

کفشگر هم آنچه افزاید زنان
می‌خرد چرم وادیم وسختیان
مولانا

Pabuççu, ekmekten artırdığını gön, deri, sahtiyan satın alır.
(*Mevlānā*)

سخره (suhre)=Ücretsiz zoraki iş gören kimse ve hayvan mânasına Arapçadır.

چو بردند اسب عمرترا عوانان فلك سخره
چه چوبی زین علف خانه که قحط افتاده درخوانش
خاقانی

Gezeğen yıldızlar (seb'ai seyyare) ömrünün atını mademki bedava olarak götürdüler; sofrasına kıtlık düşen bu ahırda (dünya) ne arıyorsun.
(*Hākānī*)

سخن، سخن، سخن (suhen, sehun, suhun) = Söz. Suhūn denildiği de vardır.

شبی ازنافهٔ مشکین سخن رفت هنوز
عمرها رفت وچو عنبر نفسم مشکینست
یغما

Bir gece misk göbeğinden söz açılmıştı; zamanlar geçtiği halde nefesim henüz buhurdan gibi misk kokuludur.
(*Yeğmā*)

چون درآید به ازتوئی بسخن
گرچه بهدانی اعتراض مکن
سعدی

Senden iyisi söze başlarsa iyi bilsen de itiraz etme.

(*Sa'di*)

بودنی بود می بیار کنون
وطل پرکن مگوی بیش سخن
رودکی

Olacak oldu; şimdi şarap getir, kadehi doldur, çok söyleme.

(*Rūdeki*)

سخن آرا ، سخن پیرا ، سخن تراز (suḫen ārâ, suḫen pîrâ, suḫen terâz) = söz tezyin eden.

سخن آفرین (suḫen āferîn) = Söz icadeden.

سخن آور (suḫen āver) = Söz getiren.

سخن پرداز (suḫen perdâz) = Söz tanzim eden.

سخن پرور (suḫen perver) = Söz besliyen.

سخن پژوه (suḫen pejve) = Söz araştıran.

سخن پیوند (suḫen peyvend) = Söz ulaştıran.

سخندان (suḫendân) = Söz bilen.

سخن زن (suḫen zen) = Söz vuran § Bilgin, akıllı.

سخن سرا (suḫen serâ) = Söz terennüm eden.

سخن سنج (suḫen sene) = Söz tartan, düşünerek söyliyen.

سخن شناس (suḫen şinâs) = Söz tanıyan.

سخن گستر (suḫen guster) = Söz yayan.

سخن گوی (suḫen gūy) = Söz söyliyen.

سخنور (seḫenver) = Söz sahibi. Bunların hepsi şair, edib, münşi, hatib fasih, beligden kinayedir.

نمی ماند ز کس جز یادگاری در جهان عالی
گلاب از گل سخنها از سخن پرداز می ماند
عالی

Âlî! Dünyada yadigârdan başka kimseden bir şey kalmıyor, gülden gül suyu; edibden sözler kalıyor.

(*'Âlî*)

صائب ز بلبلان نشود گر صدا بلند
کاهد سخن طراز هم آواز من بسست
صائب

Sâib! Eğer bülbüllerin sesi çıkmıyorsa benim ile ses birliği yapan söz tanzim eden kalemim kâfidir.

(*Ṣā'ib*)

نکو سیرتش دید وروشن قیاس
سخن سنج ومقدار مردم شناس
سعدی

Onu, gidişi iyi, doğru fikirli, muvazeneli söz söyleyici, insan kadrini bilir gördü.

(*Sa'di*)

سخن از پرده گفتن (suḫen ezperde guften) = Kinayeli söz söylemek.

تار طنبور که راز دل من می گوید
گوش کن گوش که از پرده سخن میگوید
حسین قلی میرزا

Tamburun teli ki benim gönlümün sırrını söylüyor; dinle, dinle ki kinayeli söylüyor.

(*Ḥuseyin Ḳuli Mirzā*)

سخن بکر (suḫeni bikr) = Şimdiye kadar kimsenin söylemediği ve muvaffak olamadığı söz.

سخن بی‌مغز ، سخن میان تهی (suḫeni bî meğz, suḫeni miyân tehî) = Mânasız laf.

سخن بادرهو- (suḫen pâderḫū) = Asılsız söz.

سخن‌تراش- (suḫen terâş) = Söze şekil veren.

سخن جور (suḫeni cevr) = (*k.*) Letafetsiz ve gönül inciten söz.

سخن چون فلك- (suḫeni çūn felek)= Yüksek kıymeti sebebiyle etrafa yayılan söz.

چون فلك از پای نبايد نشست
تاسخن چون فلك آيد بدست
شاعر

Felek gibi yüksek ve beliğ söz ele geçtikçe felek gibi sukut ihtimali yoktur.

(*Şā'ir*)

سخن چين (suḫen çîn) = Koğucu, iftiracı.

سخن داشتن- (suḫen dâşten) = Konuşmak, müsahabet etmek,

سخن درين نيست (snḫen derîn nîst) = (*k.*) Bunda dedikodu, şek ve şüphe yoktur.

سخن دل‌فروز ، سخن دل‌فروش (suḫeni dil furūz, suḫeni dil furūş) = (*k.*) Makbul söz.

سخن رس (suḫen res) = Çabuk anlayışlı.

سخن زمهرير (suḫeni zemherîr) = (*k.*) Tatsız, soğuk söz.

سخن ساز (suūen sâz) = Söz uyduran.

سخن سنگين (suḫeni seng) = (*k.*) Kulağa ağır gelen söz.

سخن شنو- (suḫen şenū)=Söz dinliyen.

سخن فربه (suḫeni ferbih) = (*k*) Hikmet âmiz, mânalı söz.

سخن فروش- (suḫeni furūş)=Yaltaklanıcı, dalkavuk, şair

سخن گذار (suḫen guzâr)=Söz ifa eden.

سخن کش (suḫen keş) = Sözün derinliğini bilerek dinliyen kimse.

محتاج سخن‌کش نشود طبع سخندان
نشتر نزندکس برگ ابر بهاری
تأثير

Şairin söz dinleyiciye ihtiyacı yoktur, bahar bulutunun damarına kimse neşter vurmaz.

(*Te'şir*)

سخن ناگوار (suḫeni nâguvâr) = Hazmedilmiyecek ağır söz.

گوش‌گو برناشنيدن زن‌كه خصمش مشكلست
صبر فرما سخت حرف ناگوا را می‌زند
ظهير

Kulağına söyle duymazlığa vursun; çünkü ona husumet müşküldur. Sabret, çok hazmedilmiyecek söz söylüyor.

(*Zehir*)

سَدّ (**sed**) = Sayılardan yüz. (ş) ile şöhret bulmuşsa da aslı (s) iledir; çünkü Farsçada (ş) harfi yoktur. (Ş) ile galatı meşhurdur.

سَدا (**sedâ**) = Yankı, aksiseda. Arapça şedâ bunun muarrebidir (Burhān). (S) ile mevcut kitapların hiçbirinde görülmemiştir (Nāşirî).

سَدَاب (**sedâb**) = Sedef denilen nebat. § Kuvvet ve kudret.

اگر صداب بکارند واز تو یادکنند
سداب صدی درتن فزون شود زسداب
رودکی

Eğer seni anarak sedef dikerlerse vücudunda sedeften mertlik kuvveti artar.

(*Rūdeki*)

بفرمود کاوند لختی سداب
بران اژدهازد چو برآتش آب
نظامی

Bir parça sedef getirmelerini emretti. Ateşe su vurur gibi o ejderhaya vurdu.

(*Niṣāmi*)

سَدَانِيَه (**sedâniye**) = Belḫ'a bağlı bir köy: Minūçihr şah zamanından is âmlık devrine kadar Nevbehâr adlı ateşgedenin vakıflarından idi. Mütevellisine Bermek denir برمك (*ba*).

سَدْپَايَه (**sedpâye**) = Kulağa kaçan: kuyruğu çatal bir küçük kara böcek.

سَدْكَام (**sedkâm**) = Zaruret sebebiyle bir kimseden bir şey istemek.

سَدْگَاه (**sedgâh**) = Dergâh.

سدگاه تو صد راه زسدکیس بلندست
بل سدهات از سدره واز سد سکندر
صفی

Senin dergâhın (kavsikuzah) eleğimsağmadan belki eşiğin; sidre ve İskender'in seddinden yüz defa yüksektir.

(*Ṣefi*)

سَدْكِيس (**sedkīs**) = Kavsikuzah: eleğimsağma denilen kemer biçiminde yedi renkli daire.

ندارد درگه شاه جهان دیس
بگیتی هیچ بجز قشال سد کیس
عمادی

Gihan padişahının dünyada kavsi kuzahtan başka benzeri yoktur.

(*'Imād*)

سَدَه (**sede**) = Eski İranlılar tarafından şemsî yılın on birinci ayının onuncu günü yapılan büyük bayramdır ki gecesi pek çok ateş yakılır, devlet ricali kuşlar vesair hayvanların aya larına bir demet kuru ot bağlayıp onu ateşlerler; biçareler çırpınarak uçup seğirttikçe gûya eğlenirlermiş.

نه آتشست سده بلکه آتش آتش تست
که یك زبانه بتازی زند یکی بخنق
وزان زبانه همی یك زمان برون نشود
زخاندان بد اندیش شاه جزشیون
عنصری

Sede nin ateşi ateş değildir; belki ateş senin ateşindir ki bir alevi Arabistana diğeri Hutene vurur ve o alev sebebiyle padişahın hanedanına düşman olanlardan dışarıya yastan başka bir şey çıkmaz.

(*'Unṣuri*)

Bugünden nevruza kadar elli gün ve elli gece itibariyle yüz olmasından, yahut Hazreti Âde-m'in evlâtları bugün yüze erdiğinden dolayı (sede) denilmiştir [*]. Muarrebi سذج sezek'tir § Karaağaç (*Ar.*) شجرالبق şecerülbek § Isfahan'da bir köy.

چار نعمت دارم بحمدالله صمد
کیک شوم وباد سخت وآب شور ونان جو
زاری

(Sede) de elhamdülillâh dört nimete malikim: meşum pire, sert rüzgâr, acı su, arpa ekmeği:
(*Nizâri*)

سر (ser) = Baş.

چاکر پوشکش در تو دارم
پیشکش (*ba.*).

§ Üst, yukarı.

سرنهادم سر تو دارم
سرنخت چشید جاه بادا
سرو سیران بر پای تو باد
لطفی

Sen Cemşid'in tahtının üstünde otur; büyüklerin tahtı senin ayağının altında olsun.
(*Nizâmi*)

§ Uc.

چنان زد بر جگرگاهش سرتیغ
که خون رنجست ازو چون آتش از سنگ
وحشی

Kılıcın ucunu çiğergâhına öyle sapladı ki buluttan sıçrıyan ateş gibi ondan kan fışkırdı.
(*Şâ'ir*)

§ Fikir ve hayal.

زروزگار بنالیدمی بدردم ازین پس
بران سرم که زدردم بروزگار بنالم
یغما

Halka, zamandan feryat ve şikâyet ederdim; bundan sonra halktan, zamana şikâyet ve feryat fikrindeyim.
(*Yeğmâ*)

تنك بادا سر من گر سر افسر دارم
تاز خاك درگهی تو سرم آغوشست
صائب

Başım, senin mahallenin toprağından nasibini aldıkça yani senin ikametgâhının toprağına yüzümü gözümü sürdükçe taç fikrinde isem başım toprak olsun. Allah canımı alsın.
(*Selmân*)

§ Meyil, sevda, muhabbet, istek.

لکنم زعشق توبه که سرگناه دارم
شاعر

Aşktan tövbe etmem, çünkü günaha girmek istiyorum.
(*Şâ'ir*)

یکی وقت من دلبری داشتم
بزیبا جوانی سری داشتم
سعدی

Bir vakit benim bir dilberim vardı; yakışıklı bir gence sevdalı idim.
(*Sa'dî*)

باروی اوخوکرده ام چون سرکنم بادیگران
یغما

[*] Nizâm, sedeye dair epiyce hikâyeler daha yazdıktan sonra bunların hepsi masaldır, işin hakikâti ateşe hürmetten ibaretdir, çünkü bugüne kadar Zerdüştilerden ateşe hörmet etmiyen yoktur, demiştir.

Onun yüzüyle ülfet etmişim; başkalarına nasıl meyledeyim.
(*Yeğmā*)

Cihet, yön, taraf, uc.

عاشق گرزین سروگرزان سرست

Aşıklık gerek o cihetten gerek bu cihetten olsun, âkıbet bize o tarafa kılavuzluk eder.
(*Mevlānā*)

§ Sayı, adet.

یکسر اسب = Bir tane at.

یکسر گوسفند = Bir tane koyun

§ Bir ulusun ve toplumun büyüğü, serdar bu mânaya (an) ile cemilenir. § Zübde, hulâsa, güç ve kuvvet mânalarına da gelir.

سرابالا (serâbalâ) = Aşağıdan yukarıya, Karşılığı سرازیر.

سرایا (serâpâ) = Sertâpâ mânasına olup baştan ayağa, tepeden tırnağa kadar, büsbütün demektir.

ای ترک سیه چشم سرایا همه جانی
تنها نه همین جان منی جان جهانی
قاآنی

Ey kara gözlü güzeli Baştan ayağa kadar cansın; yalnız benim değil cihanın canısın.
(*Kāāni*)

سرایاین. Yukardan aşağıya inine nispetle aşağı kat ve aşağı yol سرپائین serpâ'in de denir. Karşılığı serâbâlâdır.

سراخر (serāḫur) = Atların mümtazı ki hepsinin başında bulunur.

چو بیرون شد رکاب تو
سرآخر گشت بالائی
مولانا

Senin atın dışarı çıkınca en müteber atın yük hayvanından farkı olmaz.
(*Mevlānā*)

§ Ahır kâhyası.

سراروی (serârūy) = Baş damarı (*Ar.*)

سراسر (serâser) = Baştan başa, büsbütün.

کسانی که سلطان وشاه‌بشمند
سراسر گدایان این درگهند
سعدی

Şah ve şahinşahlar baştan başa bu dergâhın, kapının (dergâhi ilâhînin) dilencisid'rler.
(*Sa'di*)

سراسیمه (seraâsîme) = Şaşkın, müztarip ve hayran.

سراسیمه گشتند ازان کارزار
چنان لشگر کشته چندان سوار
فردوسی

O savaştan şaşkına döndüler. Öyle öldürülmüş asker! O kadar atlı!
(*Firdevsi*)

از آنجا سراسیمه بیرون دویدند
چنان شدکه کس گرد اورا ندید
نظامی

Oradan şaşkın bir halde dışarıya fırladı; öyle gitti ki kimse onun tozunu görmedi.
(*Nizāmi*)

سرآغاز (serāġāz) = Başlangıç.

سکندر صخارا سرآغاز کرد
درگنج اسکندری باز کرد
نظامی

İskender cömertliğe başladı ; kendisine ait hazinenin kapısını açtı.

(*Nizâmî*)

سراگوش ، سرآغوش ، سراغوج ، سراغج (serâguc, serâgūc, serâgūş, serâgūş) = Vaktiyle saçları içine topladıkları süslü başlık. Sorguç tâbiri bundan alınmıştır.

سراکوفت (serâkūft) = Başa kakma, serzeniş = سرگوفت.

سراگون (serâgūn) = Baş aşağı = سرنگون.

سرآمد (serāmed) = Seçkin, mümtaz, hepsinden yüksek § Serāmeden = tamam olmaktan mazii şuhudî.

سران چرخ (serâni çerḫ) = (*k.*) Melâikei mukarrebîn.

سرآوردن (serâverden) = (*k.*) Nihayet bulmak, sona eriştirmek, uc göstermek.

سرآوردن چیزی (serāverden çîzî) = (*k.*) Bir şeyi sona erdirmek.

بشیرینی برآرد نوبهار زندگانیرا
چوزنبور عسل آنراکه منزل مختصر باشد
صائب

Bal arısı gibi küçük bir evi olan, hayatının yeni baharını tatlılıkla sona erdirir.

(*Sā'ib*)

سراهنگ (serāheng) = (*Ar.*) پیشدار = öncü.

سراهنگ پاساقه از ابر وتیغ
برآورده کوهی زآهن بمیغ
هاتفی

Öncü ile artçı (pişdar ile dümdar) ok ve kılıçtan buluta kadar demirden bir dağ vücuda getirmiş.

(*Hâtifî*)

§ Zabıta memuru, gece muhafızı. Bu mânalara serheng de denir. Konuşmada سرهنگ mevki sahibine denir § Ahenk başlangıcı, hususiyle ilk nağme, səz çalına ve hanendelik.

نشست ودرزمان بگرفت درعشاق آهنگی
که ساز زهره‌ارا بشکست درحیرت سراهنگش
سیف اسفرنگی

Oturdu ve hemen uşaktan bir taksime başladı ki onun saz çalması Zührenin sazını hayret içinde itibardan düşürdü [*].

(*Seyfi İsferengî*)

§ Sazlarda bam tâbir olunan kalın tel.

سر ازآب بیگانه شستن (ser ezābi bîgâne şusten) = Yabancı memleket zaptetmek.

سرآنگه توان رآب بیگانه شست
که ازخون خود دست شوید نخست
خسرو

Yabancı memleket ele geçirebilmek için önce kendi hayatından vazgeçmeyi göze almalıdır.

(*Hüsrev*)

میکشم بار سر ازبهر نثار قدمش
ورنه باربرغش زحمت سر باریست
عماد

---

[*] Burhân ve Cihângîrî'de yalnız sâznevâzî ve ḫuvânendegi denildiği halde mütercim Âsım Efendi hanendebaşı tâbirini lafzından çıkarmış olacak.

زغال سنگ (zuğâl seng) = Taş kömürü=şebreng.

زغره (zeğere) = Kürk ve başlık etrafına dikilen deri = توار.

زغم (zngum) = Zulüm, tecavüz.

زغم بحال حریفان مستمند مکن
ابوشکور

Muhtaç arkadaşlara zulmetme.
(*Ebū Şekūr*)

زفت (zift) = Çam ağacı sâkızı.

زفو (zufū) = Bu lûgatin aslı (زفر) dir. Firdevsî'den yazdığımız beytîn sonu (zufreş, cigereş) dir. Reşîdî'nin bu tahkikini göremediğim için Cihângirî'ye uymuşum.

زکش (zikiş) = Kekre.

زمیاد (zemiyyād) = Tahfif ile zemyad da denir.

زمین از زیرپا کشیدن (zemîn ez zîri pâ keşîden) =Başka lûgatlerin yazdıkları gibi delilleri korkutmak kaydı yoktur. İsbat için yazdığım şiirden de bu kayıt sabit olmuyor.

زمین خوردن (zemîn ḫürden) — Yere düşmek.

زمیندار (zemîn dâr) = Yer sahibi.

زمین را برآسمان دوختن (zemîn râ berâsmân dûḫten) = Büyük yalan söylemek § Çok çalışmak.

گر زمین را برآسمان دوزی
ندهندت زیاده از روزی
اسدی

Ne kadar çalışsan sana rızkından fazlasını vermezler.
(*Esedî*)

زمین زدن (zemîn zeden) = Bir kimseyi yahut bir şeyi elinde olmayarak yere atmak.

زمین گیر (zemîn gîr) = Yerinden kalkamıyan kişi, kötürüm.

زمین لرزه (zemîn lerze) = Zelzele, yer depremi,

زن (zen) = İnsanın dişisi § Bir kimsenin refikası,

زنبر (zenber) = Çamur gibi şeyleri taşıdıkları tekne § Kadın götürcü: pezevenk.

زنبور عسل (zenbūr a'sel) = Balarısı.

زنج (zenc) = Cihângirî'ye uyarak çene mânasına yazmışsam da Evḥedî'nin beytindeki (zene) değil çene mânasına (zeneḫ) tır. Vezin zarureti dolayısiyle (n) sakindir.

زنخدان (zeneḫdân) = Kelimesinin evveline (câh) getirilerek yapılan câhı zeneḫdan terkibi yanlıştır, yahut câh zâ'id dir.

زندباد (zindebâd) = Yaşasın : meşrutiyetten sonra bu tabir bizdeki gibi İran'da da çok kullanılmıştır.

زنك (zenek)=Küçük kadın, merhamet, sevgi ve tahkir yerine kullanılır.

زنگله ، زنگوله (zengule, zengüle)=Küçük çan, çıngırak. (وله) küçültme edatıdır.

زنگه (zenege)=Kadıncağız (گ ، ه) ikisi de küçültme edatıdır.

زنه (zene) = Ateş ile terekküp ederse = زننده = vurucu mânasınadır § Tahkir ve merhamet mevkiinde kullanılır.

زنهار خوار (zinhâr ḫuvâr) = Kendi hâmisine kötülük eden.

به خیل هرکسی آیم بزنهار
نمی بینم بجز زنهار خواران
سعدی

Kimin zümresine iltica edersem kötülük edenlerden başka bir şey görmüyorum.
(*Sa'dî*)

زنی (zinnî) = İnci dalgıçlarının ıstılahında bir nevi parlak sadef.

زو (zū) = Bir nevi çocuk oyunu.

زواش (zuvâş) = Müşteri yıldızı (erendiz).

حسودانت را داده بهرام نحس
تورا بهره گرده سعادت زواش
اورمزدی

(*Mirrîḫ*). *Sakıt sana haset edenlere yumuzluk vermiştir, müşteri yıldızı sana saadet nasip etmiştir.*
(*Urmuzdî*)

= Zaveş.

زودا زود (zūdâ zūd) = Acele, çarçabuk.

زوده (zūde) = Nazik, pamuklu kumaş.

هر متاعی زمعدنی خیزد
قسب ازیزد وزوده ازصفاهان
قاری

Her meta bir madenden çıkar, keten bezi yezdden, pamuklu kumaş Isfahandan.

(*Ḳārî*)

زور آزما (zūr āzmâ) = Kuvvetini savaşta ve başka şeylerde tecrübe eden kimse.

زوردار، زورآور (zūrāver, zūrdâr) = Kuvvetli.

زورخانه (zūrḫâne) = İdman yurdu.

زورق (zevreḳî) = Derviş külâhı.

زورکی (zūrkî) = Zoraki dediğimiz.

زه ، زه (zih, zeh) = Birincisi esre ikincisi üstün ile ayırdığım bu kelimeleri Niẓâm esre ile zaptetmiştir Yaka kenarına dikilen şerit mânasına Ḫusrev'in şu beytiyle istidlâl etmiştir.

فاخته شیخانه دم ازحق زده
گرد گریبان زه ازرق زده

Üveyk kuşu yakasına mavi şerit dikip haktan dem vurmuş.

زهتاب (zihtâb) = Kirişçi, kaytancı.

زهر چشم (zehri çeşm)=(k.) Öfke ile bakış.

زهرگیا (zehr giyâ) = Zehirli ot.

جان افعی زده را نسخهٔ تریاك دهد
نطق جان پرور تو پرورق زهرگیا
سوزنی

Senin can besliyen nutkun, zehirli ot yapragına yılan sokmuş adama tiryak nushasının tesiri gibi tesir eder.

(*Sāzenî*)

زیر استکانی (zîr istekânî) = Filcan tabağı = na'lbekî.

زیرپیرهنی (zîr pîrhenî) = Fanile.

زیره آب دادن (zîre āb dâden)=(k.) Aldatmak, yalan yere vadetmek.

زیره بکرمان بردن (zîre bekirmân burden)=Kirmane kimyon götürmek (k.) faydasız iş yapmak.

زیف (zîf) = Suç § Edepsizlik § zift.

زیلو (zîlū) = Cihāngîrî her nekadar bunu kilim diye tarif etmişlerse de kilim, yün, yahut yarısı yün yarısı pamuktan dokunana denildiğinden; İrandaki camilerin yaygıları ise hep pamuktan yapıldığından zîlū bugün pamuktan dokunan kısmın adıdır (Niẓām).

ژوله (jūle)=Toygar kuşu. Reşîdî ile Niẓām'da jevrek, jevle şeklindedir. Burhān mütercimi, Naşırî gibi (jevrek) yazarak çulluk kuşu demiştir.

شارك چو مؤذن بسحر حلق كشوده
وان ژورك وآن صعوه اذن داده اذانرا
سنائی

Nuri kuşu seher vaktinde müezzin gibi seslenmekle toygar ve kuyruksalan kaşları ezanı dinliyorlar.

(*Senâ'î*)

ژه (je) = Çe: küçültme edatı.

ژیژ (jîj) = Kirpi mânasına da gelir.

ساختن (sâḫten) = Yeni bir şey meydana getirmek mecazen = vurmak mânasına da gelir.

ساختگی (sāḫtegî) || Yalan ve uydurma.

ساختمان (sâḫtmân) = Bina ve binaya lâzım olan şeyler.

ساخت وباخت (sâḫt u bâḫt) = Konuşmada bir kimsenin aleyhinde ittifak etmek mânasınadır.

ساد (sâd) = Her nekadar Cihāngîrî (ustâd) demişse de güzel ve hoş mânasına daha uygundur.

سار (sâr)=Çokluk gösteren mânasına şermsār, ḫâksâr, sengsâr çok utanan, çok aşağı, çok taşların altında kalan kelimelerini de ilâve etmiştir,

ساره (sâre) = Hazreti İbrahimin zevcesinin adı.

سازوباز (sâzubâz) = Cambaz = رسن‌باز.

السلام ای سیاه سازوباز
وحشی

Sana selām olsun ey kara cambaz.

(*Veḥşî*)

Baş yükünü; onun ayağına saçmak için çekiyorum; yoksa onun gamı yükü ile başın zahmeti fazla yüktür.

(*'İmād*)

سرازپا نشناختن (ser ezpâ neşinaḫten) = (*k.*) Şaşırmak, zihin karışmak.

سراز خود نبودن (serez ḫud nebūden) = Başkalarına hizmete hazır olmak.

سر ازشیشهٔ تهی چرب کردن (ser ezşişe'i tehī çerb kerden) = (*k.*) Aldatmak, iğfal etmek.

بخواه جامکه سرچرب کرد خصم ترا
بشیشهٔ تهی این آبکینه رنگ خراس
حسن غزنوی

Kadah iste: şarap içip zevkına bak. Çünkü bu mavi renkli büyük değirmen: felek senin hasmını aldattı.

(*Heseni Geznevī*)

سرافراز (serefrâz) = Başını yukarı tutan (*k.*) şerefli (*k.*) kibirli.

سرافشان (serefşân) = Baş saçıcı. (*k.*) kılıç ve o gibiler § Keyiften ve sarhoşluktan dolayı başını her tarafa oynatan.

سرافشاندن (serefşânden) = Baş saçmak (*k.*) başı feda etmek.

هرکسی‌که نه امروز سری در رهت افشاند
ردا نتواندکه سرازننگ برآورد
قاسم مشهدی

Her kim bugün senin yolunda başını feda etmezse yarın utancından başını kaldıramaz.

(*Ḳāsımı Meşhedi*)

سرافکنده (serefkende) = Başı düşmüş (*k.*) mahcup, hakîr.

سرانجام (serencâm) = İşin sonu.

بهست‌ونیست مرنجان ضمیر وخوش دل باش
که نیستیست سرانجام هرکمال‌که هست
حافظ

Var ve yok'la kalbini incitme, gönlünü hoş tut; çünkü mevcut olan her kemalin sonu yokluktur.

(*Ḥāfız*)

سرانداز (serendâz) = Baş örtüsü, hanımların başları açtırılmadan önce örtündükleri bürgü. Böyle hanımlara «ehli perde» derlerdi = çârḳed (*Ar.*) مقنعه.

ازانعمش برسرگردون نگر
مقنعهٔ سیم وسرانداز زر
خواجو

Onun nimetlerinden feleğin başı üzerindeki gümüş ve altın işlemeli baş örtüsüne bak.

(*Ḫuvācū*)

§ Kibir ve naz yahut sarhoşluk saikasiyle başın hareketi.

زیاد یوی است امروز درباغ
درختان جمله رقاص وسرانداز
مولانا

Bugün bağda bütün ağaçlar senin kokunu hatırladıklarından raksedip başlarını sallıyorlar.

(*Mevlānā*)

چو پادشاهان سرانداز باشد زمی
فتد بی‌خبر ازسرش تاج کی
خسرو

Padişahın başı şaraptan sallanırsa, padişaha mahsus taç habersizce başından düşer.

(*Ḫusrev*)

§ Baş feda eden, pervasız, çevik.

سرانداز درعاشقی صادقست
که بدزهره برخویشتن عاشقست
سعدی

Âşıklıkta başını fedaya cesaret eden, sadakat göstermiş olur; çünkü korkak, kendine âşıktır.
(Sa'di)

سروقص وسراندازیست سرو ولاله‌را باهم
سهی سروی بدست آریم ودرپایش سراندازیم
کمال

Selvi ile lâlenin birlikte raksa ve salınmaya istekleri vardır. Bir düzgün selvi (güzel) ele geçirelim de ayağına başımızı feda edelim.
(Kemâl)

Çatı direği § Büyük halıların başına enine konulan seccade § Musikide sofiyane denilen makam.

سر اندرزدن (ser enderzeden) = (*k.*) Korkudan gizlenmek § Başı yakaya çekip tefekküre dalmak.

او چو شیری بیکی کوشهٔ کشتی بنشست
من سراندرزن وبیرون‌زن همچون روباه
انوری

O aslan gibi geminin bir köşesine oturdu. Ben korkudan tilki gibi başımı gizleyip çıkarıcı.
(Enverî)

سرانگشت (serenguşt) = Parmak ucu.

سرانگشتی (serenguştî) = Un ile yapılan bir nevi aş. Türkçe basma aşı derlermiş § Parmaklara yakılan kına. Besten kelimesiyle kullanılır.

سربارى (serbârî) = Büyük yük üzerine konulan küçük yük. Türkçesi (zelber) dir.

بار هجران بردلم خود بود وغم
برسرش تاکی ببر باری تهی
مجد همگر

Gönlümde zaten ayrılık yükü ve elemi var iken ne vakte kadar ilâve edeceksin.
(Mecdi Hemger)

§ Başta götürülen yük.

سرباختن (serbâḫten) = Yüksek bir maksat uğurunda başını feda etmek.

سرباز (serbâz) = Baş oynatan, başını feda edendir ki şeci ve bahadırdan kinayedir § Asker hususiyle piyade.

سربازی ازسپاه خدیو جهان بدم
بی‌نام وبی‌نشان وتهی دست‌وخاکسار
قاآنی

Cihan padişahının askerinden adı sanı belirsiz fakir, zelil bir fedai idim
(Kāānî)

سرباززدن (serbâzzeden) = Yüz çevirmek, uzaklaşmak.

سرباز کردن (serbâz kerden) = Çıban ve yaranın başı açılmak.

سرباك (serbâk) = Hâkim, siyasi zabıta memuru.

دین حقرا نه چون تو یك سرپیر
ملك شهرا نه چون تو یك سرباك
ابوالفرج

Hak dinin, ne senin gibi bir bilgini var; ne de padişah mülkünün, senin gibi bir memuru,
(Ebülferec)

سربتیغ خاریدن (serbetîġ ḫârîden) = (*k*) Öldürmek.

سربخش (serbeḫş) = Hisse ve nasıp.

چو نوبت بسر بخش هارا رسید
شتر بارزر تا بخارا رسید
نظامی

Nöbet Dârâ'nın hissesine gelince deve yükü altın Buhara'ya erişti.

(*Niẓāmī*)

سر بر کردن، سر بر تافتن، سر بر آوردن (ser ber āverden, ser ber tâften, ser ber kerden) = Baş kaldırmak, baş bükmek (*k.*) isyan etmek.

سر بر خط داشتن (ser ber ḫaṭ dâşten) = (*k.*) = Emre itaat etmek.

سر بر زانو نشستن (ser ber zânū nişesten) = (*k.*) Kamburlaşmak, murakabeye varmek, düşünceli ve kederli oturmak.

سر بر زدن (ser ber zeden) = سر زدن (*ba.*).

سر برغ (ser berġ) = Su başı, suyun taksim olduğu yer.

سر بر کردن (ser ber kerden) = سر بر آوردن (*ba.*).

سر بر گرفتن (ser ber giriften) = Başını kaldırmak, meselâ uykudan uyanmak.

بهلو منه که یارت پهلوی تو نشسته
برگیر سرکه این سر خوش زان سر مست امشب
مولانا

Yatma; çünkü sevdiğin yanındadır; başını kaldır, uyuma ki bu baş, bu gece o baştan zevk almıştır.

(*Mevlānā*)

سر بر کمر زدن (esr ber kemer zeden) = (*k.*) Delirmek.

سر بر نهادن (serber nihâden) = (*k.*) Susmak, söz söylememek.

سر بریدن (ser burîden) = Boyun vurmak, boğazlamak.

سر بزرگ (ser buzurg) = (*k.*) Derecesi yüksek, şanı büyük kimse.

شبانی پیشه کن بگذار گرگی
مکن با سر بزرگی سر بزرگی
نظامی

Çobanlığı âdet et, kurtluğu bırak; büyüğe karşı büyüklük taslama.

(*Niẓāmī*)

سر شرا با فسر کرای کند
باین سر بزرگیش نامی کند
نظامی

Başını taç ile kıymetlendirir, bu yüksek derece ile onu ünlendirir.

(*Niẓāmī*)

سربست (serbest) = Testi, kise gibi ağzı bağlı olan şey § (*k.*) Halli mümkün olmıyan güç şey. (Nefîsî) bizim kullandığımız hür mânasına da yazmıştır. سربسته (serbeste) = Serbest (*k.*) gizli, örtülü, kapalı.

بر سم اول سؤال سربسته
تا جوابم دهد بآهسته
نظامی

İptida gizlice bir sual sorayım ki bana teenni ile cevap versin.

(*Niẓāmī*)

سخن سربسته گفتی با حریفان
خدا را زین معما پرده دار
حافظ

Dostlara sözü kapalı söyledin. Allah aşkına bu muammadan perdeyi kaldır; kapalı sözü açıkla.

(*Ḥâfıẓ*)

§ (*k.*) İşaret, ima.

سربستی (serbestî) = Serbestlik, hürriyet,

سربسر (ser beser)=Baştan başa.

چون تو بیرون می‌روی ازبند زندان لباس
سربسر روی زمین گو خاردامنگیر باش
صائب

Mademki sen elbise zindanı kaydından kurtuluyorsun; yer-yüzü baştan başa eteğe takılıcı diken olsun.

(*Ṣā'ib*)

سربکف (ser bekef) = (*k.*) Canını muhataraya koyarak bir işe hazırlanma.

سربلند (ser belend)=Şan ve şeref sahibi, öğünücü.

برآستان جانان گر سرتوان نهادن
گلبانك سربلندی برآسمان توان‌زد
حافظ

Sevgilinin eşiğini öpmek müyesser olursa, öğünme alkışını göğe ulaştırmak mümkündür.

(*Ḥāfıẓ*)

سربها (serbehâ) = Öldürme ve yaralamada suçlunun ödemeye mecbur olduğu para, diyet; esiri kurtarmak için verilen para, fidyei necat.

سرپازدن (serpâ zeden) = Tekmelemek.

سرپاس (serpâs) = Bekcibaşı.

بجز خیال کسی شبروی نیارد کرد
دران دیارکه سرپاس ناس تو عسست
ابن یمین

Senin şiddetin bekçibaşısının, gece muhafızı olduğu memlekette hayalden başka kimse hırsızlık edemez.

(*İbni Yemîn*)

§ Topuz.

دران زمین‌که رود تابنل بخازه فرو
زسیل خوف دلیران قوائم افراس
دلاوران وغازا درد خناجردل
سران معرکه را سرزنش کند سرپاس
منصور شیرازی

Bahadırların sel gibi akan kanından atların bacakları koltuklarına kadar balçığa battığı yerde; hançerler harb dilâverlerinin yüreğini parçalar; topuzlar cenk serdarlarının başını ezer.

(*Menşūri Şirāzi*)

کجا برآرد سردشمنش‌که پیوسته
زراه کینه زند چرخ برسرش سرپاس
فخری

Felek kin tarikiyle mütemadiyen başına topuz vurdukça düşmanı nerede baş kaldırır: isyan eder.

(*Fehrî*)

سرپا نشستن (serpâ nişesten)=Ayakları yere basıp incikleri dikerek oturmak.

سرپستان سیاه کردن (seri pistân siyah kerden(= Çocuğu memeden kesmek için memenin ucunu karalamak.

سرپنجه (serpençe) = El parmaklarının ucu (*k.*) kuvvetli, zorlu, zalim, korkusuz.

یکی پادشه زاده درگنجه بود
که دور از تو ناپاك وسرپنجه بود
سعدی

Gence'de bir şehzade var idi ki (senden uzak olsun) fâsik ve zalim idi.

(*Sa'dî*)

§ Zor ve kuvvet mânasına da gelir.

بهنگام سرپنجه روباه لنگ
چه گونه نهد پای پیش پلنگ
نظامی

Kuvvet zamanında topal tilki, kaplanın önüne nasıl adım atar.

(*Nişāmî*)

دیر وزود از کفم بخواهد برد
دل بسرپنجه خواه وخواه بفن
یضا

Göğlümü ister kuvvet, ister ustalıkla ergeç elimden alacaktır.

(*Yeğmā*)

(R) nin esresiyle pençenin ucu mânasına geldiği gibi kuvvet mânasını da ifade eder.

شیرژیان که لاف سرپنجه میزند
از دست مور درکف صد محنت وعناست
ظهیر

Kuvvetten dem vuran kükremiş aslan, karıncanın elinden, ziyade mihnet ve meşakkat içindedir.

(*Ẓehîr*)

سرپوش (serpūş) = Kadın baş örtüsü. Tencere sahan, şişe kapağı gibilere de denir = سرپوشنه serpūşne, سرپوشه serpūşe. سرپوشیده (serpūşîde)=Kız oğlan kız dediğimiz.
سرپیچیدن (serpîçiden) = Baş çevirmek (*k.*) itaatsizlik etmek.

تو برکرهٔ توسنی بزکر
نگر تانپیچد زحکم تو سر
سعدی

Sen yüksek bir yer üzerinde serkeş bir tay üstündesin. Dikkat et ki sana itaatsizik etmesin.

(*Sa'dî*)

سرتافتن (sertâften) = İtaat etmemek.
سرت سبزباد (seret sebzbâd) = (*k.*) Ömrün uzun olsun, çok yaşa.
سرت گردم (seret gerdem) = (*k.*) Kurbanın olayım.

سرت گردم بده ساقی ازان داروی مرد افکن
مگر یك لحظه خودرا از دوعالم بخبر سازم
یضا

Ey sâkî! Kurbanın olayım; o, insanı yıkan ilaçtan ver; belki bir lâhza kendimi iki âlemi düşünmekten kurtarırım.

(*Yeğmā*)

سرتاسر (sertâser) = Serâser: tahfif ile سرتسر serteser de denir.

دفتر آزادگان پرسیدم از ابنای دهر
دفتری دردست من دادند سرتاسر سفید
شاعر

Zemane oğullarından, hürlerin defterini istedim;elime baştan başa beyaz bir defter verdiler.

(*Şā'ir*)

گفتش بگوش هوش در اسرار غیبی سرتسر
دانای بی‌فکر ونظر گویای بی‌کام وزبان
جامی

Fikir ve nazara muhtaç olmıyan (علیم) alîm, damak ve dilden münezzeh olan کلیم kelîm, onun akıl kulağına gayba âit sırları baştan başa söyledi.

(*Cāmî*)

سرتیب (sertîb)=Serhenk'ten yüksek, serdar'dan aşağı olan komutan.

سرتیر (sertîr) = Kadir ve şeref sahibi, bilgin. سرتاك (*ba.*).

سرتیز (sertîz) = İğne, diken, mızrak gibi şeyler (*k.*) öfkeli kimse (*k.*) kirpik.

سرتیغ (sertîğ) = Kılıcın ucu, dağın ucu (*k.*) aydınlık.

سرجفت کردن (sercuft kerden) = (*k.*) Baş başa verip fısıldaşmak.

سرجنگ (serceng) = Başbuğ, serasker.

سرجوش (sercûş) = Yemeğin ilk ağızlığı, üzerine gelen yağlı tarafı.

زهر چیزی‌که طعم نوش دارد
حلاوت بیشتر سرجوش دارد
نظامی

Her tatlı olan şeyden, yemeğin ilk ağızlığının tadı fazladır.
(*Nizâmî*)

شب آمد وجوش خلق بنشست
برخیزکه زان ماست سرجوش
مولانا

Gece geldi, halkın gaileyanı yatıştı; kalk çünkü yemeğin seçkini bize aittir.
(*Mevlânâ*)

سرچاه (seri çâh) = Kuyu ağzı.

سرچشمه (ser çeşme) = Suyun çıktığı yer, memba.

سرحمام (ser ḥemmâm) = Hamamda soyunulacak yer.

سرخر (serḫer) = Eşek başı (*k.*) utanmaz, hayâsız § Bir toplantıda yerini tecavüz eden kişi.

سرخوان (serḫuvân) = Hanende ve zikredenlerin başı.

سرخوانی (serḫuvânî) = Hanendeliğin iptidasıdır ki şimdi (der âmed) deniyor.

ای مطرب داود دم آتش بزن در رخت غم
بردار بانگ زیروبم‌که وقت‌سرخوانیست این
مولانا

Ey Davud nefeşli mutrip! Gam metaını ateşle; ince ve kalın sedayi yükselt; çünkü bu okumaya başlıyacak zamandır.
(*Mevlânâ*)

سرخود گرفتن (seri ḫud giriften) = Başını alıp gitmek, kendi yolunu takip etmek (*k.*) Tahkir etmek.

سرخود گیر زدرگاه بهشت ای رضوان
که در اهل کرم نیست بدرمان محتاج
صائب

Ey cennetin kapıcısı! Cennetin kapısından git, kerem ehlinin kapısı dermana muhtaç değildir.
(*Ṣâ'ib*)

گفتی سرخود گیر وبرو از سرکویم
این‌را بکسی‌گوی‌که پاداشته باشد
صائب

Benim mahallemden git, kendi yolunu takip et dedin. Bunu takatı olan kimseye söyle.
(*Ṣâ'ib*)

سرخویشتن گرفتن (serḫuyeşten giriften) =

باعارض تو چهره شدن حدشمع نیست
گریان زبزم رفت وسرخویشتن گرفت
کلیم

Senin yanağınla karşılaşmak mumun haddi değildir, mum ağlıyarak meclisten başını alıp gitti.
(*Kelîm*)

سردادن (serdâden) = Salıverme.

اسیر درعاشق مارا بمرغ بسملست
تارما صیاد سرانگرفت ماراسرنداد
سلیم

Biz âşıklıkta yarı boğazlanmış kuşa benzeriz, avcı bizim başımızı almadıkça bizi salıvermedi.

(*Şlim*)

سردر نشیب کردن (serder neşîb kerden) = (*k.*) Mahcup olmak § İtibar azalmak.

سردست (serdest) = Alelhesap verilen para.

سردست افشاندن (seridest efşanden) = (*k.*) Terk etmek § Öfkelenmek.

فشاند سردست برکائنات

Dünyayı terkeder ve ondan yüz çevirir.

§ Raksetmek.

سردستی (serdestî) = Çarçabuk yapılan iş, kolaylıkla husule gelen şey.

سردستی است شعر من ایراکه می‌نداد
ایکار فکر برحسب اختیار دست
کمال

Şiirim çarçabuk yazılmıştır. Çünkü fikrim kızlarını istediğim gibi ele geçiremedim.

(*Kemāl*)

سردم (serdem) = Tütün ve başka şey içenlerin toplandıkları nefes ve duman dolu yer (kahvehane). Orayı idare eden kimseye (سردم‌دار) dedikleri gibi idman yurdunun güreş müsabakalarında pehlivanları trampet ile idare eden kimseye de bu unvanı verirler (Nizām).

سر رسن یافتن (seri resen yâften) = İpin ucunu bulmak, ip ucu ele geçirmek, işi anlamak.

سررشته (serrişte) = Birinci (r) nin cezimi ve esresiyle ip ucu (*k.*) istenilen şey, maksat, emare, vesile.

درین چرخه نظر کردند بسیار
سررشته نشد برکس پدیدار
دهلوی

چرخه (*ba.*).

سررشته ازدست رفتن (seririşte ez dest reften) = İpin ucu elden gitmek (*k.*) şaşırmak, güçlük çıkmak, maksada nail olmamak § Ölmek

سررفتن (serreften) = Sulu bir şey kaynarken biraz taşmak § At ve eşek yürürken tekerlenmek

سررفته (ser refte) = İnsanın alın yazısı.

روزی سررفته افزونتر بنادن می‌رسد
طفلرا بایك دهن شیراردو پستان می‌رسد
تأثیر

Mukadder olan rızk, cahillere daha ziyade erişir, çocuğun ağzı birken iki memeden süt emer.

(*Te'şir*)

سرزدن (serzeden) = Başa kakmak, serzeniş etmek § Baş kesmek, boyun vurmak § zuhur etmek.

سخن بوصف رخش چون زخاطرم سرزد
زمطلع سخنم آفتاب سربرزد
سلمان

Gönlümden onun yüzünü öğmeğe dair söz geçince sözümün doğusundan güneş zuhur etti.

(*Selmān*)

سبزه سرزه ازگلش درخط شدم ازباغبان
یغما

درخط شدن (*ba.*).

Bu mânaya (serberzeden) de denir.

چو خورشید سربرزه از کوهسار
بدیدند ازدور جمی سوار
شاعر

Dağdan güneş zuhur edince uzaktan atlı bir cemaat gördüler.

(*Şā'ir*)

سرزده (serzede) = Başa kakılmış § Boynu vurulmuş, başı ezilmiş.

چون مار سرزده پیچم بخویشتن
موری اگر بسهو شود پایمال من
صائب

Eğer bir karınca yanlışlıkla ayağımın altında ezilirse başı ezilen yılan gibi kendime dolanırım: muztarip olurum.

(*Sā'ib*)

Müsaade almadan ansızın bir yere girmek.

دی شب رقیب سرزده آمد بزم یار
من باده خوردم او عرق انفعال خورد
شفیع

Dün gece rakîp izin almadan sevgilinin meclisine çıkageldi, ben şarap içtim o, sıkıntısından terledi.

(*Şefi'*)

آید بخنده زار جمال تو سرزده
گر شاخ گل گره نزند پای غنچه را
ظفرا

Eğer gül dalı goncanın ayağını bağlamazsa ansızın senin güleç yüzünü görmeye gelir.

(*Ṭuğrā*)

سرزلف (seri zuluf)=Naz ve şive.

از رشك بنفشه را پریشان داود
زلفش سرزلفی که بریحان دارد
ظهوری

Fesleğene karşı naz ve işve eden zülfü, menekşeyi hasedinden perişan eder.

(*Ẓuhūri*)

بسرزلف اگر حرف زنی مشکل نیست
مشکل آنست که باچین جبین میگوئی
رفیع

Naz ve eda ile söz söylersen güce gitmez, kaşlarını çatarak söylersen o güce gider.

(*Refi'*)

سرزن (serzen) = سرکش (*ba.*).
سرزنش (serzeniş) = Başa kakış, muaheze.

اسیر بند بلارا چه جای سرزنشست
گرت معاونتی دست دردهد دریاب
سعدی

Belâ zincirine esir olanı muahezenin yerimidir? Eğer bir yardım edebilirsen et.

(*Sa'di*)

سرزیر (serzîr) = Baş aşağı.

باد آمد شاخرا سرزیر کرد
طبعرا برخوردن آن چیر کرد
مولانا

Rüzgâr geldi, dalı eğdi, tabiatı onu yemeğe icbar etti.

(*Mevlānā*)

سرزیره (serzîre)=Hoş kokulu bir nebat.
سرسیگار (sersîgâr) = Cığara ağızlığı.
سرکار (serkâr)=İş başı, reis.
سرگذشت (sergüzeşt) = Baştan geçen şey.

از ایشان خبرهای آن کوه‌ودشت
بپرسید وآگه شد از سرگذشت
نظامی

Onlardan o dağ ve sahranın ahvalini sordu ve sergüzeştini öğrendi.

(*Niẓāmī*)

سرگران (sorgirân) = Mütekebbir, öfkeli, başı ağrıyan.

رفت سوی تربت او سرگران
چون نگه یار سوی عاشقان
سلیم طهرانی

Sevgilinin âşıklara bakışı gibi mağrurane onun türbesi tarafına gitti.

(*Selimi Ṭehrānī*)

بنفشه سنبل زلفت بخواب دیدشبی
علی‌الصباح پریشان وسرگران برخاست
سلمان

Menekşe sümbüle benziyen zülfünü bir gece rüyada gördü, sabahleyin perişan ve mahmur olarak kalktı.

(*Selmān*)

سرگردا (sergerdâ) = Baş dönmesi (*Ar.*) دوار.

سرگردان (sergerdân) = Başı dönücü, şaşkın, mütehayyir.

سرکردن (serkerden) = Bir kimse ile beraber yaşamak § Başlamak.

سرکردن قلم (serkerdeni kalem) = Kalemi yontmak,

سرگرفتن (sergiriften) = Muvafakat etmek.

بهای بوسه‌اش سری دهم چون زر نمی‌گیرد
خیالی کرده ام یاخویش اما سر نمی‌گیرد
بیدلنا

O öpücüğü para karşılığı vermediği için başımı vermek: feda etmek isterim, öyle kuruyorum ama muvafakat etmiyor.

(*Biyānā*)

سرگرفته (sergirifte) = Öfkeli, azarlayıcı § Rengi kaybolmuş, soğumuş § Başı ağrıyan § Puşt.

درآمد سرگرفته سرگرفته
عتاب سخت بامن درگرفته
نظامی

Beni şiddetle azarlıyarak öfkeli öfkeli içeri girdi.

(*Niẓāmī*)

آن شمع سرگرفته دگرچهره برفروخت
وان پیر ساخورده جوانی زسرگرفت
حافظ

O başı alınan mumun çehresi tekrar aydınlandı. O yaşlı ihtiyar yeniden genceldi.

(*Ḥāfıẓ*)

سرگرم (sergerm) = Aşk ve muhabbetle meşgul kimse § Mahmur.

سرگره (sergirih) = Tespihlerde imame geçirilecek yere yapılan düğüm.

سرکش (serkeş) = Söz dinlemiyen, yola gelmiyen insan ve hayvan.

سرکشیدن (serkeşîden) = Söz dinlememek § Sulu bir şeyin kabına dudağı değirir değirmez içindekini içivermek.

سرگشته (sergeşte) = Başı dönmüş, şaşkın, mütehayyir.

رهبری جوی درین بادیه هر سوی رهیست
مرد سرگشته چه داند که کجا باید رفت
سلمان

Bir yol gösterici ârâ. Bu çölde her tarafa yol vardır; şaşkın adam nereye gitmek lâzım geldiğini ne bilsin?

(*Selmān*)

هرکه تازد سوی کعبه بی‌دلیل
همچو این سرگشتگان گردد ذلیل
مولانا

Her kim Kâbeye delilsiz seğirdirse bu şaşkınlar gibi zelil olur.

(*Mevlânâ*)

سرنگون (sernigun) = Baş aşağı.

چون چنگم ازغم سرنگون کان دلستانم میرود
نالندرگها درغم کز سینه جانم میرود
ناصر

O gönlümü alan, gidiyor diye kederimden çenk gibi iki büklüm oldum. Vücüdumdaki damarlar inliyorlar; çünkü göğsümden canım gidiyor.

(*Nâşır*)

§ Alçak, hakir, kederli, utangaç.

سرنوبه (sernevbe) = Bekçi başı.

سرنوشت (sernivişt) = Alın yazısı, mukadderat.

عرفی ازاندیشهٔ بیهوده بازا چاره چیست
سرنوشتت یابهشت جاودان یاآتشست
عرفی

Ey Urfil Beyhude düşünceden vazgeç. Başının yazısı ya ebedi cennet ya ateştir.

(*'Urfî*)

سُر (**sur**) = Pabuç yahut Horasan köylülerinin giydikleri, yüzü, siyah iplikten yapılan nev'i. Surger=pabuççu § Boza dediğimizdir ki darı unundan yapılır.

در آرزوی خدمت اوطوق بندگی
روشن دلان بگردن آزاد وحرکنند
یادکفش برندنخست از سر نشاط
آنانکه قصد باده وآهنگ سرکنند
حمید لومکی

Parlak fikirliler, ona hizmet emeliyle hür ve serbest olan boyunlarına kölelik tokasını geçirirler. Neşelenmek hevesiyle şarap ve boza içmek istiyenler iptida onun cömert elini anarlar.

(*'Amîd Lümekî*)

§ Kurdeşen denilen hastalık § Kılıç balığı § Oluk § Bir nevi raks § Kırmızı = surḫ (*muḫ.*).

سَرا (**serâ**) = Surûden = Taganni etmek, ırlamak tan emir, (*İsfa. muḫ. vas.*).

مرغ زیرك اشود درچمش نغمهٔ سرا
هر بهاری‌که زدنبال خزانی دارد
حافظ

Akıllı kuş, sonunda güzü olan bir baharın çimeninde ötmez.

(*Hâfız*)

§ Serây=Hane muhaffefi olur.

مده راه درخانه بیگانه‌را
وگر نه سرا نام‌تن خانه‌را
محمد جان

Yabancıyı evine sokma, eğer sokacak olursan evinin adını kervansaray koy.

(*Mehmed Cân*)

سرا بستان (serâ bustân) = Ev avlusundaki bahçe.

سَراب (**serâb**) = Uzaktan su gibi görünen çorak yer. Türkçesi ılgımsalgım ve pusarık'tır.

دل ازوصال تو قانع نمی شود بخیال
که ذوق آب زلال ازسراب نتوان یافت
عماد

Gönül senin hayalinle birleşmeye kanaat etmez, çünkü tatlı suyun zevkını su gibi görünen şeyde bulmak mümkün değildir.
(*'Imād*)

Azerbaycanda bir köydür ki güzel elması ve dağında sinir hastalıklarına iyi gelen bir kaplıcası vardır. [*] Pınar başı su bölüşüldüğü yer § Mevcut olmıyan ve asılsız şeyden, kibir ve gururdan kinayedir.

سراپرده (serâperde) = Padişah çadırı, otak.

سراپرده زد شهریار جهان
بگردش دلیران روشن روان
فردوسی

Cihanın padişahı, etrafında parlak ruhlu bahadırlar olduğu halde çadır kurdu.
(*Firdevsī*)

§ İkametgâh ortasına çekilen perde, harem perdesi.

بگردد سراپردهٔ چرخ وانجم
میان تو وکعبهٔ وصل حائل
شاه طاهر

Felek ve yıldızların perdesi, seninle birleşme kâbesinin arasına engel olmaz.
(*Şāh Ṭāhir*)

§ Çadır etrafına çepçevre çekilen ve sokak denilen perde. Aslı, perde'i serây = ev perdesidir. Muarrebi surâdik'tır.

سراچه (serâçe) = (*k.*) Evceğiz (*k.*) dünya.

بهرام درین سراچهٔ پرشروشور
تاکی بحیات خویش باشی مغرور
کرده است درین مرحله صیاد اجل
دو هرقدمی هزار بهرام بگور
بهرام میرزای صفوی

Behram! Bu fitne ve fesat dolu dünyada kendi hayatına ne vakte kadar mağrur olacaksın. Bu durakta ecel avcısı her bir adımda bin Behram'ı mezara sokmuştur.
(*Behrām Mirzāyi Ṣefevī*)

میان کعبه وما گرچه صد بیابانست
دریچهٔ زحرم در سراچهٔ جانست
عماد

Kâbe ile bizim aramızda her ne kadar yüz çöl yani çok mesafe varsa da Haremi Şeriften can evceğizine bir pencere vardır.
(*'Imād*)

(نثر)

سنگ سراچهٔ دلرا بالماس آب دیده می سفتم
سعدی

Gönül evceğizinin taşını, elmasa benziyen göz yaşımla deliyordum: katılaşan kalbimi yumuşatmaya çalışarak ağlıyordum.
(*Sa'dī*)

سراچهٔ اورلنگ (serâçe'i örneg) = (*k.*) Dünya.

سراچهٔ ضرب (serâçe'i żerb) = Zarphane.

سراچهٔ کل (serâçe'i kul) = Arşıâlâ.

سَرابیلی (**serâbīlī**) = Puşt.

سَرَاد (**serâd**) = Hurma koruğu.

[*] Burhāni Cāmī' adlı Farsçadan Farsçaya lügat müellifi Mehmed Kerīm buralı olduğunu söylüyor.

سَرادار (**serâdâr**) = Tımarhane hizmetçisi, muhafızı, gardiyan.

ازان دیوانهٔ ناکرده زنجیر
سرادارانِ همی خوردند تشویر
نزار

O zincire vurulmıyan deliden, gardıyanlar çok mahcup oldular.

(*Nizârî*)

§ Saray ve kervansaray bekçisine de derler.

سَرآل (**serāl**) = Felek ve değirmen gibi bir düzüye dönen kimse ve şey.

شدم برسرانجمن سرزده
که سرم برود شد زسرآل من
نزاری

Ansızın meclis tarafına gittim; çünkü sırrım biteviye dolaşmamdan anlaşıldı.

(*Nizârî*)

سَراماج (**serâmâc**) = Boyunduruk = yūġ.

سَراوَند (**serāvend**) = Sarı renk.

سَرای (**serây**) Ev.

نام نیکو گر بماند زادمی
به کزو ماند سرای زرنگار
سعدی

Bir adamdan iyi ad kalırsa yaldızlı saray kalmasından daha iyidir.

(*Sa'dî*)

ما کاروانیم جهان کاروانسرای
درکاروانسرا نکند کاروانسرای
شاهی

Biz kervan halkıyız; cihan kervansaraydır: büyük bir handır. Kervansarayda, kervan ev yapmaz: bir düzüye oturmaz.

(*Şā'ir*)

§. Serâ'îden yahut surūden = Irlamak, taganni etmek'ten emir (*isfa. muḫ. vas.*)

همی سراید چنگ آن نگاو چنك سرای
نبید باید وخالی زگفتگوی سرای
فرخی

O, çenk çalan güzel, mütemadiyen çenk çalıyor. Hurma şarabı ve evin dedikodudan hâli kalması lâzım.

(*Ferruḫî*)

سرایان (serâyân) = Serâyîden ve surûden mastarından sıfatı müşebbehe, sıfatı haliye.

بمسجد درامد سرایان ومست
می اندر سر وسالگینی بدست
سعدی

Başta şarap, elde kadeh, nağme ederek sarhoş bir halde mescide girdi.

(*Sa'dî*)

سرایش (serâyiş) = İnsan sözü, kuş nağmesi, ötmesi, ırlayış.

سراینده مرغی ازین بوستان
سرایش چنین کرد بادوستان
سراینده خود می نگردد خموش
ولیکن نه هروقت بازست گوش
خسرو

Güzel sesli bir kuş, öttüğü bahçeden, dostlarına karşı şöyle hitabettil Nağme eden hiçbir zaman susmaz; fakat her vakit

kulak açık değildir: can kulağiyle dinleyici yoktur.

(*Ḫusrev*)

سرای سپنج (serâyi sipenc) = (*k.*) Bekçi kulübesi, dünya.

سرای سرور (serâyi surūr) = (*k.*) Meyhane (*k.*) cennet.

صبیده دمکه شدم محرم سرای سرور
شنیدم آیت توبو الی‌الله ازلب حور
ظهیر

Sabahleyin cennete mahrem olunca hurinin dudağından (توبوا الی الله) *tûbû ilâllah ayeti kerimesini işittim.*

(*Zehir*)

سرای شرور (serâyi şurūr) = (*k.*) Meyhane, kumarhane, dünya, cehennem.

سرای ششدر (serâyi şeşder) = (*k.*) Altı yön itibariyle dünya.

سرای شمرده (serâyi şumurde) = Vergi dairesi, vergi alınan yer.

سرای نهفت (serâyi nihuft) = (*k.*) Ahiret.

سَرَایِیدَن (**serâyîden**) = Terennüm etmek, ırlamak=سرودن (*ba.*).

سَرِب (**serib**) = Eski, çürük, soluk.

سَرپَایَان (**serpâyân**) = Sarık.

من آن نیمکه‌هم ب دوی خویش بیاد
برای درهم ودینار وطاق وسرپایان
فخری

[*] Bu adı Nuşirvân koymuştur.

Ben para, altın, kaftan, sarık için haysiyetimi feda edenlerden değilim.

(*Fehri*)

§ Başı incitmemesi için tolga altına giyilen pamuklu serpuş [**].

نه زآهن درع بایستی نه درلك
نه سر پایانش بایستی نه مغفر
شاعر

Ne demir zırh, ne yelek, ne pamuklu serpuş, ne tolga lâzımdı.

(*Şâ'ir*)

B ile de doğrudur. Bâyân, bâ yeste=lâzım ve zaruri mânasına geldiğinden başa lâzım olan şey demek daha uygun olur.

سَرپَرَست (**serperest**) = Hizmetçi, hastabakıcı.

بد ستوری سرپرستان سه روز
بخوردن مهاورا منم دلفروز
فردوسی

Hastabakıcıların müsaadesiyle üç gün yemek hususunda onun gönlünü aydınlatacak benim.

(*Firdevsi*)

سَرتَاسَب (**sertâseb**) = İranlıların eski hükemaası ıstılâhında aklî delillerle bilgi edinen kimse. Riyazet ve ibadetle tasfiyei kalb eden ârife de sertâseb denir (Nâşirî).

[**] Residi bu mânayı Fâtih'ten birinci Selim devrine kadar yaşıyan Türk ulemasından Amasyalı (Lutfullahı İlelimi) nin Farsçadan Türkçeye yazmış olduğu lûgatten aldığını söylüyor (سق) maddesindeki nota bak.

سرخ (**surḫ**) = Kırmızı, kızıl.

دل همی خواهدسیه روزی نهان دارد ولی
برخ زرد اشك سرخم میگارد شرح حال
یغما

Gönül, talihsizliğimi gizlemek istiyor; fakat sarı yanağım üzerinde, kırmızı göz yaşım, halimi açıklıyor.

(*Yeğmā*)

§ Kırmızı mürekkep.

سرخاب (surḫâb) = Su kuşu nev'inden rengi kırmızımsı bir kuş. Lisanımızda angıt denir ki kazdan büyücek olur § Kadınların yüzüne sürdükleri kırmızılık, pembelik.

هرشام وسحر عکس گل ونسترن ازباغ
سرخاب وسفیداب کند روی هوارا
سلمان

Akşam ve sabah bahçeden gül v nesteren'in aksi, havanın yüzünü kızartır ve beyazlatır.

(*Selmān*)

§ Tebriz'de otsuz, susuz kızıl renkli bir dağ § Şarap.

تابریزاند لب غم را زدل سرخاب نوش
برسر سرخاب رو تابشگری تبریز را
سید جلال

Kalbinden keder sıtmasını dökmek için şarap iç; Tebrizi görmek için serḫâp dağının tepesine çık.

(*Seyyid Celâl*)

Surûz ibini Yezdi Cerd'in savaş erlerinden biri.

یکی پارسی مرد بس نامدار
که سرخاب خواندی ورا شهریار
فردوسی

Çok ünlü bir Farslı var idi ki padişah ona surḫâp derdi.

(*Firdevsî*)

§ (*k.*) Kan.

تادرنکشم آب چرنداب وچیل
سرخاب زچشم من روان خواهد بود
خجندی

چرنداب (*ba.*).

§ Kâbil civarında suyunun rengi kızıla çalar bir ırmak.

سرخ بال (surḫbâl) = Çil kuşu.

سرخ بت (surḫ but) = خنك بت (*ba.*).

سرخ بید (surḫ bīd)=Kızıl söğüt.

سرخ پای (surḫ pây) = Kuzukulağı denilen nebat.

سرخ چشم (surḫ çeşm)= (*k*) Cellât.

بنگرچه سرخ چشمی وشوخی همی کند
بامن کبود روی، سپهر سیاه کار
ابن یمین

Bak, bana karşı gök yüzlü zalim felek ne cellâtça ve küstahça muamele ediyor.

(*Ibni Yemin*)

سرخچه (surḫçe) = Kızamık; (c) yerine (ç) ile de doğrudur = Surḫi, surḫîje.

سرخ زنبوران (surḫ zenbūrân) = Kınalanmış, kırmızıya boyanmış parmak ucları, parmaklar.

سرخ سرك (surḫ serek) = Kaya kuşu (*Ar.*) حجر.

سرخ شبان ماهودار (surḫ şebâni bâhūdâr) = Pehlevi dilinde Hazreti Musa.

سرخك (surḫek) = Surḫ'un küçültülmüşü = kırmızıcık § Çobandeğneği denilen nebat (*Ar.*) حمرا § Kızamık. Tahtabiti = ساس

§ Kızılcık dediğimiz meyva (Ḥeîlmî, Ni'met).

سرخ مرد ، سرخ مرز (surḫ merd, surḫ merz)=Çobandeğneği denilen nebat. Farsça lûgatler, yaprağı, bûstân efrûz yani horozibiği yaprağına benzer, sâkı tatlı kırmızı renkli, manzarası hoş, ona nazik beden de derler suretinde tarif ediyorlar. (*Ar.*) عصی الراعی.

سرخو (surḫū)=Kızamık (Burhān).

سَرْخَارَه (**serḫâre**) = Kadınların aşağı düşmemek için her nevi baş örtüsü ve serpuşlarına taktıkları altın iğne.

دختران خاطررا درتجلیگاه عرض
جز زپنج انگشت من برفرق‌سر سرخاره‌نیست
کمال

Fikrim kızlarının tecelligâhı olan kalemimin başı üzerinde, altın iğne olarak beş parmağım var.

(*Kemāl*)

دورخرا بسرخاره آراسته
دوپستان چو دو نار پیراسته
فردوسی

İki yanağını altın iğne ile süslemiş; iki memesi süslü iki nar gibi.

(*Firdevsî*)

§ Pençe şeklinde kemik sırt kaşağısı § Tarak.

سَرْخَارِيدَن (**serḫârîden**) = Baş kaşımak (*k.*) hıfzetmek, görüp gözetmek.

عشرتی هست درین گوشه غنیمت دارید
دولتی هست حریفان سر دولت خارید
مولانا

Bu köşede zevk ve sefa vardır, ganimet sayınız. Arkadaşlar! saadet vardır, onu muhafaza ediniz.

(*Mevlānā*)

§ Taltif ve teselli etmek.

من سروپا گم‌کنم دل زجهان برکنم
گرنفس او بلطف، سر نه‌بخارد مرا
مولانا

Eğer o, bir dakika beni lûtfiyle taltif ve teselli etmezse ben sersemleşir, dünyadan alâkamı keserim.

(*Mevlānā*)

§ Hile ve bahane, tehir ve ihmal etmek.

اگر هیچ سرخاری ارآمدن
سپهبد همی زود خواهد شدن
فردوسی

Eğer gelmekten geri kalırsan kumandan acele gidecektir.

(*Firdevsî*)

باقضا تسلیم شو ورتیغ بارد سرمخار
خسرو

Kazaya teslim ol, kılıç yağsa hile ve bahaneye kalkışma.

(*Ḫusrev*)

§ Nevmit ve meyus olmak, aciz göstermek, mahcup olmaktan da kinaye olur.

سَرْخَرِيدَن (**serḫerîden**) = Köle, sahibine, kadın, kocasına para ve mal vererek azadedilmesini, ayrılmasını istemek, fidye vermek.

سَرَخْس (**sereḫs**)=Horasan'da bir şehir.

گفت لقمان سرخسی کای اله
پیرم وسرگشته وگم کرده راه
عطار

Sereḫsli Lokman, Yarabbil ihtiyarım, mütehayyirim, yolumu kaybetmişim, dedi.

(*'Aṭṭār*)

سِرْخُوار (**sirḫuvâr**)=(*k.*) İrfan sahibi, esrara vâkıf kimse § Şair.

سَرْخُوش (**serḫuş**)=Sârhuş; Türkçesi esrik. Şarabın neşesini hissetmeye başlıyana sarhoş, biraz ilerleyince mest, kendini bilmez dereceye varınca bedmest, siyâh mest, mest guẓâre yani baştan kara sarhoş, gök kandil dediğimizdir, mecazen harap denir. Arapçası (سكران طافح) dir. خراب (*ba.*). Hali çok hoş mânasına da gelir. Sarhoş ile mest arasındaki fark şu beyitten bellidir.

خوش آن شبها که پیشش بودی‌گه‌مست وگه سرخوش
جهانم می‌شود تاریک چون یاد آرم آن شبها
خسرو

Onun yanında kâh sarhoş kâh mest olduğum geceler ne hoştu, onları andıkça dünya bana karanlık oluyor.

(*Ḫusrev*)

سُرْخَه (**surḫe**) = Efrâsyâb'ın oğludur: Rustem'in oğlu Ferâmurz onu esir etmiş, Rustem öldürmüştür. Semnân'a bağlı bir köy.

سَرْد (**serd**) = Soğuk. Mukabili germ.

ازان سرد آمد این قصر دلاویز
که چون جا گرم کردی گویدت خیز
نظامی

Bu gönül alıcı köşk; dünya; yerini ısıtır ısıtmaz sana kalk dediği için soğuktur.

(*Niẓâmi*)

Kasır yerinde kâh da görülmüştür.

اسکه روی زمین زشدت وی
سرت گردیده همچو رهد وریا
اردم صبح‌صردیغ بندد
در دل گرم اهل درد دعا
مرشد یزدجردی

Yeryüzü kışın şiddetinden sofuluğun riya ile birleşmesi gibi o kadar soğumuş ki sabahın soğuk nefesinden dertlinin sıcak kalbinde dua buz tutar.

(*Murşidi Yezdicerdi*)

سرد بیان (serd beyân) = Soğuk ve tatsız sözlü kimse § Doğru sert söziyle halkı inciten kimse § Biçimsiz adam =serd gūy, serd herf.

سردابه ، سرداب (serdab, serdabe)= Yer altında yapılıp yaz sıcağında orada istirahat edilen serin oda.

سردشدن (serd şuden) = Soğuk olmak, hakiki ve mecaziye denir § Ölmek.

سَرْدَار (**serdâr**) = Askerin başı, komutan § Askerin önünde giden § Her evin reisi.

سردر گلیم (**serder gilīm**)=Benzi buz denilen bir nevi çocuk oyunu Şöyle tarif ediliyor: Çocuklardan biri başını öbürünün kucağına koyar, başka çocuklar elbiselerini ters giyip her biri bir köşeye giderek başlarını elbiselerinin altında gizlerler, başını kucağa koyan çocuk kalkar ve her hangisinin yanına gidip kim olduğunu söyliyebilirse onu kendi yerine yatırır; eğer, kim olduğunu tâyin edemezse onu omuzuna alıp yattığı yere kadar götürür.
§ Dilenci sopası § Süs için elbise yenlerine dikilen sırmalı şerit.

سردوشی (**serdūşi**) = Apolet.

سردیه (**serdih**)=Şarap sunan, sâki § İşret meclisinin reisi.

چو درداد سرده شراب گران
نزاری

Sâki ağır şarabı verince.
(*Nizārī*)

§ Şarap kadehi.

سرده بزم شرابست امروز
آنکه‌دی بود امام اصحاب
کمال

Dün konuştuklarının imamı olan zat bugün işret meclisinin reisidir.
(*Kemāl*)

سرده (**serdeh**) = Turfandadan sonra yetişen seçme meyva (Reşīdī).Turfanda meyva (Burhān).

سرز (**serz**) = Sıvacı malası.

سرساح (**sersâḥ**) = İnce ve düzgün ibrişim teli.

سرساد (**sersâd**) = Beş parmak, ayd ağacı dedikleri nebat (*Ar.*) ذوخمسة اصابع.

سرسام (**sersâm**) = Sersemlik, şaşkınlık, delilik § Tıp ıstılahında beyin hastalığı.

پلنگی که ترسد زروباه پیر
بسیراد مویش بسرسام تیر
نظامی

Kocamış tilkiden korkan kaplanın beyni, okun değmesinden husule gelen baş hastalığiyle yansın tutuşsun.
(*Nizāmī*)

سرسبز (**sersebz**)=(*k.*) İkbal sahibi genç § Taze ve tarâvetli § Bol ekinli yer.

بتو سرسبز باد این سبز گلشن
بخسرو زادگان چشم تو روشن
نظامی

Bu yeşil gülistan seninle mesut, şehzadelerle gözün aydın olsun.
(*Nizāmī*)

خانه سرسبز تر زسایهٔ سرو
باده گلرنگ تر زخون تذرو
نظامی

Ev, selvi gölgesinden daha lâtif; şarap, sülün kanından daha gül renkli.

(*Niẓāmī*)

سرسبزی (sersebzī) = Devlet ve ikbal, dirilik, hayat, taravet.

زنفس بد اگر نیکی طمع داری چنان باشد
که از زاغ سیه داری طمع سرسبزیٔ بیغا
سلمان

Kötü nefisten, iyilik ümidedersen tıpkı kara kargadan dudunun taravetini ümideder gibi olursun,

(*Selmān*)

سَرْسَری (**serserī**)=(*k.*) Âdi, soysuz.

مبین رتبت شعر را سرسری
بود شاعری بعد پیغمبری
هاتفی

Şiirin derecesini âdi görme. Peygamberlikten sonra meziyet şairliğindir.

(*Hātifī*)

غداگر لطیفست وگر سرسری
چو دیرت بدست اوفتد خوش خوری
سعدی

Gıda gerek hoş gerek aşağı olsun, eline geç geçerse severek yersin.

(*Sa'dī*)

Bir işi gevşek tutma ve ehemmiyet vermeme.

عشقت نه سرسریست که از سر بدر شود
مهرت نه عارضیست که جای دگر شود
حافظ

Aşkın, ehemmiyet verilmiyecek bir şey değildir ki baştan çıksın: unutulsun, muhabbetin iğreti değildir ki başka tarafa gitsin.

(*Hāfız*)

مرا برسرگردون رهبری نیست
چنان دانم که آن ره سرسری نیست
نظامی

Bana feleğin sırrını açıklıyacak bir rehber yoktur; öyle bilirim ki o yol ehemmiyetsiz değildir.

(*Niẓāmī*)

§ Düşüncesiz hareket, mülâhazasız söz.

فرستاد آن پاسخ سرسری
نترسید از رای اسکندری
نظامی

O mülâhasız cevabı gönderdi; İskender'in reyinden korkmadı.

(*Niẓāmī*)

رعیت نوازی وسرعسکری
نه کاریست بازیچه وسرسری
سعدی

Reayayı taltif ve komutanlık oyuncak ve düşüncesiz hareket edilecek bir iş değildir.

(*Sa'dī*)

Çabuk anlayışlı kimseden, ayağı çabuk attan da kinaye olur.

سَرِسُفْرَه (**seri sufre**)=(*k.*) Makat.

سَرْسَلَامَتِی دَادَن (**ser selâmet den**) = Baş sağlığı dilemek.

سَرْسِیگَار (**sersīgâr**) = Cıgaralık.

سَرِشَاخ (**seri şâḫ**) = Alnın iki tarafındaki yumruluk ki tolun denir: şakağın kulak tozuna doğ-

ru değirmi tarafıdır. (R) sakin olursa evin örtüsünün üstüne koydukları uzun direk mânasınadır.

پیام چرخ وقار تو با اگر بنهد
همی شکست شود سقف چرخ را سرشاخ
منصور شیرازی

Eğer senin vekarın feleğin tavanına ayağını koyarsa feleğin tavanı direği kırılır.

(*Menşûrı Şîrâzî*)

سَرْشار (serşâr) = Ağız ağza dolmuş, taşmaya yakın; çok kere su ve şarapta kullanılır. سریز Serriz, لبریز lebriz de denir.

یارب ازعرفان مرا پیمانهٔ سرشاردہ
چشم بینا ، جان آگاه ودل بیداردہ
صائب

Yarabbil Bana irfan ile dolu bir kadeh ver. Görücü göz, anlayıcı ruh, uyanık kalb ihsan et.

(*Şâ'ib*)

سَرْشَب (serşeb) = Şahin denilen avcı kuş.

سِرِشْت (sirişt) = Yaradılış, tıynet, huy.

عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت
که گناه دگران برتو نخواهند نوشت
حافظ

Ey yaradılışı temiz soful Rint leri ayıplama; çünkü başkalarının günahını sana yazmıyacaklar.

(*Hâfız*)

سرشتن (sirişten) = Yoğurmak tan mazi.

از تو ای ساغر می می‌شنوم بوی بهشت
پیر دیرت مگر از خاك خرابات سرشت
یغما

Ey şarap kadehi! Senden cennet kokusu duyuyorum; nesara mâbedinin pîri galiba seni meyhane toprağından yoğurdu.

(*Yeğmâ*)

اگر درسرشت وی این خوی نیست
دران کشور آسودگی بوی نیست
سعدی

Eğer onun tıynetinde bu huy yoksa o memlekette istirahatin kokusu yoktur.

(*Sa'dî*)

سَرْشَف (serşef) = Hardala benzer bir habbedir. Yağı çıkarılırsa da acı olduğundan yalnız yakmağa yarar: tazesinin sarı ve kırmızı çiçeği olur. Antep civarında menenkeş derlermiş.

سِرِشْك (sirişk)=زرشك (*ba.*) § Mutlak damla bilhassa göz yaşı ve yağmur damlası [*].

چندان زمژه سرشك خون ریخت
کاندام زمین بخون برآمیخت
نظامی

Kirpikten o kadar kanlı göz yaşı dökti ki yerin vücudu kanla karıştı.

(*Nizâmî*)

زان می‌که گر سرشکی ازان دوچکد بنیل
صد ساله مست باشد از بوی آن نهنگ
رودکی

[*] اشك eşk ile kafiyelenmesine nazaran (r) nin üstün olması, serpençe, serçeşme gibi سراشك (ser eşk) ten muhaffef olmasına nazaran da (s) ve (r) nin üstün olması icabeder.

O şaraptan ki eğer ondan bir damla, Nile damlarsa, kokusun dan timsah yüz yıl sarhoş olur.

(*Rūdeki*)

هزار سال زباران بدان زیان نرسد
اگر بجای سرشك افتد ازهوا سندان
مختاری

Eğer bin sene yağmur damlasına bedel havadan örs düşse ona zarar vermez.

(*Muḫtārī*)

§ Ateş kıvılcımı.

بخصم نیم سرشکی زآتش قهرت
همان کند که بدیوان شهاب آتش‌زن
عمید لومکی

Hasma karşı kahrın ateşinden yarım kıvılcım; şeytanları ateşliyen ağar yıldızın yaptığı tesirin aynını yapar.

(*ʿAmīd Lūmekī*)

§ Āzât dereḫt denilen ağaçtır ki kırmızıya çalar beyaz çiçekleri vardır. Yahut o ağacın çiçeği.

جودت ار درچمن گذر کردی
لعل وسق بجای گل زسرشك
فخری

Senin sehavetin eğer çimenden geçse idi sirişkten çiçek yerine lâ'l biterdi.

(*Feḫrī*)

رخ ردیده لگاشته بسرشك
وان سرشکش برنگ تازه سرشك
عنصری

Yanağı, gözünden taze çiçek rengindeki göz yaşı damlasiyle nakışlanmış.

(*ʿUnṣurī*)

Niʿmetullah, çeşme suyu mânasına da yazmıştır.

سرشك آتش (sirişki āteş) = Ateşe damlıyan yaş odun damlaları.

سرشك انگبین (sirişk engebīn) = Bal suyu ile sirkeden mürekkep bir hâmızdır. Pekmeze de derler (Burhān). Hurma pekmezine derler (Nefīsī).

سرشك شور، سرشك تلخ (sirişk telḫ, sirişk şūr) = Keder ve matem göz yaşı.

سرشك خنده (sirişki ḫende)=Gülme ağlaması yani sevinç ağlaması = sirişki şâdī = eşki şâdī.

سیرش زخیال دوست خوش تر
ذوقش زسرشك خنده خوشتر
خاقانی

Onun seyri sevgiliyi tahayyülden daha güzel, onun zevkı sevinç göz yaşından daha hos.

(*Ḫāḳānī*)

سِرِشْكْوَانْ (**sirişkvân**)=Gelin duvağı=سرشکون (sirişkven).

سَرْشُمَارِي (**serşumārī**) = Nufus sayımı.

سَرْشُوي (**serşūy**) = Berber.

خاك برسر شاعریرا كاشكی
بودی سرشوی یانه پای باف
فخری

Şairlik yere batsın; keşki berber yahut çulha olsaydım.

(*Feḫrī*)

§ Evvelce sabun yerine kullanılan ve kil denilen yumuşak toprak.

سَرْشِير (**serşīr**)= Kaymak § Musluk: şimdi yalnız (şīr) deniyor.

سَرْعَشَر (**ser'aşr**) = Kurani kerimde on ayette bir konulan işaret, nakış.

سَرْغَج (**sergic**) = Ağaçtan yapılma kâse.

بگیر جام می از دست ساقی ای سقا
مخور إسان عرب دوغ اشتر از سرغج
سقا

Ey sekâ! Sâkinin elinden şarap kadehi al. Arap gibi ağaç çanaktan deve ayranı içme.
(*Sekā*)

سرغوغا (ser gevgâ)=Kavga başı, fitne koparıcı.

خون دل می بین وباکس دم مزن
وزنگار شنگ سرغوغا مپرس
مولانا

Hüzün ve kederi gör de kimseye söyleme; şen ve şuh güzelden fitne koparanı sorma.
(*Mevlānā*)

§ İleri kol.

ره عدل وسیاسترا حسامش بدرقه گشته
سپاه فتح ونصرترا سنانش گشته سرغوغا
شهاب

Onun kılıcı adalet ve siyaset yolunu göstermiş; mızrağı fetih ve nusret askerinin piştarı olmuş.
(*Şihāb*)

سَرْغَنَه (**serġene**)= Büyük ve benzeri olmıyan şey.

سَرْغِين (**serġin**)=Zurna. Nâyı türkī de derler.

بزد نای سرغین وروبینه خم
برآمد زدژ نالهٔ گاو دم
فردوسی

Zurna ve davul çaldı. Kaleden boru sesi yükseldi.
(*Firdevsī*)

= سرغینه نای serġīne nây.

سَرَف (**seref**)=Boğazda öksürükten hâsıl olan ağrı. (S) ve (r) nin ötresi ile de doğrudur. (S) nin ötresi ve (r) nin sükûniyle surf ve surfe, öksürük demektir ki Arapçası (سعال) dir.

سَرِفِيلَه جَرْب شُدَن (**serifītile cerb şuden**) = Erkekle dişi birleşmek.

سُرْفِيدَن (**surfīden**) = Öksürmek.

سَرْفَراز (**serferâz**) = Melikī ayların üçüncü günü § Mevkii yüksek, kibirli kimseden de kinaye olur.

قوی رای وباداش وسرفراز
بهنگام سختی رعیت نواز
نظامی

Sağlam fikirli, malûmatlı mevki sahibi; sıkıntı zamanında ahaliyi taltit edici.
(*Nizāmī*)

سَرَك (**serek**) = Kazvinliler dilinde oğul mânasınadır. Puserek'in

muhaffefi demektir § Ser'in ismi tasgiri = başçağız.

سُرك (**surk**) = Kızamık.

سِرك (**sirk**) = Kadınların yüze sürdükleri allık ve aklık.

سِرکا (**sirkâ**) = Sirke.

هرکه صفراوی بود سرکا کشد
مولانا

Her kim safravî [*] *olursa sirkeye meyleder.*

(*Mevlānā*)

سَرْکَش ، سَرْکَب (**serkeb, serkeş**) = Saz çalmakta dengi olmıyan iki saz ustası.

دائم از مطربان خویش پیزم
غزل شاعران خویش طلب
شاعرانت چو رودکی وشهید
مطربانت چو سرکش وسرکب
فرخی

Mecliste kendi hanendelerinden kendi şairlerinin gazelini iste. Senin Rūdekī ve Şehīd gibi şairlerin, Serkeb ve Serkeş gibi hanendelerin var.

(*Ferruḫī*)

Serkeş, bundan başka itaatsiz insan ve hayvan; kuvvet ve kudret sahibi yahut mağrur kimse mânalarınadır.

تو باین لطف طبع ودلربائی
چنین سنگین دل وسرکش چرائی
سعدی

Senin bu kadar tabiatın lâtif ve gönül kapıcı iken niçin böyle taş yürekli ve serkeşsin.

(*Sa'dī*)

سرکشیدن (serkeşīden) = İtaatsizlik etmek.

این همه سرکشیدن از پی چیست
گل نخندید تاهوا نگریست
نظامی

Bu itaatsizliğin sebebi nedir? Hava ağlamadıkça gül gülmedi.

(*Niẓāmī*)

سُرگَر (**surger**) = Papuççu § Bozacı.

چو می نیست پرکن زسر جامرا
خوریم وکه داند سرانجام را
فردوسی

Şarap yoksa kadehi bozadan doldur içelim. Serencamı kim bilir?

(*Firdevsī*)

دختر زر گرهمه باشد مشو سرگرم او
درطریق عشقبازی صورت یعقوب باش
سلیم

Üzüm kızına (şaraba) herkes âşık olsa da sen olma. Aşkbazlık yolunda Hazreti Ya'kup gibi ol.

(*Selīm*)

سَرْگِزِیت (**sergezīt**) = Haraç, cizye. Cizye, gezīt ten A apçalaştırılmıştır. (D) ile گزید gezīd de derler.

سَرْگُزِین (**serguzīn**) = Hükümet memurlarının sığır ve koyun sürülerinden intihab ederek aldıkları hayvan.

اندران میدان که دشمن را براند چون گله
تیغ او از گله بدخواه خواهد سرگزین
سید ذوالفقار

Düşmanı sürü gibi sürdüğü meydanda, onun kılıcı düşman sürüsünden en seçkinini ister.

(*Seyyid Ẕūlfiḳār*)

[*] Eski hekimlikte zayıf, esmer hırçın olanların yaradışlarına verilen sıfat.

سَرْکَس (**serkes**) = Güzel sesli bir kuş.

سَرْگَل **(sergel)** = Eski zamanlarda çocukların oynadıkları içi kırpıntı dolu deri top,

سَرْگَلَه زَدَن (**sergelle zeden**) = İki koçun yahut iki öküzün tokuşması.

چشمان یارِ بشگر وآن شوخ ابروان
سرگله میزنند دو آهوی جنگیش
تأثیر

Sevgilinin gözlerine ve o şuh kaşlarına bak. İki cenk ahusu birbiriyle tokuşuyorlar gibidir.
(*Te'sîr*)

سَرْگَلَه نِهادَن **(sergelle nihâden)** = Seçmek, intihabetmek.

فرهاد بغم کشیم هم پله نهاد
مجنون رمیدگیم سرگله نهاد
گیسوی تو دربستن من تافت کمند
ابروی تو درصید دلم تله نهاد
ظهوری

Ferhat gam çekmekte beni denk, Mecnun ürkmekte beni seçkin saydı. Senin geysun beni bağlamak için kement [*] *büktü. Senin kaşın benim gönlümü avlamak için tuzak kurdu.*
(*Zuhûrî*)

پَرْکَن ، سَرْکَن **(serken, perken)** = Başını, kanadını koparırcasına ziyade müşkül iş.

[*] Ucu ilmikli ip.

امشب که مرا یار بمنزل آمد
از مقدم او مراد حاصل آمد
از دنبالش رقیب افتان خیزان
سرکن پرکن چو مرغ بسمل آمد
سعید اشرف

Bu gece sevgilimin eve gelmesinden muradım hâsıl oldu. Arkasından rakip çok güçlükle yarı boğazlanmış kuş gibi yetişti.
(*Se'îd Eşref*)

سِرْکَنْگَبِین **(sirkengebîn)**= Ekşi bal şerbeti. Sirke ve engebîn den mürekkeptir. Muarrebi سکنجبین dir.

تو عسل ، ما ، سرکه دردنیا ودین
دفع این صفرا بود سرکنگبین
مولانا

Dünya ve dinde sen balsın, biz sirkeyiz; bu safrayı bastıran bal şerbetidir.
(*Mevlânâ*)

سَرْکُوب **(serkûb)**= Mücazat eden kimse. Serkûbî= mücazat § Kuşatılmış kaleyi döğmek için kaleye karşı yapılan tabya, hâkim nokta.

نه از فراز توان کرد حیلت سرکوب
نه از نشیب توان کرد جایگاه تحق
انوری

Ne yukardan kaleyi döğmenin hiyle ve çaresi var, ne aşağıdan lağım açmanın.
(*Enverî*)

§ Başa kakan, serzeniş eden kimse § Zabıta memuru § Her fende ileri gidip arkadaşlarını geçen kişi.

سرکوبه (**serkūbe**) = Ağır topuz.

سرکوچك (**serkevçek**)=Soysuz, fürumaye, kadr ve kıymeti olmıyan kişi.

درین هم نبردی چوروباه وگرك
تو سرکوچك آیی ومن سربزرك
نظامی

Bu tilki, kurt kavgasına benziyen savaşımızda sen değersiz, ben değerli gelirim.

(*Nizāmī*)

سرکه (**sirke**) = Sirke.

سرکه ازدست رنج خویش وتره
بهتر ازنان دهخدا وبره
سعدی

دهخدا (*ba.*).

سرکه جیین ، سرکه پیشانی ، سرکه ابرو (Sirke ebrū, sirke pīşânī, sirke cebīn) = (*k.*) Ekşi suratlı.

سرکهٔ دهساله (sirke'i dehsâle) = (*k.*) Eski kin ve düşmanlık.

سرکه فروختن (**sirke furūḫten**) = (*k.*) Yüz ekşitmek.

برداشته خونم زلف مهرتوجوش
وزحرف لبت حدیثم افتاده بنوش
شیرینیٔ بازار شکر خندهٔ تو
کردست شکر فروشرا سرکه فروش
ظهوری

Sana olan sevgimin hararetiyle kanım kaynamıştır. Senin dudağından bahsettiğim için dudağım ballanmıştır. Senin tatlı gülüşünün arzettiği şirinlik şeker satanın yüzünü ekşitmiştir: senin gülüşünün yanında şekerin kıymeti kalmadığından şekerci müteessirdir.

(*Ẓuhūrī*)

سرکیجیش ، سرکیجه (**serkīce, serkīciş**) = Baş dönmesi = سرگردا sergerdâ.

سرگیری (**sergīrī**)=İşe başlamak § Işığı söndürmek.

سرکیس (**serkīs**)=Sedkīs, servīs, servise de derler قوس [*].

سرگین (**sergīn**) = Gübre. Arapçalaştırılmışı سرقین dir.

سرگین‌گردان (sergīn gerdân) = Bokböceği (*Ar.*) جعل.

روی ناشستهٔ اوگشته فراهم سرگین
ریش کیچ چو چمن برسرسرگین رسته
خالها بررخ اوگشته چوسرگین گردار
که وجودش بجز از زادن او ناشسته
ابوالمعانی

Onun yıkanmamış yüzü toplu gübreye, eğri büğrü sakalı gübre üstünde biten çimene benziyor. Yüzündeki benler bokböceği gibidir, çünkü vücudu doğduğundan beri yıkanmamıştır.

(*Ebūlme'ānī*)

گفت باخودهستش اندر مغز ورگ
توی برتو بوی آن سرگین سگ
تامیان اندر حدث اوتاباشب
غرق دباغیست او روزی طلب
پس چنین گفتست جالینوس به
آنچه عادت داشت بیار آنش ده
کز خلاف عادتست آن رنج او
پس دوای رنجش ازمعتاد جو

[*] (Sedkis) ten yahut o, bu dan galat olmalı.

ون جعل گشته است از سرگین کشی
از کلاب آید جعل را بیهشی
مولانا

«Itır kokusundan bayılan tabağı tedaviye gelen iri yarı kardeşi» kendi kendine onun beyninde ve damarında kat kat köpek tersi kokusu vardır ve o geceye kadar rızk isteğiyle beline kadar pislik içinde tabaklığa gark olmuştur. Hazık olan Calinus hastaya âdeti ne ise onu ver demiştir. Mademki onun hastalığı âdet etmediği şeyden yani ıtır kokusundan ilerigelmiştir, öyle ise hastalığının ilâcını itiyadettiği şeyden ara. Pislik çekmeden bokböceği gibi olmuştur. Bokböceğine gül suyundan baygınlık gelir. Pisliğe yaklaşırsa hayat bulur, dedi [*].

(*Mevlânâ*)

سُرْلاب (**surlâb**)=Usturlap(*muḫ.*) استرلاب (*ba.*).

سَرْلاد (**serlâd**)=Duvarın üst sırası. Mutlak duvar mânasına da gelir.

سَرْم (**serm**) = Kenger, yaban enginarı, eşek dikeni denilen nebat § Soğuk = serd.

[*] Filhakika tabaklık iptidai şekli le sanatların en alçağıdır. Tabak Arapça (دباغ) dan bozulmadır. Türkçesi sepicidir.

سُرْم (**surm**)=Kalın barsağın ağzı.

سَرْما (**sermâ**) = Kış mevsimi.

ازلسیم سحری باز بجنبش آمد
پنجهٔ شاخ که ازصولت سرماشدشل
شاه طاهر دکنی

Soğuğun şiddetinden kıvrılan dalın pençesi seherde esen lâtif rüzgâr sebebiyle yine harekete geldi.

(*Şāh Ṭāhiri Dekenī*)

سرمازده ، سرما برده (sermâ burde, sermâ zede) = Soğuk vurmuş ağaç.

خشکیٔ زاهد زجام باده نپذیرد علاج
چاره نتوان کرد زآتش نخل سرما برده‌را
وحید

Şarap kadehi sofunun kuruluğuna derman olamaz, soğuk vurmuş ağacı ateşle düzeltmek mümkün değildir.

(*Veḥid*)

سرما خوردن (sermâ ḫurden) = Soğuk almak.

گفت سرما خورده ام آتش بیار
نیست پروای سخن معذور دار
اسیری

Soğuk almışım ateş getir, söz söylemeye kudretim yoktur, mazur tut.

(*Esīrī*)

سَرْمادِیزَگی (**sermâdīzegī**)=Tipi: ortalığı kapayan pek sık kar yağması.

سَرْما فِزای (**sermâ fizây**)=Melikî ayların dokuzuncusu.

سَرْمامَك (**sermâmek**) = Çocukların körebe oyunu.

زابتدا سرمامك غفلت بيازيدم چوطفل
زانكه هم مامك رقيم بود وهم بابای من
خاقانی

Önce çocuk gibi gaflet oyununu oynadım; çünkü hem anam hem babam rakîbim idi.
(*Ḫāḳānî*)

سَرِماه (**serimâh**) = Ay başı.

براميد آنكه آيی دروثاق اوشی
ماه نو دی هرسرمه خانه خالی ی‌كند
تأثير

Bir gece onun odasına gelirsin ümidiyle yeni ay her ay başı evini boşaltır.
(*Te'sîr*)

سَرْماهی (**sermâhî**) = Aylık.

هزار سكهٔ دينار سرخ سرماهيست
هزار تنكهٔ سيم سپيد انعامت
شاعر

Senin sikkeli bin kırmızı altın aylığın, bin beyaz gümüş para ihsanın var.
(*Şā'ir*)

§ Balık etiyle yaşıyan kimse.

سَرْمايه (**sermâye**) = Alışveriş için kullanılan para yahut mal.

نارستان چرخ نيم خايه
ابنای سرمايه را برده است ومايه
نظامی

Yarım küre şeklindeki felek kumarhanesi çok sermaye ve maye götürmüştür.
(*Niẓāmî*)

سرمايه‌دار (**sermâyedâr**) = Mal ve servet sahibi.

سَرْمَك، سَرْمَج (**sermec, sermek**) = Kara pazı ve koyun sarmaşığı denilen nebat (*Ar.*) سرمق.

سَرْمِش (**sermiş**) = İçi badem ve ceviz içi ile dolu kaysı ve zerdali kurusu. Nâşirî sirimş şeklinde yazmıştır.

سَرْمَشْق (**sermeşk**) = Güzel yazı yazanın yazdığı satırdır ki öğrenici ona bakarak yazar § Başkalarının taklidettiği her şey.

سَرْمُوتَك (**sermûtek**) = Kavga, kargaşalık.

سَرْمُوزَه (**sermûze**) = Çizme üzerine giyilen ayakkabı yahut çizme موزه (*ba.*). Muarrebi جرموق.

سُرْمَه (**surme**) = Sürme (*Ar.*) كحل. Su medân = sürmelik (*Ar.*) مكحله § Fars köylerinden sürmesi iyi bir köy Muarrebi سرمق [*]

سرمه‌چوب (surme çûb) = Sürme mili, sürme çekmeye mahsus düz hilâl.

سرمهٔ خاك بين (surme'i ḫâk bîn) = Ḫusrevi Perviz'e ait bir sürme imiş ki onu kim gözüne çeker-

[*] Işfehân'da bir köydür ki sürme madeni oradadır. Meşhur olan sürmei sıfehânî o madendendir (Ḳulzum).

se yerin bir arşın derinliğine kadar içini yüzü gibi görürmüş! سرمه خوردن (surme ḫurden) = Sürme yemek (*k.*) ses kısılmak. سرمه‌کش (surmekeş) = Sürme çekici, sürme çekmiş § (*k.*) Gözü açan ve göze görme kuvvetini veren kişi § Karanlık gece, .

دهر شد ازظلمت شب ناگهان
سرمه‌کش دیدهٔ سیارگان
سلیم طهرانی

Zaman, ansızın gecenin karanlığından kafilenin gözüne sürme yani zülmet perdesi çekti.
(*Selimi Tehrānī*)

سرمهٔ کیتی (surme'i kītī) = (*k.*) Karanlık gece.

سُرنا (**surnâ**) = Zurna. Nâyi sūr = düğün sazı maklûbu olan سورنای sürnây (*muḥ.*).

عقلرا خود باچنین سودا چکار
کر مادر زاد را سرنا چکار
مولانا

Aklın böyle sevda ile ne işi, anadan doğma sağırın zurna ile ne alışverişi var.
(*Mevlānā*)

سَرنامه (**sernâme**) = Unvan § Adres. Aslı (r) nin esresiyle serinâme = mektubun başı.

سرنامه نام جهاندار باك
برآرندهٔ رستنیها زخاك!
نظامی

Namenin başında nebatları topraktan bitiren Pak Cihandar yani Cenabı Hakkın ismi celili vardı.
(*Niẓāmi*)

سِرِنج (**sirinc**) = Sülüğen denilen kırmızı boya. (Cihāngīrī) zil mânasına gelir demişse de (Reşīdī), zil mânasına gelen sirinc değil sinc dir, diyor.

سِرِند (**sirind**) = Çocukların ipten yaptıkları salıncak = ساباط Sâbūd, کازه kâze § Yosun § Sarmaşık § Ucu ilmekli ip tuzak § Bir nevi güreş.

سَرَند (**serend**) = Kâbil padişahının oğlu.

بد اورا یکی پور نامش سرند
که زخمش بپولاد بد چون پرند
اسدی

Onun Serend namında bir oğlu vardı ki çeliğe vurduğu darbe kumaşa tesir eder gibi idi.
(*Esedi*)

سَرو (**serv**) = Sonuna bir (y) getirerek servi, biraz daha bozarak selvi dediğimiz ağaç.

گفتی ای سروکه خاکدره بالای ویم
قدری نیزفرود آی‌که بالا زدهٔ
یغما

Ey selvi! Onun boyunun hâki rahiyim yahut onun yüksek yolunun toprağıyım dedin. Biraz daha alçal; çünkü balâpervazlık ettin.
(*Yeğmā*)

Selvi üç nevidir : سرو آزاد servi āzâd, سروسهی servi sehī, سروناز servi nâz.

سرو آزاد (servi āzâd)=Dosdoğru ve düzgün uzayıp dalları başka dallara bitişmiyen selvi Azâd ile vasıflandırılmasının sebebi ya bu şekli itibariyledir yahut meyvasız ağaca Āzâd denildiğindendir. Bir de her ağacın kemal ve zevali vardır ki kâh yapraklı kâh yapraksız, kâh yaprağı taze kâh solmuş olur. Selvi ise daima yeşil ve taze durmakta, hali değişmiyen hür insanlara benzediğinden dolayı Āzâd ile vasıflandırılmıştır. آزاد (*ba.*).

بپذیرفت شاهنشه زمادرش
نهاد افسر همسری برسرش
بپوشن سپردند شمشادرا
چمن جای شد سرو آزادرا
نظامی

Büyük padişah annesinden alıp kabul etti. Zevcelik tacını başına koydu. Cimşiri zambağa teslim ettiler. servi azadın yeri çemen oldu.

(*Niẓāmī*)

سروبن (servbun) = Selvi ağacıdır.

تو سرو نوی خصم بیدکهن
کجا سرکشد بید باسروبن
نظامی

Sen taze selvisin. Hasmın eski söğüttür. Söğüt selviye nerede yetişir.

(*Niẓāmī*)

سروسهی (servi sehī) = İki dallı ve dalları doğru olan selvi § Bârbedin lâhinlerinden on birinci lâhin.

سرو سیاه (servi siyâh) = Küçük çam ağacı.

نه لاله برگی وهسق برنگ لاله سرخ
نه شاخ سروی وهسق بقد چو سروسیاه
ازرقی

Lâle yaprağı değilsin, ama kırmızı lâle rengindesin. Selvi dalı değilsin, halbuki küçük çam ağacı boyundasın.

(*Ezrekī*)

سرو ناز (servi nâz) = Yeni yetişmiş selvi fidanıdır ki dalları her tarafa eğilir (*k.*) boyu bosu güzel sevgili. Nâz=Nevreste=yeni yetişmiş.

گر بیاك پا می‌خرامد سرومن عیبش مکن
هم بیاك پا می‌خرامد سروناز اندر چمن
قاآنی

Eğer benim selvi boylu güzelim bir ayakla salınırsa ayıplama. Çimende servinaz da bir ayakla salınır.

(*Ḳāānī*)

سَرُو (**serū**) = Boynuz.

زنور تابش خورشید لعل فام شود
سروی آهوی دشتی چو آتشین خلخال
ازرقی

Güneşin parıltısının nurundan sahra ahusunun boynuzu ateşîn bilezik gibi lâ'l renkli olur.

(*Ezrekī*)

§ Şarap kadehi § Yalan ve iftira.

سَرْوا (**servâ**) = Söz, masal.

علو پایهٔ قدرش ازان رفیعترست
که فکر همچو منی اندروکند سروا
فخری

İtibarı o kadar yüksektir ki benim gibi bir adamın fikri onu ifade edemez.

(*Fehrî*)

سَرْوَاد (**servâd**) = Manzum söz, şiir.

دگر نخواهم گفتن همی ثنا وغزل
که رفت پیش ره مقدار وقیمت سرواد
شاعر

Artık medhiye ve gazel söylemiyeceğim; çünkü şiirin kadr ve kıymeti kalmadı.

(*Şâ'ir*)

§ Boş ve mânasız söz.

سرواده (servâde) = Şiirin kafiyesi.

سَرْوا زَدَن (**servâ zeden**) = Uzaklaşmak.

عاقلانی که ززنجیر تو سروازده اند
غافلانند که بردولت خود بازده اند
صائب

Senin zincirinden uzaklaşan akıllılar kendi devletini tekmeliyen gafillerdir.

(*Şâ'ib*)

سُرْوالَه (**survâle**) = Hasır gibi örülen bir cins saz ki kanderi derler, ucları dikenli olup elbiseye takılır ve kolaylıkla ayrılmaz.

سَرُوتَك (**serutek**) = Kavga, çığıltı.

سَرُوج (**seruc**) = Kirmanda bir ova.

سَرُوحِشْت (**seruḥişt**) = Baş ve kerpiç demektir: söz ve nasihat dinlemiyen kimseye karşı söylenen bir söz. Dilimizde başını taştan taşa vursun denilir.

مدعی گرلکند بهم سخن گو سروخشت
حافظ

İddiacı söz anlamazsa söyle başını taşa vursun.

(*Hâfız*)

سُرُود (**surûd**) = Ir, nağme = ḫunyâ.

بنوروز بنشست وی نوش کرد
سرود سرا بندگان گوش کرد
نظامی

Nevruzda oturdu, şarap içti, nağmeperdazların nağmesini dinledi.

(*Nizâmî*)

نوای نظم او از خوشتر زرودست
همه گفتار اویکسر سرودست
نظامی

Onun şiirinin sesi rûd denilen sazdan daha hoştur. Onun bütün sözü baştan başa nağmedir.

(*Nizâmî*)

سرود خارکن برخاست جابرجاهزارانوا
یغما

Bülbüllerin ḫârken nağmesi yer yer yükseldi.

(*Yeğmâ*)

خارکن (*ba.*).

سرودن (surûden) = Irlamak, teganni etmek.

سَرْوَر (**server**) = Büyük, ulu, serdar.

سرزهوا تاقتن ازسروریاست
ترك هوا آیت پیغمبریست
نظامی

Hava ve hevesten yüz çevirmek: büyüklüktür. Hava ve hevesi terk etmek peygambere mahsus kuvvettir.

(*Nizāmī*)

سَرُورُو کَرْدَنْ ، سَرُورُو بَهَم کَشِیدَنْ

serurū behem keşīden, serurū kerden)=Baş ve yüzünü buruşturmak mânasınadır ki öfkelenmek, muahaze etmekten kinayedir.

سَرْوِسْتَانْ (**servistân**) = Selvilik. Şiraz ile Fesa arasında bir köy § Bârbedin lâhinlerinden onuncu lâhin سی‌لحن (*ba.*).

مطربان ساعت بساعت برنوای زیروبم
گاه سروستان زنند امروز گاهی اشکنه
منوچهری

اشکنه (*ba.*).
Servistâh da derler.

ساعتی سبوار تیر وساعتی کباك دری
ساعتی سروستاه وساعتی باروزنه
منوچهری

باروزنه (*ba.*).

سُرُوش (**surūş**) = Melek = ferişte.

بفرمان یزدان خجسته سروش
مرا روی بنمود درخواب دوش
فردوسی

Dün gece Allahın emriyle mübarek melek bana rüyada göründü.

(*Firdevsī*)

Bazı lügatler hususiyle Hazreti Cibrildir, demişlerse de Şu'ūrī merhumun izahına göre istidlâl ettikleri beyitlerden bu hususiyet anlaşılamıyor § Her şemsî ayın on yedinci günü ve o günü idareye memur sayılan melek: eski İran Mecusilerinin itikadınca Cenabı Hak dünya işlerini idare için 35 melek halk buyurmuştur. Bunlardan beş tanesi pençe'i duzdîde'yi idareye memurdur (پنجهٔ دزدیده) (*ba.*). Geri kalan on ikisinin ismi şemsî ayların isimleriyle o aylar zarfındaki birer günün isimlerine uygundur. Bugünlerin şerefine ziyafetler tertibederek gülüp oynarlar. Bu on iki melek adları kendi adlarına denk olan ay ve günleri idareye memur olup öteki on sekiz melek de on iki meleğin idaresi altında kendi isimlerini taşıyan günlerin işlerini tanzim ve tedvir ederler (ایّان) maddesine (*ba.*). Hazreti Cibrile (سروشید) surūşbud derler. Surūşbud عقل کل akli kül mânasına da gelir § Nağme ve avaz.

سروشستان (surūşistân) = Eflâk ve gök.

سروشی پایه (surūşī pâye) = Derecesi melek gibi yüksek olan kimse. Melek tabiatlı bir kimseye (surūşī kirdâr) derler.

سَرْوَقْتْ (**servekt**) = İnsanda fikir

topluluğu ve mânevi zevkın belirdiği an § Halvethane.

چون راند بدان مغاك چون گور
پیراز سروقت خود نشد دور
سید حسینی

O mezar gibi çukura atını sürünce pîr kendi mânevi zevkından ayrılmadı.

(*Seyyid Ḥuseynî*)

ترسم آن سرو بسروقت من آید وقتی
که نباشد دگر ازهستیٔ من آثاری
یغما

Korkarım o selvi benim halvethaneme bir vakit gelir ki artık benim mevcudiyetimden eser kalmaz.

(*Yeğmā*)

Yatacak yer mânasına da gelir.

گر حریفان بیایید بسروقت کمال
شکرناب میارید میآرید مرا
خجندی

Arkadaşlar eğer Kemalin evine gelirseniz bana halis şeker değil şarap getiriniz.

(*Ḥucendî*)

سره وقت (sere veḳt) = iyi vakit.

باچنین سره‌وقتی بدانم آب چه ا
مکدوست دراورو فکنده ایس‌مه چین
سلمان

Suyun hali bu kadar iyi iken niçin yüzünü buruşturup kederli görünüyor.

(*Selmān*)

سَرُول (**serūl**) = Haset. Türkçesi gönü.

سُرُومُر (**surūmur**) = Konuşmada sağ ve salim, ve vücutlu mânasınadır.

سَرُون (**serūn**) = Boynuz.

زشخص شیر فلك سهم تورپوده حیات
رفرق گاو زمین پاس تو شکسته سرون
وهواط

Esed burcü senden korktuğundan cansız kalmıştır. Senin şiddetin yer altındaki öküzün tepesinden boynuzunu kırmıştır.

(*Veṭvāṭ*)

(S) nin ötresiyle oturak yeri, uca = surîn.

سَرْوِیسه (**servîse**) = Kavsikuzah.

چونکه ساقیش داشت برسردست
زسرویسه گشت بام وسرای
خسروی

Sâki, onu elinin ucu üstünde tuttuğu zaman evin içi ve dışı kavsikuzahla doldu.

(*Ḥusrevî*)

سَرَه (**sere**) = Geçer akça, halis altın § İyi, doğru, seçkin. Nâsere = kalp akça.

میهمان من تو ای سره مرد
میهمانرا عزیز باید کرد
نظامی

Ey iyi adam! Sen benim misafirimsin. Misafiri izaz etmek lâzımdır.

(*Niẓāmî*)

زچندان لبرد آرمای سره
چهل تن برون آمدند ازدره
خسرو

O kadar harb tecrübe etmiş seçkin kimselerden kırk kişi dereden çıktı.

(*Ḫusrev*)

§ Başı aşan derin su.

پل بود بردوسوی آب سره
چون گذشتی ازو چه پل چه دره
سنائی

Derin suyun iki tarafında köprü olur; köprüyü geçince ha köprü ha dere.

(*Senā'ī*)

سَرْهَال (**serhâl**) = Serāl § Şaşkın, hayran.

سَرْهَنگ (**serheng**) = Çeribaşı, başbuğ, çavuş. Aslı (seri heng) tir, heng çeri, asker mânasınadır. Öncü, mukaddimetülceyş.

سرهنگ لطیف خوی و دلدار
بهتر زفقیه مردم آزار
سعدی

Lâtif huylu ve gönül alan çeribaşı, insan inciten fakihten daha iyidir.

(*Sa'dī*)

سَرِی (**serī**) = Ululuk, serdarlık ve bir topluluğun başı olmak.

ای دل ارخواهیکه یابی وستگانرا سری
چون نسازی فقررا لعل کلاه سروری
سنائی

Ey gönül! Eğer halâskârların başına geçmek istersen niçin yoksulluğu ululuk tacının lâli yapmazsın.

(*Senā'ī*)

§ Muharebe zamanı da yaralanmamaları için atların başlarına geçirdikleri demir başlık. Saray ve ev (Burhān) § Evliyaullahtan bir zat ki Serii seḳaṭī denmekle maruftur. Cüneydi Bağdâdī'nin dayısıdır.

سَرِیچَه (**serīçe**) = Kuyruk salan kuşu (*Ar.*) صعوه.

سَرِیخَه (**serīḫe**) = Saka kuşu.

بعوضی که رسیدست ذکر انصافت
سریخه باز شکارست وگور، شیر افکن
عمید لومکی

Senin insafının anıldığı yerde saka kuşu toğan avlar, yaban merkebi aslana galebe eder.

(*'Amidi Lūmeki*)

سَرِید (**serīd**) = Serend.

سَرِیدَن (**serīden**) = Kaymak.

سَرِیر (**serīr**) = Kavsikuzah.

Ejderi tarife dair:

خمانید دم چون کمان سریر
همان نوك دندان چو پیکان تیر
شاعر

Kuyruğunu kavsikuzahın yayı gibi kıvırdı. Dişinin ucu ayniyle ok temreni gibi idi.

(*Şā'ir*)

Keyḫusrev'in kaybolduğu mağaranın bulunduğu memlekettir ki ona (serīr efrâz) da derler, padişahına serīrī denir (Cihān-

gîrî ve Burhân) Keyḫusrev'in kadehi ve tahtı bulunduğu kale (Nâşirî). Taht mânasına Arapçadır.

سریر فلك (serîri felek) = Şimalî kutupta yedi ger denilen yedi yıldız. (*Ar.*) بنات‌النعش.

سِرِیش (**sirîş**) = Çiriş denilen nebattır; pişirip yoğurt ile yerler, kurusunu un haline getirip mücellitler ve papuççular kullanırlar (*Ar.*) شراس. Arap hekimleri evveline esre bir hemze getirerek اشراس işrâs derler.

گر مگسی پای نهد برسریش
سرنبرد تاندهد پای خویش
دهلوی

Eğer bir sinek çirişe konarsa ayağını feda etmedikçe başını kurtaramaz.

(*Dehlevî*)

§ Nâle ve efgan.

پیش سمعش سریش کرده سروش
سنائی

Okunun önünde melek nale eylemiş.

(*Senâ'î*)

§ Fena, zebun.

سروش دادم للقین که خواهم از تو عطا
سروش اگر نبدی کار بنده بود سریش
سوزنی

Senden ihsan istemeyi bana melek telkin etti. Eğer melek olmasaydı bendenin hali fena idi.

(*Sûzenî*)

§ Tutkal.

سِرِیشِم (**sirîşim**) = Tutkal (*Ar.*) غراء.

همی بگداخت برف اندر بیابان
تو گفتی داردش بیماری سل
بکردار سریشمهای ماهی
همی برخاست از شخسار او گل
منوچهری

Ovada kar, muttasıl eriyordu; sanki vereme tutulmuştu. Çamur onun çorak yerlerinden balık tutkalları gibi kalkıyordu.

(*Minûçihrî*)

سریشم ماهی (sirîşim mâhî)=Bir kısım balıklardan çıkarılan tutkal.

سِرِیشَه کَن (**sirîşe kun**) = Ekmekçi.

سریشه‌گر (sirîşe ger)=Ekmek yuğuran (Nefîsî).

سِرِیشِیدَن (**sirîşîden**) = Yuğurmak = سرشتن.

سُرِین (**surîn**) = Oturak yeri, uca (*Ar.*) مقعد. (S) nin üstünüyle baş yastığı.

سرین افکندن (surîn efkenden) = Bağdaş kurmak.

سرینگاه (surîngâh) = Oturulacak yer, hususiyle padişahın tahtı.

سری‌کو سزاوار باشد بتاج
سرینگاه اومشك باید نه عاج
نظامی

Tace lâyık olan padişahın tahtı fil dişi değil, misk olmalı.

(*Nizâmî*)

سَزا (**sezâ**) = Lâyık mânasına sezîden = lâyık olmaktan sıfatı müşebbehe § Ceza ve mükâfat. سزاوار (sezâvâr) = Ceza ve mükâfata lâyık.

هرانکس آنچه سزاوارآن بود آنده
زچشم خفته شکر خواب رادریغ مدار
صائب

Herkese lâyık olanı ver, uyuyan gözden tatlı uykuyu esirgeme.

(*Şā'ib*)

سُسْت (**sust**) = Gevşek.

زاهد صومعه گو توبه مفرمایکه من
دروغ سستم ودرتوبه شکستن چالاك
یغما

İbadethanenin sofisine söyle, bana tövbe teklif etmesin; çünkü ben haramdan çekinmekte gevşek; tövbe bozmakta çeviğim.

(*Yeğmā*)

سست رِیش (sust rîş) = (*k.*) Ahmak, bilgisiz.

سست مِهار (sust mihâr) = Yuları gevşek (*k.*) beyhude söyliyen, beyhude dolaşan.

سَغ (**seğ**) = Uzunlama yapılmış bina (*Ar.*) ازج § Ev örtüsü, tavan § Öküz boynuzu.

سَغانَه (**seğâne**) = سرطایه (*ba.*).

سُغْبه (**suğbe**) = Aldanmış, hile ve iğfale uğramış, hakîr.

تن خویشتن سغبه دونان کنند
زدشمن تحمل زبونان کنند
سعدی

Kendilerini alçaklar tahkir ve iğfal ettirirler, düşmana karşı âcizler tahammül ederler.

(*Sa'di*)

سغبهٔ صورت شد آن خواجه سلیم
که بده می‌شد بگفتار سلیم
مولانا

O iyi kalpli kimse surete aldandı da bozuk söze güvenerek köye gitti.

(*Mevlānā*)

سُغْد (**suğd**) = Semerkand'da meşhur bir vilâyet ki Suğdi Semerkant adiyle anılır. Yer yüzünde suyu ve havasının letafetiyle dünyanın dört cenneti adı verilen dört memleketten biriydi ötekiler şunlardır: شعب بوان، غوطهٔ دمشق ابلهٔ بصره

بتوبد چه خوش گفت دهقان سغد
که برناید از خانهٔ باز جغد
فردوسی

Suğd'un söz bilgici ateşe tapanların başkanına; toğanın yuvasından baykuş çıkmaz, diye ne hoş söyledi [*].

(*Firdevsî*)

§ Yağmur suyu damlıyan çukur yer.

سَغْدُو (**seğdū**) = Bumbar dolması.

[*] Burada güzel ud yahut tambur yapıldığından (بربت سغدی) , (کمان چاچی) gibi meşhurdur.

سَغْدِيَانَه (**seğdiyâne**) = Şarap kadehi.

سُغَر (**suğer**) = Kirpi.

غرم ديدم چو خسك كرده زپس پيكان پشت
گرگ ديدم چو صغر كرده زپس تاوك سر
فرخی

Yaban koyunu gördüm, atılan çok ok temreninden sırtı hesk gibi olmuş; kurt gördüm, yediği okun çokluğundan başı kirpiye benzemiş.

(*Ferruḫî*)

خسك (*ba.*).

سَغْرَاق (**seğrâḳ**) = Lüleli bardak. Bu kelime Türkçedir.

چون رها كردى هوا ازبيم حق
در رسد سغراق ازتسليم حق
مولانا

Allah korkusiyle hava ve hevesi terkedersen Allahın tesniminden sana bardak erişir: cennet ırmağından müstefit olursun.

(*Mevlânâ*)

سَغْرِي (**seğrî**) = Hayvanın beli ile kuyruğu arasındaki dolgunca yer. Türkçesi sağrıdır. (*Ar.*) كفل.

با كدامين روى مى آيى بمن
اين چنين سغرى ندارد كركدن
مولانا

Bana acaba hangi yüzle gelirsin! Gergedanın böyle sağrısı yoktur: yüzünün derisi ne kalın imiş! Hiç utanmıyorsun, demektir.

(*Mevlânâ*)

سَغِزّ (**seğğiz**) = İran idaresindeki Kürdistan'da bir kasaba.

سُغُلْمَه (**suğulme**) = Konuşmada yumruk.

سغلمه زدن (suğulme zeden) = Yumruklamak.

سَغْو (**seğū**) = Tas, leğen, tabak gibi şeylerin tıngırtısı.

سُغُود (**suğūd**) = Bağırtlak kuşu.

سِفَالَه ، سِفَال (**sifâl, sifâle**) = Desti ve saksı parçaları.

بگاه بخشش ازغايت سخا وكرم
چه لعل وگوهر نزديك اوچه سنگ وسفال
فخری

İhsan zamanında fevkalâde cömertliğinden onun yanında lâl ve inci ile taş ve saksı parçası müsavidir.

(*Feḫrî*)

§ Fıstık, ceviz, badem kabuğu.

نا ديده دهانت كه كان بردكه هرگز
خوشتر زشكر كوزه بود پسته سفالی
سيد حسن

Senin ağzın hiç görmeden, fıstık kabuğunun şeker kutusundan daha hoş olduğunu kim sanır?

(*Seyyid Hesen*)

سفالی (sifâlî) = Özlü toprakla yapışkan çamurdan yapılan çanak çömlek gibi şeyler.

سَفاهَن **(sefâhen)** = Tarak.

سُفْت **(suft)** = Suften=delmekten mazi.

ناسفته دری‌که درهمی سفت
چون خود همه بیت بکری گفت
نظامی

Delinmemiş bir inci ki inci deliyordu: temas edilmemiş bir kız ki güzel söz söylüyordu; hep kendi gibi kullanılmamış şiir meydana getiriyordu.

(Nizâmî)

§ Omuz.

خدمت مدحت تو گرچه درازست وتمام
لیك بر قامت تو ناقص وکوتاه بود
گرچه از کعب فلك یك دووجب افزونست
چون برسفت کشی تابکمرگاه بود
شرف

Senin medhin kaftanı uzun ve tamam ise de boyuna nisbetle noksan ve kısadır. Her ne kadar feleğin derecesinden bir iki karış ziyade ise de omuzunun üstüne alınca beline kadar gelir.

(Şeref)

(S) nin esresiyle de doğrudur [*].

همی جوشد آن برز وبالای وسفت
سزد گر بمانی براو درشگفت
فردوسی

O boy pos ve omuz taşıyor; ona taaccüp edersen sezadır.

(Firdevsî)

§ Küçük delik.

[*] Firdevsî (suft) i (şikift) kelimesiyle takfiye etmiştir. Büyük şairler kafiyedeki hareke ihtilâfını tecviz ederler. Binaenaleyh bazı lûgatçilerin her iki hareke ile doğrudur demeleri doğru değildir. (Nizâm).

سِفْت **(sift)** = Kalın, kunt, muhkem.

نگه کرد رستم بدان سرفراز
بدان چنگ سفت ورکاب دراز
فردوسی

Rustem o serferaza, o kuvvetli pençeye ve o uzun özengiye baktı.

(Firdevsî)

§ İnce delik hususiyle iğne deliği.

سُفْتگَر **(suftger)** = İnci ve mercan gibi şeyleri delici = سفته‌گر.

سُفْتَن **(suften)** = Delmek.

سخن گفتن بکرجان سفتنست
نه هرکس سزای سخن گفتنست
نظامی

Söylenmemiş sözü söylemek can delmektir: çok güçtür. Herkesin söz söylemeye liyakati yoktur.

(Nizâmî)

شعر گفتن گرچه درسفتن بود
لیك فهمیدن بهاز گفتن بود
شاعر

Şiir söylemek inci delmek kadar güç ise de anlamak söylemekten daha kıymetlidir.

(Şâ'ir)

§ Su sızmak.

سُفْته **(sufte)** = Delinmiş § Altın küpe halkası § Hediye.

خجلم از سرکلکش که زدریای کرم
در ناسفته بسی سفته فرستاد مرا
کمال

Onun kaleminin ucundan mahcubum; çünkü deryayı atıfetinden bana çok delinmemiş inci gönderdi yani yeni yeni mazmunlarla beni medhetti.

(*Kemāl*)

Kinaye tarikiyle erkek görmüş kadın.

ناسفته Nasufte = erkekle birleşmemiş kız,

Ẓahîruddini Seraḫsî Tâcuddin Temrân Şâh'dan bir cariye istemiş.

دارم طمع زلطف تو ناسفته گوهری
زیرا بسی گهر زمدیح تو سفته ام
ظهیر سرخسی

Senin lûtfundan delinmemiş bir inci isterim; çünkü kimse tarafından söylenmemiş mazmunlarla seni çok medhettim, demiş.

(*Ẓehîri Sereḫsî*)

Şah da cevap olarak bir dizi inci ile bir cariye ve düşünmeden söylediği şu iki beyti göndermiş:

چون زالماس طبع درسفتی
در ناسفته ات فرستادم
دهدت قوتی خدای جهان
من زبی‌قوتی بفریادم
تمران شاه

Elmas gibi tabiatınla inci deldiğin: hakkımda çok değerli şiirler söylediğin için sana delinmemiş bir inci gönderdim. Allah sana kuvvet versin; ben kuvvetsizlikten şikâyetçiyim.

(*Temrān Şāh*)

§ Ucu törpü ile keskinleştirilen ok ve mızrak temreni.

تیری ازجعبه سفته پیکان جست
نظامی

Ok kuburundan ucu keskin bir ok aradı.

(*Niẓāmî*)

§ Her güzel ve taze şey.

سفته گوش (sufte güş) = (*k.*) Kul, köle.

سَفْتَه (**sefte**) = Poliçe. Muarrebi (سفتجه) dir § İlk alış veriş.

سِفْتَه (**sifte**) = Kalın, muhkem hususiyle kalın dokunmuş elbise.

اگر زآهن وفولاد سفته حصن کنی
فلك بکین چو درآید اجل بکوبددر
شاعر

Kalın demir ve çelikten kale yapsan felek kinlenince ecel kapıyı çalar.

(*Şā'ir*)

سَفْجَه ، سَفَج (**sefç, sefçe**) = Ham kavun ve karpuz = کاك ، کال Türkçe kelek derler (c) ile de doğrudur.

(نثر)
هردست‌که نه در جودست کفجه‌است وهر سرکه نه درسجودست سفجه است
عبدالله انصاری

Cömert olmıyan her elin kepçeden, secde etmiyen her başın kelekten farkı yoktur.

(*'Abdullāhi Enṣārî*)

ستم‌را سرزنش می‌کرد عدلش
که خوردست ازفلان بلیز یك سفج
فخری

Falan bostandan bir kelek yemiştir diye adaleti; zulmü muahaze ediyordu.

(*Fehrî*)

Maveraünnehirde ham karpuzun içini boşalttıktan sonra kabuğiyle şarap içerlermiş.

نقل ماخوشهٔ انگور بود ساغر سفیچ
ابوالمثل

Bizim mezemiz üzüm salkımı, kadehimiz karpuz kabuğudur.

(*Ebülmesel*)

§ Üçte ikisi gidinciye kadar kaynatılan şarap (*Ar.*) نبيذ.

سِفِدْ (sifed) = سپد (*ba.*).

سَفَرْجَلْ رَنگْ (sefercel reng) = (*k*) Sarı.

سَفَرْ خُشْك (sefir ḫuşk)=(*k.*) Faydasız sefer.

سَفَرْ نَگْ (sefreng)= Şerh ve tefsir, hususiyle Kuranikerim tefsiri.

سِفْرُود (sifrūd) = Bagırtlak kuşu isferūd (*muḫ*).

سِفْسَار (sifsâr) = Simsar, dellâl.

سِفِنْدَارْمُز (sifendârmuz)= Şemsî yılın on birinci ayı = sipendârmuz.

سِفِيد (sifīd)=Ak, beyaz = sipīd. سپيدرود = سفيدرود (*ba.*).

سفيد كاسه (sifīd kâse) = (*k.*) Cömert adam. Karşılığı siyehkâse dir.

سفيد مهره (sifīd muhre)= Muharebelerde çalınan büyük boru. (Nāṣırī)kâğıt mühresi mânasına da yazmıştır.

سُقْرَاتْ (sukrât) = Sokrat hakîm. Sükrât bunun muarrebidir. Yunanca isminin Arapçaya tercümesi (المعتصم بالعدل) Farsçası (چنك زده درداد) adalete yapışmışdır (Nāşırī).

سَقِرْلَاتْ (seḳirlât) — Çuha = سقلات.

سَقْسِينْ (seḳsîn) = Türkistan da bir memlekettir ki en büyük şehri Haci Terḫân'dır.

طرفداران زسقسين تاسمرقند
پيو بتگاه درگاهش كرسند
نظامى

Onun tarafını güdenler Saksinden Semerkand'a kadar dergâhının nevbet mahalinde el pençe divan dururlar.

(*Niẓāmi*)

سَقْلَابْ (seḳlâb) = Türkistan'da bir memleket (Şuūrī). Rumda bir vilâyetin adı hâlâ Şeklâb ile meşhurdur (Burhān tercümesi).

اگر فارسی باشدش زادوبوم
بصنعانش مفرست وسقلاب وروم
سعدی

Eğer vatanı İran ise onu Sanân, Seklâb, Ruma gönderme.
(*Sa'di*)

§ Yafes ibni Nuh'un ikinci oğludur. On iki evlâdından her biri bir tarafa giderek kendi namlarına birer yer yapmışlardır.

سِك (**sik**) = Sirke = sirkâ.

بهر سو سك ترش وداروی تیز
بریزند تازود گیرد گریز
اسدی

Çabuk kaçması için her tarafa ekşi sirke ve keskin ilâç dökerler.
(*Esedi*)

سُك (**suk**) = Felâket, nekbet.

سُكاجَه (**sukâçe**) = Uykuda ağır basma, kâbus = beḫtek § Kavgacı, inat § Oklu kirpi.

سَكاد (**sekâd**) = Başın tepesi = çekâd.

سُكار (**sukâr**) = Kömür ve kömür koru.
سكار (sukâr) = İranın bazı vilâyetlerinde konuşmada başka bir deve yavrusunu emziren deve.

سِگار آهَنج (**sigâr âhenc**) = Fırından ekmek, tencereden et çıkarılan ucu çengelli demir. Ucu eğri bir demirdir ki onunla fırından kor alınır (Nâşirî).

سُگارُو ، سُگالُو ، سُگارُوا ، سُگارُو (**sugârū, sugârvâ, sugâlū, sugâlyū**) = Ateş koru üzerinde pişirilen ekmek ve et, külbastı § Çengâlî denilen tatlı. Zukâl maddesinden (z),(s) yeye, (r) (l) ye tebdil edilmiştir.

سُكاشَه ، سُكاشَه ، سُكاسَه (**sukâse, sukâşe, sukâşte**) = Oklu kirpi.

سُكافرَه (**sukâfre**) = Mızrap, doğrusu şukâfedir (Reşîdî).

سِگال (**sigâl**) = (k) (g) ve ile fikir ve endişe, soru, söz, sikâlîden den (*Emir, ismas, isfa., muḫ, vas.*). Sigâlîden = Fikir ve endişe etmek, sormak, söylemek, husumet göstermek.

این چهل روزش بده مهلت بطوع
تاسگالد مکرها او نوع نوع
مولانا

Türlü türlü hileler düşünmesi için ona bu kırk günlük mühleti istekle ver.
(*Mevlânâ*)

بدسگال (bed sigâl) = düşman, fena düşünceli, fena sözlü.

چه گفت حاسد وآنکس که بد سگال منست
بباطن ابلد ودرآشکار نیك سگال
غضائری

Bana haset eden, içinden fenalığımı, dışından iyiliğimi istiyen kişi ne dedi?

(*Ġeżā'irī*)

خفاش اگر سگالد خورشید غم ندارد
خورشید را چه نقصان گر سایه شد بگیتش
مولانا

Yarasa eğer husumet gösterirse güneş müteessir olmaz. Güneşe gölgenin kindar olması ne nakısa verir.

(*Mevlānā*)

باسنائی هیچ عتاب مساز
باخرابانیان سگال مکن
سنائی

Senā'ī'ye hep itap etme, harabatilere husumet gösterme.

(*Senā'ī*)

مرا برابر احسان او بود دوزبان
یکی مدیح سگال ودوم سپاس گذار
امیدی

Onun ihsanına karşı benim iki dilim var, biri medih söyleyici öbürü şükredici.

(*Umīdī*)

سگالش (sigâliş) = Sigâlîden den hasılı mastar سگال (*ba.*).

چو لشگر هراسان شود درستیز
سگالش نسازد مگر درگریز
نظامی

Asker harbde korkarsa kaçmaktan başka şey düşünmez.

(*Niżāmī*)

سگال (*ba.*).

سَگالَه (segâle) = Köpek tersi.

Bir zencinin çirkinliğine dair:

برداشتم نقاب وننگه کردم اندرو
مانند بود راست ببدبو سگاله
ادیب صابر

Nikabını kaldırdım da ona baktım! Tamamen fena kokulu köpek tersine benziyordu.

(*Edibi Ṣābir*)

سکاهن (sikâhen) = Aslı sirke ve âhendir. Dericilerin demir boyamak için demir boku ve sirke ile yaptıkları kara boyadır; onunla elbise de boyanır.

بسی جامه‌ها درسکاهن زدم
نظامی

Çok elbiseleri karaya boyarım.

(*Niżāmī*)

سکبا (sikbâ) = Sirkeli yemek ki ekşi aş denir.

گر برای شوربائی بردر دوکان روی
اولت سکبا دهند ازچهره آنگه شوربا
خاقانی

Eğer çorba için alçakların kapısına gidersen evvelâ çehrelerinden sirkeli aş, sonra çorba verirler yani iptida ekşi surat gösterir, sonra çorba verirler.

(*Ḫāḳānī*)

سَکِج (sekic) = Kuru üzüm.

درجوانی پرهیزکردم از جفای روزگار
همچو انگوری‌که اندر غورگی گردد سکیج
شهاب‌الدین

Zamanın cevrinden gençlikte ihtiyarladım; o üzüm gibi ki koruk iken üzüm olur.

(*Şihābüddīn*)

غورگی مویزشدن (*ba.*).

سَکْرَآبَاد (**sekrâbâd**) = Kazvin'le Zerend arasında bir kasaba.

سُکُرَّه ، سُکْرَه (**sukre, sukurre**) = Toprak çanak, bardak. سکره (*ba.*)

بود شهری بس عظیم ومنه ولی
قدر او قدر سکره پیش نی
مولانا

Çok büyük ve ulu bir şehir var dı, fakat onun itibarı toprak çanaktan fazla değildi.

(*Mevlânâ*)

سَگِز (**segiz**)=(k) ve (g) ile sakız.

سِگِز (**sigz**) = Sîstan'da yüksek bir dağ. Rustem burada doğduğundan Rustemi sigzî derler.

بدوگفت کای نره شیر ژیان
سپاهی بجنگت آمد ازسکزیان
فردوسی

Ona, ey kükremiş erkek aslan! Sikzîlerden bir asker cenge geldi; dedi.

(*Firdevsî*)

حاتم طائی تو بی اندر سخا
رستم سکزی تو بی اندر نبرد
رودکی

Cömertlikte Hâtemi Tâî, harbde Sigzli Rüstem sensin.

(*Rūdekî*)

سیستان (*ba.*).

سَگْزَن (**segzen**) = Temreni çok keskin ve ince bir ok.

ناوك اندازم زسکزن لیك خصمش چون سگست
هرچه من بروی زنم درحال سکزن میشود
شرف

Sekzen nev'inden ok atıyorum, lâkin hasmı köpek gibi olduğu için ona her ne vurursam derhal Sekzen oluyor.

(*Şeref*)

Sekzen=köpek vurucu, köpeğe isabet edici.

سُگِسْتَن (**sugisten**)=Kopmak, koparmak, üzülmek, kırılmak. Güsisten den çevrilmiştir.

سُکْسُك (**suksuk**) = Düzgün yürümeyen ve yan kalkıyan at, çalık.

اسپی چنانکه دانی زیر ازمیانه زیز
وز کاهلی که بود نه سکسك نه راهوار
انوری

زیرازمیانه (*ba.*).

سَگْسَکَه (**sekseke**) = Ağlama esnasında yahut daha sonraki hıçkırık.

سُکْسُکی (**suksukî**) = Yürek çarpıntısı.

سُکُنج (**sukunc**) = Ağız kokusu, ağzı kokan.

تشنه‌را دل نخواهد آب زلال
کوزه بگذشته دردهان سکنج
سعدی

Susuzun gönlü tatlı suyu istemez; çünkü bardak ağzı kokanın ağzına geçmiş.

(*Sa'dî*)

سَکَنج (sekenc) = Öksürme sekencîden den emir سکنجیدن (*ba.*).

سَکَنجیدَن (sekencîden)=Öksürmek § yontmak, kazımak § Isırmak.

رخسار ترا ناخن این چرخ سکنجد
تا چند لب لعل دلارام سکنجی
ناصر

Bu feleğin tırnağı senin yanağını tırmalar; ne vakte kadar güzelin kırmızı dudağını ısıracaksın.

(*Nāṣır*)

سِکَند (sikend) = Cinsî münasebet.

سِکَندَر (sikender) = İskender (*Muḫ*) iskender (*ba.*).

پیری نه که آفتاب پرنور
درچشم سکندر آمد از دور
سیدحسینی

Pîr değil sanki nur dolu bir güneş, uzaktan İskenderin gözüne göründü.

(*Seyyid Ḥuseynî*)

Lûgatçe mânası başı aşağıdır.

از نهیب زخم تیغ قوس ذوالقرنین او
در چه مغرب رود هرشب سکندر آفتاب
آذری

Onun iki tarafı kavisli okunun yarası korkusundan her gece güneş baş aşağı mağrip kuyusuna gider.

(*Āẕerî*)

§ Çocukların kavak dikilme oyunu. Atların yürürken tekerlenmesine سکندری sikenderî ve tekerlenup taklalandığı zāman سکندری خورد sikenderî ḫūrd derler.

دزین صحرای بیابان غبرا
سکندر خورد اسب عمرداوا
محمد عصار

Yerin bu bitip tükenmiyen ovasında Dârâ'nın ömrü atı takla attı.

(*Mehmed 'Aṭṭār*)

سِکَنه (sikene) = Ay demir tâbir olunan bir nevi burgu. اسکنه (*muḫ.*) اسکنه (*ba.*).

گه شکستی چو چوب را سکنه
سر وروی حروفم ازسکنه
سنائی

Ağacı burgu deldiği gibi harflerimin başını, yüzünü boğazından kesersin.

(*Senā'î*)

سَکَنهٔ کانُون (sekene'i kânun) = (*k.*) Ateş koru, kömür.

سِکُو (sikū) = Yaba: harman sa vurdukları beş parmak şeklindeki kürek.

سُکُو، سَکُو (sekū, sukū)=Sokak kapısının iki tarafındaki yükseklik, sed, sekî ve bağ aralarında gölgeli büyük ağaçla-

rın dipierinde oturmağa mahsus yapılan yer.

سکوبا (**sukūbâ**) = Meşhur bir papas.

چه فرمائی که از جوی یهودی
گریزم جانب دیر سکوبا
خاقانی

Ne emredersin; yahudinin cevrinden Sukûbanın kilisesine kaçayım mı?

(*Hâkâni*)

Hazreti İsa'nın semaya urucu bunun kilisesinden imiş.

سکوره (**sukūre**) = Sukre (*ba.*).

سکیزیدن (**sikīzīden**) = Hayvan tepmek, çifte atmak, sıçramak.

بدشت نبرد آن هزبر دلیر
سکیزد چو گور و دراید چو شیر
دقیقی

Harb meydanında o cesur aslan yaban merkebi gibi sıçrar, aslanca harbeder.

(*Dekîkî*)

سگ (**seg**) = Köpek.

سگ چه بیش آرد و شیر اسکی
این زیکی ده بود آن دویکی
دهلوی

Köpek çok yavrular, aslan az; bunun birinden on, onun ikisinden bir olur.

(*Dehlevî*)

سگابی . سگابی (segâbî, seglâbî) = Su köpeği ki kunduzdur.

گر چو سگابی بدریا در شود
پوستباش کند خواهر چون فنک
پور بهای چای

Kunduz gibi denize dalsa tilki gibi postunu yüzeceğim.

(*Pür Behayi Câmî*)

Fenek = Karsak yani tilki cinsinden Trablus tilkisi denilen hayvan.

سگ انگور (segengūr) = İt üzümü (*Ar.*) عنب الثعلب,

سگ بازاری (segi bâzârî) = Sokak köpeği.

سگبان (segbân) = Köpek çobanı,

سگ پاسوخته (segi pasūḫte) = Ayağı yanmış köpek (*k.*) muztarip.

دو ریاضی که سخن زان رخ افروخته رفت
لاله بیرون زچمن چون سگ پاسوخته رفت
تأثیر

O parlak yüzden bahsedilen bahçede çimenden lâle muztarip olarak kaçtı.

(*Te'sîr*)

ریگ بیابان چو شد افروخته
شیر دود چون سگ پاسوخته
خسرو

Ovanın kumu kızınca, aslan, ayağı yanmış köpek gibi yani muztarip olarak koşar.

(*Husrev*)

سگ تولد ، سگ پدر (seg pider seg tūle) = Köpek oğlu, köpek eniği: söğmek ve tahkir yerinde kullanılır.

سگ پستان (seg pistân) = Acem eriği yahut yaban üzümü denilen ve göğüs hastalığını tedavide kullanılan bir nevi meyva. Sepistan ismiyle meşhurdur.

سگ جگر، سگ‌جان (seg câن, seg ciğer) =(*k.*) İt canlı, cefakeş, tahammüllü.

استخوان پیشکش کنم غم را
زانکه غم میهمان سگ جگرست
خاقانی

Kedere kemik pişkeş ediyorum; çünkü keder it canlının misafiridir.

(*Ḫāḳānī*)

سگ‌دل (seg dil) = (*k.*) Katı yürekli, incidici.

گر آزرم خو هم ازین سگدلان
نخوانند عاقل مرا عاقلان
نظامی

Eğer bu katı yüreklilerden şefkat ve mülâyemet istersem akıllılar beni akıllı saymazlar.

(*Niẓāmī*)

گر سگی خود بود موقع پوش
سگدلی را کجا کند فراموش
نظامی

Köpek sofu elbisesini giysede gönül incitmeyi nerede unutur.

((*Niẓāmī*)

سگ دندان (seg dendân)=Ön dişleri büyük ve taşkın kimse. Tahkir yerinde kullanılır(Niẓām) çok defa hayvanlarda kullanılır (Behāri ʿAcem).

سگسار (segsâr)=Köpek gibi. Başı köpek, bedeni insana benziyen esatirî bir mahlûk. (Niẓām). Harîs, tamahkâr, tufeyli, bedavacı, masal kabîlinden başları köpek başına benzer, yüzleri ejderha gibi sarı: saçları keçi saçı, kulakları fil kulağı gibi, gözleri gök bir vilâyet halkı (Nefîsî).

سگ سوزن خورده (segi sūzen ẖūrde) = İğne yemiş köpek (*k.*) muztarip.

ای از مرض حرص ترا دل مرده
اندیشهٔ زر زدیده خوابت برده
نفس تو زخارخار دنیا شب‌وروز
هر سوی دود چون سگ سوزن خورده
رفیع

Ey hırs hastalığından gönlü ölen kişi! Para düşüncesi gözünden uykuyu kaçırmış, senin nefsin dünya helecaniyle gece gündüz iğne yemiş köpek gibi her tarafa koşar.

(*Refîʿ*)

(İğne yutmuş köpek gibi iki yanına salar) Türkçemizde atalar sözündendir.

سگ کش (seg kuş)=Firenk biberi yahut köpek zencefili denilen nebat.

سگک (segek) = Köpecik, biçare köpek § Bel kemeri tokası.

سگ کشی کردن (seg guşî kerden)= Bir insan yahut bir hayvanı eza ile öldürmek: öldürüleni tahkir yerinde kullanılır.

سگ کنک ، سگ کن (seg ken, seg kenek) =Tedavide kullanılan bir nevi kök=استرنگ (*ba*) bu kökü koparan ölür itikadiyle bir köpeğin kuyruğuna bağlıyarak onu öldürmek suretiyle ele geçtiği için seg ken denilmiştir.

سگ کیست (segi kîst) = Kimin köpeğidir: kimsenin köpeği olmaya bile kabiliyeti yoktur demek olup tahkir yerinde kullanılır.

سگ ماهی (seg mâhî) =Köpek balığı.

سگنگور (segengür) = Seg engür (*muḥ.*) it üzümü (*Ar.*) عنب الثعلب.

سَل (sel) = Sal.

زهی بزم عیش ترا زهره مطرب
زهی بحر جاه ترا آسمان سل
شاعر

Senin işuişret meclisine zühre ne güzel mutrip, senin mansıbın denizine sema ne güzel saldır.
(*Şā'ir*)

سُل (sul) = Bazı baş hastalıklarını ve gözden su akmasını gidermek için alınla kulak arasını dağlamak.

سل کرد بدست چابکی زود
خاقانی

El çabukluğiyle acele dağladı.
(*Ḫāḳānī*)

Arapçada (s) nin esresi (l) nin şeddesiyle ak ciğerde hâsıl olan hastalık.

سَلا (se â) = Bir sazende ismi.

سُلاب (sulâb) = Usturlâb (*muḥ.*) استرلاب (*ba.*).

سَلاجَت (selâcet) = Dağ tekesinin sidiğinden taşlar üzerinde tekevvün eden şeydir ki güherçile gibi kazıyıp ilâç olarak kullanılır.

سَلاك (selâk) = Altın ve gümüş külçesi = şüşe.

سَلْجَن (selcen) = Edepsizlik etmek, bir kimsenin yüzüne karşı ağır söz söylemek.

سَلْجُوك (selcūk) = Selçukî hükümetini ilk kuran hükümdar.

سَلَحْشُور (sileḥşūr) = Usta savaşçı mânasına silâhşur (*muḥ.*). Şür özenme mânasına geldiğinden silâh işine özenici, meşk ve idman edici yahut silâh karıştırıcı demektir.

چه خوش گفت آن تهی دست سلحشور
جوی زرجهتر ازهفتاد من زور
شاعر

O züğürt silâhşur bir arpa kadar altın yetmiş batman kuvvetten daha iyidir diye ne hoş söyledi.
(*Şā'ir*)

بیاوری که نتوان شد زمکر آسمان ایمن
بلعب زهرهٔ چنگی ومیغ سلحشورش
حافظ

Şarap getir ki çeng çalan zührenin oyunu ve mirrihin silâhşorluğiyle (feleğin hilesinden) emin olmak mümkün değildir.
(*Ḥāfıẓ*)

سَلِس، سَلْس (selīs, selīsī) = Suya batmaz denilen içerisi delik delik bir taş ki onunla ayağı oğup temizlerler.

سُلْف (**sulf**) = Öksürmek.

بی رنج چه می‌سلفی آواز چه لرزانی
مولانا

Hastalığın yokken neden öksürüyor, sesini ne titretiyorsun.
(*Mevlânâ*)

سِلْف (**silf**) = Baganak.

سَلْك (**selk**) = (S) nin üç harekesiyle oluk,

سِلْم (**silm**)=Çocukların silyaz tahtası (fasdı tahta). (S) nin üstüniyie Feridun Şahın büyük oğludur ki biraderi (tur) ile bilittifak küçük kardeşleri (İrec) i öldürmüşler, Minüçihrî de intikam almak için bunları öldürmüştür. Üçünün kabri Sârî şehrinde Segünbedan adiyle anılmaktadır.

سَلْماس (**selmâs**) = Azerbaycanda bir şehir.

چون روان پیش تست دونیم
گر بتبریز من تو در سلماس
هدایت

Ruhum yanında oldugu için ben Tibriz'de sen Selmas'ta olsan da uzak değelim.
(*Hidâyet*)

سَلْمان (**selmân**)=(سلمان منا اهل البیت) hadisi şerifi müfadınca peygamberimizin aileleri efradından sayılmak şerefine nail olan ve هندك savaşında rey ve tedbirinden istifade edilen Selmânı Fârsî denilmekle meşhur büyük bir sahabenin Arapça adıdır. Farsça ismi Fîrûz'dur § Hicrî sekizinci asırda yaşıyan İran'ın en büyük şairlerinden biridir ki Kum'a bağlı Save kasabasındandır, Selmânı Sâvici denmekle maruf olup lakabı Cemâlüddîn'dir.

سَلْمَك (**selmek**) = Musikide altı sadadan biridir. Diğerleri, şehnaz § Gerdaniye § Geveşt § mâye § Nevruzdur.

سِلْنج (**silunc**) = Dudağının biri yarık olan kimse. Luncün Türkçesi dudak olduğundan sanki üç dudaklı demektir.

سِلّور (**sillûr**) = Yayın balığı.

سَلّه (**selle**) = Sepet.

سله پرسمر در درختستانشان
پرشدی ناخواست ازمیوه فشان
مولانا

Onların ağaçlıkları içinde başlarındaki sele, meyva silkiciden istemeden meyva ile dolardı.
(*Mevlânâ*)

سُم (**sum**) = At, öküz ve koyun gibi hayvanların tırnağı.
Bir atı vasıfta:

ای زرین نعل آهنین سم
ای سوسن گوش خیزران ده
نوری

Ey demir tırnaklı altın nallı! Ey hezaren kuyruklu, zambak kulaklı.

(*Enverî*)

§ Ayak § Bodrum § Yer altında yapılan mandıra. Bu mânaya göre (sunb) ten çevrilmedir § Riyazat sahiplerinin ve yolcuların ikamet eitikleri yer.

آنکه بهر خیر بی‌حد در جهان
خانقه کرد ورباط وپل‌وسم
فخری

O zat ki dünyada hayır için sayısız tekke, müsafirhane, köprü, riyazathane yaptırdı.

(*Fehrî*)

سم باد پایان پولاد نعل
بخون دلیران زمین کرده لعل
نظامی

Nalı çelikten yapılmış, çabuk yürüyüşlü atların tırnağı yahut ayağı bahadırların kaniyle yeri lâl renkli etmiş.

(*Nizâmî*)

سَمَاجَه ، سَمَاجِه (**semâçe, semaǧçe**) = Kadın göğüslüğü: samaǧçe muhaffefidir.

سَمَارُوك ، سَمَارُوغ ، سَمَارُوخ (**semârūḫ, semârūġ, semârūk**) = Mantar=ḫayedis, külâhi divan.

سُمَارِى (**sumârî**) = Gemi.

براین گردون دریا چهر ازمیغ
بپیوندد سماریهای عنبر
سماریهای عنبر چون گران شد
فروبارد زعنبر غلغل گوهر
ازرقی

Deniz rengindeki bu feleğin üzerinde buluttan amber gemiler birleşir, amber gemiler ağırlaşınca ondan inci dizisi dökülür.

(*Ezrekî*)

Şair bulutları amberden yapılmış gemilere benzetmiştir.

سُمْ اَفْكَنْدَن (**sum efkenden**) = (*k.*) Topal olmak.

سُمَّاك (**sumâk**) = Somak dediğimiz ekşi tanedir ki döğüp kebap üstüne ekerler.

سَمَاكَارَه ، سَمَاكَار (**semâkâr, semâkâre**) = Meyhane hizmetçisi, muço ve mutlak hizmetkâr. Muço kelimesi mugbeçe muharrefi olmalı.

زهره ومشتری خریدارت
آفتاب وقمر سماکارت
سراج‌الدین

Zühre ile müşteri memlûkün, güneşle ay hizmetkârındır.

(*Sirâcaddîn*)

سَمَان (**semân**) = Asüman (*muḫ.*) § Şemsî ayların yirmi yedinci günü § Bıldırcın.

باران وبرف بارد برما کنون زابر
چون بر بنی سرائیل ازآسمان سمان
لامعی

Beni İsraile gökten selva yağdığı gibi bize şimdi buluttan yağmur ve kar yağar.

(*Lâmi'î*)

سِمانَه **(semâne)** = Tavan: asımane (*muḫ*) § Bıldırcın.

چون مست شود زبادهٔ حق
شهباز شود کهین سمانه
مولانا

Küçük bıldırcın hakkın şarabından mestolursa büyük toğan olur.

(*Mevlânâ*)

سُمتِراش **(sümtirâş)** = Nalbantların hayvan tırnağı kestikleri ucu eğri alet. Dilimizde sontraç denir.

سُمج ، سُمجه **(sumç, sumçe)** = Bodrum, zindan.

دیرین سمج هرگز نگنجیدی
بصد چاره وجهد ولیرنگ ورنگ
مسعود

Birçok çare, say, hile ve hud'a ile o zindana sığmazdım.

(*Me'ûd*)

زیم تیغ جهانگیر فتنه سوزش ظلم
برون نیارد سربکزمان زگوشهٔ سمج
فخری

Onun fitneyi yakıp kavuran cihangir kılıcının korkusundan zulüm; başını bir zaman zindan köşesinden dışarıya çıkaramaz.

(*Feḫrî*)

گه بجایی نشسته ام گریان
جایهای زسمجه مظلم تر
مسعود

Kâh zindandan daha karanlık yerlerden bir yerde ağlıyarak oturmuşum.

(*Mes'ûd*)

سَمَر (**semer**) = Çulhaların iplik üstüne haşıl sürdükleri süpürge tarzındaki lif = âbgîr § Turan padişahlarından biri.

سَمراد **(semrâd)** = Vehim ve hayal. سمرادی (semrâdî) = Kâinatta mevcut eşyanın vehim ve hayalden ibaret olduğuna inanan bir topluluk.

سَمَرکَند **(semerhend)** = Muarrebi olan Semerḳant adiyle anılan şehir. Kend = şehir. Semer = Turan padişahlarından biridir (Semerkend) in aslı کندسمر (kendi semer) dir ki o padişahın tesis ettiği şehir demektir.

سَمُك **(semuk)** = Ahmaklık, akılsızlık, hünersizlik.

سِمکار (**simkâr**) = Bedehşan'a bağlı bir nahiye.

خبر رسیدکه اندر نواحیٔ سمکار
مرحصاری کرده است باستاره قران
عتاری

Simkâr taraflarında bir kalenin başı yıldıza yaklaşmış yani yükselmiş diye haber verdiler.

(*Maḫtârî*)

سَمَن (**semen**) = Van gülü, Mısır gülü, peygamber çiçeği denilen üç yapraklı gül seberk de derler.

یارب آن رویست یابرگ سمن
یارب آن قدست یاسروچمن
سعدی

Yarabbi! O yüz mü yoksa gül yaprağı mı ? Yarabbi ! O boy mu yoksa çimende yetişmiş selvi mi ?

(*Sa'dî*)

§ Yasemin dediğimiz.

سِنّار (**simnâr**) = Hiyre Hükümdarlarından Numan'ın Behram Gûr için yaptırdığı köşkün mimarıdır. Köşkün biçiminden memnun olan Numan, mimara umduğundan fazla mükâfat verdiğinden, mimarın; eğer bu derece ihsana nail olacağımı bilseydim daha sanatkârane yapardım demesi üzerine, başka bir padişaha daha mükemmelini yapar korkusiyle mimarı yaptığı köşkün üst katından aşağıya attırmak suretiyle öldürtmüştür. Araplar sinimmar derler. جزاء سنمار Cezai sinimmar darbımesel olmuştur. خورنگاه (*ba.*).

هست نام آوری زکشور روم
چابك وچرب دست وشیرین کار
زیرکی کو زسنگ سازد موم
سام نسلی ونام او سمنار
نظامی

Rum diyarından çevik, hünerli, muamelesi tatlı, ünlü bir adam vardır. Bir zeki ki taştan mum yapar. Sâm neslinden olup adı Simnârdır.

(*Nizâmî*)

سَمْنان (**semnân**) = Rey ile Damgan arasında bir kasaba.

سَمَنْد (**semend**)= At kısmında sarıya mail olan renktir. O renkte ata, kula derler § Temrenli ok.

سمند باد پیای از تك فروماند
شتربان همچنان آهسته میراند
سعدی

Çok çabuk giden kula at koşmaktan âciz oldu. Deveci evvelki gibi aheste aheste sürüyordu.

(*Sa'dî*)

Arapçada mutlak at mânasınadır.

وجود مرا همچی ده بلند
کزین جیفه بیرون جهانم سمند
دهلوی

Benim vücuduma büyük bir himmet et ki bu cifeden atımı dışarıya sıçratayım; halâs olayım.

(*Dehlevî*)

سمند ارسلار (semend arslâr) = (Masal kabîlinden) Zulkarneynin oğlu İskenderus zamanında peyda olan bir canavardır ki nazarı zehirli olduğu için kime bakarsa ölürmüş. Aristo'nun tavsiyesi üzerine karşısına konulan aynada kendini görür görmez ölmüş (مصطلحات وارسته).

علاج ذات شومت شومی ذات کند آری
سمند ارسلاررا عکس سمند ارسلار می باید
غیاث

Şom olan şahsının ilâcı şahsına şomluk verir, semend arslâr'a semend arslâr'ın aksi gerektir.

(*Ğ'iyâş*)

سَمَنْدَل ، سَمَنْدُوز ، سَمَنْدَل ، سَمَنْدَر

(**semender, semendel, semendūr, semendūl**)= Ateşte yanmıyan yahut ateşte yaşıyan, tilkiden küçük (masal kabîlinden) bir hayvandır. Bazılarına göre fareden büyücek keler şeklinde kuyruğu uzundur yahut Hindistan'da bulunan ve ateşte yanmıyan bir kuştur. Ateşten çıktığı sırada tutularak tüyünden yaptıkları sarık ve mendil gibi şeylerin ateşte yanmayıp kirleri temizlenir, bir rivayette ateşten çıkınca ölür. Niẓām (Elmüncid) den şöyle naklediyor: kara ve suda yaşıyan ve bir söylentiye göre ondan ateşi söndürücü bir madde çıktığı için ateşte yanmıyan bir hayvandır. Rumcada salamandır dereler.

سمندر نۀ گرد آتش مگرد
کہ مردانگی باید آنگہ نبرد
سعدی

Semender değilsin, ateş etrafında dolaşma; çünkü evvelâ mertlik sonra kavga gerek.

(*Sa'dî*)

فیض طبع تو اگر باد دمد درآتش
باسمندور یکی خانہ شود نیلوفر
کمال

Eğer tab'ının feyzi ateşe eserse Semender'le niylüfer bir yerde yaşar.

(*Kemāl*)

نیلوفر (*ba.*).

لطف وقهرت ارورسد برآب وآتش میکند
مکث در دریا سمندر حوت درآتش مقر
عندلیب

Senin lûtfun suya, kahrın ateşe erişirse semender; denizde balık; ateşte yer eder.

(*'Andelîb*)

گرنی بطم زاشك چرا غرقۀ شطم
ورنی سمندرم زچه ازدل درآزدم
هدایت

Ördek değilsem niçin göz yaşım ırmağında yüzüyorum; semender değilsem neden gönlüm ateş içindedir.

(*Hidāyet*)

بدریا نخواهد شدن بط غریق
سمندر چه داند عذاب حریق
سعدی

Kaz denizde boğulmaz, semender yangın azabını ne bilir.

(*Sa'dî*)

§ Semendūr, Hindistanda ud ağacı yetiştiren bir vilâyetin de adıdır.

خوشا باداکه ازمشرق برامد
تو گویی ازگلستانی درامد
زخرخیز وسمندور وزکافور
بیارد بوی مشك وعود وکافور
فخرگورگانی

Doğudan gelen rüzgâr ne hoştur! bir gülistandan gelir sanırsın. Ḫerḫîzden misk Semendūrdan ud, Kâfurdan kâfur kokusu getirir.

(*Feḫri Gürgānî*)

سَمَنْگَان (**semengân**) = Horasan'da bir şehir.

سَمَنُو (**semenū**) = Bir nevi aş.

سَمْنُون (**semnūn**) = Semnūni muhib

adiyle anılan riyazat ehli bir derviş.

سَمُو (**semū**) = Yaban teresi.

سَمُوت (**semūt**) = Tereki: eyer ardında heybe ve av bağlanan tasma.

سَمُور (**semūr**) = Samur dediğimiz hayvandır ki kürkü meşhur ve makbuldür. Semūri siyeh (*k.*) gece.

چو شنگرف سودند برلاجورد
صمور سیه زاد روباه زرد
نظامی

روباه زرد (*ba.*).

سَمَه (**seme**) = Durgun suların yüzünde peyda olan yeşillik: yosun = câmei ġūk = bezeġseme (*ba.*) § Bir karış kadar ucu yassı bir ağaçtır ki çulhalar onunla bezi düzeltirler. Çulhaların beze cilâ sürdükleri fırça = سمر.

سَمِيدَن (**semīden**) = Koklamak, (*Ar.*) istişmam.

سَمِيرا (**semīrâ**) = Hacamat boynuzu.

سُمَيرا (**sumeyrâ**) = Ferhâd'ın sevgilisi, Şîrîn'in halası (Mihîn Bânū).

سمیرا نام دارد آن جهانگیر
سمیرا را مهین بانوست تفسیر
نظامی

O cihangirin adı Sumeyrâ'dır. Sumeyrâ'nın mânası Mihîn Bânū demektir.

(*Niẓāmî*)

سَمِيرَم (**semīrem**) = Sâmibni İrem'in Fars ile Irak arasında yaptırdığı bir nahiye. Çekirge suyunu oradan getirirler. Semīrem, sâmibni İrem muhaffefidir.

سَمِيرَه (**semīre**) = Hat, çizgi.

سَمِيز (**semīz**) = Duâ.

سَمِينَه (**semīne**) = Gayet ince bir kumaş.

سَن (**sèn**) = Sân muhaffefi, edatı teşbihtir. سان (*ba.*) § Sarmaşık § Mızrak mânalarında da görülmüştür. Buğday ve o gibilere zarar veren yeşil kanadlı bir böcek (Niẓām, Nefīsī).

سَنا (**senâ**) = Misvak: diş fırçası yerine kullanılan şey. Arapçada سنامکی muhaffefi, sinameki dediğimiz müshil nebat.

سَناد ، سَناوْ (**senâd, senâv**) = Çok, kalabalık § Eğe ve törpü ağzından dökülen altın, gümüş, pirinç gibi madenlerin kırıntısı: eğinti. Senâd Arapçada kafiyenin uygunsuz ve kusurlu olmasıdır. Reşidî, Nāṣırî, Niẓām'da

senâv yoktur; çok mânasına (senâd) ın doğrusu da (vesnâd) dır.

سِنَار (**senâr**) = Deniz kenarında gemilerin oturmasından korkulan sığ yer.

سحاب از کف وکلکش فتاده در خجلت
محیط بادل ودستش نموده همچو سنار
شرف‌الدین

Bulut onun eli ve kaleminden utanmış, engin deniz onun gönül ve eline nazaran sığ gibi görünmüştür.

(*Şerefuddîn*)

§ Âşık.

سُنَار (**sunâr**) = Bir kimsenin oğlunun haremi, gelini.

سُنْب (**sunb**) = Tırnak, ayak = sum § Suften ve sunbîden = delmekten (*emir, ismas. isfa. muḫ. vas.*).

عزم تو کشورکشا خشم تو بدخواه بند
دع تو پولاد سنب تیغ تو جوشن گذار
فرخی

Azmin memleket fethedici, öfken düşman esir edici, mızrağın çelik delici, kılıcın zırhtan geçici.

(*Ferruḫî*)

سُنْبَات (**sunbât**) = Olmıyan bir şeyi olmuş gibi gösteriş, riya.

سَنْبَاد (**senbâd**) = Fikir ve hayal, kuvvei mütefekkire § Ebû müslimi Mervzî ile maceraları tarihe geçen Nişabur'lu bir Mecusi papazı.

سُنْبَادَه (**sunbâde**) = Tahta gibi şeylerin yüzünü aşındırıp düzelten, bıçak ve kılıcın pasını giderip cilâ veren zımpara dediğimiz sert ve kumlu taş madeni. Sunbîden den alınmıştır, Muarrebi سنباذج.

سَنْبَالُو (**senbâlū**) = Bir nevi oynak maymun. Türkçesi şadi dir.

سُنْبَك (**sunbek**) = Küçük gemi, yassı yük kayığı. Muarrebi سنبوق.

سُنْبُل (**sunbul**) = Sümbül dediğimiz güzel kokulu çiçek mânasına, Arapçadır, buna sumbuli rûmî, sumbuli hindî de derler, سنبل‌الطیب (sunbuluṭṭîb) = nergise benzer güzel kokulu bir çiçektir, sevgilinin zülfünü buna benzetirler.

سنبل تر (sunbuli ter) = (*k.*) Güzelin zülfü.

سنبل زر (sunbuli zer) = (*k.*) Mangal: ateş konulan zarf.

سَنْبُوت (**senbūt**) = سنبات (*ba.*).

سَنْبُوسَه (**senbūse**) = Samsa denilen bir nevi hamur tatlısı (*Ar.*) قطاب § Üç köşeli baş örtüsü.

سُنْبَه (**sunbe**) = Delecek alet, bur-

gu, zımba § Taşçı tarağı § Aldanmış, iğfal edilmiş.

برون کش زدل نقش خواب وخیال
مشو سنبهٔ ملك ومال ومنال
زجاجی

Gönülden uyku ve hayal nakşını çıkar; uyku ve hayale dalma; mülke, mal ve menale aldanma.

(*Zuccācī*)

§ Eşek arısı § Tüfek dipçiği.

سنبيدن (**sunbiden**) = Delmek = suften.

فرو سنجی دل دشمن بدان کلك شهاب آیین
بدرانی صرلشکر بدان تیغ فلك مانا
ازرقی

O şihaba benziyen kaleminle düşmanın yüreğini delersin, o felek gibi kılıcınla askerin başını yararsın.

(*Ezrekī*)

§ Aldanma.

سنتور (**sentūr**) = Santur dediğimiz çalgı.

سنج (**senc**) = Sencîden = tartmak tan (*emir, ismas. isfa. muḫ. vas.*).

خاصه کلیدیکه درین گنج راست
زیر زبان مرد سخن سنجر است
نظامی

Bilhassa bu hazinenin yani söz hazinesinin anahtarı edib ve şair olan zatın dilinin altındadır.

(*Nıẓāmī*)

سنج (**sinc**) = Def pulu, zil.

ای شاه فلك رتبت خورشید سریر
فیلت بنقاره‌خانه گاه زد وگیر
آورد زصر دمامه وزدندان چوب
کوشش شده سنجها وخرطوم نفیر
سیف‌الملوك

Ey felek mertebeli, güneş tahtlı padişah! Senin filin, vur tut zamanı, davul çalınan yerde, kulakları ziller, hortumu boru olarak, başından davul, dişinden çomak yaptı.

(*Seyfulmulûk*)

سنجاب (**sincâb**)=Derisinden kürk yapılan bir hayvan ve derisinden yapılan kürk.

تخم اگر جو بود جو آرد بر
بچه سنجاب آید از سنجاب
ناصر

Tohum arpa olursa arpa mahsul verir. Sincaptan sincap yavrusu doğar.

(*Nāṣır*)

آن یکی پوشیده سنجاب وسمور
دیگری خفته برهنه در تنور
عطار

Biri sincap ve samur giymiş, öbürü çıplak olarak fırında yatmış.

(*ʿAṭṭār*)

(*K.*) gece.

سنجار (**sencâr**)=Musul'un batısında ve Elcezire'nin kuzeyinde bir mevkidir ki Sultan Melikşahı Selçukinin oğlu Sencer orada dünyaya geldiğinden tahfif ile

Sencer denilmiştir, oradaki dağ ve kalenin de adıdır.

سنجد **(sincid)** = İğde. Yalnız (Nâşırî) de (s) nin ötresiyledir (*Ar.*) غبیرا.

سنجدبو (sincidbū) = İğde gibi kokan bir çiçek.

سنجر **(sencer)** = İran Selçuki hükümdarlarının altıncısıdır. Edib Şâbir, Reşîduddîni Veṭvāṭ, ʿAbdulvâsiʿi Cebelî, Enverî o asırda yetişmişlerdir § Alıcı bir kuş Âşık, ehli dil.

سنجرستان (senceristân) = Tekke, dergâh.

سنجه **(sence)** = Çeki taşı, terazinin gözüne, tartılan şeyin miktarını bilmek için konulan ölçme aleti. (*Ar.*) سنجةالميزان.

خردرا وجانرا همی سنجداو
دراندیشه وسنجه کی گنجداو
فردوسی

Aklı ve canı o tartıyor; o fikir ve ölçüye nasıl sığar.

(*Firdevsî*)

سنجیدن **(sencîden)** = Tartmak.

خرد هر چند نقد کائناتست
چه سنجد پیش عشق کیمیاکار
حافظ

Akıl her ne kadar kâinatın seçkini ise de kimyakâr olan aşkın yanında ne tartar yani ne kıymeti var.

(*Hâfız*)

سنح **(seneḫ)** = Yemek tuzu § Kir § İrin.

سنحج **(senḫec)** = Mehrec vezninde nefes darlığı.

سند (**sind**) = Hindistanın kuzey batı cihetinde büyük bir eyalet ve Hindistanda büyük bir ırmak.

چه هند وچه سند وچه بر وچه بحر
همه روستایند شیراز شهر
سعدی

Gerek Hind, gerek Sind, gerek kara, gerek deniz, hepsi köy mesabesindedir; Şîraz şehirdir.

(*Sa'dî*)

§ Piç, haramzade.

شنا سند یکسر همه هند وسند
که هستی تو درگوهر خویش سند
اسدی

Hind ve Sind baştan başa hep tanırlar ki sen kendi soyunda haramzadesin.

(*Esedî*)

Sindâre, sindere de derler.

سندان **(sindân)**=Demircilerin üzerinde demir döğdükleri örs.

شکایت از دل سنگین یار نتوان کرد
که خویشتن زدهایم آبگینه برسندان
سعدی

Yârin katı yüreğinden şikâyet edilemez; çünkü şişeyi örse kendimiz vurmuşuz.

(*Senâ'î*)

ذرهٔ می نکند در دل سخت تو اثر
تاب آهم که همی موم کند سندانرا
یغما

Örsü mum gibi eriten ahımın harareti senin katı kalbine zerre kadar tesir etmiyor.
(*Yeğmā*)

هزار پتك جفا می‌خورم زدست فلك
چنانکه فرق نیارد کسی زسندانم
عندلیب

Feleğin elinden o kadar çok cefa çekici yiyorum ki bir kimse beni örsten fark edemez.
(*'Andelîb*)

§ Kapı halkasının vurulan alt kısmı.

بود بایار خود خوش وخندان
کامد آواز حلقه وسندان
جامی

Kendi yâriyle gülüp oynarken kapı çalındı.
(*Câmî*)

دو ایوان شاهی در دولتش‌را
فلك حلقه وماه سندان بماند
خاقانی

Padişaha ait köşkte, felek, devleti kapısının halkası; ay, halkanın mukabil kısmı mesabesindedir.
(*Ḫāḳānî*)

سَنْدْبَاد (**sendbâd**) = Ezreḳî'nin öğüte dair yazmış olduğu manzum bir kitap § Kuştâsbibni Luhrâsb'ın oğlunun adı. Ezreḳî bu nasihatleri onun eserinden alarak nazmetmiştir.

چه خوب آمد این نکته در سندباد
که عشق آتشست ای پسر پند باد
سعدی

Sendbâd'da bu nükte ne güzel iradedildi: oğul! Aşk, ateş; nasihat, rüzgârdır; yani nasihat, aşk ateşini körükler.
(*Sa'dî*)

سَنْدَرَه ، سَنْدَرُوس (**senderūs, sendere**) = Bir ağaç pusudur ki kehlibara benzer ve onun gibi sarı renklidir. Yalnız kehlibar, ateşe konunca sakız gibi kokar, sendrūs ise fena kokuludur. Dilimizde sandolos denir.

کانرا بزه کرد چون اشکبوس
تنی لرزلرزان ورخ سندروس
فردوسی

Eşkbūs, vücudu tirtir titreyici, yanağı sararmış olduğu halde kemanı kirişe geçirince,
(*Firdevsî*)

مشو ایمن اندر سرای فسوس
گهی سندره‌ست وگهی آبنوس
فردوسی

Alaycı dünyadan emin olma; kâh sandolos kâh abanozdur.
(*Firdevsî*)

سندروس sarı renk mânasına da gelir.

سندره (S) nin esresiyle sokakta bulunan, babası belirsiz çocuk.

سَنْدَل ، سَنْدَلَه (**sendel, sendele**) = Hindistanda yetişen beyaz, sarı, kırmızı renklerde bir cins kokulu ağaçtır = Çendel de derler. Muarrebi صندل dir, kalbi ferahlandırır, baş ağrısını teskin edermiş.

دی زنرع می‌نالید
صندلش همی مالید
سعدی

İhtiyar bir adam ölümden inliyor, koca kadın ona sandal sürüyordu.

(*Sa'dî*)

§ Ayakkabı.

گرفتم بجایی رسیدی زحال
که زرین کنی سندل وچاچله
عنصری

Farz edeyim mal ve ikbal cihetiyle sırmalı ayakkabı ve çarık giyecek bir hale geldin.

(*'Unṣurî*)

Vaktiyle padişahların ayakkabıcısı ayakkaplarını bir iskemle üzerinde bulundurduğu için o iskemleye سندلی sendelî demişler (Nāṣırî).

چرخ برسندلیٔ مهر نهد
چون گند شه برون زپا سندل
فخری

Padişah ayakkabısını ayağından çıkarınca felek, güneş sandalyası üstüne koyar.

(*Feḫrî*)

سندلی (sendelî) = İskemle (*Ar.*) کرسی. Sendel (*ba.*).

سندلیٔ راحت (sendelî'i râḥet) = Konuşmada koltuk sandalyası. § Sandal dediğimiz binek teknesi § Ahmak.

حال شیراز واهل منصب او
ازمن بی‌خبر چه می پرسی
لیوه کیشان رسیده است بعرش
سندلیشان گذشته از کرسی
رفیع‌الدین شیرازی

Şîraz'ın ve oradaki mevki sahiplerinin halini ben vukufsuzdan ne soruyorsun Onların yakışıksız ve hünersiz gençleri arşa erişmiş ahmakları kürsüden geçmiş.

(*Refi'uddini Şîrāzî*)

سَنْدَه (**sende**) = Örs § İnsandan bir defada çıkan kalın ve katı pislik.

الفاظ بسته اش ززبان شکسته اش
مانند سندگان گذر ازناودان کند
کمال اصفهانی

Bozuk dilinden çıkan düğümlü sözleri katı pisliklerin kuburdan geçmesine benzer.

(*Kemāli İṣfehānî*)

سَنْسَنْ ، سَنْسَانْ (**sensân, sensen**) = Fasih olmıyan sōz.

سَنْسُور (**sensūr**) = Hortum.

سَنْسَه (**sunse**) = Eşek arısı § Kara üzüm.

سَنْگ (**seng**) = Taş.

گفتی آن توبهٔ چون سنگ توچون شدکه شکست
چه کنم ساغر می شیشهٔ خاراشکنست
یغما

Senin o taş gibi olan tövben nasıl oldu da kırıldı dedin. Ne yapayım, şarap kadehi mermeri kıran şişedir.

(*Yeğmā*)

می‌شنیدم شیشه سالم مانده درآغوش سنگ
تاشب دوشین مرا این گفته نامد دلنشست
توبهٔ خودرا بشیشهٔ می‌زدم یالعجب
شیشهٔ نازك بماند وتوبهٔ محکم شکست
شیخ‌الرئیس

Şişe taşın kucağında sağ ve salim kalır diye işitmiştim. Dün geceye kadar bu söz gönlümde yer etmiyordu. Tövbemi şarap şişesine vurdum. Şaşılacak şey! Nazik şişe kırılmadı da tövbem kırıldı; bozuldu.

(*Şeyḫurre'îs*)

§ Tartı ve ağırlık.

بعد ازان گفتش که درجسمم کتیم
ده درم سنگست پاك دریتم
مولانا

Ondan sonra ona dedi ki vücudumda saklı on dirhem ağırlığında bir tek inci var.

(*Mevlânâ*)

§ Vekar ve temkin.

ای هوا یافته ازطبع لطیف تو مثال
ای زمین یافته ازحلم گران سنگ تو سنگ
فرخی

Ey hava lâtif tabiatından örnek alan! Ey yeryüzü değerli uysallığından vekar ve temkin kesbeden!

Taşın envaı şöylece cemedilivermiştir:

سنگ آب (sengi āb) = Sucularda ve camilerde su doldurulan büyük taş küp.

سنگ آتش (sengi āteş) = Çakmak taşı.

جلوهٔ معشوق می‌یابیم از هر شعله‌ٔ
سنگ آتش را مگر ازکوه طور آورده اند
رضی

Çakmak taşını Tur dağından getirmiş olacaklar ki her şulesinde mâşukun cilvesini buluyorum.

(*Reżī*)

بسکه دارم در درون سینه مهر مهوشی
برسرخاکم شود هرسنگ سنگ آتشی
علیشیر نوائی

Ay gibi bir güzele kalbimde o kadar sevgi vardır ki, toprağımın başı üzerindeki her taş çakmak taşı olur.

(*'Alişîrinevā'î*)

سنگ آهن کش (sengi āhen keş) = Mıknatıstan bozulma mıhladız dediğimiz = آهن ربا.

دل اعدای او سنگست لیکن سنگ آهن کش
ازان پیکان او هرگز نجوید جزدل اعدا
فرخی

Onun düşmanlarının yüreği taştır; lâkin demir cezbeden taştır. O sebepten temreni düşmanlarının kalbinden başkasını aramaz.

(*Ferruḫî*)

سنگ احمر (sengi eḥmer) = Elmas nev'inden mercan renginde bir taş. (*Ar.*) حجرالاحمر.

سنگ اسپند (sengi ispend) = Sünger taşı (*Ar.*) حجرالاسفنج.

سنگ اسکاف (sengi iskâf) = Papuççuların bıçak biledikleri kösele taşı.

سنگ برگان (sengi bergân) = Şişecilerin şişe temizledikleri çok yumuşak bir taş [*].

سنگ بلور (sengi billūr) = Billûr dediğimiz çok parlak ve göz alan beyaz maden.

سنگ پا (sengi pâ) = Ayak temizledikleri taş.

سنگ پرستو (sengi pirestū) = Kırlangıç taşı. Sarılık taşı da derler.

سنگ پلیته (sengi pelīte) = Bir taştır ki döğülünce pamuk gibi yumuşar ve elde fitil yapılarak

[*] Bergân Şîraz'a bağlı Faruk köyünde bir tarla.

azıcık yağda iki üç ay kadar yanar.

سنگ ترازو (sengi terâzū) = Taş yahut tunçtan yapılan okka, kilogram ve eczası.

سنگ تراشیده (sengi terâşîde) = Dört köşe yontulmuş taş.

سنگ جراحت (sengi cirâhet) = Yumuşak beyaz bir taştır ki ezip melhem yapılarak yaraları kurutmakta kullanılır.

صد گونه گر از تو رنج و محنت باشد
حاشاکه بخاطرم ازان شکایت باشد
درد تو مرا مایهٔ آرام بود
سنگ تو مرا سنگ جراحت باشد
قبول

Bana yüz türlü eza ve cefa etsen şikâyet etmek hâşâ hâtırımdan bile geçmez, benim rahatımı temin eden senin cefandır. Senin yağdırdığın taş benim yaramın melhemidir.

(*Kebūl*)

سنگ جهنم (sengi cehennem) = Cehennem taşı: çürük etleri yakmakta kullanılan pek yakıcı kimyevi bir madde.

سنگ چین (sengi çîn) = Taşları istif etmek suretiyle yapılan duvar.

سخی کشان عشق زآفات ایمنند
زین سنگ چین هیشه دلادرحصار باش
وحید

Aşk zahmetini çekenler belâlardan emindirler. Ey gönül! Bu taş duvardan hisar içinde yaşa.

(*Vehîd*)

سنگ حمام (sengi ḥemmâm) = Hamam kazanında tekevvün eden taş (*Ar.*) حجرالحمام.

سنگ خزفی (sengi ḫezefî) = Suya batmaz denilen sünger gibi bir taş.

سنگ روشنائی (sengi rūşnâ'î) = Ruşina taşı, göztaşı (*Ar.*) حجرالنور.

سنگ زخم (sengi zeḫm) = Yara taşı: fil dişine benzer bir taş ki yaranın kanını durdurmakta kullanılır=شکرسنگ (*Ar.*) حجرالعاج.

سنگ زور (sengi zūr)=İdman taşı.

بود کوه بیستون فرهاد را گر سنگ زور
از دل سنگین خوبانست سنگ زور من
صائب

Kûhi Bîsutûn Ferhad'a kuvvet deneme taşı olduysa benim idman taşım güzellerin taş yüreğindendir.

(*Ṣā'ib*)

سنگ سو (sengi sev)=Sanatkârların aletlerini biledikleri taş.

سنگ سودا (sengi sevdâ) = Sengi pâ.

سنگ شیر (sengi şîr) = Süt taşı: siyaha çalar, kül renkli bir taş.

سنگ فال (sengi fâl) = Fal taşı.

سنگ قبطی (sengi ḳıbṭî) = Siyaha çalar yeşil renkli, suda çabuk erir bir taştır ki çamaşırcılar bezi onunla ağartırlar.

سنگ قمر (sengi ḳemer)= Ay köpüğü denilen taş: ayın parlaklığı arttığı gecelerde bulunurmuş (*Ar.*) حجرالقمر.

سنگ کعبه (sengi ke'be) Haceri esved. ح (*ba.*).

سنگ ماهی (sengi mâhî) = Balığın başında bulunan beyaz, katı, bir nevi taş.

سنگ مرمر (sengi mermer) = Mermer taşı.

سنگ مغنی (sengi meğnī) = Sengi bergân.

سنگ نسو (sengi nesū) = Sengi mermer.

سنگ یاسم (sengi yâsem) = Sarıya çalar yeşil ve zebercede benzer bir taş (*Ar.*) حجرحبشی.

سنگ یده (sengi yede) = Sihir yahut mucize kabîlinden yağmur celbeden bir nevi taş. Yeda yeşim taşıdır. Kadîm Türkler ondan put yaparlar ve yağmur için üzerine afsun edip suya atarlar (Lehce). Lehçenin Fars ve Arabça kısmında da yeda, kadîm Türklerin yeşimden ittihaz ettikleri yağmur tılsımıdır, demiştir.

سنگ یده است مهرهٔ گهوارهٔ یتیم
جز گریه کار نیست دل داغدار را
صائب

Yetimin beşiğinin boncuğu yede taşıdır: yetim teessürden daima yağmur gibi göz yaşı döker. Dağdâr olan kalbin yani sevgiliden ayrı düşmekte ana ve babadan mahrum çocuğa benziyen âşıkın kârı ağlamaktan başka değildir.

(*Şā'ib*)

سنگ یرامی (sengi yerâmī) = Çömlekçi taşı (*Ar.*) حجرالیرام.

سنگار (sengâr) = Yoldaş, refik. Çerağı Hidayet müellifi bu kelimenin aslı Hindîdir, kadın süsü mânasınadır, diyor.

سنگاش (sengâş) = Haset. Türkçesi gönü.

سنگانه (sengâne) = Kuyruk salan kuşu.

سنگ اشکن (seng işken) = Burçak § Âsi hurma. Seng işkenek de derler. Mütercim Âsım Efendi Okyanusun (berdi) maddesinde âlâ hurma mânasınadır. Farsçası (iskenek) tir demiştir.

سنگ انداز (seng endâz) = Düşmanlar kale dibine sokuldukları zaman üzerlerine burçlardan taş atılan delikler § Ramazandan evvel tertibedilen işret meclisi.

سنگ برشیشه زدن (seng ber şîşe zeden) = (*k.*) Şarap içmekten vazgeçmek, tövbe etmek.

سنگ برقندیل زدن (seng ber ķendîl zeden) = (*k.*) Ķarartmak, bulandırmak, bir kimsenin zevkını kaçırmak.

نیست سنگم بانزدکس که مرا
سنگها زد زمانه برقندیل
انوری

Kimsenin yanında haysiyetim yoktur; çünkü zemane beni harabetti.

(*Enverî*)

سنگ پشت (seng puşt) = Kaplumbağa = کاسه پشت = لاک پشت.

گروهی چو گفت سفیهان درشت
وطن سنگلاخ وخورش سنگ پشت
هاتفی

Aklı hafiflerin sözleri gibi kaba bir topluluk ve yurtları taşlık, yiyintileri kaplumbağa.

(*Hātifī*)

سنگچه (sengçe) = Dolu = tegerg = yeḫçe.

گرچه بچشم عوام سنگچه چون لؤلؤ است
لیك نه آفتاب فرق کند این وآن
خاقانی

Avamın gözüne dolu, inci gibi görünürse de güneşin aydınlığı bunu ve onu ayırır.

(*Ḫāḳānī*)

سنگدانه (sengdâne) = Kuş kursağı, taşlık, katı.

سنگخوار (sengḫuvâr) = Bağırtlak kuşu, bir nevi yaban ördeği (*Ar.*) قطاة sengḫuvârek, seng ḫur, seng ḫurek de denir. Kum yediğinden bu ad verilmiştir,

سنگ درموزه افتادن (seng der müze uftâden) = (*k.*) Istırap ve kararsızlık, hareketten kalma § Seferden vazgeçip yerleşme.

چرخرا باشرفش سنگ فتد درموزه
کوهرا باسخطش کیك فتد دوشلوار
انوری

Felek onun şerefine karşı muztarip olur yahut hareketten kalır. Dağ onun şiddetine karşı yerinde duramaz tezelzüle uğrar.

(*Enverī*)

سنگدل (sengdil) = Taş yürekli (*k.*) merhametsiz.

آه سعدی اثر کند درکوه
لیکند در تو سنگدل اثری
سعدی

Saʿdī'nin ahı dağa tesir eder de sen taş yürekliye etmez.

(*Saʿdi*)

سنگدوله (sengdūle) = Kasırga (*Ar.*) اعصار.

سنگسار ، سنگریز (sengrīz, sengsâr) = Bir suçluyu taşa tutmak suretiyle icra edilen idam (*Ar.*) رجم.

گر بیاغازید نصحی آشکار
ما کنیم آن دم شهارا سنگسار
مولانا

Eğer aşikâre nasihate başlarsanız biz sizi o zaman recmederiz.

(*Mevlānā*)

Sengsâr, resḫ mânasına da gelir. Resḫ tenasuh ıstılahında bir adamın ruhunun cismi cemadiye taallûk etmesinden ibarettir. مسك (*ba.*).

سنگریزه (sengrīze) = Taş kırıntısı § Bir nevi tatlı.

سنگ شجری (sengi şeceri) = Mercan.

سنگك (sengek) = Küçük taş § Fırında çakıl taşları üzerinde pişirilen pide § Dolu § Burçak § Torumtay denilen karagöz cinsinden avcı kuş.

سنگلاخ (senglâḫ) = Taşlık. Lâḫ çokluğu gösteren edatı mekândır.

تنگ شد بروی بیابان فراخ
خویشتن افکند اندر سنگلاخ
مولانا

Ona geniş sahra dar oldu; kendini taşlığa attı.

(*Mevlānā*)

سنگوسبو (sengusebū) = Âbgîne ve seng gibi muhatara mevkiinde kullanılır.

یمی بگفت بخداوند عقل ونشنیدم
که دل بغمزهٔ خوبان مده که سنگ وسبوست
سعدی

Akıl sahibi güzellerin gamzesine gönül verme, muhataralıdır diye çok söyledi de dinlemedim.

(*Saʿdi*)

سنگر (**senger**) = Büyük oklu kirpi § Askerin düşmana karşı sığınağı, tabya, istihkâm.

سنگرك (**sengurek**) = Dolu § Ağırşak.

سنگ زدن (**seng zeden**) = Bir kimse bir kimseye yahut bir şeye taş atmak, muharrem ayında matem tutanların mersiye okuyanlara uygun olarak iki taş yahut iki kısa, kalın ağacı birbirine vurmaları.

سنگزن (**sengzen**) = Vezni noksan terazi.

سنگسبویه (**sengisbūye**) = Ayd ağacı. Muarrebi سنجبویه dir.

سنگ کس را بر سینه زدن (**sengi kes râ ber sîne zeden**) = Bir kimseyi teselli etmek. İtiraz ve muaheze etmek yerinde de kullanılır.

سنگمبر، سنگم (**sengem, sengember**) = Yoldaş § İki kişinin, iki şeyin birbiriyle imtizacı.
سنگم (sengum) = Uçması çabuk bir kuş. Hamam böceği, ocak çekirgesi, Tanrı deveciği mânalarına ihtilâflıdır.

سنگوان (**sengvân**) = سپیدان (*ba.*).

سنگور (**sengūr**) = Şerbetçi sepeti § Ağırşak § سنگخور (*muḥ.*) سنگخوار (*ba*).

سنگوك (**sengūk**) = Ağırşak.

سنگول (**sengūl**) = Suyun soğutması, ateşin yakması gibi vucudu zaruri olan şeyler.

سنگویز (**sengvîz**) = Zencefil.

سنگین (**sengīn**) = Taştan yapılan her şey § Ağır, pahalı, kıymetli § Az işiten § Yavaş.

سنگین سار (**sengīn sâr**) = Ala sığırcık: arkası beyaz noktalı siyah bir kuş.

سنلخ (**senleḫ**) = Eteği ve yeni kısa bir nevi elbise, mintan.

سنمار (**sinmâr**) = سنار (*ba.*).

سنی (**sinî**) = Sînî (*muḥ.*) sini dediğimiz. سینی (*ba*).

سنیز (**snniz**) = شویز (*ba.*).

سو (**sū**) = Yan, canip, taraf.

چو از هر دو سو قلب گشت استوار
زهر دو سپه رفت بیرون سوار
نظامی

İki cihetten kalb muhkem olunca her iki askerden süvari dışarı çıktı.

(*Nizâmî*)

یکشتی می شدم هر سو شتابان
سوار اسب چوبین همچو طفلان
سلیم طهرانی

Çomaktan yapma ata binen çocuklar gibi gemi ile her tarafa koşuyordum.

(*Selîmi Ṭehrânî*)

Güneşin ziyası.

مه وخورشید برگردون گردان
همی گیرد زوای روشنت سو
فخری

Dönen feleğin üzerinde ay ve güneş, senin parlak fikrinden ziya alır.

(*Feḫrî*)

Şule ve ziya mânasına şimdi de kullanılmaktadır.

این چراغ سو ندارد derler ki bu ışığın ziyası yoktur demektir (Nâşırî) § sân gibi teşbih ifade eder.

سبو بدست دویدم بجویبار معانی
که آبگشت سبویم چو جای آب سبو شد
بماند آب معلق بدستم از سر حسرت
فرو شدم بتحیرکه این چه شکل وچه سوشد
مولانا

Elimde testi, meâni ırmağına koştum. Su testiye dolunca testi eridi; elimde su muallâkta kaldı. Mütehassirane bu ne şekil ve nasıl oldu diye hayrete daldım.

(*Mevlânâ*)

سَوَاب **(sevâb)**=Suyun bir şeyden süzülüp sızması.

سَوَادْ بَرْ گِرِفْتَن **sevâd ber girifften** = (*k.*) Okumak mütalâa etmek.

سُوَارْ **(suvâr)** = Atlı.

مثال گردن آزادگان وچنبر عشق
همان مثال پیاده است درکمند سوار
سعدی

Boynuna aşk çemberi geçen azadeler; atlının kemendine düşen piyadenin hemen aynıdır.

(*Sa'dî*)

Galip mânasına mecazdır.

قباد کیست که پشتش نمی رسد برزمین
بخصم خویش سوارم من ازتحمل خویش
صائب

Ḳubâd kim oluyormuş ki sırtı yere gelmesin! Ben kendi tahammülüm sayesinde hasma galebe çalmışım.

(*Ṣâ'ib*)

سواران آب (suvârâni āb)= Su yüzünde peyda olan kabarcıklar = âb suvârân (*Ar.*) حباب.

سوارپا (suvâr pâ) = Ayağa binmiş (*k.*) süratli giden piyade= pâsuvâr.

سوار دولت (suvâri devlet)=Devlet ve şeref sahibi.

فزودم آبرو تا ساکن ویرانهٔ خویشم
سوار دولتم تا چون نگین درخانهٔ خویشم
تأثیر

Kendi viranemde oturdukça şerefim arttı, yüzük kaşı gibi kendi evimde oldukça devlet sahibiyim.

(*Te'şîr*)

سوار سیستان (suvâri sîstân) = (*k.*) Rustem. سواره suvâre = suvâr.

سُوَارْنِيم **(suvârnîm)**=Gemi direği.

سُوَاك (**suvâk**)=Ekinlere ârız olan ve onları bozan sarılık hastalığı.

سُوبدِى (**sūbdī**) = Sığırcık kuşu (*Ar.*) زر زور.

سُوبَسُو (**sūbesū**) = Tarat taraf, her tarafta, her yana.

چشم می انداخت ان دم سوبسو
که کجایست آن شه اسرارگو
مولانا

O zaman o sırları açıklıyan şah nerede diye her tarafa bakıyordu.

(*Mevlānā*)

سُوبَهَار (**sūbehâr**) = Gazne civarında bir puthane.

بیامد ببتخانهٔ سوبهار
یکی خانه دید ازخوشی چون بهار
اسدی

Sūbehâr denilen puthaneye geldi. Bahar gibi hoş bir ev gördü.

(*Esedī*)

سُوپ (**sūp**) = Harzemliler dilinde su. Ekmeğe pekend derler.

محنت سوپ وپکند اوکه از یخم پکند
طبع موزونم همی زاندیشه ناموزون کنند
انوری

پکند (*ba.*).

سُوت (**sūt**) = Hayvan sahipleriyle süvarilerin hayvanları su içerken rahat içmeleri için çaldıkları ıslık.

سُوتَام [**sūtâm**) = Az.

خسرو ملك بخش ابو اسحق
که جهان پیش او بود سوتام
فخری

Mülk bahşeden Ebū İsḥāḳ ki cihan onun yanında az bir şeydir.

(*Fehrī*)

تو آن مهی که ترا هرچه گویم اندر فضل
تمامتر سخنی هست باشد وسوتام
فرخی

Sen o aysın ki faziletine dair her ne söylesem tamamen gevşek ve az bir söz olur.

(*Ferruḫī*)

سُوتَك (**sūtek**) = Düdük.

سُوجِش ، سُوج (**sūc, sūciş**) = Yanan, yanış = سوز ، سوزش.

سُوح (**sūḫ**) = Soğan.

سُوحتَن (**sūḫten**) = Yanmak, yakmak.

کوتاه می‌شود همه شمعی زسوختن
شمعی‌که سربعرش رسانیده آه ماست
کلیم

Mumların hepsi yanmaktan kısalır; başını arşe eriştiren mum bizim ahımızdır.

(*Kelīm*)

ترا که گفت‌که برفع برافکن ای فتان
که ماه روی تو مارا بسوخت چون کتان
سعدی

Ey fettan! Nikabını aç diye kim söyledi; zira senin aya

benziyen yüzün bizi keten gibi yaktı [*].

(*Sa'dî*)

سوخته (**sūḫte**) = Yanmış, yakmış. Ehli zevk ıstılahında aşk ve ihtirak sahibine derler.

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته را جان شد و آواز نیامد
سعدی

Ey seher kuşu: bülbül! Aşkı pervaneden öğren; çünkü o yanmışın canı gitti de sesi çıkmadı.

(*Sa'dî*)

تا بسته ام دران در رخ لعل قام دل
مانند لاله سوخته دارم مدام دل
سوزنی

O lâ'l renkli yanaklara gönül bağladığımdan beri yüreğim daima lâle gibi yanıktır.

(*Sūzenî*)

§ Kav (*Ar.*) حراق.

در سوخته پنهان نتوان داشتن آتش
ماهیچ نگفتیم وحکایت بدر افتاد
سعدی

Kavda ateşi gizlemek mümkün değildir; biz hiç söylememişken hâdise yayıldı.

(*Sa'dî*)

§ Ḫüsrevi Pervîz'in sekiz hazinesinden beşinci hazine.

Ötekiler sıra ile şunlardır: genci ʿarūs § Genci bâdâver § Genci dibe § Genci Efrâsyâb § Genci ḫeżrâ § Genci şâd âverd § Genci bâr § Tartılmış, veznedilmiş = suḫt, سخت (*ba.*). Burhân, üzüm cibresi mânasına da yazmıştır,

[*] Ay ışığının keten bezine tesirine dair açıklama (سوزنی) maddesindedir (ba.).

diyarı Rumda talibi ilme denir (Cihāngîrî, Leṭâ'ifüllûga).

سود (**sūd**) = Fayda, menfaat.

تجربت بی فائده است آنرا که برگردید بخت
حمله آوردن چه سود آنرا که برگردید زین
سعدی

Talihi dönen kimsenin tecrübesi faydasızdır; eyeri dönen kimsenin hücumunda ne fayda var.

(*Sa'dî*)

اگر خدای نباشد زبندهٔ خشنود
شفاعت همه پیغمبران ندارد سود
سعدی

Allah bir kuldan razı olmazsa bütün peygamberlerin şefaati fayda vermez.

(*Sa'dî*)

§ Süden den mazi ve masdarı muhaffef.

بسی ماشطه اصلاح زشت نتوان کرد
چنانکه شاهدی از روی خوب نتوان سود
سعدی

Güzel yüzden güzelliği gidermek mümkün olmadığı gibi. Süsleyicinin sâyîle çirkini ıslah etmek mümkün değildir.

(*Sa'dî*)

§ Dügün = سور.

شکایتی که مرا بود ازفلك گفتم
شنید بکسر ونیکو نصیحتم فرمود
چه گفت؟ گفت زمهر سپهر دل بردار
که نیست اطلس نیلیٔ چرخ جامهٔ سود
ابن یمین

Felekten bir şikâyetim vardı, söyledim. Tamamen dinledi de bana iyi bir nasihat verdi. Ne dedi? dedi ki: feleğe muhabbetten vazgeç; çünkü feleğin çivit

renkli atlası düğün ve meserret elbisesi değildir.

(*İbni Yemin*)

سوداور ، سوداگر (sūdâger, sūdāver) = Alış verişçi, tacir.

سوداگرست آنکه دهد زرباآب روی
آنکسرکه بی‌سؤال دهد اهل همتست
صائب

Yüz suyu dökmeye karşı para veren tacirdir. O kimse himmet sahibidir ki istemeden verir.

(*Ṣā'ib*)

سوداور = fayda getirici, سودمند = faydalı.

سَوَدْ (**seved**) = Sepet.

سُودابَه (**sūdâbe**) = Keyanîlerden Keykâvus'un dilberlikle meşhur zevcesi; (v) ile sūdâve de derler. Nāşırî, Araplar buna şi'râi yemânî derler, diyorsa da başka lûgatlerde ve Kamusta böyle bir kayda tesadüf edilemedi.

سُودَنْ (**sūden**) = Sürmek, değmek, değirmek, ezmek, ezilmek, sıvamak § El ile yoklamak § Aşınmak, bozulmak.

ای کاخ کیوان جای تو مه سوده سر بای تو
تابنده روز ازرای تو همچون شب تار آمده
قاآنی

Ey makamı, Zahalin köşkü, ey, ay başını ayağına süren zat! parlak gün senin reyine nispetle karanlık gece gibidir.

(*Ḳāānî*)

پست بودن براه تو خوشتر
کز بلندی بعرش سودن سر
جامی

Yükseklik cihetiyle arşa baş değirmekten senin yolunda alçalmak daha hoştur.

(*Cāmî*)

من نیز بسنگ عشق سودم
عاشق شده خواری آزمودم
نظامی

Ben de aşkın taşiyle ezildim, âşık olup hakareti öğrendim.

(*Niẓāmî*)

سُورْ (**sūr**) = Düğün, toy.

شفق سرخ گل گشته درسور شاه
طبق پرشکر کرده خورشید وماه
نظامی

Padişahın düğününde şafak kırmızı gül olmuş, güneşle ay tabaklarını şekerle doldurmuş.

(*Niẓāmî*)

§ Kırmızı renk: guli sūrî = kırmızı çiçek. Meyi sūrî = kırmızı şarap.

بادهٔ سوری بکف گیرای گل سوری بروی
آن گل سوری‌که برسوروران آمد بیار
درمیان انجمن بخرام وساقی باش ازانش
بادهٔ سوری زسرو گلرخ آید خوشگوار
سوزنی

Ey yüzü kırmızı güle benziyen! Kırmızı şarabı elde tut; servi ,evanın üzerindeki kırmızı çiçeği getir yani kendin gel, meclisin ortasında salın; sâkilik vazifesini gör. Çünkü gül yanaklı güzelin elinden kırmızı şarap tatlı olur.

(*Süzenî*)

مشاطه را بگوی‌که زیور براومبند
فارغ بود عروس گل سوری از جهیز
عماد

Gelin süsleyiciye söyle, onu süslemesin. Kırmızı güle benziyen gelin, çeyizden vârestedir.
(*'İmâd*)

§ Perçeminden kuyruğuna kadar siyaha çalar kül renginde çizgi çekilmiş at ve eşek ki böyle olan atı uğursuz sayarlar. Bunun için «سور از کله دور» = sūr renkli at sürüden irak olsun, derler.

سوران (sūrân) = Sūr. Yalnız sünnet düğününde kullanılır (Niẓām).

سورچران (sūr çerân) = Düğüne bedava yemek yemeye giden. Sūrî de denir.

سور زدن (sūr zeden) = Düğüne bedava yemek yemeye gitmek.

سُوراخ (**sūrâḫ**) = Delik.

زاهد چه بلائی توکه این رشتهٔ تسبیح
از دست تو سوراخ بسوراخ گریزد
شاهی

Zâhit! Sen ne belâsın ki bu tespihin ipliği senin elinden delikten deliğe kaçar.
(*Şā'ir*)

ازین آشنایان بیگانه روی
دو روئی نگر یکزبانی مجوی
دو سوراخ چون روبه حیله‌ساز
یکی سوی شهوت یکی سوی آز
نظامی

Bu yabancı yüzlü aşinalardan iki yüzlülüğe bak, bir dillilik arama; yani sözlerinde ittihat yoktur ve iki yüzlüdürler. Hilekâr tilki gibi biri şehvet biri hırs cihetine iki delikleri vardır, yani boğaz ve şehvetleriyle uğraşırlar.
(*Niẓāmî*)

سُورَان (**sūrân**) = Sığırcık kuşu= sâr.

سُورَج (**sūrec**) = Deniz köpüğü nev'indendir. Sahillerde tekevvün eder. Rengi tuzdan beyaz ve lâtif, tadı tuz gibidir [*].

سُورمِين (**sūrmīn**) = Gürcistanda bir kasaba.

سُورنَای (**sūrnây**) = Zurna, Aslı nâyi sūr = Düğün düdüğüdür. Şehnây da derler.

سُورِنجَان (**sūrincân**)=Çiğdem denilen çiçeği sarı bir nebat (*Ar.*) حافرالفهر.

سُورِی (**sūrī**) = Düğüne mensup. Kırmızı renk mânasına, sūr maddesinde geçmiştir § Ok temrenine benzer kırmızı renkli bir çiçek § Ok temreni § Hint padişahlarından biri.

[*] Deniz köpüğü iki nevidir: biri Eski şehir madeni, diğeri lisanülbahr böceğinin kabuğundan yapılan lüle taşı (Ar.) زبدالبحر (Lehce).

سُوزْ (**sūz**) = Sūḫten, yanmak, yakmak mastarından emir, (*İsmas. isfa. muḫ. vas.*).

بیاکه باتو کنم عرضه سوز درد نهان
که از طبیب نپوشند خستگان امراض
خجندی

Gel ki sana gizli derdimin hararetini arzedeyim; çünkü hastalar hekimden hastalığı gizlemezler.

(*Ḫucendî*)

پنجه افکندیم تا غالب که ومغلوب کیست
حسن عالم سوز او یاعشق عالم گیرما
یغما

Pençeleştik: iddia ettik, bakalım galip kim, mağlûp kimdir. Onun âlemi yakan güzelliği mi? Yoksa bizim dünyayı dolduran aşkımız mı?

(*Yeğmā*)

ساقیا جامی ازان آب خرد سوز بیار
تافدای سر پیمانه کنم پیمانرا
یغما

Sâkî! O aklı yakıcı şaraptan bir kadeh getir, ta ki aht ve paktımı peymanenin sevgisine feda edeyim.

(*Yeğmā*)

سوزا (sūzâ) = Yakıcı.

نمی ماند یك آتش آتش عشق درونمرا
چنان سوزاکه تنشنید اگر نوشم دو صد دریا
ابوالمعانی

İçimdeki aşk ateşine hiçbir ateş benzemez; öyle yakıcı ki, deryaları içsem sönmez.

(*Ebūlme'ānî*)

سوزش (sūziş) = Yanış, yakış, teessür, tesir.

سُوزَاكْ (**sūzâk**) = Belsoğukluğu hastalığı (*Ar.*) خرقة البول.

سُوزَنْ (**sūzen**) = İğne.

زن اگر مرد ومرد تدبیرست
سوزن ودوك نیزه وتیرست
نظامی

Eğer kadın mert ve mert tedbirli ise iğnesi ile iği mızrak ve ok yerine geçer.

(*Niẓāmî*)

هزاران جامهٔ خوشبخق او دوخت
فرو ناپرده مایك نخ بسوزن
(ادیب السلطنه) عطا

Biz iğneye bir tel geçirmeden o, binlerce bahtiyarlık elbisesi dikti.

Edîbusseltane (*'Aṭā*)

سُوزْنَاكْ (**süznâk**) = Yakıcı, müessir, hüzünlü, hüzün verici § Musikide bir makam.

سُوزَنْدَانْ (**süzendân**) = İğnelik, iğne konan kab.

سُوزَنْدَه (**süzende**) = Yakıcı, yakan.

از فروغ باده رخسار عرقناکش ببین
گر ندیدی زآتش سوزنده آب آید برون
سامی

Eğer yakıcı ateşten su çıktığını görmedinse onun; şarabın şulesinden terlemiş yanağına bak.

(*Sāmî*)

سُوزَنِي (**süzenî**) = Sık oyulgama dikişli bir nevi kaftan.

سُوزُوگُداز (**sūzu gudâz**) = Yanıp erime: yanıp yakılma dediğimiz.

ماهی ولی نه چون من شبگرد و بی‌قراری
شمعی ولی نه چون من سوز و گداز داری
فیضی هندی

Aysın, fakat benim gibi gece dolaşıcı ve kararsız değilsin. Şem'asın, fakat benim kadar yanıp yakılman yoktur.

(*Feyżi'i Hindi*)

سُوزه (**sūze**) = Esvap tirizi.

دواج آسمان در پیش قدرت
کهنه سوزهٔ از پیرهن گیر
عید لومکی

Senin kadr ve itibarının yanında gökyüzü yorganını gömleğinin değersiz tirizi farzet.

(*'Amidi Lūmeki*)

سُوزِیان (**sūziyân**) = سودوزیان = Fayda ve zarar muhaffefidir. Fakat bu mânada kullanılmayıp mecazen mal ve sermaye yerinde kullanılır.

در آروی می ودو لؤلؤش هر شبی
دریا کنم دو دیدهٔ لؤلؤفشان خویش
لؤلؤ زکس دیغ ندارد دو چشم من
همچون دو دست صدر اجل سوزیان خویش
ادیب صابر

Onun otuz iki incisini özliyerek inci saçan iki gözümü her gece deniz ederim: çok ağlarım Sadrazamın iki eli kendi mal ve sermayesini esirgemediği gibi benim iki gözüm kimseden inci esirgemez.

(*Edib Ṣābir*)

§ Maldan mecaz olarak da fayda, kazanç mânasına kullanılır.

خاقانی از زبان زمخن بست حق اوست
چند از زبان نیافته سودی زیان کشد
هر چند سوزیان زبانست گریم وخنده
خط برخط مزور این سوزیان کشد
خاقانی

Ḫāḳānī söz söylemeyip sükût ettiyse haklıdır. Ne vakte kadar dilinden menfaat görmeyip zarar çekecek. Her ne kadar dilin kazancı iyi ve kötü olabilirse de bu kazancın aldatıcı yazısını çizip iptal eder.

(*Ḫāḳānī*)

§ Gizli söz, kalbde saklanan sır, mafizzamir ما فی‌الضمیر.

قلم دو زبانست وکاغذ دو روی
نباشند محرم درین سوزیان
کمال

Kalem iki dilli, kâğıt iki yüzlüdür, bu sırra mahrem olmasınlar.

(*Kemāl*)

§ Fısıltı § Şefkatli, gam çekici § Hediye.

سُوس (**sūs**) = Keler: sūsmâr (*muḫ.*).

سوس پرورده بمی بگداخته
هست درمانی زنانرا ساخته
رودکی

Şarapta eritilmiş besli keler kadınlar için muvafık bir ilâçtır.

(*Rūdeki*)

Keleri kadınlar semirmek için yerler (Nāṣırī). (Nefīsī) kelerin yağını bedenlerine sürerler, diyor. Güve; buğday biti ve

mayan ağacı mânalarına Arapçadır. O ağacın kökûne Arapça aslussus, Farsça şîrîn beyân derler.

سوسنرا بابلاس کینی نیست
کین او بابرند شوشتر است
خاقانی

Güvenin kaba yün dokumaya kini yoktur, onun kini şuşter kumaşınadır : onu yer.

سُوسپَنْد (**süspend**) = Sütleğen denilen nebat.

سُوسَكْ (**süsek**) = Çil kuşu; (s) nin tutariyle hamam böceği.

(نثر)
سوسك از دیوار بالا ی رفت مادرش بگفت قربان دست وپای بلوریت بروم

Bir hamam böceği duvara çıkıyordu, anası gördü de billûr gibi el ve ayağına kurban olayım, dedi.

(*Şâ'ir*)

Anaya, çocuğu çok güzel görünür; yerinde bir darbımeseldir.

سُوسْمَارْ (**süsmâr**) = Keler.

زشیر شتر خوردن وسوسمار
عربرا بجایی رسیده است کار
که تاج کیانی کنند آرزو
تفو بر تو ای چرخ گردان تفو
فردوسی

Deve südü içen ve keler yiyen Arabın işi bir dereceye erişmiştir ki Keylerin tacını arzu ediyorlar. Ey dönücü felek! Tu, sana, tü.

(*Firdevsî*)

آن رسی که تابِاو بد مادوار
شد بپیری همچو پشت سوسمار
مولانا

Parlaklıkta aya benziyen o yanak; ihtiyarlıkta keler sırtı gibi oldu.

(*Mevlânâ*)

سوسَن (**süsen**) = Susam dediğimiz çiçek.

گر چنن گوید مرا همرنگ رویش لالهایست
از قفا باید بدرکردن زبان چون سوسنش
سعدی

Eğer çimen, benim onun yüzü renginde lâlem var derse dilini susam çiçeği gibi ensesinden çıkarmalıdır.

(*Sa'dî*)

Beyaz renkli ve on yapraklı olana süseni āzâd, mavi renktekine süseni ezrek, sarısına süseni ḫeṭâ'i, sarı, beyaz, maviden mürekkep nev'ine süseni āsmân gün derler. Kökünün ismi İrsâdır. Menekşe kokusuna benzediği için halk menekşe kökü derler.

سوسَنِ وسیر (**süsenu sîr**) — (*k.*) Birbirine uymıyan şeyler.

سُوسَه (**süse**) = Buğday biti, bu mânaya süs Arapça olup âhirine (h) ilâvesiyle Farsçaya nakledilmiş gibidir.

نیاید بکار من این کار جنگ
نگه سوسه میجد بچنگ پلنگ
فردوسی

Bu cenk işi benim işime gelmez. Buğday biti kaplanla cenge nasıl hazırlanır.

(*Firdevsî*)

Kazviniilerin dilinde ayıp ve kusur.

سَوْغَه (**sevğe**) = Vaktiyle askerlerin aylıklarından kâtiplere verdikleri harç, gazilerin aldıkları ganimetten kâtiplere verdikleri hisse (Reşîdî).

سُوفَار ، سُوفَال (**sūfâr, sūfâl**) = Dağar, testi, küp gibi pişmiş çamurdan yapılan kablar = sifâl § Okun kirişe geçen oyuk ucu = gez.

بیلکت چون بنهد چشم بر ابروی کان
زه بگوش ظفر آید زدهان سوفار
سلمان

Temrenin; yayın kaşı üzerine gözünü koyarsa ok gezinin ağzından zaferin kulağına aferin gelir.

(*Selmān*)

§ İğne deliği.

ولی چو جمله دهانم کدامرا دوزی
نیم چو سوزن کورا بود یکی سوفار
مولانا

Fakat mademki hep ağzım, hangi ağzımı dikersin. İğne gibi bir delikli değilim ki.

(*Mevlānā*)

سُوفْتَه (**sūfte**) = Hile. = süse.

سُوفْچَه (**sūfçe**) = Altın külçesi.

یکی لقمه که ازخوان تو خورد آن مسکین
یکی سوفچه زوش بفروشی توکنون
منجیك

O fakirin senin sofrandan yediği bir lokmaya mukabil sen onu şimdi bir külçe altına satarsın.

(*Mencik*)

§ Eğeden dökülen altın ve demir eğintisi ve her şeyin hurdası.

سُوگ (**sūg**) = Matem, keder, musibet, matemzedeye سوگوار sūgvâr denir.

گرستن بهنگام باسوگ ودرد
به از خندهٔ نابهنگام سرد
اسدی

Matemli ve dertli zamanda ağlamak vakitsiz soğuk gülmeden daha iyidir.

(*Esedî*)

مسکین بنفشه بر سرزانو نهاده سر
باجامهٔ کبود پریشان وسوگوار
سلمان

Biçare menekşe mavi renkli elbisesiyle perişan ve matemzede başını dizine koymuş; boynunu bükmüş.

(*Selmān*)

§ Başak kılçığı.

اندام دشمنان تو از تیر ناوکی
مانند سوگ خوشهٔ جو باد آزده
شاکر بخاری

Düşmanlarının endamı koğuş okundan, arpa başağının kılçığı gibi çentik çentik olsun:

(*Şākiri Buḫārī*)

Bu beyitteki sūg köşe mânasınadır. Kılçık için başka misal ister (Reşîdî). سوگنامه=سرپیه.

سُوكَك ، سُوكَل (**sūkek, sūkel**) =Ekinlere ârız olan sarılık hastalığı, سیك (*ba.*).

سَوْگَنْد (**sevgend**) = Yemin,

جز راست مگوی گاه وبیگاه
تا حاجت نایدت بسوگند
ناصر

Yemine muhtaç olmamak için vakitli vakitsiz doğrudan başka söyleme.

(*Nāṣır*)

سُول (**sūl**) = Kül rengindeki at ve merkep, سور (*ba.*).

آن یکی عیسی آن دگر خرسول
آن سیم خضر وآن چهارم غول
سنائی

Öbürü İsa, öteki kül renginde eşek, üçüncüsü Hızır, dördüncüsü guliyabani.

(*Senā'ī*)

§ Oluk. (V) nin üstüniyle deve tabanı.

سَوَلان (**sevelân**) = Erdebîl'e üç fersah uzaklıkta riyazat sahiplerinin bulundukları merdiven gibi dik bir dağ. Mecusiler de o dağı mübarek sayarak adına yemin ederler § Yunanlılar tarafından bu isim ile anılan Beniisrail peygamberlerinden bir peygamber.

تو بپایه اش یگان یگان برشو
پس بیاسای برسر سولان
ناصر

Sen onun basamağına birer birer yüksel, sonra başı üstünde dinlen.

(*Nāṣır*)

§ İlâç şeklinde kullanılan kırmızı ve kurt şeklinde bir kök.

سُولَه (**sūle**) = Her türlü delik; hususiyle ön ve arka deliği § İster beyaz ister siyah olsun ana ve babası yahut ikisinden biri kul cinsinden olan kişi § Yüksek ses § Köpek havlaması.

سِوُم (**sivum**) = Üçüncü.

سُومْنات (**sūmnât**) = Kücerat sahilinde bir şehir ve orada meşhur bir puthane olup Maḥmūdi Ġaznevî tarafından tahribedilmiştir. Hintçe sūm = ay, nât = sahip mânasınadır. Bu puthane ay biçiminde yapıldığı için sūmnât denilmiştir (Reşîdî).

بتی دیدم ازعاج درسومنات
مرصع چو فرجاهلیت منات
سعدی

Sūmnâtta cahiliyet devrindeki menât gibi elmaslarla süslü fil dişinden yapılmış bir put gördüm.

(*Sa'dī*)

Şeyh 'Aṭṭâr'ın şu:

لشکر محمود اندر سومنات
یافتند آن بتکه نامش بود نات
عطار

Maḥmūdi Ġaznevī'nin askeri Sümnât'ta nât adındaki putu buldular.

(*'Aṭṭār*)

Beytinden puthanenin adı sūm, putun adı nât olduğu anlaşılıyor.

سُومَنْدَرْ (**sümender**) = Semender (*ba*).

سُومَه (**sūme**) = Uc, taraf, son § Eğeden dökülen kırıntı, nişan, eser.

سُونْ (**sūn**) = Cihet taraf.

گفت ای خواجه گرچه زان سون شد
نه زبند زمانه بیرون شد
سنائی

Ey Efendi! Her ne kadar o taraftan olmuşsa da zamanın kaydından kurtulmadı, dedi.

(*Senā'ī*)

§ Gibi mânasına (sân) gibi teşbih ifade eder.

سَوَنْ (**seven**) = Övme, medh.

گر نشیند سخن ابن یمین در دل خلق
چه عجب آن سون تستکه از جان برخاست
ابن یمین

İbni Yemīn'in sözü halkın kalbinde yer ederse şaşılmaz. O yürekten gelen sözler seni medhe dairdir.

(*İbni Yemin*)

سُونانْك (**sūnânk**) = Uykuda zuhur eden horultu, yorgunluktan husule gelen hırıltı.

سُونَخ (**sūneḫ**) = Maveraünnehirde bir şehir.

سُونِشْ (**sūniş**) = Eğe ağzındau dökülen demir, altın ve gümüş eğintisi, eğe talaşı.

سُوهَانْ (**sūhân**) = Eğe.

اگر نه سیمگری داند ابرازی چیست
همی فشاند نقره چو سونش سوهان
کمال

Eğer bulut kuyumculuk bilmiyorsa niçin eğe talaşı gibi gümüş saçıyor.

(*Kemāl*)

Muhaffefi sūhen'dir. Suften = delmek. Süden = ezmek maddeleriyle mânaca münasebeti vardır.

سوهان روح (sūhâni rūḥ) = Ruha eza veren, yüreği sıkan kimse.

سُوی (**sūy**) = taraf, cihet.

چونکه یوسف سوی او می‌نگرید
خانه را پرنقش خود کرد از مکید
مولانا

Yusuf onun tarafına meyletmediği için hile cihetinden evi kendi resmiyle doldurdu.

(*Mevlānā*)

Vezin sıkıntısı halinde (v) si met edilmediği gibi bazan (y) de imale edilir.

از دل سوی دیده می برم سیل
آری زتنور خاست طوفان
خاقانی

Gönülden göze sel gönderiyorum. Evet tufan fırından çıktı yani ateşli yüreğimden seylâbın zuhuruna şaşma; çünkü Nuh tufanı «وفارالتنور» ayeti celilesinin delâleti veçhile fırından zuhur etti.

(*Ḫāḳāni*)

سُوی پادیدَن (sūyi pâ dīden) = (*k.*) Mahcup olmak.

سَوِیست، سَوِیس (sevīs, sevīst) = Gaflet, basiretsizlik.

سُوِیس (suvīs) = İsviçre dediğimiz güzel memleket ki merkezi Bern şehridir [*].

سوِین (sevīn) = Kapkacak § Köpek için su içecek kab, yalak.

سِه (sih) = Sayılardan üç.

سه اسبه (sih esbe)=Üç atlı. Acele etmek ve acele eden kimseden kinayedir; çünkü bir yere acele gitmek istiyen kimse biri kaldığı zaman ötekine binmek için üç at ile gider. Niẓām, bunu üç atın kuvveti kadar acele yürümek suretinde tevcih ediyor.

درفراقت سه‌اسبه می پویم
بچراغ دلت همی جویم
آملی

Senin firakınla üç at kuvvetinde yahut üç atlı koşarım; gönül ışığıyla daima seni ararım.

(*Āmali*)

§ Üç at sahibi.

سه غرفهٔ مغز ، سه غرفهٔ دماغ ، سه ایوان دماغ (sih eyvâni dimâġ, sih ġurfe'i dimâġ, sih ġurfe'i meġz) = Fikir, hayal, hâfızanın dimağdaki yerleri.

سه پایه (sih pâye) = Sacayak § Sehpa denilen üç ayaklı merdiven.

سه درك ، سه پره ، سه پرك (sih perek, sih pere, sih derek) = Kumarbazların önlerinde yere çizdikleri çizgiler. Bunu ekseriya Hintliler yapar (Ḳulzum).

سه گوهر، سه فرزند ، سه شاخ، سه روح، سه پور (sih pūr, sih rūḥ, sih şâḫ, sih ferzend, sih gevher)= Mevalidi selâse: hayvanlar, bitkiler, cansızlar.

سه‌تا (sih tâ) = Bir şeyden üç tane § Üç telli saz § Üç kat.

این دل‌همچو چنگ ورا مست وخراب ودنگ ورا
زخمه بکف گرفته ام همچو سه‌تاش می‌زنم
مولانا

Çenge benziyen bu mest ve harap ve şaşkın gönlümü elimde mızrabı tutup tambur gibi çalarım.

(*Mevlānā*)

[*] 937 senesinde Bern'de üç ay kadar kaldım ... Cenevre, Lozan, Nöşatel şehirlerini gezdim. oradan kompozisyonun sonuncu günü Paris'e giderek İranın büyük edibleriudeu(Şeyḫ muhammedi Ḳazvīnī) yi ziyaret ettim.

Aç kərnına içilen üç kadeh şarap (*Ar.*) ثلاثهٔ غساله [*].

عبانه دعائی کرد خواهم
حکیمانه سه‌تائی خورد خواهم
نزاری

Dostça dua edeceğim, hakîmane üç kadeh içeceğim.

(*Nizārī*)

سه‌جاده (sih câde) = Uzunluluk, enlilik, derinlik (*Ar.*) Ebâdı selâse sofilere göre şeriat, tarikat, hakikat.

سه خوان (sih ḫuvân) = Hâtifi Işfehānī'nin şu:

نام حق بگانه چون شاید
که اب وابن وروح قدس نهند
هاتف

Bir olan Cenabı Hakkın namını Eb, İbn, Ruhülkudüs koymaları nasıl mümkün olur.

(*Hātif*)

Beytindeki izahı veçhile Cenabı Hakkı Eb, İbn, Ruhülkudüs şeklinde üçe ayırmaya cesaret edenler.

سه دختر ، سه خواهران (sih ḫuvâherân, sih duḫter) = Kuzeysel kutup tarafındaki Türkçe yediger, Arapça بنات نعش benatı na'ş denilen yedi yıldızdan üçü.

سه دیر (sih deyr) = Nu'mānibni Munẕir'in Behrām Gür namına yaptırdığı köşk ki üç kubbeli imiş. خورنگاه ، سنمار maddelerine (*ba.*).

سه رود (sih rūd) = Sih târ (*ba.*).

سه سنبل (sih sunbul) = سپندبر (*ba.*).

سه ظلمت (sih ẓulmet) = Üç karanlık: baba sulbü, ana karnı, rahim.

سه‌گانه (sih gâne) = سه‌تا § Şarap kadehi.

غلام همت آنم که چون نزاری مست
پس از دوگانهٔ واجب سه‌گانهٔ گیرد
نزاری

O zatın himmetinin kölesiyim ki mest Nizārī gibi lâzım olan iki rikâtı edadan sonra şarap kadehini alır.

(*Nizārī*)

سه‌گل (sih gul) = Alıç = توت‌سه‌گل (*ba.*).

سه‌گنبد (sih gunbed) = İranın Mâzenderân'a bağlı Sârî şehrinde bir mevkidir ki Ferîdûn Ferruḫ'un İreç, Selm, Tūr adlı üç oğlu orada kubbeli birer mezarda gömülüdür.

سه‌گنبدان (sih gunbedân) = Cemşîd'in yaptırdığı Sipîdân adiyle anılan Senguvân ile İsteḫr ve Şikeste kaleleridir.

سه‌کوهك (sih kūhek) = Demir dikeni = خارخسك (*ba.*).

سه نوبت (sih nevbet) = (*k.*) Çocukluk, gençlik, ihtiyarlık § (*k.*) Teheccüt, işrak, duha namazları mecmuu § Büyük zevatın kapılarında çalınan muzika evvelce üç vakit çalınırken bilâhara beşe çıkarılmıştır.

[*] Mideyi tashih eder fikriyle sabahleyin bir şey yemeden önce üç kadeh içmek şarap içenlerin âdetlerindendir ki buna yıkayıcı üç mânasına (selâse'i ġessâle) derler. Yemekten sonra beş kadeh içerler ki buna da (ḫemse'i hâżıme)=hazmedici beş denir. Uyumadan önce içtikleri yedi kadehe de (seb'a'i nâ'ime) = uyutucu yedi derler.

سه تار (**sih târ**) = Uç telli saz. Sih târe = sih târ § Tavlanın yedi oyunundan üçüncü oyun. سه دیگر (sih diger) = Üçüncü = sivum.

سهر (**sihr**) = Öküz ve inek.

بیاورد فربه یکی ماده سهر
فردوسی

Bir semiz inek getirdi.
(*Firdevsî*)

سهراب (**suhrâb**) = Rüstemin gayrimeşru evlâdı olup Semengân Şahının kızı Tehmîne'den dünyaya gelmiştir, Rüstem bunu bilmiyerek öldürmüştür.

سهروردی (**suhreverdî**) = Irakı Acemin şimali garbisinde Zengânın Muarrebi olan Zencân'a yakın bir kasaba olup ulema ve hükemadan bazı zevatın vatanıdır.

سهم (**sehm**) = Korku.

سهمناک، سهمگین (**sehmgîn,sehmnâk**) = Korkulu, korkunç.

ترا سهمگین روی پنداشتند
بگرمابه در زشت بنگاشتند
سعدی

Seni korkunç yüzlü zannettiler; hamamda çirkin nakşettiler.
(*Sa'dî*)

(*muḫ.*) مهیب.

سهند (**sehend**) = Azerbaycan'da bir dağ ve o dağa yakın bir köy, o civardan geçen, suyu lâtif bir ırmak.

بردوچشمم رود سرخابی روان
بر دلم کوه سهندی بسته
کمال خجندی

İki gözümden Surḫâb nehri akıyor. Kalbimin üzerine Sehend dağı bağlamışsın: kalbimi aşkın eziyor.
(*Kemâli Ḫucendî*)

سهی (**sehî**) = Doğru, dürüst.

ازومهی کند اسلام قامت رفعت
بدو قوی کند ایام بازوی دعوی
اثیرالدین

Müslümanlık, yükseliş boyunu onun sayesinde doğrultur, günler, dâvanın kolunu onunla kuvvetlendirir.
(*Eşîruddin*)

§ Zerdüşt dini. O dine sâlik olanlara sehîkîş derler (Nâşırî).

سی (**sî**) = Otuz adedi.

تاکنون کم می گذشت از روزگار شاعری
کافرم یك حرف اگر مدح کسم در دفترست
یغما

Şiir söylemekle geçirdiğim otuz seneden beri eş'ar mecmuamda eğer kimseyi medhe dair bir harf varsa kâfir olayım.
(*Yeğmâ*)

سی پاره (sî pâre) = Kurani kerim ve onun her bir cüzü

سی تو (sî tû) = Kırk bayır : geviş getiren hayvanların üçüncü midesi.

سی (**sey**) = Taş.

سیا (**siyâ**) = Kara, siyah (*muḫ.*).

زصبح تیغ تو گردد بپاك نفس رسوا
اگرچه خصمت سازد شب سیا پرده
کمال اسماعیل

Hasmın, kara geceyi perde yapsa, senin parlak kılıcından bir demde rüsvay olur.
(*Kemāl İsmā'il*)

سیاب (**siyâb**) = Bezek bezemek mânasına gelen (siyâbîden) den ismi mastar, emir § Hayat.

سیار (**siyâr**) = Arpa, darı, bakla unlarından yapılan bir nevi ekmek, yahut arpa ekmeği = keşkîne.

سیاسر (**seyâser**) = Sığırcık kuşu = sâr. İlk harfin esresiyle kalem mânasınadır. Burhân mütercimi ʿĀşım Efendi Burhân'ın قلمتراش نویسندگی (Ḳelemterâşi nevîsendgî) = yazmak için yonulmuş kalem, tâbirinden kalemtıraş mânasını çıkarmışsa da doğru değildir.

سیاکیز (**seyakîz**) = Keçe, döşeme.

سیالح (**seyâliḥ**) = Demir dikeni = hesek § Savaşta kale etrafına, düşmanın geçeceği yollara dökülen demir dikeni şeklinde üç köşeli demir.

چو باجیش هونان در آویختند
سیالخ بمیدان درون ریختند
فردوسی

Hūmân'ın askeriyle mücadele ettikleri zaman meydanın içine manialar döktüler.
(*Firdevsî*)

سیام (**siyâm**) = Hindiçini yarımadasının orta kısmı § Semerkand'a yakın bir dağ.

سیامك (**siyâmek**) = Dünya ile alâkasını kesmiş kimse § Keyümert'in oğlu, Huşeng şahın babası. Muarrebi کیومرث Keyümers'dir.

سیان (**seyân**) = Sarmaşık otu = piçe (*Ar.*) لبلاب.

آن که سرش از فضل خداوند بتابد
فردا بکند آتش واغلال سیانش
ناصر

Her kim Allahın fadl ve kereminden yüz çevirirse kıyamet gününde ateş ile boyun zincirleri onu sarmaşık gibi sarar.
(*Nāṣır*)

Şemsî Fehrî Miʿyârî Cemâlî'de seyân'a ceza ve mükâfat demiş ve şu beyti iradetmiştir:

اگرچه کرد بـی بی حفاظی وجرات
نکرد لطف تواش هیچ انتقام وسیان
فخری

Muhalifin her ne kadar çok defa hukuku korumadı ve cüret

gösterdi ise de senin lûtfun ona hiç intikam ve ceza tâyin etmedi.

(*Fehrî*)

Nâşırî bu mânayı öncekinden daha doğru buluyor.

سیاوش (**siyâveş**) = Keykāvus'un oğludur. Babasının zevcelerinden Sūdābe, kendisine âşık olmuş fakat Siyāveş yüz vermediğinden iftira etmiştir. Kabahatli olmadığını babasına karşı ispat etmişse de kahrından Tūrân'a iltica etmiş ve Efrāsyāb'ın kızıyle evlenmiştir. Siyāveḫş, Siyāvūş da derler.

سیاوش گرد (siyâveş gird)=Siyāveş'in Tūrân'da namına inşa ettirdiği şehir. Siyāveş ābâd, Siyāveḫş ābâd da derler.

سیاه (**siyâh**) = Kara.

نه داست آنکه تو داری که یکی سنگ سیاه
بکف آورده و برشیشهٔ دلها زده
یغما

Senin malik olduğun kalb değil; sanki bir kara taş ele geçirmişsin de gönüller şişesine vurmuşsun.

(*Yeğmā*)

§ Geçkin sarhoş.

منم سیاه خرابات لعل او چون جام
که دوشهاست مرا زان شراب توشکوار
رفیع‌الدین

Ben kadeh gibi onun lâ'le benziyen dudağı şaraphanesinin yıkkın sarhoşuyum, çünkü o içimi tatlı şaraptan çok zevk alırım.

(*Refi'uddîn*)

§ Arap köle.

سر زلفت بیغما برد دلها
سیاهت ترکتازی از که آموخت
شرف

Zülfünün sevdası gönülleri yağma etti. Senin kölen çapulculuğu kimden öğrendi.

(*Şeref*)

§ İsfendiyār'ın atının adı.

چو من زین زرین برسیاه
بمیر برنهم خسروانی کلاه
بنیزه زاصبت نهم برزمین
ازان پس نه پرخاش جوئی نه کین
فردوسی

Sırmalı eyeri atın üzerine, padişahlığa mahsus taci başıma koyunca mızrakla seni attan yere indirdim. Ondan sonra ne kavga ararsın ne kin.

(*Firdevsi*)

Cem'in kadehindeki yedi çizgiden dördüncü çizgi § Uğursuz.

چه خوش بزمیست رنگین محفل جانان چه سود اما
که نتوان شد سفید ازشومیٔ بخت سیاه آنجا
اهلی خراسانی

سفید شدن (*ba.*).

Zerdüşt'ün telifatından bir kitap

سیاه بادام (siyâh bâdâm) = (*k*) Sevgilinin gözü.

غم پیری سمن بفشاند ریخت
زآب خزن رگ گلش بریخت
سیاه بادام او بر حور ایام
شد از عین سفیدی مغز بادام
هلالی

İhtiyarlık kederi onun sünbülüne beyaz serpti: sakalını

ağarttı, güzün zararından gülünün yaprağı döküldü; onun gözü hâdiselerin eleminden bademi içi gibi bembeyaz yani kör oldu.

(*Hilâlî*)

سیاه پستان (siyâh pistân) = (*k.*) Evlâdı yaşamıyan ve her meme verdiği çocuk çabuk ölen kadın.

سیاه پوش (siyâh pūş) = (*k.*) Yaslı, matemzede § Gece bekçisi, zabıta memuru, perde çavuşu, kapı çuhadarı gibi kimseler, bunlar vaktiyle heybetli görünmek için siyah giyerlermiş.

سپهبد پی دیدن شاه شد
بنزد سیه پوش درگاه شد
اسدی

Komutan, padişahı görmeğe dergâh kapıcı başısının yanma gitti.

(*Esedî*)

§ Padişahın önünde giden alargacı (Mukaddemetüledeb).

بنزدیك شبروی شد داد خواه
که او بد سیه پوش درگاه شاه
اسدی

Mazlum, Şebrūy'un yanına gitti; çünkü o padişah dergâhının alarga memuru idi.

(*Esedî*)

سیاه چرده (siyâh çerde) = Esmer renkli, kara yağız.

سیاه خانه (siyâh ḫâne)=(*k.*) Kara boyalı ev, bedevi çâdırı.

سیه خانهٔ دید ناگه زدور
خوش آینده چون خال رروی حور
جامی

Ansızın uzaktan hurinin yüzündeki ben gibi hoşa giden bir bedevi çadırı gördü.

(*Cāmî*)

§ Zindan § (*k.*) Uğursuz ev.

سیاه دارو (siyâh dârū)=Ak asma, ören gülü denilen nebat (*Ar.*) کرمة البیضا = neḫuş (*ba.*).

سیاه دانه (siyâh dâne)=Çöreotu.

سیه کاسه ، سیاه کاسه ، سیه دست ، سیاه دست (siyâh dest, siyeh dest, siyâh kâse, siyeh kâse)=Pinti, alçak, nakes. Şuūrî merhumun ifadesine nazaran bu gibi kimselere kara çanakh derlermiş. Acem diyarında kaydiyle şunları ilâve ediyor: Üzerinde ağır elbisesi yahut yanında malı olan bir adamı misafir sıfatiyle evine davetle öldürüp malını alırlarmış [*].

بروار خان گردون بدر وتان مطلب
کاین سیه کاسه درآخر بکشد مهمانرا
حافظ

Feleğin evinden dışarı çık da ekmek isteme; çünkü bu alçak nihayet misafirini öldürür

(*Ḥāfız*)

زمیزبان ضیه کاسه احتراز کنید
صائب

Batakçı hane sâhibinden ihtîraz ediniz.

(*Ṣā'il*)

دهر سیه کاسه ایست ماشه مهمان او
خاقانی

[*] İstanbulda böyle mütaaddit hâdiseler görülmüştür. Lisanımızda bu gibilerin evine batakhane derler.

Felek bir kaatildir, biz onun misafiriyiz.

(*Ḫāḳānī*)

سیه روز ، سیاه روز (siyâh rūz, siyeh rūz) = Yaslı, matemzede.

از زندگی بتنگ اند دائم سیاه روزان
صائب

Matemzedeler, yaşamaktan daima muztariptirler.

(*Ṣā'ib*)

سیاه سنگ (siyâh seng)=Cürcan'da bir ırmak (Nefîsî). Lügatlerin bir kısmı Cürcan'da bir mevkidır dedikten sonra şöyle bir masal söylüyorlar. Orada (Behmen) adında bir çeşme vardır ki su almak üzere gidenler, ellerindeki kabları doldurduktan sonra geri dönerken içlerinden biri yolları üstüne rasgelen asıma çubuklarını şayet çiğnerse su taşıdıkları kabın içindeki sular derhal acırmış. Mütercim ʿĀşım Efendi bu hikâyeden bahsederken (bağa birisi vaz'ı kademi duhul eyiese) demiştir ki doğru değildir.

سیه نامه ، سیاه نامه ، سیه کار ، سیاه کار (siyâh kâr, siyeh kâr, siyâh nâme, siyeh nâme) = (*k.*) Fâsik ve fâcir, zalim.

سیه کاری از نردبانی فتاد
شنیدم که هم درنفس جان بداد.
سعدی

Bir zalim merdivenden düştü. İşittim ki hem derhal can verdi.

(*Sa'dî*)

جانا روا مدارکه پیشت رجی
چشم سیاهکار تو خونم هدر کند
ابن یمین

Canım! Hiçbir sebep yok iken zalim gözünün, kanımı heder etmesini tecviz etme.

(*İbni Yemîn*)

سیه نامه چندان تنم پر اند
که در نامه جای نوشتن نماند
سعدی

Fâsik o kador nimet ve zevk ve sefahet içinde vakit geçirdi ki işlediği işler yazılan defterde günah yazacak yer kalmadı.

(*Sa'dî*)

سیه کلیم ، سیاه کلیم (siyâh kilîm, siyeh kilîm) = (*k.*) Bedbaht.

عشق چو مردرابرد موی کشان بمیکده
موی سفید تنگرد پیر سیه کلیم را
خسرو

Aşk insanı saçından çekerek meyhaneye götüreceği zaman bedbaht ihtiyarın beyaz saçına bakmaz.

(*Ḫusrev*)

سیاه گوش (siyâh gūş) = Karakulak denilen hayvandır ki aslanın artığiyle geçinir.

سیاه و سفید فرق کردن (siyâhu sifîd ferḳ kerden) = Ak ve karayı seçmek = heceyi anlayıp hurufu fark etmek (Burhân tercümesi). (*k.*) mushaf ve kitap okumak (Burhâni fârsî). Okumaya alışmak, iki şeyi birbirinden ayırdetmek بهار عجم (Behâri 'Acem).

سیهه ، سیاهه (siyâhe, siyehe) = Hesap, eşya, müfredat defteri § Oruspu = ḫuşnî = ġer.

چون کودك دبستان اخلاص وفاتحه
دشنام آن سیاه‌زن از برهمی کنم
سوزنی

Mekteb çocuğunun ihlâs ve fâtihayı ezberlediği gibi o âdi kadına söylenecek fena sözleri hatırlıyorum.

(*Süzenî*)

سیاهی دِه (siyâhî dih) = Utandıran, mahcubiyet veren.

سیب (sîb) = Şaşkın, perişan müradifi olan tîb ile birlikte kullanılır. Doğrusu (ş) ile (şîb) dir.

آصف اگرچه صاحب تدبیر ورای بود
باعقل وفطنت تو درآسیب دان وتیب
فخری

Âsaf her ne kadar tedbir sahibi ise de senin zekâna karşı onu şaşkın ve mütehayyir bil.

(*Fehrî*)

Meçhul (y) ile elma.

دست کدا بسیب زنخدان این گروه
مشکل رسدکه میوهٔ اول دمیده اند
سعدی

Bu güzeller alayının elmaya benziyen çenelerine fakirin eli ermek müşküldür; çünkü turfanda meyvadırlar.

(*Sa'dî*)

سیب زمینی (sîbi zemînî) = Patete.

سیبوس (seybûs) = اسپغول (*ba.*).

سیبویه (sîbûye) = Aslı sîb bûye olup elma kokulu demektir. Nahv ilmi bilginlerinden 'Amr bin 'Osmânı Şîrâzî'nin lağabıdır. Yanağı letafette elma gibi kırmızı ve beyaz olduğu için sîbûye denilmiştir. Araplar tarib edip (v) nin üstüniyle sîbveyb derler (Nâşırî).

سیبی وسجودی (sîbî vu sucûdî) = Değersiz, küçük armağan, tarikat ıstılahında dervişler mürşitlerini ziyarete gittikleri zaman hediye götürüp secdei tâzimi yerine getirmeleridir.

در طریقت چوانکه سیبی‌وسجودی گفته اند
پیش هرسیب زنخدانی سجودی میکنم
سالك

Tarikatta sîbî vu sucûdî dedikleri için her elma çenelinin huzurunda secde ederim.

(*Sâlik*)

سیج (sîc) = Kuru üzüm.

سیچ (sîç) = Mihnet ve meşakkat.

جهان سیچ مند پرانائی
که اورا پیشه باشد بی وفائی
زرآشت

Enayi ile dolu olan mihnetli dünyanın ki âdeti vefasızlıktır.

(*Zerâteşt*)

§ Tertip ve intizam.

ی داد چو نظم نامه‌را سیچ
باقی نگذاشت بهرما هیچ
خسرو

Kitabın nazm ve tertibine intizam veriyordu. Bizim için geriye hiçbir şey bırakmadı.

(*Hasrev*)

(Siç) in aslı besiç, (siçiden) in aslı besiçiden dir.

سیچقنه (sīçuġne) = Atmaca dediğimiz avcı kuş.

ای نادره عدلی که زانصاف تو لیهو
از دیدهٔ سیچقنه کند دانه مهیا
عمید لومکی

Ey adalette benzeri az bulunan! Senin insafından, çil kuşu atmacanın gözünden yem hazırlar.
(*'Amîdi Lūmekî*)

سیچیدن (sīçīden)=Tertip ve tanzim etmek, hazırlamak.

سیخ (sīḫ) = Şiş.

به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد
زنند لشگر یانش هزار مرغ بسیخ
سعدی

ستم (*ba.*).

میانجی چنان کن براه صواب
که هم سیخ برجایبود هم کباب
نظامی

Doğru yolda öyle meyancılık et ki hem şiş hem kebap yerinde olsun: ne şiş yansın ne kebap.
(*Nizāmî*)

سیخ پر (sīḫ per)=Henüz kanadları beliren kuş yavrusu.

سیخک (sīḫek)=Küçük şiş : sīḫ'ın küçültülmüşü § Şiş kebabı.

سیخول (sīḫūl)=Oklu kirpi = اسفر usgur=چوله çūle=تشی teşî, چکاسه çekâse, خارپشت ḫârpuşt.

سیر (sīr)=«Meçhul (y) yani imale ile» tok.

ای سیر ترا نان جوین خوش ناید
معشوق منست آنکه بنزدیک تو زشتست
سعدی

Ey tok! Sana arpa ekmeği hoş görünmüyorsa, senin yanında çirkin olan benim sevgilimdir.
(*Sa'dî*)

§ Mâruf (y) yani sarih (y) ile sarmısak.

برون رفتم از جامه در دم چو سیر
که ترسیدم از زجر برنا وپیر
سعدی

Elbiseden derhal sarmısak gibi sıyrıldım; çünkü genç ve ihtiyarın müdahalesinden korktum.
(*Sa'dî*)

§ Muayyen ve mütedavil «belli ve geçer» tartıdır ki Horasan'da 15 Irak'ta 16 miskaldir (Nāşırî).

سیراب (sīrâb)=Suya kanmış olan kimse; karşılığı (teşne) dir.

چو سیراب خواهی شدن زاب جوی
چرا ریزی از بهر برف آبروی
سعدی

Mademki ırmak suyundan kanacaksın; kar için neden yüz suyu dökersin.
(*Sa'dî*)

Kemale ermiş, taravetli mânasına çiçeklere sıfat olur.

مرا هردم که یاد آن گل سیراب می‌آید
بجای سیل اشك از دیده خون ناب می آید
عصمت

Ben her zaman o kemale ermiş gülü hatırladıkça gözümden göz yaşı seli yerine halis kan geliyor.

(*İşmet*)

§ Koyun ve sığır işkembesinden yapılan sarmısaklı işkembe çorbası (Niẓâm, Nefîsî).

سیراف (**sîrâf**)=Vaktiyle Fars sahilinde büyük ve ticaret merkezi bir iskele ve şehir imiş.

سیر آمدن (**sîr âmeden**) = (*k.*) Usanmak.

سیر سور (**sîr sûr**) = Her şemsî ayın on dördüncü günü. Eski İranlıların mesut saydıkları günlerdendir. O gün gûya cin çarpmasından emin olmak için et ve sarmısak yediklerinden sîr sûr denilmiştir.

سیر شدن (**sîr şuden**) = Doymak (*k.*) müstağni olmak.

سیروم (**sîrum**) = Yüzü sıyrılmış gönden ince ve uzun olarak kesilen beyaz ve yumuşak tasmadır ki kılıç ve hançer bağı ve avcı kuşlara ayak bağı yaparlar, dilimizde sırım denir.

برای مصلحت کار دشمنان هر دم
زمانه برکشد از پشت دشمنان سیرم
ابن یمین

Dostların işini tesviye için zaman daima düşmanların sırtından sırım yapar.

(*İbni Yemîn*)

تسمه از پشت کسی کشیدن

Bir kimsenin sırtından tasma yapmaktan maksat onun derisini yüzmektir. Düşmanların sırtından sırım yapmaktan maksat da odur.

سیرمان (**sîrmân**) = Kırmızı yakut § Nakışlı ipek kumaş [*].

سیرنگ (**sîreng**)=Sîmurg : anka denilen mevhum kuş.

جز خیالی ندیدم از رخ تو
جز حکایت ندیدم از سیرنگ
خیالی

Senin yüzünden Ḫeyâlî'den başka bir şey görmedim. Ankadan masaldan başka bir şey görmedim [**].

(*Ḫeyâlî*)

سیرون (**sîrûn**) = Mutedil soğukluk. Türkçe serin tâbiri bundan alınmıştır.

سیره (**sîre**) = İnsan sözünü taklit

[*] Nâṣırî, lûgat sahiplerinden hiçbiri üstat şiirlerinden bu mânayı teyidedecek bir delil iradetmemişlerdir. Bu iki mânaya gelen ve şekilde sîrmân'a benziyen behremân'dan tashif edilmiş olmalı diyor ki hakikaten hatıra gelebilir.

[**] Reşîdî, aslı otuz renkli mânasına (sî reng) dir, diyor. (Sirâc), (sî) burada çokluk mânasınadır, diye Reşîdî'ye itiraz ediyor.

edebilen serçeden küçük güzel sesli bir kuş.

سیز (**sîz**) = Tir = ok ve mızrağa sıfat olursa delici; kılıç ve hançere sıfat olursa kesici mânasınadır. تیرسیز (tîrisîz) = Delici, geçici ok. تیغسیز (tîğisîz) = Keskin kılıç.

سیزگی (**sîzegî**) = Mihnet ve meşakkat, incinme.

سیس (**sîs**) = Haşarı, sert, sıçrayıcı at.

تنگ گردد چون دل عاشق جهان پردشمنت
روزهیجاچون کشی پرسیس یکران تنگ تنگ
عبدالرزاق

Muharebe günü haşarı al ata kolanı çekince cihan; düşmanının gözüne âşıkın gönlü gibi dar olur.
(*'Abdurrezzâḳ*)

§ Şarap kadehi.

سیسارون (**sîsârûn**) = Çöreotu. Bir kısım lûgatler kulakas denilen sebze demişler [*].
Yaprakları gayet büyük olur, küçüklerine bullez denir ki çok lezzetlidir.

[*] Patate nev'inden ecdadımın vatanı olan Kıbrıs'ta da yetişir. Rahmetli babam vatan gayretiyle olacak ki, patateye tercih ederdi. Bundan başka Kıbrıs'ın bullez, hostez, kafkarit gibi yemeklikleri, keçiboynuzu dediğimiz içi çok ballı kuru yemiş vardır. Baba yurdunu muhtelif zamanlarda iki defa ziyaret ettim.

سیسبان (**sîsebân**) = Ayid tohumu (*Ar.*) حب الفقد. āyid'e = penc enguşt, dil āşūb derler.

سیستان (**sîstân**) = Horasan'ın güneyinde geniş kıta. Muarrebi (sicistan). Bir adı da (nîmrūz) dur. Önce İranın idaresinde iken sonra Efgan'ın idaresine geçen yalnız küçük bir parçası İranın idaresinde kalan memleket (Nefîsî). Horasan vilâyetlerinden biri (Nizâm).

تو کردی ورا رستم داستان
وگر نه خری بود در سیستان
فردوسی

Onu Rustemi dastan sen yaptın. Yoksa Sistanda bir eşek idi.
(*Firdevsî*)

سی ستارهٔ پاك (**sî sitâre'i pâk**) = Otuz temiz yıldız (*k.*) Dişler.

سیستن (**sîsten**) = Sıçramak, kalkımak.

سیصد (**sîsed**) = Üç yüz صد (*ba.*).

سیسرو ، سیسك (**sîserû, sîsek**) = Buğday biti. Sîsek burçak mânasına da gelir.

سیسمانی (**sîsmânî**) = Gelin hanım ilk çocuğunu doğurunca annesinin güvey evine gönderdiği bebek takımı.

سیسنبر (**sīsenber**) = Marsıma denilen güzel kokulu bir bitki (*Ar.*) نام.

دمید مهر جهانتاب از کرانهٔ چرخ
بسان سوسن زرد از کنار سیسنبر
قاآنی

Marsımanın kenarından sarı susam çıkar gibi dünyayı parlatan güneş, feleğin kenarından peyda oldu [*].

(*Ḳāāni*)

سیسنبرون (**sīsenberūn**) = Su teresine benzer idrar verici bir bitki. Türkçe belâg otu derler. (*Ar.*) حرف الماء.

سیغ (**sīġ**) = Güzel.

برفکن برقع ازان رخسار سیغ
تا برآید آفتاب از زیر میغ
عنصری

O güzel yüzden örtüyü kaldır ki güneş bulut altından çıksın.

(*'Unṣurī*)

سیغود (**seyġūd**) = Gönül alçaklığı, tevazu'.

سیغور (**seyġūr**) = Şehamet, şecaat.

سیفور (**seyfūr**) = Bir cins ipekli kumaş.

کتاغ چند ضعیف بخون دل بتند
بمجلس آری کاین اطلست وآن سیفور
ظهیر

Birkaç zayıf ipek böceğinin meşakkatle ördüğü teli, bu atlası; o, seyfūr diye meclise getirirsin.

(*Ẓehīr*)

کتاغ (*ba.*).

ستاده ملك زیر زرین درفش
زسیفور برتن قبائی بنفش
نظامی

Padişah, vücudunda ipekten yapılmış menekşe renkli bir kaftan olduğu halde yaldızlı bayrağın altında durmuş.

(*Niẓāmī*)

چون روز سفید روی بنمود
سیفور سیاه شد زراندود
نظامی

Ak güneş yüz gösterince siyah kumaş yaldızlandı: sabah olmaya başladı.

(*Niẓāmī*)

سیفه (**sīfe**) = Mücellitlerin kitap kestikleri keski.

نیکه کرد عجزا دلم گل روایش
کتاب ماه کند سیفه تیغ ابروایش
تأثیر

Gül yüzü, gönlümü parça parça eden güzelin kaşı kılıcı, ayın kitabını keser düzeltir.

(*Te'sīr*)

سیك (**sīk**) = Ekinlere ârız olan sarılık hastalığı.

سیکی (**sīkī**) = Üzüm şırasını kaynatmakla üçte ikisi gidip biri kalan şarap. (*Ar.*) مثلث, aslı seyekī dir.

[*] Akrebin soktuğu yere sürmek faydalı imiş.

تو این صوفیان بین که می‌خورده اند
مرقع بمیکی گرو کرده اند
سعدی

Sen şu sofilere bak ki şarap içmişler ve şarap için hırkalarını rehin etmişler.

(*Sa'dî*)

سَیلاب **(seylâb)** = Sel suyu.

خانهٔ دیدهٔ ما رهگذر سیلابست
وانکه یك لحظه درو جای نگیرد خوابست
عماد

Bizim gözümüzün evi seylâbın yol uğrağıdır. Orada azıcık bir zaman yer etmiyen uykudur.

('*Imâd*)

سیلاب کند (seylâb kend) = Sel suyunun akıp yırttığı yer: yar.

سیلانه **(sîlâne)** = Hünnap dediğimiz. Türkçesi çiğde (*Ar.*) عناب.

سی لحن باربد **(sî leḥni bârbed)** = Ḫusrevi Perviz'in Bârbed adlı sazendesinin icadettiği 30 makam ki şunlardır:
Ārâyişi ḫurşîd, āyîni cemşîd, evrengî, bâğı şîrîn, teḫti ṭâḳdîs, ḥuḳḳa'i kâvûs, râḥi rūḥ, râmişi cân, sebz dersebz, servistân, servi sehî, şâdurvânı murvârîd, şebdîz, şebi ferruḫ, ḳufli rūmî, genci bâdâver, genci gâv, genci sūḫte, kîni iyrec, kîni siyâvuş, mâh berkūhân, muşkdâne, murvâyi nîk, muşk mâlî, mihribânî, nâḳūsî, nevbehârî. nūşîn bâde, nîmrūz, neḫcîrgânî.

Şeyḫ Nizâmî (Ḫusrevi şîrîn) de āyîni cemşîd, râḥi rūḥ, nevbehârî yerine sâzi nevrūz, ğunce'i kebgi derî, ferruḫrūz yazmış; bir de Keyḫusreviyi ilâve etmiştir. Ona nazaran lâhinlerin sayısı otuz bire varır, halbuki otuz lâhin diye meşhurdur.

سیله **(sîle)** = Koyun, keçi sürüsü, at ve beygir ılkısı. Fesîle muhaffefidir (*ba.*).

سیلی **(sîlî)** = Açık elle yüze vurulan tokat, sille, şamar: eskiden bizim bildiğimiz şekilde olmayıp dört parmağı birbirine yapıştırarak suçluların boğazlarına yanlamasına kılıç gibi vururlarmış.

برروی ما زآفت سیلیٔ روزگار
امید بازگشتن رنگ پریده نیست
کلیم

Zamanın yüzümüze vurduğu şamarın âfetinden uçmuş rengimizin yerine gelmesi ümidi yoktur.

(*Kelîm*)

نخورده غزالی چو سیلی زشیر
کند جلوه در صیدگاهش دلیر
هاتفی

Bir ceylân aslandan tokat yemedikçe avlağında cesurane cilve eder.

(*Hâtifî*)

سیم **(seyem)** = Çift öküzünün boyunduruktan çıkmaması için

takılan çomak. Türkçe zilve, ziyule derler.

سیوم (siyyum) = Üçüncü.

سیم (sīm)=Gümüş § Altın, gümüş, bakır gibi madenlerden örülmüş tel § Cıva.

سیم وزر دنیا پرستانرا منافق می‌کند
پشت ورو باشد یکی آیینهٔ بی سیمرا
وحید

Dünyaya tapanları gümüş ve altın münafık eder. Cıvasız aynanın arkası, yüzü bir olur.
(*Vehîd*)

سیم اندام (sīmi endâm) = Gümüş bedenli.

سیمبر (sīmber)=Gümüş göğüslü. (*k.*) Ak, berrak bedenli.

حال خراب من نگر ساقی سیمبر بده
ساغر زرکه پادشه گنج نهد خرابرا
یغما

Ey göğsü beyaz sâki! Benim harap halime bak altın kadehi ver ki padişah hazineyi harabeye koyar.
(*Yeğmâ*)

§ Genç.

سیمبر شدن (sīmber şuden) = Genç olmak, gencelmek.

سیمبر اسوار (sīmber esvâr) = Padişah kapılarında duran maaşlı Arap süvarileri (Giylân lûgatidir).

سیمتن (sīmten)=Gümüş bedenli: bedeni gümüş gibi beyaz.

ساقیٔ سیمتن چه خسبی خیز
آب شادی برآتش غم ریز
سعدی

آب برآتش ریختن (*ba.*).

سیم سوخته (sīmi sūḫte) = Halis, yumuşak, temiz gümüş.

سیم سیاه (sīm siyâh) = Ağaçların üzerinde biten ve burc denilen bir nebattır ki tohumundan ökse macunu yapılır.

سیم شاخوار (sīmi şâḫvâr) = Halis gümüş, çünkü halis gümüşte boynuz gibi damarlar görünür.

سیم کاری (sīm kârī)=Cilve etmek, gönül aldatmak.

کنم سیمکاریکه سیمین تنم
وی قفل گنجینه را نشکنم
نظامی

Gümüş bedenli olduğum için cilve ederim, fakat hazinenin kilidini kırmam.
(*Nizâmî*)

سیم گاوسدار (sīmi gâversdâr)=(*k.*) Yıldızlarla beraber ay.

سیمکش (sīmkeş) = Sırmacı, sırmakeş § Ustalıkla bir kimseden para çeken kimse; (k) nin ötreresiyle müsrif ve cömert mânalarınadır.

سیم گل (sīm gil) =Beyaz sıva, badana.

سیم گل کردن (sīm gil kerden) = Badana etmek.

سیم مجبول (sīmi mecbūl) = (*k.*) Göz.

سیم مذاب (sīmi muẕâb) = Eritilmiş gümüş (*k.*) sâf su, sâf şarap.

سیمین (sīmīn) = Gümüşten yapılan şey.

سیمین صولجان (sīmīn şevlecân)=(*k.*) Yeni ay, hilâl.

سیمین فواره (sīmīn fevvâre) = (*k.*) Ay. Sīmīn kuvâre de derler. Ḳuvâre: karpuz ve kavunun tepesinden kesilen değirmi parça gibi her değirmi kesinti.

سیمین نان (sīmīn nân) = (*k.*) On dört gecelik ay.

سیماب (sīmâb) = Cıva = cīve= jīve. Türkçesi (sendek). Muarrebi زیبق zeybeḳ.

سرشك من كه بسیماب نسبتی دارد
چو برچكد برخ لعل من شود زرناب
طبیعیانرا از اشك چشم ورنگ رخم
همی درست شود كاصل زر بود سیماب
رازی

Cıva ile münasebeti olan göz yaşım kırmızı yanağımın üzerine damlarsa halis altın olur. Gözünün yaşı ve yanağımın renginden tabiat bilginlerinin zer'in aslı sīmâb demeleri doğru olur.

(*Rāzī*)

اگر مهابت تو بانگ برزمانه زند
زبیم در دل كان منعقد شود سیماب
اخری

Eğer senin mehabetin, zamana haykırırsa madenin içinde cıva korkudan donar.

(*Fehrī*)

§ Küstah, hayâsız.

سیماب آتشین سر ، سیماب آتشین (sīmâbi āteşīn, sīmâbi āteşīn ser)=(*k.*) Güneş.

سیماب پا (sīmâb pâ) = (*k.*) Ayağı kaçmakta, gözü uçmakta olan kimse = كریز پا (*ba.*).

سیماب درگوش (sīmâb dergūş)=(*k.*) Sağır.

صهیل تازیان آسمان جوش
زمین را ریخته سیماب درگوش
نظامی

Gök gürültülü atların kişnemesi yerin kulağını sağır etmiş.

(*Niẓāmī*)

سیماب دل (sīmâb dil) = (*k.*) Korkak, yüreksiz, vehimli, oynak, mütelevvin.

آستانت گنبدسیمابگونرا متكاست
دشمن سیماب دل سیماب شد زان متكا
خاقانی

Senin eşiğin feleğin istinatgâhıdır. Korkak düşman o istinatgâhtan kaçtı.

(*Ḫāḳānī*)

سیماب شدن (sīmâb şuden) = (*k.*) Kaçmak belirsiz olmak § Muztarip ve bikarar olmak, bir yerde duramamak.

سیماهنگ (sīmâheng) = Karga döleği denilen nebat.

سیمتاح (sīmtâḥ) = Pinti ve cimri.

سیمراح (sīmrâḥ) = Cenabı Haktan bir şey istemek.

سیمرغ (sīmurġ) = Anka denilen hayalî büyük bir kuş. Sīmurġ otuz kuş büyüklüğünde demektir سیرنگ (*ba*).

معدوم شد مروت ومنسوخ شد وفا
زان هر دو نام ماند چو سیمرغ وکیمیا
عبدالواسع

Mürüvvet kalmadı, vefadan vazgeçildi; bu ikisinin anka ve kimya gibi adı kaldı.

(*'Abdulvâsi'*)

عنان بازکش از تمنای خام
که سیمرغ را کس نیارد بدام
نظامی

Olmıyacak şeyi istemekten vazgeç; çünkü ankayı kimse tuzağa getirmez.

(*Nizâmi*)

§ Rustemin babası Zâl'i terbiye eden bir hakîm.

سیمرغ زرین پر، سیمرغ آتشین پر (sîmurğı âteşîn per, sîmurğı zerîn per) = (*k.*) Güneş.

عید همایون فرلگر سیمرغ زرین پرلگر
خاقانی

Şanı kutlu bayrama, kanadı yaldızlı ankaya yani güneşe bak.

(*Hâkâni*)

سیمناد (**sîmnâd**)=Sûre: Kuranı kerimin 114 faslından her biri.

سیمیار (**sîmyâr**)=Maksadını rumuz ve işaretle anlatan kimse.

سیجن (**seyencur**) = Ateş parçaları, kıvılcım.

سیندخت (**sindukht**) = Rustemin anası.

سینه (**sîne**) = Göğüş.

از آب سینهٔ گرم وزموج دیدهٔ تر
پیوسته ام درآتش تبی درآب تبی
یغما

Yanan göğsümün hararetinden ağlıyan gözümün dalgasından yarı ateş yarı sudayım.

(*Yağmâ*)

§ Mecazen meme.

یارب سبب حیات حیوان بفرست
وزخوان کرم نعمت الوان بفرست
از بهر لب تشنهٔ اطفال نبات
از سینهٔ ابرشیر باران بفرست
ابوالخیر

Yarabbi! Canlıların yaşamaları esbabını gönder ve ihsanın sofrasından türlü türlü nimetler gönder. Nebat çocuklarının susuz dudağı için bulutun memesinden yağmur südünü gönder.

(*Ebûlḫeyr*)

سینه‌باز (sîne'ibâz) = İki renkli, alaca.

تذروان روی وزاغان زنگ
شده سینهٔ باز یعنی دو رنگ
نظامی

Beyaz süğlünler, siyah kargalar, doğan göğsü gibi yani alaca olmuşlar.

(*Nizâmi*)

سینه برطاق (sîne berṭâḳ)=(*k.*) Hali perişan, bağrı yanık âşık.

سینه‌بند (sînebend) = Kadınların süs için göğüslerine taktıkları göğüslük § Çocuklara üstlerini kirletmemeleri için önlerine geçirilen göğüslük § Hayvanların

boyunlarına takılan süslü tasma, gömüldürük.

سینه زدن (sīne zeden)=Göğsünü bir yere çarpmak § Matem etmek, yas tutmak.

سینه کردن (sīne kerden) = (*k.*) Öğünmek, tefahur etmek § Tirendazlar beyninde atılan ok yere çarpıp başka bir yere düşmek.

سینه‌ریز (sīnerīz) = Aşağı kısmı göğse inen bir nevi gerdanlık.

سینه گشادن (sīne guşâden) = Şad ve mesrur olmak.

سینه کشیدن (sīne keşīden) = Kuvvet göstermek. Nāşırī, sīne guşâden ile sīne keşīdenin mânalarını mübadele etmiştir. Filhakika sīne guşâden göğüs germek kuvvet ve tahammül mânalarına daha münasiptir.

سینی (**sīnī**) = Üzerine yemek konulan derinliği az, kenarı ensiz büyük tepsi.

سیب (**sīb**) = Elma = sīb.

برو زین معرفتهای پراز ریو
سرمارا مکن ای شیخ کالیو
غلط گفتم درین صورت که گفتم
زنخدان نگار خویشرا سیو
عمادالدین موسوی

Ey şeyh! Git; bu hile ile dolu olan marifetlerle bizim başımızı rahatsız etme. Kendi sevdiğimin çenesine elma demekte hakikaten yanıldım.

(*'İmāduddīni Müsevī*)

سیوار تیر (**sīvâr tīr**) = Musikide bir makam. باروزنه (*ba.*).

سیوخته (**siyūḫte**) = Suda biten ve ateş tutuşturmakta kullanılan bir nebat.

سیه (**siyeh**) = Siyâh (*muḫ.*).

سیه پوش (siyeh pūş)=سیاه‌پوش (*ba.*).

سیه چال (siyeh çâl) = Yerin üst ve altında suçluları hapsettikleri dar ve karanlık yer, zindan.

سیه چال ومرد اندر وبسته پای
به از فتنه از جای بردن بجای
سعدی

İnsanın bir yerden bir yere fitne ve fesat nakletmesinden ise ayağı bağlı zindanda oturması daha iyidir.

(*Sa'dī*)

سیه دوده (siyeh dūde)=Aslı kötü.

سیه روزگار (siyeh rūzgâr) = Bedbaht.

اگر چو من هوس زلف یار خواهی کرد
زعاشقان سیه روزگار خواهی شد
هلالی

Eğer benim gibi yârin zülfüne heves edeceksen bedbaht âşıklardan olursun.

(*Hilālī*)

سیه سار (siyeh sâr) = Timsah.

سیه سر (siyeh ser) = (*k.*) İnsan oğlu.

سیه سر را قضا برسر نوشتست
گنهکاریش در گوهر سرشتست
فخرگرگانی

İnsan oğlunun kaza ve kaderi alnında yazılmıştır. Onun günahkârlığı cevherinde mevcuttur.

(*Fehri Gurgānī*)

سیه سنبل (siyeh sunbul)=Sisenber مستبر = güzel kokulu bir fesleğen mânasına bunun Muarrebidir (Reşidī).

نیشی که بزد کژدم زلفت بدل من
زهرش بسیه سنبل خط تو دوا یافت
حکیم اورمزدی

Akrebe benziyen zülfünün gönlüme batırdığı iğnenin zehri hattının fesleğeni ile şifa buldu.

(*Ḥekīmi Ūrmazdī*)

سیه گلیم (siyeh gilīm) = Talihsiz. سیاه گلیم (*ba.*).

رخ متاب از سیه گلیئ من
که سیاهی دهد مدد بصر
ظهیر

Benim kara bahtlılığımdan yüz çevirme; çünkü siyahlık uzaktan görmeye yardım eder.

(*Ẓehīr*)

سیه مست (siyeh mest)=Çok sarhoş ki zil zurna tâbir olunur. سرخوش (*ba.*).

سیه مغز (siyeh meğz) = Sevda. Mizacına galebe ederek aklı bozulan kimse.

ش

ش (**ş**) = Farsça ve Arapça elifbenin on üçüncü harfidir. Ebced hesabiyle 300 adedini gösterir, fiillerin sonunda mefulünbih edatı, isimlerin sonunda muzafünileyhtir. Emirlerin sonunda hasılı mastar edatı olur: گفتمش guftemeş = ona dedim. کتابش kitâbeş = onun kitabı. روش reviş = gidiş.

شا (**şâ**) = Sevinçli, ferahlı: şâd (*muḫ.*).

شاباش (**şâbâş**) = Şâdbâş = hoş ol muhaffefi olarak tahsin, beğenme edatıdır.

هر یکی گفتش که شاباش ای ذکی
باد بخت بر عنایت متکی
مولانا

Her biri ona, ey zeki; aferin, talihin inayet ve hidayete istinadetsin, dedi.

(*Mevlânâ*)

§ Saçı: gelin başına serpilen para vesaire.

شابانگ (**şâbâng**) = İt menekşesi denilen bitki.

شابران (**şâburân**) = Şirvan'da bir şehir.

شمشیرش از آسمان مدد یافت
فتح دربند شابرانرا
خاقانی

Şirvan şehrini yahut kalesini feth hususunda onun kılıcı gökten imdat buldu.

(*Ḫâḳânî*)

شابورن ، شابوزگان ، شابرن (**şâburen, şâbürgân, şâbüren**) = Çeliğin madenî nev'idir § Erdşîr'in oğlu Şâbûr zamanında peygamberlik iddia eden Mânî Neḳḳâş'ın kitabına da şâbürgân ve ona tâbi olanlara Mâneviye denir (Nâşirî).

شاب رومی (**şâbi rûmî**) = Ak biber.

شابورد ، شابوذ (**şâbved, şâbverd**) = Ay ağılı, hâle.

بخط وآن لب ودندانش بنگر
که همواره مها دارند درتاب
یکی همچون پرن در اوج خورشید
یکی چون شابورد در دور مهتاب
پیروزمشرقی

Onun yüzündeki tüycüklere, dudağa, dişe bak ki beni daima ışıklandırırlar. Biri güneşin yukarsında Ülkere, biri ayın etrafında ağıla benzer.

(*Pîrûzi Maşrifî*)

شاهباز **(şâbhâr)** = Kâbil'de Maḥmûdı Ġaznevî'nin askerî topluluğunu gösteren bir çimenlik (Nâşırî). Kâbil'de etrafı büyük bir sahra ile çevrilmiş bir puthane (Cihāngîrî).

بامن بشاهباز بهم بوده چاشتگاه
ماه من آنکه رشك بروزده دو هفته ماه
گفت این فراخ پهنادشت گشاده چیست
گفتم که عرضه‌گاه شه بی‌عدد سپاه
گفت آن هزار وهفصد واند کوه چیست
گفتم هزار وهفصد واند پیل شاه
شاعر

İki haftalık ay kendisini kıskanan ay benizli güzelim, kuşluk vakti (şâbhâr) da benimle beraberdi.
Bu eni geniş açık ova nedir dedi? Padişahın sayısız askerinin arz edildiği yerdir, dedim. O, bin yedi yüz küsur dağ nedir dedi? Padişahın filleri dedim.

(*Ferruḫî*)

شاپور **(şâpûr)** = İran padişahlarından birkaçının adıdır. Aslı pûri şâh = şehzadedir.

شاتِل **(şâtil)** = دوشك (*ba.*).

شاتُوشُوت **(şâtuşût)** = Beyhude ve mânasız lâf.

شاخ **(şâḫ)** = Dal.

وزیدی ای صبا برهم زدی گلهای رعنارا
شکستی زان میان شاخ گل نورستهٔ مارا
بدیع

Ey saba, esdin, yakışıklı gülleri dağıttın; onların arasından bizim yeni bitmiş gülümüzün dalını kırdın.

(*Bedî'*)

Konuşmada (şâḫe) denir § Boynuz.

بخاك دانش هرگز مکار تخم امید
زشاخ آهو هرگز مدار چشم ثمر
قاآنی

İlim toprağına asla ümit tohumunu ekme; ceylân boynuzundan hiçbir vakit meyva umma.

(*Ḳâânî*)

§ Parça, kıta; tekrar ile şâḫ şâḫ = parça parça.

این زمین وآسمان بس فراخ
کرد از تنگی دلم را شاخ شاخ
مولانا

Çok geniş olan o yer ve gök darlıktan kalbimi parça parça etti.

(*Mevlânâ*)

§ Kadeh.

فتاده دوسرش از بادهٔ شبانه خمار
بعزم عیش صبوحی نهاده برکف شاخ
زده بسنبل پرتاب شانه وزغم آن
چو شانه سینهٔ صاحبدلان شده صد شاخ
منصور شیرازی

Gece içtiği şaraptan başına ârız alan sersemliği sabah şarabının zevkiyle gidermeyi kastederek eline kadehi almış, kı-

vırcık sümbülünü: zülfünü taramış, onu gören âşıkların yüreği, kederinden tarak dişleri gibi yüz parça olmuş.

(*Menşūri Şirāzi*)

Kadehe şâḫ denilmesinin sebebi: Gürcistan'da ahu ve dağ keçisi boynuzundan altın ve gümüşle süslü kadehler yapılır ve onunla şarap içilirmiş § Üzerine evin sakfı konulan uzun direk.

زبحر فضل بدست آر دیر نظم و بریز
بپای شاه فلك آستان زرین شاخ
منصور

Fazilet denizinden nazım incisini ele geçir de sarayının sakfı direği altın, eşiği felek olan padişahın ayağına saç.

(*Menşūr*)

§ Parmak uçlarından koltuğa kadar insan eli.

نگه کرد رستم بران سرفراز
بدان شاخ وبال ورکیب دراز
فردوسی

Rustem o serfiraza, o bazuya, o boya, o uzun üzengiye baktı.

(*Firdevsi*)

§ Ayak parmağından kasığa kadar olan yer, güreşte (دست در درمیان دو پایش دو شاخش کرد) derler ki elini iki ayağının arasına koydu demektir. § Su arkı.

یکی چشمه دیدم بدشت فراخ
میان چشمه‌را هر سوی راه وشاخ
فردوسی

Geniş ovada bir pınar gördüm; o pınarın her tarafa yolu ve arkı vardı.

(*Firdevsi*)

Ahu boynuzuna doldurulup başka memleketlere götürüldüğü için kalye miskine de şâḫ denir § Eğe kemiği § Elbise tirizi § Alın.

چه مردی بدو گفت یامن بگوی
که هم شاه شاخی وهم شاه روی
فردوسی

Ona, kimsin? Bana söyle dedi; çünkü hem padişah nasiyeli hem padişah çehrelisin.

(*Firdevsi*)

شاخ آهو (şâḫi āhū) = (*k.*) Yay.

چو برشاخ آهو کشم چرم گیو
بدوزم سرمور بر پای موی
نظامی

چرم (*ba.*) § Yalan vait.

شاخ برآوردن (şâḫ berāverden) = Utanmak, müteessir olmak.

شاخ بردیوار (şâḫ berdîvâr) = Kendini bir şey zanneden; kimseye serfüru etmiyen kibirli kişi.

فردا کندت زمانه پامال چو خاك
امروز اگرچه شاخ بردیواری
ظهوری

Her ne kadar bugün azametinden kimseys serfüru etmiyorsan da yarın, zaman seni toprak gibi tepeletir.

(*Ẓahūri*)

شاخ درشاخ ، شاخ بشاخ (şâḫ beşâḫ, şâḫ derşâḫ) = (*k.*) Uzun uzadıya.

بدین امیدهای شاخ در شاخ
کرمهای تو مارا کرد گستاخ
نظامی

Uzun uzadıya umitlerle senin keremlerin bizi küstah etti.

(*Niẓāmī*)

Buradaki شاه درشاخی şâḫ derşâḫ'ı gelecek mânaya almak daha muvafıktır § Türlü türlü, mütenevvi.

میوهاٴ تازه وتر شاخ بشاخ
روزیٴ باغ روان کرده فراخ
جامی

Her türlü ter ve taze meyvalar, bahçeye gidenlerin rızkını bollaştırmış.

(*Cāmī*)

§ (*k.*) Çok ağlamak.

شاخ پیوند (şâḫ peyvend) = Kalem aşısı.

شاخدار (şâḫdâr) = Her boynuzlu hayvan § Dalları çok ağaç (*k.*) refikasının iffetsizliğini hoş gören kimse § Halis gümüş.

شاخ درآوردن (şâḫ der āverden) = Konuşmada (*k.*) çok peşiman olmak § Şaşmak.

شاخ زرین (şâḫi zerīn)=(k.) Kalem.

شاخ سمن (şâḫi semen) = (*k.*) Güzelin boy bosu.

شاخسار (şâḫsâr)=Çok dallı ağaçların çok ve sık bulunduğu yer, koruluk.

توحیدگوی‌او نه بنی آدمست وبس
هر بلبلی‌که زمزمه برشاخسار کرد
سعدی

Onu tevhideden yalnız insan oğulları değildir; korulukta terennüm eden her bülbül onu tevhideder.

(*Sa'dī*)

§ Kuyumcular ve sırmakeşlerin haddesidir ki sırmakeşler sırma ve kılaptanı ondan çekerler.

از خراب تن نگردد روح دانا خاکسار
مرغ در پستی نیفتند ازشکست شاخسار
نظامی

Vücudun harap olmasından âlimin ruhu hakîr olmaz, ağacın kırılmasından kuş aşağı düşmez.

(*Niẓāmī*)

شاخ شاخ شدن گلو (şâḫ şâḫ şudeni gulū) = Dinleyenlerin kulaklarına işittirebilmek için bağırmaktan boğazın parçalanması.

شاخشانه (şâḫşâne) = Bir kısım dilencilerdir ki, bir elde koyun boynuzu öbür elde koyun küreği olduğu halde dükkân ve ev kapılarında dolaşırlar ve küreği boynuza öyle vururlar ki çıkan iğrenç sesten halk nefret edip ellerine birkaç para vererek defederler, eğer biraz ağır davranırlarsa bir bıçakla kendilerini yaralarlar کنگر (*ba.*); شاخشانه کردن . (*muḫ.*) tehdidetmek, korkutmak.

چشم ندیم ناتوان سیلاب خون سازد عیان
این دجله تا باشد روان شخشانه برجیحون کند
محمد ذکی ندیم

Zayıf Nedimin gözü, kan seli meydana getirir, bu Dicle aktıkça Ceyhun'u tehdideder.

(*Mehmed Zeki Nedim*)

شاخ کس را شکستن (şâḫi kes râ şikesten) = (*k.*) Bir kimseyi edeplendirmek, kibirden vazgeçirmek.

مغرور بحسن خویشتن بود
زلف تو شکست شاخ سنبل
سلیم

Sümbül dalı kendi güzelliğine mağrur idi, zülfün onu kibrinden vazgeçirdi.

(*Selîm*)

شاخ گوزن (şâḫi gevezn)=(*k.*) Yeni ay.

شاخ گیسو (şâḫi gîsū)=Saç bölükleri.

زهر سو شاخ گیسو شانه می‌کرد
بنفشه برصرگل دانه می‌کرد
نظامی

Saç bölüklerini her taraftan tarıyor, menekşeyi gülün başı üstüne dağıtıyordu.

(*Niẓâmî*)

شاخ‌وبرگ (şâḫu berg)=Dal budak (*k*) teferruat.

شاخی (şâḫî) = Yaba: harman savurmaya mahsus ucu parmak şeklinde üç çatal tahta kürek.

شاخابه (**şâḫâbe**) = Irmaktan ayrılmış çay § Karanın içine girmiş deniz parçası, körfez (*Ar.*) خليج.

شاخچه (**şâḫçe**) = İftira ve töhmet.

هزار شاخچه برخویش بسته ام طالب
اگر بغیر دو اقتم ببین چهابندم
طالب

Ṭâlib! Kendime birçok töhmet atfetmişim. Eğer başkasına musallat olursam bak neler yaparım.

(*Ṭâlib*)

شاخچه بندی (şâḫçe bendî) = (*k.*) İftira ve töhmet tertibetmek.

گل کی دم همسری باوزد
این شاخچه بندی بهارست
میرمعصوم

Gül nerede onunla müsavat iddiasına kalkıştı! Bu, baharın iftirasından ibarettir.

(*Mîrî Ma'ṣûm*)

شاخِل (**şâḫil**) = Mısır buğdayı.

می‌خوری تو گرچه الوان نعمت اندر خوان کس
نان شاخل بهتر آید گر خوری برخوان خویش
خاقانی

Sen her ne kadar başkasının sofrasında mütenevvi yemek yiyorsan da kendi sofranda mısır buğdayı ekmeği yersen daha iyi gelir.

(*Ḫâḳânî*)

شاد (**şâd**) = Sevinçli, ferahlı.

شادم‌که دادنم سگ کوی تو می‌کشد
وان شادیٔ دگرکه بسوی تو می‌کشد
عشقی

Seviniyorum ki eteğimi senin mahallenin köpeği çekiyor; başkaca sevincim de şu ki senin tarafına çekiyor.

(*'Aşḳî*)

§ Çok § Şarap.

شادان (şâdân)=şâd. Ġıyâṣulluġe, bu kelimenin sonundaki (ān) ı (şâdmân) daki (mân) gibi zait sayıyor. Şâdîden, masdarı olduğuna göre şâdân kelimesi sevinici, sevinerek mânalarını da ifade eder § Çalgıcı ve iffetsiz kadınlara da denir.

شادباش (şâdbâş) = Hoş ol mânasınadır § Aferin gibi bir kim-

senin sözünü ve hareketini beğenme yerinde kullanılır § Melikî ayların 26 ncı günü. Muhaffefi (şâbâş) dır.

شاد بهر (şâd behr) = Hali hoş, mesrur, dünya nimetlerinden çok nasibi olan kimse.

یکی روز خرم دل وشاد بهر
برآسوده بود از هوسهای دهر
نظامی

Bir gün gönlü mesrur ve müsterih olarak zamanın heveslerinden dinlenmişti.

(*Nizâmî*)

شاداب (**şâdâb**) = Suya kanmış, suyu çok olan yer § Ter ve teze.

تا چن از بهار شاداب است
باد شاداب نخل شوکت تو
خسروانی

Çimen bahardan ter ve taze oldukça senin şevketinin ağacı taze kalsın.

(*Ḫusrevânî*)

دائم گل این بستان شاداب نمی‌ماند
دریاب ضعیفانرا در وقت توانائی
حافظ

Bu bahçenin gülü daima ter ve taze kalmaz. Kudretin oldukça zayıflara yardım et.

(*Ḥâfız*)

شادباد (**şâdbâd**) = Musikide bir perde.

شادیاخ ، شادخ (**şâdeḫ, şâdyâḫ**) = Nişabur şehrinin eski adı. Vaktiyle padişahlardan biri zevk ve sürur için yüksek bir köşk yaptırmış ve adını şâdî kâh koymuştur, şâdeḫ, şâdyâḫ bundan muhaffeftir. (Nâşırî).

زتاج شاهان پرکن حصار شادخ را
چو شاه شرق زگنج ملوك قلعهٔ نای
فرخی

Şark padişahının, padişahların hazinesinden Nay kalesini doldurduğu gibi sen de padişahların tacından Nişabur kalesini doldur [*].

(*Ferruḫî*)

شادخواب (**şâd ḫuvâb**) = Tatlı uyku=şeker ḫuvâb.

چو از شاد خوابش بر انگیختند
سرشرابنیزه در آویختند
فردوسی

Onu tatlı uykudan kaldırınca başını mızrağa astılar.

(*Firdevsî*)

شادخور ، شادخوار ، شادخوارَه (**şâd ḫuvâr, şâd ḫuvâre, şâd ḫûr**) = Mesrur, hali hoş.

زیفسو سپه تو انگر وزانسو خزینه پر
واندر میان رعیت خشنود وشاد خوار
فردوسی

Bu taraftan asker zengin, o taraftan hazine dolu, ortada ahali hoşnut ve mesrur.

(*Firdevsî*)

طبع تو باد شادخور می‌بکفت زجام زر
گلرخ دلبرت ببر بی‌غم ورنج وغائله
فلکی

[*] Burada taç yerine baç olması daha münasiptir sanırım.

Elinde altın kadeh, içinde şarap; gül yanaklı dilberin yanında; kedersiz, meşakkatsiz, gailesiz tab'ın mesrur olsun.

(*Feleki*)

§ Zevk ve sefa içinde şarap içen.

آن شنبلید کفته چو رخسار دردمند
وان ارغوان شکفته چو رخساو شادخوار
قطران

O sarı çiçek, dertlinin yanağı gibi yarılmış; o erguvan, neşe içinde şarap içenin yanağı gibi açılmış.

(*Ḳeṭrān*)

§ Şarkı çağırıp rakseden kadın § Ahlâksız kadın.

جهان چون شاد خواری بود ولیکن
بماند آن شاد خوار اکنون زشادی
ناصر

Dünya rakseden bir kadına benziyordu, fakat o kadın şimdi sevinçten kaldı.

(*Nāṣır*)

شادخواست (şâd ḫuvâst) = İstek ve iştiyak.

شادروان (şâdurvân) = Padişah ikametgâhları önüne çekilen büyük perde ve sayeban.

بشادروان شیرین برد شادش
برسم مهتران کرسی نهادش
نظامی

Şad ve mesrur olarak onu Şirin'in ikametgâhına götürdü, büyükler âdetince ona taht kurdu.

(*Niẓāmī*)

برو ببین که چه زیبا کشیده است بهار
ز گونه‌گونه در اطراف باغ شادروان
کمال

Git, gör ki bahar bahçenin etrafına türlü türlü ne güzel sayeban çekmiştir.

(*Kemāl*)

§ Kıymettar, nakışlı döşeme.

بادم ساقی مست خواب از جرعه شادروان خراب
از دستها جام شراب افتاده صهبا ریخته
خاقانی

Sakinin gözü mahmur; şarap artığından döşeme harap; ellerden şarap kadehi düşmüş, şarap dökülmüş.

(*Ḫāḳānī*)

مهیکه گر بچکد قطره اش بروی بساط
بسوی بیشه رود مست ، شیر شادروان
غزنوی

Bir şarap ki döşeme üstüne katresi damlarsa döşemenin aslanı: döşemenin üzerindeki aslan nakşı sarhoş olarak ormana gider.

(*Ġeznevī*)

§ Şâdurvâni murvârîd mânasınadır *(ba.)* § Kale şerefelerinin altında ve büyük kapıların üstünde fıskıye göbeği şeklindeki çıkma.

باوها آحاد فراشات شیر چرخ را
در پناه شیر شادروان ایوان یافته
انوری

Nice defalar hizmetçilerinden her biri felek aslanını (eset burcunu) köşkünün çıkmasına iltica etmiş bir halde bulmuştur.

(*Enverī*)

Şâdurvân bizim kullandığımız mânaya yalnız Niʿmet ve Şuʿûrî'de vardır.

شادروان مروارید **(şâdurvâni murvârîd)** = Bârbed'in icadettiği 30 makamdan on ikinci makam.

چو شادروان مروارید گفتی
لبش گفتی که مروارید سفتی
نظامی

Şadurvani mürvarid makamını söylediği zaman dudağı inci deliyor sanırdın.

(*Nizâmî*)

باربد (*ba.*). Bir gün Bârbed, Husrev'in çadırı altında oturup tertibettiği bu makamı terennüm edince Husrev çok hoşlanmış ve Bârbed'in başına bir tabak inci serptirmiş olduğundan şâdurvâni murvârîd adiyle şöhret almıştır, asıl adı sadece şadurvandır.

شادغر **(şâd ġer)** = Harb borusu (Nâşırî).

درطاس چرخ وین زآواز گاو دم
درجسم خاك لرزه زهرای شادغر
قاآنی

Feleğin tasında, boru sesi gürültüsü; toprağın cisminde boru sedasından titreme var.

(*Kaânî*)

§ Mâverâünnehir'de bir vilâyet.

شادکام **(şâdkâm)** = Mesrur.

روانش باد رحمت شاد کامی
که گوید باد رحمت برنظامی
نظامی

Nizâmî'ye rahmet olsun diyen kimsenin ruhu sevinçle birleşsin.

(*Nizâmi*)

بشاد کامی دشمن کسی سزاوارست
که نشنود سخن دوستان نیك اندیش
سعدی

Düşmanının sevinmesine bir kimse lâyık olur ki iyilik istiyen dostların sözünü dinlemez.

(*Sa'di*)

آب را شد چشمها روشن که شاهنشاه گل
برسریر شوکت آمد تازه روی وشادکام
سلمان ساوجی

Gül sultanı şevket tahtına güler yüzlü ve sevinçli gelince suyun gözleri aydınlandı.

(*Selmâni Sâvici*)

شادگونه **(şâd gûne)** = Döşek, yatak.

برشادگونه خفته ملك شاد وشادکام
دولت رهی وبخت مطیع وفلك رکام
فرخی

Padişah döşekte zevk ve sürur içinde yatmış; devlet kölesi, talihi uygun, felek arzusuna göre.

(*Ferruhî*)

§ Dayanacak şey (*Ar.*) (متکا). (برشادگونه تکیه‌زده شاه شادکام) şeklinde görüldüğüne göre padişah zevk ve sürur içinde yastığa dayanmış demek olur.

شادمار **(şâdmâr)** = Çok yılan § Büyük yılan.

شادنه **(şâdene)** = Kantaşı. Muarrebi şâdenc (*Ar.*) شجرالدم.

شادورد ، شاتورد (**şâtverd, şâdverd**) = Ay ağılı, hale.

دل گشت از علامت خطت امیدوار
چون برزگر که می‌شود ازشادورد شاد
لطیفی

Gönül ay ağılından sevinen ekinci gibi yüzünde tüy belirmesinden ümide düştü; ay ağılını yağmur alâmeti bilerek sevinen ekinci gibi gönül aya benziyen yüzünün etrafında haleyi andıran hattının belirdiğini görünce birleşme müyesser olacağını ümide başladı.

(*Leṭîfî*)

§ Taht, halı, kilim gibi nakışlı mefruşat.

جهاندار برشاتوردی بزرگ
نشسته همه پیکرش میش وگرگ
فردوسی

Padişah, bütün nakışları koyun ve kurt şeklinde olan büyük bir taht üzerine oturmuş.

(*Firdevsî*)

§ Ḫusrevi Perwîz'in sekiz hazinesinden yedinci hazine § Musikide bir perde.

دگر گنج بدشادورد وبزرگ
که گویند را مشگران سترگ
فردوسی

Öteki Şâdverd ve Büzürk adlı bir hazine idi ki onu büyük mutripler onu musiki biliminde bir perde olarak kullanırlar.

(*Firdevsî*)

شادی (**şâdî**) = Sevinç, meserret.

طالب شادی وصل مه‌کنعان ندهد
بقاشای چن غمگدهٔ زندانرا
یغما

Mahi Kenan (Hazreti Yusuf) ile birleşmeyi istiyen, zindan elemhanesini çimen seyrine değişmez.

(*Yeġmâ*)

§ Maymun § Haram yemekte darbı mesel olan bir köle.

شادیانه (şâdyâne) = Zevk ve safa zamanında çalınan çalgı.

شادی مبارك (şâdî mubârek) = Evlenme ve doğum zamanında tebrike dair söylenen söz.

شادی مرگ (şâdî merg) = Sevinç ölümü = mergi şâdî § Kolay ve rahat ölüm.

شادیچه (**şâdîçe**) = Yorgan.

چوبالش از همه کس برسرآیم ارباشد
دمی بزرم شادیچه چون نهالیچه
پور بهای جامی

Altımda muvakkaten döşek gibi bir yorgan olsa yastık gibi herkese tefevvuk ederim.

(*Pürbehâyi Câmî*)

شار (**şâr**) = Şehir=şârsân, şâristân.

احمد مختار مکی بود شارستان علم
چون در محکم بران بنیاد شارستان علی
سوزنی

Mekkeli Aḥmedi Muḫtâr (صلعم) *bilgi şehri; ʿAlî o şehir binasının muhkem kapısı idi.*

(*Sûzenî*)

Bu beyit «انا مدینة العلم وعلی بابها» hadîsi şerifini ifade ediyor § Gercistan padişahı غرجستان (*ba.*).

شار غرجستان اگر یابد نسیم همتش
خاك آن بقعه کند چون زرمشت افشار شار
معزی

Gurcistān şehri eğer onun himmeti nesimini bulursa Gercistān şahı o mevkiin toprağını zeri muşt efşâr gibi yapar.
(*Mu'izzî*)

زر (*ba.*) § Katkı, gıllü gış.

زر چون بعیار آید کم بیش نگردد
کم بیش شود زری کان باغش وشارست
ناصر

بار (*ba.*). Katkı mânasına şâr değil bârdır, nitekim maddesinde geçmiştir. Cihāngīrī (gışubâr)ı gışşuşâr okumuş (Nāşırī) § Çakal: şegâl muhaffefi olan (şâl)ın (l) si (r)ye tebdil edilmiştir.

Sırācuddīni Ḳumrī hakkında:

قری‌که بگاه فرق نشناخت
از چاوی شیر سیئهٔ شار
در شعر بفرتو برآورد
از شعلهٔ نار دانهٔ نار
عمادالدین شهریاری

Aslanın yanından çakalın göğsünü ayırdetmiyen Sırācuddīni Kumrī şiir söylemeğe muktedir değilken senden aldığı feyz ile ateş şulesinden nar tanesi meydana getirdi: parlak şiirler söyledi.
(*'İmāduddīni Şehriyārī*)

§ Kadınların elbise ve gömlek yaptıkları çok nazik ve hafif bir kumaştır. Fanus gömleği de yapılır § Nuri kuşu: Hint kargası denilen siyah bir kuştur ki tuti gibi söz söyler, şârek, şâru da derler § Şâhrâh = ulu yol § Yüksek bina § Suyun sesinden kinayedir شاریدن (*ba.*).

یکی شارسانی برآورد شاه
پراز برزن وکوی وبازاوگاه
فردوسی

Padişah, sokak, mahalle, çarşı ile dolu bir şehir meydana getirdi.
(*Firdevsî*)

شارستان ، شارسان (**şârsân, şâristân**) = Şehir. شار (*ba*) § Etrafı bağ ve bahçe olan köşk ve saray § Acem hükemasından (Ferzâne'i Behrām) ın (çâr çemen) adlı kitabı.

شارشك (**şârşek**) = Çil kuşu § Rebap denilen saz.

شارك (**şârek**) = Nuri kuşu شار (*ba.*).

شارمار (**şârmâr**) = Büyük yılan.

شارو (**şârū**) = Şârek.

شاروان (**şârvân**) = شادروان (*muḫ.*) (*ba.*).

شاروبه (**şârūye**) = Ḫusrevi Perviz'in oğlu = Şebrūye.

شاره (**şâre**) = Sarık § Kadınların gömlek ve elbise yaptıkları nazik bir kumaş.

شاریدن (**şârīden**) = Yukardan

aşağıya şarıltı ile ırmak, su ve şarap gibi şeyler dökülmek, şarşar akmak § Yaradan su sızmak.

شاسپرم (**şâsperm**) = شاه اسپرم (*ba.*).

شاش (**şâş**) = Taşkend denilen şehir چاچ (*ba.*) § Sidik.
شاش بند شدن (şâş bend şuden) = Sidik tutulma hastalığı.
شاش دان (şâş dân) = Sidik kavuğu, mesane.

شاشنگ، شاشك (**şâşek, şâşeng**) = خارخسك (*ba.*).

شاشو (**şâşū**) = Tohumu ilâç olarak kullanılan bir bitki § Sidiğini tutamıyan kimse; konuşmada: uykuda işiyen çocuk.

شاشوله (**şâşūle**) = Sarık ve kuşak ucları, püsküller.

شاشه (**şâşe**) = Sidik.

بی‌عمل دامن تقوی زمناهی چیدن
احتراز سگ مسلخ بود از شاشهٔ خویش
صائب

دامن چیدن (*ba.*).

شاغوله (**şâğūle**) = Şâşūle (*ba.*).

شاك (**şâk**) = Kadın göğüslüğü, sinebend § Erkek keçi, teke.

چو گرگ گرسنه اندر فتد میان رمه
چه میش ، چه بره دندانش راچه بخته چه شاك
سوزنی

Aç kurt, sürü arasına düşerse onun dişine koyun, kuzu, semiz kuyruk, teke müsavidir.
(*Sūzenī*)

شاكار (**şâkâr**) = Ücretsiz, zoraki iş; aslı كارشاه kârişâhden maklûp, şâhkârdır. Şâygân da denir ki aslı şâhgândır.

گناهی ندارم بهانه نهی
چو شاگرد شاكار چندم دهی
فردوسی

Günahım yok; bahane ediyorsun; çırak gibi ne vakte kadar ücretsiz istihdam edeceksin.
(*Firdevsī*)

چنان زملك برانداخت رسم بدعت وظلم
كه هیچ كس نبرد نام رشوت وشاكار
فخری

Mülkten bidat ve zulüm âdetini öyle attı ki hiçbir kimse rüşvet ve angaryanın adını anmaz oldu.
(*Fehrī*)

شاگرد (**şâgird**) = Öğrenci, çırak.

بروای ناصح شهر این قدر از عقل ملاف
هست شاگرد من آن كس كه ترا استادست
یغما

Ey şehrin öğütçüsü! Git, bu kadar akıldan dem vurma. Senin üstadın benim şakirdimdir.
(*Yeğmā*)

شاگردانه (şâgirdâne) = Çırağa verilen bahşiş, şerbetlik.

شاکلول (**şâklūl**)=Çok yiyen kimse, çok söyliyen şahıs.

شاکمند (**şâkmend**) = Keçe.

بدستش زخام گوزنان کمند
به بر در فکند، یکی شاکمند
لبیبی

Elinde geyiklerin derisinden bir kement var; göğsüne bir keçe koymuş.

(*Lebîbî*)

شاکمونی (**şâkmūnî**) = Buda mezhebinin müessisi.

شال (**şâl**)=Şal dediğimiz kıymetli ve nefis kumaş § شغال (*muḫ.*) (*ba.*).

شالح (**şâliḫ**) = Hazreti Nūḥ'un torununun torunudur. Hazreti Hūd bu zatın oğludur. Hūd'a ʿAbir de derler. ʿİbrānî lisanı Hazreti Hūd'dan intişar etmiştir (Nāşırî).

شالده (**şâlde**) = Temel, esas. Şalūde (*muḫ.*).

رسیده شالدهٔ بارهاش بگاوزمین
گذشته کنگرهٔ قلعهاش زدوپیکر
فرهنگ شیرازی

Kalesinin temeli yeirn altındaki öküze erişmiş, kalesinin şerefesi cevza burcunu geçmiş.

(*Ferhengi Şirâzî*)

شالنگ (**şâleng**) = İyi kilim altına yayılan kaba kilim (Mecmeʿulfurs) § Bir suçlunun yerine başka bir suçsuzu muaheze etme § Oyuncular ve soytarıların öteye beriye sıçramaları ve perende atmaları (Burhân).

شالنگی (**şâlengî**) =İp ve kıl bükücü ki rîsmânlâb ve mūytab derler.

وهکز استیلای نفس شالهنگ
همچو شالنگیست واپس رفتم
غضائری رازی

Yazık ki benim mutaf gibi geri gitmekliğim zalim nefsin islilâ ve galebesindendir.

(*Ġażā'irî Rāzî*)

شالوده (**şâlūde**) = شالده (*ba.*).

شالهنگ (**şâlheng**) = Tutu (*Ar.*) رمن.

درکوی هنر مباش کان کوی
اقطاع قدیم شالهنگست
انوری

Hüner semtinde oturma; çünkü o semt, rehnin eski malikânesidir.

(*Enverî*)

§ Hile ve hud'a.

این مباش تادم مردن زمکر دیو
تا دیو دین زتو نستاند بشالهنگ
سوزنی

Ölünciye kadar şeytanın hilesinden emin olma; ta ki şeytan hile ile senden dini almasın.

(*Sūzenî*)

§ Zulüm.

شالی (**şâlî**) = Çeltik: kabuğundan çıkmamış pirinç = شلتوك (*ba.*).

شالی آبی (şâlî âbî)=Yabani pirinç. شالی پایه (şâlî pâye) = Pirinç ekilen tarla = şâlî zâr.

شاماخ (**şâmâḫ**)=Gâversi ḫeṭâ'î= hata darısı denilen bir nevi küçük darı.

شاماخچه ، شاماك ، شاماكچه (**şâmâḫçe, şâmâk, şâmâkçe**) = Kadın iç göğüslüğü = sâmâkçe § İç göğüslüğü, sînebend.

شامه (**şâme**) = Kadınların baş örtüsü = çârked ki dört köşeli örtüdür = serpūşne.

شان (**şân**) = Arı gümeci.

زبد گر نیکویی ناید تو عذرش زآنکه نیش نه
که معذورست مار ارنیست چون نحل ازعسل شانش
خاقانی

Fenadan iyilik gelmezse fıtratından bilerek onu mazur gör; çünkü yılanın bal arısı gibi bal gümeci yoksa mazurdur.
(*Ḫâḳânî*)

§ Bir cins beyaz hint kumaşı § Zamiri gaip olan (ş) nin cem'i ki onlar demektir.

شاند (**şâned**)= Şânden = taramaktan muzariin gaip sıygası.

شانیدن ، شاندن (**şânden, şânîden**) = Taramak.

جهان بآب وفا روی عدل می شوید *
فلك بدست ظفر جعد ملك می شاند
انوری

Cihan vefa suyu ile adaletin yüzünü yıkıyor; felek zafer eliyle meleğin saçını tarıyor.
(*Enverî*)

§ Nişânden (*muḫ*).

تا سحاب کف تو سیم فرو ریخت چو آب
شاند از روی زمین هرچه غبار محنست
خسرو

Senin buluta benziyen avucun su gibi gümüş dökdükçe, yeryüzünde her ne kadar mihnet ve meşakkat tozu varsa yatıştırır.
(*Ḫusrev*)

بد سگال تو رنجه دارد جان
شانده در دل زغم نهال از تو
سوزنی

Düşmanın, senden kederlenme fidanını gönlüne dikerek ruhu müteessir olur.
(*Süzenî*)

شانك (**şânek**) = Kuş kursağı = çinedan.

شانه (**şâne**) = Tarak.

آینه و شانه گرفته بدست
چون زن رعنا شده گیسو پرست
نظامی

Elinde ayna ve tarağı tutmuş; ahmak kadın gibi saçiyle meşgul [*].
Nizâmî

دوست دارم کسی که عیب مرا
همچو آینه روبرو گوید

[*] Buradaki re'nâ) kelimesi asıl mevzu olduğu mânayadır.

که چون شانه باهزار زبان
پس سر رفته دروغ گوید
شاعر

Bir kimseyi severim ki aybımı ayna gibi yüz yüze söyler, başın arkasına gidip de birçok dil ile inceden inceye söyliyen tarak gibi değil.

(*Şâ'ir*)

§ Gümeç.

چون آینه برق زن سرابش
چون شانهٔ انگبین خوش آبش
زان آینه جان صفا گرفته
زان شانه ملك شفا گرفته
خاقانی

Onun serabı (pusarık) ayna gibi ışıldayıcı, suyu bal gümeci gibi hoştur. Ruh o aynadan safa, padişah o gümeçten şifa bulmuş.

(*Ḫâḳânî*)

§ Atın sıçraması ve atılması.

مرکبش هیئت فلك دارد
که بر اعداش خاك می بارد
دشمن ودوست را چه نحس وچه سعد
شنه وشانه اش چو گرد وچو رعد
سنائی

Düşmanlara toprak yağdıran atı feleğe benzer; gerek mesut, gerek menhus olsun dost ve düşmana kişnemesi gök gürültüsü, atılması toz gibidir.

(*Senâ'î*)

§ Kürek kemiği; bu küreğe bakarak bir sene zarfındaki vukuatı keşfeden falcılara şânebîn ve bu bilime (ʿilmulektâf) derler.

شانهٔ اسب (şâne'i esb) = At kaşağısı.

شانه بالا انداختن (şâne bâlâ endâḫten) = Bir şeye ehemmiyet vermemek, bilmem diye cevap vermek.

شانه خالی کردن (şâne ḫâlî kerden) = (*k*) Yüz çevirmek, iraz etmek,

روی تلخی که بینی زبزرگی چون موج
شانه خالی کن ازوگر همه دویا باشد
تأثیر

Bir büyükten dalga gibi acılık yüzü görürsen derya olsa da yüz çevir.

(*Te'sîr*)

شانه در آب داشتن ، گذاشتن ، نهادن (şâne der âb dâşten, guzâşten, nihâden) = Süslenmeğe hazırlanmak.

شانهٔ دست (şâne'i dest) = Avuç (Behârı ʿacem), hallaç tokmağı (Nefîsî).

شانه سر (şâne ser) = İybik kuşu, çavuş kuşu (*Ar.*) هدهد. Başındaki tac tarak şeklinde olduğundan bu isim verilmiş. Şâne serek, şâne beser de derler.

شانه کاری (şâne kârî) = (*k.*) Bir kimseye asılmak, musallat olmak.

شانهٔ کرباس (şâne'i kirbâs) = Çulha tarağı.

شانه کردن (şâne kerden) = Taramak.

شانه کش (şâne keş) = şâhşâne (*bk.*).

شانی (şânî) = Şânden den muzarin muhatap sıygası § Şiyânî muhaffefi § Müteehhirînden bir şair.

شاونی (şâvnî) = Beşik örtüsü.

شاوور (**şâvûr**) = Ḫusrevi Perviz ile Şirîn arasında aracılık vazifesini gören kimse. Bu isim zeki ve hilekâr mânasınadır. Şâvûrî = hilekârlık (Nâşırî).

برفتن هم رکاب شاه شاوور
همی کرد از سخن کوتاه ره دور
خسرو

Şavur şah ile birlikte giderken konuşmak suretiyle uzun yolu kısaltıyordu.

(*Ḫusrev*)

شاه (**şâh**) = Asıl ve sahip § Satranç mühresine ve şatrançbaz ıstılahınca şaha kişt etmeğe derler.

جان شاهان جهان یکسر شود لبیك زن
چون تو از تعجیل در شطرنج گویی شاه شاه
رضی‌الدین

Sen şatrançta acele ile kişt kişt dersen, bütün cihan padişahlarının ruhu lebbeyk der, yani emrine itaat eder.

(*Reżiyyuddin*)

§ Damat.

جوان زن چو بیند جوانی هژبر
به نیکی نبیند شد از شوی پیر
عروسی جوان گفت باپیر شاه
که موی سفیدست مار سیاه
حکیم یدیعی

Genç kadın aslan gibi bir delikanlıyı görürse ihtiyar kocasının iyiliğini düşünmez. Genç gelin ihtiyar damada yani kocasına beyaz saç siyah yılandır, dedi.

(*Ḥekimi Bedî'i*)

§ Hint'te türeyen bir canavar § Hindistan'dan getirilen bir nevi kumaş § Benzerleri içinde büyük, seçkin ve güzel olan şeyler: Şâh râh = büyük işlek cadde.

شاه‌خرگاه مینا، شاه‌خاور ، شاه انجم ، شاه اختران شاه مشرق، شاه گردون شاه‌طارم‌فلك، شاه سیارات

(şâhi eḫterân, şâh encum, şâhi ḫâver, şâhi ḫergâhi mînâ, şâhi seyyârât, şâhi ṭâremi felek, şâhi gerdûn, şâhi meşrik) = (*k.*) Güneş.

جمال صدر نشینان ز نور چهرهٔ او
چو انجم از اثر شاه اختران مستور
عرفی

Yıldızlar güneşin tesiriyle nasıl görünmezlerse yüksek mevki sahiplerinin yüzü onun çehresinin nurundan görünmez.

(*'Urfî*)

شاه تیر (**şâh tîr**) = Binanın, sakfın üzerine koydukları uzun ve kalın direk.

شاه زابل (**şâḫi zâbul**) = Meḥmûdı Gezneví'nin lâkabı.

شاه سوار (**şâh suvâr**) = İyi ata binen azametli süvari, bahadır, gazi.

ای شاهسوار ملك هستی
سلطان خرد پچیره دستی
نظامی

Ey varlık mülkünün şehsuvarı! Galebe cihetiyle aklın sultanı,

(*Niẓâmî*)

شاه کار (**şâh kâr**) = Büyük ve mühim iş § Ücretsiz iş § Aldatma, hile.

شاه گوهران (**şâḫi gevherân**) = (Masal kabîlinden) Ḫusrevi Perviz'e

ait büyük bir inci imiş ki bir ipliğe bağlanıp denize atılır ve biraz bırakılırsa etrafına birçok inci yapışır ve öylece denizden çıkarılırmış.

هست دری‌که خسروان جویند
که ورا شاه گوهران گویند
هر کجا گوهریست در دریا
آن گهر پاکشد بخود آنرا
آذری

Bir inci vardır ki padişahlar ararlar, ona şahi Gevherân derler; denizin her neresinde inci varsa o inciyi kendine çeker.
(*Āzerî*)

شاه گویندگان (şâhi güyendegân) = (*k*) Cenabı Peygamber (صلعم).

شاهنشاه (şâhenşâh) = Şâhân şâh muhaffefi olup o da şâhı şâhân = padişahlar padişahından çevrilmiştir, imparator demektir. Tahfif ile şâhenşeh, şehenşeh de denir.

گفتمش ماینده شاهنشهیم
خواجه تاشان که این درگهیم
مولانا

Ona, biz şahinşahın bendesi, bu dergâhın hakir kapı yoldaşlarıyız, dedim.
(*Mevlânâ*)

Huvace taş = efendileri bir olan köleler.

شاهنشاه زند اوستا (şâhenşâhi zend evista) = (*k.*) Güneş [*].

شاهنشین (şâhnişîn) = Padişah oturacağı yer. (*muh.*) şehnişîn dir. Binalarda çıkma ve balkonlara şehnişîn denilmesi padişah makamına benzetilmesindendir

شاه نیمروز (şâhi nîmrûz) = (*k.*) Güneş. Nîmrûz, Sîstân vilâyetinin adı olduğundan valisine de şâhi Nîmrûz derler.

شاهوار (şâhvâr) = Padişaha lâyık her kıymetli şey hususiyle kıymetli inci. Sonundaki (vâr) liyakat ve nispet edatıdır, meselâ güşvâr küpe dir ki kulağa münasip demektir.

اگر قبول نگردم عطات معذورم
چو پیش رای تو این نکته آشکار بود
که ابر قطره بدریا ازان فرستد باز
که آن بوقت دگر در شاهوار بود
ظهیر

Eğer ihsanını kabul etmezsem mazurum; çünkü senin nazarında bunun hikmeti bellidir. Bulut damlayı zaman geçince kıymetli inci olsun diye tekrar denize gönderir.
(*Zehir*)

(*Muh.*) şehvârdır.

نژادش گرچه شهوارست ونیکو
ولی این نیکوی صد گونه آهو
نزاری

Tabiatı şahane ve iyi ise de bu iyilikle beraber yüz türlü aybı var.
(*Nizârî*)

شاهی (şâhî) = Padişahlık § Bir cins para § Yumurta ve nışasta ile yapılan bir nevi tatlı: bundan maksat güllâç imiş § Divan sahibi bir şair.

شاهیدن (şâhîden) = Padişahlık etmek.

[*] Nizâm, Zerdüştün kitabının adı Evista, Pehlevî diline tercümesinin adı (zend) olduğunu ve Avrupalılarca yanlış telâkki edildiğini burada söylüyor. Evista (ba.).

شاه‌اسفرهم، شاه اسپرهم، شاه اسپرم، شاه اسپرغم (şâh isperġem, şah isperem, şâh isperhem, şâh isferhem) = Fesleğen (*Ar.*) ضیران .

بوستان افروز بنگر رسته باشاه اسپرم
گر ندیدستی خط قوس قزح برآسمان
ازرق

بوستان افروز (*ba.*).

شاه ارش (şâh ereş) = Beş arış ارش (*ba.*).

شاه افسر (şâh efser) = Koçboynuzu denilen bitki (*Ar.*) اکلیل‌الملك.

شاه انجیر (şâh encîr) = Lop incir ve vezir inciri denilen büyük ve lezzetli incir.

شاهباز (şâhbâz) = Beyaz ve iri toğan.

آفتابم من چرا جانرا بکاهم چون هلال
شاهبازم من چرا بیغاره یابم از ذباب
قاآنی

بیغاره (*ba.*). Tahfif ile şehbâz da denir.

نشیمن کرد شهبازی بسروی
که صید خود کند رعنا تذروی
وحشی

Kendine güzel bir sülün avlamak için bir toğan bir selvide yuva yaptı.

(*Vehşî*)

شهباز (*ba.*).

شاه بالا (şâh bâlâ) = Sağdıç: Evlenecek kimsenin refiki.

شاه بانگ (şâh bâng) = İt menekşesi = şâbâng.

شاه بسه (şâh buse) = Şah efser.

شاه بلوط (şâh belût) = Kestane.

شاه بوی (şâh büy) = Amber.

چو شاه بوی دهد خلق شاه بوی ازانگ
زعنبرست سرشته باصل طینت او
معزی

Padişahın huyu amber gibi koku verir. Asılda onun tıyneti amberden yoğrulmuştur.

(*Mu'izzî*)

شاه پرم (şâh perem) = Şâh isperem (*ba.*).

شاه تره (şâh tere) = Dilimizde bu ad ile anılan tıbbî nebat.

شاه توت (şâh tût) = Kara dut.

شاه جان (şâh cân) = Horasan'da Merv şehrinin eski adı.

شاه دارو (şâh dârû) = Cemşîd'in şaraba verdiği ilk isim, aslı şahi dârû = ilâçların padişahı yahut dârûyi şâh = padişahın ilâcı.

شاهدانه (şâhdâne) = Kenevir tohumu § İri taneli demek olup ekseri inciyi medihte kullanılır.

شاه درخت (şâhi dirext) = Çam ağacı.

شاه رش (şâh reş) = Şâh ereş (*muḫ.*) kulaç. Penç ereş de derler. ارش (*ba.*).

شاه رود (şâh rûd) = Horasan'a bağlı Talḳan'dan çıkan büyük bir ırmak § Eğlentilerle harblerde çalman ney gibi bir saz (Niẓâm, Nefîsî). Bir borudur ki ekseriya tersalar çalarlar, Türkçede trampete denir (ʿAşım Efendi) § Bam teli § Beştâm ile Damgân arasında bir şehir.

شاه زیره (şâh zîre) = زیرهٔ رومی (*ba.*).

شاه زنگ (şâhi zeng) = (*k.*) Gece.

شاه سال (şah sâl) = (*k.*) İstirahatle geçen yıl.

شاه عالم (şâhi ʿâlem) = Hindistan'da Timurlenk sülâlesinin sonuncusudur, hicrî 1136 da doğmuş

1173 te padişah olmuş, 1227 de ölmüştür.

شاه کال (şâh kâl) = Şaşı = Luc (*Ar.*) احول.

شاه لوچ (şâh lūç) = Can eriği, böğrek eriği denilen sarıca ufak erik.

شاه مربع نشین (şâhi murebbeʿ nişîn) = Kâbei muazzama.

شاه مردان (şâh merdân) = Rıhtımcı tokmağı, (şâh verdene) den bozulmuştur.

شاهنای (şâhnây) = Zurna (*muh*) şehnây.

شاهندن (şâhenden) = Mütteki ve salih olmak.

شاهنده (şâhende) = Mütteki ve salih § Mübarek ve mesut.

شاهورد (şâhverd) = Ay ağılı.

شاهه (şâhe) = Keykâvūs'un zevcesi Sudabe'nin şehridir ki Hamavrân'da Sūdābe'nin babası yaptırmıştı.

شاهاب ، شاهابه (**şâhâb, şâhâbe**) = Uspor çiçeğinden ilk defa istihsal olunan kırmızı renk § Uspor çiçeğinden sarıdan sonra istihsal olunan kırmızı su (Nāşirī).

شاهد (**şâhid**) = Tanık mânasına Arapçadan alınmıştır. Farsçada güzel yüzlü kadın, erkek, her kıymetli şey mânasınadır.

شاهدباز (şâhidbâz) = Güzel seven, mahbup, dost.

شاهد بازار (şâhidi bâzâr) = Çarşı güzeli (*k.*) müptezel.

امید بلبل بی‌دل ز گل وفاداریست
ولی وفاکند شاهدی که بازاریست
عماد

Âşık bülbülün gülden ümidi vefakârlıktır; fakat yerde bulunan güzelin vefası yoktur.

(*İmād*)

شاهد زربفت‌پوش ، شاهد روز ، شاهد رخ زرد (şâhidi ruḫ zerd, şâhidi rūz, şâhidi zerbeft pūş) = Güneş, şâhidi zer beft pūs gündüz ve gökten de kinaye olur.

شاهد لعمرك ، شاهد قاستقم (şâhidi fastekim, şâhidi leʿamrūk) = (*k.*) Resulüllah (صلعم).

شاهین (**şâhîn**) = Bu adı taşıyan avcı kuş.

کی عدل من سرفرازد چو سرو
زیرداد شاهین نترسد تذرو
نظامی

Benim adaletim nerede selvi gibi yükselirse, sülün, şahinin zulmünden korkmaz.

(*Niẓāmī*)

چو شاهین بازماند از پریدن
ز گنجشکان لگد باید چشیدن
نظامی

Şahin uçmaktan geri kalırsa serçelerin tekmesini tatmak lâzımdır.

(*Niẓāmī*)

§ Terazi kolu ve dilciği.

حسن ترا ترازوست آن چشم و ابرو اما
خم گشته از گرانی شاهین آن ترازو
محتشم

O göz ile kaş senin güzelliğin terazisidir ama o terazinin kolu ağırlıktan eğrilmiştir.

(*Muḥteşem*)

گر بستنجند بحشر اجر شب هجرانرا
غالب آنست که شاهین شکند میزانرا
یغما

Haşirde hicran gecesinin sevabını tartarlarsa şüphesiz mizanın kolu kırılır.

(*Yeğmâ*)

شایان (**şâyân**) = Lâyık § Reva § Caiz, münasip.

شاید (**şâyed**) = Şayesten = lâyık olmaktan muzaridir.

گریهٔ من ببین ودور مرو
روز باران سفر نشاید کرد
عصمت

Benim ağlamama bak da uzaklaşma. Yağmur günü sefer etmek lâyık olmaz.

(*İsmet*)

§ Mümkün olma mânasını da ifade eder.

بدولت یافتن شاید همه کام
چو دانه هست مرغ آید فرادام
نظامی

Bütün arzuları devletle bulmak mümkün olur. Tane mevcut oldukça kuş tuzak cihetine gelir.

(*Nizâmî*)

§ Belki, ihtimal ki.

شایدم جانان بپرسد چیست تعجیل ای اجل
یك دو روزم از برای مصلحت بیمار ساز
سهیل

Belki canan beni sorar; ziyarete gelir. Ey ecel acelen ne. İş bitirmek için beni bir iki gün hasta et.

(*Suheyl*)

شایسته (**şâyeste**) = Şayan. Şâheste denildiği de vardır § Nümune ve mostra (Burhân).

شایستهٔ هستی، شایستهٔ بود (şâyeste'i būd, şâyeste'i hestī) = Mümkinülvücut. Mukabili bâyeste'i hestī = vacibülvücut yani varlığı kendinden demektir.

شایگان (**şâygân**) = Şah ile nispet ifade eden (gân) dan mürekkep olup (h) (y) ye çevrilmiştir; padişaha lâyık, padişaha mahsus, şahane demektir § Ḫusrevi Perviz'in hazinelerinden büyük bir hazine. Binaenaleyh her büyük ve şahane hazineye hazinei şâygân denilebilir § Ücretsiz cebren gördürülen iş = şâkâr.

اگر بگروی تو بروز حساب
مفرمای درویشرا شایگان
شیخ ابوالحسن شهید

Eğer ahırete inanıyorsan fakire ücretsiz iş buyurma.

(*Şeyḫ Ebülḫeseni Şehid*)

§ Şiirlerde kusur sayılan iki türlü kafiye: şâygânı ḫafī, şâygânı celī. Şâygânı ḫafī; āhenīn, sīmīn gibi kelimeleri çīn, nesrīn ile; şâygâni celī; dilberân ve merdumân gibi kelimeleri can ve zaman ile kafiyelemektir.

طبع عبید را که چو گنجیست شایگان
معذور دار قافیه گر شایگان کند
خواجه عبید

'Ubeyd'in tabiatı şi'riyesi ki muazzam bir hazine gibidir, kafiyeyi şâyegân ederse mazur gör.
(*Ḫavāce 'Ubeyd*)

(Zend) de genişlik mânasına kullanılmıştır.

شای گلیو (**şây gelīv**) = Farsın eski hekimlerinden biridir ki onu peygamber sayarlar.

شایه (**şâye**) = Meyva برومند. (*ba.*).

شب (**şeb**) = Gece.

سپیده دم که هوا بردرید پردهٔ شب
برآمد از سرکه روز بارد ای قصب
چنان سیاه شب وانمدی سفید برو
چو زنگی که بخنده گشاده باشد لب
فرخی

Hava, gecenin perdesini yırttığı sabah güneş lâtif elbisesiyle dağın başından göründü. Öyle karanlık bir gece ki içindeki birazcık beyazlığiyle gülmek için dudağını açmış zenciye benziyordu.
(*Ferruḫî*)

شب احیا (**şebi iḥyâ**) = Ramazanın 19, 21, 23 üncü geceleri.
شب افروز (**şeb efrūz**) = Ay, mum gibi geceyi aydınlatan her şey § Melikî senenin onuncu ayı § Ateş böceği, yıldız böceği § Zemini parlak bir nevi kumaş.

چو دیبای شب افروز آن سمن بر
هر ساعت نمودی رنگ دیگر
سعید اشرف

O gül göğüslü, parlak kumaş gibi her dakika başka bir renk gösterirdi.
(*Se'îd Eşref*)

شب انبوی (**şeb enbūy**) = Şebboy dediğimiz çiçek.
شبانروز (**şebân rūz**) = Gece ve gündüz, daima, muttasıl.

زعشق زلف ورخسارش شبانروزی غمی دارم
مرا صبح وصال او نمی گردد شبی روزی
سلمان

Onun zülf ve ruhsarının aşkından gece gündüz müteessirim. Onun vuslatı sabahı bana bir gece nasip olmuyor.
(*Selmân*)

شبانگاه (**şebângâh**) = Gece vakti, geceleyin.

رخ را چه صفت گویم وخطرا چه توان گفت
آمیخته صبحی بشبانگاه بدیدم
دهلوی

Yanağı nasıl öğeyim, hat'a ne demek mümkündür. Gece ile karışık bir sabah gördüm.
(*Dehlevî*)

§ Ağıl, mandıra, çobanın yattığı yer.
شبانه (**şebâne**) = Geceden kalma su, ekmek ve sair şeyler, bayat, gece elbisesi, gece içilen şarap mânalarına şeb ile (âne) edatı nispetinden mürekkeptir.

ی شبانه خور وخواب صبحگاهی کن
مباش در پی آزار وهر چه خواهی کن
شاعر

Gece şarabı iç, sabah uykusu uyu; incitmeyi takibetme de her ne istersen yap.
(*Şā'ir*)

§ Gece çok şarap içip de gündüz, halinden eserleri görülen kimse, mahmur.

مست شبانه بودم وافتاده بی‌خبر
دی در وثاق خویش که دلبر بگوفت در
انوری

Dün gece odamda geceden kalma sarhoş ve kendimden bihaber olarak düşmüştüm ki dilber kapıyı vurdu.

(*Enverî*)

ساقی دردهٔ قدح که مائیم
مخمور زبادهٔ شبانه
مولانا

Sakî! Kadehi sun ki biz geceleyin içtiğimiz şaraptan başımız ağrıyor.

(*Mevlânâ*)

تو شبانه می‌نما بی‌ببر که بودی امشب
که هنوز چشم مستت اثر خمار دارد
خسرو

Sen mahmurluk gösteriyorsun; bu gece kimin yanında idin; çünkü mahmur gözünde hâlâ mahmurluk eseri var.

(*Ḫusrev*)

§ Muhafız, çoban.

من بدو داده حرز خانهٔ خویش
خوانده اورا نه‌سگ شبانهٔ خویش
نظامی

Ben evimin muhafazasını ona tefviz edip onu kendimin köpeği değil çobanı sanmıştım.

(*Niẓāmî*)

گفت باخود گزین شبانهٔ پیر
شاهی آموختم زهی تدبیر
نظامی

Kendi kendine; bu ihtiyar çobandan padişahlık öğrendim, ne güzel düşünce dedi!

(*Niẓāmî*)

شب باره (şeb bâre) = Gece dostu, geceyi seven demek olup geceleri sokaklarda dolaşan ahlâksız kadın mânasınadır.

شب باز (şeb bâz) = Gece oyuncusu, karagözcü § Yarasa kuşu § Şebḫîz mânasına da gelir (Cihāngîrî) § Şeb bâzî=tiyatro.

شب‌بوی (şebbūy) = Şebboy § Sığırgözü denilen çiçek: papatyanın sarı ve iri nev'i.

شب‌پره (şeb pere)=Yarasa: gündüz gözleri güneşin ziyasına dayanamadığı için geceleri uçan bir kuş.

شب‌پره چشم (şeb pere çeşm)=Yarasa gözlü: yarasa gibi güneşin ziyasına dayanamıyan şahıs. Bu nakîsa kirpiklerine varıncıya kadar vücudunun bütün tüyleri beyaz olan kimselerde olur.

گر نه بیند بروز شپره چشم
چشمهٔ آفتابرا چه گناه
سعدی

Gündüz yarasa gözlü kimse görmezse güneşin ziyasının ne suçu var.

(*Sa'dî*)

Şebkūr de bu mânayadır.

تشنه جگر وغریق آبیم
شبکور وندیم آفتابیم
نظامی

Suya battığımız halde bağrı yanıklarız; yarasayız yine güneşten ayrılmayız.

(*Niẓāmî*)

شب پوش (şeb pūş) = Gece elbisesi, gecelik, hususiyle başa giyilen takke.

صد روح درآویخته از دامن کرته
صد روز برانگیخته از گوشهٔ شب پوش
سنائی

Gömleğinin eteğinden yüz ruh asılmış; geceliğinin köşesinden yüz gündüz göstermiş.

(*Senā'ī*)

زچستی باز کرده بند کرته
زشوخی کج نهاده طرف شب پوش
سنائی

Darlıktan gömleğin bağını çözmüş; şuhluktan gece serpuşunu eğri giymiş.

(*Senā'ī*)

§ Yorgan § Nikap, örtü.

چه رسمت این نهادن زلف بردوش
نمودن روز را از زیر شب پوش
سنائی

Bu, zülfü omuza bırakıp yüz örtüsünün altından güneşi göstermek ne hoş âdettir.

(*Senā'ī*)

شب پوی (şeb pūy) = Pek yavaş ayak sesi = شبرو (*ba.*).

شب پیمای (şeb peymây) = (*k.*) Dert ve kederden sabaha kadar uyumıyan kimse, sevgilisinden uzak düşen âşık.

شبت (şibt) = Kapı aralığı, dihliz (b) nin esresiyle tereotu. (B) yerinde (v) ile de doğrudur.

شوت کزان بهره برد خاص وعام
طعم دگر یافته زان هر طعام
دهلوی

Herkesin faydalandığı tereotu; her yemeğe başka tat verir.

(*Dehlevī*)

Şîrâz'da (şūd) derler.

شبتاب (şebtāb) = Yıldız böceği, ateş böceği.

ببین چه گونه بود تیره چشم دشمن تو
که روشنائی او بود از دم شبتاب
شاعر

Senin düşmanının gözü bak nasıl kararır; çünkü onun aydınlığı ateş böceğinin kuyruğundandır. Yani arkasında vakit vakit parlıyan fosfordandır.

(*Şā'ir*)

§ Ay, mum, inci gibi şeylerin pırıltısını öğmekte de kullanılır.

گرم شباب از کجا وگوهر رخشان کجا
هر دوشبتابند لیکن این کجا وآن کجا
شاعر

Yıldız böceği nerede, parlak inci nerede; her ikisi gece parlayıcıdır, ama bu nerede o nerede!

(*Şā'ir*)

شب تار (şeb târ) = Gece baskını.

شبتك (şebtek) = Bir oyun ki bir ayak üzere sıçrayıp birbirlerinin sırtına ve yanına tekme vururlar.

شب تیغ (şeb tîğ) = (*k.*) Muharremin onuncu gecesi (Çerâğı hidayet).

شب چر (şeb çer) = Hayvanların gece otlaması § Gece otlıyan hayvan = şeb çerâ.

شب چراغ (şeb çerâğ) = Gece çırağ gibi parlıyan inci.

بگوهر فروزد دل تیره فام
مگر شب چراغش ازانست نام
نظامی

Kararmış kalbi, cevheriyle ziyadar eder. Galiba onun için adı şebçerağdır.

(*Niẓāmī*)

زبس شب چراغ آن گرانمایه گاه
بشب چون چراغست درخشنده ماه
نظامی

İncinin çokluğundan o kıymetli taht, gece vakti çırağ ve parlak ay gibidir.

(*Niẓāmī*)

Bunun hakkında, gâvı bahri yani su sığırının ağzından çıkararak aydınlığında otladığı parlak inci mânasına bir masal da vardır.

چراغ (*ba.*) = شبگون (*ba.*) Fosforlu saate de denir.

شب چراغک (şeb çerâğek) = Ateş böceği.

شبچره (şeb çere) = Hayvanların gece otlaması.

گرگ آمده است گرسنه ودشت پربره
افتاده در رمه رمه رفته بشب چره
ناصر

Kurt aç olarak gelmiş; halbuki ova kuzu ile dolu; o, sürüye girmiş, sürü gece otlamasına gitmiş.

(*Nāṣır*)

§ Gece toplantısında yenen çerez.

نی برسرخوان مردمان چون تره ایم
نی تقل مجالس از پی شب چره ایم
امروزکه ناکسان درین بازارند
ما جنس کسادیم وزر ناسره ایم
مؤمن حسین تبریزی

Ne insanların sofrasında tere gibiyiz; ne gece çerezi için meclislerin mezesiyiz, bugünkü bu nakesler çarşıdadırlar, biz para etmiyen sınıfız ve kalp parayız.

(*Mu'min Ḥuseyni Tebrīzī*)

شب چك (şebi çek) = Berat gecesi: şabanı şerifin on beşinci gecesi.

چراغان درشب چك آن چنان شد
که کبق رشك هفتم آسمان شد
رودکی

Berat gecesi öyle donanma oldu ki dünya yedinci gökü kıskandırdı.

(*Rūdekī*)

شبخانه (şebḫâne) = Yoksulların gece sığındıkları yer.

بنا کرد ونان داد ولشکر نواخت
شب از بهر درویش شبخانه ساخت
سعدی

Bina yaptı, fakirlere ekmek verdi, askeri taltif etti, yoksullara gece sığınacak yer yaptı.

(*Sa'dī*)

=Şebistân.

شب بخیر، شب خوش (şeb ḫoş, şeb beḫeyr) = Geceniz hayrolsun yerinde, ahbabın gece sohbetinden ayrılırken birbirlerine söyledikleri söz.

نهاد انگشت برچشم آن پریوش
زمینرا بوسه داد وکرد شبخوش
نظامی

O peri gibi güzeli kabul etti ve yeri öperek veda etti.

(*Niẓāmī*)

شبیخون ، شبخون (şebḫūn, şebīḫūn) = Gece baskını.

ستیزنده روسی زآلان ارك
شبیخون برآورد همچون کرگ
نظامی

«Erk» pehlivanlarından kavgacı bir Rus dolu gibi baskın yaptı.
(Niẓāmī)

فراقت جوآره بجام شبیخون
شبی اشکم از دیده آید شبیخون
شاعر

Firakın canıma baskın edince gözümden bir gece yaş bir gece kan gelir.
(Şā'ir)

شبخیز (şebḫīz) = Gece uykusundan kalkan.

چو آن شبکو گرفتی راه شبدیز
شدندی جملهٔ آفاق شبخیز
نظامی

O mutrip şebdiz makamını söyleyince bütün afak gece vakti uyanırdı.
(Niẓāmī)

§ (*k.*) Âbit.

بس دعای سحرت حارس جان خواهد بود
تو که چون حافظ شبخیز غلامی داری
حافظ

Senin Ḥāfız gibi gece uyanık kölen oldukça seher duası senin canını muhafaza ve sıyanet edecek.
(Ḥāfız)

ناله‌ٔ شبخیز (nâle'i şebḫīz) = Gece vakti inleme.
شب درگذشت (şeb derguẕeşt) = (*k.*) Gençlik geçti = şeb şud.
شبدر (şebder) = Yonca nev'inden bir ottur, hayvanlara semirmek için yedirirler (Nāṣırī),
شب درمیان (şeb dermiyân) = Bir gece yahut daha ziyade ara ile.

دانی که خال بَرچه سیمین او چراست
کان سیم‌را اگر دهد بتر شب درمیان دهد
ظهیر

Onun gümüş çukura benziyen çenesinde ben ne içindir bilir misin? Eğer o gümüşü sana verirse bir gece ara ile verir demektir.
(Ẓehīr)

شبدیز (şebdīz) = Ḫusrevi Perviz'in atının adı. Şeb=gece, dīz = renk mânasına geldiğinden gece renkli yani siyah demektir.

هرخسی قیمت نداند نالهٔ شبخیزرا
خسروی باید که داند قدر این شبدیزرا
صائب

Gece vakti inlemenin kıymetini her alçak bilmez, Ḫusrev lâzımdır ki bu şebdizin kıymetini bilsin.
(Ṣā'ib)

نهاده نام آن شبرنگ شبدیز
بروعاشقتر از مرغ شب آویز
نظامی

O siyah atın adını şebdiz koymuş; ona ishak kuşundan daha âşık.
(Niẓāmī)

دیز (*ba.*) § Bârbed'in makamlarından bir makam.
شبدیز şebẕīr) = Cenabı Hakkın isimlerindendir.
شبر (şeber) = Ateş şulesi.
شبرغان (şebruğân) = Belḫ şehrinin eski ismi.

سوی شبرغان شد بشادی وکام
که خوانی ورا بلخ بامی بنام
اسدی

Belḫ Bami adiyle andığın şebrugan tarafına sevinç ve arzu ile gitti.

(*Esedî*)

شبرم (şibrem) = Ağaç sütleğeni. شب رنگ (şeb reng)=Gece renkli = siyah.

هرا هم چنین جعد شبرنگ بود
سعدی

Bir zamanlar benim kıvırcık saçım böyle siyah idi.

(*Sa'dî*)

§ Siyavuş'un atı.

بهر سوکه میراند شب رنگ را
زخون لعل کرد آهن وسنگ را
نظامی

Şebrengi her ne tarafa sürerse demir ve taşı kırmızı kana boyardı,

(*Niẓāmî*)

§ Biraz sarılığa çalan siyah renkli yabani bir çiçek, Türkçesi it gülü imiş = شبه (*ba*).

شب روان (şeb revân)=Gece yola gidenler § (*k.*) Geceyi ibadetle geçiren âbitler § Gece bekçileri § Hovardalar, hırsızlar.

نشان شب روان دارد سرزلف پریشانش
دلیل روشنست اینك چراغی زیر دامانش
خجندی

Onun dağınık zülfünün ucunda gece hırsızlarının nişanı vardır. Eteğinin altında bir çırağ bulunması işte açık bir delil.

(*Ḫucendî*)

چراغ (*ba.*).

لیك اگر دوگلت آید قرص ماه
شب روانرا زوه تر آرد براه
مولانا

Ayın çöreği dile gelir, yani ortalığı aydınlatırsa yolcuları çabuk yola getirir.

(*Mevlānā*)

شب زنده‌دار (şeb zindedâr)=Gece uyanık duran § Bütün gece uyumayıp ibadet eden.

شب ساختن (şeb sâḫten) = Gece konuşmak, musahabet etmek.

شبستان (şebistân) = Geceleri oturup konuşulan ve gecelenen yer § İbadethane, padişahların harem dairesi.

بسوزند شب تا سحر همچو شمع
که پرنور گردد شبستان جمع
عماد

Gece sabaha kadar şem'a gibi yanarlar; şöyle ki, cemaatin gece meclisi, nurla dolar.

(*'Imād*)

روشنست این که شبستان جهان روشن کرد
شمع رویش که شب افروز تر از مهتابست
شاعر

Geceyi mehtaptan daha ziyade ziyadar eden yanağı şem'ası, cihan sohbethanesini aydınlattığı şüphesizdir.

(*Ṣā'ir*)

شب تو روز دیگران باشد
کافتابست در شبستانت
سعدی

Senin gecen başkalarının gündüzüdür; çünkü senin harem sarayında güneş var.

(*Sa'dî*)

شب بهار وشبستان وباغ وصحبت یار
چنین شبان وشبستان دلابجو بچراغ
خجندی

Bahar gecesi, geceleyecek yer, bahçe ve sevgili ile konuşmak; ey gönül! Böyle geceleri ve konuşma meclisini ışıkla ara.

(*Ḥacendî*)

Evin geceleyin oturulan kısmı ki şimdi derun, enderun ve zenane derler (Niẓām).

از انگه که تابع شد اقبال اورا
عروس ظفر درشبستان نماید
خاقانی

Talih ona uyduğundan beri zafer gelini onun gecelediği yerde görünür.

(*Ḥākānî*)

شب سده (şebi sede) = سده (*ba.*). شب شدن (şeb şuden)=(*k.*) Gençlik sona ermek.

کردم بذوق وشادی شب‌باسگان گویش
صحبت بهم خوش آید یاران باوفارا
شاعر

Gece zevk ve sevinç içinde onun mahallesi köpekleri ile konuştum, vefalı dostlarla konuşmak hoş olur.

(*Şā'ir*)

شب کردن (şeb kerden) = Gece sohbet etmek.

شب غریب (şeb ġerîb) = İnsanın öldüğü gece mezarında fukaraya dağıtılan ekmek ve helva.

شب‌گرد (şeb gerd) = Ay ve gezeğen yıldızlar gibi geceleyin hareket eden şeyler § Gece zabıta memuru § Hırsız § Hovarda § Ahlâksız kadın.

شبگو (şebgū) = Bekçibaşı.

برآستان تو پیر زحل بود دربان
بحضرت تو بود اپر آسمان شبگو
منصور شیرازی

Senin eşiğinde ihtiyar Zuhal (Sekendiz) kapıcı, senin huzurunda göğün Utaridi (Arzıtilek) bekçidir.

(*Menşūrı Şîrāzî*)

§ Saz meclisleri çok defa gece olduğu için mutribe de denir.

چو آن شبگو گرفتی راه شبدیز
شاعر

شبخیز (*ba.*).

شبکور (şebkūr)=Geceleyin gözü görmiyen kimse. شب‌پره (*ba.*).

شبکوکه، شبکوکا، شبکوك (şebkūk, şebkūkâ, şebkūke) = Bir kısım dilencilerdir ki geceleri mahalle ortasında yüksek bir yere çıkarak mahalle halkını adlariyle anıp dua ederler. Maksatları para koparmaktır.

زهی جو فروشان گندم نمای
جهان گرد وشبگوك وخرمن گدای
سعدی

جوفروش (*ba.*).

همچو شبگوکی کنم شب ذکر وبانگ
تا رسد از بانگهایم نیم دانگ
مولانا

Bağırıp çağırmamdan elime yarım denk geçsin diye gece dilencisi gibi geceleyin anıp bağırayım.

(*Mevlānā*)

شبگون (şebgūn) = Gece çerağ gibi parlıyan inci شب‌چراغ (*ba.*).

خوانهٔ مدح ترا درگشادم
بصحرا نهادم همی در شبگون
سوزنی

Senin medhin hazinesini açtım. sahraya çok şebçırağ incisi bıraktım.

(*Sūzenî*)

شبچراغ (*ba.*) § Gece renkli = siyah.

زپیری شد سفید آن موی شبگون
که بود اورا سیاهی از شب افزون
آذری

Siyahlığı geceden fazla olan o siyah saç, ihtiyarlıktan beyazlandı.

(*Āẕerî*)

شبگیر (şebgīr) = Sabah vakti, sabah.

بادهٔ چون آفتاب ازساقیان ماه روی
برسماع مطربی چون زهره درشبگیر گیر
عبدالرافع

Sabahleyin Zühre gibi mutribi dinliyerek ay benizli sâkilerden güneş gibi şarabı iç.

(*'Abdurrāfi'*)

هست مرد مرا شب وشبگیر موی ودوی تو
موی‌را شب دان مدام وروی‌را شبگیر گیر
قطران

Senin saçın insana gece, yüzün sabah hissini verir. Daima saçı gece, yüzü sabah say.

(*Ḳeṭrān*)

§ Gece yarısından sonra sabaha karşı yola giden kervan. ایوار (*ba.*) § Geceyi tutan, geceyi istilâ eden.

بادل سنگینت آیا هیچ درگیرد شبی
آه آتشبار وسوز سینهٔ شبگیر ما
حافظ

Ateş püsküren ahımızla geceyi istilâ eden göğsümüzün yangını acaba bir gece merhametsiz yüreğine tesir eder mi?

(*Ḥāfıẓ*)

§ Sabaha karşı hazin öten bir kuş § Gece yarısından sonra ibadet için kalkan kimse.

شبنم (şebnem) = Çiy, jale aslı nemi şeb olup gecenin yaşlığı, rutubeti demektir.

درکنار گل نخواهد ماند شبنم جاودان
آخر از پستی ببالا می‌رود غمگین مباش
صائب

Çiy, gülün kucağında ebedî kalmıyacak; nihayet aşağıdan yukarıya gidiyor, kederlenme.

(*Ṣā'ib*)

دیدهٔ اهل طمع بنعمت دنیا
برنشود چنانکه چاه بشبنم
سعدی

Kuyu, çiy ile dolmadığı gibi tamahkârın gözü dünya nimetiyle dolmaz.

(*Sa'dî*)

شب‌نشین (şeb nişīn) = Gece arkadaşı.

شب نشینی (şeb nişīnī) = Gece sohbeti.

شبی (şebī) = Bir gece, belli olmıyan bir gece, gecelik, gece elbisesi, geceye nispeti olan her şey.

شبینه (şebīne) = Geceden kalma yemek, su, ekmek gibi şeyler.

شَبَاب (**şebâb**) = Musikide bir perde. (ş) nin esresiyle sütleğen nev'inden bir nebat ki meyvasına Arapçada حب‌الملوك derler.

شَبَالَنگ (**şebâleng**) = Âhu, dağ keçisi gibi avlar.

شَبَان (**şebân**) = Çoban.

گرگ از مهابت تو بره مانده میش‌را
بردارد از زمین وبدوش شبان دهد
سلمان

Kurt senin heybetinden yolda kalan koyunu yerden kaldırıp çobanın omuzuna verir.
(Selmān)

Aslı şeb bân = gece muhafızıdır. Çobanlar sürüyü çokça gece bekledikleri̇nden şeban denilmiştir. (Ş) nin ötresiyle de doğrudur § Şebân, şeb = gece kelimesinin cem'idir.

شبان تیره امیدم بصبح روی تو باشد
لقد تفتش عین‌الحیات فی‌الظلمات
سعدی

Karanlık gecelerde ümidim, aydınlıkta sabahı andıran yüzünedir. Abıhayat (bengisu) şüphesiz karanlıklarda aranır.
(Sa'dī)

شبان فریب (şebân firīb) = Yere konduğu zaman uçmaya kudreti yok sanılan, çoban yahut başka biri yanına yaklaşarak tutmak istedikçe alay eder gibi başka tarafa konup tutulmıyan, atmacadan küçük bir kuştur ki çobanaldatan denir.

شَبَانْكَارَه (**şebânkâre**) = Farsta bir vilâyettir; merkezi Dârâbgird kasabasıdır § Tûs'a yakın bir köy.

شَبَاوِيز (**şebâvīz**) = Hak kuşu, ishak kuşu.

شَبَاهَنگ (**şebâheng**) = Çobanyıldızı: sabaha karşı doğan yıldız, necmi seher.

دوشب تاریك حیرت كاروان صبحرا
صد شباهنگست در یك آه آتشبار من
سیف اسفرنگی

Hayret karanlığı gecesinde benim ateş yağdıran bir ahımda sabah kervanı için yüz necmi seher vardır.
(Seyf Isferengī)

§ Bülbül.

گروهی آنچنان مولع به پیکار
که پیش گل بنالیدن شباهنگ
هدایت

Bülbül gülün huzurunda ötmeğe nasıl istekli ise bir kısım halk kavgaya öyle hırslıdır.
(Hidāyet)

§ Mandıra ve ağıl.

شِبِسْت (**şibist**) = Çirkin, sakil, iğrenç.

شَبْغَاوَ ، شَبْغَارْ ، شَبْغَا (**şebġâ, şebġâr, şebġâv**) = Ağıl, mandıra. Aslı şebgâhtır.

شَبِ فَرُّخ (**şebi ferruḫ**) = Musikide bir makam § Barbed'in icadettiği 30 lâhinden on dördüncü lâhin.

شب فرخ چو شب آغاز كردی
عروس روز پرده باز كردی
وصفی

Gece, şebi ferruh makamına başlayınca gündüz gelini örtüsünü açardı: ortalık gündüz olurdu.
(Veṣfī)

شبگر (**şebger**) = Tahta biti.

شبگند (**şebgend**) = Kuş yuvası.

شبلانیدن (**şeblânîden**) = Bir şeyi bir şeye yapıştırmak, kendini bir şahsa raptetmek ve ona merbut olmak [*]

شب نهه (**şeb nihe**) = Hazine.

شبه (**şebe**) = Siyah boncuk.

تو قدر فضل شناس که اهل فضلی و دانش
شبه فروش چه داند بهای درّ ثمین را
سعدی

Senin faziletin kıymetini takdir edersin; çünkü fazilet ve bilgi sahibisin. Boncuk satan kimse kıymettar incinin bahasını ne bilir.

(*Sa'di*)

§ Gecelik; yekşebe=bir gecelik. Düşebe = iki gecelik.

مجردی بحقیقت عظیم ذوق بود
زمن شنو تن آزاد خویش بنده مسار
برای یك شبه ذوق که خاك برسران
اسیر زن نتوان شد بسالهای دراز
علامهٔ شیرازی

Mücerret yaşamanın hakikaten büyük zevkı vardır; beni dinle; kendi hür vücudunu esir etme. Yere batası bir gecelik zevk için uzun seneler kadına esir olunamaz.

(*'Allâme'i Şîrâzî*)

شبهر (**şebher**) = Çakır dedikleri doğanın gagası.

شبیار (**şebyâr**) = Sarısabır denilen acı bir bitki

شبیاره (**şebyâre**) = Taze şarap.

شبیازه (**şebyâze**) = Yarasa kuşu.

شبیم (**şebîm**) = Kaçma, firar, hezimet.

شپ (**şep**) = Atılıcı, sıçrayıcı.

شپاشاپ ، شپشاپ (**şepâşâp, şepşâp**) = Durmadan atılan ok temreninin bir yere dokunmasından çıkan ses.

برآمد زناورد برناو پیر
شپاشاپ پیکان فشافاش تیر
هاتفی

Genç ve ihtiyarın savaşmasından temren ve ok sesleri yükseldi.

(*Hâtifî*)

شپتك (**şiptek**) = Tekme vurmak.

شپر (**şepper**) = Süryani lûgatinde

[*] Mütercim 'Âşım Efendi, müellifin (شخصی خودرا بکسی وابندد) tâbirinden «bir kimseyi bir kimseye intisabettirmek gibi bu takdirde pezevenklikte de istimali mümkündür» sözünü nereden çıkardığı anlaşılamamıştır.

güzel, iyi mânasınadır Arapçası حسن dır.

همیشه بدیدار تو شاد سلطان
چو حیدر بدیدار شپیر وشبر
فرخی

Hazreti Ali hazreti Hasan ve Huseyn'i görmekle sevindiği gibi padişah seni görmekle daima mesrur olsun.

(*Ferruḫī*)

شُپُش (şupuş) = Bit.

جامه ات دوزم شپشهایت کشم
شیر پیشت آورم ای محتشم
مولانا

Ey haşmetli! Elbiseni dikeyim, bitlerini oldüreyim, önüne süt getireyim.

(*Mevlānā*)

شَپْشَپ (şepşep) = Müteharrik, muztarip, temkinsiz.

عاشقانرا وقت شووش شپشپ وابلهمبین
کوه جودی عاجز آمد پیش ایشان ازثبات
مولانا

Âşıkları vecit zamanında temkinsiz ve ahmak görme; onların yanında Cudî dağı sebat cihetiyle âcizdir.

(*Mevlānā*)

مرا گوئی مرو شپشپکه حرمترا زیان داود
مولانا

Bana, acele gitme; hürmete zarar verir, dersin.

(*Mevlānā*)

شِپشَه (şipşe) = Güve.

شِپلَت ، شِپِل (şipl, şiplet) = Rütbe, derece.

چون سرای شپلت تو شپلت شه‌پست کرد
شاهوا دولت چنان باید ترا دولت چنین
سنائی

Mademki senin rütben evi padişahın derecesini alçalttı padişaha öyle devlet lâzımdır sana böyle.

(*Sen'āī*)

§ Haykırma, ıslık sesi (*Ar.*) صفیر .

شِپلِیدَنْ (şiplīden) = Güvercin uçururken ıslı çalmak § Sıkmak § Delirmek.

شَپَنْدَانْ (şependân) = Tatlı nar (Meḫzenüledviyeden naklen Nāşırī).

شِپِحْتَنْ ، شِپُوحْتَنْ (şipūḫten, şipīḫten) = Saçmak, serpmek. Sipūḫten = Bir şeyi bir şeye kuvvetle batırmak mânasına da gelir. Şiplek=şipl in küçültülmüşü.

شَپُوشْ (şepūş) = Şeb puş (*muḫ.*) (*ba.*).

شَپِیرْ (şepīr) = Yüksek ve büyük bir dağ.

چو درسواد ثناهای تو گذارم کلك
رجا برقص براید زاستماع سریر
یکی سفینه زعلمش هزار بحرمحیط
یکی دقیقه زحلمش هزار کوه شپیر
رضی نیشابوری

Senin medhe seza iş ve hareketlerini yazmaya başlayınca

onu dinlemekten taht harekete gelir. Bir engin deniz onun ilmine nispet bir gemi, bin şepir dağı onun hilmine nazaran küçük bir şeydir.

(*Reżī Nişābūrī*)

§ Süryani lügatinde güzelcik mânasınadır. (*Ar.*) حسين .

شِپِيلْ (**şipīl**) = Islık, şipīlīden den ismi mastar. İsmi tasgiri şipīlek شپيلدن=شپيلدن (*ba.*).

چون بِشپيلك آمدی آن نفس از درقفس
مست دله درآمدی قری ماده وٰنرش
عبيد لومکی

Eğer ıslık çalsa idi dişi kumru ile erkeği derhal kafesin kapısından gönül sarhoşu olarak girerdi.

(*'Amīdi Lūmekī*)

شَتْ (**şet**) = Hazret mânasına tazim ifade eden bir kelimedir. Şetelden muhaffef de olur. شتل (*ba.*).

آنچه او برده حرامست نبايد دراست
يانجاهز ببرد ياشت اقران باشد
خسرو

Onun kazandığı şey haramdır. Ya sahtekâr götürür, yahut arkadaşlara pay olur.

(*Ḫusrev*)

شِتا (**şitâ**) = Kahvaltı etmiyen kimse = nâşitâ, nâhâr.

لقمهٔ نان خويشتن نخورد
گر دو هفته همی شتا باشد
کمال

Eğer iki hafta aç kalmış olsa kendi ekmeğinin lokmasını yemez.

(*Kemāl*)

شِتابان (**şitâbân**) = Acele eden, iven: şitâften = acele etmekten sıfatı müşebbehe.

بچشم خويش ديدم دربيابان
كه مرد آهسته بگذشت ازشتابان
سعدی

Sahrada kendi gözümle gördüm ki aheste giden acele edeni geçti.

(*Sa'dī*)

Acele ederek mânasına sıfatı haliye de olur.

شِتاغ (**şitâğ**) = Çok süt veren kadın ve çok süt veren her dişi hayvan.

شِتافتَن (**şitâften**) = Tacil etmek, ivmek.

هر سو بطلب شتافتندش
جستند ولی نيافتندش
نظامی

Onu aramak için her tarafa seğirttiler; aradılar fakat bulmadılar.

(*Niẓāmī*)

شِتالَنگ (**şitâleng**) = Topuk kemiği, aşık=بجول bucūl, بژول bujūl (*Ar.*) كعب.

باقامت همت بلندش
دريای محيط تاشتالنگ
شرفی

Senin büyük himmetinin boyuna nazaran engin deniz topuğuna kadar gelir.

(*Şeref*)

§ Araba tekerleği geçen ağaç § Aşık kemiği ile oynanan oyun.

شُتَانْ (**şutân**) = Zend lügatinde yıllar = sâlhâ.

شُتُرْ (**şutur**) = Deve.

چو وی از دوری منزل نبود
گرچه شتر بود شتر دل نبود
سلیم طهرانی

Onun korkusu konağın uzaklığından değildi. Deve idi amma deve yürekli yani korkak değildi.

(*Selîmi Tehrânî*)

شترپا (şutur pâ) = Devetabanı: buhuri meryem denilen bitkinin bir nev'i.

شترخار (şutur ḫâr) = Devedikeni denilen yaban enginarı.

شتردل (şutur dil) = Deve yürekli (*k.*) korkak شتر (*ba.*) § Kindar. شترغاز (*ba.*).

شتردندان (şutur dendân) = Zaçı mısrî denilen bir nevi zaç ki deve dişine benzer.

شترغاز (şutur ġâz) = Baldıran kökü.

بسان اشتر دولاب گشته سرگردان
نه از نهایت کار آگه ونه از آغاز
زحاسدان شتر دل مدار مردی چشم
که نیشکر نه بروید زبیخ اشترغاز
ظهیر

Dolap devesi gibi sersem ve şaşkın olmuş; işin ne bidayetinden, ne nihayetinden haberi var. Kindar hasutlardan insanlık ümidetme; çünkü baldıran kökünden şekerkamışı bitmez.

(*Zehir*)

شترك (şuturek) = Deveciк: şuturun küçültülmüşü § Dalga.

شترگاو پلنگ (şuturgâv peleng) = Zürafa denilen hayvan. Türkçe tahrif ile zurnapa derlermiş. Başı deveye, göğsü, boynuzu, tırnağı öküze, derisi kaplana benzediğinden bu üç isimden mürekkep bir isim olmuştur.

شترگربه (şutur gurbe) = Deve, kedi (*k.*) iyili kötülü, uygun, uygunsuz birbirleriyle mütenasip olmıyan şeyler, iyi ile karıştırılarak sürülmek istenilen fena şeyler.

در خیز زمانه شتر گربها بسیست
کیش نه یك طبیعت وگردون نه یك فسست
انوری

Zamanda çok karışık şeyler vardır. Dünya bir tabiatlı, felek bir çeşit değildir.

(*Enverî*)

Şutur gurbe tâbiri Arapça «ما اوخص الناقة لولا الملعونة فی عنقها» darbı meselinden alınmıştır: devesini kaybeden bir Arap, bulursa bir kuruşa satmaya yemin eder. Deveyi bulunca yemininde hanis olmamak için devenin boynuna bir kedi asıp deve bir, kedi bin kuruşa; fakat ikisi birlikte satılıktır diye ilân eder. Bunu görenlerden biri.. ما ارخص الناقه = ne ucuz deve boynundaki mel'un olmasa idi demiş ve darbımesel olmuştur. (ـسا) (*ba.*).

شترمرغ (şutur murg) = Devekuşu.

چون شتر مرغی شناس این نفس را
نه کشد بار ونه پرد پرهوا

گر بپرگویند گوید اشترم
ورنهی باوش بگوید طائرم
عطار

Bu nefsi ne yük çeker, ne havaya uçar bir devekuşu say. Eğer ona uç derlerse deveyim, yük koyacak olursan kuşum der.

(*'Aṭṭār*)

(*Ar.*) نعامه.

شتر مرغ بودن (şutur murġ būden) = İki hünerli sanılıp da hiçbirini yapmaya muktedir olamamak § Bir işi yapacağını iddia edip de yapacağı vakit bahane etmek.

شترمور (şutur mūr) = Mağrıp ormanlarında (masal kabîlinden) keçi ve buzağı büyüklüğünde bir karıncadır ki insanlara yahut deveye hücum ederek hemen parça parça eder (Nefîsî). Isfahan'lılar mecazen kavunun küçük dilimine derler (Niẓām).

شترنج (**şetrenc**) = Buğday, nohut, mercimek gibi birbirine karıştırılmış hububattır. Bundan yapılmış yemeğe aşı şetrenci, dilimizde çavuş aşı; ekmeğe nam şetrenci derler. Nāşirî, mâruf oyun mânasına gelen şetrenci Ferheng sahipleri bu mânaya iradetmemişlerse de bu kelimenin o mâna ile münasebeti var zannolunur; çünkü şetrenç aşı nasıl muhtelif hububattan müteşekkil ise (şetrenc) in de fil, ruḫ, şâh, vezir, piyade gibi muhtelif alet ve şekilleri vardır diyor شترنگ (*ba.*).

شترنج باز (şetrenc bâz) = Şatranç oynıyan. (*k.*) Yemek yerken usul ve âdaba riayet etmiyen şahıs.

شترنجی (şetrenci) = Çizgileri şatranç tahtası gibi olan bir nevi kilim.

درنماز آر بسجادهٔ شترنجی رخ
تابری دست بطاعت زصفاروزگیار
نظام

Taat ve ibadette küçük ve büyüklere tefevvuk etmek istersen namazda şatranç biçimindeki seccadeye yüzünü koy.

(*Niẓām*)

شترنگ (şetreng) = Şatranç dediğimiz oyun ki hakîm Dahiri Hindî yahut oğlu Sıssa tarafından icadedilmiş. Sıssa'nın oğullarından Leclâc yahut Leylâc her tarafa yaymıştır.

شاهیکه شهان هفت اقلیم
مانند پرش چو شاه شترنگ
فتحعلی خان

Bir padişah ki yedi iklimin padişahları onun yanında şatrancın şahına benzerler.

(*Feth'alî Ḫān*)

اندرین شطرنج رنج ونرد درد
هرکه نبود مات وششدر اوست مرد
هدایت

Bu meşakkat şatrancında ve dert tavlasında her kim mat olmazsa ve çıkmaza çatmazsa mert odur.

(*Hidāyet*)

شِفْت (şiteft) = Yükseklik § Ev örtüsü, sakf, tavan.

شَتَل (şetel) = Kumarbazların oyun bittikten sonra kumar meclisinde bulunanlara ayırdıkları pay, hisse.

گرو ازشاخ شکوفه چو برد باد بهار
در میچند نهد درکف نرگس بشتل
شاه طاهر

Bahar rüzgârı çiçeğin dalından öğdül götürürse nergisin avucuna pay olarak birkaç para koyar.

(*Şāh Ṭāhir*)

شُتُلُم (şutulum) = Zulüm ve galebe. اشتلم (*ba.*).

شَتَن (şeten) = Memleket.

ستایش تو بذات تو ومحامدات
نه از فزونی سامان وشارستان وشتن
قاآنی

Seni methetmekliğim kendi zatın ve medhe şayan hareketlerinden dolayıdır; servet ve sâmanının, şehir ve memleketinin çokluğundan değil.

(*Ḳāānī*)

شِتّه (şitte) = Üzüm § Bayat. ستّه (*ba.*).

شَتِی (şetī) = Yemek tepsisi, sini, bazı lûgatlerde (t) yerine (n) iledir.

شَجْ (şec) = Çorak, bor yer.

شَجَن ، شَجْلِیز ، شَجْام (şecâm, şeclīz, şecen) = Ağaçları kurutacak derecede soğuk.

در پناهش مضرتی نرسد
شاخهای برهنهرا زشجام
فخری

Onun himayesinde çıplak dallara şiddetli soğuktan zarar gelmez.

(*Fehrī*)

شَجایِدَن (şecâyīden) = Soğuk almak, üşümek, soğuk vurmak, kurumak bu kelimenin şecânīden, şecūden, şeciden şeklinde mastarları görüldüğü gibi şecâyed, şeced suretinde muzarileri de görülmüştür, müteaddi şekli de şecânīden = soğutmak, üşütmektir.

صورت خشمت اورزهیبت خویش
ذرهٔ را بدهر بنماید
خاك دریا شود بسوزد آب
بفسرد نار وبرق بشجاید
دقیقی

Öfkenin şekli mehabetinin bir zerresini zamana gösterecek olursa toprak deniz olur, su yanar, ateş donar, şimşek soğur.

(*Dekīkī*)

شَجَرَك (şecerek) = Su teresi. ترەتیزك (*ba.*).

شَجُك (şecuk) = Katır, at ve o gibilerin yürüme sesi.

شَحْنَهٔ چَارُم حِصَار (**şeḥne'i çârum ḥiṣâr**) = (*k.*) Güneş.

شَحْنَهٔ دَرْيَاىِ عِشق، شَحْنَهٔ چَارُم كِتَاب
شَحْنَهٔ غَوْغَاىِ ، شَحْنَهٔ شَب وُسَحَرْ
قِيَامَتْ (**şeḥne'i çârum kitâb, şeḥne'i deryâyi'ışk, şeḥne'i şebuseḥer, şeḥne'i ġevġâyi ḳıyâmet**) = Cenabı peygamber (صلعم) Efendimiz hazretlerine işarettir.

شَحْنَهٔ نَجَف (**şeḥne'i necef**)=Hazreti ʿAlī'ye işarettir.

اصبحت زائراً لك ياشحنةالنجف
بهر نثار مقدم تو نقد جان بكف
جامی

Ya Ali! Can nakdini ayağına saçmak için elimde tutarak seni ziyaret maksadiyle sabahladım.

(*Cāmī*)

شَحْ (**şeḥ**) = Dağ.

زآسمان بزمين غم بدشمن تو رسد
چو سيل وسنگ كه آيد بپستی ازسرشخ
سوزنی

Gökten düşmanının başına inen gam ve keder; dağın tepesinden aşağı inen şel ve taşa benzer.

(*Sūzenī*)

§ Mutlak pek ve muhkem olan şey hususiyle dağ eteklerinde, bayırlarda olan bor yer.

Bir ejdere dair:

نه بينی ززهرش زمين گشته بود
همه شخ سياه وهمه كه كبود
اسدی

Görmez misin onun zehirinden yerin bor kısmı büsbütün siyah, dağ kısmı göğermişti.

(*Esedī*)

(Ḥ) nin şeddesiyle de doğrudur.

كنندش بخنجر تن از سرجدا
بشخی كه هرگز نروید گيا
شاعر

Hiçbir vakit ot bitmiyen bayırda hançerle vücudunu başından ayırırlar.

(*Şā'ir*)

§ Şâḥ muhaffefi.

Kıtlık bir sene hakkında:

نه در باغ سبزه نه دركوه شخ
ملخ بوستان خورد ومردم ملخ
سعدی

Ne bağda yeşillik, ne dağda fidan kaldı; çekirge bostanı yedi, halk çekirgeyi.

(*Sa'dī*)

Birinci mısraın «نه درباغ سبزه نه درکوه وشخ» suretinde olduğuna göre şeḥ dağ eteği mânasını ifade eder. (Ş) nin ötresiyle şūḥ (*muḥ.*) شوخ (*ba.*).

شَحَا (**şeḥâ**) = شخودن şeḥūden yahut شخايدن şeḥâyiden, شخانيدن şeḥâniden = diş ve tırnak ile tırmalamak, yaralamaktan (*emir, ismas.*). Şeḥâyid = tırmaladı, şeḥâyed = tırmalar.

سواران خفته واین اسب برسرشان همی تازد
که نه کسرا بکوبد سر نه کسرا روی بشخاید
ناصر

Süvariler uyumuş; bu, hiçbir kimsenin başını ezmiyecek ve yüzünü yaralamıyacak şekilde onların başına at sürüyor.

(*Nāṣır*)

چو بشنید شاه آن پیام نهفت
زکینه لب خود شخایید وگفت
لبیبی

Padişah o gizli haberi işitince kin ve hiddetinden dudağını ısırdı.

(*Lebîbî*)

شخاییده رخسار میکرد آوخ
زسردیٔ آهش شجاییده دوزخ
زرآتشت

Yanağını tırmalıyor, ahının soğukluğundan cehennem soğuyacak derecede ah ediyordu.

(*Zerâteşt*)

شَحّادان (**şeḥâdân**) = Yaralayıcı, tırmalayıcı.

شکافان تهیگاه پرندگان
شحّادان جگرگاه درندگان
دقیقی

Kuşların böğrünü yırtıcı, yırtıcı hayvanların ciğergâhını yaralayıcı.

(*Dekîkî*)

Kaideten şeḥâyân olmak lâzım gelirse de lûgatlerde bu şekildedir. Kıyasa muhalif olarak dalın nereden geldiğine dair bir kayda tesadüf edemedim.

شَحّار (**şeḥâr**) = Kalye taşı.

شَحْسار (**şeḥsâr**) = Dağ eteklerindeki bor yer.

همی بگداخت برف اندر بیابان
تو گفتی داردش بجاریٔ سل
بکردار سریشمهای ماهی
همی برخاست از شحسار اوگل
منوچهری

سریشم (*ba.*) şâḥsâr muhaffefi.

همچو مرغان زمین برسر شحسار مرو
مولانا

Yeryüzü kuşları gibi koruluğa gitme.

(*Mevlânâ*)

شَحْش (**şeḥş**) = Düşme, kayma.

سمندش چنان بسپرد قلها
که یك ذره نبود ورا شحش وخش
فخری

Onun atı dağ tepelerini öyle tayyeder ki ona düşmenin, kaymanın zerre kadar ehemmiyeti olmaz.

(*Feḫrî*)

§ Eski kürk ve elbise.

بجایی رسیده است حال عدوش
که پیشش به از شرب مصریست شحش
فخری

Düşmanın hali bir dereceye ermiştir ki onun yanında eski elbise Mısır'da yapılcn kıymetli kumaştan daha iyidir.

(*Feḫrî*)

شَحْشیدَن (**şeḥşîden**) = Kaymak, düşmek.

از تو بخشنودنست وبخشیدن
از من افتادنست وشحشیدن
سنائی

بخشود (*ba.*).

شَحْكَاسَه (**şeḥkâse**)=Dolu=Tegreg.

پرموالیت بباشد همه در وگوهر
بر اعادیت ببارد همه شحکاسه وخار
گر شود بحرگف همت تو موج زنان
ورشود ابر سر رایت تو طوفان بار
رودکی

Eğer senin himmetli avcının denizi dalgalanırsa, sana tâbi olanlara hep inci ve elmas saçar. Eğer bayrağının başı üstündeki bulut tufan yağdırırsa; düşmanlarına hep dolu ve diken yağdırır.

(*Rūdeki*)

شَحْلْ (**şeḥl**) = Islık, feryat § Kuş gagasiyle eti ısırıp koparmak.

شَحْلِى (**şeḥlī**) = Otluklarda olan ince diken, kılçık, dikenli ot.

شَحْلِيدَنْ (**şeḥlīden**) = Islık çalmak § Solmak = şeḥūlīden.

شَحِيمْ (**şeḥim**) = Nadas.
شحم كردن (şeḥim kerden)=Nadas etmek.

شَحَنْ (**şeḥen**)=Tırmalama, berelеme, batırma, sançma.

تازبوی نسترن گیرد دل مردم قرار
تا زخم خارین یابدتن مردم شحن
نسترن بر دشمنانت باد همچون خارین
خارین بر دوستانت باد همچون نسترن
قطران

Halkın gönlü gül kokusundan müsterih, vücudu dikenlik yarasından rencide oldukça, gül, düşmanlarına dikenlik; dikenlik, dostlarına güllük gibi olsun.

(*Ḳeṭrān*)

شَحْشَارْ (**şeḥenşâr**) = Karabatak denilen deniz kuşu.

شَحُودَنْ (**şeḥūden**)=Diş ve tırnakla yaralamak, tırmalamak.

به پنج ماهی سیمین طپانچه زد بزماه
بده هلال نگارین همی شخود قمر
قاآنی

Gümüş balığa benziyen beş parmağiyle yüzünü tokatlıyor, ayçaya benziyen kınalı on parmağiyle yüzünü tırmalıyordu.

(*Ḳāāni*)

شَحُولْ (**şeḥūl**) = Hayvanların su içmesi için çalman ıslık.
شحولیدن (şeḥūlīden)=Islık çalmak § Haykırmak ve feryadetmek § Solmaktan (*emir, ismas.*)

آن شحولیدن بکره می رسید
سرهمی برداشت وزخور می‌دمید
مولانا

O ıslık çalmak taya erişiyordu; başını kaldırıyor ve içmekten ürküyordu.

(*Mevlānā*)

تو دعاوا سخت گیر وی شحول
عاقبت برهاندت از دست غول
مولانا

Sen duaya sıkı sarıl ve feryadet ki âkıbet seni gulyabaninin elinden kurtarır.

(*Mevlānā*)

شَحِيدَنْ (**şeḥīden**) = Şeḥīden.

شَحِشْ (**şeḥīş**) = Güzel sesli küçük bir kuş.

شَحْلْ (**şeḥil**) = Şeḥūl. Mastarı şeḥūlîden = شخولیدن (*ba.*).

شُدْ (**şud**) = Şuden = olmak § Gitmek ten mazi.

پریچهرهٔ دید کز دلبری
پرستنده شد صورآنشرا پری
نظامی

Öyle bir peri yüzlü güzel gördü ki peri, onun suretine tapınıcıdır.

(*Niẓāmī*)

اگر سروی شد از بستان عالم
تو باقی مان که هستی جان عالم
نظامی

Eğer cihan bostanından bir selvi gitti ise sen sağ ol; çünkü cihanın canısın.

(*Niẓāmī*)

جوانی شد وزندگانی نماند
جهان گو همان چون جوانی نماند
نظامی

Gençlik geçti, hayat kalmadı. Mademki gençlik kalmadı; dünyaya söyle o da kalmasın.

(*Niẓāmī*)

Gelmek mânasına da kullanılır.

شد موسم سبزه وتماشا
برخیز وبیا بسوی صحرا
سعدی

Sebze ve seyir mevsimi geldi; kalk, sahra tarafına gel.

(*Sa'dī*)

Mazii naklisi şude = olmuş gitmiş.

پیرانه سرکه قد امیدی دو تا شده
از چار خایگی دو سه جا کتخدا شدند
یك جنس خایه بود متاع سرای او
آن هم زدست داده وخواجه سرا شده
امیدی

İhtiyarlık zamanında Ümīdī'nin beli büküldüğü halde kadınları özlediği için birkaç yerde ev sahibi olmuştu, evinin metaı bir cins hayadan ibaret iken onu da elden kaçırmış ve hadım olmuştur [*].

(*Ümīdī*)

(Ş) nin üstünü (d) nin şeddesiyle (şedd) sesi ve sazı düzenlemek, ayarlamak, شدّه şudde bir dizi inci, شده şedde bir nevi elbise.

شُدَنِی (**şudenī**) = Vukuu mümkün olan şey.

شِدْیَارْ ، شِدْکَارْ (**şidkâr, şidyâr**) = Tohum saçmak için nadas edilmiş, sürülmüş tarla.

گل خوش بوی پاکیزه است اگر چند
نروید جزکه در سرگین وشد یار
ناصر

Ümīdī'nin dört hanımı varmış, günün birinde hanımlar kavgaya tutuşmuşlar, Ümīdī aralarına girmek istemiş, içlerinden bir tanesi Ümīdī'nin hayalarını sıkarak erkekliğine son vermesi üzerine bu kıtayı söylemiş ve hanımlarının hepsini terk ederek bir medrese köşesine çekilmiştir. Ümīdī, İranın güzide şairlerinden olup Tahran'lıdır. 920 tarihinde maktulen vefat etmiştir.

Hoş kokulu gül her ne kadar temiz ise de gübreli ve sürülmüş yerin başkasında bitmez.

(*Nāṣır*)

برزه‌گاویست کو خورد ناچار
برتخمی‌که او کند شد یار
مختاری

برزه‌کار (*ba.*). (t) ile şitkâr da denir.

زمین خاطر کردم شیار وتخم ثبات
دران فکندم تا خود چه روید ازشتکار
فخری

Fikir zeminini hazırlayıp bitki tohumunu oraya attım; bakayım tarlade ne bitecek.

(*Fehrī*)

شِرْ (şir) = Güneş.

شَرَاب (şerâb) = İçilecek şey mânasına Arapça olup Farsçaya mahsus mânası sarhoşluk veren her mayi hususiyle üzüm suyudur.

شراب انداختن (şerâb endâḫten) = Şerap yapmak, şarap kurmak.

شراب پشت دار (şerâbı puşt dâr) = Keyfini artırmak için içine kuvvet verici maddeler karıştırılan şarap.

از سیه مستی کشدگم خوابش‌را هرکس کشید
زان لب نوخط شراب پشت دار بوسه‌را
صائب

O yeni tüylenmiş dudaktan kuvvetli bir öpücük alan kişi çok sarhoşluktan kendini kaybeder.

(*Sā'ib*)

شراب درغمی (şerâbı dergemī) = Dergam şarabı. درغم (*ba.*).

شراب زده (şerab zede) = Çok şarap içmekten bizar olan ve hastalanan kimse = (mey zede).

شدم آخر چنان شراب زده
که نمودم زبوی باده حذر
قاآنی

Şaraptan öyle hastalandım ki şarap kokusundan çekinir oldum.

(*Ḳāānī*)

تو برکنارهٔ دریای سبز خیمه زده
شهان شراب زده برکنارهای شمر
فرخی

Sen yeşil denizin kenarında çadır kurmuşsun padişahlar havuz kenarında mesti lâyâkıl olmuştur.

(*Ferruḫī*)

شرابزدگی (şerâb zedegī) = Şarabın neşvesiyle bihuş olmak.

شراب شیراز (şerâbı şîrâz) = Bir nevi kırmızı renkli üzüm şarabı ki İran şaraplarının en iyisi imiş.

شُرَاحِی (şurâḥī) = Bir nevi kebap, Arapça şerheden alınmıştır [*].

شِرْآن (şirrân) = Şarıl şarıl akıcı ve dökülücü, bu itibar ile sağanaklı yağmur. Masdarı شریدن (*ba.*).

شَرْبَتِ اَلْمَاس (şerbeti elmâs) = (*k.*) Parlak kılıç.

[*] Lûgatlerin bir kısmında (ş) üstündür. Fırın kebabı, güveç kebabı dilim dilim et kebabı diye muhtelif şekillerde tarif edilmiştir.

شَرْبَتی (şerbetī) = Kadın yaşmağı yapılan bir nevi tülbent § Su maşrapası, şarap kadehi § Bir nevi zerdali (Çerâğı hidâyet) kırmızımsı renk (Nıẓâm).

شَرْبِین (şerbīn) = Katran ağacı ki çam nev'indendir.

شَرْحِ کَشّاف (şerḥi keşşâf) = Zemaḫşerî'nin Kur'anı Kerim tefsiri olup bir şeyden uzun uzadıya bahisten kinayedir.

برمصحف روی‌او نظر کن زاهد
بسیار مگوی وشرح کشاف مخوان
اشرف

Sofi! onun Mushafı Şerife benziyen yüzüne bak, çok söyleme, sözü uzatma.

(*Eşref*)

شِرْدَاغ (şirdâğ) = Önü açık yeni kısa elbise (Farsça lûgatler). Mintan: içlik gibi kısa libas (Burhân tercümesi).

شِرْزَدَك (şirzdek) = Alıç denilen dağ yemişi = کوز kivj (*Ar.*) زعرور.

شَرْزَه (şerze) = Hışımlı, kuvvetli, sırıtan ve dişlerini gıcırdatarak sıçrayıp haykıran mânalarına aslan ve kaplana sıfat olduğu gibi mecazen yırtıcı ve yırtıcı olmıyan hayvanlara sıfat olduğu da vardır.

اسیر ناچخ این گشته پیل زندهٔ مست
مطیع خنجر آن گشته شیر شرزهٔ نر
انوری

Sarhoş iri fil bunun baltasına esir, erkek kuvvetli aslan onun hançerine muti olmuş.

(*Enverî*)

برندهٔ رگ شریان فتنه درگه صلح
درندهٔ دل شیران شرزه درصف جنگ
قاآنی

Barış zamanında fitnenin şiryan damarını kesici, savaş safında öfkeli aslanın yüreğini yarıcı.

(*Kāānî*)

خروشید وبار غریبان ببست
ابربشت شرزه هیونان مست
فردوسی

Bağırdı ve gariplerin yüklerini sarhoş, kızgın develerin sırtlarına bağladı.

(*Firdevsî*)

شُرْشُر (şurşur) = Suyun dökülüş sesinden kinayedir. آبشرشر (âbi şurşur) = Küçük çağlıyan.

شَرَف (şeref) = Kapı eşiği, kapı önündeki oturma tahtası,

شَرْفَاك (şerfâk) = Her ses hususiyle ayak sesi.

تاکه هنگام رفتن اندر راه
نبود موروماررا شرفاك
فخری

Yolda yürüdükleri zaman karınca ve yılanın ayak sesi olmadıkça.

(*Fehrî*)

شرفانك ، شرفنك ، شرفك ، شرفالك ، شرفالله ، شرفان شرفه (Şerfân, şerfânek, şerfek, şerfenek, şerfâlenk, şerefe) de derler.

شرفهٔ بشیند درشب معتمد
برگرفت آتش زنه کاتش زند
مولانا

İtimadedilen kimse gece vakti bir ayak tavuşu işitti; yakmak için çakmağı aldı.

(*Mevlânâ*)

توانگر بنزدیك زن خفته بود
زن ازخواب شرفاك مردم شنود
ابوشکور

Zengin, kadının yakınında yatmıştı, kadın uykudan adamın ayak sesini işitti.

(*Ebû Şekûr*)

شَرَكْ (**şerek**) = Kurdeşen denilen hastalık, (r) nin tutariyle ilâç bağladıkları bez, sargı. (Ş) nin esresi (r) nin tutariyle çiçek hastalığı.

شَرْم (**şerm**) = Utanma, hayâ.

پریکه دوهمه عالم بحسن موصوفست
زشرم چون تو پریزاد میشود پنهان
سعدی

Peri bütün dünyada güzellikle öğülürken senin gibi bir peri yavrusundan utandığından gizleniyor.

(*Sa'di*)

§ Üretme (tenasül) aleti.

شرمسار (şermsâr)=Utanan, mahcup.

درقیامت که تو برروضهٔ رضوان گذری
شرمساری بود ازچشم تو حورالعین را
جامی

Kıyamet gününde sen cennet bahçesinde gezdiğin zaman senin gözünden cennet hurileri utanır.

(*Câmî*)

شرمگاه (şermgâh) = Utan yeri : kadınla erkeğin örtülmesi icabeden yerleri.

شرمین ، شرمگین (şermgîn, şermîn) = Utangaç.

گرچه درشرم وحیا چهرهٔ مریم مثلست
هست رخسار تو صد پرده ازان شرمین تر
صائب

Hazreti Meryem'in çehresi utangaçlıkta darbımesel olmuşsa da senin yüzün ondan yüz derece fazla utangaçtır.

(*Şâ'ib*)

شرمنده (şermende) = Mahcup, utanan. Şermîden den ismi fail. Müştak olmayıp camit olduğuna göre şerm mend muhaffefidir. Sonundaki (h) zebane, dendanedeki gibi teşbih ifade eder (Giyâs).

تابرگرفت ماه من از رخ نقابرا
شرمنده ساخت عکس رخش آفتابرا
صابر

Benim ay gibi güzelim yüzünden örtüyü kaldırınca yanağının parıltısı güneşi utandırdı.

(*Şâbir*)

هرگه بناز تو بچمن خنده می کنی
گلهای باغرا همه شرمنده می کنی
شاعر

Her ne zaman çimende naz ile gülersen bahçenin bütün güllerini utandırırsın.

(*Şâ'ir*)

ماندہ ام از یار دور وزندہ ام
زین گنہ تازندہ ام شرمندہ ام
جامی

Sevgiliden uzak düştüğüm halde yaşıyorum, bu suçumdan dolayı yaşadığım müddetçe mahcubum.

(*Cāmī*)

شِرْناق (**şirnâḳ**) = Göz kapağının ucunda çıkan arpacık.

شَرَنگ (**şereng**) = Zehir.

ابای نظم مرا نیز چاشنی مطلب
کہ درمذاق زمانہ یکیست شہد وشرنگ
ظہیر

Benim nazmım yemeğinde de tat arama; çünkü zamanenin zaikasında bal ile zehir birdir.

(*Ẓehīr*)

§ Ebū Cehil karpuzu (*Ar.*) حنظل.

شِرْوان (**şirvân**) = Hazer Denizinin batı cihetinde bir vilâyet. Nāşirī, selvi ağacı mânasınadır سرو Arapçadır diyor.

شَرْوَه (**şerve**) = Bir nevi nağme = Şehrî.

شِرْوِین (**şervîn**) = Şirvan kalesi § Şervîn, Nūşîrvān âdilin ismidir. Şervîn, Nūşîrvān muhaffefidir. Şirvān şehrini o yaptırmıştır. Şirvān sultanları onun evlâtlarmdandır § Taberistanda hüküm süren bir başbuğ.

Ḫāḳānī'nin, babası Ali Neccarı medhe dair:

ضامن ارزاق من اوست مباداکہ من
منت شروین برم واندہ شروان خورم
خاقانی

Benim rızkımı deruhde eden ancak odur: babamdır. Nūşirvan'a minnet etmeyi; onun yaptırdığı Şirvan şehrinin tasasını çekmeyi Allah bana nasibetmesin.

(*Ḫāḳānī*)

نوگشتہ کہن شود علی حال
ورنیست مگرکہ کوہ شروین
ناصر

Yeni olan şey haliyle eskir. Eskimiyen varsa Şirvan dağından başka değildir.

(*Nāṣır*)

شِرِّیدَن (**şirrîden**) = Su ve benzerleri ara vermeden akmak, dökülmek. Bu sesi hikâyede Farsça şur şur, şar; dilimizde şar şar, şarıl şarıl hafif kısmına şırıl şırıl denir. Resîden vezninde şerîden su sızmak, damlamak.

شَسَپ (**şesp**) = Sıçrayıcı = şesb, kuşesb.

شَسْت (**şest**) = Sayılardan altmışın adıdır şed=yüz gibi (ş) ile yazılmasının sebebi ya öteki mânalarından ayırdetmekten, yahut Arapçanın din lisanı olması itibariyle Farsçaya tahakkümünden ilerigelmiştir.

چون پنجہ سال خویشتن را کشتم
برعمر نہاد سال شست انگشتم

شلک نیست شست وا کانی باید
چون شست تمام شد کمان شد بشتم
عطار

Kendi elli yılımı öldürünce altmış yıl ömrüme parmağını koydu: elli yılımı bitirince altmış yaşıma girdim. Şüphe yok ki şest (zihgir) için bir yay lâzım; altmış tamamlanınca sırtım yay oldu.

(*'Aṭṭār*)

§ Balık oltası.

طرهٔ او بدست من چون شست
من چو صیاد او چو ماهیٔ شیم
عنصری

Onun saçı lülesi olta gibi benim elimde. Ben avcı, o bir nevi balığa benzer.

(*Unṣurī*)

مرغ بدام آمد وماهی بشست
سعدی

Kuş tuzağa, balık oltaya tutuldu.

(*Sa'dī*)

جهان بکام ومرادش زماه تاماهی
بکام حاسد او چون بکام ماهی شست
سوزنی

Dünya aydan balığa kadar onun arzusuna göredir. Onu kıskananın hali, damağına olta takılan balığın hali gibidir.

(*Sūzenī*)

نه من تنهای بسودای سرزلفت گرفتارم
که زلفت را بهر شستی چو سلمان هست پنجاهی
سلمان

Zülfünün ucu sevdasına tutulan yalnız ben değilim; zülfünün her oltasında yani her telinde Selmān gibi elli tane var.

(*Selmān*)

§ Baş parmak yahut baş parmağın yay çekilen yeri § (Zihgīr) muharrefi zīğir yani baş parmağa geçirilen yüksük.

لایق شان بزرگان نیست هر شغل خسیس
شست زاد دروقت خارش فارغ ازخاریدنست
تأثیر

Her âdi iş büyüklerin şanına lâyık değildir, onun için baş parmak kaşıma vaktinde kaşımaktan varestedir.

(*Te'şīr*)

دل از دست تو بیرون رفت سعدی
نیاید باز تیر رفته از شست
سعدی

Sa'dī! Gönül senin elinden çıktı. Zihkirden çıkan ok geri gelmez.

(*Sa'dī*)

Mecazen mızrab [*] ve saz teli.

بگرفت بچنگ چنگ وبنشست
بنو اخت بشست چنگ راشست
رودکی

Elinde çengi tuttu ve oturdu; mızrap ile çengin telini çaldı.

(*Rūdekī*)

Mızrap baş parmakla tutulduğu için buradaki şesti baş parmak mânasına almak da mümkündür چنگ (*ba.*) § Tuzak § Zülüf, ilmik, ip halkaları.

گر چو میم وجیم گشتم از دل وقامت رواست
کان دهان همچو میمش دیدم وزلف چوجیم
درمیان جیم پنجه شست دارد جانشکار
درمیان میم دارد سی ودو دریتیم
سراج‌الدین سگزی

O mim gibi toplu ağzı ve cim gibi büklüm zülfü görünce kal-

[*] Mizrab=(تارزنه) den bozarak (تزنه) dediğimiz.

bim mim gibi sıkıldı, boyum cim gibi kıvrıldıysa revadır. Cime benziyen zülfünün içinde canı avlıyan 60 tane tuzak yahut halka; mime benziyen ağzının içinde 32 tane âlâ inci var.

(*Sirâcuddini Segzî*)

شاید اورا برخورد ازملك درین پنجه سال
کامد ازشوق وی این مرغ چهل ساله بشست
شرف

Bu elli sene zarfında mülkten istifade ederse şayestedir; çünkü bu kırk yıllık kuş ona iştiyakından tuzağa gelmiştir.

(*Şeref*)

§ Operatör neşteri.

آمدآن رگزن مسیح پرست
شست الماسگون گرفته بدست
عنصری

O Hazreti İsanın ümmetinden olan operatör, elinde elmas gibi neşterle geldi.

(*'Unşurî*)

§ Zünnar.

گفت شست مغانه بربندید
سنائی

Mecusilere mahsus zünnarı bağlayınız, dedi.

(*Senâ'î*)

§ Ok ve yay mânasına da gelir § (Ş) nin esresiyle Nişest = oturdu muhaffefidir.

شست‌گران (şest gerân) = (*k.*) Ok atıcılar, tirendaz ve kemandarlar.

شِسْتگانی (**şistgânî**) = Temel, esas.

زخاك درگه او سازشستگانی عمر
که قلب کعبه، بود شستگانیٔ محراب
ابوالفرج

Hayatın temelini onun dergâhının toprağından yap; çünkü mihrabın temeli Kâbenin kalbidir.

(*Ebülferec*)

شُسْتَنْ (**şusten**) = Yıkamak, temizlemek.

زنگ غم از دل چو آیینه
بمی زنگ شستم هوست
عماد

Ayna gibi olan gönülden keder pasını parlak şarap ile yıkamak arzusundayım.

('*Imâd*)

شُسْته (**şuste**) = Yıkanmış, temizlenmiş § Mendil, yüz havlusu.

شَسْن (**şesn**) = Sedef = güşi mahî, midye ve istiridye gibilere de denir § Kuvvei namiyesi olan her şey § Şeker kamışı § Üzerine terengebîn yağan devedikeni ترنگبین (*ba.*) § Dölyatağı.

شَشْ (**şeş**) = Sayılardan altının adı.

شش‌آواز (şeş âvâz) = Musiki biliminde mevcut altı makam ki şunlardır: selmek, şehnâz, gerdâniye, geveşt, mâye, nevrûz.

شش انداز (şeş endâz) = Yumurta, soğan, şeker, turşu ile yapılan bir nevi yemek (Niẓâm) (*k.*) Altı aşıkla oynıyan kumarbaz § Tavla oynıyan kimse § İki

ele üçer tane top alıp birer birer havaya atarak yere düşürmeden tutan ve ikisi elde dördü havada olmak üzere oynıyan kişi.

برون آمد ز پرده ساحر ساری
شش اندازی بجای شعبده باری
نظامی

Perdeden bir sihirbaz çıktı; bir hilekâr yerine bir kumarbaz.

(*Nizâmî*)

شش بانو ، شش عروس ، شش خاتون (şeş bânû, şeş ḫâtûn, şeş ʿarûs) = Güneşten başka altı gezeğen yıldız.

شش بندان (şeş bendân) = Kara asma denilen bitki § Şeker bayramının ilk gününden sonra tutulan altı gün oruç=şeşe.

شش پر (şeş per) = Altı dilli topuz.

شش پشتن (şeş pistân) = Altı memeli: kadınlara karşı tahkir yerinde söylenen söz; çünkü şeş pistân dişi köpek demektir.

شش پنج (şeş penc) = Bir nevi kumarbazlık § Telefe mâruz olan her şey.

نقد عصمت فتاد درشش پنج
ترسدی بهر هفتونه درنج
امیر خسرو

Sen süs ve ziynet kaydında oldukça ismet akçesinin telef olmasından korkulur.

(*Emir Husrev*)

شش پنج زنان (şeş penc zenân) = (*k.*) Kumarbazlar § Her şeyden azade olan kemal sahipleri.

شش تا (şeştâ) = Altı telli tambur. Türkçe çeşte derler (ʿAbdulḳâdiri Beġdâdî) [*].

شش تازدن (şeş tâzeden) = Tambur çalmak § Altı aşıkla kumar oynamak.

می‌خورد شش زند غیبت کند لوطی بود
او مسلمان باشد ومن ملحد از بهر خدا
نزاری

Şarap içsin, kumar oynasın, gıybet etsin, lûtî olsun. Allah için o Müslüman olsun da ben zındık olayım ha!

(*Nizârî*)

شش خانه ، شش خان (şeşḫân, şeşḫâne) = Altı parçadan dikilmiş değirmi çadır. Kubbeli olduğu için günbedî de derler. Şimdi böyle çadırlara çaderi kalenderî diyorlar (Nâşirî) § Şeşhane dediğimiz eskiden kullanılan namlusu altı yivli tüfek.

شش در (şeşder) = Altı kapısı ve altı tarafı olan her şey § Müseddes = altı köşeli.

وگر نه نحل چه داند که ازعمارهٔ شهد
مهندسانه توان ساخت خانهٔ شش در
قاآنی

Yoksa bal arısı bal usaresinden mühendisçe altı köşeli ev yapmak mümkün olduğunu ne bilir.

(*Ḳâânî*)

Tavla: her dört tarafında nakışlı altışar evi olduğundandır § Bir nevi tavla oyunudur ki pul, tahtanın nihayetindeki evde bağlanıp hareket edemez.

[*] Bu zatın hal tercümesi (شش خوش) notundadır.

ازین مسدس کیتی مدار چشم خلاص
که مهره راه رهائی ندارد از ششدر
قاآنی

Bu altı köşeli cihandan kurtulmayı umma; çünkü tavla palu tutulduğu son yerden kurtulmanın yolunu bulamaz.
(*Ḳāānī*)

چو نام خنگ تر برزبان برد نراد
رون جهد اگرش مهره ایست دوششدر
قاآنی

Tavla oynıyan eğer senin atının adını anarsa pulu şeşder de olsa bile dışarı sıçrar.
(*Ḳāānī*)

§ Altı yön itibariyle dünya § Mecazen şaşkın, mütehayyir.

ششدری (şeşderī) = (*k.*) Dünya.

شش روزکون (şeş rūzi kevn) = «خلق السموات والارض فی ستة ایام» ayeti celilesinin delâleti veçhile âlemin halk buyurulduğu altı gün.

شش روزن (şeş revzen) = (*k.*) Altı yön itibariyle dünya § Güneşten başka altı yıldız (Burḥān ve Ḳulzum).

شش سری (şeş serī) = (*k.*) Halis altın: İslâm padişahlarından birinin eline, üzerinde altı tane baş resmi olan bir put geçmişti; onu kırdıkları zaman altınını gayet halis bulduklarından halis altına şeş serī denildi (Reşīdī).

شش سو (şeş sū) = Altı yön ki alt üst, sağ sol, ön arkadan ibarettir.

چون منکر مرگست او گویدکه اجل کوکو
مرگ آیدش ازشش سوگویدکه منم اینک
مولانا

اینک (*ba.*).

شش ضرب نتیجهٔ خوب یاخود شش نتیجهٔ ضرب (şeş żerb netice'i ḫūb yahut şeş netice'i żerb) = İnci, altın, misk, bal, şeker ve bütün meyva cinsi.

شش ضربه (şeş żerbe) = Tavla oyununda bir dav. Dav = kumarda öğdüle zam etme § Tavla oynıyanların ıstılahında birbirini takibeden altı oyunda arkadaşını yenmek.

شُش (**şuş**) = Akciğer, oyken. = درد شش derdi şüş=Zatürrie.

شش آماسیده (şuş āmāsīde) = (*k.*) Korkak, namert, fena kalbli kimse; çünkü ciğer şişince vücut ve kalbe fütur ve gevşeklik gelir.

شَشتَره (**şeştere**) = Kızıl boya denilen kök.

شَشْ خَنج (**şeş ḫenc**) = Kumar oynıyanların içini çıkarıp da kurşun doldurdukları ceviz.

شَشْ کاکُلْ (**şeş kâkul**) = Yaban havucu. Muarrebi شش قاقل dur. Hafifleterek شقاقل şeḳâḳul derler.

شَعْر مَرْدُمَك (**şe'ri merdumek**) = (*k.*) Gözün üst kapağı=peleki çeşm.

شَغ (**şeġ**) = Dal § Hayvan boynuzu § Öküz ve ahu boynuzundan

yapılan şarap kadehi. (Ş) ötre de olur.

شخ گاو ودنبال گرگی بدست
بکوپال سر هردو را کردپست
فردوسی

Bir elde öküz boynuzu ile kurt kuyruğu olduğu halde topuzla her ikisinin başını ezdi.
(*Firdevsî*)

§ Kolalı bez ve kâğıt hışırtısı.

شَغَاه، شَغَا (**şeġâ, şeġâh**) = Ok kuburu.

ای سر افرازی که ازتاج شهان زیبدهی
برمیان بندگان تو شغا وتیم لنگ
معزی

Ey serefraz! Senin bendelerin o kadar muteberdirler ki bellerine taktıkları ok kuburu ve yay zarfı yani silâhlık, daima padişahların tacından yapılsa yaraşır.
(*Mu'izzî*)

نیملنگ nîmleng = Yay muhafazasıdır.

شَغَاد (**şeġâd**) = Hile ile Rustemin ölümüne sebebolan kardeşi.

نه رستم که پایان روزی بخورد
شغاداز نهادش برآورد گرد
سعدی

Rustem son rızkını yiyince yani dünyada nasibi kalmayınca kardeşi Şeġâd onun ölümüne sebebolmadı mı?
(*Sa'dî*)

شَغَال (**şeġâl**) = Çakal.

شغال نگون بخت را شیر خورد
بماند آنچه روباه ازوسیر خورد
سعدی

Bedbaht çakalı aslan, kalanı doyuncıya kadar tilki yedi.
(*Sa'dî*)

زعدل اوشده باز سفید جفت کلنگ
زامن او شده شیر سیاه یار شغال
فخری

Onun adaleti sebebiyle beyaz toğan turna ile çift, onun emniyeti sebebiyle kara aslan çakal ile arkadaş oldu.
(*Fehrî*)

شغالی (**şeġâlî**) = Bir nevi üzüm.

شَغَر (**şeġer**) = İş işlemekten elde ve ayakta peyda olan katılık, kabarcık, nasır = pîne.

شَغَر بَغَر (**şeġer beġer**) = Perakende, dağınık. Bazı lûgatlere göre şeġer beġer Arapçadır ve itbâ' yani mühmel kabîlindendir.

هرکرا کار در جهان سفرست
از سفر حال او شغر بغرست
دقیقی

Dünyada işi seferden ibaret olan kimsenin sefer sebebiyle hali darmadağınıktır.
(*Dekîkî*)

شَغَك (**şeġek**) = Ahmak, bön.

شَغَه (**şeġe**) = شغ ve شغر (*ba.*).

همی دوم بجهان اندر از پی روزی
دو پای پرشغه وماننده بادبن بریان
عسجدی

İki ayağım kabarmış gönlüm yanmış olduğu halde rızkımı temin için dünyada koşar dururum.

(*Ascedi*)

شَفْ (şef) = Gece = şeb.

شِفادارو (şifâdârū) = Panzehir; aslı daruyi şifadır.

شَفانَه (şefâne) = Çaylaktan büyücek türlü renkli bir kuş (*Ar.* ابوقراش).

شَفْت (şeft) = Ucuz ve kıymetsiz şey § Eğri büğrü § Şişman, semiz, yoğun § Gîlân'da iyi kavanoz ve mertebani yapılan bir köy.

شُفْت (şuft) = Hasis, cimri.

شِفْت (şift) = İğri büğrü § Yaradan kan ve cerahatin sızıp akması.

شَفْتالُو ، شَفْتالُود (şeftâlū, şeftâlūd) = Şeftali dediğimiz meyva.

هقدرستکه از هرکسی چه فعل آید
درخت هقل نه خرما دهد نه شفتالود
سعدی

Herkesten ne iş meydana geleceği mukadderdir. Dum ağacı ne hurma verir ne şeftali.

(*Sa'di*)

گرد عنبر نشسته برزنخش
راست گویی بهوست مشك آلود
گر چنگال صوفیان افتد
بدهندش مگر بشفتالود
سعدی

Çenesine amber tozu konmuş: çenesi yeni tüylenmeye başlamış: doğrusunu söylemek istersen o çenesi misk kokulu bir ayvadır. Sofuların pençesine düşerse şeftali (öpücük) almadıkça salıvermezler.

(*Sa'di*)

Şimdi hülu deniyor.

شَفْتاهَنْگ ، شَفْتاهَنْج (şeftâhenc, şeftâheng) = Sırmakeşlerin hadde demiri.

شهاگر بس قوی باشد حسودت
بشمشیر هندی درآهنج
گهش می زن بپای کین وی کش
گهش می کش بدست قهر وی سنج
فخری

Şahım! Sana hasededen eğer çok kuvvetli ise onu tedbir haddesinden çek. Kâh kin ayağiyle vur öldür, kâh kahır eliyle çek ve bağla.

(*Fehri*)

§ Hallaç yayı ve tokmağı § Ağaçlık ve koruluk.

شَفْتَرَك (şefterek) = Sığırdili denilen bitki yahut onun tohumu.

شَفْتَرَنْگ (şeftereng) = Bir nevi şeftali, konuşmada şelîl deniyor.

شَفْتَل (şeftel) = Üç yapraklı gül yahut yasemin سمن (*ba.*).

شِفْتِيدَنْ ، شِفْتَنْ (**şiften, şiftīden**) = Yaradan cerahat sızmak, damlamak ve damlatmak, kaşımak, kaşıtmak.

شَفَشْ (**şefş**) = Hallaç değneği § Ağaç dalı.

شِفْشَه (**şifşe**) = Altın ve gümüş külçesi (Burhān). (ş) nin üstüniyledir, fakat (şūşe) müradifi ve ondan çevrilmiş olmasına nazaran (ş) nin ötre olması icabeder (Reşīdī).

گه شفشهٔ های زرکند ازهر دری برون
گه برهوا فشاند گاورسهای زر
شاعر

Kâh her kapıdan altın külçeleri çıkarır, kâh havaya altın darılar saçar.

(*Şā'ir*)

شَفَكْ (**şefek**) = Hünersiz, bilgisiz, cahil adam.

پنداشت همی حاسد کاو باز نیاید
باز آمد تاهر شفکی ژاژ نخاید
رودکی

Kıskanıcı, onu geri gelmez sanıyordu; her bilgisiz gevezelik etmesin diye geri döndü.

(*Rudekī*)

شَفَلْ (**şefel**) = Deve tırnağı.

شَفْلَحْ (**şeflec**) = Gebre: bir yabani çalılığın turşuluk yemişi. Kebre çiçeğine de derler (*Ar.*) عمرةالكبر.

شُفْلِيدَنْ (**şuflīden**) = Islık çalmak.

شِفْنِينْ (**şifnīn**) = Balıkçıl. بوتیمار (*ba.*).

شُفُودَه (**şufūde**) = Hafta.

بود ورد وحرز رهی وصف خلقت
بماه وبسال وبروز وشفوده
علی فرقدی

Kulun ay ve yıl, gün ve hafta yani her zaman ahlâkını öğmeyi dilinden eksik etmez ve onu necatına vesile sayar.

(*'Aliyi Ferkedī*)

شَكْ (**şek**) = Sıçanotu: bu kelime (k) nin şeddesiyle (yekīn) karşılığı şek mânasına Arapça olduğu gibi yazdığımız sıçanotu mânasına da Arapçadır = سم الفار. Avam (سم الفار) e sünbül ḫâr der (Reşīdī). Burhān'da (ş) ötredir.

هان هرانکه بازشناسد شك ازیقین
کاندر بزرگواری تو نیست هیچ شك
گر برشرنگ وشك بوزد باد لطف تو
درحال شهد وشکر گردد شرنگ وشك
سوزنی

Şekki yakından ayırdeden bilir ki senin büyüklüğünde hiç şüphe yoktur. Senin lûtfunun rüzgârı zehir ve sıçanotu üstüne eserse zehir ve sıçanotu derhal bal ve şeker olur.

(*Sūzenī*)

شَكَاه ، شَكَا (**şegâ, şegâh**) = Ok kuburu = şeǧâ.

شَكَاد (**şegâd**) = Rustemin kardeşi شغاد (*ba.*).

شَگار (şegâr) = Çakal.

شِگار (şigâr) = Yenecek şey.

شُگار (şugâr) — Sönmüş kömür, kor.

شِکار (şikâr) = Av. شکاری (şikârî) Avcı.

بدخواهان دولت حمله آورده
چو برگنجشك شاهین شکاری
قاآنی

Devlete kötülük istiyenlere, avcı şahinin serçeye hücumu gibi hücum etti.
(*Kāānî*)

به برادرو شان گرگ شکار
روی سوی گشت یوسف وار
هاتفی

Kardeşlik taslıyan kurt avcılariyle Yusuf gibi gezmeye gitmiyesin.
(*Hâtifî*)

شَکاشَك (şekâşek) — Ayak sesi.

شِکاف (şikâf) = Yarık, yırtık.

برآورد ازشکاف سینهٔ خویش
صفیری دلخراش از سینهٔ ریش
وحشی

Yaralı göğsünün yarığından yüreği parçalayıcı bir ses çıkardı.
(*Vehşî*)

§ Şikâften = yarmaktan emir, (*İsmas., isfa. muḫ. vas.*)

بزد هردورا بیژهٔ دل شکاف
بدرید شان ازگلو تا بناف
اسدی

Her ikisine yürek yarıcı bir mızrak vurdu. Boğazlarını göbeklerine kadar yardı.
(*Esedî*)

§ İpek turası.

شکوفه همچو شکافست ومیغ دیبا باف
مه وخورست هانا بباغ درصراف
ابوالمؤید

Bağda çiçek ipek turası, bulut ipek kumaş dokuyucu gibidir, ay ile güneş sanki sarraftır.
(*Ebulmu'eyyed*)

شِکافتَن (şikâften) = Yarmak.

صفوف خصم شکافد همی بتیغ جهاد
چنانکه حیدرکرار درصف صفین
صبای کاشانی

Haydari Kerrarın Şiffîn savaşı safındaki kavgası gibi durmadan cihat kılıciyle hasmın saflarını yarar, perişan eder.
(*Şebâyı Kāşânî*)

شِکافَه (şikâfe) = Tezene, çalgıç, mızrab — zeḫme.

بشادی همه درکف رود زن
شکافه شکافیده شد از شکن
اسدی

Sevinçle çalmaktan sazendenin elinde mızrap hep yırtıldı.
(*Esedî*)

شکافه‌زن (şikâfezen) = Çalgıcı, sazende.

شَگال (şegâl) = Çakal.

همیشه تاکه نگردد همال باز ندرو
مدام تانشود همنشین شیر شگال
فخری

Sülün daima doğana benzemedikçe çakal daima aslanla birlikte oturmadıkça.

(*Fehrî*)

شَكَانَك **(şekânek)** = Kuş kursağı.

شِكَاوَنْدَه **(şikâvende)** = Yer yarıcı, kazıcı, delik delen, lâğım açan.

شِكَاوَنَه **(şikâvene)** = Şikâvende. Bu münasebetle kefen soyana (gūr şikâvene) = mezar açıcı denir.

شِكْبَا **(şikbâ)** = Ekşi suratlı, abusülvech.

شَكْپُوى **(şekpūy)** = Gece vakti yürürken husule gelen hafif ayak sesi § Uykuda insandan zuhur eden mışıltı.

شَكَرْ **(şeker)** = (*Ar.*) سكر.

شكر بشكر نهم دردهان مژده دهان
اگر تو باز برآری حدیث من بدهان
سعدی

Eğer sen benim sözümü bir daha ağzına alırsan bunu müjde edenlerin ağzına şükrane olarak şeker veririm.

(*Sa'dî*)

(K) nin şeddeli olduğu da vardır.

شهر مافردا پراز شکر شود
شکر ارزانست ارزان ترشود
مولانا

Yarın memleketimiz şekerden dolar. Şeker ucuzdur; daha ucuz olur.

(*Mevlânâ*)

§ Sevgilinin dudağı.

آب لرزه شکست پیکر شرا
تنگال گزید شکرشرا
نظامی

Sıtma vücudunu kırdı; uçuk, dudağını ısırdı: dudağı uçukladı.

(*Nizâmî*)

§ Tatlı söz § Altı ayaklı bir nevi arı § Ḫusrev'in Şîrîn'e rağmen aldığı kadın ki Ḫusrev'i öldüren Şîrūe bundan dünyaya gelmiştir.

شكراب (şeker āb) = Şeker şerbeti (*k.*) iki dost arasında şekerrenk dediğimiz cüz'i incinme, soğukluk.

خطابشان چو باندازهٔ عتاب رسید
فتاد لاجرم اندر میانشان شکراب
قاآنی

Yüz yüze söz söylemeleri azarlama derecesine gelince şüphesiz aralarında soğukluk peyda oldu [*].

(*Kāānî*)

شكر بادام (şeker bâdâm) = Badem ezmesi, badem şekerlemesi § Çekirdeği çıkarılıp içine badem konulan kayısı kurusu (*k.*) Dilberin dudağı, gözü § Kuru badem.

شكر برگ (şeker berg) = Bir nevi şekerparedir ki meyvalarla ya-

[*] Şeker renci, şeker rengi de işitilmişse de şairlerin sözlerinde nazara tesadüf etmemiştir (Çerağı Hidâyet).

pılır, ona sünbüse'i kendi de derler (Nāşırī). Şekerden yapılan uzun ve enli parçalar (Burhān, Ḳulzum). Şekerpare nev'indendir, yaprak şeklinde yaparlar, ḫemīriye ve parmak şekerine, şeker kaleme de denir (Âsım Efendi).

نهال امید من بی‌نوارا
شکر بوگ لعلش دوا می‌فرستد
عمید

Ben fakirin ümidi fidanını onun dudağı şekerbergi ilâçlar.
(*'Amîd*)

شکربوره (şeker būre) = Şekerbörek denilen hamur tatlısı. Şeker büze, şeker bize, şeker bire de derler: üç köşeli hamur parçalarının içine şekerle az döğülmüş badem ve fıstık içi koyup pişirilir.

چرا منم کنی صوفی زمحراب شکربوره
کسی کوید مسلمانرا که روی ازقبله برگردان
إسحاق

Soful Beni şekerböreğe tevecc-cühten niçin menediyorsun. Bir kimse Müslümana yüzünü kıbleden çevir der mi?
(*Buṣḥāḳ*)

همچو سگ دربدر پدربوزه
خوانده خرزهره‌را شکر بوزه
سنائی

Karga döleğine şekerbörek diyerek köpek gibi kapı kapı dolaşıyor.
(*Senā'ī*)

بیار بوسه مثه خوان خوردنی‌که بود
تفاوتی زشکرییزه تاشکر بوسه
نزاری

Öpücük getir, yemek sofrasını kurma; şekerbörekle öpücük şekeri arasında çok fark vardır.
(*Nisārī*)

شکرپاره (şekerpâre) = Çekirdeği tatlı bir nevi kayısı (Niẓām). Ḫiyve'de çıkan bir cins çok tatlı kavun.

شکرپای (şekerpây) = Topal.

دویدن خواست پیش‌ازحورورضوان بهر نظاره
دل حوران بیابومی شکر پاکرده رضوانرا
میرخسرو

Cennetin hazinedarı görmek için huriden önce koşmak istedi, ayak öpmek istiyen hurilerin gönlü onu topal etti.
(*Mīr Ḫusrev*)

شکرپنیر (şeker penīr) = Peynir şekeri dediğimiz.

شکرخا (şekerḫâ) = Şeker çiğneyici (*k.*) hoş sözlü, tatlı dilli.

طمع بوسه ازان لعل شکرخادارم
خیر از خانهٔ دربسته تمنا دارم
صائب

O tatlı dilli dudaktan öpücük isterim, kapısı kapalı evden hayır temenni ederim.
(*Ṣā'ib*)

شکرخنده ، شکرخند (şeker ḫend, şeker ḫende) = Sevgi ve hoşlanma yüzünden gülüş. Karşılığı (zehr ḫend) dir § Sevgililerin tatlı tebessümü.

نظر چون برجمال یوسف افکند
حلاوت یافت زان لعل شکرخند
جامی

Yusufun cemaline bakınca o tatlı gülüşlü lâ'l rengindeki dudağından telezzüz etti.
(*Cāmī*)

پدر گفت ای شکر شرمندهٔ تو
چه موجب داشت شکر خندهٔ تو
جامی

Babası ona, ey şeker kendisinden utanan! Tatlı tebessümünün sebebi nedir? dedi.

(*Cāmī*)

شکر خندهٔ انگبین می فروخت
که دلها زشیرینش می بسوخت
سعدی

Bir tatlı gülüşlü güzel, bal satıyordu. Öyle bir tatlı gülüşlü ki gönüller onun şirinliğinden yanıyordu.

(*Sa'dī*)

شکر خواب (şeker ḫuvâb) = Tatlı uyku, ımızganma. Seher uykusuna da denir.

دلش بیدار چشمش دوشکر خواب
ندیده کس چنین بیدار درخواب
جامی

Gönlü uyanık, gözü tatlı uykuda; böyle uykuda uyanığı kimse görmemiş.

(*Cāmī*)

نمی شد باز چشمش ازشکر خواب
مگر دیدار خود می‌دید درخواب
انیس

Gözü tatlı uykudan açılmıyordu. Galiba rüyada kendi yüzünü görüyordu.

(*Enīs*)

شکر دهان (şeker dehân) = Şeker sözlü (*k.*) sevgili.

شکر رنگ (şeker reng) = Sarıya çalar beyaz renk.

شکر ریز (şeker rîz) = Gerdek gecesi gelin ve güvey başına saçılan = saçı, nisar § Sevinç ağlaması § Lâtif ve tatlı söz ve nağme § Hoş tabiatlı, tatlı dilli, lâtifeci, neğmeperdaz kimse § Şekerci § (*k.*) Güzelin dudağı.

شکر ریز طرب (şeker rîzi ṭereb) = (*k.*) Sevinç ağlaması.

شکر شگن (şeker şigen) = Tatlı sözlü.

سخن چو بال وپرطوطیان شود سرسبز
زآبداری لعل لب شکر شکنش
صائب

Söz, onun lâ'le benziyen tatlı sözlü dudağının parlaklığından tutilerin kanadı gibi hoş olur.

(*Ṣā'ib*)

شکر گفتار (şeker guftâr) = Tatlı sözlü.

گشادی لعل وعصمت‌را چو طوطی
بیاك پاسخ شکر گفتار کردی
عصمت

Lâ'l gibi kırmızı dudağını açtın ve bir cevapla 'İşmet'i tatlı sözlü ettin.

('*Işmet*)

قفل یاقوت چو از درج گهر بگشاید
نتوان گفت بطوطی که شکر گفتاریست
عماد

İnci kutusundan yakut kilidi açarsa tutuya tatlı sözlü denilemez: inci kutusundan maksat güzelin inci gibi dişlerinin mahfazası mesabesinde olan ağzı, yakut kilitten de yakuta benziyen dudağıdır.

('*Imād*)

شکرلب (şeker leb) = Tatlı dudaklı.

چون شکر لب گشته ام عارض فر
باز باید کرد دکان دگر
مولانا

Mademki tatlı dudaklı, ay yanaklı oldum; başka bir dükkân açmak gerek.

(*Mevlānā*)

(*K.*) sevgili, sözü tatlı, anadan doğma dudağı yarık kimse = لب‌شکر .

شِکَرْ (**şiker**)=Av, şikâr şikerden, şikerîden=avlamak § Bozmak, kırmak, paralamaktan (*emir, ismas, isfa. muh. vas.*).

چو تند سیلکه آید ز کوهسار فرود
دمان پیاره برآمد خدیو شیرشکر
قاآنی

Dağdan aşağıya inen şiddetli sel gibi aslan avlıyan padişah soluyarak ata bindi.

(*Ḳāānî*)

شِکَرِیدَنْ ، شِکَرْدَنْ (**şikerden, şikerîden**) = Avlamak § Kırmak, bozmak, paralamak.

چو باز او شکرد صیداو چه‌کبك وچه‌گرك
چو اسب او گذرد راه او چه بحر وچه بر
انوری

Onun toğanı avlarsa avı keklik ve kurt olmak mūsavidir. Onun atı geçerse yolu deniz ve kara olmak birdir.

(*Enverî*)

جهانا ندانم چه بدگوهری
که پروردهٔ خویشترا بشکری
فردوسی

Ey dünya! Bilmem ne fena tabiatlısın; çünkü kendi yetiştirdiğini paralarsın.

(*Firdevsî*)

بشکرد توبهٔ صفا پندکدورت زاید
آنچه از آینهٔ دل ببرد زنگ بیارد
یغما

Tövbe sefayı bozar, öğüt bulanıklık husule getirir. Gönül aynasından pası izale eden şeyi getir.

(*Yeğmā*)

دربندد شکسته بند قضا
هرکرا دست کین تو شکرد
اثیرالدین

Senin kininin eli her kimi kırarsa kaza çıkıkçısı onu bağlamaz.

(*Eşîraddin*)

§ Tedbir ve ilâç etmek.

شَکَرْ زَخْمَه (**şeker zehme**) = Okun nişana isabet etmesi.

شَکَرْ سَنگْ (**şeker seng**) = سنگ زخم (*ba.*).

شِگَرْف (**şigerf**) = İyi ve yakışıklı § Ulu ve muhteşem § Şaşılacak şey اشگرف (*ba.*).

زکوه گران تابدریای ژرف
باهستگی کار گردد شگرف
نظامی

Ulu dağdan derin denize kadar iş yavaşlıkla iyi olur.

(*Nizāmî*)

دهر نگوهی مکن ای نیك مرد
دهر بجای من وتو بد چه کرد
جهد بسی کرد وشگرفی بسی
تا کند از ما بتکلف کسی
چون من وتو هیچکسان دهیم
بیهده بردهر چه تهمت نهیم
نظامی

Ey iyi adam! Zamanı yerme. Zaman bana ve sana ne fena-

lık etti. Bizi adam etmek külfetine katlanarak çok çalıştı ve büyüklük gösterdi. Mademki ben ve sen yurdun alçaklarıyız, beyhude niçin zamana kabahat buluyoruz.

(*Niẓāmī*)

بیاورید ازان ابرتاریك برف
زمین شد پر ازباد وبرف شگرف
فردوسی

O kara buluttan kar yağdı. Yer yüzü rüzgâr ve karla doldu.

(*Firdevsī*)

فروزنده چاهی دوو دید ژرف
که می تافت زان چاه نوری شگرف
نظامی

Orada parıldıyan derin bir kuyu gördü ki ondan şaşılacak derecede bir nur parlıyordu.

(*Niẓāmī*)

Niẓāmī'nin yazacağım şiirinden acele davranmak, el çabukluğu etmek mânası anlaşılıyor.

شگرف کرد تاخازن خبرداشت
یاقوت از عقیقش مهر برداشت
نظامی

El çabukluğu etti. Hazinedar haber alıncıya kadar yakut ile onun akikinden mührü kaldırdı: kızlığını giderdi.

(*Niẓāmī*)

شِکَرْفِیدَنْ (şikerfīden) = Sürçmek, kaymak, taklalanmak = şikūḫīden.

شِکَرَه (şikere) — اشکره (*ba.*).

شَکَرِیدَنْ (şekerīden) = شکردن (*ba.*).

شِکَسْتَنْ (şikesten) = Kırmak, bozmak: ister değnek, bardak kırmak gibi mahsüslerde ister ahdi ve dostluğu bozmak gibi mahsüslerin gayrisinde olsun. Kırılmak, bozulmak mânasına fiili lâzım de olur.

پس شکستن حق او باشد که او
مرشکسته گشته را داند رفو
مولانا

Öyle ise kırmak. kırılmış şeyi belirsiz olarak düzeltmeyi bilenin hakkıdır.

(*Mevlānā*)

نبایستی زاول عهد بستن
چو در دل داشتی پیمان شکستن
سعدی

Mademki kalbinde ahit ve peymanı bozmak vardı, iptidadan muahede akdetmemeliydi,

(*Sa'dī*)

§ Yemek, yutmak mecazen eğmek, eğilmek, iki kat etmek, iki kat olmak, öfkelenmek, müteessir olmak, yüz çevirmek, utanmak, savaşta asker bozulmak mânalarına da gelir.

مشکن اگر جان کشم پیش سکت خدمتی
شیر شکاری بسی آهوی لاغر شکست
انوری

Eğer canımı, hizmetine ait köpeğin önüne çekersem yüz çevirme; çünkü avcı aslan çok defa zayıf ahu yedi.

(*Enverī*)

بر دیوانهٔ محمود بنشست
نهاد او چشم برهم شاه بشکست
بدو گفت این چراکردی چنین گفت
که تا رویت نبینم شه برآشفت
عطار

Mahmudi Gaznevî bir delinin yanına oturdu deli gözünü yumunca padişah öfkelendi de ona niçin böyle yaptın diye sordu senin yüzünü görmemek için deyince padişah hiddetlendi.

(*'Aṭṭār*)

شکست وشکست (şikestu mikeşt) = Kırık mırık.

شِکَسْتَه (**şikeste**) = Şikesten den mazii naklî ve ismi mef'ul. (*k.*) Harap, revnaksız.

برون کردم زپا خار شکسته
برون رفتم زگلزار شکسته
بسودای غمت سودی ندیدم
چو بازرگان بازار شکسته
کاشی

Ayağımdan kırılmış dikeni çıkardım, harap gülistandan çıktım. Sevdan gamiyle sürümsüz pazarın alış verişcisi gibi bir fayda görmedim.

(*Gāşî*)

§ Dil şikeste (*Muḥ.*).

بروزگار سلامت شکستگان دریاب
که جبر خاطر مسکین بلا بگرداند
سعدی

Selâmet gününde kalbi kırıkları bul da yardım et; çünkü fakirin gönlünü yapmak belâyi çevirir.

(*Sa'dî*)

Cebr: kırığı bütünlemek. Eski tabir ile sınığı sinlemek yahut esenlemek.

شکسته بسته (şikeste beste) = (*k.*) Hakir, kıymetsiz. Şikeste zebân = peltek (*Ar.*) الثغ.

شکسته بالم وصیاد هم پرم بسته
شکسته بستهٔ من خوش نموده در نظرش
کلیم

Halim perişandır benim şikeste beste halim avcının gözüne hoş görünerek kanadımı bağlamış.

(*Kelim*)

§ شکستگی şikestegi (*k.*) gönül alçaklığı, tevazu'.

از کبر مدار هیچ در سرهوسی
کز کبر بجایی نرسیده است کسی
چون زلف بتان شکستگی عادت کن
تاصیدکنی هزار دل در نفسی
افضل‌الدین کاشی

Başına kibir hevesini sokma, çünkü insan kibir ile bir yere erişmemiştir. Güzellerin zülfü gibi tevazuu âdet et ki bir demde bin gönül avlıyasın

(*Efżeluddini Kāşi*)

شَکْشَك (**şekşek**) = Şekâşek.

شِکِفت (**şikift**) = Şaşılacak şey, acip.

چنان گفتم از هرچه دیدم شکفت
که دل راه باور شدن برگرفت
نظامی

Her neye şaşdımsa olduğu gibi söyledim; çünkü gönül inanmak yolunu tuttu.

(*Niẓāmi*)

§ شکفتن şikiften = şaşmak taaccüp etmekten mazi. (G) ile de doğrudur.

شِکَفْت (**şikeft**) = Mağara = işkeft = dehâr § Eğri ve gayri muntazam § Şaşılacak şey.

پس چو واو از میان آوه برفت
ماند آهی مجرد اینت شکفت
سنائی

Sonra vav aradan gidince bu şaşılacak şey ki yalnız ah kaldı.

(*Senā'ī*)

شِکُفْتْ (**şikuft**) = Açılmak, yarılmak mânasına gelen şikuften den mazi.

چون گل خندان زدم او شکفت
غنچهٔ خندان شکفاید وکفت
جامی

Onun sözünden gülücü gül gibi açıldı, gülücü goncesini yani ağzını açtı da dedi

(*Cāmī*)

شکفته (şikufte) = Açılmak, yarılmak mânasına gelen şikuften den mazii naklî ve ismi mef'ul.

شکفته باش که بامال حادثات شود
کسی که چین جبین همچو بوریا دارد
صائب

Açıl: güler yüz göster; çünkü hasır gibi yüzünü buruşturan kişi hadiseler ayağı altında ezilir.

(*Sā'ib*)

شِکِفْتِیدَنْ ، شِکِفْتَنْ (**şikiften, şikiftīden**) = Taaccup etmek, şaşmak,

چو افراسیابش بهامون بدید
شکفتید ازان کودک نو رسید
فردوسی

Efrasyab onu sahrada görünce o yeni yetişmiş çocuğa şaştı.

(*Firdevsī*)

(Ş) lerin ötresiyle açılmak, yarılmak.

شُکُفَه (**şikufe**) = Çiçek şikûfe (*muḥ.*).

احمد پس آدمست وشاید
میوه پس شکوفه آید
بر دوحهٔ فطرت جهاندار
آدم شکفه است ومیوه مختار
خاقانی

Hazreti Aḥmed (صلم) *Adem* (ع) *dan sonra gelmiştir meyva çiçekten sonra gelir. Cenabı Hakkın hilkati ağacında Âdem çiçek Nebiy-i Muhtar yani peygamberimiz meyva mesabesindedir.*

(*Ḫāḳānī*)

شَکَکْ (**şekek**) = Eteğe yapışan putrak dikeni = düje § Tambur.

دوریم از صداع وشر نفیر بانهای
تاماهی شقق بنوای شکک زنیم
سنائی

Biz tambur sesiyle el çırptıkça baş ağrısından uzak, dervişane zikre yakiniz.

(*Senā'ī*)

شِکَلَه (**şikle**) = Elbise vesair şeylerden çiviye yahut dala takılıp da kopan parça § Karpuz ve kavunun kesilen tepesi [*] (*Ar.*) قوارہ. Kuvare. Esvap vesair şeylerden kesilen değirmi kesinti mânasınadır ki elbisenin yakası, karpuzun tepesi bu nevidendir.

[*] Mütercim Asım efendinin Şuurî'nin sözüne tebaiyetle karpuz ve kavun dilimi suretiyle tercümesi uygun değildir.

شکم (**şikem**) = Karın.

شکم انداختن (şikem endâḫten) = Gebe olmak.

شکم انداخته ابر بهاری
شده آبستن گوهر نثاری
زلالی

Bahar bulutu gebe olmuş, inci saçma gebesi.

(*Zülâlî*)

شکم بالا آمدن (şikem bâlâ âmeden) = Gebe olmak.

شکمی ، شکم خوار ، شکم بنده (şikem bende, şikem ḫuvâr, şikemî) = (*k.*) Çok yiyen, obur § Boğaz tokluğuna hizmet eden hizmetkâr.

وگر نغز وپاکیزه باشد خورش
شکم بنده خوانند وتن پرورش
سعدی

Eğer yeneceği iyi ve temiz olursa ona çok yiyici, vücut besleyici derler.

(*Sa'dî*)

چو قرص گرم فلك دیدگان دهن بگشود
نداشت زچه پیدا شد این شکم خواری
فرخی

Feleğin kızgın çöreğini (güneşi) görünce gül ağzını açtı. Bilmem bu oburluk ona nereden peyda oldu.

(*Ferruḫî*)

Şikem ḫuvâr aç mânasına da gelir.

گرگدایان طامعند وزشت خو
دوشکم خواران تو صاحبدل بجو
مولانا

Fakirler tamahlı ve çirkin huylu iseler de sen gönül ehlini açların içinde ara.

(*Mevlânâ*)

شکم دریده ، شکم پاره (şikem pâre, şikem deride) = Karnı yarık denilen tohum Fransızcası psyllium dur.

دی شیخ بطبیب بنالید زدرد
گفتاکه برو ترا شکم پاره خوشست
شرف‌الدین پیام

Dün bir ihtiyar, hekimin yanında derdinden nale etti, hekim, git, sana karnı yarık iyi gelir diye cevap verdi.

(*Şerefuddin Peyâm*)

شکم پرور ، شکم پرست (şikem perest şikem perver) = Yemeğe çok haris olan, çok yiyen kişi.

شکم چار پهلو کردن (şikem çâr pehlû kerden) = Karnı çok yemekle doldurmak.

حرصرا گرچه بود علت جوع کلبی
چار پهلوکند ازخوان نوال تو شکم
ابن یمین

Hırs her nekadar cu'ı kelbî [*] hastalığına müptelâ ise de senin nimetin sofrasından karnını tâmamen doyurur.

(*İbni Yemîn*)

شکم خاریدن (şikem ḫârîden) = (*k.*) Bahane etmek.

مردم ازمشتری وزهرهٔ چرخ
خود سعادت چرا طمع دارد
کان یکی زاهد فسرده دلست
کزهمه کارها شکم خارد
وان دگر قحبه‌ایست زانیهٔ
که همه شب خدای آزارست
انوری

İnsan feleğin müşteri ve zühresinden niçin saadet umar; çünkü biri kalbi donuk bir so-

[*] (جوع‌الکلب) doymak bilmiyen açlık hastalığı.

fudur ki bütün işlere karşı bahane eder, obürü ahlâksız bir kadındır ki bütün gece Allaha isyan eder.

(*Enverî*)

شکم خوار (şikem ḫuvâr) = شکم‌بنده (*ba.*).

شکم دادن (şikem dâden) = Karın vermek: şikem dâdeni dîvâr = duvarın ortası kabarmak ki biz ona bel vermek deriz.

شکم داشتن (şikem dâşten) = Gebe olmak.

یمی بنت‌العنب شوخست ای خم حفظ اومیکن
که تا غافل شدی این دختر ازمینا شکم دارد
شاعر

Üzüm kızı çok oynaktır, ey küp onu muhafaza et, gafil davranacak alursan bu kız şarap şişesinden gebe kalır.

(*Şā'ir*)

شکم روش (şikem reviş) = Sürgün hastalığı, ishal.

شکم صابون زدن (şikem şâbūn zeden) = (Konuşmada) yemege hazırlanmak.

شکم گرفته (şikem girifte) = Peklik çeken kimse.

شکم گنده (şikem gende) = Büyük karınlı kimse.

شکمی (şikemî) = Büyük karınlı ve hayvanların karınlarından alınan kürk.

شِکَمبه (şikembe) = İşkembe.

شِکَن (şiken) = Kıvrım, büklüm.

گفتم که دل از چنبر زلفت برهانم
ترسم نتوانم که شکن برشکنست آن
سعدی

Zülfünün halkasından gönlümü kurtarayım dedim. Kurtaramıyacağım diye korkuyorum, çünkü o büklüm büklümdür,

(*Sa'dî*)

آرم برون زهر شکنش صد هزار دل
گر در رسد مرا بدو زلف نگار دست
کمال

Eğer benim elim sevgilinin iki zülfüne ererse onun her büklümünden bin gönül çıkarırım.

(*Kemāl*)

Yüze, elbise vesaireye ârız olan buruşuk.

§ Şikesten = kırmaktan (*Emir, ismas. sfa., muḫ, vas.*).

یا بدامن درکش ای دل ازکسی منت مکش
سهو کردم اشکن واز دامنت منت مکش
عرفی

یا (*ba*). § Hile ve hud'a.

چون ارقم از درون همه زهرند واز برون
جزکبش رنگ رنگ وشکال شکن نیند
خاقانی

Yılan gibi içeriden hep zehirdirler ve dışarıdan rengârenk koç ve hilekâr çakaldan başka değildirler.

(*Ḫāḳānî*)

§ Nağme ve usul.

شُگُن (şugun) = Şugūu (*muḫ.*). (*ba.*).

ماه وزهره خیره‌بین از حسنشان
مشتری از وویشان گیره شکن
مولانا

Ay ve zühre yıldızını onların güzelliğinden aşağı bil; müşteri

yıldızı onların yüzünden tefeül eder.

(*Mevlānā*)

زشادی همه درکف رود زن
شکافه شکافیده شد ازشکن
اسدی

شکافه (*ba.*).

شِکَنْبَه (şikenbe) = Şikembe.

شِکَنْج (şikenc)=Büklüm, kıvrım.

دل تیره روز یغما بشکنج زلف اوبین
تو بشاخ سروگویی زغن آشیان نهاده
یغما

Onun zülfünün büklümünde Yeğmā'nın bedbaht gönlüne bak; selvi dalında çaylak yuva yapmış sanırsın.

(*Yeğmā*)

§ İşkence.

تا بود حیات بی‌فشردند
وآخر بهمان شکنج مردند
خسرو

بی‌فشردن (*ba.*) § Kırmızı renkli bir yılan.

هلاك دشمن اورا زهند واز بلغار
شکنج واقعی روید بجای رخ وخدنگ
ازرقی

Onun düşmanını öldürmek için mızrak ve ok yerine Hint'ten ve Bulgar'dan kızıl yılan ve engerek yılanı peyda olur.

(*Ezrekī*)

§ Musikideki usul, nağme.

نعره دروی شکنج موسیقی
ناله دروی نوای موسیقار
قوامی

Ondaki nâra musiki nağmesi, ondaki nâle musiki sedasıdır.

(*Ḳıvāmī*)

§ Mekir ve hile § Hiyarcık hastalığı. (K) nin ötresiyle çimdik.

شِکَنْجَه (şikence)=Eziyet, işkence (*muḥ.*).

ترا شکنج بگیسو مرا شکنجه بجان
قاآنی

Sènin zülfün kıvırcık, benim ruhum azapta.

(*Ḳāānī*)

شِکَنْد (şikend) = Solucan.

شکند (şikened)=(k) nin üstüniyle Kırar mânasına, şikesten = kırmak tan muzari'.

الحق دو چیز می‌شکند شان شعررا
تسلیم بی‌وقوف وسکوت وقوفند
صائب

Hakikaten şiirin şan ve meziyetini iki şey kırar; anlamayanın beğenmesi anlayanın sussması.

(*Ṣā'ib*)

شِکَن کَارِی (şiken kârī) = (*k.*) İşe bozgunluk vermek, münasebetsiz söz sarfetmek, târiz ile hatır kırmak.

شِکَنَه (şikene) = Naz ve istiğna, kırıtma § Büyük oklu kirpi.

شُکُوب (şukūb) = Sarık, mendil.

شُکُوخِیدَن (şnkūḫīden) = Kaymak, baş aşağı gelmek, tekerlenmek.

ظلم ازنهیب شاه جهان نیز می‌گریخت
کاندر عدم فتاد وشکوخید چون کلوخ
فخری

Zulüm, cihan padişahının korkusundan acele kaçıyorken ademe düştü ve topaç gibi tekerlendi.

(*Feḫri*)

شُکُوف (**şukūf**) = Şukūfîden, açmak, açılmak, yarmak, yarılmak ve asker bozulmak mânalarından (*Emir. ismas., isfa. muḫ. vas.*).

که لشکر شکوفان مففر شکاف
نهان صلح جستند وظاهر مصاف
سعدی

Savaşta düşmanların demir başlığını yaran bahadırlar, görünüşte harb; gizlice sulh istediler.

(*Sa'dî*)

شُکُوفَه (**şukūfe**) = Çiçek. (Ş) nin esresiyle de doğrudur.

مرا شکوفه خوش آید کز ابتدای بهار
زمانه‌را بنوی زینت ونگار دهد
ظهیر

Çiçek bana hoş gelir ki bahar iptidasından itibaren zamaneye yeniden ziynet ve nakış verir.

(*Ẓehir*)

نه شکوفهٔ نه برگی نه ثمر نه سایه‌دارم
همه حیرتم که دهقان بچه‌کار کشت مارا
وفائی

Ne çiçek ne yaprak, ne meyva, ne gölgem var. Ekinci bizi ne için ekti diye hep şaşıyorum.

(*Vefā'î*)

Uşkūfe, bişkūfe de denir § Kay ve istifrağ.

زشیر مادر دهرم ضرر رسید نه نفع
کنون شکوفه کنان بهر دفع آن ضررم
جامی

Zaman anasının südünden bana menfaat değil zarar erişti. Şimdi o zararı def için kay ediciyim.

(*Cāmī*)

درختان دران ماه برفکه خوردند
درین ماه کردند یکسر شکوفه
کمال

Ağaçlur o ayda yedikleri karı bu ayda baştan başa kayyettiler.

(*Kemāl*)

شُکُول (**şukūl**) = Çabukluk, çeviklik § Şukūlîden = dağıtmak, karıştırmak, çalkamaktan (*emir, ismas*).

شُکُولِیدَن (**şukūlîden**) = Şukūl (*ba.*).

شُگُون (**şugūn**) = İyi tali, uğur, fâli hayır.

بخانه ام چوکند جغد ناله شادشوم
که هر چه شومی مردم بود شگون منست
قاضی عیسی

Evimde baykuş öterse sevinirim. Halk içiude uğursuz olan her şey benim için uğurdur.

(*Ḳāżî 'Îsā*)

= Murva. شگونیا şükūniya = falcı.

شُکُوه (**şukūh**) = Korku, mehabet

mecazen büyüklük, azamet, yakışıklılık.

گفت کره می‌شنوانند این گروه
زاتفاق بانگشان دارم شکوه
مولانا

Bu topluluk bağırıyorlar, hep beraber bağırmalarından korkuyorum.

(*Mevlānā*)

بیهده گویی زمیان گروه
گفت که ای حاتم دریا شکوه
قافلهٔ ماشده مهمان تو
چشم نهاده همه برخوان تو
سلیم طهرانی

Halkın arasından bir geveze dedi ki ey derya azametli hatem! Bizim kafilemiz sana misafir olmuş, hepsi yemeğini bekliyor.

(*Selimi Ṭehrāni*)

§ Küçük köy. (*muḥ.*) şukuh.

شکوهیدن (**şukūhīden**) = Korkmak § Vehmetmek § Mehabet ve azamet göstermek.

کوه گر پرزمارشد مشکوه
سنگ تریاك هست هم درکوه
سنائی

Dağ yılandan doldu ise korkma; dağda tiryak taşı da vardır.

(*Senā'i*)

جهانداران زچشم او شکوهند
چوغازان شکوهند ازعیاران
قطران

Köğücular ötede beride çok gezinenlerden korktukları gibi padişahlar onun gözünden korkarlar.

(*Ḳeṭrān*)

(V) sizde kullanılır.

وان کبوتر شان زبازان اشکهد
باز سرپیش کبوتر شان نهد
مولانا

Onların o güvercini doğanlardan korkmaz. Doğan başını onların güvercinlerinin önüne koyar.

(*Mevlānā*)

Bezenmek § Bir kimsenin sözüne kulak asmak.

شکیب (**şikīb**) = Sabır.

تشنه ده آن شربت دلفریب
که تشنه زشربت ندارد شکیب
نظامی

O gönül aldatıcı şerbeti susağa ver; çünkü susamış olan şerbete dayanamaz.

(*Niẓāmī*)

درعشق شکیب کی کند سود
خورشید بگل نشاید اندود
نظامی

Aşkta sabır nerede fayda verir; güneşi balçıkla sıvamak mümkün değildir.

(*Niẓāmī*)

شکیبا (**şikībâ**) = Sabırlı,

یکی ساعت از دیدن روی او
شکیبا نشد تانشد سوی او
نظامی

Onun yüzünü görmek için yanına gitmemeye bir saat sabretmedi.

(*Niẓāmī*)

§ Menfisi nâşikīb = sabırsızdır.

باز درامد بفسون وبفریب
دوهوس مال شده تاشکیب
جعفر فراهانی

Mala iştiyakta sabırsızlık gösterip tekrar hile ve hud'aya teşebbüs etti.

(*Ce'feri Ferāhānī*)

شکیبیدَنْ (**şikībīden**) = Sabretmek.

امید وصال تو مرا بفریبد ،
خسته دل من چو بیدلان دوشیبد
ای آنکه ترا مشاطهٔ حورا زیبد
صنگست آن دل کز چو توئی بشکیبد
مسعود سعد

Seninle birleşme ümidi beni aldatır; benim hasta gönlüm âşıklar gibi muztarip olur. Seni süslemek vazifesi huriye yakışan güzel! Senin gibi bir güzele karşı sabreden yürek taştır.

(*Mes'ūd Sa'd*)

شَکیش (**şekīş**) = Hasır otiyle dokunmuş çuval (Burhān).

شکیفتَنْ (**şikīften**) = Sabretmek.

مرا چند روز آن پسر دل فریفت
زمهرش چنانم که نتوان شکیفت
سعدی

O çocuk birkaç gün gönlümü aldattı; onu öyle seviyorum ki sabretmek mümkün değil.

(*Sa'dī*)

شَلْ (**şel**) = Eyer takımlarına sandık ve sepetlere, papuçlara süs için dikilen ve yapıştırılan renkli meşin parçaları § Uyluk: kalçanın yukarı kısmı, hususiyle insan uyluğu. Arapça çolak el ve hareketten kalmış ayak.

از نسیم سحری باز بجنبش آمد
پنجهٔ شاخ که ازصولت سرماشد شل
شاه طاهر دکنی

مرما (*ba.*).

شِلْ (**şil**) = Temreni iki yahut üç dilli kısa mızrak: birkaç tanesini ele alıp birer birer düşmana atarlarmış.

Hidistanın dikenlerini tarif:

بگونهٔ شل افغانیان دوپره وتیز
چو دسته بسته بهم تیرهای بی سوفار
فرخی

Efganlıların iki dilli ve keskin kısa mızrakları gibi, gezsiz [*] oklar birlikte demet yapılmış şekilde

(*Ferruhī*)

§ Hint ayvası denilen ilâçlarda kullanılır, sert tadı acımtrak bir meyva.

شُلْ (**şul**) = Yumuşak, gevşek, söpük.

چون بدید آن روی همچون برگ گل
مضطرب گردید وشد پاهاش شل
مولانا

O gül yaprağı gibi yüzü görünce muztarip oldu ve ayakları gevşedi: dizlerinin bağı çözüldü.

(*Mevlānā*)

شَلَالْ (**şelâl**) = Teğel, kaba dikiş.

[*] (Gez) okun kirişe geçen oyuk ucu.

شَلَايِين (**şelâyin**) = Bir şeyin üzerine çok düşen kimse.

شَلْپُوی (**şelpūy**) = Ayak sesi = şekpūy.

تو انگر بنزدیك زن خفته بود
كه ناگاه شلپوی مردم شنود
ابو شكور

Zengin, kadının yanında yatmıştı ki ansızın insan ayak sesi işitti.

(*Ebū Şekūr*)

شَلْتُوك (**şeltūk**) = Çeltik: kabuklu pirinç.

چو شلتوك آمد بدنیا درون
بچاهی ز كربال شد سرنگون
بسحاق

Çeltik dünyaya gelince Kirbaldan [*] bir kuyuya düştü.

(*Bushāk*)

شَلْتَه (**şelte**) = Süprüntülük, gübrelik.

شَلْغَم (**şelġem**) = Şalgam.

درِبیابان فقیر سوخته را
شلغم پخته مرغ بریانست
سعدی

Çölde yanmış fakire pişmiş şalgam kebap edilmiş kuş gibidir.

(*Sa'di*)

شَلَف (**şelf**) = Namussuz kadın.

ریش تو درکشاکش آن کنده پرشاف
سبلت بدست آن جلب کس فروش شنگش
سوزنی

Sakalın o ihtiyar kokmuş oruspunun muttasıl çekiştirmesinde; bıyığın ırzını satan hayasız kahbenin elinde.

(*Sūzeni*)

شَلْفِيه، شَلْفِينَه (**şelfīne, şelfiye**) = Kadın tenasül aleti = الفيه (*ba.*).

شَلَك (**şelk**) = Sülük = zelū = dīvçe.

دراز پای چو لكلك سیاه چرده چو شلك
ورا نه مال ونه ملك وورا نه خویش وتبار
سوزنی

Leylek gibi uzun ayaklı, sülük gibi siyah renkli. Onun ne mal ve mülkü ne hısım ve akrabası var.

(*Sūzeni*)

شِلْك (**şilk**) = Yapışkan balçık. Şilkgâh muhaffefi olarak şilkâ da denir.

چو پیش آرند كردارت بمحشر
فرومانی چو خر در جای شلكا
رودكی

Dünyada işlediğin işleri ahırette önüne getirirlerse çamura batan merkep gibi âciz kalırsın.

(*Rūdeki*)

شِلْكَك (**şilkek**) = Oluk ve murdar suların mecrası, lağım.

شَلَل گُوش (**şelel gūş**) = Kulakları çok tüylü ve sarkık köpek. Lisanımızda masti derler (Şu'ūrī

[*] Kirbal = Farsta iyi pirinç yetiştiren bir şehir.

ve Burhān tercümesi). Av köpeği, tazı (Nāşırī).

شَلَم **(şelem)** = Şalgam. (L) nin sükûniyle çarık ve postal gibi sefer ayakkabısı.

شلماب ، شلمابه **(şelmâb, şelmâbe)** = Suda haşlanmış şalgam.

شلم شوربا **(şelem şūrbâ)** = Şalgam çorbası.

شلمی آش **(şelemī âş)** = Şalgam yemeği.

شلمی آش می پزد بیبی
خاقانی

Hanım şalgam aşı pişiriyor.
(Ḫāḳānī)

شُلْم **(şulum)** = اشلم *(muḫ)* *(ba.)*.

شِلْم **(şilm)** = Ağaç posu.

شَلَمْ ، شَلْمَك **(şelmek, şelīm)** = Delice: buğday tarlası içinde biten siyah tane.

شَلْمِيز **(şelmīz)** = Boy otu denilen bitki.

شَلَنگ **(şeleng)** = Oyuncunun, soytarıların sıçramalarına ve perende atmalarına ve ayakları kıçlarına değercesine koşmayı idman edenlere denir, شلنگ تخته زدن şeleng teḫte zeden = bir nevi sipor.

شَلْوَار **(şelvâr)** = Şalvar dediğimiz geniş pantolon. Şel = uyluk. var = lâyık kelimelerinden yapılmıştır. Altına giyilen iç donuna uzun olursa زیرجامه (zīr câme) kısa olursa تنکه (tunke) denir.

کار آنگه نهی که در فتدت
رنگ درموزه کیك درشلوار
سنائی

Çizmene kum; şalvarına pire girdiği, yâni muztarip ve kararsız olduğun vakit gönül alçaklığı edersin.
(Senā'ī)

شَلُون **(şelūn)** = Çakal cinsinden porsuk denilen hayvan.

شَلَه **(şele)** = Kısas: işlenen suçun suçluya aynını tatbik ederek cezalandırma.

شله کردند مرورا پس ازان
رفت سوی جهنم آن نادان
سنائی

Ondan sonra onu «Hazreti ʿAlinin katili İbni Mulcem»i kısas ettiler. O cahil cehennem tarafına gitti.
(Senā'ī)

شَلَّه **(şelle)** = Put, puta tapan § Çöplük, fışkılık § Yük dengi.

چون سگ رواست خوابگاهش شله
خفافی

Yatağı köpek gibi çöplük olması münasiptir.
(Ḫeffāf)

شُلَه **(şule)** = Lapa.

شُلَّه (**şulle**) = Kadınların utan yeri.

شله از مردان بکف پنهان کند
تاکه خودرا جنس آن مردان کند
مولانا

Kendini erkekler yerine koymak için utan yerini eliyle erkeklerden gizler.

(*Mevlānā*)

§ Çöplük § Kadın bezi § Kadınlık çağına gelen kız.

شَلَنَه (**şelīte**) = Kadınların elbise altına giydikleri eteği kısa elbise.

شَلِيح (**şelīḥ**) = Ses, avaz. Cihāngīrī (şikenc) in bu mânaya geldiğini ispat için iradettiği Ḳıvāmī'ye ait beyti burada da yazdığından tashife uğramış demektir (Nāşırī).

لعره دروی شلیخ موسیقی
ناله دروی نوای موسیقار [*]
قوامی

شَلَيحا (**şelīḥâ**) = Hazreti İsâ'nın ashabından biri § Namaz seccadesi.

شَلِيل، شَلِير (**şelīr, şelīl**)=Bir nevi şeftali=şeftereng. Et'ime lûgati tüysüz şeftali demiştir بالا (*ba.*).

زمین بین از رنگ معشوق وعاشق
گهی سیب پیرون دهدگه شلیل
خواجه عمید

Yere bak ki mâşuk ve âşıkın renginden kâh elma, kâh şeftali meydana getiriyor.

(*Ḫuvāce 'Amīd*)

شَم (**şem**) = Şuden = olmak. gitmek ten muzari mütekellim sıygası olan شوم (şevem) (*muḫ.*).

ای مدعیان چو نیست جائی
الا در دوست پس کجا شم
نزاری

Ey muddeiler! Mademki dost kapısından başka yer yoktur; öyle ise nereye gideyim.

(*Nizārī*)

Şemīden = ürkmek, nefret etmek ten (*Emir, ismas.*) شمیدن (*ba.*).

تو اهوی تاتار وکنار منت حرم
آرام گیر بامن وازمن چنین مشم
خفافی

Sen tatar ahususun. Ve benim kucağım harimindir; benimle müsterih ol; benden böyle ürkme.

(*Ḫeffāf*)

باسفیهان جمله را انس وقرار
وزعزیزان جمله را دوری وشم
فخری

Hepsinin sefihlerle ünsiyeti ve kararı; azizlerden uzaklaşması ve nefreti var.

(*Feḫrī*)

§ Tırnak: kılıç mânasına gelen (şemşīr) in aslı şemi şīr = aslan tırnağıdır. Aslan tırnağına benzediği için şemşīr denilmiştir.

چون شاه بگیرد بکف اندر شمشیر
ازبیم بیفکند زکفها شم شیر
عسجدی

[*] Bu beyit Veṭvāṭ'ındır diyenler de vardır.

Padişah elinde kılıcı tutunca aslanlar korkularından ellerinden tırnaklarını atarlar.

(*Ascedî*)

شماح (şemâḫ) = Kuyruk § Kadın göğüslüğü mânasına شاماغ (*muḫ.*) (*ba.*). (M) nin şeddesiyle Keyḫusrev'in cengâverlerinden biri.

شمار (şumâr) = Sayı, hesap.

درمحفلی‌که خورشید اندر شمار ذره است
خودرا بزرك دیدن شرط ادب نباشد
حافظ

Güneşin zerre sayıldığı bir mecliste, kendini büyük görmek edebe uygun olmaz.

(*Ḥâfıẓ*)

§ Sevgi ve mehabbet.

بریدم زهر آشنائی شمار
بست آشنای من آموزکار
نظامی

Her bir bildikten sevgiyi kestim, bana bildik olarak muallim kâfidir.

(*Niẓâmî*)

§ Misil ve manend.

جانها شمار ذره معلق همی زنند
هر یك چو آفتاب در افلاك کبریا
مولانا

Her biri güneşe benziyen ruhlar eflâki kibriyada zerre gibi devrederler.

(*Mevlânâ*)

§ Şumurden = saymak tan emri hazır.

دوست مشمار آنکه در نعمت زند
لاف یاری وبرادر خواندگی
دوست آن باشدکه گیرد دست دوست
در پریشان حالی ودرماندگی
سعدی

Nimet zamanında arkadaşlıktan dem vuran kimseyi dost sayma. Dost o kimsedir ki zaruret ve aciz zamanında dostunun elini tutar: ona yardım eder.

(*Sa'dî*)

§ İyileşmesi ümit edilmiyen yara. Şumâr kerden = saymak

فضل خدایراکه تواند شمار کرد
یاکیست آنکه شکر یکی ازهزار کرد
سعدی

Allahın fadl ve keremini kim saymağa muktedirdir; yahut kimdir o kimse ki binde birinin şükrünü ifa etti,

(*Sa'dî*)

(Ş) nin esresiyle cemşîr ağacı § Rezene tohumu.

شماساس (şemâsâs) = Turan'lı bir cengâverdir ki Ḳâren ibni Gâve öldürmüştür.

شماس (şemmâs) = Ateşperestlik dinini vazeden kimse buna uyanlara şemmâsiyân derler.

شماغنده (şemâġende) = Fena kokan her şey hususiyle kadın.

شمالة (şemâle) = Mum (*Ar.*) شمع § Şîrâz'da çıkan bir nevi âlâ pirinç برنج (*ba.*).

شمامهٔ کافور (şemâme'i kâfûr) = (*k.*) Güneş, mehtap, gündüzün aydınlığı.

شَمان (**şemân**) = Şemîden = ürkmek den sıfatı müşebbehe شمیدن (*ba.*).

شَمانید (**şemânîd**) = Şemîden in müteaddisi olan şemânîden ürkütmek den mazi شمیدن (*ba.*).

شَمپوری (**şempûrî**) = Cebrî demektir ki tabiî mükabilidir. Şempûr = cebir. Şempûrker = cebir ve zülüm ile iş gördüren.

شَمَر (**şemer**) = Küçük göl, küçük havuz, küçük ırmak.

بنزد حلمش الوند درحساب طسوج
به پیش جودش اروند درحساب شمر
قاآنی

Onun uysallığının yanında Elvend dağı habbe, sehavetinin yanında Dicle küçük bir göl derecesindeair.

(*Ḳāānî*)

ای جوادی که پیش دست ودلت
ابر چون دود وبحر چون شمرست
انوری

Ey cömert! Senin el ve gönlünün yanında bulut duman, deniz göl gibidir.

(*Enverî*)

تو برکنارهٔ دریای سبز خیمه‌زده
شهان شراب‌زده برکنارهای شمر
قاآنی

شراب‌زده (*ba.*).

شُمُر (**şumur**) = Şumurden = saymaktan (*Emir, isfa. muḥ. vas. ismas*),

بدان امید زیزدان چنین کرامت یافت
تو این کرامت ازجلس معجزات شمر
فرخی

O ümit ile Allahtan böyle bir kerameti nail oldu. Sen bu kerameti mucize nev'inden say.

(*Ferruḫî*)

زبس بلندی بالای او نتاند کرد
حساب کنکرهٔ برج او ستاره شمر
فرخی

Onun boyunun çok yüksekliğinden, müneccim, burcunun derecesini, yüksekliğini hesap edemez.

(*Ferruḫî*)

Hesap ve sayı mânasına şumâr (*muḥ*).

در روز حشر آید هرچیز درشمار
جزجود دست توکه بروانست ازشمر
قاآنی

Mahşer günü senin elinin ihsanından başka her şey hesap edilir: çünkü o, sayının dışındadır, hesaplanmıyacak kadar çoktur,

(*Ḳāānî*)

(M) nin üstüniyle de doğrudur.

شُمُردَن (**şumurden**) = Saymak, addetmek.

عشق از دل من توان ستردن
گرریك زمین توان شمردن
نظامی

ستردن (*ba.*).

نوح اکر موجهٔ اشکم نگرد دونم تو
آب چشمی شمرد واقعهٔ طوفانرا
إیما

Nuh (ع) ayrılığının teessüründen husule gelen gözyaşım dal-

gasına bakarsa tufan vakasını bir gözyaşı sayar.

(*Yeğmā*)

شمرش (şumuriş) = Sayış: şumurden den hasılı mastar Dilimizde tutalım ki farzedelim yerinde kullanılır (*Ar.*) بالفرض والتقدير

شَمْش (**şumş**) = Altın ve gümüş çubuğu شوشه (*ba.*).

شَمْشَاد (**şimşâd**)=Şimşîr: her mevsimde yeşil kalan sert ve düzgün bir ağaçtır ki eski zamanlarda bundan tarak yapılır, şairler sevgililerin boylarını buna benzetirlerdi,

بندهٔ قد تو شد شمشاد وسرو
چاکر روی تو شد خورشید وماه
یغما

Şimşir ve selvi senin boyunun bendesi, güneş ve ay senin yüzünün kölesidir.

(*Yeğmā*)

ندانستم گذار شانه بزلف تو می افتد
وگرنه تا قیامت خدمت شمشاد می‌کردم
شاعر

Tarağın senin zülfüne uğrıyacağını bilmedim; yoksa kıyamete kadar şimşir'e hizmet ederdim.

(*Şā'ir*)

چو زلف دلبر من مشکبوی شد ریحان
چو قد مهوش من سرفراز شد شمشاد
فخری

Fesleğen benim dilberimin zülfü gibi misk kokulu oldu, şimşir benim aya benziyen güzelimin boyu gibi yükseldi.

(*Fehrî*)

§ Fesleğen nev'inden halk dilinde mercanköşk denilen güzel kokulu bitki.

دست وپایش ببوس ومسکن کن
زیر آن زلفکان چون شمشاد
فرخی

Elini ayağını öp te o fesleğen gibi zülüfceğizlerin altına sığın.

(*Ferrahî*)

شَمْشَار (**şimşâr**) = Şimşirin taze ve nazik dalcıklarına denir ki yaprakları çok lâtif ve yere doğru meyilli olur.; bu sebeple şairler zülfü'ona teşpih etmişler.

فدای آن قد وزلفش که گویی
فروهشته است برشمشاد شمشار
لبیبی

Onun boy ve zülfüne feda olsun ki şimşir üzerine lâtif yapraklı taze dalları eğilmiş sanırsın.

(*Lebîbî*)

شَمْشِير (**şemşîr**) = Kılıç شم (*ba.*).

عالمی را کشت ودست وتیغ او رنگین نشد
تیزیٔ شمشیر پاك از خون کند شمشیر را
صائب

Bir âlimi öldürdüğü halde onun eli ve kılıcı boyanmadı. Kılıcın keskinliği kılıcı kandan temizler.

(*Sā'ib*)

شمشیر گوشتین (şemşîr gūştîn) = (*k.*) Dil.

شَمْشِيرا (**şemşîrâ**) = Mercanköşk= merzenkūş.

شَمْع (**şem'**)= Mum ve aydınlık için yapılan her şey mânâsına Arapçadan alınmıştır.

شمع الٰهی (şem'i ilâhî) = Kur'anı Kerîm.

شمع آجین کردن (şem'i âcîn kerden) = Suçluların vücutlarını delik delik ederek oralara mum dikmek suretiyle işkence etmek.

شمعدان (şem'dân) = Şamdan.

شمعدانی (şem'dânî) = Şamdana benziyen bir nevi kırmızı gül.

شمع‌ریز ، شمع‌سار (şem'i rîz, şem'i sar) = Mumcu.

شمع هفت‌چرخ، شمع مزعفر، شمع عالمتاب، شمع زرین لگن (şemi' zerîn legen, şem'i 'âlemtâb, şem'i muze'fer, şem'i heft çerh) = (*k.*) Güneş.

شمع سحر (şem'i seher) = Yalancı sabahın uzunlama şekilde görünen beyazlığı.

شمع فلك (şem'i felek)=(*k.*) Bütün yıldızlar hususiyle güneş ile ay.

شمع کشتن وگل کردن (şem'i kuşten ve gul kerden)=Mumu, ışığı söndürmek.

شمع را باید ازین خانه برون کردن وکشتن
تا که همسایه نداند که تو درخانهٔ مائی
سعدی

Bizim evimizde olduğunu komşunun bilmemesi için mumu bu evden dışarı atıp söndürmek gerektir.

(*Sa'dî*)

شمع یهودی وش (şem'i yehûdî veş) = (*k.*) Şarap.

شَمْغَنْد (**şemgend**) = Şemâğend.

شَمْگُور (**şemgūr**) = Gence'ye yakın bir şehir.

شَمَل (**şemel**) = Çarık.

شَمْلَغ ، شَمْلَخ (**şemleḫ, şemleġ**) = Şalgam.

شَمْلَه (**şemle**) = Omuz şalı.

شُمْلَه (**şumle**) = Ağma yıldız (*Ar.*) شهاب.

شَمْلِيد ، شَمْلِيز (**şemlîd, şemlîz**)= Boy otu denilen bitki (*Ar.*) حلبه: Okyanus hulleyi boy tohumu denilen ġelle diye tarif etmiştir § = şenbelîd, şenbelîd.

شَمَن (**şemen**) = Putperest.

تا همی خندی همی گریی واین پس نادرست
هم تو معشوق وعاشق هم بتی وهم شمن
منوچهری

Gülmeye başlayınca ağlıyorsun. Bu pek nadirdir. Hem mâşuk hem âşıksın; hem güzelsin hem güzele perestiş edersin.

(*Minūçihrî*)

مگر فلك صنم خویش کرد بخت مرا
که پیش او بعبادت خمیده چون شمنست
امیر معزی

Felek benim talihimi galiba kendine mabut ittihaz etti; çünkü

onun huzurunda ibadet vesilesiyle eğilen putperest gibidir.
(*Emir Mu'izzî*)

شَمْنان (şemnân) = Seğirtmekten, yük taşımaktan yahut susuzluktan sık sık soluyan kimse, (m) nin üstüniyle şemen kelimesinin cem'i=putperestler, birincisi kaideten şemân olmak lâzım gelirse de bütün lûgatlerde böyledir شمیدن (*ba.*).

شَمَنْده (şemende) = Şeci' ve bahadır § Şemîden den ismi fail شمیدن (*ba.*).

شِمّه (şimme) = Şeddeli ve şeddesiz (m) ile=kaymak § Yağlı yoğurt, peynir.

شَمه (şeme) = Sağılmadan önce emcikte görülen süt, ağız, sağıldıktan sonra emcikte kalan süt.

شَمیدَن (şemîden) = Ürkmek, bihuş olmak, perişan olmak, ağlamak, ah ve figan etmek, nefret etmek, uzaklaşmak, susuzluktan yahut yorgunluktan sık sık solumak.

خم چشمهٔ آب زندگانیست
زین چشمه نباید شمیدن
نزاری

Küp abı hayatın membaıdır. Bu membadan ürkmemelisin.
(*Nizârî*)

سمندش چو آن زشت پتیاره دید
شمید و هراسید واندر رمید
اسدی

Atı o çirkin ve korkunç şeyi görünce bağırdı, korktu, ürktü.
(*Esedî*)

شَمیده (şemîde) = Şemîden den mazii nakli ve ismi mef'ul. شمیدن (*ba.*).

اگر شمیده بود عقل خصم او نه شگفت
بلی شمیده بود عقل در دماغ سقیم
ابوالفرج رونی

Onun düşmanının aklı perişan olursa şaşılmaz, evet hasta dimağta akıl perişan olur.
(*Ebûlfereci Rûnî*)

§ Hışımlı aslan mânasına da gelir.

شُمیز (şumîz) = Ekinci, ekincilik § Ziraat için hazırlanan yer.

شَمیسا (şemîsâ) = Süryani'de nur denilen aydınlık.

شَن (şen) = Naz ve eda.

چو جان گر نیستی وچشم پرشن
جهان بر من نبودی چشم سوزن
عطار

Can gibi olmasaydın ve gözün naz ve eda ile dolu olmasaydı cihan bana böyle iğne gözü yani dar olmazdı.
(*'Attâr*)

§ Kendir denilen bitki.

شِناه، شِناو، شِناب، شِنا (şinâ, şi-

nâb, şinâv, şinâh) = Suda yüzmek.

بدویا شنا چون نهنگ آورند
بشمشیر باشیر جنگ آورند
اسدی

Denizde timsah gibi yüzerler, kılıçla aslanla kavga ederler.
(*Esedi*)

ای بدریای عقل کرده شناه
وزبدونیك اختران آگاه
انوری

Ey akıl denizinde yüzen ve yıldızların uğurlu ve uğursuzundan haberdar olan!
(*Enverî*)

شناور، شناگر (**şinâger, şinâver**) = Yüzücü, yüzgeç.

در آبی‌که پیدا نباشد کنار
غرور شناور نیاید بکار
سعدی

Kenarı görünmiyen denizde yüzgecin gururu işe yaramaz,
(*Sa'dî*)

شِناخْتَنْ (**şinâḫten**) = Anlamak, tanımak, bilmek.

هرکه موجود حقیق را شناخت
ذات یزدانرا بلا اشباه گفت
هیچ میدانی یزدان رهکه برد
آنکه لاموجود الاالله گفت
جامی

Nazmen tercümemiz:

Kim ki mevcudi hakikiyi tanır
Zati Hakkı şibhten tenzih eder
Kim erer Mevlâya hiç vâkıf mısın?
Ol ki lâmevcuda illâllah der.
(*Câmî*)

شِنارْ (**şinâr**) = Yüzmek.

مخالفان تو تامّ زفرط بدبختی
کنند یکسره درلجه وستار شنار
فخری

Sana muhalefet edenler talihsizlikten naşi hepsi engin ve sığ denizde yüzerler, bocalarlar.
(*Feḫrî*)

§ Meş'um, namübarek.

زانکه ناشکری بود شوم وشنار
می رود ناشکری اورا قعرنار
مولانا

Şükürsüzlük meş'um ve uğursuz olduğundan onu ateşin dibine götürür.
(*Mevlânâ*)

شِناسْ (**şinâs**) = Şinâḫten = tanımak tan (*Emir, isfa. muḫ. vas.*).

هر آدمی‌که نیست دراو رنگ آدمی
بی‌قدر درعیار چو مردم گیا شناس
شاعر

Bir insanın ki insanlıktan nasibi yoktur, onun ayarını kan kurutan gibi değersiz bil.
(*Şâ'ir*)

استرنگ (*ba.*).

شَنَبْ (**şenb**) = Kubbe, Ġāzān Ḫānın Tebrîz'de yaptırdığı kubbeye Şenbi Ġâzân derler. (Nāşırî (ş) nin ötresile yazmıştır.

شَنْبَدْ (**şenbed**) = Cumartesi = şenbih.

بفال نیك بروز مبارك شنبد
نبیذ گیر ومده روزگار خویش بباد
منوچهری

Hayırlı fal sayarak mübarek cumartesi günü hurma şarabı

al da zamanını kötü şeye sarf etme.

(*Minâçihrî*)

شَنْبَلِيد، شَنْبَلِيت (**şenbelîd, şenbelîd**) = Turunç çiçeğine benzer, kokusu keskin, sarı renkli bir çiçek.

یکی جام زرین بکف پر نبید
چو لاله ی وجام چون شنبلید
اسدی

Elde hurma şarabiyle dolu altın bir kadeh; şarap lâle, kadeh sarı renkli şenbelit gibi.

(*Esedî*)

تا گشت زیر غالیه گلنار تو نهان
چون شنبلید کردم رخسار خویشتن
قطران

Senin nar çiçeğine benziyen yanağın kalemsik yani siyah zülfünün altında gizlenince benim yanağımı şenbelit gibi sararttı.

(*Ḳetrân*)

Nâşırî (şemlîd) i bunlara ilâve ederek گل زرد حلیه = boyotunun sarı çiçeği demiştir. Sürencân = çiğdem denilen sarı çiçekli bir bitki ile bir sayanlar da vardır.

شَنْبِه (**şenbih**) = Cumartesi.

فکر شنبه تلخ دارد جمعهٔ اطفالرا
شاعر

Cumartesiyi tefekkür çocukların cumasını acıtır, ağızlarının tadını kaçırır.

(*Şâ'ir*)

Yekşenbih = pazar, duşenbih = pazartesi, seşenbih = salı, çehârşenbih = çarşamba, penç-şenbih = perşembe, şeşşenbih = cuma. Arapça olan cumayı İranlılar İslâmdan sonra kabul etmişlerdir. Asıl ismi (yevmüzzîne) olduğundan ve Farsçada âzîn ziynet mânasına geldiğinden yevmüzzîne'ye ruzi āzîne demişlerdir. Şimdi (d) ile âdîne diyorlar. Refikasının (âdîne) adlı bir kimse ile görüşmesinden şüphelenen Cuma adında bir adam hakkında Şihâbı Terşîzî şu kıtayı söylemiştir :

جمعه بازوجهٔ خود گفت شبی
که مرا برتو زآدینه شکیست
زن بدو گفت دو بینی بگذار
پیش من جمعه وآدینه یکیست
شهاب ترشیزی

Cuma bir gece refikasına hitaben ben senin Âdîne ile münasebetinden şüphe ediyorum demesi üzerine karısı cevap olarak iki görücülüğü bırak; benim nazarımda Cuma ve Âdîne müsavidir, dedi.

(*Şihâbı Terşizî*)

(B) nin üstüniyle şenbeh = at kişnemesi.

شَنَج (**şenc**) = Dağın burnu, çıkıntısı = bînîikūh (*Ar.*) انف الجبل § Toprağı katı, eğri büğrü taşlık yer.

شَنَج (**şinc**) = İnsanda uça: oturak yeri = hayvanda sağrı denilen organ: vücut parçası.

بفرمانش حیوان وانس وپری
همه داغ دارند پرشنج وغنج
فخری

Onun emriyle insan, hayvan, peri; hepsinin sağrıları ve otu-rak yerleri üzerinde nişan var-dır.

(*Fehrî*)

شَنْجُودَنْ (şencūden) = Yaralamak, tırmalamak.

شَنْجِيدَنْ (şencīden) = İncinmek § Sıçramak § Damlamak, sız-mak,

شَنْدْ (şend) = Kuş gagası.

نکته‌های سفید اوزاید
گرچه دائم سیاه دارد شند
فخری

Her ne kadar kalemimin gagası; ucu daima siyah ise de ondan beyaz nükteler doğar.

(*Fehrî*)

شَنْدَفْ (şendef) = Davul.

خروش شندف وشیپور برخاست
قیامت گشت ونفخ صور برخاست
هدایت

Davul ve boru sesi peyda oldu. Kıyamet koptu, sûr sesi yük-seldi.

(*Hidâyet*)

شَنْزَبَه (şenzebe) = Kelile ve Dem-ne'de bir öküzün ismi. دمنه (*ba*).

شَنْشْ (şenş) = Hallaçların çırpı çubuğu = şefş.

شُنُغْ (şunuġ) = Sığır boynnzu.

شِنُفْتَنْ (şinuften) = İşitmek, din-lemek.

شَنْگْ (şeng) = Hareketleri zarif, oynak, nazik sevgili.

کند سناں تو بازی بجان خصم چنانک
بعقل دلشدگان شاهدان چابک وشنگ
ظهیر

Oynak ve nazik güzeller âşık-ların akliyle nasıl oynarlarsa senin mızrağın hasmının haya-tiyle öyle oynar.

(*Zehir*)

Çok defa (**şūḫ**) kelimesiyle bir-likte kullanılır § Hayâsız, hırsız ve haydut.

حکیم خوانی خودرا تفو براین حکمت
که کاش بودی عیار وشوخ ودزدن وشنگ
قاآنی

Kendine hakîm dersin tü bu hikmete; keşki hilebaz, hayâsız, yol kesici, haydut olsaydın.

(*Ḳāāni*)

§ Fil hortumu § Tohumluk hı-yar § Selvi ağacı.

شَنْگْ (şung) = Bedeni beyaz ve düzgün, tepesi çadır şeklinde lâtif bir ağaçtır ki ondan ok yayı yaparlar. Dilimizde pa-mukluk yahut gürgen ağacı diye tarif ediimiştir. جنگیدن (*ba.*).

شِنْگْ (şing) = Burçak denilen sı-

ğır yemi § Tekesakalı denilen bir cins bitki ki sirke ile katık edip yerlermiş Isfahan'da ālâşeng, ahali arasında şengi taze, ālâşeng, Horasan'da riş buz Arapçada لحيةالتيس derler § Semerḳend'de bir köy.

شَنگار (**şengâr**) = Havaciva, eşek marulu denilen bitki. Muarrebi شنجار dır (*Ar.*) شجرةالدم.

شَنگاهم (**şengâhem**) = Gece vakti = hengâmi şeb.

شَنگرف (**şengerf**) = Zincifre denilen kırmızı boya, sülüğen. Muarrebi شنجرف dir.

شکفت نیست که ازبرف لاله ساخت زمین
که هست لاله چو شنگرف وبرف چون سیماب ازرق

Eğer kardan, yeri lâle yaptıysa şaşılacak bir şey yoktur; çünkü lâle, zincifre; kar cıva gibidir. (*Ezreḳî*)

Şair, beyaz bir şeyden kırmızı bir şeyin husulüne şaşma; çünkü kırmızı boya beyaz cıvadan istihsal olunur demek istiyor § Tırtıl: ekinlere musallat olan uzunca ve kıllı kurt = شنگزن şengzen.

شنگرف زاولی (şengerfi zavulî) = Sülüğen. Cihāngîrî kırmızılıkta şengerfe benzese de bunun rengi turuncudur, diyor.

شَنگُرك (**şengurk**) = İplik büktükleri iğ ağırşağı.

شَنگَل (**şengel**) = Burçak, (g) nin üstünü yahut ötresiyle İran ile muharebede Efrāsyāb'a yardım için gelen Hint padişahlarından biri § = Şeng.

بفرید شنگل به پیش سپاه
منم گفت مرد افکن رزمخواه
سرآن جنگجو مرد سنگی کجاست
مهانا بجنگم گر آید رواست
برامد برو پیلتن همچو باد
یکین بازوی پهلوی برکشاد
یکی لیزه زد برگرفتش ززین
نگونسار کرد زردش برزمین
فردوسی

Şengel; askerin önünde savaş istiyen, er yıkan benim; kavga arıyan Rustem Sekzi nerede? diye haykırdı. Benimle hemen cenge gelsin dedi. Rustem ona rüzgâr gibi karşı çıktı; kin ile pehlivanca bazusunu açtı, bir mızrak vurdu, onu eyerinden kapıp tepe takla yere vurdu. (*Firdevsî*)

§ (K) yahut (g) nin ötresiyle hırsız, haydut.

شَنگُله (**şengule**) = Salkım, üzüm tanesi § Örtü ve havlu gibi şeylerin kenarındaki saçak.

درخت خرما صد خار خشك دارد راست
اگر دو شنگله خرمای خوب وتر دارد
ناصر

Hurma ağacının iki salkım güzel ve taze hurması varsa

tamam yüz tane kuru dikeni vardır.

(*Nāşır*)

Kirli bez, kirli yer, ahır.

شَنْگِلْیَا (**şengelīl**) = Zencefil denilen bahar. شنگلیل زنجبیل Muarrebidir.

شَنْگُولَه ، شَنْگُولْ (**şengūl, şengūle**) = شنگ (*ba.*).

غلام همت شنگولیان ورندانم
نه زاهدان که نظر می‌کنند پنهانت
شاعر

Zarif ve rintlerin himmetinin kölesiyim; sana gizlice bakan sofuların değil.

(*Şā'ir*)

ناگهان بستد دلم دلداركی
شوخکی شنگولکی عیاركی
مولانا

Gönlümü ansızın lâtif ve zarif hilebaz bir sevgilicik aldı.

(*Mevlānā*)

شَنْگَه (**şenge**) = Erkek aleti § Çöplük, fışkılık § Kadın aybaşı bezi.

شَنْگِیز (**şengīz**) = Hurma şarabı § Zencefil.

شَنْگِینَه (**şengīne**) = Merkep ve sığır sürülen değnek, öğendire.

شَنْلَك (**şenlek**) = Salkım.

شَنْلُوك (**şenlūk**) = İğ ağırşağı. (L) yerine (k) ile de doğrudur, (*Ar.*) فلكه.

شَنَه (**şene**) = Alelûmum ses, hususiyle at kişnemesi. İkinci mânada (n) nin şeddeli olduğu vardır.

هران گهی‌که به پیشه دوون زند شنه
زیم شنهٔ او شیر بفکند چنگال
منجیك

Her ne zaman ormanın içinde kişnese onun kişnemesinden aslan tırnağını atar.

(*Mencik*)

شانه (*ba.*).

شَنُوشَه (**şenūşe**) = Aksırık (*Ar.*) عطسه.

شَنِیدَنْ (**şenīden**) = İşitmek.

گفتی بکشم بی‌گناهش مردم ازین شوق
کاین مژده توانم ززبان تو شنیدن
شاعر

Onu suçsuz olduğu halde öldürürüm dedin. Bu müjdeyi senin dilinden işitebildiğim için sevinçten öldüm.

(*Şā'ir*)

§ Koklamak mânasına da kullanılır.

قدت بلند باد که بر نخل حسن تست
آن گل کزان شمیم وفا می‌توان شنید
فغانی

Boyun yükselsin; çünkü güzelliğinin fidanı üzerindeki gülden vefa kokusunu koklamak mümkündür.

(*Fiğānī*)

Şenüden de bu mânayadır.

شَو (şev) = Gece = şeb.

موآن رندیکه نامم پی قلندر
نه خان دارم نه مان دارم نه لنگر
چوروج آید بگردم گرد کیتی
چو شو آید بخشتی وانهم سر
بابا طاهر

Ben o rindim ki adım kalenderdir. Ne evim var, ne barkım; ne yemek yiyecek yerim. Gündüz olunca dünyanın etrafında dolaşırım; gece gelince bir kerpice başımı koyarım.

(Bābā Ṭāhir)

§ Şuden = olmak, gitmekten emir.

این سبوی آبرا بردار ودو
هدیه ساز وپیش شاهنشاه شو
مولانا

Bu su testisini kaldır da yürü; hediye et padişahlar padişahının huzuruna kadar git.

(Mevlānā)

شُو (şū) = Zevç = koca mânasına gelen (şūy) muhaffefi.

شوی زن نوجوان اگر شیر بود
چون پیر بود همیشه دلگیر بود
شاعر

Genç kadının kocası aslan olsa da ihtiyar olunca daima dilgir olur.

(Şā'ir)

§ Şusten = yıkamaktan emir.

بگفتار پیغمبرت راه جو
دل ازپرگیها بدان آب شو
فردوسی

Peygamberinin kavlince yol ara; o su ile kalbini karanlıklardan yıka, temizle,

(Firdevsī)

شَوا (şevâ) = Sağır.

شِوا (şivâ) = Elde ve ayakta beliren katılık, nasırlanma ve bedende peyda olan lekeler § Tereotu = şıbt.

شَوَاذ ، شَوَات (şevât, şevâd) = Angıt denilen kazdan büyücek kızıl renkli bir kuş = surḫâb. Bazı lûgatler bukalemun denilen rengârenk kuşa demişler.

چو هدهد زمین بوسه دادم بشکر
سخن رنگ دادم چو پر شواد
شاعر

Teşekkür ederek hüthüt gibi yeri öptüm; bukalemun'un kanadı gibi sözüme renk verdim.

(Şā'ir)

شَوَال (şevâl) = Şelvar: şalvar dediğimiz geniş pantolon § İş güc.

از بیم مرا ایدر ریدی بشوال اندر
ای خواهر خالتغر آخر چه شوالست این
سوزنی

Benden korkundan pantolonunu kirlettin. Ey dayının kızkardeşi kâhbe! Bu ne iştir!

(Süzenī)

= şevât.

شوالك (şevâlek) = (Şeval) in küçültülmüşü olduğu gibi bukalemun mânasına da gelir.

سوخ (**şūḫ**) = Zarif, lâtifeci, çevik, işveli, hoş tabiatlı § Edepsiz, küstah, hayâsız.

شوخی مکن ای دوست‌که صاحب نظرانند
بیگانه وخویش از پس وپیشت نگرانند
سعدی

Ey dost! Küstahlık etme, çünkü basiret sahipleri var. Yabancı ve akraba arkandan önünden bakıyorlar.
(*Sa'dī*)

§ Haydut, yol kesici § Kir, pas, yarada olan irin ve kan.

اگر شوخ برجامهٔ من بود
چه باشد دلم ازطمع هست پاك
خسروی

Eğer elbisem kirli ise ne beis var, gönlüm tamahtan pâktır ya.
(*Ḫasrevī*)

خواجه بزرگست ومال دارد ونعمت
نعمت ومالی‌که کس نیاید ازوکام
جایی رسیده بخلش کاو نگذارد
شوخ بگرمابه بان وموی بحجام
عسجدی

Efendi büyüktür, mal ve nimeti vardır; bir mal ve nimet ki kimse ondan istifade etmez. Hasisliği bir dereceye varmış ki hamamcıya kirini, berbere saçını bırakmaz.
(*'Ascedī*)

§ İşin şiddetinden elde hâsıl olan katılık.

شوخگین ، شوخگن (şūḫgin, şūḫgīn) = Kirli, paslı, irinli.

ثیاب بیض گردد شوخگن زود
شود تیره هم از گرد وهم از دود
عماد

Beyaz elbiseler çabuk kirlenir, hem toz ve dumandan kararır.
(*'İmād*)

شوخیدن (şūḫīden) = Kirlenmek, kirli olmak,

سودن (**şūden**) = olmak = şuden.

شور (**şūr** = Tuzlu şey.

کس نبیندکه تشنگان حجاز
بلب آب شور گردایند
سعدی

Hicaz susuzlarının tuzlu su başına toplandıklarını kimse görmez.
(*Sa'dī*)

§ Kavga, şamata, çığıltı, karışıklık.

شوری شد واز خواب عدم چشم گشادیم
دیدیم‌که باقیست شب فتنه غنودیم
غزالی

Bir gürültü oldu; adem uykusundan gözümüzü açtık; baktık ki fitne gecesi duruyor, bakidir, uyuduk, uykuya daldık,
(*Ġazālī*)

Uğursuz, şūr beḫt = bedbaht.

نگه‌کن که دانای پیشین چه گفت
که هرگز مباد اختر شور جفت
فردوسی

Bak eski bilgin ne dedi, hiçbir vakit uğursuz talih eş olmasın.
(*Firdevsī*)

§ Çalışmak, özenmek, meşk etmek, karıştırmak, yıkamak mânalarına gelen şūrīden den (*Emīr ismas. isfa. muḫ. vas.*).

هر کار در زور کردن مشور
که چاره بسی جای بهتر ززور
اسدی

Her işte tazyika çalışma; çok yerde çare tazyıktan iyidir,
(*Esedî*)

Silâhşur = silâha özenen, meşk ve idman eden, silâh karıştıran. Karıştırmak mevkiinde şûrânîden de kullanılır.

هزار توبت اگر خاطرم بشورانی
ازین طرفکه منم همچنان صفائی هست
سعدی

Eğer bin kere hatırımı teşviş etsen benim tarafımda evvelki gibi bir saffet mevcuttur.
(*Sa'dî*)

سُوزْبا (**şûrbâ**) = Çorba. Şûr = tuzlu ba=aş mânasına geldiğinden tuzlu aş demektir,

سُورِش (**şûriş**) = Karışıklık, perişanlık, kavga.

پای بیگانه درمیان آمد
شورش تازه درجهان آمد
نظامی

Yabancının ayağı ortaya geldi. Dünyada yeni bir karışıklık zuhur etti.
(*Nizâmî*)

سُورَه گَزْ، سُوزْگَزْ (**şûrgez, şûregez**) = Ilgın ağacı nev'inden ak ılgın.

سُورَم (**şûrem**) = Dağ.

چو برداری میان شورم آواز
من آواز ترا پاسخ دهد باز
فخرگرگانی

Dağ arasında bağırırsan; dağ, sesinin tıpkısını geri çevirir.
(*Fehri Gurgânî*)

سُورُومُوز (**şûrumûr**) = Uğursuz, meymenetsiz § Zayıf ve âciz mûr kelimesi şûrun mühmelidir. Şûr = uğursuz; mûr = karınca mânasına geldiğinden mecmuu; bir kimseyi kudretsiz, zayıf ve hakîr göstermek istenildiği zaman söylenir.

شور ومورند حسودات ولیکن گه لاف
شار مارند که بایکدگر آمیخته اند
خاقانی

Sana hasededenler uğursuz ve hakir şeylerdir; fakat öğündükleri zaman birbirine giren büyük yılanlara benzerler.
(*Hâkânî*)

§ Kavga, kargaşa, niza' ve mücadele.

همه ساله باخلق درشور ومورم
زبهر دو طامات وژاژ مزخرف
خاقانی

Saçma sapan yaldızlı iki söz için bütün yıl halk ile mücadele etmekteyim.
(*Hâkânî*)

سُورَه (**şûre**) = Tuzlu şey § Çorak yer.

زمین شوره سنبل برنیارد
سعدی

Çorak yer sümbül bitirmez.
(*Sa'dî*)

§ Küherçile. Muarrebi شورج dir.

شَوْرَه (**şevre**)=Mahcupluk, utanma.

شُورِيدَن (**şūrīden**) = Karışmak, şamata ve gürültü etmek Öteki mânaları için شور (*ba.*).

زشوریدن بانگ چون رستخیز
بوحش بیابان در آمد گریز
نظامی

Kıyamet günü gibi ses gürültüsünden yaban adamının kaçacağı geldi.

(*Niẓāmi*)

شُورِيده (**şūrīde**) = Dağınık, perişan; Şūrīde dil=âşık, muhaffefi olarak da kullanılır.

تنم می بلرزد چو باد آورم
مناجات شوریدهٔ درحرم
سعدی

Bir âşıkın Haremi şerifteki münacatını hatırladıkça vücudum titriyor.

(*Sa'di*)

شُورِيز (**şūrīz**) = Ekin için hazırlanmış tarla § Ekinci.

شَوِيش (**şeviş**) = Asma çubuğu.

شُوسْتَر (**şūşter**) = İran'ın Hozistan eyaletinde bir şehir. Tahfif ile şuşter=şūş de denir. Muarrebi شستر dir.

شُوشَك (**şūşek**) = Dört telli saz.

گهی رباب زنی گاه بربط وگه چنگ
گهی چغانه وطنبور وشوشك وعنقا
فرخی

Kâh kemançe, kâh ud, kâh çeng kâh çegane, kâh tambur, kâh dört telli, kâh santur çalarsın.

(*Ferraḫi*)

§ Çil kuşu.

شُوشِمِير (**şūşmīz**) = Hararet verici baharattan kakulenin küçük nev'i,

شُوشُو (**şūşū**) = Darı.

شُوشَه (**şūşe**) = Altın ve gümüş sübekesi, çubuğu=selâk=şumş.

شدش موی کافوری از اشك پر
چو برشوشهٔ سیم خوشاب در
اسدی

Onun ak sakalı gümüş çubuk üzerindeki iyi inci gibi göz yaşından doldu.

(*Esedi*)

= شفشه (*ba.*) kum yığını, mezar taşı gibi her uzunlama olan şey.

درشوشهٔ تربتش بصد رنج
پیچید چومار گنج برگنج
نظامی

Onun türbesinin taşı başında define üzerindeki define yılanı gibi yüz meşakkatle kıvrandı.

(*Niẓāmi*)

نهی دست برشوشهٔ خاك من
بیاد آری از گوهر پاك من
نظامی

Benim toprağımın taşına elini koyar, benim temiz cevherimi hatırlarsın.

(*Niẓāmī*)

Şehitlerin mezarına konulan nişan, belirti.

شوغ (şūġ) = Şuh (*ba.*).

شوغا ، شوكا (şevġâ, şevkâ) = Mandıra = şebğâ.

چو گرگ دزد گیرد قصد شوغا
شبان اندر شبان افتد بهوغا
لطیفی

Hırsız kurt mandıraya girerse çoban çobanla kavgaya başlar.

(*Leṭīfī*)

شوك (şūk) = Zend lûgatinde pazar. Arapça سوق dan alınmıştır.

شوكران (şevkerân) = Baldıran denilen bitki.

شوكل (şūkèl) = İğ ağırşağı. Şükek de denir.

شوكه (şūke) = Kuyumcu kalıbı.

شول (şūl) = Bilme, görme, bilerek, görerek mânalarınadır. Şūlîden = dağılmak, perişan olmak, karışmak, hayrette kalmak, âciz olmak mânalarından emir. Şūlîden bilmek ve görmek mânalarına (Nāṣırī) ile (Burhān) dan başka lûgatlerde görülemediği halde bilme ve görme mânalarına kullanılması garip görünür § İran göçebelerinden bir oymak.

شولان (şevlân) = Kement, ucu ilmekli ip.

شولك (şūlek) = Süratli giden at § İsfendiyar'ın atının adı.

برآورد پر شولك تیز پای
خروشان وجوشان برآمد زجای
خواجو

Çabuk yürüyüşlü şülek kanatlandı, cuş ve huruşa gelerek yerinden sıçradı.

(*Ḫuvācū*)

شولمن (şūlmen) = Zend lûgatinde cehennem.

شوله (şevle) = Çöplük, gübrelik § Ayın menazillerinden biri § Bir elbiselik parça § Yıldız akması.

شوليدن (şūlīden) Perişan olmak, endişeye düşmek, hayret etmek âciz kalmak.

شومارمند (şūmârmend) = Ağıtcı : ölüye ağlıyan (zend lûgatidir).

شوم (şūm) = Uğursuz, meymenetsiz.

سومیز (şūmīz) = Sürülmüş, nadas olmuş tarla § Ekinci, ekincilik, tahfif ile şūmiz, şumiz de derler. Şūmizîden = Şūmiz kerden = tarlayı sürmek.

سوند (şevend) = Sebep, illet ve her şeyin maddesi. Cem'i şevendân = sebepler, illetler.

سوندا (şevendâ) = İşitici, dinleyici = شنوا şinevâ, şinevende.

سونیز (şūnīz) = Çörekotu.

شوهر (şevher) = Koca, zevç.

بد بنسان گرامیترین گوهری
سپر دم بنامیترین شوهری
نظامی

Böyle kıymetli bir cevheri pek ünlü bir zevce tevdi ettim.
(*Nizāmî*)

دخترانی که بکرفکرمنند
هریکی را بشوهری دادم
آنکه کابین نبود عنین بود
زوگرفتم بدیگری دادم
بنائی

Bikri fikrim olan kızların her birini bir kocaya verdim. Ağırlık vermiyeni innin sayarak ondan aldım başkasına verdim.
(*Binābî*)

نه لایق بود عشق بردلبری
که هر بامدادش بود شوهری
سعدی

Her sabah başka bir kocası olan dilbere gönül vermek lâyık değildir.
(*Sa'dî*)

سوی (şevī) = Şuden = olmak, gitmek mastarından muzari muhatap.

هرگز ای خام آدمی نشوی
سعدی

Ey çiğ! Hiçbir vakit adam olmazsın.
(*Sa'dî*)

سوی (şūy) = Yıka: şüsten = yıkamak tan (*Emir, isfa, muḫ. vas.*).

بشوی روی سیاهم بآب احسانت
که تیرگی برد از چهرهٔ شب دیجور
عرفی

Kara yüzümü ihsanın suyu ile yıka ki karanlık gecenin çehresinden zulmeti götürsün.
('*Urfî*)

§ Zevç.

بزارید وقت زنی پیش شوی
که دیگر خرنان زبقال کوی
سعدی

Bir kadın, kocasının önünde, mahalle bakkalından ekmek alma diye zari zari ağladı.
(*Sa'dî*)

§ Ahar, haşıl. Şūymâl = ahar sürücü آمار (*ba.*) § Gömlek.

سه (şeh) = شاه (*ba.*).
شهباز (şehbâz) = Büyük ve iri doğan.

شهپر ، شهبال (şehbâl, şehper) = Büyük kanad, kuş kanadının büyük yelekleri, en uzun tüyleri.

صرفرو ناورد بشهبازی
درهوای توگر پرد مگسی
ناصری

Eğer bir sinek sana sevgi iştiyakıyle uçarsa büyük bir doğana boyun eğmez.

(*Nāṣırī*)

§ Tok.

از برای آنکه تاشاهین شهوت شه کنی
سینهٔ صد صعوهٔ بیچاره را بریان مکن
سنائی

Şehvet şahinini doyurmak için yüz tane biçare sa'venin göğsünü püryan etme. صعوه = *kuyruksalan kuşu.*

(*Sen'āl*)

§ Nehi ve men'.

شه دوپاس (şehi dupâs) = Hazreti Peygamber (صلعم) e işarettir § Hazreti Âdem § (*k.*) Güneş § (*k.*) Gönül.

شهروا (şehrevâ) = Zalim padişahlardan birinin memleketinde zorla tedavül ettirdiği mağşuş para.

بزرك زادهٔ نادان بشهروا ماند
که در دیار غریبش هیچ نستانند
سعدی

Cahil olan büyük adam evlâdı kalp akçaya benzer ki onu gurbet diyarında hiçbir şeye almazlar o, bir para etmez.

(*Sa'dī*)

شهسوار (şehsuvâr) = شاهسوار ve شاهوار (*ba.*).

شَهْرْآرَای (**şehr ārây**) = Şehir donanması = şehrâyin § Şehri donatan, süsliyen.

زپهر شاه شهر آرای سازند
جهانرا خلد جان افزای سازند
عطار

Padişah için donanma tertib ederler. Dünyayı can artıcı cennet yaparlar.

(*Aṭṭār*)

شهرآشوب (şehrāşūb) = Güzelliğine meftun etmek suretiyle şehri birbirine düşüren mânasına medhe delâlet ettiği gibi şehirde fesat çıkaran mânasına, zemme de delâlet eder.

شهربان (şehrban) = Şehrin büyüğü, âmir ve muhafızı. Şehryâr da derler. Kahraman شهربان Muarrebidir (Nāṣırī).

شهربند (şehrbend) = Hisar ve şehrin etrafına çekilen duvar mânasınadır. شهرپناه şehrpenâh da derler § Hapishane. Mahpus mânasına da gelir.

شهر بی‌دروازه (şehri bîdervâze) = (*k.*) Girip çıkmasında bir mâni olmıyan yer ve şehir.

شهر روا (şehr revâ) = Her memlekette geçen akça.

نقرهٔ ما اگرچه شهر رواست
پیش نقاد رأی او شده‌رد
شرف‌الدین اصفهانی

Bizim gümüşümüz her ne kadar rayiç ise de onun iyiyi kötüden ayırdeden reyi yanında geçmez olmuştur.

(*Şerefüddini Işfehānī*)

Karşılığı (شهروا) dır (*ba.*).

شهرستان (şehristân) = Memleket

etrafına çepçevre çevrilen hisar. İran'a bağlı birkaç şehrin de adıdır.

شَهرآزاد **(şehr āzâd)** = İranda bir şehir: Erdşîr ibni Şîrûye o memleketin padişahını zehirleyip öldürerek memleketini zaptetmiştir = شهر آزادیه şehr azadiye.

شَهربانو **(şehrbânū)** = Sâsânîlerin son padişahı Yezdicerd'in kızı, Hazreti Hüseyin'in zevcesidir. ʿAliyyibni Ḥüseyn bundan dünyaya gelmiştir. Şehrbânûye de derler.

گلهٔ شهربانو از عمرست
خاقانی

Şehrbanu'nun şikâyeti Hazreti Ömer'dendir.
(*Ḫâḳânî*)

شَهرناز **(şehrnâz)** = Cemşîd şahın hemşiresi.

شَهرود **(şehrūd)** = Büyük ırmak hususiyle Ḫusrevi Perviz'in bu adla anılan bir ırmağın kenarında kurdurduğu şehir.

حلاوتهای شیرین شکر خند
نی شهرود را کرده نی قند
نظامی

Tatlı gülüşle Şîrîn'in tatlılıkları Şehrūd nehri kenarındaki sazları şeker kamışı yapmış.
(*Niẓâmî*)

§ Eğlenti ve savaşta Hıristiyanların çaldıkları musikâr gibi bir çalgı. ʿAşım Efendi trampete dedikleri boru demiştir.

چو زنگی درآمد بزنگانه رود
زشهرود رومی برآمد سرود
نظامی

زنگانه (*ba.*).

بلبل خوش نغمه گه شهرود گه عنقا زند
سنائی

Hoş nağmeli bülbül kâh şehrud kâh anka makamını terennüm eder.
(*Senâ'î*)

Anka = bir makam § Sazın kalın teli.

شَهروزه **(şehrūze)** = Şehrin her gün mahallelerinin birinde dolaşıp dilenen haris dilenci.

شاهیم نه شهروزه لعلیم نه بهروزه
مولانا

Şahız, haris dilenci değil; lâ'liz rengi parlak; değersiz gök sırça değil.
(*Mevlânâ*)

شَهریار **(şehriyâr)** = Asrının en büyük padişahı.

ازتنگ ما چو میرود ازشهر، یارما
ما میرویم تانرود شهریار ما
شجاع

Bizim sevgilimiz mademki bizden ar ettiğinden şehirden gidiyor, biz gidelim; tek bizim şehriyarımız gitmesin.
(*Şücâ'*)

شَهریور **(şehrîver)** = Şemsî yılın

altıncı ayı § Her şemsî ayın dördüncü günü = şehrîvergân.

شهریارا خرمی کن کاول شهریورست
بادلارای که باهر شادیٔ اندر خورست
قطران

Ey şehriyar! Şehriverin başlangıcında, her türlü sevince şayan olan bir güzele nail olduğundan dolayı sevin.
(*Ketrān*)

(V) siz (şehrîr) de denir.

بشهریرت سهیل آمد پدیدار
همی تابید همچون چهرهٔ یار
وصاف

Sana şehriveri ayında Süheyl yıldızı göründü, sevgilinin yüzü gibi parıl parıl parıldıyordu.
(*Vessāf*)

چو دو روز شهریر آمد بشهر
زشادی همه شهر را داد بهر
لبیبی

Ayın dördüncü günü şehre geldi. Bütün şehri meserretten behredar etti.
(*Lebîbî*)

O ay ve gündeki işleri görmeye memur sayılan melek.

زشهریورت باد فتح وظفر
بزرگی وتخت وکلاه وکمر
فردوسی

Meleğin yardımiyle fetih ve zafere ve büyüklüğe taht, taç ve kemere muvaffak ol.
(*Firdevsî*)

ابان[1] (*ba.*).

شَهْرِیده (şehrîde) = Dağılmış, perişan.

شَهْلان (şehlân) = Meşhur bir dağ

ولی بچشم فرومایگان جاه طلب
چنان بزرگ که همسنگ کوه شهلانم
عندلیب

Fakat mevki istiyen furumayelerin nazarında öyle büyüğüm ki Şehlân dağı ile müsaviyim.
(*'Andelîb*)

زاختران هدی او چوآفتاب آمد
زرا سخان علوم اوچوکوه شهلان بود
شرف

O, hidayet yıldızlarının güneşi gibidir. O, bilgileri temelleşenlere nispetle Şehlân dağıdır.
(*Şeref*)

§ Bu kelime Kamusta تهلان tehlân şeklindedir ki doğrusu da odur (Reşîdî).

شَهْلَنگ (şehleng) = İp bükücü = resentâb. Burhān tercümesinde muytab ile tefsir sehivdir.

شَهْله (şehle) = Yağlı et.

شَهْناز (şehnâz) = Musikinin müştemel olduğu, altı avazeden biri سلمك (*ba.*).

شَهْند (şehend) = İyilik, sağlık.

شَهْنشاه (şehenşâh) = Şahenşah (*muḫ.*) padişahlar padişahı. Muhaffefi şehenşehtir. شاهنشاه (*ba.*).

شهنشاه فلك (şehenşâhi felek)=(*k.*) Güneş.

شَهَنگانه (şehengâne) = Dolu = tegreg.

شَهی (şehī) = Padişahlık.

بیزار گردند ازشهی شاهان اگر بوئی برند
زان بادهاکه عاشقان درمجلس جانان خورند
مولانا

Padişahlar, âşıkların canan meclisinde içtikleri şarabın kokusunu duysalar padişahlıktan bîzar olurlar.

(*Mevlānā*)

Âhırında (y) nin nispet ve mastariyet olmasına nazaran şahın öteki mânalariyle mütenasip mânalar ifade eder.

شَهین (şehīn) = Padişaha mensup demektir.
Zengân şehri, şimdi Muarrebi olan زنجان ile mâruf.

شِیار (şiyâr) = Sürülmüş, nadas olmuş yer = şetyâr, şedyâr.

Kalemi tavsifte:

توك آن هنگام رفتن بادرا تلقین كند
سیران اسبی‌كه خاك ازنعل او گردد شیار
ازرقی

Onun (kalem) ucu harekete geldiği zaman rüzgâra o atın seyrini telkin eder ki toprak, nalından nadas edilmiş olur.

(*Ezreḳi*)

§ Tohum saçmak için yeri kazmak.

از بسكه بدسكال تو از دیده خون فشاند
پنداشت روزگار كه عزم شیار كرد
شمس طبسی

Hasmın gözünden o kadar kon saçtı ki zaman ziraate niyet etti sandı.

(*Şemsi Ṭebesī*)

شِیاریدَن (şiyârīden)=Tarlayı sürmek, nadas etmek, ekin ekmek.

شِیان (şiyân) = Mükâfat ve mücazat.

بر او تازه شد كینهٔ سالیان
بكردندش از هر چه كرد او شیان
ابوشكور

Ona yıllarca olan kin tazelendi, her ne yaptıysa onun cezasını verdiler.

(*Ebū Şekūr*)

شاها هر آنكه اینجا تخم امل بكاشت
آنجازگردگار بیابد همی شیان
عنصری

Şahım! Her kim burada emel tohumunu ektiyse orada Allahtan mükâfat ve mücazatını bulur.

(*'Unṣurī*)

شِیانی (şiyânī) = Onda üçü mağşuş para = deh heft.

پیش ازین از ملوك اهل سماحت
داده اند اچهای زیف شیانی
شه مرصع دهد همیشه بكردم
كمر خسروی وتاج كیانی
فخری

Evvelki padişahlardan cömert olanlar karışık ve mağşuş pa-

ralar ihsan etmişler; Şah İshak, şahlara mahsus kemeri ve keylere mahsus tacı halka daima murassa olarak verir.

(*Fehrî*)

شیب (**şîb**) = İniş. Mukabili firaz ve balâdır.

فراز وشیب این راهست بسیار
اگر مرد رهی خضری بدست آر
ناصرالدین

Bu yolun yokuş ve inişi çoktur. Bu yolun adamı isen bir Hızır ele geçir.

(*Nâşıruddin*)

§ Çok yağmur yağdıktan sonra insanların gidip gelmelerinden eğri büğrü olup güneşin hararetiyle kuruyan ve üzerinden geçmekte güçlük çekilen yer.

پند پذیر وچو کره زگل سخت مرم
جاهل از پند حکیمان رمد وکره زشهب
ناصر

Öğüt kabul et ve tay gibi kurumuş çamurdan ürkme; cahil, hakîmlerin öğüdünden; tay, eğri büğrü yoldan ürker.

(*Nâşır*)

§ Kamçı turası.

مرا شهنشه وحدت زدامگاه خرد
بشیب مقرعه دعوت کندکه زودبیا
خاقانی

Vahdet şehenşahı, beni akıl tuzağından çabuk gel diye kamçı turasiyle davet eder.

(*Hâkânî*)

§ Şaşkın, hayran, muztarip, perişan.

زمانی ازوصبر کردن نیارم
بشیم گر اورا نبینم زمانی
فرخی

Bir zaman ondan sabre muktedir değilim. Eğer onu bir zaman görmezsem muztarip olurum.

(*Ferruhî*)

Bu mânada tip ile müteradiftir. شیبان (**şîbân**) = Muztarip ve lerzan: şîbîden= muztarip ve perişan olmak, titremekten sıfatı müşebbehe.

چو از خنجر روز بگر بخت شب
همی رفت شیبان دل وخشك لب
فردوسی

Gece; gündüzün hançerinden kaçarken gönlü muztarip, dudağı kurumuş gidiyordu.

(*Firdevsî*)

شیبوبالا (**şîbu bâlâ**) = Yer gök.

بقدرت نگهدار بالا وشیب
خداوند دیوان روز حسیب
سعدی

Kudretle göğü ve yeri koruyucu hesap günü divanının başkanı.

(*Sa'dî*)

§ Yalan gerçek § Sıcak soğuk.
شیبوتیب (**şîbu tîb**)=Muztarip ve perişan, medhuş ve mütehayyir.
شیبیدن (**şîbîden**) = Muztarip ve perişan, medhuş ve mütehayyir olmak, titremek شیب وشیبان (*ba.*).

شیبا (**şîbâ**) = Engerek yılanı.

سردیوار آن پرمار شیبا
جهان از زخم آنها ناشکیبا
فخرگرگانی

Onun duvarının tepesi engerek yılaniyle dolu. Dünya onların darbesine sabır ve tahammül edemiyor.

(*Fehri Gargānī*)

§ Deli (Nāşırī).

شیب پالا (şīb pâlâ) = Süzgeç.

زبارگاه تو خورشید چیست مشعلهٔ
زمطبخ تو فلك چیست شیب پالائی
شرف‌الدین

Senin bargâhına nispet güneş nedir? Bir meşale. Senin matbahına nispeten felek nedir? Bir süzgü.

(*Şerefiddīn*)

شیب و فراز (şībufirâz) = İniş yokuş.

هم فراز وشیب این ره دیدهٔ
هم پسی گرد جهان گر دیدهٔ
عطار

Bu yolun hem iniş hem yokuşunu görmüşsün; hem cihanın etrafında çok dolaşmışsın.

(*Aṭṭār*)

شیپور (şeypūr) = Savaş borusu= nefir. Büyüğüne kurenay denir.

زفریاد شیپور وآواز کوس ·
بدید آمد از سرخ گل، سندروس
نظامی

Savaş borusunun feryadından ve kös sesinden kırmızı gülden sandalus zuhur etti: korkudan kırmızı gülün rengi sarardı.

(*Niẓāmī*)

شید (şeyd) = Riya.

سوی مسجد آورده دکان شید
که درخانه کمتر توان کرد صید
سعدی

Riya dükkânını meşcit tarafına getirmiş: riyakârlığını camide gösteriyor; çünkü evde daha az avlanabilir.

(*Sa'di*)

شید (şīd) = Güneş, nur, aydınlık.

بدو گفت زاب‌وکه تابنده شید
برآید یکی پرده بینم سفید
فردوسی

Ona, parlak güneşin çıktığı taraftan beyaz bir perde görüyorum, dedi.

(*Firdevsī*)

شید اسپهبد (şīd ispehped) = Hazreti Cibril (*Ar.*) روح‌القدس.

شید اهرمن (şīd ehremen) = Şeytanın nuru demektir ki onun insanları aldatmasından ibarettir. § Uygunsuz hayallerden kinaye de olur.

شیدان شید (şīdân şīd) = Nurülenvar. Şidi nâb=nuri mahz. Şidi rīzân = nuri feyyaz.

شیده (şīde) = Şīd § Efrasyab'ın oğlu § Behram Gur için heft manzar adiyle yedi nevi bina yapan bir mühendistir. Behram da mükâfat olarak mukataa [*] tarikiyle Amul şehrini vermişti.

شیدا (şeydâ)=Aşk saikasiyle beyni karışan kimse, divane.

چنان سرمست وشیدایم‌که پا از سرنمی دانم
لعمة‌الله

[*] Muayyen bir vergi karşılığı olarak birine verilen mal.

Öyle mest ve şeydayım ki başımı ayağımdan fark etmiyorum.
(*Ni'metullâh*)

شیداب (**şîdâb**) = Toprağa tapan bir filozof. Ona göre, Vacibülvücut topraktan ibaret imiş. Toprağın yübusetinden ateş, ateşten yıldızlar, gökler, toprağın soğukluğundan su, suyun rütubetinden hava husule gelmiş. Bu dördü birleşince anasırı arbaa teşekkül etmiş. Ona uyanlara şîdâbiyân derler. Dahhak'ın son zamanlarında türemiştir.

شیدان (**şîdân**) = Yemek sofrası.

شیدرنگ (**şîdreng**) = Tabiata Vacibülvücut diyen ve mevcudatı nebatata benzeten bilgin ve savaşçı bir filozof ki Dahhak zamanında zuhur etmiştir.

شیدوش (**şîdûş**) = Güderz'in oğlu ve Gîv'in kardeşi.

شیذر (**şîzer**) = Cenabı Hakkın isimlerindendir.

شیر (**şîr**) = Meçhul, yani* imaleli (y) ile aslan [*].

شیر عشقش چو پنجه بگشاید
عقل را طفل شیر خواره کند
عطار

Onun aslana benziyen aşkı pençesini açarsa aklı süt emen çocuk mevkiine koyar.
(*'Aṭṭâr*)

§ Mâruf, yani sarih (y) ile süt.

کاربا کانرا قیاس از خود مگیر
ورنماید در نوشتن شیر شیر
مولانا

Temizleri kendinden kıyas etme. Her ne kadar yazıda (şir) süt (şir) aslana benzese de.
(*Mevlânâ*)

سگ باخرگوش صلح کرده
آهو بره شیر شیر خورده
نظامی

Köpek tavşanla sulh etmiş, ceylan yavrusu aslanın südünü içmiş [**].
(*Niẓâmî*)

شیرالبشر (şîrulbeşer) = Hazreti Peygamber (صلعم) e işarettir. Biri Farsça öbürü Arapça olan iki kelimenin Arapça kaidesi üzerine izafeti gariptir.

شیران پولاد خای (şîrân pûlâd ḫây) = (*k.*) Seçî cengâverler ve kuvvetli atlar.

شیراندار (şîrendâz) = Südü gür olan meme.

شیراوژن (şîr evjen) = Şîr efken (k.) bahadır.

شیربا (şîrbâ)=Sütlaç=şîr pirinç.

[*] Çok kuvvetli ve bazı huyları güzel olduğundan yırtıcı hayvanların padişahı sayılmıştır.

[**] Şimdiki İran edibleriyle lûgatçileri yai mârufe, yai meçhule tâbirleriyle telâffuz suretlerini ortadan kaldırmışlardır.

شیر بریده (şîri burîde) = kesilmiş süt.

شیر خام خوردن (şîri ḫâm ḫûrden) = (*k.*) Gafil olmak ve olmıyacak tamaha düşmek.

شیر دل (şîr dil) = (*k.*) Yürekli, cesur.

باهمه شیردلی زآهوی وحشی لنگهیت
دارم آن وحشت کاهوبره ازحملهٔ شیر
یضا

Bu kadar aslan yürekli olmakla beraber ürkek bakışlı gözünden ahu yavrusunun aslan hamlesinden korktuğu gibi korkarım.
(*Yeğmā*)

شه ازمردیٔ آن سوار دلیر
کان برد کان شیر دل بود شیر
نظامی

Padişah o bahadır süvarinin mertliğinden dolayı o aslan yürekliyi aslan sandı.
(*Niẓāmî*)

شیرزج (şîrzec) = Yarasa kuşunun südü.

شیرزده (şîrzede) = Süt hırası olan çocuk.

شیر زن (şîr zen) = (*k.*) Cesaretli kadın.

منم شیرزن گر تویی شیر مرد
چه ماده چه نر شیر روز نبرد
نظامی

Sen erkek aslan isen ben dişi aslanım; harb günü erkek aslanla dişinin ne farkı var.
(*Niẓāmî*)

شیر زن عشوهٔ دوبه نخرید
جامی

Aslan kadın tilki işvesini kabul etmedi.
(*Cāmî*)

شیر سپهر (şîri sipihr) = Eset burcu.

شیر سوار (şîr suvâr) = (*k.*) Eset burcunda olması itibariyle güneş.

شیرسیستان (şîri sîstân) = (*k.*) Rustem سیستان (*ba.*).

شیر شادروان (şîri şâdırvân) = Büyük perde ve çadırlarda tasvir olunan aslan sureti.

شیر شرزه (şîri şerze) = Sırtarıcı, hışımlı aslan. Şiri şerze'i ġâb (*k.*) = Hazreti Ali (رض).

شیرطاق (şîr ṭâḳî) = (*k.*) Korkak ve yüreksiz, mağrur kimse. Lisanımızda gemi aslanı tâbir olunur. Ṭâḳ kemer mânasına olup bazı binaların cephelerine dondurma, yahut oyma suretiyle yapılan aslan heykeli demek olur. Tek ve misli olmıyan (جارعجم).

شیر گردون (şîr gerdûn) = Eset burcu.

شیر گیر (şîr gîr) = Çakırkeyf, az sarhoş: Behram bir gün kale kapısı civarında av avlarken, yerde yatmış ve karga gözünü oymaya başlamış bir adama raslamış. Sebebini inceleyince adamın ölü değil kendini kaybedecek derecede sarhoş olduğu tahakkuk ettiğinden şarap içmeyi menetmiştir. Halk, bir müddet gizli içmişler, o sırada bir ayakkabıcı evlenmek istediği gece, utancını gidermek maksadiyle gizlice birkaç kadeh içmiş, evin dışında duyulan bir gürültü üzerine kapıya çıkan yeni evli zinciri koparmış bir aslanla karşılaş-

mış ve şarabın verdiği neşve ile aslanın üstüne yürüyerek kulaktozuna birkaç yumruk vurup kulaklarından yakalamış, o sırada yetişen aslanhane memurlarına teslîm etmiştir. Padişah ertesi gün huzuruna çıkarılan ayakkabıcıdan bu masalı dinleyince; karga, gözünü oyacak kadar değil ama çakırkeyf olacak derecede şarap içilmesine müsaade etmiştir.

بلبلانرا مست گردان مطربانرا شیرگیر
تاکه درسازند باهم نغمهٔ داود وا
مولانا

Hep birlikte Davud nağmesini terennüm etmeleri için bülbülleri mest et, mutribleri çakırkeyf

(*Mevlânâ*)

زمستی کرد باشیری دلیری
که نام مستی آمد شیرگیری
نظامی

Çakırkeyf olduğu için aslana karşı cesaret gösterdi, çünkü şirigir çakırkeyf olana derler.

(*Nizâmî*)

§ Melikî ayların yirmi sekizinci günü.

شیر مرغ şîrmurġ) = Yarasa südü = şîrşeḫ. Yarasadan maada kuşların südü olmadığından şîr murġ = kuş südü yani muhaldeden kinayedir.

شیرابه (**şîrâbe**) = Haşhaş.

شیراز (**şîrâz**) = İranın en büyük şehirlerinden biri.

زنهار زشیراز گشایش مطلب
کز زیرگره دارد وازبالابند
شاعر

Sakın Şiraz'dan küşayiş arama; çünkü altında «Girih» üstünde «Bend» vardır.

(*Şâ'ir*)

عضدالدوله Adududdevle'nin bendi Şiraz'ın üst tarafında ve «Girih» köyü alt cihetinde imiş § Bir nevi katık ve reçel.

شیرِ بحشیر (**şîr beḥşîr**) = Hindistandan getirilen siyah renkli tıbbî bir kök. Türkçesi serkele.

شیربها (**şîrbehâ**) = Damat tarafından gelinin evine gönderilen ağırlık.

دخترش این مرغ باآن مرغ داد
شیربها خواهد ازو بامداد
نظامی

Bu kuş o kuşa kızını verdi. Sabahleyin ondan ağırlık istiyor.

(*Nizâmî*)

Bu para, gelinin anasına verildiği için sanki onun kızma emzirdiği südün kıymetidir (Nâşirî).

شیرِ جامه (**şîrcâme**) = Meme § Süt sağılacak kab, külek : yoğurt, bal ve o gibileri koymaya mahsus kulplu tahta kova.

شیرخشك ، شیرخشت (**şîrḫuşt, şîrḫuşk**) — Bir nevi söğüt ağacı üzerine çiy gibi yağan kudret helvası nev'inden bir şey.

گر مزاج تو بود سخت ودرشت
بامدادی چند بخور شیرخشت
یوسف طبیبی

Eğer mizacında peklik olursa sabahleyin biraz şirhuşt ye,
(Yūsufı Ṭebîbî)

شیردَاغ (şîrdâğ)=Önü açık mintan.

شیردَن (şîrden) = Geviş getiren hayvanların ikinci midesi.

شیرزا (şîrzâ) = Buzidan denilen, parmaktan uzunca katı bir kök. Buna tilki hayası, semizlik diyenler de vardır. Kadınlar semirmek ve emzikliler sütlerini çoğaltmak için pirinç unu ve koyun südiyle yapılan helvasını yerlermiş.

شیرزَنه (şîrzene) = Yağ çıkarılan yayık (*Ar.*) مخض.

شیرزَه (şîrze) = Güç, kuvvet.

شیرشَنجَرف گون (şîri şencerfgūn) = Lâ'l renkli şarap.

شیرکُنجشك (şîrkuncişk)= Köçken denilen kerkes nev'inden bir kuştur ki serçe avladığı için şîri kuncişk denilmiştir (*Ar.*) صرد.

شیرگیا (şîrgiyâ) = Sütleğen otu.

شیرلُعاب (şîr luʿâb) = Bal.

شیرماهی (şîr mâhî) = Eti beyaz, çok tatlı, küçük pullu bir nevi balık; kaya balığı diye tarif etmişler. Kılıç, bıçak sapı yapılan beyaz ve parlak kemiğe de derler (Nāşırî) [*].

شیرمَرد (şîr merd)= Bahadır, yiğit, mücahit.

بدان شیرمردان در آویختند
بدندان وچنگال خون ریختند
مولانا

O yiğit adamlara sarıldılar. Diş ve pençe ile kan döktüler.
(Mevlânā)

شیرمَگَس (şîr meges) = Örümcek.

شیروشلیم (şîrū şilîm) = Kudüs şehri.

شیرُونَه (şîrūne)=Çocukların başlarında ve yüzlerinde çıkan küçük sivilce شریگ (*bk.*).

شیرُویَه، شیرُوی (şîrūy, şîrūye) = Husrevi Perviz'i öldüren oğlunun adı.

شیرَه (şîre)=Şıra dediğimiz üzüm suyu § Şeker şerbeti § Kayna-

[*] Fildişi gibi mutebber olan bir nevi balık kemiği olacak.

tılarak kıvama gelmiş üzüm ve hurma şurubu § Her türlü meyva ve tohum usaresi (özsu) § Benk ile karıştırılmış boza § Susam yağı § Ayaklı, dörtköşe sofra masası.

شیرین (şīrīn) = Tatlı.

باین همه شیرینی ولطفست نی قند
پیشت زتحیر سرانگشت گزیده
شاهی

Şekerkamışı bu kadar tatlı ve lâtif iken senin huzurunda hayretinden parmağının ucunu ısırmış.

(*Şāhi*)

§ Ferhād'ın sevgilisi.

من آن نیم که زحلوا عنان بگردانم
که ترک صحبت شیرین نه کار فرهادست
إسحق اطعمه

Ben helvadan yüz çevirecek adam değilim; çünkü Şîrin'in sohbetini terk etmek Ferhad'ın işine gelmez.

(*Bushek Ef'eme*)

شیرین کار (şīrīnkâr) = Zarif, gönül alıcı hareketlerde bulunan, lâtif güzel sözler söyliyen kişi.

شیرینه ، شیرینک (şīrīnek, şīrīne) = Çocukların başlarında ve yüzlerinde çıkan ve suluca tâbir olunan sivilce. Şîrînek (Şîrîn) in küçültülmüşü olduğu gibi (şîrîne) yayık mânasına da gelir.

شیز (şīz) = Abanoz ağacı § Ok yayı.

چو باتیغ نزدیك شد ریویز
یزه برکشید آن خمانیده شیز
فردوسی

«Riv» de kılıçla yaklaşınca o eğrilmiş olan yayını kirişe geçirdi.

(*Firdevsi*)

شیشك ، شیشاك (şīşāk, şīşek) = Bir yaşına varmış kuzu. (Nāşırī) altı aylık demiştir.

گرك اغلب آنگهی گیرا بود
کزرمه شیشك بخود نهارود
مولانا

Kurt kuzuyu çok defa sürüden ayrı gittiği zaman kapar.

(*Mevlānā*)

Şişek (ş) nin esresiyle çil kuşu mânasınadır, ona şişū, şūşek de derler.

این شیشککان شاد ازین سنگ بدان سنگ
پوینده ومانند بران پیك دوانرا
سنائی

Bu çil kuşçağazları sevinçle bu taştan o taşa sekiyor ve çok koşan postacıya benziyorlar.

(*Senā'i*)

شیشله (şīşele) = Gevşek, kuvvetsiz, hareketten kalmış el ve ayak. شیك şīk de denir.

چون برافروزی رخ ازباده کله‌سازی یله
دستهایم شیك گردد پایهایم شیشله
بلعمی

Yüzünü şaraptan parlatıp serpuşunu eğince ellerim ve ayaklarımın dermanı kalmaz.

(*Bel'ami*)

شیشم (şîşum) = Santur denilen saz ve bir makam.

بگیر بادهٔ رنگین ونوش کن بصواب
بیانگ شیشم وبانگ افسر سکزی
منوچهری

Tatlı şarabı tut, santur ve efseri sigzi sadasiyle iç.

(*Minüçihrî*)

افسر سکزی (*ba.*).

شیشه (şîşe) = Şişe.

دل شوشه وچشمان تو هرگوشه پرندش
مستند مبادا که بناگه شکنندش
باطلی

چشم (*ba.*).

صبغ کجا داند حال کباب
شیشه چه آگاه زبوی گلاب
دهلوی

Şiş, kebabın halini ne bilir; şişenin gül suyundan ne haberi var.

(*Dehlevî*)

شیشه‌باز (şîşebâz) = Hilebaz, dubaracı § Güneş § İçi su yahut gül suyu dolu sürahiyi başına koyarak dökmeden rakseden oyuncu. Hokkabaz mânasına da gelir.

شیشه‌جان (şîşecân) = Yüreği yufka, nazik mizaçlı.

هر شیشه جان خزینهٔ اسرار عشق نیست
ناموس شیشه ایست که دربار عشق نیست
صائب

Her yufka yürekli aşk esrarının hazinesi değildir. Namus bir şişedir ki aşk yükünde yoktur.

(*Şâ'ib*)

تاجر ترسندهٔ طبع وشیشه جان
درطلب نی‌سود داره نی‌زیان
مولانا

Korkak ve nazik mizaclı olan tacir, talebinde ne kâr eder ne ziyan.

(*Mevlânâ*)

Mukabili, seng can.

شیشهٔ خوناب (şîşe'i ḫûnâb) = (k.) Felek.

شیشه دل (şîşe dil) = Namert.

هرکه وا خوی نکو باشد بزست
هرکسی کو شیشه دل باشد شکست
مولانا

Her kimin huyu iyi ise kurtuldu; her kim namert ise münkesir oldu.

(*Mevlânâ*)

§ Mizacı nazik, kalbi zayıf mânasına da gelir.

تو چه دانی ذوق صبر ای شیشه دل
خاصه صبر از بهران نقش چکل
مولانا

Ey nazik mizaçlı! Sen sabrın zevkını ne bilirsin, hususiyle o çikil nakşı yani güzeli için olan sabrı.

(*Mevlânâ*)

چکل (*ba.*).

شیشه گردان (şîşe gerdân) = Şişebaz.

شیشه گردن (şîşe gerden) = (*k.*) Ahmak.

شیشهٔ ماه (şîşe'i mâh) = (*k.*) Felek ay, ayın cirmi.

شیفته (şîfte) = Âşık, medhuş, divane.

تو مگر عاشق ای شیفته مرد
که بدین گونه شدی لاغر و زرد
چای

Ey şaşkın adam! Sen âşık mısın ki böyle zayıfladın ve sarardın.

(*Cāmī*)

من که هرگز نشدم شیفتهٔ طره و خال
دل بدان داده ودام از دل وجان پنهادم
یغما

Hiçbir vakit turreye ve bene meftun olmadığım halde o tane ve tuzağa can ve yürekten gönül verdim.

(*Yağmā*)

Şiftegī = perişanlık, şaşkınlık.

شِيك (**şīk**) = شیفته (*ba.*).

شِيكَنَك (**şīkenek**) = Yavaş yavaş, aheste aheste.

دو شیفته من پنهان شدم در قصر جانان شیکنك
نرمك نهادم پایرا رفتم در ایوان شیکینك [*]
حافظ

Dün gece ben sevgilinin köşkünde yavaş yavaş gizlendim. Yavaşça yürüdüm, sofaya gittim.

(*Ḥāfız*)

شِيلَانَه ، شِيلَان (**şīlân, şīlâne**) = Unnap § Büyüklerin sofrası ve yemeği.

شِيم (**şīm**) = Sırtında beyaz noktaları olan bir nevi küçük balık.

نسیم خلق تو باخاك اگر سخن گوید
حیات رنطق بیابند ازوعظام رمیم

[*] Ḥāfız'a nispet edilen gazeldeki bu kelimenin doğrusu (سنگنك) dir.

سموم قهر تو بآب اگر خطاب کند
پشیزه داغ شود برمسام ماهی شیم
انوری

Senin huyunun lâtif yeli toprağa hitabederse ondan çürümüş kemikler hayat ve nutka nail olurlar. Senin kahrının zehirli yeli eğer suya hitabederse şīm denilen balığın pulları mesamatı üzerinde birer yakı olur.

(*Enverī*)

§ Deyleman dağlarından çıkıp Gīlân'a akan bir nehir.

شِيمَه (**şīme**) = Bir nevi üzüm.

شِين (**şīn**) = Nişīn (*muḥ.*).

تاجری دریا وخشکی می رود
آن بهر خانه شبی می دود
مولانا

Bir tacir deniz ve karaya gider; o, bir evde oturanın muhabbetiyle koşar.

(*Mevlānā*)

گوید ای بنده تورو در صدرشین
من بگیرم کفش چون بنده کهین
مولانا

Ey köle! Sen git, yüksekte otur, ben hakir bir bende gibi pabucunu tutayım, der.

(*Mevlānā*)

شِيوَا (**şīvâ**) = Fasih ve belig. Şivâ zebân = dili ve sözü fasih olan kişi.

شِيوَان (**şīvân**) = Karışmış, muhtelit, memzuc § Titreyici = lerzan.

شیوانیدن (**şīvânīden**) = Katmak, karıştırmak, mezcetmek § Titretmek.

شیون (**şīven**) = Matem, nâle ve efgan.

تومادرمرده را شیون میاموز
نظامی

Sen anası ölmüşe matem öğretme.

(*Niẓāmī*)

شیوه (**şīve**) = Naz ve işve § Tarz ve reviş, kaide ve kanun § Hüner ve kemal.

اگر چه شهر پر از دلبران چالاکست
تو خود بشیوه گری شیوهٔ دگرداری
نزاری

Her ne kadar memleket şen ve şatır dilberlerle dolu ise de senin işvebazlıkta başka bir tarz ve revişin var.

(*Nizārī*)

من آدمی بچنین طبع وخوی وروش
ندیده ام مگر این شیوه از پری آموخت
سعدی

Ben böyle tabiat, huy ve revişte insan evlâdı görmedim. Galiba bu naz ve edayi periden öğrendi.

(*Sa'dī*)

شیهه (**şīhe**) = At kişnemesi.

ص

ص (**ṣ**) = Arapça elifbenin 14 üncü harfidir. Bu harf Farsçada ث، ح، ذ، ز، ض، ط، ظ، ع، ق (s̲, ḥ, ż, ṭ, ẓ, ʿa, ḳ) harfleri gibi, yoktur. Yalnız Arapçadan alınan kelimelerde görülür ve sin gibi okunur. Arapçada telâffuz şekli (sad) tır. Ebced hesabiyle 90 adedini gösterir [*].

صابونه (**ṣâbūte**) = Yetmiş yaşındaki kadın (*Ar.*) بنت السبعين.

صاحب (**ṣâḥib**) = Vezirlere mahsus lâğaptır.

صاحبا عید برتومیمون باد
عرفی

Ey vezir! Bayram sana kutlu olsun.

(*'Urfî*)

صاحب افسر گردون (**ṣâḥib efseri gerdūn**) = (*k.*) Hazreti ʿİsâ.

صاحب امضا (**ṣâḥibi imżâ**) = (*k.*) Vezir ve hâkim.

صاحب جوزا (**ṣâḥibi cevzâ**) = (*k.*) Utarit yıldızı.

صاحب خاطر ان (**ṣâḥib ḫâṭırân**) = Şair ve münşiler, hatipler.

صاحب خبر (**ṣâḥib ḫeber**) = Mabeyinci ve teşrifatçı, elçi.

صاحب خطران (**ṣâḥib ḫeṭerân**) = Padişahlar, ünlüler, meşhurlar.

صاحب دل (**ṣâḥib dil**) = Dindar, fena işlerden kaçman = sahib nezer.

صاحب دیوان (**ṣâḥib dīvân**) = Memleketin büyüğü, vezir, vekil.

---

[*] Farsça lûgatler ص (ṣ) ile başlıyan Arapça ve Farsça iki, bazı da üç kelimeden mürekkep kinayeleri yazdıkları gibi epeyce müfretleri de yazmışlardır. Şu kadar var ki bunlar mahdut ve muayyen değildir. Birinin aldığını öbürü almamış, bir kısmı çok bir kısmı az yazmıştır. Bunları tetkik edebilmek için elimde mevcut yeni iki lûgatten (Niẓâm) edebiyat ve konuşmada hangilerinin kullanıldığını fikrince tesbit ediyorsa da senelerce önce hazırlanan lûgatimi bunlarla mukayese ve mütalâa eserimin basımını sekteye uğratacağı gibi, tâbiri resmîsi vechile eski bir Farsça öğretmeninin!!! salâhiyeti dışında olduğundan bu işi üniversite dil mütahassıslarının nazarı gayretlerine bırakmayı bir vazife bildim.

صَاحِبْ رَأْىْ (**ṣâḥib re'y**) = Vezir hususiyle İbni Sînâ.

صَاحِبْ سَفَرَانِ اَفْلَاكْ (**ṣâḥib seferâni eflâk**) = (*k.*) Gezeğen yıldızlar, seb'ai seyyare.

صَاحِبْ سَنَگْ (**ṣâḥib seng**) — (*k.*) Vekarlı kimse. Herkese taş atıp, söven şahıs.

صَاحِبِ صَابِي (**ṣâḥibi ṣâbī**) = (*k*) Hazreti 'İsâ.

صَاحِبْ عَيْنِ دَبَرَانْ (**ṣâḥib 'ayni deberân**) — (*k.*) Sevir: öküz burcu.

صَاحِبْ قِرَانْ (**ṣâḥib ḳırân**) = Farsçada 30 sene hüküm süren padişahtır, müneccimlerce Müşteri ile Zührenin bir burçta birleştikleri sırada doğan uğurlu kimsedir.

صَاحِبِ يَدِ بَيْضَا (**ṣâḥibi yedi beyżâ**) = (*k.*) Hazreti Musa.

صَارَه (**ṣâre**) = Yılanyastığı denilen nebatın küçük nev'i.

صَاعِ زَرِ يُوسُفْ (**ṣâ'i zeri yusuf**) = (*k.*) Güneş.

صَبَاحِ كُنَانْ (**ṣebâḥ kınân**) = Rasgeldiğine sabahınız hayır olsun diyenler.

صَبَاحُ اَلْخَيْرْ (**ṣebâḥulḫayr**) = Sabah vakti birbirlerine söylenen sözdür ki bu sabah size hayırlı olsun demektir.

صَبَّاغِ اَثْمَارْ (**ṣebbâġi eṯmâr**) — (*k.*) Ay.

صَبَّاغِ جَوَاهِرْ (**ṣebbâġi cevâhir**) (*k.*) Güneş.

صُبْحْ دِلْ (**ṣubḥ dil**) = (*k.*) Gönlü sâf mütteki kimse.

صُبْحِ ، صُبْحِ رَاسْتْ خَانَه ، صُبْحِ رَاسْتْ رَاسْتْ خَامَه (**ṣubḥi râst, ṣubḥi râst ḫâne, ṣubḥi râst ḫâme**) — (*k.*) Gerçek sabah.

صُبْحْ رَوَانْ (**ṣubḥ revân**) — (*k.*) Taze ve gençler § Yola giden misafirler.

صُبْحِ نُخُسْتْ ، صُبْحِ مُلَمَّعْ نِقَابْ (**ṣuḥḥi mulemma' niḳâb, ṣubḥi nuḫust**) = Yalancı sabah.

صُبْحْ نِشِينَانْ (**ṣubḥ nişînân**) = (*k.*) İbadet etmek için seher vakti uyananlar, sofiler.

صَبُورَه (**ṣebûre**) = Puşt.

صبی (**şebī**) = Sina denilen nebat. İyisine sina'imekki muhaffefi sinameki denir.

صحرانشین (**şeḥrâ nişīn**) — Köçebe.

صحرای سیم (**şeḥrâyi sīm**) — (*k.*) Gerçek sabah.

صحرای قدسی (**şeḥrâyi ḳudsī**) — (*k.*) Lâhut âlemi.

صحن دورنگ (**şeḥni dūreng**) — (*k*) Dünya.

صحن سیم (**şeḥni sīm**) = (*k.*) Kâğıdın beyaz sayfası.

صحن وسیع ، صحن عظیم (**şeḥni ʿaẓīm, şeḥni veṣīʿ**) = (*k.*) Yeryüzü.

صحیفهٔ رخ زرد (**şeḥīfe'i ruḫ zerd**) = Hazan yaprakları.

صدا (**şedâ**) = Seda Muarrebi. صدا (*ba.*).

صدبرگ (**şedberk**)=Katmerli gül.

صدپا ، صدپایه (**şedpâ, şedpâye**) =Kırkayak = hezârpâ. Niʿmetullah şedpâye ağaç kurdu, tırtıl diye ayırmıştır.

صد هزار بیدق (**şed hezâr beydeḳ**) = (*k.*) Yıldızlar.

صدر نشین (**şedri neşīn**)=Bir topluluğun başı,

صد شاخ کردن (**şed şâḫ kerden**) = Yüz parça etmek.

صدف (**şedef**)=İçinde inci peyda olan bir deniz hayvanı. Farsçası گوش ماهی güşi mâhī. Ona benziyen her deniz hayvanına da derier § Bir nevj küçük şarap kadehi.

صدف روز، صدف آتشین (şedefi āfeşīn, sedefi rūz) = (*k.*) Güneş.

صدف بیجاده رنگ (şedefi bīcâde reng) = (*k.*) Sarı renkli şarap.

صدف صدو چهارده عقد (şedefi şedu çihârde ʿakd) =114 süre olmak itibariyle (*k.*) Kurani kerim.

صدف فلک (şedefi felek)=(*k.*) Dokuzuncu felek Güneş ve aydan, kuzey tarafındaki benatı na'ş denilen beş yıldızla diğer üç yıldızdan mürekkep olarak sedefe benziyen şekilden de kinaye olur.

صدف گون ساغر (şedef gün sâġer) — (*k.*) Billûr kadeh.

صدف مشکین رنگ (şedefi muşkīn reng) = (*k.*) Gök.

صراحی (**şurâḥī**) = Sürahi dediğimiz mayi kabı. Arapçası halis şarap kabı mânasına surahiyedir (Niẓâm).

صَرّاف خَزان **(şerrâfi ḫezân)**=(*k.*) Güneş, güz ruzgârı, güz mevsimi.

گر نه صراف خزان کیسه فشان رفت از باغ
چون چنبا زدهایش همه یکسر ذهبست
انوری

Güz mevsimi bahçeden kese saçarak gitmedi ise bütün çimenler onun gitmesinden nâsıl baştan başa altın olmuştur!

(*Enveri*)

صَرعِ ستارگان **(ṣer'i sitâregân)** =(*k.*) Yıldızların doğuş ve batış zamanında titremesi.

صرصَرِ گوه پیکر **(ṣerṣeri güh peyker)**=(*k.*) Kuvvetli at ve deve.

صَرفه بُردَن **(ṣerfe burden)** = (*k.*) İleri geçmek, sebkat etmek (*k.*) faydalanmak. Bir şeyi fazla harcamamak.

مکن صرفهٔ می باسراف کوش
خم از تست چندانکه خو هی بنوش
طالب

Şarapta tasarruf etme, israfa çalış. Küp senindir istediğin kadar iç.

(*Ṭālib*)

صَریر **(ṣerîr)** = Kapı, kalem gıcırtısı.

صَفحهٔ تیغ، صف تیغ **(ṣefḥe'i tîġ, ṣefḥe'i tîġ)** = (*k.*) Kılıcın iki tarafı.

صَفحهٔ تیغِ سَحَر **(ṣefḥe'i tîġi seḥer)** = (*k.*) Tanyerinin ilk aydınlığı. صفحهٔ زر (ṣefḥe'i zer) = (*k.*) Güneş, gündüzün çehresi, sararmış yaprak, âşık çehresi.

صَفِ خاصه **(ṣefi ḫâṣe)** = (*k.*) Enbiya zümresi (علیهم السلام).

صَفدَر **(ṣefder)** = Düşman safını yaran bahadır.

صِفر کَردَن **(ṣıfr kerden)** = Boşaltmak, tahliye etmek.

صَفرا شِکَن **(ṣefrâ şiken)**=Safrayı bastıracak ilâç yahut gıda.

صَفرا کَردَن **(ṣefrâ kerden)** = (*k.*) Darılmak, gücenmek § Kay etmek.

گر عاشق دل سوختهٔ بی تدبیر
پیغام دهدکه از تو ام نیست گزیر
صفرا چه کنی رحم کن ای بدر منیر
پای تو گرفته است رهی دستش گیر
ابوالفرج

Eğer yüreği yanık tedbirsiz âşık sana muhtacım diye haber gönderirse niçin darılıyorsun. Ey tolun ay! Merhamet et kölen senin ayağına sarılmıştır, elini tut.

(*Ebülferec*)

صَفِ نِعال **(ṣefi ni'âl)** = Meclisin ayakkabı çıkarılacak yere yakın yeri.

صفوی (**şefevi**) = İran padişahlarından bir zümredir ki birincileri Şah İsmâ'îl, sonuncuları Şah Ṭehmāsb'dır.

صفینه (**şefîne**) = Ardıç ağacı

صلا (**şelâ**) = Farsçada yemeğe davet yahut başka bir şey vermek, bir şey satmak için seslenme mânalarınadır. Zeden, dâden, kerden, guften kelimeleriyle kullanılır.

صولاب (**şulâb**) = Usturlab اسطرلاب (*ba.*).

صلون (**şelūn**) = Gebre denilen nebatın meyvası..

صلیب اکبر (**şelîbi ekber**) = (*k.*) Hattı istiva ile hattı mihverin birbirini katetmesi.

صنعت سخن (**şen'ati suḫen**) = Şiir, vezinli söz.

صور آه (**şūri āh**) = (*k.*) Feryat ve figan.

صور صبحگاهی (şūri ṣubḥgâhî) = Seher vakti olan ah ve feryat.

صور نیم شبی (şūri nîm şebî) = Gece yarısı olan ah ve figan.

صورت بستن (**şūret besten**) = Husul bulmak, teşekkül etmek.

خواست تمثلت سرشکم صورتی ریزد زسیم
هر زمان برآب زد نقشی ولی صورت نبست
شاعر

Göz yaşım gümüşten sana benzer bir suret dökmesini istedi; her zaman suya nakşetti; fakat husule gelmedi.

(*Şā'ir*)

صورت کش ، صورت گر ، صورت ساز ، صورت بند صورت نگار (şūret bend, şūret sâz, şūret gez, şūret keş, şūret nigâr) = Resimci, nakışçı.

صورت گرفتن از نوشته (şūret giriften ez nuvişte) = Yazılan şeyin suretini çıkarmak, kopyasını almak.

صورت نویسی şūret nevîsî) = Kopya etmek işi .

صورت جادو (**şūreti câdū**) = Üzerinde başka başka küçük insan ve hayvan resimleri olan tasvir. Meselâ Leylânın devesini öyle yaparlar ki her âzasında başka küçük resimler bulunur.

زپس هر لحظه ازپری روی دگر سوزم
تم از داغ الوان صورت جادوست پنداری
سعید اشرف

Her lâhza başka bir peri yüzlüyü anarak o kadar yanarım ki vücudumu türlü türlü yanıktan cadı sureti sanırsın,

(*Sa'îd Eşref*)

صوطله (**şūṭele**) = Pazının, yaprağı sarıya çalan beyaz nev'i. Pancar diyenler de vardır (Burhân tercemesi). Beyaza çalan sarı renkli pancar (Nefîsî).

صوفی (**şūfî**) = İbadet ve riyazetle nefsini bütün ayıplardan temizliyen kimse.

صیقل مس آفرینش (**şeyḳeli misi āferiniş**) = Güneş.

ض

ض (**ż**) = Arapça elifbenin 15 inci harfidir. Ebcet hesabiyle 800 adedini gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlarda (z) gibi okunur [*] Arapçada telâffuz şekli (dad)tır.

ضَال (**żâl**) = Yaban kirazı.

ضَجَاج (**żecâc**) = Yemen ve Amman'da yetişen bir ağacın pusudur, pek beyaz olup elbise yıkamakta kullanılır.

ضَرب (**żerb**) = Oklu kirpi.

ضَرم (**żerm**) = İlkbaharda açan ve karabaş denilen güzel kokulu bir çiçek.

ضَمِير (**żemîr**) = İnsanın kendi nefsinde sakladığı fikir.

حکمت و اسرار وقران وخبر
شسته .ودند ازضمیرش ضربسر
عطار

Hikmeti, Kuran ve hadîsin sırlarını onun fikrinden tamamen silmişlerdi.

(*'Aṭṭār*)

[*] İranlılar Arap tâbiiyetine girerek Müslüman olduktan sonra din tesiriyle ص (ṣ) maddesinda yazdığım sekiz harfin Kuranı kerimi doğru okuyabilmek emeliyle seslerini ve okunuş tarzlarını öğrenmek mecburiyetinde kalmışlardır. Hattâ kendi dillerindeki صد sed=yüz, şest=altmış kelimelerini onlara uyarak صد şed, شصت şeşt suretinde yazmaya başlamışlardır. İşte yazıda bu ikilik, Fars dilinde Arapçayı iyi bilmiyenlere karşı birtakım karışıklıklara yol açmıştır. Konuşmada ve okumada ث ، س (s, ṣ) sin gibi, ظ ، ض (ż, ẓ) z gibi, ط (ṭ) te, ع (ʿa) e gibi telâffuz edilir (Nizâm).

ط

ط (ṭ) — Arapça elifbenin 16 ncı harfidir. Ebcet hesabiyle 9 adedini gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlar da (t) gibi telâffuz olunur. Arapçada telâffuz şekli (ṭa) dır. ض ، ص (*ba.*).

طاٰحَك (**ṭâḥek**) — Dağdağan ağacı = تاغ (*ba.*). Bazı lûgatler o ağacın meyvası, bazıları da ağı ağacı demişler.

طاٰرَم (**ṭârem**) = Çadır: تارم (*ba.*). طارم نیلگون، طارم فیروزه، طارم ازرق، طارم اخضر (ṭâremi eḫżer, ṭâremi ezreḳ, ṭâremi fîrûze, ṭâremi nîlgûn) = (*k.*) Gök.

طاٰس (**ṭâs**) = Tas dediğimiz altı üstünden darca su ve şarap kabı.

طاس آبگون (ṭâsi âbgûn) = (*k.*) Gökyüzü.

طاس باز (ṭâs bâz) = Tasla birtakım oyunlar yapan hokkabaz.

طاس گردان ، طاس بین (ṭâs bîn, ṭâs gerdân) = Üfürücülükle tası hareket ettirip istediği noktada durduran kişi.

طاس چهل کلید (ṭâsi çihl kilîd) = Üzerinde kırk yahut daha az anahtar asılı küçük bir tastır ki İranın münevver olmıyan kadın tabakasına göre deliren kadının başına bu tasla su dökülürse akıllanırmış.

دردهن باشد گرم در وصل او چندین زبان
گفتگو از من نمی‌آید چو طاس چل کلید
وحید

Onunla birleşmek müyesser olacağına dair ağzımda kırk anahtarlı tas gibi epeyce dil olsa benden dedikodu sızmaz.
(*Veḥîd*)

طاس زر (ṭâsi zer) = (*k.*) Güneş.

طاٰفِح (**ṭâfiḥ**) = Kendini bilmiyecek derecede sarhoş = bed mest.

طاٰق (**ṭâḳ** = Kubbe § Tek.

ای خم ابروت بخوبی طاق
شاه خوبان تویی باستحقاق
گل چو بجموعهٔ جمال تو دید
در زمان پاره پاره کرد اوراق
عماد

Ey kaşının kavsi güzellikte tek olan güzel! Sen bilistihkak güzellerin şahısın. Gül senin güzelliğinin mecmuasını görür görmez yapraklarını parçaladı.
(*'İmâd*)

طاق خضرا، طاق بازیچه رنگ، طاق ازرق (ṭâḳı ezreḳ, ṭâḳı bâzîçe reng, ṭâḳı ḫeżrâ) = (*k.*) Gök.

طاق برنهادن (ṭâḳ ber nihâden) = (*k.*) Unutmak, terk etmek.

طاقچه (ṭâḳçe) = Eski biçim evlerde oda duvarına mihrap şeklinde yapılan ve önüne öteberi konulan yer.

طاقدیس (ṭâḳdîs) = Ḫusrevi Perviz'in elmas ve altınlarla işlenmiş tahtı. Padişah köşkü, oda ve divanhane kemeri mânalarına da gelir.

طاق شکر بوره (ṭâḳı şeker būre) = Şekerli tava böreğidir: yağlı hamurdan ince ve küçük yufkalar açıp badem, fıstık, yahut kıyma ile doldurulduktan sonra yağda kızartırlar. Şeker börege de denir.

طاق لاجوردی، طاق کحلی، طاق فیروزه رنگ، طاق طارم، طاق نیلوفری، طاق نیم خایه، طاق نیم خانه (ṭâḳı ṭârem, ṭâḳı fîrūze reng, ṭâḳı kuḥlî, ṭâḳı lâcverdî, ṭâḳı nîm ḫâne, ṭâḳı nîm ḫâye, ṭâḳı nîlûferî) = (*k.*) Gök.

طاق مقرنس (ṭâḳı muḳrens) = Hazreti Süleyman'ın divanhanesi § Gök.

طاق وطارم، طاق وترنب (ṭâḳu turunb, ṭâḳu ṭurum) = Debdebe ve dârat. Bu iki kelime elfazı müteradifedendir.

اندرین ره ترک کن طاق وترنب
تا قلاووزت نجنبد تو مجنب
مولانا

Bu yolda debdebe ve dâratı terk et. Kılavuzun harekete gelmedikçe kımıldanma.

(*Mevlânâ*)

طاق وجفت (ṭâḳu cuft) = Tek mi çift mi oyunu.

طاق وجفتی باختم بابرویش دلدار برد
طاق بود ابروی او من جفت گفتم یار برد
وحید

Onun kaşiyle tek mi çift mi oynadım, onun kaşı tek (güzellikte eşsiz) idi ben çift dedim, sevgili kazandı.

(*Veḥîd*)

طاقه (**ṭâḳe**) = Kat ve deste: bir kat urgan, bir takım elbise, bir parça, bir top şal, bir dal çiçek, bir demet sümbül mevkiinde yek ṭâḳe denir.

نیمهٔ سالی ندانم بیشتر یا کمترست
کز تو دارم انتظار وعدهٔ یك طاقه شال
قاآنی

Yarım yıldan fazla mı eksik mi bilmem. Vadettiğin bir top şalı bekliyorum.

(*Ḳâânî*)

طاقیه، طاقی (**ṭâḳî, ṭâḳye**) = Takke dediğimiz baş örtüsü.

تا مد درست طاق گردون بفرق فقر
کشکول تا مگر بسرش واژگون کنند
ارادت خان

Feleğin takkesi fakirliğin başına tamam gelmedi, keşkülü başına ters geçirirlerse belki tamam gelir.

(*Irâdet Ḫân*)

من که چون قالب بی‌جان شدم از سوز جگر
هست سودای مه طاقیه دوزم بوسر
سیفی

Ben ciğerimin yanmasından cansız kalıba döndüm. Ay gibi bir takke dikiciye [*] *sevdalıyım.*

(*Seyfî*)

[*] Şimdiki tâbirle şapkacı.

طَامَات (**ṭâmât**) = Sofuların keramete dair atıp tutmaları, saçma sapan, herze ve hezeyan sözler. Lisanda fesahat olmamak mânasına da gelir.

تا چند پرتو خواندن طامات زهد وتقوا
طومار زلف بگشا تا قصه دلتورديم
خجندی

Sana karşı sofuluk ve tekva sözleri ne vakte kadar sürecek, zülfünün tomarını aç ki hikâyeyi kapayalım.

(*Ḫacendî*)

طَاوُس (**ṭâvûs**) = Tavus dediğimiz tüyleri pek güzel kuş.

طاوس آتش پر (ṭâvusi âteş per) = (*k.*) Güneş.

طاوس پران اخضر (ṭâvusi perâni eḫżer) = (*k.*) Melâikei kiram § Yıldızlar.

طاوس خلد (ṭâvusi ḫuld) = Hûri.

طاوس فلك (ṭâvusi felek)=(*k.*) Güneş.

چو طاوس فلك بگريخت از باغ
بگل چيدن بباغ آمد سپه زاغ
نظامی

Güneş bahçeden kaçınca, gece, bahçeye gül toplamağa geldi.

(*Niẓâmî*)

طاوس سدره نشين ، طاوس سدره (ṭâvusi sidre, ṭâvusi sidre nişîn) = Hazreti Cibril.

طاوس مشرق خرام (ṭâvûsi meşrik ḫirâm) = (*k.*) Güneş § Felek.

طَائِرِ قُدْسِی (**ṭâ'iri ḳudsî**)=Melek.

طَبَرْخُون ، طَبَاهِجَه (**ṭebâhçe, ṭeberḫûn**) = تبرخون ، تباهجه (*ba.*).

طَبْطَاب (**ṭebṭâb**)=Bir nevi çevgen.

طَبْعِ كَافُورِی (**ṭeb'i kâfûrî**) = (*k.*) Kuru ve soğuk mizaç, soğuk tabiatlı § Ölüm.

طَبَقَرِی (**ṭebḳerî**) = Küçük tabak ve tepsi § Uc ve kenar.

طَبَقَزَن (**ṭebeḳzen**) = Sevici. (*Ar.*) سحاقه.

طَبَقِ زَنبُور (**ṭebeḳi zenbûr**) = Arı gümeci.

طَبْل (**ṭebl**) = Davul.Farsçası duhul.

طبل باز (ṭebl bâz) = Eyere bağlanan küçük davuldur ki avcılar doğanı uçurdukları zaman çalarlar § Davulcu.

طبل پنهان زدن (ṭebl pinhân zeden) = (*k.*) Gizli iş görmek.

طبل پنهان چه زنم طشت من ازبام افتاد
سلمان

Niçin gizliyeyim esrarım faş oldu.

(*Selmân*)

طبل تهی (ṭebli tihî) = Boş davul (*k.*) boş lâf, mânasız söz.

كرامت جوانمردی وتان دهيست
مقالات بيهوده طبل تهيست
سعدی

İzzet ve şeref, cömertlik ve ek-

mek vermektir, beyhude sözler boşuna davul çalmaya benzer.
(*Sa'dî*)

طبل‌خوار (ţebl ḫuvâr) = Hazır yiyici.

مراورا ازنیست ازننگ‌وعار
که باشد طفیلی وهم طبل خوار
میر نظمی

Sığıntı ile hazıryiyicide ar ve hayanın eseri yoktur.
(*Mîr Neşmî*)

طبل خوردن (ţebl ḫūrden) = Ürkmek.

ها زسایهٔ من طبل می‌خورد صائب
چنان صدای شکستم زاستخوان برخاست
صائب

Kemiğimden öyle bir kırılma sesi çıktı ki hüma gölgemden ürküyor.
(*Şâ'ib*)

طبل درزیر گلیم ماندن (ţebl der zîri gilîm mânden) = (*k.*) Nam ve nişanı kalmamak.

موافقان تو بربام چرخ برده علم
مخالفان ترا طبل مانده زیر گلیم
انوری

Sana uyanlar bayrağı feleğin tavanına diktiler, uymıyanların nam ve nişanı kalmadı.
(*Enverî*)

طبل درگلیم زدن (ţebl der gilîm zeden) = (*k.*) Belli bir işi gizlemek.

صیت صداش مشرق ومغرب فروگرفت
دست نبوت تو چوزد طبل درگلیم
کمال اسماعیل

Nübüvvetini gizlemek istediğin zaman sesinin şöhreti doğu ve batıya yayıldı.
(*Kemâl İsmâ'îl*)

طَبْلِ وَاپَسِین ، طَبْلِ وَاپَسْ (**ţebli vâpes, ţebli vâpesîn**) = Aşure günü çalınan matem davulu.

طَبَكْ (**ţebek**) = تبك (*ba.*).

طَبِیعَتْ شِنَاسْ (**ţebî'at şinâs**) = (*k.*) Doktor, tabip.

طِرَازْ (**ţırâz**) = Süs mânasına طراز Muarrebidir. Kıymettar kumaş dokunan tezgâh, tarz ve üslûp mânaları. Burhân ve Oḳyânûs'ta mevcut olduğu gibi Burhân'da şeker kamışı ve şeker imalâthanesi ve su makşimi mânaları da vardır § طرازیدن (ţırâzîden) = Süslemek ten (*İsmas, emir, isfa. muḫ. vas.*).

طَرَاقْ (**ţerak**) = Çatırtı = terâk.

طَرَاوَهْ (**ţerâve**) = Bayrak bezi.

طَرْخَانْ (**ţerḫân**) = ترخان (*ba.*).

طَرْخُونْ (**ţerḫūn**) = ترخون (*ba.*).

طَرَفْ بَرْبَسْتَنْ (**ţerf ber besten**) = (*k.*) Faydalanmak.

طَرَفْدَارْ (**ţerefdâr**) = Padişahlara, valilere, hudut muhafızlarına denir.

طرفدار انجم (ţerefdâri encum) = (*k.*) Güneş.

طرفدار نجم (ţerefdâri pencum) = (*k.*) Mirrih yıldızı. Sakıt.

طرف گرفتن (ţeref giriften)= Himaye ve sıyanet eylemek.

طَرْفَةِ شَشْ طاق (ţerfe'i şeş ţâḳ) = (*k.*) Altı yön itibariyle dünya. Dünyevî sebeplerden de kinaye olur.

طَرَّقُوزَن (ţerrikūzen) = Padişah ve vezirler geçerken halkı dağıtan memurlar.

طَشْتْ زَرْ (ţeşti zer)—Altın leğen (*k.*) güneş — طشت زرین (ţeşti zerîn)

طَشْتُ وخايه (ţeştu ḫâye)— تشت وخايه (*ba.*)Gök, leğen; yer onun boşluğunda yumurta mesabesinde olduğundan gök ve yere de denir. (*k.*) Yıldızlar bilimi.

طُغْرا (ţuğrâ)= Padişah ferman ve menşurlarına resmedilen şekil. Türkçe lûgatler bu kelimenin Türkçe olduğunu söylüyorlar.

طُغْرُل (ţuğrul) = Avcı kuş ki lûgatlerin bir kısmı (toyğun) bir kısmı (zağanos) demişler.

طِفْلِ چِهلْ رُوزه (ţıflı çihl rūze) = (*k.*) Hazreti Âdem.

طفل زباندان (ţıfli zebândân) = (*k*) Zeki çocuk.

طفل مشیمه. (ţıfli meşîme) = (*k.*) Üzüm şarabı.

طفل هندو (ţıfli hindū) = Gözbebeği.

طَفْلَه (ţefle) = Kimyon.

طُفَيْلِي، طُفَيْل (ţufeyl, ţufeylî) = Davet edilmeden topluluklara giden kişi, sığıntı, ekti [*].

چه کم گردد ای صدر فرخنده پی
زلدر رفعت بدوگاه حی
که باشند مشق گدایان خیل
بمهمان دار سلامت طفیل
سعدی

Ey izi mübarek ulu! Bir avuç muhtaçlar zümresi cennetin misafirine sığıntı olurlarsa Hakkın dergâhındaki itibarından ne eksilir?

(*Sa'dî*)

طُلْ (ţul) = Dul kadın = bîve.

طِلا (ţılâ) = Altın. Arapçada sonunda hemze ile sıva, yaldız, koku gibi sürecek ve sürünülecek şey demektir [طلای دست افشار]. Ḫusrevi Perviz'in daima elde oynadığı yumuşak altın = زردست افشار (*ba.*).

اگرچه خسرو دارد طلای دست افشار
تصرف دل شیرین بدست کوهکنست
شاعر

Ḫusrev her nekadar tılayı dest efşara malik ise de Şîrîn'in kalbini tasarruf Ferhad'ın elindedir. (*Şâ'ir*)

[*] (طفیل العرائس) çağrılmadan düğünlere giden Kûfe'li bir şair.

طُلْب (**ṭulb**) = Bir yerde toplanan halk.

طَلَبِيدَن (**ṭelebīden**) = Arapça istemek mânasına gelen (ṭeleb) den yapılmış (مصدر جعلی mastarı ca'li) uydurma mastardır.

راحت طلبیدم زجهان دیده بپوشید
صائب

دیده پوشیدن (*ba.*).

طَلْق (**ṭelḳ**) = Cam yerinde kullanılan şeffaf taşa benzer bir maden. Halledilmişini bedene sürmek ateşin tesirine mâni olurmuş. Ateşe dayandığından soba ve gaz ocaklarında kullanılır. تلك (*ba.*).

طلق روان (ṭelḳı revân) = (*k.*) Şarap.

طَمْرا (**ṭemrâ**) = Kene tohumu ve kene gerçek denilen tane (*Ar.*) خروع.

طُمْطُراق (**ṭumṭurâḳ**) = Debdebe, tantane = طاق‌وطرم.

چند حرف طمطراق وکاروبار
کار وحال خود بین وشرمدار
مولانا

Debdebeli ve tumturaklı söz ve iş güç ne vakte kadar; kendinin işine ve haline bak da utan. (*Mevlânâ*)

طَمَعِ خام (**ṭemeʿi ḫâm**) = Olmıyacak şeyi ummak.

طُنْبَك (**ṭunbek**) = Dümbelek. تنبك kelimesinin Muarrebidir.

طُنْبُور (**ṭunbūr**) = دبره (*ba.*).

طَنْز (**ṭenz**) = İstihza, alay etmek.

طَنّاز (**ṭennâz**) = Alaycı.

طَنْطَنَه (**ṭenṭene**) = Arapçada sinek, çan, leğen gibi vızırdamak, çıngırdamak mânasına olup Farsçada azamet ve celâdet yerinde kullanılır.

طَنِين (**ṭenīn**) = Sinek, leğen ve o gibilerin sesi.

طَوَارَه (**ṭevâre**) = Bılıdırcın otu= بیش (*ba.*)

طَوّافِ سَرْكَش (**ṭevvâfi serkeş**)= Gece bekçisi § Hırsız § Başında tabla ile eşya satan kimse.

طَوْر (**ṭevr**) = Tarz ve reviş, nevi § Resim ve kanun.

طُور (**ṭūr**) = Vahşi. Tūrī = vahşi, vahşilik, ürkeklik § Vahşetle muttasıf hayvan.

طُورْدان (**ṭūrdân**) = Yük çekici iri at, katır, deve gibi dört ayaklı hayvanlar.

طُوسَكْ (**ṭūsek**) = Çobantarağı ve taraklık denilen bitki (*Ar.*) مشط الراعی.

طُوطْ (**ṭūṭ**) = Pamuk.

طُوطِی، طُوطَكْ (**ṭūṭek, ṭūṭī**) = Dudu kuşu

طوطیِ صحرا. (ṭūṭī'i ṣeḥrâ) = (*k.*) Sebze.

طُوفْ (**ṭūf**) = Yaşlı kocakarı.

طَوْقْ (**ṭevḳ**) = Madenden yapılmış büyük halka, gerdanlık.

طوق بهار (ṭevḳi behâr) = Eleğimsağma = kavsiḳuzeh.

طوقدار (tevḳdâr) = Sakalı çıkmaya başlamış genç oğlan § Esir § Kumru.

طوق زنجیر (tevḳı zencîr) = Suçluların boyunlarına geçirilen demir halka, lâle.

طوق عنبر (ṭevḳı ʿanber) = Güzellerin yanaklarında yeni peyda olan tüytüs.

طَهْماسب (**ṭehmâsb**) = Safevîlerin ikinci hükümdarı ile sonuncusunun adları.

طَهْمُورَثْ (**ṭehmūreṯ**) = تهمورث (*ba.*).

طَيَّار (**ṭeyyâr**) = Havada uçan § Süratli giden at (Oḳyānūs).

طَيَّارَه (**ṭeyâre**) = Süratli giden gemi (Burhān). Bizim tayyare dediğimiz uçağa İranlılar هوا پیما (hevâ peymâ) diyorlar.

طِيَافْ (**ṭıyâf**) = Ağırlık basma (*Ar.*) کابوس.

طَيَانْ (**ṭeyân**) = Sarmaşık gibi sarılan yaban yasemini.

طَيْرَه (**ṭeyre**) = Hafiflik.

دو چیز طیرهٔ عقلست دم فروبستن
بوقت گفتن وگفتن بوقت خاموش
سعدی

İki şey aklın hafifliğine delâlet eder. Söyliyecek zamanda söylememek, susulacak zamanda söylemek.

(*Sa'dî*)

طِيرَه (**ṭîre**) = Utanma ve utanan § Gücenme, incinme (Burhān).

طَيْسَه (**ṭeyse**) = Döşek ve yastık.

طِيطُو، طِيتُو (**ṭîṭū, ṭîṭū**) = Su kuzgunu.

طَيْفُور (**ṭeyfūr**) = Her cins kuş. Mutlak kuş ki envaına şâmildir.

طَيْلَسَانْ (**ṭeylesân**) = Boyun atkısı: talsân yahut ṭurresân Muarrebidir. Tâl = büyük tepsi, ṭurre = saçak ve sundurma mânalarına

olup sân her ikisinde teşbih edatıdır ثالث (*ba.*).

طيلسان مزعفر (ţeylesâni muzeᶜfer) = Güneşin parıltısı.

طيلسان مطرا (ţeylesâni muţerrâ) — Gece.

طَيْنُوس (**ţeynūs**) — Ateş böceği.

طُيُورِ سِدْرَه (**ţuyūri sidre**) = (*k.*) Melekler.

ظ

ظ (**ẓ**) = Arapça elifbenin 17 nci harfidir. Ebcet hesabiyle 900 adedini gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlar da (z) gibi telâffuz olunur. Arapçada telâffuz şekli (ظا) dır. ض ، ص (*ba.*).

ظِلّ (**ẓıll**) = Gölge.

ظَلَام (**ẓelâm**) = Karanlık.

ظِلِّ زَمِين (**ẓıllı zemīn**) — Gece.

ظَلْمَاء (**ẓelmâ'**) = Gece karanlığı, karanlık gece.

ظَلْمَانِي (**ẓelmânī**)=Karanlığa mensup.

ظُلْمَتِيَان (**ẓulmetiyân** = (*k.*) Müşrikler, dalâlet sahipleri.

ع

ع (**ʿa**) = Arapça elifbenin 18 inci harfidir. Ebcet hesabiyle 70 rakamını gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlar da (e) gibi telâffuz olunur. Arapçada telâffuz şekli (عين ، ع) dır. ض ، ص (*ba.*).

عارِيَتسَرا (**ʿâriyetserâ**)=(*k.*) Dünya.

عارِيَتِ شَش رُوزه (**ʿâriyeti şeş rūze**)=(*k.*) Gök ve yer ve yerde olan şeyler.

عاشِقبا (**ʿâşıkbâ**) = Limon suyu yahut sirke ile pişirilen bir nevi yemek=kalyei sugdî (*Ar.*) بقيله.

عاشِقِ خُشك (**ʿâşıkı ḫuşk**) = (*k.*) Sadakatsiz âşık.

عالَمِ آب (**ʿâlemi āb**)=Şarap içenlerin ıstılahında sarhoşluk âlemi, hali, şarabın neşvesi.

چو گویم از سرمستی لبت می‌نابست
مرنج از سخن ما که عالم آبست
صیقی

Sarhoşluk yüzünden dudağın halis şaraptır dersem sözümüzden incinme; çünkü sarhoşluk halidir.

(*Seyfî*)

عالم تر (**ʿâlimi ter**)=(*k.*) Âlim görünen cahil.

عالم جان (**ʿâlemi cân**)=Âlemi ervah: ruhlar âlemidir ki, âlemi eşbah: cesetler âlemi karşılığıdır.

عالم خاك (**ʿâlemi ḫâk**) = (*k.*) Dünya § İnsan ceset ve kalıbı.

عالم دورنگ (**ʿâlemi dūreng**)=Gece ve gündüz itibariyle dünya § İki yüzlü münafık.

عالم كون (**ʿâlemi kevn**) = (*k.*) Dünya.

عالم گير (**ʿâlem gîr**) = Dünyayı zapteden § Bütün dünyada meşhur olan şey.

عام (**ʿâm**) = Yıl=sâl (m) şeddeli olursa (ḫâş) karşılığıdır.

عاميلانِ دَرْيَاوُكَانْ (**ʿâmilânı deryâvukân**)=(*k.*) Gezeğen yıldızlar.

عامِلِ جانْ (**ʿâmili cân**) = Cenabı Hak.

عامِلِ دَرْيَاوُكَانْ (**ʿâmili deryâvukân**) = Güneş.

عَامِلِ طَبع ('âmili ţeb')=(*k.*) Hayvan ruhu.

عَايِشَهٔ لَبِ جُوی ('âyişe'i lebi cūy) =Kuyruksalan kuşu (*Ar.*) صعوه.

عَبّاس دَوْس ('abbas devs)= İranlılara göre Safevîler devrinde İsfehan'da türeyen hilekâr, güldürücü bir dilencidir ki İsfehan'da onun adiyle anılan bir mahalle vardır.

غاشیه بردوش تو عباس دوس
هیچ ملحد را مباد این نفس نحس
مولانا

'Abbâs Devs senin eyerinin örtüsünü taşır: sen ondan daha bayağısın, bu uğursuz nefis hiçbir zındığa nasip olmasın.
(*Mevlânā*)

عِبْرَتِ شَشْ رُوزَه ('ibreti şeş rūze) =(*k.*) Dünya ve dünyada olan şeyler.

عَتّابی ('attâbī) = Hare dediğimiz ipekli kumaşı icadeden kişi.

ابلهی صد عتابی خارا
گر بپوشد خرابست عتابی
سعدی

Bir ahmak yüz ipekli elbise giyse 'Attâb'ın eşeğidir.
(*Sa'dī*)

عَجَايِب ('acâyib) = Şaşılacak şey kelimesini İranlılar حور و رياض ḥūr ve riyâż kelimeleri gibi müfret yerinde kullanırlar.

عَجَايِی ('acâyibī) = Elbise altına giyilen elbise

عَجَب ('aceb)=Şaşılacak şey. Kerden ve dâşten kelimeleriyle terekkübeder.

عَجَب رُود ('aceb rūd) = Bir nevi saz. Ney sesi diyenler de vardır.

عَجْمَا ('acmâ)=Hayır ve şerre yaramıyan kişi.

عَجُوزِ دَرْتُوتْ ، عَجُوزِ خُشكْ بِسْتَانْ ('acūzi ḫuşk pistân, 'acūzi fertūt) = (*k*) Dünya.

عَدَنَگ ('adeng) = Bilgisiz ve ahmak.

عِدّه دَارِ بِكْر ('idde dâri bikr) = (*k.*) Henüz içilmeye başlanılmıyan şarap § Şarap küpü.

عِدّه دَارَانِ رَزَان ('idde dârâni rezân)=(*k.*) Henüz kapağı açılmamış şarap küpleri.

عَذْرَا ('aẕrâ) = Vamık'ın sevgilisi.

در دل معشوق جله عاشقست
در دل عذرا همیشه واامقست
مولانا

Âşıkın gönlünde hep mâşuk vardır, ʿAzrâ'nın gönlünde daima Vamık vardır.

(*Mevlânâ*)

§ Başak (Sünbüle) başak burcu § Bir nevi tavla oyunu.

عُذْرِ بَدْتَرْزِ گُنَاهْ (**ʿözri bedterzi gunâh**) = (*k.*) Özrü kabahatinden büyük dediğimiz.

عذر خواهی کندم بعد از قتل
عذر بدتر ز گناهش نگرید
محتشم

Beni öldürdükten sonra özür diliyor. Suçundan daha büyük olan özür dilemesine bakınız.

(*Muḥteşem*)

عذر kelimesi custen, ḫuvâsten, guften, āverden, besten, nihâden, dâşten, pezīruften, niyūşîden kelimeleriyle terekküb eder.

عُذْرِلَنْگ (**ʿözrileng**) = Kabule lâyık olmıyan özür, bahane.

موسم پای گلست وسایهٔ بید وچنار
پای از مسجد بعذرلنگ می باید کشید
صائب

Gül dibi ve söğüt, çınar gölgesi mevsimidir. Bahane ile ayağını meşçitten çekmeli.

(*Ṣā'ib*)

عَرَّادَه (**ʿarrâde**) = Farsçada top arabası mânasınadır.

عَرْبَانَه (**ʿarbâne**) = Def, daire. Bir söze göre zilli ve pullu kısmı.

عَرَبْدَه وِی (**ʿarbede cūy**) = Cenkçi, kavgacı, savaşçı. Yaltaklanıcı, yalancı, hokkabaz mânalarına da gelir.

عَرْش (**ʿarş**) = Mahlûkat âleminin fevkinda bir makam.

عرش اکبر (ʿarşı ekber) = (*k.*) Nebi ve velilerin kalbi.

عرش روان (ʿarşi revân) = (*k*) Nebi ve veliler.

عرشیان (ʿarşiyân) = Hakka yakın olan melekler.

عِرْصَم (**ʿirşem**) = Karaputrak denilen yaban patlıcanı.

عَرْعَر (**ʿarʿar**) = Dağ selvisi denilen ardıç ağacı.

عَرَقْچِين (**ʿareḳçin**) = Takke, mendil § Kadife dediğimiz kumaş.

عرق کردن (ʿareḳ karden) = (*k.*) Utanmak § İstemiyerek bir şey vermek.

عرقکرده (ʿareḳkerde) = Çok seğirtmekten tere batıp nefes almağa mecali kalmıyan at.

عرقگیر (ʿareḳgīr) = (*k.*) Mahcup Ter silecek mendil.

عرقیه (ʿareḳiyye) = İpek mendil.

در عرقیه قطرات عرق
شبنم گل بود بروی ورق
خسرو

İpek mendilde ter taneleri gül yaprağı üzerinde çiye benziyordu.

(*Ḫasrev*)

عرم ('arim) = Bir cins balık.

عروس ('arūs) = Yeni gelin mânası a Arapça olup her güzel ve lâtif şeyden kinayedir.

عروس ارغنون زن ('arūsi erğenūn zen) = Zühre, çulpan yıldızı.

عروسان‌چمن، عروسان باغ ('arūsâni bâğ, 'arūsâni çemen) = (*k.*) Çiçekler, taze fidanlar, meyvalı ağaçlar.

عروسان بیابان ('arūsâni biyâbân) = (*k.*) Hicaz yolunun develeri.

عروس جهان ('arūsi cehân) = (*k.*) Dünya § Zühre yıldızı.

عروس چهارم فلك ، عروس چرخ ('arūsi çerḫ, 'arūsi çehârumi felek) = (*k.*) Güneş.

عروس خشك پستان ('arūsi ḫuşk pistân) = (*k.*) Dünya § Kısır kadın.

عروس روز ('arūsi rūz) = (*k.*) Güneş.

عروس شوی مرده ('arūsi şūy murde) = (*k.*) Dünya.

عروس عدن ('arūsi 'aden) = (*k.*) Ay.

عروس عرب ('arūsi 'areb) = (*k.*) Kâbei mükerreme.

عروسك ('arūsek) = Küçük mancınık § Yıldız böceği. Çocukların yapma bebekleri. Zerdali nev'inden bir meyva mânasına da görülmüştür.

عروس كخ ('arūsi kiḫ) = Çocukları korkuttukları çirkin ve korkunç suret, böcü. Lûgatlerin bir kısmında (k) üstün bir kısmında ötredir (Nizâm).

عروسی ('urūsī) = Düğün, toy.

عسل داود ('aseli dâvud) = Davud Peygamber balı (*Ar.*) دهن العسل, hekimler duhni Davud derler. Lisanımızda Davud Peygamber balı denir.

عسل طبرزد ('aseli ṭeberzed) = Nebât şekerinin şırası.

عشر ('aşr) = Sütleğen denilen sütlü bitki. Oḳyānūs'ta yoktur.

عشر ('uşr) = Yarpuz tohumu = tuḫmi merv bu da Oḳyānūs'ta yoktur. Arapça onda bir mânasına olup Farsçası deh yekidir.

عشر خوان ('aşr ḫuvân) = Hafız, kurra.

عصمتیان ('işmetiyân) = (*k.*) Hakkın temiz, pak kulları, halktan kesilip Hakka yaklaşanlar, erkeklerden gizlenen kadınlar.

عطار ('aṭṭâr) = Güzel kokulu şeyler satan.

عطای کبرا ('aṭâyi kubrâ) = Ömrü tabiî ki 120 sene yaşamaktır.

عطر مسلی ('ıṭr muselleşī) = Misk, amber ve sair lâtif rayihalı şeylerden mürekkep koku (*Ar.*) غالیه.

عَطْسَه (**'aṭse**) = Aksırık, Farsçası ستوسر.

عطسهٔ چاه (**'aṭse'i çâh**) = Kuyu içine bağırıldıkta geri gelen ses.

عطسهٔ شب (**'aṭse'i şeb**) = Subhi sadık, gerçek sabah.

عطسهٔ صبح (**'aṭse'i şubḥ**) = Güneş.

عطسهٔ عنبرین (**'aṭse'i 'anberîn**) = Güzel koku.

عَطْشَان (**'aṭşân**) = Çobantarağı ve taraklık denilen dikenli bitki. Arapçada susuz mânasınadır. Farsçası teşne.

عَطْفِ كَرْدَن (**'aṭfi kerden**) = Hiddetle yahut naz ile yüz döndürmek.

عُفَّه (**'uffe**) = Gayet yumuşak tüylü kuzu kürkü,

عُقَاب (**'uḳâb**) = Karakuş. Farsçası آله dir.

عُقَابِ آهَنِين مِنقَار (**'uḳâbi âhenîn minḳâr**) = Temrenli ok.

عقاب چهار پر (**'uḳâb çehâr per**) = (*k.*) Ok.

عقاب شدن (**'uḳâb şuden**) = Bir şeye talip olmak.

عُقَابَان (**'uḳabân**) = Suçluları bağlayıp astıkları yahut döğdükleri karakuş şeklindeki ağaç = عقابین.

عُقَارِ آدَم (**'uḳâri âdem**) = Yaban narı kökü.

عُقَارِ كُوهَان (**'uḳâri kūhân**) = Üdülkerh muharrefi üdülkahr denilen kök.

عِقْد (**'iḳd**) = Gerdanlık.

عِقْدِ شَب اَفرُوز ، عِقْدِ آسمَان (**'iḳdi âsmân, 'iḳdi şeb efrūz**) = (*k.*) Yıldızlar.

عِقْدِ شَب وروز (**'iḳdi şebu rūz**) = (*k.*) Güneş, ay.

عِقْدِ نَمَاز (**'iḳdi nemâz**) = İftitah tekbiri.

عَقْرَبَان (**'aḳrebân**) = Altın otu.

عَقْرَبخَانه (**'aḳrebḫâne**) = (*k.*) İğne konulan zarf, iğnelik § Mangal.

عَقْرَبِ نِيلوفَرِي (**'aḳrebi nîlûferî**) = Akrep burcu.

عَقِيقِ نَاب (**'aḳîḳi nâb**) = (*k.*) Dilberin dudağı § Şarap § Kanlı göz yaşı.

عَكْسِ هِلَال (**'aksi hilâl**) = (*k*) Lâle: çünkü lâle hilâlin maklubudur.

عَكَّه ، عَكَك ، عَكْعَك (**'ak'ak, 'a-**

kek, ʿakke) = Saksağan. Muarrebi عقعق.

عَكَلَه (**ʿakle**) = Sarmaşık nev'inden kara asma denilen bitki.

عَكُوب (**ʿakūb**) = Yaban enginarı.

عَلَالَا (**ʿalâlâ**) = Kargaşa ve çığıltı, kavga ve şamata. Dokunaklı söze de denir (Burhān). Bir işte tereddüdeden kimsenin Hakka tevekkül kılması mânasına kullanılan (علی الله) kelimesinden bozulmadır (Niẓām).

عِلْث (**ʿilṯ**) = Yer sakızı.

عَلْجَان (**ʿalecân**) = Mekke ayrığı denilen nebat.

عَلَف (**ʿalef**) = Yonca.

عَلَفْخَانَه (**ʿalfḫâne**) = (*k.*) Dünya.

عَلَم اَنْدَاخْتَن (**ʿalem endâḫten**) = Âciz ve mağlûp olmak.

عَلَم بَخْش (**ʿalem beḫş**) = Ganimet malından askere verilecek hisse.

عَلَم چِهل صُبح (**ʿalemi çihl ṣubḥ**) = Hazreti Âdem'in kırk günden ibaret olan tıyneti.

عَلَم صُبح (**ʿalemi ṣubḥ**) = Gerçek sabahın aydınlığı.

عَلَم گَشْتَن (**ʿalem geşten**) = Meşhur olmak.

عَلَمهَای رُوز (**ʿalemhâyi rūz**) = Gerçek sabah, yalancı sabah, erte yıldızı ve güneşin mecmuuna denir.

عَلَوِیَان (**ʿaleviyân**) = Hazreti Ali'nin evlâtları, sadat. (ع) nın ötresi (ل) nin sükûnü (و) nin esresiyle melâikei kiram § Seyyareler, gezeğenler.

عَمَار (**ʿamâr**) = Mersin denilen kokulu ağaç.

عَمْرُود (**ʿamrud**) = Kereviz.

عُمْر دَر شُدَن (**ʿömr der şuden**) = Çok yaşamak § Ömür sona ermek.

عَمْلَج (**ʿamlec**) = Bir nevi kış kavunu.

عُنَّابِ تَر (**ʿunnâbi ter**) = (*k.*) Güzelin boyalı parmağı.

عِنَان اَز دَست شُدَن ، عِنَان اَز دَست رَفتَن (**ʿinân ez dest reften, ʿinân ez dest şuden**) = İrade elden gitmek.

نشستم برسروه تاعنان مرکبش گیرم
ولی خواهد شد ازدستم عنان چون ان سوارآمد
شاعر

YANLIŞ-DOGRU CETVELİ

Madde	Yanlış	Doğru
ترفینه	زباغ وروز	زباغ روز
«	bağ ve üzümden	üzüm bağından
ترك	چپچك	چچك
ترك جوش	Türkler	Türkistan halkı
ترکان	مهمان	میهمان
ترنجیدن	olmak	olmak = terencîden
تروده	وروج	زوج
ترشه	بورد	تخورد
تشنهٔ آبزا	ölümüzü	ölümünü
تگاو	bir saatçik	bir müddetçik
تلیت	derler	derler. (Hayvanın üzerine konulup üstüne binilen yüke de denir.)
تنبان	Farisî	Farsça
تنجیده	terencîde (ba.)	turuncîde (ba.)
تنداب	= tîzâb (ba.)	kezzap
تندور	tüyünü diken	tüyünü iğne
تنك	پیاله گذشت	پیاله گذشت : Şā'ib
تنگدل	daryüreklilikten	sıkıntıdan
تنگسار	bilmemezlik	bilmezlik
تو	görmezler	görmezler § Kaymak
تور	bahadır. توگاهی	bahadır. هیچ توری
ته‌وبالا	تِه‌وبالا	تَه‌وبالا
تیز	iyi gören	iyi gören. تیزاب = kezzap (azotik asit)
جامه	kırmızı şarabı	sürahinin kanını yani kırmızı şarabı
جاندارو	sevgilinin gönül okşıyan	gönül okşıyan sevgilinin
جان‌گزا	ısırıcı	ısırıcı (k)
جرس	cerreset	cerrest
جرس		Bu mânaya Arapça olup Farsçası درا dır
جروند		cervend = ışık
جهوری	şarap : müselles mânalarınadır	şarap ki üçüncüye Arapça müselles denir
جول	çuval	çuval (k) beden
چار بهلو شدن	ağır gemi	ağır yüklü gemi

Madde	Yanlış	Doğru
چ ب	(چربی) yağlı § kuyruk ve iç yağı gibi şeyler	Bövle bir ibare yoktur
چرخ	tıkırdamaya	tıngırdamaya
چشم دریده	شوخیٔ نرگس که	شوخیٔ نرگس دلگر
چشم زدن	ey nehşebl	ey nehşebî !
چشیدن	gümüş elma gümüş gibi çene	gümüş gibi elma yani çene
چغل	=چگل	su dibindeki çamur = چگل
چغندر	çuğunder	çuğundur
چکانیدن	چشم سلمان	زچشم سلمان
چمنا	چَمنا	چِمنا
چنگال	kınağı	kıynağı
»	ince bel	beli ince kimse
چوگان	ucundaki	büklümündeki
»	çevgen var	zülüf var
چول	قاضی احمد بِستانی	قاضی احمد سیستانی
حلقه بردرزدن	kapıyı çalmak açılmasını istemek	(k) açılmasını istemek
حلی بند آب	veyahut	yahut
خار در راه شکستن	(k) muhafaza etmek, korumak	kendinin ve başkalarının yolunu korumak.
خارا	خدنك	خدنگ
خازه	گل خازه‌ی	گل خازه
خاك برسر	ساقیا برخیز ودرده جامرا	ساقیا برخیز ودرده جامرا
خاك دامنگیر	bu madde unutulmuştur.	Ḫâki dâmengîr = Yolcunun yürümesine engel olan balçık. Bu münasebetle konuğu cezbeden yer.
خام	gelir.	gelir:

«تلاتلا — تن‌تنا» ile «حصار» maddelerinde Burhanı katı'dan alarak yazdığım mânalarda tereddüdettiğimden asrımız musikisinin büyük üstadı Saduddin Beyefendi şu izahı lûtuf ile o yanlış ifadeleri doğrulamışlardır:

تن‌تنا eski Türk musikisinde ایقاع ارکان, eski ve yeni Türk musikisinde tereunüm lâfızları.

حصار eski ve yeni Türk musikisinde sekizlinin birbirlerine müsavi olmıyan 24 kısma ayrılmasından doğan seslerin biri — eski Türk musikisinde yedi âvâzeden biri — yeni Türk musikisinde bir mürekkep makam.

YANLIŞ-DOGRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
771	خریز	bitiḫ	biṭṭiḫ
787	خسر	خسرپوره ḫuşur pūre	خسرپوره husur pūre
797	خفتك	çağırtkan	çağırgan
797	خفتن	düşünüyorum	düşünüyorsun
800	خلم	جمله خلم	جمله حلم
809	خندیدن	kalkın	halkın
809	خنك	mânayadır Soğuk	mânayadır § Soğuk
		خنك جان ... بیا خزیم	بیاخزیم ... خنك جان
823	خورشید	başka	başak
830	خوند	ḫünd	ḫund
830	خوندگار، خونگار	ḫündgâr, ḫüngâr	ḫundgâr, hungâr
839	خیمه	temizleme	temizle
845	دارافزین	جلقق	جلفق
847	داروبرد	بادروبرد	بادارو برد
848	داستحاله	مرغ دوکف داستگاله	مرغ دوکف داسگاله
849	داشتن	دار، بزرگر (ba.)	بزرگر (ba.)
850	دالن (not)	şeklindeki	şeklinde iki
855	دانك	dağıtılır ve	dağıtılır eğer
856	داو	نقد اول	داو اول
856	داور	çevrilmişi	çevrilmiş
862	در	derūn	derūni
871	درزنان	پیش	پیش
876	درکاه (not)	حضره	حضره
877	درکشیدن	içmek	(k.) içmek
879	درلگ	Bir dar	Bu dar
883	دروله	§ Hallaç yayı	صفید
895	دست بدست	. . . . .	(Not) alışveriş zamanında el ele vermek âdettir.
895	دست برآوردن	§ Dua etmek	. . . . .
907	دست دادن	onu oturtacağım	oturtacağım
907	دستره	پخوابیدنش	بخابیدنش
915	دشوار	Melikuşşu arā	Melikuşşu erā
916	[Not]	Birbisine . . . . Arabidirı	Birbirine . . . . Arabidir.
919	دل	Btr	Bir
920	دل	Emiri Girmānī	Emīri Kirmānī
932	دم بستن	soluk bağlanmak	soluğu bağlamak

YANLIŞ-DOĞRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
963	دهان دره	pasuk	basuk
964	دهدادن	söylüyor دهدهی	söylüyor دهیچی yarısı altın para
965	دهنه	kadın süsü	kadın süsü (k.)
970	دیده کافوری	دیدهٔ کافوری didei kâfurî	دیده کافوری dîde kâferî
970	دیده‌گاو	دیدهٔ‌گاو dîdei gâv	دیده‌گاو dîde gâv
972	دیرشدن	نخشی nehşî	نخشی nehşebî
973	دیز	muhaffefi dez, kazan	dîz, kazan, tencere
978	دیوك	kecenin hali	keçenin hâli
978	دیوکلوچ	دیوکلوچ dîv kuluc	دیوکلوچ dîv kulûç
978	دیوگندم	bir taaeli	tanesiz
983	راز دل‌آب	Sayfanın sonundaki razi nihanını cümlesinden itibaren gizlendi bitimine kadar olan yazılar yoktur	
987	رام اوردشیر	erdeşîr	erdşîr
989	راموز	batık	balık
989	»	birkaç beyit sonra	
991	راورا	بترق او	بطرق‌او
995	راهوار	yerinde راهبان	yerinde راهوان
995	»	(ba.) راهدار	
996	رایگان	دو گنج	دمدگنج
996	»	küme küme hazîne biter	padişaha lâyık küme küme hazine belirir
998	رت	برکش	برکس berkus
1005	رستاك	نعلاك	مفلاك
1005	رس	ağacının	ağacın
1007	رستی	yaprâğı	yaprağıdır
1014	کاب	bu mâna Arapçadan	bu mânalara Arapçadan
1014	»	üzengi mânasına Arapçadır	üzengi mânasına
1017	رهیدن	yüreğin titreyor	ürkmüşsün
1023	رو	cihet, sebep دیدار هرگه	cihet, sebeb موی سفیدرا
1024	روان	جوشنه	خوشنه
1032	روش	چشم شها روشن	چشم شها روش
1035	روشن	kellmelerin	terkiplerin
1034	روشنان	yıldızların bizde eseri	yıldızların bize bir tesiri
1034	رون	sebep	sebep § Taraf
1047	ریش‌خوگ	ریش‌خوك rîşi hûk	ریش خوگ rîşi hûg
1046	ریش قاضی	riş kâzî	rîşi kâż
1053	زادسرو	آزادسرو آزاد (ba.)	آزاد ، زاد (ba.)
1053	زار	şeyden	şey
1056	زامیاد	26 ıncı gün	28 inci gün

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1059	زباد	yaban kedisi	yaban kedisi yahut ondan
1062	زخ	زخم زورتاب =	زخم زوروتاب =
1064	ردن	دگی	دکی
1069	زرج	zeıc	zeriç
1070	زردك	zerdek = havuc	
1070	زردك ريگی		§ Kum havucu
1070	زرده‌چاو	zerdecubdan	zerde çâl bundan
1070	زرشك	deniien nebat ki	nebat yahut meyvası ki
1072	زره	sarı renk	zerih, zirih
1073	زريون	sarı renk	sarı renkli
1074	زغار كرم	zegar girm	zeğâr kirm
1074	رغم	yarpuz merv...	yarpuz ki buna mervi sipīd, mervtelḥ de derler.
1074	زغنك	zegenek	زغنگ zegeng
1075	زفت	(zuft) خون دل زفت	(ruft) خون دل رفت
1075	زفر	ağız	ağız, çene kemiği
1076	زفرين	zuferin	zufrin
1076	zufū	diğer üçüncü	üçüncüyü
1076	زگال	yürek	böbrek.
1078	زليبا	zelbiye denilen helva	
1079	زخت	زخت = unuḥk	زخت = zumuḥt
1082	زن بزد	زی‌دزد	بای دزد
1082	زناج	زناج	زناج
1085	زند	fitili kesmekle	boynunu vurmakla: fitil kesmekle
1085	زندباف	yanık sesim	zaif iniltim
1087	زنده‌پيل	zende rezm	zinde rezm
1087	زنديك	zendik	zindīk
1093	زوش	mızrâğını	ımızrâğın
1096	زهر	§ Keder § öfke	(k.) keder § Öfke
1101	زيروبالا	alt üst § doğru	alt üst § İkı gencin...
1109	ژوشيدن	اكنون رينا گوشم	اكنون زينا گوشم
1114	ساخته	yer resim	her resim
1130	سبد	= سپد	سپد = sepet
1144	سپيدتاك	سپيدتاك dedikleri	سپيدتاك dedikleri nebat
1144	سپيد خار	boğa dikeni nebat	boğa dikeni denilen nebat

YANLIŞ-DOĞRU CETVELİ

Şimdiye kadar her fasikül on iki formayı ihtiva ettiği halde altıncı fasikül 13 forma neşredilmiştir. Bundan dolayı 73 üncü formanın yanlışları bilmecburiye yedinci fasikûle geçirildi.

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1153	ستم	gerek	görerek
»	»	خویشتن برباد	خویش بباد
1155	ستومر	. . . . .	aksırık
1157	سق	ازنی شود	ارنی شوه
1158	ستیر	munazara	musraza
1159	سجاهر	benatı na'ştır ki	benatı na'ştan üç yıldızdır. Benatı ne'ş
1160	سجلات	سجلات suretinde	سجلاط suretinde
1163	صخن پژوه	pejve	pijūh
1164	سخن پادرهوا	سخن پادرهو suhen paderhu	suhen pader heva
1165	صدکیس	padişahın	padişah dergâhının
1168	سرآوردن	سراوردن چیزی ... erdirmek	. . . . .
»	»	بشیرینی برآرد	بشیرینی سرآرد
1199	سرویسه	ه زسرویسه	همه سرویسه
1209	سگالش	سگال ba سگال ba	سگال. (ba.)
1213	سگنگور	segengur muḫ	. . . . .
1214	سلم	fasdı tata	. . . . .
1247	سیه کلیم	سیه کلیم	سیه گلیم
1249	سیر	miskaldir	şimdi İranda da öyledir
1252	سینور	atlası	atlas
1261	شاخ	boya	boyuna
»	»	koydu	koydu geçirdi
1268	شار	gureistan	gereistan
1271	شاندن	melegin	mülkün
1280	شب پوش	چه رسمت	چه رسمت
»	شب تار	شب تار şebtar	شب تاز şeb tāz
1281	شب چره	bugünkü bu nakesler bugün çarşıdadır.	nakeslerin bulunduğu bu çarşıda
1283	شب رنگ	هرا همچنین	مرا همچنین
1284	شب شدن	کردم بذوق شب شدن	کردم بذوق شب کردن
»	شب کرد	geceleyin anıp	halkı adlariyle anıp
1287	شبه	تو قدر فضل شناس	تو قدر فضل شناسی
1288	شپیغتن	şiplek=şiplin küçültülmüşü	شپلت، شپل şipl' şiplet. Şiplek = şiplin küçültülmüşü
1295	شخکاسه	tegreg	tegerg

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1285	شخم	şeḫim	şuḫm
1300	شروين	. . .	Taberistanda bir dağ
1312	شكرلب	anadan doğma	(ş) nin esresiyle anadan. . .
1315	شكافتن	(ş) lerin ötresiyle	yalnız (ş) lerin yahut (k) lerin ötresiyle
1320	شكوه	bu topluluk	Tay, bu topluluk
»	»	korkuyorum.	ürküyorum dedi.
1324	شليخ	قواى	شكنج قواى (ba.)
1331	شنج	insanda uça=oturak yeri= hayvanda sağrı denilen organ vücut parçası	insanda uca = oturak yeri, hayvanda sağrı denilen vücut parçası
1333	شنكل	كرد زردش	كرد وزدش
1335	شو	zevç=koca	koca
1336	شوخ	hem toz ve dumandan	hem toz, hem dumandan
1339	شوله	menazillerinden	menzillerinden
1341	شهربان	kahraman	kehreman